CİLT 1

21. YÜZYILDA BÜTÜN BOYUTLARIYLA ÇİN HALK CUMHURİYETİ

Editörler
Prof. Dr. Mesut Hakkı Caşın
Dr. Öğr. Üyesi Sina Kısacık
Dr. Öğr. Üyesi Can Donduran

nobel

21. YÜZYILDA BÜTÜN BOYUTLARIYLA ÇİN HALK CUMHURİYETİ - CİLT 1

Editörler
Prof. Dr. Mesut Hakkı Caşın
Dr. Öğr. Üyesi Sina Kısacık
Dr. Öğr. Üyesi Can Donduran

Yayın No. 4145
Uluslararası İlişkiler No. 186
ISBN: 978-625-417-869-6
TAKIM ISBN: 978-625-417-868-9
E-ISBN: 978-625-417-872-6
TAKIM E-ISBN: 978-625-417-871-9
Basım Sayısı: 1. Basım, Ağustos 2022

© Copyright 2022, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ. SERTİFİKA NO.: 40340

Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir. Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Nobel Akademik Yayıncılık, 2011 yılından beri "tanınmış uluslararası yayınevi" statüsündedir.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Tarkan Kara -erdal@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Emre Gürbüz -emregurbuz@nobelyayin.com-
Kapak Tasarım: Sezai Özden -sezai@nobelyayin.com-
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Yürümez -mehtap@nobelyayin.com-
Baskı Sorumlusu: Yavuz Şahin -yavuz@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Caşın, Mesut Hakkı., Kısacık, Sina., Donduran, Can.
21. Yüzyılda Bütün Boyutlarıyla Çin Halk Cumhuriyeti - Cilt 1
1. Basım. XVIII+668 s. 17x24 cm. Kaynakça ve dizin var.
ISBN: 978-625-417-869-6 (1.c)
978-625-417-868-9 (Tk)
E-ISBN: 978-625-417-872-6 (1.c)
978-625-417-871-9 (Tk)
1. Uluslararası İlişkiler 2. Çin Halk Cumhuriyeti

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No:7
Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA
Telefon: +90 312 278 50 77
Faks: 0 312 278 21 65
Sipariş: siparis@nobelyayin.com
E-Satış: www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa Basım Dağıtım, Arasta, Arkadaş Kitabevi, D&R Mağazaları, Dost Dağıtım, Kika, Kitapsan, Nezih Kitabevleri, Odak, Pandora, Prefix, Remzi Kitabevleri

Baskı ve Cilt

Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi
Sertifika No.: 46519
Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

SUNUŞ

Zbigniew Brzeziński'nin "Hegemonya insanlık kadar eskidir." yorumu ile işaret ettiği XXI. yüzyılın ilk çeyreğinde uluslararası sistemin geleneksel güç dengeleri, hızlı bir dönüşüm ve değişimi yaşamakta olup Çin Halk Cumhuriyeti'nin uluslararası ilişkilerdeki dominant konumu giderek artmaktadır.[1] Doktrinde, dünya tarihinin merkezi kriz dönemlerinde rekabetin yoğunlaşması, devletler arası çatışma ve küresel hegemonya mücadelesini biçimlendirecektir.[2] Çin, 1839–1860 tarihleri arasındaki Afyon savaşları, ardından 1894–1895 Japon savaşı ile birlikte bazı önemli topraklarını kaybetmiş, **sömürgeci ve emperyalist devletlerin hedefi** durumuna gelmiştir. Bu tarihten sonra dünya güç dengesinde İngiltere, Almanya, Japonya, Rusya ve daha sonra ABD gibi güçler ön plana çıkarken Asya'nın yüzyıllardır doğal merkezi olan Çin geri planda kalmıştır.[3] Hegemonik krizlerdeki tırmanma, askeri rekabetin şiddetlenerek ölümcül çatışmalar, Napolyon Savaşları I ve II. Dünya Savaşlarında yaşamıştır. **Mao Dönemi'nde** (1949–1976) uygulanan yüksek düzeyde merkeziyetçiliğe dayanan "**Planlı Ekonomi**" yol haritası takip edilerek adım adım ABD'nin arka bahçesi Güney Amerika'da Çin ayak sesleri ideolojik ve ekonomik olarak duyulmaya başlamıştır.[4] 1980 sonrasında başlayan reformist **Deng Xioaping** dönemi politikaları ile uygulanmaya başlanan ***dışa açılma ve reform politikası*** sonucu geliştirilen "Çin Tarzı Sosyalist Piyasa Ekonomisi" tatbikat safhasına alınmıştır. Deng 'in "Gücünüzü gizleyin, zamanınızı ayırın" stratejisi, büyük ölçekli vizyoner Çin stratejilerine ve fikirlerine yansımıştır.[5]

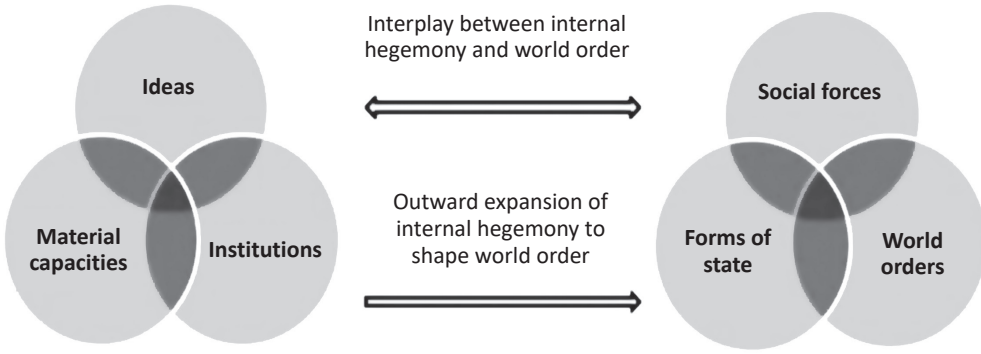

1 Birincisi, Çin'in çok büyük bir nüfusa, devasa bir bölgeye, sanat ve edebiyatta büyüleyici bir sicile ve Doğu Asya egemenliğinin uzun bir tarihine sahip olması nedeniyle, mutlaka büyük bir modern küresel güç olmaya mahkûm olduğu eski fikridir. Buna ek olarak, Çin'in uluslararası ticaret ve finansta büyük ve artan önemi var. Çin halkının bariz enerjisi ve dinamizmi var. Ancak bunlarla birlikte, Çin'in Batı tarafından haksız yere ezildiğine ve sömürüldüğüne dair yaygın bir inanç ortaya çıkıyor. Brzezinski, Zbigniew, The Grand Chessboard: American Primacy and Its Geostrategic Imperatives. Basic Books, 1997, s. 3.

2 Robert Gilpin: "The Theory of Hegemonic War'', The Journal of Interdisciplinary History, Cilt: 18, Sayı: 4, The Origin and Prevention of Major Wars (Spring, 1988), ss. 591-613.

3 Working Paper Series #136 China as "Victim"? The Opium War That Wasn't by Harry G. Gelber.

4 León-Manriquez, Jose & Alvarez, Luis, F., "Mao's steps in Monroe's backyard: towards a US-China hegemonic struggle in Latin America?", *Revista Brasileira de Política Internacional*, 2014 Special Edition, Cilt: 57, s. 11

5 Yılmaz Altuğ, *Çin Sorunu*, Otağ Yayınları, İstanbul, 1977, s. 195.

Gramsci'nin hegemonya tanımında, kurumlar yönetimi birleştiren bir fikir ve maddi yetenekler koalisyonu içerir.[6] Bu tespite göre, küresel hegemonya, "ortak bir hegemonik proje altında birleşmiş toplumsal güçlerin koalisyonu" olarak anlaşılan bir "tarihsel blok" tarafından desteklenir ve bu toplumsal güçler koalisyonu dünya düzenini tanımlar. Neo-Gramscian teori ve dünya sistemi teorisi düzleminden bakıldığında, Çin'in ekonomik, askeri, teknolojik olarak son otuz yıldaki yükselişi, kaçınılmaz olarak ABD ve Batı dünyasına karşı hegemonik güç olarak meydan okumasını dünya gündemine taşımıştır.[7]

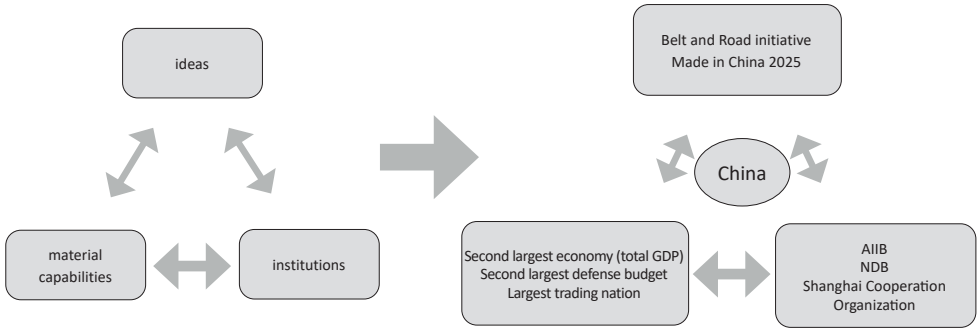

Yukarıdaki görsellerden ilki (solda) birlikte iç hegemonyayı (ulusal hegemonya) temsil eden karşılıklı unsurları göstermektedir. Diğeri ise Çin hegemonyasını temsil eden bazı unsurları, yani Çin maddi, fikirsel ve kurumsal gücü arasındaki etkileşimi göstermektedir.[8] Robert W. Cox'a göre, "[...] ancak bir pozisyon savaşı, dünya düzeninde yapısal değişiklikler getirebilir." Pozisyon savaşı, "kurulu bir hegemonya içinde aktif olarak bir karşı-hegemonya inşa etme" stratejisidir. Başka bir deyişle, pozisyon savaşı, kurulu düzen ile daha fazla güç ve etki kazanmanın kademeli olarak ilerlemesi ve ardından (nihayetinde) yeni bir tarihsel blok (karşı-hegemonya) oluşturması ve kurması stratejisidir. [9]

Çin, XXI. yüzyılda, **hegemonik güç olarak zayıflayan Rusya-**AB ile İngiltere-ABD-Japonya karşısında tüm dünyanın "En Büyük Ekonomik Askeri-Siyasi Gücü" olduğunu denizaşırı potansiyeli ile **Afyon Savaşlarındaki** yenilginin aşağılanma, iş-

6 Gramsci, hegemonya teorisini birbirine bağlı üç sütuna dayandırdı: insanların dünyayı anlamasının önemi ve yalnızca devletin iktidarın uygulanmasında nasıl davrandığı değil, hegemonyanın sivil toplum (devlet dışı aktörler) ve kurumlar içinde uygulandığı ve son olarak hegemonyayı uygulamak için ana stratejinin hem rızayı hem de baskıyı siyasi varlıklara entegre etmek olduğu. Uluslararası düzeyde, Neo-Gramscianizm hegemonyanın uygulandığı üç farklı alanı tanımlar: ekonomik yapı, politik toplum ve sivil toplum. Cox, Robert W., "Gramsci, Hegemony and International Relations: An Essay in Method". *Millenium: Journal of International Studies*, Cilt: 12, Sayı: 2, 1983, ss. 162-174.

7 Dünya düzeni, Bretton Woods sisteminin kuruluşundan bu yana ABD'nin idealleri üzerine inşa edilmiştir. ABD, İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda dünya GSYİH'sının yaklaşık yüzde 50'sini oluşturuyordu ve o zamandan beri "Amerikan Rüyası" ideallerini evrenselleştirmek için maddi yeteneklerini kullanmıştır. Çin şu anda dünyanın en büyük ikinci ekonomisidir (toplam GSYİH açısından) ve ulusal "Çin Rüyası"nı evrenselleştirmek için karşı-hegemonik kurumlar oluşturmak için maddi yeteneklerini kullanmaya başlamıştır.

8 Mikkel Kusk Jensen Hjalte Tikær Andersen, "The rise of China and the U.S.-led world order - A Case Study of the U.S.-China trade war", Master Thesis Development and International Relations Aalborg University, 29 Mayıs, 2020, https://projekter.aau.dk/projekter/files/334967585/Master_thesis___The_Rise_of_China_.pdf.

9 Cox, "Gramsci, Hegemony and International Relations: An Essay in Method". "Hegemony and international relations: an essay in method", s. 174.

galin rövanşını almak için zorlayıcı güç kullanmaktan çekinmeyeceğini Şi yönetimi açıklamıştır. Böylece Çin'in ticaret kapasitesi, daha önce hiç görülmemiş hızda bir büyüme gerçekleşmiştir.[10] ABD, Almanya ve Japonya dahil hiçbir ülkenin dış ticareti, Çin kadar hızlı artmamış ve genişlememiştir. Çin, ticarete büyük önem vermiştir. Böylece Çin, dış ticaret alanına çok hızlı ilerleyerek, dünyanın "**Süper Ticaret Gücü"** konumuna yükselmiştir.[11]

Çinli siyasal/askeri elit, Sovyet tipi planlı ekonomi ile alt yapı yatırımlarını hayata geçirirken, Deng'in ortaya attığı "Nehri geçerken üzerine basabileceği taşları aramak" çıkışında, Nixon'un "Ping-Pong" diplomasisi ile ABD ve Batı Sermayesini 1980li yılarda makroekonomik kalkınma projelerine ve pazar ekonomisine geçiş süreçlerine tatbik etmiştir.[12]

Çin siyasal/askeri/ekonomik eliti, hegemon ile gücünü/kendi örgütsel politik/kültürel hâkimiyetinin evrensel normları temsil ettiği gerekçesi ile dünya düzenini değiştirmeyi hedeflemektedir. Dünya tedarik zincirindeki kırılma ve yüksek enflasyonun yol açtığı kaos ve belirsizlik dalgası, uluslararası sistem**i radikal bir kriz ve değişim sürecine** sürüklemiştir. ABD, Batı ekonomileri, **Asya-Pasifik ekonomilerinin hızlı büyümesi**

10 Çin'in yeni bir bölgesel ekonomik hegemon olarak yükselişi, uçan kaz dinamikleriyle benzersiz ve karmaşık bir ilişki olduğunu göstermektedir. Öte yandan, Çin'in büyüklüğü ve farklı iç bölgelerdeki dengesiz gelişme seviyeleri, kendi sanayi aşamaları ve karşılaştırmalı avantajları ile Çin'in bölgedeki diğer ülkelerle ve hatta tüm dünyayla – merkez, yarı çevre ve çevre ülkelerle- hem dikey hem de yatay olarak iş birliği yapmasını sağlamıştır.

11 Zekeriya Akdağ: "Küresel Hegemonya Mücadelesi Yükselen Çin", Nobel Yayınevi Ankara 2021, s. 153

12 Loren Biandt Thomas G. RawskiL: China's Great Economic Transformation Cambridge University Press, New York 2008, ss. 5-25.

karşısında dünya ekonomik siyasa/askerî/üstünlüğünün giderek aşınması ve nihayetinde geri kalmasına yol açmaktadır. Batı kapitalist sistemi, dünya üretim ve finans zincirindeki merkezi belirleyici rolünü önemli ölçüde kaybetmiştir. Amerika Birleşik Devletleri'nde -ve dünyanın dört bir yanındaki ülkelerde- Çin Komünist Partisi'nin (ÇKP) yeni bir büyük güç rekabeti çağını tetiklediğine dair farkındalık artmaktadır.[13] Çin'in kendine özgü otoriterlik biçimini ve onun doğurduğu hegemonik hedefleri anlamak için, Çin'in davranışının kaynaklandığı entelektüel kaynakları kavramak gerekir: ÇKP'nin Marksist-Leninist inançları ve partinin Çin milliyetçiliğinin aşırı entegrasyonu ile meydan okumaktadır. Olağanüstü bir kültüre ve binlerce yıl öncesine dayanan ahlaki ve politik geleneklere ev sahipliği yapan Çin, bugün XX. yüzyıl Marksist-Leninist diktatörlüğünü model alan otoriter bir rejim tarafından yönetilen büyük bir güçtür. Olağanüstü ekonomik büyüme Çin'i zenginleştirdi. Büyük askeri modernizasyon onu cesaretlendirdi. Ve dünyanın dört bir yanındaki uluslar, Pekin ile ticareti önceleyip memnuniyetle karşılayarak ÇKP'yi etkinleştirdiler.[14]

Kısa ve uzun vadede Çin'in revizyonist hegemonik aktör kabiliyetlerinin artışı bölgesel-küresel korku ve boşluğu tırmandırabilir. Çin, hegemonik güç olarak, Batı merkezli uluslararası düzene ve güvenlik stratejilerine yönelik olarak barışçı yollardan daha ziyade bölgesel ve küresel aktörlere karşı revizyonist bir yol izleyeceğini Tayvan krizi ve "**Ticaret Savaşları**" ile ortaya koymuştur. Çin dünya gücü olarak, küresel ekonomik/ticari/teknolojik sistemi kontrol etmekte ve başat güç olarak, kara-deniz-hava/uzay kuvvetleri ve dünyanın en büyük insan gücü kapasitesi ile küresel liderlik rolünü uluslararası sistemde baskın ve hâkim aktörlüğünü kuramsallaştırma çabalarını hızlandırmaktadır. Çin Halk Cumhuriyeti'nin (ÇHC) stratejisi, 2049 yılına kadar "Çin ulusunun büyük gençleşmesini" sağlamayı hedefliyor. Çin'in stratejisi, Çin'in ulusal gücünü genişletmek, yönetişim sistemlerini mükemmelleştirmek ve uluslararası düzeni revize etmek için çok çeşitli çabaları içeren kararlı bir siyasi ve sosyal modernite arayışı olarak tanımlanabilir. Çin Komünist Partisi (ÇKP) bu stratejiyi, Çin'i dünya sahnesinde güç, refah ve liderlik konumuna "geri döndürmek" için uzun süredir devam eden milliyetçi özlemleri gerçekleştirme çabası olarak çerçevelemektedir. ÇHC'nin dış politikası, uluslararası düzenin yönlerini Parti şartlarına göre ve Çin'in ulusal gençleşmesine elverişli bir dış ortam oluşturmak için gerekli gördüğü fikir ve ilkelere uygun olarak gözden geçirmeyi amaçlamaktadır. ÇHC, 2019'da silahlı kuvvetlerinin dış politikasını ilerletmede daha aktif bir rol oynaması gerektiğini kabul etti ve Pekin'in askeri gücüne atfettiği giderek küreselleşen karakteri vurguladı. ÇKP, ekonomik kalkınmayı "merkezi görev" ve

13 ''Henüz oldukça uzun bir süre boyunca, sosyalizm ilk aşamasında daha üretken ve gelişmiş bir kapitalist sistemin yanında var olacaktır. Bu uzun iş birliği döneminde ve çatışma, sosyalizm kapitalizmin uygarlığa getirdiği nimetlerden ders almalıdır. İnsanların gelişmişin güçlü yanlarını kullanacakları gerçeğiyle yüzleşmeliyiz. Batılı ülkeler ülkemizin sosyalist gelişimini kınayacak. Burada, sosyalizmi terk etmemiz gerektiğine dair tüm yanlış argümanları kararlılıkla reddeden büyük bir stratejik kararlılığa sahip olmalıyız. Mevcut aşamamızla uyuşmayan çeşitli fikirleri bilinçli olarak düzeltmeliyiz. En önemlisi, çabalarımızı kendi işlerimizi iyileştirmeye, kapsamlı ulusal gücümüzü sürekli genişletmeye, halkımızın yaşamlarını iyileştirmeye, kapitalizmden üstün bir sosyalizm inşa etmeye ve inisiyatifi kazanacağımız ve egemen konuma sahip olacağımız bir geleceğin temelini atmaya yoğunlaştırmalıyız.'' Xi Jinping, "Uphold and Develop Socialism with Chinese Characteristics," speech to the CCP Central Committee, January 5, 2013

14 "The Elements of the China Challenge'', The Policy Planning Staff, Office of the Secretary of State, 2020, https://www.state.gov/wp-content/uploads/2020/11/20-02832-Elements-of-China-Challenge-508.pdf.

Çin'in silahlı kuvvetleri de dâhil olmak üzere tüm alanlarda modernleşmesini yönlendiren güç olarak önceliklendirmiştir. Çin'in ekonomik gelişimi, askeri modernizasyonunu yalnızca daha büyük savunma bütçeleri için araçlar sağlayarak değil, Parti liderliğindeki girişimlerin yanı sıra Çin'in büyüyen ulusal sanayi ve teknolojik tabanının sistemik faydaları yoluyla da desteklemektedir.

Çin askeri stratejisi, birbiriyle ilişkili altı çabayı kapsamaktadır: (1) Çin'in savunma sanayi üssü ile sivil teknoloji ve sanayi üssünü birleştirmek; (2) askeri ve sivil sektörler arasında bilim ve teknoloji yeniliklerini entegre etmek ve bunlardan yararlanmak; (3) yetenekleri geliştirmek ve askeri ve sivil uzmanlık ve bilgi; (4) askeri gereksinimlerin sivil altyapıya yerleştirilmesi ve askeri amaçlar için sivil inşaattan yararlanılması; (5) askerî amaçlar için sivil hizmet ve lojistik yeteneklerinden yararlanmak; ve (6) **Çin'in ulusal savunma seferberlik sistemini, rekabet ve savaşta kullanılmak üzere toplumunun ve ekonomisinin tüm ilgili yönlerini** içerecek şekilde genişletmek ve derinleştirmek. Çin Ordusu, yabancı teknoloji edinmekten daha geniş amaçları olsa da pratikte Çin Ordusu ile ÇHC'nin sivil ve askeri ekonomileri arasında net bir çizgi olmadığı görülmektedir. ÇHC, savunma politikasının egemenliğini, güvenliğini ve gelişimini ve çıkarlarını korumayı amaçladığını belirtiyor. Çin'in askeri stratejisi "aktif savunma" kavramına dayanmaya devam ediyor. 2019'da PLA, öncelikle uzun süredir devam eden bölgesel tehditlere yönelirken, Çin'in savunma politikası ve ordusuna uygun olarak kendisi için daha büyük bir küresel strateji rolü benimsenmiştir. Çin liderleri, **2020'de belirlenen kilit askeri dönüşüm hedeflerine ulaşmak** zorunluluğunu, 2035 hedeflerine göre belirlemiştir. Bu kilometre taşları, PLA'nın dönüşümünü Çin'in genel ulusal ile uyumlu hale getirmeyi amaçlamaktadır. Yürütülen yoğun modernizasyon, faaliyetleri ile 2049'un sonuna kadar Çin **"dünya standartlarında"** bir orduya sahip olması hedeflenmiştir. ÇKP, "dünya standartlarında" bir orduya sahip olma hırsıyla ne anlama geldiğini tanımlamamıştır. Bununla birlikte, Çin'in ulusal stratejisi bağlamında, Çin'in yüzyılın ortasına kadar, ABD ordusuna veya Çin'in egemenliğine, güvenliğine ve kalkınma çıkarlarına tehdit olarak gördüğü diğer büyük güçlere eşit veya bazı durumlarda ondan daha üstün bir ordu geliştirmeyi hedeflemesi muhtemeldir.[15]

Küresel çekim merkezlerindeki, güç kaymaları, önce ekonomik krizler akabinde çatışma ve savaşlara dönüşmüştür. Çin'in Hu Jintao dönemi ile ortaya koyduğu 'barışçıl yükseliş' yaklaşımı bütün gücünü ekonomik büyümeye odaklarken küresel duruşunda daha çok düşük bir profili tercih etmiştir. Bununla beraber yine aynı dönemde askerî açıdan da bir modernizasyon çabası olduğu göze çarpmaktadır. Çin'in siyasi elitlerinin Çin'in küresel yükselişinin tarihteki yaşanan örnekler gibi değil kendine has bir şekilde olacağını savundukları görülmektedir. [16]

15 "Military and Security Developments Involving the People's Republic of China 2020 Annual Report to Congress", https://media.defense.gov/2020/Sep/01/2002488689/-1/-1/1/2020-DOD-CHINA-MILITARY-POWER-REPORT-FINAL.PDF.

16 Hüseyin Korkmaz, Osman Köse: "Çin'in Yükselişi ve Asya'nın Yeniden Dengelenmesi: Neo-Gramşiyan Bir Bakış", *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3 Kasım 2020, Https://Dergipark.Org.Tr/Tr/Download/Article-File/1363470.

Çin'in yarattığı hegemonya krizi, **finansal sermayenin otorite kaybına karşı bedelini ödetmek** için **Batılı Büyük Güçlerin** süreci değiştirme arayışıyla şekillenecektir. Bu oldukça tehlikeli dengesizlik hem dünya ticareti hem siyasal askeri güç alanında yeni askeri bloklar ve ittifaklar ile kendini belli etmektedir. Kendisinden önceki diğer büyük güçler gibi, Çin'in diğerleri üzerindeki genişleyen etkisi, ülkelere göre değişen bu iki ana formdan birini alacaktır. **Bazı devletlerde, tahakküm arayışında olacak veya arzu edilen davranışlar için ödüller sunarak ve istenmeyen eylemler için zarar vermekle** tehdit ederek devletlerin teşviklerini değiştirmeyi amaçlayacaktır. Bu, uluslararası politikanın "geleneksel" tarzıdır ve **Çin tarafından diğer büyük güçlerle ve bölgesel rakiplerle, ama belki de diğerleriyle olan ilişkilerinde kullanılacaktır.** Yukarıda açıklandığı gibi, direniş tahakkümün bedelidir. Tahakküm, vaatleri ve tehditleri yerine getirme gerekliliğini ima eder, çoğu zaman iktidarı kullanan devlete önemli bir maliyetle. Alternatif olarak, Çin diğer devletler üzerinde otorite kurmaya ve kullanmaya çalışabilir. Otorite hem üst hem de alt devletler tarafından saygı duyulan, karşılıklı olarak tanınan veya sosyal olarak oluşturulmuş bir dizi hak ve yükümlülüğe bağlı olan meşru bir güçtür. Alt devletler otoriteye "**mecbur oldukları**" için değil, aynı fikirde oldukları için uyarlar. Hiyerarşinin üst düzeyinin birincil maliyeti, otoritesini sürdürmek için gerekli olan toplumsal düzeni ve kendi eylem özgürlüğü üzerindeki sınırlamaları üretmektir, ancak bu şekilde üretilen toplumsal düzen genellikle üstün olan ve olmayan devletlere fayda sağlar. Aşağıda ifade edildiği üzere bir Çin hiyerarşisine girme olasılığı en yüksek olan devletler, Çin yatırımlarının hızla büyüdüğü Orta Asya, Doğu ve Güney Afrika ve Güneydoğu Asya'daki devletlerdir. Çin'in seçtiği düzen türü ve ABD'nin bu seçime nasıl tepki vereceği, XXI. yüzyılda uluslararası politikanın doğasını belirleyecektir. Çin'in her bir ülkeyle aynı ilişkiyi seçmeyeceği gibi geleceğin hegemonik gücü olarak, tıpkı Amerika Birleşik Devletleri gibi, bazıları üzerinde tahakkümü ve diğerleri üzerinde otoriteyi seçecektir.[17] Çin yükselirken, o da anarşi altında tahakküm ve hiyerarşi altında otorite ilişkilerinin bir karışımını geliştirecektir.[18]

Çin jeopolitik ve kültürel hegemonyası, "Çin Merkezli" evreni üstün tanımladığı gibi, etrafındaki devletleri "Barbar" olarak nitelendirmekte ve kendi gücüne eşdeğer bir medeniyeti kabul etmeyen sembolün bir "Merkezi Üstünlük" ideolojisi ile yola çıkmaktadır. Asya-Pasifik'te, Japonya-Hindistan-Avustralya ve İngiltere ile kurulan ittifak sistemleri, Çin'in, Pasifik ve Hint Okyanusundaki egemenlik iddialarını, suni adalar ile Çin denizindeki "Mare Nostrum" çıkışları, Tayvan Adası dâhil Çin deniz gücünü dengelemekte askeri caydırıcılık yetersiz kalmaktadır. Çin'in Güney Çin Denizi'ndeki yapay adalarda askeri üsler kurmasının ve onları silahlandırmasının bölgede etkinlik gösteren tüm ülkelerin güvenliğini tehdit edebilir. XXI. yüzyılın başından itibaren Çin'in de Akdeniz er meydanına

17 David A. Lake: "Domination, Authority, and the Forms of Chinese Power", *The Chinese Journal of International Politics*, 2017, ss. 357–382.

18 Xuefeng Sun, 'Rethinking East Asian Regional Order and China's Rise', *Japanese Journal of Political Science*, Cilt: 14, Sayı:1 2013, ss. 9–30.

ayak basması çok da şaşırtıcı değil. Çin şirketleri, Akdeniz denizcilik altyapısına büyük yatırımlar yaptılar. Yunanistan'ın Pire Limanı, Çin devletinin denizcilik şirketi COSCO tarafından idare ediliyor. Çin ayrıca, İtalya, Yunanistan, Türkiye ve Arnavutluk'ta da altyapı projelerine yatırım yapıyor.

Kuşak Yol Projesi'nin de güçlü "Akdeniz özellikleri" var. Bunların yanı sıra, şu ana kadar Mısır, İsrail, Türkiye ve Kıbrıs'ın hak talep ettiği Doğu Akdeniz doğalgaz havzaları da bütün bölge için yeni ekonomik olanaklar sunuyor. Bir kutupta, Çin teknolojisini ve Çin kuruluşlarının yaptığı milyarlarca dolarlık yatırımı memnuniyetle karşılayan ülkeler karşısında, diğer kutupta, Çin'e karşı yatırımlar yapan ve çeşitli derecelerde ortaklıklar kuran ABD'nin başını çektiği Batı. Bu mücadele, Çin'in yükselişini bölgedeki değişimin ana kaynağı olarak değiştirebilir, yani, ABD ile Çin arasında, ikincisi yükselmeye devam ettikçe muhtemelen daha ölümcül hale gelecek olan rekabetin kapılarını arayabilir.

Çin'in savunma harcamaları son yirmi yılın çoğunda çift haneli oranlarda artarken, potansiyel etkinlikleri, bölgedeki diğer güçlerle birlikte çalışabilirlik eksikliği nedeniyle engelleniyor. Bu arada, Japonya ve Hindistan orduları – çok farklı şekillerde – daha çok yönlü hale geliyor ve potansiyel olarak görev alanlarını genişletiyor. Gelecekte, bölgede potansiyel olarak tek başına veya başkalarıyla birlikte hareket edebilecek daha yetenekli askeri güçler olacaktır. Bölgesel ittifaklar, belirli bir odak alanına bağlı olarak değişecektir ve resmi veya gayri resmi olarak ortaya çıkabilir. Onların yapısı ve liderliği, kimin harekete geçmek için çıkarlara, iradeye ve yeteneklere (uygun güç kolları ile ilgili olarak) sahip olduğuna bağlı olacaktır. Örneğin, Amerika Birleşik Devletleri ve Japonya'nın liderliği ele geçirmesiyle, TPP, ekonomik sorunların, özellikle ticaret ve düzenlemenin yönetildiği başlıca grup haline gelebilir. Bu arada, Güneydoğu Asya Uluslar Birliği (ASEAN) ve çeşitli yinelemeleri (ASEAN + 1 veya +3 gibi), Güney Çin Denizi için bir deniz davranış kuralları bütünü hakkında bir tartışma için doğru bağlamı sağlayabilir. Güney Çin Denizi'ndeki bölgesel gerilimler gibi daha geniş güvenlik konularında, örneğin Çin, Amerika Birleşik Devletleri, Hindistan, Vietnam, Filipinler, Japonya ve Avustralya'yı içeren geçici bir koalisyon ortaya çıkabilir. Bu devletlerin birbirleriyle çalışma yetenekleri, riski en aza indirmede ve bölgesel kaygıları ele almada hayati önem taşırken, aynı zamanda kendi ulusal çıkarlarını teşvik etmelerini ve korumalarını sağlayacaktır. Farklı politika oluşturma araçları ve kaynakları kullanan Asya-Pasifik'teki devletler daha çok yönlü ve uyarlanabilir hale gelmelidir. Başarılı devletlerin sadece devlet dışı aktörlerle değil, aynı zamanda, uygun olduğunda, ticari ilişkiler için Avrupa'dakiler ve enerji güvenliği için Orta Doğu'dakiler de dahil olmak üzere diğer ilgili dış aktörlerle de çalışmaları gerekecektir. [19]

19 Xenia Wickett, John Nilsson-Wright and Tim Summers: '' The Asia-Pacific Power Balance Beyond the US–China Narrative'', Chatham House, September 2015, https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/publications/research/20150924AsiaPacificWickettNilssonWrightSummersExecSumFinal.pdf.

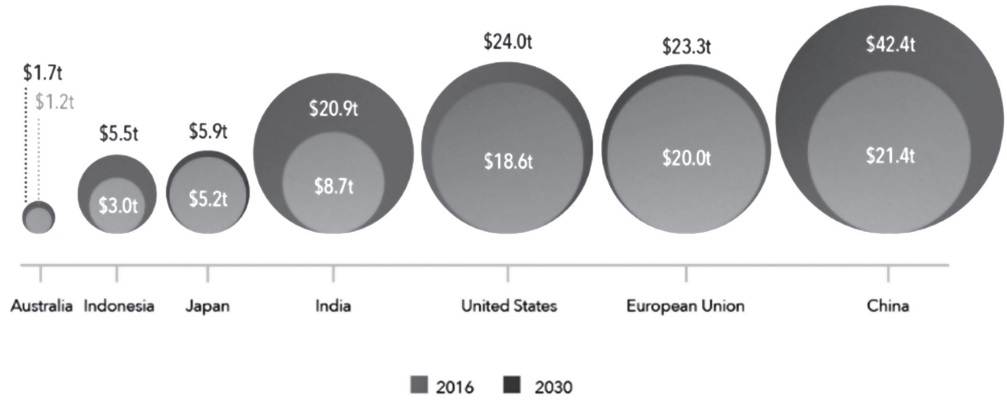

Source: Treasury (Australian projections consistent with the 2015 Intergenerational Report)

Kaynak: "Power shifts in the Indo–Pacific", https://www.dfat.gov.au/sites/default/files/minisite/static/4ca0813c-585e-4fe1-86eb-de665e65001a/fpwhitepaper/foreign-policy-white-paper/chapter-two-contested-world/power-shifts-indo-pacific.html

Çin dünyanın en büyük ikinci ekonomisi olmanın yanı sıra teknolojik ve askeri kapasitesi ile dünya politikalarında bağımsızlık katsayısını artırması, uluslararası düzeni yeniden şekillendirecek aktör olarak, ***revizyonist bir rekabetçi pozisyonunu*** güçlendirmektedir.[20] Bu akademik çalışmada belirtildiği üzere, Pekin en ucuz emtia ve ham madde üreticisi pozisyonundaki küresel fabrika statüsüne dönüşürken, rekabet oranı yüksek, tüm ülkelerin en büyük ticari ortağı, pazar ve yatırımcı devlet konumunu ön plana çıkarmaktadır. 2030'da Çin önde gelen ekonomik güç ve Hindistan dünyadaki en kalabalık ülke olacak. Bu faktörler, Asya Pasifik bölgesinin 1820 yılına kadar dünya ekonomisinde sahip olduğu merkezi konumu yeniden kazanmasına yardımcı olacaktır. Önümüzdeki birkaç yıl içinde doğu Çin sanayi ücretleri artmaya devam edecek ve imalat üretiminin Orta Çin'e ("Foxconn etkisi") veya diğer ülkelere kaymasına neden olacaktır.[21]

Çin, gemi inşaat uzay ve havacılık, otomotiv, elektronik, iletişim, robotik ve yapay zekâ, makine, denizcilik, kimya sektörlerindeki sermaye ve *know-how* birikimini, silahlı kuvvetlerine yansıtarak; askeri bilgi, taktik üretimini tekeline almıştır. Çin kritik hammadde kaynakları teknolojik yenilikler, ekonomik verim artış hızı, tedarik zinciri, lojistik ve insan kapasitesi ile, güç dengesini kontrol eden motor kuvvet olarak küresel krize ve savaşa hazırdır. Çin'in mevcut yükselişinin nasıl şekilleneceği, uluslararası sistemdeki gelecekteki konumunun ne olacağı, hegemonik güç olarak takip edeceği askeri ve ekonomik po-

20 Ekonomi ve İş Araştırmaları Merkezi`nin (CEBR) raporuna göre, 2030`da ABD`yi geçerek dünya ekonomisinin en büyüğü olacak. 2036'da dünyanın en büyük ilk 10 ekonomisi sırasıyla Çin, ABD, Hindistan, Almanya, Japonya, İngiltere, Fransa, Endonezya, Brezilya ve Rusya olacak. '' Çin'in 2030'da dünyanın en büyük ekonomisi olması bekleniyor'', Sabah, 26 Aralık 2021.

21 Ángel Pascual-Ramsay : ''The World in 2030: Global Trends and Risks That Will Shape the World over the Next 20 Years'', http://www.iberglobal.com/files/TheWorldin2030_Pascual_Imbernon_EN.pdf.

litikaların revizyonist gidişatının belirsizliği ve olası sürpriz sonuçlarının, küresel strateji uzmanları ve politika yapıcıların gündeminin en üst sıralarında yer alması beklenebilir.

Çin, Batı'nın askeri teknolojik üstünlüğüne giderek daha fazla meydan okuyor ve küresel bir deniz gücü olmayı hedefliyor. Bazı yetenek alanlarında, özellikle de hava alanında, Çin'in Batı ile neredeyse eşitliğe ulaştığı görülüyor. Havadan havaya silah sistemleri, benzer Batı silahlarıyla eşitliğe yakın olacakken, Çin'in havadan havaya füzelerinden birinin Batı eşdeğeri yok. Çin, 2035 yılına kadar tamamen modernize edilmiş silahlı kuvvetlere ve 2050 yılına kadar tam teşekküllü bir üst düzey orduya sahip olmayı hedefliyor. Çin, 2050 yılına kadar bilim ve inovasyonda dünya lideri olmayı hedefliyor.2015 yılında duyurulan "Made in China 2025", Çin'in robotik, havacılık ekipmanları, tıbbi cihazlar ve daha fazlası gibi bir dizi yüksek teknoloji endüstrisinde dünya lideri olma stratejisini özetliyor. Çin, 2030 yılına kadar yapay zekada dünya lideri olmayı planlıyor. Çin giderek daha büyük bir küresel silah tüccarı haline geldikçe, daha fazla aktör gelişmiş sistemler (örneğin İran) tedarik edebilecektir. Bu, daha gelişmiş askeri sistemlerle, daha fazla yerde karşı karşıya kalabilecek ve daha geniş bir düşman yelpazesi tarafından işletilebilecek konuşlandırılmış Batılı kuvvetler için ortaya çıkan bir tehdit haline geliyor. Çin ve Rusya'nın güvenlik üzerindeki gücü ve etkisi eşit görülüyor ve neredeyse ABD'ninkiyle denk görülüyor. Bir savaş alanı olarak Geopower Space, Çin'in uzay yeteneklerini artırmasıyla olgunlaşıyor ve artıyor. Çin ve Avusturya arasında kuantum anahtar dağılımını sağladı ve kıtalararası kuantum güvenlikli iletişim olasılığını açtı, ancak aynı zamanda istihbarat toplamaya da meydan okudu.[22]

Bu akademik çalışmada ortaya konmaya çalışıldığı üzere, ABD'nin de ortaya çıkan mali krizler, 2021'de Beyaz Saray ve Kongre'ye yapılan baskınlar, Başkan Biden'in "ABD geri dönüyor." söylemine rağmen Avrupa ve dünya finansal piyasalarında Wall Street'in otorite kaybı önlenememiştir. ABD halkı içinde Demokratlar ve Cumhuriyetçiler arasındaki kutuplaşmaya ek olarak, yükselen Çin'i dengelemek konusunda Amerikan halkının bedel ödemeye olan istekliliği azalmıştır. Biden yönetimi, Çin ile göreceli üstünlük yarışını kaybetme ihtimalini ortadan kaldıracak ekonomik ve mali hamleler üretememektedir. Çin'in yarattığı hegemonya krizi Batı tarafından, finansal kapitalin otorite kaybına karşı bedel ödemek için süreci değiştirmek isteyecektir. Bu tehlikeli dengesizlik hem dünya ticareti hem siyasal askeri güç alanında yeni askeri bloklar ve ittifaklar ile kendini belli etmektedir. Böylece Çin'in ticaret kapasitesi, daha önce hiç görülmemiş hızda bir büyüme gerçekleştirmiştir. ABD, Almanya ve Japonya dahil hiçbir ülkenin dış ticareti, Çin kadar hızlı artmamış ve genişlememiştir. Çin, ticarete büyük önem vermiştir. Böylece Çin, dış ticaret alanına çok hızlı ilerleyerek, dünyanın "Süper Ticaret Gücü" konumuna yükselmiştir.[23]

Jeopolitik düzlemden bakıldığında, ABD ve Avrupa merkezli küresel ekonomik/politik/teknolojik sistemin ağırlık merkezi, Doğru Asya hinderlandı istikametine doğru kaymaya devam etmektedir. Özellikle, dünya ekonomisindeki **güç kayması** "Kovid-19 pandemisi",

22 "Competence Centre on Foresight-Shifting balance of power'', European Commission, https://knowledge4policy.ec.europa.eu/foresight/topic/changing-security-paradigm/changing-nature-balance-power_en

23 Zekeriya Akdağ: "Küresel Hegemonya Mücadelesi Yükselen Çin", Nobel Yayınevi Ankara 2021, s. 153

"**Ticaret Savaşları**" ve "Ukrayna Savaşı" ile tetiklenmiştir. Rusya'nın Ukrayna'yı işgalinin etkisi, Tayvan adasında, 5.000 mil uzakta en keskin şekilde hissedilmektedir. Birçok Tayvanlı, daha güçlü bir komşunun istilasına uğrayacak bir sonraki ülke olabileceğinden endişe ediyor. **Ukrayna ve Tayvan birçok yönden farklılık** gösterse de topraklarında uzun süredir devam eden tasarımlara sahip daha büyük otoriter komşularla birlikte yaşayan nispeten genç demokrasiler olarak, ikisi de çarpıcı bir şekilde benzer stratejik çıkmazlarla karşı karşıya. Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'in Rusya ile Ukrayna arasındaki "tarihi birliği" yeniden tesis etmeyi bir tür manevi misyon olarak tanımladığı gibi, Çin Devlet Başkanı Xi de Tayvan konusunu anavatanın tekrar olması gerektiği birliğine kavuşturulması çabasının temel adımı olarak değerlendirmektedir.[24] Bu çerçevede iki ülkenin farklı koşullar altında da olsa bir kader ortaklığı içerisinde olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Savaş, Çin-Rusya ilişkileri (bazı çevrelerde "sınırsız dostluk" olarak adlandırılıyor) ve Çin-Avrupa ve Çin-Amerikan ilişkileri üzerinde kalıcı bir etkiye sahip olacak. Çin'in konuyla ilgili tutumunu anlamlandırmak için, Çin halkının konuyla ilgili görüşlerinin kökenlerini ve tezahürlerini iyice araştırmamız zorunludur. Bununla birlikte, ince bir belirsizlik devam ediyor: NATO ve Batı, Rusya'nın eylemlerinin **NATO'nun, Soğuk Savaş'ın sona ermesinden bu yana yaptığı görünüşte genişlemeler** (veya daha doğrusu Doğu Avrupalı güçlerin askeri-güvenlik ittifakına katılmayı seçmesi) tarafından "haklı" görülecek şekilde ahlakçı, kışkırtıcı merceklerle mi görülüyor? Yoksa eldeki mesele -Rusya'nın hamlesinin kendi ve Çin'in kendi çıkarlarıyla uyumlu olduğu- NATO'nun Avrupa varlığına karşı geri adım atma araçlarıyla mı ilgili? Çin'in ABD Büyükelçisi Qin Gang'ın dediği gibi, "Çin ve Rusya'nın işbirliğinin yasak bir alanı yok, ancak bir alt çizgisi var... BM Şartı'nın ilkeleri, uluslararası hukukun ve uluslararası ilişkilerin tanınmış temel normları." Çatışmaya yönelik kesin ve tek taraflı askeri tırmanma, ne Çin siyasi liderliği arasındaki duygularla ne de kamuoyuyla uyumlu görünüyor.[25]

Blinken, 21. yüzyılın ekonomik ve askeri dengesini tanımlama yarışında Pekin ile rekabet etmek için üçayaklı bir yaklaşım ortaya koydu. ABD, Rusya ve Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'in Ukrayna'daki **savaşını uluslararası istikrara yönelik en akut ve acil tehdit** olarak görürken Blinken, yönetimin **Çin'in daha büyük bir tehlike oluşturduğuna** inandığını söyledi. Blinken, "Başkan Putin'in savaşı devam ederken bile, **uluslararası düzene yönelik en ciddi uzun vadeli meydan okumaya odaklanmaya** devam edeceğiz ve bu, Çin Halk Cumhuriyeti'nin ortaya koyduğu meydan okumadır" dedi. "Çin, hem uluslararası düzeni yeniden şekillendirme niyetine sahip tek ülke hem de giderek artan bir şekilde bunu yapacak ekonomik, diplomatik, askeri ve teknolojik güce sahip" dedi ve ekledi: "Pekin'in vizyonu bizi, son 75 yılda dünyanın ilerlemesinin çoğunu sürdüren evrensel değerlerden uzaklaştıracaktır."[26]

---

24 David Sacks: '' What Is China Learning from Russia's War in Ukraine?'', *Foreign Affairs*, 16 Mayıs 2022, Erişim Adresi: https://www.foreignaffairs.com/articles/china/2022-05-16/what-china-learning-russias-war-ukraine.

25 Brian Wong: ''Understanding the Extent (And Limits) Of Chinese Public Support For Russia'', *The Diplomat*, 17 Mayıs 2022, Erişim Adresi: Https://Thediplomat.Com/2022/05/Understanding-The-Extent-And-Limits-Of-Chinese-Public-Support-For-Russia/.

26 Matthew Lee: "Blinken: Us to Leverage Russia-Ukraine Bloc Against China", *Ap News*, 26 Mayıs 2022, Https://Apnews.Com/Article/Russia-Ukraine-Biden-China-Beijing-D4055470f886b614f2465bfeb540919c.

ABD, Rusya ve Batı'nın gerilmesine karşılık Çin'in yükselişinde, dünya ekonomisinde merkezi konumun giderek güçlenmesi beklenmelidir. Çin'in Kuşak ve Yol girişiminin ekonomik ve politik anlamda bir ***"oyun değiştirici" (game-changer) olabileceği*** kabul edilebilir. Çin'in revizyonist hegemonik aktör kabiliyetlerinin artışı, bölgesel-küresel korku ve boşluğu tırmandırabilir. Çin, Güney Çin Denizi'ni kendi toprakları ve Tayvan'ı kaçak bir eyalet olarak görüyor. Çin'in ekonomik gücü artarken, ordusunu, özellikle de hava-uzay gücü ve donanmasını modernize ederek, yeni meydan okumalara hazırlanmaktadır. Kapalı ve başarısız bir komünist ekonomiden küreselleşmeye açılan ülke, dünyanın tüm bölgeleriyle ticarette önemli bir yer edindi ve ekonomik ve jeopolitik bir "süper güç" haline geldi. Bu dönüşüm, enerji talebinde bir artışa yol açmakta olup, yakın zamanda daha da güçlenecektir. Çin, uzun vadeli bir nükleer kalkınma planına başladı. 2019'un sonunda, toplam kurulu kapasitesi 49 Gigawatt olan 47 reaktör faaliyetteydi. Buna karşılık, Fransa'nın toplam kapasitesi 61 Gigawatt olan 56 reaktörü çalışıyor. Çin daha da ileri gitmek istiyor ve 2030 yılına kadar mevcut küresel kurulu nükleer kapasitenin yaklaşık yarısını temsil eden 150 ila 200 Gigawatt hedefliyor. Çin'in ilerlemesi, önümüzdeki 15 yıl içinde inşa etmeyi planladığı 150 yeni nükleer reaktör şeklinde gelişmektedir.[27]

Yukarıdaki çerçeveden ele alındığında bu kitapta içerisinde bulunduğumuz 21. Yüzyılda bütün boyutlarıyla Çin Halk Cumhuriyeti'nin fotoğrafı ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda çalışmamızda ilk önce Çin'in kısa tarihi, siyasi, sosyal, kültürel ve askeri yapısı ele alınmıştır. Daha sonrasında öncelikli olarak Çin yakın çevresindeki komşularıyla olan ilişkileri detaylı bir biçimde irdelenmeye çalışılmıştır. Bundan sonrasında ise Çin'in erişebildiği uzak coğrafyasında olan uluslararası aktörlerle tesis ettiği ilişkiler incelenmiştir. Alanında uzman hocaların katkı koyduğu bu akademik eserin öncelikle Türk bilim dünyasına daha sonrasında ise tüm dünya bilim camiasına hayırlı uğurlu olmasını editörler olarak temenni ederiz. Çalışmanın eksikliklerleriyle ilgili mevzular tamamen editörler olarak bizim sorumluluğumuzdur. Kitabımıza bölüm göndermek suretiyle katkıda bulunan tüm çok değerli hocalarımıza en içten saygılarımızla teşekkürlerimizi sunarız. Bu zor ve bir o kadar da kıymetli süreçte bize büyük bir sabır ve anlayış gösteren başta ailelerimize ve sonrada tüm hocalarımıza teşekkürlerimizi sunmayı bir borç biliriz. Bu çalışmanın Çin hakkında çalışan ve önümüzdeki yıllarda da çalışacak tüm kıymetli meslektaşlarımız için bir yol gösterici referans kitabı olması dileriz.

Editörler: Prof. Dr. Mesut Hakkı Caşın — 7 Haziran 2022

Dr. Öğr. Üyesi Sina Kısacık

Dr. Öğr. Üyesi Can Donduran

27 "Daniel Van Boom: What the Us Could Learn from China's Nuclear Power Expansion", *Cnet*, 24 Aralık 2021, Https://Www.Cnet.Com/Science/Why-The-Us-Should-Learn-From-Chinas-Nuclear-Power-Expansion/.

İÇİNDEKİLER

Sunuş iii
İçindekiler XV

I. KISIM
ÇİN SİYASİ TARİHİ VE SİSTEMİ

ÇİN'İN KÜRESEL GÜÇ OLMA OLASILIĞI 3
Prof. Dr. Haydar Çakmak

ÇİN HALK CUMHURİYETİ'NDE SİYASAL SİSTEM 9
Arş. Gör. Ahmet Gedik

MAO ZEDONG'DAN GÜNÜMÜZE ÇİN HALK CUMHURİYETİ'NİN SİYASAL TARİHİ 31
Doç. Dr. Hanefi Yazıcı, Dr. Öğr. Üyesi Yusuf Yıldırım

II. KISIM
ÇİN'İN İÇ POLİTİKALARI VE SOSYO-EKONOMİK YAPISI

MAO ZEDONG'DAN Xİ JİNPİNG DÖNEMİ'NE DEĞİN ÇİN DIŞ POLİTİKASINDA KARAR BİRİMLERİNİN DÖNÜŞÜMÜ VE MERKEZÎLEŞMESİ 53
Prof. Dr. Erhan Büyükakıncı

ÇİN'İN KÜLTÜREL VE DİNÎ YAPISI 75
Prof. Dr. Abdürreşit Celil Karluk

ÇİN BALIKÇILIK ENDÜSTRİSİNİN MEVCUT DURUMU VE DEVLET POLİTİKALARI ÜZERİNE DEĞERLENDİRMELER 123
Prof. Dr. Bayram Öztürk, Dr. Öğr. Üyesi Taner Yıldız, Doç. Dr. Onur Gönülal, Can Kalkavan

ÇİN'İN İŞSİZLİK, İSTİHDAM VE VERGİ POLİTİKALARI 144
Prof. Dr. Iraz Haspolat Kaya - Arş. Gör. Sezin Ünal Miçooğulları

ÇİN TOPLUMU VE ÜLKENİN EĞİTİM POLİTİKALARI 166
Doç. Dr. İsmail Ermağan - Mehmet Fatih Argın

ÇİN HAVA-UZAY GÜCÜ: BÜYÜK GÜÇLER İLE GÖKLER VE UZAYDA SÜRATLİ REKABETİN GELECEĞİ 185
Prof. Dr. Mesut Hakkı Caşın

ÇİN'İN SAĞLIK POLİTİKALARI VE COVID-19 PARADOKSU 233
Öğr. Gör. Dr. Hasan Hakses

ÇİN'İN SAVUNMA SANAYİSİ 250
Doç. Dr. Fahri Erenel

YÜKSELEN ÇİN DENİZ GÜCÜNÜN KÜRESEL GÜÇ DENGELERİNE YANSIMASI 278
Prof. Dr. Mesut Hakkı Caşın

ÇİN KARA KUVVETLERİ 341
Dr. Ahmet Sapmaz

ÇİN MEDYASI 361
Dr. Öğr. Üyesi Esra Bayhantopçu

ORTA KRALLIK'IN SİNEMA RÜYASI 391
Doç. Dr. Aybüke Serttaş

ÇİN HALK CUMHURİYETİ'NİN TERÖRLE MÜCADELE POLİTİKASI 419
Dr. Öğr. Üyesi Savaş Biçer

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE ÇİN'DE İNSAN HAKLARI VE TEMEL ÖZGÜRLÜKLER 432
Dr. Öğr. Üyesi Yılmaz Yurtseven

ÇİN HALK CUMHURİYETİ'NİN MÜLTECİ POLİTİKASI 463
Dr. Türkan Melis Parlak

ÇİN'İN UYGUR POLİTİKASI 480
Prof. Dr. Alimcan İnayet

II. KISIM
ÇİN'İN BÖLGESEL VE KÜRESEL DIŞ POLİTİKALARI

STRATEJİK BİR KARAR: İTTİFAK OLUŞUMU BAĞLAMINDA
ÇİN'İN İTTİFAKSIZLIK POLİTİKASINI ANLAMAK 511
Arsenio Castro, Çev. Oktay Küçükdeğirmenci

ÇİN'İN YEREL ULUSLARARASI İLİŞKİLER TEORİLERİ VE ÇİN DIŞ POLİTİKASI 542
Prof. Dr. Gökhan Koçer - Dr. Öğr. Üyesi Müge Yüce

ÇİN DÜŞÜNCE KURULUŞLARI 557
Dr. Tolga Sakman

AB-ÇİN HALK CUMHURİYETİ İLİŞKİLERİ 581
Prof. Dr. İrfan Kaya Ülger

ÇİN'İN FİNANSAL HEGEMONYASININ YÜKSELİŞİ 598
Doç. Dr. Efe Can Gürcan

ÇİN-NATO İLİŞKİLERİ: KIZIL EJDERİN GÜCÜ 619
Porf. Dr. Sezai Özçelik, Erdal Ayık

ÇİN DIŞ POLİTİKASINDA RUSYA-UKRAYNA SAVAŞI SINAVI:
PEKİN'İN MOSKOVA-WASHINGTON-BRÜKSEL ÜÇGENİNDEKİ
FIRSATLAR VE RİSKLER 643
Mesut Hakkı Caşın - Sina Kısacık

I. KISIM

ÇİN SİYASİ TARİHİ VE SİSTEMİ

ÇİN'İN KÜRESEL GÜÇ OLMA OLASILIĞI

Prof. Dr. Haydar Çakmak*

Özet

Bu çalışma, insanlık tarihinin en köklü medeniyetlerinden olan Çin'in geçmişinden hareketle bir küresel güç olma arayışına ışık tutmaktadır. Oldukça çalkantılı geçen 20. yüzyılın ardından Çin Halk Cumhuriyeti'nin uluslararası seviyedeki stratejisi, politikası ve hedefleri mercek altına alınmaktadır.

Bir ülkenin dünyaya hükmetme olanağı olur mu veya olmalı mıdır, sorusu tarihte hep sorulmuş ve verilen yanıtlarda çok net olmamıştır. Zira insanlık veya devletler tarihine baktığımızda farklı zaman dilimlerinde, farklı coğrafyalarda güçlü devletler ortaya çıkmış ve zamanın olanak ve ihtiyaçlarına göre bazı devletler düzenleyici, belirleyici veya hükmedici roller oynamışlardır. Ancak tek başına dünyaya hükmeden veya dünyayı yöneten salt bir güç olmamıştır. Tarihte önemli izler bırakan güçlü devletler olmuştur: Finikeliler, Hititler, Sümerler, Akadlar, Grekler, Aztekler, Hunlar, Ostrogotlar, Vizigotlar, Germenler, Franklar, Romalılar, Osmanlı Devleti, Çarlık Rusya'sı, İngiliz İmparatorluğu ve diğerleri... Şunu da kabul etmek gerekir ki her dönem de güçlü ülkeler, dünya düzeninin kurulmasında ve yönetiminde daha belirgin roller oynamıştır. Güçlü ülkeler; etrafına diğer ülkeleri de alarak iş birliği, çıkar birliği, müttefik veya ittifaklar şeklinde birlikte hareket etmişler ve bu ülkelerin dünya düzeninin oluşmasında rolleri olmuştur. Hristiyanlığın ve Müslümanlığın ortaya çıkmasıyla dünya düzeninin oluşmasında dinlerin önemli roller oynadığı bilinmektedir. Din taassubuyla hareket eden ülke ve yöneticilerin olduğunu hatta din ve mezhep savaşlarının dünya düzeni ve barışı üzerinde etkileyici olduğunu biliyoruz. Günümüz dünya düzeninin oluşumuda 20. yüzyılda meydana gelen hadiseler belirleyici olmuştur: Birinci Dünya Savaşı (1914-1918), Ekim 1917 Bolşevik İhtilali ve Sovyetler Birliği'nin kurulması, İkinci Dünya Savaşı (1939-1946) ve 1989 Doğu Bloku'nun çökmesi ve iki kutuplu dünya düzeninin yıkılması.

1989 yılından itibaren yenidünya düzeni nasıl olacak veya nasıl olmalıdır, tartışması başlamıştır. Rusya'nın Sovyet yapılanması olmadan tek başına bir denge oluşturamayacağı anlaşılınca yeni oluşumlar ve yeni ülkeler konuşulmaya başlanmıştır. 1990'lı yıllarda yeni denge ülkesi veya ülkeler grubu ortaya çıkmamıştır. Petrol ve gaz satarak ekonomisini düzeltmeye çalışan Rusya Federasyonu, denge oluşturacak küresel güce ulaşamamıştır. Güçlü bir ülke konumuna gelmiş ama yenidünya dengesi kurabilecek potansiyeli elde edememiştir. ABD ve Batılı ülkeler, güçlerinden bir şey kaybetmemişler ve bunların dünya düzeninde var olan rolleri devam etmiştir. Uzak Asya ülkeleri Çin, Hindistan ve Japonya ekonomik

* Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler

olarak güçlenmişler ama bu ülkelerin siyasi ve askerî olarak iddiaları olmamıştır. Söz konusu ülkeler özellikle Batı karşıtı veya Batılı ülkeleri dengeleyecek siyasi ve askerî bir iddiadan kaçınmışlardır. Ancak iki binli yıllardan itibaren büyük ekonomik güç olmaya başlayan Çin, Batılıları endişeye sevk etmiştir. Çin'in ekonomik gücüne paralel olarak askerî, teknolojik ve politik atılımları, başta ABD olmak üzere Batılı ülkeleri tedbir alma noktasına getirmiştir. Çin'in temsil ettiği medeniyet ve politikaları, Batı medeniyeti bir tehdit olarak gördüğünü açık etti. Çin hiçbir zaman açıkça küresel güç olma ve yeni bir dünya düzeni kurma söyleminde bulunmamıştır. Ancak ABD ve Avrupalı ülkeler Çin'in küresel rol alma ve dünyaya hükmetme politikasının olduğuna inanıyorlar ve tedbir almaya başlamışlardır. Burada bilinmesi gereken üç nokta vardır: Çin'in gerçekten küresel ve emperyal bir politikası var mıdır, bunu sağlayacak küresel güce ve potansiyele sahip mi veya sahip olabilir mi, Batılı ülkeler buna ne der veya engel olabilir mi?

Çin'in emperyal bir politikası veya küresel güç olma iddiası var mıdır? Çin gibi önemli tarihî geçmişi olan bir ülkenin ve halkın küresel bir iddiası veya rolü olabilir. Ekonomik, kültürel, askerî güçlerini ve nüfus yoğunluğunu dikkate alarak Çin'in bu iddiası beklenir ve anlaşılabilir. Küresel güç nedir ve nasıl olunur, sorusunun cevabı verilerek Çin'in bu şansı var mı veya olabilir mi daha yakından görülebilir. Kendisine (gıda, ekonomi, teknoloji, askerî güç vb.) yeten, dışa bağlılığı minimum olan, itibarlı ve caydırıcılık gücü olan ülkeler küresel güç olarak nitelendirilebilir. Batılı ülkeler, yukarıda not ettiğimiz gibi Çin'in ekonomik ve askerî büyümesini küresel rol almanın altyapısı olarak görmektedir ve şimdiden bunu önleme veya karşı tedbir alma girişimi içindedir. Çin'in bugünkü ekonomik, askerî ve politik pozisyonu küresel güç olma niyetinin olabileceğini çağrıştırmaktadır. Çin'in dünyaya hükmetme bağlamında stratejik, ekonomik ve askerî olarak küresel güç olma niyetini açık eden bir deklarasyonu veya net bir tavrı görülmemektedir. Çin'in bazı davranışlarından bu niyetinin olduğu sonucuna varılmaktadır. Örneğin "Bir Kuşak Bir Yol" projesi böyle nitelendirilmektedir, eski İpek Yolu'nu canlandırmak istemesi küresel bir proje olarak anlaşılmaktadır. Zaten ülkeler "Ben dünyaya hükmetmek istiyorum." gibi bir niyet beyanında bulunmazlar. Ancak çalışma veya davranışlarından bu çıkarılabilir. Kısaca Çin'in küresel bir güç olmak istemesi normaldir. Başta ABD ve Batılı ülkeler olmak üzere dünyanın büyük bir bölümü Çin'in son çeyrek asırda elde ettiği kazanım ve ilerlemesini küresel güç olma istek ve iradesine bağlamaktadır. O vakit yukarıda not ettiğimiz ikinci koşulu yanıtlamak gerekir yani Çin'in küresel gücü ve potansiyeli var mıdır?

İlk Çin devleti milattan önce 1600 yılında Shang hanedanı tarafından kurulmuştur ve Çin'in yaklaşık 3500 yıllık bir tarihî geçmişi vardır. Çin, dünyanın sayılı büyük medeniyetlerinden birine sahiptir. ABD'nin yaklaşık 400 yıllık geçmişiyle Çin'i karşılaştırmak bile doğru değildir. ABD'nin koka kola ve hamburger kültürü ile Çin halkının kurduğu büyük medeniyet iki ülke ve iki halk arasındaki mesafeyi göstermede yardımcı olur. Çin'in geçmişine kısaca baktığımızda Çin halkı insanlık için çok önemli yaratıcılıkta bulunmuş ve dünyanın hizmetine sunmuştur. Pusula, kâğıt, hidrolik, çarklı su değirmeni, astroloji bilimi,

tarım aletleri, depremleri inceleyen sismograf, tıp eğitiminde cesedin ilk defa incelenmesi, tarımda ve insanların kullanımı için üç katmanlı su kanalları, ilk defa çok katlı binaların yapılması gibi çok sayıda medeniyet ürününü Çin geliştirmiştir. Çin'in yetiştirdiği Konfüçyüs (MÖ 551-479), dünyanın en önde gelen iz bırakmış aydınlarındandır. Onun öğretileri dine dönüşmüştür. Yaklaşık iki milyar insan Konfüçyüs felsefesinin takipçisidir. Konfüçyüs öğretisi ve inancı diğer dinlerden farklı olarak öbür dünya değil bu dünyayı tanzim eder, yol gösterir. Bilindiği gibi Orta Doğu kaynaklı dinler genel olarak öbür dünyayı tanzim etmeyi öncelemektedir. Dolaysıyla Çin'de laiklik, din taassubu, mezhepler arası kavgalar, gericilik, reformlar gibi din kaynaklı sosyal, siyasi ve kültürel çalkantılar yaşanmamıştır. Çin'in coğrafi olarak Batı'dan uzak olması, Batı medeniyetinden fazla etkilenmemesini kendi öz medeniyetini yaratarak farklı bir millet olma özelliğini kazanmasını sağlamıştır. Batılılar Çin'in bulunduğu bölgeye Uzak Asya veya Uzak Doğu tabirlerini kullanırken Çinliler, Uzak Batı tabirini kullanmamaktadır. Başta tarihî büyük sömürgeci İngilizler olmak üzere Batılılar dünyayı kendi ülkelerinden itibaren siyasi coğrafi sınır belirlemeyi bir kültür hâline getirmiştir. Bugün, dünya siyasi coğrafyasının çizilmesi ve adlandırılmasını çoğunlukla Batılılar kendi çıkarlarına uygun olarak yapmıştır. Çin'in Batı'dan uzak olmasının her iki taraf için iyi ve kötü yanları bulunsa da asıl farklılık ve etkileyici olan, kültür farklılığıdır. Çin'in maddi gücünün hâkimiyeti ile kültürel gücünün hâkimiyeti farklı sonuçlar doğuracaktır. Batılılar, çok hoşlanmadıkları Çin medeniyetinin kendi medeniyetleri yerine dünyaya hâkim olmasından ciddi şekilde rahatsızlık duyacaklarını saklamamaktalardır.

Çin'in küresel güç olmasını sağlayacak önemli koşullardan olan ekonomik ve askerî potansiyeli son yıllarda artmıştır. Bu büyüme başta Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere hemen hemen herkesi rahatsız etmiştir. Rusya Federasyonu, Avrupalılar, Japonya ve Kore gibi komşu ya da komşu olmayan çok sayıda ülke, Çin'den tedirgin olmaktadır. Bu yadırganacak bir durum değildir. Çin'in büyük güç olmasını bir tehdit olarak gören ülkeler bundan rahatsızlık duyarlar ve bu da normaldir. 2020'de, Çin'de ortaya çıkan Covid-19 virüsü bütün dünya gibi Çin'i de olumsuz etkiledi. Ancak rakamlara bakıldığında Çin ekonomisi 2021'de hemen toparlanmış ve salgın çok başarılı bir şekilde kontrol altına alınmıştır. ABD başta olmak üzere Batılı ülkeler aynı başarıyı gösterememişlerdir. Salgın hastalık Avrupa ve Amerika'da daha fazla tahribata sebep olmuş ve daha uzun sürmüştür. 1 Temmuz 1921 tarihinde iktidara gelen Çin Komünist Partisi 21. yüzyılda yani iktidarının yüzüncü yılında ideolojisine ters olan kapitalist sisteme 2000 yılında girme kararı almıştır. Çin, 2000 yılında Dünya Ticaret Örgütüne katıldığında dünya ekonomisindeki payı %3,6 idi. 2020 yılında Çin'in dünya ekonomisindeki payı %17 olmuştur. Bunun anlamı Çin Komünist Partisinin iktidarında Çinli komünistler kapitalist sisteme uyumda olağan üstü bir başarı elde etmiştir. 2021 yılında, Çin'de 1.400.000.000 nüfusun %17,8'i 60 yaşın üstündedir. Üretimde ileriki tarihlerde el emeği sorunu yaşayabileceğini gören Çinli yetkililer, nüfusun yaşlanmasını önlemek için halka üçüncü çocuk yapma hakkı vermiştir. Salgına rağmen Çin ekonomisi 2021 yılında %10 büyüyerek 16,5 trilyon dolar gayrisafi millî hasılaya ulaşmıştır. Çin artık,

ABD'den sonra (22 trilyon dolar) dünyanın en büyük ikinci ekonomisidir. Çin'in ihracatı ve ithalatı dikkate alındığında ortaya ilginç bir tablo çıkmaktadır. Çin 2020 yılın da yaklaşık 2,9 trilyon dolar ihracat ve 2,4 milyar dolar ithalat yapmıştır. Çin 2020 yılında 535 milyar dolar ticaret fazlası vermiştir. Çin 2020 yılında Amerika Birleşik Devletleri'ne 435,4 milyar dolar ihracat ve 124,6 milyar dolar ithalat yapmıştır. ABD'nin 2020 yılında 2,1 trilyon dolar ihracatı ve 2,8 trilyon dolarda ithalatı olmuştur. Ticaret açığı yaklaşık 700 milyar dolardır. Görüldüğü gibi Çin ticaret fazlası verirken ABD'nin ticaret açığı vermesi dikkat çekmektedir. Ayrıca ABD, klasik ticaret partneri olan AB ülkeleriyle de yaptığı ticarette Çin'in gerisinde kalmıştır. 2020 yılında Çin-AB 709 milyar dolar, ABD-AB 671 milyar dolar ticaret hacmi olmuştur. Çin 2022 yılı itibarıyla 120 ülkenin birinci ticari ortağı olurken ABD sadece 60 ülkenin birinci ticari ortağıdır. Bu durum Çin'in ABD'yi birçok ticari alanda geçtiğini ve daha başarılı olduğunu göstermektedir.

Çin-ABD rekabetinin en kritik olduğu alan askeri teknoloji ve silah kapasiteleridir. Çin son 26 yıldır askerî bütçesini ve savunma bütçesini artırmaktadır. Çin'in 2020 yılı savunma bütçesi 220 milyar dolardır. Bu açıklanan, resmî rakamdır. Çin'in açıklamadığı ve daha fazla harcama yaptığı düşünülmektedir. ABD açık ara öndedir. ABD'nin 2020 yılı savunma bütçesi 778 milyar dolardır. Bunun anlamı, ABD'nin dünya askerî harcamalarının %39'nu tek başına yaptığıdır. Çin bugün itibariyle 915.000 askere sahiptir. ABD'nin asker sayısı ise 486.000'dir. Çin'in tank sayısı 5800 iken ABD, Rusya'dan sonra dünyanın ikinci sırada tank sayısına sahip ülkesidir, 6333 tank. Hava savunmasında Çin'in 3260 savaş uçağı bulunmaktadır. Bu sayıyla ABD ve Rusya'dan sonra dünya üçüncüsüdür. ABD'nin savaş uçağı sayısı 13232'dir, bu sayıyla dünyadaki savaş uçaklarının %25'ine tek başına ABD sahiptir. Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsüne (SIPRI) göre Çin 350 nükleer savaş başlığına sahipken ABD ise 5550 nükleer başlığa sahiptir. Bu sayı, dünyanın tamamını yok edecek güçtedir. Çin'in ABD'den sayısal olarak üstün olduğu askerî alan deniz kuvvetleridir. Çin 350 savaş gemisine sahipken ABD 293 savaş gemisine sahiptir. Ancak Çin 2 adet uçak savaş gemisine sahipken ABD 11 tane uçak savaş gemisine sahiptir. Bunun anlamı, ABD'nin dünyanın her yerinde gemileriyle taşıdığı savaş uçakları vasıtasıyla daha güçlü ve daha fazla bombalama olanağına sahip olduğudur. Küresel güç olma açısından uçak savaş gemileri önemli bir ayrıntıdır. Çin'in ABD'den sayısal olarak üstün olduğu bir diğer silah balistik füzelerdir. Çin 500 ile 5500 km menzilli 1250 balistik füzeye sahipken ABD 12874 km menzilli 450 balistik füzeye sahiptir. Her iki ülke de önemli hava savunma sistemlerine sahiptir. Çin kendi yapımı HQ-9 (Kırmızı Sancak) hava savunma sistemine ilaveten Rus yapımı S-300 ve S-400 hava savunma sistemine sahiptir. ABD kendi savunma sistemi olan PATRİOT hava savunma sistemlerine sahiptir.

Çin'in savunma gücü ve askerî gücü ile silah teknolojisi açısından bir bütün olarak ABD'nin gerisinde olduğunu söylemek gerekir. Ekonomik durumda da en azından şimdilik genel rakamlara bakıldığında ABD'nin önde olduğu görülmektedir. Orta vadede Çin'in ABD'yi ekonomik ve askerî kapasitede geçeceğini öngörmek mümkündür. Ancak Çin, bu-

gün ABD'nin oynadığı küresel güç rolünü oynamak ister mi veya oynayabilir mi, sorusu çok önemlidir. Çin'in; insan hakları, özgürlükler, demokrasi, hukukun üstünlüğü ve küresel terör hareketleri karşısında tavrı ne olur? Bu sorunlar yaşandığında Çin, rakibi ABD gibi mi davranır yoksa görmezden mi gelir? Gerçi ABD bu konularda sütten çıkmış ak kaşık olmamakla birlikte dışarıda olmasa da kendi ülkesinde devletin demokrasi, özgürlükler ve hukukun üstünlüğü gibi konularda hassasiyet gösterdiği bilinmektedir. Çin, insani konularda ve yönetim şeklinde dünyaya ne vadedebilir? Ne tür bir çekim merkezi ve cazibesi olabilir? Çin'in kontrol edeceği, belirleyici olacağı veya hüküm süreceği bir dünya neye dönüşür? Çin askerî ve ekonomik gücünü ne için kullanır? Tarihte süper güçlerin kendi kültürünü ve medeniyetini hatta dilini farklı milletlere empoze ettiği bilinmektedir. Çin kendi kültürünü veya medeniyetini kabul ettirmek isteyecek mi? Dünya buna hazır mı? Başta Amerikalılar olmak üzere Batılılar şimdiden Çin'in yükselişinin Batı medeniyetine bir tehdit olarak ilan ettiler. Bu tavrın anlamı Çin'i ortak düşman olarak görme eğilimidir. Bugün henüz açık bir şekilde ortak bir düşman nitelendirmesi yapmamakla birlikte ABD şimdiden Çin'in yükselişini önlemek için Batılı ülkelere açık çağrı ve iş birliği girişimleri yapmaktadır. Hatta öyle ki Rusya'yı bile yanlarına çağırarak Çin tehlikesine karşı ortak tavır almaya çağırmışlardır. Ancak Avrupalı ülkeler, buna Rusya dâhil, tamamı gönüllü olarak ABD ve İngiltere'nin Çin karşıtı politikalarına ne kadar destek verir? Bunu net olarak söylemek zordur. Zira Almanya, İtalya ve İspanya gibi ülkelerin Çin politikalarını ve iş birliklerini hemen değiştirip ABD ve İngiltere'ye katılacaklarını söylemek zordur. Bu ülkeler Batı medeniyetine ve dünya barışına karşı Çin tehlikesi görürlerse ABD ile iş birliği yaparlar. Sözü edilen ülkelerin Çin'in, ABD'nin gücünü dengelemesine çok fazla itiraz edeceklerini sanmıyoruz. Hatta inceden bir memnuniyette duyarlar diye de düşünüyoruz. ABD ve İngiltere'nin Anglosakson (Kanada, Avustralya, vd.) devletlerle birlikte Batılı ülkeler dâhil olmak üzere dünyanın tepesinde sağa sola parmak sallamalarından çok rahatsız oldukları bilinmektedir. Çin-Rusya ikilisi veya Çin tek başına onlara karşı parmak sallarsa Avrupalılar da bundan memnun olurlar.

Çin gerçekten dünyanın bir numaralı süper gücü olur mu veya olabilir mi? ABD buna izin verir mi? İlk sorunun cevabı açıktır. Tabii ki Çin dünyanın en güçlü ülkesi olmak ister ama tarihsel sorunlarını çözebilir mi? Komşuları olan güçlü ülkeler başta Japonya, Güney Kore ve Hindistan gibi çok da dost olmayan ülkeler Çin'i rahat bırakır mı? Bugün itibarıyla dünya da söz sahibi olan ABD ve İngiltere kendilerine ciddi zarar verecek ve hâkimiyetlerini sonlandırabilecek olan Çin'in süper güç olmasına izin verir mi? Yukarıda saydığımız ve saymadığımız daha birçok ülke şüphesiz Çin'e karşı engelleyici bir politika takip edeceklerdir. Bunu da her fırsatta açıkça dile getirmektelerdir. Küresel ve bölgesel hiçbir iddiası olmayan Vietnam ve Filipin gibi bölge ülkeleri, Çin'in zengin petrol ve gaz rezervlerine sahip Güney Çin Denizi'nde inşa ettiği yapay adalara yerleştirdiği askerî birliklere bile ciddi itirazlarda bulunmuştur. Bölge ülkelerinin endişeleri yersiz değildir. Çin Devlet Başkanı Xi Jinping, Çin Halk Ordusu'nun yüzüncü kuruluş yılı olan 2027 yılında dünyanın en modern ve Mao

Zedong'un iktidara gelişinin yüzüncü yılı olan 2049 yılında ise dünyanın en güçlü ordusu olacağını belirtmiştir. Eski ABD Başkanı Trump, Çin'e karşı kesin ve net bir tavır almış ve Çin'in ABD ve Batı dünyası tarafından zengin edildiğini, güçlendirildiğini görerek politik, ekonomik ve teknolojik tedbirler almıştır. Başkan Trump 2019 yılında eski başkanlardan Jimmy Carter'ın, Trump'ın Çin karşıtı politikalarının yerinde olduğunu beyan etmesi üzerine teşekkür etmek için telefon etmiş ve Carter'ın düşüncelerini kamuoyuyla paylaşmıştır. Carter "1979'da başkan olduğumda Çin ile diplomatik ilişki kurduk, bu tarihten beri biz hep savaş hâlinde olduk ama onlar savaşmadı." demiştir. Carter burada Çin'in daha çok kalkınmasına odaklandığını ve bugünkü seviyeye geldiğini ifade etmektedir. Çin devlet başkanı Jinping 11 Mart 2018 tarihinde yaptığı bir yasal değişiklikle iki kez beş yıl ile sınırlı olan başkanlık yasasını değiştirerek ömür boyu başkan olma yolunu açmıştır. Çin içinde yaşayan azınlıklara karşı sert bir tutum sergileyen Jinping aynı zamanda Çin asıllı bağımsız Tayvan'ın doğrudan Çin'in bir parçası olması gerektiğini çok açık bir şekilde dile getirmektedir. Ekim 2020'de yaptığı bir konuşmada "Tayvan yönetimi gönüllü veya zorla bir gün mutlaka Çin'e geri dönecektir." demiştir. Çin kendisinin bir parçası saydığı Tayvan, Hong Kong ve Makao'yu ABD ve İngilizlerin desteklemesinden çok rahatsızdır ancak bu iki ülkeyi doğrudan karşısına almak istememektedir. Zira büyük oranda ekonomik çıkarı mevcut ve ayrıca Batı dünyasıyla şimdilik bir sorun yaşamak istememektedir.

Çin'de 56 etnik grup yaşamaktadır. 1.400.000.000 nüfusun %91'i Hanlardan yani Çin kökenlilerden oluşur. Çin'de beş özerk bölge mevcuttur: Doğu Türkistan (Sincan, Uygur, Kazak ve Kırgız Türkleri) Özerk Bölgesi, Guangski (Zhuang) Özerk Bölgesi, Hui (Ningksia) Özerk bölgesi, İç Moğolistan Özerk Bölgesi, Tibet Özerk Bölgesi. Bu bölgeler Çin için büyük sorundur. ABD ve diğer Batılı ülkeler Doğu Türkistan ve Tibet bölgesi ayrılıkçılarını desteklemektedir. Batılıların gerçek amacı bu halkların özgürlüklerine kavuşması değil, bunlarla Çin'e sorun yaratmak ve onları meşgul etmektir. Batılılar, Çin ile doğrudan bir savaşı göze alamazlar. Çin'in bugün geldiği askerî kapasite Batılı ülkelerde büyük tahribata yol açar. Savaşı kazansalar bile Batılıların bu kadar büyük bir yüz ölçümü ve nüfusu olan Çin'i istila etmeleri mümkün değildir. Dolayısıyla Çin ile dolaylı (Vekâlet Savaşları) olarak savaşırlar ve Çin'in içini karıştırmaya çalışırlar. Batılıların bugünkü politikası; Çin'in askerî, teknolojik ve ekonomik kısıtlamalar, yaptırımlar ve ambargolarla büyümesinin ve süper güç olmasının önüne geçmektir. Batılıların Çin'e karşı en büyük kozları komşusu Japonya, Güney Kore ve Hindistan'dır. Çin'in bu komşularının, Çin ile tarihsel ciddi sorunları vardır. Hindistan, açık bir şekilde, Tibet ayrılıkçı grupları ülkesinde barındırmaktadır. Çin-Hindistan arasında zaman zaman silahlı çatışma dâhil ciddi gerginlikler yaşanmaktadır. ABD-İngiltere ikilisi bu sorunlar da Hindistan'ın yanın da yer almaktadır. Bizce Çin'in en büyük sorunlarından biri de nüfusundan dolayı hep yoksul halklar ülkesi olarak anılması ve demokrasi, hukukun üstünlüğü ve özgürlükler gibi evrensel değerlere sahip olmamasıdır. Çin'in, yanına çekeceği ülkeler ve halklara sadece teknoloji, yatırım sermayesi ve ucuz ürünler vererek küresel güç olması ve Batılı büyük güçlere karşı galip gelmesi mümkün değildir.

ÇİN HALK CUMHURİYETİ'NDE SİYASAL SİSTEM

Arş. Gör. Ahmet Gedik*

Özet

21. yy.da Çin Halk Cumhuriyeti karşımıza büyük bir güç olarak çıkmaktadır. Ekonomik, siyasi ve daha birçok alanda Çin'in her geçen gün daha da güçlenmesi söz konusudur. Çin'in bu yükselişi birçokları için şaşırtıcı olsa da yaşamış olduğu süreç ve deneyimlerle bugüne gelmiştir. Çin Halk Cumhuriyeti giderek modernleşen ve değişen yapısıyla siyasal olarak uluslararası siyasette her geçen gün daha da söz sahibi olmaktadır. Modern Çin, kalkınma ihtiyaçları ve hedefleri konusunda ekonomik olarak giderek büyümekte ve izolasyonist sosyalist geçmişinden dünyadaki mevcut ve gelecekteki konumunun çok daha açık ve pragmatik bir değerlendirmesine doğru ilerlemektedir. Mao Zedong sonrası dönemde Çin'in yaşamış olduğu başkalaşım ekonomik kalkınmayı hızlandırmak için gerekli olan önceliklerin ve işlevlerin yeniden düzenlenmesi, liberal dünya ekonomisine katılım ve bunun sonucu olarak yaşadığı siyasi değişim söz konusudur. Fakat Çin'in yaşamış olduğu değişim süreci zorlu ve sancılı olmuş, Çin halkı bu süreçte çeşitli acılar çekmiştir.

Bu çalışma kapsamında Çin'in 20. yy.ın başından itibaren yaşadığı siyasal olaylar ve gelişmeler ele alınarak 1949'da Çin Halk Cumhuriyeti'nin ilanından sonraki süreçte ülkenin siyasal sistemi ele alınacaktır. Batılı tarzda modernleşmenin dışında bir süreç izleyen Çin'in bugünlere nasıl geldiği ve devlet olarak nasıl teşkilatlanarak gerekli adımları attığı analiz edilecektir. Bu bakımdan Çin Komünist Partisinin Çin Halk Cumhuriyeti içindeki rolü ve işlevi de irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Çin Halk Cumhuriyeti, Çin Devrimleri, Siyasal Sistem, Mao Zedong, Tek Parti Devleti.

Abstract

In the 21st century, the People's Republic of China (PRC) emerges as a great power. In economic, political, and many other areas, China's power has gradually increased. Although this rise of China is surprising for many, it has come to this day with the processes and experiences it has gone through. The PRC, with its increasingly modernizing and changing structure, is becoming more and more influential in international politics. It develops economically as per its development needs and goals while transforming its socialist-isolationist stance into a much more open and pragmatic assessment of its current and future status in the world. In the post-Mao Zedong period, the metamorphosis that China has experienced is embodied in the reorganization of priorities and functions necessary to accelerate economic development, participation in the world liberal economy, and the political change it has undergone as a result. However, the change process that China has experienced has been difficult and distressful, and the Chinese people have greatly suffered.

This chapter focuses on the political events and developments that China has experienced since the beginning of the 20th century, and the political system of the country in the post-1949 period. It will be analyzed how China followed a non-Western modernization path to reach its present level and how it organized its statecraft. Accordingly, the role and function of the Chinese Communist Party in the PRC will also be examined.

Keywords: People's Republic of China, Chinese Revolutions, Political System, Mao Zedong, One Party State.

* İstinye Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Araştırma Görevlisi, e-mail: agedik@istinye.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0371-6528.

GİRİŞ

Çin, tarihsel olarak çok uzun bir zaman diliminde belirli bir bölgede var olmuş ve tarihte belki de bir bölgeyle bütünleşmiş nadir devletlerden biridir. Doğu Asya'nın bu büyük devleti tarih içinde birçok kez farklı yönetimler görmüş, kimi zaman büyük bir güç kimi zamanda zayıflamış bir toplum olarak karşımıza çıkmıştır. Bugün, Çin devletinin resmî adı Çin Halk Cumhuriyeti'dir. Çin'in başkenti günümüzde her ne kadar Pekin olsa da tarihte birçok şehir başkent unvanını üstlenmiştir. Hanedanlıkların sona ermesi ve modern Çin'in oluşmaya başladığı süreçte yani 1910'lu yıllardan 1940'lara kadar Nankin, Çongçing gibi şehirler başkent olarak kullanılmıştır. 21. yy.da büyük bir süper güç olarak ortaya çıkan ve ekonomik, siyasal birçok değişimi kısa sürede yaşayan Çin, esas olarak İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki süreçte hızla ilerlemiştir.

Bu çalışmada esas olarak ele alınacak olan Çin ne hanedanlık dönemi ne de tarihteki diğer dönemlerdir. Bu çalışma, İkinci Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan ve günümüzde ekonomik, siyasi ve sosyal olarak bir güç olabilmeyi başarmış Çin Halk Cumhuriyeti'ni ve onun yönetim sisteminin nasıl işlediğine odaklanmaktadır. Bu bakımdan başlangıç noktası her ne kadar resmî olarak 1949 yılı olsa da bu Çin Halk Cumhuriyeti ve aslında onunla özdeşleşmiş olan Çin Komünist Partisinin geçmişi 20. yy.ın başlarına kadar uzanmaktadır. Bu bakımdan 20. yy.da modern Çin tarihinin kısa bir anlatısından sonra Mao Zedong ve sonrasındaki süreçte Çin Halk Cumhuriyeti'nin siyasal sistemi, kurumları ve yapısı incelenmektir.

1. ULUSAL BİRLİĞİ SAĞLAMA ÇALIŞMALARI: KOMÜNİST ÇİN'E GİDEN YOL

Bugün Çin olarak adlandırdığımız topraklarda tarihte birçok hanedanlık var olmuş ve ülkenin yönetimini üstlenmiştir. Son hanedanlık olan "Çing Hanedanlığı" 17. yy.ın ortalarından 20. yy.ın başlarına kadar ülkenin kontrolünü elinde tutmuştur. Ancak 19. yy.da Çin'in Batı dünyasının çok gerisinde kalması, İngiltere, Fransa gibi kıtalar ötesinde siyasi varlık gösterebilen ülkeler için doğal kaynakları dikkat çeken bir bölge olmasına neden olmuştur. Çing Hanedanlığı altında giderek güçsüzleşen Çin, yüzyılın sonunda çok eskiden beri Kore Yarımadası'nın hâkimiyeti için rekabet ettikleri Japonya'ya karşı tekrar savaşmak durumunda kalmış ve kesin Japon zaferi Çin'de hanedanlığın sonunu getirecek süreci hızlandırmıştır. Japonya'nın bölgede giderek güçlenmesi Çin için büyük bir tehlike oluşturmaktaydı. Diğer yandan Japonya'nın 1904-05 yıllarında Rus Çarlığı'na karşı kesin bir zafer kazanması Rusya'da olduğu gibi Çin'de de modernist ve devrimci hareketlerin toplumda öne çıkmasına neden olmuştur.[1] Japonların askerî ve siyasi olarak güçlenişi karşısında Çin'de anayasacılık için talepler artmaya başlamış, güçsüz ve giderek zayıflayan hanedan anayasa ilan etmek zorunda kalmıştır. Hanedanlık, 1906'da bir anayasa ka-

1 Kenneth Pletcher, *The History of China*, (Londra: Britannica Educational Publishing, 2010), s. 248.

bul etmeye karar vermiş ve Kasım ayında, merkezî hükûmeti modernize etmek amacıyla hanedanlığın geleneksel altı kurulunun modern on bir bakanlığa dönüştürmüştür. Ekim 1907'de vilayet meclisleri açma sözü verilmiş ve 1908'de bir anayasanın ana hatları ve tam olarak uygulanmasından önce dokuz yıllık bir vesayet dönemi ilan edilmiştir. Ancak 1908'in sonunda imparatorun ölmesi ve yerine oğlunun küçük yaşta tahta geçmesi, anayasalcılar için beklenmedik bir güçlenmenin doğmasına sebebiyet vermiştir.[2]

1908-12 yılları arasında çocuk imparatorun güçsüzlüğünden yararlanan anayasalcı muhalefet eski sistemin değişmesi için yoğun çalışma içine girmiştir. Vilayet meclisleri Ekim 1910'da toplanarak ve hanedanlığın uyamayacağı bir ulusal danışma meclisinin derhâl açılması yönündeki öfkeli hareketin ana üssü hâline gelmiştir. Vilayet meclislerinin ulusal bir meclis açılması yönündeki talep soylular ve zengin tüccarların desteğiyle sağlanmıştır. Çin'deki yerel burjuvazi anayasal haklarla beraber ülkedeki yabancıların sahip olduğu hakları elde etmeye çalışıyorlardı. İlk olarak Hunan'da başlayan sözde hakları kurtarma hareketi hızla yayıldı ve yerel yetkililer, Japonya'dan dönen öğrenciler ve Pekin hükûmeti tarafından desteklenerek gözle görülür bir başarı elde etmiştir.[3] Diğer yandan ülkede birçok ekonomik yatırım gerçekleştirilmekteydi. Ama bunların büyük bir çoğunluğu yabancıların elinde olan yatırımlardı ve bu da soyluların ve burjuvazinin gelişmesini engellemekteydi. Örneğin Hankou-Guangzhou demir yolu hattının *Amerikan Çin Geliştirme Şirketi*nden alınması, ülke çapında demir yolu kurtarma ve geliştirme hareketini doğurmuştur. Pekin hükûmeti, beklenen demir yolu kârlarının bir şekilde hükûmetin ekonomik durumunu hafifleteceğini umarak demir yolu inşaatlarını dış ülkelerden tahsis edilecek krediler yoluyla hızlandırmak için bazı önemli demir yollarını kamulaştırmaya karar vermiştir. 1911'de Çin'deki birçok demir yolu inşaatı bu sayede kamulaştırıldı.[4] Bu millîleştirmenin resmî gerekçesi, tüm ülkenin demir yolu idaresinin kargaşaya düşmesi ve özel kaygılarla demir yollarının inşasının sadece çok yavaş olmakla kalmayıp aynı zamanda savurganlık ve sahtekârlıkla karakterize edilmesiydi. 1911 Devrimi nihayet Ekim ayında patlak verdiğinde, bunu devrimci hareketin çekirdeği olan *T'ung Meng Hui*'den oldukça bağımsız olarak yapmıştır.[5] Çin'in Tongmenghui'si *(T'ung-meng Hui*) yani Çin Birleşik Birliği Sun Yat-Sen tarafından kurulan gizli bir toplum ve yeraltı direniş hareketiydi. Bu hareket 1905'te, Tokyo'da kuruldu ve çok sayıda Çinli devrimci grubun birleşmesinden oluşmuştur.[6] Ekim Devrimi'ni ateşleyen Wuchang İsyanı, Hupeh'teki *T'ung Meng Hui* ile yalnızca zayıf bir bağlantısı olan yeni ordu birimleri tarafından başlatıldı.[7] 1911'in başlarında bu ordu birimlerinin üyeleri, hanedanının devrilmesini planlamak için Hankou'da

2 Pletcher, *The History of China*, s. 253.

3 Dali Yang, "The Making of the Modern State and Quest for Modernity", *The SAGE Handbook of Contemporary China*, Weiping ve Mark Frazier (ed.), (New York: Sage, 2018).

4 Marie-Claire Bergère, "La Révolution de 1911 Jugée Par Les Historiens de la République Populaire de Chine: Thèmes et Controverses", *Revue Historique,* Cilt: 230, Sayı:2, 1963, ss. 404-406.

5 Pierre-Étienne Will, "Histoire de la Chine Moderne", *L'annuaire du Collège de France: Cours et Travaux*, Cilt: 109, 2010, ss. 791-815.

6 Will, "Histoire de la Chine Moderne".

7 John C. DeKorne, "Sun Yat-Sen and the Secret Societies", *Pacific Affairs,* Cilt: 7, Sayı:4, 1934, ss. 425-433.

sık sık bir araya gelmiştir.[8] Çıkan isyanlar ve toplumsal memnuniyetsizliğin sonucu olarak patlayan devrim, 1912 yılında son imparatorun tahtan indirilmesiyle yerini cumhuriyete bırakmış ve modern Çin tarihinin dönüm noktalarından biri olmuştur. Çin binlerce yıldır imparatorluklar tarafından yönetilen bir ülkeydi ve birden cumhuriyete geçiş kuşkusuz birçok sorunu da beraberinde getirmiştir. 1911 Çin Devrimi bir süre başarılı bir siyasal hareketmiş gibi göründü fakat devrim sırasında öne çıkan Çin Milliyetçi Partisinin (*Kuomintang*) yükselişi diğer siyasi gruplar için rahatsız edici bir durumdu ve bu nedenle devlet başkanı olan Yuan Şikayi'nin ÇMP'ye ve Sun Yat-Sen'e yönelik baskıları artmıştır. 1913'te birkaç ÇMP üst düzey yöneticisinin öldürülmesinin ardından Sun Yat-Sen, bu kez Yuan Şikayi'ye karşı ikinci bir devrim çağrısında bulunmuştur. Yuan, Sun ve takipçilerine büyük bir baskıyla karşılık vermiştir. Ulusal zayıflıkların olduğu bir zamanda Yuan daha fazla güç ve kaynak elde etmek için ısrarlı çabalar sarf ederek 1915'te kendini imparator ilan etmiş ama bu imparatorluk birkaç aydan fazla sürmemiştir.

1911 Devrimi ve 1912 yılında monarşinin resmen son bulmasından sonra Çin'de siyasal bir istikrarın yakalanması uzun yıllar mümkün olmamıştır. Bunda şüphesiz devrim sonrası süreçte yaşanan iç karışıkların yanı sıra uluslararası siyasette Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ve dünyanın da büyük bir savaş ortamına girmesi etken olmuştur. Bu bakımdan 1911 Devrimi ile yükselişe geçen Çin Milliyetçi Partisi ülkede yeterli istikrarı sağlayamamış, ülkede siyasi birliğin kurulması mümkün olmamıştır. Çin'in büyük bir bölümünün derebeyvari bölgesel diktatörlerin elinde olması, ÇMP'nin ve Sun Yat-Sen'in yabancı ülkelerle ittifak kurma arayışını güçlendirmiştir. Ancak Batı dünyasının savaşla ve savaş sonrası kendi iç çekişmeleri ile uğraşması sonucu siyasi yardım ve yakınlık bulanamamış, sadece yeni kurulmuş olan Sovyetler Birliği, Çin'e yönelik yardım taleplerine karşılık vermiştir.[9] Fakat burada önemli bir husus karşımıza çıkmakta ve bu da Çin'in gelecek yıllardaki kaderini belirleyecek unsur olmaktadır.

Çin Komünist Partisinin 1921'de kuruluşu ve 20'li yıllarda Sovyetler Birliği'nden yardımların gelmesiyle birlikte Çin'de komünist hareket güçlenmeye başlamıştır. ÇMP'nin ülkeyi tek bir çatı altında birleştirme çabalarına destek veren Sovyetler Birliği, Çin Komünist Partisi ile Çin Milliyetçi Partisinin bir cephe kurarak hareket etmesini sağlamış ama bu harekette Sovyetlerin ÇKP'ye yönelik daha çok olumlu adım atması, siyasette ÇKP'nin giderek ön plana çıkmasına neden olmuştur. Bütün bunlara ek olarak modern Çin'in kurucusu olarak görülen Sun Yat-Sen'in 1925'teki ölümü ve ardından gelen ÇMP yöneticilerinin ÇKP'den çekinerek Sovyetlere karşı daha temkinli yaklaşmasına sebep olmuştur.

1926'da Sun Yat-Sen tarafından Whampoa Askerî Akademisi başkanlığına atanan General Çan Kay Sek, savaş ağalarını[10] Çin'den silmeye karar vermiştir. Çan Kay

8 Li Yun-han, "The T'Ung-Meng Hui and the 1911 Revolution", *Chinese Studies in History,* Cilt: 15, Sayı:3-4, 1982, ss. 76-89.

9 Ishikawa Yoshihiro ve Joshua A. Fogel, *The Formation of the Chinese Communist Party*, (New York: Columbia University Press, 2012), ss. 95-97.

10 Çin'de 1911-1928 yılları arasında savaş ağları (*warlords*) dönemi olarak adlandırılmaktadır. Özellikle kırsal kesimde merkezî hükûmetin egemenliği söz konusu değilken yerel savaş ağaları bu bölgelerde etkindir. Bu ağalar merkezî bir yönetimin kurulmasının önündeki en büyük engellerden biriydi.

Sek, milliyetçiliğin Çin için en uygun yönetim biçimi olduğuna inanmaktaydı ve "Kuzey Seferi" olarak bilinen askerî harekâta başladı. Çan Kay Sek bu girişiminin sonunda Çin'deki savaş ağalarının çoğunu ortadan kaldırmış ya da merkezî yönetime karşı boyun eğdirmiştir.[11] Çan Kay Sek, Sun Yat-Sen Dönemi'nde Sovyetler Birliği'ne askerî eğitim almak için gönderilenler arasındaydı ve Sovyetler Birliği'nin sistemini inceleme fırsatı bulmuştu. Çan, Sovyetlerde gördüğü komünist sistemi onaylamadı ve Çin için tamamen yanlış olduğunu hissetti.[12] Çin'de komünizmin ulusal bilincin oluşmaya yeni başladığı bir dönemde var olan ulusal bilinci yok edeceği için komünist sisteme şiddetle karşı çıkmıştır. Bu nedenle ittifak hâlinde oldukları komünistlerin bir şekilde ortadan kaldırılması gerektiğine inanmaktaydı ki bu inanç Kuzey Seferi sırasında bazı komünist bölgelere saldırmasını da sağlamıştı. Sefer sonucunda savaş ağalarını ortadan kaldıran Çan Kay Sek, Nankin'i yeni başkent ilan ederek burada Çin Cumhuriyeti'ni kurmuştur.[13] Başkan olarak Çan Kay Sek'in ana hedefi komünistleri iktidardan uzak tutmaya çalışmaktı ve bu doğrultuda ÇKP'nin başkanı Mao Zedong ile mücadeleye girmiştir. 1928'den itibaren iki siyasi hareket arasında başlayan gerilim uzun yıllar sürecek olan iç savaşa dönüşmüştür.[14] Çan Kay Sek'in kurmuş olduğu milliyetçi hükûmet, monarşinin çöküşünden sonra Çin'in ülke toprakları üzerinden merkezî yönetimi sağlayabilen ilk hükûmetiydi ve bu hükûmet yirmi yıldan fazla bir süre Çin anakarasında iktidarda kalmayı başarmıştır. Çan Kay Sek başkanlığı boyunca ÇKP'yi iktidardan uzak tutmaya çalışmış ve bu konuda ülkesi adına birçok zaafın ortaya çıkmasına da neden olmuştur. 1928 sonrası iç savaşa dönüşen iki parti arasındaki gerilim İkinci Dünya Savaşı sırasında Japonya'nın Mançurya'yı işgal etmesine rağmen bitmemiştir. Çin'deki siyasal durumu İkinci Dünya Savaşı ciddi oradan etkilemiştir. ÇKP, savaş sonrası süreçte güçlenmiş ve 1949 yılında Çin anakarasında hükûmeti ele geçirmiştir.[15] 1949'da Mao Zedong önderliğindeki ÇKP'nin Çin'de iktidarı ele alması birçok bakımdan bir kırılma noktasıdır. Çan Kay Sek ve milliyetçiler komünistlere karşı yaptıkları mücadeleden başarısız olarak çıkmaları sonucunda Tayvan'a geçmiş ve burada Çin Cumhuriyeti'nin varlığını devam ettirmelerini sağlamıştır. Ancak Çin anakarası tamamen Mao Zedong ve komünistlerin kontrolü altına geçmiştir. 1928'den beri süren iç karışıklık, Japon işgali ve İkinci Dünya Savaşı'nın etkiler mevcut hükûmeti zayıflatırken diğer yandan ülke genelinde komünistlerin güçlenmesini sağlamıştır. Bu yirmi yıllık süreçte yalnızca Çin'in büyük bir kısmı yok edilmekle kalmamış, aynı zamanda ekonomik yapıda yerle bir olmuştur.

11 Edwin Pak-wah Leung, "Historical Dictionary of Revolutionary China, 1839-1976", *Historical Dictionary of Revolutionary China, 1839-1976*, Edwin Pak-wah Leung ve Pak-Wah Leung, (ed.), Cilt: 10, (Santa Barbara: Greenwood Publishing), 1992, s. 507.

12 René Grousset, *Histoire de la Chine*, (Paris: Fayard, 1942), s. 227.

13 Jay Taylor, *The Generalissimo: Chiang Kai-shek and the Struggle for Modern China*, (Massachusetts: Harvard University Press, 2009).

14 Tarcisio Gazzini, "Some International Legal Aspects of the Chinese Civil War (1927-1949)", *Journal of Armed Conflict Law*, Cilt: 1, Sayı: 2, 1996, ss. 141-142.

15 Stephen Uhalley, *A history of the Chinese Communist Party*, (Stanford: Hoover Press, 1988).

2. ÇİN HALK CUMHURİYETİ'NİN DOĞUŞU VE SİYASİ RUHU

Çin Halk Cumhuriyeti dediğimizde bir devleti ve buna bağlı olarak bir ideolojiyi kastetmekteyiz. Mao Zedong'un liderliğinde 1949 yılında kurulan Çin Halk Cumhuriyeti, sosyalist devlet ilkelerini benimseyen bir devlet olarak ortaya çıkmıştır. Fakat komünist bir devlet sistemi inşa edilirken, Batı dünyasından farklı olarak Çin hâlâ kırsal nüfusu daha yoğun bir ülkeydi ve Konfüçyüsçülük gibi bazı geleneksel düşünce sistemleri halk arasında çok yaygındı. Konfüçyüsçülük, ahlaki veya erdemli bir bireyin hem kolektif düzeyde hem de bireysel düzeyde kişisel olarak yetiştirilmesinin önemini vurgulamaktadır. Kendini yetiştirme, iyilikle bir hükûmeti teşvik eder ve iyi yapılandırılmış ve düzenlenmiş insan ilişkilerini geliştirir. Bu nedenle Konfüçyüsçülük hem kamusal hem de özel hayatı kontrol etmeyi ve düzenlemeyi hatta insanların düşüncelerini yeniden şekillendirmeyi amaçlayan kolektivist ve bütünsel bir felsefedir. Ahlaki eğitimi vurgulayan böyle bir gelenek, günümüze kadar devam etmiştir ve ÇKP liderlerine ahlaki ve ideolojik eğitim yürütme konusunda ilham vermektedir. Bu bakımdan Çin komünizminin, zorunlu olarak bazı geleneksel Çin geleneğinin taşıyıcısı olmasa bile, geleneksel Çin düşünce ve kültürünün en azından bazı yönleriyle veya parçalarıyla dolu olduğu şüphesizdir. Zira tarihsel olarak Çin toplumu, bireyciliğin ön plana çıktığı bir toplumdan ziyade toplumun öne çıktığı bir bölge olmuştur.[16]

Geleneğin ve ritüellerin sosyal hayatın tasarlanması büyük rol oynayan Çin gibi toplumlarda sadece komünizm değil, liberalizm ya da diğer Batılı ya da Çin dışı düşüncelerin topluma uyarlanmasında bazı değişikliklerin yapılması elzemdir. Zira Mao Zedong da komünizmi Sovyetler veya dünyanın diğer ülkelerinkinden daha farklı bir biçimde yorumlayacak, Marksizm'i Çinlileştirmeye (*Sinification of Marxism*) çalışacaktır.[17] Mao Zedong 1938'de Marksizm'i sadece kültürel birtakım eklemelerle Çinlileştirmeye çalışmanın ötesinde Marksizm-Leninizm'i Çin'deki insanlar için daha makul, kabul edilebilir kılmak için Çin toplumuna, tarihine uyarlamaya çalışmıştır. Çünkü Çin ne Batı Avrupa ülkeleri gibi ağır bir sanayileşmeden geçmişti ne de Rusya'daki gibi çok büyük kitleler hâlinde serfler bulunmaktaydı. Bu nedenle Mao'nun Marksizm'i Çin'in tarihsel koşullarına uygun hâle getirmek ve Çin'in geçmişinde değerli olan her şeyi içermesine ve miras almasına izin vermek anlamına gelmekteydi.[18] Zira 1930'lu yılların Çin siyasi düşüncesinde sadece sosyalizm ya da Marksizm değil, hemen hemen her düşünce ulusal karakter/öze (*kuo-ts'ui*) uygunluğu tartışılan bir konuydu.[19]

16 Sujian Guo, *Chinese Politics and Government: Power, Ideology and Organization,* (New York: Routledge, 2012), s. 48.

17 Raymond F. Wylie, "Mao Tse-tung, Ch'en Po-ta and the Sinification of Marxism, 1936-38", *The China Quarterly,* Sayı: 79, 1979, ss. 447-448.

18 Maurice Meisner, "The Place of Communism in Chinese History: Reflections on the Past and Future of the People's Republic of China", *Macalester International,* Cilt: 18, Sayı: 1, 2007, ss. 3-4.

19 Wylie, "Mao Tse-tung, Ch'en Po-ta and the Sinification of Marxism, 1936-38", s. 448.

Çin komünizmi ve Mao her ne kadar Marksizm'i belirli kültürel kodlarla birleştirmeye çalışsalar da devrimler hiç şüphesiz kırılmaları, kopmaları içinde barındırırlar. Bu bakımdan 1949 Çin Devrimi aslında Mao'nun hazırladığı düşünce sisteminde kültürel bir kopuşu değil, toplumsal bir kırılmayı içermektedir. Mao, komünizmi Çin'e uyarlarken Çin'deki bazı toplumsal olguların yıkılmasını da sağlamıştır. Zira Çin hemen hemen iki bin yıl boyunca imparatorlukların yönetimi altında kalmış, toplumsal bütün yapılar devletin sistemine göre uyumlanmıştı. Mao; geçmişten kalan soylular, ağalar, ruhbanlar ve bürokrat sınıfını tam anlamıyla yok etmiştir.[20] Diğer yandan Mao'nun devriminde köylüler önemli rol üstlenmekteydi. Zira iç savaş yıllarından ÇKP kırsalda örgütlenmiş ve kentleri kırsalın gücüyle ele geçirmiştir. Mao tarafından Çin'in artık bir halk cumhuriyeti olarak ilan edilmesi sonrasında devlet yönetiminin sanayileşmeye odaklanacağı ve devletin büyük bir güç statüsüne yükseltileceğine inanılmaktaydı.[21] Bu doğrultuda, devletin yeni koyduğu hedefler dâhilinde ÇKP'nin daha önceden var olduğu kırsaldan kentlere ağırlık vereceği, buralarda ağır sanayi hamleleri yapacağı düşünülmekteydi. Fakat Mao kırsaldaki vizyonun yeni devrimci hamleyi destekleyeceğine inanmaktaydı. Bu bakımdan devlet yönetimsel olarak teşkilatlanırken kentler kadar kırsalda ihmal edilmemeliydi.

Diğer yandan devlet teşkilatlanması yapılırken örnek alınabilecek bir ülke mevcuttu ve bu noktada Sovyet Birliği parti devlet modeliyle Mao ve ÇHC'ye önderlik etmekteydi. Fakat ideolojilerde olduğu gibi aslında devlet teşkilatlanmasında da Mao liderliğindeki Çin Halk Cumhuriyeti dışarıdan bir olguyu ihraç ederken olabildiğince "Çinlileştirme"ye çalışmıştır. ÇHC'de Mao Dönemi'nde tek parti bulunmaktaydı ve bu parti varlığını silahlı kuvvetler vasıtasıyla ayakta tutmakta, ordudaki hiyerarşiyi ve atamaları yine parti belirlemekteydi. Böylelikle devlet, parti ve ordu tek bir vücutta birleşmiştir. Meşru şiddeti kullanma gücünü orduyla birlikte elinde bulunduran parti, siyasal ve sosyal hayata müdahale edebilmekte ve bu alanlarda tartışmasız bir egemenliğe sahip olmaktadır.[22] Ayrıca Çin 1949'dan önce de çeşitli devrimler yaşamış ama bu devrimler kalıcı ve başarılı olamamıştır. Bu devrimler neticesinde siyasi istikrar sağlanamamış, bu da topluma ekonomik ve sosyal yıkıntı olarak yansımıştır. Bunun en büyük nedenlerinden biri Çin'de merkezî hükûmetin zayıf kalması ve kırsal ile yönetim arasındaki kopukluk olmuştur. Bu bakımdan, siyasi hareketi zaten kırsaldan yükselerek gelen Mao, gerçekleştirdiği devrimi kalıcı kılabilmesi için merkezî yönetimi daim kılmalıydı. Siyasal, ekonomik ve toplumsal bütün işlerin tek merkezden karar verilip kontrol edilmesi için yasal düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. 1954 yılında Çin Halk Cumhuriyeti Anayasası hazırlanmış ve yürürlüğe girmiştir.[23]

20 Meisner, "The Place of Communism in Chinese History: Reflections on the Past and Future of the People's Republic of China", s. 6.

21 Pletcher, *The History of China*, s. 300.

22 Ahmet Tunç ve Bilal Kızıl, "Çin Halk Cumhuriyeti'nin Dönüşümü ve Yerel Yönetimler", *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi,* Cilt: 8, Sayı: 2, 2018, s. 53.

23 Chen Jianfu, "La Dernière Révision de la Constitution Chinoise. Grand Bond en Avant ou Simple Geste Symbolique?", *Perspectives Chinoises,* Sayı: 82, 2004.

Sovyet modeli örnek alınarak ama "Çin özü" de hesaba katılarak sosyalist devlet ilkelerine uygun yeni bir devlet teşkilatlanması ve organizasyonu ortaya çıkarılmış, ÇKP dışındaki bütün siyasi partiler, sosyal gruplar, dernekler yasaklanmıştır. Aynı zamanda, ülkedeki bütün siyasi ve sosyal organizasyonları kontrol yetkisi de ÇKP'ye verilmiştir. Bütün tek parti rejimlerinde olduğu gibi ÇHC'de de ileriye yönelik atılacak bütün modernleşme hareketleri, ekonomik reformlar, toplumsal ilerlemeler gibi birçok konu ÇKP üzerinden gerçekleştirilecektir. Tarım ve ticarette kooperatifleşme sosyalist ekonomik modelle hayata geçirilmiştir. Kooperatifleşme sonucu kırsal kesimde köylülerin topraklarını bırakarak kentlere göç etmesine neden olmuştur. Köyden kente göç, aslında hızlı bir şekilde sanayileşmeye çalışan sosyalist hükûmetin kentlerde açtığı büyük fabrikaların bir çekim merkezine dönüşmesinin de bir sonucudur.[24]

3. ÇİN HALK CUMHURİYETİ'NDE SİYASAL SİSTEM

Geleneksel Çin siyasi sistemi, yerel ve sosyal güçlerden önemli zorluklarla karşılaşmadan mutlak bir güçle yöneten imparator ile despotik bir devlet olarak nitelendirmektedir.[25] Aslında tarihte olduğu gibi günümüzde de Çin'i despot, otokratik bir hükümdar oldukça merkezîleşmiş bir bürokrat sınıfıyla devleti yönetmektedir. Çin Halk Cumhuriyeti otoriter, yarı başkanlık sistemiyle ve tek parti iktidarı tarafından yönetilen bir ülkedir. Günümüzde, ÇHC'de ÇKP harici siyasi partiler bulunmakla beraber iktidarın tek sahibi ÇKP'dir.[26] ÇKP, ayrıca hem kendi komiteleri ve idari hizmetleri aracılığıyla hem de kontrol ettiği genişleyen bir devlet aygıtı aracılığıyla ülkeyi her düzeyde yönetmektedir. Bu nedenle ÇKP'den bahsetmek kuşkusuz ÇHC'den bahsetmektir. ÇKP, seksen sekiz milyon üye ile dünyanın en büyük partisidir. Merkezî düzeyde siyasi güç, ÇKP Siyasi Bürosu Daimî Komitesinin yedi üyesinin ve 2012'den itibaren özellikle rejimin bir numaralı üyesi olan ÇKP Merkez Komitesi genel sekreterinin elinde toplanmıştır. ÇKP Merkez Komitesi Genel Sekreteri aynı zamanda cumhurbaşkanı, komünist partinin başkanı ve Devlet Askerî Komisyonu Başkanı olarak görev yapmaktadır.[27] Aynı zamanda ÇKP'nin iki numarası, Devlet Konseyine, merkezî hükûmete ve ilgili tüm bakanlıklara ve komisyonlara başkanlık eden başbakandır. Bu nedenle devlet ile parti tam anlamıyla iç içe geçmiştir.

24 Pletcher, *The History of China*, ss. 308-309.

25 Susan V. Lawrence ve Michael F. Martin, "Understanding China's Political System", *Library of Congress Washington DC Congressıonal Research Servıce,* Michael F. Martin (ed.), *(Washington:* Congressional Research Service, 2013), s. 44.

26 Seriye Sezen, "Çin Halk Cumhuriyeti'nin Siyasal Sistemi: Sürekliliği Koruyarak Değişmek", *APAM Çin Çalışmaları-I,* A. Merthan Dündar ve Gürhan Kirilen (ed.), (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 2021), s. 2.

27 Jean-Pierre Cabestan, *Le système Politique Chinois: Un Nouvel Equilibre Autoritaire*, (Paris: Presses de Sciences po, 2015), s. 48.

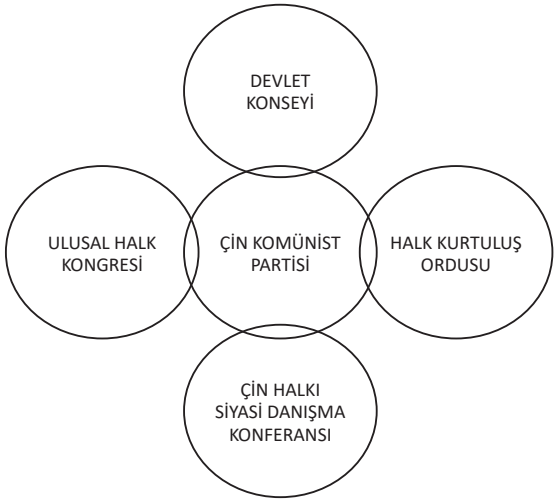

Şekil 1. Çin Siyasal Sisteminin Temel Kurumları
(**Kaynak:** Ahmet Tunç ve Bilal Kızıl, "Çin Halk Cumhuriyeti'nin Dönüşümü ve Yerel Yönetimler", *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi,* Cilt: 8, Sayı: 2, 2018).

ÇKP, Marksist-Leninist örgütlenme şemasına uygun olarak teşkilatlanmış ve bu sayede ÇHC'de hem devletin her kademesine hem de topluma egemen olmuştur. ÇKP egemenliğini kurarken dört unsura dayanmaktadır. Daha önce de değindiğimiz gibi ordu yani Halk Kurtuluş Ordusu iki milyondan fazla askeri ile ÇKP'nin en büyük dayanağıdır. Polis ve diğer kolluk güçleri de aynı şekilde ÇKP'nin kontrolü altında bulunmaktadır. Bütün bu kollukların kontrolü tüm siyasi kurumlarda, devlete ait şirketlerde ve kamu kurumlarında olduğu gibi personel atamalarının ÇKP'nin elinde olmasıyla kontrol etmektedir. Partinin elinde bulundurduğu bütün güç, Anayasa'nın ön sözünde mevcuttur. Fakat ilginçtir ki Anayasa maddelerinde partinin bu yetkileri ve gücü aslında net bir şekilde tanımlanmamıştır. Bu nedenle ÇKP geniş yetkilerinin yasal zemini üzerine bir belirsizlik kâğıt üzerinde bulunmaktadır. İşleyişte ise böyle bir görev karmaşası ya da belirsizlik söz konusuz değildir.

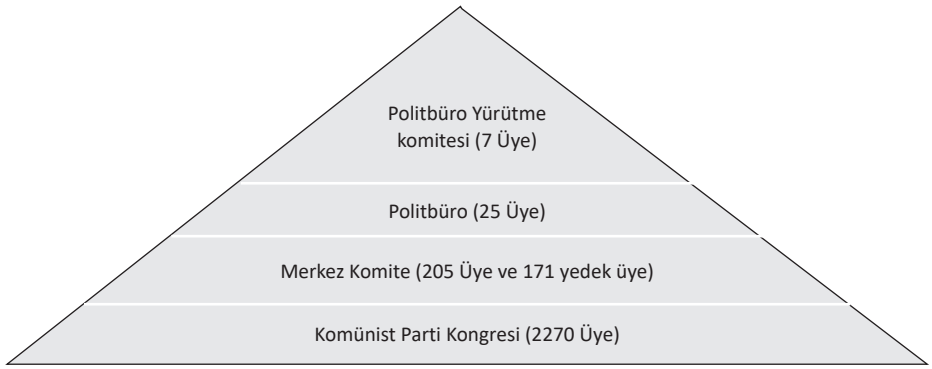

Şekil 2. Çin Komünist Partisi Örgüt Şeması

Yukarıdaki şekilde ÇKP'nin örgüt şeması görülmekte ve bu örgüt piramidinin en üstünde yer alan partinin Politbüro Yürütme Komitesini (PYK) oluşturan yedi kişi aynı zamanda devlet bürokrasinin de en üst kademelerini oluşturmaktadır. PYK oluşturan üyeler politbüro ve diğer komitelerin de daimi üyesi olarak görev yaparlar. PYK'nin ardından yirmi beş üyeli daha geniş katılımcılı politbüro yer almaktadır. Politbüro üyelerinin tümü, iki yüz beş üyesi ve yüz yetmiş bir yedek üyesi olan ÇKP yetkililerinin en geniş üst grubu olan Merkez Komitesinin doğal üyesidir. PYK'yi oluşturan yedi kişinin de aralarında belirli bir hiyerarşi bulunmaktadır. Partinin işleyebilmesi ve aynı zamanda kontrol de edilebilmesi için DPK üyeleri aynı zamanda siyasal sistemin diğer birimlerinde de başkanları olarak görev almaktadır. En üst sıradaki PYK üyesi, örneğin Parti Genel Sekreteri Xi Jinping, aynı anda hem Merkez Askerî Komisyonu Başkanı hem de Devlet Başkanı olarak görev yapmaktadır. İkinci, üçüncü ve dördüncü sıradaki PYK üyeleri, sırasıyla Eyalet Başbakanı ve Ulusal Halk Kongresi ve Çin Halkı Siyasi Danışma Konferansı'nın başkanları olarak görev yapmaktadırlar.[28]

3.1. Çin Halk Cumhuriyeti'nde Anayasa ve Merkezî Devlet Teşkilatı

Çin Halk Cumhuriyeti'nin ilk anayasası 1954'te ilan edilmiştir. Bu anayasadan sonra 1975 ve 1978'de anayasa değişikliğine gidilmiş, günümüzde Çin'de hâlâ kullanılan son anayasa ise 1982 yılında yürürlüğe girmiştir. 1982 Anayasası'nda çeşitli yıllarda kısmi değişiklikler yapılmıştır. ÇHC'de, diğer sosyalist devletlerde olduğu gibi, yazılı anayasa genel siyasi amaçların bir beyanıdır ve parti iktidarının meşruiyetini tesis etmektedir. Bu anlamda, aslında anayasa iktidarda bulunan tek partinin programının bir uzantı olarak algılanmaktadır. Yazılı anayasanın statüsü belirsizdir çünkü hem cumhurbaşkanına meşru otorite bahşeder hem de ulaşılması gereken idealleri şart koşar, aynı zamanda cumhurbaşkanının yetkisini etkili bir şekilde sınırlamaz. Bu nedenle yazılı anayasa, siyasi anayasa olan parti programının daha geniş yapısının bir unsuru olarak görülmektedir.[29]

ÇHC'de Cumhurbaşkanlığı makamı, ÇKP'nin Genel Sekreterliği makamı ile aynı anda yapılacak şekilde geliştirilmiştir. Bu nedenle uygulamada, ÇKP'nin başkanı aynı zamanda cumhurbaşkanıdır. Bu iki role ek olarak, Çin'in askeri hiyerarşisindeki en yüksek makam olan Merkez Askerî Komisyonu Başkanlığı da eklenmiştir. Bu nedenle Çin'de cumhurbaşkanı aslında üç ayrı önemli devlet dairesinin de başkanıdır. Böylelikle birçok yasal güç aynı anda tek bir kişi tarafından yönetilmektedir.[30] Bununla birlikte cumhurbaşkanlığı görevinin ÇKP Genel Sekreterine verilme şekli, siyasetin nasıl geliştiği ve hükûmet mekanizmasının yanı sıra denetim ve dengelerinin nasıl varsayıldığı hakkında iyi bir açıklama sağlamaktadır. Mevcut anayasaya göre Cumhurbaşkanlığı makamının esas olarak törensel bir işlevi

28 Lawrence ve Martin, "Understanding China's Political System", s. 21.

29 Flemming Christiansen ve Shirin M. Rai, *Chinese Politics and Society: An Introduction,* (New York: Routledge, 2014), ss. 84-86.

30 Christiansen ve Rai, *Chinese Politics and Society: An Introduction,* ss. 99-101.

olduğu kabul edilmektedir. Yasal olarak cumhurbaşkanı Ulusal Halk Kongresinin isteğine göre hizmet eder ve hem cumhurbaşkanını seçmek hem de anayasada değişiklik yapmak yasama organına yani Ulusal Halk Kongresinin görev tanımına dahildir.

Çin anayasası tarafından tek meclisli bir temsil organı olarak yapılandırılan Ulusal Halk Kongresi, üye sayısı bakımından dünyanın en büyük parlamentosu olarak adlandırılmaktadır. Toplam üç bine yakın delegenin yer aldığı kongre Çin'deki yasal olarak bulunan en yüksek devlet kurumudur. Ulusal Halk Kongresi, beş yıllık bir süre için seçilen partilerden oluşmaktadır. Çin'de ÇKP ile beraber toplam sekiz parti bulunmakla beraber iktidar her zaman ÇKP'nin kontrolündedir.

ÇHC şeklen yarı başkanlık sistemiyle yönetilmektedir ve bu sistemde başbakan bulunmaktadır. Başbakan, cumhurbaşkanının önerisiyle Ulusal Halk Kongresinin onaylaması sonucu seçilir ve Politbüro Yürütme Komitesinin daimî yedi üyesinden biridir. Başbakan aynı zamanda, Devlet Konseyi'nin başı olarak görev yapmaktadır. Devlet Konseyi aslında Batılı anlamda parlamenter sistemde hükûmeti temsil etmektedir. Başbakanın başkanlık ettiği Devlet Konseyi, devlet idaresinin ve yürütme erkinin en üst organı olarak görev yapmaktadır. Parlamenter sistemle paralel olarak hükûmetin yapması gereken işleri bu konsey yerine getirmektedir. Başbakanın dört yardımcısı, yirmi beş bakan ve beş konsey üyesinden oluşan Devlet Konseyi idari mevzuata ilişkin yasama işlemlerini gerçekleştirmeye yetkilidir.

Çin Halkının Siyasi Danışma Konferansı ise tanımlaması biraz zor bir kurum olarak karşımıza çıkmaktadır. Danışma görevi görev bir üst meclis statüsüne sahip olan Çin Halkının Siyasi Danışma Konferansı, çift meclisli parlamenter sistemdeki Senato Meclisine benzetilebilir. Bir üst meclis olan Çin Halkının Siyasi Danışma Konferansı, aktif siyasette bulunan sekiz partinin de temsilcileri ve daha birçok farklı gruptan delegelerde bulunmaktadır. Çin Halkının Siyasi Danışma Konferansı, ülkenin kuruluşunda mevcut bulunmakla beraber Mao Zedong Dönemi'nde kaldırılmıştır.[31] Ancak 1978'de bu üst danışma meclisi tekrardan ihya edilmiş ve 1950'li yıllardaki yapısına benzer bir hal almıştır.

Şekil 1'de sunulan kurumlardan, Çin Komünist Partisi devletin omurgasını oluşturmakta ve genel sekreterinden, politbüro üyelerine kadar birçok üst düzey üyesi devlet yapılanmasının işleyişin önemli unsurlarını elinde bulundurmaktadır. Devlet Konseyi ise başbakan ve bakanlıkların bulunduğu yürütme organını temsil etmekte ve Çin hükûmetini oluşturmaktadır. Ulusal Halk Kongresi ise büyük bir delege sayısı ile Çin'de meclisi yani yasama gücünü temsil etmektedir. Çin Halkının Siyasi Danışma Konferansı ise üst danışma meclisi rolünü üstlenmektedir. Çin'deki siyasal sistemi anlamak için bir diğer önemli kurum ise Halkın Kurtuluş Ordusu'dur. Halk Kurtuluş Ordusu'nun oluşumu ve rolü, Çin siyasi tarihinde özel bir öneme sahip olmuştur. ÇHC'deki ordu, komünist devrimle beraber gelişmiş ve aslında Sovyetler Birliği'ndeki Kızıl Ordu gibi büyüyüp şekillenmiştir.[32] Halkın Kurtuluş Ordusu'nun bağımlılığı sadece devlete değil, aynı zamanda

31 Christiansen ve Rai, *Chinese Politics and Society: An Introduction*, s. 101.

32 Christiansen ve Rai, *Chinese Politics and Society: An Introduction*, s. 149.

sürekli olarak iktidarda bulunan ÇKP'ye idi.[33] Bu bakımdan Halkın Kurtuluş Ordusu'na ÇHC'nin cumhurbaşkanı başkanlık etmekte ve Sovyetlerin tersine savunma bakanlığı politbüroyla doğrudan bağlantılıdır. Savun Bakanı politbüronun daimî üyesidir. Bu nedenle ordu, aslında diğer sosyalist devletlere nazaran daha çok siyasallaşmış yapıdadır. Özellikle Mao Dönemi'nde ordunun parti içindeki etkisi ve oranı yüksek seviyedeyken zamanla ordunun partideki etkisi giderek azalmıştır.[34]

Çin Halk Cumhuriyeti'nin devlet merkez teşkilatlanması; ÇKP, Ulusal Halk Kongresi, Devlet Konseyi, Çin Halkının Siyasi Danışma Konferansı ve Halkın Kurtuluş Ordusu'ndan meydana gelmektedir. Kâğıt üzerinde her ne kadar çeşitli ve farklı görevler üstlenmiş kurumlardan oluşmuş olsa da sistemin özünde Çin Komünist Partisi sürekli olarak karşımıza çıkmaktadır. ÇKP'nin en üst kurulu, devletin de en üstünde yer alan kurumlarda başkanlık etmekte ve devlet fiilî olarak ÇKP'nin isteği doğrultusunda hareket etmektedir. Cumhurbaşkanı, başbakan ve savunma bakanı gibi önemli makamlar ÇKP Politbüro Yürütme Komitesi üyeleri tarafından elde tutulmaktadır.

4. ÇİN HALK CUMHURİYETİ'NDE YEREL YÖNETİM TEŞKİLATLANMASI

Dünyada aslında iki tane Çin devleti bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, bu çalışmanın da konuş olan Çin Halk Cumhuriyeti, diğer ise 1949'de iç savaşı kaybeden Çin Milliyetçi Partisinin ve Çan Kay-Sek'in Tayvan Adası'nda kurmuş olduğu Çin Cumhuriyeti'dir. Birleşmiş Milletlerde uzun yıllar Çin Cumhuriyeti olan Çin'i temsil eden Tayvan hükûmeti, 1971 yılında BM'den çıkarılmış ve Çin Halk Cumhuriyeti Çin'in asıl temsilcisi olarak BM'de yer almıştır. Bu bakımdan Çin'in idari teşkilatlanması birçok farklı tipte idari statüyü bünyesinde barındırmaktadır.

Mao Zedong Dönemi'ndeki 1954 Anayasası'nda Sovyetlerin etkisi görülmektedir. Bu anayasaya göre ÇHC'de merkez yapılanması ÇKP merkezi ve asli birimi oluşturmaktadır. Yerel yönetimler bazında ise birçok alt birim oluşturulmuştur. 1954 Anayasası'na göre eyaletler, şehirler, ilçeler ve ilçelerin de alt birimi olarak komünler oluşturulmuştur. Fakat bu idari teşkilatlanma şeması zaman içerisinde değişmiştir. Günümüzde Çin Halk Cumhuriyeti, dördü Pekin, Tianjin, Çongçing ve Şanghay olmak üzere doğrudan merkezî hükûmet kontrolü altındaki şehirler, yirmi üçü eyalet ve beşi özerk bölge olan otuz iki idari bölgeden oluşmaktadır.[35] Bu otuz bir idari bölgeye ek olarak 1990'lı yıllara kadar başka devletlerin sömürgesi olarak kalan Hong Kong ve Makao şehirleri de ÇHC'ye katılmış, böylelikle idari bölge sayısı toplam otuz üçe çıkmıştır. Ancak Çin Halk Cumhuriyeti, Tayvan'ı da eyaleti olarak kabul etmekte ve bu nedenle ÇHC resmî kaynaklarında otuz dört idari bölge olarak gözükmektedir.

33 Cabestan, *Le système Politique Chinois: Un Nouvel Equilibre Autoritaire*, s. 49.

34 Lawrence ve Martin, "Understanding China's Political System", s. 26.

35 Christiansen ve Rai, *Chinese Politics and Society: An Introduction*, s. XV.

Görsel 1. Çin Halk Cumhuriyeti'nde İdari Birimleri Gösteren Harita

ÇHC'deki ilk anayasadan itibaren yerel yönetim teşkilatı eyalet, vilayetler ve ilçe olmak üzere üç kademeli olarak tasarlanmıştır. Ancak bu üç kademeye ek olarak köylerde eklemlenmiş ve fiiliyatta toplam dört idari birim olarak Çin'deki yerel yönetim birimleri teşkilatlanmıştır.[36] Bir eyaletteki en üst düzey idari birim eyalet yönetimi, en az düzey yönetim ise köy yönetimi olmuştur. Yirmi üç eyalet ve dört kentin yönetimi ve sahip oldukları haklarla özerk olan beş bölgenin hukuki statüleri farklıdır. Anayasa'ya göre üniter bir devlet olan ÇHC'nin özerk bölgeleri ve özel bölgeleri birbirinden farklı çeşitli haklara sahiptir.[37] Örneğin Etnik Azınlık Bölgeler Özel Hukuku'na tabi olan beş özerk yönetim, iç işlerinde bağımsızken dış işleri ve savunma gibi konularda ÇHC merkezî yönetimine bağlıdır. Bunlara ek olarak özerk bölgeler, Sovyetler'deki gibi yasal olarak ayrılma hakkına sahip değildir. 1984 yılında düzenlenen etnik azınlık bölgeler özel hukukuna göre "Her etnik özerk bölge, Çin Halk

36 Gülisareavi Tuoheti, "Çin Halk Cumhuriyeti'nde Yerel Yönetimler", *Yerel Politikalar,* Sayı: 6, 2014, s. 67.

37 Jianxing Yu ve Biao Huang, "Mapping the Progress of Local Government Innovation in Contemporary China", *The Palgrave Handbook of Local Governance in Contemporary China*, Jianxing Yu ve Sujian Guo (ed.), (Singapore: Palgrave Macmillan, 2019), ss. 119-120.

Cumhuriyeti'nin ayrılmaz bir parçasıdır." ve bu bölgeler için "Çin Halk Cumhuriyeti'nde her türlü... ayrılıkçılık kesinlikle yasaktır." olarak tanımlanmaktadır.[38] Çin'in yerel yönetim yapısı bu şekilde göz önüne alındığında her ne kadar anayasada üniter bir devlet olarak tanımlansa da aslında karma bir yönetim şekli olduğu ortaya çıkmaktadır. Çin'de yerel yönetimler temel olarak yasama, yönetim ve yargı yetkilerine sahiptir.[39]

Çin Halk Cumhuriyeti'nde özerk bölgeler olarak adlandırılan ve nüfus olarak büyük etnik azınlıkları barındıran beş idari bölge bulunmaktadır. Guangşi Zhuang, İç Moğolistan, Ningşia, Tibet ve Sincan özerk bölgeleri bulunmaktadır. Merkezî hükûmete bağlı ve doğrudan merkezî hükûmete rapor veren dört belediye (Pekin, Şangay, Çongçing ve Tianjin) bulunmaktadır. Bu kentlerde nüfus yoğunluğu çok fazladır. Hong Kong ve Makao'nun 1990'lı yıllardan İngiltere ve Portekiz sömürgesinden kurtulması, ardından Çin Halk Cumhuriyeti'ne bağlanması sonucu bu iki bölgede özel idari alan konuma sahip olmuştur. Yirmi üç eyalet, beş özerk bölge, dört mega kent ve iki özel idari bölgenin dışında uluslararası siyasette varlığı tartışma konusu olan Tayvan'daki hükûmet de ÇHC'ye bağlı gözükmektedir. Tavyan Adası yirmi üç milyonluk nüfusu ile yoğun Han Çinlisi'nin yaşadığı ama farklı hükûmetin yönettiği bir alandır.

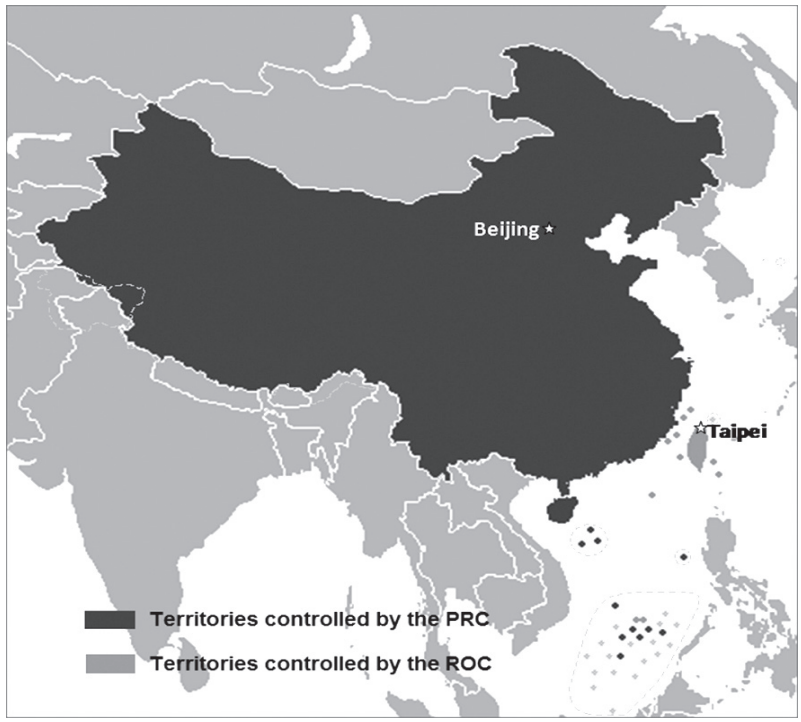

Görsel 2. Çin Halk Cumhuriyeti'nin ve Çin Cumhuriyeti'nin (Tayvan) Egemen Olduğu Topraklar

38 Tuoheti, "Çin Halk Cumhuriyeti'nde Yerel Yönetimler", ss. 66-67.

39 Tuoheti, "Çin Halk Cumhuriyeti'nde Yerel Yönetimler", s. 67.

Yukarıdaki görselde de belirtildiği gibi Çin Cumhuriyeti adıyla Tayvan Adası ve etrafındaki irili ufaklı birkaç adada daha varlığını sürdüren de facto devlet, 1949'dan beri Çin Halk Cumhuriyeti yönetimini adada tanımamaktadır. Bu nedenle ÇHC Anayasası'ndaki yasalara bağlı olmadan varlığını sürdürmektedir. ÇHC'ye göre Tayvan Adası'ndaki Çin Cumhuriyeti, Tayvan Eyaleti olarak adlandırılmakta ve Tayvan Adası'nın anayasaya göre kendi topraklarının bir parçası olduğunu iddia etmektedir. Tayvan'daki Çin Cumhuriyeti'nin kontrolündeki Fujian Adaları ile birlikte bu bölge ÇHC'de Tayvan Bölgesi olarak anılmakta, devlet olarak tanınmamaktadır.

Özerk bölgelerin ardından ikinci yerel yönetim seviyesi, eyaletler ve il düzeyindeki şehirler dâhil olmak üzere Çin'de üç yüzden fazla vilayet düzeyinde idari birimi içermektedir. Üçüncü yönetim düzeyi, yaklaşık üç bin ilçe ve ilçe düzeyindeki yerleşim birimini içermektedir. Son olarak kırk bine yakın köy ve kasaba bulunan düzeylerinin tümü, tek iktidar partisi, hükûmet örgütleri ve halk kongreleriyle birlikte merkezî hükûmeti yansıtan siyasi yapılara sahiptir. İkinci idari düzeyde, eyalet düzeyindeki şehirler ve özerk eyaletlerde ayrıca hükûmet kuruluşları ve halk kongreleri bulunur ancak düzenli illerde böyle bir yapılanma yoktur. Bunun yerine idari ajanslar bulunmaktadır.[40] Diğer yandan ekonomik olarak Çin çeşitli yerel yönetim reformları yapmış ve bu sayede hızlı bir şekilde ekonomik gelişmeyi sağlamıştır. Ekonomik olarak yerelleşme, eyalet hükûmetlerini güçlendiren önemli bir güç olmuştur. Aynı şekilde illerin de kendi gelir akışları bulunmakta ve il düzeyindeki ve altındaki hükûmetler, eğitim, sağlık, işsizlik sigortası, sosyal güvenlik ve refahla ilgili neredeyse tüm kamu harcamaları dâhil olmak üzere ülkenin kamu harcamalarındaki payından sorumludur. İllerin ayrıca ulusal yasa ve yönetmelikleri genişletebilecektir ancak bunlarla çelişmeyecek kendi yasa ve yönetmeliklerini çıkarma hakkı bulunmaktadır. Merkezî hükûmet, eyaletlerde ekonomik büyümeyi artırmaya yönelik politikaları benimseme konusunda önemli bir hareket alanı sağlamakta ve eyaletleri uygun görülen ekonomi politikalarını uygulamaya itmektedir.[41]

Böyle büyük bir ülkede hem coğrafi hem de nüfusun çokluğu göz önüne alındığında üniter devletin işleyişte yerelleşmesi ve ademimerkeziyetçi bir tutum takınması kaçınılmazdır. İdari birimler arasındaki dengeyi sağlamanın kuşkusuz en önemli yolu vergi politikalarından geçmektedir.[42] ÇHC'de merkezî yönetim ile yerel yönetimler arasında vergi konusunda bir ortaklaşma, paylaşım söz konusudur. Vergiler bu iki tabanda ikiye ayrılmakta, böylelikle aynı zamanda hem merkezî yönetim vergi ihtiyacını karşılamakta hem de yerel yönetimlerde işleyişlerini sürdürebilmeleri açısından finansal olarak kendi varlıklarını sürdürebilmektedir.[43] Yerel vergiler, yerel yönetimler tarafından toplanmaktadır. Diğer yandan merkezî yönetim toplanan genel vergilerden de yerel yönetimlere belirli

40 Guo, *Chinese Politics and Government: Power, Ideology and Organization*, s. 8.

41 Guo, *Chinese Politics and Government: Power, Ideology and Organization*, ss. 8-9.

42 Youyu Zhang, "La Décentralisation en République Populaire de Chine", *Federalism and Decentralization*, Thomas Fleiner-Gerster ve Silvan Hutter (ed.), (New York: Routledge, 2019), s. 482.

43 Tuoheti, "Çin Halk Cumhuriyeti'nde Yerel Yönetimler", s. 68.

miktarlarda kaynak ayırmakta, bu sayede yerel bölgelerdeki ihtiyaçlar, yatırımlar merkezî yönetimin yükü olmaktan çıkmaktadır.[44] Finansal ve vergi politikaları açısından yerelleşme, yerel yönetimlerin güçlenmesini sağlarken merkezî yönetimin yerel bölgeler ve taşra ile ilgili sorumluluklarını azaltmıştır.[45] Bu nedenle aslında ÇHC'nin son kırk yıl içerisinde gerçekleştirmiş olduğu büyük ekonomik atılımlar ve kalkınmanın altında yatan en önemli sebeplerden biri olarak yorumlanabilir. Merkezî hükûmet daha çok ordu ve dış politika gibi yüksek siyaset olarak nitelendirebileceğimiz konularla ilgilenirken hemen hemen bütün sosyal politikalar yerel yönetim birimlerinin sorumluluğuna verilmiştir.

Tek parti iktidarının bütün devlet kurumlarına ve devletin hemen her köşesine nüfuz ettiği bir siyasal sistemde bütün işleyişin kusursuz ve düzgünce olması imkânsızdır. Zira ekonomi ve vergi politikalarında yerelleşmenin artması, idari bölgelerdeki yerel yöneticilerin karıştığı yolsuzluk skandallarının da ortaya çıkmasına neden olabilmektedir.[46] Amerika Birleşik Devletleri'yle birlikte dünyanın en büyük ekonomik iki süper gücünden birini oluşturan Çin Halk Cumhuriyeti'nin hem ulusal hem de yerel düzeydeki yöneticileri ciddi para miktarlarının kontrollerini sağlamakta, bu da sistemde bazen sapmalara, yolsuzluklara neden olabilmektedir.

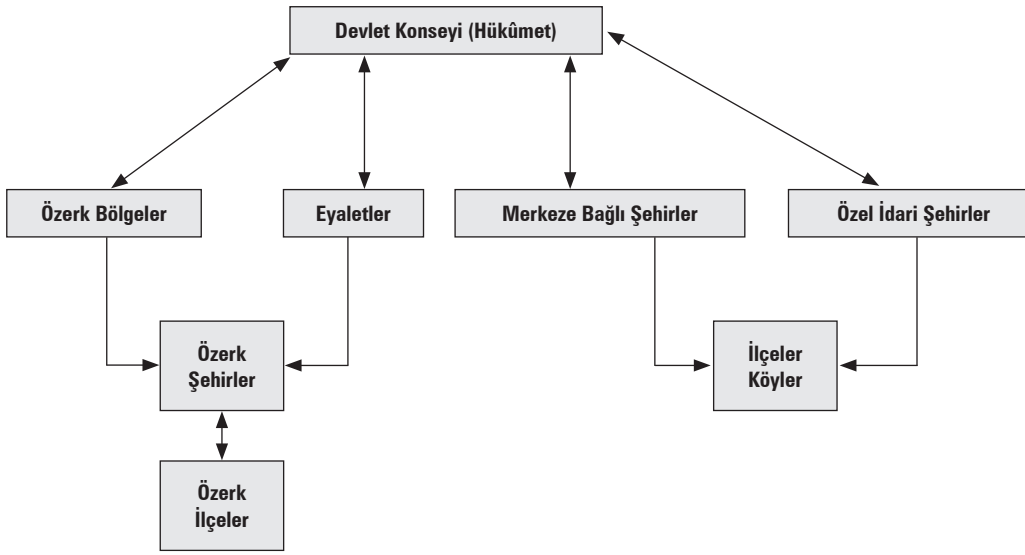

Şekil 3. Çin Halk Cumhuriyeti'nde Yerelden Merkezi Yönetime Örgütlenme Şeması.

Çin Halk Cumhuriyeti'nde yerel yönetim sistemini anlayabilmenin en önemli noktalarından biri de yerel yöneticiler ve bu yöneticilerin nasıl belirlendiğinin anlaşılmasında yatar. Ülkede yerel yöneticiler resmî olarak ilçe düzeyinden eyalet düzeyine kadar olan yöneticiler

44 Lawrence ve Martin, "Understanding China's Political System", s. 10.

45 Zhang, "La Décentralisation en République Populaire de Chine", s. 486.

46 Tunç ve Kızıl, "Çin Halk Cumhuriyeti'nin Dönüşümü ve Yerel Yönetimler", s. 61.

kapsamaktadır. Bu genel kapsam nedeniyle küçük bir kasaba/köydeki yöneticiden,nüfusu yüz milyonun üzerine olan eyalete kadar bütün yöneticiler aynı sıfatı taşımaktadır. Bu yöneticilerin belirlenmesinde tek etken bir unsur vardır, o da ÇKP yönetimi ve partinin yereldeki unsurları yöneticileri belirler. İdari birimler bazında her düzeyde, dört temel yönetici kategorisi bulunmaktadır. İlk olarak ÇKP yerel yöneticiler, ardından yerel hükûmet, Halk Kongresi ve Yerel Halkın Siyasi Danışma Konferansı gelmektedir. Benzer şekilde ÇKP'nin de yerel teşkilatlanması devletinkiyle birebir benzerlik içermektedir. Bu nedenle yereldeki en önemli güç unsuru, o bölgedeki ÇKP yönetim merkezidir.

Yukarıdaki şekilde ÇHC'nin merkezden yerel yönetimlere nasıl teşkilatlandığı gösterilmektedir. Özel idari şehirler olan Hong Kong ve Makao'da özerk yönetimler bulunmaktadır. Hong Kong 1980'lı yıllar kadar İngiltere'den gönderilen valiler tarafından yönetilmekteydi. Ancak ÇHC ve İngiltere'nin anlaşması sonucunda Hong Kong özerk olacak şekilde ÇHC yönetimine bırakılmıştır.[47] Çeşitli anlaşmazlıkların ardından uzayan süreç 1997 yılında tamamlanmış ve resmî olarak Hong Kong, ÇHC'nin bir parçası olmuştur. Ancak İngilizlerin ısrarı nedeniyle iç işlerinde bağımsız, sadece güvenlik ve savunma nedenlerinde ÇHC, Hong Kong'daki hükûmete müdahil olabilecektir. Bu nedenle Hong Kong'da ve aynı statüye sahip Makao'da siyasal ve ekonomik yaşam ÇHC'nin geri kalanına göre daha batılı liberal demokrasilere benzemektedir.

4.1. Çin Halk Cumhuriyeti'nde Yargı Sistemi

Mao Zedong Dönemi'nde yargı organı çok fazla siyasal iktidarın elindeydi ancak ÇKP'nin Eylül 1997'de yapılan on beşince kongresinde Mao sonrası başlatılan reformların tamamlanabilmesi için hukukun üstünlüğünün de ülkede tahsis edilmesi gerektiği sonucuna varılmıştır.[48] Mao sonrası süreçte, aslında günümüz Çin'ini yaratan lider olarak tanımlayabileceğimiz Deng Şiaoping tarafından girişilen bir dizi reform sonucu ülke kapalı ekonomiden uzaklaşmış, giderek açık pazar hâline gelmiştir. Yabancı yatırımların ülkeye gelmesi için hukuk sisteminin güvenilir olması gerekmekteydi. Bu nedenle yıllar içinde ÇHC'de hukuk sistemi çeşitli reformlara uğramıştır.[49]

Mao Zedong ve "Kültür Devrimi (1966-76)" olarak adlandırılan süreçte ÇHC'de hukuk sistemi gerilemiş, karizmatik bir lider ve çevresinde dar bir oligark grup tarafından ülke yönetilmiştir. Ancak 1978 sonrası yaşanan ekonomik açılma ardından hukuki reformları getirmiş ve başta hukuk sistemi olmak üzere siyasal sistemde dahil birçok değişim yaşanmıştır. 1982 Anayasası bu değişim sürecinin bir yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır. Fakat anayasa sonrası süreçte de reformlar devam etmiş, bu nedenle de mevcut anayasanın üzerinde de birçok değişiklik meydana gelmiştir.

47 Christiansen ve Rai, *Chinese Politics and Society: An Introduction*, ss. 178-179.

48 Zheng Yongnian ve David Kempf, "Du Gouvernement Par La Loi à l'Etat de Droit?: L'évolution de L'environnement Juridique en Chine", *Perspectives Chinoises,* Cilt: 54, Sayı: 1, 1999, s. 31.

49 Jean-Pierre Cabestan, "Chine: Un Etat de Lois Sans Etat de Droit", *Revue Tiers Monde,* Cilt: 37, Sayı: 147, 1996, s. 652.

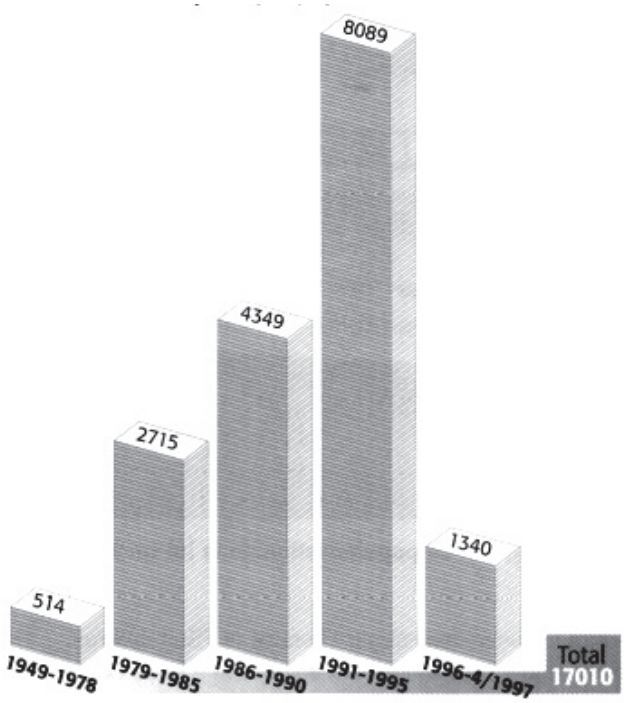

Şekil 4. Yıllara Göre Çin Halk Cumhuriyeti'nde Çıkarılan Kanunlar ve Yönetmelikler. (Kaynak: Zheng Yongnian ve David Kempf,
"Du gouvernement par la loi à l'Etat de droit?[L'évolution de l'environnement juridique en Chine]", *Perspectives Chinoises,* 54(1), 1999, s. 34.)

Yukarıdaki şekilde de görüleceği gibi Mao Dönemi ve sonrasındaki süreçte ÇHC'de çıkan yasalar ve yönetmeliklerin sayısında ciddi bir artış olmuştur. Özellikle ekonomik büyümeyin hızla arttığı, Çin'i süper güç olma yoluna sokan 90'lı yıllarda yaklaşık on bin yasal düzenleme yapılarak sosyalist sistem her alanda esnetilmeye çalışılmıştır.

Çin Halk Cumhuriyeti'nde yasama organını Ulusal Halk Kongresi, yürütme organını Devlet Konseyi ve yargı organını da Yüksek Halk Mahkemeleri (YHM) oluşturmaktadır. ÇHC'deki en yüksek yargı organı da olan Yüksek Halk Mahkemeleri, yasama organı olan Ulusal Halk Kongresine karşı sorumludur. Bu sistemde bu üç siyasal erkin üzerinde ÇKP Politbüro Yürütme Komitesi ve tabi olarak ÇHC Cumhurbaşkanı bulunmaktadır. Bu nedenle Yüksek Halk Mahkemeleri, yürütme organına karşı sorumlu olduğu kadar aynı zamanda ÇKP Yürütme Komitesine karşı da sorumludur. YHM, ülkedeki bütün yargı kurumlarını denetleme hakkına sahiptir. Askerî ya da sivil statüsü ne olursan olsun, hiyerarşik olarak en tepede YHM bulunmaktadır. YHM Başkanı Ulusal Halk Kongresi tarafından beş yıllık bir çalışma dönemi için atanmakta ve üst üste iki dönemden fazla görevde bulunmamaktadır.

ÇKP'nin politbürosunun yargıçlar üzerindeki siyasal ve ideolojik etkisi bütün bu reformlara rağmen sürmektedir. Zira Batı tarzı liberal demokrasinin egemen olduğu bir

devlette yargıçların herhangi bir parti üyeliği ihtimal dâhilinde bile olamazken Çin'deki yargıçların çok büyük bir çoğunluğu ÇKP üyesidir.[50] Bu da kuşkusuz yargının bağımsız olmasının önündeki en büyük engellerden biridir. Ayrıca YHM'nin sorumlu olduğu iki siyasi kurum olması da aynı şekilde yargı sisteminin bağımsız olmasını mümkün kılmamaktadır. Diğer yandan yargıçlar parti içinde de etkin rol oynamaktadır. Zira yargıçlar partinin çeşitli kademelerdeki eğitim kurumu ve programlarında görev alarak düzenli eğitim vermektedir. Bütün bunlara ek olarak yargıçların parti üyesi olarak partinin kurallarına uyması da dikte edilmektedir.[51]

YHM harici Çin'de yargı sistemi içinde sorumlu iki önemli aktör daha bulunmaktadır. Yüksek Halk Savcılığı ve Halkın Silahlı Polisi de yargı adına eylem yapabilme hakkına sahiptir. Yüksek Halk Mahkemeleri ve Yüksek Halk Savcılığı Ulusal Halk Kongresine karşı sorumluyken Halkın Silahlı Polisi Devlet Konseyi yani hükûmete karşı sorumludur.[52] Bu bakımdan üçlü bir hukuk sistemi bulunmaktadır. Halk mahkemeleri, devletler adına yargı yetkisini kullanan yargı organlarıdır.

Maoist Dönem'le karşılaştırıldığında Çin kuşkusuz giderek daha fazla hukuk tarafından yönetilmektedir. Ekonomik kalkınmaya verilen öncelik, her şeyden önce hukukun inşasına yol açmıştır. Bu süreç aynı zamanda ülkenin ekonomik büyümesi ve sosyal istikrarı kadar var olan siyasi ve ekonomik düzenin meşruiyeti açısından da önemlidir. Ancak Çin'in hukukun üstünlüğüne ve yargı bağımsızlığına geçişi çok büyük zorluklar içermektedir. Bu zorluklar sadece hukukun parti devlet tarafından araçsallaştırılmasından kaynaklanmamaktadır. Bunlar aynı zamanda kültürel, örgütsel ve yapısal birtakım nedenlerin bir araya gelmesinden kaynaklanmaktadır.[53] ÇKP'nin bir eliyle hukuki gelişmeyi desteklediğini ve diğer eliyle ülkenin hukukun üstünlüğüne geçişini engellediğini aslında yargı süreçleri de dâhil göstermektedir. ÇKP'nin Çin siyasal hiyerarşisindeki konumu, toplumun devlet tarafından tahakkümü ve ekonomik hedeflere verilen öncelik, hukukun üstünlüğünün ortaya çıkmasının önündeki büyük engellerdir. Ayrıca Çin'de hukukun üstünlüğünün geleceği, yalnızca hukuk sisteminin bu şekilde evrimleşmesine ve iyileştirilmesine bağlı değildir. Esas olarak sosyoekonomik yapıda ve ülkenin siyasi sisteminde gelecekte meydana gelecek değişikliklere bağlıdır.

50 Yuwen Li, *The Judicial System and Reform in Post-Mao China: Stumbling Towards Justice*, (New York: Routledge, 2016), s. 51.

51 Li *The Judicial System and Reform in Post-Mao China: Stumbling Towards Justice*, (New York: Routledge, 2016), s. 51.

52 The University of Mississippi, "China's Judicial System: People's Courts, Procuratorates, And Public Security", Erişim Tarihi: 27.08.2021, Erişim Adresi: https://olemiss.edu/courses/pol324/chnjudic.htm#:~:text=The%20people's%20courts%20are%20judicial,and%20two%20instance%20of%20trials%22.

53 Yongnian ve Kempf, "Du Gouvernement Par La Loi à l'Etat de Droit?: L'évolution de L'environnement Juridique en Chine", *Perspectives Chinoises,* Cilt: 54, Sayı: 1, 1999, s. 41.

SONUÇ

Çin Halk Cumhuriyeti'nde siyasal sistem, devletin sosyalist bir rejim altında kurulduğu 1949 yılından itibaren zamana göre şekillenmiş ve hem iç hem de dış politikadaki unsurlara uymaya çalışmıştır. Özellikle ÇHC'nin tarihini Mao Zedong ve sonrası olarak ikiye ayırırsak Mao Dönemi'nde daha içe kapalı ve sosyalist devlet prensiplerine daha bağlı bir devletken özellikle Deng Şiaoping'in 70'li yıllarda iktidara geçmesi ve ÇKP yönetimini elimine edip kendi isteği doğrultusunda yeniden şekillendirmesi sonucu günümüzde süper güç olarak ortaya çıkacak olan Çin Halk Cumhuriyeti meydana gelmiştir. Çin, tarihsel ve sosyolojik olarak incelenemeye değer bir toplumdur. Zira günümüzde ulaştıkları noktaya diğer devletler ve toplumlardan farklı yöntemler kullanarak ulaşmayı becerebilmişlerdir. Özellikle kapitalist dünya ekonomisine eklemlenmeleri ama buna karşın hâlâ sosyalist ilkeler kapsamında ülke yönetimini sürdürmeleri ve siyasal sistemin tek parti tekelinde ilerlemesi irdelenmesi için başlıca bir sebeptir. Bu nedenle Çin'in 19. yy.ın sonlarında ve 20. yy.ın başlarında geçirmeye başladığı başkalaşım, komünist ve kapitalist düzen arasında kurduğu dengeyi anlamak için önemliydi. Zira Çin'in çok ciddi bir geri kalmışlık sorunu bulunmaktaydı ve bunu aşmak için tercih edilen ideolojinin kullanılması yani aslında komünizmin seçilmesiyle birlikte ağır sanayi hamlelerinin otoriter bir şekilde yapılmasını ve toplumun hızlı bir şekilde modernleşmesi, sanayileşmesi sağlanmıştır. Günümüz Çin'i, kapitalist ve sosyalist rejimlerin belirli ilkeler içerisinde eritildiği, her iki ideolojinin de Çin perspektifinden yorumlandığı bir ülke konumundadır. Bu nedenle birçok gelişmekte olan ülke için Çin örneği belirli bir emsal teşkil edebilir.

Yakalamış olduğu bütün gelişmişlik seviyesi ve gücüne rağmen koca bir ülkenin ve devasa bir ekonomik sistemin hâlâ komünist bir parti tarafından yönetilmesi, siyasal sistemin tamamında partinin doğrudan etkisinin olması batı dünyasında sorgulanmaktadır. Zira sermayenin birikimi ve kapitalizmin gelişmesi için gerekli olan burjuvazi, bireyci toplum gibi etkenlerin hemen hemen hiçbirisine sahip olmadan kapitalist dünya sisteminde en önemli iki aktörden biri olabilmeyi başarabilmek, Batı medeniyeti gelişim harici bir sistemin mümkün olduğunu göstermektedir. Bu bakımdan sahip olduğu birçok azınlık nüfusa ve değişik katmanlardaki idari teşkilatlanmasının incelendiği bu çalışmada, Çin'deki mevcut siyasal sistemin tarihsel olarak nasıl ortaya çıktığı, ne gibi değişimler yaşadığı incelenmiştir.

Sonuç olarak her ne kadar kapitalist sisteme uyum sağlasa da Çin'in bunu başarmasındaki en önemli etken, belirli bir plan dâhilinde ÇKP'nin halkı yönlendirmesidir. Siyasal sistemde her ne kadar birçok parti bulunsa da her zaman tek partinin iktidarda olması ve bu partinin politbürosunun devlet yönetiminde çok ciddi görevler üstlenmesi, partiyle devletin iç içe geçmesini sağlamıştır. Bu nedenle devlet yapısı parti yapısında ayrı düşünülemez ve Çin'deki bütün gelişmeler olumlu ve olumsuz anlamda ÇKP'nin neden olduğu olgular olarak ele alınmalıdır. Ekonomik gelişmelere karşın insan hakları vb. konularda Batılı devletler tarafından hâlâ sorgulanan Çin'in ulaşmış olduğu medeniyet seviyesi, özellikle Batı dışındaki toplumların başvurabileceği bir yöntem olarak değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

Bergère, Marie-Claire, "La Révolution de 1911 Jugée Par Les Historiens de la République Populaire de Chine: Thèmes et Controverses", *Revue Historique,* Cilt: 230, Sayı: 2, 1963, ss. 403-436.

Cabestan, Jean-Pierre Cabestan, "Chine: Un Etat de Lois Sans Etat de Droit", *Revue Tiers Monde,* Cilt: 37, Sayı: 147, 1996, ss. 649-688.

Cabestan, Jean-Pierre Cabestan, *Le Système Politique Chinois: Un Nouvel Equilibre Autoritaire*, (Paris: Presses de Sciences po, 2015).

Christiansen, Flemming ve Shirin M. Rai, *Chinese Politics and Society: An Introduction,* (New York: Routledge, 2014).

DeKorne, John C., "Sun Yat-Sen and the Secret Societies", *Pacific Affairs,* Cilt: 7, Sayı: 4, 1934, ss. 425-433.

Gazzini, Tarcisio, "Some International Legal Aspects of the Chinese Civil War (1927-1949)", *Journal of Armed Conflict Law*, Cilt: 1, Sayı: 2, 1996, ss. 141-159.

Grousset, René, *Histoire de la Chine*, (Paris: Fayard, 1942).

Guo, Sujian, *Chinese Politics and Government: Power, Ideology and Organization,* (New York: Routledge, 2012).

Jianfu, Chen, "La Dernière Révision de la Constitution Chinoise. Grand Bond en Avant ou Simple Geste Symbolique?", *Perspectives Chinoises,* Sayı: 82, 2004.

Lawrence, Susan V. ve Michael F. Martin, "Understanding China's Political System", *Library of Congress Washington DC Congressıonal Research Servıce,* Michael F. Martin (ed.), *(Washington:* Congressional Research Service, 2013), ss. 1-46.

Li, Yuwen, *The Judicial System and Reform in Post-Mao China: Stumbling Towards Justice*, (New York: Routledge, 2016).

Meisner, Maurice, "The Place of Communism in Chinese History: Reflections on the Past and Future of the People's Republic of China", *Macalester International,* Cilt: 18, Sayı: 1, 2007, ss. 1-27.

Pak-wah Leung, Edwin, *"Historical Dictionary of Revolutionary China, 1839-1976", Historical Dictionary of Revolutionary China, 1839-1976"*, Edwin Pak-wah Leung ve Pak-Wah Leung, (ed.), Cilt: 10, (Santa Barbara: Greenwood Publishing), 1992.

Peltcher, Kenneth, *The History of China*, (Londra: Britannica Educational Publishing, 2010).

Sezen, Seriye, "Çin Halk Cumhuriyeti'nin Siyasal Sistemi: Sürekliliği Koruyarak Değişmek", *APAM Çin Çalışmaları-I,* A. Merthan Dündar ve Gürhan Kirilen (ed.), (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 2021), ss. 1-30.

Taylor, Jay, *The Generalissimo: Chiang Kai-shek and the Struggle for Modern China*, (Massachusetts: Harvard University Press, 2009).

The University of Mississippi, "China's Judicial System: People's Courts, Procuratorates, And Public Security", Erişim Tarihi: 27.08.2021, Erişim Adresi: https://olemiss.edu/courses/pol324/chnjudic.htm#:~:text=The%20people's%20courts%20are%20judicial,and%20two%20instance%20of%20trials%22.

Tunç, Ahmet ve Bilal Kızıl, "Çin Halk Cumhuriyeti'nin Dönüşümü ve Yerel Yönetimler", *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi,* Cilt: 8, Sayı: 2, 2018, ss. 51-72.

Tuoheti, Gülisareavi, "Çin Halk Cumhuriyeti'nde Yerel Yönetimler", *Yerel Politikalar,* Sayı: 6, 2014, ss. 65-76.

Uhalley, Stephen, *A history of the Chinese Communist Party*, (Stanford: Hoover Press, 1988).

Will, Pierre-Étienne, "Histoire de la Chine moderne", *L'annuaire du Collège de France: Cours et Travaux*, Cilt: 109, 2010, 791-815.

Wylie, Raymond F., "Mao Tse-tung, Ch'en Po-ta and the Sinification of Marxism, 1936-38", *The China Quarterly,* Sayı: 79, 1979, ss. 447-480.

Yang, Dali, "The Making of the Modern State and Quest for Modernity", *The SAGE Handbook of Contemporary China*, Weiping ve Mark Frazier (ed.), (New York: Sage, 2018).

Yongnian, Zheng ve David Kempf, "Du Gouvernement Par La Loi à l'Etat de Droit?: L'évolution de L'environnement Juridique en Chine", *Perspectives Chinoises,* Cilt: 54, Sayı:1, 1999, ss. 31-43.

Yoshihiro, Ishikawa ve Joshua A. Fogel, *The Formation of the Chinese Communist Party*, (New York: Columbia University Press, 2012).

Yu, Jianxing ve Biao Huang, "Mapping the Progress of Local Government Innovation in Contemporary China", *The Palgrave Handbook of Local Governance in Contemporary China*, Jianxing Yu ve Sujian Guo (ed.), (Singapore: Palgrave Macmillan, 2019), ss. 119-138.

Yun-han, Li, "The T'Ung-Meng Hui and The 1911 Revolution", *Chinese Studies in History,* Cilt: 15, Sayı:3-4, 1982, ss. 76-89.

Zhang, Youyu, "La Décentralisation en République Populaire de Chine", *Federalism and Decentralization*, Thomas Fleiner-Gerster ve Silvan Hutter (ed.), (New York: Routledge, 2019), ss. 481-488.

MAO ZEDONG'DAN GÜNÜMÜZE ÇİN HALK CUMHURİYETİ'NİN SİYASAL TARİHİ

Doç. Dr. Hanefi Yazıcı*, Dr. Öğr. Üyesi Yusuf Yıldırım**

Özet

Çin özellikle demografik yapısı, ekonomisi ve jeostratejik konumunun getirmiş olduğu avantajlar sayesinde uluslararası arenada güçlü ve saygın bir aktör olmaya başlamıştır. "Bir Kuşak Bir Yol" projesiyle Çin'in barışçıl ve müreffeh bir ülke olma yolunda önemli mesafeler kaydetmesi beklenmektedir. Bu bölüm, 1911 Devrimi'nden itibaren günümüze kadar Çin iç politikasındaki sosyoekonomik politikaları retrospektif bir bakış açısıyla analiz ederek Çin siyasal tarihine ilişkin literatüre katkı sağlamayı amaçlamıştır. Çin siyasal tarihi hakkında fikir veren bu çalışma, Çin iç politikasındaki siyasal, sosyal ve ekonomik olayların nedenlerini indirgemeci bir yaklaşımla ortaya koymayı hedeflemektedir.

GİRİŞ

Dünya tarihinde önemli medeniyetlerden biri olan Çin, ilk hanedanlıklardan beri çeşitli savaşlara sahne olmuş, toprak bakımından birçok kez genişlemiş, bölünmüş veya yeniden birleşmiştir. Bununla beraber durağan bir toplum yapısına sahip olan Çin, başka toplumlarla etkileşim konusunda içe kapanık bir görünüm sergilemiştir. Bu minvalde kapalı bir yapıya sahip olan bu ülkenin dış dünya ile etkileşimi sosyal, ekonomik ve kültürel bağlamda onu değişime zorlamıştır. Ming Hanedanlığı Dönemi'nde ticari ve ekonomik bir atılım gerçekleştiren Çin, Mançu Hanedanlığı Dönemi'nde de Batı ve Japonya'nın işgaline maruz kalmıştır. 19. yüzyılda Afyon Savaşları ile başlayan Batı nüfuzlu etkileşim halk ve yönetim nezdinde büyük rahatsızlık ve endişe yaratırken 19. yüzyılın sonlarıyla birlikte ülkenin Japonya tarafından işgali, halkın özellikle imparatorluk yönetimine ve dış aktörlere öfke duyulmasına neden olmuştur. Bunun sonucunda başlayan ayaklanmalar ve protestolar ülkede reform hareketlerini tetiklemiştir. Böylece 20. yüzyılın başlarında imparatorluk tahttan çekilmeye zorlanmış ve 1912'de, Çin'de yeni bir dönem başlamış ve cumhuriyet ilan edilmiştir.

Çin'de 20. yüzyılın ilk yarısında komünistler ve milliyetçiler arasında ülkede kimin söz sahibi olacağı hususunda ortaya çıkan gerginlik ve çatışma ortamında kazanan komünistler olmuş ve komünistlerin lideri Mao Zedong 1949 yılında Çin Halk Cumhuriyeti'ni

* Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi
** Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi

kurarak uluslararası sistemde söz sahibi olmaya çalışmıştır. Bu bağlamda, uluslararası arenada gerek nüfusuyla gerek ekonomisiyle gerek askeri potansiyeliyle gerekse de BM Güvenlik Konseyi'nde bulundurduğu sandalye sayısıyla 21. yüzyılın en büyük devleti olmaya aday olan Çin her yönüyle dikkatleri üzerine çekmiş ve uluslararası ilişkiler disiplininde üzerinde önemle durulması gereken bir aktör olarak ön plana çıkmıştır. Bu noktada Çin'i daha iyi anlayabilmek ve Çin'le ilgili gelecekte tahminlerde bulunma adına siyasal tarihi hakkında bilgi sahibi olmak önem kazanmaktadır. Bu kapsamda çalışmamız, 1911 Devrimi'nden itibaren günümüze kadar Çin iç politikasındaki sosyoekonomik, politik değişim ile dönüşümü incelemiş, "sosyalist" bir rejimle yönetilen ülkede karar alma mekanizmasında önemli pozisyonda bulunan liderlerin izlediği politikalar ve halka karşı gösterdikleri reaksiyonlar retrospektif bir bakış açısıyla analiz edilerek Çin siyasal tarihine ilişkin literatüre katkı sağlanması amaçlanmıştır.

Çin siyasal tarihi hakkında fikir veren bu çalışmada yöntem olarak olayların belirli bir yaklaşımla yorumlanmasını benimseyen tarihsel bir yöntem[1] kullanılmıştır. Bu doğrultuda Çin iç politikasındaki siyasal, sosyal ve ekonomik olayların nedenleri indirgemeci bir yaklaşımla ortaya konmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla bu tarihî inceleme büyük ölçüde nedenlerin incelenmesine dayanmış ve bu nedenler önemlerine göre sıraya konmaya çalışılmıştır.

1. 1911 DEVRİMİ VE MAO ZEDONG DÖNEMİ'NE KADAR ÇİN İÇ POLİTİKASINDA YAŞANAN GELİŞMELER

Uzak Asya tarihinde köklü bir medeniyet olarak kurulan Çin, 19. yüzyılda Büyük Britanya'nın nüfuzu altına girmiştir. Afyon ticaretiyle bu bölgeye müdahil olan Büyük Britanya, Çin'in bu ticarete karşı çıkma konusundaki kararlılığı sonucunda 1839-1860 yılları arasında Çin'e karşı askerî bir çatışmaya girişmiş ve Afyon Savaşları sonucunda Çin sömürge sürecine girmiş, "yarı sömürge" bir devlet hâline gelmiştir. Avrupalı tüccarlara geniş kapitülasyonlar vermek zorunda kalan ve öte yandan restorasyon hareketlerine de hız veren Çin, Japonya ile 1894-1895 yılları arasında Kore'de yapılan savaş sonucunda Japonya'nın teknolojik üstünlüğü karşısında direnememiş ve Japonya, Mançurya topraklarının büyük bir kısmını ele geçirmiştir. Bununla beraber 20. yüzyılın başlarında ABD'nin de bölgeye toprak imtiyazı elde etmek için dâhil olmasıyla beraber Çin halkı bu duruma tepki göstererek bir ayaklanma başlatmıştır. 1899-1901 yılları arasında Batı'nın ekonomik ve siyasi etkisine karşı çıkan halk "Boxer Ayaklanması"[2] ile yabancıları ülkeden çıkarmayı hedeflemiştir. Ancak bu hareket, Batı birlikleri tarafından bastırılmıştır. Bunun sonucunda köylü isyanları hızla artarken Çin'de kültürel milliyetçi akım güçlenmiş, Pekin'de büyük pro-

1 Ayrıntılı bilgi için bk. Oral Sander, "Tarihte Yöntem", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi,* Cilt: 28, Sayı: 1, 1973, ss. 59-71.

2 Boksör Ayaklanması, 19. yüzyılda Batı'nın Çin üzerinde ekonomik ve siyasi etkisine karşı halkın çıkarmış olduğu bir ayaklanmadır.

testo dalgası baş göstermiş ve protestolar karşısında Mançu hükûmeti 1911 yılında Çin tahtından vazgeçmek zorunda kalmıştır.[3]

Mançu Hanedanı'nın 1911'de Çin burjuvazisi önderliğinde iktidardan düşmesinin, yerel liderler arasındaki yıkıcı çatışmaların, Japonya'ya karşı girişilen sekiz yıllık mücadelenin ve üç yıl süren kanlı bir iç savaşın ardından Çin bağımsız bir ülke olarak yeniden birleşmiştir. Yaklaşık yüzyıllık bir savaş ve çatışma dönemi sonrasında Çin halkı barış ve daha iyi bir hayat konusunda kaygı duymuştur.[4] Mançu Hanedanı'nın düşmesine kadar giden olayların fitilini devlet adamı Sun Yat Sen ateşlemiştir. Çin'in özellikle 1895 yılında Japonya ile olan savaşta yenik düşmesiyle beraber yozlaşan Mançu Hanedanı'nı yıkmayı amaçlayan Sun Yat Sen bunun için çok fazla girişimde bulunmuş ancak her defasında başarısız olmuştur.[5] 1911 Devrimi sonrasında cumhuriyetin ilan edilmesiyle ilk devlet başkanı olan Sun Yat Sen[6], yeterli bir kitle desteği görememesi üzerine ve General Yuan Şi Kai'nin emrinde olan isyanları bastırabilecek askerlerin varlığını da dikkate alarak devlet başkanlığını Yuan Şi Kai'ye devretmek zorunda kalmıştır.[7]

Sun Yat Sen'in amacı, Mançu Hanedanı'nı indirmek, yozlaşmış yönetimin zorbalıklarının sona erdirildiği, bağımsız basının hüküm sürdüğü, eğitim kolaylıklarının sağlandığı ve temel adaletin hâkim olduğu bir devlet kurmaktı.[8] 1919'da Sun Yat Sen, bu hedeflerini gerçekleştirmek adına 1894 yılında "Çin Halk Canlanışı" adında bir dernek olarak kurulan yapılanmayı Çin Milliyetçi Partisi (Kuomintang, KMT)[9] olarak modern anlamda yeniden kurarken, buna karşılık 1921'de kurulan Çin Komünist Partisi[10] (ÇKP) de komünizmi ideolojik olarak benimsemiştir. 1923 yılında ÇKP, KMT ile ittifak oluşturmaya karar verirken 1925'te Sun Yat Sen'in ölümünden sonra başarılı bir asker olan Çan Kay Şek, Çin'de birçok

3 Michaael Dillon, *Contemporary China – An Introduction*, (New York: Routledge, 2008), ss. 10-12.

4 Ronald Coase & Ning Wang, *How China Became Capitalist,* (New York: Palgrave Macmillan, 2012), s. 3

5 Ray Huang, *Çin Tarihi: Bir Makro Tarih Yaklaşımı*, Çeviren: Atilla Sönmez, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007), s. 284.

6 James Cantlie & Charles Sheridan Jones, *Sun Yat Sen and the Awakening of China,* (New York: Fleming H. Revell, 1912), s. 9

7 Huang, *Çin Tarihi: Bir Makro Tarih Yaklaşımı*, s. 284.

8 Cantlie & Jones, *Sun Yat Sen and the Awakening of China,* s. 10.

9 Sun Yat Sen'in partisi defalarca ismi değiştirdikten sonra nihayet Çin Milliyetçi Partisi ismini almıştır. Ocak 1924'te toplanan ilk ulusal kongresinde Kuomintang, Sovyet çizgisini izleme kararı alırken bu tarihten sonra Ruslar ve onların kurduğu uluslararası bir komünist örgüt olan Komintern, siyasi çıkarları doğrultusunda Japonya'ya karşı birlik olmaları hususunda hem ÇKP'yi hem de KMT'yi destekleyerek Çin siyasal hayatında önemli rol oynamıştır. Huang, *Çin Tarihi: Bir Makro Tarih Yaklaşımı*, s.294.

10 Mao'nun da kurucu üyesi olduğu Çin Komünist Partisi, 4 Mayıs 1919 tarihinde Pekin'de öğrenci gösterileri ile başlayan emperyalizm karşıtı olan ve Çin milliyetçiliğini ateşleyen kültürel ve siyasal hareket sonucunda ortaya çıkmıştır. Özellikle Lenin'in önderlik ettiği Sosyalist Ekim Devrimi, Çin halkına Marksizm-Leninizm'in ulaşmasını sağlarken bu hareketin Çin'deki devrimci hareketle birleşmesinden sonra Çin proletaryasının öncü hareketi olan Çin Komünist Partisi ortaya çıkmıştır. 1 Temmuz 1921'de ilk kongresini gerçekleştirdikten sonra siyasi faaliyetlerine başlamıştır. Bu parti, zorlu mücadeleler içinde gelişmiş ve yarı sömürge, yarı feodal eski Çin'in sosyalist Çin'e dönüşmesinde öncü rol üstlenmiştir. *Çin Komünist Partisi Kısa Tarihi,* Çeviren: Cafer Öztürk, (İstanbul: Bora Yayınları, 1971), ss. 7-8.

bölgede ağırlıklı olarak kontrolü ele almıştır.[11] Çan Kay Şek, ÇKP ile uzlaşma konusunda daha az istekliyken 1927'de KMT içinde konumu sağlamlaştırmış ve komünistleri hedef almıştır.[12] Parti içinde bir temizlik harekâtı başlatmış ve partinin hâkim olduğu tüm şehirlerde ÇKP üyelerini tutuklatmıştır. Ona göre komünistler partiyi ele geçirmeyi ve baş komutana karşı suikast planlamaktaydı.[13] Çan Kay Şek'in bu hamlesine karşı Mao Zedong "gerilla stratejisi" adını verdiği bir hareket başlatmıştır. Bu gerillalar kırsal kesimlerde devrimci üs bölgeleri elde ederek komünist ideolojiyi güçlendirmeyi amaçlamıştır. Mao bu stratejiyle kırsal kesimdeki fakir ve orta hâlli köylü sınıfını devrimci siyasetin merkezi hâline getirmeyi amaçlamıştır.[14]

Mao bu politikasını yürütürken Çan Kay Şek'in zaaflarından yararlanmasını bilmiştir. Çünkü Çan Kay Şek önderliğindeki Çin başta toprak reformu olmak üzere alt sınıfların taleplerini karşılamada, yoksulluğu azaltmada ve ülkeyi bağımsızlığa kavuşturma konusunda başarılı olamamıştır.[15] Böylece Mao bunu kullanarak halk nezdindeki itibarını artırmıştır. Ancak buna rağmen Nanjing'de (Nankin) ulusal hükûmeti kuran ve ÇKP'yi yer altına inmeye zorlayan Çan Kay Şek liderliğindeki milliyetçi ordu, kontrolü iyice ele alırken komünistler ise dağlık arazilerde dağınık bir hâlde hayatta kalabilmişlerdir. Ekim 1934'te komünistler Jiangxi eyaletindeki en büyük ve en köklü üslerinden birini kaybederken hayatta kalan komünistler kaçmak zorunda kalmış ve güneyden kuzeye doğru uzun bir yolculuğa çıkmışlardır. İnsansız, karlı ya da bataklık arazilerden geçen komünistler, Ekim 1935'te yolculuklarını Shaanxi (Şensi) eyaletinde sonlandırmışlardır. Mao bu yürüyüşe "uzun yürüyüş" adını vermiş ve daha sonra komünist askerlerden oluşan birlikler Mao'ya katılmış, ÇKP'nin yönetim merkezi olan ve ileride Çin Komünist Devrimi'nin de merkezi olacak Yan'anı ele geçirmişlerdir. Böylece Mao 1935'te parti yönetimini ele geçirirken ÇKP'nin tartışmasız lideri olmuştur.[16]

Ülke içinde komünistler ve milliyetçiler çatışsa da o dönemde Japon tehdidine karşı birleşik cephe oluşturmuşlar ve birlikte savaşmışlardır. Ancak her iki taraf da birbirine güvenmemekteydi ve hâkimiyet mücadelesi hız kesmeden devam etmekteydi. Japonya'nın teslim olmasıyla beraber ağır toplar, tanklar ve makineli tüfekler, Mao ve Kızıl Ordu'nun eline geçmiştir.[17] Burada özellikle Rusya'nın da ABD'nin Çan Kay Şek'e yardım etmesi karşısında Çin komünistlerinin tarafını tutması Çan Kay Şek'in elini zayıflatırken

11 George Crell, *Rusların Asya Siyaseti,* Çeviren: Serhat Bayram, (İstanbul: Toker Yayınları, 1990), s. 21.

12 Coase & Wang, *How China Became Capitalist*, s. 3.

13 Huang, *Çin Tarihi: Bir Makro Tarih Yaklaşımı*, s. 294.

14 Brently Womack, *The Foundations of Mao Zedong's Political Thought 1917-1935,* (Honolulu: The University Press of Hawaii, 1982), ss.192-193.

15 Burak Gürel, "Çin'in Yükselişinin Tarihsel Arka Planı ve Yakın Geleceği", içinde *Çin Bilmecesi,* Mustafa Yağcı ve Caner Bakır (der.), (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2019), s. 23.

16 Coase & Wang, *How China Became Capitalist*, ss. 3-4.

17 Crell, *Rusların Asya Siyaseti,* ss. 139, 152.

komünistler daha da güçlenmiş ve Çin hükûmet merkezini ele geçirmişlerdir. Bu hamle karşısında Çan Kay Şek ve taraftarları Formoza (Tayvan) Adası'na kaçmak zorunda kalmıştır. Bununla birlikte 1971 yılına kadar ping pong diplomasisine[18] kadar Tayvan BM'de Çin'in tek yasal temsilcisi sayılmıştır

2. ÇİN HALK CUMHURİYETİ'NDE BÜYÜK İLERİ ATILIM VE BÜYÜK PROLETER KÜLTÜR DEVRİMİ

Çin'de iki dünya savaşı arası dönemde milliyetçiler ile komünistler arasındaki hâkimiyet mücadelesi bir iç savaşa dönüşürken Japon işgaliyle birlikte rakip iki kanat ülkeyi savunmak adına kendi aralarındaki mücadeleye rağmen Japonya'ya karşı beraber hareket etmişlerdir. Bu iki rakibin savaşında kazanan komünistler olurken 1 Ekim 1949'da Mao, Çin Halk Cumhuriyeti'ni kurarak uluslararası politikada Çin'i anakarada saygın bir ülke hâline getirmek için yoğun çaba harcamıştır. Çan Kay Şek ise ana karayı terk ederek Tayvan'da "Milliyetçi Çin Cumhuriyeti" adı altında yönetimini sürdürmeye çalışmış ve Çin'in meşru hükûmetinin kendi hükûmeti olduğunu savunmuştur.

ÇKP'nin köylülerden büyük destek alan toprak reformu politikaları ve KMT'nın siyasi ve askerî bağlamda yozlaşmış politikaları, Mao önderliğindeki ÇKP'nin iktidara gelmesinde önemli rol oynamıştır. ÇKP'nin üstünlüğü Kuzey Kore'nin yanında savaşa katılmasıyla daha da güçlenmiştir. Bir dış tehdit algısı ve ABD önderliğindeki BM birliklerinin Çan Kay Şek'i ana karada yeniden iktidara getirme fırsatını kullanabileceğine dair gerçekçi ve haklı korku, devletin kendi kendini yönetmesini sağlayan bir vatanseverlik ve paranoya bileşimi yaratmıştır. Bununla beraber Kore Savaşı 1953'te imzalanan ateşkesle sonuçlandıktan sonra Çin Batı'dan izole olmasına rağmen geniş bir halk desteğine sahip güçlü bir hükûmet yönetimi altında yeniden birleştirilmiştir. Mao, toprak reformu[19], kadın erkek eşitliğini amaçlayan yasalar, ekonomiyi Sovyet modeli çerçevesinde geliştirmek için oluşturulan Beş Yıllık Kalkınma Planı da içeren programları yürürlüğe koymuştur.[20]

18 Ping pong diplomasisi, ABD ile Çin arasında yaşanan gerilimi azaltma siyaseti çerçevesinde şekillenmiştir. Bu diplomasi atağı, ABD'nin o dönemde Çin'e karşı askerî ve ticari ilişkiler bağlamında gerçekleştirdiği jestlere karşı, Çin hükûmetinin, Japonya'da bulunan ABD masa tenisi takımının Çin'e davet etmesiyle şekillenmiş, bunun sonucunda diplomatik ilişkiler kurulmuş ve iki ülke arasındaki ilişkiler hızla gelişmiştir.

19 Çin'de toprak reformu, ulusal demokratik devrimin tamamlanması ve büyük toprak sahipleri ile burjuvazin malları ve üretim araçlarının kamulaştırılması sonrasında gerçekleştirilmiştir. Çin'in sosyal ve ekonomik hayatını şekillendirmede hayati rol oynayan toprak reformunun yanında devrimi örgütleyen köylü sınıfı da ön plana çıkmıştır. Dolayısıyla devrimi anlamlandırmada köylü sınıfının rolünü göz ardı etmemek gerekmektedir. Zaten Çin'in sosyalist devrimi Sovyetler Birliği'nden farklı olarak gerçekleştirmesinde esas dinamik, köylülükle ilişkileridir. ÇKP, iç savaş ve ulusal savaş döneminde temel olarak köylülüğe dayandığından, ona liderlik ettiğinden ve toprak sorununu bu süreç içinde çözmeye başladığından dolayı toprak reformu ile köylülerin kooperatiflerde toplanmasıyla beraber başlamış, dolayısıyla devrimin ateşleyici gücü köylüler olmuş, aynı zamanda sosyalizmin kuruluşunda da önemli rol oynamışlardır. *Sovyet ve Çin Deneylerinde Kapitalizmden Komünizme Geçiş Dönemi,* (İstanbul: Mücadele Yayınları, 1991), s. 75

20 Dillon, *Contemporary China – An Introduction*, s. 16.

Mao'nun Çin'i hızla güçlü bir sanayi devletine dönüştürmeyi amaçlayan 1958-1961 yılları arasında ikinci Beş Yıllık Plan olan ve "Büyük İleri Atılım" olarak bilinen kampanyası esasında ağır sanayiye öncelik verme yerine, tarıma dayalı bir sanayileşmeye ağırlık verme ve üretim birimlerdeki ilişki ile bölüşümün tek kişi ve emeğin nitelik veya niceliğine göre pay verme şeklinde değil, parti liderliğindeki kolektif yönetim ve emeğin niceliğine göre pay verme şeklindeydi.[21] Çarpıcı olaylara yol açan ve ulusal bir felaketle sonuçlanan bu hareket, hızlı sanayileşme ve kolektifleştirme ile her türlü engeli aşarak birlik içinde fiziksel emekle ve irade gücüyle komünist bir ütopyaya ulaşmayı amaçlamıştır. Kolektifleştirmenin sonucunda süratle önceki kooperatiflerden çok daha büyük olan komünler oluşmuştur. Komünler; tarım, sanayi, yönetim, eğitim ve sağlık alanlarında kendi kendine yetmeyi amaçlamıştır. Özellikle köylüler üretimi en üst düzeye çıkarmak için yoğun bir biçimde çalışmışlardır.[22] Ancak bu çabalara rağmen özellikle çelik üretimini artırma adına gerçekleştirilen çabalar tarımsal krize ve bu da kıtlığa neden olmuş ve tahıl üretiminde büyük bir çöküş meydana gelmiştir. Bunun temel sebebi ise hükûmetin büyük miktarlardaki tarımsal kaynağı çelik üretimi için sanayiye yönlendirmesi ve köylülerden tahıl alımını keskin bir biçimde artırmasıydı. Bu durum köylüler arasında yetersiz beslenmeye neden olmuş, köylülerin gelecek yıldaki mahsullerini yetiştirmedeki emek üretkenliklerinin de azalmasına yol açmıştır. Bununla beraber olumsuz hava koşullarının yanında gıda mevcudiyetindeki düşüşle beraber bir kıtlık baş göstermiş, izlenen radikal yerel politikalar ve tahıl ihracının artmasıyla da beraber ekonomik koşullar daha da ağırlaşmış ve bu olumsuz süreç milyonlarca insanın hayatını kaybetmesine zemin hazırlamıştır. Dolayısıyla ciddi olumsuz sonuçları olan bu atılım, merkezî planlamadaki başarısızlığın bir sonucu olarak tezahür etmiştir.[23] Bu felaketten sonra kitle seferberliği ve günlük hayatın her yönünün politize edilmesi şeklindeki "Maoist" yaklaşım, yerini geçici olarak Liu Shaoqi, Deng Şiaoping ve Sovyet tarzı merkezî planlayıcılardan vuku bulan liderlere bırakmıştır. Mao, o dönemde alenen eleştirilmemesine rağmen felaketten şahsen sorumlu tutulmuş ve birkaç yıl boyunca Mao'nun ülke içindeki gücü ve nüfuzu azalmıştır. 1960'ların başında ise Çin, muhafazakâr bir bürokratik yapı altında daha geleneksel bir planlı ekonomiye dönüşmüştür.[24]

Büyük İleri Atılım'dan sonra 1960'ların başlarında, Çin'de toplumsal düzenin yeniden tesis edildiği ve ekonominin toparlanmaya başladığı bir dönem yaşanmış ancak Mao'nun Kültür Devrimi hareketini başlatmasıyla bu süreç çok da uzun sürmemiştir.[25] 1966 ile Mao'nun öldüğü yıl olan 1976 arasındaki geçen süre Çin siyasal tarihinde "Kültür

21 *Sovyet ve Çin Deneylerinde Kapitalizmden Komünizme Geçiş Dönemi,* (İstanbul: Mücadele Yayınları, 1991), s. 86.

22 Clayton D. Brown, "China's Great Leap Forward", *Education About Asia*, Cilt: 17, Sayı: 3, 2012, s. 31.

23 Dennis Tao Yang, "China's Agricultural Crisis and Famine of 1959-1961: A Survey and Comparison to Soviet Famines", *Comparative Economic Studies,* Cilt: 50, Sayı: 1, 2008, s. 23.

24 Dillon, *Contemporary China – An Introduction,* s. 17.

25 Coase & Wang, *How China Became Capitalist,* s. 19.

Devrimi Çağı" olarak anılmıştır. Kültür Devrimi, gençler vasıtasıyla devrimci ruhu yeniden canlandırmayı ve bürokratik eğilimlerin yok edilmesini amaçlamıştır. "Kızıl Muhafızlar" olarak bir araya gelen genç "devrimciler" Mao dışında Komünist Parti liderlerini devirmişlerdir.[26] Böylece Mao Çin'de yeni bir sürecin kapısını açmıştır. Öte yandan Çin'de yayın yapan Halkın Gazetesi ve Halk Kurtuluş Ordusu Gazetesi, Kültür Devrimi'ni "Proletaryanın burjuvaziye ve bütün diğer sömürücü sınıflara karşı giriştiği büyük bir siyasi devrimdir. Büyük Proleter Kültür Devrimi, Çin Komünist Partisinin ve onun önderliğindeki geniş devrimci halk kitlelerinin Guomindang gericilerine karşı verdikleri uzun süreli mücadelenin bir devamı, proletarya ile burjuvazi arasındaki sınıf mücadelesinin bir devamıdır."[27] şeklinde tanımlamış, bu devrimin esasında sınıf mücadelesinin bir sonucu olduğunu vurgulamıştır.

Mao'nun Kültür Devrimi'ndeki temel hedeflerinden biri halka hizmet etmediğini düşündüğü hükûmet bürokrasisini saf dışı bırakmak ve halkın, yönetimi kendi eline almasını sağlayacak uygun bir siyasal ortamı oluşturmaktı. Planlı ekonomiyi benimseyen ve piyasa işleyiş ilkelerine karşı çıkan Mao, ilerleyen yıllarda merkezileşme, katılık, desantralizasyon (yerelleşme) sürecinin hâkim olduğu bir kısır döngü içine hapsolmuştur. Parti içindeki çekişmeler ve Mao'nun sürekli sınıf mücadelesi fikri Kültür Devrimi'nin ideolojik bağlamda Büyük İleri Atılım hareketinden daha radikal olacağının sinyallerini vermekteydi. Mao, sosyalizmin kapitalist sızmalar ve feodal aşındırmalarla zarar görmemesi için çoğunlukla lise öğrencilerini geçmişten miras alınan bütün kurumları ve eserleri imha etmesi konusunda cesaretlendirmiştir. Bu doğrultuda eski gelenekler, eski kültür, eski alışkanlıklar ve eski fikirler, "dört eski" olarak adlandırılıp kınanmıştır. Sonuç olarak tapınaklar, kitaplar ve diğer kültürel eserler yakılmış ya da parçalanmıştır. 1960'ların ikinci yarısında, Çin'de sadece Marx, Engel, Lenin, Stalin ve Mao'nun çalışmaları ile sosyalizmin zaferini gösteren bazı kitaplar okunabilecek kitaplar olarak kalmıştır. Yine bu dönemde Japonya ve Batı ile olan tüm ilişkiler ve ekonomik bağlantılar kesilmiştir.[28] Sovyetler Birliği de Pekin'in bu politikasından nasibini almıştır.

İç politikada bu olaylar yaşanırken dış politikada da 1921 yılında ÇKP'nin kurulmasıyla beraber Sovyetler Birliği ile Çin arasında komünist ideoloji temelli başlayan yakınlaşma, 1949 yılında Mao'nun milliyetçilere karşı olan savaşı kazanarak Çin Halk Cumhuriyeti'ni kurması sonrasında rahat bir zemine oturtulamamıştır. 1950'de Dostluk, Müttefiklik ve Karşılıklı Yardımlaşma Anlaşması iki ülke arasında imzalanırken Stalin'in "tek ülkede sosyalizm" tezi Sovyetler Birliği'nin Çin'e karşı olan ilgisini azaltmıştır. Öte yandan Kruşçev'in "destalinisazyon"[29] ve "barış içinde bir arada yaşama" politikasıyla farklı ide-

26 Mehmet Emin Timurtaş, "Çin Halk Cumhuriyeti'nin Ekonomik ve Siyasi Geçmişinin Bugünkü Gelişim Sürecindeki Rolü", *Sakarya İktisat Dergisi,* Cilt: 7, Sayı: 1, 2018, s. 57.

27 *Çin Komünist Partisi Kısa Tarihi,* s. 38.

28 Coase & Wang, *How China Became Capitalist,* s. 19.

29 Destalinizasyon, Kruşçev döneminde Stalin'e ait görüşlerin, nüfuz ve gücünün azaltılması ve bu bağlamda hiyerarşik

olojilere kucak açması ve ABD ile ilişkileri geliştirme arayışına gidilmesi Çin'in Sovyetler Birliği ile derin görüş ayrılıkları yaşamasına neden olmuştur. Mao, Sovyetler Birliği'nin bu barış eksenli politikalarını sosyalist revizyonizm olarak tanımlamış ve Sovyetler'in farklı ideolojilere ve kapitalist devletlere karşı sert bir tutum takınması gerektiğini belirtmiştir. Bununla beraber Mao, Sovyet Komünist Partisinin öncü rolünü reddederken barışçıl yolla sosyalizme geçiş fikrine de karşı çıkmıştır.[30] Mao, savaşı ortadan kaldırmanın tek bir yolu olduğunu vurgulamıştı: "savaşa savaşla, karşı devrimci savaşa devrimci savaşla, ulusal karşı devrimci savaşa ulusal devrimci savaşla, karşı devrimci sınıf savaşına devrimci sınıf savaşıyla yanıt vermek."[31] Mao'nun savaşı merkez konuma aldığı bu anlayışı ve Sovyetler Birliği'nin o dönemde izlediği yumuşak politikalarını eleştirmesi, Sovyetler Birliği kanadında da tepki uyandırmıştır. Sovyetler Birliği, Pekin'in sosyalist ülkelere dış politikada "dişe diş" ilkesi bağlamında şiddeti ve devrimi dayatmaya çalışmasının ve silahsızlanma mücadelesinde sosyalist ülkelerin eşgüdüm çabalarının sonuçsuz kalacağını ve hatta zararlı olduğunu söylemesinin Çin'in maceracı bir dış politika anlayışının sonucu olduğunu belirtmiştir. Hatta Sovyetler Birliği, Çin'in amacının, Sovyetler Birliği'ni Çin halkının gözünde küçük düşürmek, Sovyet karşıtlığını yaymak ve bu yolla büyük güç olma hedefine ulaşmak olduğunu ileri sürmüştür.[32]

1960'lı yıllarda Sovyetler Birliği ile yaşanan çatışmalarla beraber 1960'lı yılların ortalarına kadar Mao için en büyük tehdit ABD öncülüğündeki emperyalistlerden gelmekteydi. Ancak Çin-Sovyet çatışmasının iyice belirginleşmesi sonrasında ABD tehdidi ikinci planda kalmıştır. Böyle Çin Batı ile ilişkilerini geliştirmeye çalışmış ve 1971'de Birleşmiş Milletler'deki Çin koltuğunu devralmıştır. Ancak bu gelişmelere rağmen Mao'nun yaşadığı süre boyunca Çin, neredeyse tamamen içe kapanmıştır. Mao Dönemi'nde Çin'in içe kapanması yukarda bahsedilen dış etkenlerden dolayı zaruri bir durum olarak görülmüştür.[33] Mao sonrası iktidara gelen Deng Şiaoping, Çin'i uluslararası ilişkilerde aktif rol oynaması konusunda ciddi çaba göstermiştir. Deng dönemine kadar Çin'in, hafızasında yer edinen emperyalist dönemin kötü anılarının üstesinden gelmede zorlandığı görülmüştür. Bunun yanında İkinci Dünya Savaşı sonrasında Çin'in yeni dünya düzenin bir parçası olma ve diğer uluslarla kalıcı ve olumlu bir ilişki modeli geliştirmek için gerekli olan vizyona ve siyasi güce sahip olma konusunda başarılı olmadığı açıkça görülmüştür. Ancak Deng'in liderliği altında Çin, uluslararası örgütlere dâhil olurken küresel ticaret, finans aktif bir parçası haline gelerek dünya topluluğuna katılmıştır. Böylece Çin dışa açılmıştır. Bu doğrultuda Çin, Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonuna (IMF) üye oldu. Çin, Dünya Sağlık Örgütü faaliyetlerinde olduğu kadar tüm önemli uluslararası kuruluşların

yapı ve ideolojik yaklaşımın geriletilmesi girişimine denilmektedir.

30 Emine Akçadağ-Alagöz, *21. Yüzyılda Rusya-Çin İlişkileri: Stratejik Ortaklık mı, Adı Konulmamış İttifak mı?* (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2019), ss. 16-18.

31 Wang, Hui, Çin'in Yirminci Yüzyılı: Devrim, Geri Çekilme ve Eşitliğe Giden Yol, Çeviren: Ümit Şenesen, (İstanbul: Yordam Kitap, 2017), s.139.

32 Oleg İvanov, *Sovyet-Çin İlişkileri,* Çeviren: Fatma Doğu, (İstanbul: Sorun Yayınları, 1979), ss.12-18.

33 Mehmet Enes Beşer, "Sınırlarını Sakla Gücünü Besle": Deng Xiaoping Çizgisi", Boğaziçi Asya Araştırmaları Merkezi, 4 Kasım 2018, Erişim Adresi: http://bogaziciasya.com/deng-xiaoping-cizgisi/, (Erişim Tarihi: 28 Ağustos 2021).

her alandaki çabalarında da aktif rol oynamaya başlamıştır. Çin'in Dünya Ticaret Örgütüne (DTÖ) kabul edilmesi için atılan adımların çoğu Deng Dönemi'nde gerçekleşmiştir. Aslında Çin, Dünya Bankası ve IMF gibi kurumlara katılmadan önce bazı üyeler sosyalist Çin'in bu örgütlere entegre olma ve kuruluşların koymuş olduğu kurallara uyma hususunda sorun yaşayacaklarından endişe duyuyorlardı. Fakat Çin'in katılımı, her ne kadar kendi çıkarlarını temsil etse de bu örgütleri güçlendirmiş ve Çin entegrasyon sürecini başarılı bir şekilde gerçekleştirmiştir.[34]

Deng yönetimi döneminde Çin siyasal tarihinde ise gerçekleştirilen en iddialı olay Çin'e marjinal devrimlerle sosyalist piyasa ekonomisinin getirilmesiydi. Piyasanın Çin ekonomisine girmesi, Çin devletinin ekonomiden tamamen geri çekilmesi anlamına gelmiyordu, daha ziyade devletin ekonomik planlamasını tamamlamak için bir arz ve talep sisteminin getirilmesi içermekteydi. Muhalifler bu reformları devlet kapitalizmi olarak eleştirirken Deng ise Çin'in hala komünizmin ilk aşamasında olduğunu öne sürerek piyasa kapitalizmi deneyimlerini haklı çıkarmaya çalışmıştır. Çünkü Çin Devrimi, yarı sömürge ve yarı feodal bir ortamda gerçekleştiği için, Çin'in Komünist ideale ulaşmadan önce bir kapitalist gelişme aşamasından geçmesi gerekiyordu. Bunu kolaylaştırmak için Çin tarım, sanayi, ulusal savunma ile bilim ve teknolojiden oluşan "dört modernizasyon"-dan geçmek zorunda kalmıştır. Deng; genel üretimi iyileştirmek için tarım reformlarına önem vermiş, devlet kontrollerini gevşetmiş ve çiftçiye daha fazla özerklik tanımıştır. Ayrıca Kültür Devrimi sırasında eğitimin tamamen kesintiye uğramasından dolayı bilim ve teknoloji durgunlaşmıştır. Bu durum Çinli öğrencilerden oluşan kayıp bir nesil yaratmıştır. Deng rotayı tersine çevirmek için yoğun eğitim programlarıyla teknoloji uzmanlarını eğitmek için araştırma merkezleri kurmuş ve Mao'nun aksine öğrencileri eğitim görmesi için yurt dışına teşvik etmiştir. Çin yabancı teknoloji ile desteklenen mühendislik alanlarına da destek vermiştir. Böylece bu atılımlar, Çin'in üretim kapasitesinin ilerlemesinde ve dünyanın fabrikası olarak yükselişinde önemli rol oynamıştır. Orduyu modernize etme konusunda da çaba gösteren Deng, devlet kurumlarını yeniden inşa etme ve iyileştirme konusunda da önemli reformları gerçekleştirmek üzere harekete geçmiştir. Bu doğrultuda parti, ordu ve hükûmetin görevlerini açıkça tanımlamış, parti ve ordunun rolünü azaltıp hükümetin rolü ve yetkilerini genişletmiştir. Bürokrasinin de etkinliğini azaltarak yönetimdeki reform sürecini düzene sokmuştur.[35] Bununla beraber Deng Dönemi'nde piyasa ekonomisine dönüşümü başlatan en önemli devrimlerden biri, Çin'in küreselleşmesinde hayati rol oynamıştır. Bu Çin'in ekonomik yönden gelişme potansiyeli bulunan bölgelerde (Shenzhen, Zhuai, Shantou) "özel ekonomik bölgeler"in oluşturulmasını hedeflemiştir.[36]

34 Ezra F. Vogel, *Deng Xiaoping and the Transformation of China*, (Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press, 2011), ss. 696-697.

35 Bernard Z. Keo, "Crossing the River by Feeling the Stones Deng Xiaoping in the Making of Modern China", *Education About ASIA,* Cilt: 25, Sayı: 2, 2020, ss. 35-37.

36 Coase & Wang, *How China Became Capitalist*, s. 60.

Özetle Deng iç politikada reformist yönüyle ön plana çıkarken dış politikada ise "pasif siyasi dış politika aktif ekonomi temelli dış politika izlemenin Pekin'in çıkarına olduğuna" inanmış ve bu felsefesini "Sınırlarını sakla, gücünü besle!" sloganıyla yürürlüğe sokmaya çalışmıştır.[37] Hatta bu slogan ilerde "Deng Xiaoping Teorisi" olarak Çin siyasal tarihinde yerini almıştır.

3. 1989 TİANANMEN MEYDAN OLAYLARI

Yirminci yüzyılın son on yılının başlangıcı, Pekin için iç ve dış politikada bazı büyük şoklar getirmiştir. Berlin Duvarı'nın yıkılması, Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile beraber Körfez Savaşı'nda ABD'nin üstünlüğü yeni bir çağın habercisi gibiydi. Böyle bir küresel tek kutupluluk karşısında Çin, dünyadaki hak ettiği statüsüne geri dönmenin bir yolu olarak ihracata dayalı ekonomik büyümeye başarılı bir şekilde odaklanmaya devam etmiş ve nitekim bunu gittikçe hızlandırmıştır. Ancak Pekin, süper güçler arasında bir tür dengeleyici rol oynayabileceği dünya sahnesinde bir oyuncu olarak sahip olduğu stratejik nüfuz ve manevra özgürlüğünün bir kısmını iç politikada yaşadığı birtakım olaylarla kaybetmişti. Örneğin erdemli tutumuyla bilinen Çin, Haziran 1989'da Tiananmen Meydanı'nda demokrasi yanlısı öğrenci protestolarını şiddetle bastırınca olağanüstü bir uluslararası prestij kaybı yaşamış, üstelik bu durum Çin'in bazı ekonomik yaptırımlarla karşılaşmasına yol açmıştır. Bununla birlikte bu olay ÇKP'nin iyi niyetli bir yönetim sergilediğine dair tüm inancın uluslararası toplumda yitirilmesine yol açmıştır.[38]

Tiananmen protestolarının kökeni aslında geçmişe dayanmaktaydı. Mao sonrası iktidara gelen Deng'in reformlarına rağmen özellikle enflasyon konusunda halkta yaygın bir memnuniyetsizlik ve Komünist parti içinde yolsuzluk ve bürokrasiye karşı olumsuz bir algı mevcuttu. Demokrasi, insan hakları gibi normatif konuların genişletilmesini isteyen öğrenciler, Çin'in modernleşme ve demokratikleşme bağlamında yeni adımlar atmasını talep etmekteydi. Bununla beraber 1981 yılından Deng'in desteğiyle Komünist Parti Genel Sekreteri seçilen liberal görüşleriyle dikkat çeken Hu Yaobang'ı 1986'da öğrenci gösterileri karşısındaki kararsızlığından dolayı muhafazakârlar eleştirince Deng, Hu'yu görevinden almak zorunda kalmıştır. Onun yerine yine öğrencilerin taleplerine sıcak bakan ve piyasa ekonomisine yönelik reformlarıyla bilinen Genel Sekreter olarak Zhao Ziyang getirilmiştir. Üç yıl sonrasın Hu'nun hayatını kaybetmesi sonrasında öğrenciler onun siyasi liberalleşmeye olan bağlılığını övmüş, ölümünü siyasi liberalleşmeyi zorlamak için kullanmış ve Hu'nun taraftarları demokrasi, özgürlük ve reform talepleri altında Tiananmen Meydanı'ndaki Halk Kahramanları Anıtı'na çelenkler koymuşlardır. Bir gösteri olarak

37 Beşer, "Sınırlarını Sakla Gücünü Besle": Deng Xiaoping Çizgisi".

38 Christopher A. Ford, *The Mind of Empire: China's History and Modern Foreign Relations,* (Kentucky: The University Press of Kentucky, 2010), ss.229-230.

başlayan süreç, hükûmetin otoritesine meydan okuyan bir Tiananmen Meydanı işgaline dönüşmüştür.[39] Bununla beraber Deng muhafazakarların da isteği doğrultusunda başkentin düzenini yeniden sağlamak için protestoculardan meydanın boşaltılmasını talep etmiş, karşılık alamayınca Çin Kurtuluş Ordusu (ÇKO) harekete geçmiş ve çıkan olaylar sonucunda binlerce kişi hayatını kaybetmiştir. Olaylar sonrasında ÇKP uluslararası kınamalara rağmen konumun güçlendirip muhalifleri ezmiş ve iktidarda kalmayı başarmıştır.[40] Bir başka deyişle ÇKP, tüm bu süreçler sonucunda kendi siyasi tekelini ve nüfuzunu sürdürebilmek adına oldukça merkezî ve sert politikalar uygulamayı idame ettirmiştir.[41]

Tiananmen olayları ABD'nin Çin'e yönelik politikasında sürekli hesaba katılan önemli bir olaydır. Çin'in para biriminin değerlendirilmesi, Çin ekonomisinin enerji ve ekonomik kaynaklara yönelik olarak artan açlığı ve Çin'in jeopolitik bir güç olarak ortaya çıkmasının sonuçları gibi konular hakkındaki güncel tartışmalar, medyanın da etkisiyle çoğunlukla Çin hükûmetinin temel doğası ve Çin'in Tiananmen olaylarında kendi halkına gösterilen tutum ve anlayış etrafında şekillenmiştir. Dolayısıyla bu olay, Çin-ABD ilişkilerinde ABD tarafından Çin'e karşı sürekli olumsuz bir olgu olarak ortaya çıkmıştır. Ancak ABD'nin bu retoriği gittikçe önemi kaybetmiş gibi görünmektedir. Çünkü Çin'deki muazzam ekonomik büyüme, modernleşmiş hatta postmodern bir topluma geçiş ve yeniden markalaşma çalışmaları nedeniyle 1989 olayları hem zaman hem de duygusal sonuçları bağlamında çok geride kalmıştır.[42] Çin'in Tiananmen olaylarındaki tutumu uluslararası toplum tarafından da olumsuz tepki alsa da özellikle 2000'li yıllardaki sosyoekonomik değişim ve dönüşüm Çin'e karşı olan algıların değişiminde de önemli rol oynamıştır.

4. SOĞUK SAVAŞ SONRASINDA ÇİN İÇ POLİTİKASINDAKİ SİYASAL GELİŞMELER: JİANG ZEMİN VE HUO CİNTAO DÖNEMLERİ VE KÜRESELLEŞMEYE UYUM

1990'ların başında Çin'de Tiananmen olayları yaşanırken, Almanya'nın yeniden birleşmesi, Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Varşova Paktı'nın artık önemini yitirmesi özellikle Komünist Blok açısından büyük hayal kırıklıklarına neden olmuştur. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle beraber liberal blok sosyalist bloğa karşı bir zafer elde etmiş ve bu durum Çin'i de derinden etkilemiştir. Uluslararası politikada tüm gözler artık dünyanın en büyük komünist ülkesi olan Çin'e çevrilmiştir.

39 Henry Kissinger, *On China,* (New York: Penguin Boooks, 2012), ss.408-409.

40 Keo, "Crossing the River by Feeling the Stones Deng Xiaoping in the Making of Modern China", s. 40.

41 Zeynep Çalışkan, "Çin'in Ekonomi-Politik Stratejisi: Tarihsel Bir Bakış", *İNSAMER Rapor,* 2019, Erişim Adresi: https://www.insamer.com/tr/uploads/pdf/analiz-cin-in-ekonomi-politik-stratejisi-tarihsel-bir-bakis.pdf, (Erişim Tarihi: 25 Ağustos 2021).

42 Randolph Kluver, "Rhetorical Trajectories of Tiananmen Square", *Diplomatic History*, Cilt: 34, Sayı: 1, 2010, ss. 71-94.

Deng sonrasında Çin'de iktidara gelen Jiang Zemin, **"**Üç Temsiliyet Kuramı" ile daha önce sadece işçi ve köylülerin üye olabildiği partiye, kongrede tüzük değişikliği yaparak ileri güçler olarak adlandırdığı kapitalistlerin de üye olmasını sağlamıştır. Bu reformla tepki çeken Jiang, sosyalizme geçiş ekonomisini süratle tasfiye ederek dev adımlarla kapitalizme geçiş sürecini başlatmıştır. Böylelikle kapitalizm sürecine dâhil olan Çin uluslararası sistemde en fazla yatırım çeken ülkelerden biri hâline gelmiştir. Özel sektörün de ekonomideki rolü teşvikler sayesinde atırılırken ilerleyen yıllarda mülkiyet hakkı yasalaşmıştır.[43] Çin'de neoliberal politikalar ekseninde kalkınmacı bir süreç izlenirken söylemde ise sosyalizm hala geçerliliğini korumaktadır.

Önemli reformlarıyla Çin'in çehresini değiştiren Jiang, 2002 yılında partisinin 80. yıl dönümünde yaptığı konuşmada, Çin kurumlarının "Marksist-Leninist", "Mao Zedong Düşüncesi" ve "Deng Xiaoping Teorisi"nden ilham alınarak oluşturulması gerektiğini savunmuş ve Çin siyasal tarihinde "üç referans"[44] olarak bilinen slogan çerçevesinde Çin politikasını şekillendirmeye çalışmıştır. Bu slogan ile Komünist Parti yönetimi içerisinde daha fazla teknokrat görev almış, bilim ve teknoloji alanında yapılan çalışmalara daha fazla önem verilmeye başlanmıştır. Bununla beraber aynı kongrede Jiang Zemin, ekonomik reformların sürdürülmesi gerektiğini vurgularken sosyalist düşüncenin de korunması gerektiğini belirtmiştir. Çin, bu dönemde Dünya Ticaret Örgütüne üye olarak (2001) dünya ekonomisiyle entegre olma yolunda çok önemli bir adım atarken, Şanghay İşbirliği Örgütü içinde de aktif rol oynamıştır.[45]

Jiang, Çin ekonomisini Başbakan Zhu Rongji'nin önderliğinde yüksek bir büyüme yoluna yönlendirmeyi başarmıştır. Jiang Dönemi'nde devrimci ideoloji veya demokratik işleyiş tarzından ziyade ekonomik büyüme ve iyileştirilmiş yaşam standartları partinin siyasi meşruiyetinin ana kaynaklarıydı. Deng, sosyalist ilkeleri mevcut koşullara uyacak şekilde yorumlarken Jiang partiyi sosyal, ekonomik ve kültürel ilerlemenin bir aracı olarak görmüştür. Jiang bu hedeflerini üç referans ilkeleri çerçevesinde uygulamaya koymuştur.[46]

Jiang sonrasında 2002'de iktidara gelen Hu Cintao Çin iç politikasında yıllardır devam eden derin sosyal sorunlarla kuşatılmış durumdaydı. Artan işsizlik, etnik ayrılıkçılık, yolsuzluk ve artan gelir uçurumları parti üzerinde büyük baskılar oluşturmuştur. Hu, bu sorunların ciddiyetinin farkındaydı. Ekonomik kalkınmanın, sosyal istikrarın temeli ol-

43 Selim İnançlı ve Ahmet Kamacı, "Küreselleşme Sürecinde Çin Ekonomisi ve Türkiye ile Dış Ticaretinin Yapısal ve Sektörel Analizi", *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi,* Sayı: 2, 2010, ss. 139-140.

44 ÇKP'nin temsil ettiği üç referans: Çin'in modern üretici güçlerinin gelişme eğilimi, gelişmiş kültürünün yönelimi ve halkın büyük çoğunluğunun temel çıkarları şeklinde ortaya çıkmıştır. Raviprasad Narayanan, "The Politics of Reform in China: Deng, Jiang and Hu", *Strategic Analysis,* Cilt: 30, Sayı: 2, 2006, s. 335.

45 Mehmet Ali Koçakoğlu, "Deng Xiaoping Sonrası Sloganlarla Çin'in Gelişimi", içinde *Apam Çin Çalışmaları - I: Tarih, Edebiyat, Ekonomi, Uluslararası İlişkiler,* A. Merthan Dündar, Gürhan Kirilen (Ed.), (Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 2021), ss. 39-40.

46 Narayanan, "The Politics of Reform in China: Deng, Jiang and Hu", s. 335.

duğunu vurgulayan Hu, DTÖ'ye girmenin de Çin'in temel çıkarlarına ve uzun vadeli çıkarlarına uygun olduğunu vurgulamıştır.[47] Siyasi otoriterliğiyle öne çıkan ve gayrisafi yurt içi hasıla (GSYH) büyümeyi vurgulayan Jiang'ın politikalarından uzaklaşan Hu, üç ana hedefi içeren kalkınma vizyonunu şöyle özetlemiştir: ÇKP'nin yönetim kapasitesini arttırmak, dengeli bölgesel kalkınma için çabalamak ve daha "ahenkli bir toplum"[48] kurmak. Hu, ekonomik verimliliğin önemli olduğunu iddia etmiş ancak Çin'in yeni önceliğinin, toplum genelinde sosyal adalet dağılımını sağlamak olduğunu vurgulamıştır.[49] Ayrıca Hu, özellikle kamu mülkiyetinin merkezî konumuna vurgu yapmaya devam etmiş ve devlete ait işletmeler üzerinde baskın bir rol oynamıştır. Bunun temel nedeni, ülke ekonomisi üzerinde kontrolü kaybetme endişesidir. Bu endişe devam ettiği sürece özel teşebbüslerin önündeki engeller devam edecek ve Çin'in ekonomik kalkınmasının kalitesinden ödün verilecekti.[50] Ancak her şeye rağmen Çin, Hu Dönemi'nde önemli bir ekonomik atılım gerçekleştirmiş ve dünyanın en büyük ekonomileri arasına girmiştir. Nitekim 1978'de Çin, küresel ticaretin %1'inden daha azını oluştururken, 2000 yılına gelindiğinde payı %3'e yükselmiştir. On yıl sonra payı üç kattan fazla artmış ve Çin dünyanın en büyük ihracatçısı olmuştur. 2013 yılında ise Çin, Amerika Birleşik Devletleri'ni geçerek tüm ticaret yapan ülkeler içinde dünyanın en büyük ülkesi hâline gelmiştir. Ayrıca Çin ekonomisi Hu Dönemi sonrasında dünyanın ikinci en büyük ekonomisi konumuna yükselmiştir.[51]

5. Şİ ÇİNPİNG'İN ÇİN RÜYASI VE ÇİN'İN İPEK YOLU'NU YENİDEN CANLANDIRMA HAYALİ: BİR KUŞAK BİR YOL PROJESİ

Çin siyasal tarihinde Çinli tüm liderler kendi toplumlarının hâkim gerçekliklerini idrak ederken ideolojilerini buna göre formüle etmişlerdir. Mao Dönemi'yle devam eden bu gelenek Deng, Jiang ve Huo dönemlerinde de sürdürülmüştür. Hu sonrası iktidara gelen Şi Cinping de bunu devam ettirmiş ve "Çin Rüyası" adını verdiği ülküyle Çin toplumunu kenetlemeyi hedeflemiştir. Şi'nin "Çin Rüyası": Güçlü ve zengin bir devlet, ulusun restorasyonu ve halkın mutluluğu gibi bileşenlerden oluşmuştur. Şi, bu hayalin gerçekleştirebilmesi için yoksulluk ve işsizliğin Çin'in yüzüncü yılı öncesinde ortadan kaldırılması

47 Richard Daniel Ewing, "Hu Jintao: The Making of a Chinese General Secretary" *The China Quarterly,* Sayı: 173, 2003, s. 30.

48 Hu'nun daha ahenkli bir toplum kurulması çağrısında bulunmasının temel nedeni sosyal adalet konularına ve savunmasız grupların (çiftçiler, göçmen işçiler ve kentte çalışan işçiler) çıkarlarına daha fazla özen göstermekti. Hu, bu grupların şartları iyileştirilmediği sürece ülkenin söz konusu savunmasız grupların önderlik ettiği bir sosyal devrimin eşiğinde olacağını açıkça görmüştür. Dolayısıyla bu endişeler ışığında bazı önemli politika değişiklikleri yapmıştır. Cheng Li, "Hu's Policy Shift and the Tuanpai's Coming-of-Age", *China Leadership Monitor,* Sayı: 15, 2005, ss .6-7.

49 Li, "Hu's Policy Shift and the Tuanpai's Coming-of-Age", s. 14.

50 Narayanan, "The Politics of Reform in China: Deng, Jiang and Hu", s. 339-340.

51 Mark Wu, "The "China, Inc." Challenge to Global Trade Governance", *Harvard International Law Journal,* Cilt: 57, Sayı: 2, 2016, ss. 261-262.

gerektiğine inanmıştır. Bu durum, Çin'in 19. yüzyıldan itibaren kaybettiği şanını yeniden kazanabilmesi için elzemdi. Şi Dönemi'nde Çin, siyasi ve ekonomik nüfuzu sayesinde açıkça dünya sahnesine çıkmış ve artık kaybettiği ihtişamını yeniden kazanmasının zamanı geldiğine inanmıştır. Bu ihtişamı yeniden kazanma girişimi, yoksulluk, işsizlik, yolsuzluk vb. sorunlarla mücadele etmek için gittikçe artan agresif dış ve ekonomik politikalar şeklinde kendini göstermiştir. Bu anlayış Şi'nin 2017'deki 19. Parti Kongresi'ndeki konuşmasında da açıkça görülmüştür: Şi, özellikle gelişmekte olan ülkeler ve dünya için bir model olarak Çin'in kalkınma yolunu benimsemeleri fikrini vurgulamıştır. Bununla birlikte Çin rüyasını gerçekleştirmek için Çin'in 1978'deki reformlar sonrası elde ettiği ekonomik zenginliği elinde tutması elzemdir. Çin'in hedefi sadece güçlü ve müreffeh bir zengin ülke olmak değil, aynı zamanda dünyanın en kalabalık ülkesine sahip olan nüfusuyla dünyanın en yüksek GSYH sahip varlıklı bir ülke olmaktır.[52]

Çin rüyasının önemli bir bileşeni de halkın mutluluğudur. Çin'in en önemli ulusal önceliklerinin yerine getirilmesi, mutluluğa yeniden odaklanmayı gerektirmektedir. Bu mutluluğu sağlamanın en önemli araçlarından biri de ekonomidir. Şi, Çin'in aynı zamanda ÇKP'nin 100. yıl dönümü olan 2021 yılına kadar ilk yüzüncü yıl hedefinin, yoksulluğu ortadan kaldırarak orta derecede müreffeh bir toplum inşa etmesi olduğunu ileri sürmüştür. İkinci hedef ise Çin Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşunun 100. yıl dönümü olan 2049 yılına kadar Çin'i tam gelişmiş bir ulus hâline getirmektir. ÇKP, bir dizi projenin tamamlanmasını vadederek (örneğin %60'lık bir kentleşme oranına ulaşmak, bir internet gücü hâline gelmek ve temiz enerjiye sahip olmak) bu genel ekonomik hedefini somutlaştırmıştır.[53]

1978 yılında iktidara gelen Deng'in reform ve açılım siyasetiyle Çin'in ekonomik büyüme ve kalkınmasında önemli rol oynadığı görülmüştür. Bu dönüşümü gerçekleştirirken yürürlüğe soktuğu ekonomi politikalarla demir yolları, limanlar, boru hatları ve tüneller inşa eden Deng, ne yazık ki ülke içindeki kalkınma sorunlarının önüne geçememiştir. Çin'in doğusu ile batısı arasındaki sosyoekonomik eşitsizlik ilerleyen yıllarda gittikçe büyümüş ve bu kapsamda Çin öncelikle ülke içinde sonrasında ise yakın ve çevre ülkelerde iktisadi şartları iyileştirme ihtiyacı hissetmiştir. Çin'in ekonomik bağlamda nüfuzunu yaymak ve ülke içindeki bölgesel ekonomik dengesizliği gidermek amacıyla ekonomik, jeopolitik ve jeostratejik bağlamda bir arayış içine girdiği görülmüştür.[54] Bu arayışın bir sonucu olarak 2013 yılının sonunda Çin Devlet Başkanı Şi, Çin'in en iddialı dış politika ve ekonomik girişimlerinden birini duyurmuştur. Bu girişim, "Bir Kuşak, Bir Yol" olarak adlandırılan

52 Sriparna Pathak, "Xi Jinping's 'China Dream' and the Future Graph of Chinese Economy", içinde, *Chinese Politics and Foreign Policy under Xi Jinping: The Future Political Trajectory*, Arthur S. Ding & Jagannath P. Panda (Edt.), (New York: Routledge, 2021), s. 151-152.

53 Pathak, "Xi Jinping's 'China Dream' and the future graph of Chinese Economy", s. 152.

54 Filiz Kutluay Tutar ve Fatma Şura Bahsi Koçer, "Çin'in Yeni İpek Yolu Projesi: Bir Kuşak Bir Yol", *International Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences,* Cilt: 5, Sayı: 17, 2019, s. 621.

"Kuşak ve Yol Girişimi" olarak da bilinen bir modern bir İpek Yolu projesini inşa etmesini amaçlayan bir girişimdir. Şi'nin vizyonu, Çin'in daha az gelişmiş sınır bölgelerini komşu ülkelerle birbirine bağlamak için iddialı bir altyapı inşa programı oluşturmaktır. Bu proje modern tarihin en büyük kalkınma planlarından biri olarak görülmüştür. Karada Pekin, ülkenin az gelişmiş hinterlandını Orta Asya üzerinden Avrupa'ya bağlamayı hedeflemiştir. Bu rota "İpek Yolu Ekonomik Kuşağı" olarak adlandırılmıştır. Şi'nin planının ikinci ayağı ise hızla büyüyen Güneydoğu Asya bölgesini limanlar ve demir yolları aracılığıyla Çin'in güney illerine bağlayan "21. yüzyıl deniz İpek Yolu" inşa etmektir. Bu iki girişimden ilki "Kuşak" olarak adlandırılırken ikincisi ise "Yol" olarak adlandırılmıştır. Bu proje, Çin dış politikasının uluslararası arenada daha iddialı olduğu bir süreçte ilan edilmiştir. Dolayısıyla salt ekonomik bir plandan ziyade jeopolitik bir plan olarak da yorumlanmıştır.[55]

Çin, bu girişimi sürdürürken egemenlik ve toprak bütünlüğüne karşılıklı saygı, karşılıklı saldırmazlık, birbirlerinin iç işlerine karşılıklı karışmama, eşitlik ve karşılıklı fayda ve barış içinde bir arada yaşama şeklinde 5 ilke belirlemiş ve bu projeye dahil olan ülkelerin de bu ilkeleri benimsemesi konusunda hassas davranmıştır.[56] Bununla beraber bu projedeki temel işbirliği alanları, politika koordinasyonu, ticaret, finansal entegrasyon, halklar arasında bağlantı kurma ve hizmet bağlantısı sağlamak şeklindedir. Proje, 65 ülkeyi ve yaklaşık 4,4 milyar insanı birbiriyle bağ kurmasını sağlamakta, dünya nüfusunun %63'ünden fazlasını ve GSYH'nin %30'unu oluşturmaktadır. 70'ten fazla ülke ve uluslararası kuruluş Çin ile iş birliği anlaşmaları imzalamış ve Çin, 2016 yılında proje dâhilindeki 49 ülkede 1000'den fazla projeye finansman sağlamaya başlamıştır. Çin'in proje dâhilindeki ülkelerle olan ticaret değeri 2016'da 953 milyar ABD dolarına ulaşmış ve bu, Çin'in toplam 8158 ticaretinin %25,7'sini oluşturmuştur. Son olarak dünyaya açılım konusunda uzun mesafe kaydeden Çin, özel ekonomik bölgelerin geliştirilmesi, DTÖ'ye katılımın ardından bu projeyle dış dünayay açılımını daha da artırmıştır.[57] Görüldüğü üzere projenin Çin'e ekonomik bağlamda ciddi katkıları olduğu gibi Çin'i dünyaya açması bağlamında da önemli roller oynadığı görülmüştür. Çin projeyle "kazan kazan" iş birliğine vurgu yapmış ve proje açıkça Şi'nin genel "Çin rüyası"nın içte ve dışta iş birliğine gitmek yoluyla ulusal yenileştirme *(rejuvenation)* kavramının yanı sıra yeni devletler arası ilişkiler geliştirme çabasının önemli bir parçası olarak görülmüştür.[58]

55 Peter Cai," Understanding China's Belt and Road Initiative", *Lowy Institute Analyses*, 2017, Erişim Adresi: https://www.lowyinstitute.org/sites/default/files/documents/Understanding%20China%E2%80%99s%20Belt%20and%20Road%20Initiative_WEB_1.pdf, Erişim Tarihi: 2 Eylül 2021).

56 James Villafuerte & Erwin Corong, & Juzhong Zhuang, "The One Belt, One Road Initiative Impact on Trade and Growth", *19th Annual Conference on Global Economic Analysis,* 2016, Erişim Adresi: https://www.gtap.agecon.purdue.edu/resources/download/8280.pdf, Erişim Tarihi: 2 Eylül 2021.

57 Md Nazirul Islam Sarker vd., "One Belt One Road Initiative of China: Implication for Future of Global Development" *Modern Economy*, 2018, Sayı: 9, s. 630.

58 Michael D. Swaine, "Chinese Views and Commentary on the "One Belt, One Road" Initiative", *China Leadership Monitor,* Sayı: 47, 2015, Erişim Adresi: https://www.hoover.org/sites/default/files/research/docs/clm47ms.pdf, (Erişim Tarihi: 2 Eylül 2021).

Çin'in uluslararası toplumla entegrasyon süreci yukarıda da bahsedildiği üzere Mao sonrasında başlamıştır. Deng'in başlattığı dışa açılım politikası bağlamında günümüze kadar geçen süreçte Çin dünyanın en büyük ticaret ülkesi ve en büyük ikinci ekonomi unvanını almayı başarmıştır. Çin'in dışa açılım politikasının önemli hedeflerinden biri olarak kabul edilen 2020 yılı itibarıyla "üst gelirli toplum"a ulaşabilmesi için iç ve dış pazardaki kaynaklarını verimli bir şekilde kullanması gerekmektedir. Dolayısıyla proje, bu hedefe ulaşılmasında önemli bir role sahiptir. Fakat bu projenin başarılı olabilmesi için uzun bir zaman ihtiyaç duyulmaktadır, öte yandan aşılması gereken birçok sorun mevcuttur. Bu sorunlardan ilki, projeye dâhil olan bölge ülkelerinin iç pazarlarında ucuz Çin mallarının artmasından endişe duymaları ve projenin başarılı olması durumunda kazançlarının adil olmayacağı endişesinden kaynaklanan bir sorundur. Bir diğer sorun ise Rusya faktörüdür. Bu projeyle Çin'in Orta Asya üzerindeki nüfuzunu artırması ve bu durumun Rusya tarafından endişeyle karşılanması dolayısıyla Rusya projeye olumsuz bakmıştır. ABD ise proje kapsamında bölge ülkeleriyle ticari ilişkilerinin zayıflayacağından endişe etmiş ve projeye endişeyle yaklaşmıştır. Projenin başarıya ulaşabilmesindeki bir diğer engel ise Çin şirketlerinin karşılaşacağı zorluklardır. Çünkü bu şirketler uluslararası yönetim standartları hakkında yeterli bilgiye sahip olmayıp uluslararası ticaret kuralları hakkında da derin bilgiye sahip değillerdir. Bununla beraber potansiyel yüksek işletme maliyetleri de Çin'i oldukça zorlamıştır.[59]

Çin söz konusu projede başarıyla ulaşmak istiyorsa öncelikle ülke içindeki bölgesel ekonomik dengesizlikleri azaltması, dış politika nüfuzunu artırması, şirketlerini uluslararası alanda donanımlı kılması, projeye dahil olan ülkelerin endişelerini gidermesi, katılımcı ülkelerin iç sorunları ve birbirleriyle olan sorunlarını iyi analiz edip riskleri en aza indirecek gerekli tedbirleri alması ve proje dahilindeki ülkelerle karşılıklı tam bilgi akışı sağlaması gerekmektedir.[60]

Çin ekonomik bağlamda gerçekleştirdiği hızlı büyüme ve Bir Kuşak Bir Yol Projesi'yle küresel sistemin ABD ile birlikte başat aktörü olma yönünde önemli atılımlar gerçekleştirmiştir. Bununla beraber Şi liderliğindeki Çin'in iç ve dış politikadaki hedeflerini anlamak istiyorsak Şi'nin 100. Yıl Konuşması'na dikkat çekmek gerekmektedir. Konuşmanın genelinde Şi'nin Çin temelli sosyalizm söylemini ön plana çıkardığı görülmüştür. ÇKP, Pekin'in hem iç hem de dış politikada önemli roller oynayan orduyu, hukuk sistemini ve buna benzer şekilde devlet bürokrasisini kontrol eden tek güç yapılanmasıdır. Dolayısıyla Şi, ÇKP'ye özel önem atfetmektedir ve Çin'in yüzyıllık tarihinde ÇKP'nin önemine ve rolüne sık sık vurgu yapmıştır. Ayrıca Şi, ülke içindeki herhangi bir çıkar grubunun ve güç merkezinin de ÇKP'yi bölemeyeceğini ileri sürerek iç politikaya dair mesajlar vermiştir. Şi Halk Kurtuluş Ordusu'nun önemine de vurgu yaparken Pekin'in ekonomik büyümesine

59 Arzu Durdular, "Çin'in "Kuşak-Yol" Projesi ve Türkiye-Çin İlişkilerine Etkisi", *Avrasya Etüdleri,* Cilt: 49, Sayı: 1 2016, s. 85-90.

60 Durdular, "Çin'in "Kuşak-Yol" Projesi ve Türkiye-Çin İlişkilerine Etkisi", s. 90

paralel olarak ordunun sert gücünü oluşturduğunu belirtmiştir. Bu yüzden Şi, silahlı kuvvetlerin modernizasyonuna da önem vermiştir.[61]

Son olarak Şi'nin altını çizdiği bir başka konu da Tayvan Sorunu'dur. Bilindiği üzere Tayvan Sorunu, 1910'lu yıllarda başlayan iç savaştan ve bu savaş sonucu yenilen Çan Kay Şek önderliğindeki milliyetçi Çinlilerin Tayvan'a geçmesinden beri süregelmiştir. Son yıllarda Çin'in küresel sistemdeki statü arayışı ve geçmişteki izleriyle Tayvan, Çin açısından önemli konuların başında gelmektedir. Konuşmasında Tayvan'dan Çin toprağı olarak bahseden Şi, Tayvan Sorunu'nu çözmeyi ve Çin'in yeniden birleşmesini sağlamayı ÇKP'nin tarihî bir misyonu olarak görmüştür. "Tek Çin" ilkesini savunan ve barışçıl birleşmeyi ilerleteceğini vurgulayan Şi birlikte hareket etmenin önemine değinmiştir. Tayvan'ın bağımsızlığına yönelik her türlü eylemi reddetmeye karalı olduklarının altını çizen Şi, Çin halkının ulusal egemenliğine ve toprak bütünlüğünü savunma konusundaki kararlılığını hiçbir aktörün küçümsememesi gerektiğini ısrarla vurgulamıştır.[62] Mao sonrasında belki de Çin devlet liderleri içinde en güçlü ve etkili liderlerden biri olan Şi zaman zaman Mao ile de özdeşleştirilmiştir. Bununla beraber seleflerinin aksine düşük profilli dış politika çizgisini terk eden Şi, Çin'in küresel ölçekte saygın ve söz sahibi olma hususunda proaktif bir dış politika izlediği/izleyeceği görülmüştür.

SONUÇ

Dünyanın en kalabalık ülkesi olan ve köklü ve kültürel tarihiyle önemli bir yere sahip olan ve farklı milletleri potasında eriten Çin, 1911'de imparatorluk sistemi sona erdikten sonra ülkede çıkan karışıklıklarla boğuşmuş ve 1949 yılında Mao'nun Komünist devrimi ile Çin Halk Cumhuriyeti adını olarak uluslararası politikada söz sahibi olmaya çalışmıştır. Mao ülke içinde oldukça katı politikalar izlerken bürokrasi ile de karşı karşıya gelmiş ve çeşitli devrimlerle ülkede sosyalist ideolojiyi sağlamlaştırmaya çalışmış, ticari ve diplomatik bağlamda dışa kapalı bir görünüm sergilemiştir. Deng ile beraber ülke içinde ekonomik reformlar ve dış politikada dışa açılma konusunda bir dönüşüm geçiren ve devlet kapitalizmine doğru yol alan Çin, Soğuk Savaş sonrasında küreselleşmeyle beraber aktörlerle iş birliği içinde hareket eden Çin, kapitalist sisteme entegre olma bağlamında devlet başkanları Jiang ve Hu dönemlerinde önemli adımlar gerçekleştirmiştir. Sosyalist söylemleriyle öne çıkan Çin'in bu denli değişim ve dönüşüme uğraması uluslararası sistemde meydana gelen karşılıklı bağımlılığın bir sonucu olarak tezahür etmiştir. Çin özellikle demografik yapısı, hızlı ve seri üretim, ekonomisi ve jeostratejik konumunun getirmiş olduğu avantajlar sayesinde uluslararası arenada güçlü, saygın ve söz sahibi bir aktör olmaya başlamıştır.

Şi Dönemi'yle beraber geçmişin getirmiş olduğu ekonomik mirası da iyi kullanan Çin

61 Mustafa Cem Koyuncu, "Şi Cinping'in 100. Yıl Konuşması Bize Ne Anlatıyor?", ANKASAM, Erişim Adresi: https://www.ankasam.org/si-cinpingin-100-yil-konusmasi-bize-ne-anlatiyor/#_edn5, (Erişim tarihi: 3 Eylül 2021).

62 Koyuncu, "Şi Cinping'in 100. Yıl Konuşması Bize Ne Anlatıyor?",

ülkede yoksulluğu ve gelir uçurumunu azaltma ve işsizliği ortadan kaldırmak için seferber olmuş ve 100. yılında Çin'i tam gelişmiş bir toplum hâline getirmeyi amaç edinmiştir. Çin'in bu amacına ulaşmasında şüphesiz en önemli ayaklardan biri "Bir Kuşak Bir Yol" adı verilen İpek Yolu Projesi'dir. Bir Kuşak Bir Yol Projesi'yle küreselleşmenin getirmiş olduğu uluslararası ticaretin yaygınlaşması ve ulaşım imkanlarının çeşitlenmesi gibi avantajları kullanmış ve tarihî İpek Yolu ticaret hattını yeniden hayata geçirmek için komşu ve bölge ülkeleriyle önemli ekonomik girişimlere imza atmıştır. 65 ülkeyi kapsayan bu proje Çin'in küresel bir aktör olarak uluslararası sistemde söz sahibi olmasında âdeta kaldıraç rolü üstlenmiştir. Serbest ticareti teşvik eden bu projeyle Çin, ticaret hacmini ve yabancı yatırımını genişletmiş ve bunun sonucunda Çin toplumu ve diğer ülkelerdeki yoksulluğu, işsizliği ortadan kaldırılması amaçlanmıştır. Böylece projeyle Çin'in barışçıl ve müreffeh bir ülke olma yolunda önemli mesafeler kaydetmesi beklenmektedir.

Şi'nin Çin iç politikasında önem verdiği en önemli konulardan biri de Çin'in yumuşak karnı olarak bilinen Tayvan ve Hong Kong gibi özerk bölgeler üzerinden iç işlerine müdahale edilmesini engellemektir. Bu bağlamda bu bölgelerde ortaya çıkabilecek herhangi bir bağımsızlık talebine karşı Çin'in gerekirse askerî çatışmayı dahi göze alabileceği görülmüştür. Dolayısıyla Şi Dönemi'nde Çin'in agresif bir politika izleyeceğinin sinyalleri verilmiştir. Deng, Zemin ve Hu dönemlerinde sürdürülen barışçıl politika anlayışının Şi Dönemi'nde sürdürülemeyeceği, Pekin'in söylemlerinde açıkça görülmüştür. Çok kutuplu dünya düzenine geçilmesi yönünde istekli olan Çin bu bağlamda uluslararası örgütlerin rolünün önemine vurgu yapmıştır. Son olarak millî teknoloji hamlesiyle uluslararası toplumda "kalitesiz Çin malı" algısını yıkan Çin, Konfüçyüs Enstitüleri aracılığıyla da yumuşak güç unsurlarını başarılı bir şekilde kullanmıştır.

Görüldüğü üzere Çin'in Mao Dönemi'nden bu yana iç politikada ekonomik, sosyal ve siyasi bağlamlarda geçirdiği değişim ve dönüşüm dikkat değerdir. Çin söz konusu değişim ve dönüşümün olumlu anlamdaki etkisini ve sonuçlarını Şi döneminde fazlasıyla tecrübe etmiş ve bu durumu dış politikada da aktif bir şekilde kullanarak uluslararası sistemde büyük, güçlü ve saygın bir aktör olacağının sinyallerini vermiştir. Sonuç olarak Çin bu kararlı adımlarını devam etmeyi sürdürürse Şi dönemindeki ortaya atılan "Çin rüyası"nın gerçekleşmesi kuvvetle muhtemel olacaktır.

KAYNAKÇA

Akçadağ-Alagöz, Emine, *21. Yüzyılda Rusya-Çin İlişkileri: Stratejik Ortaklık mı, Adı Konulmamış İttifak mı?,* (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2019).

Beşer, Mehmet Enes, "Sınırlarını Sakla Gücünü Besle": Deng Xiaoping Çizgisi", Boğaziçi Asya Araştırmaları Merkezi, 4 Kasım 2018, Erişim Adresi: http://bogaziciasya.com/deng-xiaoping-cizgisi/, (Erişim Tarihi: 28 Ağustos 2021).

Brown, Clayton D., "China's Great Leap Forward", *Education About Asia*, Cilt: 17, Sayı: 3, 2012, ss. 29-32.

Cai, Peter, "Understanding China's Belt and Road Initiative", *Lowy Institute Analyses*, 2017, Erişim Adresi:https://www.lowyinstitute.org/sites/default/files/documents/Understanding%20China%E2%80%99s%20Belt%20and%20Road%20Initiative_WEB_1.pdf, Erişim Tarihi: 2 Eylül 2021.

Cantlie, James & Jones, Charles Sheridan, *Sun Yat Sen and the Awakening of China,* (New York: Fleming H. Revell, 1912).

Coase, Ronald &Wang, Ning, *How China Became Capitalist,* (New York: Palgrave Macmillan, 2012).

Crell, George, *Rusların Asya Siyaseti,* Çeviren: Serhat Bayram, (İstanbul: Toker Yayınları, 1990).

Çin Komünist Partisi Kısa Tarihi, Çeviren: Cafer Öztürk, (İstanbul: Bora Yayınları, 1971).

Çalışkan, Zeynep, "Çin'in Ekonomi-Politik Stratejisi: Tarihsel Bir Bakış", *İNSAMER Rapor,* 2019, Erişim Adresi: https://www.insamer.com/tr/uploads/pdf/analiz-cin-in-ekonomi-politik-stratejisi-tarihsel-bir-bakis.pdf, (Erişim Tarihi: 25 Ağustos 2021).

Dillon, Michaael, *Modernleşen Çin'in Tarihi,* Çevirenler: Eylem Ümit Atılgan, Aydın Atılgan, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2016).

Dillon, Michael, *Contemporary China - An Introduction,* (New York: Routledge, 2008).

Durdular, Arzu "Çin'in "Kuşak-Yol" Projesi ve Türkiye-Çin İlişkilerine Etkisi", *Avrasya Etüdleri,* Cilt: 49, Sayı: 1 2016, ss. 77-97.

Ewing, Richard Daniel, "Hu Jintao: The Making of a Chinese General Secretary" *The China Quarterly,* Sayı: 173, 2003, ss. 17-34.

Ford, Christopher A., *The Mind of Empire: China's History and Modern Foreign Relations,* (Kentucky: The University Press of Kentucky, 2010).

Gürel, Burak, "Çin'in Yükselişinin Tarihsel Arka Planı ve Yakın Geleceği", içinde *Çin Bilmecesi,* Mustafa Yağcı ve Caner Bakır (der.), (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2019), ss. 21-52.

Huang, Ray, *Çin Tarihi: Bir Makro Tarih Yaklaşımı*, Çeviren: Atilla Sönmez, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007).

Hui, Wang, Çin'in Yirminci Yüzyılı: Devrim, Geri Çekilme ve Eşitliğe Giden Yol, Çeviren: Ümit Şenesen, (İstanbul: Yordam Kitap, 2017).

İnançlı, Selim ve Ahmet Kamacı, "Küreselleşme Sürecinde Çin Ekonomisi ve Türkiye ile Dış Ticaretinin Yapısal ve Sektörel Analizi", *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, Sayı: 2, 2010, ss.135-162.

İvanov, Oleg, *Sovyet-Çin İlişkileri,* Çeviren: Fatma Doğu, (İstanbul: Sorun Yayınları, 1979).

Keo, Bernard Z., "Crossing the River by Feeling the Stones Deng Xiaoping in the Making of Modern China", *Education About ASIA,* Cilt: 25, Sayı: 2, 2020, ss. 33-41.

Kissinger, Henry, *On China,* (New York: Penguin Boooks, 2012).

Kluver, Randolph, "Rhetorical Trajectories of Tiananmen Square", *Diplomatic History*, Cilt: 34, Sayı: 1, 2010, ss. 71-94.

Koçakoğlu, Mehmet Ali, "Deng Xiaoping Sonrası Sloganlarla Çin'in Gelişimi", içinde *Apam Çin Çalışmaları - I: Tarih, Edebiyat, Ekonomi, Uluslararası İlişkiler,* A. Merthan Dündar, Gürhan Kirilen (Ed.), (Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 2021), ss. 31-52.

Koyuncu, Mustafa Cem, "Şi Cinping'in 100. Yıl Konuşması Bize Ne Anlatıyor?", ANKASAM, Erişim Adresi: https://www.ankasam.org/si-cinpingin-100-yil-konusmasi-bize-ne-anlatiyor/#_edn5, (Erişim tarihi: 3 Eylül 2021).

Kutluay Tutar Filiz ve Bahsi Koçer, Fatma Şura, "Çin'in Yeni İpek Yolu Projesi: Bir Kuşak Bir Yol", *International Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences,* Cilt: 5, Sayı: 17, 2019, ss. 618-626.

Li, Cheng, "Hu's Policy Shift and the Tuanpai's Coming-of-Age", *China Leadership Monitor,* Sayı: 15, 2005, ss. 1-16.

Narayanan, Raviprasad, "The Politics of Reform in China: Deng, Jiang and Hu", *Strategic Analysis,* Cilt: 30, Sayı: 2, 2006, ss. 329-353.

Pathak, Sriparna, "Xi Jinping's 'China Dream' and the future graph of Chinese Economy", içinde, *Chinese Politics and Foreign Policy under Xi Jinping: The Future Political Trajectory*, Arthur S. Ding & Jagannath P. Panda (Edt.), (New York: Routledge, 2021), s.150-171

Sander, Oral, "Tarihte Yöntem", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi,* Cilt: 28, Sayı: 1, 1973, ss. 59-71.

Sarker, Md Nazirul Islam, et.al., "One Belt One Road Initiative of China: Implication for Future of Global Development" *Modern Economy*, 2018, Sayı: 9, s. 623-638.

Sovyet ve Çin Deneylerinde Kapitalizmden Komünizme Geçiş Dönemi, (İstanbul: Mücadele Yayınları, 1991).

Swaine, Michael D., "Chinese Views and Commentary on the "One Belt, One Road" Initiative"*, China Leadership Monitor,* Sayı: 47,2015, Erişim Adresi: https://www.hoover.org/sites/default/files/research/docs/clm47ms.pdf, (Erişim Tarihi: 2 Eylül 2021).

Timurtaş, Mehmet Emin, "Çin Halk Cumhuriyeti'nin Ekonomik ve Siyasi Geçmişinin Bugünkü Gelişim Sürecindeki Rolü", *Sakarya İktisat Dergisi,* Cilt: 7, Sayı: 1, 2018, ss. 52-69.

Villafuerte James & Corong Erwin,& Zhuang, Juzhong, "The One Belt, One Road Initiative Impact on Trade and Growth"*, 19th Annual Conference on Global Economic Analysis,* 2016, Erişim Adresi: https://www.gtap.agecon.purdue.edu/resources/download/8280.pdf, Erişim Tarihi: 2 Eylül 2021.

Vogel, Ezra F., *Deng Xiaoping and the Transformation of China*, (Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press, 2011).

Womack, Brently, *The Foundations of Mao Zedong's Political Thought 1917-1935,* (Honolulu: The University Press of Hawaii, 1982).

Wu, Mark, "The "China, Inc." Challenge to Global Trade Governance", *Harvard International Law Journal,* Cilt: 57, Sayı: 2, 2016, ss. 261-324.

Yang, Dennis Tao, "China's Agricultural Crisis and Famine of 1959-1961: A Survey and Comparison to Soviet Famines", *Comparative Economic Studies,* Cilt: 50, Sayı: 1, 2008, ss. 1-29.

II. KISIM

ÇİN'İN İÇ POLİTİKALARI VE SOSYOEKONOMİK YAPISI

MAO ZEDONG'DAN Xİ JİNPİNG DÖNEMİ'NE DEĞİN ÇİN DIŞ POLİTİKASINDA KARAR BİRİMLERİNİN DÖNÜŞÜMÜ VE MERKEZÎLEŞMESİ

Prof. Dr. Erhan Büyükakıncı*

Özet

Mao Zedong'dan günümüz Xi Jinping Dönemi'ne değin Çin dış politikasında karar alma süreci incelendiğinde birçok farklı yapıyla karşılaşılmaktadır. Komünist bir siyasal rejimde dış politika alanındaki karar alma süreci "tek parti"nin merkeziyetçi sistemi içerisinde belirlenirken, parti (sosyalist) ideolojisiyle donatılmış bürokratik kadrolarca "devlet" aygıtı aracılığıyla söz konusu seçilmiş kararlar icra edilmektedir. Mao'nun liderliği çevresinde gelişen oligarşik karar alma yapısı, Deng Xiaoping Dönemi'nden günümüze kadar birçok dönüşüm aşamalarından geçmiş ve daha karmaşık bir hâl almıştır. Xi Jinping Dönemi'nde "büyük güç" ve "Çin tarzı sosyalizm" sloganlarıyla karar sürecinin merkezîleşmesi çerçevesinde Parti ve Devlet'i birbirine bağlayan dış politikada uzmanlaşmış kurullar hiyerarşik olarak iç içe geçirilmiş, yeni ara komisyonlar oluşturulmuş ve belirli bir lider oligarşisiyle beraber karar birimleri (komisyonlar, yönetim grupları vs.) daha da birbirlerine bağlanmıştır. Bu çerçevede Çin dış politikasını ilgilendiren önemli başlıklar (Hong Kong, Tayvan gibi) da bu ara birimlerde görev alan kişiliklerin uzmanlıklarına dönüştürülmüş ve aynı zamanda ulusal savunma alanında yetkili askeri komuta kurulları da söz konusu birimler içerisine entegre edilmiştir. Öte yandan danışmanlıklar açısından karar sürecinin Parti-Devlet kurumları haricinde de desteklenmesi Xi Jinping Dönemi'nin en önemli özelliklerindendir. Bu çalışmada Mao Zedong ve Deng Xiaoping dönemlerinden Xi Jinping'e kadar geçen aşamalarda Çin dış politikası alanındaki yetkili karar birimlerinin dönüşümü ve birbirleriyle bağlantıları incelenmek amaçlanmıştır.

Anahtar kelimeler: Çin dış politikası, Karar alma birimleri, Xi Jinping, Dış Politika Komisyonları, Karar Almada Merkezîleşme

Abstract

While we aim to examine the decision-making process in Chinese foreign policy from Mao Zedong to the current leadership era under Xi Jinping, it is possible to observe many different structures of decision. As the decision-making process in the field of foreign policy in a communist political regime is shaped within the context of such a centralist system of the "One Party", the prepared and chosen decisions are directly executed by the bureaucratic staff equipped with the party (socialist) ideology through the "State" apparatus. The oligarchic decision-making structure that had been developed around Mao's leadership at the beginning of the regime has gone through many transformational stages from the era of Deng Xiaoping to the present days and has become actually more complex. Under Xi Jinping's leadership, which has been shaped within the framework of the centralization of the decision process with his slogans of "Great power" and "Chinese-style socialism", the technical councils and boards, specialized in the field of foreign policy and connecting the Party and the State, were intertwined hierarchically,

* Galatasaray Üniversitesi

new interim commissions were categorically formed, and decision units (commissions, leading groups) are further interconnected together with the direct involvement of a certain leader oligarchy. In this framework, the very important issues of the Chinese foreign policy (such as Hong Kong, Taiwan) have been elaborated and observed into the expertise of the personalities working in these intermediate units, and at the same time, the military command boards in the field of national defense have been integrated into these same units. On the other hand, the external advisers (such as universities, think tanks, etc.) have supported the decision-making process outside of Party-State institutions, which is one of the most important features of the Xi Jinping period in terms of consultancy. In this study, we aim to observe and discuss the transformation of decision-making units specialized in the field of Chinese foreign policy from the periods of Mao Zedong and Deng Xiaoping to Xi Jinping and their institutional connections with each other.

Key words: Chinese foreign policy, Decision units, Xi Jinping, Foreign policy commissions and leading groups, centralization of decision-making

GİRİŞ

Devletler yaşayan organizmalardır ve zamanın, siyasal ve uluslararası sistemlerin ve yönetici liderlerin etkilerine ve koşullarına göre değişim ve dönüşüm geçirmektelerdir. Devletlerin söz konusu şartlara göre kurumsal dönüşümünü en iyi gözlemleyebileceğimiz önemli alanlardan biri, dış politika alanında yetkilendirilmiş kurumların yapılanma biçimleridir. Devletlerin "dış politika davranışları" olarak adlandırabileceğimiz resmî kararları ve bunların uygulanmaları, ülkenin anayasası ve ilgili hukuk altyapılarına uygun şekillerde belirli aşamalara ve mekanizmalara bağlı olarak hazırlanır ve yetkili nihai karar alıcılar tarafından somutlaştırılır ve yetkili birimlerce gerçekleştirilir. "Dış politika alanında karar alma" sürecinin ve birimlerinin tartışılması, Uluslararası ilişkiler disiplinin en önemli tartışma alanlarındandır. 1950'li yıllardan beri *Davranışsalcı Okul*'un temsilcilerinin katkılarıyla geliştirilen dış politika alanındaki karar alma yaklaşımlarının kuramsal gelişimi iki eksende gerçekleşmiştir: süreç olarak karar almanın incelenmesi ve kararı alan birimlerin (mekanizmaların) iç özellikleri. R. Snyder, H.W. Bruck ve B. Sapin'in dış politika alanındaki karar alma sürecini ele alan ünlü çalışmasının[1] yanı sıra Charles ve Margaret Hermann'ların ele aldıkları karar birimleri ve mekanizmaları açısından karar yapım sürecinin incelenmesi söz konusudur. Nitekim Hermann'ların *karar birimleri* (*decision units*) merkezli açıklama modeliyle Graham Allison'un 1971 yılında yayımladığı Küba Krizi'ne dair karar alma düzeylerine dair çalışması[2] birbirleriyle yapısal olarak yakından örtüşmektedir.

1 R. Snyder, H.W. Bruck ve B. Sapin, *Foreign Policy Decision Making: An Approach to the Study of International Politics*, (New York: The Free Press, 1962).

2 Graham Allison, Küba Krizi sırasında Amerikan dış politikasının karar alma birimlerini ve düzeylerini incelerken üç düzeyden hareket eder: insan davranışı (lider) düzeyi, hükûmet düzeyi ve örgütsel (bürokratik) düzey. Graham Allison, *Essence of Decision: Explaining the Cuban Missile Crisis*, (Boston: Little Brown, 1971); Graham T. Allison ve P. Zelikow, *Essence of Decision: Explaining the Cuban Missile Crisis*, (New York: Longman, 1999), 2. Baskı.

Bu çalışmamızda Hermann çiftinin "karar birimleri" yaklaşımından[3] yola çıkarak Mao Zedong döneminden günümüzdeki Xi Jinping yönetimindeki Çin dış politikasındaki karar birimlerindeki değişimleri ele almak istiyoruz. Dolayısıyla komünizmin şekillendirdiği bir tek partili siyasal sistem içerisinde üst yapı olarak *Parti* ile onun altında yer alan icra organı *Devlet* arasındaki ilişkileri ve buna bağlı olarak lider ve kadroları arasındaki karar alma sürecindeki rol paylaşımlarını inceleyeceğiz. Benzeri olan ve takip ettiği Sovyet modelinden bazı açılardan farklı olarak gelişmiş Maoizm ideolojisi çerçevesinde inşa edilmiş Çin siyasal sisteminin özellikle dış politika ve ulusal güvenlik konularında karar alma mekanizmalarının evrimini değerlendirirken Partinin genel sekreterlik koltuğuna oturan liderlerin ve onların çevresindekilere dağıttıkları rollerin ve görevlerin çok önemli bir unsur olduğunu unutmamak gerekiyor. Sovyet yönetim modeline göre Çin'deki Komünist Partisi yöneticileriyle devlet bürokrasisinin iç içe geçmişliğiyle farklılıklar arz etmektedir. Öte yandan Mao sonrası düzende Deng Xiaoping'in izlediği politikalarla daha çok karşımıza "lider oligarşisi"nin statikleşme yerine sürekli yenilenmesi mantığıyla Partinin değişen koşullara ayak uydurması hedeflenmişti. Bu noktadan hareketle özellikle dış politika alanında yetkilendirilmiş karar alma mekanizmalarında göreve gelen genel sekreterlerin (nihai liderlerin) girişimleri ve etkileriyle belirli yapısal dönüşümler söz konusu olmuştur. Bu dönüşümlerde tabii ki Çin dış politikasının çıkar alanlarındaki değişimlerin de etkisi olduğunu söylemek doğru olacaktır. Küresel düzlemdeki ekonomik ve ticari ilişkilerden jeopolitik nüfuz alanlarına, iç politikadaki dengelerden bölgesel sorunlara değin Çin'in iç ve dış politikasını etkileyen olaylar ve olgular karşısında karar alma sürecini etkin şekilde yönetecek lider kadrosunun aslında kolektif bir yapı olduğunu baştan kabul etmemiz gerekir ve bu korporatist yapı içerisinde liderlere (genel sekreter) belirli roller verilir. İşte bu çalışmamızda lider ile söz konusu korporatist yapı arasındaki ilişki dinamiklerini anlamak çabasındayız. Aynı zamanda açık (demokratik) rejimli bir siyasal sistemle karşı karşıya bulunmadığımızı kabul ederek otoriter bir sistem çerçevesinde karar alma yapılarının toplum dinamiklerinden değil, daha çok bürokratik beklentiler ve hassasiyetlerden yola çıktığını söylemek doğru olacaktır.[4] Demokratik ülkelerde siyasal iktidarların çoğulcu bir sistem içerisinde meşruluk kazanmaları söz konusu olduğundan uluslararası sistemden toplumsal aktörlere, bürokratik yapılardan seçilmiş siyasal elitlere değin çok aktörlü bir yapı söz konusudur ve dış politika yapım süreci çok dinamikli bir alan ola-

3 M.G. Hermann, C.F. Hermann ve J.D. Hagan, "How Decision Units Shape Foreign Policy Behavior", içinde *New Directions in the Study of Foreign Policy* Derl. C. F. Hermann, C. W. Kegley Jr. ve J. N. Rosenau (der.), (London: Allen & Unwin, 1987); M.G. Hermann ve C.F. Hermann, "Who Makes Foreign Policy Decisions and How: An Empirical Inquiry", *International Studies Quarterly*, Cilt: 33, 1989, ss. 361-390; M.G. Hermann, "The Role of Leaders and Leadership in the Making of American Foreign Policy", Derl. Charles W. Kegley, Jr. ve Eugene R. Wittkopf, *The Domestic Sources of American Foreign Policy*, (New York: St. Martin's Press, 1988); M.G. Hermann, "Leaders and Foreign Policy Decision Making", *Diplomacy, Force, and Leadership* Dan Caldwell ve Timothy J. McKeown,(der.), (Boulder, CO: Westview Press, 1993); M.G. Hermann ve J.D. Hagan, "International Decision Making: Leadership Matters", *Foreign Policy*, Sayı: 100, Bahar 1998, ss. 124-137; Hermann, M.G. ve Preston, T., "Presidents, Leadership Style, and the Advisory Process", *Domestic Sources of American Foreign Policy*, James McCormick ve Eugene R. Wittkopf, (der.), (Lanham, MD: Rowman and Littlefield, 1999).

4 M.H. Halperin, *Bureaucratic Politics and Foreign Policy*, (Washington, DC: Brookings Institution, 1974).

rak değerlendirilebilir. Dolayısıyla karar alma süreçlerine etki eden birçok faktörden söz edilebilir ve nitekim analitik çalışmalarda tek taraflı incelemeler ve değerlendirmeler tek başlarına olayların ve olguların kurgusal etüdünü ele almakta yetersiz kalmaktadır. Ancak otoriter ve yarı otoriter rejimlerde karar alma mekanizmaları daha çok merkezîleştirilmiş yapılarla şekillendiğinden siyasal süreçleri belirli bir hiyerarşik modelde incelemek daha olanaklı olmaktadır.

Hermann çiftinin "karar birimleri" modelinden hareketle dış politika alanında üç farklı karar birimi çeşidi söz konusudur: başat lider (*predominant leader*), küçük sınırlı grup (*single group*) ve özerk aktörler/gruplar koalisyonu (*coalition of autonomous groups*).[5] İlk birim olarak dış politika ve ulusal güvenlik konularında yetkin olan başat liderin karar alma rolü özellikle kriz anlarında önem kazanmaktadır. Belirli bir muhalif ya da farklı görüş olmaksızın liderin kararını verirken "gereken koşullarda ve durumlarda" tüm rolleri tek başına üstlenmesi söz konusudur. İkinci birim olan küçük sınırlı grupta ise lidere karar verme sürecinde destek olacak bir organ (anayasal kurum) mevcuttur. Hükûmet ve bürokratik aktörlerin yanı sıra (dış politika alanında uzman) danışmanların da dâhil oldukları bu kurum içerisinde taraflar bir araya gelerek görüşlerini paylaşırlar ve kolektif olarak kararları alırlar. Bu çerçevede kurum içi aktörlerin ilgili olaylar ve olgular karşısındaki görüş pozisyonları (sertlik ya da yumuşaklık yanlıları) kararın oluşturulması aşamasında önem kazanır ve bu noktada söz konusu aktörlerin atanması ya da seçilmesi usulleri ilk aşamada dikkatle ele alınmalıdır. Son olarak üçüncü birim olarak ele alacağımız özerk aktörlerde dış politika alanında uzman ya da yetkilendirilmiş veyahut doğrudan çıkarları olan, birbirinden otonom davranan gruplar ile (bürokratik ya da siyasal) kurumların temsilcileri ya da bireylerden/topluluklardan oluşan bir koalisyon görülmektedir. Bu özerk yapıların hiçbiri tek başına karar alma sürecine etki yapamamaktadır ve özellikle (istikrarın olduğu) olağan zamanlarda bu yapıların çoğulculuğu rasyonel dış politika kararının alınmasında etkili olabilir ancak sürecin yavaşlamasına ve ağırlaşmasına yol açabilir. Dolayısıyla otoriter rejimlerde önemli dış politika ve ulusal güvenlik konularında özerk gruplar kompleksine dayandırılabilecek bir karar alma sürecini sıklıkla rastlamak çok olağan olmasa gerektir nitekim karar alma sisteminin tamamen bürokratikleşmesiyle karşı karşıyayız. Daha çok uzun vadeli hazırlıklara dayanan dış politika stratejilerinin ve doktrinlerinin benimsenmesinde bu tür karmaşık karar mekanizmalarının kullanılması söz konusu olabilir. Margaret Hermann bir makalesinde bu üç birime örnek olarak *başat lider*e Saddam Hüseyin ve Fidel Castro'yu, *küçük sınırlı gruba* Britanya kabinesi ile Çin Komünist Partisi Politbüro Yürütme Kurulunu, *özerk gruplar koalisyonu*na Endonezya'daki çoğulcu hükûmet sistemi ile Humeyni ve Hamaney dönemleri İran'ındaki Devrim Muhafızlarıyla beraber devlet yapılarını ilgili örnekler olarak göstermektedir.[6]

5 M.G. Hermann, "How Decision Units Shape Foreign Policy: A Theoretical Framework", *International Studies Review*, Cilt: 3, Sayı: 2, Yaz 2001, ss. 47-81.

6 Hermann, "How Decision Units Shape Foreign Policy: A Theoretical Framework", ss. 56-57.

Başat liderlerin karar alma şartlarına bakıldığında *kriz yönetimi* dönemlerinde ya da *yüksek diplomasi* durumlarında hızlı ve ivedi şekilde önemli karar alınması gerekirken otoriter kişiliklerin karar alma sürecini başka aktörlerle paylaşmak istememesi ya da tekil/tek adam olma isteği durumları da psikolojik elementler olarak söz konusu olabilmektedir. Tabii ki bu aşamada istihbarat, bilgiye erişme, seçeneklerin ve risklerin belirlenmesi, bürokratik kurumlarla ya da özel danışmanlarla beraber çalışabilmesi gibi durumlarda deneyim ve yetkinlik faktörü lider için çok önemlidir. Bu açılardan zayıf olan ya da yetkinlik hissetmeyen liderlerin küçük sınırlı grupla çalışmayı tercih etmesi, özellikle otoriter (kapalı) rejimlerde kişisel bir tercih olarak yorumlanabilir ve bunun aksi söz konusu olduğunda belirli risklerin doğması kaçınılmazdır.

Küçük sınırlı gruplarda grup düşüncesi (*group thinking*) karşımıza çıkar. Burada kurumsal olarak yetkilendirilmiş ve uzman kişiliklerin ya da statülerin bir araya getirildiği bir anahtar karar grubu söz konusudur. Ülkelerin anayasal sistemlerine bağlı olarak ya hükûmet-bürokrat dengesi üzerine kurulan kriz yapılarıyla aracı kurumlar (ABD'deki Ulusal Güvenlik Konseyi, Türkiye'deki Millî Güvenlik Kurulu gibi) ya da Parti organları ve devlet bürokrasisinin iç içe geçtiği merkezî anlamda (dikey gücü yansıtan) hiyerarşik yapılar (en üst karar alma birimi olarak Politbüro gibi) bunlara örnek olarak verilebilir. Kriz yapıları geçici ara kurumlar olarak karşımıza çıkarken anayasal anlamda daimiliği söz konusu olan ulusal güvenlik konularında yetkilendirilmiş kurullar ise liderlerin tekil karar almasının önüne geçmeyi de hedeflemektedir. Bu aşamada grubu oluşturan kişiliklerin birbirlerinden otonom bakış açıları grup düşüncesini olumlu ya da olumsuz etkileyebilir. Sertlik ya da yumuşaklık yanlısı kişiliklerin grup içerisindeki ağırlıkları kararın verilme sürecinde etkili olabilir nitekim bu kolektif ve interaktif aşamada liderin doğrudan hakemlik yapması ya da tercihen gruplardan birine meyletmesi söz konusu olabilir. Bu grubun içerisine dâhil edilecek olan kişiliklerin seçiminin başat lider tarafından yapılıp yapılmadığı önemlidir. Otoriter rejimlerde ya da tek parti sistemlerinde başat liderin mutlak iktidarını dengeleyebilecek unsurlar ya da koşullar gelişebilir nitekim kriz ya da yüksek risk dönemlerinde ya da sonrasında söz konusu (karar sürecinde başarılı olamayan ya da bu sürece entegrasyonu sıkıntılı olan veyahut da kurumsal yapılarla uyumsuzluk sergileyen) lideri karar sürecinden dışlayabilecek ortamlar da oluşturulabilir (Küba Krizi'nin ardından N. Hruşçev'in 1964 yılında Komünist Partisi Genel Sekreterliği görevinden alınması gibi).

Özerk grupların karar alma sürecindeki etkilerine bakıldığında farklı koşullar görülmektedir. Kanaat önderlerinden bireysel liderlere, çıkar gruplarından (dinî kurumlar, ekonomik aktörler, STK'ler) bürokratik birimlere, düşünce kuruluşlarından üniversitelere değin farklı farklı paydaşlar dış politika yapım sürecine katkıda bulunabilirler ancak tek başlarına bu süreçte doğrudan etki yapamazlar. Nitekim bu grupların resmî hükûmetle olan ilişki ve interaksiyon boyutları da nüfuz kapasiteleri açısından önemlidir. Ancak otoriter rejimlerde "resmî nitelikte olmayan gruplar"ın etkinliği sınırlıdır ve yetki hiyerarşisi zinciri içerisine nüfuz etmeleri durumu başat liderin konumuna göre belirginlik arz eder. Öte yandan tüm bu özerk gruplar birbirlerinden ayrı hareket ettiklerinden sürekli reka-

bet hâlinde olacaklarından birlikte hareket etme marjları aralarındaki iletişim biçimlerine göre şekillenecektir. Dolayısıyla dış politika ve ulusal güvenliğin ilgilendiren olaylar ve olgulara göre karar birimlerinin işleyişinin incelenmesi daha doğru olacaktır.

DIŞ POLİTİKA ALANINDA ÇİN'DEKİ KARAR ALMA SÜRECİNİN YAPILANMASI: TEK PARTİLİ SİSTEMİN AĞIRLIĞI

Çin Halk Cumhuriyeti'nin siyasal sistemi dâhilinde dış politika alanındaki karar alma süreci çok parçalı bir yapıya dayanmaktadır. Siyasal sistemin yapısal özelliklerine bağlı olarak üzerine inşa edildiği üç temele bakıldığında Parti, Halk Kurtuluş Ordusu (HKO) ve devlet mekanizmaları görülmektedir. Her ne kadar Partinin salt kontrolü altındaki devlet bürokrasisiyle bütünleştiğini söylemek söz konusu olsa da bu iki yapının arasında birçok aracı görevlerdeki "birlikte / kolektif çalışma mekanizmaları" bulunmaktadır.[7] Aynı zamanda Parti liderliğiyle devlet başkanlarının aynı kişiliklerin kontrolünde toplanması bu iki kurumun iç içe geçmesini doğrudan etkilemektedir. Bu da uluslararası arenada diplomatik olarak söz konusu kurumların birlikteliğinden belirli bir meşruluk doğurmakta ve bunu kurumsal olarak desteklemektedir. Bu çerçeveden bakıldığında tek parti merkezli bir siyasal sistemde devlet bürokrasisi ve diğer kurumlar ve kuruluşlar (üniversiteler, düşünce kuruluşları, vs.) alt karar birimleri olarak hem danışsal sürece destek vermekte hem de alınan kararların yürürlüğe konmasını sağlamaktadır. Bu aşamada "dikey güç" olarak tanımlanabilecek bir hiyerarşide Partinin ve onun üst karar birimlerinin en üstte yer aldığı bir piramitte alt birimlere doğru devlet bürokrasisi ve diğer paydaş kuruluşları yerleştirmek doğru olacaktır.

Çin Komünist Partisinin Dış Politika Alanındaki Görev Alanları: Ara Kurulların Rolleri

Çin Komünist Partisinin (ÇKP) dış politika alanında uzmanlaşmış en büyük katılımcı birimi olan *Ulusal Halk Kongresi* ve *Çin Halkı Siyasal Danışmanlık Konferansı* çerçevelerinde alt görev/çalışma birimleri söz konusudur. Bunun yanı sıra Dışişleri Bakanlığı da resmî anlamda dış politika kararlarının tüm icra işlemlerini üstlenmektedir. Öte yandan millî ordu konumundaki Halk Kurtuluş Ordusu (HKO) dış politika, ulusal güvenlik ve savunma konularındaki yetkilerini doğrudan Savunma Bakanlığından almaktadır. Tüm bu birimler arasındaki ilişki ağlarını yönlendirmek açısından Parti içerisinde *yönetim grupları* (*leading groups - lingdao xiaozu*) adı verilebilecek ara yapıların/kurulların (*bir nevi uzmanlık komiteleri*) teşekkül edildiğini görülür. Mao Zedong'un döneminden beri Komünist Partisi ile devlet kurumları arasındaki ilişki ağlarını yöneten bu yönetim grupları

7 N. Lu, "The Central Leadership, Supraministry Coordinating Bodies, State Council Ministries and Party Departments", *The Making of Chinese Foreign and Security Policy in the Era of Reform*, M. Lampton (der.), (Stanford, Stanford Uni. Press, 2001), ss. 39-60.

birçok alanda görevler üstlenmekteydi. İç işlerinden adalete, ekonomiden dış politikaya, her alanda yetkinleştirilmiş bu *yönetim grupları* bazı alanlarda zamanla kalıcılaşmış, geri kalanlarında da geçici görevler üstlenerek belirli dönemlerde lağvedilmiştir. Tabii ki bu aşamada sorulması gereken en önemli ve kritik konu, bu yönetim gruplarının hiyerarşik ya da etki alanı olarak bakanlıkların üstünde yer alıp almadıklarıdır. Mao Zedong'dan beri teşkilatlanan bu *ara birimler/kurullar* devlet bürokrasisini yönlendirmek ve denetlemek işlevleriyle aslında kendi içlerinde (özerkleşmiş) birer otorite merkezleri olarak da değerlendirilebilir. Bu açılardan da Partinin devlet kurumları üzerindeki hiyerarşik konumunu güçlendirmiştir.[8]

Nitekim SSCB sistemine bakıldığında da Komünist Partisinin tüm devlet kurumlarının üstünde hiyerarşik bir üstünlüğünün olması aslında sosyalist ideolojinin kaynağı ve yönlendiricisi olması mantığından hareket etmektedir ancak Sovyet sisteminde Parti ile devlet arasında mevcut olan *nomenklatura* sisteminde ideolojik yapılanmadan icracı bürokrasiye profesyonel bir geçiş söz konusuyken Çin sistemindeki Partiden devlete geçerken yönetim gruplarının her uzmanlık alanında "aracılaştırılması" ve "araçlaştırılması" bu iki sistem arasındaki en farklı özelliklerden biridir. Dolayısıyla Çin sisteminde ulu bir ağacın köklerini toprağa yayması gibi karar alma sürecinde birbirlerinin içine geçen karmaşık yapılar ağını sistem içerisinde kökleştirmesini burada vurgulamak daha doğru olacaktır. Parti liderliğinden örgüt ve devlet teşkilatlarına değin piramidal bir yapıyla dikey gücün hem siyaset üretme hem icra etme hem de denetleme mekanizmalarıyla tüm sisteme hâkim olması söz konusudur (*yukarıdan aşağı etkisi- top down effect*). Aynı şekilde alt teşkilatlarından üst karar mercilerine doğru bir ideolojik ve pratik beslenme sürecinin de olması biçimiyle aşağıdan yukarıya (*bottom-up effect*) doğru karar sürecinin şekillenmesine destek vermektedir. Tabii ki bu söz konusu karşılıklı etkileşimlerin her zaman geçerli olduğunu söylemek mümkün değil. Dış politikada karar alma aşamalarında vaka etütleri aslında bu süreçlerin nasıl analitik şekillerde incelenebileceğini bizlere göstermektedir. Bu çalışmada vaka etütleri yerine bu dış politika karar birimlerinin liderlere göre nasıl evrildiği ve özellikle de Xi Jinping döneminde nasıl bir hiyerarşinin ortaya çıktığı tartışılmak istenmektedir.

Siyasal Sistemin Dönüşümünde Liderlerin Etkisi ve Parti Üst Yönetiminin Yapılanması

Mao sonrası Çin'inde dış politika yapım sürecinin 1979 yılından itibaren kademeli olarak temelden değiştiğini söylemek mümkündür. Deng Xiaoping ve onun takipçisi olan Jiang Zemin'in dönemlerinden itibaren dış ve güvenlik politika oluşturma sürecinde askerlerin ve ordunun rolü azalırken başta dışişleri, dış ticaret, enerji, eğitim ve propaganda alanlarındaki bürokrasinin ağırlığı ön plana çıkmıştır. Ancak ÇKP'nin yüksek karar komitesinin

8 N. Lu, "The Central Leadership, Supraministry Coordinating Bodies, State Council Ministries and Party Departments", ss. 39-60.

rolü, karar alma sürecinde hâlâ en belirleyici aşamadır. Aynı süreçte Çin'in dış dünyaya açılması ve küresel aktör olma stratejisiyle beraber ÇKP ile bürokratik yapılar arasında koordinasyonun artması da söz konusu olmuştur nitekim Parti içerisindeki alt örgütlenmelere bakıldığında bunların rollerinin önem kazanması da dikkatleri çekmektedir.

1976 yılında Mao'nun ölümünün ardından 1978'den itibaren iktidarını pekiştiren Deng Xiaoping 1993 yılında görevinden tamamen çekilirken kendi ekolünden gelen Jiang Zemin'e dizginleri teslim etmişti. Jiang'ın Deng'in belirlediği politik karar alma sürecinin en sadık devamcısı olduğunu söylemek doğru olacaktır. Dış politika ve ulusal güvenlik alanlarında karar alma aşamalarında ordunun rolünün sınırlandırıldığı, buna karşın başta dış işleri, ticaret ve enerji alanlarında uzmanlaşmış bürokrasinin ağırlığının artması ile daha karmaşık ve çoğulcu bir karar alma birimleri ağından söz edilebilir. Bunların yanı sıra Deng Dönemi önemli büyük kent metropoliten yönetimlerinin de karar süreçlerine dâhil edilmesi söz konusudur.[9] İktidara geldiği dönemden itibaren Deng'in Halk Kurtuluş Ordusu'nun (HKO) önde gelen komuta kademesinin görev alanını sadece ordu ve savunma alanlarıyla sınırlandırıp ÇKP içerisindeki hiyerarşik konumlarını geri plana atarken Partinin merkez komitesine bağlı Dış İlişkiler Dairesi (*Zhingyang duiwai lianluo bu*) oluşturulmuş[10] ve başta diplomatlar olmak üzere bürokratik üst kadrolar ile dış politika alanında ademimerkeziyetçi bir yönetim yapısına geçmiştir. Bu çerçevede dış ticaret ile dış politikanın yapım süreçlerinin ve stratejilerinin koordineli şekilde karşılıklı bir etkileşime sokulduğunu söylemek mümkündür. Bu açıdan Deng Dönemi'nde Çin dış politikasında uluslararası ticaretin de etki alanına dönüştüğü ve bu konuyla ilgili uzmanlaşmanın kurumsal olarak parti ve devlet içerisinde kademeli şekilde yapılandırıldığı gözlemlenmektedir.[11]

Dış politika alanındaki karar alma sürecinde Partinin Mao'dan beri süregelen sistem içerisindeki merkezî rolü ve her şeyin üstündeki konumu hiçbir zaman değişmemiştir. Partinin en üst karar organlarının (Politbüro, Merkezî Askerî Komite, ÇKP Merkezi Komitesine bağlı dış işlerinden sorumlu daireler) hepsi hiyerarşik olarak Parti liderliğine bağlı olduğundan karar almada piramidal yapıdan güçlü bir şekilde söz edilebilir nitekim Partinin dış ilişkilerden sorumlu daireleri/kurulları doğrudan Parti Genel Sekreterliğine bağlı olmuştur.[12] Bu aşamada kararların çoğunlukla kolektif alındığı söylenmelidir. Öte yandan devlet bürokrasisine bakıldığında devlet başkanlığı (1993 yılından beri ÇKP Genel Sekreterliğine bağlıdır.) başta olmak üzere Dışişleri ve Ticaret bakanlıkları tamamen Partinin politik tercihlerinin icra makamları olarak hareket etmektedir. 1989 Tiananmen

9 P. James ve E. Zhang, "Chinese Choices: A Poliheuristic Analysis of Foreign Policy Crises, 1950-1996", *Foreign Policy Analysis*, Sayı: 1, 2005, ss. 31-54.

10 D. Shambaugh, "China's Propaganda System: Institutions, Process and Efficacy", *The China Journal*, Sayı: 57, Ocak 2007, ss. 26-54.

11 Y. Sun, *Chinese National Security Decision-Making: Processes and Challenges*, (The Brookings Institution – Center for Near East Asian Policy Studies, 2013).

12 N. Lu, "The Central Leadership, Supraministry Coordinating Bodies, State Council Ministries and Party Departments", ss. 39-60.

Olaylarından sonra Deng'in kademeli biçimde parti teşkilatı yönetiminden çekilmesinin ardından Parti Genel Sekreterliğine hiçbir askerî ve dış politika deneyimi olmayan Jiang Zemin'in gelmesiyle karar mekanizmalarındaki merkezî yönetim anlayışı sürmüştür. Ancak Deng bu süreçte -sağlık sorunlarına rağmen- tamamen emekliliğe çekilmemişti. Onun 1997'de ölümüne kadar Jiang'ın kademeli olarak ÇKP içerisindeki dış ilişkiler ve ulusal güvenliğe dair neredeyse tüm komite başkanlıklarını üstlendiği görülmektedir.

2000 yılında (Deng sonrası dönemde) Jiang'ın yönetiminde ÇKP içerisinde dış politikaya paralel "Ulusal Güvenlik Çalışma Grubu/Komitesi" de oluşturulmuştur.[13] 2002 yılında Jiang Genel Sekreterlik görevinden ayrılmış olsa da söz konusu komite başkanlığını 2004 yılına kadar yürütmüş ve bundan sonra görevini (yeni) Genel Sekreter Hu'ya devretmiştir. Birçok analizciye göre ulusal güvenlik konularında eski ve yeni sekreterler arasındaki bağlantılar yönetimin el değiştirmesindeki koordinasyona hizmet etmektedir. Öte yandan bu çalışma grubunun varlığı, aynı zamanda Parti ve Devlet arasındaki iletişimi ve koordinasyonu sağlamak ve güçlendirmek adına diğer ülkelerde karşımıza çıkan Ulusal (Millî) Güvenlik Kurulunun yerini dolduruyor, şeklinde yorumlanabilir.[14]

Deng ile başlayan yönetim evrelerinde Parti Genel Sekreterliğine kim gelirse gelsin (Jiang, Hu ve Xi) özellikle Partinin temel karar birimi olan Politbürodan başlamak üzere devlet bürokratik organlarını da kapsayacak şekilde kolektif karar alma süreci teşvik edilmiş ve karar alma toplantılarının çoklu katılım şeklinde gerçekleşmesi desteklenmiştir. Öte yandan her liderin kendi siyasal önceliklerine göre çoklu karar birimleriyle kolektif karar alma sürecinin dışına çıkmadıkları hatta farklı alt kurumsal örgütlenmelerle süreci yapılandırıp geliştirdiklerini söylemek mümkündür.

KARAR ALMADA MERKEZİYETÇİ HİYERARŞİ: POLİTBÜRO, YÜRÜTME KOMİTESİ VE GENEL SEKRETERLİK

Genel Sekreterliğin yanı sıra onun da bağlı olduğu, karar alma sürecindeki en önemli makamlar; ÇKP Politbürosu ile onun içinden çıkmış olan Yürütme Komitesidir. Mao'lu yıllarda Politbüro genel anlamda çok etkin değilken Deng Dönemi'nden itibaren Partinin en temel karar alma birimi haline getirilmiş ve Yürütme Komitesi ise kademeli olarak tüm dizginlerin ellerine verildiği hatta tüm yetkilerin vekâletini de üstlenen bir merkezi birim hâline getirilmiştir. 2007 Ekim'inden beri 25 üyeden oluşan Politbüro, "resmî olarak" tüm önemli dış politika ve ulusal güvenlik kararlarının alındığı birimdir. Politbüro Yürütme Komitesi (PBYK) ise (2002'den beri) 9 üyeden oluşmaktadır ve Partinin en temel icracı nitelikteki karar alma birimi konumundadır. Dünyadaki diğer Komünist Parti üst yönetim örneklerinden farklı olarak tüm Politbüro'nun "de facto" gücü bu Yürütme Komitesinde

13 A. Miller, "The CCP Central Committee's Leading Small Groups", *China Leadership Monitor*, Sayı: 26, Güz 2008, s. 10.

14 S. Shirk, *China: Fragile Superpower*, (New York, Oxford University Press, 2007), s. 192.

toplanmıştır. 300 kadar kişilik Merkez Komite tarafından seçilen Yürütme Komitesinin üyelerinin çoğunun birçok görevi aynı anda üstlendikleri görülmektedir. Dolayısıyla (makamlar üzerinden değil) belirli şahsiyetler üzerine sorumluluk ve yetki alanları kümülatif olarak dağıtılmıştır. 2007 Ekim'inde düzenlenen ÇKP'nin VII. Kongresi'nde alınan karara göre protokol sıralaması olarak PB Yürütme Komitesi şu kişilerden oluşmaktadır: a) Genel Sekreterlik, ÇHC Cumhurbaşkanı ve Merkezî Askerî Komite Başkanlığı; (Bazı analizciler "üçü bir arada" tanımlamasını yapmaktadır.) b) Ulusal Halk Kongresi Başkanlığı; c) Başbakanlık; d) Çin Halkın Siyasi Danışmanlığı Konferansı Başkanlığı; e) Propaganda Dairesi Başkanlığı; f) ÇHC Cumhurbaşkanı Yardımcılığı, ÇKP 1. Sekreteri; g) Başbakan Yardımcılığı; h) Merkezi Disiplin Soruşturma Komisyonu Sekreterliği; i) Siyasal ve Hukuki İşler Komisyonu Sekreterliği.[15]

Politbüronun yanı sıra 1980 yılında tekrar işlerlik kazandıktan sonra, Genel Sekreterlik makamı dış politika ve ulusal güvenlik alanlarında rol üstlenmekten çok, Parti komiteleri ve çalışma gruplarının etkinliklerini koordine etmek göreviyle yükümlendirilmiştir. Altı kişiden oluşan Sekreterlik yönetiminde 2007 öncesinde daima Ordu'dan (Çin Halk Kurtuluş Ordusu/ HKO) bir temsilci bulunmaktaydı. Sekreterliğin başında İcra Sekreteri olarak Birinci Sekreter görev almaktadır. Nitekim Deng'den Xi Dönemi'ne kadar Genel Sekreterlik kurumu içerisinde dış politika konularının doğrudan yer alması pek söz konusu olmamış ve hiçbir eski genel sekreter bu konularla ilgili doğrudan inisiyatif kullanmamıştır.

Politbüro YK (PBYK) içerisinde dış politika alanlarının ve görevlerinin dağıtıldığını söylemek mümkündür. Politbüro YK içerisinde Xi Jinping 2008 yılından itibaren görev aldığı ÇKP Birinci Sekreteri olarak dış politika konularına ilgi göstermiş ve bu alanda görevler üstlenmiştir. O dönemlerde Xi'nin sorumluluk alanına giren dış politika konularının Tayvan, Dış Çinliler ile kalkınmakta olan ülkeler ile ilişkileri kapsadığını belirtmek önemli olacaktır.[16] Nitekim bu dönemdeki ilgi ve yetki alanlarıyla Xi açısından günümüz Çin dış politikasının Tayvan konusunda taviz vermeyen tutumu ile kalkınmakta ülkelere yönelik en önemli projesi olarak değerlendirebileceğimiz *Bir Kuşak Bir Yol* politikasının erken dönemlerden beri hazırlık aşamasında olduğunu söylemeliyiz. Xi'nin bu kadar erken dönemden beri dış politikayla ilgilenmesi ve yetkinleşmesi, onun ÇKP genel sekreterliği sırasında bu alana yoğunlaşmasına yol açmıştır, denilebilir. Nitekim Xi Dönemi'nde Genel Sekreterlik makamının da dış politika perspektifleriyle de ilgilenmeye başladığı görülür. Dolayısıyla karar alma birimleri açısından başat liderin ilgi alanlarının ön plana çıkmasıyla birlikte bürokratik kurumların da buna paralel olarak görev içeriğini değiştirdiği söylenebilir.

15 J.P. Cabestan, "China Foreign and Security Policy Decision Processes under Hu Jintao", *Journal of Current Chinese Affairs*, Cilt: 38, Sayı: 3, 2009, s. 67.

16 A. Miller, "Xi Jinping and the Party Apparatus", *China Leadership Monitor*, Sayı: 25, Yaz 2008, ss. 6-8.

Dışişleri Merkezî Yönetim Grubundan Merkezî Komisyona Geçiş: Küçük Sınırlı Grubun Yapılanması

Parti ile başta devlet bürokrasisi ve diğer karar birimleriyle dış politika alanındaki konularda ilişki ağını kuran (siyasa üretme, icra ve denetleme) mekanizması olarak kurgulanmış *Dışişleri Merkezî Komisyonu* (*Zhongyang Waishi Gongzuo Weiyuanhui*), ilk defa kalıcı kurum olarak 1958 yılında kurulmuş ve *küçük yönetim grubu* olarak yapılandırılan bu komisyonun başkanlığına asker kökenli yöneticiler getirilmiştir. 1966-76 yılları arasında Kültür Devrimi Dönemi'nde Dışişleri Bakanlığının yeniden yapılandırılmasıyla askıya alınmış ve 1981 yılında Deng Dönemi'nde tekrar aktive edilmiştir. Deng Dönemi'nde ara kurulun içerisinde dış politika ve ekonomi alanlarında sertlik ve yumuşaklık yanlısı isimlerin karşı karşıya gelmesi söz konusuydu. Dönemin cumhurbaşkanı (*sertlik yanlısı*) Li Xiannian bu grubun yöneticiliğini 1983-88 yılları arasında üstlenmiş, ondan sonra sırasıyla Li Peng ve 1993 yılında da Jiang Zemin göreve gelmişlerdir. O dönemden itibaren Parti Genel Sekreterliği ile cumhurbaşkanlıkları makamlarının aynı ellerde toplanmasıyla bu komite başkanlığı da aynı şahsın kontrolüne bırakılmıştır. Burada dış politika kararlarının hem meşruluk hem yetkinlik olarak başat liderde nihai karar alıcı pozisyonuyla toplandığını görüyoruz.

Hu'nun liderliği döneminde söz konusu komite genişletilerek 15 kişiye çıkarılmış, başta cumhurbaşkanı yardımcısı ve dış işleri bakanı olmak üzere değişik bakanlar (Ulusal Güvenlik, Kamu Güvenliği, Savunma, Ticaret, Parti ile İlişkiler, Propaganda bakanları) ve müsteşarlar (Tayvan, Hong Kong, Makao, Diaspora ile ilişkilere bakan müdürlükler) yanı sıra devlet danışmanları dâhil edilmiştir. Xi Jinping'in birinci döneminde benzer kişiliklerle komitenin katılımı 13 üyeye düşürülmüş, Xi zamanında kurum içinde belirli isimler değişse de yapısı benzer şekilde kalmıştır. Ancak HKO'dan gelen temsilciler arasında sadece Savunma bakanının yeni kurumsallaşmada yerinde kalması dikkat çekicidir.[17] 2018 yılında bu yönetim grubu nihai olarak *Dışişleri Merkezî Komisyonu* adını almıştır. Söz konusu grubun karar alma birimi olarak küçük sınırlı grup şeklinde yapılandırıldığını ve devlet danışmanlarıyla daha aktif hâle getirildiğini görmek mümkündür. Öte yandan 2013 yılından beri Wang Yi'nin kesintisiz Dışişleri bakanı olması ve daha öncesinde de ilgili kurullarda görev almış olmasın burada vurgulamak önemli olacaktır.

Merkezî Askerî Komitenin Konumu: Sivilleşme Etkileri

Politbüro'dan ayrı olarak 1983 yılında kurulmuş olan ve on bir üyeden oluşan *Merkezî Askerî Komite* (MAK) gerek ulusal savunma konuları gerekse ordu mekanizmasıyla (HKO) yakından ilgilenmektedir. Başkanının doğrudan ÇKP Genel Sekreteri'nin olduğu MAK, HKO'nun önde gelen askerî temsilcileri (Genelkurmay Başkanı) yanı sıra Savunma Bakanı, Genel Siya-

17 Sh. Wang, "Xi Jinping's Centralisation of Chinese Foreign Policy Decision-Making Power", *East Asian Policy*, Cilt: 9, Sayı: 2, Nisan 2017, s. 39.

sal İşler Departmanı Başkanı, Lojistik Departmanı Başkanı ve (1998 yılında kurulan) Silahlanma Departmanı Başkanı'nı kapsamaktadır. Nitekim MAK, aynı parti organları gibi görev dönemleri yenilenmesi süreçlerine bağlı olarak parti içtihadına doğrudan tabidir.

Genel sekreterlerin değişmesiyle birlikte yeni yapılanmalar söz konusu olmuştur. MAK Başkanlığı birçok araştırmacı açısından başkomutanlık makamıyla eş tutulmaktadır. 2004 yılından itibaren Hu'nun MAK Başkanlığını devralmasıyla komite kapsamına (deniz, hava ve Roket/(eski) İkinci Topçu Kolordusu) kuvvet komutanlarının da dâhil edilmesi ve dolayısıyla bürokratik aktörlerin de karar sürecinin içerisine alınması söz konusu olmuştur. Resmi anlamda ÇHKO'nun üst karar alma makamları bu komiteye dâhil edilmişlerdir. 1990'ların sonu ve 2000 yıllar içerisinde söz konusu komite içerisinde Tayvan konusuna bağlı olarak ABD ile ilişkilerin gerginleşmesine paralel olarak *sertlik* (*hard-liners*) yanlısı tavırları savunanların dâhil edilmesi söz konusu olmuşsa da bunların alınan kararlardaki etkileri sınırlı kalmıştır.[18] Bu konuda ordunun önde gelen komutanlarının karar sürecinden doğrudan dışlanmaları yerine sertlik ya da yumuşaklık yanlısı görüşleri savunanların mekanizmalar içerisinde değerlendirilmesi esası dikkatleri çekmektedir. Bu yöntemin arkasında ordu bürokrasisinin devletin merkezî kurumlarına bağlılığını garanti altına alma çabası görülebilir.

Karar birimlerinin incelenmesi açısından MAK'ın Hermann modelindeki *küçük sınırlı grup* şeklindeki karar birimi olarak değil de *özerk karar grupları koalisyonu*nun bir parçası olarak değerlendirilmesi daha doğru olur. Amerikan dış politikasında sınırlı küçük sınırlı grup birimi olarak ön plana çıkan Ulusal Güvenlik Kurulunun işlevsel örneği burada görülememektedir. Her ne kadar Mao ve Deng'in erken dönemlerinde MAK merkezî bir karar alma mekanizması olarak değerlendirilmişse de Deng'in ilerleyen zamanlarından günümüze değin *özerk gruplar* dâhilinde ele alınmış olması karar alma sürecinin çoğulculaştırılması ve sivil bürokratik dengelerine dönüştürülmesi olarak değerlendirilebilir. Öte yandan geçmişten beri lider değişimlerine bakıldığında MAK'ın başkanlığının el değiştirmesinin genel sekreterlik makamınınkiyle eş anlı olmadığını da söylemek gerekir. Jiang'ın Genel Sekreterlik makamını 2002 yılında Hu'ya devretmesine rağmen MAK başkanlığını 2004'te bırakmıştır. Birçok siyasal analizciye göre bu kademeli görev devrini "kuşaklar arası geçiş süreci" olarak değerlendirilmektedir.

KARAR ALMADA LİDERLİK: "ÜÇÜ BİR ARADA" İLE GÖREVLERİN TEK ELDE TOPLANMASI

İşte bu aşamada Çinli araştırmacıların "*San-he-yi/Sanheyi*" olarak adlandırdıkları "üçü bir arada" durumuna dikkat çekmek doğru olabilir. Karar alma yetkileri açısından dış politika ve ulusal savunma konularından nihai karar alıcı olarak toplu sorumluluğu açı-

18 Cabestan, "China Foreign and Security Policy Decision Processes under Hu Jintao", ss. 72-73. Detaylı bilgi için bkz. J.P. Cabestan ve B. Vermander, *La Chine en quête de ses frontières: La confrontation Chine-Taiwan*, (Paris, Presses de Sciences Po., 2005).

sından ÇKP Genel Sekreterliği, MAK Başkanlığı ve ÇHC Cumhurbaşkanlığı makamlarının aynı kişide toplanması durumu söz konusudur. ÇKP Genel Sekreterinin MAK Başkanlığını üstlenmesi 1989 yılından beri gerçekleşmekte iken 1993 yılından itibaren de Cumhurbaşkanlığını da üstlenmesi durumu velhasıl olmuştur. Jiang ve Hu dönemlerinde makamların yetki alanlarının kademeli olarak geliştirildiği söylenebilir. Jiang'ın 2002 yılında MAK Başkanlığı makamını askıya almasının ardından 2004 yılında bu makamın tekrar canlandırılması söz konusu olmuştur. Bu üç makamın aynı kişide birleştirilmesi durumu dış politika ile ulusal savunma alanındaki karar verme yetkilerinin aynı kişide toplanması ve uluslararası toplum karşısında meşruluk sorgulaması yaşamamak adına cumhurbaşkanlığı makamıyla temsilî demokrasi adına bir koruma zırhının kurgulanması durumlarından bahsedilebilir.

Büyük güç olma yolunda istekli olan devletlerin yönetimlerinde bu tür kapasite birleşimlerinin olmasını dünya politikasında sıklıkla görülmektedir. Mihail Gorbaçov'un 1988-1990 yıllarında 1977 tarihli SSCB Anayasası'nda yaptırdığı değişikliklerle parti yönetimi ve devletin yürütme (dış politika ve ulusal savunma) makamlarının aynı karar alıcıda toplanması söz konusu olmuşken Batılı rejimlerde başkomutanlık ve devlet başkanlığının aynı birimce yürütülmesi sıklıkla karşımıza çıkan örneklerdir. Cumhurbaşkanlığı makamının devletin güç merkezi odağına getirilmesi Mart 2004'te Anayasa'nın 81. maddesinde yapılan değişiklikle devlet işlerinin yönetiminin tamamen cumhurbaşkanlığında toplanması ve dolayısıyla sivil ve askerî karar alma yetkilerinin tek bir merciye aktarılması söz konusu olmuştur.[19]

Diğer Alt Pozisyonların Önemi: Görev Dağılımı ve Kişisel Faktörler

Cumhurbaşkanlığı yardımcılığı (ÇKP liderlik protokolünde 6. sıra) makamı her ne kadar dış politika konularıyla yetkilendirilmemiş olsa da bu makama atanan kişilerin tercihleri, ilgi alanları ve performansları da yetki alanlarının dönüşümünde etkili olabilmektedir. Anayasa'nın 84. maddesinde bu makamın görev alanının cumhurbaşkanlığına yardımcı olmak olarak tanımlansa da karar alma sürecinde doğrudan yetkileri bulunmamaktadır ancak bu makama gelenlerin kişisel girişimleriyle rol aldıklarını da belirtmek doğru olur. 2008 Mart'ında Cumhurbaşkanı yardımcılığı makamına seçilen Xi Jinping, baştan beri dış politika konularına yoğun ilgisini göstermiştir ve bu alanlardaki girişimleriyle de yıldızın parladığını vurgulamak mümkündür. Xi'den önce bu makamı işgal eden Zeng Qinghong (Eski lider Jiang'a yakınlığıyla bilinmekteydi.) kendi görev döneminde Hong Kong, Japonya ve Kore alanlarında görevler üstlenmişken Xi'nin göreve gelmesi öncesinde 2008 Pekin Olimpiyatları, Kuzey Kore ve Moğolistan ziyaretleri gibi resmî görevler üstlenmiş, görevi üstlenir üstlenmez Latin Amerika ülkelerini ziyaret etmiştir.[20] Cumhur-

19 Cabestan, "China Foreign and Security Policy Decision Processes under Hu Jintao", s. 70.

20 A. Miller, "The CCP Central Committee's Leading Small Groups", ss. 8-11.

başkanı yardımcısı doğrudan MAK üyesi değildir ancak 2012 yılında Xi'nin, Hu'nun halefi olacağı konusu kesinleşince MAK üyeliğine terfisi geciktirilmemiştir.

Deng dönemi dış politika yapım sürecinde, özellikle ABD ile ilişkilerin normalleştirilmesi aşamasından itibaren iç ve dış güvenlik konularının birbirleriyle etkileşimine farklı bir önem addedilmiş ve 2000'li yıllarından başından beri yumuşak güç ve güvenlik konuları da bu etkileşim ağına dâhil edilmiştir.[21] Dolayısıyla küreselleşen Çin'in dış politikasında çok boyutlu bir strateji oluşumuna tanık olmaktayız.

KARAR SÜRECİNDE Xİ JİNPİNG'İN LİDERLİĞİNİN ETKİSİ

Xi Jinping'in ÇKP genel sekreterliğinin erken dönemlerinden itibaren iki hedefe yöneldiği görülmektedir: İç politikada yolsuzluğun önlenmesi ve dış politikada aktif stratejilerin yürürlüğe konması. İç ve dış politikayı birbirine bağlayan şebekeye bakıldığında 2012'deki 18. Parti Kongresi'nin ardından Politbüro Yürütme Komitesinin kıdemli üyelerinden ve MAK yetkililerinden bazılarının yolsuzluk suçlamasıyla tasfiye edilmeleriyle Xi'nin kendi kadrolarının önünü açması da mümkün olmuştur. Öte yandan kamuoyunda popülaritesini artıran bu yolsuzluk soruşturmalarıyla Xi'nin gerek Parti gerekse birçok karar alma biriminde (MAK ve devlet kurumları) merkezî konumunu güçlendirmiş olduğu söylenebilir.[22]

Göreve geldiği günden beri Xi proaktif bir dış politika çizgisi izlemeye özen göstermiş, Asya Pasifik coğrafyasından Latin Amerika'ya, Avrupa'dan Afrika'ya değin Çin'in çok taraflı ve ikili diplomatik ilişkiler ağını geliştirmeye çalışmıştır. Onun döneminde dış politika alanındaki en önemli kurumsallaşmalar, *Ulusal Güvenlik Komisyonu, Asya Altyapı Yatırım Bankası* ile *Yeni Kalkınma Bankası* gibi güvenlik ve uluslararası yatırım teşkilatlarının kurulması olmuştur. Öte yandan *Bir Kuşak Bir Yol* stratejisiyle dış politika perspektiflerine yeni boyutların katılması söz konusu olmuştur.[23]

Xi Dönemi'nde dış politika yapım süreci merkezîleşirken katılım süreci çoğulculaşmıştır. Her ne kadar nihai karar aşaması Xi'nin de yer aldığı az sayıdaki karar erkinin çerçevesinde ortaya konsa da kararın formülasyonu sürecinde parti organları, MAK ve devlet bürokrasisi yanı sıra düşünce kuruluşları ve akademik kuruluşlar da rol almaya başlamışlardır.[24] Xi Dönemi'nin en önemli açılımı olarak Parti üst yönetimi ve ara kurullarının yanı sıra karar seçeneklerinin hazırlanması ve tartışılması aşamalarında Parti ve devlet dışı kurum ve kuruluşlara yer verilmesi olduğu belirtilebilir. Dolayısıyla üni-

21 Cabestan, "China Foreign and Security Policy Decision Processes under Hu Jintao", s. 65.

22 D.D. Zhang, "Understanding China's Politics, Economic Policy Makers and Policy Making under Xi Jinping, Treasury Paper -Australian Government, 2017, ss. 15-16.

23 Sh. Wang, "Xi Jinping's Centralisation of Chinese Foreign Policy Decision-Making Power", ss. 34-42; X. Li, "China's Foreign Policy Decision-Making Mechanism and One Belt One Road Strategy", *Journal of Contemporary East Asia Studies*, Cilt: 5, Sayı: 2, 2016, ss. 23-35.

24 D. Loh, "Diplomatic Control, Foreign Policy, and Change under Xi Jinping: A Field-Theoretic Account", *Journal of Current Chinese Affairs*, Cilt: 47, Sayı: 3, 2018, ss. 111-145.

versiteler ve düşünce kuruluşlarının sürece dâhil edilmeleriyle dünyadaki küreselleşme trendlerine bağlı olarak ekonomi ve ticaret-dış politika-toplumsal ihtiyaçlar gibi konuların bürokratik çerçevenin dışında tartışılması da mümkün olmuştur.[25] Bunların yanı sıra Çin siyasal sisteminde karşımıza çıkan Parti-Devlet ilişkilerinde aracı kurumların görevini gören merkezî yönetim gruplarının/kurullarının sayılarının Xi zamanında artırıldığını görmek mümkündür. Bu komisyonlara yeni katılanları aşağıda ayrıntılı olarak ele alacağız ancak hâlihazırda var olan komisyonlara bakıldığıda Finans ve Ekonomi, Tayvan İşleri, Propaganda ve İdeoloji, Parti İnşası, Hong Kong ve Makao, Tibet İşleri, Xinjiang (Sincan - Uygur) İşleri gibi komisyonların işlevlerini geliştirdikleri söylenmelidir. Nitekim başta Dış ilişkiler, Ulusal Güvenlik ve Tayvan konuları olmak üzere bu komisyonlardan en önemlilerinin başkanlığını da halen Xi yürütmektedir.

2017 yılındaki 19. Parti Kongresi'nde Xi'nin genel sekreterlik görev süresinin yenilenmesiyle beraber PBYK'ye yeni atanan üyeler arasında dış politika alanında yetkin, akademik ve diplomat kişiliklerin (Wang Huning, Yang Jiechi gibi) olması dikkatleri çekmiştir. Bu kongrede yaptığı konuşmasında Xi'nin ortaya koyduğu 2050 yılına kadar uzatılabilecek şekilde Çin'in "yeni bir uluslararası ilişkiler biçimi olarak" sunulan dış politikası hedeflerinin yanı sıra "Çin karakterli modern sosyalist ülke" inşası söyleminde "Çin toplumunun büyük hülyası" olarak "büyük ülke" imgesi ve amacı vurgulanmaktaydı.[26] İkinci dönem çerçevesinde Xi'nin liderliğinin çevresinde iktidarın merkezîleşmesi sadece Merkezî Komite ve PBYK nezdinde değil, aynı zaman bölgesel yönetimler düzeyinde de gerçekleşmiştir. Bu aşamada Li Zhanshu, Zhao Leji gibi kendisine sadık isimlerle hem Parti içi yapılarını hem de yasama kurumlarını kontrol ederken bürokrat ve teknokratlarla kararların yürürlüğe konulmasının denetlenmesi söz konusuydu. Öte yandan bu konuşmasında yer alan "Çin tarzı sosyalizm" sunumunda Xi, Mao'nun "Barış İçinde Birlikte Yaşamanın Beş İlkesi" ile Deng'in özgüven ilkelerini birleştirerek daha uzun vadeli ve hedefli bakış açısıyla kendisinden önceki liderlerden farklılaşan bir çizgi izlemektedir. Bu aşamada uzun vadeli hedeflerle Çin dış politikasının şekillenmesinde Xi'nin merkezî liderliğinin ötesinde onun karar alma sürecini destekleyecek kadrolaşmalarda sadakate liyakate önem verdiği görülmektedir. *Bir Yol Bir Kuşak* projesiyle beraber uluslararası iş birliğine dayalı kurumsallaşmaların devreye sokulmasıyla bu kadrolaşmanın oluşumu ve gelişimi Xi'nin dikey güç/iktidar yapılaşmasıyla da paralel olarak kurgulanmaktadır.[27] Bu çerçevede hep Parti-Devlet ilişkisinde *yönetim kurulları*nın rolleriyle bu kadro merkezîleşmesi sürekli sağlanmakta ve güçlü kılınmaktadır. Bunu piramidal olarak en üstteki nihai karar alıcıdan alttaki karar birimlerine doğru inerken tüm birimler arasındaki ge-

25 K. Kojima, "Politics under Xi Jinping: Centralization and Its Implications", *Public Policy Review – Policy Research Institute of Japan's Ministry of Finance*, Cilt: 16, Sayı: 3, Eylül 2020.

26 Söz konusu konuşma için bkz. Sh. Kawashima, "China's Foreign Policy Objectives and Views on the International Order Thoughts Based on Xi Jinping's Speech at the 19th National Congress", *Japan Review,* Cilt: 3, Sayı: 3-4, Kış-Bahar 2020, ss. 54-63. Ek olarak bk. Q.M. Zhang, "Diplomacy with Chinese Characteristics", *The Hague Journal of Diplomacy*, Cilt: 16, Sayı: 2-3, Mart 2021, ss. 358-369.

27 Loh, "Diplomatic Control, Foreign Policy, and Change under Xi Jinping: A Field-Theoretic Account", ss. 111-145.

çişkenliği ve sürdürülebilir iletişimi sağlayacak şebekeleşmenin belirli sadık kişiliklerle yürütülmesi dikkatleri çekmektedir.

Tablo 1. Loh'a göre Xi dönemi Çin dış politikası yapımında rol alan aktörler[28]

Birincil aktörler	**İkincil aktörler**
Politbüro Yürütme Komitesi	Emekli bürokratlar ve askerler
Dışişleri Bakanlığı	Düşünce kuruluşları
Merkezî Dışişleri Komisyonu	Temel üniversiteler
Halk Kurtuluş Ordusu	Akademisyenler
ÇKP Uluslararası İlişkiler Departmanı	Medya ve kamuoyu

Şu aşamaya kadar birinci aktörleri hep ele aldığımızdan ikinci aktörlere kısaca değinmek doğru olabilir. Xi Dönemi'nde karar alma sürecine dâhil edilen emekli bürokratlar arasında Çin HKO'nun önde gelen eski askerleri ya da komuta kademesindeki kişiliklerin yanı sıra BM nezdinde Çin'in daimî büyükelçiliğini üstlenmiş, Orta Doğu uzmanı olan eski diplomatlar yer almaktadır. Düşünce kuruluşları arasında en önemli olanları; Çin Uluslararası Stratejik Çalışmalar Enstitüsü, ÇHKO'ya bağlı Askerî Bilimler Akademisi, Şanghay Uluslararası İlişkiler Enstitüsü, Çin Çağdaş Uluslararası İlişkiler Enstitüsü başta olmak üzereyken bunların yanı sıra birkaç dernek ve enstitü de söz konusudur.[29] Önemli üniversiteler arasında CFAU, Renmin, Tsinghua, Pekin, Beijing Yabancı Etütler, Fudan ve Şanghay Jiaotong üniversiteleri sayılabilir. Medya kanalları arasında devlet kanalı CCTV, Global Times, Xinhua Haber Ajansı, HKO Günlük Gazetesi, China Daily gibi kurumlar zikredilebilir. Öte yandan her ne kadar makale kapsamında detaylı olarak ele alınmasa da Hong Kong'un dış politika konusu düzeyinden iç politika çerçevesine alınmasında Xi kendisinden önceki liderlere göre çok daha merkeziyetçi ve katı bir strateji takip etmektedir. İnsan haklarından özgürlük tartışmalarına değin devletin güvenliğini ön planda tutan bakış açısıyla Hong Kong'daki yönetimin özerkliğinin kademeli olarak merkezî yönetime devredilmesi tartışmalarında her ne kadar bölgesel idareler ve çıkar grupları kendi görüşlerini dile getirseler de Parti ve Devlet kurumlarının tek sesli olarak davranması ve buna paralel olarak bölgesel yönetim yapılarının da bu merkeziyetçiliği tatbik etmeleri, söz konusu alanda karar birimleri dinamiklerinin çoğulculuğundan daha çok en üstteki merkezî otoritenin emirlerinin alt makamlarca harfi harfine uygulanması şeklinde ilerlediğini göstermektedir.[30] Kararların hazırlanması ve verilmesi sürecinde belirli bir toplu

28 Loh, "Diplomatic Control, Foreign Policy, and Change under Xi Jinping: A Field-Theoretic Account", s. 122.

29 Q. Zhao, "Moving Between the Inner Circle and the Outer Circle: The Limited Impact of Think Tanks on Policy Making in China", *China's Foreign Policy: Who Makes It, and How Is It Made?,* G. Rozman (der.), (New York, Palgrave, 2012), ss. 128-129; S.B. Glaser, "Chinese Foreign Policy research Institutes and the Practice of Influence", *China's Foreign Policy: Who Makes It, and How Is It Made?* G. Rozman (der.), (New York, Palgrave, 2012), ss. 92-93.

30 Kawashima, "China's Foreign Policy Objectives and Views on the International Order Thoughts Based on Xi Jinping's Speech at the 19th National Congress s. 63.

koordinasyon genel sekreterlik ve yönetim kurullarınca yerine getirilirken kararların uygulanması da yukarıdan aşağıya en hiyerarşik şekilde gerçekleşmektedir. Nitekim Hong Kong ile ilgili Xi Dönemi'nde uygulanılan katı ve merkeziyetçi politika stratejisinin olası bir Tayvan'ın Çin ana karası ile bütünleşmesi politikasında ya da girişiminde de geçerli olması söz konusu olabilir.

Kurumsal Merkezîleşme Sürecindeki Ara Karar Yapıları: Küçük Sınırlı Grupların Çoğaltılmasıyla Özerk Gruplar Koalisyonuna Geçiş

Göreve geldiği dönemde var olan karar alma sistemine karşı memnuniyetsizliğini dile getirdiği konuşmalarında özellikle kullandığı "üst düzeyde tasarım" (*dingceng sheji / design of top level*) ifadesi hem iç hem de dış politika karar mekanizmalarının yeniden yapılandırılması arayışı olarak değerlendirilmektedir.[31] Bu yeni yapılanma politikası için Parti içerisinde üç yeni kurumdan söz edilebilir: *Kapsamlı Derinleştirici Reformlar İçin Merkezî Yönetim Grubu / Komisyonu, Siber Uzay Güvenliği/İşleri Merkezî Yönetim Grubu* ve *Ulusal Güvenlik Komisyonu*. 2013 Kasım'ında gerçekleştirilen 18. Parti Merkezi Komitesinin 3. Oturumu'nda kurulmasına karar verilen ve 2018 yılındaki adlandırılış şekliyle *Kapsamlı Derinleştirici Reformlar İçin Merkezî Komisyon (Zhongyang Shen'gai Wei)*, Xi'nin başkanı olduğu ve 3 kişilik bir yardımcılar (kurulduğunda Li Keqiang, Liu Yunshan ve Zhang Gaoli; 19. Parti Komitesi döneminde Li Keqiang, Wang Huning ve Han Zheng) heyeti ve sekreterya ile oluşturulmuştur. Bu komisyon; ekonomik ve çevresel konularda reformların hazırlanması, demokrasi, hukuki sistem, toplumsal ve kültürel politikalardaki stratejilerin belirlenmesi, parti yapılanması ve disiplin süreçleriyle ilgili aşamaların ele alınması gibi temel hedeflerle görev gruplarının oluşturulduğu bir şekilde örgütlenmiştir. Buradaki amaç, Xi'nin görev yetkilerinin merkezîleştirilmesinde eski karar alma süreçlerinden gelen bürokratik ve siyasal yönlendirmelerin bertaraf edilip parti yapılanmasının reforme edilmesi gibi yorumlanabilir.[32] Bu komisyonun yanı sıra yine 2013'teki 18. Merkezî Komitenin 3. Oturumu'nda kuruluşu ilan edilen ve ilk toplantısını Şubat 2014'te gerçekleştirilen *Siber Uzay İşleri Komisyonu* (*Zhongyang Wangxin Wei*), özellikle internet ağları güvenliği ve sansürlenmesine dair stratejilerin yürütülmesi amaçlı olarak görevlendirilmiştir. Bu komisyon aynı zamanda devlet medyasının denetlenmesini üstlenen *Kamuoyu Bilgilendirme Merkezi*nin de yürütücülüğünü üstlenmektedir. 2018 yılında adı Siber Güvenlik ve Bilgilendirme Komisyonu olarak değiştirilen kurulun yine başında Xi ve yardımcısı Li Keqiang ve özel sekretaryası bulunmaktadır.

31 Wang, "Xi Jinping's Centralisation of Chinese Foreign Policy Decision-Making Power", s. 35.

32 D.D. Zhang, "Understanding China's Politics, Economic Policy Makers and Policy Making under Xi Jinping, Treasury Paper -Australian Government, 2017, ss. 18-20.

2013 yılındaki 18. Merkezî Komitenin 3. Oturumu'nda kurulmasına karar verilen (Merkezî) *Ulusal Güvenlik Komisyonu* (Zhongyang Guojia'anquan Weiyuanhui), ÇKP'nin en üst düzey karar yapısını bir araya getiren bir yapı olarak tanımlanabilir. Böylesi bir aracı kurumun kuruluşunun tartışılması Jiang Zemin'in Genel Sekreterliği Dönemi'nde ilk kez söz konusu olmuştur. Onun 1997 yılındaki ABD ziyareti sonrasında Amerikan dış politikasında etkili olan *Ulusal Güvenlik Kurulu (National Security Council*) düşüncesinden hareketle tartışmalar başlamış ve 1999 yılında ABD'nin Kosova müdahalesi sırasında Belgrad'daki Çin büyükelçiliğinin vurulmasının ardından istihbarat şebekeleriyle bakanlıklar arasında ilişkilerin kopukluğu ve üst liderlik kadrosunun etkisizliği eleştirileriyle böyle bir ara kurulun kurulması gündeme gelmişti. Göreve geldiği 2012 yılından itibaren Xi'nin "Çin özellikleriyle Büyük Güç Diplomasisi" söylemiyle[33] dış politika, istihbarat ve askerî güvenlik alanlarındaki karar etkililiğini artırmak adına böyle bir sınırlı küçük grup niteliğindeki aracı bir birimin oluşturulması gerekli olmuştur. Ülkenin güvenlik aygıtı çerçevesindeki tüm grupları bir araya getirip bunlar üzerinde Genel Sekreter'in siyasal önderliğini de pekiştirmek amacını taşımaktadır. İlk toplantısını 15 Nisan 2014 tarihinde gerçekleştiren Komisyon'un ilk karar çıktıları; ulusal güvenliği sağlarken Çin toplumunun "Çin tarzı sosyalist sistem"e olan güvenini ve bütünleşmesini sağlamlaştırmak ve ülkedeki barış ve istikrar düzenini garanti altına almak olarak belirtilmişti. Genel sekreterin başkanı ve iki yardımcısının (Li Keqiang ve Li Shanshu) olduğu bu komisyonda sekreterya da bulunmaktadır.[34]

Tüm bu küçük sınırlı karar birimlerine bakıldığında çoğunun başkanının başat lider olduğu ve kadrolarının hep aynı siyasal kişiliklerle dönüşümsel (rotasyon) olarak görevlendirildiği görülür. Dolayısıyla farklı farklı görev alanları varmış gibi görünse de tüm ekibin Xi'nin merkezî otoritesinin çevresinde şekillenmesi aslında tek parçalı bir yönetim yapısını bizlere göstermektedir. Karma yapılar gibi görülse de karar sürecinin tamamen merkezîleştiği ve başat liderle uyumlu çalışan bir küçük sınırlı grup ekibinin varlığı söylenebilir. Bu anlamda bakıldığında Xi'nin karar alma sisteminin *bütüncül/bütünlükçü* (*holistic*) yapıda şekillenmektedir. Bu sistem tamamen merkeziyetçi, hızlı şekilde efektif ve otoriter bir yapı göstermektedir.

Daha önceki dönemlerde (Deng, Jiang ve Hu) dış politika alanında karar seçeneklerinin hazırlanmasında Dışişleri Bakanlığı[35] ön plana çıkmakta ve üniversitelerden düşünce kuruluşlarına kadar danışma ağlarında bu kurum merkezî anlamda etkin rol almaktaydı.[36] Bakanlığın ayıklama yaptığı karar seçenekleri Merkezî Dışişleri Komisyonuna

33 S. Zhao, "Chinese Foreign Policy as a Rising Power to find its Rightful Place", *Perceptions – Journal of International Affairs*, Cilt:18, Sayı:1, Bahar 2013, ss. 101-128.

34 W. Hu, "Xi Jinping's Big Power Diplomacy and China's National Security Commission (CNSC)", *Journal of Contemporary China*, Cilt: 25, Sayı: 98, Mart 2016, ss. 163-177.

35 Çin Dışişleri Bakanlığı'nın Afrika özelindeki girişimlerine dair bk. L. Corkin, "Redefining Foreign Policy Impulses toward Africa: The Roles of the MFA, the MOFCOM and China Exim Bank", *Journal of Current Chinese Affairs*, Cilt: 40, Sayı: 4, 2011, ss. 61-90.

36 Çin'deki düşünce kuruluşlarına dair daha detaylı bilgi için bk. Ahmad, M. ve Mughal, R.A., "The Foreign Policy Think Tanks in China: Input, Access, and Opportunity", *Asian Affairs: An American Review,* Cilt: 38, Sayı: 3, Temmuz-Eylül 2011, ss. 143-155.

sunulmaktaydı. Xi Dönemi'nden itibaren karar seçeneklerinin hazırlanması ve ayıklanması, düşünce kuruluşları ve üniversitelerden yararlanılması görevleri tamamen Merkezî Komisyonun düzeyine çekilmiş ve dolayısıyla lider kadrosunun tüm seçeneklerden haberdar edilmesi sağlanmıştır. Buna paralel olarak günümüzde Wang Yi'nin kontrolündeki Dışişleri Bakanlığının karar yapım sürecinde tamamen geri plana çekildiği ve sadece yukarından alınmış kararların uygulanma mercisi olarak işlediği vurgulanmalıdır.

SONUÇ YERİNE

Mao'dan Xi Dönemi'ne kadar dış politika alanındaki karar alma birimlerinin gelişimine bakıldığında her zaman merkezde Politbüro Yürütme Komitesi görülmektedir. Her ne kadar Mao'nun kişiselleşmiş iktidarının ardından Deng Dönemi'nde bu komitenin rolünün güçlenmesi ve yapılaşması söz konusu olmuşsa da günümüzde bu gelenek devam etmektedir. Nitekim Xi Dönemi'nde de bu kurumun merkezî rolü sürmektedir ve Genel Sekreterliğin de bu kurum içerisinde yapılandığı hatırlanacak olursak Mao'ya göre Xi'nin liderliğinin daha çok kadro hareketinden destek aldığını söylemek daha doğru olacaktır. Mao Dönemi'nin dış politika hedefleri daha çok ulusal beka, devlet inşası, sosyalist modelin yürürlüğe konması, Büyük Sıçrama ve Kültür Devrimi gibi yapısal politikalar üzerinden şekillenirken liderlik kültü ister istemez tek adam merkezli bir yapıyı ön plana çıkarmaktaydı ve en baştan beri belirli bir üst karar alma kadrosu olsa bile Mao ile çelişmeleri pek söz konusu olamıyordu. Bunun sınırları Kültür Devrimi sırasında apaçık belli olmuş ve başta Deng'in de aralarında bulunduğu kadro tasfiyeleri gündeme gelmiştir. Mao sonrasında partinin değişik kanatlarını kucaklayan ancak ÇHKO gibi askerî bürokrasiden gelenlerin etki alanlarını bir nebze sınırlandıran bir karar alma yapılanması Deng'den itibaren söz konusu olmuş ve PBYK bu sistemin merkezinde kemikleşmiştir.

Deng'i takip eden Jiang ve Hu'nun dış politika alanına daha temkinli ve mesafeli yaklaşmaları nedeniyle karar birimlerinin rolleri daha net değildi ve daha çok ekonomik kalkınma önceliği olduğundan ulusal ve uluslararası sorunların (Hong Kong, Sincan, Tayvan, Tibet gibi) tartışılmasının ön plana çıkması sınırlı çerçevelerde olmuştur. Ancak dış politikaya (özellikle de Tayvan ve Dış Çinliler konusuna) özel bir ilgi duyan ve *Bir Bir Kuşak Yol* Projesi'yle çok farklı bir liderlik çizgisi sunan Xi Dönemi'nde PBYK dışındaki karar birimlerinin çeşitlendirildiğine tanık olunmaktadır. 2013 yılından beri Merkezî Dışişleri Komisyonu ve Ulusal Güvenlik Komisyonu gibi ara yapıların kurulmasıyla bu dönemde Parti-Devlet ilişkileri daha da kemikleşmiş, merkezî karar birimleri dış (ikincil) aktörlerden danışsal destekler almaya başlamış, dolayısıyla MAK'ın da yeniden yapılandırılıp ulusal ekonomiyle de ilişkilendirilmesiyle PBYK'ya yeni can damarları katılmıştır.

Xi'nin uluslararası ilişkilerde ve küresel iktisadi yapılanmalarda "büyük güç" ve "Çin karakterli sosyalizm" söylemleriyle Bir Kuşak Bir Yol Projesi, Tayvan'dan Güney Çin Denizi'ne, Hong Kong'dan Uygur sorununa değin iç ve dış politikayı aynı anda ilgilendiren

birçok açılımı kendi liderlik stratejilerinde bütünleştirmeye çalışması karar alma sürecinde merkezileşme olgusunu doğurmaktadır. Komünist sistem içerisinde Parti'den Devlet'e doğru indirgenmiş bir dikey güç yapısında Xi'nin bu yeni bütüncül stratejisine uygun olarak dış politika ve ulusal güvenliğe dair karar alma kurumlarını yeniden şekillendirmesi kaçınılmazdı. Bu çerçevede başat liderliğinin ötesinde küçük sınırlı gruplarla karma (özerk) gruplar arasında karmaşık bir yapılanma sürecine giderken aslında kadrolaşmada liyakate ve sadakate bağlı olarak belirli isimler üzerinde yoğunlaşan bir tercihe odaklanmıştır. Her ne kadar küçük sınırlı gruplar ve özerk gruplara bağlı yapılanmalar sayıca çoğalmış gibi görünse de rotasyon gibi belirli isimlerin birçok farklı görevler üstlenerek çok düzeyli yetkilendirildikleri ve dolayısıyla da başat lidere doğrudan bilgi ve karar seçenekleri aktarmada muktedir kılındıkları görülmektedir. Bu çerçeveden bakıldığında Parti-Devlet ilişkilerinin özellikle dış politika ve ulusal güvenlik alanlarında daha akışkan ve daha hızlı işlemesi olanaklı kılınmıştır. Dolayısıyla "büyük güç" olma arzusundaki Çin'in askerî bir güç yapılanmasından daha çok dış politika ve küresel ekonomi aktörü olarak ön plana çıkarılması da daha mümkün olmaktadır. MAK ve HKO'nun geri plana çekilerek Tayvan, Hong Kong, Güney Çin Denizi gibi sorunlara odaklanan ve ASEAN'dan Asya Pasifik örgütlenmelerine değin çok taraflı diplomasiyi de sahiplenen daha proaktif bir dış politika söylemi ve ülkenin iç istikrar dengelerine daha hassas bir ulusal güvenlik stratejisi benimseyen bir karar alma çerçevesi burada görülmektedir. Bu aşamada Xi Jinping'in merkezîleşme stratejisi sadece başat lider odaklı bir yapılanma değil, aynı zamanda tüm karar alma mekanizmaları arasındaki koordinasyonu ve akışkanlığı sürdürülebilir kılma çabasına da odaklanmaktadır. Ülke liderliğin hedeflerin çoğalması ve karmaşıklaşmasıyla karar alma kurumlarının da çeşitlenmesi kaçınılmaz hâl almıştır, yeter ki bunlar arasındaki uyumun yapılandırılmasında lider oligarşisinin kontrolü geçerli olsun. Bu açıdan bakıldığında Xi Jinping'in böyle bir Parti-Devlet dengesinin içerisine doğru konuşlandırılmış bir kadroyla çalıştığını ve kurumlar arası ilişkileri bu kadrolar üzerinden yönettiği anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

Ahmad, M. Ve Mughal, R.A., "The Foreign Policy Think Tanks in China: Input, Access, and Opportunity", *Asian Affairs: An American Review,* Cilt: 38, Sayı: 3, Temmuz - Eylül 2011, ss. 143-155.

Allison, G.T., *Essence of Decision: Explaining the Cuban Missile Crisis*, (Boston: Little Brown, 1971).

Allison, G.T. ve Zelikow, P., *Essence of Decision: Explaining the Cuban Missile Crisis*, (New York: Longman, 1999), 2. Baskı.

Cabestan, J.P., "China Foreign and Security Policy Decision Processes under Hu Jintao", *Journal of Current Chinese Affairs*, Cilt: 38, Sayı: 3, 2009, ss. 63-97.

Cabestan, J.P. ve Vermander, B., *La Chine en quête de ses frontières: La confrontation Chine-Taiwan*, (Paris, Presses de Sciences Po., 2005).

Corkin, L., "Redefining Foreign Policy Impulses toward Africa: The Roles of the MFA, the MOFCOM and China Exim Bank", *Journal of Current Chinese Affairs*, Cilt: 40, Sayı: 4, 2011, ss. 61-90.

Glaser, S.B., "Chinese Foreign Policy research Institutes and the Practice of Influence", içinde *China's Foreign Policy: Who Makes It, and How Is It Made?* G. Rozman (der.), (New York, Palgrave, 2012), ss. 87-124.

Halperin, M.H. *Bureaucratic Politics and Foreign Policy*, (Washington, DC: Brookings Institution, 1974).

Hermann, M.G., "How Decision Units Shape Foreign Policy: A Theoretical Framework", *International Studies Review*, Cilt: 3, Sayı: 2, Yaz 2001, ss. 47-81.

Hermann, M.G., "The Role of Leaders and Leadership in the Making of American Foreign Policy", içinde *The Domestic Sources of American Foreign Policy*, Charles W. Kegley, Jr., and Eugene R. Wittkopf (der.), (New York: St. Martin's Press, 1988).

Hermann, M.G., "Leaders and Foreign Policy Decision Making", içinde *Diplomacy, Force, and Leadership,* D. Caldwell, Timothy J. McKeown (der.), (Boulder, CO: Westview Press, 1993).

Hermann, M.G. ve Hagan, J.D., "International Decision Making: Leadership Matters", *Foreign Policy*, Sayı: 100, Bahar 1998, ss. 124-137.

Hermann, M.G. ve Hermann, C.F., "Who Makes Foreign Policy Decisions and How: An Empirical Inquiry", *International Studies Quarterly*, Cilt: 33, 1989, ss. 361-390.

Hermann, M.G., Hermann, C.F. ve Hagan, J.D., "How Decision Units Shape Foreign Policy Behavior", içinde *New Directions in the Study of Foreign Policy*, C. F. Hermann, C. W. Kegley, Jr. ve J. N. Rosenau (der.), (London: Allen & Unwin, 1987).

Hermann, M.G., ve Preston, T., "Presidents, Leadership Style, and the Advisory Process", içinde *Domestic Sources of American Foreign Policy*, James McCormick and Eugene R. Wittkopf, Lanham (der.), (MD: Rowman and Littlefield, 1999).

Hu, W., "Xi Jinping's Big Power Diplomacy and China's National Security Commission (CNSC)", *Journal of Contemporary China*, Cilt: 25, Sayı: 98, Mart 2016, ss. 163-177.

Jakonson, L. ve Manuel, R., "How are Foreign Policy Decisions Made in China?", *Asia and the Pacific Policy Studies*, Cilt: 3, Sayı: 1, 2016, ss. 101-110.

James, P. ve Zhang, E., "Chinese Choices: A Poliheuristic Analysis of Foreign Policy Crises, 1950-1996", *Foreign Policy Analysis*, Sayı: 1, 2005, ss. 31-54.

Ji, Y., "China's National Security Commission: Theory, evolution and operations", *Journal of Contemporary China*, Cilt: 25, Sayı: 98, Mart 2016, ss. 178-196.

Kawashima, Sh., "China's Foreign Policy Objectives and Views on the International Order Thoughts Based on Xi Jinping's Speech at the 19th National Congress", *Japan Review,* Cilt: 3, Sayı: 3-4, Kış-Bahar 2020, ss. 54-63.

Kojima, K. "Politics under Xi Jinping: Centralization and Its Implications", *Public Policy Review - Policy Research Institute of Japan's Ministry of Finance*, Cilt: 16, Sayı: 3, Eylül 2020, 21 sayfa.

Lee, S. "An Institutional Analysis of Xi Jınping's Centralization of Power", *Journal of Contemporary China*, Cilt: 26, Sayı: 105, 2017, ss. 1-12.

Li, X., "China's Foreign Policy Decision-Making Mechanism and One Belt One Road Strategy", *Journal of Contemporary East Asia Studies*, C. 5, No. 2, 2016, ss. 23-35.

Loh, D., "Diplomatic Control, Foreign Policy, and Change under Xi Jinping: A Field-Theoretic Account", *Journal of Current Chinese Affairs*, Cilt: 47, Sayı: 3, 2018, ss. 111-145.

Lu, N., "The Central Leadership, Supraministry Coordinating Bodies, State Council Ministries and Party Departments", içinde *The Making of Chinese Foreign and Security Policy in the Era of Reform*, M. Lampton (der.), (Stanford, Stanford Uni. Press, 2001), ss. 39-60.

Miller, A. "The CCP Central Committee's Leading Small Groups", *China Leadership Monitor*, Sayı: 26, Güz 2008, ss. 8-11.

Miller, A. "Xi Jinping and the Party Apparatus", *China Leadership Monitor*, Sayı: 25, Yaz 2008, ss. 6-8.

Shambaugh, D., "China's Propaganda System: Institutions, Process and Efficacy", *The China Journal*, Sayı: 57, Ocak 2007, ss. 26-59.

Shirk, S., *China: Fragile Superpower*, (New York, Oxford Univ. Press, 2007).

Snyder, R., Bruck, H.W. ve Sapin, B., *Foreign Policy Decision Making: An Approach to the Study of International Politics*, (New York: The Free Press, 1962).

Sun, Y. *Chinese National Security Decision-Making: Processes and Challenges*, (The Brookings Institution – Center for Near East Asian Policy Studies, 2013).

Wang, Sh. "Xi Jinping's Centralisation of Chinese Foreign Policy Decision-Making Power", *East Asian Policy*, Cilt: 9, Sayı: 2, Nisan 2017, ss. 34-42.

Zhang, D.D., "Understanding China's Politics, Economic Policy Makers and Policy Making under Xi Jinping, *Treasury Paper -Australian Government*, 2017.

Zhang, Q.M., "Diplomacy with Chinese Characteristics", *The Hague Journal of Diplomacy*, Cilt:16, Sayı: 2-3, Mart 2021, ss. 358-369.

Zhao, Q. "Moving Between the Inner Circle and the Outer Circle: The Limited Impact of Think Tanks on Policy Making in China", içinde *China's Foreign Policy: Who Makes It, and How Is It Made?*, G. Rozman (der.), (New York, Palgrave, 2012), ss. 125-149.

Zhao, S., "Chinese Foreign Policy as a Rising Power to find its Rightful Place", *Perceptions – Journal of International Affairs*, Cilt: 18, Sayı: 1, Bahar 2013, ss. 101-128.

ÇİN'İN KÜLTÜREL VE DİNÎ YAPISI

Prof. Dr. Abdürreşit Celil Karluk*

Özet

Bu çalışma, modernleşme süreci, azınlıklar konusu ve ideolojik yapı gibi noktalara odaklanarak kültürel ve dini unsurların Çin siyaseti ve toplumu üzerindeki şekillendirici etkisine ışık tutmaktadır.

GİRİŞ

Yarı sömürge ve yarı feodal süreci uzun süren kanlı savaşlarla sonlandıran Çinliler, 1949 yılında Çin Komünist Partisinin (ÇKP) efsanevi lideri Mao Zedong'un önderliğinde milliyetçi Çinlileri mağlubiyete uğratarak Çin anakarasına hâkim olmuştur. Sosyalist rejim, Mao'un ölümüne (1976) dek ülkede çeşitli devrimleri gerçekleştirerek toplumsal ve kültürel yapıda ciddi dönüşüm ve değişimlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Mao'un ölümünden sonra ÇKP lideri olarak sahneye çıkacak olan Deng Xiaoping, Çin'i bahsi geçen temeller üzerinden yeni bir döneme hazırlamıştı. ÇKP, Deng Xiaoping önderliğinde (1979 yılında) "reform ve açılma" politikası ve stratejisini uygulamaya koyarak ülkenin kıyı ve sahil bölgelerinde kademeli/bölgesel kalkınma programlarını ihtiyatlı fakat cesur adımlarla uygulamaya koymuştur (Celil, 2001: 265-283). Bu program, içeriği itibarıyla Deng yönetiminin iddialı bir şekilde dillendirmiş olduğu "Dörtlü Modernleşme/四个现代化[1]"yi gerçekleştirmeyi hedefliyordu. Bu hedef doğrultusunda uygulanan kalkınma ve modernleşme icraatları Çin'deki azınlık milliyet (çevre Çin) ile egemen milliyet konumundaki Han Çinlileri (merkez Çin) arasında daha sonraları belirginleşecek olan başta ekonomik olmak üzere sosyal, kültürel, eğitsel ve diğer alanlardaki keskin kutuplaşmanın tohumunu da atmış bulunuyordu. Özellikle Çin'deki azınlık statüsünde bulunan milliyetlerin yoğun olarak yaşadığı orta ve batı bölgeler bu süreçte göz ardı edilmiş veya kalkınmada öncelik tanınmamıştır.[2]

ÇHC Anayasası'nın giriş bölümünde "Çin Halk Cumhuriyeti, ülkedeki bütün milliyetlerin ortaklaşa katılımı ile inşa edilen çok milliyetli ülkedir/中华人民共和国是全国各族人民共同缔造的统一的多民族国家" şeklinde belirtildiği gibi Çin ülkesi esasında

* Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler

1 "Dörtlü Modernleşme" (四个现代化), Deng Xiaoping öncesinde de dillendirilen fakat Deng ile gerçekleştirilme fırsatını yakalayan tarım, sanayi, bilim ve teknoloji ile ulusal savunma alanlarında kapsamlı reformlara gidilmesini hedefleyen, güçlü Çin inşa etme gayesi güden siyasal programının adıdır.

2 Quan Yi (全毅), "论中国经验与中国模式", 福建论坛 (人文社会科学版) Sayı: 1, 2011; Abdürreşit Celil, "Çin Halk Cumhuriyeti'nde Sosyo-Ekonomik Kalkınma Girişimleri ve Reformlar", *Kök Araştırmaları, Kök Sosyal ve Stratejik Araştırmaları*, Cilt I, Sayı: 3, 2001, ss. 265-283.

sosyolojik olarak çok milliyetli, çok inançlı ve çok kültürlü bir ülkedir[3]. Çin'de resmî olarak (yasalarca) tanınmış 56 farklı milliyet vardır.[4] Bunların içinde Han milliyeti (汉族) ülkenin egemen milleti olarak kabul edilirken geri kalan 55 milliyet ise azınlık olarak kabul edilmiştir[5].

ÇKP iktidarı ele geçirdikten sonra ülkenin çok milliyetli ve çok kültürlü sosyolojisini dikkate almış ve 55 farklı milliyeti resmî azınlık olarak kabul etmiştir. Bu süreçte sosyalist ideolojisi gereği görünüşte Stalinist milliyet tanımlaması referans alınmışsa da mahiyette Han Çinlisinin çıkarlarını önceleyen geleneksel milliyet anlayışından sapmayan uygulamaların esas alındığı görülmüştür. Bundan dolayı farklılıkları tanıma süreci başından beri çelişki ile dolu olmuştur. İtiraz veya sorgulamaya imkân tanımayan rejim, çelişkilerin üstünü sürekli olarak kapatmaya çalışmıştır. Dillendirilenler ise çeşitli suçlamalar ile cezalandırılmıştır. Örneğin Stalinist "millet" tanımına göre tek millet olması gerektiği vurgulanan Uygur-Özbek ayrımı üzerindeki sorgulamalar "Pantürkist" veya "yerel milliyetçilik" etiketi ile cezalandırılmıştır. Stalin tarafından yapılmış bu tanımlamaya göre[6] bir grubun ayrı bir milliyet olabilmesi için ortak bir iletişim diline, yoğun olarak birlikte yaşadığı ortak mekâna/coğrafyaya, ortak iktisadi yaşama ve ortak kültür temelinde teşkil etmiş olan ortak psikolojik özelliklere sahip olması gerekiyordu. Bu özellikler içinde dil en önemli özellik olarak kendini göstermiştir. Fakat Çin'de Döngenlerin ayrı bir milliyet olarak belirlenmesinde dil özelliğinden ziyade dini kimliğinin daha fazla dikkate alındığı görülmüştür. Elbette, milliyetleri belirleme sürecinde işbu tanımlamaya tamamen uyulduğu ise kesinlikle söylenemez.

Çin'in resmî istatistik verilerine göre[7] ülke nüfusunun yaklaşık %9'unu teşkil eden azınlıkların yaşadığı bölgeler, ülke toplam yüz ölçümünün %65'e yakınını teşkil etmekte olup Çin literatüründe "Azınlık Milliyetler Bölgeleri" olarak adlandırılmaktadır. Bu bölgeler kültürel, dini ve etnik farklılıkların yaygın ve belirgin olduğu bölgelerdir. Aynı zamanda Çinli bölgelerinden çeşitli teşvik politikaları ile gerçekleştirilen ve gerçekleştirilmeye devam eden yoğun Çinli göçü azınlık bölgelerindeki demografik yapıyı altüst ederken kültürel olarak çoğulculuğu ortadan kaldırmaktadır. Buna ek olarak soğuk savaş sonrasında uygulanan tek milliyet ve tek kültür politikalarının işbu farklılıkları hızla azalttığı hatta bazı azınlık bölgelerinde ilgili farklılığın yok olmaya yüz tuttuğu da gözlemlenmiştir. Nüfusu ve kültürel nüfuzu ile canlı milli hafızası olan Tibetli ve Doğu Türkistan Türk böl-

3 中华人民共和国宪法, http://www.gov.cn/gongbao/content/2004/content_62714.html, Erişim: 17.03.2017

4 Ho, Wai-Yip. "Mobilizing the Muslim Minority for China's Development: Hui Muslims, Ethnic Relations and Sino-Arab Connections". *Journal of Comparative Asian Development*, 2013, 12.1, s.87.

5 Gu Youshı (顾有识) ve Luo Shujie (罗树杰), *Çin Etnografyası/*中国民族志、 Heilongjiang Halk Neşriyatı/黑龙江人民出版社, 2003, s.2.

6 Stalin (斯大林), Maksizm *ve Milliyetçilik/*马克思主义和民族主义, Stalin Koleksiyonu/斯大林全集, II. Cilt/第二卷, Merkezi Tercüme Dairesi Neşriyatı/中央编译出版社, 1913, s. 294.

7 Abdurreşit Celil Karluk, "Çin Halk Cumhuriyeti'ndeki Milliyetlerin Dağılımı ve Etno-Demografik Özellikleri", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2009 Güz (11), s. 67.

gelerinde mecburi tek tip Çinli vatandaş yaratma sürecine karşı direnişin ortaya çıkması sonucunda etnik ve dinî çatışmaların da yaşandığı, sorunların uluslararası nitelik kazandığı da bilinen bir gerçekliktir.

Çin'in en az 2500 yıllık tarihine genel olarak baktığımızda Doğu Asya'nın en bereketli topraklarında gelişen ve sağlam adımlarla sürekli genişleyen Çin kültürü, farklı kültürler ile olan etkileşimlerinde genellikle hayatta kalmayı başarmış, öteki kültürleri içine alarak veya işgal ederek eritmiştir. Bu şekilde gelişen Çin kültürü Doğu Asya'nın en güçlü uygarlığı olan Çin Uygarlığının belirleyicisi olmuş, çevresinde başta Kore ve Vietnam olmak üzere çok sayıda komşu kültürleri hem etkilemiş hem de beslemiştir. Bu etkileme ve besleme süreci içinde çevresinde kendisinden güçlü, farklı bir kültürün dolayısıyla kendisi ile boy ölçüşecek farklı bir uygarlığın da doğmasını engelleyebilmiştir. Uygarlık tarihinde günümüze kadar yaşamayı başaran ender bir uygarlık olarak Çin Uygarlığı, dolayısıyla Çin kültürü öteki uygarlık ve kültürlerce merakla izlenmekte ve incelenmektedir.

Bu bölümde, Çin'in en az üç bin yıllık süreçte farklı kültürler ve uygarlıklar karşısında yok olmadan güçlenerek modern çağa ulaşmasını temin eden, küreselleşen çağda yumuşak gücünü daha aktif ve verimli kullanmasına imkân veren Çin kültürü ile değerler sistemi üzerinde durulacaktır.

ÇİN'İN KÜLTÜREL YAPISI

Çin, bir coğrafyanın adı olduğu kadar kadim bir medeniyetin de adıdır. Çin coğrafyası, Doğu Asya'daki en bereketli toprakların bulunduğu ovalar ve düzlükler ile çevresindeki kıyılar, dağlık platolar ve kuzeyindeki bozkırın genel adıdır. Daha önceki çalışmalarımızda[8] üzerinde detaylı durduğumuz üzere Çin'i sosyolojik açıdan genel olarak kültürel Çin ve politik Çin diye ikiye ayırmış idik. Konumuz itibarıyla üzerinde durulması gereken husus ise kültürel Çin'dir. Kültürel Çin'i anlamak aslında Çin'i anlamaktır. Çin'in kültürel yapısını anlamak da Kültürel Çin'i anlamak ve okumaktır. Dolayısıyla Çinliliği anlamak demektir. Çinliliği anlayabildiğimizde Çin'in iç ve dış politikasını, hedeflerini, ötekilere bakışını velhasıl günümüzde evrensel değerler ile çatışan, farklılıklara saygısız, kurallara uymak yerine sürekli kural koyma hevesi güden ÇHC'yi hatta ÇHC zıddı olarak Çin uygarlığının öteki alternatifini sunan, uygar dünya ile barışık, evrensel değerlere saygılı Tayvan'ı ve Tayvan Çin kültürünü tanıyabiliriz. O zaman, "Sosyolojik olarak *kültürel Çin* ne demektir?" sorusunu şu şekilde cevaplayabiliriz: *Çinliliği oluşturan bütün unsurların yani Çin kültürünün tamamen hâkim olduğu, farklılığın nispeten bulunmadığı (veya Çinlilerce bulunmadığına inanıldığı) homojen bir gerçekliktir*.

8 Abdürreşit Celil Karluk, *Çinlilik ve Çin'de Ötekiler*, Atlas Yayınları, 1. Baskı, 2019. İlgili çalışmanın genişletilmiş ikinci baskısı için bk. Abdürreşit Celil Karluk, *Çinlilik ve Çin'de Ötekiler*, Nobel Yayınları, 2. Baskı, 2021.

Çin'in kültürel yapısı kadim geleneğindeki süreklilik ve sürdürülebilirlik temelinde değişerek gitgide tekâmüle eren, yaşam gücü ve bağışıklığı artan kültürel kurumlarından oluşmaktadır. Aşağıda bu kültürel kurumları ayakta tutan Çin milli kültürü üzerinde etnografik bilgileri vermeye çalışalım.

ÇİN KÜLTÜRÜNÜN OLUŞMA EVRELERİ

Ünlü Sinolog W. Eberhard[9], Çin kültüründen ancak MÖ 1050 yılından itibaren bahsedebileceğinden, bundan öncekilerin hepsine "Proto Çin" yahut buna benzer bir isim verilebileceğimizden bahseder. Ayrıca MÖ 3. yüzyılda Doğu Asya coğrafyasında ne bir birlik teşkil eden Çin kültürü ne de bir vahdeti olan bir Çin nüfuzunun olmadığını da vurgular. Fakat bunun yerine muhtelif Çin kültürleri ile muhtelif kavimlerin bulunuyor olduğunun altını çizer.

Hakikaten Çin coğrafyasının politik ve kültürel tarihine bakıldığında Çin tarihinde ilk birleşik devlet veya sülale olarak bilinen Qin sülalesi (秦朝MÖ 221-MÖ 206) ile kültürel türdeşliğe vurgu yapan merkeziyetçi devlet geleneğinin oluşmaya başladığı görülecektir. Bu devletle Çin kültürü diyebileceğimiz kurumsal yapı ve değerler sisteminin kök salmaya başladığı bilinmektedir. Özellikle bu dönemde kültürel hatları çok keskin olan Çinli-Barbar ayrımı (华夷之辩) yapılan felsefi çalışmalar ile meşrulaştırılmıştır. Çinliliği kutsayan, ötekileri aşağılayan, Çinliliğin egemen olduğu kültürel Çin'de farklılığa müsaade etmeyen zihniyet ve bu zihniyetin çıktısı olarak kendisini merkeze ve üstün konuma koyan çeşitli davranış örüntülerinin başta Çinli elitler olmak üzere Çinli toplumunda sıradanlaşmaya başladığı da görülmüştür.[10]

Qin sülalesi öncesinde bölgede 20 büyük halk grubunun kendi kültürlerini yaşattığı biliniyordu. Bunlardan en önemlileri bölgenin kuzeydoğusunda yaşayan Tunguzlar, Tunguzların batısında yaşayan Moğollar ve Moğolların batısında ise Türklerin ecdadı oturuyordu. Çin'in batısında en eski zamanlardan beri Tibetliler otururlardı. Bugünkü Çin'in güneyindeki bölgede muhtelif kültürler taşıyan muhtelif kavimler yaşıyorlardı. Kuzey kavimleri daha çok hayvancılıkla meşgul iken güney kavimleri ziraat ile meşgul oluyorlardı. Güney kültürüne ait olan Tai'lar çok sulak ovalarda ilk defa olarak pirinç ekmeği icat etmişlerdir. Güney kültürlerinden biri olan ve Çin'in güneydoğusundaki büyük halklardan biri ise Yüeh/Viet kültürüdür.[11] Takriben MÖ 2500'de bugünkü Çin'in bulunduğu bölgelerde yaşayan halkların kompozisyonu böyle idi. Bahsi geçen bereketli topraklar ve sulak arazilerde yaşayan bir birinden farklı kavimlerin etkileşimleri sonucunda daha son-

9 Wolfram Eberhard, "Eski Çin Kültürü ve Türkler", *DTCF Fakülte Dergisi*, Cilt 1, Sayı 4 (1943) s. 479.

10 Karluk, *Çinlilik ve Çin'de Ötekiler*, ss. 14-15.

11 Eberhard, "Eski Çin Kültürü ve Türkler", ss. 479-480.

ra Çince Zhongyuan(中原)[12] veya Guanzhong （关中） denilen bölgede bir Çin kültürü oluşmuş oldu.

Sosyolojik olarak insanlar veya gruplar birbirlerinden tamamen bağımsız, yalnız ve ayrı olarak yaşayamazlar, ilkel kavimler bile sulh hâlinde iken veya harp dolayısıyla birbirleriyle çeşitli ilişkilerde bulunurlardı. Bu ilişkiler esnasındaki karşılıklı etkileşimlerin sathi kalmayacağı, birbirlerinin kültürlerine tesir edip değişimler meydana getireceği ise kesindir. Bundan dolayı daha sonra Çin adını alacak olan coğrafyada yaşayan yukarıda bahsi geçen ayrı ayrı kültürler, zamanla ilişkilerini daha fazla artırmışlardır. Bu tarz yoğun ilişkiler özellikle bütün kabilelere ait müstemleke yahut bir geçit bölgesi olan yerlerde daha şiddetli olmuştur. Eberhard'a göre[13] eski Çin'deki müstemleke bölgeleri genellikle Sarı Irmak ile Uzun (Yang-tse) ırmağın orta ve aşağı kesimlerinde suların çekilmesi sonucu ortaya çıkan yaşama elverişli kavşak bölgeler idi. Irmaklardan kazanılan arazi büyüdükçe buralara yerleşen etraftaki kavimlere mensup nüfus gruplarında da artış olmuştur. Bu kavşakta buluşan farklı kökenden insanlar kendi aralarında ve yakın etrafında yaşayan başka kavimler ile yakın münasebetlerde bulunuyorlardı. Kuzey Çin ovalarının kenarında cereyan eden bu hâl Uzun Irmak'ın deltasında da cereyan etmiş, burada da Sarı Irmak'ta olduğu gibi yeni bir kültür teşekkül etmiştir. Diğer taraftan Wei Nehri'nin vadisi de bir geçit bölgesi olup çok zengin bir vadi idi. Doğu Asya ile Türkistan arasındaki yegâne geçidi teşkil eden bu vadi en eski zamanlardan beri kavimlerin doğudan batıya ve batıdan doğuya akmalarına bir geçit teşkil etmiştir. Bu geçit bölgeleri kültürel etkileşimlere ve etnokaynaşmalara imkân vermiş bulunuyordu[14].

Bu coğrafyada bahsi geçen "temas bölgeleri" farklı kültürlerin tesirleşmesi ve kaynaşması sonucunda daha yüksek bir kültürün ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Bugünkü Çinliler, kendilerini "Yan-Huang Torunları/炎黄子孙" olarak tanımlar ve bu şekilde çok köklü bir geçmişi olduğuna inanır hem de bundan ziyadesi ile iftihar ederler. Bu anlayış, Çin rivayetlerinde geçen Yan Di/炎帝 ve Huang Di/ 黄帝ile bağlantılıdır.[15] Rivayetteki bilgilere göre[16] Huang Di ve Yan Di'nin boylarının daha sonra Zhongyuan diye anılacak bölgelerde yaşadığı tarihî ve arkeolojik verilerden[17] malumdur. Huang Di ve Yan Di boyları,

12 Zhongyuan'ın sözlük anlamı "orta düzlük, orta ova" manasında olup günümüzdeki Henan eyaleti merkez olmak üzere Sarı Irmak'ın orta ve aşağı vadisindeki tarıma elverişli bölgelerin genel adıdır. Zhongyuan, sadece tek bir coğrafî kavram değildir. Aksine, Sarı Irmak'ın orta ve aşağı kesimlerindeki sarı topraklarda tarım kültürüyle uğraşarak "Huaxia Uygarlığı"nı yaratmış olan insanlara da gönderme yapar (Wang, 2001: 43). Dolayısıyla Zhongyuan, Han Çinlileri için ana yurttur ve Çin medeniyetinin beşiğidir. İster klasik çağda olsun ister modern çağda olsun, Zhongyuan Çin literatüründe sıklıkla tekrarlanır ve zaman zaman Çin ile eşanlamlıdır. Aynı zamanda Zhongyuan Çinlilere göre Cihan'ın merkezidir. Günümüzde Çin Devleti'nin Çince söylenişi "Zhongguo-**中国**"dur. Anlamı ise "merkez(î) ülke"dir.

13 Eberhard, "Eski Çin Kültürü ve Türkler", s. 482.

14 Eberhard, "Eski Çin Kültürü ve Türkler", s. 482.

15 Wei Dongzhao, Wangruilian (韦东超，王瑞莲), 中国民族流变史, 湖北人民出版社, 2000, s. 255.

16 Wei, Wang, **中国民族流**变**史**, ss. 256-259.

17 Zhang, 1997: 9-11.

sonraki dönemlerde birlik olmuş ve sürekli doğuya genişleyerek Zhongyuan'da belirleyici güç olmuştur. Daha sonraları Yan Di boyları ile Huang Di boyları arasında vuku olan üstünlük mücadelesinde Huang Di boyu galip gelerek çevresindeki kendilerinden olmayan topluluklara karşı sürekli yayılmacı politika izlemiştir. İşte bu süreçte, Huang Di kendi halkı arasında "biz" ve "öteki" şuurunu şekillendirmiş, kendilerini "Hua/华" ya da "Huaxia/华夏" olarak tanımlamıştır. Xia (夏) Dönemi'nden (Takriben MÖ 2100-MÖ 1600) itibaren şekillenmeye başlayan Huaxia toplumu, Shang (商, MÖ 1600-MÖ1050) ve Zhou dönemlerinde (周, MÖ 1046-MÖ 221) sürekli gelişme kaydetmiştir. İlkbahar-Sonbahar (春秋, MÖ 772- MÖ 481) ve Savaşan Beylikler (战国, MÖ 475- MÖ 221) dönemlerinde özellikle kültürel alanda büyük gelişmeler elde eden Huaxialar, çevresindeki yabancılar üzerinde kültürel üstünlük kurmuştur. Sosyal ve kültürel üstünlük, çok sayıda yabancıların hızla Huaxialaşmasını sağlamıştır. Bu dönemdeki Huaxialaşma ve Huaxialaştırma Çin tarihindeki farklı kökenden insanların ilk büyük karışması (Huaxialaşması = Çinlileşmesi) olarak tarihe geçmiştir. Üstelik Çinliliğin temelindeki en önemli felsefi düşünce olan Huaxia-Barbar ayrımı (华夷之辩) bu dönemdeki fikrî ve felsefi çalışmalar ile desteklenerek işlenmiştir[18].

Yan Di-Huang Di boylarından oluşan bu birliğin, Huaxia topluluğunun en temelini, en çekirdek kısmını oluşturduğuna inanılıyor. Yan-Huang çekirdeği, Zhou sülalesinin sonlarına doğru, özellikle İlkbahar-Sonbahar ile Savaşan Beylikler Dönemi'nde olabildiğince genişlemiş ve büyümüştür. Bu büyüme durumu, aslında Huaxialaların sürekli olarak çevresindeki Huaxia olmayan toplulukları kendi içinde eritmesinden başka bir şey değildi.[19] Bu eritme ve kaynaş(tır)ma süreci daha sonraki sülaleler döneminde bilhassa Tang, Song ve Ming dönemlerinde devam etmiştir. Qing sülalesinin kültürel Çin sınırlarına çevre olarak eklediği politik Çin, milliyetçi Çin ve ÇKP dönemlerinde birbirini tamamlayan ısrarcı fakat istikrarlı uygulamalar ile kültürel Çin'e dâhil edilmeye çalışılmış olup bu süreç günümüzde de hızı artırılarak devam araştırma raporlarından malumdur.[20] Dolayısıyla bugün Çinli/Han milletinin gelişmesi ve genişlemesi, özellikle nüfusça emsali bulunmayan derecede kalabalık olmasının temelinde Çinli olmayan nüfusun milattan önceki devirlerden beri sürekli olarak Çinlilere karışmasından ve nihayetinde Huaxialarca kültürel olarak asimile edilmesinden ayrı değerlendirilemez.[21] Çin kültürü de bu süreçte sürekli güçlenerek daha fazla yaşam gücü ve bağışıklık elde etmiş bulunuyordu.

18 Karluk, *Çinlilik ve Çin'de Ötekiler*, s. 27.

19 Wei, Wang, **中国民族流**变**史**, ss. 258.

20 Bu konuda özellikle son yıllarda Uygur İnsan Hakları Projesi (UHRP), Australian Strategic Policy Institute (ASPI), Amnesty İnternational, Human Rights Watch (HRW) gibi kurumlar birbiri ardına önemli raporlar yayımlamaktadır. Ayrıca Adrian Zenz, James Leibold, James Millward, Darren Byler, Sean Roberts, Gardner Bovingdon, Michael Clarke, Rachel Harris, Dru C. Gladney, Joanne Smith Finley, Barry Sautman gibi bilim insanlarının bu alanda yaptıkları çalışmalar fazlası ile dikkat çekicidir.

21 Wei, Wang, 中国民族流变史, ss. 225.

ÇİN KÜLTÜRÜNÜN TEMEL KARAKTERİSTİKLERİ

Çin'in geleneksel kültürü yukarıda üzerinde durulduğu üzere çoklu kaynaklardan beslenerek ve karışarak şekillenmiştir. Günümüzde Çin literatüründe meşru kabul gören ve Çin adı ile kurulan ilk birleşik merkeziyetçi devlet olan Qin sülalesi kurulmadan önceki Xia, Shang ve Zhou dönemlerinde daha sonra Huaxia adını alacak olan bir toplum sürekli yaşanan etnik karışma ve etkileşimler sonucunda kendine özgün bir kültürel yapı ile belirmiştir.[22] Erken dönemde yazıya sahip olan Huaxia topluluğu, Sarı Irmak'ın orta ve aşağı kesimleri ile daha sonra ele geçirdiği Uzun Irmağın orta ve aşağı havzasındaki bereketli topraklarda Doğu Asya'nın en güçlü tarımcı kültür ve medeniyetinin temelini atmıştır.Bu süreçte ilk olarak Huaxia-Barbar ayırımı üzerinden Huaxia merkezli bir çekirdek şekillenmiş olup Doğu Zhou Dönemi'nde oluşturulan *Li*/礼 odaklı kültür ve değerler sistemi çevresindeki farklı toplum ve kültürlerin türdeşleştirilmesinde etkili olmuştur. Zhou Dönemi'nde geliştirilen, düzen ve sisteme dair olan "kural, kaide veya töre" anlamına gelen "Li", Çinliler ile çevresindeki diğer halkların ilişkilerini, özellikle yabancıların Çinlileştirilmesi ve Çin toplumuyla kaynaştırılmasında belirleyici bir ölçüt olmuştur. "Li", aslında bir çeşit düzen olup insan ile insan arasındaki ilişkinin işlevini belirleyen aile düzenini, tabaka ve sınıf düzenini, sosyal düzeni dolayısıyla Çin dünyasının düzenini kapsayan bir çeşit Çin merkezli nizam idi.[23]

İlkbahar-Sonbahar ve Savaşan Beylikler dönemlerinde toplumsal ve kültürel düzeni sağlamak üzere ardı ardına üç büyük düşünce ekolü gelişmiştir. Bunlar *Fa* (法家 Hukukçuluk), *Dao* (道家Taoizm) ve *Ru* (儒家Konfüçyüsçülük) idi. Hukukçu ekol olan Fa, Zhou kültürünün doğrudan bir devamı olup "olumlu" olarak kabul edilmişti. Taocular, hukukçulara taban tabana zıt, "karşıt" sayılabilecek bir önerme ortaya atmışlardı. Konfüçyüsçüler ise her ikisini hem özümseyen hem reddeden, bir nevi "kombinasyoncu" felsefe geliştirmişlerdi. Daha sonra Budizm'in Çin'e girmesi ve Çinlileşerek kök salması sürecinde hukukçu ekolün ortadan kaybolduğu görülmüştür. Dolayısıyla Çin düşünce dünyasında Konfüçyüsçülük, Taoizm, Budizm olmak üzere üçlü felsefe Çin zihniyetini, dolayısıyla Çin kültürünün karakteristik temelini oluşturmuş oldu. Bu durum Afyon Savaşı'na kadar devam etmiştir.[24]

Bütün bu süreçte, Çin kültürü etrafındaki diğer kültürleri genellikle eriterek kendinde daha fazla yaşam gücü bulmuştur. Özellikle Tunguz, Hun-Türk, Moğol ve Mançuların

22 Ding, Hong (丁宏), "汉语民族，Ed. Shengmin, Yang (杨圣敏) ve DingHong (丁宏)，中国民族志, 中央民族大学出版社, 2004, ss. 37-38.

23 Fei Xiaotong/费孝通, 中华民族多元一体格局, 中央民族大学出版社, 1999, s. 225; Wang Ke (王柯) (2001), 民族与国家: 中国多民族统一国家思想得系谱, 中国社会科学出版社, 2001, s. 39.

24 Qu Zuming (屈祖明) ve Yu Renxin (于仁信)，中国传统文化，中央民族大学出版社, 1999, s. 3.

Çin kültürü içinde eridiği veya kaynaştığı bilinmekte[25] ve Çin kültürüne fazlası ile yaşam gücü bahşetmiştir. Bundan dolayı Çin kültürünü oluşturan ana damarlar içinde "kuzey ve kuzeybatı unsuru" çok önemlidir.[26] Bunun dışında güney unsurları da önemli olmuştur. Özetle Çin kültürü veya uygarlığını oluşturan üç ana damar kuzeydeki yaylak kültürleri, Sarı Irmak ve Uzun Irmak vadisindeki kültürlerdir. Ünlü sosyolog ve etnolog Fei Xiaotong Çin milliyetinin ortaya çıkışını özetle şu şekilde anlatmıştır:[27] *"... Bundan 3000 sene öncesinde, Sarı Irmak'ın orta kesimlerinde yaşayan birçok kavimler birleşerek tedricen kaynaşmış ve nihayetinde bir çekirdek oluşturmuşlardır. Bu çekirdek zamanla Huaxia diye anılmıştır. Tıpkı kar topu yuvarlandıkça büyüdüğü gibi Huaxialar da çevresindeki yabancı halkları sürekli olarak bu çekirdeğe çekmiştir. Sarı Irmak ile Uzun Irmak'ın orta ve aşağı kesimlerindeki Doğu Asya düzlüğünü ele geçirdikten sonra (bu kar topu gibi büyüyen Huaxialar) başka milletlerce Hanzu* (汉族) *diye anılmaya başlanmıştır."*

Afyon Savaşı'nda aldığı yenilgi sonrası Çin kültürü ilk defa tamamen yabancı fakat güçlü bir kültür ve medeniyet olan Batı ile karşılaşmıştır. Yenilgi ve aşağılanma sonrasında zoraki olarak modernleşmeye hatta bazı dönemler Batılılaşmaya dahi mecbur kalmıştır. ÇKP tarafından *100 yıllık aşağılanma süreci*[28] olarak adlandırılan işbu süreçte Çin kültüründe önemli değişim ve dönüşümler yaşanmışsa da kendi bünyesini güçlendirmeyi bilmiştir. Yani Çin kültürü Batılılaşma veya çağdaşlaşma adı altında radikal değişim ve dönüşüm geçirerek Batı kültürü ve uygarlığının uydusu konumuna düşmüş öteki uygarlık veya toplumların düştüğü durumlara düşmemiş, aksine omurgasını değiştirmeden bünyesini sürekli güçlendirmeyi, içinde aldığı Batı'ya ait maddi ve manevi unsurları Çinlileştirmeyi bilmiştir.

Çin'in 25 asırlık tarihinin genel çıktısına baktığımızda çekirdek Çin'de gelişen Huaxia eksenli Çinliliğin kartopu tarzında büyüyerek öteki kültürleri bu eksende erittiği ve hâla eritmekte olduğu göze çarpacaktır. Bu süreçte Çinlilik ana omurgasını değiştirmeden erittiği veya yok ettiği öteki kültürlerden farklı düzeyde beslenerek gelişimine devam ettiği gözlemlenmiştir. Mevzu bahis omurgada esasen değişmeye ve değişime kapalı olan yazı sistemi ile iç içe geçmiş Çinlilik mensubiyeti yazılı kültürüyle sonraki nesillere aktarılan bir nevi Çinliliğin mayası bulunmaktaydı. İşbu mayanın Çinli nesillerde güçlü kültürel öz güveni üreten, Çinliliğe özgün devridaimlik ve çevreye nazaran daima üstünlük duygusu veren bir çeşit psikolojik durumu da ortaya çıkardığı dikkatlerden kaçmamalıdır.[29]

25 Ding, Hong (**丁宏**), "汉语**民族**" s. 39.

26 Lin Yutang/林语堂、中国人、学林出版社、1995年。第2次印刷, ss. 29-55.

27 Fei Xiaotong/费**孝通**, **中**华**民族多元一体格局**, s.4.

28 Bu konu ile ilgili olarak bk. Kaufman, Alison, The "Century of Humiliation" Then and Now: Changing Chinese Perceptions of the International Order (2009). APSA 2009 Toronto Meeting Paper, Available at SSRN: https://ssrn.com/abstract=1449346; Gries, Peter Hays. "A 'Century of Humiliation'", *China's New Nationalism*, Berkeley: University of California Press, 2004, s. 43-53. https://doi.org/10.1525/9780520931947-005

29 Karluk, *Çinlilik ve Çin'de Ötekiler*, s. 14.

ÇİNLİLERİN İKTİSADİ YAŞAM TARZI VE MADDİ KÜLTÜRÜ

Çinlilerin ecdatları olan Huaxiaların en erken zamanlarda Sarı Irmak'ın orta vadilerindeki tarıma elverişli bölgelerde bulunuyor olmaları onların tarım eksenli kültür ve uygarlık geliştirmesine imkân tanımıştır. Coğrafya ve iklimin verdiği imkânlar Huaxiaları sürekli olarak geliştirmiş, daha sonra çevresindeki Çinli olmayan "dört barbar/yabancı"yı sürekli olarak eritmesi ile Huaciaların toprakları genişlemiş, nüfusu ise artmıştır. Özellikle güneyde Uzun Irmak havzasına da hâkim olmasıyla Çinliler, Doğu Asya'nın en geniş ve bereketli topraklarında daha kalıcı yerleşik uygarlık inşa etmeye başlamıştır.[30] Bundan dolayı Çin coğrafyasında hâkimiyet kuran büyük devletlerin tamamı, tarımcılığa ve tarım temelli iktisadi yaşama önem vermiştir. İki bin küsur sene öncesinde (İlkbahar ve Sonbahar Dönemi'nde) "tarımcı devlet" kurma ve idare etme felsefesi kök salmış bulunuyordu. Bundan dolayı ziraat işleri ile uğraşmak Çinlilerin temel iktisadi yaşamı olmuş ve "Güneş çıkarken çalışmaya başlamak ve güneş batarken dinlenmek", "Erkek tarlada, kadın dokuma tezgâhında" şeklinde formüle edilen yaşam tarzı yaygınlaşmıştır.

Erkek dışarıda tarım ile kadın ise evde dokumacılıkla meşgul olan istikrarlı ekonomik yapıda, yoğun ve itinalı çiftçilik Çin tarım tekniğinin karakteristiğine ve ince geleneği hâline gelmiştir. Bu süreçte ortaya çıkan gelişmiş sulama ve çapalama teknikleri, gübre kullanımı, anız değiştirme, ürün rotasyonu, çoklu kırpma gibi teknikler aracılığı ile arazi kullanımı ve ekimi iyi bir şekilde birleştirilmiştir. Bu durum ekonomik olarak kendi kendine yeten natürel ekonomik düzenin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu tarz üretim şeklini temel alan 1980 sonrası Çin kırsal ekonomik sisteminde büyük bir canlılık yaratan aile sözleşmesi sorumluluk sistemi aslında Çinlilerin geleneksel ekonomik yapısına ters düşmediğinden daha başarılı bir üretim ve yaşam tarzının ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Arkeolojik veriler, Çinlilerin dünyada darı ve diğer gıda ürünlerini yetiştiren ilk halklardan biri olduğunu göstermiştir. Darı ve pirinç, binlerce yıldır sırasıyla kuzey ve güneydeki Çinlilerin başlıca gıda ürünleri olmuştur. Daha sonraki tarihsel gelişim sürecinde, Çinli olmayan halkların bölgelerinden Çinli bölgelerine birçok çeşit gıda mahsulü, sebze ve meyve aktarılmış ve üretilmiştir. Ming Dönemi'nde (1368-1644) tatlı patates, mısır, tütün ve fıstık yabancı ülkelerden Çin'e ithal edilmiş ve ekimine başlanmıştır.

Çinliler tarımcı bir millet olmasından ötürü tarihsel gelişim sürecinde gelişmiş bir hayvancılığa sahip olmamıştır. Fakat Çinlilerin evcil hayvan ve kümes hayvanlarını yetiştiren uzun bir geçmişi de vardır. İlkbahar ve Sonbahar Dönemi'nden önce evcil hayvanlar ve kümes hayvanları sadece etlerini yemek amacıyla beslediği, İlkbahar-Sonbahar ve Savaşan beylikler dönemlerinde ise atlar ve katırlar Çinliler için birer savaş aracı hâline

30 Gu Youshı (顾有识), "汉族", 顾有识, 罗树杰主编,中国民族志, 黑龙江人民出版社, 2003, s. 29.

gelmişti. Daha sonra sığır, at, katır ve eşek yetiştirmenin temel amacı gıda için değil, daha çok tarımsal üretim, savaş ve ulaşım için olmuştu.

Qin ve Han Dönemi'nden sonra nüfusun sürekli artması nedeniyle evcil ve kümes hayvan yetiştiriciliği daha çok küçük ölçekte yapılmaya başlanmış olup ortaya çıkan ihtiyaçları gidermek için ithalat yolu da tercih edilmiştir. Çinliler geleneksel olarak sığır, eşek, koyun, domuz, köpek, kedi, tavuk, ördek ve kazları yaygın bir şekilde farklı ölçeklerde yetiştirmiştir. Günümüzde domuz ve tavuk besiciliği Çinliler için en gözde ve yaygın besicilik hâline gelmiştir.

Çinlilerin el sanatları endüstrisi farklı tarihsel dönemlerde çevresindeki milletlere nazaran üstün bir gelişme seyri izlemiştir. Bu geleneksel el sanatları becerilerinin ünü Çin sınırlarını aşmış olup işbu prestijini günümüze kadar korumuştur. Çinliler erken dönemlerde metal aletleri kullanmış olmalarına rağmen taş sanatı da hep var olmuştur. Evlerde kullanılan taş değirmenlerden saray yapımında kullanılan taş malzemelerine kadar tüm taş işlemeleri Çin taş sanatının önemli göstergeleridir. Taş ustaları günümüzde de Çin kırsallarında ve metropollerde vardır. Taş ustaları en çok mimari eserlerde, Budist tapınakların heykellerinin yapımında, oymacılıkta kendi hünerlerini, sanatını sergilemişlerdir.

Bir diğer önemli el sanatı ahşap işlemesi olup Çin yaşamının her evresinde ahşap vardır. Örneğin masa, sandalye, dolap, paravanlar gibi ev içi ihtiyaçlardan büyük mimaride kullanılan ahşap malzemelere kadar hepsinde zarif işçiliği ile dikkat çeken Çin ahşap oymacılığının birbirinden farklı ve çok çeşitli süslemeleri vardır. Yakın zamana kadar Çin'de marangozlar, ahşap ustaları en popüler zanaatkârlardan idi.

Çin el sanatlarının zirvesi porselen üretimi ve işçiliğinde kendini göstermiştir**.** Shang Dönemi'nde porselenin ilk olarak ortaya çıktığı tahmin edilir. Tang Dönemi'ne gelindiğinde porselen üretiminde teknik ve kalite olarak yüksek seviyeye ulaşıldığı, günümüze kadar ulaşan porselen ürünlerinden malumdur. Ming ve Qing hanedanlıklarında *Jingdezhen* (景德镇) porselenleri yurt içi ve yurt dışında ün salmıştır. 18. yüzyıla kadar dünyanın en büyük sanayi tesisi olarak adlandırılan Jingdezhen'de modern öncesi porselen atölyeleri 70 bin işçiyi barındırıyordu.[31] Böyle bir üretim kapasitesine sahip Çin 17 ve 18. yüzyıllarda sadece Avrupa'ya en az 100 milyon parça porselen ihraç ediyordu[32] İpek Yolu'nun açılmasından sonra Çin'in dış ticaretinde porselenler önemli bir ticari ve kültürel meta hâline gelmiştir. Bunlardan başka bronz ve demirden üretilmiş çeşitli el sanatları ürünleri vardır.

Tekstil dokumacılığı Çin'de gelişen bir diğer el sanatları becerisidir. Çinlilerin ilk dokumacılığı kenevir eğirme işiyle başlamış olup Shang Dönemi'nde yaygınlaştığı, Yuan Dönemi'ndeki pamuk üretimi yaygınlaşana kadar Çinlilerin giysi ihtiyaçlarının büyük ölçüde kenevir ipliklerinden karşılandığı biliniyor. İpek eğirme tekniğinin de kenevir ile

31 Charles Holcombe, *Doğu Asya Tarihi*, Çev. M.Murtaza Özeren, Dergâh Yayınları, 2016, s. 230.

32 Frank Dikötter, *Exotic Commodities: Modern Objects and Everday Life in China*, Newyork: Colombia University Press, 2006, s.34.

eş zamanlı olarak Shang Dönemi'nde ortaya çıktığı biliniyor. İlkbahar-Sonbahar Dönemi ile Savaşan Beylikler Dönemi'nden itibaren ipek, soyluların ortak giyim kumaşı hâline gelmiş olup Doğu Han Dönemi'nde ipek dokuma teknolojisi büyük ölçüde gelişmiş, ipek çeşidi de çoğalmıştı. Yuan, Ming ve Qing hanedanlıklarında Jiangsu, Zhejiang ve Sichuan'daki ipek endüstrisi gelişmiş, kalitesi her zaman dünyada lider konumda olmuştu. İpek kumaşlar geçmişte Çin'in dış ticaretinde her zaman ana mal olmuştur. Yuan Dönemi'nde, Çin'de geniş ölçekte pamuk ekimine başlanmasıyla pamuk eğirme ve pamuk dokumacılığı endüstrisi de ortaya çıkmış, Ming ve Qing dönemlerinde pamuk dokumacılığı daha da yaygınlaşmıştı. Güney Çin'de büyük tekstil el sanatları atölyeleri de ortaya çıkmıştı.

Çinlilerin geliştirdiği dokuma teknikleri arasında bambu dokuma, hasır dokuma, kamış dokuma, rattan dokuma teknikleri vardır. Bu dokuma ürünleri her evin önemli günlük ihtiyaçlarının ayrılmaz bir parçasıydı. Hemen hemen herkes bu tekniklerden birini biliyordu. Ayrıca ustalaşanların özel el sanatları atölyeleri de bulunmaktaydı. Bazı dokumalar o kadar zarif ki sanat eseri oluyorlardı. Bu teknik ve kültürün günümüz Çin kırsallarında hâlâ yaygın olduğu, bazı ürünlerin iç ve dış piyasada satıldığı biliniyor. Ayrıca, Çinlilerde gemicilik, matbaacılık, kâğıt yapımı ve şarap yapımı gibi geleneksel el sanatları da tarih boyunca geliştirilmiştir.

Yukarıda bahsi geçen maddi kültürler ve iktisadi yaşam tarzına ek olarak artan şehirleşme ve komşular ila yapılan takaslar ticareti de ortaya çıkarmıştır. Güvenlik kaygısı ile açılan ve daha sonra İpek Yolu olarak bilinen Yol'un daimiliği için ticaret de eklemlenmişti.[33] Çinli tüccarların tarihin erken dönemlerinden itibaren özellikle Türkistan, Acemistan ve Arbistan topraklarında çok aktif olarak bulunduğu; denizler üzerinden de Güney ve Güneydoğu Asya'ya açıldığı, koloniler teşkil ettiği günümüzdeki Çinli nüfusu ve nüfuzundan biliniyor. Günümüzde başta Wenzhou'lu tüccarlar olmak üzere Zhejiang, Fujian ve Guangdong başta olmak üzere kültürel Çin'in girişimci tüccarları, sanayicileri artık dünyanın her köşesinde varlık göstermeye başlamıştır.

ÇİN KÜLTÜRÜNDE EVLİLİK VE AİLE KURUMU

Çin Kültüründe Evlilik: Çinli toplumundaki kültürel sürekliliği sağlayan en önemli kurum ise Çin ailesidir. Çinliler geçmişte ve günümüzde hep aile kurmaya ve ailenin devamlılığına önem vermiştir. Çinlilere göre erkeğin soyu ancak onun çocuğu ile özellikle erkek çocukla devam edebilir. Bunun için evlenmeli ve çok erkek çocuklu olmalı hatta olabildiğince zenginleşerek çevresinde şöhret kazanmalıdır.

Eş seçimi: Çinlilerde geleneksel eş seçiminde "ebeveynlerin emirlerine ve çöpçatanın tavsiyelerine" uymak önemli âdetlerdendir. Eş seçiminde "dengini bulmak" ve "ye-

33 Abdürreşit Celil KARLUK, "İpek yolunun Başlangıç Güzergâhında Tehlikedeki Türk Toplum ve Kültürleri", *Uluslararası İpek Yolunda Türk Dünyası Ortak Kültür Mirası Bilgi Şöleni Bildiriler Kitabı*, Türk Yurdu Yayınları, 2013, s. 58.

tenekli erkek, güzel kadın" vurgusu ön plandadır. Geleneksel Çin evliliğinde şahısların istek ve duyguları pek dikkate alınmaz; evlilikte önemli olan, neslin devam ettirilmesi ve iktisadi yaşamın sürdürülmesidir. Buna benzer gelenek görenekler binlerce yıl değişmeden devam etmiş ancak ÇKP iktidarının ülkede yeni bir evlilik yasası çıkarmasıyla hukuki olarak son bulmuş, modern evlilik ve aile düzeni teşvik edilmiştir. Günümüzde eş seçilirken insanlar birbirlerinin karakterini, bilgisini ve yeteneğini daha fazla dikkate alıyor ise de ebeveynlerin etkileri göz ardı edilmez. Aşk ve mantık evliliğinin yaygınlaştığı söylense de mantık evliliği daima baskındır.

Düğün: Köklü düğün dernek kültürüne sahip olan Çinliler İlkbahar-Sonbahar dönemi ile Savaşan Beylikler döneminden itibaren "Altı Ritüel" olarak adlandırılan töre niteliğindeki görgü kuralları seti oluşturmuştur. "Altı Ritüel" genel olarak şunlardan ibarettir: *Na Tsai (*纳采, erkek tarafının çöpçatan aracılığı ile kız tarafına evlilik mevzusunu açması), *Wen Ming* (问 名, iki taraf evlenecek olan adayların doğum tarihi gibi kişisel bilgilerini karşılıklı paylaşması), *Na Ji* (纳吉, Erkek tarafı atalarının ruhuna müstakbel gelinin kut getirip getirmediğini sorması ve buna göre nişana karar vermesi), *Na Zheng* (纳征, erkek tarafının kız tarafına bir nişan hediyesi göndermesi), *Qing Qi (*请期*, e*rkeğin ailesinin düğün için iyi bir tarih seçerek kadın tarafının görüşünü sorması), *Qin Yin (*亲迎*, d*amadın gelin evine müstakbel eşini almaya gitmesi). Bu altı ritüeller birbirinden zengin ve yerel örf adetleri içinde barındırıyordu.

Çinlilerin evlilik kurumu genellikle monogami şeklindedir. Fakat soylularda bu durum değişkenlik gösterebiliyordu. İlk eşinden çocuğu olmayanlar kuma getirebiliyordu. Buna cariye almak (纳妾) dense de halk arasında "küçük eş almak" olarak bilinir. Çinlilerde birbirinden farklı evlilik şekilleri veya modelleri de bulunmaktadır. Bunlardan bazıları aşağıdaki gibidir:

Zhuihun (赘婚), Ruzhui (入赘), Shangmen (上门) şeklinde isimlendirilen, erkek çocuğu olmayan ailelerin kızları ile evlenecek damadı ailesinin işlerini üstlenmesi için (kız) evine alması ile gerçekleşen bir nevi iç güvey evliliğidir. Bazen kız tarafı çok sevdiği kızlarının kendilerinden uzaklaşmasını istemediği için de bu tarz evliliği tercih edebiliyordu.

Maihun (卖婚), geçmişte yoksul aileler hayatta kalmak için kız çocuklarını başkalarına para karşılığında eş veya cariye olarak sattığı durumda ortaya çıkan evliliktir. Hatta eşlerinin şehvetli davranışlarından şikâyet eden veya eşlerinin kısır olduğunu düşünen erkekler de eşlerini satabiliyordu. Bazı kumarbazlar, mallarını kaybettikten sonra eşlerini kumar sermayesi olarak kullanırlardı.

Dianqihun (典妻婚), bir çeşit muta evliliği olup erkek tarafının para pul karşılığında evli bir kadınla geçici karı koca hayatı yaşamasıdır. Zhejiang bölgesinde yaygın olan bu tür evliliğin Tayvan, Fujian'de yaygın olduğu biliniyor. Eskiden varlıklı ailelerde eşlerin kısır

olması gibi durumlarda veya yoksulluktan evlenemeyen birine amcaların eşlerini devretmesi gibi durumlarda bu çeşit evlilik vuku olmuştur.

Hebinghun (合并婚), aynı yerleşim biriminde (köyde, mahallede) yaşayan dul erkek ve kadının büyüklerin rızasıyla ailelerini birleştirmesi, eğer her iki tarafın yetim kalan çocuklarının yaşları tutuyorsa onların da bir birleri ile evlendirilmesidir. Bu tarz evliliklerde "altı ritüel" kuralı işletilmez, olabildiğince basit gerçekleştirilir.

Minghun (冥婚), nişanlanan iki taraf aniden ölürse ebeveynleri onlar için "yin evliliği/阴配" ya da "hayalet evliliği" olarak adlandırılan bir nevi evlilik töreni düzenlerler. Bu çok eski bir alışkanlıktır.

Çin Kültüründe Aile: Çin ailesi erken dönemden beri monogami kültürü ile sabitlenerek babadan oğula geçen katı bir patriarkal kalıtsal sistem oluşturmuştur. Bu düzende erkek, vârislerini garantiye almak için tek taraflı olarak kadınların iffetini korumasını şart koşarken bu şart kendileri için geçerli olmayabiliyordu. Koca, en çok erkek evlat edinme bahanesi ile birkaç kadını eş veya cariye olarak alabiliyordu. Bu durum, erkeğin sosyal ve ekonomik statüsüne göre değişebiliyordu.

Çin ailesi Qin ve Han dönemlerinden sonra genellikle tek eşli "çekirdek aile" veya yaşlılarla birlikte birkaç neslin bir arada yaşadığı "geniş aile" niteliğinde idi. Kırsallarda yaygın olan küçük aileler esasında "erkek tarlada, kadın dokumada" iş bölümü ile aile üyelerinin hayatta kalma ve geçimi sağlama işlevini görüyordu. Bu çeşit küçük aile yapısı, Çin ailesinin omurgasını oluşturuyordu. Geç Ming ve erken Qing dönemlerinde yaşamış bir düşünür olan Gu Yanwu, "*Rizhilu*/日知录" adlı eserin şöyle bir bilgiyi paylaşmıştır:[34] "*... Evlilik kuran her on gençten altı veya yedisi evlendikten sonra ebeveynlerinden ayrı yaşıyor, evlenen gençlerden sadece dördü veya üçü evlendikten sonra hâlâ ebeveynleriyle yaşıyorlar.*"

Geniş aile genellikle soylu ve derebeyi sınıfında görülen aile tipidir. Bu tür ailelerde çok eşlilik ve birden çok neslin tek çatı altında olma durumu yaygındır. Bu tip ailede bir düzineden düzinelerce hatta daha fazla nüfusa sahip üç veya daha fazla nesil bir arada yaşar. Geçmişte büyük bir aile, sınıf statüsünün simgesiydi. Sosyal statü ne kadar yüksek ve mal mülk ne kadar fazlaysa aile o kadar büyük oluyordu. Zenginlik, şatafat içinde aynı evin çatısı altında birkaç neslin bir arada yaşaması, müreffeh ve varlıklı feodal bürokratlar, toprak ağaları için ideal bir aile modeli olup feodal yönetimin de önemli bir direğiydi. Bu nedenle bu tip aileler devlet tarafından korunmuş, toplum tarafından da takdir edilmişti. Meşhur Çin klasik romanı "Kırmızı Kasırdaki Düş"te anlatılan Rongguo Konağı çok tipik bir büyük ailedir.

Çin'in 2000 yıllık feodal toplumundaki Çin ailesinde birbirinden farklı eşitsizlikler yaygındı. Bu durum geniş ailelerde daha görünür ve belirgindi. Geleneksel Çin ailesinde

34 Gu Youshı (顾有识), "汉族", s.41.

"erkek hegemonyası" veya katı ataerkil düzen baskın olduğundan hangi erkek kıdemli ise o aile reisi oluyor ve üyelerin koşulsuz ona itaati bekleniyordu. Geleneksel Çin ahlaki değerleri çoğunlukla kadınların davranışlarını kısıtlayan düzenlemeleri barındırır. Örneğin insanlar arasındaki ahlaki ölçütlerinin önemli standardı olan "Sangang Wuchang/三纲五常" [35] içindeki "Kadın, kocasına bağlıdır." ilkesi ile geleneksel Çin düşüncesindeki kadınların davranışlarını kısıtlayan etik kuralı olan "*üç itaat dört erdem*/三从四德" [36] ve kadının ömür boyu tek bir kocanın emrinde olması ve kocası ölse dahi tekrar evlenmesini engelleyen anlayışı (从一而终) gibi. Bu anlayışlar Çinli kadınların bağımsız kişilikleri ile mülkiyet ve miras hakları olmayan tamamen erkeğe bağımlı itaatkâr bireyler dönüştürmüştür. Bu düzende koca istediği zaman karısını dövebilir, azarlayabilir ve karısını terk edebilirdi. Bu tarz aile içi ilişkiler ÇKP sonrası yapılan düzenlemeler ile önlenmiş, kadınların toplumsal statüsü ve hakları belirli ölçülerde korunmuştur. Fakat bu uygulamaların tamamen ortadan kalktığı ise söylenemez.

Çinliler için ailenin temel işlevi her zaman soyun devam ettirilmesi olup çocukların yaşlılara bakması, bunun için "çok çocuk, zenginlik ve güç" anlayışı Çinli toplumunda derinden kök salmıştır. Soyunu devam ettirme düşüncesi başından beri Çinli ailesinin ana işlevi olmuş, çocuk yapmak Çinli erkeğinin asla göz ardı edemeyeceği sorumluluğudur. Bundan dolayı çok erkek çocuğu olan kimsenin sosyal statüsü de yüksek oluyordu. En önemlisi bunlar kadın hayatındaki değer ve anlamın en önemlisi olarak addedilmiştir. Anne babayı onurlandırmak, sadakat göstermek ve yaşlılara bakmak Çinlilerin geleneksel erdemlerindendir. Bu nedenle geçmişte Çinli aileler ağırlıklı olarak yaşlıların evli çocuklarıyla birlikte yaşamasının meşru ve doğru davranış olduğunu kabul etmiştir.

Günümüzde yıllardır uygulanmış olan doğum kontrol politikası Çinli ailesinde önemli değişiklikleri ortaya çıkarmıştır. Tek çocuğun fazlası ile şımarık büyümesi, "küçük kral" veya "küçük prenses" durumunu gözler önüne sermiştir. Diğer taraftan artan boşanmalar yaşlıların istismar edilmesi, şiddete maruz kalması hatta terk edilmesi gibi durumlar modern Çin aile kurumunda artan sorunlardan sadece bir kısmıdır.

Çin Kültüründe Patriarkal Sistem/宗法制度: Çin'in kültürel yapısında aile kurumuna egemen olan ataerkil sistem, Çin'in en eski sosyal politika, ekonomi, askeriye ve folkloru ile son derece yakın ilişkileri olan, özellikle geniş kapsamlı bir etkiye sahip eski

35 "Sangang Wuchang/三纲五常", Türkçeye belki "üç bağ/tutka, beş sabit" şeklinde çevrilmesi muhtemel olan geleneksel Çin ahlaki tarafından savunulan insanlar arasındaki ahlaki ölçütlerdir. Burada bahsi geçen "Sangang/三纲", tebaa hükümdarına, oğul babasına, kadın kocasına bağlıdır. Burada tebaanın hükümdarına, çocukların babasına, kadının kocasına mutlak itaati vurgulanır. "*Wuchang*/五常" ise Merhamet(仁), Doğruluk(义), Nezaket(礼), Bilgelik(智) ve Güven (信)dir.

36 Türkçeye "üç itaat dört erdem" olarak çevrilmesi muhtemel olan"*Sancong Sıde*/三从四德" geleneksel Çin toplumunda kadınları dizginlemek için kullanılan davranış ve etik kurallarıdır. Konfüçyüsçü etik ve ahlak, kadınların yaşamında ahlak, davranış ve kendini yetiştirme sürecine belirli sabit kurallar dizgesi düzenlemiştir. Üç itaat (三从) kadının evlenmeden önce babasına, evlenince kocasına, kocası ölünce çocuklarına itaat etmesine işaret eder. Dört erdem (四德) ise kadınların ahlakına, kadınların sözlerine, kadınların görünümüne ve kadınların marifetlerine/çalışkanlıklarına atıfta bulunur.

bir siyasi ve sosyal sistemidir. Çin'e özgün ataerkil sistemi genellikle şu şekilde tanımlanıyordu:[37] ataerkillik ve klan gücü ile karakterize edilen, sınıf çatışmasına benzer içeriği bulunan klan ailesinin düzenidir. Çin ataerkil klan sistemi beş faktörden oluşur: atalar salonu (祠堂), klan şeceresi (族谱), klan mülkiyeti (族产), klan yönetimi (族规) ve klan şefi (族长).

Atalar Salonu: Patriarkal sistemde atalar ruhlarına adanmış bir nevi aile tapınağı olup burada klan şefi klan mensuplarını yönetir, patriarkal sistemin kurallarını uygular. Bütün klan mensupları düzenli olarak ibadet ederler. Ayrıca atalar salonu klan mensuplarının iletişim ve etkileşimde bulunduğu üyelerin birlik ve beraberlik içinde dayanışması için manevi bağ temin etmiştir. Klan içindeki önemli işler, klan kurallarının ihlali ve diğer anlaşmazlıklar klan şefinin himayesinde klan mensuplarının katılımı ile atalar salonunda toplanılarak müzakere edilir ve sorunlar çözülür.

Klan Şeceresi: Çinlilerde kuvvetli bir soyağacı bulundurma, şecere yazma kültürü vardır. Şecereler (soy ağacı) genellikle klan atalarının salonunda veya büyüklerin evinde tutulur ve saklanır. Soy ağacının belirli bir süre sonra yenilenmesi de gerekir. Şecere genellikle sadece erkekleri ve erkek eşlerini kaydeder.

Soyağacının varlığı, yüzlerce yıl hatta binlerce yıl süren büyük boyların, klan içindeki hiyerarşik düzenin korunmasına, klanın birliğinin güçlendirilmesine, klan üyeleri arasında iletişim ve etkileşimin devam etmesine olanak sağlamıştır. Klan içindeki önemli şahsiyetler ve onların bıraktığı eserler klan üyelerinde mensubiyet duygusu ile öz güveni artırmıştır. Diğer taraftan şecerede soyun üye dağılımları, aile mülkleri, evler ve arazilerin konumları gibi hususlar ayrıntılı kaydedildiğinden evlatların/torunların klan içinde ortaya çıkacak mülkiyet anlaşmazlıklarının çözümleri için de çok önemli dayanak belgeye dönüşmüştür.

Klan Mülkü: Klan üyelerinin ortak mülkü *Zutian* (族田) adı verilen bir düzenleme ile yönetilmiştir. Zutian adı verilen klan mülkü klan şefinin yönetimi altında olup geliri genellikle klan içi masrafların karşılanmasında kullanılıyordu. Bu masraflar genel olarak atalara kurban sunmak, fakırlara yardım, atalar salonu inşaatı, klan soyağacının onarımı, klan üyelerinin yaşadığı yerlerdeki yol ve köprülerin yapımı, su kanalizasyon işleri ve diğer kamu tesisleri ile klan çocuklarının eğitim masrafları gibidir. Bu nedenle klan mülkiyeti, klan örgütünün devam etmesi, klan gruplarının bir araya gelmesi ve ilgili faaliyetlerin yürütülmesini sağlayan ekonomik koşuldur.

Klan Kuralları: klan üyelerinin uyması gereken davranış kuralları ve klan töreleridir. Buna karşı gelenlere caydırıcı ceza ve yaptırım uygulanıyordu. Ming ve Qing hanedanlıkları dönemlerinde klan kurallarını ihlal edenlere verilen cezalar son derece şiddet-

37 Qian Zongfan(钱宗范) ve Liang Yi (梁颖), 广西各民族宗法制度研究, 桂林, 广西师范大学出版社 1997 年版, s. 1.

liydi. Örneğin bazı klan yönetimlerinde şöyle kurallar vardı:[38] "*İtaatkâr ve sadık olmayan evlatlara 40 falaka vurulacak, klan tapınağından kovulacak, bir daha girmesine müsaade edilmeyecek; yaşlılara saygılı olmayana 30 falaka vurulacaktır.*"

Klan Şefi: Klanın büyüğü ise klanın şefidir. Onun sorumlulukları şunlardan ibarettir: klan mülkünü yönetmek, klan şeceresinin derlenmesini organize etmek, atalar tapınağındaki ibadeti yönetmek, klan kurallarını uygulamak ve klanın tüm işlerini düzenlemek.

Klan şeflerinin yönetici sınıf ile doğrudan hatta yakın ilişkileri daima var olmuştur. Hatta klan şefi ilgili klandan çıkmış bürokratlardan da oluşuyordu. Onun klan içinde büyük bir gücü ve nüfuzu bulunuyordu. Bu tarz uygulamalar yönetici tabakanın işine geldiği için genellikle desteklenmiştir. ÇKP rejimi bu tarz uygulamaları ortadan kaldırmak için devrimler yapmış olmasına rağmen soğuk savaş sonrasında ideolojik yenilik getirmek ve söylem geliştirmekte zorlandığından geleneksel değerlerin diriltilmesi ve yaşatılmasına göz yummuş veya açıktan destekleyici tavırlar sergilemiştir. Bundan dolayı feodal ve gerici olarak addedilen klan düzenlerinin de dirilmeye başladığı rahatça gözlenmiştir.

Çin Ad ve Soyadı, Çinlilerin ad-soyadı *soyadı + adı* şeklinde sabittir. Günümüzde çocuklar babasının soyadını alırlar. Fakat erken dönemlerde, anaerkil klan düzeni hâkim olmuştu. Günümüzde soyadı için kullanılan "Xing-姓" yazısı "Kadın-Nü-女" ile "Doğum-Sheng-生" birleştirilmesinden ortaya çıkmıştır. Eski soyadların çoğunda kadınsı dişil ibareler vardır. Örneğin "kadın-女" barındıran Yao-姚, Ji-姬 soyadları gibi.

Çinlilerin soyadlarının kökeni kabaca şu şekilde kategorize edilebilir:

- Resmi statü ile ilgili soyadları: "Sima-司马, "Shangguan-上官", "Hou-侯", "Shuai-帅", "Wei-尉" vb.
- Meslek ve beceri ile ilgili soyadları: Çömlekçilerin "Tao-陶, depocuların "Cang-仓, tüccarların "Jia-贾" soyadı alması.
- Ecdat adı, unvan ile ilgili soyadları: "Mengsun-孟孙, "Shusun-叔孙", "Wangsun-王孙 vb.
- Geçmişteki devletler ve beylikler adı ile ilgili soyadları: Qi-齐, Lu-鲁, Wu-吴, Chu-楚 vb.
- İlkel tapınma veya totemsel hayvanlar ile ilgili soyadları: At-马, İnek-牛, Koyun-羊, Ejderha-龙 vb.
- İkamet yerleri ile ilgili soyadları: "Dongguo-东郭", "Ximen-西门", "Yang-杨", "Liu-柳, "Li-李", vb.
- Rakamlar ile ilgili soyadları: "Wu-伍", "Lu-陆", "Wan-万" vb.

38 Gu Youshı (顾有识), "汉族", s. 48.

Song Dönemi'ne ait A*ileler Soyadı* kitabında 408 tek heceli soyadı ve 76 çift heceli soyadı bulunmaktaydı. Son zamanlarda yayımlanan *Büyük Çin Adları Sözlüğü*'nde toplam 4.129 soyadı yer almıştır. Yaygın olarak kullanılan soyadları yalnızca 200 dolayında olup en sık karşımıza çıkanların sayısı 100 dolayındadır. Buna göre Li, Wang, Zhang, Liu, Chen, Yang, Zhao, Huang, Zhou, Wu, Xu, Sun, Hu, Zhu, Gao , Lin, Wu Guo, Ma ve Guo soyadlarına sahip insanlar ülke nüfusunun yarısından fazlasını oluşturuyor.

Günümüzde artık tek heceli veya iki heceli adlar yaygındır. Çinli adları Çinlilerin kültürel ve psikolojik yönelimlerini, isteklerini yansıtmıştır. Örneğin servet kazanmayı umanlar, 福-*Fu/Zengin,* 贵-*Gui/Değerli,* 财-*Cai/Servet* adını*;* aağlıklı bir yaşam umudu besleyenler "*Sağlıklı*-康*, Çevik*-健 *, Çam*-松*, Uzun Ömür*-寿" adını almışlardır. Erkeklere cesur, güçlü ve uğurlu olması için bazı hayvan adları yaygın olarak verilir. Örneğin 鹏-*Peng/Anka kuşu,* 龙-*Long/Ejderha,* 虎-*Hu/Mao/Kaplan,* 豹-*Bao/Leopar*. Ayrıca heybetli, zengin yaşam gücüne sahip olması beklentisi ile 松-*Song/Çam,* 槐-*Huai/Akasya*, 桐-*Tong/Maşa ve* 柏-*Bai/Selvi* gibi bitkilerin adı çocuklarına ad olarak da verilir. Kızlar için ise ince, narın ve güzel, canlılık dolu olması arzu edilen adlar verilmiştir. Örneğin 凤-*Feng/Anka kuşu,* 莺-*Ying/ Ötleğen,* 燕-*Yan/Kırlangıç,* 梅-*Mei/Erik,* 杏-*Xing/ Kayısı*".

ÇİN KÜLTÜRÜNDE EĞİTİM, BİLİM, SANAT VE SPOR

Eğitim: Çinliler en az iki bin yıldan beri eğitime önem veren, bilgili öğretmenlere saygı gösteren bir toplumdur. Sui Dönemi'nde devletin yönetim kademesinde istihdam edilecek memurların seçimi için *Keju* adında sınav sistemi uygulanmaya başlanmıştır. Song, Yuan, Ming ve Qing dönemlerindeki gelişmelerle resmî eğitim kurumları, özel eğitim kurumlar ve Keju düzeni mükemmel bir sistem hâline gelmiştir. Modernleşme ekseninde yapılan reformlarla Qing sülalesinin son dönemlerinde yeni eğitim sistemine geçilmesiyle 1300 yıllık geleneksel Keju sınav sistemi son bulmuştur. Fakat modern Çin'de bu geleneğin devamı sayılabilecek memur seçme, yerleştirme sınav sistemi mevcuttur.

Çinlilerin geleneksel eğitiminin içeriği ağırlıklı olarak ritüeller, müzik, atıcılık, yönetim, hat sanatı ve matematik dersleridir. Daha sonra Konfüçyanist klasikler daha fazla vurgulanır ve okutulur olmuştur. Öğretim yöntemleri ve ilkeleri açısından öğrencilerin yeteneklerine, ilham ve isteklerine uygun olarak öğretmeye, öğrenme ve düşünmeye eşit yaklaşmaya, kademeli ilerlemeye önem verilmiştir. Özetle Çinliler çok erken zamandan itibaren nispeten eksiksiz bir eğitim sistemi oluşturmuş olup eğitim öğretim ve okulların yönetiminde zengin deneyim biriktirmiştir. Çağdaş Çin eğitim sistemi ister Milliyetçi Çin isterse Komünist Çin dönemlerinde olsun binlerce yıllık geleneğinden istifade etmiş hatta çoğu alanda geleneksel eğitimi temel alarak geliştirmiştir. Politik Çin'in kültürel Çin'e dönüştürülmesinde eğitim sistemi çok önemli işlev görmüştür ve görmektedir. Bunun en

bariz ve canlı örneklerini İç Moğolistan, Doğu Türkistan ve Tibet'te görmek, bunlara tanıklık etmek mümkündür.

Tarihçilik: Çinliler yazıya sahip olduktan sonra devlet yönetimleri yıllıklar yazdırmaya ne derece önem verdiyse halk da şecere yazmaya önem vermiştir. Bu özelliği ile Çin'in dünyada eşi benzeri yoktur. Tarih yazıcılığı Çin kültürünün sürekli gelişmesi için gerekli şartları sağladığı gibi gelecek nesillerin de kültürel öz güveninin güçlü bir şekilde gelişmesi için en büyük kaynak olmuştur. Sima Qian'ın *Tarihî Kayıtlar* adlı eseri biyografi stili için bir emsal oluşturmuştur. Çin devlet geleneği bu tarz teknikle yazılanları "resmî tarih" olarak adlandırmıştır. Qing imparatoru Qianlong Dönemi'nde biyografi tarzında yazılmış 24 tarih kitabı "Yirmi Dört Tarih" olarak belirlendi. Çin Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında "Yeni Yuan Hanedanlığı Tarihi" adında bir eserinde ortaya çıkması ile bu, "Yirmi Beş Tarih" olarak adlandırılmaya başlandı. Resmî tarihlerin en önemli özelliği, dünyayı Çin merkezli okumak ve olaylara Çin ile Çinlilik penceresinden bakmaktır.

Coğrafyacılık: Çinli yöneticiler Zhongyuan merkezli olarak dört tarafa sürekli genişlerken ve genişlediği toprakları ebedî Çin yurdu yapmak isterken coğrafya ilminin önemini erken zamanlarda kavramıştır. Sülaleler dönemlerine mahsus coğrafya ile ilgili eserler "Dilizhi/地理志" adıyla yazılmıştır. Ming ve Qing dönemlerinde, yerel vakayinamelerin oluşturulmasına özellikle önem verilmiştir. Bütün illerin, vilayetlerin, ilçelerin coğrafi bilgileri ile idari kurumları hakkında detaylı malumat derlenmiştir. Coğrafyacılık, beraberinde haritacılığı geliştirmiştir. Dikkat çekici bir husus ise kültürel Çin haricindeki bölgelerin yer adlarının olabildiğince Çince ve Çin bakışını yansıtan şekilde olmasıdır. Yani ilgili bölge halkının adlandırmasının zaman zaman dikkate alınmaması ve Çin'e özgün adların verilerek kayda geçirilmesidir.

Bilim: Kalıcı yazılı kültürüyle Çin sabit mekânda (Zhongyuan ve çevresi) sürekli genişlerken düşünce ve değerler sistemini radikal değişmeye maruz bırakmadan sürdürerek bilgi ve birikiminin sürekli artmasını dolayısıyla bilimin gelişmesini sağlamıştır. Çin'in özellikle matematik alanında çok önemli seviyeye ulaştığı, birçok alanda dünya öncüsü olduğu biliniyor. Doğu Han Dönemi'nde kesirler, karekökler, küpkökler, negatif sayılar ve doğrusal denklemleri çözme gibi hesaplama yöntemlerini kaydeden "Aritmetiğin Dokuz Bölümü/九章算术" yazılmıştı[39]. Ming Hanedanlığı Dönemi'nde abaküs (abaküs ile hesaplama) icat edilmiştir. Abaküs sadece oldukça bilimsel değil, hesaplama hızı hızlı aynı zamanda basittir ve kullanım değeri son derece yüksek bir alettir. Günümüzde Çin'de teknoloji o kadar ilerlemiş olmasına rağmen abaküsün tamamen kullanımdan kalktığını söylemek zordur. Çinliler günümüzde de matematik başta çeşitli bilim dallarının eğitim öğretimine önem vermektedir.

39 Wang Maohe(汪茂和), "中国古代科学技术", 张岱年, 方克立主编，中国文化概论，北师大出版社，1995年第2次印, s. 168.

Astronomi ve Takvim: "Xia Xiaozheng/夏小正, Çinlilerin en eski takvimidir. İlkbahar-Sonbahar ve Savaşan Beylikler dönemlerinde, bir yıl 365,25 gün olarak hesaplanmıştır. Her yıllık iklim değişikliğine göre mevsimler belirlenmiştir. Savaşan Beylikler Dönemi'nde meşhur "Xing Zhan/星占" ve "Astronomi/天文" eserleri yazılmıştı. Onların verdikleri bilgiler ışığında insanlar her yıl her mevsimin gelişini daha doğru bir şekilde hesaplayabilmiştir. Bütün bunlar tarımsal üretim üzerinde önemli bir etkiye sahip olmuştu.

Üç Krallık Dönemi'nden sonra takvim giderek daha doğru hâle geldi. Bunlar arasında "Da Ming takvimi" bir yılı 365.2428 gün, "Shou Shi takvimi" ise bir yılı 365.2425 gün olarak hesaplamıştır. Yuan Hanedanlığı'nda yaşamış olan Guo Shoujing (郭守敬) tarafından hazırlanmış olan Shou Shi (授时历) takvimi Avrupalıların Gregoryen takvimi ile hemen hemen aynıdır fakat ondan 300 yıl önce ortaya çıkmıştır. Guo, gök cisimleri üzerinde araştırma yapmak için ülke genelinde 27 gözlemevi kurmuştu. Bundan dolayı onun hazırlamış olduğu takvim son derece kesin ve doğru idi.[40]

Dört Büyük Buluş: Kâğıt, matbaacılık, barut ve pusula Antik Çin'in dört büyük icadı olarak bilinir ve Çinlilerin dünya medeniyetine yaptığı en büyük katkıları olarak kabul edilir. Dört büyük icat kısa sürede önce komşu ülke ve toplumlara, daha sonra başta İpek Yolu olmak üzere ticaret yolları ve Moğol orduları ile Türkistan, Arap Yarımadası, Güney Asya ve Avrupa'ya kadar yayılmıştı.

Kâğıt ve matbaanın bulunuşu kültürün yayılmasına paha biçilmez katkılar sağlamıştır. Pusulanın kullanılmaya başlanması Zheng He'nin Batı'ya yaptığı yolculuklara ve Kolombu'nun Yeni Dünyayı keşfetmesi gibi uzun mesafeli seyrüsefere önemli katkılar sağlamıştır. Barutun savaşta kullanılması, savaşı yeni bir aşamaya taşımıştır

Mimarlık: Çin mimarisi dünyada özgünlüğü ile bilinir. Çin evleri ile saray mimarisi genel olarak toprak ahşap mimari [41] özelliğindedir. Çin mimarisi; konut, saray, tapınak, mezarlık mimarisi ile bahçecilik mimarisini içerir. Yasak Şehir, Shaolin tapınakları ve Çin Seddi Antik Çin mimarisinin örneklerindendir.

Fayans ve tuğlanın Shang ve Zhou dönemlerinde kullanılmaya başlandığı bilinir. Daha sonraları Qin tuğlaları (秦砖) ve Han çinileri (汉瓦) özellikle ünlenmiştir. Çin mimarisinin şaheserleri olarak kabul gören "Afang Sarayı/阿房宫" (Qin Dönemi), "Weiyang Sarayı/未央宫" (Han Dönemi), "Daming Sarayı/大明宫" (Tang Dönemi) ve Song Dönemi'ndeki Kaifeng/开封 Saray kompleksleri birbirinden ünlü mimari eserlerdir. Günümüzde Pekin'de ziyaretçilere açık olan "Yasak Şehir/故宫" Ming Hanedanlığı'nın başlarında inşa edilmiş, Qing Dönemi'nde tamamlanmış dünyaca ünlü kraliyet sarayıdır. Qing

40 Wang Maohe (汪茂和), "中国古代科学技术", s. 167.

41 Çin literatüründe *Tumu Jianzhu*-土木建筑 olarak adlandırılan mimari Çin geleneksel mimarisinin adıdır. Eski Çin ev ve saraylarının duvarlarını inşa etmek için toprakta pişmiş tuğla ve kiremitleri, çatı makasları, kapıları ve pencereleri yapmak için de ahşap kullandığından bu mimariye toprak ahşap mimarisi denmiştir.

Hanedanlığı'nın bahçe mimarisinin eşsiz örneği olan Yuanmıng Bahçesi/圆明园, Yazlık Sarayı/颐和园 ve Cennet Tapınağı/天坛 büyük ölçekli ve benzersiz mimari tarzdaki imparatorluk bahçe kompleksleridir.

Tapınak mimarisi de Çin mimarisinin üstün teknolojisini ve mimari tarzını yansıtmıştır. Birçok ünlü dağ ve kasabada Budistlerin ve Taoistlerin mabetleri veya tapınaklar vardır.

Köprüler ve kaldırımlar inşa etmek, Çin kültüründen güzel bir gelenektir. Taş kemerli köprüleri her yerde görmek mümkündür. Sui Dönemi'ne ait Anji Köprüsü (安济桥) bir mühendislik harikası olup 1300 yılı aşkın süredir kullanılmasına rağmen hâlâ sapasağlamdır.

Chang Cheng (长城) yani *Uzun Duvar* olarak adlandırılan Çin Seddi; Çin'in kuzeyi ile batısını savunmak üzere oluşturulmuş (insan yapımı) en uzun bir savunma hattı olup Unesco'nun Dünya Mirasları kapsamındadır. Manzarası ve büyüklüğü ile gözleri kamaştıran Çin Seddi, 2007 tarihinde "Dünyanın Yedi Harikası" listesine de alınmış bulunuyor.

Çin Seddi'nin inşası Savaşan Beylikler Dönemi'nde başlamış olup daha sonraki sülaleler döneminde yapımına ve tamiratına devam edilmiştir. Çin Seddi'nin günümüzde nispeten sağlam olan bölümü Ming döneminin ortalarında inşa edilmiştir. Çin Seddi çok geniştir ve aynı zamanda dağ silsilesi yönünde en tehlikeli ve en yüksek noktalarda inşa edilmiş, Çin halkının kendini ve ülkesini savunmak için neleri yapabileceğinin kanıtıdır. Aynı zamanda yaratıcılığın ve üstün mimari seviyesinin de bir göstergesidir.

Çin Tıbbı: Çinliler sağlığa ve sağlıklı yaşama önem veren bir halktır. Bundan dolayı kendine özgün sistemli, etkili teşhis ve tedavi teknikleri geliştirmiştir. Geleneksel Çin tıbbının kendine özgü teorik temeli, tedavi prensipleri ve tedavi yöntemleri vardır. Geleneksel Çin tıbbının teorik temeli, geleneksel Çin düşüncesinde var olan naif materyalizm ve diyalektik düşüncesinin Yin-Yang ile beş element doktrinine dayanır.

Geleneksel Çin tıbbı, bitkisel ilaç tedavisi, akupunktur, masaj, egzersiz ve diyet terapisi gibi tedavi yöntemlerini içeren, 2.500 yıllık uygulamalara dayanır. Çin tıbbı hastalık tedavisinde nabız ölçme yöntemini kullanır. Çinli tabip, hastanın bileğinden nabzını dinleyerek vücuttaki rahatsızlık yaratan yeri tespit edebilir. Geleneksel Çin tıbbı mantığına göre hastalık insan vücudu ve çevre arasında *yin, yang, meridyenler* gibi konulardaki uyumsuzluklar ve dengesizliklerden kaynaklanıyor. Sunulan tedavi yöntemi ise hastalığın sebebine göre farklılık gösteriyor. Tedavi yöntemleri arasında kaynatma, ütüleme (alçı), akupunktur (iğne tedavisi), püre (şifalı şarap) vardır.

Günümüzde Çin Halk Cumhuriyeti'nde geleneksel Çin tıbbı modern tıp ile birlikte yaygın olarak öğretilmekte ve uygulanmaktadır. Akupunktur gibi geleneksel Çin tıbbı tedavi yöntemleri de bütün dünyada alternatif tedavi yöntemi olarak yaygınlaşmaya başlamıştır.

Wushu/武术, Dünyada "Kung Fu" adı ile bilinen bir çeşit dövüş sanatı olup bunun Çin kültüründe çok önemli bir yeri vardır. Binlerce yıldır Çin halkının geniş kitleleri tarafından sevilen, günümüzde ise uluslararası nitelik kazanmış bir spor çeşididir. Bir kişinin Wushu'da en yüksek seviyeye ulaşıp ulaşmadığı dört açıdan değerlendirilir: güç, irade, pozisyon ve psikoloji. İyi bir Kung Fu ustasının gücü hem katı hem de esnek olmalı, duruşu çok güçlü hissi uyandırmamakla birlikte çevik olmalı, iradesi insanlara yalnızca kendi isteği doğrultusunda vuracak şekilde olmalı ve zihni savaşa hazır olmakla birlikte öfkeyle hareket etmemelidir. Laozi bu durumu *"İyi bir dövüşçü asla öfkeyle hareket etmez, çabucak öfkelenen bir kimse iyi bir dövüşçü olamaz."* şeklinde ifade eder. Japonların judo, karate ve sumo güreşinin; Tayland'daki Tay boksu ile Güney Korelilerin tekvando dövüş sanatlarının Çin Wushu'su ile çeşitli köken bağları olduğu düşünülür.[42]

Günümüzde Wushu artık Çin sınırlarını aşmış uluslararası bir nitelik kazanmış dövüş sanatıdır. Çin bir taraftan kültürünün sürekliliğini her şartta korur iken diğer taraftan kültürel yayılmaya, küresel düzen içinde kültürünün endüstrileşmesi ve pazarlanmasını da sağlamıştır.

Go: Çinlilere ait bilgelik ile eğlenceyi birleştiren özel bir spor çeşididir. Çincede *Weiqi/*围棋 olarak bilinen bu oyun, Batı dillerine *Go* olarak geçmiştir. Eski Çinliler Go becerisini "ilahi beceri" manasında "Tianji/天技" şeklinde adlandırmıştır. Modern insanlar Go oyununu zarif ve estetik beyin jimnastiği yaptıran spor çeşidi olarak kabullenmiştir.

Go, kare bir satranç tahtasında 19 çizginin 361 kesişiminde dönüşümlü olarak oynanır. Bu oyunda düz, yuvarlak, siyah ve beyaz satranç taşları kullanılır. Go taşları bu kesişim noktalarına koyularak hamle yapılır. Go oyunu süresinde oyuncularının düşünce ve yaratıcılığı ortaya konur. Go oyuncusunun hesaplama gücü ile doğru ya da yanlış düşünme şekli oyunun sonucunu belirleyecektir. Go oyunu Çin'de ortaya çıktıktan ve yaygınlaştıktan sonra MS 800'lü yıllarda Japonya'ya ulaşmıştır. Go, Batı'ya ise ancak 1800'lerin sonlarında gelmiştir. Günümüzde hâlen orijinal hâliyle dünyanın en eski oyunu olarak yaşamaktadır.

Çin Satrancı: İki kişilik strateji oyunu olan Çin satrancının Eski Çin'de en çok askerler ve kodamanlar tarafından oynandığı bilinir. Taşların hareket ettiği satranç tahtası, dikdörtgen biçimdedir. Dokuz dik çizgiyi kesen on adet yatay çizgi ve bu çizgilerin kesişme yerlerinde toplam doksan adet nokta bulunur. Satranç taşları bu kesişme noktalarına yerleştirilir ve hareket ettirilir.

Kızıl ve kara gruplara bölünmüş taşlar toplam 32 adettir. Her bir grupta 16 adet taş bulunur. Taşlar bilinen satranç taşları gibi heykelcik değil, aksine tavladaki gibi yuvarlak taşlardır. Bir taşı diğer taştan ayıran üzerine yazılmış Çince isimlerdir. Bunlar komutan, muhafız, fil, asker ve köylü şeklinde adlandırılmıştır. Oyunun her iki tarafında bir komutan (şah), iki araba (kale), at, topçu, koruma (vezir) ve beş asker (piyon) vardır.

42 Gu Youshı (顾有识), "汉族", s. 58.

Geçmişte ve günümüzde Çin'de her kesimin ilgi ve alaka gösterdiği bir oyun olarak Çin satrancında strateji ve taktikler önemlidir. Taklidî bir savaş durumunda birlikleri konuşlandırır, sahte saldırıları, pusuları ve teknik güçleri ile yedek kademesi vardır. Savaş teorileri, örneğin hırsızları ve kralları yakalamak, kendini ve düşmanı tanımak ve sonsuza kadar savaşmak gibi taktikler satranç oyunlarına da uygulanabilir. Bu nedenle satranç birçok askerî stratejistin favorisidir.

ÇİN DİLİ VE YAZISI

Çin Dili: ÇHC'de genel olarak Çin diline Hanyu-Han/汉语 dili denir. ÇHC dışındaki Çinliler, bu dili Huayu-Hua/华语 dili olarak adlandırırlar. Çince, Çin-Tibet dil ailesine mensup dünyanın en eski ve zengin dillerinden biridir. Çincenin bir birinden farklı büyük küçük lehçeleri vardır. Lehçeler arasındaki farklar oldukça büyük olup bazıları bağımsız birer dil niteliğindedir. Öyle ki kuzeyliler Güney Çin lehçelerini anlayamazlar, komşu iller hatta aynı vilayette yaşayanlar bile birbirlerinin lehçelerini anlamakta zorlanırlar. Fakat Çin yazısı ile herkes anlaşır. Bu yüzden günümüzde ÇHC televizyonları ile tüm görsel yayınlarda Mandarin Çincesi ile yayın yapılırken muhakkak alt yazı vardır. Mandarin Çincesini bilmeyen fakat okuryazar olan Çinliler alt yazıdan neler konuşulmakta olduğunu anlarlar.

Çincede Kuzey Çincesi, Wu Çincesi, Fujian Çincesi, Kanton Çincesi, Hunan Çincesi, Gan Çincesi ve Hakka Çincesinden ibaret yedi büyük ana lehçe vardır. Bunların her biri kendi içlerinde yine onlarca alt lehçe ve yüzlerce şive barındırmaktadır. Örneğin Kuzey Çincesi; içinde Kuzeydoğu lehçeleri (Hebei, Shandong, Henan, Liaoning, Jilin, Heilongjiang eyaletlerinin lehçeleri), Kuzeybatı lehçeleri (Shanxi, Shaanxi, Gansu, Qinghai, Ningxia, İç Moğolistan lehçeleri), Güneybatı lehçeleri (Yunnan, Guizhou, Sichuan, Hubei'nin çoğu, Guangxi'nin kuzeybatısındaki lehçeler) ile Jianghuai lehçelerini barındırır.

ÇKP iktidarı sonrasında birleşik Çin ulusu inşa etmek ve ülkede iletişimi kolaylaştırmak için standart bir dil olarak Putonghua/Mandarin Çincesi oluşturulmuştur. Mandarin, standart ses olarak Pekin fonetiğini ve lehçe olarak Kuzey Çincesini temel alan resmî dildir. ÇKP propaganda birimleriyle tüm medya iletişim dünyası ve eğitim öğretim kurumları 70 yıldır Mandarin'i Çinliler arasında yaygınlaştırmaya çalışmaktadır. Buna rağmen Çin'de hâlâ yüz milyonlarca insan kendi yerel lehçelerini korumaktadır.

Çin yazısı, dünyadaki en eski üç yazıdan biri olup kadim çağlardan günümüze kadar kullanılmaya devam eden, belki de ölmeyen tek yaşayan yazıdır. Bu yazının üç bin yıllık bir geçmişi olduğu bilinmektedir. Çin yazısı, Çin kültürünün ve Doğu Asya uygarlığının cevheridir ve Doğu Asya'da Çin harici birçok ülke ve toplumun alfabelerinin oluşumuna kaynaklık etmiştir. Bundan dolayı Doğu Asya zaman zaman "Çince Kültür Çevresi/汉字文

化圈" olarak da adlandırılmıştır. Çince karakterler Çin, Kore, Japonya, Tayvan, Vietnam ve Singapur arasında asırlardan beri yaygın olarak kullanılmakta ve ortak bir kültürel manyetik alanın oluşturulmasında belirleyici işlev görmektedir.

Çince karakterlerin yapısı sıkı ve güçlü bir düzenliliğe sahiptir. Çince karakterlerin orijinal anlamları ve türetilmiş aktarma anlamları vardır. Bu nedenle Çince bir karakterin birden fazla telaffuzu ve birden fazla anlamı bulunmaktadır. Çincede karakter sayısı çok fazla olup Qing Dönemi'ne ait *Kangxi Sözlüğü*'nde yaklaşık 50 bin karakter bulunmaktaydı. Yaygın olarak kullanılan Çince karakterlerin sayısı 3000 dolayındadır. Çince karakterlerin yazılmasını kolaylaştırmak ve standart hâle getirmek için 1956 sonrasında ÇHC'de "Çince Karakterleri Basitleştirme Planı" yürürlüğe girmiş olup 1964'te 2,238 karakterin yazılışı sadeleştirilmiştir. Fakat Tayvan, Hongkong ve diğer bölgelerde hâlâ klasik Çince kullanılmaktadır. Bundan dolayı günümüzde yazılı Çincede sadeleştirilmiş Çince (ÇHC) ve klasik Çince (Tayvan) olmak üzere iki çeşit oturmuş yazım şekli/karakter mevcuttur. Çincenin okunuşunda bir standardın olmaması sorununu çözmek için Latin alfabesi temelinde hazırlanmış olan "Çin Pinyin Sistemi" geliştirilmiştir. Bu gelişme ile Çincenin okunuşu ve öğretilmesinde büyük ilerleme ve kolaylıklar ortaya çıkmıştır.

ÇİN SANATI

Gösteri Sanatları: Çin operasının uzun bir geçmişi vardır. Eski zamanlarda Çinlilerin Yuan Zaju (元杂剧) adında operaları vardı. Ming Hanedanlığı'ndaki popüler opera formuna "Efsane/传奇" adı verilmişti. Qing Hanedanlığı'nda "Efsane" operası çok popüler olmuştur. Fakat farklı bölgelerde çok sayıda yerel opera vardır ve günümüzde de devam etmektedir. Örneğin Kuzey'de çeşitli davullar eşliğinde çapraz atışmalarla icra edilen "Pingju/评剧"; Kuzeydoğu'da genellikle erkek ve kadının şarkı söylerken veya karşılıklı konuşurken dans ederek icra ettiği "*Er ren Zhuan*/二人转", Jiangsu ve Zhejiang'da yaygın olan *Yue operası* (越剧), Guangdong'da *Kanton operası* (粤剧), Anhui'deki *Huangmei Operası* (黄梅戏), Hunan *çiçek davul operası* (花鼓戏), Siçuan'daki *Siçuan operası* (川剧), *Gui operaları* (桂剧) ve daha nice bölgesel opera vardır.

Çin operaleri arasında en meşhur olanı ise Pekin operasıdır (京剧). Pekin operası, Qing Hanedanlığı'nın Qianlong Dönemi'nin sonlarına doğru ortaya çıkmış olup Qing Hanedanlığı'nın sonlarında ve Çin Cumhuriyeti'nin başlarında ülke çapında popüler olmuş tur ve günümüzde de hâlâ popülerliğini korumaktadır.

Çin Komedisi olarak *Xiangsheng*(相声), Çin'in bir nevi geleneksel performans sanatıdır. İki oyuncu arasında bir diyalog şeklinde veya nadiren solo bir sanatçı tarafından bir monolog olarak da gerçekleştirilir. Kelime oyunları ve imalar açısından zengin olan *Xian-*

gsheng tipik olarak Pekin lehçesinde veya genellikle Mandarin Çincesinde hızlı, şakacı bir tarzda sunulur. Şakaları, taklitleri veya Pekin operası gibi diğer performans sanatlarından ödünç almayı içeren bir sokak performansı biçimi olarak başlamış ve hepsinde açık bir şekilde izleyicileri güldürme, eğlendirme amacı vardır. Çin Cumhuriyeti'nin ilk günlerinde Xiangsheng daha modern bir formata dönüşmüştür.

Xiangsheng'in üç ana kaynağı vardır: Pekin Tianqiao, Tianjin Quanyechang ve Nanjing Konfüçyüs Tapınağı. *Xiangsheng* en çok iki oyuncu tarafından oynanır. Başrol oyuncusuna *Dougen*/逗哏ve yardımcı aktöre *Penggen*/捧哏 denir. Çinlilerin en popüler eğlence sanatlarından biri olan *Xiangsheng* komedisi Çinlilerin yaşadığı her yerde ve ortamda icra edilmektedir. *Xiangsheng,* modern teknoloji ve aygıtlardan da destek alarak artık, Çin kültürünün ayrılmaz bir parçası hâline gelmiştir.

Çin Kaligrafisi: Doğu Asya'da yüksek itibar gören ve *Shufa*/书法 olarak adlandırılan Çin yazı sanatı, görsel sanat ile edebî anlamın yorumunu birleştiren bir nevi sanat biçimidir. Bu, Çinliler arasında popüler olan ve aynı zamanda çok değer verilen bir sanattır. Çinlilerde "Yazı insan gibidir." şeklinde bir söz vardır. Aynı zamanda kaligrafi ile meşgul olanların iç dünyasının ahenkli olup Qi'nin beslenebileceğine, kişide zindelik etkisi yaratacağına inanılır. Hat sanatı bugün Çinlilerin yaşadığı her yerde devam ettirilmekte, hattatların eserleri yüksek fiyatlar ile satın alınmaktadır.

ÇİN ÖRF VE ÂDETLERİ

Çin Yerleşim Âdetleri: Çinli nüfusu fazla ve geniş alana dağılmış olmasından ötürü Çin'in geleneksel evleri farklı bölgelerde farklı tarzlara sahiptir. Kuzey Çin'de yaşayan Çinlilerde soğuk hava, rüzgâr ve karı engellemek için ahşaptan ve sarı topraktan yapılan tek katlı konut ve dörtgen avlu tarzı yaygındır. Kuzeydoğu'da yaşayan Çinliler soğuktan korunmak ve odayı sıcak tutmak için evlerin duvarlarını genellikle kalın yaparlar. Kuzey Shaanxi'de yaşayan Çinliler, sarı topraklı platodaki kalın toprakları oyarak mağara konutları yapmış ve onun içinde yaşamıştır. Bu mağara evler kışın sıcak, yazın serin oluyordu. Ayrıca ekilebilir araziyi de işgal etmiyordu.

Güney Çinlilerinin konut yapımında toprak ve ahşap malzemesi kullanmanın yanında bambu kamışlarına benzer yerel malzemeleri de kullanıldığı görülür. Bu bölgelerde bazen nemi engellemek ve havalandırma sağlamak için konutun alt kısmındaki sütunlarda çok dayanıklı malzeme kullanılmıştır. Dağlık bölgelerde ise taştan yapılan konutlar popüler olmuş, ormanlık bölgelerde yaşayan Çinliler ise sütunlu parmaklı yapılar inşa etmişlerdir.

Çinliler geleneksel olarak evlerini yaparken evin güneye bakmasına ve iç mekân aydınlatmasına dikkat ederler. Çinliler, ahşap kirişleri kullanmakla birlikte tuğla, taş ve top-

rak ile duvarları inşa etmişlerdir. Genellikle salonun ortada olması ve iç dekorasyonda oyma ve boyalı kirişlerle süslenmiş olmasıyla da evler dikkat çeker.

Yeme İçme Kültürü: Çinliler, temel gıda ihtiyacını çiftçilikten elde edilen tahıllara ek olarak çeşitli hayvansal gıdalar ve sebzelerden karşılamıştır. Çinlilerin beslenmesinde üç öğün vazgeçilmezdir. Çinlilerde belki "yemek" sözcüğü ve bu sözcük ile ilgili değerlerin Çin kültüründe merkezi konumda olduğunu söylersek kesinlikle abartı olmayacaktır. Öyle ki yemeğin insanların hayatta kalması için önemini vurgulayan şöyle bir yaygın deyim ve inanış vardır: "*İnsan yaşamı gıdaya bağlıdır* / 民以食为天" Bu sözün metaforik anlamı ise "*İnsanlar yemek ile cennete giderler*." şeklindedir. Bundan dolayı olsa gerek Çinli asla aç kalmaması lazım ve bunun için her şey yenilebilir ve yapabilir. Yeme içme konusunda Çinliler dünyada en az perhize sahip, hatta perhiz tanımayan bir halk olduğu söylenebilir.

Taoizm düşüncesine göre sağlık, yemekle birlikte kazanılıyor ve korunuyor. Bu nedenle Çin yemekleri bir ilaç gibi görülüyor. Konfüçyanizm ile birlikte Çin kültüründe yemek yemek ayrıca bir sosyalleşme aracı olarak görülmüştür. Bu sosyalleşme ile yemek ahlakı da birlikte gelişmiştir. Çin bürokrasisinde hala geçerli olan içkili lüks yemek masalarında "iş bitirme" önemli bir kültürdür. Bugün bile Çin mutfağı dünya çapında önemli bir üne sahiptir. Farklı ülkelerdeki ünlü semt ve caddelerde Çin restoranları bulunuyor. Çin mutfağının bir diğer yönü de Batı mutfağından ayrı yemek yeme konusundaki farklılıklarıdır. Çin halkı, hızlı ve aperatif yemek yerine aile üyeleri veya arkadaşlarıyla ortak yemek yeme tarzına sahiptir.

Yemek pişirme: Yemek pişirme teknikleri Çin yemek kültürünün özünü temsil eder. Yemek pişirme hem bir teknik hem de bir sanattır. Çinliler, yaşadıkları bölgelerin doğal ortamları, hububatları ve geleneklerinden dolayı yemek pişirme ve yeme alışkanlıklarında farklılık sergilerler. Bundan dolayı bölgesel ve yerel lezzetlerin sayısı fazladır. Öncelikle ham madde üretiminden dolayı genel olarak "güney pirinç, kuzey hamur işi" olmak üzere ikiye ayrılır. Buna göre ana yemeği pirinç olan bölgelerde pirinç pilavı, yulaf lapası veya pirinç eriştesi, pirinç kekleri, yapışkan pirinç topları, pirinç köfteleri, pirinç kekleri ve diğer farklı yiyecekleri tüketilir. Buğdayı ana yemek olan bölge insanları ise buğday ununda yapılan hamurlardan buğulanmış çörekler, erişteler, buharda pişen poğaça (花卷), Çin mantısı (饺子), Hamurlu köfte/ wontons (馄饨), kızarmış hamur çubukları(油条), sigara böreği, kızarmış kekler, krepler vb. tüketir. Bunlardan başka Güneydoğu Çin'in kıyı kentlerinde çeşitli deniz mahsulleri, Kuzey Çin'in dağlık bölgelerinde çeşitli yabani bitkiler, Kuzeybatı bölgelerindeki Müslümanlar ise kırmızı et özellikle koyun ve sığır etleri ile dört mevsime özgün sebzeler, meyveler ile mutfağını zenginleştirir. Çin yemek gelenekleri ve tatları genel olarak "Güneyde tatlı ve kuzeyde tuzlu, batıda baharatlı ve doğuda ekşi" olarak özetlenir.

Çin yemeklerinin pişirme yöntemleri içinde kaynatma, buharda pişirme, kavurma, yüksek ateşte kızartma, ağır ateşte haşlama, ağır ateşte kavurma, haşlama ve karıştırma dâhil olmak üzere ondan fazla yaygın pişirme yöntemi vardır.

Yerel lezzetler açısından dört ana lezzet (Bashu, Qilu, Huaiyang, Kanton ve Fujian) ile sekiz ana mutfak çeşidi (Guangdong, Fujian, Anhui, Shandong, Sichuan, Hunan, Zhejiang ve Jiangsu) vardır.

İçki: Altı ila yedi bin yıl öncesine ait olan Dawenkou (大汶口) kültüründe özel içki kapları bulunmuştur.[43] Çinlilerin çok çeşitli geleneksel içkileri vardır. En eski içkisi de pirinçten yapılan içkidir. Günümüze kadar ulaşan bir birinden farklı içki çeşitleri bulunmaktadır. İçki Çinliler için sadece huş keyif veren içecek değil, aynı zamanda önemli bir kültürel iletişim aracıdır. Çinlilerin binlerce yıllık köklü yemek kültüründe önemli bir yer tutar.

Geleneksel Çin toplumunda, saraylılardan sıradan halka kadar tanrılara ve atalara adak sunarken içki vazgeçilmez adaklardan biridir. Çinlilere göre içki bu tür törenlerde ilahlarla iletişim kurmak için bir araç rolü oynar. Diğer taraftan içki Çinlilerin önemli festivallerinde olmazsa olmazlardandır. Çinlilere göre "içkisiz bayram olmaz".

Yakınlar bir araya geldiklerinde, arkadaş davetlerinde, çalışma toplantılarında içki olmazsa olmazlardandır. Bundan dolayı Çinlilerde içki sofrasını şenlendiren çeşitli etkinlikler, şarkılar, oyunlar gelişmiş ve yaygınlaşmıştır. Çin toplumunda kaynaşmak, çevre edinmek veya belirli bir ortama girmek için mutlaka içki kültürü geliştirilmesi gerekir. Bundan dolayı Çin'de içki kültürü bulunmayan azınlıkların ilgili geleneğini sürdürmesi olanaksızdır. Bu azınlıklar, zorla veya zorunlu olarak Çin içki kültürüne uyum sağlarken kendi kültüründen vazgeçmek zorundalar.

Çay: Çin, dünyada çayı en erken keşfeden ve ilk kullanan ülkedir. Üç Krallık ve Jin Hanedanlığı dönemlerinde çay içme eğiliminin yavaş yavaş geliştiği, Tang Dönemi'nde çay içmenin Çinlilerin yaşam tarzı hâline geldiği biliniyor. Çay uzmanı Lu Yu (陆 羽, MS 733-804), Çinlilerin çay yetiştirme, çay yapma ve çay içme konusundaki zengin deneyimlerini *Çay Kitabı*'nda (茶经) detaylı olarak kayda geçirmiş olup bu kitap Çin ve dünyanın en eski çay monografisidir. Tang Dönemi'nde çaya birçok baharat ve çeşniler eklenirken Song Hanedanlığı'ndan sonra yeşil çay, kokulu çay, Wolong çayı ve siyah çay yavaş yavaş yaygınlaşmıştır.

Çinliler arasında çay içkiden daha popüler, gündelik yaşamın tüm alanlarında olmazsa olmaz bir içecektir. Çay kültüründe çay ve suyun niteliğine, suyun sıcaklığına, çay setlerinin tarzına, çay içme ortamına ve atmosferine özellikle özen gösterilir.

43 Gu Youshı (顾有识), "汉族", s. 75.

ÇİN KÜLTÜRÜNDE BAYRAMLAR

Çinlileri için en önemli ve resmi bayramları Bahar Bayramı, Qingming Festivali, Duanwu Festivali, Güz Ortası Festivali'dir.

Bahar Bayramı (春节-Chunjie), Çinlilerin binlerce yıldır kutladığı en büyük bayramıdır. Halk arasındaki örf ve âdetlere göre Bahar Bayramı, Çin'in ay takvimine göre 12. ayın 23. gününde başlar, yeni yılın ilk ayının 15. günü düzenlenen Yuan Xiao/Fener Bayramı'na kadar yaklaşık üç hafta sürer. Bu süre içindeki en önemli günler ise 12. ayın 30. gününün gecesi ve yeni yılın ilk ayının ilk günüdür. Bu günler, Bahar Bayramı'nın en neşeli ve en görkemli kutlandığı günlerdir.

Bahar Bayramı'nı karşılamak için gerek şehirlerdeki gerekse köylerdeki Çinliler çeşitli hazırlıklara girişirler. Köylerde bayram için hazırlık çalışmaları aralık ayına girilir girilmez başlar. Birçok köylü ailesi evini temizler, çamaşırlarını, yorganlarını yıkar. Bu, eskiden kalan kirliliğin temizlenmesini, yepyeni bir çehre ile Bahar Bayramı'nın kutlanmasını ifade eder. İnsanlar, bayram sırasında yemekler yaparlar, konukları ağırlamak için çeşitli hazırlıklar yapılır. Kültür kurumları ve sanat toplulukları, zengin sanat ve kültür programları hazırlar, televizyon kanalları çeşitli sanat geceleri düzenler, büyük parklarda panayırlar düzenlenir, eğlence programları hazırlanır, dükkânlar da bayramlarda halkın ihtiyaçlarını karşılamak için ülkenin çeşitli bölgelerinden hatta yurt dışından mallar tedarik ederler. İstatistiklere göre Çinlilerin Bahar Bayramı'nda yaptıkları tüketim, tüm yıl içinde yaptıkları tüketimin üçte birini hatta daha fazlasını oluşturur.

Çin'in kuzeyinde olsun güneyinde olsun yılsonu gecesinde aile fertlerinin bir araya gelerek birbirlerine kavuşma yemeği yemeleri hiçbir zaman ihmal edilmez. Kuzey Çin'de ise tüm aile üyeleri birlikte yıl sonunda akşam yemeği olarak Jiaozi (bir çeşit mantı) yapar. Çinliler yeni yılı, kötülükleri kovmak için patlangıç, salyut patlatarak da karşılarlar. Son yıllarda bu gelenek, güvenlik ve çevre kirliliği gibi sorunlara yol açması nedeniyle Pekin benzeri büyük şehirlerin merkezlerinde yasaklandıysa da bir tür ticari fırsata da dönüştüğünden hala devam etmektedir.

Bahar Bayramı'nı kutlama etkinlikleri rengârenk geçer. Bazı yerlerde yerli operalar, filmler gösterilir; bazı yerlerde Aslan Dansı, Yangge Dansı, ayaklık üstünde yürüme gösterileri ve panayırlar gerçekleştirilir. Ülkenin her yerinde neşeli bir hava hüküm sürer. Günümüzde, çok sayıda insan da evde televizyon programlarını izlemeyi tercih eder. Çünkü televizyon kanalları bayram sırasında her yaştan Çinlinin zevkine uygun, güzel programlar yayınlar. Günümüzde maddi durumu iyi olan Çinliler, bayramı yurt dışında, turistik mekânlarda geçirmeye başlamıştır. Her sene Bahar Bayramında Çin'de yüz milyonarca insanlar bayramını ailesi ile birlikte kutlamak ve hasret gidermek için memleketlerine dönerler.

Qing Ming (Mezar Ziyaret-清明节) Bayramı: Her yıl Nisan ayının 4'ü ile 6'sına denk gelen tarihlerde kutlanır. Bu tarihlerden sonra hava sıcaklığı artar, bahar yağmurları çoğalır. Köylüler ve çiftçiler için ekim zamanı başlar. Çinliler yılın bu zamanı ölülerini anarlar ve onlar için kurban adarlar. Mezarlıklar ziyaret edilir ve mezarlar temizlenir. Ayrıca o gün evlerde yemek pişirilmez ve insanlar soğuk yemek yerler. Qingming de yasın yanı sıra mevsimin değişim sevinci vardır. Mezarlık ziyaretlerinden sonra insanlar piknik alanlarında toplanır ve birlik beraberliğin bir simgesi olarak hep beraber yemek yerler ve baharı karşılarlar.

Duanwu Festivali (端午节-Duan Wu Jie): Çin Ay takvimine göre her sene 5 Mayıs günü kutlanır. Duan Wu'nun kelime anlamı "ilk beş"tir. Çin takvimine göre de *Wu* mayıs ayı demektir. Festivalin kökeni hakkındaki bir inanışa göre bu bayram yurtsever şair Qu Yuan (屈原 guluohe) anısına yapılmaktadır. Buna göre Savaşan Beylikler Dönemi'nde MÖ 3. yy.da Chu ülkesinin büyük gücü kırılmış ve ülke Qin Hanedanlığı'nın işgaline uğramıştır. Bu duruma dayanamayan vatansever şair Qu Yuan 5. ayın 5. günü Guluo Nehri'ne atlayarak intihar etmiştir. Efsaneye göre bunu duyan insanlar büyük üzüntü duymuşlardır. Balıkçılar nehre birbirleriyle yarışırcasına gitmişler ve şairin cesedini aramışlardır. Cesedi bulamayan insanlar balıkları besleyerek cesedi yememelerini sağlamak için nehre zongzi (içinde pirinç olan bambu), yumurta ve çeşitli yiyecekler atmışlardır. Zongzi yemek, Duanwu Bayramı'nın önemli geleneklerinden biridir. Duanwu Bayramı sırasında insanlar karşılıklı ziyaretlerde birbirlerine kendi yaptıkları Zongzileri hediye ederler.

Güz Ortası Bayramı (Ayçöreği/Zhongqiujie/中秋节): Çin takvimine göre 15 Ağustos günü kutlanmaktadır. Taocu inanışın özü olan insan ruhunun doğa ile birleşmesi temeline dayandığı söylenir. "*Ay dolunay olunca tüm insanlık da bir olur.*" inanışı vardır. Zhongqiu gecesi, ay en parlak ve tam yuvarlak olup dolunay şeklini alır. Çinliler bu durumu birliğin, cem olmanın simgesi olarak görürler. Ondan dolayı Zhongqiu Bayramı "Yeniden Birleşme Festivali" olarak da adlandırılır. Bu bayramda genellikle susam tohumları ve ördek yumurtasından yapılan ayçörekleri yenir. Yaygın bir inanışa göre bu bayram 14. yüzyılda Çinlilerin Moğollara karşı giriştiği isyanlar ile bağlantılıdır. İsyancıların lideri Zhu Yuanzhang ve danışmanı Liu Powen, Moğollardan bir şehri almak için bir strateji geliştirir. Liu bir Taocu rahip kılığına girerek şehre sızar. Yanında götürdüğü ayçöreklerini halka dağıtır. Zhongqiu festival zamanı geldiğinde insanlar çörekleri açarlar ve içlerinden silahlarını da yanlarına alarak ayaklanmaları gerektiği öğütler çıkar. Bunun üzerine Çin imparatoru şehri kolayca ele geçirir.

Ay dolunay şeklini alınca tüm aile üyeleri bir araya gelir, hep birlikte ayçöreği yer, şarkılar söyleyip şiirler okurlar. Günümüzde de kutlanan bu bayram, ayçöreği endüstrisinin ve piyasasının oluşmasını sağlamıştır. İnsanlar bu bayram öncesi ve sürecinde birbirlerine çeşitli beklentiler içinde değeri birbirinden farklı ayçöreği hediye ederler.

ÇİN KÜLTÜRÜNDE CENAZE VE DEFİN

Çinlilerin cenaze ve defin geleneği, ince detayları ve bir birinden karışık hurafeleri içinde barındırır. Çinliler yaşam (dünyaya gelmek) ile ölümü (dünyadan ayrılmayı) aynı derecede önemli görür. Hatta kimi bölgelerde defin işlerini yaşamdan daha önemli görürler. Çinlilerde cenaze genellikle toprağa gömmek şeklinde kefenleme, merasim ve defne etmek olmak üzere üç aşamada tamamlanır. Cenaze töreninin ölçeği, ölen kişinin statüsü ile yakından ilgilidir. Feodal toplumda, farklı statüdeki insanlar için katı düzenlemeleri olan cenaze törenleri vardı.

Mezar taşları genellikle mezarın önüne dikilir ve mezar taşı üzerine ölen ile ilgili bilgiler yazılır. Zengin ve varlıklı ailelerin mezarları lüks ve şatafatlı olduğu gibi mezar taşlarına yazılan yazılar da sıradan insanlarınkinden çok farklı olur. Merhumun gömülmesinden sonraki gece Taocu rahiplerin eşliğinde bazı merasimler, ayinler yapılır. Günümüzde ise özellikle kentleşme ile birlikte toprağa gömme yerine cesedin yakılması yaygınlaştırılmıştır.

ÇİN KÜLTÜRÜNDE ADABIMUAŞERET

Çinlilerin, kadim bir medeniyete sahip olmalarından ötürü gündelik iletişim ve etkileşimlerinde birbirinden farklı ve derin kültürel anlamları olan Konfüçyanizimden beslenen adabımuaşeret kuralları vardır.

Kullandığı Dil: Çinlilerin sözlü iletişimde göze çarpan belirgin bir özelliği, akrabalık terimlerinin kullanılması ile yaşlı ve genç kuşaklar arasındaki kesin ayrımdır. Ayrıca akrabalık unvanı bir çeşit saygı için de kullanılır. Kan bağı bulunmayan muhatapları ile konuşurken onlara "amca, dayı, anneanne, teyze" gibi akrabalık ilişkisini ifade eden unvanları kullanmak karşı tarafa saygı hürmet göstermek olarak algılanır ve ilişkinin sıcak hem yakın olmasını sağlayacağına inanılır.

Yaşlılara ve çocuklara değer veren ataerkil anlayışın Çinli sosyal ilişkilerine aksettiği, hiyerarşik bir düzene destek verdiği görülmüştür. Binlerce yıllık feodal düzen hiyerarşiye dayalı düzeni koruyan kültürel kuralları desteklemiştir. Bu nedenle insanlar, resmî makamlarla veya mevki sahipleri ile görüştüklerinde onların resmî kimlikleri ile hitap etme alışkanlığına sahip olmuş, bunu da saygı kategorisinde görmüşlerdir.

İletişimde karşı tarafın statüsünü yükseltmek için Çinliler çoğu zaman kendilerini daha aşağıda tutarlar. Bu nedenle yüceltici kavramlara nispetle bir grup mütevazı söylemler de ortaya çıkmıştır. Örneğin muhteremin soyadı (贵姓), fakirin soyadı(敝姓), konak (府上)- fakirhane (寒舍), erdemli kardeş (贤弟), aptal kardeş (愚弟), başyapıt (大作), beceriksiz yazı (拙作), yüksek görüş (高见), mütevazı görüş (浅见)/ basit görüş(愚见) gibi.

Çin kültürü kişiler arası ilişkilerin uyumunu ve insanların sosyalliğini vurgularken toplum ve grupların bireyler üzerindeki kısıtlamalarını net olarak belirtir. Bireyi ve bireyselliği değil, grubu vurgular. Bu durum Çin feodal toplumunun ataerkil düzeni ile bağlantılıdır. Batı'da gelişen, bireyi merkeze alan, bireyciliği ve bağımsız kişilik ile kişisel başarı ve şerefi önceleyen kültür ile keskin bir tezat içindedir.

Çinliler, tanıdıklarıyla karşılaştıklarında genellikle muhatabının özel yaşamını selamlaşma içeriği kılabilir. Örneğin karşılaştığında doğrudan "Yemek yediniz mi?" gibi bir selamlama alışkanlığı vardır. Çin kültürüne giriş yapan bir yabancının anlamakta zorlanacağı bu selamlama aslında muhatabın "açlığı" üzerinde kaygılanmak değil, sadece ilgi ve şefkat göstergesidir. Buna benzer "Maaşınız ne kadar?", "Yaşınız kaç?", "Sevgilin var mı yok mu?", "Kaç çocuğun var?" benzeri sorular Çinlilerin gözünde kişiler arası ilişkileri sıkılaştırmanın ve duygularla bağ kurmanın bir tezahürüdür.

Genel olarak erkeklerin kullandığı dil daha basit ve özensizken kadın dili daha çekingen ve ciddidir. Cinsiyetle ilgili kelimelerle küfür, erkekler arasında kadınlara nazaran daha çok yaygındır. Fakat kadınların bu terimleri kullanması kabul edilmemekle birlikte kamuoyu tarafından eleştirilmesi makul kabul edilmiştir.

ÇİNLİLERİN İLGİNÇ İNANIŞLARI

Çinlilerin binlerce yıllık tarihi içinden günümüze kadar gelebilmiş ilginç inanışları veya örf-adetleri vardır. Bunlarda bazıları aşağıdaki şekildedir:

- Çin'de dört sayısı ölüm (*Sı-*死) kelimesiyle sesteş olduğu için uğursuz kabul edilir. Bu nedenle bazı binalarda 4 ve 14. katlar bulunmaz. Telefon veya araba plakalarında pek tercih edilmez.
- Sekiz (*Ba-*八) rakamı ise Çinliler için çok değerlidir. Zenginlik, şans ve bereket anlamlarına gelen *Fa/*发 ile eş seslidir. Bu nedenle evlilik tarihleri gibi önemli tarihlerin içinde sekiz rakamının geçmesine özen gösterilir. Telefon numarası, araba plakası veya binaların kat sayısında sekiz bulunursa değeri misli ile artar.
- Kırmızı renk Çin'de bolluk ve bereketin sembollüdür.
- Hamilelik süresi boyunca ışıklar açık bırakılır, bu sayede gelecekte ki kötülüklerin yok olacağına inanılır.
- Çin'de bir kadının gebeliği kesinleştikten sonra ailesi ve arkadaşları tarafından, kıskançlıktan ve kötü ruhtan korumak için gizli tutulur. Doğmamış bebeği, kötü ruhlardan korumak için hamile kadın, yatağının altında bıçak bulundurur.
- Cesede hiçbir zaman kırmızı kıyafet giydirilmez, yoksa cesedin hayalete dönüşeceğine inanılır. Ölünün tarağı iki ye bölünür, bir parçası tabuta yerleştirilir ve diğer parçası ailesinde kalır.

- Ölüye olan saygısını ve bağlılığını göstermesi için kan bağı olan akrabaların ve gelinlerinin yas süresince ağıt yakmaları ve ağlamaları âdettendir. Ağlamalar, ölü büyük bir servet bıraktıysa daha yüksek sesle olur. Günümüzde Çin'in bazı bölgelerinde defin ve yas sürecinde evlatlara vekâleten ağlayan ayrı bir sektör ve meslek grubu oluşmuştur.
- Kâğıttan yapılan ev, eşya ve sahte para, ölünün sonraki hayatında ihtiyacı olacağı düşünülerek bu tören süresince aralıksız yakılır.
- Güneye bakan pencerelerin önüne ağaç dikilmez; aksi halde kendilerine bir kötülük geleceğine düşünürler.
- Bir düğüne katılırken beyaz kıyafet giyilmez.
- Bir çocuğun fazla balık yemesi ileride çocuğun zekâsında gerilemeye sebep olacağına inanılır.
- Balık yerken balığı çevirmezler, böylece kazalardan kaçınmış olurlar.
- Akşam yerler süpürülmez. Süpüren kişinin ailesinin bolluk ve bereketini süpürdüğüne inanılır.
- Otuz yaşını geçmiş olan kimseler balığın tamamını yemezler. Bu sayede ömürlerinin uzayacağını düşünürler.

ÇİN'İN DİNÎ YAPISI[44]

Bir Asya imparatorluğu olan Mançu-Qing İmparatorluğu'nun ana sınırları üzerinde kurulmuş olan Çin Halk Cumhuriyeti, kurulduğu günlerden beri politik sınırları içinde kalan çok sayıda Çinli olmayan milliyet ve toplulukların kültürel Çin'e tabi kılınması ekseninde çeşitli uygulamalara başvurmuştur. Bütün uygulamalar görünüşte Marksist-Leninist çizgide sosyalist ideoloji ekseninde imiş gözükse de mahiyette geleneksel Çinli düşüncesi ve Çin devlet geleneğindeki ötekileri yönetme kültürü ekseninde olmuştur. Fark tehdittir, zihniyetinin daima baskın olduğu 70 yıllık ÇKP uygulamalarında görülmüştür. Bu zihniyetin var olan çoğulculuğu tekilciliğe dönüştürmek için sürekli çabaladığı görülmüştür.

Belirtildiği üzere ÇHC mevcut topraklarının neredeyse 2/3'ünde Çinli olmayan, birbirinden farklı inanç ve kültürlere sahip milliyetler yaşamaktadır. Bundan dolayı Çin'de iptidai dinler ve yerel dinlerden semavi dinlere kadar bütün inançları bulmak mümkündür. Bu durum ülkedeki baskın çoğunluk olan Çinlilerde daha belirgindir. Çinlilerde gele-

44 Bu başlık altındaki bilgilerin çoğu yazarın *TYB Akademi* dergisi, Çin Özel Sayısında (2017/20) yayımlanan "Çin Halk Cumhuriyeti'nde Dini Yapı ve Müslüman Milliyetler" başlıklı çalışmasından alıntılanmıştır.

neksel iptidai inançlar, envaiçeşit tapınmalar, atalar kültü inancı ile birlikte birçok semavi inanç da yaygındır. ÇHC'de din işlerinden sorumlu resmi kurum olan Devlet Din İşleri İdaresinin (国家宗教事务局) resmî ağ sayfasındaki "Çin'de Dinî Durum/中国宗教概况" belgesinde aşağıdaki bilgiler yer almaktadır:[45]

> "Çin, çok (dinî) inançlı ülkedir. Çin'deki inanç sahiplerinin inandığı dinler şunlardan ibarettir: Budizm, Taoizm, İslam dini, Katolik dini ve Hristiyan dinidir. Çin'de vatandaşların kendi inancını seçmek, belirtmek ve dinî kimliğini ifade etmek özgürlüğü vardır. İstatistikler Çin'de mevcut dine inananların sayılarının 100 milyon kişiden fazla olduğunu, resmî olarak izin verilen ibadet mekânlarının 139 bin civarında olduğunu, din görevlilerinin sayılarının ise 360 bin kişi olduğunu göstermektedir. Ayrıca 5500 dinî kuruluş mevcuttur, bu grupların din görevlisi yetiştirmek üzere kurduğu resmi dini okullarının sayıları 100 civarındadır."

Fakat 2014 yılına ait *"2014 Uluslararası Dini Özgürlükler Raporu"*nun Çin bölümünde[46] verilen bilgiler ise şu şekildedir:

> "ABD hükûmetinin istatistiklerine göre Çin'in toplam nüfusu 1,4 milyar (Temmuz 2014 tahmini) civarındadır. Ekim 2013'te Çin'in Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Konseyine verdiği raporunda, Çin Hükûmeti Çin'de 100 milyon küsur dine inanların olduğunu, 360 bin din görevlisi, 140 bin ibadet mekânı ve 5500 dinî kuruluşun olduğunu belirtmiştir. Dine inanların sayısı hakkında rakamlar birbirinden farklıdır. Çin'in Huadong Pedagoji Üniversitesi tarafından 2007 yılında yapılan bir araştırmada 16 yaşından büyük Çin vatandaşlarının %31,4'nün yani 300 milyondan fazla insanın dine inandığı ortaya koyulmuştur. Aynı araştırma Çin'deki Budist, Taoist ve yerel inançlara sahip inanların sayısının tahmini olarak 200 milyon olduğunu yazmıştır. Çin'in resmî makamları Müslümanların sayısını 21 milyon olarak verirken gayriresmî rakamlar ise 50 milyon olarak vermektedir. Ayrıca devlet tarafından 1999 yılında yasaklanan Falun tarikatının mensuplarının sayılarının ise 70 milyon civarında olduğu tahmin edilmektedir."

ÇKP sahip olduğu ideolojisi gereği dine bakışı ve tavrı Marksist olmakla birlikte geleneklerinden gelen güvenlik algısından dolayı dinlere hep mesafeli, zaman zaman hasmane ve tehditkâr olmuştur. ÇKP döneminde devletin bütün eğitim kurumlarında ateizm eğitimi verilmekte hatta başta Uygur Türk bölgesi olmak üzere azınlık bölgelerinde yaygın olan inançların eğitimi ve aktarımı olabildiğince kısıtlanmaktadır. Bundan dolayı Çin'de dinî gruplar ve inanlar ile ilgili resmî istatistiği verilerin güvenilirliği hep sorgulanmıştır. Çin Devlet Din İşleri İdaresinin verdiği resmî bilgilere göre Çin'de yaşayan dinlerle ilgili resmi bilgiler aşağıdaki gibidir:

45 Çin Din İşleri İdaresi Resmî Ağ Sayfası, Çin'de Dinî Durum/ 中国宗教概况http://www.sara.gov.cn/zwgk/17839.htm, Erişim: 06.3.2017.

46 2014年国际宗教自由报告http://chinese.usembassy-china.org.cn/irf2014.html, Erişim: 06.3.2017.

Taoizm: Çin'in yerli dinidir, Çinlilerin en yaygın inandığı bir inançtır. 2. yüzyılda şekillenmiş olup 1800 yıllık tarihi vardır. Taoizm çok geniş içerikleri olan, Çin'in eski ruhlara tapınma temelinde Çinlilerin efsanevi atası Huang[47] Aksakal'ın düşüncelerine dayanılarak İlk Bahar-Sonbahar ve Savaşan Beylikler döneminde gelişen ölümsüzlük, simya gibi inançlarla birleşerek şekillenmiştir. Taoistler için Laozı dinin kurucusu, Daodejing/道德经[48] ise esas kitabıdır.

Çin'de yerel bir inanç olan Taoizm, Doğu Han sülalesinin (25-220) sonlarına doğru bir inanç sistemi olarak ortaya çıktıktan sonra özellikle Han Çinliler arasında yaygınlaşmıştır. Kuzey-Güney sülaleler Dönemi'nde (960-1279) geçirdiği birçok reformlardan sonra Budizm ile eşit düzeyde Çin dini olarak belirmiştir. Daha sonraki süreçte kimi yöneticiler Budizm'e ağırlık vermiş kimisi ise Taoizm'e önem vermiştir. Örneğin Tang ve Song dönemlerinde Taoizm yönetici sınıfın önem verdiği din olmuş ve gelişerek çeşitli mezhepleri oluşturmuştur. Ming Sülalesi Dönemi'nde ise Taoizm gerilemeye yüz tutmuştur. Qing Dönemi'ne gelindiğinde yönetici sınıfı oluşturan Mançular Tibet Budizm'ine ilgi göstermiş, Taoizm'e yönelik kısıtlayıcı tedbirleri almasıyla sürekli gerilemiş ve halk katında varlığını sürdüren din olarak kalmıştır. ÇKP öncesi Taoizm Çin'deki en zayıf dine dönüşmüşken, 1980 sonrasında hızla devlet desteği ile tekrar güçlenmeye başlamıştır.

Günümüzde Taoistlerin 9000 tapınağı ve 50 binden fazla din görevlisi bulunmaktadır. Taoistler Çin hariç Tayvan, Hong Kong, Makao gibi bölgelerde çok güçlüdür. Ayrıca Avrupa, Amerika, Afrika ve Avusturalya gibi Çinlilerin yaşadığı bütün kıta veya ülkelerde Taoizm farklı şekillerde yaşatılmaktadır.

Budizm: Çin'deki beş büyük din içinde tarihi nispeten uzun, etkisi nispeten derin olan dindir. Çin'de 2000 yıllık geçmişi olan Budizm'in Çin'e tam olarak ne zaman ve nasıl girdiği bilinmemektedir. Hindistan'dan geldiği ise kesindir. Çin'deki Budizm yayılma ve yerleşme sürecinde üç ana kola ayrılmıştır: Han Çinlileri arasında yaygın olan ve ibadet dili genellikle Çince olan *Çin Budizm*'i; Tibetlilerin milletçe inandığı ve ibadet dilinin Tibetçe olduğu Moğollar, Sarı Uygurlar ve Diğer Kuzey milliyetlerinin inandığı *Tibet Budizm*'i ve Güney Çin'de özellikle Yunnan eyaletindeki Dai, Bulang, Achang ve Wa milliyetleri arasında yaygın olan *Güney Budizm*'idir.

47 Huang Aksakal, Huang Di/黃帝 (Sarı İmparator), Çinlilere göre Huaxia olarak adlandırılan Çin milletinin atasıdır. MÖ 2697-2599 tarihleri arasında yaşadığına inanılır. Huang Aksakal, yaşadığı dönemde Çinlileri takvim, astronomi, Yin, Yang, 12 burç, yazı yazma, resim çizme, kitap yazma, müzik, çalgı aleti, tıp, ilaç, ibadet, düğün, cenaze, tabut, mezar, sunak, mabet, falcılık gibi konularda eğitmiştir. Günümüzde çoğu Taoist rahibin sarı renkli elbise giymesinin nedeni de kendilerinin Huang-di'nin takipçisi olarak görmelerindendir.

48 *Dao-de Jing* (道德经), Türkçe kaynaklarda *Tao Te King* veya *Tao Te Ching*, *Yol ve Erdem Kitabı*, *Yol ve Faziletler Kitabı* gibi adlarla anılır, Lao-zi'nin yazdığı sanılan bir kitaptır. Bütün kitap Dao/Yol bölümü ve De/Erdem bölümü diye ikiye ayrılmış, Dao bölümünde 37 başlık, De bölümünde 44 başlık, toplam 81 başlık olan bir kitaptır. Bu kitabı gerçekten Lao-zi'nin yazıp yazmadığı konusunda Çinli araştırmacılar arasında fikir birliği yoktur. Detaylı Bilgi için bk. Bumeryem Abdulkerim, *Çin Kaynaklarına Göre Taoizm*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011, Ankara.

Çin Budizm'i: Budizm, Çin'e girdikten sonra Çinliler arasında yayılma imkânı bulmuştur. Özellikle Güney-Kuzey Sülaleler Dönemi'nde (420-581) hızla yayılmış, Sui sülalesi (581-618) ve Tang sülalesi (618-907) dönemlerinde zirveye ulaşmıştır. Song (960-1279) ve Yuan (1271-1368) dönemlerinde Budizm ile Çin kültürü çatışmadan kaynaşmaya yönelmiş ve tedricen Çin tarzı Budizm'e dönüşmüştür. Böylelikle Çin Budizm'inin merkezi de Çin'e taşınmıştır. Çin'de Budizm Tang öncesinde genellikle yayılma ve gelişme aşamasında bulunduysa Song Dönemi'nden itibaren özellikle Ming (1368-1644) ve Qing (1644-1911) dönemlerinde zayıflama ve yerel inançlar, Konfüçyanizm ve Taoizm ile uzlaşma yönünde gelişme seyretmiştir.

Günümüzde Çin Budizm'ine ait 10 binlerce tapınak, 50.000 civarında rahip ve rahibe din görevlisi vardır. Soğuk savaş sonrası, özellikle Çin tarzı piyasa ekonomisi sonrası değişen sosyoekonomik yapıda dine dönüş ve ilginin arttığı, bu bağlamda Budizm'e ilgi ve alakanın arttığı görülmüştür.

Tibet Budizm'i: Çin Budizm'inden sonra en geniş alan ve kitlelere ulaşmış olan bir Buda dini mezhebidir. Budizm 7. yüzyılda Çin'den ve Hindistan'dan olmak üzere iki yoldan Tibet'e girmiştir. Budizm, Tibet'e girdikten sonra bölgenin özel coğrafi konumu ve yerel kültürün de etkisiyle zamanla yerel özelliği olan bölgesel millî bir dine dönüşmüştür. Daha sonraki gelişme evresinde Nyingma/宁玛派(eski adıyla Kızıl Din), Sakya/萨迦派 (yaygın adıyla Çiçek Din), Gelug/噶举派 (yaygın adıyla Ak Din) gibi mezheplere ayrılmıştır. Tibet bölgesinin dışında özellikle Moğollar arasında yayılmıştır. 18. Yüzyılda gelişme ve yayılmanın en zirvesine çıkmıştır.

Günümüzde Tibet Budizm'i başta bütün Tibet bölgesi olmak üzere Sıchuan, Yunnan ve Kansu eyaletinin önemli bir bölümü, Qinghai (Köknur) eyaletinin büyük bir bölümü, İç Moğolistan, Doğu Türkistan'daki Moğolların yaşadığı bölgeler; Moğolistan, Rusya'nın Buryat Özerk Cumhuriyeti, Tuva Cumhuriyeti ile Nepal, Butan gibi ülke ve bölgelerde yaygındır. Çin'de Tibet Budizm'ine inan milliyetler şunlardır: Tibet, Moğol, Tu, Sarı Uygur, Menba, Luoba, Çiang, Şibe, Nu ve Naşi milliyetleridir. Günümüzde Çin'de toplam 3000 küsur Tibet Budizm'i tapınağı, 140 bin rahip ve rahibe din görevlisi, 2000 Buda/tulku vardır.

Güney Budizm'i: Güney Theravada Budizm'i veya Pali Dilliler Budizm'i olarak da adlandırılır. Diğer adıyla Hinayana Budizm'idir. 6. yüzyılda günümüzdeki Yunnan eyaletine bağlı XiShuangbanna bölgesine girmiştir. Bu bölgede yaşayan yerel milliyetlerin inançları ile kaynaşarak şekillenmiştir.

Budizm'in bu mezhebine günümüzde Çin'in Yunnan eyaletine bağlı XiShuangbanna Dai (Milliyeti) özerk oblastı, Dehong Dai-Jingpo özerk oblastında yaşayan çoğu azınlık milliyet mensupları ile Sımao, Lincang, Baoshan bölgelerindeki Dai, Bulang, Achang ve Wa milliyetlerinin büyük çoğunluğu bu mezhebe tapmaktadır. Günümüzde bu mezhebe tapanların toplam nüfusları tahminen bir milyon 300 bin küsur olup toplam 1700 tapınağı, 2000'den fazla rahip ve 6000'e yakın Sramaṇerası bulunmaktadır.

İslamiyet: Çin'in İslamiyet ile sahabeler döneminde tanıştığı bilinir. Fakat İslamiyet'in nüfusça kalabalık olması ve Çin'de statü kazanması ancak Moğolların Çin'i fethetmesi ile mümkün olmuştur. Günümüz Çin sınırları içinde kalan Doğu Türkistan bölgesinde kurulmuş olan Karahanlılar Devleti'nde İslamiyet yayılmış, 10. yüzyılda devlet dini olmuştur.

Günümüzde ÇHC sınırları içindeki Müslümanlar Tacikler hariç tamamı Sünni olup bunlar Uygur, Kazak, Kırgız, Özbek, Tatar ve Salur olmak üzere Türk kökenli Müslümanlar Hui/Döngen, Dongxiang, Bao'an olmak üzere Çin dilli Müslümanlardan oluşmaktadır. Toplam nüfusları resmî olarak 21 milyondan fazladır. Doğu Türkistan (Xinjiang Uygur Özerk Bölgesi, XUÖB)[49], Ningşia Hui/Döngen Özerk Bölgesinin hemen hemen tamamında Kansu, Qinghai, Yunnan, Shandong eyaletlerinin önemli bölgelerinde Müslümanlar yaşamaktadır. Çin genelinde İslami eğitim ve öğretim yapan 10 fakülte bulunmaktadır.

Katolik Dini:[50] Tang Dönemi'nde Çin'e girdiği bilinmektedir. Fakat en çok yaygınlaştığı dönem ise Moğol Dönemi'dir. Moğolların egemenliğe son veren Ming sülalesi Çin'deki Katolik dinini de silmiştir. 16. yüzyıldan sonra Batı sömürgeciliğine paralel olarak Cizvit misyonerlerinin aktif çalışmaları ile Katolik dini tekrar Çin'e girmeye ve yaygınlaşmaya başlamıştır. 17. yüzyılın sonlarına gelindiğinde Çin'de iki yüz bin Hristiyan mevcuttu.[51] Özellikle Afyon Savaşı'ndan sonra Çin'in yarı sömürge ülkeye dönüşmesiyle misyonerlik çalışmaları artmıştır. Misyonerlerin kurdukları okul, hastane ve yetimhaneler sayesinde Katolik olan Çinlilerin sayıları hızla çoğalmıştır. 1840-1949 yılları arasında sayı giderek artmış ve 3 milyon kişiye ulaşmıştır. Çin Katolik Cemiyeti ve din görevlilerinin Batılı güçler tarafından sürekli kullanıldığı görülmüştür. ÇKP iktidarı sonrasında Katoliklerin yönetim ile ciddi sorunlar yaşadığı biliniyor.

Çin Katoliklerinin 97 bölgesi, 60 küsur Piskopos, 2000 küsur rahip ve 5000 rahibesi; 5 milyon 500 bin inananı ve 6000'e yakın kilisesi, 8 dinî okulu vardır.

Hristiyanlık: 19. yüzyılda Çin'e İngilizler tarafından sokulmuştur. Sömürgecilik döneminde girdiğinden dolayı başlangıçta "Ecnebi dini/洋教" olarak isimlendirilmiştir ve 1949 yılına gelindiğinde sadece 700 bin inananı vardı. 1980 sonrasındaki "Reform ve Açılma" sürecinde hızla çoğalmaya başlamıştır.

---

49 Çincesi Xinjiang/新疆 : genel olarak "新=*yeni* 疆=*hudut*" anlamını taşıyor ise de Çincenin yazı özelliklerinden hareket edenler işbu yer adının gayri resmî olarak "silah gücü ile ele geçirilen yeni toprak" anlamını sakladığını dile getirirler. İşbu yer adı 1884'te Çinlilerce resmî olarak kullanılmaya başlandıysa da bölgenin esas yerli ahalisi olan Türkler tarafından yaygın ve zorunlu olarak kullanılmaya başlanması ancak ÇKP dönemi (1955) sonrasında mümkün olmuştur. Çince olmasından dolayı Çinceye vâkıf olmayan bir Türk genellikle bozuk (örn. Şıncang) telaffuz eder. Çin Halk Cumhuriyeti'nin Türkiye Cumhuriyeti'ndeki başarılı diplomatik ve psikolojik girişimleri sonucunda daha önceleri genellikle "Doğu Türkistan" olarak adlandırılan bu bölge adı için artık "SİNCAN" söyleminin yaygınlaştırıldığı bilinmektedir. Ankara'da bir ilçenin adı da Sincan'dır. Daha geniş açıklamalar için bk. Erkin Türkler, "Sincan: Çin'in Başarılı Algı Operasyonu", *Türk Yurdu*, Sayı 331, Mart 2015, ss. 27-28.

50 Çin'de Katoliklik bir mezhep olmasına karşın Katolik dini anlamına gelen "天主教/Tianzhu Jiao" şeklinde isimlendirilir.

51 Holcombe, Doğu Asya Tarihi, s. 201.

Günümüzde Protestan dinine inananların toplam sayıları 23 milyonu geçmiştir. Kilise ve faaliyet mekânlarının sayısı 50 bin civarındadır. 4000 papaz, 37 bin din görevlisi, 150 bin gönüllü çalışanı vardır. Çin genelinde toplam 20 adet din fakültesi veya enstitüsü olup Hristiyanlığı sistemli bir şekilde öğretmektedir.

Yukarıda resmî kurumlar tarafından verilen bilgiler Çin'de beş büyük dinin bulunduğunu göstermektedir. Bu beş büyük din haricinde çeşitli doğa dinleri ve birbirinden değişik yerel inançlar da bulunmaktadır. Resmî bilgilerden de anlaşılacağı üzere İslamiyet hariç diğer dinlerin özellikle eğitim öğretim kurumlarının göreceli olarak fazla olduğu anlaşılmaktadır.

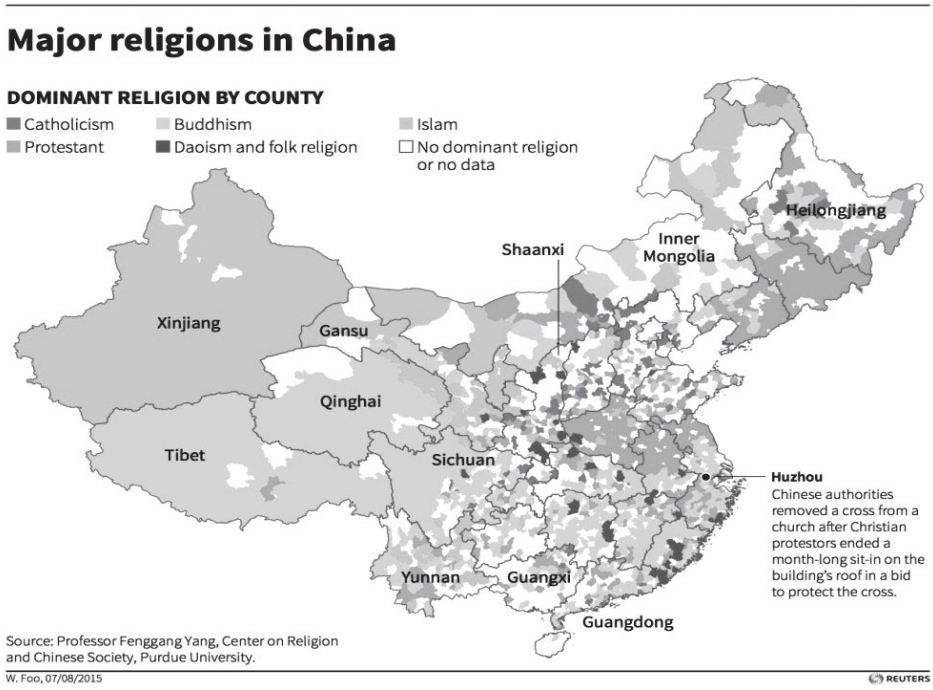

Şekil 1. Çin Halk Cumhuriyeti'ndeki Yaygın Dinler

Şekil 1'deki haritada Çin'de yaygın olan dinler farklı renkler ile işaretlenmiş olup ülkenin kuzey ve batısında İslamiyet, güneybatısı ile orta ve güneyinde Budizm, kuzeydoğu ile orta doğu'sunda Hristiyanlığın yaygın olduğu göze çarpar. Küreselleşme süreci ile birlikte Çin'de hızla yayılan din ise Hristiyanlık olmuştur. Batı'nın popüler kültürü ile birlikte Çin'de yayılma fırsatı bulan Hristiyanlık özellikle Koreli ve Batılı misyonerlerin başta İngilizce eğitim kurumları olmak üzere çeşitli inisiyatifler kanalıyla Hristiyanlığı yaydığı görülmüştür. Buna ilave olarak batılı büyük ülke liderlerinin Çin ziyaretlerinde Hristiyan kiliselerini ziyaret etmesi de Çin'deki misyonerlik açısından önem arz etmiştir.

Tablo 1. Azınlıkların Dağıldıkları Bölgeler, Kullandıkları Dil ile Yazıları ve Dinî İnançları[52]

Milliyetler	Dağıldıkları Bölgeler	Kullandıkları Dil ve Yazı	Dinî İnancı
Zhuang	Guangxi, Yunnan, Guangdong	Zhuang dili ve yazısı, Çin dili ve yazısı	
Mançu	Liaoning, Hebei, Heilongjiang, Jilin, İç Moğolistan Beijing	Çin dili ve yazısı	Az bir kısmı Şamanist
Döngen	Ningxia, Gansu, Henan, Doğu Türkistan (Xinjiang), Qinghai, Yunnan Hebei, Shandong, Anhui, Liaoning, Beijing, Moğolistan, Tianjin, Heilongjiang, Shanxi, Guizhou Jilin, Jiangsu, Sichuan	Çin dili ve yazısı	İslam
Miao	Guizhou, Hunan, Yunnan, Sıchuan, Guangxi, Hubei, Hainan	Miao dili ve yazısı	Katolik, Hristiyan
Uygur	Doğu Türkistan, Hunan	Uygur Türkçesi ve yazısı	İslam
Moğol	İç Moğolistan, Liaoning, Jilin, Heilongjiang, Doğu Türkistan, Qinghai, Gansu	Moğol dili ve yazısı	Tibet Budizm'i
Tibet	Tibet, Sıchuan, Qinghai, Gansu,	Tibet dili ve yazısı	Tibet Budizm'i
Yi	Yunnan, Sıchuan, Guizhou	Yi dili ve yazısı	Tao, Hristiyan, Katolik
Buyi	Guizhou, Yunnan	Buyi dili ve yazısı, Çin dili ve yazısı	
Koreli	Jilin, Heilongjiang Jilin, İç Moğolistan, Beijing	Kore dili ve yazısı	Budizm, Hristiyan
Dong	Guizhou, Hunan, Hubei, Guangxi	Dong dili ve yazısı	
Yao	Guangxi, Hunan, Yunnan, Guangdong, Guizhou	Yao dili, Çin Yazısı	
Bai	Yunnan, Guizhou, Hunan	Bai dili, Çin yazısı	Tao, Budizm, Hristiyan, Katolik
Tujia	Hunan, Hubei, Sıchuan, Guizhou	Tujia dili, çoğunluk Çin dili ve yazısı	Az bir kısmı Katolik
Hani	Yunnan	Hani dili ve yazısı	
Kazak	Doğu Türkistan, Gansu	Kazak Türkçesi ve yazısı	İslam dini
Dai	Yunnan	Tai dili ve yazısı	Budizm
Li	Hainan, Guizhou	Li dili ve yazısı	
Lisu	Yunnan, Sıchuan	Lisu dili ve yazısı	Hristiyan, Katolik
Wa	Yunnan	Va dili ve yazısı	
She	Fujian, Zhejiang, Jiangxi, Guangdong	She dili, Çin yazısı	
Gaoshan	Taiwan, Fujian	Gaoshan dili	
Lagu	Yunnan	Lagu dili ve yazısı	Hıristiyan, Katolik
Shui	Guizhou, Guangxi	Shuy dili	
Dongşiang	Gansu, Doğu Türkistan	Dongşianca ve Çin Yazısı	İslam
Naşi	Yunnan	Naşi dili ve yazısı	Budizm, Hristiyan

52 Wu Shımin (吴士民), 民族理论和民族政策, 中国社会科学出版社, 1985, ss. 196-204.

Jingpo	Yunnan	Jingpo dili ve yazısı	Hristiyan, Katolik
Kırgız	Doğu Türkistan	Kırgız Türkçesi ve yazısı	İslam
Tu	Qinghai, Gansu	Tu dili, Çin yazısı	Tibet Budizm'i
Dağur	İç Moğolistan, Heilongjiang	Dağur dili, Moğol ve Çin yazısı	Bir kısmı Şamanist
Mulao	Guangxi	Mulao dili, Çin yazısı	
Çiang	Sıchuan	Çiang dili, Çin dili, yazısı	
Bulang	Yunnan	Bulang dili, Tai dili ve yazısı	Budizm
Salur	Qinghai, Gansu	Salur Türkçesi, Çin yazısı	İslam
Maonan	Guangxi	Maonan dili, Çin yazısı	
Gelao	Guizhou	Gelao dili, Çin yazısı	
Şibe	Liaoning, Doğu Türkistan (Xinjiang)	Şibe dili ve yazısı, Çin dili ve yazısı	Şamanizm
Achang	Yunnan	Achang dili, Çin yazısı	Budizm
Pumi	Yunnan	Pumi dili, Çin yazısı	Tibet Budizm'i
Tajik	Doğu Türkistan (Xinjiang)	Tacik dili, Uygurca Türkçesi ve yazısı	İslam dini
Nu	Yunnan	Nu dili, Çin yazısı	Hristiyan, Katolik, Tibet Budizm'i
Özbek	Doğu Türkistan (Xinjiang)	Uygurca ve Kazakça, Özbek yazısı	İslam dini
Rus	Doğu Türkistan (Xinjiang), Heilongjiang	Rus dili ve yazısı	Ortodoks
Ewenke	İç Moğolistan	Ewenke dili, Moğolca, Çince ve yazısı	Şaman, Budizm, Ortodoks
De'ang	Yunnan	De'ang dili, Çin dili ve yazısı	
Bao'an	Gansu	Bao'an dili, Çin yazısı	İslam
Sarı Uygur	Gansu	Doğu ve Batı Sarı Uygurca, Çin dili ve yazısı	Tibet Budizm'i
Jing	Guangxi	Jing dili, Çin yazısı	
Tatar		Tatarca, Uygurca ve Kazakça	İslam
Dulong	Yunnan	Dulong dili	Hıristiyan, Katolik
Elunchun	Hei longjiang, İç Moğolistan	Elunçun dili, Çin yazısı	Şamanizm
Heci	Hei longjiang	Heji dili, Çin dili ve yazısı	Şamanizm
Menba	Tibet	Menba dili, Tibet dili ve yazısı	Tibet Budizm'i
Loba	Tibet	Loba dili	
Jino	Yunnan	Jino dili	

Tablo 1'de görüldüğü gibi Çin'deki azınlıkların dinî inançları, konuştukları dil ve kullandıkları yazılar birbirinden çeşitlidir ve farklıdır. İslam, Hristiyanlık, Budizm gibi büyük dinlerin yanı sıra Şamanizm ve diğer doğa dinlerin de bulunduğu görülmektedir.

Ülkenin batısında yaşayan Türk kökenli halklar ile Döngenlerin İslamiyet'i tercih ettikleri anlaşılmaktadır. Buna göre Uygur, Döngen, Kazak, Kırgız, Tatar, Tacik, Özbek, Salur, Bao'an, Dongxiang olmak üzere 10 azınlık statüsündeki milliyet İslam dinine inanmaktadır. Budda dinine inanan milliyetler başta Tibetliler ve Moğollar olmak üzere Dağur, Tu, Menba, Luoba, Achang, Dai gibi milliyetlerden oluşmaktadır. Onların büyük çoğunluğu Tibet Budizm'ine taparken az bir kısmı ise Budizm'in değişik mezheplerine tapmaktadır. Hristiyanlık (Katolik ve Protestan olmak üzere) Rus, Koreli, Miao, Yi, Lagu, Dulong, Jıngpo, Nu, Naşi gibi milliyetlerin ya tamamı ya da bir kısmında yaygındır. Hristiyanlık daha çok sömürgecilik dönemlerinde Çin'e girmiş olmasına rağmen günümüzde de azınlık bölgelerinde (Müslüman bölgeler dâhil) Hristiyan misyonerlerin çok güçlü ve verimli çalıştığı bilinmektedir. Şamanizm özellikle Altayistik milletler arasında yaygındır. Buna göre Şibe, Evenke, Elunçun, Dağur, Sarı Uygur gibi milliyetlerin bir kısmı veya mutlak çoğunluğu Şamanist inancına sahiptir. Şamanist inanca sahip olan milliyetlerin mutlak çoğunluğu Çin'deki sınıflandırmaya göre tamamına yakını kuzey milliyetleri veya göçebedir.

Çin'de din işlerinden sorumlu Çin Devlet Din İşleri İdaresi (中国国家宗教局) hükûmet ve devletin din politikaları ve resmî söylemlerini geliştiren veya geliştirilen politikaları uygulayan, tavsiye eden kurumdur. Bu kuruma bağlı Çin İslam Dini Cemiyeti (中国伊斯兰教协会) ülke sınırları içindeki Müslüman toplumlar ile ilgili resmî işlerin yürütüldüğü kurumdur. Bu kurum Temmuz 1952 tarihinde Burhan Şehidi, Seyfettin Azizi gibi Türk kökenli üst düzey Uygur politikacılar tarafından kurulmasına rağmen daha sonraki süreçte kurumun kadrolarının tamamına yakını Döngenlerden oluşmuştur. Çin'in İslam politikasının belirlenmesinde ülke içi ve dışındaki Müslüman toplumlarla olan resmî ilişkilerde Döngenler hem nicelik hem nitelik bakımın baskın ve belirleyici olmuşlardır. Oysa ülke sınırları içindeki Türk ve Döngen nüfusları kıyaslandığında Türk kökenlilerin daha fazla olduğu görülür. Fakat temsil edilme yönünde ise Türk kökenliler Çin'deki Müslümanlık sınıflandırılmasında daha az "güvenilir" ve daha "az Çinli" olmasından ötürü[53] Döngenlerin tamamen gölgesinde kalmıştır.

53 Wai-Yip Ho, "Mobilizing the Muslim Minority for China's Development: Hui Muslims, Ethnic Relations and Sino-Arab Connections", s. 93.

ÇİN'DE İSLAMİYET VE MÜSLÜMANLIK

Çin'deki resmî görüş[54] ve Çin İslam araştırmalarında öne çıkan Döngen kökenli bilim insani Bai Taoyi'ye göre[55] üçüncü halife Hz. Osman tarafından Çin'e gönderilen elçiler heyetinin 25 Ağustos 651 tarihinde (dönemin Çin başkenti) Chang'an'a ulaşması ve Tang imparatoru ile görüşmesiyle Arap-Çin ilişkilerinin köprüsü inşa edilmiştir. Bu tarihten itibaren Arap Müslümanları deniz ve kara yollarını kullanarak Çin'e ticaret için gelmeye başlamıştır. Onların kimilerinin Çin'de kalıcı olarak ikamet etmesiyle Çin'de Müslümanlık yavaş yavaş ortaya çıkmıştır. Tang ve Song sülaleri döneminde Çin'e ticaret, sefaret ve misyonerlik için gelen Arap, Fars kökenli Müslümanların Çin'in Guangzhou/Kanton, Quanzhou, Yangzhou, Chang'an ve Kaifeng şehirlerinde kalıcı ikametgâhlar teşkil etmeye başladığı, bazı Çinlilerin de İslam dinini kabul ettiği tarihi kaynaklardan anlaşılmaktadır. Bu farklı kitle Çinlilerce "Fanke/番客" yani "Muhacir" olarak adlandırılmıştır. Bu Muhacirler daha sonra yerlilerle kaynaşınca yerli halkın bir parçası olarak görülmeye başlanmıştır.[56]

Cengiz Han'ın Türk-Moğol orduları 1279 yılında Güney Song Devleti'ni yok ederek Çin'i fethetmesi akabinde Kubilay Han idaresinde Çin tarihinde Yuan sülalesi olarak adlandırılan dönem resmen başlamıştır (Quan, 2008: 70). Kubilay Han idare ettiği sınırlar içindeki insanları dört tabakaya ayırarak meşhur dört tabakalı tebaa sistemini oluşturmuştur. Tebaa sistemi en üstten aşağıya doğru Moğollar, Renkliler, Han Çinliler ve Güneylilerden oluşuyordu.[57] Bu tabakalı sistemin en tepesinde Moğollar, ikinci tabakasında Renkliler, (*Çin literatüründe "Semuren/色目人" olarak adlandırılmış olan bu insanlar başta Uygurlar olmak üzere Türkistanlılar, Orta Doğulular ve Doğu Avrupalılar ile Tibetlilerden oluşuyordu.*) üçüncü tabakada Han Çinlileri (*Kidanlar/Kara Hitaylar-契丹, Jurjanlar-女真 ve Kuzey Çinlileri*), dördüncü tabakada ise Güney Song Devleti'nde yaşayan Çinliler vardı. Moğolların sınıflandırmasında ikinci tabakada bulunan Renklilerin büyük çoğunluğunu Müslüman Türkler ve Arap-Fars benzeri Müslüman halkların oluşturduğu, Moğollar ile birlikte Çin'i idare ettiği bilinmektedir. Bundan dolayı Müslüman grupların Yuan Sülalesi Dönemi'nde çok geniş haklara sahip olduğu, İslamiyet'in bu dönemde (Çin'de) iyice kök saldığı biliniyor.[58]

54 Bu kurumun resmî ağ sayfasında (http://www.chinaislam.net.cn) kurumun mevcut yöneticileri hakkında resmî bilgi verilmiş olup Cemiyet Başkanı Döngen'dir ve 20 kişilik başkan yardımcıları içinde sadece 5 kişinin Türk kökenli olduğu anlaşılmaktadır. İşbu ağ sayfasında Çin'in resmî söylemleri ile ilgili bilgiler yer almaktadır. Burada atıfta bulunduğumuz ünlü Döngen aydını Bai Shouyi'ye/白寿彝 ait olan "Çinli Müslümanların Tarihi Katkısı" başlıklı makalesinin ana metni hiç referans gösterilmeksizin bu ağ sayfasında verilmiştir. Diğer bir deyişle Bai Shouyi'nin makalesi resmî söylemi temsil etmiştir. Bk. Çinli Müslümanların Tarihî Katkısı/中国穆斯林的历史贡献, http://www.chinaislam.net.cn/cms/whyj/yslgk/201205/21-56.html, Erişim: 20.03.2017.

55 Bai Shouyi/**白寿彝**, "**中国穆斯林的**历史贡献"**,回族文学**, Sayı: 4, 2007, s. 65.

56 Bai Shouyi/**白寿彝**, "**中国穆斯林的历史贡献**", s. 65.

57 Qi, Liang (启良), *Çin Medeniyet Tarihi/*中国文明史(II/下) , Huazcheng Neşriyatı/花城出版社, 2001, s. 315.

58 Ma Mingda, (马明达), "朱元璋歧視色目人", 回族研究, Sayı: 1, 2006, s. 241.

Moğolların Çin'deki yönetimine son veren (1368) Han, Çinlilerce kurulan Ming Hanedanlığı Dönemi'nde kurucu unsur olan Han Çinliler kontrol ettiği sınırlar içindeki farklılıklara karşı hoşgörüsüz siyaset güderek ülkesinin sosyokültürel açıdan türdeş (Han Çinli) yapıya dönüşmesi için istikrarlı uygulamalara başvurmuştur. Bundan dolayı Müslümanlar, Çin'de "yabancı milliyet/外族" ve Moğolların iş birlikçisi şeklinde etiketlenmiştir. Etnik ve kültürel farkın ortadan kaldırılması için bu dönemde asimilasyoncu şoven politikaların uygulanmış olduğu tarihî kayıtlardan malumdur. Örneğin Ming Hanedanlığı'nın meşhur padişahı Zhu Yuanzhang/朱元璋 1372 yılında yayımlamış olduğu fermanında şu hususlara yer vermiştir: *"Moğol Renklileri Çin'de yaşıyorlar, Çinliler ile evlenmelerine müsaade edilir, kendi milliyeti/türündekilerle karşılıklı evlenmeleri men edilir/* 蒙古色目人现居中国, 许与中国人结婚姻, 不许与本类自相嫁娶" [59] Ayrıca Müslümanların kendi dillerinde konuşmaları, kendi yazısının kullanmaları ve kendi dinî ve millî kıyafetlerini giymeleri, İslami ad ve soyadlarını kullanmaları külliyen yasaklanmıştı.[60]

Ming döneminde başlayan Müslüman milletlere yönelik Çinlileştirme süreci daha sonraki süreçlerde çeşitli şekillerde devam etmiş ve nihayetinde genel adı *"Huihui/*回回*"* olan Çin dili ve yazısını benimsemiş, Çinliler gibi ad ve soyadı kullanan, İslam inancını farklı düzeylerde korumuş bir kitle Çin'de oluşmuştur.[61]

Osmanlı tebaası iken 1878 yılında Mançu Qing orduları tarafından tamamen işgal edilen Türkistan'ın doğusu (1884 yılında) "Xinjiang-Şinciang" adıyla politik ve coğrafi olarak Çin'e resmen bağlanması sonucu Çin'de iki çeşit Müslümanlık ortaya çıkmıştır. Bu iki tür Müslümanlığın ilki, Çin dili ve kültürünün baskın olduğu "Çin/iç Müslümanlığı"dır ve yaklaşık yedi asırlık süreç içinde oluşmuştur. İkincisi ise Türkistan Müslümanlığı veya Çin'deki resmi söylem itibariyle "Xinjiang Müslümanlığı"dır.[62] Çin Müslümanlığı aslında Ming Dönemi'ndeki asimilasyoncu uygulamalar sonucunda kendi dili ve kültüründen vazgeçerek Çinlileşmek durumunda kalan Türk, Arap ve Fars kökenli Müslümanların kendi aralarında ve çevresindeki Çinlilerle kaynaşması sonucunda zorunlu olarak ortaya çıkmıştır. Günümüz Çin literatüründe Çin'deki Müslüman milliyetler araştırmasında yaygın olarak "Çin Müslümanlığı/内地穆斯林" [63] veya "Çin Seddi içi Müslümanlık/关内穆斯林" kavramları sıklıkla

59 Orijinal tarihi belge için bk. Büyük Ming Kanunları/**大明律**, &. Cilt/**卷六**, "Moğol Renklillerin Evlilik Maddeleri/**蒙古色目人婚姻條**", Ayrıca bakınız: Zhou Jianxin (**周建新**), Döngenlerin Oluşumunda Karışık Evlilikler/**回族形成**发展过**程中的族**际**族内通婚**, *Merkezi Milliyetler Üniversitesi Dergisi/***中央民族大学学**报, 2001/3, ss. 54.

60 Ma Mingda, (马**明达**), "**朱元璋歧視色目人**".

61 Günümüzdeki Hui/Döngen milliyetinin oluşumu ve kökenleri hakkında daha geniş bilgileri için şu kaynaklara müracaat edilebilir: Ma Qicheng (马启成), 回族历史与文化暨民族学研究, 中央民族大学出版社, 2006年; Yang Wanquan (杨万全), 回族族源探讨, 西南民族大学学报: 人文社会科学版, 1985/2, ss.19-31. Gladney, D. (1987). Muslim Tombs and Ethnic Folklore: Charters for Hui Identity. *The Journal of Asian Studies, 46*(3), ss.495-532. Ha Zhengli (哈正利), 论回族族源传说的基本结构" , 文史哲, 2006/2.

62 Ma Mingda, (马**明达**), "**朱元璋歧視色目人**", s. 236.

63 Çin literatüründe ve günlük konuşma dilinde sıklıkla telaffuz edilen "Neidi/**内地**" kavramının çok değişik anlam ve mana yüklemeleri vardır. Doğrudan tercümesi "iç bölge/yer" anlamına gelse de çoğu zaman Çin Seddi içinde kalan esas Çin'i kast eder. Uygur, Tibet ve Moğolistan hatta Mançurya bölgelerine nazaran söylenir. Çin'in kültürel sınırlarına

kullanılmaktadır. Çin'in politik ve coğrafi sınırlarına 1884 sonrasında eklemlenen Türkistan'ın doğusundaki Müslümanlık için "Xinjiang Müslümanlığı/新疆穆斯林" veya "Çin Seddi dışı Müslümanlık/关外穆斯林" kavramları kullanılır.[64] Bazen de "Çin İslamiyet'i/内地伊斯兰教", "Çin Seddi içi İslamiyet/关内伊斯兰教", "Xinjiang İslamiyet'i/新疆伊斯兰教" ve "Çin Seddi dışı İslamiyet/关外伊斯兰教" gibi kavramlar da kullanılır. Bu ayrıma göre Çin Seddi sınırları içinde kalan Çin dili ve kültürünü tamamen özümsemiş, Çince konuşup Çince düşünen ve Çin kültüründen beslenen başta Döngenler olmak üzere Moğol kökenli milliyetlerden Bao'an ve Dongxianglar ile Türk kökenli Salurlar "Çin Müslümanları"nı oluştururken Çin Seddi dışında kalan Müslüman milliyetler ise başta en kalabalık kitle olan Uygur Türkleri olmak üzere Kazak, Kırgız, Özbek ve Tatar Türkleri ile Taciklerden oluşmaktadır. Onlar "Xinjiang Müslümanları" veya "Çin Seddi dışı Müslümanları" olarak anılmaktadır.

GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Çin'deki resmî söyleme göre Çin coğrafyasında 2000 yıl hüküm süren feodal düzen 1911'de Milliyetçilerce yıkılarak Çin Cumhuriyeti kurulmuştur. ÇKP önderliğindeki Çin Kurtuluş Ordusu da 1949'da Milliyetçi Çin'i mağlup ederek Çin ana karasında Çin Halk Cumhuriyeti'ni kurmuştur. Çin'de gerçekleşen bu devrimler doğal olarak Çin'in kültürel yapısında istenmeyen önemli değişmeleri ortaya çıkartmıştır. Değişim diğer Batı dışı toplumlarda olduğu gibi genellikle tavandan tabana doğru olmuştur. Vurgulanması gereken husus ise değişim ne kadar radikal olursa olsun Çin kültürünün ana omurgasını değiştirememiş, değişim zamanla Çinlileşmiştir. Yani Çin sosyal ve kültürel yapısındaki gelişmeler ve değişmeler de daima Çinlilik baskın olmayı bir şekilde başarmıştır. Çin dilinin engin ve zengin birikiminin güçlü kıldığı Çin düşüncesi ile binlerce yıllık yerleşik Çin kültüründen beslenen Çinlilik bütün dış tesirler karşısında belirleyiciliğini korumuş, içeri giren yabancı unsurların hızla Çinlilik ekseninde dönüştürülmesine olanak sağlamıştır. Hatta Modern Çağ'ın yükselen değerleri olan çoğulculuk benzeri söylemleri kendi söylemlerinde dillendirmiş, Çin'e özgün yorumlar getirmiştir. Örneğin Çin'in başta anayasası olmak üzere ilgili yasalarında ÇHC'nin çok milliyetli birleşik ülke olduğu ısrarla vurgulanmıştır. Çin'in ilgili yasaları incelendiğinde Çin'de farklılıkların yasalarca korunduğu ve yaşatıldığı hemencecik anlaşılır. Bu durum ÇHC'nin mevcut anayasasının aşağıdaki maddelerine yansımıştır:

> ***34. Madde**: Çin Halk Cumhuriyeti'nde 18 yaşını doldurmuş vatandaşlar, milliyetine, ırkına, cinsiyetine, mesleğine, ailesine, dinî inancına, eğitim dü-*

henüz dâhil olmamış bölgeler "Neidi/**内地**" dışında kalır. Aslında bu bölümde geçen "Neidi/**内地**" kavramının karşılığı Kültürel Çin'dir. Batı literatüründe genellikle "İç Çin/İnner China" şeklinde tercüme edilir. Bundan dolayı makalemizde "Neidi/**内地**" için "İç Çin" demek yerine doğrudan Çin demeyi uygun buluyoruz. Çünkü kavramın kontekstteki anlamı "Kültürel Çin"i kastetmektedir. Çin medeniyeti geleneğine bakıldığında "Çinlilik" aslında bir nevi "kültürel Çinli"leşmeye atıfta bulunur. Daha detaylı bilgi ve okuma için bk. Karluk, 2021.

64 Ding, Hong (丁宏) ve Zhang Guojie (张国杰), 百年中国穆斯林, 宁夏人民出版社, 2002, ss. 1-2.

zeyine, maddi durumuna, ikamet sınırlamasına bakılmaksızın seçme ve seçilme hakkına sahiptir. Hukuki olarak siyasi haklarından mahrum edilenler bu kapsamın dışındadır.

***35. Madde:** Çin Halk Cumhuriyeti'nde vatandaşların fikir, yayın, toplanma, örgütlenme, gösteri özgürlükleri vardır.*

***36. Madde:** Çin Halk Cumhuriyeti'nde vatandaşların dini inanç özgürlüğü vardır. Herhangi bir devlet birimi, sosyal örgütler veya bireyler vatandaşları zorla dine inandıramaz veya inanmamaya zorlayamaz, inanan vatandaşları veya inanmayan vatandaşları aşağılayamaz/dışlayamaz.*

Ayrıca ÇHC'nin resmî hükûmet ağ sayfasında da bu husus ile ilgili olarak şu satırlar dikkat çeker:[65] *"Çin Halk Cumhuriyeti'ndeki milliyetler eşittir, devlet her azınlık milliyetin meşru hak ve çıkarlarını korur; onların eşitliğini, birliğini ve aralarındaki karşılıklı yardımı korur ve geliştirir. Herhangi bir milliyete yönelik ayırımcılık ve baskıyı yasaklar, milliyetler birliğine zarar veren ve milliyetleri bölmeye yönelik davranışları yasaklar".* Fakat Çin bürokrasi geleneğinin pratiğinde çok yaygın olan "*Yukarının politikası var ise aşağının muadili vardır/*上有政策下有对策*"* benzeri anlayış ve yaklaşımlar bu yasaların Çinli olmayan milliyet bölgelerinde tam anlamı ile uygulanmasını daima engeller. Hatta ÇHC kurulduğundan beri işbu yasaların tam anlamı ile hiçbir zaman uygulanmamış olduğunu söylemek de tamamen mümkündür. Bundan dolayı bahsi geçen engellemeler Çin'de hak arayanların yolunu kapatmakla birlikte çeşitli rüşvet ve yolsuzlukların da önünü açmıştır. Diğer taraftan ülkedeki tek partili yönetim şekli yargının bağımsız ve tarafsızlığını ortadan kaldırmıştır. Yargı mensuplarının da ÇKP üyelerinden oluşması yöneticilerdeki yolsuzlukların örtbas edilmesi veya hukuk sisteminin adil işletilememesi durumunu ortaya çıkartmıştır. Bundan dolayı Çin'de sosyolojik bir gerçeklik olan çoğulcu, çok kültürlü ve çok inançlı yapıyı yasalarla koruyan bu gerçekliği kabul eden ve karşılıklı kabullenme temelinde vatandaşlık bağları ile birine kenetlenmiş uyumlu bir Çin toplumu inşa edilememiştir. Geleneksel Çin düşüncesinin Batı tarzı milliyetçi modernist yaklaşımlar ile yoğrulması sonucu ortaya çıkan yeni şekli, Çin'deki farklılıklara yönelik daha az hoşgörülü olan bir yapının Çin bürokrasisinde baskın olmasına imkân tanımıştır. Xi Jinping iktidarı ile bu durum tamamen meşruiyet kazanmış, tek milliyetli, tek kültürlü şovenist uygulamalarda sınır tanımayan bir düzen hâkim kılınmış gözükmektedir. Aslında bu durum, politik Çin'de Han Çinlileri baskın ve belirleyici olduklarında çoğu zaman kültürel Çin'i politik Çin'e hâkim kılma, farklılıkları olabildiğince minimize veya pasifize etme geleneğini sürdürdüğünün somut göstergeleri olarak açıklanabilir.

Geleneksel Çin kültürü ve zihniyetinde yaygın olan "Fark tehdittir!" anlayışının Modern Çağ'da değişmeden devam ettiği ülkenin politik sınırları içinde kalan Türk soylu Müs-

65 Çin Hükûmeti Ağı /中国政府网 http://www.gov.cn/gongbao/content/2004/content_62714.htm, Erişim: 17 Temmuz 2021.

lümanlara yönelik tutum, tavır ve uygulamalarda açıkça görülmüştür. Batı'da yükselen İslam karşıtlığına paralel olarak Uygur Müslümanlara yönelik uygulanmakta olan ayrımcılıkta sınır tanımayan, orantısız güç kullanan tavrı 2017 sonrasında bölgenin dış dünya ile bağlantısını keserek milyonlarca insanı toplama kamplara kapatarak çeşitli işkencelere tabi tutması ile kendini belli etmiştir. Çin geleneksel düşüncesindeki farklılıkları yönetmede uygulanan böl-parçala-yönet stratejisinin Müslümanlar arasında da açıkça uygulanmaya devam ettiği görülmektedir.[66] Wai Yip Ho'nun yerinde tespit ettiği gibi:[67] "Uygur Türk Müslümanlar ulusal birlik için tehdit olarak görülürken Döngen Müslümanlar Çin'e biat etmiş/asimile olmuş olmalarından ötürü iyi vatandaş olarak görülmüştür. Diğer Müslüman milliyetlerden farklı olarak Döngen Müslümanların kendi dilleri yoktur ve Çin dilini ana dili olarak kabul etmişlerdir." Özellikle 2000'li yıllardan sonra ısrarla uygulanmakta olan tek dilli ve tek kültürlü eğitim, kültür politikaları aslında bir taraftan farklılıkların hızla yok edilmesini gaye ettiyse, diğer esas amaç ise Çince konuşan ve Çince düşünen *"iyi vatandaş"*lardan oluşacak Çin milliyeti/中华民族 oluşturmaktı. Bu, aslında tamamen güvenlikçi (Fark tehdittir!) ve ötekileştirici (dışlayarak mahkûm etme) bir yaklaşım olmakla birlikte Çin'de farklılıkların kendi sosyal ve kültürel özgünlüklerini belirli seviyelerde koruyarak vatandaşlık bağları temelinde istekli bir şekilde egemen toplum ile bütünleşme sürecine girmesini engellerken, daha büyük huzursuzluk ve çatışmalara meydan hazırlamaktadır.

Ülkedeki egemen grup olan Han Çinlilerinin geleneksel değerlerinin canlandırılması ve yaşatılması dolayısıyla sosyal ve kültürel bütünlüğünü koruyarak gelişimini sağlamak için devletin tüm imkânlarını seferber eden ÇKP rejimi, yasalarında dillendirilen "eşitlik" ilkesini ülkesinin politik sınırları içindeki azınlık milliyetler için işletmemektedir. Soğuk Savaş sonrası eğitim ve kültür politikaları tamamen kültürel Çin'i politik Çin'e hâkim kılma, homojen tek dilli ve tek kültürlü Zhonghua-Çin milleti ve toplumu yaratma odaklı oluşturulmakta ve ısrarcı, caydırıcı yöntemler ile icra edilmektedir. Bu bağlamda Çin Müslümanlığı kategorisinde bulunan Dongxiang, Bao'an ve Salurlar mevcut eğitim ve öğretim sistemi ile bölgelerinde uygulanmakta olan kültür politikalarının çıktısı olarak Çin dili ve kültürü içinde hızla *Döngenleşme* sürecine girmiştir. Ana dillerinin kaybedilmesi ile (büyük ihtimalle) bu süreç yakın gelecekte tamamlanacaktır. Türkistan Müslümanlığı kategorisinde bulunan Türk soylu Müslümanlar ve Tacikler 2003 yılından beri bölgede uygulanmakta olan (*ısrarcı ve zorlayıcı*) tek dilli ve tek kültürlü eğitim öğretim politikaları ile kamusal alanda dozu artırılarak yaygınlaştırılan kısıtlayıcı tedbirlerle gitgide kendi dili ve kültürlerinden caydırıcı tedbirler ile kopartılmaya başlanmıştır. Özellikle 2017 yılından itibaren uygulanmakta olan ve uluslararası toplumun şiddetli eleştirisine maruz kalan en az 3 milyon Müslüman Türk'ün tutuklanarak konulduğu işkence ve dönüştürme kampları ile çok acılı, kanlı bir asimilasyon ve soykırıma girişildiği anlaşılmıştır. En az beş yıldır ısrarla uygulan-

66 Fıedrıchs Jörg. "Sino-Muslim Relations: The Han, the Hui, and the Uyghurs", *Journal of Muslim Minority Affairs*, 2017, ss. 1-25.

67 Wai-Yip Ho, "Mobilizing the Muslim minority for China's Development: Hui Muslims, Ethnic Relations and Sino-Arab Connections", s. 93.

makta olan bu uygulamalar ilgili Türk toplumlarında tarifi imkânsız psikolojik çöküşler, sosyal yarılmalar, kültürel yabancılaşma ve kültürel kopuklukları hızla yaygınlaştırmıştır. Uygur toplumu örneğinde olduğu gibi zoraki ve yönlendirilmiş değiştirmelerle toplumda özendirilen alkolizm, fuhuş, uyuşturucu kullanımlarının, HIV ve benzeri bulaşıcı hastalıklar, aile içi şiddet, boşanma, sosyokültürel ve sosyoekonomik yoksullaşma gibi sorunlar ilgili toplumlarda yıkıcı etki yaratmakta ve yaratmaya devam emektedir. Diğer taraftan her alanda dışlanan, özellikle asgari dinî ve kültürel yaşantısını yaşayamayan Müslümanların marjinalleştirilmesi sonucunda Çin'den çeşitli yollardan kaçma veya kaçırma durumları da ortaya çıkmıştır. Umudunu yitiren bazı Uygur Türkleri dini istismar eden çeşitli örgütler veya karanlık güçlerce yönlendirilebilmektedir. Bu durum bölgede daha faşist uygulamaları hayata geçirmek isteyen Çinli yöneticiler için bulunmaz bahaneye dönüştürülmüş, daha radikal ve daha gayriinsani uygulamalara imza atmaya başlamıştır. Bunun en bariz örneği ise 1 Nisan 2017 tarihinde yürürlüğe giren "Xinjiang Uygur Özerk Bölgesi Aşırılığı Yok Etme Yönetmeliği"[68]dir. Bunun devamı olarak uluslararası medyaya da yansıyan ve büyük tepki çeken başta *Muhammed* olmak üzere İslami ad ve Türkçe kökenli millî adların yeni doğan çocuklara verilmesini yasaklayan kışkırtıcı uygulamalardır.[69] Diğer taraftan ÇKP rejiminin Doğu Türkistan ve Tibet bölgelerinde uyguladığı sosyal, kültürel, dinî kıyım derecesindeki icraatlarının bazı varyantları Çin'in iç bölgelerinde de uygulandığı biliniyor. Daha önce Han Çinlilerinin dinî tarikatı olan Falun tarikatına yönelik güttüğü bastırma ve imha politikaları günümüzde de devam etmektedir. Son yıllarda başta Müslüman Çinliler (Döngenler/Huiler) olmak üzere Budist, Hristiyan inancına sahip gruplara yönelik kısıtlama ve ötekileştirme uygulamalarının dozu ve çeşidi artırılmıştır.

Soğuk Savaş'ın sona erdiği yıllardan itibaren ÇKP yönetiminin politik sınırları içindeki dini ve kültürel farklılığı ortadan kaldıracak uygulamalara hız verdiği, ülkedeki kalabalık nüfustan tek Çin milleti yaratmak için Çinliliği kutsayan, öteki kültürleri ve toplumları dışlayan din ve kültür politikaları merkeze aldığı görülmüştür. Diğer taraftan Çin yurtdışındaki yumuşak gücünü artırmak için uygulamaya koyduğu Çin dili ve kültürünü yayma projesini, sayıları 550'e yaklaşan Konfüçyüs Enstitüleri aracılığı ile gerçekleştirmeye çalışırken içeride uyguladığı yanlış yöntemleri buralarda tatbik etmesi sonucu özellikle Batı'da ciddi eleştiriler almakta hatta ÇKP propagandası yapmak, istihbari faaliyetlerde

68 Xinjiang Uygur Özerk Bölgesi Halk Hükumeti resmi Ağ Sayfası/新疆维吾尔自治区人民政府官方网; Xinjiang Uygur Özerk Bölgesi Aşırılığı Yok Etme Yönetmeliği/ 新疆维吾尔自治区去极端化条例 http://www.xinjiang.gov.cn/2017/03/30/128831.html, konu ile ilgili Türkçe haberler için bakınız: Uygur Türklerine karşı dün yasaklar devreye girdi: http://www.yeniakit.com.tr/haber/uygur-turklerine-karsi-dun-yasaklar-devreye-girdi-295692.html, Erişim: 25.04.2017.

69 Bk. China Bans Islamic Baby Names in Muslim Majority Xinjiang Province, http://www.telegraph.co.uk/news/2017/04/25/china-bans-islamic-baby-names-muslim-majority-xinjiang-province/, Erişim: 25.04.2017; China bans Islamic baby names in Muslim majority Xinjiang province, http://www.independent.co.uk/news/world/asia/china-ban-islamic-baby-names-muslim-xinjiang-province-uyghurs-burqa-islam-jihad-human-rights-a7700646.html, (Erişim: 25.04.2017); China Bans Religious Names for Muslim Babies in Xinjiang, https://www.theguardian.com/world/2017/apr/25/china-bans-religious-names-for-muslims-babies-in-xinjiang, Erişim: 25.04.2017; *China Bans 'Muhammad' and 'Jihad' as Baby Names in Heavily Muslim Region,* https://www.nytimes.com/2017/04/25/world/asia/china-xinjiang-ban-muslim-names-muhammad-jihad.html?_r=0, Erişim: 25.04.2017.

bulunmak gerekçesiyle ardı ardına kapatılmaktadır.[70] Pratikte uyguladığı din ve kültür politikalarından ötürü içeride ve dışarıda ciddi sorgulamalara, eleştirilere hatta bazı yaptırımlara maruz kalan ÇKP yönetiminin Xi Jinping iktidarı sonrasında küresel bir aktör olmak için başlattığı başta Kuşak Yol Girişimi olmak üzere çok yönlü girişimlerinin başarılı olması da sorgulanmaya başlanmıştır.

KAYNAKÇA

Abdulkerim, Bumeryem, *Çin Kaynaklarına Göre Taoizm*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, (Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011, Ankara).

Bai, Shouyi/白寿彝, "Çin Müslümanlarının Tarihi Katkıları/中国穆斯林的历史贡献", *Döngen Edebiyatı/*回族文学, Sayı: 4, 2007, ss. 65-68.

Büyük Ming Kanunları (大明律), &. Cilt/卷六, Moğol Renklillerin Evlilik Maddeleri/蒙古色目人婚姻條.

Celil, Abdürreşit, "Çin Halk Cumhuriyeti'nde Sosyo-Ekonomik Kalkınma Girişimleri ve Reformlar", *Kök Araştırmaları, Kök Sosyal ve Stratejik Araştırmaları,* Cılt I, Sayı III, 2001, Ankara. ss. 265-283.

Dikötter, Frank, *Exotic Commodities: Modern Objects and Everday Life in China*, (Newyork: Colombia University Press, 2006).

Ding, Hong (丁宏), "汉语民族"，Ed.: Shengmin, Yang (杨圣敏) ve DingHong (丁宏)，*Çin Etnografyas/*中国民族志, (Pekin: Merkezi Milliyetler Üniversitesi Yayınevi/中央民族大学出版社, 2004, Pekin), ss. 35-68.

Ding, Hong (丁宏) ve Zhang, Guojie (张国杰), Asırlık Çin Müslümanları/百年中国穆斯林, (Yınchuan:Ningxia Halk Yayınevi/宁夏人民出版社, 2002).

Dru, Gladney, "Muslim Tombs and Ethnic Folklore: Charters for Hui Identity", *The Journal of Asian Studies,* 1987, *46*(3), ss.495-532.

Eberhard, Wolfram, "Eski Çin Kültürü ve Türkler", *DTCF Fakülte Dergisi*, Cilt 1, Sayı: 4, 1943, ss. 477-487.

Erkin Türkler, "Sincan: Çin'in Başarılı Algı Operasyonu", *Türk Yurdu*, Sayı: 331, Mart 2015, ss. 27-28.

Fei, Xiaotong/费孝通, Çin Milliyeti'nin Çok Kaynaklı tek Gövdeli Durumu/中华民族多元一体格局, (Pekin: Merkezi Milliyetler Üniversitesi Yayınevi/中央民族大学出版社, 1999).

Friedrichs, Jörg. "Sino-Muslim Relations: The Han, the Hui, and the Uyghurs", *Journal of Muslim Minority Affairs*, 2017, ss.1-25.

Gries, Peter Hays, "A 'Century of Humiliation'", China's New Nationalism, (Berkeley: University of California Press, 2004), ss. 43-53.

Gu, Youshı (顾有识), "Çinliler/汉族, Ed. Gu Youshı (顾有识) ve luo Shujie (罗树杰), *Çin Etnografyası/*中国民族志, (Heilongjiang Halk Neşriyatı/黑龙江人民出版社, 2003), ss. 24-102.

Gu, Youshı (顾有识) ve LUO Shujie (罗树杰), *Çin Etnografyası/*中国民族志, (Heilongjiang Halk Neşriyatı/黑龙江人民出版社, 2003).

Ha, Zhengli (哈正利), "Döngenlerin Etnik Menşe Rivayetlerinin Temel Yapıları Üzerine/论回族族源传说的基本结构, *Edebiyat-Tarih-Felsefe/*文史哲, Sayı: 2, 2006.

Ho, Wai-Yip. "Mobilizing the Muslim Minority for China's Development: Hui Muslims, Ethnic Relations and Sino-Arab connections". *Journal of Comparative Asian Development*, 2013, 12.1, ss.84-112.

70 New NGO to operate China's Confucius Institutes, "Disperse Misinterpretation", New NGO to Operate China's Confucius Institutes, Disperse Misinterpretation, Global Times, Erişim: 20 Ağustos 2021.

Holcombe, Charles, *Doğu Asya Tarihi*, Çev.: M.Murtaza Özeren, Dergah Yayınları, 2016.

Hu, Zhenhua, (胡振华), "Çin İslami Milli kültürleri/中国伊斯兰教民族文化", *Merkezi Milliyetler Üniversitesi Dergisi/*中央民族大学学报, Sayı: 5, 2002, ss. 42-52.

Kaufman, Alison, "The 'Century of Humiliation, Then and Now: Changing Chinese Perceptions Of the International Order", APSA 2009 Toronto Meeting Paper, Available at SSRN: https://ssrn.com/abstract=1449346 .

Karluk, Abdurreşit Celil, "Çin Halk Cumhuriyeti'ndeki Milliyetlerin Dağılımı ve Etno-Demografik Özellikleri", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 11, 2009, ss. 63-91.

Karluk, Abdürreşit Celil, "İpek yolunun Başlangıç Güzergâhında Tehlikedeki Türk Toplum ve Kültürleri", *Uluslararası İpek Yolunda Türk Dünyası Ortak Kültür Mirası Bilgi Şöleni Bildiriler Kitabı*, (Ankara: Türk Yurdu Yayınları, 2013), ss. 56-76.

Karluk, Abdurreşit Celil, *Çinlilik ve Çin'de Ötekiler*, (Nobel Akademik Yayıncılık, 2. Baskı, 2021).

Lin Yutang/林语堂, Çinli/中国人, (Xuelin Yayınevi/学林出版社, 1995, 第2次印刷).

Ma, Qicheng (马启成), *Döngen Tarihi ve Kültürü Üzerine Etnolojik Araştırma/*回族历史与文化暨民族学研究, (Pekin: Merkezi Milliyetler Üniversitesi Yayınevi/中央民族大学出版社, 2006).

Ma, Rong (马戎), "Etnoloji Araştırmalarında Yerli Halklar Sorunu/民族研究中的原住民问题 *(上)"*, Güneybatı Milliyetler Üniversitesi Dergisi/西南民族大学学报, Sayı: 12, 2013, ss. 13-19.

Ma, Rong, (马戎), "Çin'in Azınlıklar Sosyolojisi Araştırması Üzerinde" /论中国的民族社会学研究, *Pekin Üniversitesi Dergisi* /北京大学学报, Cilt: 38, Sayı: 5, 2001.

Ma, Mingda, (马明达), "Zhu Yuanzhang'ın Renklilere Ayrımcılığı/朱元璋歧視色目人", *Döngen Araştırmaları/*回族研究, Sayı: 1, 2006.

Meyer, Patrik Kristof, *Governing Muslim Minorities as Security Threats:The Case of the Uyghurs and the Concept of a New Chinese Nation,* Yayımlanmamış Doktora Tezi, (Robinson College, University of Cambridge, June 2012).

Qi, Liang (启良), *Çin Medeniyet Tarihi/*中国文明史(II/下) , (Kanton: Huazcheng Neşriyatı/花城出版社, 2001).

Qian, Zongfan(钱宗范) ve Liang, Yi (梁颖), *Guangxi Milliyetleri Patriarkal Sistemi Araştırması/*广西各民族宗法制度研究, (Guilin/ 桂林: Guangxi Pedagoji Üniversitesi Yayınları/ 广西师范大学出版社 1997 年版).

Qu, Zuming(屈祖明) ve Yu, Renxin(于仁信), *Çin Geleneksel Kültürü* /中国传统文化, (Pekin: Merkezi Milliyetler Üniversitesi Yayını/中央民族大学出版社, 1999).

Quan, Chunhua (全春花), "Yuan Sülalesinin "Dört Tabaka Sistemi" Üzerine /元朝"四等人制概论", *Shijiqiao/*世纪桥, Sayı: 8, 2008, ss.70-71.

Quan, Yi (全毅), "Çin Deneyimi ve Çin Modeli Üzerine/论中国经验与中国模式", *Fujian Forumu/*福建论坛 *(*人文社会科学版*)*, Sayı: 1, 2011.

Sautman, Barry, "Is Xinjiang an Internal Colony?." *Inner Asia,* Sayı: 2, 2000, ss. 239-271.

Song, Shuhua (宋蜀华), Chen, Kejin (陈克进), Ana *Hatlarıyla Çin Milliyetleri/*中国民族概论, (Pekin: Merkezi Milliyetler Üniversitesi Yayınevi/中央民族大学出版社, 2001).

Stalin (斯大林), Maksizm *ve Milliyetçilik/*马克思主义和民族主义, Stalin Koleksiyonu/斯大林全集, II. Cilt/第二卷, (Pekin: Merkezi Tercüme Dairesi Neşriyatı/中央编译出版社, 1913).

Wang, Ke (王柯) (2001), *Millet ve Devlet: Çin'in Çok Milliyetli Birleşik Devlet Düşüncesinin Şeceresi/*民族与国家: 中国多民族统一国家思想得系谱, (Pekin: Çin Sosyal Bilimler Yayınevi/中国社会科学出版社, 2001).

Wang, Maohe(汪茂和), "Eski Çin'de Bilim ve Teknik/中国古代科学技术", Zhang Dainian(张岱年) ve Fang Keli(方克立) editör, *Çin Kültürüne Giriş/*中国文化概论, (Pekin Pedagoji Üniversitesi Yayınları 北师大出版社, 1995年第 İkinci Baskı/2次印).

Wei Dongzhao ve Wangruilian (韦东超，王瑞莲), *Çin Milliyetler Evriminin Tarihi/*中国民族流变史, (Hubei Halk Yayınevi/湖北人民出版社, 2000).

Wu, Shımin (吴士民), *Milliyetler Teorisi ve Milliyetler Politikası* 民族理论和民族政策, (Pekin: Çin Sosyal Bilimler Yayınevi/中国社会科学出版社, 1985).

Yang, Shengmin (杨圣敏) ve DingHong (丁宏), *Çin Etnografyas/*中国民族志, (Pekin: Merkezi Milliyetler Üniversitesi Yayınevi/中央民族大学出版社, 2004).

Yang Wanquan (杨万全), "Döngenlerin Kökeni Üzerine İnceleme/回族族源探讨, *Güneybatı Milliyetler Üniversitesi Dergisi/* 西南民族大学学报*:* 人文社会科学版, Sayı: 2, 1985, ss. 19-31.

Zhang Xumin/张序民, Baoji: "Yan-Huang soyunun yurdudur/宝鸡: 炎帝族之源", *Xungen/*寻根, Sayı: 1, 1997, ss. 9-11.

Zhou, Jianxin(周建新), "Döngenlerin Oluşumunda Karışık Evlilikler/回族形成发展过程中的族际族内通婚", *Merkezi Milliyetler Üniversitesi Dergisi/*中央民族大学学报, Sayı: 3, 2001, ss. 52-56.

Elektronik Kaynaklar

Bingtuan, www.china.org.cn/e-white/20030526/9.htm , (Erişim: 25 Ağustos 2020).

China's Uighurs Claim Cultural Genocide, http://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2014/06/china-uighurs-claim-cultural-gen-20141659462248 57.html, (Erişim: 30 Mart 2017).

Çin 2010 Nüfus Sayımı İstatistik Verileri/中国2010年人口普查资料http://www.stats.gov.cn/tjsj/pcsj/rkpc/6rp/indexch.htm, (Erişim: 01Mart 2017)

Çin Anayasası, http://www.gov.cn/gongbao/content/2004/content_62714.htm, (Erişim: 17 Temmuz 2021).

Çin Din İşleri İdaresi Resmi Ağ Sayfası, Çin'de Dini Durum/ 中国宗教概况http://www.sara.gov.cn/zwgk/17839.htm, (Erişim: 06 Mart 2017)

Çin Hükümeti Ağı/中国政府网 http://www.gov.cn/gongbao/content/2004/content_62714.htm, (Erişim: 17 Temmuz 2021).

Çin İslam Dini Cemiyeti (中国伊斯兰教协会), resmi ağ sayfasında http://www.chinaislam.net.cn 2014年国际宗教自由报告http://chinese.usembassy-china.org.cn/irf2014.html, (Erişim: 06 Mart 2017).

Çin İstatistik Dairesi Resmi Ağ Sayfası: Çin 2010 Nüfus Sayımı İstatistik Verileri/中国2010年人口普查资料 http://www.stats.gov.cn/tjsj/pcsj/rkpc/6rp/indexch.htm, (Erişim: 01 Mart 2017).

Çinli Müslümanların Tarihsel Katkısı/中国穆斯林的历史贡献? http://www.chinaislam.net.cn/cms/whyj/yslgk/201205/21-56.html, (Erişim: 20 Mart 2017).

Independent: "China bans Islamic Baby Names in Muslim Majority Xinjiang Province, http://www.independent.co.uk/news/world/asia/china-ban-islamic-baby-names-muslim-xinjiang-province-uyghurs-burqa-islam-jihad-human-rights-a7700646.html, (Erişim: 25 Nisan 2017).

New NGO to operate China's Confucius Institutes, 'Disperse Misinterpretation', New NGO to Operate China's Confucius Institutes, Disperse Misinterpretation - Global Times, (Erişim: 20 Ağustos 2021).

Telegraph: China Bans Islamic Baby Names in Muslim Majority Xinjiang Province, http://www.telegraph.co.uk/news/2017/04/25/china-bans-islamic-baby-names-muslim-majority-xinjiang-province/, (Erişim: 25 Nisan 2017).

The Guardian: China Bans Religious Names for Muslim Babies in Xinjiang, https://www.theguardian.com/world/2017/apr/25/china-bans-religious-names-for-muslims-babies-in-xinjiang, (Erişim: 25 Nisan 2017).

The New York Times: *China Bans 'Muhammad' and 'Jihad' as Baby Names in Heavily Muslim Region,* https://www.nytimes.com/2017/04/25/world/asia/china-xinjiang-ban-muslim-names-muhammad-jihad.html?_r=0, (Erişim: 25 Nisan 2017).

ÇİN BALIKÇILIK ENDÜSTRİSİNİN MEVCUT DURUMU VE DEVLET POLİTİKALARI ÜZERİNE DEĞERLENDİRMELER

Prof. Dr. Bayram Öztürk[*], Dr. Öğr. Üyesi Taner Yıldız[**],
Doç. Dr. Onur Gönülal[***], Can Kalkavan[****]

Özet

Bu bölüm, Çin ekonomisi için hayli önemli bir konumda bulunan balıkçılık endüstrisinin güncel durumuna odaklanmakta ve Pekin'in balıkçılık politikalarını mercek altına almaktadır.

1. GİRİŞ

Çin Halk Cumhuriyeti (Burada "Çin" olarak anılacaktır.) Doğu Asya'da Doğu Çin Denizi, Sarı Deniz ve Güney Çin Denizi kıyısında yer almaktadır. Çin'in tahminî nüfusu yaklaşık 1,3 milyar kişidir (worldbank.org), toplam 9.596.960 km²lik yüz ölçümü ve 18.000 km uzunluğunda kıyı şeridi ile Rusya, Kanada ve ABD'den sonra dördüncü büyük ülkedir (FAO, 2021). Çin'in Münhasır Ekonomik Bölgesi (MEB), komşu ülkeler (Japonya, Güney Kore, Tayvan ve Güney Çin Denizi'ne kıyısı olan ülkeler) ile devam eden bir anlaşmazlığın konusudur (Blomeyer ve diğ., 2012). FAO'nun verilerine göre Çin'de 100'den fazla türün hedeflendiği kıyı boyunca 3.000'den fazla denizel türün bulunduğunu bildirmektedir. Çin'in kıyı illeri, kara alanının yalnızca %14'ü ile ülke nüfusunun yarısını ve ekonomik faaliyetin üçte ikisini oluşturmaktadır. Çin'deki deniz balıkçılığı kaynakları, esas olarak ülkenin 11 kıyı ili ve belediyesi tarafından avlanmaktadır. Balıkçılık endüstrisinin gelişimsel geçmişi, bunlar arasında farklılık göstermektedir. Zhejiang, Fujian, Shandong, Hainan ve Guangdong eyaletleri, 2017'deki toplam deniz avının yaklaşık %78'ini oluşturan Çin'deki başlıca balıkçılık eyaletleri olmuştur (Ding ve diğ., 2021). Çin'in kıyıları Sarıdeniz, Doğu Çin Denizi ve Güney Çin Denizi'ne kadar uzanmaktadır (Şekil 1).

* İstanbul Üniversitesi, Su Bilimleri Fakültesi, Deniz ve İçsu Kaynakları Yönetimi Bölümü, İstanbul, Türkiye, E-mail: ozturkb@istanbul.edu.tr
** İstanbul Üniversitesi, Su Bilimleri Fakültesi, Balıkçılık ve Su Ürünleri İşleme Teknolojisi Bölümü, İstanbul, Türkiye, E-mail: yldztnr@istanbul.edu.tr
*** İstanbul Üniversitesi, Su Bilimleri Fakültesi, Deniz ve İçsu Kaynakları Yönetimi Bölümü, İstanbul, Türkiye, E-mail: ogonulal@istanbul.edu.tr
**** Türk Deniz Araştırmaları Vakfı (TÜDAV), Beykoz, İstanbul, Türkiye, E-mail: cankalkavan9@gmail.com

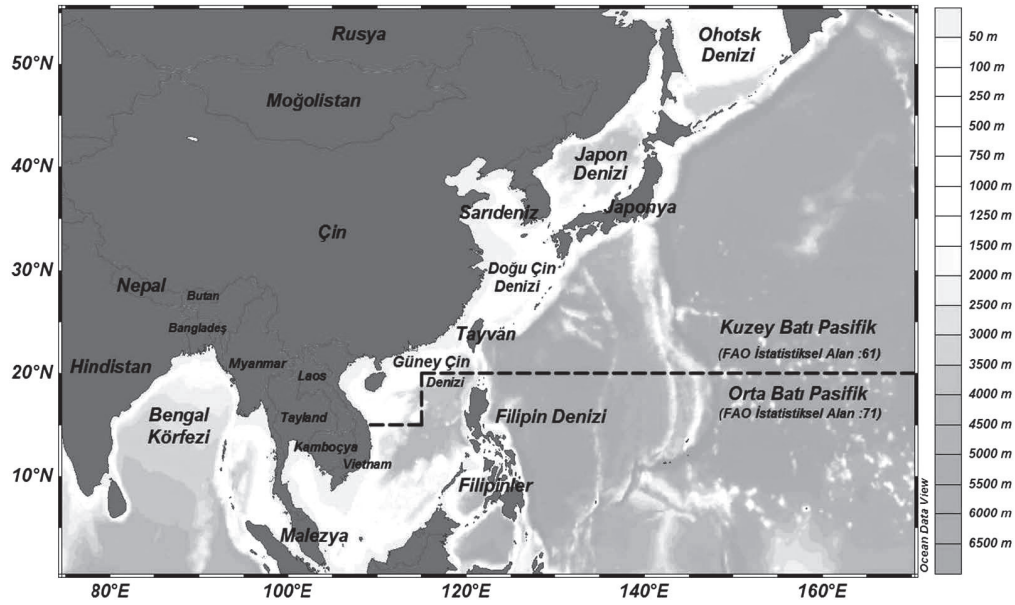

Şekil 1. Çin'in Pasifik Okyanusu boyunca kıyısı olan denizler

Tarihsel olarak Çin; küçük, daha az değerli kıyısal ve bentos türlerden oluşan "ticari değeri düşük balıkların" hedeflediği bilinen bir kıyı balıkçılığı ülkesi olmuştur. Bununla birlikte, son otuz yılda ülkenin balıkçılık faaliyetleri önemli ölçüde gelişmiştir (Carolin, 2015). Son yıllarda Çin'in deniz balıkçılığı gelişmiş ve Çin, dünyanın en büyük deniz balığı üreticisi hâline gelmiştir (FAO, 2018; Zhao ve Huihui, 2016). Geçtiğimiz yirmi yılda Çin'in dünya balıkçılığı ve su ürünleri ticareti ile ilgisi çarpıcı bir şekilde artmış ve Çin'i dünyanın en büyük su ürünleri üreticisi, tüketicisi ve ihracatçısı yapmıştır (Hanson ve diğ., 2011). Deniz balıkçılığı, Çin'deki gıda güvenliğine önemli katkı sağlamakta, istihdam yaratmakta ve kıyı ekonomisini sürdürmektedir. Bununla birlikte geniş kalkınma modeli nedeniyle Çin'in deniz balıkçılığı artık aşırı avlanma, kirlilik ve arazi ıslahı gibi çok sayıda dış strese maruz kalmaktadır. Çin'in açık deniz bölgesindeki maksimum sürdürülebilir balık veriminin 750 ila 1100 milyon ton arasında değiştiği tahmin edilmektedir (Cai, 2012; Liang ve diğ., 2018).

Çin'in kıyısı olduğu denizleri üretkenlik bakımından incelendiğimizde klorofil-a bakımından en zengin ola Sarıdeniz'in buna bağlı olarak denizlerde verimi belirleyen birincil üretimde de birinci sırada olduğu görülmektedir (Tablo 1). Ancak kıyılarında yaşayan nüfus bakımından ise tam tersi şekilde Güney Çin Denizi etrafındaki toplam nüfusun, kırsal nüfusun ve fakir nüfusun burada yoğunlaştığı görülmektedir.

Tablo 1. Çin'in kıyısı olduğu denizlerin üretkenlik seviyeleri ve insan nüfus yoğunluğu (http://onesharedocean.org/data)

Bölge	Klorofill-a ($mg.m^{-3}$)	Birincil Üretim ($g.C.m^{-2}$ $yıl^{-1}$)	Yüzey Suyu Sıcaklığı (°C)	Nüfus (Milyon kişi)	Kırsal Nüfus (Milyon Kişi)	Kıyısal Fakir Nüfus (Milyon Kişi)
Sarıdeniz	2,13	742,4	15,29	170	63	15
Doğu Çin Denizi	0,43	419,3	21,9	136	40	11
Güney Çin Denizi	0,17	262,8	28,02	271	127	37

2018'de küresel balıkçılık üretimi önceki üç yılın ortalamasına göre %5,4 rekor bir artışla 96,4 milyon tona ulaşmıştır (FAO, 2020). Küresel balıkçılıkta avcılığı sağlayan ilk yedi ülke, toplam avın neredeyse yüzde 50'sini oluştururken, Çin toplam üretimin yüzde 15'ine sahipken Endonezya (%7), Peru (%7), Hindistan (%6), Rusya Federasyonu (%5), Amerika Birleşik Devletleri (%5) ve Vietnam (%3) Çin'i takip etmiştir (FAO, 2020). Çin, dünyanın en büyük deniz balıkçılığı üreticisi olmaya devam ederken 2015 ile 2017 arasında yıllık ortalama 13,8 milyon ton olan av miktarı 2018'de 12,7 milyon tona düşmüştür. OECD verileri incelendiğinde Çin'in balıkçı tekne sayısı giderek azalıp 2018 itibari ile 682.000'e kadar düşmüştür (Şekil 2a). Diğer yandan Çin sularında deniz balıkçılığında faaliyet gösteren toplam 289.000 motorlu balıkçı teknesi ve buna bilinmeyen sayıda küçük ölçekli kıyı tekneleri ile dünyanın en büyük yerli balıkçılık filosu bulunmaktadır (Blomeyer ve diğ., 2012). Ayrıca balıkçı teknelerine ait gros tonajları incelediğinde toplam miktarın yıllar itibarıyla artışta olduğu anlaşılmaktadır (Şekil 2b). Yani tekne sayısı düşmesine rağmen kapasiteleri artmaktadır. 2004 yılında, Çin hükûmeti 40.000 balıkçı ve 8.000 balıkçı teknesini filodan çıkarmak ve tekne sayısını tek seferde azaltmak için 100 milyon dolardan fazla harcamış ancak filonun boyu ve gücü aksine artınca bu hedefine ulaşamamıştır (Blomeyer ve diğ., 2012).

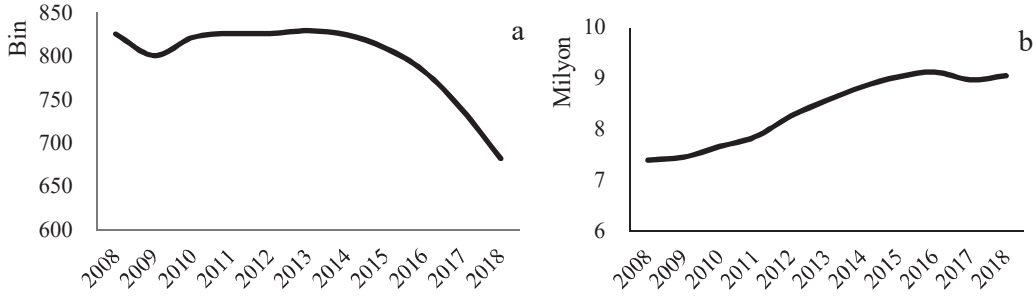

Şekil 2. Tekne sayısı (a) ve gros tonaj (b) (OECD, 2021)

Çin balıkçı tekneleri kullandıkları av araçlarına göre sınıflandırılırsa yedi farklı tekne tipi ortaya çıkmaktadır (Şekil 3). Önemli sayıda tekne uzatma ağı kullanırken trol teknelerinin sayısı gırgırlardan fazladır. Tekneler, boy dağılımları bakımından

incelendiğinde 1-16 m arasında olan teknelerin sayısı 650 bin civarında olduğu görülür. 2015 yılı itibarıyla 100 m'den büyük teknelerin sayısı 350 civarındadır. Balıkçılık çabasının yaklaşık %75'i ise endüstriyel filo tarafından gerçekleştirilmektedir.

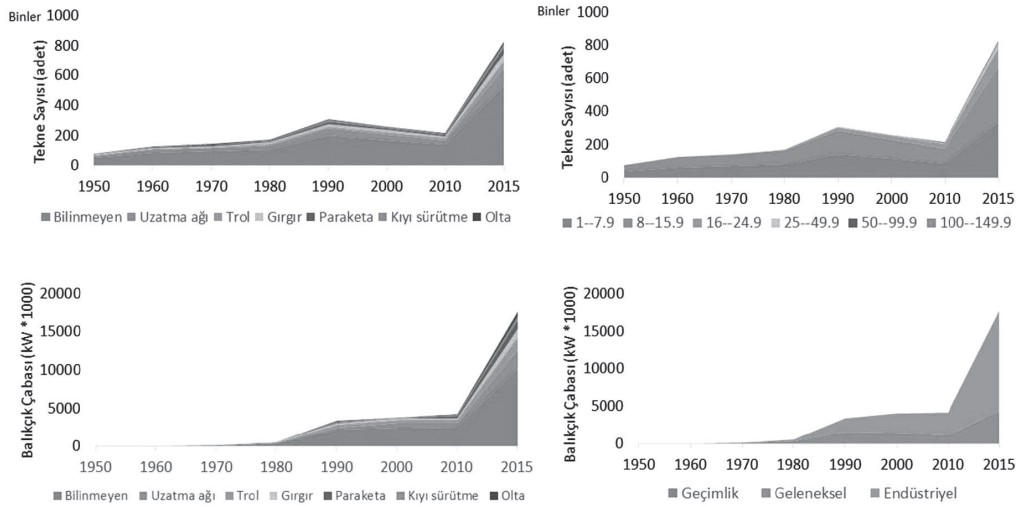

Şekil 3. Çin balıkçı teknelerinin sayısal dağılımı (SAU, 2021)

Çin bayraklı balıkçı teknelerinin balıkçılık çabası avcılık yapılan alanlar bakımından incelendiğinde Kuzeybatı Pasifik bölgesi dışında güney yarım kürede birçok bölgede balıkçılık faaliyeti yürüttükleri görülmektedir (Şekil 4 ve 5). Çin'e bağlı balıkçı tekneleri kendi münhasır ekonomik bölgeleri dışında en çok Doğu Atlantik (Afrika kıyıları) ve Güney Pasifik sularında avcılık yapmaktadır.

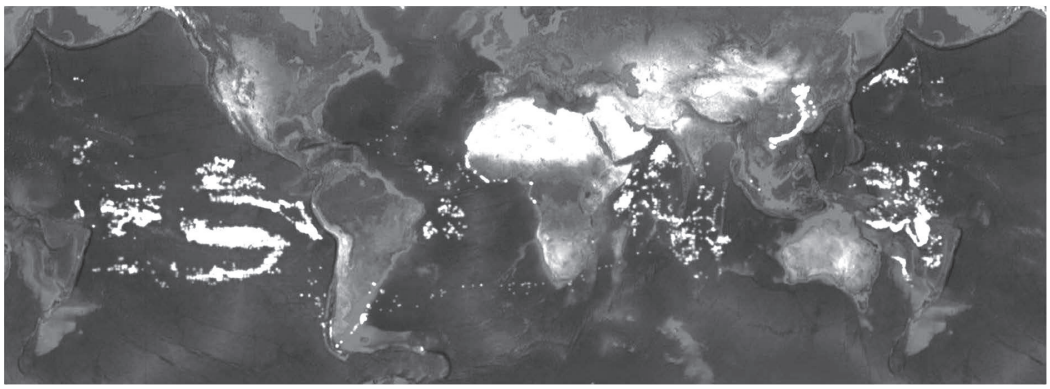

Şekil 4. Çin bayraklı balıkçı teknelerinin balıkçılık çabası (Global Fishing Watch, 2021)

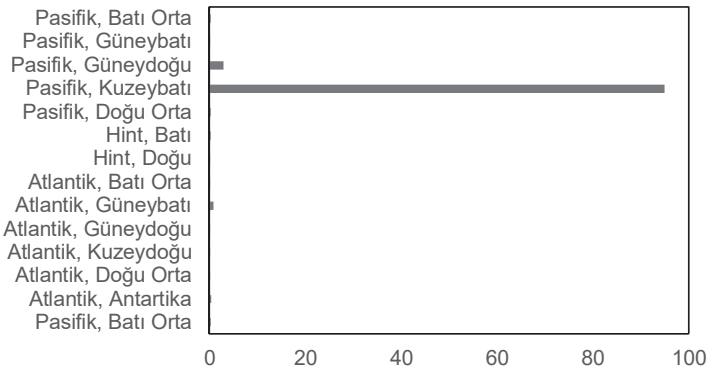

Şekil 5. Çin'in bölgelere göre yüzdesel av miktarları (FAO FishstatJ, 2021)

Çin'in ulusal suları ve diğer alanlardaki balıkçılık üretiminin toplamı 2016 yılı itibarıyla 14,8 milyon ton olarak kaydedilmiştir (Şekil 6). Bu rakamın 12,2 milyon tonu ulusal sularında yaptığı avcılıktan gelirken 2,6 milyon tonu balıkçılık yaptığı diğer alanlardan gelmektedir. Ulusal sulardaki toplam av miktarı 2014 yılında 13,4 milyon ile en yüksek rakam olarak görülmektedir. 1995 yılından beri 12 ile 13 milyon ton arasında küçük dalgalanmalarla değişen ulusal av miktarı 1980'li yıllardan 90'ların sonuna kadar sürekli artış göstermiştir (Şekil 6).

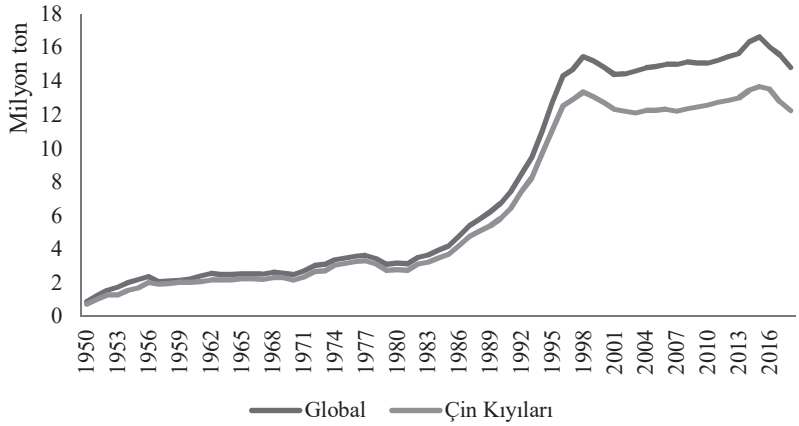

Şekil 6. Çin'in ulusal suları ve diğer sulardaki av miktarları (FAO, 2021)

Çin'in yıllar itibarıyla avladığı deniz kaynaklarının dağılımına bakıldığında birçok türün tür bazında değil toplu hâlde "çeşitli balık türleri" olarak kaydedildiği görülmektedir (Şekil 7). Yaklaşık 25 yıllık aralıklar ile Çin'in kendi ulusal sularındaki avın dağılımında ilk 10'a giren tür ve taksonlara baktığımızda çeşitli deniz balığı türlerinin daima ilk sırada olduğu görülmektedir (Tablo 2). Son yıllarda tür bazında avcılık kayıtları bulunan kılkuyruk balığı, Japon hamsisi ve Pasifik kolyozu gibi türlerin daha fazla avlandığı anlaşılmaktadır.

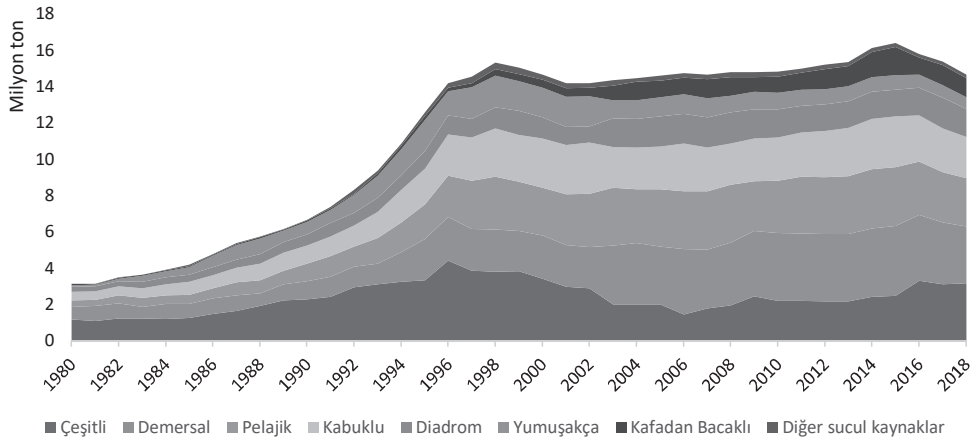

Şekil 7. Çin'in yıllar itibarıyla çeşitli taksonlara göre av miktarları (FAO, 2021)

Tablo 2. 25 yıllık aralıklar ile Çin'in av kayıtlarında önemli tür ve taksonlar (FAO, 2021)

Sıralama	1950	1975	2000	2018
1	Deniz balıkları	Deniz balıkları	Deniz balıkları	Deniz balıkları
2	Kılkuyruk balığı	Kılkuyruk balığı	Deniz yumuşakçaları	Kılkuyruk balığı
3	Deniz yumuşakçaları	Deniz kabukluları	Kılkuyruk balığı	Japon hamsisi
4	Deniz kabukluları	Deniz yumuşakçaları	Deniz kabukluları	İstavrit
5	Büyük sarı şarlatan balığı	Büyük sarı şarlatan balığı	Japon hamsisi	Gazami yengeci
6	Akiami karidesi	Pasifik kolyozu	Akiami karidesi	Pasifik kolyozu
7	Pasifik kolyozu	Pasifik ringa balığı	İstavrit	Deniz yumuşakçaları
8	Kafadan bacaklılar	İspanyol uskumru	İspanyol uskumru	Akiami karidesi
9	Küçük sarı şarlatan balığı	Jumbo karides	Pasifik kolyozu	İspanyol uskumru
10		Denizanaları	Gümüş pomfret balığı	Sahte snappers

Şekil 8'de gösterilen balıkçılık sektöründe çalışan sayısı ise tekne sayısının azalması ile paralel bir şekilde 2011 yılından bu yana 9,2 milyon kişiden 8,5 milyon kişiye düşüş göstermiştir (OECD, 2021). Yine de bu sayının büyüklüğü Çin balıkçılık sektörünün gücünü ve oldukça fazla sayıda kişinin balıkçılığa bağlı olarak yaşadığı ve geçimini balıkçılıktan sağladığını ortaya koymaktadır.

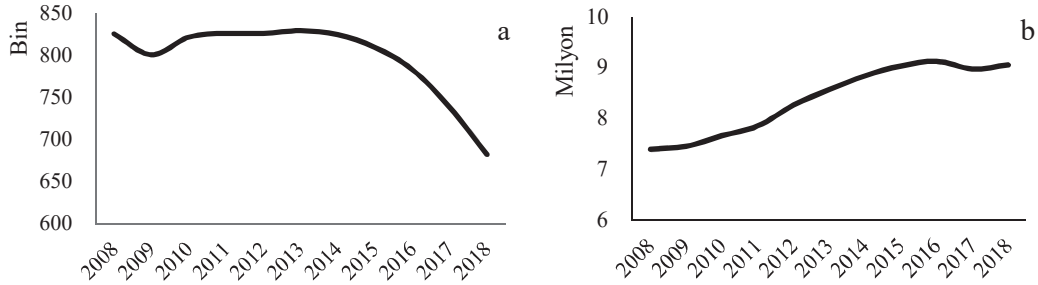

Şekil 8. Balıkçılık sektörde çalışan kişi sayısı (OECD, 2021)

2. BALIKÇILIK DESTEKLERİ

2017 rakamlarına göre Çin balıkçılık sektörünün gelişimini desteklediği gemi yapımı için (618 milyar $), sektörün modernizasyonu (47,2 milyar $) ve altyapı sağlanmasına yönelik (242,7 milyar $) önemli miktarda destek sağlamaktadır (Tablo 3). Ayrıca mevcut stokların desteklenmesi için (195 milyar $) ve üretim kapasitesinin azaltılmasına (283,3 milyar $) yönelik desteklerde bulunmaktadır (OECD, 2021). Destek rakamlarından anlaşılacağı üzere en büyük destek hâlâ yeni balıkçı gemisi yapımı faaliyetlerine aktarılmaktadır. Stokların korunmasına yönelik faaliyetlere ise toplam balıkçılık desteğinin %33'ü aktarıldığı görülmektedir.

Tablo 3. OECD (2021) verilerine göre Çin'in balıkçılık sektörüne aktardığı destekler (milyar $)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Gemi yapımı / satın alma desteği	3,5					665	629	618
Modernizasyona destek			639,4	32,5	76,9		191	47,2
Balıkçılar için özel sigorta sistemi	1,47	64,9	1,5	1,6	1,6			
Üretim kapasitesinin azaltılması	2.21	4,4	0,6	81,3	81,1	79,5	216	283,3
Balıkçı topluluklarına destek		3,5	3,6	6,9	6,9			
Araştırma ve geliştirme	2,95	3	3,1	3,2				
Yönetim harcamaları	23,5	26,5	30,1	39,7	44,2			52,8
Stok destekleme programları	7,9	3,6	4,2	3,2	5,9	63,6	71	195
Yaptırım harcamaları	46,5	36,8	692	48,8	64,9		39,7	
Altyapının sağlanması	1,4					416,4	289	242,7
Altyapıya sübvansiyonlu erişim	38,7	54,6	33,5		64,9		55,2	

3. ÇİN'İN ULUSAL SULARI DIŞINDAKİ BALIKÇI FİLOSU

Çin balıkçılık sektöründe dünyanın ön sıralarında yer almaktadır. 1985'teki başlangıcından bu yana okyanus balıkçılığı, özellikle On İkinci Beş Yıllık Planı Dönemi'nde hızla gelişme göstermiş ve ekipman seviyesi ve genel gücü önemli ölçüde iyileştirilmiştir. 2010'a göre %46 artışla 2016 yılı sonu itibarıyla ülke çapında 162 okyanus balıkçılık işletmesi bulunmaktadır, yaklaşık 2.900 okyanusa açılan balıkçı teknesi resmî olarak duyurulmuş ve çalışan tekne sayısı 66 artmıştır. 2010'a göre okyanusa giden balıkçılığın toplam üretimi, 2010 yıllık %78 artışa kıyasla 1,99 milyon ton olmuştur. Avlandığı deniz alanları 42 ülkenin Pasifik Okyanusu, Hint Okyanusu, Atlantik Okyanusu ve Antarktika sularını kapsamaktadır (http://www.moa.gov.cn). Bunlar arasında, açık denizlerde faaliyet

gösteren 1.329 balıkçı teknesi, dünyanın açık deniz balıkçı gemilerinin %6'sını, 1,32 milyon tonluk üretimiyle dünya açık deniz balıkçılığı üretiminin %12'sini oluşturmaktadır. Şekil 9, 1950'den bu yana 10 yıllık aralıklarla Çin'in deniz balıkçılığında dünyaya nasıl yayıldığını ortaya koymaktadır. Özellikle 90'lı yıllarda doğu Atlantik'te Afrika kıyılarında avcılığın başladığı görülmektedir.

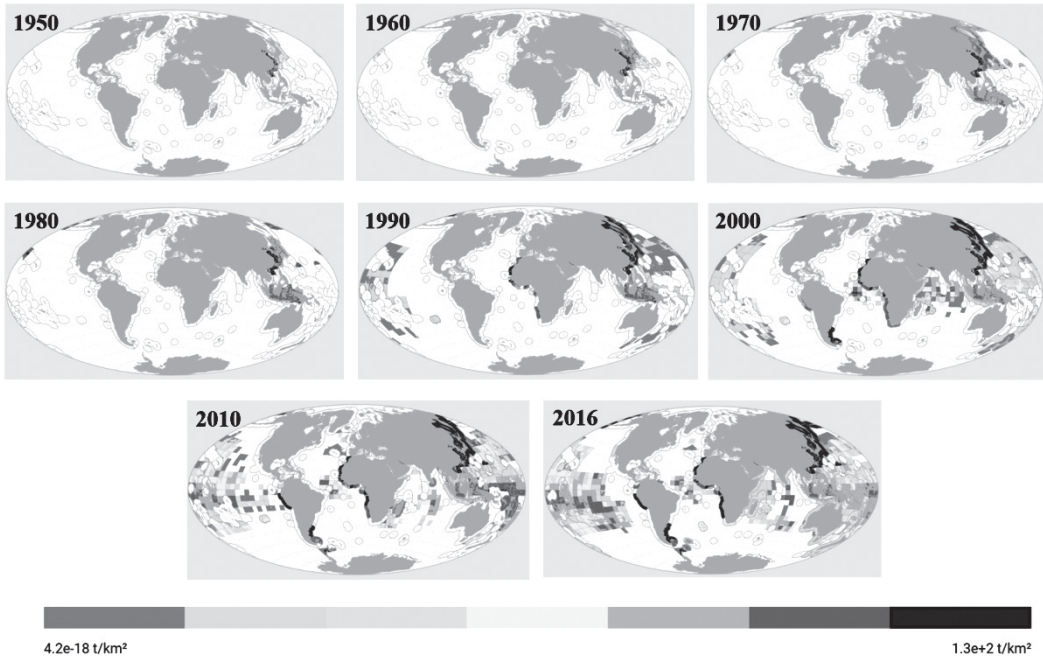

Şekil 9. Çin'in dünya denizlerinde balıkçılık alanı yayılışı (SAU, 2021)

Çin balıkçılığının önemine rağmen endüstri boyutunun ve operasyonlarının değerlendirilmesi, şeffaflık eksikliği ve İngilizce bilginin sınırlı olması nedeniyle kolay değildir (Mallory, 2013). Çin'in ulusal suları dışındaki filosunun büyüklüğüne ilişkin tahminler bile önemli ölçüde değişiklik göstermektedir. Coğrafi konum, balıkçılık türleri ve ulusal suları dışındaki filosunun av miktarları hakkındaki bilgiler de sınırlıdır. Farklı çalışmalarda elde edilmiş tekne sayıları Tablo 4'te gösterilmektedir. Çin'in ulusal suları dışındaki filosunun boyutu 2010 ve 2011 yıllarında 1.899 ve 1.989 gemi (Mallory, 2013), 2013'te 30.000'den fazla mürettebatla yaklaşık 1.600 gemi (Avrupa Komisyonu, 2016), 2014 yılında yaklaşık 3.432 gemi (Pauly ve diğ., 2014) ve 2.460 gemi (Greenpeace, 2016) olarak rapor edilmiştir. Yapılan en güncel tahmine göre ise Çin'in ulusal suları dışında avcılık yapan toplam 4.798 balıkçı teknesi bulunmaktadır (FishSpektrum, 2018). Bu teknelerin avcılık çeşidine bakıldığında ise 1.821 adet ile trol teknelerinin fazlalığı göze çarpmaktadır.

Tablo 4. Farklı kaynaklara göre Çin'in ulusal suları dışındaki balıkçı tekne sayıları

	Toplam	Kalamar	Trol	Paraketa-Orkinos	Gırgır-Orkinos	Gırgır	Diğer
FishSpektrum (2018)	4798	625	1821	993		358	1001
		%13	%38	%20,7		%7,5	%20,9
Lam ve diğ. (2011)	444		269	21	40	62	52
			%60,60	%4,7	%9	%14	%11,7
Pauly ve diğ. (2014)	900		359	261	48	49	183
			%39,9	29%	%5,30	%5,4	%20,3
Mallory (2013)	1800	500	800		100		
		%27,8	%44,4		%5,6		

AIS konum verilerine dayanarak, 2017 ve 2018'de 1.878 Çin bayraklı balıkçı teknesi için 5.241 ayrı balıkçılık hareketi tespit edilmiştir. Buna göre, bu gemilerin çoğu Pasifik'in farklı bölgelerinde, özellikle Kuzeybatı, Batı Orta ve Güneydoğu FAO bölgelerinde bulunmaktadır. Tablo 5, FAO balıkçılık alanlarında gemilerin hareketini özetlemektedir. Buradan da anlaşılacağı üzere Çin'in ulusal suları dışındaki balıkçı filosunun ağırlıklı olarak trollerden oluştuğu görülmektedir.

Tablo 5. Dünya'nın farklı bölgelerinde tespit edilen Çin'li balıkçı teknelerinin balıkçılık operasyon sayısı (FishSpektrum, 2018)

Bölge		FAO Kodu	Trol	Paraketa	Kalamar	Toplam
Pasifik	Kuzeybatı	61	1277	684	1018	2979
Pasifik	Ortabatı	71	182	133	252	567
Pasifik	Güneydoğ	87	142	119	163	424
Atlantik	Güneybatı	41	102	98	181	381
Pasifik	Ortadoğu	77	63	66	69	198
Hint Okyanusu	Batı	51	54	45	104	203
Atlantik	Ortadoğu	34	43	31	54	128
Hint Okyanusu	Doğu	57	32	18	58	108
Atlantik	Güneydoğu	47	17	17	37	71
Atlantik	Ortabatı	31	15	15	12	42
Pasifik	Güneybatı	81	12	18	21	51
Atlantik	Kuzeydoğu	27	10	8	18	36
Akdeniz		37	7	2	22	31
Atlantik	Antartik	48	4	2	4	10
Arktik		18	1	1	1	3
Atlantik	Kuzeybatı	21	1	0	4	5
Hint Okyanusu	Antartik ve Güney	58	1	1	2	4

4. YASA DIŞI BALIKÇILIK VE ÇEVRESEL DURUM

Yasa dışı, kayıt dışı ve kural dışı (YKK**)** balıkçılık okyanuslar için büyük bir tehdittir. Ayrıca balık stoklarını tüketmekte ve kaynakları koruma ve yönetim çabalarını baltalamaktadır (TÜDAV, 2021). Bunun yanında balıkçılığa bağlı yerel halkın geçim kaynaklarını da tehlikeye

atmaktadır. YKK balıkçılık sadece çevresel bir sorun değil, aynı zamanda gıda güvenliği, istihdam ve devletlerin kalkınması için bir tehdit oluşturmaktadır. Yasa dışı nedenlerden dolayı yıllık mevcut toplam kaybın alt ve üst tahminleri dünya çapında yaklaşık 9 milyar $ ve 24 milyar $ olarak bildirilmiştir (Agnew ve diğ., 2009; Öztürk, 2013).

Balık, dünyada en çok tüketilen etler arasında ikinci sırada yer almaktadır. Gıda ve Tarım Örgütü (FAO), 2018 yılında 84 milyon ton balığın denizlerden avlandığı ve son 30 yılda deniz avcılığı sabit kalırken küresel deniz balığı stoklarının %93'ünün tüketildiğinin tahmin edildiğini bildirmiştir. Küresel balık talebinin artmaya devam etmesi ve 2030 yılına kadar toplamda 180 milyon tonun üzerine çıkması beklenmektedir (Dünya Bankası Raporu, 2021).

Dünyanın en büyük balıkçılık filosuna sahip ve aynı zamanda balıkçılık kaynakları tükenmekte olan Çin, bu kaynakların tükenmemesi için yapısal bir düzenleme yaparak kıyı balıkçılığından açık deniz balıkçığına geçmiştir. Çinli balıkçıların komşu ülkelerin MEB'lerinde ve özellikle Doğu Çin Denizi ve Güney Çin Denizi'ndeki tartışmalı sularda gerilim ve çatışmaları tetikleyen yasa dışı balıkçılık faaliyetlerinin artmasına yol açmaktadır (BBC, 2021).

Dünyanın en büyük balıkçılık filosuna sahip olan Çin'in ticari balıkçılık filosu, diğer herhangi bir ülkeden daha fazla YKK balıkçılıktan sorumludur. Aşağıdaki endeks, devletlerin YKK balıkçılığına maruz kalma ve etkin bir şekilde mücadele etme derecesinin ölçümünü sağlar. YKK balıkçılık endeksi, 1 ile 5 arasındaki tüm kıyı devletleri için (1 en iyi, 5 en kötü) bir YKK balıkçılık puanıdır. Endeks, ülkelerin birbirleriyle kıyaslanmasına ve YKK avlanmaya karşı korunmasızlığı, yaygınlığı ve tepkisi açısından değerlendirilmesine olanak tanır (Tablo 6).

Tablo 6. Bazı Uzak Doğu ülkelerinin illegal balıkçılık endeksleri (https://www.iuufishingindex.net/)

	Dünya Çapında Açık Deniz balıkçı Filosu (%)	YKK Balıkçılık Endeksi
Çin	38	3,93
Tayvan	21	3,34
Japonya	10	2,63
Güney Kore	10	2,49

Çin, 5 üzerinden 3,93 toplam "YKK puanı" ile açık farkla en kötü sıradaki ülkedir. Çin, bu listede gemi sayısı ve açık deniz balıkçılık sayısı da dâhil olmak üzere, bir dizi sıralamada en kötü ülkedir (Hosch, 2019). Çin ayrıca balıkçı limanı sayısı ve bu limanların yabancı gemilere ve ithalata izin verme şekli açısından da düşük puan almıştır. Sonuç olarak Çin, dünyadaki en büyük açık deniz balıkçılığı filosunu işletmektedir ve YKK balıkçılığının en büyük failidir. Bu verilere rağmen Çin'in açık deniz balıkçılığı ve YKK filosunun gerçek boyutu ve operasyonlarının ölçeği hakkında çok az güvenilir bilgi mevcuttur.

Yukarıda sayılan olumsuzluklar ile ilişkili olarak Çin'in kıyısı olduğu denizlerde maalesef Okyanus sağlığı endeks değerleri de düşük ve çok düşük olarak değerlendirilmektedir (Şekil 10). Bu üç denizde de kıyısal geçim kaynakları oldukça önemli olmasına rağmen insan-çevre ilişkisi, karbon depolama oranları ve temiz su durumlarında oldukça düşük seviyeler görülmektedir. Özelikle Sarıdeniz bölgesinde kıyıların korunması bakımından sorunlar olduğu anlaşılmaktadır.

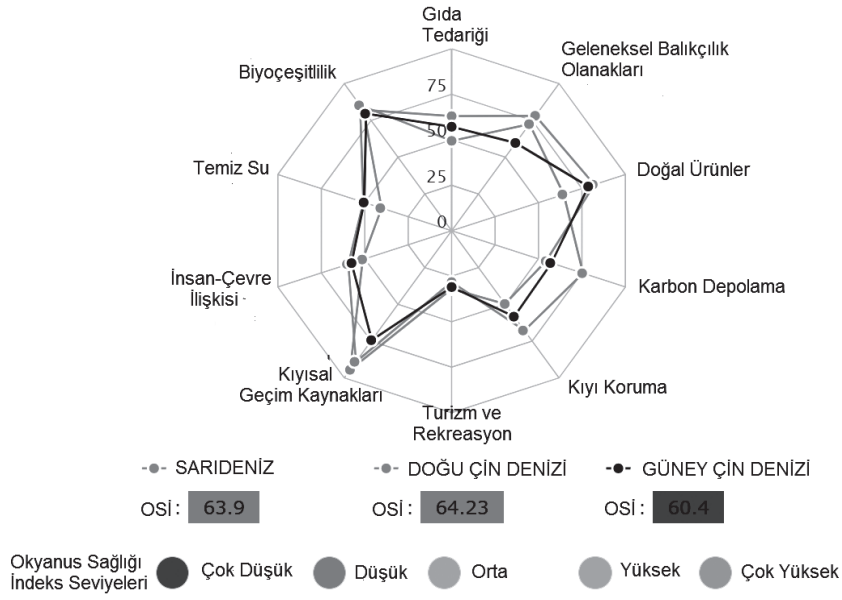

Şekil 10. Çin denizleri için Okyanus Sağlığı İndeks Değerleri (http://onesharedocean.org/data)

5. STOKLARIN DURUMU

Çin'in yerel balıkçılık stoklarının genel olarak aşırı avlandığı bilinirken gerçek durum raporlanan verilerle ilişkili belirsizlik nedeniyle balıkçılığın durumunun belirlenmesini zora sokmaktadır. Çin Çevre ve Kalkınma Uluslararası İşbirliği Konseyi (CCICED), 2010 yılında Çin'in kıyı balıkçılık kaynaklarının aşırı sömürülmekte olduğunu rapor etmiştir (CCICED, 2010). CCICED'e göre büyük sarı şarlatan (*Larimichthys crocea*) ve küçük sarı şarlatan (*Larimichthys polyactis*) gibi geleneksel olarak hedeflenen türlerin avcılığı 1970'lerde önemli ölçüde azalırken düşük kaliteli balıkların av miktarı artmıştır. 1980'lerin ortalarına av miktarı kadar her yıl ortalama %20 artmıştır. Zhang vd. (2013) Sarı Deniz balıkçılık alanlarında tükenen 16 ekonomik balık, yedi kabuklu ve üç yumuşakça türü ile birlikte 1970'lerden beri azalan deniz balıkçılığı kaynaklarının bir gerçeklik olduğunu bildirmiştir. "One Shared Ocean" girişiminin verilerine göre stokların durumu Şekil 11'de verilmiştir.

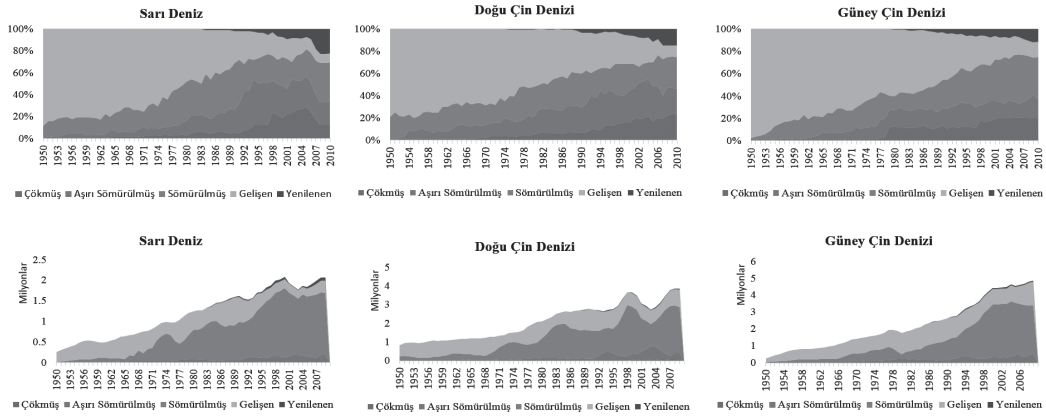

Şekil 11. Çin'in ulusal sularında uzun yıllar itibari ile stokların durumu (http://onesharedocean.org/data)

6. ÇİN BALIKÇILIK ALANLARININ GELİŞTİRİLMESİNE YÖNELİK UYGULAMALAR

Güney Çin Denizi ve Doğu Çin Denizi anlaşmazlığı, çok sayıda egemen devleti ilgilendiren, çok taraflı bir konudur. Bu sorunlar, bölgedeki adalar ve bu devletlerarasındaki deniz yetki alanlarını kapsamaktadır. Güney Çin Denizi'nin önemi, dünyanın üçte birinin deniz taşımacılığı olarak kullandığı stratejik coğrafi konumundan gelmektedir (LaFond, 2021). Aynı zamanda deniz yatağının altında da ciddi bir gaz ve petrol rezervi bulunmaktadır.

"Dokuz Çizgi Hattı" (Nine-dash line), bölgedeki Çin iddialarını kısmen göstermektedir (Şekil 12). İlk olarak 1947'de (https://www.cfr.org/timeline/chinas-maritime-disputes) Çin Cumhuriyeti tarafından talep edilen hat, 1949'da Çin Halk Cumhuriyeti tarafından revize edilmiştir. 1970'lerin ikinci yarısında ise Filipinler ve Malezya'nın, Spratly adalarının aidiyetini talep etmeye başlamasıyla bölgedeki anlaşmazlıklar başlamıştır.

Mevcut durumda, Güney Çin Denizi'nde Çin, Tayvan, Vietnam, Filipinler, Malezya ve Brunei hak iddia eden devletlerdir. Bu ülkeler dört ada grubu için mücadele etmektedir. Bu ada grupları Pratas Adaları, Paracel Adaları, Scarborough kayalıkları ve Spratly Adalarıdır (BBC, 2015). Hâlihazırda Güney Çin Denizi bölgesinde sekiz ayrı ihtilaf bulunmaktadır. Bu hak iddiaları çerçevesinde (http://graphics.straitstimes.com/STI/STIMEDIA/Interactives/2016/02/)

- Güney Çin Denizi'nin çoğunu kapsayan ve Brunei, Endonezya, Malezya, Filipinler, Tayvan ve Vietnam ile Çin'in münhasır ekonomik bölge iddialarının örtüştüğü dokuz çizgi hattı,

- Çin, Tayvan ve Vietnam arasındaki, Vietnam kıyısı boyunca devam eden deniz sınırı,
- Çin, Malezya, Brunei, Filipinler ve Tayvan arasında Borneo'nun kuzeyinde bulunan deniz sınırı,
- Çin, Tayvan ve Vietnam arasındaki, Güney Çin Denizi'ndeki adalar ve kayalıklar,
- Natuna Adalarının kuzeyindeki sularda Çin, Endonezya ve Tayvan arasındaki deniz sınırı,
- Çin, Filipinler ve Tayvan arasındaki Palawan ve Luzon kıyılarında deniz sınırı,
- Endonezya, Malezya ve Filipinler arasında deniz sınırı, kara bölgesi ve Ambalat adaları,
- Çin, Filipinler ve Tayvan arasındaki Luzon Boğazı'ndaki deniz sınırı ve adalar

ile ilgili hak, aidiyet ve sınır anlaşmazlıkları mevcuttur.

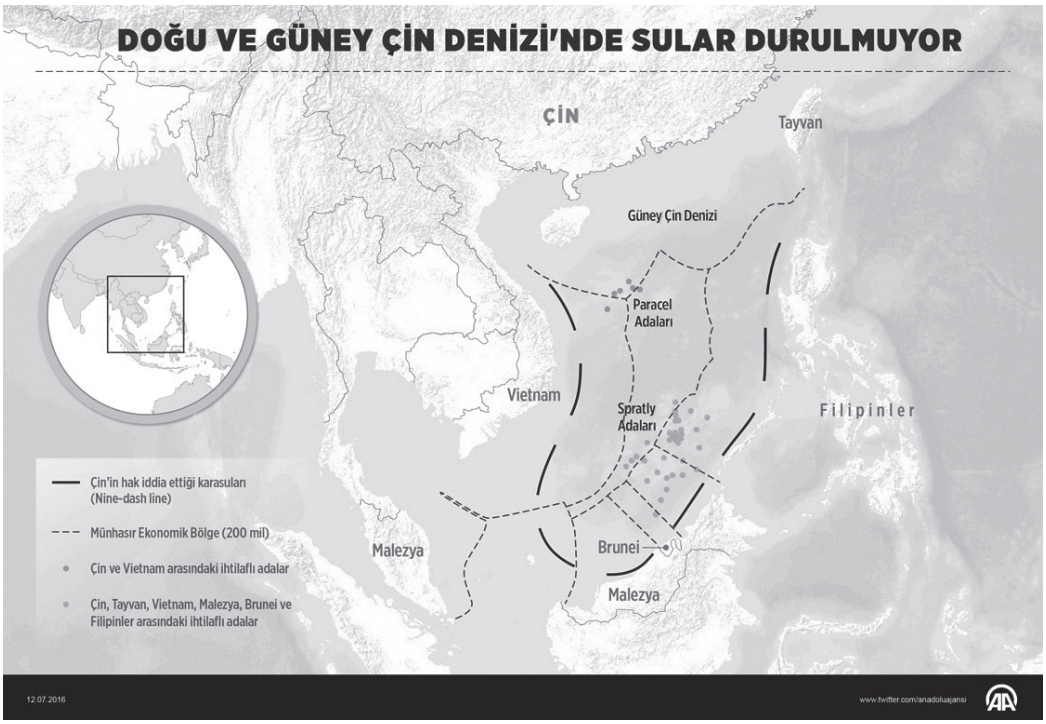

Şekil 12. Bölgede tartışmalı adalar ve lokasyonları https://www.aa.com.tr/tr/info/infografik/1409

Diğer yandan Çin, Güney Kore ve Japonya arasında bölgede egemenliği tartışmalı ada ve adacıklarla ilgili tarafların pozisyonları şekil 13'te gösterilmektedir.

Şekil 13. Çin Halk Cumhuriyeti, Japonya ve Güney Kore arasında egemenliği tartışmalı adalarda tarafların konumu

Bu tartışmaların yanı sıra bir bakıma Çin'e karşı kurulan "ASEAN" örgütü, ülkeler arasındaki anlaşmazlıkları, taraf oldukları Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi (UNCLOS) çerçevesinde ve Uluslararası Adalet Divanı (ICJ) nezdinde çözüm bulmaya çalışmıştır (Espenilla, 2019). Çin, ihtilaflı ana konularının hukuki değil siyasi olduğu gerekçesiyle mahkemenin bu konularda yetkisi bulunmadığını savunarak dava açılmasını reddetmiştir. Çözüm yolarından birini de uluslararası tahkim ile ASEAN davranış kuralları (ASEAN Code of Conduct), (https://asean.org/) oluşturulması teşkil etmiştir. Çin, taraf

olmasına ve tartışmalara olumlu yaklaşmasına rağmen herhangi bir maddeye uymamış ve bölgedeki faaliyetlerine devam etmiştir.

Amerika Birleşik Devletleri ise denizde ticaret yollarının kapanmaması için bu anlaşmazlıklarda açık denizlerin serbestliği ilkesi çerçevesinde açık denizlerin Çin tarafından kapatılamayacağını savunmaktadır (Franki, 2017). Mahkemeler, uluslararası sözleşmeler ve tahkim kararlarına rağmen Çin bölgedeki faaliyetlerine bu unsurları göz ardı ederek devam etmektedir. Benzer bir anlaşmazlık ve egemenlik tartışmaları Doğu Çin Denizi'nde görülmektedir. Çin, Japonya ve Güney Kore'yi kapsayan ve Japonlar tarafından Senkaku Adaları, Çinliler tarafından Diaoyu Adaları olarak bilinen Doğu Çin Denizi'ndeki küçük, ıssız adaların kontrolü, MEB sınırlarının çizilmesi ve kıta sahanlığı ile ilgili bir anlaşmazlık devam etmektedir. Önemli su ürünleri kaynakları ile enerji rezervlerini içeren bu bölgede tüm devletler Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi'ne göre en az 200 deniz mili MEB ve kıta sahanlığı, en fazla 350 deniz mili kıta sahanlığı hakkına sahiptir (https://denizmevzuat.uab.gov.tr/). 1995 yılında Çin, Doğu Çin Denizi'nde bir denizaltı keşfi ile Çin MEB'i içinde yer alan, doğal gaz sahası olan, Chunxiao gaz sahasını keşfetmiştir (https://www.cfr.org/global-conflict-tracker/conflict/tensions-east-china-sea). Japonya ise bu alanın iki ülke arasındaki orta hattın Çin tarafında bulunmasına rağmen kendi tarafında bulunan diğer olası rezervlerle bağlantılı olduğunu ve bu yüzden keşif ve kullanma hakkının kendisinde olduğunu iddia etmektedir. Çin ile Güney Kore arasındaki anlaşmazlık, Güney Kore'nin üzerine bilimsel bir araştırma istasyonu inşa ettiği, batık bir resif olan Sokotra Kayası ile ilgilidir. Her iki ülke de bu kayayı toprak olarak iddia etse de Çin, MEB haklarının ihlal edildiği iddiasıyla Kore'nin bölgedeki faaliyetlerine itiraz etmektedir.

Güney Çin Denizinde yer alan Spratly ve Paracel adaları ile ilgili olarak müzakereler devam etmektedir. Bunlardan Spratly adaları Vietnam, Çin, Filipinler, Malezya ve Brunei arasındadır. Vietnam'ın bu adalara uzaklığı 350 deniz mili, Filipin, Malezya ve Brunei'ye olan uzaklıkları ise 100 mil kadardır. Çin ile arasındaki uzaklık ise 600 deniz milidir. Spratly adaları toplam 400'ün üzerinde resif, atol, ada, adacık, kaya parçasından oluşmaktadır. Bu adalarda Çin balıkçı tekneleri balıkçılık yapmakta olup, adalara verilen kıta sahanlığı ve Münhasır ekonomik bölge nedeniyle adalar balıkçılık için önem kazanmaktadır. Çin, Uluslararası Deniz Hukuku Anlaşması'nı imzalamış bir ülkedir. 1995 yılında Filipinler ordusu Çin balıkçı gemilerini ve mürettebatı yakalayarak tutuklamıştır. Ayrıca avlanan ürünlere ve Mischief Resifi'nde bulunan balıkçı şamandıralarına da el koymuştur. Çin ise bu bölgedeki resife balıkçılar tarafından barınaklar yapıldığını doğrulamıştır. Bu bölgede bulunduğu öne sürülen petrol de tarafların konuya olan ilgisini diri tutmaktadır.

Paracel adaları konusundaki anlaşmazlık ise Çin ve Vietnam arasındadır. Bu adalar topluluğu toplamda 15 ada, adacık, resif ve atolden oluşmaktadır. Bu adalar zinciri Çin'e 150 mil, Vietnam'a ise 240 mil uzaklıktadır. Bu adalar zincirinde de yoğun Çin balıkçılık filosu

bulunmaktadır. Bu nedenle Çin Devleti tarafından konuya büyük önem verilmektedir. Çin'in üçüncü tartışılan adaları ise Senkoku/Diaouyu adaları olup anlaşmazlık konusu Japonya ile sürmektedir. Doğu Çin denizinde yer alan bu adalar beş küçük volkanik ada ve üç kayalıktan oluşmaktadır. 1990 yılında bu küçük adacıklara çıkmak isteyen Çinlileri Japon sahil güvenlik botları durdurmuştur. Uzun süre Tayvanlı balıkçılar tarafından kullanılan bu adaların Çin'e ait olduğu ileri sürülmektedir. Bu adaların yerleri balık av alanlarının genişletilmesi açısından önemlidir. Bildiği gibi BMDHS madde 121 göre adaların kara suları, kıta sahanlıkları ve MEB alanları bulunmaktadır. Taraflar temelde adaların egemenlik geçişi konusunda anlaşamamaktadırlar. Çin bunun dışında Paracel Adaları konusunda da Tayvan ve Vietnam ile uyuşmazlık hâlindedir. Çin'in deniz derinliği ve uzaklık kriterini kullanması Ege Denizi uyuşmazlığında Türkiye tezlerine daha yakındır. Ancak ada ve adacıklar konusundaki temel yaklaşımı daha geniş balıkçılık alanlarına sahip olmaktır.

7. ÇİN BALIKÇILIĞININ TİCARİ YÖNÜ

Çin'in su ürünleri ihracat ve ithalat miktarları incelendiğinde avcılık ve yetiştiricilik faaliyetlerinin hacmine paralel bir şekilde oldukça büyük su ürünleri ticaret hacmi görülmektedir. Çin'in 2018 yılı itibarıyla su ürünleri bazında 12 milyar $ ihracat ve 10 milyar $ ithalat yaptığı rapor edilmiştir (The Growth Lab at Harvard University, 2019). İhracatın %15,9'u Japonya'ya, %13,6'sı ABD'ye, %10,4'ü Güney Kore'ye iken ithalatın %16,3'ü Rusya'dan, %9'u ABD'den, %7,5'i ise Kanada'dan gerçekleşmiştir. Türkiye ile Çin arasındaki su ürünleri ticaretinde Türkiye'nin Çin'den ihracat rakamları, 2018 yılı itibarıyla 13,9 milyon $ (donmuş balık 1,64 m $, fileto balık 2 m $, kabuklu 1,6 m $, Yumuşakça 8,5 m $), ithalat rakamları ise 7,34 m $ (donmuş balık 4,67 m $, kabuklu 93 k $, Yumuşakça 2,21 m $) olduğu görülmektedir.

8. ÇİN VE DEVLETLERİN YARGI YETKİSİ DIŞINDA KALAN DENİZ ALANLARINDA DENİZ BİYOLOJİK ÇEŞİTLİLİĞİ (BBNJ)

Okyanuslar, birçoğu hala insanlar tarafından bilinmeyen milyonlarca türe ev sahipliği yapıyor. Bize oksijen sağlıyor ve her yıl fosil yakıtları yakarak ürettiğimiz sera gazlarının yaklaşık %25'ini emiyor (Salihoğlu ve diğ., 2021). Bununla birlikte dünya yüzeyinin neredeyse yarısını kaplayan açık denizlerin geniş alanlarının hukuki statüsü belli değildir. Devletlerin yargı yetkisi dışında kalan deniz alanlarında deniz biyolojik çeşitliliği (BBNJ), bu kaynakları koruyacak çok az düzenlemenin bulunduğu ülkelerin 200 millik münhasır ekonomik bölgelerinin dışında bulunuyor (BBNJ, 2021). Bu düzenlemelerin çoğu, derin deniz balıkçılığı ve okyanus madenciliği ile ilgili ve ekosistemlerinin yok edilmemesini sağlayacak kadar güçlü değildir. Bu nedenle Birleşmiş Milletler, ulusal yargı yetkisi dışındaki alanlardaki deniz biyolojik çeşitliliğinin korunması ve sürdürülebilir kullanımı

üzerine yeni bir küresel anlaşma (BBNJ Anlaşması) hazırlamaya çalışmaktadır. Bu anlaşma, BBNJ alanında ilk kez balıkçılık ve madencilik gibi faaliyetlerin artan baskılarıyla ve deniz kirliliği ile mücadeleyi kapsayarak bu önemli boşluğu dolduracak bir dönüm noktası niteliğinde görülmektedir.

BBNJ'nin gelişmesi, uygulaması ve korunması konusunda, devletlerin tutumu ikiye ayrılıyor. Birincisi, gelişmekte olan ülkeler, G77 ve Çin'i kapsayan ve bölgedeki biyolojik kaynakların, özellikle genetik deniz kaynaklarının (MGR, Marine Genetic Resources) keşfinden elde edilen kaynaklara erişme ve bu kaynakların paylaşılmasını sağlamayı savunanlardır. İkincisi ise Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi, Kısım XII "Deniz Çevresinin Korunması ve Muhafazası" kısmını detaylandırmak ve uygulamasını güçlendirmek suretiyle deniz koruma alanlarının geliştirilmesini ve çevresel etki değerlendirmesinin (EIA, Environmental Impact Assesment) kuvvetlendirilmesini savunan, Avrupa Birliği ve diğer bazı gelişmiş ülkeler ile sivil toplum örgütleridir (Heidar, 2007). Çin, BBNJ'nin ortak miras ilkesinden vazgeçmemiş, BM'ye sunduğu resmi uluslararası belgelerde bu ilkeye küçük bir değişiklik getirip "insanlığın ortak refahının" da düşünülerek ilerletilmesi gerektiğini belirtmiştir (Vito De Lucia, 2020). Aynı zamanda Çin açık denizlerin serbestîsi ilkesine de uygun olarak derin denizlerdeki canlı kaynaklara sınırsız erişimi hakkı tanınmasını, kaynakların kullanılması ile ilgili olarak ise insanlığın bu kaynaklardan ortak miras olarak paylaşıp faydalanmasını savunmaktadır.

9. SONUÇLAR

Balıkçılık sektörü, Çin ekonomisinde giderek daha önemli bir rol oynamaktadır. Balıkçılık sektörü sadece Çin millî gelirine, döviz kazancına ve istihdam yaratılmasına değil, aynı zamanda Çin halkının gıda güvenliğine ve beslenme ihtiyaçlarına da katkıda bulunmaktadır. Deniz balıkçılığı avcılığında en belirgin özellik, 1980'lerden 20. yüzyılın sonuna kadar olan hızlı büyüme dönemidir. Balıkçılık sektöründeki bu büyümeye balıkçılıkta önemli yapısal değişiklikler eşlik etmiştir. Fakat Çin balıkçılığı ve bunların nasıl yönetildiği hakkındaki yetersiz bilgiler sadece Çin dışındaki kaynaklarda mevcuttur. Bunun nedeni muhtemelen Çin hükûmeti tarafından yayımlanan bilgilerin neredeyse tamamen ve bilimsel kaynakların büyük kısmının Çince olması ve muhtemelen sınırlı şekilde kontrol edilmesi olabilir.

Çin balıkçılık kapasitesi ve toplam ulusal avlanma limiti, kaynakların geri kazanılmasına kısa vade de izin vermeyecek kadar yüksek seviyelerdedir Ayrıca balıkçılık kapasitesinin sınırlandırılmasına yönelik mevcut tedbirler, gelişmiş balıkçılık yöntemleriyle balıkçılık kapasitesinin ve balıkçılık çabalarını kısıtlamak için yeterli olmadığı anlaşılmaktadır. Geleneksel balıkçılık alanları küçülürken balıkçılık kapasitesi, balıkçılık kaynaklarının yenilenebilir kapasitesinin üzerinde kalmaktadır. Diğer yandan açık deniz, nehirler, göller ve rezervuarlar gibi büyük sulardaki balıkçılık kaynaklarının durumu iyileşmemiştir ve yüksek bir işletilme baskısı altındadır. Çin ayrıca illegal balıkçılık konusunda da hala

yeterli tedbirleri almamaktadır. Uluslararası sulardaki Çin balıkçılık faaliyetleri ve Çin'in uluslararası balıkçı filosu diğer devletleri endişelendirecek seviyede büyüktür.

Çin ile Türkiye arasında su ürünleri ticaret hacminin artırılmasına dönük adımlar atılmalıdır. Burada dikkat çeken ayrıntı Çin halkının geleneksel olarak karides ve deniz patlıcanı gibi omurgasız türlere olan talebidir. Çin su ürünlerinin uluslararası pazardaki itibarını artırmak, dünyaya tanıtmak, tüm eyaletlerinde aynı standardı yakalamak, su ürünlerinin ticaret hacmini artırmak ve su ürünleri ile ilgili sağlık konularındaki idari yapıyı güçlendirmek için FAO/WHO CAC'ın (Codex Alimentarius Comission) "Genel Gıda Hijyeni" tavsiyesi ile ilişkili "Tehlike Analizi ve Kritik Kontrol Noktası (HACCP) Sistemi, FAO/WHO'nun "Su Ürünleri Faaliyet Standardizasyon Dokümanı"na uyumlu bir biçimde bazı standartları Çin su ürünleri endüstrisine uygulamaktadır. Bu nedenle Çin ile su ürünleri ticareti yapacak kuruluşların HACCP sistemi temelinde gıda güvenliği önlemleri sistemlerini kurması gerekmektedir.

Çin'e su ürünleri ihracatı yapacak şirketlerin sorunlarından biri pazara sunulacak balıkların taze veya canlı olarak talep görmesidir. Bu tür satışlarda fiyatlar donmuş veya konserve ürünlere göre daha yüksek olup katma değer taşımaktadır. Bilindiği gibi birçok ülkede Çin'deki durumun aksine taze ürün yerine donmuş ve konserve ürünler tercih edilmektedir.

Çin'in son dönemdeki Türkiye ile olan ilişkilerine bakıldığında ortak yatırımın öne çıktığı görülmektedir. Bu nedenle ülkemizde de ortak yatırım için uygun ortamların hazırlanması ve ülkemize sermaye girişi sağlanarak üretim ve istihdama faydalı olunması için çaba gösterilmelidir. Özellikle büyük nüfusu ve artan kişi başı geliri nedeniyle Çin su ürünleri pazarına girmek için orta ve büyük ölçekli şirketlerle çalışılması aynı zamanda da bu şirketlere yapılacak olan yatırımların Çin dışındaki sigorta şirketlerince garantiye alınması önerilmektedir.

Çin'in balıkçılık yaptığı Batı Afrika'da özellikle Moritanya'da hâlen Türk ve Çinli yatırımcılar balık unu ve yağı ile su ürünleri avcılığı konusunda iş birliği yapmaktadır. Ancak bu iş birliği bazen rekabet içermekte ve Çin'in bu ülkede ki yatırımları nedeniyle Türk şirketleri dezavantajlı duruma düşmektedir (Öztürk, 2018). Bunu önlemek için ilgili ülkelere Çin devletine tanınan avantajların Türk yatırımcılara da tanınması için çaba gösterilmelidir.

Çin'in komşu ülkelerle olan ada ve adacıklarla ilgili sorunlarında ve takip ettiği usullerin takip edilerek devlet uygulamalarında ülkemizin çıkarlarına uygun olan hususlarının incelenmesi önerilmektedir.

Son olarak Çin'in gelecekte dünya ekonomisi, siyaseti ve biliminde oynayacağı rolü takip edip sürdürülebilir balıkçılık, koruma alanları, okyanus yönetimi, balıkçılık teknolojisi ve eğitimi gibi konularda uzman değişimi, bilimsel iş birliği ve ortak çalışma grupları kurulması için çaba sarf etmek faydalı olabilir.

KAYNAKÇA

"About the IUU Fishing Index", *IUU Fishing Index,* Erişim Adresi: https://www.iuufishingindex. net/about, (Erişim Tarihi: 9 Nisan 2021).

Agnew, David ,Pearce, John, Pramod, Ganapathiraju, Peatman, Tom, Watson, Tom, Beddington, John R. ve Pitcher, Tony J., "Estimating The Worldwide Extent of Illegal Fishing", *Plos Journals*, 25 Şubat 2009, Erişim Adresi: https://doi.org/10.1371/journal.pone.0004570, (Erişim Tarihi: 1 Mayıs 2021).

Avrupa Komisyonu, "Subsidies To The Fisheries, Aquaculture, and Marketing and Processing Subsectors in Major Fishing Nations Beyond The EU". *Luxembourg: Directorate-General for Maritime Affairs and Fisheries,* Mart 2017, Erişim Adresi: https://publications.europa.eu/en/publi cationdetail// publication/45f78bf8d24b11e6ad7c01aa75ed71a1, (Erişim Tarihi: 30 Nisan 2021).

"Beyond National Jurisdiction", *Deep Ocean Stewardship Initiative: DOSI Biodiversity Bilgilendirme Notu*, Ocak 2021, Erişim Adresi: https://www.dosi-project.org/topics/biodiversity-beyond-national-jurisdiction-bbnj/, (Erişim Tarihi: 11 Nisan 2021).

Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi (UNCLOS), 1982, Erişim Adresi: https://denizmev zuat.uab.gov. tr/uploads/pages/uluslararasi-sozlesmeler/denizhukuku.pdf, (Erişim Tarihi: 2 Nisan 2021).

Blomeyer, Roland ve Stobberup, Kim, "The Role of China in World Fisheries", *Fish and Fisheries,* Sayı: 15, (Brüksel: John Wiley & Sons Ltd Yayın, 2014), ss. 474-488.

Cai, Le., "Study of Population Carrying Capacity of Fisheries Resources about Chinese", The New Eastern Part, *China Social Sciences Press,* Şubat 2012.

Carolin, Christopher., "The Dragon as a Fisherman: China's Distant Water Fishing Fleet and the Export of Environmental Insecurity", *SAIS Review of International Affairs,* Cilt: 35, Sayı: 1, Ocak 2015, ss. 133-144. Erişim Adresi: https://muse.jhu.edu/content/crossref/journals/sais_review/v035 /35.1.carolin. html, (Erişim Tarihi: 2 Nisan 2021).

CCICED (China Council for International Cooperation on the Environment and Development), "Ecosystem Issues and Policy Options Addressing Sustainable Development of China's Ocean and Coast", Ağustos 2010.

Chen, Qi, Weiteng, Shen ve Bing, Yu, "Study on the Assessment of Production Potential of Marine Food System in China", *Rural Econ*, 2018, Sayı: 5, ss. 49-54. Erişim Adresi: file:///C:/Users/TUDAV/Downloads/ sustainability-10-04302%20(1).pdf, (Erişim Tarihi: 30 Nisan 2021).

"China's Maritime Disputes 1895-2020", *Council on Foreign Relations*, Erişim Adresi: https://www.cfr.org/ timeline/chinas-maritime-disputes, (Erişim Tarihi: 06 Nisan 2021).

"China to 'Complete' South China Sea Land Reclamation, *BBC News*, 16 Haziran 2015, Erişim Adresi: https:// www.bbc.com/news/world-asia-china-3314475, (Erişim Tarihi: 6 Nisan 2021).

"Data and Metadata for OECD Countries and Selected Non-Member Economies", *OECD*, Ocak 2021, Erişim Adresi: http://stats.oecd.org/, (Erişim Adresi: 30 Nisan 2021).

"Declaration on the Conduct of Parties in the South China Sea", The Association of Southeast Asian Nations, 17 Ekim 2021, Erişim Adresi: https://asean.org/?static_post=declaration-on-the-conduct-of-parties-in-the-south-china-sea-2, (Erişim Tarihi: 5 Nisan 2021).

Ding, Qi, Xiujuan, Shan, Xianshi Jin, Gorfine, Harry ve Wang, Yali, "Dynamic Evolution Analysis of Recreational Fisheries Development in China" *Fish Manag Ecol*, 2021, Erişim Adresi: https:// doi.org/10.1111/ fme.12475, (Erişim Adresi: 30 Nisan 2021).

Dünya Bankası, "World Bank Fish to 2030 Prospects for Fisheries and Aquaculture", *Dünya Bankası Raporu*, Sayı: 83177, Aralık 2013, Erişim Adresi: http://www.fao.org/3/i3640e/i3640e.pdf, (Erişim Tarihi: 10 Nisan 2021).

Espenilla, Jacqueline Joyce F., "Judicial Fact-Finding Initiatives in the South China Sea Arbitration", *Asian Journal of International Law Dergisi* , Cilt: 9, sayı 1, (Cambridge, United Kingdom, Cambridge University Press, 2019), ss. 20-30.

"Fishery and Aquaculture Statistics. Global Capture Production 1950-2018 in FAO Fisheries and Aquaculture Department", FAO, *FishstatJ*, Kasım 2020, Erişim Adresi: www.fao.org/fishery/ statistics/software/ fishstatj/en., (Erişim Adresi: 11 Nisan 2021).

"Fishery and Aquaculture Country Profiles The People's Republic of China", FAO, Ağustos 2020 Erişim Adresi : http://www.fao.org/fishery/facp/CHN/en (Erişim Tarihi: 10 Mart 2021).

FishSpektrum. (2018). FishSpektrum Krakken® UVI database. Madrid: FishSpektrum

Franki, Julie., "Seize the Sea: The Territorial Conflict Between the United States and China Over Military Operations in the South China Sea", *Emory International Law Review*, Sayı: 31, (Atlanta, United States of America, Emory University Law Press, 2021), ss. 1021-1031.

"Global Fishing Watch", 2021, Erişim Adresi: www.globalfishingwatch.org. (Erişim Adresi: 1 Nisan 2021).

"Give a Man a Fish – Five Facts on China's Distant Water Fishing Subsidies", Greenpeace, *Greenpeace East Asia Rapor,* 24 Ağustos 2016, Erişim Adresi: https://chinadialogueocean.net/ 641-china-fishing-industry-fuel-subsidies/. (Erişim Tarihi: 30 Nisan 2021).

"Growth Projections and Complexity Rankings", Harvard University, 3 Haziran 2019, Erişim Adresi: https:// doi.org/10.7910/dvn/xtaqmc., (Erişim Tarihi: 30 Nisan 2021).

Guillen Julie, Fabrizio, Natale, Carvalho, Natacha, Casey, John, Hofherr, Johann, Druon, Jean-Noël, Gianluca Fiore, Maurizio Gibin, Zanzi, Antonella ve Martinsohn, Jann Th., "Global Seafood Consumption Footprint". *Ambio*, Sayı: 48, (Bethesda, United States of Amedrica, PMC Yayın, 2018), ss.111–122, Erişim Adresi: https://doi.org /10.1007/s13280-018-1060-9, (Erişim Adresi: 1 Mayıs 2021).

Hanson, Arthur, He Cui Linlin Zou, Shelley, Clarke, Muldoon, Geoffrey, Potts, Jason ve Zhan Huihui, "Greening China's Fish and Fish Products Market Supply Chains". *International Institute for Sustainable Development Rapor*, Haziran 2011, Erişim Adresi: https://www.iisd.org/system/f iles/publications/ greening_china_fish_en.pdf, (Erişim Adresi: 30 Nisan 2021).

Heidar, Thomas., "Conservation and Sustainable Use of Marine Biological Diversity Beyond Areas of National Jurisdiction: A Third Implementing Agreement under the Law of the Convention", *International & Comparative Law Quarterly*, Cilt: 69, Sayı: 3 (Cambridge, United Kingdom, Cambridge University Press, 2020), p.88-95.

Hosch, Gilles, "China Bottom of Illegal Fishing Index", *China Dialogue*, 16 Nisan 2019, Erişim Adresi: https:// chinadialogueocean.net/7568-china-worst-country-illegal-fishing-index/, (Erişim Tarihi: 30 Nisan 2021).

LaFond Eugene, "South China Sea Economic Aspects", *Britannica*, 2021, Erişim Adresi: https:// www. britannica.com/place/South-China-Sea/Economic-aspects (Erişim Tarihi: 2 Nisan 2021).

Lam, Vicky, Sumaila, Ussif Rashid, Dyck, Andrew, Daniel Pauly ve Watson Reg, "Construction and First Applications of A Global Cost of Fishing Database". *ICES Journal of Marine Science*, Cilt: 68, Sayı: 9, (Oxford, United Kingdom, Oxford Academic Yayın, 2011), ss. 1996-2004,

Mallory, Tabitha Grace, "China's Distant Water Fishing Industry: Evolving Policies and Implications", *Marine Policy,* sayı: 38, ss. 99-108, Erişim Adresi: https://www.researchgate.net/ publication/257163037_ China's_distant_water_fishing_industry_Evolving_policies_and_implications, (Erişim Tarihi: 19 Nisan 2021).

OECD, 2021. Data and metadata for OECD countries and selected non-member economies. http://stats.oecd. org/

"One Shared Ocean", *Large Marine Ecosystems*, 2021, Erişim Adresi: http://onesharedocean.org/l mes, (Erişim Tarihi: 1 Mart 2021).

Öztürk, Bayram, "Fisheries Investments And Economic Contribution to The Islamic Republic of Mauritania by The Turkish Fishing Industry", *Journal of the Black Sea / Mediterranean Environment*, Cilt: 24, Sayı: 2, (İstanbul Türkiye, TUDAV Yayın, 2018), ss. 186-197.

Öztürk, Bayram,, "Some remarks of Illegal, Unreported and Unregulated (IUU) Fishing in Turkish Part of the Black Sea", *J. Black Sea/Mediterranean Environment*, Cilt: 19, Sayı: 2, (İstanbul, Türkiye, TUDAV Yayın , 2013), ss.256-267.

Pauly, Daniel , Belhabib, Daniel ve Blomeyer, Roland, "China's Distant-Water Fisheries in the 21st Century", *Fish and Fisheries*, Cilt:15, Sayı:3, (Hoboken, United States of America, Wiley Yayın, 2013), ss. 474-488.

Pauly, Daniel, "Sea Around Us Concepts, Design and Data", *SAU*, 2021, Erişim Adresi: seaaroundus.org, (Erişim Tarihi: 19 Nisan 2021).

Regilme, Salvador Santino, "Understanding the South China Sea Dispute Using Analytic Eclecticism". *International Studies, Beyond Paradigms,* Cilt: 55, Sayı: 3, (Oxford, United Kingdom, Oxford University Press, 2018), ss. 213-237.

SAU, 2021. Pauly D., Zeller D., Palomares M.L.D. (Editors), 2020. Sea Around Us Concepts, Design and Data (seaaroundus.org).

Salihoğlu, Barış, Yücel Şahin Ezgi,, Ibello, Valeria ve Yücel Mustafa, İklim Değişikliği, Ekosistem Servisleri ve Bölgesel Yönetim Stratejileri, içinde Bayram Özturk, Barış Salihoğlu Ed., "İklim Değişikliği ve Türkiye Denizleri Üzerine Etkileri", Sayı: 60, (İstanbul, Türkiye, TUDAV Yayın, 2021), s.4.

"South China Sea Dispute: Huge Chinese 'Fishing Fleet' Alarms Philippines", *BBC News*, Mart 2021 Erişim Adresi: https://www.bbc.com/news/world-asia-56474847, (Erişim Tarihi: 7 Nisan 2021).

"Tensions in the East China Sea", Council on Foreign Relations, 22 Ocak 2019 Erişim Adresi: http s://www.cfr.org/global-conflict-tracker/conflict/tensions-east-china-sea, (Erişim Tarihi: 7 Nisan 2021).

The Growth Lab at Harvard University. (2019). "Growth Projections and Complexity Rankings, V2" [Data set]. https://doi.org/10.7910/dvn/xtaqmc

"The State of World Fisheries and Aquaculture 2018 - Meeting the Sustainable Development Goals", FAO, Haziran 2018, Erişim Adresi: http://www.fao.org/documents/card/en/c/I9540EN/, (Erişim Tarihi: 1 Mayıs 2021).

"The State of Mediterranean and Black Sea Fisheries", General Fisheries Commission for the Mediterranean, FAO, Haziran 2020, Erişim Adresi: https://doi.org/10.4060/cb2429en, (Erişim Adresi: 30 Nisan 2021).

"Troubled Waters in South China Sea", *Straits Times*, 29 Şubat 2016 Erişim Adresi: http://graphics. straitstimes.com/STI/STIMEDIA/Interactives/2016/02/, (Erişim Tarihi: 03 Nisan 2021).

TÜDAV, 2021. Yasadışı, Kayıtdışı ve Kuraldışı (YKK) Balıkçılık. *TUDAV*, Erişim Adresi: https://tudav.org/calismalar/balikcilik/surdurulebilir-balikcilik/yasadisi-kayitdisi-ve-kuraldisi-ykk-balikcilik/, (Erişim Tarihi: 10.04.2021)

Vito, Lucia., "A Very Quick Look at the Revised Draft Text of the New Agreement on Marine Biodiversity in Areas beyond National Jurisdiction", *European Journal of International Law Dergisi*, 23 Ocak 2020, Erişim Adresi: https://www.ejiltalk.org/a-very-quick-look-at-the-revised-draft-text-of-the-new-agreement-on-marine-biodiversity-in-areas-beyond-national-jurisdiction/, (Erişim Tarihi: 11 Nisan 2021).

"Yasadışı, Kayıtdışı ve Kuraldışı (YKK) Balıkçılık" TUDAV, Erişim Adresi: https://tudav. org/calismalar/balikcilik/surdurulebilir-balikcilik/yasadisi-kayitdisi-ve-kuraldisi-ykk-balikcilik/, (Erişim Tarihi: 10 Nisan 2021).

Zhao, Wenhu., Huihui, Shen, "A Statistical Analysis of China's Fisheries in the 12th Five-Year Period", *Aquaculture and Fisheries*, 11 Ocak 2016, Erişim Adresi: http://dx.doi.org/10.1016/j.aaf. 2016.11.001, (Erişim Tarihi: 30 Nisan 2021).

ÇİN'İN İŞSİZLİK, İSTİHDAM VE VERGİ POLİTİKALARI

Prof. Dr. Iraz Haspolat Kaya* - Arş. Gör. Sezin Ünal Miçooğulları**

Özet

Çin'deki iş gücü piyasasındaki değişiklikler devlet garantisi dönemi ve istihdamın düştüğü işsizliğin yükseldiği piyasa ekonomisine geçilen dönem olarak dönemde incelenebilir. Çin'de 1997-2002 yılları arasında işgücü akımı durma noktasına gelmiştir. Çin'in Dünya Ticaret Örgütüne üye olması istihdam üzerinde büyük etkileri olan bir durum olmuştur. Dünyadaki iş gücünün neredeyse yarısına sahip olan bir ülkenin çalışma standartları, düşük ücret politikaları kuşkusuz küresel çapta bir etki yaratmaktadır. Çin'in birçok ILO standartlarını ihlal ederek sağladığı maliyet ve pazar avantajları, diğer dünya devletlerini olumsuz etkilemektedir. Çin'de hiçbir hükûmet döneminde ortaya çıkan veri setleri iş gücü piyasasının net bir resmini sunmamakta ve çoğu iktisatçı resmî rakamların işsizliği hafife aldığına inanmaktadır. Yeterince sayılmayan gruplar arasında, Çin'deki 149 milyon serbest meslek sahibi ve kentsel alanlarda iş bulmak için kırsaldan düzenli olarak seyahat eden yaklaşık 300 milyon göçmen işçi bulunmaktadır. Tüm dünyayı etkisi altına alan bir ekonomik durgunluk dönemi kuşkusuz Çin için de zorlayıcı olacaktır. Çin iş gücü piyasasının emeklilik ve malullük yardımlarının, kariyerlerin kesintiye uğraması ve COVID 19'dan kronik olarak etkilenmesi nedeniyle azalan çalışma kapasitesinden etkilenmesi muhtemeldir. Çin'de yalnızca çok sınırlı sayıda vergi kanunu parlamentoda kabul edilip yasalarla çıkarılmıştır. Çin hızlı bir büyüme trendini yakalamış olsa da piyasa ekonomisinin gerektirdiği dönüşümleri tamamlaması gerekmektedir. Yüksek hızda büyüyen Çin ekonomisinin sahip olduğu en büyük avantajı sınırsız iş gücü arzıdır. Bu demografik fırsat penceresi olarak nitelendirdiğimiz avantajını iyi bir biçimde kullanabilmesi için Çin'in yoksulluk, gelir eşitsizliği gibi sorunlarına çözüm olabilecek uluslararası standartlara sahip sosyal politika önlemlerinin alınması gerekmektedir. Bununla birlikte vergi politikasının da düzgün işlemesi için kayıt dışılığın tüm sektörlerde bir an önce yeniden düzenlenmesi ve vergi kaçırmanın önüne geçilmesi gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Çin, İşsizlik, İstihdam Politikası, Vergi Politikası, İş Gücü.

Abstract

Changes in the labor market in China can be examined in the period of state guarantee and transition to market economy, where employment declines and unemployment rises. The labor flow in China came to a standstill between 1997 and 2002. China's membership in the World Trade Organization has had a major impact on employment. The labor standards and low wage policies of a country that has almost half of the world's workforce undoubtedly have a global impact. The cost and market advantages that China provides by violating many ILO standards negatively affect other world states. The datasets that have emerged in no government period in China provide a clear picture of the labor market, and many economists believe that the official figures underestimate unemployment. Undercounted groups include the 149 million self-employed people in

* Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi Endüstri İlişkileri Bölümü, orcid no :0000-003-2380-416x, haspolatiraz@gmail.com

** Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi Endüstri İlişkileri Bölümü, orcid no: 0000-0002-9656-4606, sezin.micoogullari@hbv.edu.tr.

China and nearly 300 million migrant workers who regularly travel from the countryside to find work in urban areas. An economic stagnation period that affects the whole world will undoubtedly be challenging for China as well. The Chinese labor market is likely to be impacted by dwindling working capacity as retirement and disability benefits are interrupted by careers and chronically affected by COVID 19. Only a very limited number of tax laws have been passed and enacted by parliament in China. Although China has achieved a rapid growth trend, it needs to complete the transformations required by the market economy. The biggest advantage of the fast-growing Chinese economy is the unlimited supply of labor. In order for China to use its advantage, which we describe as a demographic window of opportunity, it is necessary to take social policy measures with international standards that can solve China's problems such as poverty and income inequality. However, in order for the tax policy to function properly, informality should be re-regulated in all sectors as soon as possible and tax evasion should be prevented.

Key Words: China, Unemployment, Employment Policy, Tax Policy, Labor.

GİRİŞ

Son yıllarda işsizlikteki artış, genel olarak tüm dünyada yüksek seyretmektedir. Bu nedenle birçok ülke için işsizlik, ivedilikli olarak çözülmesi gereken bir konudur. Sorunun çözümünde her ülkenin kendine özgü yöntemleri bulunsa da, iktisadi kalkınma ve sürdürülebilir büyüme önemli faktörler olarak kaşımıza çıkmaktadır.

İstihdam ve işsizlik tüm ülkeler için çok değişkenli bir denklem olduğundan birçok farklı sosyal, ekonomik, politik öğe barındırdığından çözümü de o derece zordur. Bu çalışmada işsizlik ve istihdamla ilgili genel bir değerlendirme yapacak daha sonra Çin'deki İşsizlik ve istihdamın durumu incelenecektir.

1. İŞSİZLİK VE İSTİHDAM

70'lerdeki petrol krizi sonrası istihdam ve işsizlik tüm dünyada temel bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. OECD ülkelerinin işsizlik ortalamaları 70'lerde %3'lerde iken 90'lara gelindiğinde %8'lere çıkmıştır.2005 yılında OECD ülkelerinin işsizlik ortalaması %6,8 iken 2019 yılında %5,3'tür. 2020 yılının mayıs ayında ise %8,3'e yükselerek çok uzun zamandır kaydedilen en yüksek rakam olmuştur.[1]

Klasik iktisat işsizliğin gönüllü olduğunu, ekonomide iş arayan ve çalışma arzusunda olan herkesin iş bulabileceğini söylemektedir. Klasik iktisatçılar tam istihdamın ekonominin denge noktasında sağlanacağını söylemektedir. Ücret düzeyi de piyasa da kendiliğinden düzenlenir ve piyasaya müdahale dengenin bozulmasına neden olmaktadır.[2]

1 OECD,"Unemployment Rate", Erişim adresi: https://data.oecd.org/unemp/unemployment-rate.htm#indicator-chart, (Erişim Tarihi: 02.04.2021).

2 Berrin Ceylan Ataman, *İşgücü Piyasası ve İstihdam Politikalarının Temel Prensipleri*, (Ankara: AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları,1999). ss. 6-20.

1929 Ekonomik Bunalımı klasik iktisadın tezini çürütmüş ve işsizliğin artışı iktisatçıları yeni arayışlara yöneltmiştir. Keynes 1936'da ortaya attığı Keynesyen teoriyle bu arayışa cevap vermiş ve piyasa müdahalesinin gerekliliğini savunmuştur. Böylece piyasaya talep artırıcı politikalarla müdahale edilerek tam istihdam hedefinin yakalanacağını açıklamıştır. 1970'lere kadarki bu dönem Keynesyen iktisat dönemi veya tam istihdam dönemi olarak nitelendirilebilir[3]. Philips eğrisi de bu dönemde enflasyon ve işsizlik arasındaki ilişkiyi açıklamak üzere ortaya atılmıştır. Enflasyon ve işsizlik arasında ters yönlü bir ilişki olduğunu ileri süren bu yaklaşımda, yüksek enflasyon dönemlerinde işsizliğin düşük, düşük enflasyon dönemlerinde ise işsizliğin yüksek olduğu ileri sürülmüştür. Bu yaklaşım 1970'lerde stagflasyon dönemine kadar geçerliliğini korumuş ancak 1970'lerde patlak veren petrol kriziyle birlikte tüm dünyada hem enflasyonun hem issizliğin yüksek olduğu bir dönem yaşanınca geçerliliğini yitirmiştir. Bu noktada Friedman rasyonel bekleyişler teorisi ile Philips eğrisini kişilerin enflasyon beklentisinin etkili olduğu konusunda eleştirmiştir. Ayrıca enflasyonu hızlandırmayan işsilik oranı NAIRU kavramı ortaya çıkmıştır. Sonuç olarak enflasyon ve işsizlik birlikte düşünülmesi gereken kavramlardır.[4]

Korumacı politikalar, yerini serbestleşmeye bırakmıştır. Küreselleşmeyle birlikte artan rekabet maliyetlerin azaltılması için iş gücünün ucuz olduğu az gelişmiş ülkelere yönelmeyi beraberinde getirmiştir. Bunun sonucunda gelişmiş ülkelerde işsizlik daha da artmıştır. Postfordist, esnek üretim süreçleri ön plana geçmiş ve az miktarda özel üretim yapan az işçi çalıştıran küçük işletmeler ortaya çıkmıştır. Bu durumda yine işsizlik açısından olumsuz bir durum oluşturmaya başlamıştır. Bunların yanı sıra bilgi teknolojileri alanındaki gelişmeler de iş gücü piyasasını derinden etkilemiştir. İş gücü piyasası mal ve hizmet piyasaları gibi değişimlere hemen tepki verememekte ve bu değişim işsizliği olumsuz etkilemektedir. Bilgi teknolojileri giderek daha fazla yaygınlaşmış, vasıflı vasıfsız birçok kişinin bazı sektörlerde işsiz kalmasına neden olmuştur. Geri kalan iş gücünün de bu karşılaşılan değişime uyum sağlaması gerekmektedir.

Dünyada işsizliğin artmasındaki birtakım etmenler yukarıda açıklanmıştır. İşsizliğin ekonomik açıdan atıl kalan bir iş gücünün olması ve gerektiği kadar kaynaklardan yararlanılamaması ve sosyal harcamaların artması gibi olumsuz etkilerinin yanında sosyal ve toplumsal anlamda şiddet, güvensizlik, huzursuzluk gibi etmenleri de ortaya çıkarması açısından bir çok olumsuz etkilere sahiptir.

İşsizlik özellikle de genç işsizliği sorunu karşısında kimi ülkeler, geçici bir süre için geçerli olan işsizlik sigortası, işsizlik yardımı gibi pasif istihdam politikalarıyla gelir desteğini tercih etmektedir. Bazı ülkeler ise işsizliği mücadele edilecek bir sorun olarak gör-

3 Ataman, *İşgücü Piyasası ve İstihdam Politikalarının Temel Prensipleri,* ss. 20-25.

4 Ataman*, İşgücü Piyasası ve İstihdam Politikalarının Temel Prensipleri*, ss. 20-25.

mekte; iş gücü piyasası eğitim programları, bilgilendirme ve işe yerleştirme hizmetleri gibi doğrudan önlemleri içeren aktif istihdam politikaları tercih etmektedir.

2. ÇİN EKONOMİSİ

1949'da kurulan Çin Halk Cumhuriyeti, merkezi planlı ekonomi uygulaması ile 30 yıl geçirdikten sonra kırsal kesimin kalkınmasına önem verilmiş, geniş bir işçi-köylü sınıfı yaratılmıştır. Mao liderliğindeki bu merkezi planlı ekonomi sayesinde Çin istikrarlı bir büyüme çizgisini yakalamış ancak gelişme hızının yavaş olmasına neden olmuştur.

1970'lere gelindiğinde ise sosyalist sistemin artık işlemediği düşünülerek bir reform dönemine girilmiş, dışa açılmak için gerekli düzenlemeler hayata geçirilmiştir. Piyasa ekonomisine geçişle birlikte bir nevi uykuda olan Çin için artık ekonomide rekabet edebilirliğin ön planda olduğu, piyasa temelli kalkınma ile büyümenin gerçekleşeceği tedbirler alınmaya başlanmıştır. 1979'da 177 milyar dolar olan GSYH 2020'de 15 trilyon dolar olmuştur.[5]

Çin dışa açılmasıyla birlikte kısa zamanda inanılmaz yüksek bir dış ticaret hacmine kavuşmuştur. Çin'in 2018 yılındaki ithalat rakamı 2,1 trilyon dolara ulaşırken 2019 yılında, 2,1 trilyon dolar değerinde ithalat gerçekleştirmiştir.[6] 1970'lerde Çin'de kişi başına düşen milli gelir Sahra altı Afrika ülkeleri oranlarına yakın iken günümüzde yaklaşık altmış katına çıkmasını sağlamıştır.

Dünyanın en kalabalık nüfuslarından birine sahip olan Çin'de 2020 yılı sonu itibarıyla toplam nüfus Birleşmiş Milletler verilerine göre 1,443 milyara ulaşmıştır. Çin'in nüfusu, dünya nüfusunun %18'ine denk gelmektedir. Nüfusun %60'ı kırsal kesimde yaşamaktayken kilometrekareye 153 kişi düşmektedir.[7]

Hükûmet 2016'da 2 çocuk politikasını nüfus kontrolü amaçlı yürürlüğe sokmuştur. Ancak bu durum hem çok az hem çok geç görünmektedir ve bu politika nüfus artışındaki mevcut yavaşlamayı henüz tersine çevirmemiştir. Doğurganlık oranı, 1955'te kadın başına 6 doğumdan 2020'de 1,69'a düşmüştür. Çin'deki ortalama yaş, 1955'te 22 iken bugün 38'dir. Genel olarak Çin'in genç nüfusu azalmaktadır, bu da yerel işgücü piyasasının sonunda küçülmeye başlayacağı anlamına gelmektedir. Ek olarak yaşlı vatandaşların daha büyük bir kısmı kamu tarafından finanse edilen kaynaklara ihtiyaç duyacak ve bu da daha

5 World Bank, "GDP Of China", Erişim Adresi: https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=CN, (Erişim Tarihi: 10 Eylül 2021).

6 Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı, "Çin Pazar Bilgileri", Erişim adresi: https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/dogu-asya/cin-halk-cumhuriyeti/pazar-bilgileri, (Erişim Tarihi: 10 Mart 2021).

7 United Nations, "Population of China", Erişim Adresi: http://data.un.org/Data.aspx?q=CHINa+datamart%5bPOP%5d&d=POP&f=tableCode%3a240%3bcountryCode%3a156 , (Erişim Tarihi: 10 Mart 2021).

ağır bir toplumsal ve mali yüke neden olacaktır.[8] Şu anda Çin nüfusunun %71'i 15 ile 65 yaşları arasındadır ve bu da iş gücü arzının hala çok yüksek olduğu anlamına gelmektedir. Daha da ayrıntılı olarak incelemek için aşağıda listelenen bölgelerin her birinin nüfusuna bir göz atmak gerekirse:

- Avustralya ve Yeni Zelanda: 30,3 milyon
- Avrupa (Rusya hariç): 601,7 milyon
- Güney Amerika: 430,8 milyon
- ABD ve Kanada: 368,7 milyon

Çin'in 1,439 milyarına kıyasla bu ülkelerin nüfusları toplamda 1,432 milyardır. Bununla birlikte Çin nüfusunun 2100 yılına kadar bir milyarın altına düşeceği tahmin edilmektedir -bu da ulusu, dünyanın en kalabalık ülkeleri sıralamasında üçüncü sıraya çıkarmaktadır. Aynı zamanda, ileriki yıllarda Çin'in ekonomik hâkimiyetine bu demografik rüzgârlar tarafından meydan okunabileceği söylenebilir. Şu anda Çin'in iş gücü 771 milyondur. İş gücüne katılım oranı ise 2020 itibarıyla %70,9'dur. İşsizlik oranı ise 2019 itibarıyla %5,2'dir.[9]

Çin 2001 yılında DTÖ'ye üye olduktan sonra uluslararası rekabet etme zorunluluğu ortaya çıkmış ve dışa açılmanın bedeli olarak istihdam bu durumdan olumsuz etkilenmiştir. Çin'in sosyalist piyasa ekonomisi olma yolunda attığı adımlar iş gücünü ve endüstri ilişkileri sistemini oldukça değiştirmiştir. Kentlerde çalışanların düzenli ücretlere sahip olduğu, ömür boyu istihdam ve emeklilik garantili işler, ücretsiz eğitim ve sağlık hizmetleri, barınma sübvansiyonları gibi koşulların dışa açılmayla birlikte ortadan kaldırıldığını söylemek yanlış olmayacaktır. Dışa kapalı ekonomi döneminde Hane halkı kayıt sistemi (hukou) ile kırsal nüfus kentlerden ayrı tutulmuş 97 yılı itibarıyla nüfus hareketliliği önündeki engeller kaldırılmaya başlanmış ve kırsal kesimde yaşayan işçi ve çiftçilerin kentlere yerleşmesinin önü açılmıştır.[10]

Çin 90'lardan itibaren emek gücünü stratejik biçimde küresel kapitalizme eklemlenmek için kullanmıştır.[11] 1995'te iş kanunu ile çalışma ilişkileri düzenlenmek istenmiş ancak örgütlenme, toplu pazarlık hakkı gibi kolektif hakların içi boşaltılmış şekilde yer alması ve hak ihlalleri olduğunda yaptırımların açık olmadığı konuları eleştirilmiştir.[12]

8 World Bank, "Population of China",Erişim Adresi: https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL?locations=CN , (Erişim Tarihi: 10 Eylül 2021).

9 https://data.worldbank.org/indicator/SL.TLF.TOTL.IN?locations=CN

10 Ray Brooks and Ran Tao, "China's Labor Market Performance and Challenges", *IMF Working Paper*, 2003, Erişim Adresi: https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2003/wp03210.pdf , (Erişim Tarihi: 21 Mart 2021).

11 David Harvey, *Rebel Cities From the Right to the City to the Urban Revolution, (Londra:Verso, 2012),s. 30.*

12 Kerem Gökten, "Kapitalizm İçin Çalışmak: Çin'de İşgücü Piyasasının İnşası", *Çalışma ve Toplum,* Cilt: 0, Sayı: 35, 2012, ss.90-120, Erişim Adresi: https://app.trdizin.gov.tr/publication/paper/detail/TVRNMU9ETTJOZz09 (Erişim Tarihi: 23 Mart 2021).

1995-2002 Arası Dönem

1990'ların ortalarından bu yana Çin'in kentsel işgücü piyasası yapısal değişikliklerle birlikte önemli bir dönüşüm yaşamıştır. 1990'larda Pazar reformları ve devlete ait olmayan özel sektörün ortaya çıkmasıyla birlikte devlete ait reformların 1990'larda mali yönden uygulama zorlukları yaşanmaya başlamıştır.[13]

1995'ten itibaren büyük işletmelerin kontrolünü sağlamak ve küçük ve orta ölçekli KİT'leri özelleştirmek için hükûmet büyükleri ele geçirme ve küçüğü bırakma politikasını başlatmıştır (Çince, Zhua da fang xiao).[14] Dönem boyunca 1995'ten 2001'e kadar devlet sektöründen tahminen 34 milyon işçi işten çıkarılmıştır.[15]

Çin iş gücü piyasasındaki dönüşüme paralel olarak, Çin Halk Cumhuriyeti ilk iş kanunu 1 Ocak 1995'te yürürlüğe girmiştir.[16] Yasa, iş sözleşmesi sisteminin düzenlemelerini resmen yürürlüğe koymuş ve tüm endüstriyel işletmelerde iş sözleşmesini zorunlu hâle getirmiştir. İş sözleşmesi sistemi, firmaların seçim yaparak uygun kişileri işe almasına ve işçilerin işverenler tarafından haksız yere işten çıkarılmasına da izin vermiştir. Öte yandan çalışanlara çalışma şartlarını süre ve istihdam koşullarını ve istifa etme hakkını da müzakere etme hakkı verilmiştir. Tarihsel olarak, köylülerin şehirlere göçü büyük ölçüde Hukou sistemiyle düzenlenmekteydi. Aslında Yerel Hukou'ya dâhil olmayan şehirlerde yaşayan tüm göçmenler resmen yasadışı kabul edilmekte ve zorla sınır dışı edilmekteydi. Ancak 1990'ların ortalarından sonra ürün pazarı ve işgücü piyasasındaki değişikliklerle birlikte Kentsel sektörlerde ucuz iş gücü talebi artmış ve hükûmet, nüfus hareketleri üzerindeki kısıtlamaları kademeli olarak gevşetmiştir. 1995'te merkezî hükûmet göçmenlerin dört belgeye sahip olmaları halinde şehirlerde kalmalarına izin vermeye başlamıştır: ulusal kimlik kartı, şehirlerde geçici oturma izni, yerel iş gücü tarafından verilen çalışma sertifikaları ve şehirlerdeki işçi bürosu tarafından menşe yerlerinde verilen bir çalışma kartı.[17]

1997'de 39 milyon civarında olan şehirlerdeki göçmen işçi sayısı 2009 yılında ve özellikle 2000'lerin başında 145 milyona yükselmiştir. Meng vd. ayrıca göçmenlerin kentsel pazara giriş etkisinin asıl nedeninin, bir fiyat "etkisinden çok bir miktar" etkisi olduğunu söylemektedir. Kentsel Hukou nüfusu, iş gücü piyasasında çeşitli koruma biçimlerine

13 Rödl & Partner, "China: Tax Framework", Erişim Adresi: https://www.roedl.com/en-gb/de/media/ publications/brochures/documents/brochure-tax-guide-china-roedl-partner.pdf, (Erişim Tarihi: 26.04.2021).

14 National Bureau of Statistics'den aktaran Giles vd. (2006).

15 John Giles, Albert Park, Juwei Zhang, "What Is China's True Unemployment Rate?", *China Economic Review*, Cilt: 16, Sayı 2, 2005, ss. 149-170, Erişim Adresi: https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S1043951X0400077X?via%3Dihub, (Erişim Tarihi: 15 Mart 2021)

16 Fang Cai, Kam Wing Chan,"The Global Economic Crisis and Unemployment in China", *Eurasian Geography and Economics*, Cilt: 50, Sayı: 5, 2009, ss. 513-531. Erişim Adresi: https://www.researchgate.net/publication/228651428_The_Global_Economic_Crisis_and_Unemployment_in_China , (Erişim Tarihi: 7 Mart 2021).

17 Cai, Chan,"The Global Economic Crisis and Unemployment In China", ss. 513-531.

sahiptir ve sübvanse edilmiş konut, sağlık sigortası, işsizlik sigortası, asgari yaşam standardı sübvansiyonları gibi avantajlara sahip oldukları için kırsal kesim göçmenlerinden önemli ölçüde daha yüksek rezervasyon ücretlerine sahip olmuşlardır. Kırsal göçmenler şehirlere göç ettiklerinde birçok şehirli işçi, çok daha düşük ücretle çalışmak yerine işlerinden ayrılarak işsiz kalmıştır.[18]

2002 Sonrası Dönem

11 Aralık 2001'de Çin resmî olarak DTÖ'nün 143. üyesi olmuştur. Çin'in DTÖ'ye girişi köklü değişiklikleri tetiklemiş ve toplam ihracat 2001'de 266 milyar dolar artarak 2013'te 2,2 trilyon dolara yükselmiştir. Yerli imalat sektörü gelişmiş ve bu da hem kırsal göçmenler hem de kent sakinleri arasında iş gücü talebini artırmıştır. Buna ek olarak 1999'da Çin, üniversiteye giriş politikası uygulamıştır ve bu 1998 yılında üniversiteye kayıtlarda yaklaşık 1,1 milyon, 2006 yılında 5,5 milyon ve 2009'da 6,3 milyona ulaşmıştır.[19] Üniversitelerin genişlemesi ve üniversiteye kaydolan kişi sayısındaki bu artış üniversitede çalışanların sayısını da büyük ölçüde artırmıştır. Bu süre zarfında, kırsal göçmen emeğinin şehirlere akışı önemli ölçüde yavaşlamıştır. Bu, Çin'in zengin kıyı bölgelerinde ucuz iş gücü sıkıntısına ve reel ücretlerde keskin bir artışa neden olmuştur. Zhang vd.[20] 2003 yılını, ucuz kırsal emeğin aşırı arzının, kentsel sektörlerde sona erişi olarak nitelemektedir. Bu, elbette özellikle düşük vasıflı kentsel Hukou nüfusunun işgücü piyasası beklentileri üzerinde yararlı etkiler yaratmıştır.

Çin'deki çalışma koşulları da oldukça karanlık bir tablo çizmektedir. Örnek vermek gerekirse haftada 7 gün günde 16 saati bulan çalışma süreleri ile çocuk ve kadın işçilerin, göçmen işçilerin olduğu sağlam ve kapsamı dar olan bir sosyal güvenlik sistemi altında Çin hükûmetinin desteklediği burjuvazi ve yabancı sermaye durumun nedenlerini özetlemektedir.[21]

Çin'de bireysel iş sözleşmelerinin 1990'larda yaygın hâle gelmesiyle toplu iş sözleşmeleri geri planda kalmış ve iş gücü piyasasında ücretler arz ve talep koşullarına göre belirlenmeye başlamıştır.[22] Çin, gelişmekte olan ekonomilerin en büyüğü olarak özellikle istihdama geçiş sürecinde kırdan kente gelen göçmenler sonucunda, kayıt dışılığın yaşandığı karma bir ekonomi haline gelmiştir. Ancak Çin hükûmeti kayıt dışılık olgusunu reddettiği için, üretilen politikalar bu duruma çözüm üretmek için yapılmamaktadır. Çin hükûmeti hiçbir zaman resmî olarak kayıt dışılığı kabul etmediği için bunun yerine resmi istatistiklerde, ça-

18 Ray Brooks and Ran Tao, "China's Labor Market Performance and Challenges", ss. 10-25.

19 National Bureau of Statistics of China, "Statistical Communiqué Of The People's Republic of China On The 2014 National Economic and Social Development", Erişim Adresi: http://www.stats.gov.cn/english/PressRelease/201502/t20150228_687439.htm., (Erişim Tarihi: 30 Mart 2021).

20 John Giles, Albert Park, Juwei Zhang, "What Is China's True Unemployment Rate?", ss. 149-170.

21 Gökten, Kerem, "Annual Conference On International Political Economy: Challenges to the Welfare State" içinde *From State Welfare to Harmonious Society: Constructing New Welfare Regime in China*, *(Annual Conference on International Political Economy)*, (İzmir: Gediz Üniversitesi Yayınları 2012), ss. 69-81.

22 Gökten, Kerem, "Annual Conference on International Political Economy: Challenges to the Welfare State", s. 102.

lışan veya işsiz kategorisinin yanında "serbest meslek" kategorisini kullanmaktadır. Resmî kaynaklarda serbest meslek, özel sektörde çalışan ve serbest meslek sahibi kişileri kapsamaktadır. Kırsal iş gücü ise kentsel iş gücü piyasasına dâhil olmayan başka bir ana iş gücü kategorisidir. Bu kaba iş gücü sınıflandırma yöntemi, Çin'de istihdamı ayrıntılı olarak incelemede zorluklara ve iş gücü konularında politika oluşturma riskine neden olmaktadır.[23]

3. ÇİN İŞ GÜCÜ PİYASASI

1978'deki dışa açılmadan sonra Çin'in ilk hedefi yoksulluğu azaltmak olmuştur. Bunun için de kırsal kesimdeki düşük vasıflı iş gücünü ihracata yönelik endüstriyel bir motor gücü olarak kullanmaya çalışarak ekonomik büyümeyi amaçlamıştır. Bu dönemde hızla büyürken, reel ücretlerdeki artış orta sınıfın kendini yoksulluktan kurtarmasına yardımcı olmuştur.[24]

Günümüzde ise işgücü arzının endüstri talebini karşılaması gerekmekte ancak nüfus giderek yaşlanmaktadır. Kırsal kesimde çalışanlar halen işgücü piyasasının en üst basamakları için çabalamaya devam etmektedirler. Çin'deki işlerin geleceği şu anda devam eden teknolojik değişime ve bu değişimin hızına bağlıdır. Kadınlar, kırsaldan gelen göçmen işçiler, engelliler ve üniversite mezunları, istihdama katılmada ve üretken olma konusunda çeşitli dezavantajlarla karşılaşmaktadır. Çin kadınların istihdamının artırılması konusunda dereceli olarak iyileştirmeler yapmıştır. 10 yıldan fazla zaman içinde kadın istihdamı ikincil ve üçüncül endüstrilerde %25 oranında artmıştır. Ayrıca orta kademe devlet görevlileri arasındaki teknisyen ve profesyonel kadın çalışanlar arasında da %13 oranında bir istihdam artışı olmuştur. 2019'da Çin'deki kadın iş gücüne katılım oranı yüzde 60,4 iken toplam iş gücüne katılım oranı %66,8,erkeklerde ise %80'dir. İşsizlik rakamlarına baktığımızda ise kadın işsizliği %5,5 iken toplam işsizlik %6,4, erkeklerde ise %5,2'dir.[25]

Çin'in ekonomik büyümesine ilişkin veriler her zaman en çok ilgiyi çekerken Çin hükûmeti için ülkedeki istihdam durumu en önemli endişe kaynağıdır. Bunun nedeni, istihdamın geleneksel olarak hane halkı gelirlerini ve yaşam standartlarını korumak için gerekli görülüyor olmasıdır. İstihdam eğilimleri son yıllarda genel olarak sabit kalmış ve beş senelik kalkınma planları sırasında Çin, kentsel alanlarda 64 milyondan fazla iş yaratmıştır. Kayıtlı kentsel işsizlik oranı ise %4'ler civarında kalmıştır.[26]

Beş yıllık kalkınma planıyla kentsel alanlarda 50 milyondan fazla istihdam yaratmayı hedefleyen Çin hükûmeti, işsizlik oranının %5 veya altında olması, iş arayanlara yardımcı olmak için hedeflenen önlemler, dezavantajlı grupların istihdam edilebilirliği,

23 Zhe Liang, Simon Appleton, Lina Song, "Informal Employment in China: Trends, Patterns and Determinants of Entry", *IZA Discussion Paper,* 2016, Erişim Adresi: http://ftp.iza.org/dp10139.pdf, (Erişim Tarihi: 31 Mart 2021).

24 Zhe Liang, Simon Appleton, Lina Song, "Informal Employment in China: Trends, Patterns and Determinants of Entry", ss. 4-6.

25 https://data.worldbank.org/indicator/SL.TLF.ACTI.FE.ZS?locations=CN

26 https://data.worldbank.org/indicator/SL.UEM.TOTL.NE.ZS?locations=CN

sosyal korumanın güçlendirilmesi ve istihdamın kalitesinin iyileştirilmesi gibi konularda politika önlemleri almıştır. Bunun yanında üniversite mezunlarının etkin bir şekilde iş bulma kapasitesinin artırılmasına öncelik verilecektir.[27]

İş gücü piyasasında genel iş gücü fazlası varken vasıflı işçilerde yaşanan kıtlığın paradoksu, girişimciliğin teşviki, mesleki ve beceri eğitimlerinin güçlendirilmesi, istihdamda iyileştirme dâhil olmak üzere çeşitli önlemlerle işsizlik ele alınmıştır. Bunlardan bazıları hizmet sektörünün genişletilmesi, yeni işlerin desteklenmesi ve yabancı yeteneklerin çekilmesi gibi düzenlemelerdir. Çalışma çağındaki nüfusun azalmasıyla birlikte yeterli istihdam olanakları sağlama baskısı bir ölçüde rahatlamıştır. Aynı zamanda istihdam yapısı ve verimli bir insan kaynakları politikasının tahsisi giderek daha önemli bir konu haline gelmektedir. Vasıflı işçilerin işe alımında zorlukların yaşanması, büyüyen hizmetler sektörü için gereken sosyal becerilere sahip çalışanların ve kalifiye teknisyen eksikliğinin ve her sene artarak işgücü piyasasına girmek isteyen üniversite mezunlarının yüksek oranı mevcut istihdam yapısındaki sorunları yansıtmaktadır. Bütün bu istihdam sorunları kalkınma planlarında politika üretilmeye çalışılan konulardan olmuştur.[28]

Çin için ekonomik büyümeyi sürdürmenin gelecekte daha zor olacağını söylemek yanlış olmayacaktır. Geçmişte Çin işçileri kırsal kesimden, tarım sektöründen emek-yoğun endüstrilere kaydırarak ekonomisini genişletme politikasını uygulamış ve çalışanlar içinde daha yüksek katma değer sağlamıştır. Ancak günümüzde Çin'in ekonomik büyümeyi destekleyebilmesi için, işçileri düşük becerili sektörlerden yüksek becerili endüstrilere kaydırmak ve -özellikle daha yüksek yaşam standardı beklentisi ve hak bilinci gelişmesi dolayısıyla günümüzde bu daha göz korkutucu bir süreç olarak görülebilir- çalışma ilişkilerinin geleceğini sağlamak için iş gücü piyasası kurumlarındaki yeniliklerin ne kadar uygulandığına bağlı olacaktır. Özellikle gelirin korunması ile gelir üretme kapasitesi arasında doğru karışımın sağlanması ve istihdam edilebilirliğin teşviki ile bu mümkün olabilecektir.[29]

4. ÇİN'İN İSTİHDAM VE İŞSİZLİK POLİTİKASI

Çin'de iş gücü piyasasındaki değişiklikler iki dönemde incelenebilir. Birinci dönem devlet garantisi dönemi, ikinci dönem ise istihdamın düştüğü işsizliğin yükseldiği piyasa ekonomisine geçilen dönemdir. Çin'de hükûmet uzunca bir süre yaşam boyu istihdam politikası uygulamış ancak 1990'larda piyasa ekonomisine geçerek bu düşük verimli istihdam uygulamasından vazgeçilmiştir. Yoksulluğun ülke genelindeki artışı genel refah politikasının

27 Zhe Liang, Simon Appleton, Lina Song, "Informal Employment in China: Trends, Patterns and Determinants of Entry", ss. 4-8.

28 Zhe Liang, Simon Appleton, Lina Song, "Informal Employment in China: Trends, Patterns and Determinants of Entry", ss. 4-10.

29 Zhe Liang, Simon Appleton, Lina Song, "Informal Employment in China: Trends, Patterns and Determinants of Entry", ss. 4-12.

terk edilmesini ve istihdam politikalarının revize edilmesini sağlamıştır. Kentlere yoğun bir göç dalgası ile ciddi bir genç işsizliği sorunu ortaya çıkmıştır. Çin tam istihdam hedefini 80'lerin ortalarında ekonomideki hızlı büyüme ile sağlamış ve 90'ların ortalarına kadar bunu korumayı başarmıştır. Tarım sektörü küçülürken tarım dışı sektörler büyümüş; 1970'lerde tarım istihdamı %70'lerdeyken 1996'da %50'ye gerilemiştir. Ancak 1997-2002 arası dönemde işsizlik önemli ölçüde artmış ve 2002 yılında %11 dolaylarına çıkmıştır.[30]

1990'larda, yerel yönetimlerin öncülüğünde "izin (xiagang)" politikası uygulanmaya başlamıştır. İşletmelerde çalışan ihtiyaç fazlası işçiler, maaşları azaltılarak işten çıkarılmışlardır. 1995'te başlayan bu politika sonucu 2002 yılına kadar toplam 45 milyon kişi işten çıkarılmıştır. Düşük verimlilik, sosyal güvenlik sistemindeki eksiklikler ve yeni ve etkin bir istihdam politikasının olmaması nedeniyle bu politika uygulanmıştır. İşçiler, normal ücretlerinin yarısı tutarındaki ücretleri kabul ederken ücret dışı haklarında çoğundan mahrum kalmışlardır.[31] Çin'de 1997-2002 yılları arasında iş gücü akımı durma noktasına gelmiştir. Çin'in Dünya Ticaret Örgütüne üye olması istihdam üzerinde büyük etkileri olan bir durum olmuştur.[32]

Tablo 1. İşsizlik Verileri (2020)

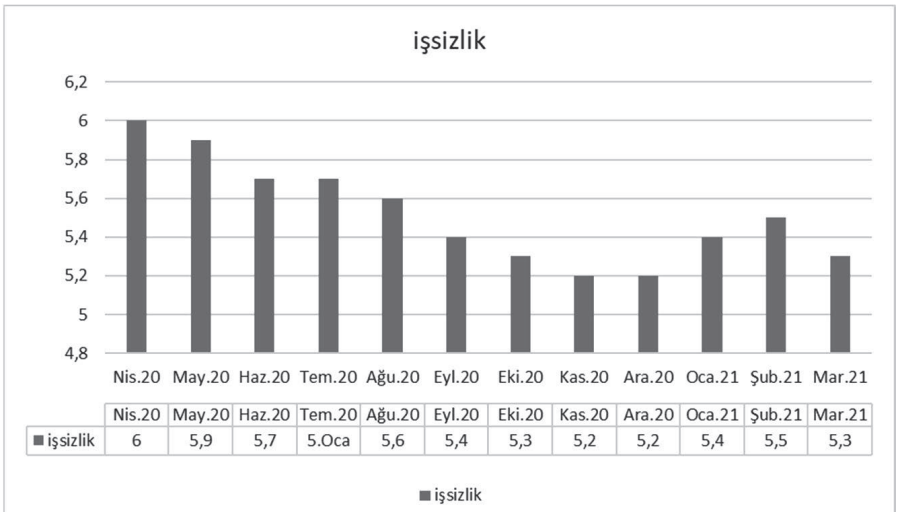

	Nis.20	May.20	Haz.20	Tem.20	Ağu.20	Eyl.20	Eki.20	Kas.20	Ara.20	Oca.21	Şub.21	Mar.21
işsizlik	6	5,9	5,7	5.Oca	5,6	5,4	5,3	5,2	5,2	5,4	5,5	5,3

Kaynak: National Bureau of Statistics of China,"Unemployment Data 2020", Erişim Adresi: https://www.statista.com/statistics/1109881/surveyed-monthly-unemployment-rate-in-china/, (Erişim Tarihi: 1 Nisan 2021).

30 John Giles, Albert Park, Juwei Zhang, "What Is China's True Unemployment Rate?", ss. 149-170.

31 Thomas G. Rawski, "China: Prospects for Full Employment", *Employment and Training Department International Labour Office Geneva*, 1999, Erişim Adresi: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/documents/publication/wcms_120378.pdf , (Erişim Tarihi: 25 Mart 2021).

32 Pingyao Lai, "China's Macroeconomic Development: Stages and Nonlinear Convergence," *China & World Economy, Institute of World Economics and Politics, 2006,* Cilt: 14, Sayı: 1, ss. 15-29, Erişim Adresi: https://ideas.repec.org/a/bla/chinae/v14y2006i1p15-29.html , (Erişim Tarihi: 27 Mart 2021).

Çin'de 2002'den 2021'e kadar ortalama yüzde 4,55 olan işsizlik oranı 2020 Şubat'ında %6,20 ile tüm zamanların en yüksek seviyesine ulaşmıştır. Çin, Dünya Ticaret Örgütü üyeliğinden sonra pek çok üründe ticaret hacmini geliştirmiş, imalat yoğun veya emek yoğun üretim yapan birçok ülkedeki ücret düzeylerini baskılamaya başlamıştır. Çin'deki emek yoğun üretim her geçen gün küçülerek imalat yoğun üretim artmakta ve bu da daha az iş gücü talebine neden olmaktadır. Bu sermaye yoğun üretim teknolojilerinin, işsizliği giderek artırması beklenmektedir. GSYH'nin artış hızı, iş gücü talebinden daha hızlı artmakta, bu da ikili istihdam yapısını güçlendiren bir etki yaratmaktadır.[33] Dünyadaki iş gücünün neredeyse yarısına sahip olan bir ülkenin çalışma standartları, düşük ücret politikaları kuşkusuz küresel çapta bir etki yaratmaktadır. Çin'in birçok ILO standartlarını ihlal ederek sağladığı maliyet ve pazar avantajları, diğer dünya devletlerini olumsuz etkilemektedir.[34]

Çin'de işsizlik oranı dünya ortalamasına göre düşük olsa da örneğin gençlerin istihdamıyla ilgili sorunlar mesleki beceri eksikliğinden kaynaklanmaktadır. Bu amaçla iş gücü eğitim programları ve "vasıflı işçi okulları" adı verilen eğitim programları bulunmaktadır. Vasıflı işçi okulları sayesinde nitelikli iş gücü yetiştirilebilecek ve genç istihdamı artacaktır. Ayrıca gençlere yönelik girişimcilik eğitimleri de verilmektedir.[35]

Çin'de hiçbir hükûmet döneminde ortaya çıkan veri setleri iş gücü piyasasının net bir resmini sunmamakta ve çoğu iktisatçı resmi rakamların işsizliği hafife aldığına inanmaktadır. Yeterince sayılmayan gruplar arasında, Çin'deki 149 milyon serbest meslek sahibi ve kentsel alanlarda iş bulmak için kırsaldan düzenli olarak seyahat eden yaklaşık 300 milyon göçmen işçi bulunmaktadır.[36]

2018'den önce Pekin, kentlerde ne kadar işçinin işsiz kalıp hükûmete başvurduğuna dair veri yayınlamıştır. Ancak çalıştıkları şehirde doğmayan ve bu nedenle sosyal yardım almaya uygun olmayan göçmen işçiler kapsam dışı bırakılmıştır. Ayrıca işsiz sayılmaları için işçilerin 16 ile 59 yaşları arasında olması gerekmektedir. Özellikle 20 milyondan fazla göçmen işçinin işsiz kaldığı ancak işsizlik oranının neredeyse hiç değişmediği 2008-2009 küresel mali krizi sırasında verilerin aslında iş gücü piyasasının gerçekliğinden ne kadar kopuk olduğunu göstermektedir.[37]

---

33 Qiu, S., Bhalla, A.S., Qiu, S. *The Employment Impact of China's WTO Accession,* (Londra, *Routledge*,2003), s.48. Erişim Adresi: https://doi.org/10.4324/9780203164655, (Erişim Tarihi: 2 Nisan 2021).

34 Gary Gereffi, "Global value chains in a post-Washington Consensus World", *Review of International Political Economy*, Cilt: 1, Sayı: 1, 2013, s. 14, Erişim Adresi: https://www.researchgate.net/publication/243465219_Global_Value_Chains_in_a_Post-Washington_Consensus_World , (Erişim Tarihi: 2 Nisan 2021).

35 MHWL, "Country Report About China's Youth Employment", 2005, Erişim Adresi: https://www.mhlw.go.jp/topics/2005/05/dl/tp0512-1b06.pdf , (Erişim Tarihi: 4 Nisan 2021).

36 Brian Peach, Sydney Leng "China Unemployment Rate: How Is It Measured and Why is It Important?", China Macro Economy, 17 Kasım 2020, Erişim Adresi: https://www.scmp.com/economy/china-economy/article/3110193/china-unemployment-rate-how-it-measured-and-why-it-important ,(Erişim Tarihi: 3 Mart 2021).

37 https://www.scmp.com/economy/china-economy/article/3110193/china-unemployment-rate-how-it-measured-and-why-it-important

Çin, 2018'den beri ana gösterge olarak aylık anket bazlı işsizlik oranını kullanmaktadır. Verilerin, tüm düzenli kent sakinlerini kapsadığı, bir yaş sınırı içermediği ve analistler tarafından tartışıldığı hâlde göçmen işçileri de içerdiği iddia edilmektedir. Bir işçinin işsiz olarak kabul edilebilmesi için son üç ay içinde aktif olarak iş arıyor olması ve iki hafta içinde işe başlayabilmesi gerekir; aksi takdirde, çalışan veya işsiz sayılmamaktadır.[38] Bunun dışında Çin hükümetinin istihdamı artırmak için aldığı bazı önlemler şunlardır:

- Kentlerde vergi indirimi ile genç istihdamını teşvik etmek
- Kırsal kesimde yaşayan gençlerin şehirlerde istihdam edilmesi için çeşitli projelerle eğitim görmelerinin sağlanması
- İstihdam ajansları ile birlikte çalışılarak elde edilen bilgilerin daha hızlı gençlere iletilmesi[39]

Çin hükûmetinin en önemli hedefi, kırsal kesimde yaşayan ve okulu bırakan gençlerdir. Bu gençlerin tarım kesiminde değil, kentlerde iş bulması için 2000 yılında 730 bin kişinin katıldığı bir proje düzenlenmiş ve işsiz olan gençlere mesleki eğitim programları uygulanmıştır. Bu sayede iş gücü piyasasının gereksinimi olan eğitim ve mesleki beceri verilmiş, verilen sertifikalar ile işçi ofislerinin iş bulmada yardımcı olması sağlanarak eğitimler mecburi tutulmuştur. Ayrıca eğitimde 1 yılı dolduran katılımcıların eğitim masraflarının devlet tarafından karşılanması ve istihdam ofislerinden eğitime katılan herkesin destek almasının sağlanması gibi düzenlemeler de getirilmiştir.[40] Hükûmet bu aktif istihdam politikalarını merkezden yerele doğru izlemektedir. Vilayetler, illeri, iller ise kırsal kesimin kontrol, veri toplama analiz faaliyetlerini yürütmektedir.[41]

Çin hükûmeti piyasa düzenleyicisi konumundadır. Hükümet istihdamı teşvik ederek ve piyasaya müdahale ederek istihdamı artırma yoluna gitmektedir. Ekonomik tedbirler alarak, kırsal ve kentsel bölgelerde dengeli kalkınma politikaları uygulayarak, sosyal güvenlik sistemini iyileştirerek istihdam oranlarını artırıp işsizliği düşürmeye çalışmaktadır.[42] Çin'de iş ilişkileri ile ilgili bazı düzenlemeler şunlardır:

- Çin'de işçi ilişkileri iş sözleşmesinin feshinden sonra yeniden tesis edilebilir ve işverenler işine son verilen çalışanı yeniden işe almaya zorlanabilmektedir.
- Çin iş kanunu sözleşmeler ve teklife dayanmaktadır ancak mektuplar veya sözlü taahhütler genellikle yasal olsa da bir iş ilişkisi kurmak için yetersizdir.
- Çin'deki kıdem tazminatı uygulaması benzersizdir ancak bu, kıdemli bir yöneticinin kıdemsiz bir çalışandan daha düşük bir tazminat almasına neden olabilir.

38 https://www.scmp.com/economy/china-economy/article/3110193/china-unemployment-rate-how-it-measured-and-why-it-important

39 Sevgi Işık Erol, "Gençlere Yönelik Aktif İstihdam Politikaları: Japonya, Kore, Çin ve Türkiye Örnekleri", *TÜHİS İş Hukuku ve İktisat Dergisi,* Cilt: 24 Sayı: 6, 2013, Erişim Adresi: https://www.tuhis.org.tr/upload/dergi/1389608428.pdf , (Erişim Tarihi: 23 Mart 2021).

40 https://www.tuhis.org.tr/upload/dergi/1389608428.pdf

41 https://www.tuhis.org.tr/upload/dergi/1389608428.pdf

42 https://www.mhlw.go.jp/topics/2005/05/dl/tp0512-1b06.pdf

- Çinli işverenler bazı istisnai durumlar haricinde işçiden maktu tazminat talep edemez. Sadece rekabet etmeme ve hizmet döneminde çalışmama gibi durumlar hariçtir.
- Çin'de kanunen işçi grevine izin verilmemektedir ancak yine de çalışanlar kendi kendilerine örgütlenerek grevlere katılmaktadır. Bu grevler, sendikalar tarafından desteklenmemekle birlikte, çalışanların bu tür çabalarına aktif olarak direnmektedirler[43].

Çin'deki çalışma ilişkileri genellikle uyumludur. İş gücü arz ve talebinin sürekli değişmesi, erkek ve kadın işçilerin istihdamı açısından daha fazla seçeneğe sahip olmaları anlamını taşımaktadır. Çin hükûmeti daha uyumlu bir çalışma ilişkileri kurmak için bir dizi yasa, yönetmelik, politika ve önlem oluşturmuş ve bu konuda olumlu sonuçlar alınmaya başlanmıştır.[44]

Çin'de devlet önderliğinde bir işgücü planlaması KİT'ler özelinde yapılmıştır. İşe alma sürecinde çeşitli testlere tabi tutma ve mülakatlar yoluyla işçi seçimi gerçekleştirilmiş, işe alındıktan sonra ise hizmet içi eğitimler yoluyla işçiler eğitilmiştir.[45] Bu durum bir hükûmet propagandası şeklinde sürmekteyken 2000'lerden sonra verimlilik artışı sağlamak için verilen eğitimler şekline dönüşmüştür.

Çin'in hâlihazırdaki en büyük avantajlarından biri iş gücü açısından zengin oluşudur. Ülkenin 1,4 milyarlık nüfusunun yaklaşık %70'i çalışma yaşı olarak nitelendirilen 15-64 yaş grubunda yer almaktadır. Ancak diğer taraftan hızla yaşlanan nüfus ekonomi üzerinde baskı oluşturmaya başlamıştır.[46]

Haziran 2020'de Çin, koronavirüs salgını sırasında istihdam oranını artırma çabasının bir parçası olarak 8,7 milyon yeni üniversite mezunu için "istihdam" tanımını çevrim içi mağazalar açan, rekabetçi çevrim içi oyunlar oynayan veya blogları olanları kapsayacak şekilde genişletmiştir. Çevrim içi pazarlama, anlık mesajlaşma platformu WeChat'te herkese açık hesapları yönetme ve e-spor oynama da dâhil olmak üzere serbest çalışan mezunlar artık genel istihdam rakamına dâhil edilen "esnek istihdam" altında sınıflandırılmaktadır.[47]

Pekin, 1990'ların sonlarında yükseköğretim kurumlarını mezun istihdam oranlarına göre sıralamaya başlamıştır ve 2004 yılında, merkezî hükûmet, yazarlar ve serbest çevir-

43 "Employment Law Overview China 2019-2020", *Zhong Lun Law Firm,* 2020, Erişim Adresi: https://knowledge.leglobal.org/wp-content/uploads/sites/2/LEGlobal-Employment-Law-Overview_China_2019-2020.pdf, (Erişim Tarihi: 20 Mart 2021).

44 ILO, "China Decent Work Programme, 2016-2020:" 2020, Erişim Adresi: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---asia/---ro-bangkok/---ilobeijing/documents/publication/wcms_549135.pdf (Erişim Tarihi: 20.03.2021).

45 Xie Zuozheng, Zhong Genrou, Yu Hongbing, Tian Ning , "Research on Shenzhen's Role in Facilitating the Transformation of Chinese Migrant Workers" Wang Yisen Survey Office of the Na*tional Bureau of Statistics in Shenzhen,* Erişim Adresi: https://www.statistics.gov.hk/wsc/CPS006-P7-S.pdf, (Erişim Tarihi: 4 Nisan 2021).

46 https://data.worldbank.org/indicator/SL.TLF.TOTL.IN?locations=CN

47 https://www.scmp.com/economy/china-economy/article/3110193/china-unemployment-rate-how-it-measured-and-why-it-important

menler gibi esnek istihdam çeşitleri de dâhil edilmiştir. Mevcut mezun istihdam oranı, şirketler, yeni başlayanlar, serbest çalışanlar veya ileri eğitim almak isteyenler tarafından istihdam edilen kişileri kapsamaktadır. Yüzbinlerce hatta belki de milyonlarca mezun, aynı zamanda, ülkenin korona virüsü kontrol altına alma konusundaki katı kapanma önlemlerinin bir sonucu olarak hızla genişleyen bir sektör olan kargo teslimat elemanı olarak işe başlamıştır. Sektör lideri Meituan'ın 2,95 milyon dağıtım işçisinin toplam %24,7'sinin en az bir lisans derecesine sahip olduğunu ve bu rakamın bir önceki yıla göre yüzde %7 arttığını söylemektedir.[48] Ancak ekonomi istikrarlı bir şekilde toparlanırken ve mevcut iş sayısı ikinci çeyrekten bu yana artmış olsa da iş piyasasındaki toparlanma genel olarak sorunlu görülmektedir. Çin İstihdam Araştırma Enstitüsüne göre inşaat işçileri gibi mavi yakalı işler 2020'nin üçüncü çeyreğinde %60'tan fazla artarken üniversite mezunları için ilan edilen iş sayısı %5 düşmüştür.[49] Bunun yanı sıra istihdamdaki yapısal sorunların daha da öne çıktığı görülmektedir. Örneğin çevrim dışı hizmetlerin toparlanması nispeten yavaş olurken geleneksel endüstrilerin toparlanması daha yavaştır. Küçük işletmelerde ve Pekin ve Şangay gibi birinci kademe şehirlerde iş gücü talebine göre çok daha az iş olduğu göze çarpmaktadır.

Çin son 20 senede çok hızlı büyümekte olan bir ülke olduğu hâlde kişi başına düşen gelir (10,839 dolar) açısından hâlâ oldukça gerilerde yer almaktadır.[50] Demografik zorluklarla ve değişen iş dünyasıyla karşı karşıya kalan Çin'in sosyal güvenlik sisteminde gelişmek ve uyumlanmak için birtakım reformlar yapılmıştır. Geçtiğimiz on yılda reformlar konusunda önemli gelişmeler olmuştur. Sosyal güvenlik sistemi kapsamındaki erkek ve kadınların sayısı giderek artmaya devam etmektedir. 2015'te 8,8 milyardan fazla sosyal güvenlik kartı sahibi kadın ve erkek bulunmaktaydı. Sağlanan faydaların seviyesi günden güne istikrarlı bir biçimde gelişmektedir.

25 Ağustos 2020 tarihinde hem kentsel hem kırsal kesim için uygulanacak Çin'e özgü kademeli ve sınıflandırılmış bir sosyal yardım sistemi yaklaşık iki yıl için uygulamaya sokulmuştur. Acil durumlarda ve afetlerde, büyük salgınlarda dezavantajlı gruplar ve yardım çalışmaları da dâhil olmak üzere temel yaşam yardımının teşvik edilmesi, asgari geçim ödenekleri sisteminin iyileştirilmesi, aynı zamanda sosyal yardımın iyileştirilmesi gibi düzenlemeler yer almakta ve bu iyileştirmelere olan ihtiyacı da vurgulamaktadır.[51]

Sosyal güvenlik planları kentsel ve kırsal bölge sakinleri için birleştirilmiş ve 2015 yılı sonunda nüfusun 1,3 milyardan fazlası (%95'i) temel sağlık sigortasına kaydedilmiştir.

48 https://www.scmp.com/economy/china-economy/article/3110193/china-unemployment-rate-how-it-measured-and-why-it-important

49 https://www.scmp.com/economy/china-economy/article/3110193/china-unemployment-rate-how-it-measured-and-why-it-important

50 https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG

51 ILO, "Social Security Policy Monitor China" June-August 2020, Erişim Adresi: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---asia/---ro-bangkok/---ilo-beijing/documents/publication/wcms_754774.pdf, (Erişim Tarihi: 8 Nisan 2021).

Diğer mevcut sosyal güvenlik sigortaları ise temel yaşlılık, emeklilik, işsizlik, iş kazası ve annelik sigorta kalemleridir. Çin'in yaşlanan nüfusu sosyal güvenlik fonu üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Sosyal yardım harcamaları ve yardımı alan kişi sayısının artışı sosyal güvenlik fonu gelirini aşmaktadır. Sosyal sigorta fonu emeklilik ödemeleri için yetersiz kaldığında devlet hazinesi çoğunlukla ödemeyi sübvanse etmektedir. Bu nedenle uzun dönemde fonun dengeli ve güvenli çalışması daha zor görünmektedir.[52]

Kadın işçiler daha erken yasal emeklilik yaşlarına sahiplerdir ve bunun yanı sıra daha kısa süreler çalışmaktalardır, bu nedenle yaşlılık yardımları ve emeklilik paketleri erkeklere oranla daha az olmaktadır. Emeklilik yaşı erkeklerde 60, beyaz yakalı kadınlarda 55 ve mavi yakalı kadınlarda ise 50'dir. Hükûmet, kentsel ve kırsal bölge sakinleri arasındaki fayda farklılıklarını eşitlemek için çabalamakta ve emeklilik yaşını aşamalı olarak geciktirmek için politika önlemleri üzerinde çalışmaktadır.[53]

Geçtiğimiz birkaç yıl içinde Çin'in iş gücü piyasasındaki istikrarı, hizmet sektöründeki işlerdeki artışla desteklenmiş ve yeni işten çıkarılmış fabrika işçilerinin teslimat şoförü veya mağaza işçisi olarak işe girmesine izin vermiştir. Ancak koronavirüs bu döngüyü kırmış ve hükûmetin kitlesel işsizlik konusundaki en büyük korkularını ve iktidarı zayıflatabilecek sosyal huzursuzluk yaratma potansiyelini körüklemiştir. Ouyang Jun ve Qin Fang'e göre Çin ekonomisi üzerindeki aşağı yönlü baskı önemli ölçüde artmış ve istihdamın durumu kötüleşmeye devam etmektedir. Koronavirüs salgınından sonra istihdamı dengelemek gibi zaten zor olan görev daha karmaşık ve yönetilmesi daha zor hâle gelmiştir. Ekonomi beklenenden daha hızlı iyileştikçe istihdam durumu iyileşecektir ancak emek yoğun endüstrilerdeki birçok işçi ve yeni üniversite mezunları işsiz veya eksik istihdamda kalmaya devam etmektedir.[54]

2020'nin başlarında Çin, göçmen işçiler de dâhil olmak üzere en savunmasız vatandaşlarından bazılarına yardım etmek için mütevazı bir refah desteği paketi duyurmuştur ancak bu oldukça sınırlı olmakla beraber virüsten etkilenen işçilerin büyük çoğunluğunu dışarıda bırakan bir destek paketi olmuştur. Çin, işverenlerin personel sayısını korumasını ve işçilere ödeme yapmasını gerektiren geniş tabanlı bir ücret koruma programı uygulamamıştır ve sonuç olarak izinli işçilerin çoğunun hiçbir gelir kaynağı bulunmamaktadır.[55]

Çin'in sosyal güvenlik düzenlemelerine göre bir işverenin, hükümetin sağladığı beş tür sigorta planı (emekli aylığı, sağlık bakımı, işsizlik, iş kazası ve doğum izni) yanı sıra her

52 https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---asia/---ro-bangkok/---ilo beijing/documents/publication/wcms_754774.pdf

53 https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---asia/---ro-bangkok/---ilobeijing/documents/publication/wcms_549135.pdf

54 https://www.scmp.com/economy/china-economy/article/3110193/china-unemployment-rate-how-it-measured-and-why-it-important

55 https://www.scmp.com/economy/china-economy/article/3110193/china-unemployment-rate-how-it-measured-and-why-it-important

çalışan için bir konut fonuna katkıda bulunması gerekmektedir. Firmanın gelir vergisi gereksinimlerinin üzerine bir çalışanın maaşının %30'undan fazlasını ekleyen birleşik vergi, özellikle küçük imalat ve hizmet firmaları için ağır bir yük olmaktadır. Özel sektördeki pek çok Çinli işveren, maaşları eksik bildirerek veya geçici olarak işçi kiralayarak katkı paylarını ödemekten kaçınmaya çalışmaktadır. Bunun yanı sıra işsizlik sigortasının kapsamı da, katı koşullar nedeniyle düşüktür. Nisan ayında Çin Devlet Konseyi yerel yönetimlerden özellikle sisteme bir yıldan az bir süredir ödeme yapan göçmen işçiler için işsizlik yardımlarının kapsamını genişletmelerini istemiştir. 2019 yılı aynı zamanda 1990'dan bu yana Çin'in işsizlik yardımlarının ödemelerinin katkıları aştığı ilk yıl olmuştur ve bu da genel istihdam durumunun pandeminin etkisinden önce bile kritik bir noktaya ulaştığını gözler önüne sermektedir.[56]

Günümüzde pandeminin ve durgunluğun uzun vadeli etkileri henüz tam olarak anlaşılmamıştır. Tüm dünyayı etkisi altına alan bir ekonomik durgunluk dönemi kuşkusuz Çin için de zorlayıcı olacaktır. Çin iş gücü piyasasının emeklilik ve malullük yardımlarının, kariyerlerin kesintiye uğraması ve COVID 19'dan kronik olarak etkilenmesi nedeniyle azalan çalışma kapasitesinden etkilenmesi muhtemeldir. Kadın işçiler veya dezavantajlı grupların bu durumdan daha fazla yara alacağını söylemek ve genel olarak işsizliğin artacağı, mevcut mali kırılganlıkların şiddetleneceği durumlar muhtemel görünmektedir.

5. ÇİN'İN VERGİ POLİTİKASI

Çin'deki vergi sisteminin özelliklerini net bir şekilde açıklamak için biraz geçmişine bakmak gerekmektedir: Çin'in vergi sisteminin, Çin Halk Cumhuriyeti 1949'da ilk kurulduğunda kaos içinde olduğunu söyleyebiliriz. 1950'de Ulusal Vergi Politikalarının Uygulama Standartları ilan edildikten sonra ülke genelinde uygulanan vergi kuralları birleştirilmiş ve Çin'de vergilendirme için temel yasal çerçeve oluşturulmuştur. Sonraki yıllarda çeşitli revizyonlar ve iyileştirmeler yapılmış, Çin'in 1950'lerden 1970'lere kadarki vergi sistemi, ekonomiyi uyarlamak için bir araç olmaktan çok, yalnızca sermaye toplama amacıyla tasarlanmıştır.[57]

1978'de, Başkan Mao Zedong'un ölümünden ve Kültür Devrimi'nin sona ermesinden (1966-1976) iki yıl sonra Deng Xiaoping liderliğindeki eyalet hükûmeti, Çin'e piyasa mekanizması ilkeleri getirmeye karar vermiş ve "reform ve açılma" politikasını benimsemiştir. Pazar ekonomisine dönüşümü kolaylaştırmak için bir dizi reform paketi ve önlemi kabul edilmiş ve bu da vergilendirmeyi Çin'in devam eden ekonomik geçişinde giderek daha belirgin bir role yerleştirmiştir[58].

56 https://www.scmp.com/economy/china-economy/article/3110193/china-unemployment-rate-how-it-measured-and-why-it-important

57 Qian Zhou, "How the Tax System is Organized in China", *China Briefing*, 2020, Erişim Adresi: https://www.china-briefing.com/news/tax-system-organized-china/, Erişim Tarihi: 9 Nisan 2021.

58 https://www.china-briefing.com/news/tax-system-organized-china/,

1980'lerde Ortak Girişimler için Kurumlar Vergisi (HTE) Yasası, Yabancı İşletmeler için CIT Yasası ve Bireysel Gelir Vergisi (HTE) Yasası dâhil olmak üzere birçok önemli vergi yasası yürürlüğe girmiştir. Katma değer vergisi (VAT) ve işletme vergisi (BT) ile ilgili düzenlemelerin ilk taslakları 1984 yılında yayımlanmıştır.[59]

Çin, vergi sisteminde reform yapmaya devam etmektedir. Bugün, KDV reformu ve HTE (Bireysel Gelir vergisi) reformunun esasen tamamlanmasıyla birlikte yetkililer ülkede şeffaflığı, uyumu ve iş yapma kolaylığını iyileştirmeye çalışırken Çin'in vergi sistemi hala hızlı bir şekilde gelişmektedir. Çin'in vergi kanunları ve politikaları esas olarak şu eyalet organları tarafından yönetilmektedir:

Ulusal Halk Kongresi (NPC) ve Daimî Komitesi

Devlet Konseyi

Maliye Bakanlığı (MOF)

Eyalet Vergi Dairesi (STA)

Devlet Döviz İdaresi (SAFE)

Genel Gümrük İdaresi (GAC)

Çin'deki yeni vergi kanunları mevzuatta beş adımı takip ederek oluşturulmaktadır: Teklif, taslak hazırlama, inceleme, oylama ve NPC ve Daimî Komitesi tarafından ilan edilmesi. Çin'de, NPC ve Daimî Komitesi en yüksek yasama organlarıdır ve yasaları oluşturma yetkisine sahiptir[60]. Bunlara ek olarak bazı yerel vergi düzenlemeleri ve kuralları, il veya belediye düzeyinde hükûmet yetkilileri tarafından ilan edilebilir ve yalnızca belirli bölgelerde uygulanabilir.

Eyalet Vergilendirme İdaresi veya STA (eski adıyla Vergilendirmenin Devlet İdaresi veya SAT), doğrudan Devlet Konseyine bağlı bir devlet kurumu ve Çin'deki en yüksek vergi dairesidir. STA, Devlet Konseyi tarafından ülkenin vergi sistemini denetleme, ulusal vergi düzenlemeleri hazırlama, ulusal vergi ve ekonomi politikalarının geliştirilmesinde Maliye Bakanlığı'nı destekleme ve vergi dairesine atfedilen vergilerin toplanması ve idaresini yürütme yetkisine sahiptir. Çin'deki vergilendirmenin dört özelliği bulunmaktadır: zorunluluk, telafi edici olmayan, kesinlik ve tekdüzelik. Vergilerin zorunlu niteliği, yasalarla vergilendirmeye yansımaktadır.[61]

Sağlam bir hukuk sistemine sahip toplumlarda vergi vatandaşların rızası olmadan tahsil edilememektedir. Bir hükûmet için resmî olarak şu şekilde belirtilmiş olsun ya da olmasın, vergilerin yasalar tarafından parlamentoda çıkarılması gerekmektedir. Bununla

59 https://www.china-briefing.com/news/tax-system-organized-china/,

60 https://www.china-briefing.com/news/tax-system-organized-china/

61 https://www.roedl.com/en-gb/de/media/publications/brochures/documents/brochure-tax-guide-china-roedl-partner.pdf

birlikte, Çin'de yalnızca çok sınırlı sayıda vergi kanunu parlamentoda kabul edilip yasalarla çıkarılmıştır.[62]

Resmî vergiler dışında, Çin'de büyük miktarda vergi özelliği gösteren harçlar da bulunmaktadır. Bu harçlar, ücretler, fonlar, masraflar gibi isimlerle anılırlar ve yönetmelikler veya kararnameler ile merkezî hükûmet hatta yerel yönetimler tarafından tahsil edilmektedirler. Bunlara "Eğitim Kanunu harçları, ek eğitim ücretleri, Orman Kanunu harçları, ormancılık endüstrisi fonu, Arazi Kanunu harçları, yeni sebze geliştirme fonu" örnek olarak verilebilir.[63]

Çin Halk Cumhuriyeti'nde ("Çin") başlıca vergi türleri şunlardır:

- Gelir vergileri: Bireysel gelir vergisi ("HTE"), kurumsal gelir vergisi ("CIT")
- Devir vergileri: Katma değer vergisi ("KDV"), tüketim vergisi ("CT")
- Emlak ve davranış vergileri: Damga Vergisi, tapu vergisi, arazi KDV, emlak vergisi
- Gümrük vergisi

Kurumsal Gelir Vergisi ("CIT")

Tüm işletmeler (yabancı yatırım işletmeleri, yabancı işletmeler ve yerli işletmeler dâhil) ve gelir getiren kuruluşlar Çin topraklarında işletme gelir vergisi ödemekle yükümlüdür. Temel olarak işletme gelir vergisi %25 oranında alınmaktadır. Ancak bunlarla sınırlı olmamak üzere bazı vergi politikaları bulunmaktadır:[64]

- Devlet destekli endüstrilerde faaliyet gösteren yüksek ve yeni teknoloji işletmeleri% 15 oranında vergilendirilmektedir.
- Batı bölgesinde kurulmuş ve teşvik edilen endüstrilerde faaliyet gösteren işletmeler% 15 oranında vergilendirilmektedir.
- İleri teknoloji girişimleri %15 oranında vergilendirilmektedir.
- Çin'de bir kuruluşa sahip olan yerleşik işletmeler, Çin'den elde edilen gelirden elde edilen tahmini karlar üzerinden% 25 vergilendirilmektedir.
- Çin'de kuruluşu olmayan yerleşik işletmeler Çin'den elde edilen gelir üzerinden %10 vergilendirilmektedir.

Vergiye tabi gelir hesaplanırken işletme tarafından makul ve fiilî olarak elde edilen

- maliyetler,

62 https://www.roedl.com/en-gb/de/media/publications/brochures/documents/brochure-tax-guide-china-roedl-partner.pdf

63 Rödl, Partner, "Achieving Clarity, China: Tax Framework", Erişim Adresi: https://www.roedl.com/en-gb/de/media/publications/brochures/documents/brochure-tax-guide-china-roedl-partner.pdf, (Erişim Tarihi: 26.04.2021).

64 https://www.roedl.com/en-gb/de/media/publications/brochures/documents/brochure-tax-guide-china-roedl-partner.pdf

- masraflar,
- vergiler
- kayıplar, vergiye tabi gelirden mahsup edilmesine izin verilen kalemlerdir.

Bireysel Gelir Vergisi ("HTE")

Bireyler, aşağıdaki durumlarda Çin'de bireysel gelir vergisi ödemek zorundadır:[65]

- Çin'de ikamet edenler
- Çin'de 183 gün veya daha uzun süredir kalanlar
- Çin'de bir takvim yılında 183 günden daha az ikamet etmiş olan ancak Çin'den gelir elde edenler

İlk iki kriteri karşılayan kişiler yerleşik mükellefler olarak tanımlanır ve üçüncü kriteri karşılayanlar ise yerleşik olmayan vergi mükellefleri olarak tanımlanmaktadır.

Bireysel gelir vergisi, bunlarla sınırlı olmamak üzere, aşağıdaki gelir türlerinden alınmaktadır:

- Ücret ve maaşlardan elde edilen gelirler
- Kişisel hizmetler için yapılan ödemelerden elde edilen gelir
- Yazar ücretinden elde edilen gelir
- Telif ücretlerinden elde edilen gelir
- Ticari faaliyetlerden elde edilen gelir
- Faiz, temettü ve ikramiyelerden elde edilen gelir
- Mülk kiralamasından elde edilen gelir
- Mülkiyet devrinden elde edilen gelir
- Tesadüfi gelir vb.

İlk dört tür gelir için, artan oranlı vergi oranları %3 ila%45 uygulanmaktadır. Ticari faaliyetlerden elde edilen gelirler için %5 ila %35 arasında değişen artan oranlı vergi oranları, faiz, temettüler ve ikramiyeler, mülk kiralamasından elde edilen gelirler, mülk devrinden elde edilen gelir için ise %20 vergi oranı uygulanmaktadır.

Katma Değer Vergisi: Mükellefler, aşağıdaki faaliyetlerde bulunurlarsa KDV ödemekle yükümlüdür.[66]

65 https://www.roedl.com/en-gb/de/media/publications/brochures/documents/brochure-tax-guide-china-roedl-partner.pdf

66 https://www.roedl.com/en-gb/de/media/publications/brochures/documents/brochure-tax-guide-china-roedl-partner.pdf

Çin topraklarındaki faaliyetler:

- Mal satışı
- İşleme, onarım veya değiştirme hizmetlerinin sağlanması
- Mal ithalatı veya
- Hizmetlerin sağlanması

Çin'de KDV mükellefleri genel ve küçük ölçekli olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Hangi tür verginin uygulanacağı, ticari faaliyetlere bağlı olarak yetkili vergi dairesi ve muhasebe sisteminin karmaşıklık derecesine göre değişmektedir. Yıllık satış tutarı limiti 5 milyon RMB'dir.[67]

Çin hızlı bir büyüme trendini yakalamış olsa da piyasa ekonomisinin gerektirdiği dönüşümleri tamamlaması gerekmektedir. Yüksek hızda büyüyen Çin ekonomisinin sahip olduğu en büyük avantajı sınırsız iş gücü arzıdır. Bu demografik fırsat penceresi olarak nitelendirdiğimiz avantajını iyi bir biçimde kullanabilmesi için Çin'in yoksulluk, gelir eşitsizliği gibi sorunlarına çözüm olabilecek uluslararası standartlara sahip sosyal politika önlemlerinin alınması gerektiği açıktır. Vergi politikasının da düzgün işlemesi için kayıt dışılığın tüm sektörlerde bir an önce yeniden düzenlenmesi ve vergi kaçırmanın önüne geçilmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Ataman, Berrin Ceylan, *İşgücü Piyasası ve İstihdam Politikalarının Temel Prensipleri,* (Ankara: AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1999).

Cai, Fang, Chan, Kam Wing, "The Global Economic Crisis and Unemployment in China", *Eurasian Geography and Economics*, Cilt: 50,Sayı: 5, 2009, ss. 513-531. Erişim Adresi: https://www.researchgate.net/publication/228651428_The_Global_Economic_Crisis_and_Unemployment_in_China, (Erişim Tarihi: 7 Mart 2021).

Chan, Anita, "Strikes In China's Export Industries in Comparative Perspective", *The China Journal*, Cilt 65, Sayı: 1, ss. 27-51. Erişim Adresi: https://www.journals.uchicago.edu/doi/pdf/10.1086/tcj.65.25790556, (Erişim Tarihi: 25 Nisan 2021).

"Employment Law Overview China 2019-2020", *Zhong Lun Law Firm,* 2020, Erişim Adresi: https://knowledge.leglobal.org/wp-content/uploads/sites/2/LEGlobal-Employment-Law-Overview_China_2019-2020.pdf, (Erişim Tarihi: 20 Mart 2021).

Erol, Sevgi Işık "Gençlere Yönelik Aktif İstihdam Politikaları: Japonya, Kore, Çin ve Türkiye Örnekleri", *TÜHİS İş Hukuku ve İktisat Dergisi,* Cilt: 24 Sayı: 6, 2013, Erişim Adresi: https://www.tuhis.org.tr/upload/dergi/1389608428.pdf , (Erişim Tarihi: 23 Mart 2021).

Gereffi,Gary., "Global value chains in a post-Washington Consensus World", *Review of International Political Economy*, Cilt:1, Sayı:1, 2013, s. 14, Erişim Adresi: https://www.researchgate.net/publication/243465219_Global_Value_Chains_in_a_Post-Washington_Consensus_World , (Erişim Tarihi: 2 Nisan 2021).

67 https://www.roedl.com/en-gb/de/media/publications/brochures/documents/brochure-tax-guide-china-roedl-partner.pdf

Gökten, Kerem, "Kapitalizm İçin çalışmak: Çin'de İşgücü Piyasasının İnşası", *Çalışma ve Toplum*, Cilt: 0, Sayı: 35, 2012, ss. 90-120, Erişim Adresi: https://app.trdizin.gov.tr/publication/paper/detail/TVRNMU9ETTJOZz09 (Erişim Tarihi: 23 Mart 2021).

Gökten, Kerem, "Annual Conference On International Political Economy: Challenges to the Welfare State" içinde *From State Welfare to Harmonious Society: Constructing New Welfare Regime in China, (Annual Conference on International Political Economy)*, (İzmir: Gediz Üniversitesi Yayınları 2012), ss. 69-81.

Harvey, David, *The Right to the City*, (Londra, New Left Review, 2008).

Harvey, David, *Rebel Cities From the Right to the City to the Urban Revolution,* (Londra:Verso, 2012).

ILO, "Social Security Policy Monitor China" June-August 2020, Erişim Adresi: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---asia/---ro-bangkok/---ilo-beijing/documents/publication/wcms_754774.pdf, (Erişim Tarihi: 8 Nisan 2021).

ILO, "China Decent Work Programme, 2016-2020:" 2020, Erişim Adresi: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---asia/---ro-bangkok/---ilobeijing/documents/publication/wcms_549135.pdf (Erişim Tarihi: 20.03.2021).

John Giles, Albert Park, Juwei Zhang, "What Is China's True Unemployment Rate?", *China Economic Review*, Cilt: 16, Sayı 2, 2005, ss. 149-170, Erişim Adresi: https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S1043951X0400077X?via%3Dihub, (Erişim Tarihi: 15 Mart 2021).

Liang, Zhe, Appleton, Simon, Song, Lina, "Informal Employment in China: Trends, Patterns and Determinants of Entry", *IZA Discussion Paper,* 2016, Erişim Adresi: *http://ftp.iza.org/dp10139.pdf* ,(Erişim Tarihi: 31 Mart 2021).

MHWL, "Country Report About China's Youth Employment", 2005, Erişim Adresi: https://www.mhlw.go.jp/topics/2005/05/dl/tp0512-1b06.pdf , (Erişim Tarihi: 4 Nisan 2021).

National Bureau of Statistics of China, Statistical Communiqué of the People's Republic of China on the 2014 National Economic and Social Development, Erişim Adresi: http://www.stats.gov.cn/english/PressRelease/201502/t20150228_687439.htm., (Erişim Tarihi:7 Nisan 2021).

OECD, "Unemployment Rate", Erişim adresi: https://data.oecd.org/unemp/unemployment-rate.htm#indicator-chart, (Erişim Tarihi: 02.04.2021).

Peach Brian, Leng Sdney " China Unemployment Rate: How is It Measured and Why is It Important?", *China Macro Economy*, 17 Kasım 2020, Erişim Adresi: https://www.scmp.com/economy/china-economy/article/3110193/china-unemployment-rate-how-it-measured-and-why-it-important ,(Erişim Tarihi: 3 Mart 2021).

Pingyao Lai, "China's Macroeconomic Development: Stages and Nonlinear Convergence", *China & World Economy, Institute of World Economics and Politics, 2006,* Cilt: 14, Sayı: 1, ss. 15-29, Erişim Adresi: https://ideas.repec.org/a/bla/chinae/v14y2006i1p15-29.html , (Erişim Tarihi: 27 Mart 2021).

Qiu, S., Bhalla, A.S.,Qiu, S. *The Employment Impact of China's WTO Accession,* (Londra, *Routledge*,2003).

Ray Brooks and Ran Tao, "China's Labor Market Performance and Challenges", *IMF Working Paper*, 2003, Erişim Adresi: https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2003/wp03210.pdf, (Erişim Tarihi: 21 Mart 2021).

Rawski, Thomas G., "China: Prospects For Full Employment", *Employment and Training Department International Labour Office Geneva*, 1999, Erişim Adresi: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/-ed_emp/documents/publication/wcms_120378.pdf (Erişim Tarihi: 25 Mart 2021).

Rödl, Partner, "Achieving Clarity, China: Tax Framework", Erişim Adresi: https://www.roedl.com/en-gb/de/media/publications/brochures/documents/brochure-tax-guide-china-roedl-partner.pdf, (Erişim Tarihi: 26.04.2021).

Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı, "Çin Pazar Bilgileri", Erişim adresi: https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/dogu-asya/cin-halk-cumhuriyeti/pazar-bilgileri, (Erişim Tarihi: 10.03.21).

United Nations, "Population of China", Erişim Adresi: http://data.un.org/Data.aspx?q=CHINa+datamart%5bPOP%5d&d=POP&f=tableCode%3a240%3bcountryCode%3a156, (Erişim Tarihi: 10 Mart 2021).

World Bank, "GDP Of China", Erişim Adresi: https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations= CN, (Erişim Tarihi: 10.04.21).

World Bank, "Population Of China", Erişim Adresi: https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL?locations=CN , (Erişim Tarihi: 10 Eylül 2021).

Zhou, Qian, "How the Tax System is Organized in China", *China Briefing*, 2020, Erişim Adresi: https://www.china-briefing.com/news/tax-system-organized-china/, Erişim Tarihi: 9 Nisan 2021.

Zuozheng Xie, Genrou Zhong, Hongbing Yu, Ning Tian, "Research on Shenzhen's Role in Facilitating the Transformation of Chinese Migrant Workers" *Wang Yisen Survey Office of the National Bureau of Statistics in Shenzhen*, Erişim Adresi: https://www.statistics.gov.hk/wsc/CPS006-P7-S.pdf, (Erişim Tarihi: 4 Nisan 2021).

ÇİN TOPLUMU VE ÜLKENİN EĞİTİM POLİTİKALARI

Doç. Dr. İsmail Ermağan* - Mehmet Fatih Argın**

Özet

Milattan önceki devirlerden bu yana çok zaman küresel etkiler üreten bir medeniyet merkezi olan Çin, özellikle Soğuk Savaş sonrası ABD ile küresel çaplı bir hegemonya rekabeti yaşamaktadır. Bu bağlamda "Çin dünyanın beşte birlik orandaki nüfusunu, insanını nasıl yetiştirmektedir?" sorusu kritik önem taşımaktadır. Bu çalışmada doğrudan ya da dolaylı olarak araştırma soruları şunlardır: Çin nasıl demografik verilere sahiptir? Ülkede kalkınma hedefli beşeri sermaye hangi eğitim sistemi ve modelleri ile eğitilmektedir? Kültür, teknoloji, siyaset gibi en temel faktörlerden olan eğitim ve toplumun kendisi yukarıda dile getirilen küresel liderliğe nasıl hazırlanmaktadır ya da hazırlanmakta mıdır? Son tahlilde ticaretten güvenliğe, teknolojiden küresel diplomasiye çok sayıda alanda yetişkin bireylerine rağmen yaratıcı buluşlar, patent sayıları gibi temel bilimsel konularda ABD ile karşılaştırıldığında zayıf karnesinin altı çizilebilir. Genel olarak başarılı addedilebilecek performansına rağmen demokratik kriterlerde eksik özelliklerini baskın merkezi karakteri ile aşmaya çalışan ülkenin, bu anlamda kimi sorunlar da yaşayacağı tahmin edilmektedir.

Anahtar Kelime: Çin, Çin Toplumu, Beşerî Sermaye, Eğitim Politikaları, Göç-Diaspora Politikaları.

Abstract

China, which has been a center of civilization that has produced global-regional effects for many times since BC, experiences a global hegemony rivalry with the USA, especially after the Cold War. In this context, the following question is critical: "How does China raise its population that equals to one-fifth of the world?" In this study, directly or indirectly, the research questions are: What demographic data does China have? Which education system and models are used to train the development-oriented human capital in the country? How are education and society itself, listed among the most fundamental factors such as culture, technology, and politics, preparing for the global leadership mentioned above? Or are they preparing at all? In the final analysis, despite its qualified individuals in many fields from trade to security, from technology to global diplomacy, its weak score in basic scientific issues such as creative inventions and patent numbers can be underlined when it is compared to the USA. Despite its generally successful performance, it is estimated that the country, which tries to overcome its deficient features in democratic criteria with its dominant central character, will also experience some problems in this sense.

Keywords: China, Chinese Society, Human Capital, Education Policies, Immigration-Diaspora Policies

* İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü
** Düzce Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü

GİRİŞ

Çin, ilk çağlardan bu yana dünyada medeniyetlerin oluşumuna katkı sağlamıştır. Örneğin ilk matbaa, porselen, kâğıt vb. çıktılar bu "Doğu" kültürüne aittir. "Orta Krallık" anlamına gelen ismi kullanan ve kendisini "dünyanın merkezi"nde bir aktör olarak tanımlayan ülke, sadece kendi topraklarında değil, ekonomi ve din gibi unsurlarla etrafında dar ve geniş anlamda etkiler bırakmıştır. Tarihte kıtalar arası coğrafyalara yayılmacılığı kendisine yasaklamış olan Çinli yöneticiler, özellikle Afyon Savaşı (1839) ya da "Utanç Yüzyılı" (1839-1949) sendromlarından sonra tekrar eskiye (yani bu dönemde tecrübe edilen "yarı sömürge hâline gelmiş tarihsel bataklığa") dönmemek amacını "ontolojik bir realite" olarak kendilerine atamışlardır. Bu bağlamda örneğin Mao "insanlarını kültür yozlaşmasından arındırıp geliştirme" hedefiyle Çin Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşundan (1949) 17 yıl sonra Kültür Devrimi politikalarını sahneye almıştır. Deng Xiaoping, Mao'nun başarısızlıkla sonuçlanan politikalarını bırakıp insan ve devlet organizmalarını tekrardan organize etmeyi en temel gaye olarak belirlemiştir. 2000'li yılların başında, fakir geniş halklardan orta sınıflar üreten toplum modeli veya %10'luk büyümelerle "dünyanın fabrikası" konumuna dönüştüren ekonomi sistemi gerçeklik bulunca temkin ve tedbir üstadı olan ülke artık diğer küresel satıhlara da gidebileceğini politikalarına yansıtmıştır. Özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde ABD ile açığa çıkan hegemonik rekabette uzaydan yapay zekâya, demir taşımacılığından deniz politikalarına, dünyanın her yeriyle ticari olarak bağlanmaktan askerî sert diplomasiye politika ve kalkınma unsurlarını çeşitlendirmiştir. Fakat dünyada 530 adet Konfüçyüs merkezi olmasına rağmen örneğin Hollywood tarzında küresel baz da bir kültür üretimi veya aktarımı konumuna geldiği söylenememektedir.

Bu bölüm, ABD ile rekabetin artık düşman rakiplere döndüğü ortamda, Çin'in dar anlamda eğitim politikalarına ama esas olarak insan yetiştirme unsurlarına odaklanacaktır. Doğrudan ya da dolaylı olarak araştırma soruları şunlardır: Çin nasıl demografik verilere sahiptir? Ülkede kalkınma hedefli beşerî sermaye nasıl yetiştirilmektedir? Kültür, teknoloji, siyaset gibi en temel faktörlerden olan eğitim ve toplumun kendisi nasıl bu rekabete hazırlanmaktadır ya da hazırlanmakta mıdır?

1. ÇİN TOPLUM YAPISI

Dünyanın en eski medeniyetlerinden biri olan Çin, milattan önce 1500'lerde Shang Hanedanı Dönemi'ne uzanan köklü tarihi ve kültür yapısının bir getirisi olarak öz güven sahibi bir toplumdur. Taocu, Konfüçyanist sağlam bir aile yapısına sahiptir ve insana saygı "sessiz bir güç" olarak nitelendirilen önemli bir kavramdır. Geçmişten bu yana hem birleşik bir devlet olarak hem de birçok devlet hâlinde varlığını sürdürmüştür. Günümüz Çin Halk

Cumhuriyeti ise Çin İç Savaşı'nı komünistlerin kazanmasıyla 1 Ekim 1949'da Mao Zedong tarafından ilan edilmiştir.[1]

24 Nisan 2021 tarihinde yapılan nüfus sayımına göre Çin nüfusu 1,4 milyardır. 56 etnik yapıya sahip olan Çin'in %92'sini Han Çinlileri oluşturmaktadır. Zhuang etnik grubu nüfusun %1,3'ünü karşılarken kalan %6,7'lik kısım ise diğer etnik gruplardan (Uygur Türkleri, Zhuanglar, Mançular, Huiler, Miaolar, Tujialar, Yiler, Moğollar, Tibetliler) oluşmaktadır. Çin'in resmî diline Standart Çince, Putonghua ya da Standart Mandarin denmektedir. Halkın %18,3'lük kısmı Budizm dinine mensupken %5,2'lik bir kısım ise Hristiyan'dır. Müslüman nüfus %2'lik bir orandayken Çin halk dini olan Taoizm'e inanan kesim ise %21,9 oranındadır. Diğer dinlere (Yahudi, Hindu vs.) mensup %0,9'luk bir kesim mevcutken halkın kalan %51,7'lik kısmı ise hiçbir dine mensup değildir. Çin nüfusunun yaş yapısına bakılacak olursa:[2]

0-14 yaş: %17,29 (erkek 129.296.339/kadın 111.782.427)

15-24 yaş: %11,48 (erkek 86.129.841/kadın 73.876.148)

25-54 yaş: %46,81 (erkek 333.789.731/kadın 318.711.557)

55-64 yaş: %12,08 (erkek 84.827.645/kadın 83.557.507)

65 yaş ve üstü: % 12,34 (erkek 81.586.490/kadın 90.458.292)

2021 doğum oranı (tahminî) 11,3 doğum/1.000 nüfus iken ölüm oranı ise 8,26 ölüm/1.000 nüfus şeklindendir. 2021 yılı nüfus büyüme hızı %0,26'dır. Nüfus dağılımına baktığımızda nüfusun büyük bir çoğunluğunun ülkenin doğusunda yaşadığı görülmektedir, geniş dağlık ve çöl alanları bulunduğu için ülkenin batısı daha seyrek bir nüfusa sahiptir. Toplam nüfusta dünyada ilk sırada olmasına rağmen toplam nüfus yoğunluğu Avrupa'daki ve Asya'daki pek çok ülkeden daha azdır.

Yangtze ve Sarı Nehir vadileri, Xi Jiang Nehri deltası, Sichuan Havzası (Chengdu civarında), Pekin ve çevresinde ve Shenyang çevresindeki sanayi bölgesi boyunca yüksek nüfus yoğunluğu bulunmaktadır. Kentsel nüfusun toplam nüfusa oranı %62,5'tir. 2021 verilerine göre erkek bireyler için beklenen yaşam süresi 74,23 yıl iken kadın bireyler için de 78,62 yıldır. Nüfusun %96,8'i okuma yazma bilmektedir. Erkeklerin %98,5'i, kadınların ise %95,2'si okuma yazma bilmektedir.

Tek çocuk politikası nüfusun yaşlanması ile birlikte gevşetilmiştir. Ekim 2015'te Çin hükûmeti, tüm çiftlerin en fazla iki çocuk sahibi olmasına izin verecek şekilde kurallarını değiştireceğini ve birçok çifti bir çocukla sınırlayan 1979 tarihli bu yetkiyi gevşeteceğini duyurmuştur. Yeni politika, Çin'in hızla yaşlanan nüfusunu ve gelecekteki ekonomik ihti-

1 Jean-Louis Rocca, Çin'in Sosyolojisi, Çeviren: Arzu Nilay Kocasu, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2011), ss. 9-14.

2 CIA, "The World Factbook (2021), China", Erişim Adresi: https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/china/, (Erişim Tarihi: 23 Aralık 2021).

yaçlarını ele almak için 1 Ocak 2016'da uygulanmıştır. Sincan Uygur Türklerini (Jin, 2017) ve diğer özerk bölgeleri sıkı denetimleri altına almışlardır. Toplum olarak planlı hareket etme, sağlam ve yavaş ilerleme eğilimindelerdir. Komünist bir rejim tarafından yönetilen Çin sosyalist bir piyasa ekonomisine sahiptir. Küresel boyutta bir üretim merkezidir ve aynı zamanda dünyanın en büyük üretim ekonomisine sahip olarak en büyük ürün ithalatçısı konumundadır. İhracat odaklı bir büyüme politikası olan Çin'in 2020 yılı GSYH'si 14,72 trilyon dolardır.[3]

2. EĞİTİM SİSTEMİ

Ülkelerin eğitim sistemleri küresel değişiklikler, ideolojik yaklaşımlar ve ülkelerin siyasi rejimlerine göre değişiklik gösterebilmektedir. Diğer taraftan yüz ölçümü, demografik yapı ve yetişmiş insan gücü de eğitim sisteminin şekillenmesinde önemli parametrelerdir. Eğitim sistemleri incelenirken bu dinamiklerin göz ününe alınması daha sağlıklı tespitlerin ortaya konulmasına imkân tanıyacaktır. Çin Halk Cumhuriyeti de kuruluşundan itibaren kendi içinde ciddi ideolojik ve siyasi değişimler yaşamakla beraber küresel anlamda da önemli dönüm noktalarına sahip olmuştur. Bu durum her alanda olduğu gibi eğitim sisteminin, modelinin ve hedeflerinin şekillenmesinde de etkili olmuştur. Ayrıca köklü bir tarih ve felsefeye sahip olması da eğitim sisteminin şekillenmesine öncülük etmiştir. Bu bölümde Çin Halk Cumhuriyeti'nin genel eğitim sistemi, yönetici ve öğretmen yetiştirme, eğitim denetimi ve finansmanı konuları ele alınmaktadır.

Çin eğitim sistemi 19. yüzyılın başı ve 20. yüzyıl da ülkede yaşanan kritik dönemlerde ciddi dönüşümlere uğramıştır. Belirtilen dönemlerde önceleri Konfüçyüs ve eski Çin öğretileri temelli devam eden eğitim sistemi Afyon Savaşları sonrasında Batı merkezli eğitim modellerince şekillenmeye başlamıştır. 1949 da Mao Zedung liderliğinde yaşanan sosyalist devrimle beraber eğitimde Sovyet modeline geçilmiştir. 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra Sovyetlerle ilişkilerin kötüleşmesi ile bu model terke dilmiştir. On yıllık kargaşa olarak ifade edilen 1966-1976 yılları arasında yaşanan kültür devrimi süreci ise eğitim sistemi için oldukça yıkıcı olmuştur. Bu dönemde önceki süreç de elde edilen tüm kazanımlar yok edilmiştir.[4]

1976 da Mao'nun ölümüyle, Deng Xiaoping ile beraber ekonomide ve siyasette olduğu gibi eğitimde de yeni bir dönem başlamıştır. Köylülere de ticari faaliyetlere katılma imkânı tanınmasıyla kırsalda da eğitim talepleri artmaya başlamıştır. Bu kapsamda 1980 yılında eğitim de yerelde finanse edilmesinin önünü açacak yasal düzenlemeler yapılmıştır. Kültür devrimi sürecinde kapatılan okular yeniden açılarak ve üniversitelerin öğrenci

3 CIA, "The World Factbook (2021), China".

4 Resul Baltacı, "Şangayın (Çin) PISA Başarısını Sağlayan Unsurlara İlişkin Türk Öğretmen Görüşlerinin İncelenmesi", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi / Eğitim Bilimleri Enstitüsü / 2017, ss. 31-33.

alınmasına olanak tanınarak eğitim sisteminin yeniden yapılandırılmasına çalışılmıştır.[5] 1982 yılında Çin üniversitelerinde de Batı üniversitelerinde kullanılan unvanlar kullanılmaya başlanmıştır. Ayrıca 1988 yılında tek tip kitap kullanılması uygulamasından vazgeçilmiştir.[6] Bu uygulama ile bölgeler arasındaki ekonomik, sosyal, sınıfsal ve etnik farklılıklara bağlı olarak dört farklı kategoride ders kitapları hazırlanarak eğitimde niteliğin artırılması hedeflenmiştir.[7]

1986 yılında yürürlüğe giren Çin zorunlu eğitim kanunu ve 1995 yılında yürürlüğe giren Çin eğitim kanunu Çin Halk Cumhuriyeti'nin eğitim sisteminin temellerini oluşturan ve genel amaçlarını ortaya koyan kanunlardır.[8] 1986 yılında çıkarılan kanunla eğitim zorunlu hale getirilmiştir. Bu kanunla ilkokul 6 yaşından 12 yaşına kadar devam etmekte ve 6 yıl sürmektedir. Ortaokul ise 12 yaşından 15 yaşına kadar devam etmekte ve toplam 3 yıl sürmektedir.[9] Bu yasa 2006'da revize edilmiş ve artık zorunlu eğitimdeki tüm öğrencilerin öğrenim ücretinden ve çeşitli ücretlerden muaf tutulmasını şart koşulmuştur. Aynı yasa 2015 yeni bir düzenlemeyle, ders kitaplarının yalnızca marjinal kârla fiyatlandırılabileceğini düzenlemiştir.[10]

1995 yılında çıkarılan kanunla ise eğitim sisteminin ilke ve hedefleri ortaya koyulmuştur. Çıkarılan bu kanun dikkat çeken bir yönü ise eğitimin yoğun bir şekilde sosyalist amaçlara hizmet etmesi gerektiğinin vurgulanmasıdır. Kanun maddelerinde sosyalist eğitimin geliştirilmesi için Marksizm-Leninizm ve Mao Zedong düşüncesinin yanı sıra sosyalizmin Çin karakteriyle inşası teorisi de yol gösterici olarak vurgulanmıştır.[11] 1992, 1998 ve 2001 yıllarında seçmeli derslerin çeşitlendirilmesi, ders içeriklerinin kolaylaştırılması, öğretme ve değerlendirme yöntemlerinde bazı değişiklikler yapılmıştır.[12] Yapılan bu değişiklik ve düzenlemelerle eğitim sisteminin daha verimli ve işlevsel hale getirilmek istendiği görülmektedir.

Eğitim sisteminin yönetsel yapısı Devlet Konseyi rehberliğinde merkez, eyalet, il, belediye ve ilçe düzeyinde sorumluluk alanlarına ayrılarak yapılandırılmıştır. Konsey-

5 Cheng, Kai-ming. "Shanghai: How a Big City in a Developing Country Leaped to the Head of the Class", içinde *Surpassing Shanghai: An Agenda for American Education Built on the World's Leading Systems*, Marc S. Tucker (ed.), (Cambridge: Harvard Education Press, 2011), s. 25.

6 Cheng, Kai-ming. 2011, s. 26.

7 Baltacı, 2017, s. 35.

8 Filiz Tanrısevdi, Bilgen Kıral "Çin ve Türk Eğitim Sistemlerinin Karşılaştırılması", *Çağdaş Yönetim Bilimleri Dergisi*, Cilt:5, Sayı:3, 2018, s. 225, Erişim Adresi: https://dergipark.org.tr/tr/pub/cybd/issue/41877/495261, (Erişim Tarihi:22 Aralık 2021).

9 Tanrısevdi ve Kıral, 2018, s. 226.

10 OECD, "Education in China A Snapshot", Erişim Adresi: file:///C:/Users/asus/Downloads/5y1.org_035c054163217e25c312e70d1bea1e7a%20(1).pdf, (Erişim Tarihi: 22 Aralık 2021).

11 Başak Coşkun ve Mustafa Çelikten, "Çin Halk Cumhuriyeti Eğitim Sistemi", *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi,* Cilt: 15, Sayı: 24, 2020, s. 2986, Erişim Adresi: https://dergipark.org.tr/tr/pub/opus/issue/52964/669104, (Erişim Tarihi: 22 Aralık 2021).

12 Coskun ve Çelikten, 2020, s. 2999.

den sonra en yetkili merci Eğitim Bakanlığı olarak tayin edilmiştir.[13] Bakanlığın altında ise Eyalet Eğitim Bölümü ve Belediye Eğitim Komisyonu yer almaktadır. Bunlardan ilki eyaletlerde politikaları belirlemek, ulusal eğitim politikalarını belirlemek, eğitim bütçesini yönetmek gibi görevlere sahiptir. Komisyon ise eğitim konusunda merkez ve yerel birimler arasında koordinasyonu sağlamak, okulların kalite standartlarını oluşturmak ve denetlemek gibi görevlere sahiptir. Eğitim sisteminin her ne kadar kademeli bir şekilde yerelleştiği izlenimi verilse de oldukça merkezi bir yönetime sahiptir. Sayılan tüm birimler merkezî hükûmetin denetimi altındadır.[14] Ayrıca okul yönetimini, dersleri, kitapları ulusal eğitim politikaları doğrultusunda yönlendirmek için parti sekreterleri de okul yönetimine atanmaktadır.[15]

1980'de yapılan düzenlemeyle eğitim sistemi merkezi finansmandan yerel finansman sistemine taşınmıştır. Yerel yönetimler ise eğitimin birincil finansman sorumlusu haline getirilmiştir. Yerel yönetim kaynaklarına ek olarak okullara bağış ve ek ücret alma gibi fırsatlar da tanınarak fon temini çeşitlendirilmiştir. 2005-2014 yılları arasında hükûmetin eğitime yatırımı %19 oranında artmıştır. Ekonomide ki büyümeğe bağlı olarak eğitime devlet ödeneklerinin artırılması kararı finansal desteğin kanunla da devam ettirilmesine olanak sağlamıştır.[16] Bununla beraber hükûmet, özel okulları, verimliliği artırmak adına teşvik etmektedir. Bu kapsamda özel eğitim, hızlı bir büyüme yaşamış ve genel eğitim sisteminin önemli bir parçası hâline gelmiştir. Özel eğitim sektöründe elde edilen toplam gelir 2012'de 19,7 milyar dolarken 2020'de yaklaşık olarak 51,7 milyar dolara ulaşmıştır. Özel ilkokulların, ortaokulların ve liselerin tüm eğitim sistemi içerisinde ki oranı 2015'te sırasıyla %7,4, %11,7 ve %10,8'den 2020'de yaklaşık olarak %8,9, %13,8 ve %12,8'e yükselmesi beklenmektedir. Bu da giderek yaygınlaşan özel eğitimin, Çin'de daha popüler ve yükselen orta sınıf nüfusu için daha kaliteli bir seçim olarak kabul edilmektedir. Oranların artması ise bilim, teknoloji ve yeniliğin teşvik edileceği şeklinde yorumlanmaktadır.[17] Gerek devletin doğrudan kaynak sağlaması gerekse yeni araçlarla eğitim sistemini finanse etmesi Çin'in ekonomik büyümesine bağlı olarak artarak devam edeceğini söylemek yanlış olmayacaktır.

13 Coskun ve Çelikten, 2020, s. 2988.

14 Coskun ve Çelikten, 2020, ss. 2990-2991.

15 Coskun ve Çelikten, 2020, s. 2998.

16 Tanrısevdi ve Kıral, 2018, s. 227.

17 Russell Flannery, "Why The Private Education Market in China Will Outperform In The Next Decade", *Forbes*, 25 Mart 2018, Erişim Adresi: https://www.forbes.com/sites/russellflannery/2018/03/25/why-the-private-education-market-in-china-will-outperform-in-the-next-decade/?sh=7a85838213f4, (Erişim Tarihi: 24 Aralık 2021).

3. EĞİTİMDE REFORM VE EĞİTİM MODELLERİ: AMAÇLAR VE HEDEFLER

3.1. Eğitimde Reform

Soğuk Savaş sonrasında küreselleşme sürecinin hızlanmasıyla ticaretin ve finansında liberalleşmesi ile beraber Çin ekonomisinde büyük bir ivme kazanmıştır. Çift haneli büyüme rakamlarına ulaşan Çin ekonomisi çeşitli alanlarda dikkatleri kendi üzerine çekmeyi başarmıştır. Zaman içerisinde bu alanlardan biri de Çin'in eğitim modelleri ve izledikleri eğitim politikalar olmuştur. Çünkü Çin hükûmeti eğitimi, yeni kurduğu sosyalist piyasa ekonomisi mekanizması için itici bir güç olarak konumlandırmaya başlamıştır.[18]

20. yüzyılın son yirmi yılında temel eğitim öncelenirken bu eğilim 21. yüzyılın başından itibaren yükseköğretime kaymaya başlamıştır. 1998 yılından itibaren yükseköğretime belirli bir kesimin ulaşması uygulaması sonlandırılmıştır. 1999 yılında da tüm yükseköğretim kurumlarının kapasitelerini %50 oranında artırması sağlanmıştır. Bu artış sonraki yıllarda %25 ve %22 olarak devam etmiştir.[19] Diğer taraftan Çin'in yükseköğretim reformları konusundaki fikirleri, Dünya Bankası UNESCO ve OECD gibi çok uluslu kuruluşlar tarafından desteklenen politika hedefleri ve Çin'in piyasa ekonomisine geçişte bu kurumlarla girdiği ilişki sonrasında ortaya çıkmıştır. 1980'lerden bu yana Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşlar tarafından desteklenen projeler, Çin'in yükseköğrenim politikasını ve yönetimini büyük ölçüde etkilemiştir. Ayrıca Çin'in DTÖ'ye girişi, yükseköğretime yönelik geleneksel yerel yaklaşımlardan ziyade uluslararası yaklaşımların çok daha fazla kullanılmasına ortam hazırlamıştır.[20] Bu kapsamda Dünya Bankası 1995 tarihli Çin Yükseköğretim Reformları ve 1999 tarihli 21. yüzyılda Çin Eğitimi İçin Stratejik Hedefler adıyla iki rapor hazırlanmıştır. Birincisinde yükseköğretimde iyileştirilmelerin yapılması ve devletin rolünün yeniden belirlenmesi konularına odaklanılırken ikinci rapor daha çok 21. yüzyılda yaşanacak olan yoğun rekabet ortamında eğitimin rolü öne çıkarılmıştır.[21] Çin bu tarihlerden sonra uygulamaya koyduğu yükseköğretim politikalarında bu raporları da dikkate aldığı görülmektedir. Bu kapsamda (1) Yapısal reformlarla merkezî hükûmetin politika oluşturma ve plan-

18 Huang, Zhongjing, Ting Wang, ve Xiaojun Li. "The Political Dynamics of Educational Changes in China", *Policy Futures in Education,* Cilt: 14, Sayı: 1, 2015, s. 25, Erişim Adresi: https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/1478210315612644, (Erişim Tarihi: 20 Aralık 2021).

19 Baltacı, 2017, s. 40.

20 Rui Yang, "International Organizations, Changing Governance and China's Policy Making in Higher Education: An Analysis of The World Bank and The World Trade Organization", *Asia Pacific Journal of Education*, Cilt: 30 Sayı: 4, 2010, s. 429, Erişim Adresi: file:///C:/Users/asus/Downloads/Internationalorganizations-APJE2010.pdf, (Erişim Tarihi: 25 Aralık 2021).

21 Baltacı, 2017, s. 36.

lama yetkileri dışında yetkiler kademeli olarak eyaletlere devredilmeye başlanmıştır. (2) Yükseköğretim kurumları kaynakların daha iyi kullanılması için birleştirilmiştir. (3) Yükseköğretim kurumlarına öğrenci kabulünde çok daha fazla özerklik verilmiştir. (4) Yükseköğrenimin kitleselleştirilmesinde maliyetleri paylaşmak için öğrenci kredisi politikaları oldukça hızlı bir şekilde uygulanmıştır. (5) Yükseköğretim kurumlarının stratejik planlamalarını geliştirmelerine izin verilmiştir. (6) Beyin göçünü önlemek için akademik ve araştırma ortamı iyileştirilmiştir. (8) Kalite güvencesi ve değerlendirme uygulamalarına daha fazla dikkat edilmiştir.[22]

Diğer taraftan büyüyen sanayi ve ekonominin insan kaynağı ihtiyacı içinde çalışmalar yapılmaktadır. Kurumlar insan kaynağı gereksinimini karşılamak için programlar oluşturmakta ve öğrencilere daha spesifik uzmanlık eğitimleri erilmiştir. Örneğin makine mühendisliği adında genel bir bölüm yerine hafif sanayi makineciliği, ağır sanayi makineciliği, kimyasal sanayi makineciliği, kamu işleri makineciliği, petrol sanayisi makineciliği, tarım makineciliği gibi uzmanlık programları tasarlanmıştır.[23] İnsan kaynağı için program tasarlamanın yanı sıra bu programlardan mezun olan öğrenciler için istihdam planları da yapmıştır. Piyasa ekonomisine uyum kapsamında yükseköğretim kurumları uzmanlık alanlarını geliştiren ve disiplinler arası çalışmaları özendiren reformları da gerçekleştirmişlerdir. Kurumlarda programlarını merkezî planlamaya göre değil de iş piyasasının ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde tasarlamaya başlamışlardır. Bu kapsamda 1980'lerde 1400 civarında olan uzmanlık alanı 2003'te 200'e kadar indirilmiştir. Diğer taraftan 1978-2003 yılları arasında yurtdışında eğitim gören 700.000'den fazla Çinli öğrencinin yaklaşık %25'i ülkelerine dönmüştür. 2003 yılından sonra eğitim için yurt dışına giden öğrenci sayısı artmamakla beraber yükseköğretime erişim ve istihdam imkanlarından dolayı kısmen azalmaya başlamıştır.[24] Çin yükseköğretimi öğrencileri sadece yapacakları işlere göre yetiştirmemektedir, iş dışında da karşılaşacakları zorluklarla mücadele edebilecek nitelikte yetiştirme eğilimindedir. Bununla birlikte Çin'de yaşanan eğitim reformlarıyla tüm yükseköğretim kurumlarında aynı sonuç alınamamıştır. Üniversitelerin sahip oldukları imkanlar ve öğretim üyelerinin nitelikleri bu sürecin işleyişini pozitif ya da negatif yönde etkileyebilmektedir.[25] Tüm bunların yanı sıra Çin parti ideolojisini aşılamaktan da geri durmamaktadır. Lise ve üniversitelerde öğrencilerin ÇKP'nin siyasi mesajlarını yayan "düşünceler ve politika" gibi dersler almaları zorunlu tutulmuştur. 1990'ların sonundan itibaren de Çin üniversiteleri öğrencilerden 210-314 akademik saatlik siyasi eğitim derslerini

22 Yang, 2010, s. 423

23 Baltacı, 2017, s.37

24 Julia Kwong, "Embedded Models Of Development: Educational Changes in The People's Republic of China", içinde *Chinese Education Models in a Global Age*, Chuing Prudence Chou ve Jonathan Spangler, (ed.), (Singapore: Springer, 2016), s. 9.

25 Baltacı, 2017, s. 42.

tamamlamaları istenmiştir. İdeolojik ve politik eğitim (özellikle vatanseverlik), spor etkinlikleri, bayrak törenleri ve "genç öncülerin" etkinlikleri gibi çeşitli ders dışı etkinliklere de yerleştirilmiştir.[26]

Ekonomik gelişmeyle paralel gelişmeye başlayan yükseköğretim dışındaki eğitim kalkınma taleplerinin gerisinde kalmakta ve halkın eğitim konusundaki isteklerini tam olarak karşılayamamaktadır. Bu kapsamda Çin hükûmeti, daha iyi bir eğitim sistemi inşa etmek amacıyla eğitimin siyasi ve finansal gelişimine öncelik vermektedir.[27] Diğer taraftan eğitim sistemine nitelik kazandırmak ve beklentileri karşılamak maksadıyla Yeni Müfredat Reformu 2001 yılında başlatılmıştır. Temel eğitim müfredatının altı hedefi ise şöyledir: (1) sınıf öğretiminde bilgi aktarımının dar bir perspektiften nasıl öğrenileceğini öğrenmek ve olumlu tutumlar geliştirmekle ilgili bir perspektife geçiş; (2) okulların ve öğrencilerin farklı ihtiyaçlarını karşılamak için konu merkezli bir müfredat yapısından dengeli, entegre ve seçici bir müfredat yapısına geçiş; (3) kısmen güncelliğini yitirmiş ve son derece karmaşık müfredat içeriğinden öğrencilerin yaşam boyu öğrenimiyle ilgili temel bilgi ve becerilere geçiş; (4) öğrencilerin genel olarak bilgiyi işleme, bilgi edinme, problem çözme ve işbirlikli öğrenme yeteneklerini geliştirmek için pasif öğrenme ve ezberci öğrenme stilinden aktif, problem çözme öğrenme stiline geçiş; (5) Müfredat değerlendirmesinin işlevini, dar kapsamlı değerlendirmeden (örneğin başarı düzeyleri sertifikası ve seçim için yapılan sınavlar) ek işlevler olarak öğrenci büyümesinin, öğretmen gelişiminin ve öğretimsel gelişimin teşvik edilmesi gibi daha biçimlendirici amaçlara geçiş; (6) müfredatı yerel durumlara daha uygun hale getirmek için merkezi müfredat kontrolünden merkezî hükûmet, yerel yetkililer ve okullar arasındaki ortak çabaya geçiş.[28] Resmî makamlarca kalite odaklı eğitim sloganı ile dile getirilen müfredatın dönüşümü süreci de Çin'in ekonomik küreselleşme zemininde eğitim sistemini reforme etmeye odaklandığına işaret etmektedir.[29]

Çin'in açılım politikalarıyla beraber başlayan tüm bu eğitimde reform süreci üç aşamada gerçekleşmiştir ve gerçekleşmeye de devam etmektedir. Birinci aşama, 1978-1980'li yılları kapsayan verimlilik odaklı (efficiency-oriented) dönemidir. İkinci aşama, 1990'lı yıllardan 2000'li yıllara kadar geçen yılları kapsayan eşitlik odaklı (equality-oriented) dönemdir. Son aşama ise 2000'li yılların başından günümüze kadar olan yeni-

26 Jinghan Zeng, "Ideological and Political Education in China", *The Chinese Communist Party's Capacity to Rule*. (London: Palgrave Macmillan, 2016), s. 45.

27 OECD, *age*. s. 28.

28 *age*. s. 30.

29 Charlene Tan and Vicente Reyes, "Curriculum Reform and Education Policy Borrowing in China: Towards a Hybrid Model of Teaching", içinde Chinese Education Models in A Global Age, Chuing Prudence Chou ve Jonathan Spangler, (ed.), (Singapore: Springer, 2016), s. 37.

lik odaklı (innovation-oriented) dönemdir.[30] Yukarıda özetlenen Çin eğitim reformları ve dönemleri Çin'in uzun ulusal ve küresel anlamda tasarladığı ve uygulamaya koyduğu orta ve uzun vadeli politik hedefleri ile oldukça uyum içerisinde ilerlemiştir. Çizilen bu tablo aslında Çin'in elinde bulunan ve ilerleyişinin temel dinamiğini oluşturan insan kaynağının inşası çabasının bir görünümüdür. Buna ek olarak küresel güç olma hedefini açıktan ilan etmese de attığı adımlarla bu yolda sabırla ilerlediği aşikârdır. Bu çerçevede diğer alanlarda olduğu gibi eğitimin dönüştürülmesinde edindiği büyük tecrübe gelişmekte olan ya da az gelişmiş ülkeler için bir potansiyele sahiptir. Bu potansiyel tecrübenin farkında olan Çin, ekonomide olduğu gibi eğitimde de edindiği tecrübelerle Afrika ülkeleri ile ilişkilerini ilerletmek için yeni bir araç edinmiş oldu. Bu kapsamda Çin, gelişmekte olan ülkelere ders verme fırsatını tanımıştır. 2012'de Çin hükûmeti, öğretmen eğitimi projesinde UNESCO-Çin-Güvenli Fonlar (CFIT), Bilgi ve İletişim Teknolojisini finanse etmek için 8 milyon dolar taahhüt etmiştir. Nisan 2016'ya kadar Çin, bu program aracılığıyla 10 Afrika ülkesine öğretmen eğitimi vermiştir. Ayrıca bu proje, 2017-2018 yılları için 4 milyon dolarlık ek finansman aldı ve Afrika kıtasındaki 2 ülkeye genişletildi.[31]

3.2. Eğitim Modelleri

Çin Halk Cumhuriyeti ekonomik olarak büyüyen ve küresel siyasette iddiaları olan her devlet gibi insan kaynağının önemini kavramış ve bu yönde başarılı/başarısız birçok adım atmıştır. Eğitim konusunda attığı adımlarda aldığı politik kararlarda hiç şüphesiz etkili olmuştur. Tablo-1'de görüldüğü üzere sosyalist ideolojinin en keskin şekilde işlendiği Mao Dönemi'yle piyasa ekonomisine geçişin başladığı Deng Xiaoping Dönemi'nden itibaren eğitim modelleri arasında oldukça büyük farklılıklar görülmektedir. Tam bir liberal modele geçilmeden kadim Çin geleneklerini de kapsayan eğitim modelleri ile beraber bilim ve teknoloji eğitimi de eğitim modelleri arasına girmiştir. Bu anlamda Suzhi ve STEM eğitim modelleri modern anlamda Çin'in benimsediği iki önemli eğitim modelidir.

30 Zhongjing Huang, Ting Wang, and Xiaojun Li. "The Political Dynamics Of Educational Changes in China", *Policy Futures in Education*, Cilt: 14, Sayı: 1, 2015, Erişim Adresi: https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/1478210315612644, s. 25, (Erişim Tarihi:25 Aralık 2021).

31 Education in China: Lessons for Developing Countries, *BORGEN Magazine,* 25 Eylül 2016, Erişim Adresi: https://www.borgenmagazine.com/education-in-china/, (Erişim Tarihi: 25 Aralık 2021).

Tablo 1. Çin'deki Eğitim Modelleri[32]

1949-1975 Sosyalist Model	1976-2000 Serbest Pazar Modeli
"Kızıl ve uzman" bireyler yetiştirmek	İleri düzeyde bilgili müteşebbisler yetiştirmek
Eğitim imkânlarının genişletilmesine vurgu	Eğitimin niteliğinin artırılmasına vurgu
Formal ve informal eğitimin (yarı zamanlı okullar) geliştirilmesi	Formal eğitimin geliştirilmesi
İlköğretimin geliştirilmesine odaklanma	Yükseköğretimin artırılmasına odaklanma
Sovyetler Birliği'ni model alma	Batılı ülkeleri model alma
Yabancı ülkelerden nispeten izole	Batıyla akademik değişim ve iş birliği
Tüm okulların devlet kontrolünde olması	Devlet okullarının yanında özel okullara izin verilmesi
Merkezî eğitim yönetimi	Yetkinin yerele (eyalet ve illere) devredilmesi
Finansmanda, öğretmen atamalarında, müfredatta, öğrenci alımında, mezunların işe yerleştirilmesinde devlet kontrolü	Okul yönetiminin finansman, öğretmen ataması ve öğrenci alımında nispeten özerk olması ve mezunların kendilerinin iş araması
Uygulamalı bilgiye odaklanmış müfredat	Akademik ve ileri düzey bilimsel bilgiye odaklanmış müfredat
Siyaset ve iş gücü eğitiminin müfredatın parçası olması	Politika ve iş gücü eğitimine daha az vurgu
Marksist, Leninist ve Maocu düşüncelerin politika derslerinde öğretilmesi	Marksizm'in yanı sıra vatanseverlik, vatandaşlık ve ahlak eğitiminin politika derslerine katılması
Teori ve pratiğin derslerde birleştirilmesi	Derslerin yaratıcı düşünce ve bağımsız öğrenmeyi desteklemesi

Suzhi

Çin Halk Cumhuriyeti'nin 1976 yılında piyasa ekonomisine geçiş süreci beraberinde eğitim modellerinde liberal değerlerin de görülmesine fırsat tanımıştır. Bu süreçte eğitim sistemi içerisinde bir dizi reformlar gerçekleştiren merkezî hükûmet kadim gelenekten faydalanmayı göz ardı etmemiştir. Bu kapsamda 1980'lerden başlayarak Suzhi eğitimi, eğitimin felsefesinde, özellikle ders yapısı ve pedagojisinde değişiklikler meydana getirmeye başlamıştır. Suzhi eğitimi, Çin eğitim felsefesi ve geleneğinde derin kök salmıştır. Suzhi; içsel doğası, yetiştirilme tarzı, okul eğitimi ve sosyal çevre tarafından şekillendirilen kişinin bütünsel bir şekilde uzun süreli içselleştirilmiş ve nispeten istikrarlı özelliklerinin bütününü ifade etmektedir. Daha açık bir şekilde ifade etmek gerekirse suzhi eğitimi, bireyin kişiliğini, bilgisini, ruhunu ve pratik yeteneklerini sürekli besleyerek ve nihayetinde bireyin çok yönlü gelişimini teşvik ederek ahlakını, zekâsını, fiziği ve estetik duygusunu geliştirmeyi bütüncül olarak hedefleyen bir modeldir.[33] Suzhi; İngilizceye kalite, nitelik anlamına gelen quality olarak çevrilmiştir. Fakat suzhi sözcüğünün tek bir sözcükle ifade edilebilecek anlama sahip olmadığı vurgulanmıştır. Maddenin, sistemin ya da bir fikrin kalitesinden, niteliğinden çok, insanın niteliği yada kalitesi anlamını taşımaktadır.[34] Bu

32 Kwong, *age*., s.10.

33 Pang Haishao, Wenqin Shen, and Dingkai Hou, "Liberal Arts and Suzhi Education" *Encyclopedia of Educational Philosophy and Theory*, (Singapore: Springer, 2018), s. 2.

34 Krista Moramarco, "Seeking Suzhi Through Modernization and Development", Yayımlanmamış Doktora Tezi, Kansas Üniversitesi / Doğu Asya Dilleri ve Kültürü Enstitüsü, s. 3, 2017.

eğitim modeliyle birey; değerlerine, kültürüne, fiziksel ve psikolojik kaliteye, bilgeliğe ve bağımsız düşünme ve yargılama gibi yeteneklere sahip olabilir. Ayrıca suzhi eğitimi sadece bilgi, yetenek ve becerileri değil, aynı zamanda daha nasıl iyi vatandaşlar olunacağını da öğretmeyi hedeflemektedir.[35] Bu bağlamda suzhi eğitiminin kişinin eğitim hayatı boyunca devam eden uzun bir süreci kapsadığı anlaşılmaktadır.

1985 yılında Merkez Komite tarafından başlatılan eğitim reformuyla tüm ulusun suzhisini geliştirerek yetenekli personel sayısını daha da arttırmak hedeflenmiştir. Bu tarihte düzenlen eğitim kongresinde suzhi eğitimi resmî olarak kabul edilmiştir. Bu tarihten sonra Çin devlet başkanları Jiang Zemin, Hu Jintao ve Xi Jinping dönemlerinde yayımlanan eğitim reformu, ulusal ekonomik ve sosyal kalkınma ile ilgili çeşitli belgeler de suzhi eğitiminin ve tüm ulusun kalitesinin yükseltilmesindeki rolünün altını çizilmiştir.[36] Suzhi eğitimi, ilk olarak 1980'lerde Çin'in ilk ve orta dereceli okullarında esas olarak test odaklı öğretim yaklaşımının suiistimalleri veya yanlış kullanımları sonucu uygulanmaya başlanmıştır.[37] Suzhi eğitim modelinin uygulanması üç aşamada tüm eğitim sistemine yayılmıştır. İlk aşama, 1990'lı yıllarda kültür merkezli kalite eğitimi sloganıyla üniversitelerde uygulanmaya başlanmıştır. Burada amaç, bilim ve teknoloji eğitimine aşırı vurgunun yapıldığı üniversite eğitiminde beşerî bilimler ve sanat eğitiminin göz ardı edilmesi olgusunu ortadan kaldırmaktır. Fen ve mühendislik öğrencilerinin daha çok insanlık, tarih, felsefe ve sanat derslerini, sosyal bilimler öğrencilerinin ise bazı doğa bilimleri derslerini öğrenmelerini hedeflemiştir. İkinci aşama, 2000-2015 yıllarını kapsayan bu aşamada ise Çin'deki tüm okullarda suzhi eğitimi uygulanmaya başlamıştır. Üçüncü aşama, 2015 yılından günümüze kadar olan zamanı kapsamaktadır. Xi Jinping suzhi eğitiminin önemini benimseyerek derinleştirilmesine çalışmıştır. Bugüne kadar suzhi eğitimi Çin yükseköğrenimde büyük değişikliklere neden oldu. Ana hedef ise seçmeli genel eğitim kurslarının düzenlenmesi, bol miktarda ders dışı etkinlikler geliştirilmesi ve öğrencilerin uzmanlık eğitiminde kapsamlı niteliklerine daha fazla dikkat edilmesiydi.[38]

STEM (Science, Mathematics, Engineering and Technology)

STEM modeli ilk defa 1986 yılında Amerika Birleşik Devletleri Ulusal Bilimler Akademisi Lisans Bilim, Matematik ve Mühendislik Eğitimi raporunu yayınlanmasıyla ortaya çıkmıştır. Amerika Birleşik Devletleri'nin bilimde dünya lideri olmasını sağlamak amacıyla üniversitelerin lisans aşamasında fen, matematik ve mühendislik alanlarındaki eğitimin

35 Haishao Pang, et al. "Suzhi Education and General Education in China", *ECNU Review of Education*, Cilt: 3, Sayı: 2, 2020, Erişim Adresi: https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/2096531120913171, s. 381, (Erişim Tarihi: 27 Aralık 2021)

36 Haishao(a), *age*. s. 3.

37 age., s. 3.

38 Haishao(b), age. s. 384.

güçlendirilmesi önermektedir. 2007 yılında Ulusal Bilim Komitesi, "ABD Bilim, Teknoloji, Mühendislik ve Matematik Eğitim Sisteminin Kritik İhtiyaçlarına Yönelik Bir Ulusal Eylem Planı" raporunu yayımlayarak STEM eğitiminin ilk ve ortaokullarda da verilmesi adımını atmıştır.[39] Son yirmi yılda, STEM eğitimi küresel anlamda ciddi anlamda bir ilgi görmüştür. 21. yüzyılın özellikle ikinci on yılında ekonomik refahın geleceği için endüstrinin rolünün farkında olan hükûmetler STEM eğitimine yoğunlaşmışlardır. Bu kapsamda Çin'de de STEM eğitimi, bir nevi eğitim modeli ve uygulamasıyla stratejik bir ulusal hareket konumuna gelmiştir.[40]

Çin'de, 2008 yılında STEM eğitimi hakkında ilk çalışma yayımlanarak literatürde tartışılmaya başlanmıştır.[41] Çin Eğitim Bakanlığının 2016 yılında yayımladığı "Bilgi Çağında Eğitim için 13. Beşinci Yıl Planı" ile ilk defa resmî makamlar tarafından STEM eğitimi teşvik edilmiştir. 2017 yılına gelindiğinde ise Çin'in ilk ve orta dereceli okullarda, fizik, kimya, biyoloji, coğrafya, bilgi gibi dersler için disiplinler arası STEM eğitimi ulusal müfredata ilk defa eklenmiştir. Aynı yıl farklı şehirlerde "Çin'de STEM Eğitimi Araştırma Merkezi" kurulmuştur. Bunlarla beraber "Çin'in STEM Eğitimi Beyaz Kitabı" ve "STEM Öğretmenleri Yetkinlik Düzeyi Standartları" ile de bu kapsamda eğitim verecek olan eğitimcilerinde profesyonelleştirilmesi hedeflenmiştir. 2018 yılına gelindiğinde ise bu anlamda yetenekli bireylerin yetiştirilmesi adına "Mükemmel Öğrenci Yetiştirme Planı" yayımlanmıştır. Bu adımla beraber olabildiğince fazla öğrencinin STEM eğitiminden faydalanması ve tüm öğrencilerin bilimsel düşünme ve inovasyon kabiliyetlerini geliştirmek amacıyla STEM Eğitimi için 2029 Eylem Planı'nın lansman töreni Çin'in başkenti Pekin de yapılmıştır.[42] Bu eylem planı çerçevesinde 79 pilot okul, 228 tohum okul ve 76 tohum öğretmen seçilmiştir. Bununla beraber yine aynı tarihte Millî Eğitim Bakanlığı "Eğitim Bilişimi 2.0 Eylem Planı" ile yapay zekâ ve programlama derslerinin ilkokul ve ortaokulların seviye belirleme sınavlarına dâhil edileceğini açıkça belirtmiştir.[43]

Çin STEM eğitimi için atmış olduğu bu adımlarla bilgi entegrasyonu, sistematik tasarım ve yenilik, deney ve ifade, kültürel deneyim ve tanınma ile bilimsel tutum ve sorumluluk dahil olmak üzere beş öncelikli hedefe sahiptir. Çin'in STEM eğitimi, politika ve uygulama seviyelerinde öncelikle teknolojik, bilimsel söylemler içinde uygulanmasına

39 Yan Yang, vd. "A Comparative Analysis of the STEM Education in Chinese Primary and Secondary Schools", *2020 IEEE Intl Conf on Dependable, Autonomic and Secure Computing, Intl Conf on Pervasive Intelligence and Computing, Intl Conf on Cloud and Big Data Computing, Intl Conf on Cyber Science and Technology Congress*, 2020, Erişim Adresi: https://ieeexplore.ieee.org/abstract/document/9251170, s. 356, (Erişim tarihi: 27 Aralık 2021).

40 Ying Ma, "Reconceptualizing STEM Education in China as Praxis: A Curriculum Turn", *Sustainability*, Cilt: 13, Sayı: 9, 2021, Erişim Adresi: https://www.mdpi.com/2071-1050/13/9/4961, s. 1, (Erişim tarihi: 27 Aralık 2021).

41 Chendong Zhou ve Li Yuanyuan, "The Focus and Trend of STEM Education Research in China—Visual Analysis Based on CiteSpace", *Open Journal of Social Sciences*, Cilt: 9, Sayı: 7, 2021, Erişim Adresi: https://scirp.org/journal/paperinformation.aspx?paperid=110638, s. 170, (Erişim tarihi: 27 Aralık 2021).

42 Ma, age., s. 2.

43 Yang, vd., s. 357.

ve geliştirilmesine odaklanmıştır.[44] Çin bu modelin geliştirilmesi ve kendi eğitim sistemi ve değerlerine uygun hâle getirmek için çalışmalarını sürdürmektedir. Politika üretimi anlamında 2014 yılından beri STEM eğitim modeli araştırma sayıları artmıştır. 2019 yılında ise bu konuda 500'den fazla akademik makale yayımlanmıştır. Bu çerçevede 2015 yılından beri en az 132 üniversite Akıllı Bilim ve Teknoloji ana bilim dalını ve 163 üniversite Robotik Mühendisliği ana bilim dalını kurmuştur. Ayrıca veri bilimi ve büyük veri teknolojisi, akıllı üretim mühendisliği, büyük veri yönetimi ve uygulama programları da büyük oranda artmıştır.[45]

4. ÇİN'İN DİASPORA VE GÖÇ POLİTİKALARI ÜZERİNDEN ELDE ETTİĞİ KAZANIMLAR

Antik Yunan'da "saçılma, yayılma" anlamına gelen diaspora kelimesi günümüzde herhangi bir ulusun veya inanç mensuplarının ana yurtları dışında azınlık olarak yaşadıkları yer anlamına gelmektedir. Yurt dışında yaklaşık 60 milyonluk Çin diasporası mevcuttur. En fazla göçmen yaklaşık %73,5'lik bir oranla Güneydoğu Asya'da bulunmaktadır. Çinli göçmenler arasında en çok tercih edilen dört ülke şunlardır: Endonezya, Malezya, Singapur ve Filipinler. Bu dört ülke dışında son zamanlarda Kore Yarımadası ve Japonya da göçmenler tarafından tercih edilen ülkelerdir. Japonya'da bulunan göçmen nüfusun %40'ını Çinliler oluşturmaktadır.[46] ABD ise Çinli göçmenlerin en fazla bulunduğu ikinci ülkedir. ABD'de kalıcı yerleşim hakkı bulunan Çin diasporası toplam ABD nüfusunun %7,5'ini oluşturmaktadır. Meksika sonrasında ülkede bulunan en büyük göçmen gruptur. Ülkede kalıcı yerleşim hakkı kazanan Çinli göçmen sayısı her yıl daha da artmaktadır. 2005-2014 yılları arasında 765,954 Çinli göçmen kalıcı yerleşim hakkı kazanırken 2014 yılından sonra bu sayı 1 milyona yükselmiştir.[47]

Avrupa Birliği ülkelerinde yaşayan Çinli göçmen sayısı 2013 sonrasından itibaren 3,6 milyon kişidir. Birleşik Krallık, Almanya, Fransa, İtalya, Hollanda ve İspanya bölgede göçmenler tarafından en çok tercih edilen ülkelerdir.[48]

Eski göç dönemlerinde Yeni Zelanda ve Avustralya'ya maden ocaklarında çalışmak için giden Çinli göçmenlerin yerini günümüzde öğrenciler, yatırımcılar ve iş insanları almıştır. 2013-2014 yıllarında Avustralya'da 27.334 Çinli göçmen kalıcı yerleşim hakkı ka-

44 Ma, age. s. 2-3.

45 Yang, vd., s. 357.

46 Zeynep Yılmaz Hava, "Çin'in Göçmenleri ve Göç Yönetimi: Küreselleşme Çağında Ulusal ve Uluslararası Göç Hareketleri", içinde *Dünyada Göç Yönetimi ve Türkiye'nin Göçmenleri: Göçü Nasıl Yönetmeli?* Ahmet Cihan, İsmail Ermağan ve Hamdi Genç, (ed.), (İstanbul: Akademik Kitaplar, 2020), s. 204.

47 *age.*

48 Lu Miao and Huiwao Wang, "International Migration of China: Status, Policy and Social Responses to the Globalization of Migration", (Singapore: Springer, 2017).

zanmıştır. Bu sayı ülkedeki toplam göçmen nüfusun %14,4'ünü oluşturmaktadır.[49] Yeni Zelanda'da ise Çinli göçmenler toplam nüfusun %3,4'ünü oluşturmaktadır. 2008-2014 yılları arasında 40,888 Çinli göçmen kalıcı yerleşim vizesi alırken bunların 16,119'u yatırımcılar ve nitelikli göçmenlerdir.[50]

1980'lerden sonra küreselleşmenin ve neoliberalleşmenin göç hareketleri üzerindeki etkisini en net görebildiğimiz bölge Afrika bölgesidir. 2000'li yıllardan itibaren Afrika ve Çin arasında ticari ve ekonomik alanda iş birlikleri giderek artmıştır. Çin Hükümeti, ülkesindeki şirketleri ve yatırımcıları Afrika bölgesinde iş kurmaya teşvik etmiştir. 2014 yılında iki ülke arasında ticaret hacmi 2000 yılına göre 22 kat artarak 220 milyar dolara ulaşmıştır. İki ülke arasında yabancı ticaret hacminin de yükselmesi ile birlikte (%3,28'den %20,5'e yükselmiş) artan ticaret anlaşmaların ve ortaklıkların bir getirisi olarak pek çok Çinli yatırımcı ve işçi Afrika'ya göç etmiştir. Bölgedeki Çinli göçmen sayısı 1996 yılında 136.000 iken bu sayı 2012 yılında 1.100.000'e yükselerek 16 yıl içerisinde 7-8 kat artmıştır.[51]

Çin'de mevcut olan göç açığı sebebiyle ülkede ciddi anlamda bir beyin göçü sorunu vardır. Ülkeye girişlerde bulunan vize yasakları sebebiyle yabancı yatırımcılar ve iş adamları açısından da Çin, diğer ülkelere göre göçmen çekme konusunda daha geridedir. Küresel ekonomik sistemde aktif bir role sahip olmak isteyen Çin, 2000'li yıllardan sonra teşvik planları ve reform paketleri düzenleyerek ülkeye yüksek eğitimli uzmanlar, profesyoneller, yatırımcılar ve bilim insanları çekmek istemiştir. Bunlar doğrultusunda beyin göçünü (brain drain) beyin kazanımına (brain gain) çevirmeyi hedeflemiştir.

2008 Küresel Ekonomik Krizi'nden sonra Hindistan, Çin, Rusya ve Brezilya gibi ülkelerden yurt dışına göç eden yüksek vasıflı nitelikli göçmenlerin ülkelerine geri dönmeye başladığı görülmektedir.[52] Bu ülkeler gerçekleşen bu geri dönüş dalgasını kendi taraflarına olumlu yansıtabilmek için ve yurt dışında kendini geliştirmiş vatandaşlarını ülkelerine geri getirebilmek için çeşitli göç politikaları geliştirmişlerdir. Çin yönetimi de ülkede mevcut göç açığını kapatmak ve beyin göçünü tersine çevirmek amacıyla nitelikli küresel yetenekleri ülkeye çekebilmek için çeşitli kalkınma planları ve teşvik paketleri uygulamıştır. Orta ve Uzun Vadeli Yetenek Geliştirme Planı (2010-2020), Bin Yetenek Programı (2008) ve Bin Genç Yetenek Programı (2011) projeleri bu amaçla uygulanan programlardandır. Bu programlar ile birlikte dünyanın en iyi üniversitelerinde eğitim almış araştırmacı, yenilikçi ve nitelikli yeteneklerin Çin'deki kurumlarda, öncelikli olarak teknoloji ve inovasyon alanında, çalışmaları amaçlanmıştır. Ülkeye geri dönen göçmenlerin çoğu, ülkedeki saygın kurumlardaki uygun pozisyonlarda çalışmaya başlamakta ya da uzman

49 Hava, *age*., s. 204.

50 *age*.

51 *age.,* s. 205.

52 Ronald Skeldon, "China: An Emerging Destination for Economic Migration", *Migration Policy Institute*, Erişim Adresi: https://www.migrationpolicy.org/article/china-emerging-destination-economic-migration, (Erişim Tarihi:4 Aralık 2021).

oldukları alanlarda kendi işlerini kurarak ülke ekonomisinin kalkınmasına ve gelişimine katkı sağlamaktadır. Geri dönen nitelikli insanların en çok istihdamının sağlandığı sektör %48,5 ile finans sektörüdür.[53] Çin Eğitim Bakanlığı verilerine göre 2015 yılında 523.700 öğrenci yurt dışına giderken bunların 409.100'ü geri gelmiştir. Eğitim amaçlı yurt dışına göç fazla olsa da bunların yarısından fazlası ülkeye geri dönmektedir. Bu durumda Çin, beyin göçünü bir kazanıma dönüştürmektedir.

BM Ekonomi ve Sosyal İşler Departmanı 2013 verilerine göre Çin'de çoğunluğu yatırımcı, nitelikli iş gücü ve öğrencilerden oluşan toplam 848.500 göçmen yaşamaktadır. Yabancı yatırımcıların çoğu komşu ülkelerden ya da Çin ile ilişkileri iyi olan ülkelerden gelmektedir. 2004-2010 yılları arasında Çin hükûmeti yabancı yatırımları teşvik amacıyla iki önemli teşvik paketi hazırlamıştır. Yabancılara Yönelik Yönetim Önlemleri, Çin'de Daimî İkamet İzni ve Ulusal Orta ve Uzun Vadeli Yetenek Geliştirme Planı Ana hatları bu teşvik paketleridir. Bu teşvik projeleriyle birlikte Çin'deki yabancı yatırım hacmi 2004 yılında 60,63 milyar dolarken 2011'de 116,011 milyar dolara yükselmiştir.[54] 2000 sonrasında Çin'de bulunan yabancı öğrencilerin sayısı da giderek artmıştır. 2011 yılından itibaren 194 farklı ülkeden toplamda 2,25 milyon yabancı öğrenci Çin'de eğitim almıştır. Ülkeye en çok yabancı öğrenci gönderen ülkeler ABD, Güney Kore ve Tayland'dır. Bu ülkelerin hemen ardından Rusya ve Avrupa ülkeleri gelmektedir. Ayrıca Bir Kuşak Bir Yol projesi (One Belt One Road Initiative) sayesinde Hindistan, Pakistan ve Kazakistan gelen öğrencilerin oranında da %10'luk bir artış yaşanmıştır. Çin'de yabancı öğrencilerin en çok tercih ettiği bölgeler Beijing ve Shanghai'dir. Çin'de 2013 yılı itibarıyla 612,000'den fazla yüksek eğitimli yabancı profesyonel bulunmaktadır. Yüksek vasıflı bu göçmenler "Çin Yeşil Kartı" (Chinese Green Card) uygulaması ile ülkeye gelmektedir. Çin'in toplam nüfusuna oranla ülkede bu alanda yaşayan göçmenlerin oranı %0,1'in altındadır.[55]

Reform Dönemi sonrası Çin, göçmenlere karşı yeni politikalar düzenlemiştir. Ülkeye gelen yabancıların giriş çıkışlarını düzenleyen "Çin Halk Cumhuriyeti'nin Yabancıların Giriş ve Çıkışlarının Kontrolü Hakkındaki Yasası" (The Law of the People's Republic of China on Control of the Entry and Exit of Foreigners) 1985'te bu yönde düzenlenen ve aralıklarla değiştirilerek hâlâ yürürlükte olan kanunlardan biridir. Bu kanunla birlikte Çin, yüksek nitelikli göçmenleri, yatırımcıları, öğrencileri ve iş insanlarını ülkeye çekmeyi hedeflemektedir. Çin'in nitelikli göçmeni ülkeye çekme konusunda gerçekleştirdiği önemli gelişmelerden biri de İtalya, ABD, Kanada, Fransa ve İngiltere gibi ülkelerle karşılıklı vize serbestîsi anlaşmaları uygulamışlardır. Nitelikli göçmen çekme konusunda gerçekleştirilen bazı programlar şunlardır:

53 Miao ve Wang, age., s. 76.

54 Hava, age., s. 207.

55 Shannon Tiezzi, "Interview: Understanding China's 'Great Migration'", 26 Temmuz 2017, Erişim Adresi: https://thediplomat.com/2017/07/interview-understanding-chinas-great-migration/, (Erişim Tarihi: 4 Aralık 2018).

- Çin'de Daimî İkamet Eden Yabancıların İncelemesine ve Onayı İdaresine Yönelik Tedbirler (Kamu Güvenliği Bakanlığı Çıkış ve Giriş İdaresi Bürosu 2004)
- Yabancılar İçin Daimî İkamet Hizmetleri İdaresinin Güçlendirilmesine İlişkin Görüş (2016)
- Yetenek Geliştirmeye Yönelik Kurumlar ve Mekanizmalar Reformunun Derinleştirilmesine İlişkin Görüşler (2016)

Bu programlara ek olarak "Çin Yeşil Kartı" sistemi de yüksek nitelikli göçmenlere vize ve yerleşim konusunda kolaylık sağlamak için düzenlenmiştir. Çin'de ilk kalıcı yerleşim hakkı verilen kişi 1986'da bu hakkı kazanmış bir Alman vatandaşıdır. 2001 yılında ise Çin hükûmeti; Pekin, Şangay ve Guangzhou gibi büyük şehirlerde Green Card uygulamasını yürürlüğe koymuştur. Bu uygulamaya başvurmak için temel şartlar şunlardır: Çin'deki ekonomik, teknolojik, bilimsel ve sosyal gelişmeye katkı sağlayabilecek yüksek nitelikli bir uzman olmak; Çin'in kalkınmasına üstün katkı sağlamış olmak; Çin'de 500.000 ABD dolarının üstünde doğrudan yatırım yapmak ve aile birleşimidir.

Çin'de düşük nitelikli göçmen sınıfında ucuz iş gücü, mülteciler, sığınmacılar ve belgesiz kaçak göçmenler de bulunmaktadır. Çin hükûmeti bu çeşit göçmenlere karşı, yüksek nitelikli göçmenlere uyguladığı politikaların tam tersini uygulamaktadır. Sınır kontrolleri en üst düzeydedir ve göçmenler zor şartlarda yaşamaktadır. Yerel polisin güç sahibi olduğu katı uygulamalar mevcuttur.

SONUÇ

Köklü bir medeniyet ve düşünce sistemine sahip olan Çin Halk Cumhuriyeti, belli dönemlerde bölgesel güç olarak öne çıkmakla beraber 20. yüzyılın sonlarında sömürge dönemlerini de yaşamıştır. Mao Zedong ile sosyalist bir devrim yaşayarak yeniden büyük bir güç olma çabası içerisine girmiştir. Köklü geçmişi, yoğun nüfusu ve izlediği temkinli politikalar ile büyük güç potansiyeline sahip olduğu görülmektedir.

Çin 20. yüzyılın başında başladığı dönüşüm sürecinde önceleri benimsediği yeni ideolojinin etkisiyle geçmişiyle arasına sınırlar çizmiştir. 1976 yeni bir dönüşüm sürecinde ekonomik ilerleyişine bağlı olarak piyasa ekonomisine uyum sağlamaya başladığı süreçte ise Batı değerleri benimsemeye eğilimli olmuştur. Diğer taraftan sosyalist zihniyetten taviz vermeden kadim değerleri ile Batı değerlerini bir araya getirerek eğitim sisteminde kaliteyi derinleştirme çabasını sürdürmektedir. Kadim Çin felsefesine dayalı Suzhi eğitim modeliyle ekonomik büyümenin temel bileşeni olan insan kaynağını sadece nitelikli iş gücü olarak yetiştirmek dışında, kaliteli insan kişiliğine sahip bireyler yetiştirme çabasını göstermektedir.

Çin'in ABD ile Soğuk Savaş sonrasında özellikle 2000'den itibaren bir güç mücadelesi içine girdiği görülmektedir. Bu da başta ekonomide, teknolojide ve küresel politikalarda

yeni adımlar atılmasını gerekli kılmakla beraber bu dinamikleri sürdürülebilir hâle getirmek ve derinleştirmek adına demografik yapısını ve insan kaynağını da donanımlı hâle getirmeyi zorunlu kılmıştır.

Küresel anlamda hem ekonomik hem de politik güç elde etmek için uzun vadeli politikalar uygulaya gelen Çin Halk Cumhuriyeti, elde ettiği başarının devam ettirilmesi ve cazip hâle gelmesi için gelişmiş iş gücü varlığını insani ve bilgelik vasıflarıyla da öne çıkmasına önem vermektedir. İnsan kaynağını hem teknik hem de kaliteli kişilik anlamında yetiştirmekle birer potansiyel yumuşak güç aracı hâline getirdiğini söylemek de yanlış olmayacaktır. Bu kapsamda özellikle dışa açılma sürecinin başladığı 1976 sonrasından günümüze kadar ekonomik ilerlemesiyle olduğu kadar, teknolojik gelişmelere de paralel olarak eğitim sistemini güncellemiştir. Kültür ve değer merkezli eğitim modeli olan suzhi eğitiminin yanı sıra STEM eğitim modelini de ulusal sistemine entegre etmek için ciddi adımlar atmıştır.

FOCAC ve Kuşak Yol Girişimi gibi bölgesel ve küresel anlamda yürüttüğü altyapı ve üstyapı girişimleri için artan insan kaynağı ihtiyacını potansiyel nüfus gücü içerisinden çıkarmanın çabası içinde olduğu görülmüştür. Çin Halk Cumhuriyeti ortaya koyduğu orta ve uzun vadeli eylem planlarıyla gelecek yıllar için de insan kaynağının yeteneklerini küresel şartlara uygun şekilde geliştirme yönünde stratejiler belirleme gayretindedir.

KAYNAKÇA

CIA, The World Factbook (2021), China, Erişim Adresi: https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/china/ (Erişim Tarihi: 23.12.2021)

Coşkun, Başak ve Çelikten, Mustafa, "Çin Halk Cumhuriyeti Eğitim Sistemi", OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, Cilt:15, Sayı: 24, 2020, ss. 2982-3011, Erişim Adresi: https://dergipark.org.tr/tr/pub/opus/issue/52964/669104, (Erişim Tarihi: 22 Aralık 2021).

Education in China: Lessons for Developing Countries, BORGEN Magazine, 25 Eylül 2016, Erişim Adresi: https://www.borgenmagazine.com/education-in-china/, (Erişim Tarihi: 25 Aralık 2021).

Flannery, Russell, "Why The Private Education Market in China Will Outperform in the Next Decade", Forbes, 25 Mart 2018, Erişim Adresi: https://www.forbes.com/sites/russellflannery/2018/03/25/why-the-private-education-market-in-china-will-outperform-in-the-next-decade/?sh=7a85838213f4, (Erişim Tarihi: 24 Aralık 2021).

Haishao, Pang, Shen Wenqin, ve Hou Dingkai, "Liberal Arts and Suzhi Education." *Encyclopedia of Educational Philosophy and Theory*, (Singapore: Springer, 2018), ss. 1-5.

Hava, Zeynep Yılmaz, "Çin'in Göçmenleri ve Göç Yönetimi: Küreselleşme Çağında Ulusal ve Uluslararası Göç Hareketleri", içinde, *Dünyada Göç Yönetimi ve Türkiye'nin Göçmenleri: Göçü Nasıl Yönetmeli?* Ahmet Cihan, İsmail Ermağan ve Hamdi Genç (ed.), (İstanbul: Akademik Kitaplar, 2020), ss. 195-218.

Huang, Zhongjing, Ting Wang, and Xiaojun Li. "The Political Dynamics Of Educational Changes in China", *Policy Futures in Education,* Cilt: 14, Sayı: 1, 2015, ss. 24-41, Erişim Adresi: https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/1478210315612644, (Erişim Tarihi: 20 Aralık 2021).

Huang, Zhongjing, Wang, Ting and Li, Xiaojun, "The Political Dynamics of Educational Changes in China", *Policy Futures in Education*, Cilt: 14, Sayı: 1, 2015, Erişim Adresi: https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/1478210315612644, (Erişim Tarihi:25 Aralık 2021), ss. 24-41.

Jin, Wang, "Why Do Chinese Reject Middle Eastern Refugees?", *Thediplomat*, 23 Temmuz 2017, Erişim Adresi: https://thediplomat.com/2017/06/why-do-chinese-reject-middle-eastern-refugees/, (Erişim Tarihi: 22.12.2021).

Kai-ming, Cheng, "Shanghai: How A Big City in a Developing Country Leaped to The Head of The Class", içinde *Surpassing Shanghai: An Agenda for American Education Built On The World's Leading Systems*, Marc S. Tucker (ed.), (Cambridge: Harvard Education Press, 2011), ss. 21-50.

Kwong, Julia, "Embedded Models of Development: Educational Changes in the People's Republic of China" içinde, *Chinese Education Models in A Global Age*, Chuing Prudence Chou ve Jonathan Spangler, (ed.), (Singapore: Springer, 2016), ss. 3-13.

Ma, Ying, "Reconceptualizing STEM Education in China as Praxis: A Curriculum Turn", Sustainability, Cilt: 13, Sayı: 4961, 2021, Erişim Adresi: https://www.mdpi.com/2071-1050/13/9/4961, ss. 1-14, (Erişim tarihi: 27 Aralık 2021).

Miao, Lu and Wang, Huiwao, "International Migration of China: Status, Policy and Social Responses to the Globalization of Migration", (Singapore: Springer, 2017).

Moramarco, Krista, "Seeking Suzhi through Modernization and Development", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kansas Üniversitesi / Doğu Asya Dilleri ve Kültürü Enstitüsü, 2017.

OECD, "Education in China A Snapshot", Erişim Adresi: file:///C:/Users/asus/Downloads/5y1.org_035c054163217e25c312e70d1bea1e7a%20(1).pdf, (Erişim Tarihi: 22 Aralık 2021).

Pang, Haishao, et al. "Suzhi Education and General Education in China", ECNU Review of Education, Cilt: 3, Sayı: 2, 2020, s. 380-395, Erişim Adresi: https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/2096531120913171, (Erişim Tarihi: 27 Aralık 2021)

Resul, Baltacı, "Şangayın (Çin) PISA Başarısını Sağlayan Unsurlara İlişkin Türk Öğretmen Görüşlerinin İncelenmesi", Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi / Eğitim Bilimleri Enstitüsü / 2017.

Rocca, Jean-Louis, Çin'in Sosyolojisi, Çeviren: Arzu Nilay Kocasu, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2011).

Skeldon, R. "China: An Emerging Destination for Economic Migration", *Migration Policy Institute*, 31 Mayıs 2011, Erişim Adresi: https://www.migrationpolicy.org/article/china-emerging-destination-economic-migration (Erişim Tarihi: 4 Aralık 2021).

Tan, Charlene ve Reyes, Vicente, "Curriculum Reform and Education Policy Borrowing in China: Towards a Hybrid Model of Teaching", içinde Chinese Education Models in A Global Age, Chuing Prudence Chou ve Jonathan Spangler, (ed.), (Singapore: Springer, 2016), ss. 37-50.

Tanrısevdi, Filiz ve Kıral, Bilgen, "Çin ve Türk Eğitim Sistemlerinin Karşılaştırılması", *Çağdaş Yönetim Bilimleri Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 3, 2018, ss. 223-240, Erişim Adresi: https://dergipark.org.tr/tr/pub/cybd/issue/41877/495261, (Erişim Tarihi: 22 Aralık 2021).

Tiezzi, Shannon, "Interview: Understanding China's 'Great Migration'", *Thediplomat,* 26 Temmuz 2017, Erişim Adresi: https://thediplomat.com/2017/07/interview-understanding-chinas-great-migration/, (Erişim Tarihi: 4 Aralık 2018).

Yang, Rui. "International Organizations, Changing Governance and China's Policy Making in Higher Education: An Analysis of The World Bank And The World Trade Organization", *Asia Pacific Journal of Education,* Cilt: 30 Sayı: 4, 2010, s. 423, Erişim Adresi: file:///C:/Users/asus/Downloads/Internationalorganizations-APJE2010.pdf, (Erişim Tarihi: 25 Aralık 2021).

Zeng, Jinghan, "Ideological and Political Education in China", The Chinese Communist Party's Capacity to Rule. (London: Palgrave Macmillan, 2016), ss. 115-152.

Zhou, Chendong ve Yuanyuan, Li, "The Focus and Trend of STEM Education Research in China—Visual Analysis Based on CiteSpace", *Open Journal of Social Sciences*, Cilt: 9, Sayı: 7, 2021, Erişim Adresi: https://scirp.org/journal/paperinformation.aspx?paperid=110638, ss. 168-180, (Erişim tarihi: 27 Aralık 2021).

ÇİN HAVA-UZAY GÜCÜ:
Büyük Güçler ile Gökler ve Uzayda Süratli Rekabetin Geleceği

Prof. Dr. Mesut Hakkı Caşın

"Havadaki savaşı kaybedersek savaşı kaybederiz ve çabucak kaybederiz."
İngiliz Mareşal Bernard Montgomery

Özet

Çin'in sağlam ve istikrarlı bir ekonomik büyüme avanatajı ile desteklenen zorlu bir askerî duruş oluşturma yolundaki adımlarına paralel olarak, Asya'nın "süper gücü" olma iddiasını ortaya koyması, bu yöndeki kararlılığını göstermektedir.[1] Gerçekten, Çin ekonomik güç parametrelerine bağlı olarak askerî ilerleyişini ve ordunun köklü bir modernizasyon sürecini hızlandırmak ve Pekin'i askerî açıdan küresel bir güç seviyesine yükseltmek için Hava ve Uzay Kuvvetlerine büyük öncelik vermiştir. Çin, Hint Pasifik'teki **en büyük hava kuvvetlerine ve dünyadaki en büyük konvansiyonel füze envanterine** sahiptir. Çin lideri Xi Jinping, Nisan 2014'te Halk Kurtuluş Ordusu Hava Kuvvetleri (PLAAF)[2] Karargâhı'nı ziyaretinde "Çin rüyasının gerçekleşmesi ve güçlü bir ordu hayalinin gerçekleşmesi için sağlam destek sağlamak **için hava ve uzayı entegre eden ve aynı anda taarruz ve savunma operasyonlarına hazırlanan güçlü bir hava kuvvetlerinin inşasını** hızlandırması" gereğini vurgulamıştır. Xi ayrıca Çin'in giderek daha modern ve operasyonel boyutları ile donatılan yetenekli bir hava kuvvetleri olarak ortaya çıkan PLAAF'ın dönüşümüne verdiği önemin altını çizmiştir. Bu bağlamda Xi Jinping, 2015'in sonlarında önemli askeri reformları açıklamıştır.[3] Reformlar, Halk Kurtuluş Ordusu'nun (PLA) 2050'ye kadar Çin'in ulusal güvenlik hedeflerine ulaşabilecek **birinci sınıf bir güce dönüştürülmesini** amaçlamaktadır. Bu bakımdan söz konusu hedeflerin dünya hava kuvvetleri ile rekabetinin, bu kapsamlı reformlar ile mevcut güç dengelerini değiştirdiğini söylemek mümkündür.[4] Xi Jinping, orduya **tam zamanlı savaş hazırlığına devam etme** ve **her an savaşa hazır olma** talimatı vermiştir. Himalaya sınırında Hindistan'la, Doğu Denizi'nde Japonya'yla ve bölgedeki artan askerî varlığı nedeniyle ABD ile artan gerilim başlıklarıyla yüzleşen Çin yönetimi, güvenlik konseptinde değişikliğe giderek hava ve uzay gücünü hızla modernize etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Çin Halk Kurtuluş Ordusu Hava Kuvvetleri (PLAAF), Çin Uzay Faaliyetleri, "Taikonaut"- Uzay Adamları, Çin Füzeleri.

1 Rising Dragon: Military Modernızation of China's Pla in the 21st Century Author(s): Monika Chansoria Source: The Journal of East Asian Affairs, Bahar/Yaz 2011, Cilt. 25, Sayı 1 (2011), ss. 15-58.

2 Çin'in hava gücü öncelikle PLA Hava Kuvvetlerinde (PLAAF) ve PLA Donanması'nın Deniz Havacılık Kuvvetleri birliklerinden teşekkül eder.

3 Michael S. Chase, Cristina Garafola: "China's Search for a "Strategic Air Force", *The Jamestown Foundation*, 2 Ekim 2015, China Brief Cilt 15, Sayı 19, https://jamestown.org/program/chinas-search-for-a-strategic-air-force/

4 Reformların merkezinde, Çin'in bölgesel tepkilerini koordine edecek CMC ve tiyatro seviyelerindeki düğümlere sahip yeni bir ortak komuta ve kontrol yapısı yer alıyor. Krizler ve savaş zamanı operasyonları için hazırlıklar yürütmek; komutanlara komuta, kontrol, iletişim, bilgisayar, istihbarat, gözetleme ve keşif desteği sağlamak üzere bir stratejik destek gücü kurulmuştur ve uzay, siber ve elektronik harp faaliyetlerini denetleyecektir. Ortak Lojistik Destek Gücü, tiyatrolar içindeki birimlere lojistik destek sağlayacak ortak bir komuta sisteminin oluşturulması, ortak eğitim, lojistik ve doktrinsel gelişim de dâhil olmak üzere ortak operasyonları destekleyen diğer son değişiklikleri tamamlar.

GİRİŞ

Çin büyük bir hızla silahlı kuvvetlerini güçlendirmektedir. Askerî uzmanlar küresel askerî güç dengesinin değişeceğinden endişe duymakta ve Batılı uzmanların; füze teknolojileri, nükleer silah ve yapay zekâ alanlarındaki ilerlemelerinin küresel askerî güç dengesini ciddi bir şekilde değiştireceği endişeleri artmaktadır. ABD Uzay Kuvvetleri Komutanı General David Thompson, Çin'in büyüyen askerî uzay potansiyeli konusunda inanılmaz bir hızla ilerlediklerini açıklamıştır. Çin Halk Kurtuluş Ordusu'ndan (PLA) Hava Kuvvetleri Komutan Yardımcısı Wang Wei ise "Son zamanlarda büyük bir ülkeden bir meslektaşım Çin'i korkutmak istediğini iddia ediyor. Çin donanması, ulusal güvenliği sağlama ve bütünlüğü savunmanın yanı sıra dünya barışına katkıda bulunma yeteneğine ve güvenine sahiptir. Sadece şunu söyleyebilirim: Eğer (Çin'in yeteneklerinden) korkmuyorlarsa gökyüzünde buluşalım." açıklamasında bulunmuştur.[5] ÇHC, savunma politikasının egemenlik, güvenlik ve kalkınma çıkarlarını korumayı amaçladığını belirtmektedir. ÇHC'nin askerî stratejisi **aktif savunma** kavramına dayandırmaya devam etmektedir. 2019'da ÇHC, Pekin'in askerî gücüne atfeden giderek küreselleşen karakteri vurgulayarak silahlı kuvvetlerinin dış politikasını ilerletmede daha aktif bir rol alması gerektiğini kabul etmiştir. 2020'de COVID-19 salgını, Pekin virüs ve ilk yayılmasıyla ilgili herhangi bir suçluluğu saptırmaya, iç başarı ve dış yardım anlatılarından yararlanmaya çalıştığı için ÇHC'nin dış politika çabalarının arkasındaki itici bir güç teşkil etmiştir. Ancak PLAAF'ın aktif savunma stratejisinin 2004 yılında hava operasyonları için ulusal askerî stratejik yönergelerinin bir bileşeni olarak onaylanması, PLAAF'ın statüsünde önemli bir değişime işaret etmiştir. Xi'nin, ÇHC'nin yeni bir döneme girdiğini açıklaması stratejik hedeflerde bir değişiklik değil, ÇHC'nin ilerlemesinin gelişimindeki bir sonraki zorluklarla başa çıkmak için yeterli olduğuna dair önemli bir güven sinyaliydi. 2020'nin ikinci yarısında ÇHC, ABD'nin yakın vadede askerî bir kriz veya çatışmayı kışkırtmaya çalışacağı önemli bir tehdit algıladı. Aynı zamanda Çin liderleri Pekin'in genişleyen küresel çıkarlarını savunmak ve dış politika hedeflerini **Çin özelliklerine sahip büyük güç diplomasisi** çerçevesinde ilerletmek için silahlı kuvvetleri giderek daha pratik bir araç olarak kullandı. ÇHC'nin askerî stratejisi, operasyonel ve taktik düzeyde taarruz eylemiyle birlikte stratejik savunma ilkelerini benimseyen bir kavram olan aktif savunmaya dayanmaktadır.[6]

Kasım 2020'den önce PLA'nın operasyonel yönetmeliklerinde son güncelleme 1999'da gerçekleşmiştir. Çin ordusunun uzayda hâkimiyet kazanmak için kendini nasıl

5 Zeynep Bayındır, "Çin'den ABD'ye Gözdağı: "Sizinle Gökyüzünde Kapışacağız", https://www.savunmasanayist.com/cinden-abdye-gozdagi-sizinle-gokyuzunde-kapisacagiz/.

6 "China's Military: The People's Liberation Army (PLA) 4 Haziran 2021", Congressional Research Service https://crsreports.congress.gov

düzenlediği önem arz etmektedir. Uzayın Çin'in askerî stratejisinde ortaya konulmasında kayda değer olan stratejik rekabette yeni komuta yükseklikleridir. Ancak Çin Halk Kurtuluş Ordusu (PLA) da doğrudan zarar verebilecek doğrudan yükseliş ve eş yörüngesel kinetik öldürme yetenekleri geliştirmektedir. Bunlar arasında, 2013 testi ilk kez jeosenkron yörüngedeki ABD uydularını hedefleme potansiyeli gösteren **DN-2 ASAT füzesi ve Şubat 2018 gibi kısa bir süre önce başarıyla test edilen DN-3** vur-öldür orta yol avcı uçağı yer alıyor. 2018'de şimdiye kadar Çin, 25 fırlatmayı başarıyla gerçekleştirerek rekor kırdı. **Çin, 2020'ye kadar EO, SAR ve ELINT y**üklerine sahip uydular da dâhil olmak üzere "küresel, 24 saat, her türlü hava durumu uzaktan algılama sistemi" oluşturma yolunda ilerliyor. Çin'in GPS'e karşı yerli rakibi olan BeiDou, bölgesel bir yetenekten küresel erişime sahip bir sisteme doğru genişliyor. Çin, dünyanın ilk kuantum uydusunu bile fırlattı ve **kuantum iletişim altyapısını genişletmek ve belki de gelecekteki** bir kuantum internetine zemin hazırlayıp gelecek yıllarda mikro ve nanokuantum uydu takımyıldızlarını fırlatmayı planlıyor. Özellikle PLASSF, PLA'nın ortak operasyonlarının altında kalacak sistem sisteminin (体系) entegrasyonunu sağlamak için ayrılmaz bir bütün olacaktır. Komutanı General Gao Jin (高津), PLASSF'ın tüm ordunun sistem sistemi için hayati bir "bilgi şemsiyesi" (信息伞) sağlayacağını ve bunu "savaşta zafer için kilit bir güç" olarak kabul edeceğini vurgulamıştır. Xi Jinping'in kendisi, Stratejik Destek Gücü'nün "ordumuzun yeni kaliteli savaş yetenekleri için önemli bir büyüme noktası" olacağını açıkladı. Nitekim Stratejik Destek Gücü'nün tasarımı ve yapısı, günümüzün "bilgilendirilmiş" (信息化) savaşı için kritik öneme sahip savaş ağlarının entegre gelişimini sağlamak içindir. PLA'nın C4ISR'nin kritikliğine odaklanması, ABD savaş yollarının yakından incelenmesiyle bilgilendirilmiş ve PLASSF'nin yapısı ABD modelinden daha üstün olacak şekilde tasarlanmıştır. Mevcut ABD yaklaşımı, Çinli bir askerî uzmanın nitelendirmesiyle kendi uzay sistemlerinde ve destek yeteneklerinde entegrasyon, koordinasyon ve kaynak eksikliğinin yanı sıra bazı fazlalıklar nedeniyle **engellenmiş olarak görülmektedir.**[7]

ULUSLARARASI İLİŞKİLER TEORİLERİ IŞIĞINDA ÇİN ASKERÎ STRATEJİSİ

ÇHC kurulduktan sonra Çin dış dünya, özellikle kapitalist Batı Bloku tarafından dışlanan, siyasi ve ekonomik yönden izole edilmiş bir ülkeye dönüşmüştür. ABD, Pekin'deki komünist hükûmeti tanımayı reddettiği için ÇHC Soğuk Savaş durumunun gerçekleriyle yüzleşmek zorunda kalmıştır. Mao Dönemi'nde Çin, uluslararası ortamı kargaşa içinde,

7 "China Has a 'Space Force. What are Its Lessons for the Pentagon?", *Defense One*, 29 Eylül 2018, Erişim Adresi: https://www.defenseone.com/ideas/2018/09/china-has-space-force-what-are-its-lessons-pentagon/151665/, (Erişim Tarihi: 30 Aralık 2021).

devrim dolu ve her an büyük savaş olma ihtimali taşıyan bir ortam olarak değerlendirmiştir. Mao'nun devlet içinde devrimi sürdürme ihtiyacını vurgulaması, Çin Komünist Partisi liderlerinin dış güçler tarafından kurgulanan ideolojik düşmanlar ve hainlerin tehdidinin sürekli dile getirilmesiyle uzun süren iç kargaşaya yol açmıştır. Sonuçta, Çin'de sosyal paranoya, siyasal ve ekonomik kargaşa ortaya çıkmıştır. Bazen bu kargaşa Büyük Atılım zamanındaki gibi geniş çaplı afet bazen ise Kültür Devrimi (1966-1976) zamanındaki gibi iç savaşa benzer şiddet doğurarak çok sayıda insanların ölmesi ve işkence görmesine neden olmuştur. Mao Dönemi'nin ilk yıllarında *Çin, Sovyetler Birliği'nin önemli müttefiki* olmuştur. Şubat 1950'de, Çin-Sovyet ittifakı imzalanmış ve aynı yılın sonunda Çin Kore Savaşına müdahale etmiştir. Savaş esnasında ikili ilişkiler çok iyi yürütülmüş; *Sovyetler, Çin'e hava desteği sağlamış ve çok miktarda askerî araç* gereç vermiştir. Ancak Stalin'in Sovyetler'in verdiği desteğin karşılığının ödenmesini istemesi, dünya komünizmi adına savaşan ve bu yolda çok bedel ödeyen Çin'i kızdırmıştır. Xi Jipping'in başlattığı Bir Kuşak Bir Yol Projesi'yle Çin'in yurt dışındaki çıkarları daha genişlemiştir. Bu proje kapsamında Çin'in sermayesi birçok istikrarsız bölgelere yayılmıştır. Bu, Çin'in yurt dışındaki varlıklarını tehditlere daha açık bir hâle getirmiştir. Ağustos 2016'da Kırgızistan'daki Çin Büyükelçiliğine yapılan intihar bomba saldırısı, bu projenin kritik noktalarında güvenliği korumaya yönelik Çinli uzmanların arasında önceden var olan tartışmaları bir daha tırmandırmıştır. (Mokry, 2016). Bu yöndeki endişesini dile getirmek için Çin hükûmeti Mayıs 2017'de Bir Kuşak Bir Yol Projesi'nin karşılaştığı güvenlik sorunlarıyla ilgili ilk uluslararası bir konerans düzenlemiştir. Kamu güvenliği, terörle mücadele ve denizaşırı çıkarların korunması gibi güvenlik konularına odaklanan bu konferansa *Pakistan, Rusya, Vietnam, Türkiye, İspanya, Suudi Arabistan ve Belarus dâhil 20 ülkeden temsilciler* katılmıştır. Çin'de deniz güvenliğinin önemi HU Dönemi'nde ön plana çıkmıştı. Yeni dönemde Bir Kuşak Bir Yol Projesi'nin ortaya çıkmasıyla Çin donanması üzerine ülkenin denizaşırı çıkarlarını korumaktan ibaret bir görev daha yüklenmiştir. Bu nedenle *Çin Deniz Kuvvetleri Büyük Deniz-Okyanus Devleti* de savunma ile uzak denizde korumayı birleştirmeye istikrarı da dâhil ülkenin temel çıkarlarının giderek Çin'den uzak bölgelerde ortaya çıkan tehditlerle daha fazla karşı karşıya kaldığını dile getirmektedir.

Yeni dönemde yurt dışındaki çıkarlarını korumak için Çin Deniz Kuvvetleri daha geniş bölgelerde harekete geçmiştir. Çin yeni dönemde Asya'ya yönelik kendi güvenlik vizyonunu ortaya koymuştur. ABD'nin taraf olmadığı yeni bir bölgesel kurum olan Asya'da etkileşim ve *Güven Oluşturma Önlemleri Konferansı*'nın (CICA) 2014 zirvesinde Xi Jinping yeni bir Asya güvenlik konseptini öne sürerek Asya'nın sorunlarının Asya halkı tarafından çözülmesi gerektiğini açıklamıştır. Bunun ardından Çin hükûmeti 2017 yılında, Asya Pasifik'te güvenlik iş birliğiyle ilgili ilk politika belgesini yayımlayarak bölge

ülkelerini ittifaklar yerine ortaklıklar oluşturmaya çağırmıştır. Bu, Pekin'in, ABD'nin öncülük ettiği bir ittifaklar sistemine dayanan mevcut bölgesel düzenin temel şartlarını altüst etme konusundaki uzun vadeli hedefini etkin bir şekilde göstermektedir.[8]

Mao Dönemi'nden beri çekirdek kadro sürekli üst düzey görevlerde pişerek gücü ele geçirdiği için dış politika yapımında Çin çok etkili olmaktadır. Çin politik yapısı ve tarihsel birikimidir ki Çin'in barışçıl yükseliş ve barış içinde bir arada yaşama yaklaşımı ile ilişkiye gireceği devletin iç yapısı ile ilgilenmemektedir. Bu durum da dış politika yapımında tamamen pragmatist bir yaklaşım sergilemesine olanak sağlamaktadır. 1980'lerle birlikte açıklık politikasının etkisi ile devlet toplum ilişkisi değişmektedir. Çinli liderler de siyasi reform taleplerini ya da olası isyanları daha başlamadan önlemek adına kamuoyunu çok sıkı şekilde takip etmektedir. Mao düşüncesinde parti silahı kontrol etmeli, şeklinde formüle edilen PLA'nın rolü pratikte dış politika karar alma sürecinde etkili olmuştur. 1980'lere kadar zaten PLA temsilcileri her türlü karar alma mekanizmalarında fiilen bulunmaktaydı. Çin sisteminde 1949 sonrası dönemde sivillerin rolü her zaman daha üstün olmakla birlikte Vietnam ile yaşanan çatışma sırasında ve öncesinde askerî etkiler belirgindir. Çin'de PLA ve Parti aslında içkindir. Ancak ordu öz olarak partinin emrindedir ve onun direktiflerini yerine getirir. Bu, Mao Dönemi'nde ve sonrasında da devam etmiştir. **Ayrıca diğer komünist rejimlerden farklı olarak ordu sisteme** ve partiye sadakatini kaybetmemiştir. 1980'lerde SSCB dolayısıyla ABD'nin Çin'e silah satması ve NATO'nun güçlü bir Çin'den rahatsız olmaması güvenlik için olumlu görülmüştür. Hemen hemen ABD'nin 19. yüzyılda Avrupalı büyük güçleri Batı Yarım Küre'den uzaklaştırdığı şekilde giderek güçlenen bir *Çin'in kendi Monroe Doktrini* versiyonuyla ortaya çıkması beklenebilir. Çin'in penceresinden bakıldığında bu politikaların iyi bir stratejik mantığı vardır. Nasıl ki ABD sınırlarında askerî olarak zayıf bir Kanada ve Meksika isterse Pekin'in de komşuları olarak zayıf bir Japonya ve Rusya istemesi gerekir. Tüm Çinliler geçen yılda Japonya güçlü ve Çin ise zayıfken neler olduğunu hatırlamaktadır. Dahası güçlü bir **Çin, kendi arka bahçesinde Amerikan kuvvetlerinin iş görmesini neden kabul etsin** ki? Ne de olsa başka büyük güçler Batı Yarım Küre'ye askerî kuvvetlerini gönderdiklerinde Amerikalı politika yapıcılar küplere biner. O kuvvetler, ABD güvenliği için hep potansiyel bir tehdit olarak algılanır. Aynı mantığın Çin için de geçerli olması gerekiyor.[9] Çin, Asya'da hâkimiyet kurmaya kalkarsa Amerikan politika yapıcılarının nasıl tepki verecekleri tarihsel gerçeklerden açıkça görülmektedir. ABD, 20. yüzyılda gösterdiği gibi emsalleri arasında rakiplere tolerans sergilememektedir ve tek bölgesel hegemon olmaya kararlıdır. Bu

8 Memet Tohti Atawula, *Çin: Ulusal Güvenlik Politikaları ve Küresel Rekabet Stratejileri-Mao'dan Deng'e, Deng'den Xi'e*, (Ankara: Seçkin Yayınevi, 2020), ss. 27-113.

9 Fazlı Doğan, *Çin in Hegemonik Yükselişi*, (Ankara: Orion Kitabevi, 2017), ss. 142-143.

nedenle *ABD, Çin'i kuşatmak (çevrelemek) için çok çalışacak ve nihayetinde onu artık Asya'daki hâkim tepeleri kontrol edecek bir tehdit oluşturmayacağı* bir noktaya kadar zayıflatacaktır. Esasında ABD'nin Çin'e karşı tutumu, büyük olasılıkla, Soğuk Savaş esnasında Sovyetler Birliği'ne karşı tutumuyla çok benzer olacaktır. Çin'in yükselişinden komşuları kesinkes korku duymaktadır ve onlar da bölgesel hegemonya elde etmemesi için ellerinden geleni yapacaklardır. Aslında *Hindistan, Japonya gibi ülkeler ile Singapur, Güney Kore ve Vietnam gibi daha küçük ülkelerin Çin'in yükselişinden kaygılı olduklarına* ve onu çevreleyecek yollar aradıklarının hâlihazırda kanıtları bulunmaktadır. Aynen Britanya, Fransa, Almanya, İtalya, Japonya hatta Çin'in Soğuk Savaş sırasında Sovyetler Birliği'ni çevrelemek için güçlerini birleştirmeleri gibi sonunda Çin'in komşuları da Çin'in komşuları da Çin'in yükselişini kontrol etme amaçlı ABD önderliğindeki bir dengeleyici koalisyona katılacaktır.

SAVUNMACI REALİZME GÖRE ÇİN'İN YÜKSELİŞİ

Saldırgan realizmin aksine savunmacı realizm Çin'in yükselişine dair daha iyimser bir hikâye sunmaktadır. Elbette ki savunmacı realistler, uluslararası sistemin devletlerin kendi bekalarını sağlama almak için ilave güç dengesini kendi lehine çevirmektedir. Güçlü bir Çin bunun istisnası olmayacak, güç dengesini kendi lehine çevirecek fırsatları kollayacaktır. Ayrıca gerek *ABD gerekse Çin'in komşuları, Çin'in kontrol etmek için ona karşı denge oluşturmak* zorunda kalacaktır. Çin daha fazla güçlendikçe güvenlik rekabeti Asya'dan hepten kaybolmayacaktır. Savunmacı realistler ayakları yere basmayan idealistler değildir. Bununla birlikte savunmacı realistler Çin'in yükselişi etrafındaki güvenlik rekabetinin yoğun olmayacağını ve *Çin'in gerek komşularıyla gerekse ABD ile barış içinde bir arada yaşayabilmesi gerektiğini* düşünme amaçlı gerekçeler sunmaktadır. Evvela büyük güçlerin hegemonya arayışının stratejik mantığı yoktur çünkü rakipler dengeleyici bir koalisyon kurarlar ve onlara engel olurlar hatta ezebilirler. Çin'in liderlerinin, her ikisi de hegemonyaya kalkışan ve Almanya'yı yıkıma sürükleyen Kayzer Wilhelm ve Adolf Hitler gibi olmak yerine Avrupa'ya hâkim olmaya hiç çalışmayan ama Almanya'yı yine de büyük yapan Bismarck gibi olmaları çok daha akıllıca olur. Bu, Çin'in Asya'da güç kazanmaya girişeceğini reddetmek anlamına gelmez. Fakat yapı, sınırlı hedeflere sahip olmasını dikte etmektedir. *Dünyadaki güçten kendi payına düşeni artırmaya çalışmak* çok pek aptalca bir şey olmaz. Kısık bir iştahı olan kuvvetli bir Çin'in çevrelenmesi ve iş birliği amaçlı çabalara girişimleri makul ölçüde kolay olmalıdır. Nükleer silahların varlığı, iyimserliğin bir diğer nedenidir. Nükleer sahip diğer güçlerle karşı karşıya olduğunda herhangi bir büyük gücün genişlemesi zordur. *Hindistan, Rusya ve ABD'nin hepsinin de nükleer silah depoları bulunmaktadır. Japonya da Çin tarafından tehdit edildiğini* hissederse hızla nükleerleşebilir. Çin karşıtı bir dengeleyici

koalisyonun çekirdeğini oluşturması olası bu ülkeler, nükleer silahlara sahip oldukları müddetçe *Çin için öyle kolay itilip kakılabilecek ülkeler değildir*. Gerçekte, nükleer düzeye tırmanabilecek bir çalışmayı tetikleme korkusu nedeniyle Çin'in bu ülkelere temkinli yaklaşması olasıdır. Kısacası Çin yükselmeye devam ederse nükleer silahlar barış için bir güç olacaktır. Son olarak *öteki Asya ülkelerini fethetmekle Çin'in eline ne geçeceğini* anlayabilmek zordur.

Çin'in ekonomisi, bir yurt dışı macera olmaksızın etkileyici bir hızda büyüye gelmektedir. Bu da gösteriyor ki zenginliği artırmak için fetih gereksizdir. Dahası, şayet Çin ülkeleri fetih ve işgal etmeye başlarsa kontrolü altına girecek haklardan şiddetli bir direnişle karşılaşması kuvvetle muhtemeldir. ABD'nin Irak'taki tecrübesi, milliyetçilik çağında yayılmacılığın getirilerinin götürülerinden çok fazla olduğu noktasında Çin için bir uyan olmalıdır. Bu mülahazalar Çin'in yükselişinin görece barışçıl olması gerektiğine işaret etmesine rağmen savunmacı realistler, iç siyasal mülahazaların *Pekin'in stratejik olarak aptalca davranmasına neden olabileceği ihtimaline* açık kapı bırakıyorlar. Ne de olsa İmparatorluk Almanyası'nın İmparatorluk Japonyası'nın ve Nazi Almanyası'nın düşüncesizce hegemonyaya kalkıştığını kabul ediyorlar. Fakat o büyük devletlerin davranışının sağlam stratejik mantıkça değil, iş siyasal hastalıklarca harekete geçirildiğini savunuyorlar. Bu doğru olabilirse de Çin in de benzer bir güzergâh izleyebileceği ihtimaline açık kapı bırakmaktadır ki bu durumda da Çin'in yükselişi barışçıl olmayacaktır. *Çin'in yükselişinin barışçıl olup olmayacağını değerlendiren başka yapısal realist* perspektifler de durumda Çin'in gücünün yapısal artması realistlerin savunduğu üzere eninde sonunda dünyanın sonunu tek kutup getirecektir. Bu gerçekleştiğinde dünya daha tehlikeli bir yer olacaktır çünkü tek kutuplulukta büyük güçler arasında savaş olamazken eğer hem Çin hem de ABD büyük güçler ise kesinlikle savaş olabilir. Üstelik şayet *Japonya nükleer silah elde ederse*, Rusya evini düzene koyarsa ve Hindistan yükselmeye devam ederse sistemde bir avuç dolusu *büyük güç* olacak, bu da büyük güçler çatışmasının potansiyelini daha da artıracaktır.

Elbette birileri, Çin'in yükselişinin tek kutupluluk kadar barışçıl olmasa bile görece daha barışçıl bir mimari olan iki kutupluluğa yol açacağını öne sürebilir. Ne de olsa Soğuk Savaş sırasında süper güçler arasında tetiğin çekildiği bir savaş olmamıştır. Gerçekten de iki süper güç arasındaki güvenlik rekabeti, *Küba Füze Krizi sonrasında* bilhassa yoğun değildi. Onun öncesinde daha tehlikeliydi, bunun başlıca nedeni de ABD ile Sovyetler Birliği'nin nükleer devrimin üstesinden gelmiş olmaları ve o zamana dek yeni ve aşina olunmayan bir yapı olan iki kutupluluk altında birbiriyle iş yapmanın yollarını da öğrenmiş olmalarıydı. Ancak Çin ve ABD, *Soğuk Savaş esnasında gerçekleşen ve tüm Moskova'nın 1962 öğrenme sürecinin* sonrasında faydasını birbirini görecek, ele birbirlerini aldığı biçimde hemen ele alacaktır. Washington yapısal realistlerin hemen hepsi iki kutupluluğun çok kutupluluğa nazaran barışa daha yatkın olduğunu kabul etmez.

Onlar için iki kutupluluğa geri dönüş bir kötümserlik nedenidir. Ancak şayet Çin'in yükselişine başka büyük güçlerin yükselişi eşlik etseydi bunun sonucunda ortaya çıkacak çok kutupluluk bu realistlere daha fazla iyimserlik nedeni verecekti. Son olarak *baskın güç durumunun barış ürettiğine inanan yapısal realistler* için Çin'in yükselişi kaygı verici bir gelişmedir. Onlara göre, Amerikan gücü uluslararası politika üzerinde barış getirici bir etki yapmıştır. Başka hiçbir büyük güç ve kesinkes hiçbir küçük güç, dünyada gücün zirvesinde oturmaya devam etti i müddetçe ABD ile bir kavgaya tutuşmaya cesaret edemez. Ancak bu durum, eğer olduğu bir noktaya varırsa açıkça değişecektir. *Baskın güç durumu ortadan kalkacak, bu olmayınca da dünya çok daha tehlikeli bir yer olacaktı*r. Gerçekten de bu realistler, gerilemeyi durdurmak için Çin'e karşı önleyici bir savaşa başvurmasında ABD açısından sağlam dürtülerinin olacağını öne sürerler. Özetle Çin'in *barışçıl biçimde yükselip yükselemeyeceği* konusunda yapısal realistler arasında bir görüş birliği yoktur. Bu görüş çeşitliliği şaşırtıcı değildir. Çünkü aynı realistler devletlerin ne kadar güç isteyeceği ve savaşa nelerin sebep olduğu konuşunda kendi aralarında görüş ayrılıklarına düşmektedir. Aralarında hemfikir oldukları önemli tek konu, uluslararası sistemin yapısının, büyük devletleri aralarında güç rekabeti yapmaya zorladığıdır.[10]

ÇİN HAVA KUVVETLERİ'NİN KORE VE VİETNAM SAVAŞLARINDAN GÜNÜMÜZE UZANAN GELİŞİM SÜRECİ

PLAAF'ın, Çin'in genişleyen ulusal güvenlik çıkarlarının peşinde çok çeşitli misyonlar gerçekleştirme yeteneğine sahip olma yolunda büyük adımlar atmaktadır. Bir zamanlar geri güç olarak yaygın olarak reddedilmişti, yetersiz **eğitimli pilotlar tarafından uçurulan** çok sayıda ama eski model uçaklarla teçhiz edilmiş PLAAF, son yirmi beş yılda etkileyici bir dönüşüm geçirmiştir ve günümüzde dünyanın önde gelen hava kuvvetlerinden biri olarak ortaya çıkmıştır. PLAAF bu hedefe doğru ilerlemeye devam ederken PLAAF subaylarının ve diğer Çinli stratejistlerin **stratejik hava kuvvetleri** (zhanlüe kongjun) olarak adlandırdığı şey olmaya odaklanmıştır.[11]

10 John J. Mearsheimer, Uluslararsı İlişkiler Teorileri Ed. Tim Dunne, Milja Kurki, Steve Smith, Çev., Musa Ceylan, Temmuz 2021,

11 Michael S. Chase ve Cristina L. Garafola, "China's Search for a 'Strategic Air Force'", *Journal of Strategic Studies*, Cilt: 39, Sayı: 1, 2016, ss. 4-28, Erişim Adresi: https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/01402390. 2015.1068165?needAccess=true, (Erişim Tarihi: 20 Aralık 2021).

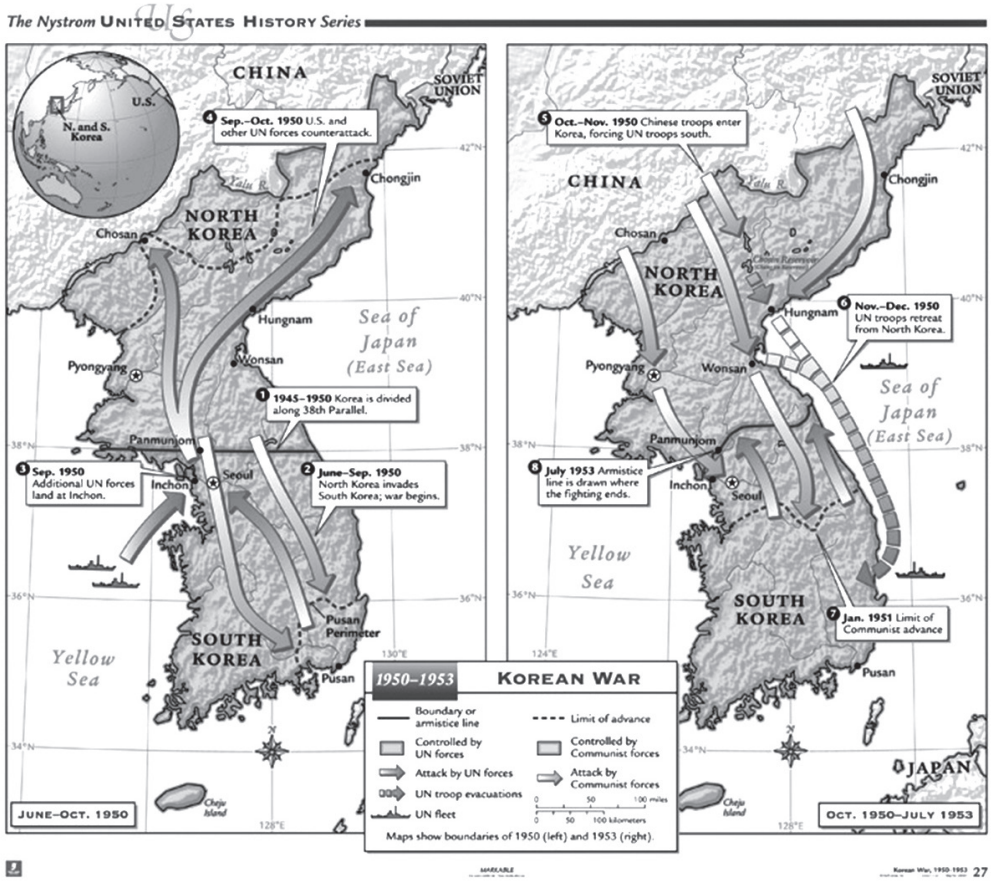

Şekil 1. 1950-1953 Kore Savaşı

11 Kasım 1949'da kurulan PLA Hava Kuvvetleri, Kore Savaşı'na Kuzey Kore'ye 'yardım (1950-53) Çin Halk Gönüllüleri Hava Kuvvetleri **People's Volunteer Army** (**PVA**) olarak katılmıştır. [12] Ancak Kore Savaşı, savaşın başında neredeyse sıfırdan başlayan hava gücü yapısının; savaşın sonunda dünyanın en büyük hava güçlerinden birine dönüşen Çin hava kuvvetleri için önemli bir deneyim teşkil etmiştir. **Çin Hava Ordusu, on avcı filosu, iki bombardıman filosu, yaklaşık 800 pilot ve 59.700 kara personeli Kore'de** hava operasyonlarında görev almıştır. Belki daha da önemlisi, Çin'in Amerikan kuvvetlerine karşı hava operasyonları, Çin hava kuvvetlerinin gelecekteki istihdamı için temel strateji ve taktik ilkelerinin oluşturulmasına yardımcı olmuştur. 27 Temmuz 1953'te ateşkes anlaşması imzalandığında, Çin'in hava kuvvetlerinin gücü, çoğu o zamanlar oldukça gelişmiş olan **yaklaşık**

12 The Korean People's Air Force In The Fatherland Liberation War: Part I Author(S): Douglas C. Dildy Source: Air Power History, Vol. 59, No. 3 (Fall 2012), ss. 28-37.

3.000 uçakla yirmi yedi hava filosuna genişlemiştir. Çin Hava Kuvvetleri, 211 F-86, 72 F-84 ve F-80'i avcı-bombardıman uçağı ve diğer 47 uçak türü düşürdüğünü iddia ederek Kore hava sahası üzerinde 26.491 sorti uçuş yapmıştır. Öte yandan Çin sadece 224 MiG-15, 3 La-ll ve 4 Tu-2 bombardıman uçağının 231 savaş uçağı kayıplarını kabul etmiştir. [13]

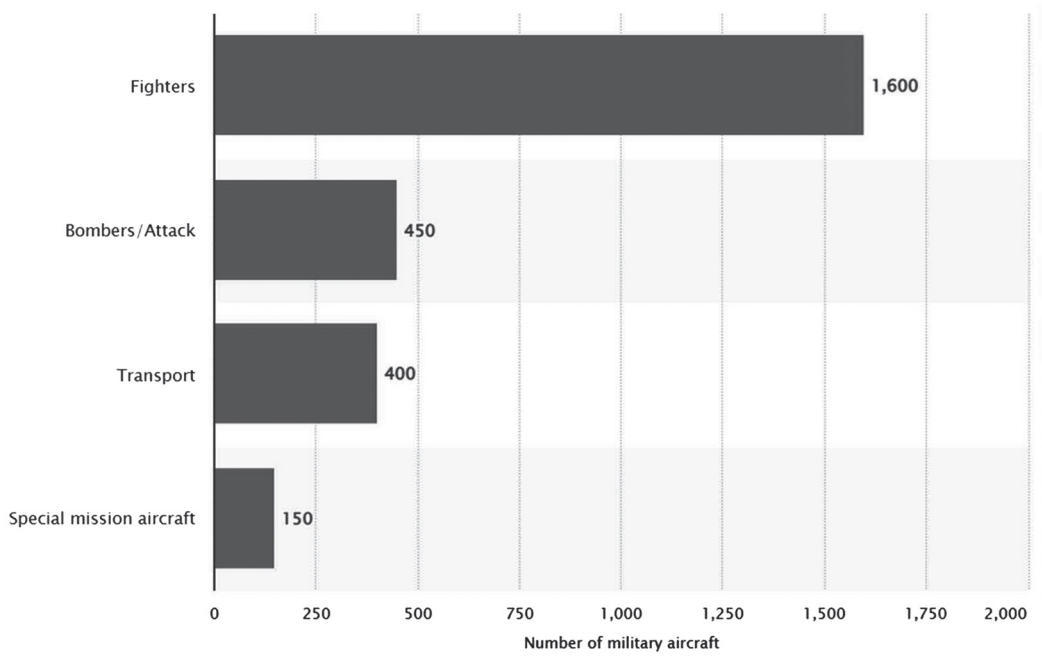

Figür 2. Çin Hava Kuvvetleri Muharip Uçak Gücü,
Kaynak: https://www.statista.com/statistics/425260/china-military-aircraft-by-type/

Kore Savaşı, Tayvan'ın açık deniz adaları üzerindeki savaşlar ve Vietnam çatışması, Çin'in hava kuvvetleri istihdam kavramlarının evrimini ve hava ve uzay gücü büyüme temposunu şekillendirdi. Kore Savaşı sırasında, **HKO'nun orijinal hava planı, HKO Ordusunun Çin hava stratejisi üzerindeki** etkisinin bir yansıması olarak, ana görevi olarak kara birliklerini desteklemekti. PLAAF, çeşitli teknik kısıtlamalar **nedeniyle bu stratejiyi uygulayamadı ve misyonunu ABD kuvvetlerine karşı hava operasyonları yürütmekle değiştirmek** zorunda kaldı. Bu da PLAAF'ın temel hava savunma stratejisi ve taktiklerini geliştirmesine yardımcı olmuştur.[14] Çin Hava Kuvvetleri, önceki **Vietnam Savaşı'ndan beri savaş alanında hiç test** edilmedi. Çin'in 1979'da Vietnam'la yaşadığı sınır savaşında, **hava kuvvetleri savaşta kullanılmadı** ve Çin Halk Kurtuluş Ordusu

13 China and the Air War in Korea, 1950-1953 Author(s): Xiaoming Zhang Source: The Journal of Military History , Nisan, 1998, Cilt: 62, Sayı: 2, ss. 335-370.

14 Zhang Xiaoming, "Air Combat for the People's Republic: The People's Liberation Army Air Force in Action, 1949-1969," in Mark A. Ryan, David Michael Finkelstein, and Michael McDevitt, eds., Chinese Warfighting: The PLA Experience Since 1949, Armonk, N.Y.: M.E. Sharpe, 2003, ss. 271-272.

uçakları savaşa aktif olarak katılmamıştır. Asya-Pasifik bölgesinin yükselişteki **kıpır kıpır uçan ejderhası** Çin, toplam uçak sayısında **dünyanın en büyük üçüncü hava kuvvetlerine** sahiptir ve son yıllardaki modernizasyon çalışmalarını hızlandırmıştır. Bu yeni güç yapısı modernizasyonu, Çin'in tarihi, stratejisi ve ekonomik kalkınmasına bağlı olarak artan savunma bütçesinin hızlı ve etkin bir yansımasıdır. **Çin Halk Kurtuluş Ordusu Hava Kuvvetlerinin (PLAAF)** stratejik doktriner yapısı, komşuları ve Büyük Güç'ler arasındaki teknolojik boşluğu daraltmayı hefeflemeketedir. Bu bağlamda Çin askerî ve siyasal elitinin, XXI. yüzyılda, dünyanın en büyük üçüncü hava-uzay gücünü oluşturmak için büyük bir atılım içinde olduğunu belirtmek gerekir. PLAAF, son yıllarda karasal hava savunmasından **saldırı ve savunma operasyonlarına** geçerek **uzun bir menzile hava gücü gönderebilecek** bir kuvvet oluşturmuştur.[15] Bugün, PLAAF'ın insansız hava araçları (İHA) hariç toplam 2.800'den fazla uçağı mevcuttur. PLAAF'ın envanterinde hâlâ çok sayıda eski uçak bulunmasına rağmen Çin'in artan nüfuzu ve ortaya çıkan uluslararası çıkarlarıyla orantılı olan stratejik hava kuvvetleri olarak adlandırılan modern bir hava kuvvetleri olma yönünde açıkça ilerlemektedir. Buna ek olarak **PLAAF eski avcı uçaklarını ve bombardıman uçaklarını** hızla yenilemektedir, havadan erken uyarı ve kontrol (AEW&C); havadan yakıt ikmali; stratejik ulaşım ve istihbarat, gözetleme ve keşif (ISR) ve beşinci nesil avcı uçakları ve çok çeşitli İHA'lar gibi yeni yetenekler geliştirmektedir. **PLAAF ayrıca daha yetenekli havadan havaya ve havadan karaya** füzelerini menzil ve hassasiyet olarak harekât alanında kullanacak kapasitelere ulaşmaktadır. Çin Ordusu, muharebe alanındaki birliklerinin elektronik harp (EW) yeteneklerini de geliştirmektedir. Ayrıca Çin Ordusu, karadan havaya füze (SAM) yeteneklerinde yalnızca gelişmiş uzun menzilli SAM'leri ithal ederek değil, aynı zamanda kendi yüksek yetenekli **uzun menzilli SAM sistemlerini de yerli olarak üreterek** etkileyici iyileştirmeler gerçekleştirmektedir. 1990'larda PLAAF istihdam kavramları, gelecekteki savaşların üç aşamalı aktif bir savunma stratejisine göre yürütüleceğini varsayıyordu: **tratejik savunma, stratejik saldırı ve stratejik karşı saldırı.** PLAAF bağımsız hava kuvvetleri ve ortak bir hava kuvvetleri çatısı kurmak yolunda çalışmalar yürütmektedir.[16]

1993 yılında Körfez Savaşı'ndan sonra 60 Çin hava gücü uzmanı, bu muharebelerden alınan derslere göre yeni bir hava gücü teorisi, stratejisi ve geliştirme çalışma grubu oluşturmuştur. 1997'de PLAAF kara ve deniz kuvvetlerinden üstünlük iddiasında bulunarak, Halk Savaşı çizgisinden farklı bir yaklaşım sergilemiştir.[17] PLAAF **bilim adamlarını ve mühendisleri bir sonraki adım olarak askerî güç kapasitesini sürekli olarak** yükseltmektedir. Nitekim PLAAF yeni askerî güç projeksiyonu hedeflerine uygun, daha yüksek performanslara sahip, gelişmiş uçaklar ve uzay platformların üre-

15 "Çin'in Ne Kadar Savaş Uçağı Var? ABD'nin Tahmini...", *Ekonomist*, 16 Aralık 2021, https://www.ekonomist.com.tr/haberler/cinin-ne-kadar-savas-ucagi-var-abdnin-tahmini.html, (Erişim Tarihi: 20 Aralık 2021)

16 "China's Military: The People's Liberation Army (PLA) June 4, 2021", Congressional Research Service Erişim Adresi: https://crsreports.congress.gov

17 Chapter Title: The Evolution of Chinese Air Force Doctrine Book Title: Shaking the Heavens and Splitting the Earth Book Subtitle: Chinese Air Force Employment Concepts in the 21st Century Book Author(s): Roger Cliff, John Fei, Jeff Hagen, Elizabeth Hague, Eric Heginbotham and John Stillion

timinde en modern teknoloji sistemlerini kullanmaktadır. PLAAF liderleri ve stratejistleri, Çin'i stratejik bir hava kuvvetleri seviyesine taşımayı hedef edinmişlerdir. Özellikle **stealth yeteneğe sahip, muharip avcı ve bombardıman uçakları,** büyük nakliye uçakları, insansız hava araçları (İHA'lar) ve geliştirilmiş erken uyarı, komuta ve kontrol, iletişim, bilgisayar ve istihbarat, gözetleme ve keşif (C4ISR) yetenekleri ile donatılan bu platformlar, Çin pilotlarına teslim edilmektedir.[18]

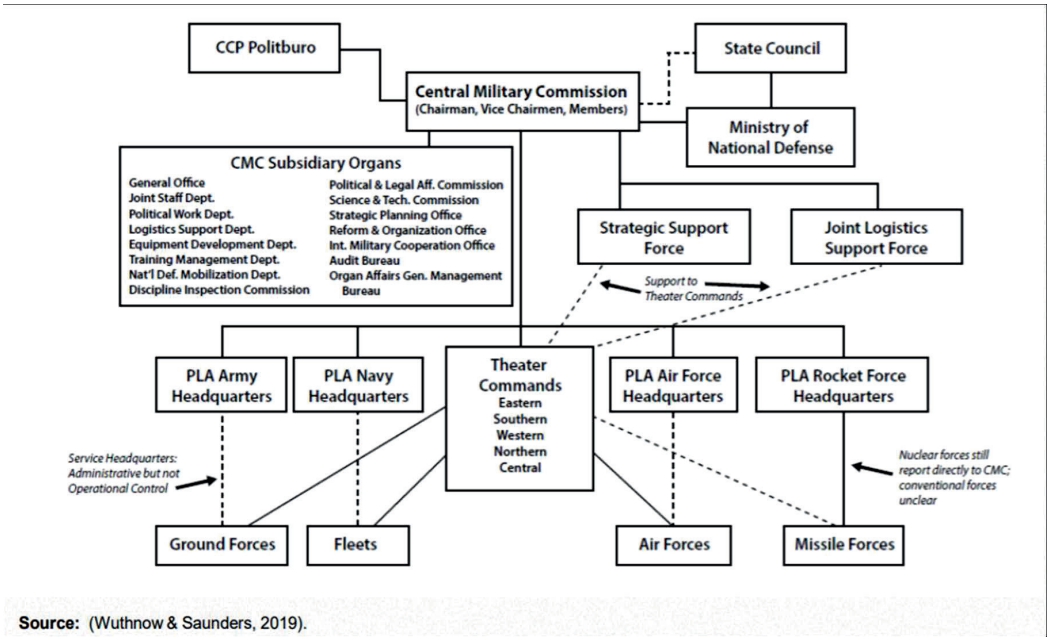

Figür 3. Çin Ordusu askerî yapısı

Kurumsal bir bakış açısıyla, PLAAF'ın büyük ama nispeten geri kalmış bir hizmetten gerçekten stratejik bir hava kuvvetlerine uzun geçişini, Çin'in yükselen büyük bir güç statüsüne uygun ve **Çin'in bölgesel ve küresel çıkarlarını desteklemek için güç yansıtmasını sağlayan yeteneklere sahip bir güç** hâline getirmek içindir.[19] Çin

18 Rising Airpower: The People's Liberation Army Air Force in the Early 21st Century 2nd Lt Morgan J. O'Brien, III, https://www.airuniversity.af.edu/Portals/10/ASPJ/journals/Chronicles/obrien.pdf.

19 Richard P. Hallion, Roger Cliff, and Phillip C. Saunders (ed.), *The Chinese Air Force: Evolving Concepts, Roles, and Capabilities* (Washington DC: National Defense Univ. 2012); Roger Cliff, John Fei, Jeff Hagen, Elizabeth Hague, Eric Heginbotham, and John Stillion, *Shaking the Heavens and Splitting the Earth: Chinese Air Force Employment Concepts in the 21st Century* (Santa Monica, CA: RAND 2011); Kevin Lanzit and Kenneth W. Allen, Right-Sizing the PLA Air Force: New Operational Concepts Define a Smaller, More Capable Force, in Roy Kamphausen and Andrew Scobell (ed.), *Right-Sizing the People's Liberation Army* (Carlisle, PA: Strategic Studies Institute, US Army War College 2007), 437-78; Kenneth W. Allen, 'PLA Air Force Organization,' in James C. Mulvenon and Andrew N.D. Yang, ed., *The People's Liberation Army as an Organization* (Santa Monica, CA: RAND 2002), 346-457; John W. Lewis and Xue Litai, 'China's Search for a Modern Air Force,' *International Security*24/ 1 (Summer 1999), 64-94; and Kenneth W. Allen, Glenn Krumel, and Jonathan D. Pollack, *China's Air Force Eners the 21st*st *Century* (Santa Monica, CA: RAND 1995).

Komünist Partisinin (ÇKP) Merkez Askerî Komisyonu, 2016 yılının başlarında tüm Halk Kurtuluş Ordusunun (PLA) büyük bir yeniden örgütlenmesini başlatmasından bu yana, HKO Hava Kuvvetleri (PLAAF) her düzeyde reformlarını başlatmıştır. Şubat 2016'da, PLAAF Karargâhında reformları çerçevesinde Askeri Bölge Hava Kuvvetleri **Karargâhı sayısı 7'den 5'e düşürülmüştür.** Özellikle PLAAF için mevcut değişikliklerin çoğu 2004 stratejisi tarafından yönlendirilmiştir. Buna göre "Entegre Hava ve Uzay (空天一体) ve Eşzamanlı Taarruz ve Savunma Operasyonları (攻防兼备)" olarak bütünleşik yapıdaki stratejik bir hava kuvveti yaratılması hedeflenmiştir.[20] Askerî açıdan PLAAF, saldırı ve savunma operasyonlarını yürütme ihtiyaçlarının stratejik gerekliliği doğrultusunda asli sorumluluk alanını karasal hava savunmasından "savunma ve mukabil saldırıya" değiştirmek sureti ile **yeni bir operasyonel etki alanı yaratacak kuvvet yapısı inşa etmeyi** amaç edinmiştir. PLAAF, bu maksatla stratejik ***erken uyarı, saldırı, hava ve füze savunması, bilgi karşı önlemleri, hava operasyonları, stratejik projeksiyon*** ve kapsamlı destek için yeteneklerini artırma kararı almıştır. PLAAF'ın sadece organizasyon yapısı değil, aynı zamanda eğitim ve tatbikat programları da değiştirilerek, yeni silah sistemleri geliştirilip insansız hava araçları (UAV'ler), yapay zekâ (AI) ve hipersonik füzeler gibi ileri teknolojilerin kullanılması hayta geçirilmiştir.[21]

PLAAF ASKERÎ DOKTRİNİ TEORİK YAPISI

Bir ulusun ulusal güvenlik planının ilkel özelliği olan askeri doktrin, bir devletin uluslararası arayışlarındaki davranış modelinden bir anda etkilenir ve katkıda bulunur. Çin bağlamında Mao'nun **topyekûn savaş** kavramı, Çin askerî uzmanlarınca bir tür **sınırlı savaş** veya eski bir geleneğinde bir sapma olarak algılanmıştır. Doktrinsel olarak PLA, cumhuriyetin kurucu babası Mao Zedong tarafından savunulan idealden uzaklaştı -ki asıl endişesi bu arada Sovyetler Birliği ile büyük bir çatışmaydı- ordunun yerel çatışmalara daha yoğun bir şekilde dâhil olacağı bir ideale geçmiştir. Eski Çin Savunma Bakanı Zhang Aiping, Mao'nun ölümünden yedi yıl sonra, 1983'te gözlemlemişti: **"Savaş ilkesi en küçük maliyetle** en büyük zaferi elde etmektir. Bunu başarmak için sadece siyasi faktörlere değil, aynı zamanda savaş **komutanının doğru stratejisine ve taktiklerine, askeri teçhizatımızın sofistike** doğasına, ekipmanı kullanan personelimizin kalitesine bağlıdır." görüşünü deklere etmiştir.

20 Michael S. Chase ve Cristina L. Garafola, 'China's Search for a "Strategic Air Force"', *Journal of Strategic Studies*, Cilt: 39, Sayı: 1, 2016 ss., 4-28; Zhu Hui (ed.), *Strategic Air Force* [战略空军] (Beijing: Lantian Press July 2009).

21 Kenneth W. Allen, Brendan S. Mulvaney ve James Char, "Ongoing Organizational Reforms of the People's Liberation Army Air Force", Journal of Strategic Studies, Cilt: 44, Sayı: 2, 2021, ss. 184-217, Erişim Adresi: https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/01402390.2020.1730818?needAccess=true, (Erişim Tarihi: 25 Aralık 2021).

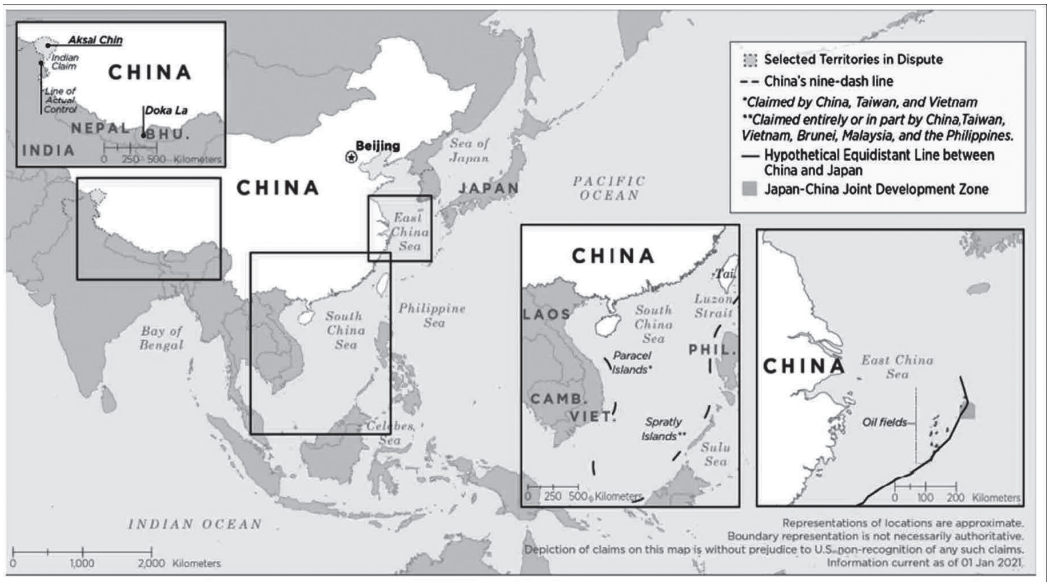

Figür 4. Çin'in ihtilaflı olduğu bölgeler

Son yıllarda stratejik kültürün değişimine bağlı olarak "sınırlı savaş" ve "yüksek teknoloji koşullarında sınırlı savaş" çevrimi ön plana çıkmıştır. Mevcut Çin askerî stratejisi, 1985'e kadar uzanmaktadır. SSCB'nin tasfiyesinden sonraki süreçte, ABD-Rusya arasındaki ilişkilerin değişimine paralel olarak gelecekte Çinliler bir **dünya savaşının muhtemel olduğu ve bölgesel çatışma bölgelerine** odaklanmaktadır. 1985'te Çin Merkez Askerî Komisyonu (CMC), iki ülkeyle de bir savaşın olduğunu kabul etmiştir. Süper Güç ABD uzaktı ancak yerel bir savaş mümkündü ve bu nedenle hazırlanmak önemliydi. 1991 Körfez Savaşı sırasında ve sonrasında etkisini gösteren doktrin, **yüksek teknoloji koşullarında yerel savaş** olarak tanımlanmıştır. Bu değişime bağlı olarak düzenlenen **Millî Savunma Stratejik Değişiklikler Dokümanı** kapsamında ifade edilen stratejiyi **aktif** savunma yaklaşımı **çevresel** etki yaratma doktrini olarak tanımlamaktadırlar. Çinlilerin beklediği en olası savaş şekli "... **Çin sınırı boyunca büyük bir çatışma veya sınırlı bir savaş."** olarak ön plana çıkmaktadır. Bu noktada Çinli liderler **bölgesel hegemonyacılık ve yayılmacılık** tehditlerine bağlı olarak olası çatışmalar ile karşılaşacaklarına inanmaktadırlar.[22]

Çin Hava Kuvvetleri, Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşunu müteakiben Çin'in **yakın denizlerini** (Bohai Körfezi, Sarı Deniz ve Doğu ve Güney Çin Denizlerini kapsayan) savunmak maksatlı bir askerî stratejik konsept üzerine inşa edilmiştir. Hava ve deniz ope-

22 Patricia M. Fornes, "Modernizing The Chinese Air Force: Its Strategy, Budget and Capabilities", Maxwell Air Force Base, Alabama Nisan 1995, Erişim Adresi: https://nuke.fas.org/guide/china/agency/fornespm.pdf, (Erişim Tarihi: 20 Aralık 2021).

rasyonları, Halk Kurtuluş Ordusu (PLA) tarafından kazanılan Çin İç Savaşı'nda önemli bir rol oynamazken **Kızıl Ordu Komünist Birlikleri, deniz alanından gelen düşman hava ve deniz kuvvetleri tarafından** tehdit edilmiştir. 1949'da rejim, Çin Halk Cumhuriyeti'ni (ÇHC) güçlü **ABD Yedinci Filosu'nun** uçak gemilerine karşı korumak şöyle dursun, Tayvan ve Hainan adalarını işgal eden **Milliyetçi Çin hava ve deniz kuvvetlerinin saldırı ve tacizlerine karşı on bir bin mil kıyı şeridini ve altı binden fazla adayını savunacak donanıma** sahip değildi. Ekim 1949'da Halk Cumhuriyeti resmen ilan etmeden önce bile **komünist liderler güçlü deniz ve hava kuvvetlerine** olan ihtiyacı hemen fark ettiler. PLA'nın komutanı **General Zhu De, Nisan 1949'da Çin'in** "ulusal savunmayı artırmak için kendi hava kuvvetlerini ve donanmasını inşa etmesi gerektiğini" belirtmiştir.[23] Sınırlı savaş, bazılarının görüşüne göre, Çin'in Konfüçyüs geçmişini yeniden icat etme girişimleri ve savaşın sınırlandırılmasının eski Çin askeri kurallarına bağlılık olarak nitelendirilmiştir. Çin adım adım, **pasif savunmadan yüksek teknoloji koşulları altında sınırlı savaşın** "aktif savunması"na geçişi gündeme getirmiştir. Deng Xiaoping'in 1978'deki 11'inci Parti Kongresi'nin Üçüncü Plenumu'nda iktidara tam olarak dönmesinin ardından PLAAF, çok sayıda reform ve çalışma tarzında değişikliklere girişti. Sonuç olarak Çin'de 1979'dan bu yana doktriner tartışmanın değişmesiyle eşanlamlı olarak belirgin bir askeri modernleşme süreci fark edilebilir. **Sınırlı savaş** doktrininin **saldırgan olmayan** unsurunun, sürmekte olan **askerî modernleşme sürecinin** yavaş da olsa kesin olarak militanlaşması hiçbir şekilde görülemez.

Mevcut modernizasyon derecesinin (ekipman, eğitim ve altyapı açısından) Çin ordusunun modernleşme sürecinin başlangıcında başladığı çok düşük bazal seviyeleri göz önünde bulundurarak görülmesi gerekir. **Çin-Vietnam Savaşı sırasında (1979), PLAAF hazırlıksız yakalanmış ve Çin'in çabalarına önemli bir katkıda bulunmamıştır.** 1985'teki strateji değişikliğinin ardından, Çin askerî uzmanları PLA'nın odaklanması gereken beş tür savaş belirtti: 1) çekişmeli sınır bölgesiyle sınırlı küçük ölçekli çatışmalar, 2) Çin ana karası, denizleri ve adalar üzerindeki çatışmalar, 3) **sürpriz hava saldırıları, 4) Çin topraklarına kasıtlı olarak sınırlı saldırılara karşı savunma ve 5) Çin tarafından düşman topraklarına işgale karşı çıkmak için başlatılan cezalandırıcı karşı saldırılar.** Bu noktada Çin egemenliği korumayı ve olası tehditleri caydırabilmeyi amaç edinmiştir.[24]

Çin savaş doktrininin bir diğer kritik yönü, Çin'in teknoloji algısı ve askerî yeteneklerde oynadığı roldür. 1979'da Deng Xiaoping'in liderliğinde reform ve açılma dönemine başlayan Çin, Mao'nun makineleşmeye karşı insan gücünü vurgulayan **Halk Savaşı** (人民 战争) kavramından **modern savaş yeteneklerini geliştirme** ihtiyacında teknolo-

23 Daniel J. Kostecka, "China's Aerospace Power Trajectory in The Near Seas", *Naval War College Review*, Cilt: 65, Sayı: 3, 2012, ss. 105-121, Erişim Adresi: https://www.jstor.org/stable/pdf/26397310.pdf?refreqid=excelsior%3A5639d8eb19d8b190eb7972b37b273b69, (Erişim Tarihi: 21 Aralık 2021).

24 Allen, Krumel ve Pollack, s. 25; John W. Lewis ve Xue Litai, "China's Search for a Modern Air Force," *International Security*, Cilt: 24, Sayı: 1,1999, ss. 64-94, Erişim Adresi: https://muse.jhu.edu/article/447616, (Erişim Tarihi: 21 Aralık 2021).

jinin önemini vurgulayan bir istikamete evrildi. Çin savaş doktrininin bir diğer kritik yönü, Çin'in teknoloji algısı ve askeri yeteneklerde oynadığı roldür. 1979'da Deng Xiaoping'in liderliğinde reform ve açılma dönemine başlayan **Çin, Mao'nun makineleşmeye karşı insan gücünü** vurgulayan **halk savaşı** (人民 战争) kavramından modern savaş yeteneklerini geliştirme ihtiyacında teknolojinin önemini vurgulayan bir istikamete evrildi. Gözden geçirilmiş "Modern koşullarda halk savaşı (现代 条件 下 的 人民 战争)" kavramı; Çin'in **Çöl Fırtınası Harekâtı sırasında ABD ordusu tarafından sergilenen gelişmiş yeteneklere, özellikle de harekât alanındaki** bilgi üstünlüğünün ve hassas güdümlü mühimmatların (PGM'ler), modern savaşın temel bileşenleri olarak kullanımına tanık olduğu 1990'ların başlarına kadar ÇHKO'nun yol gösterici ilkesi olarak kaldı. **ABD'nin üstün savaş yeteneklerine ilişkin bu endişeler, Çin'in askerî liderlerini Çin askerî stratejisini yeniden değiştirmeye** sevk etti. 1993'ten başlayarak Çin Başkanı Jiang Zemin, ÇHKO'nun "modern, özellikle yüksek teknoloji koşullarında meydana gelebilecek yerel savaşları kazanmaya yönelik askeri mücadeleye hazırlandığını" duyurmuştur.[25]

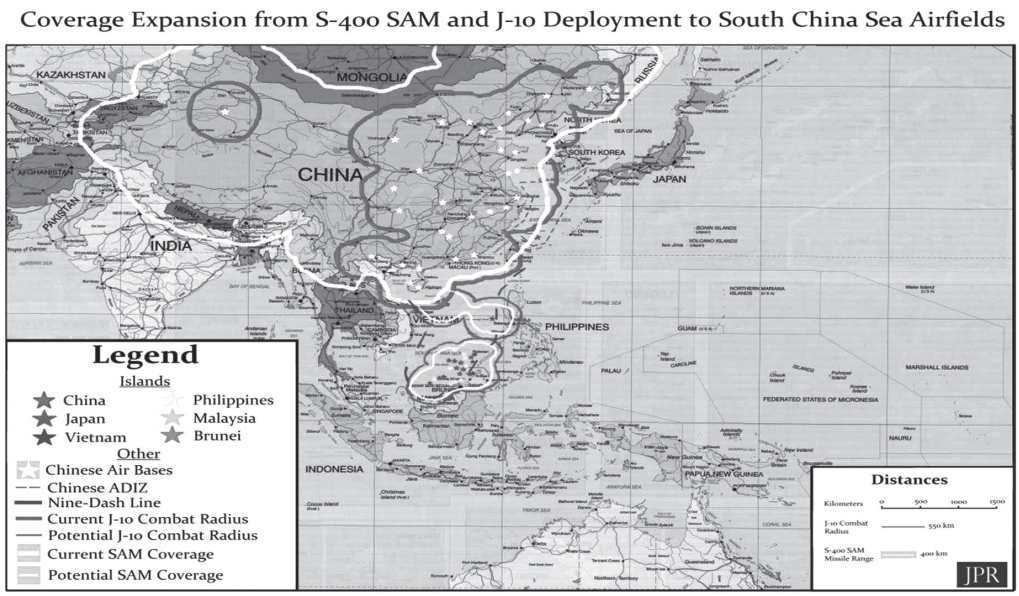

Figür 5. Çin S-400 Füze Menzilleri

1991'de Çin, Rusya'dan dört ila altı **S300PMU-1/SA-10 taburu i**çin ekipman satın aldı, ancak 1993'e kadar teslimat almadı. Bu füzeler **Pekin ve Wuhu ve Suixi'deki Su-27** hava üslerinin etrafına konuşlandırıldı. S-300, Çin'e 150 km'ye kadar menzillerde yüksek ve alçak irtifa hedeflerini durdurabilen füzelerle **ilk uzun menzilli hava savun-**

25 "ÇHKO Hava Gücü: Çin'in Hava, Uzay ve Füze Kuvvetlerinde Öncü Eğilimler", Air University, Montgomery.

ma sistemini temin etmiştir. S300 ayrıca **balistik füzelerin önünü kesmek için sınırlı bir yeteneğe** sahip olmuştur. S300'ün konuşlandırılması, **PLAAF'ın hava sahasını kontrol etme ve hava savunma görevlerini** yürütme yeteneğini büyük ölçüde artırmıştır. PLAAF 2004 Savunma Teknik İnceleme Raporu'nda, Çin'in hava sahasını koruma sorumluluğu ifa edebilmesi için **Hava Kuvvetlerinin taarruzi ve savunma operasyonlarını icra edebilecek yeni avcı uçaklarının** envantere dâhil kılınmasını, hava savunması ve füzesavar silahlarının geliştirilmesini, bilgi karşı önlemleri, erken uyarı ve keşif, stratejik hareketlilik ve entegre destek gibi operasyonlardaki yetenekleri geliştirmesi esasları benimsenmiştir. [26]

Figür. Çin Hava Kuvvetleri A2/AD Pasifik taarrız ve savunma menzilleri

PLAAF hava savunmasında birincil sorumluluğa sahiptir ve Çin'in savaş uçaklarının ve uzun menzilli karatabanlı hava savunmasının çoğunu işletmektedir. Bununla birlikte Halk Kurtuluş Ordusu Donanması (PLAN) deniz havacılığı da hava savunma avcı uçakları işletmektedir ve gemileri giderek daha yetenekli **karadan havaya füze sistemleri t**aşımaktadır. Çin hava savunması da seyir ve balistik füzeler de dâhil olmak üzere bir dizi potansiyel tehdide karşı savunma yapmalıdır. Hava savunma sorumluluklarının bölünmesi, karada konuşlu hava savunmalarının savaş uçaklarına karşı nispeten vurgu yapılması ve

26 PLAAF, dünyanın en gelişmiş uzun menzilli yüzeyden havaya füze (SAM) kuvvetlerinden birine sahiptir. Çin ayrıca Rusya'dan satın aldığı S-400'leri test etmektedir. Ayrıca kendi ürettiği HQ-19'u, balistik füze savunma (BMD) yeteneği ile test ediyor. SAM'lar, erken uyarı radarları, avcı uçakları (çoğunlukla PLAAF kontrolü altındaki), radarlar ve Pekin'in Güney Çin Denizi çıkışlarında proliferasyon yapan gemi ve uçaksavar füzesi sistemleri gibi güçlü bir entegre hava savunma sistemini destekliyor. Phillip C. Saunders ve Eric Quam, "The Future Force Structure of the Chinese Air Force", Air Force Academy, Ocak 2007, Erişim Adresi: https://www.researchgate.net/publication/254927824_The_Future_Force_Structure_of_the_Chinese_Air_Force, (Erişim Tarihi: 21 Aralık 2021).

seyir füzeleri ve balistik füzelere karşı savunmaya ne kadar çaba göstereceği konusundaki kararların hepsi PLAAF'ın güç yapısı üzerinde önemli bir etkiye sahip olacaktır. **ÇHKO hava ve füze unsurları,** Müşterek Taarruz Harekâtı'nı gerçekleştirmek için gereken uzun menzilli hassas vuruş yeteneklerinin büyük kısmını sağlamaktadırlar.[27]

1995'te ve daha sonra 1996'da **Çin Halk Cumhuriyeti (ÇHC) Tayvan kıyılarına** *füzeler fırlatmıştır*. Ayrıca Çin'in kıyılarından yüzlerce mil uzakta olmalarına rağmen iddia ettiği **Spratly Adalarındaki askerî tesisleri** de güçlendirmiştir. Daha yakın zamanda, ÇHC Tayvan'ın karşısında sürekli bir kısa menzilli füze konuşlandırmıştır. Özellikle Başkan Jiang Zemin'in görevdeki görevi sırasında Tayvan'ı Çin ana karasıyla yeniden birleştirme hedefi açıklanmıştır.[28] PLA bir bütün olarak onu nicelik ve ölçek modelinden daha **fazla kalite ve teknolojiye odaklanan bir modele taşımak için bir dönüşüm sürecini** hızlandırmıştır. Temmuz 2019'da Çin hükûmeti, Pekin'in askerî hedefleri hakkında bir güncelleme sağlayan Yeni Dönemde Çin'in Ulusal Savunması başlıklı **savunma teknik incelemesini** yayımlamıştır. PLAAF için bu; **daha küçük, daha esnek ve daha yetenekli** konuşlandırılabilir birimlere yapısal değişikliklerle profesyonelliğe yapılan iyileştirmelerin sağladığı, hem taarruz hem de savunma misyonlarına sahip **entegre hava ve uzay operasyonlarına yönelik bir harekat anlamına** gelir. 2017'de PLA, kısmen bu sürece yardımcı olmak için beş komutanlık çatısı altında yeniden düzenlenmiştir.

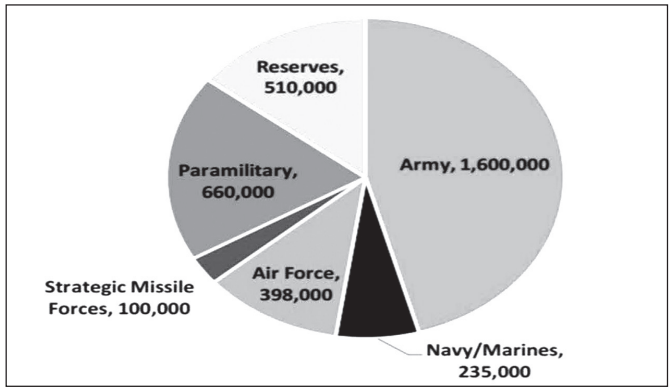

Figür 6. Çin Silahlı Kuvvetleri personel yapısı
Kaynak: IISS, Military Balance 2016, 240, Anthony H. Cordesman ve Joseph Kendall tarafından Center for Strategic and International Studies'den adapte edilmiştir.

27 Muharip uçaklarla hava savunmasına ilaveten ÇHKOHK, dünyanın en büyük ve gelişmiş Rus yapımı SA-20 (S-300PMU1/2) bataryasına, kendi üretimleri CSA-9 (HQ-9) bataryalarına sahiptir. 2018 yılından itibaren stratejik hava savunması kapsamında S-300'lerin yerini S-400/ Triumf Sistemeleri almaya başlamıştır. Ayrıca kendi üretimleri CSA-X-19 (HQ-19) balistik füze önleme sistemleri ÇHC hava savunmasının omurgasını oluşturmaktadır. Phillip C. Saunders ve Erik Quam, "Chapter 8: The Future Force Structure of the Chinese Air Force", Ocak 2007, ss. 376-436, Erişim Adresi: https://www.researchgate.net/publication/254927824_The_Future_Force_Structure_of_the_Chinese_Air_Force, (Erişim Tarihi: 21 Aralık 2021).

28 Bates Gill ve Michael E. O'Hanlon, "China's Hollow Military", *Brookings*, 1 Haziran 1999, Erişim Adresi: https://www.brookings.edu/articles/chinas-hollow-military/, (Erişim Tarihi: 22 Aralık 2021).

Halen PLAAF'ın üç teori seviyesi vardır: **stratejik, operatif ve taktik.** Tarihi boyunca, Hava Kuvvetleri yavaş yavaş harekât ve taktik teorisi ile kendi savaş operasyonlarına ve Sovyet doktrinine dayanan destekleyici düzenlemeler geliştirmiştir. Ancak bu gelişmeler, stratejik bir teori sevitesine yükselmemiştir. PLAAF'ın geleceği hakkındaki düşüncesinde ciddi değişiklikler, Deng Xiaoping'in 1985'te silahlı kuvvetleri "erken, büyük ve nükleer savaş" hazırlığından "deniz yetki alanları ve iddiaları da dahil olmak üzere Çin sınırları etrafındaki yerel sınırlı savaşlara" hazırlanmaya yönlendiren stratejik kararının bir sonucu olarak başlatılmıştır. Stratejik bir konsepte en yakın girişim 1987'de **komutan Wang Hai tarafından** başlatılmıştır. Bu yaklaşmıma göre Çin Hava Kuvvetlerinin "ülkenin hava sahasını savunmaktan eşzamanlı taarruz ve savunma yeteneklerine sahip bir hava kuvvetleri inşa etmeye geçme" hedefine sahip olması çağrısında bulunulmuştur. Bu değişiklikler arasında yeni öğretim materyalleri yazmak, eş zamanlı saldırı ve savunma yetenekleri üzerine araştırmalar yapmak ve harekât ve stratejik teori üzerine yeni taktiksel çalışmaların başlatılmasına karar kılınmıştır.[29]

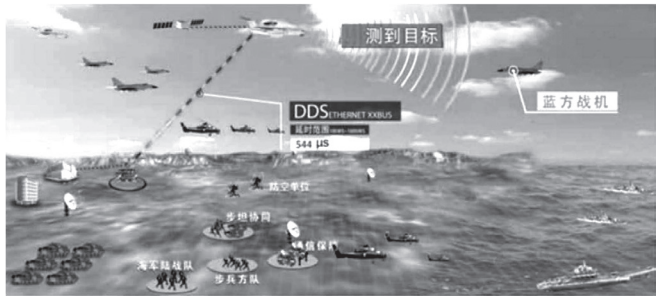

Figür 7. Çin Hava Kuvvetleri taarruz konsepti

ÇHC'nin 2049 yılına kadar "Çin ulusunun büyük gençleşmesi" hedeflerini elde etmek için başlatılan yeni ulusal güvenlik stratejisi, PLA'yı güçlendirme hedefleriyle derinden bütünleşmiştir. ÇHC'nin stratejisi, 2049 yılına kadar ABD'nin küresel nüfuz ve gücüyle eşleşmek veya aşmak, Hint Pasifik bölgesindeki ABD ittifaklarını ve güvenlik ortaklıklarını yerinden etmek ve pekin'in otoriter sistemi ve ulusal çıkarları için daha avantajlı olmak için uluslararası düzeni revize etmek için "Çin ulusunun büyük gençleşmesi"ni sağlamayı hedeflemektedir. Bu strateji, ÇHC'nin ulusal gücünü genişletmek için geniş kapsamlı çabaların kararlı bir takibi olarak nitelendirilebilir. COVID-19 salgınının getirdiği zorluklara rağmen **Pekin, ekonomik büyümesini istikrarlı hale getirmek, silahlı kuvvetlerini güçlendirmek ve küresel işlerde daha iddialı bir rol üstlenmek** de dâhil olmak üzere genel gelişimini ilerletme çabalarını halen sürdürmektedir. Doğu Asya'da **hava ve uzay üstünlüğü sağlamak** için PLAAF, maksimum etkiye sahip uygun fiyatlı hava ve uzay silahları geliştirmek. Çin, ***geniş sınırlar* ve yüksek küresel hedefler,**

29 Report Part Title: THE PLA AIR FORCE: Report Title: THE LESSONS OF HISTORY: Report Subtitle: THE CHINESE PEOPLE'S LIBERATION ARMY AT 75 Strategic Studies Institute, US Army War College (2003).

çeşitli rakipler üzerinde etki yaratmak için silahlar geliştirmelsi amaçlanmıştır. Önümüzdeki birkaç yıl içinde Çin; **Tayvan, Japonya ve Kore ile ilişkilere** çok dikkatli yaklaşacak. ABD ayrıca birçok tehdit içi senaryoda bir oyuncu olarak yer alıyor. Bununla birlikte Çin'in yerel hegemonyaya ulaştıktan sonra ABD ile geleneksel rekabete girişmesi kuvvetle muhtemeldir.[30] PLA'nın yeni yapılandırılmasında teorik yaklaşımlara bakıldığında, "sosyalist modernleşmeyi" korumak için lojistik coğrafyalarını geliştimek, Çin'in "uluslararası nüfuzunu" artırmak ve "küresel bir lider" olarak ortaya çıkmak için askerî yeteneklerini daha uzak yerlerde genişletme yeteneği sağlamak için hayati önem taşımaktadır.[31] Bu bağlamda Çin'in askerî reformlarının önemli bir yönü Merkezî Askerî Komisyonun (CMC) yeniden yapılandırılması olmuştur. Böylece güçlü komutanlık sorumluluk ve görev alanlarının daha küçük birimlere bölünmesi, merkez komitenin yeniden oluşturularak operasyonel boyuttaki komuta kontrol yapısının daha esnek bir seviyeye çıkarılması hedeflenmiştir. PLA merkezi yapısı "organize etme, eğitme ve donatma" görevlerine özel bir odaklanmaya geçiş yapmaktadır. [32]

Figür 8. Çin Hava Kuvvetleri karargâh teşkilat yapısı
Kaynak: DoD, Military and Security Developments Involving the People's Republic of China, 2016

30 Van Vranken Hickey, Dennis. "The Chinese Military", from Hickey, The Armies of East Asia. Boulder: Lynne Rinner Publishers. 2001.

31 Dong Wenxian, "On the 30th Anniversary of Publication of Deng Xiaoping's Article: Modern Warfare Demands Command of the Air", in Zhu Hui (ed.), *Strategic Air Force*, 1-3. Dong Wenxian, "The Expansion of National Strategic Space Calls for a Strategic Air Force", *Air Force News*, 2 Şubat 2008, s. 2, "Famous Military External Propaganda Expert Dai Xu was a Guest of Global Times to Discuss the 60th Anniversary of the PLA Air Force", *Global Times*, 12 Kasım 2009.

32 Joel Wuthnow and Phillip C. Saunders: "Chinese Military Reforms in the Age of Xi Jinping: Drivers, Challenges, and Implications", Center for the Study of Chinese Military Affairs Institute for National Strategic Studies China Strategic Perspectives, Sayı: 10, Washington, D.C. March 2017.

Hava Kuvvetlerine kaynak aktarımı son on yılda hızla gerçekleşmektedir ve 2018, 1949'dan bu yana ilk kez PLAA'nın ordudaki payının yüzde 50'nin altına düşmesine neden olurken diğer hizmetlerin payı da genişlemiştir. Temldeki bu kritik değişiklik, 2019'un Çin teknik lncelemesinin siber, elektronik ve diğer yollarla temassız savaşın insan gücünü giderek daha fazla gereksiz hâle getirdiği bir çağa dayanan "mekanizasyon" ve "bilgilendirme" yoluyla yeni "askerî işlerde devrim" olarak adlandırdığı şeyin altında yer alıyor.[33] Bu stratejinin uygulanması, Ladakh'taki Hint ve Çin kuvvetleri arasında Fiili Kontrol Hattı (LAC) boyunca devam eden stand-off'ta belirgindir. 1979'da Çin'in Vietnam'a karşı yürüttüğü askerî harekât, **PLA'nın komuta, lojistik ve iletişim alanlarındaki kritik zayıflıklarını** ortaya çıkarmıştır. İlk olarak PLA'nın operasyonel yapısı değiştirilmiş ve Çin savunma bakanlığı yeniden düzenlenmiştir. Çin'deki yedi askerî bölge beş harekât komutanlığı olarak yeniden dizayn edilmiştir: Kuzey, Güney, Doğu, Batı ve Merkez Tiyatro Komutanlığı. PLA'nın önemli bir özelliği, en son teknolojileri kullanmaya verdiği önemdir. Araştırmaya başladı ve kuantum bilişim ve **yapay zekâ (AI) gibi yeni nesil silah ve teknolojilere** büyük yatırımlar yapmıştır. Bu yeni nesil silahlardan bazıları, deniz gemilerinde mikrodalga enerji silahları ve railgun teknolojisini içerir.[34] **2020'nin sonları itibarıyla 32 ağır tugaydan 25'i** modern savaş veya hafif tanklarla donatılmıştır. PLA ayrıca hem havadan hem de karadan insansız araçlara bazı önemli yatırımlar yapmıştır. 2020 yılında hizmet üyeleri için drone teknolojisi ve sınır güvenliği üzerine bir kurs başlatmıştır. İHA'lar, piyadeleri görme hedefinin ötesinde bir davranış yürütmeleri için eğitmek için de kullanılmaktadır. Çin, 2020'de silahlı robotları ve 2021'de askerî tatbikatlarında kullandığı keşif robotlarını tanıtmıştır. Bu otomatik makineler, PLA'nın Çin sınırlarında sızma ve ek ateş gücüne karşı küçük ölçekli görevler yürütmesine yardımcı olacaktır.[35]

Haziran **2019'da Çin, özellikle gizli uçakları bulmak** için tasarlanmış ve anti-radyasyon füzelerinden bağışık olduğu söylenen yeni bir yüksek frekanslı yüzey dalgası radar sistemini başarılı bir şekilde geliştirdiğini duyurmuştur. 2016'da CMC, 2020'ye kadar askerî reform için bir taslak oluşturdu ve PLA'nın "nicel"den "niteliksel" bir güce dönüşümünü vurgulayarak esasen hizmetleri arasında bir "oran optimizasyonu" yaratmıştır. Çinli analistler, bu hedeflerin caydırıcılık, savaş operasyonları veya savaş (MOOTW) dışındaki askeri operasyonlarla gerçekleştirilebileceğini belirtmekte-

33 Kevin Pollpeter, *China Dream, Space Dream: China's Progress in Space Technologies and Implications for the United States* (US-China Economic and Security Review Commission 2015), ss. 96-98.

34 David Shlapak, "Equipping the PLAAF: The Long March to Modernity,' içinde Richard P. Hallion & Roger Cliff & Phillip C. Saunders (ed.), *The Chinese Air Force: Evolving Concepts, Roles, and* Capabilities (Washington DC: National Defense Univ. 2012), s. 191.

35 Hu Jiansheng and Liu Jinjun, "A Strategic Air Force Should Attach Importance to Building Long-Range Offensive Air Power", in Zhu Hui, *Strategic Air Force*, s. 122.

lerdir. İlk olarak stratejik hava kuvvetlerinin stratejik caydırıcılığa büyük katkı sağladığını vurgulamaktalardır. Burada Çin askerî uzmanları stratejik caydırıcılığın, nükleer caydırıcılıkla eş anlamlı olmadığını öne sürmektelerdir. Bu yaklaşıma göre caydırılık bütünsel olarak **nükleer, konvansiyonel, uzay ve bilgi savaşı yeteneklerinin yanı sıra ulusal gücün çeşitli askerî olmayan unsurlarını kapsayan daha geniş** bir kavramdır. Ayrıca Çinli stratejistler konvansiyonel güçlerin nükleer silahlardan daha kolay kullanılabilmesi nedeniyle stratejik caydırıcılığın giderek daha önemli bir bileşeni olduğunu savunmaktadır. **Modern bilgi harbi**, uzun menzilli taarruz hava gücü güçlü yıkıcı güce sahiptir, potansiyel düşmanı caydırmada hayati bir rol oynayabilir. PLAAF'ın modern savaşlardaki rolün binlerce kilometre öteden düşmana şiddetli ve ani bir saldırı başlatabilir. Yine hava gücü, düşmanın harekât sistemini hızla yok ederek düşmanın muharebe kabiliyetini azaltır ve savaşın hedeflerine ulaşmayı sağlayabilir. Bu değerlendirmeden de anlaşılacağı gibi **taarruz kabiliyeti modern bir stratejik hava kuvvetlerinin temel bir özelliği** olarak kabul görmektedir. Bu noktada Çinli stratejistler PLAAF'ın saldırı yetenekleri kapsamında stratejik, **sistematik ve kararlı sonuçlar** üretebilmesini talep etmektelerdir. Çin Hava Kuvvetleri uzmanları, hava harekâtının düşmanın ağırlık merkezini esas alacak saldırıları ile düşmanı stratejik olarak felç etmek veya düşman **stratejik karar vericilerin azim ve iradesine başka bir şekilde zarar vermek** gibi çatışmanın sonucunu doğrudan etkileyen sonuçlar elde etmeyi öngörmektedir. Bu noktada, gelecekte PLAAF'ın hâlâ çok agresif saldırı operasyonları gerçekleştirmesi için yeterli uçak ve silah sistemleri ile donatılmalrı planlanmaktadır. Diğer yandan PLAAF'ın iç afet ve yangın, deprem, su baskını gibi hâllerde, insani acil yardım operasyonlarında rol oynaması planlanmaktadır. **Afet yardım personelini ve malzemelerinin; yolların hasar görmesi veya engellenmesi veya uzak, dağlık bölgelere** ulaşmanın en hızlı yolu olması durumunda kulIanılması planlanmaktadır. Bu hedefler dâhilinde gelecekte PLAAF, uzay tabanlı veya havadan keşif sistemleri, komuta kontrol ağları ve iletişim yetenekleriyle de bu tür operasyonları destekleyebilir. Buna ek olarak **PLAAF arama kurtarma** operasyonlarında önemli bir rol oynayabilir. PLAAF'ın acil durum mühendisliği ve onarımlarına yardımcı olabilmesi hedeflenmektedir.[36]

36 Hu Jiansheng and Liu Jinjun, "A Strategic Air Force Should Attach Importance to Building Long-Range Offensive Air Power", in Zhu Hui, *Strategic Air Force*, 122, Ruan Kexiang, 'Several Theoretical Issues Concerning the Strategic Air Force,' in Zhu Hui, *Strategic Air Force*, 68-9, 32 Wang Mingzhi, "Thoughts on the Character and Building of a Strategic Air Force", *Air Force News*, 15 Ocak 2009, 33 Dong Wenxian, "Air and Space Defense: The Core Thinking in the Air Force's Strategy", *Air Force News*, 3 Mayıs 2008.

ÇİN HAVACILIK VE UZAY ENDÜSTRİSİ

Xi Jinping ve diğer üst düzey Çin Komünist Partisi liderleri hem Çin'i bir bilim ve teknoloji süper gücü hâline getirmek hem de yüksek teknolojili savaşları icra edebilecek ve kazanabilecek bir ordu inşa etmek için tasarlanmış politikalar uygulamaktadırlar. Çinli liderler, askerî ve sivil inovasyon kaynaklarının **birlikte inşa edilmesini ve paylaşılmasını** öngörmektedir. ÇHKOHK, savaş uçağı filosunu hızla modernize etmekte ve daha eski, daha az yetenekli uçakları kullanımdan kaldırmaktadır. Tarihsel olarak ÇHKOHK savaş uçağı filosunun çekirdeği 1950'ler Dönemi **Sovyet MiG-17 ve MiG-19/J-6 tip uçaklara** dayanıyordu. Aslında 1995 yılına kadar ÇHKOHK'**nin savaş uçaklarının yaklaşık %80'i bu uçakların farklı tipleriydi.**

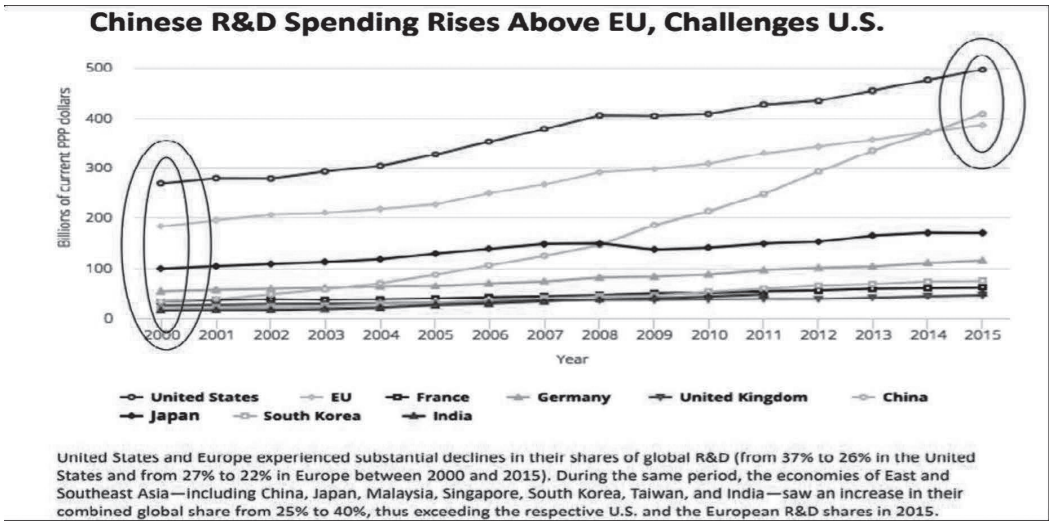

Figür. Çin Ordusu AR-GE harcamaları
Kaynak: National Science Foundation, National Center for Science and Engineering Statistics estimates, Ağustos 2017.

O zamandan beri ÇHKOHK, yaklaşık 3.500 eskimiş av önleme uçağını emekli etmiş ve sistematik olarak 1980'lerde 50 olan hava tümeni sayısı 2018'de dokuza düşürülmüştür. PLAAF kuvvet modernizasyonu için öncelikle Rusya'dan gelişmiş uçak tedariki, tasarım ve üretim için sürekli yerli üretim çabaları ile gelişmiş uçakların imali hedef edinilmiştir. Bu bağlamda Çin savaş uçakları için **motorlar, aviyonikler ve mühimmatların** tasarım ve üretimine öncelik verilmiştir. Bu makatla PLAAF, Çin Hava Gücü'nün yeteneklerinin hızlı bir şekilde en üst düzeye çıkarılması, yüksek teknolojiyi kullanabilen modern hava kuvvetlerinin ihdas edilmesi, yerli üretime öncelik veren bir atılım başlatılmıştır. PLAAF'ın her geçen gün giderek artan modern hava gücü yeteneklerine bağlı olarak **öncelikle Hint Pasifik'teki hava sahasındaki operasyonlarında baskın güç olarak** ön plana çıkması beklenebilir.

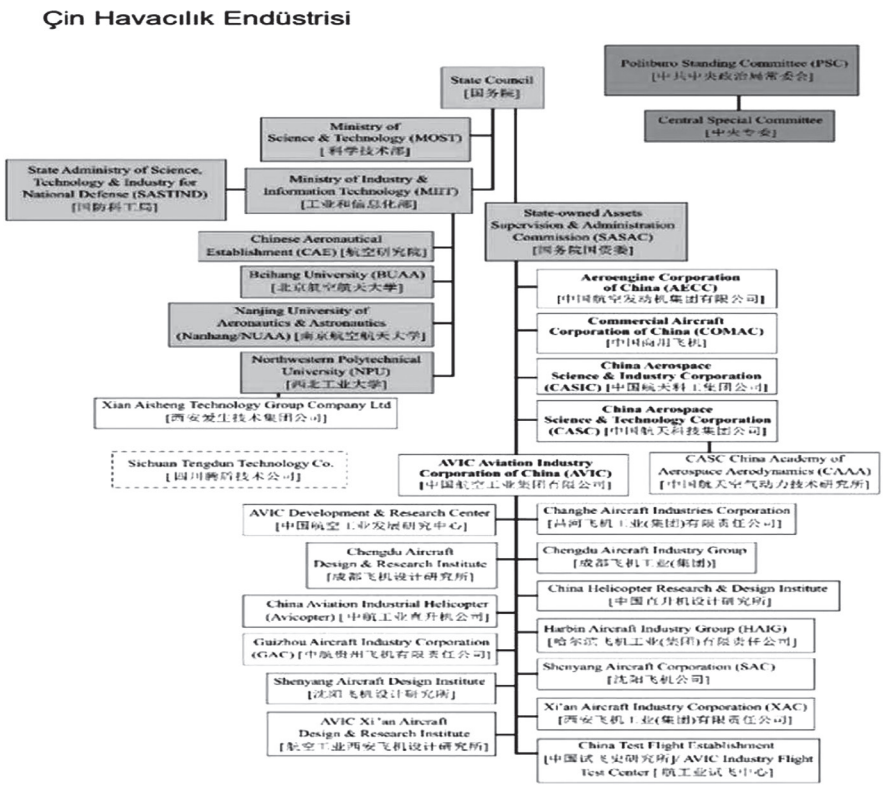

Figür 9. Çin havacılık endüstrisi sivil ve askerî sektörel yapısı

Çin, yetenekli modern gizli uçaklar da dâhil olmak üzere modern avcı uçaklarının gelişimini vurgulamaktadır. ABD Savunma Bakanlığı, **J-20 gizli avcı uçağının** Ocak 2011'deki ilk uçuşundan sonraki iki yıl içinde, Çin'in ikinci bir yeni nesil avcı uçağı proto tipini test ettiğini bildirmiştir. Prototip, J-31 olarak adlandırılır. Bir ABD F-35 avcı uçağına benzer boyuttadır ve J-20'ye benzer tasarım özelliklerini içeriyor gibi görünmektedir. Bu, uzun yıllardır Çinli stratejistlerin PLAAF'ın gizli uçaklar da dâhil olmak üzere gelişmiş avcı uçaklarının yerli gelişimini vurgulaması gerektiğini savunduğu gibi sürpriz olmamalıdır. Ayrıca PLAAF gelişmiş radar sistemlerine odaklanmakta ve havadan havaya füze yeteneklerini geliştirmektedir.[37]

Çin Komunist Partisi hem uzun hem de kısa vadeli ekonomik eğilimlere yanıt olarak yeni bir ekonomik stratejik görev veya **ikili dolaşım** adı verilen yeni bir **kalkınma modeli** açıklamıştır. Pekin'in MCF stratejisi, askerî amaçlar için gelişmiş çift kullanımlı teknoloji geliştirme ve elde etme hedeflerini ve ulusal savunma bilim ve teknoloji endüstrile-

37 Dong Wenxian, "Integration of Stealth and Non-Stealth Aircraft: The Development Direction of a Modernized Strategic Air Force", *Air Force News*, 15 Mart 2008, s. 2.

rinde reformu derinleştirmeyi içerir ve ÇHC'nin tüm ulusal güç araçlarını güçlendirmek için daha geniş bir amaca hizmet eder. **ÇHC'nin MCF geliştirme stratejisi birbiriyle** ilişkili altı çabayı kapsar: (1) Çin'in savunma **sanayi üssünü ve sivil teknolojisini** ve endüstriyel üssünü kaynaştırma, (2) **askerî ve sivil sektörlerdeki bilim ve teknoloji** yeniliklerini entegre etmek ve bundan yararlanmak, (3) **yetenek yetiştirmek, askerî ve sivil uzmanlık** ile bilgiyi harmanlamak, (4) askerî gereksinimlerin ***sivil altyapıya inşalanması*** ve askerî amaçlar için sivil yapılaşmadan yararlanma, (5) **sivil hizmetten yararlanma,** Çin Halk Cumhuriyeti'ni içeren askerî gelişmeler ile güvenlik gelişmeleri ve askerî amaçlar için lojistik yetenekleri ve (6) Çin'in ulusal savunma **seferberlik sistemini rekabet ve savaşta** kullanılmak üzere toplumunun ve ekonomisinin tüm ilgili yönlerini içerecek şekilde genişletmek ve derinleştirmek.[38]

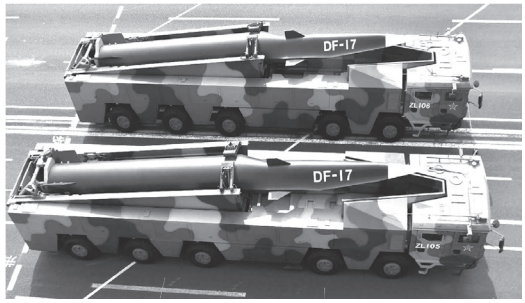

Figür. Çin DF-17 Hipersonik Füzeleri

ABD Hava Kuvvetleri Sekreteri Frank Kendall, Çin'in askerî modernizasyon programlarının beklenenden daha hızlı olduğunu ve ABD'nin "Çin'i korkutan" öncü teknolojilerle önde kalması gerektiğini ifade etmiştir. Kendall, ABD ve Çin'in hızlanan bir hipersonik silahlanma yarışına girdiğini ve ABD ordusunun Pekin'i "korkutabilecek" silahlar geliştirmek için yeterince çaba göstermediğini öne sürmüştür.

Figür 9. Çin yeni savaş uçakları J-20 stealth fighter jet, Y-20 ulaştırma uçağı, Z-20 genel maksat helikopteri, FC-31 stealth fighter jet uçağı, GJ-11 stealth SİHA

38 "Military and Security Developments Involving the People's Republic of China", 3 Kasım 2021, Erişim Adresi: https://media.defense.gov/2021/Nov/03/2002885874/-1/-1/0/2021-CMPR-FINAL.PDF, (Erişim Tarihi: 23 Aralık 2021).

Çin'in özellikle son 25 yılda hızla gelişen ekonomik ve teknolojik kapasitesi, ülkenin bölgesel bir güçten küresel bir güce dönüşme çabalarının itici gücü olmuştur. Bu dönüşüm sürecinde askerî kapasitenin artırılması için muazzam kaynaklar ayrılmaktadır. Çin'in yürüttüğü askeri modernizasyon projeleri incelendiğinde, bu çabaların belli alanlarda yoğunlaştığı görülmektedir. Bunlar **hava ve deniz sistemleri, elektronik ve siber harp ile roket ve füze teknolojileri** olarak sayılabilir. Çin'in ekonomik çıkarları, enerji kaynaklarına erişimi ile deniz ticaret hatlarının güvenliği, bölgesindeki ülkelerle yaşadığı egemenlik ve sınır sorunları ile ABD ile yaşanan rekabet, ülkenin silahlanma stratejisinde belirleyici rol oynamaktadır. Askerî gücünün etki yarıçapının ana karadan olabildiğince uzağa erişmesi, bu bağlamda Çin için hayati önem taşımaktadır. Dolayısıyla **ABD ile baş edebilecek nicelik ve nitelikte donanma ve hava gücü inşası** için Çin büyük yatırımlar yapmaktadır. Çin'in hava kuvvetlerine yaptığı yatırımların meyvelerini son 5-10 yıllık süreçte almaya başlandığını iddia etmek mümkündür. Özellikle **J-20 gibi yeni nesil bir platformun hizmete girmeye başlaması,** ABD ve bölgedeki müttefikleri açısından son derece olumsuz bir gelişmedir. Zira J-20, geleneksel olarak hava ve kara platformlarında sayısal üstünlüğe önem veren bir anlayıştan niteliksel (performans ve kabiliyet) üstünlüğü öne çıkaran bir anlayışa geçişin temsilcisidir. **J-20 ile birlikte Y-20 stratejik nakliye uçağı ve KJ-200** havadan erken ihbar ve komuta kontrol uçağı projeleri, Çin Hava Kuvvetlerinin bu yeni döneminin diğer ana unsurlarıdır. [39]

Çin'in elektronik harp ve sensör alanlarında kaydettiği gelişmelerle birlikte ele alınırsa J-20 başta olmak üzere hava kuvvetleri projelerinin, ana karanın yakın çevresiyle sınırlı bir bölgesel güçten uzun erime sahip küresel bir güce geçişteki en önemli araçlardan biri olacağı iddia edilebilir. **Çin havacılık sanayisi, kurulduğu 1951 yılından itibaren ülkenin en yakın müttefiki Sovyetler Birliği'nden yoğun teknik ve teknolojik destek** almıştır. Bu destek ile çok sayıda Sovyet üretimi uçak ve helikopter tedarik edilirken bunların Çin yapımı kopyaları da üretilmiştir. **1960'ların ikinci yarısından 1980'lere kadar iki ülkenin bozulan** ilişkileri ve Çin'in içinde bulunduğu ekonomik koşullar nedeniyle havacılık sektörü duraklama sürecine girmiştir. Soğuk Savaş'ın sona ermesinden hemen sonra başlatılan endüstriyel reform ile yeniden yapılandırılan **havacılık sanayisi, büyük altyapı yatırımı** yapmış, Batı ve Rusya ile ilişkiler hızla gelişmiş ve bunların sonucu olarak ülkeye kayda değer teknoloji girdisi sağlanmıştır.

39 Arda Mevlütoğlu, "Çin Yenilenen Hava Kuvvetleri ile ABD'ye Meydan Okuyor", Anadolu Ajansı, 19 Mart 2018, Erişim Adresi: https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/cin-yenilenen-hava-kuvvetleri-ile-abd-ye-meydan-okuyor/1093006, (Erişim Tarihi: 23 Aralık 2021).

Figür 9. Çin Hava Kuvvetleri J-20 ve J-31 savaş uçaklarının performansları

Çin Hava Kuvvetlerinin kuvvet yapısı, geleneksel olarak eski Sovyet/Rus savaş uçaklarının Çin yapımı kopyaları ve bunların türevlerinden müteşekkildi. 1960'lı yıllarda MiG-21 (NATO kodu "Fishbed") uçağının Çin yapımı türevi J-7 av-bombardıman uçağı ile MiG-19'dan türetilen Q-5 taarruz uçakları ile ilk özgün tasarımlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Yerli havacılık sanayisinde artan tecrübe ve teknoloji altyapısı ile 1980'lerin ikinci yarısından itibaren özgün Çin tasarımı hava araçları ve alt sistemleri geliştirilmeye başlanmıştır. Bu süreçte yalnızca uçak tasarımları değil, elektronik ve motor gibi önemli alt sistemlerde de yerli ürünler ortaya çıkmıştır. 1990'ların ikinci yarısında başlayan J-10 projesi, Çin'in askerî havacılık alanındaki en önemli atılımlarından biriydi. **İsrail'in, ABD baskısıyla iptal ettiği Lavi Projesi'nde elde ettiği bilgi birikimi ve teknolojiyi aktardığı iddialarına konu olan J-10, ilk uçuşunu 1998** yılında gerçekleştirmiş ve resmî hizmete 2006 yılında girmiştir. Tek motorlu, genel tasarım özellikleri itibarıyla ABD üretimi **F-16 savaşan şahin ile kıyaslanabilecek nitelikte bir uçak olan J-10, menzili ve görev yarıçapı itibarıyla Çin hava sahası** ve yakın çevresinde görev yapabilecek bir uçaktır. Hâlen 350-400 civarında J-10'un hizmette olduğu tahmin edilmektedir.

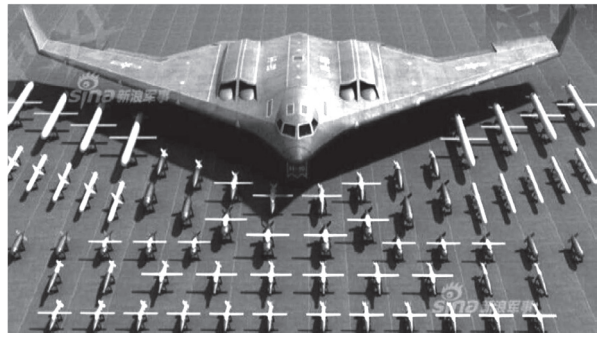

Figür 9. Çin stealth yetenekli uzun menzilli bomnbardıman uçağı

Kendi özgün tasarım ve geliştirme projeleri üzerinde çalışan Çin, 1990'ların başlarından itibaren Rusya'dan büyük miktarlarda modern muharip uçağı ve bunların üretilmesi için teknoloji de transfer etmiştir. Bu iş birliğinin en önemli kalemini **Su-27 av bombardıman uçakları teşkil etmiştir. 1992-2002 arasında üç kafile ile toplam 78 Su-27 teslim alınmıştır.** 1999-2006 arasında da J-11A adı ile 105 uçak lisans altında Rusya'dan sağlanan kitlerin montajı ile üretilmiştir. 2000'lerin ikinci yarısında J-11B adlı, özgün Çin elektronik sistemlerinin ağırlıklı olarak kullanıldığı bir model ortaya çıkmıştır. Bu uçağın, lisans anlaşmasına ve fikrî mülkiyet haklarına aykırı şekilde kopyalanmış bir Su-27 modeli olduğu iddia edilmiştir. *Çin ayrıca J-11B'nin çift kişilik ve uzun menzilli* taarruz görevlerinde kullanılan yeni nesil versiyonu olan J-16'nın üretimine 2012 yılında başlamıştır. Ancak J-11B'de kullanılan WS-10 turbofan motorlarının J-16 için yetersiz kaldığı yönünde değerlendirmeler mevcuttur.[40] Çin, yeniden inşa etmek üzere Ukrayna'dan 1998 yılında Varyag uçak gemisini satın aldıktan sonra bu gemide kullanmak üzere savaş uçağı arayışını da aynı dönemde başlatmıştır. Bu kapsamda ilk olarak *Rusya'dan, Su-27'nin uçak gemisi türevi olan Su-33 alımı için görüşmeler başlatıldıysa da bu girişim sonuçsuz* kalmıştır. Ukrayna'dan satın alınmış olan bir Su-33 prototipi kullanılarak 2006 yılında yeni bir uçak geliştirme projesi başlatılmıştır. J-15 adı verilen ve görsel olarak Su-33'ün kopyası olan bu uçak ilk uçuşunu 2009 yılında, Liaoning adı verilen uçak gemisine de ilk inişi 2012 yılında gerçekleştirmiştir. Çin, 2015 yılında 2 milyar dolar tutarında bir sözleşme ile Rusya'ya 24 adet yeni nesil Su-35 savaş uçağı siparişi vermiştir. Bu uçağın ilk ihracat satışı olan sözleşme kapsamında teslimatlar 2016 sonunda başlamıştır. Elindeki platformlarla bu uçak; mukabil deniz harekâtı (taarruz ve savunma) (ASuW), deniz karakol, deniz altı karşı harekâtı **(ASW), HİK, HYİ ve lojistik görevleri yapabilmektedir**. ÇHC'nin ilk uçak gemisi deniz havacılığında yepyeni bir dönemi başlatmıştır. Deniz Havacılığının sorumluluk alanları (AOR) hem kıyı hem de mavi su bölgelerini içerir. Vazifesi hem deniz yüzeyini hem de hava sahasını korumayı,

40 Air Force intel eyes new Russian, Chinese bombers in 2020sAuthor(s): Jason Sherman Source: Inside the Air Force, Cilt 27, Sayı 38 (September 23, 2016), ss. 3-4

su üstü gemisi operasyonlarını ve diğer tanımlanamayan görevleri desteklemeyi içeren çeşitli görevlerden oluşur.[41] **Donanma Havacılığı ve ÇHKOHK**, 2013'ten beri Batı Pasifik üzerinde bombardıman uçakları uçurmaktadır. 2013 ve 2014 yıllarında, Donanma Havacılık bombardıman uçağı ve keşif uçakları, Filipinler'in batısında yer alan Filipin Denizi'ndeki ÇHKODK gemi operasyonlarına entegre edilmiştir. Özellikle Temmuz ve Eylül 2013'te, bir Y-8 gözetleme uçağı ve bir H-6 bombardıman uçağı, Miyako Kanalı üzerinden uluslararası hava sahasında uçmuştur. İki Y-8 ve iki H-6, Ekim 2013'te arka arkaya üç gün boyunca aynı rotada ve bir Y-8 ve iki H-6, Mart 2014'te aynı rotada uçtu. Aralık 2014 ortası **Okyanusta Devam Etme Tatbikatı** sırasında ÇHKODK H-6 deniz taarruz kabiliyetine sahip bombardıman uçakları hem Y-8 hem de Y-9 keşif uçakları aynı görevi dört sefer, Batı Pasifik'teki çok filolu, çok katılımlı bir tatbikatın parçası olarak Okinawa'nın güneyinde uçuş yapmıştır.

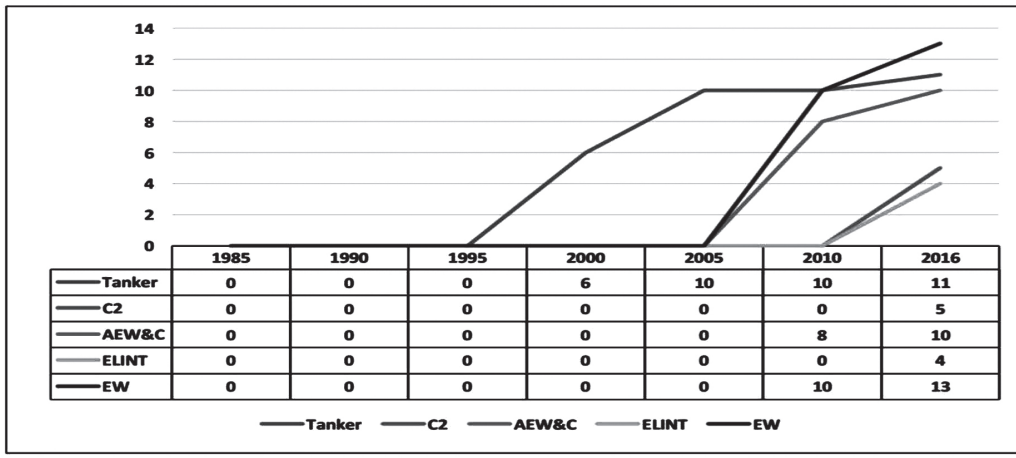

	1985	1990	1995	2000	2005	2010	2016
Tanker	0	0	0	6	10	10	11
C2	0	0	0	0	0	0	5
AEW&C	0	0	0	0	0	8	10
ELINT	0	0	0	0	0	0	4
EW	0	0	0	0	0	10	13

Source: IISS, *Military Balance,* 1985-2016, adapted by Anthony H. Cordesman and Joseph Kendall at the Center for Strategic and International Studies.

Figür 13. Çin Hava Kuvvetleri Kuvvet yapısı 1985-2016

ÇHKODK, 2012'den itibaren sabit kanatlı uçak filosunun tüm modernizasyonuna başlamıştır. Birlikler, daha modern 3. nesil uçakları envanterine katarak eski J-7, J-8, Q-5 ve H-5 uçaklarını aşamalı olarak kaldırmıştır. Kuvvet artık açık deniz hava savunması, deniz taarruzu, deniz devriyesi / ASW ve uçak gemisine dayalı operasyonlar dâhil olmak üzere çok çeşitli görevler için donatılmıştır. Bugün **Deniz Havacılığı, J-10A ve yurt içinde üretilen J-11B gibi modern, yerli üretim dördüncü nesil savaş uçağı teslimatlarını almaktadır.** Modern radarlar ve cam kokpitlerle donatılmış, PL-8 ve PL -12 hava-hava füzeleri taşıyabilen deniz havacılığı J-10A'lar ve J-11B'ler,

41 The Future Force Structure of the Chinese Air Force Author(s): Phillip C. Saunders and Erik Quam Source: Asia Policy, No. 4 (JULY 2007), ss. 95-100.

Çin envanterindeki en modern uçaklar arasındadır. Bu uçaklar, daha uzun menzilleriyle genişletilmiş hava devriyesi kapasitesine sahiptir. Deniz havacılığın taarruz gücü için **JH-7 ve JH-7A uçakları H-6 uçaklarını** desteklemektedir. ÇHKODK üç ana helikopter tipi işletmektedir: yerli üretim Z-9 ve Z-8/Z18 ile Rus yapımı Helix. Birincil kullanılan tip, Z-9C helikopteridir. Z-9 Airbus, AS 365 N Dauphin helikopterinin lisanslı kopyasıdır. Z-9 C ise deniz havacılık çeşididir. **ÇHKODK, Liaoningde kullanılmak üzere Z-18 büyük gövdeli helikopterleri kullanmaktadır. Z-18 üç farklı tiple ulaştırma, karşı denizaltı** ASW (Z-18F) ve HİK (Z-18J) görevlerini yapmaktadır. Ka-28 Helix helikopterleri ASW, A/K ve lojistik destek maksatlı yaygın olarak kullanılan tek ithal helikopterdir. Deniz havacılığı 350 savaş kapasiteli uçağa ve helikopterlere sahiptir.[42]

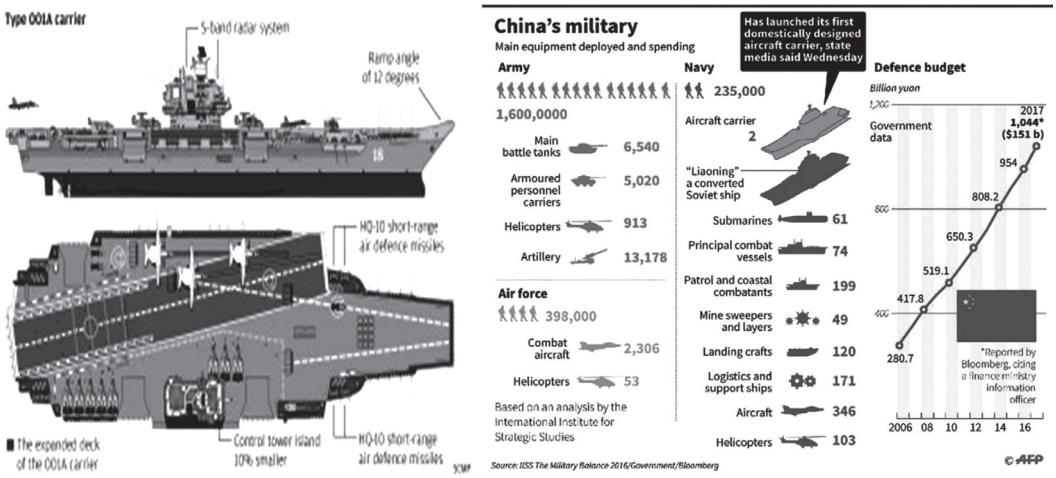

Figür 9. Çin Uçak gemisi ve donanma havacılığı

EW doktrini, düşman elektronik ekipmanlarını bastırmak veya aldatmak için elektromanyetik spektrumlu silahlar kullanmayı vurgular. PLA EW stratejisi, düşman bilgisayar ve bilgi sistemlerine ek olarak radyo, radar, optik, kızılötesi ve mikrodalga frekanslarına odaklanır. Çin stratejisi, **EW'nin savaşın sonucunu belirlemede kilit öneme sahip olabilecek ve geleneksel kara, deniz ve hava kuvvetlerine eşit olarak kabul edilmesi gereken hayati bir dördüncü** boyut olduğunu vurgulamaktedir. PLA, EW'yi önemli bir kuvvet çarpanı olarak görmektedir, büyük olasılıkla bir çatışma sırasında tüm savaş silahlarını ve hizmetlerini desteklemek için kullanacaktır. PLA EW birimleri, ordunun simüle edilmiş EW ortamlarında güç-onforce, gerçek ekipman çatışma operasyonları yürütmeye olan güvenlerini artırmaya yardımcı olan EW silah, ekipman

42 Daniel J. Kostecka, "PLA Doctrine and the Employment of Sea-Based Airpower", *Naval War College Review*, Cilt: 64, Sayı: 3, 2011, ss.10-30, Erişim Adresi: https://apps.dtic.mil/sti/pdfs/ADA631476.pdf, (Erişim Tarihi: 24 Aralık 2021).

ve **performans anlayışını test ederek baskın ve hava önleme** operasyonları yürütmüştür. EW silahlarının araştırılması ve konuşlandırılmasındaki gelişmeler bu tatbikatlarda test edilmektedir ve etkili olduğu kanıtlanmıştır. Bu EW silahları, birden fazla iletişim ve radar sistemine ve GPS uydu sistemlerine karşı sıkışma ekipmanlarını içerir. EW sistemleri hem taarruz hem de savunma operasyonları için tasarlanmış diğer deniz ve hava tabanlı platformlarla da konuşlandırılmaktadır.[43] Şu anda Çin Xi'an Uçak Sanayi Şirketi gelecek vadeden bir stratejik bombardıman füze gemisi H-20 geliştirmektedir. Bu, elecekte uzun mesafeli havacılık PLA Hava Kuvvetlerinin radikal bir modernizasyonudur. Çinli uçak üreticileri sırlarını açıklamak için acele etmese de yabancı uzmanlar hâlâ mevcut sınırlı verileri kullanarak gelecekteki uçakların görünümünü ve yeteneklerini belirlemeye çalışmaktadır.[44]

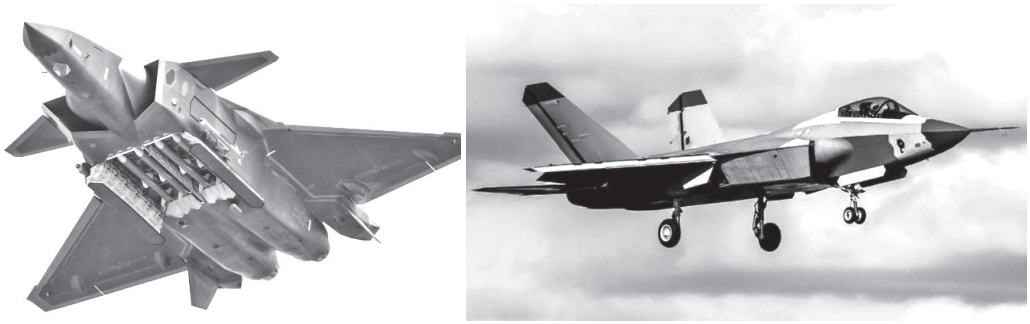

FİGÜR 9. J-20 ve J-31 savaş uçakları

ÇİN'İN UZAY FAALİYETLERİ

Uydular, 21'inci yüzyılda askerî gücün kritik bileşenlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Uluslararası ilişkiler disiplinin ana konularından savaş, gelişen teknoloji ile birlikte farklı savaş alanlarına **(siber ve uzay gibi) kayarken bu savaşlarla ilgili silahlar da aynı şekilde değişim göstermiştir.** İnsanların yaşam alanı dünyanın bulunduğu uzay, herkese ait olan hiçbir devletin egemenlik kuramayacağı bir alan olarak uluslararası antlaşmalarda belirtilir. Soğuk Savaş Dönemi'nde ABD-SCBB rekabeti uzayı stratejik bir alan olarak önem kazanmasına neden olmuştur. Günümüzde küresel rekabet **ABD ve Çin- Rusya arasında yoğun** bir şekilde devam etmekle beraber Ku-

43 "Report Part Title: PLA AIR FORCE (PLAAF) Report Title: Chinese Strategy and Military Modernization in 2016 Report Subtitle: A Comparative Analysis Report Author(s): Anthony H. Cordesman and Joseph Kendall Published by: Center for Strategic and International Studies (CSIS) (2016.

44 Peter Suciu, "What We Know about the Xian H-20, China's New Stealth Bomber", *Business Insider,* 10 Haziran 2021, Erişim Adresi: https://www.businessinsider.com/what-we-know-about-xian-h20-china-new-stealth-bomber-2021-6, (Erişim Tarihi: 24 Aralık 2021).

zey Kore'nin uzay çalışmaları ile İran'ın uzay çalışmaları da hızla devam etmektedir.[45] 1991 Körfez Savaşı'ndan bu yana çatışmalarda hava ve uzay gücünün oynadığı baskın rol, Çin askeri yazılarında iyi tanındı ve PLAAF'ı stratejisini ve satın alma politikalarını yeniden değerlendirmeye zorladığı görülüyor. Pekin'in Tayvan Boğazı'ndaki olası bir çatışma endişesi, **PLA'nın hava kuvvetleri misyonlarını ve modernizasyon programlarını** tartışmasıyla da yoğunlaştı.[46] Son on yılda Çin'in uzay yeteneklerinin büyümesi, genel Çin gücünün büyümesine karşılık gelen etkileyici olmuştur. **Dış mekân, son otuz yılın çoğunda jeopolitikten nispeten barışçıl ve bağlantılı kalmış olsa da bir kez daha dünyadaki çatışmaların** bir tezahürü olan büyük güç yarışmasının kalbinde yer almaktadır. Çin bu yetenekleri Amerika Birleşik Devletleri'nde bir gözle geliştirirken bu yeteneklerin etkisi Hint-Pasifik'te de hissedilecektir. Söz konusu ekonomik, sosyal ve güvenlik riskleri göz önüne alındığında Hindistan, Çin'in büyüyen uzay yeteneklerine daha fazla dikkat etmeli ve bazı güvenlik açıklarını ve boşlukları ele almalıdır.

Figür 9. Çin uzay faaliyetleri

Çin sadece uzayda barışçıl kullanımlar peşinde olduğunu iddia etmeye devam etmektedir çünkü doğal stratejik ve güvenlik riskleri Çin'in uzayda son gelişmeler hakkında diğer ülkelerden artan endişeler olmuştur. Son yirmi yılda ÇHC, diğer ulusların, özellikle de ABD'nin savaşlarını nasıl yaptıklarına dikkat etmiştir. Uzay sürekli olarak **Halk Kurtuluş Ordusu'nun (PLA) gelecekteki çatışmayı düşün-**

45 Uzay gücü, bir devletin uzayı kendi ulusal amaçları için kullanabilme yeteneğidir. Bu güç gözlem amaçlı bilgilerin toplanması gibi hem askerî hem de dünya kaynakları için araştırma yapma, deneyler gerçekleştirme olarak askerî olmayan unsurların birleşiminden oluşur. Ulusal gücün hem askerî hem de sivil unsurlarından oluşur. Bir ulusun astronot yetiştirme kapasitesi, uzay teknolojisi ve uzayı kendi ulusal çıkarları için kullanabilme yeteneği uzay gücünü oluşturmaktadır. Aşkın İnci Sökmen, "Yeni Savaş Alanı: Uzay", *Security of the Future*, Erişim Adresi: https://tasam.org/Files/Icerik/File/Gelecegin_g%C3%BCvenigi_%C4%B0GK_4_EKT_(2)_pdf_9e23cf81-08d6-4065-858d-5639c5ee70b7.pdf, (Erişim Tarihi: 24 Aralık 2021).

46 Xiaoming Zhang and Sean D. McClung, "The Art of Military Discovery: Chinese Air and Space Power Implications for the USAF", *Strategic Studies Quarterly*, Cilt: 4, Sayı: 1, 2010, ss. 36-62, Erişim Adresi: https://www.jstor.org/stable/pdf/26269778.pdf?refreqid=excelsior%3A4e04ded74a6d07502f1de8518d9311b8, (Erişim Tarihi: 24 Aralık 2021).

mesinin bir parçası olmuştur. Aynı zamanda ÇHC kendi önemli uzay varlığını yaratmak için yeterli kaynaklara sahip, dünyanın en büyük ikinci ekonomisine gelişmekte olan bir ülkedir. Orta Doğu, Balkanlar ve Orta Asya'daki önceki çatışmaların aksine ABD, Batı Pasifik'te bir çatışmaya girerse Amerika'nınkine karşı koymak için kapsamlı bir dizi uzay yeteneğine sahip bir ulusla karşı karşıya kalacaktır.

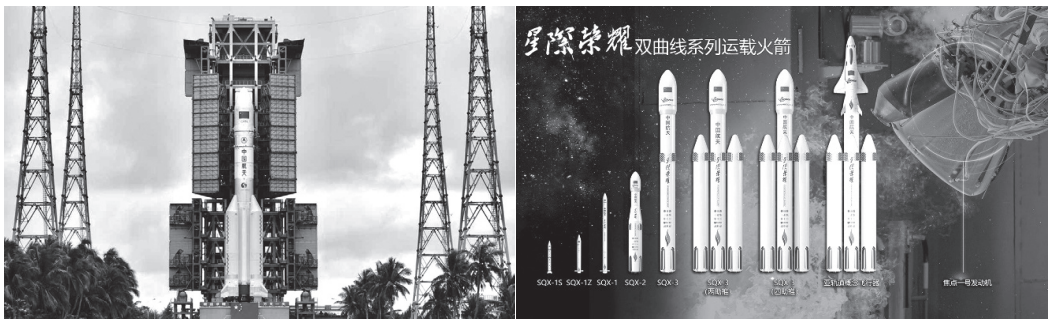

Figür 9. Çin füze rampası ve Shian Quxian serisi roketler

Çin uzay programının başlangıcı, 1950'lerin sonlarında Sovyet teknolojik yardımıyla ve ABD füze programı hakkında biraz bilgi sahibi olduğu bildirilen yabancı kaynaklara modellenen füzeler üzerindeki araştırma ve geliştirmeye (AR-GE) kadar izlenebilir. Bu programda kritik rol oynayan politikacılar **Zhou Enlai, Lin Biao ve Dörtlü Çete'yd**i. Zhou ve Lin, Çin'in uzaydaki başarılarının **uluslararası prestije çevrileceğine** inanıyordu. Dörtlü Çete'nin çıkarı, uzay operasyonlarının odak noktasını Pekin'den Şanghay'a taşıma girişimlerine dayanıyordu. 1975 yılında haberleşme uydularının gelişmeleri Devlet Planı'na dâhil edildi. Deng Xiaoping yönetimindeki askeri uzay programı jeosenkron iletişim uydularına odaklandı. PLA'nın ABM programı iki füzesavar sisteminin inşasını içeriyordu: Fan Ji (karşı saldırı) 1 ve Fan Ji 2. Bir Fan Ji 3 de tasarlandı ancak Fan Ji programının Kültür Devrimi'nin kaosundan kurtulamayacağı bildirilmektedir. 1990'ların ortalarından kalma PRC havacılık ve uzay mühendisliği raporları da ÇHC'nin **füzesavar veya anti-uydu sistemleri geliştirdiğini göstermektedir.** Roket teknolojisindeki arama ve geliştirme, Çin Uzay Teknolojisi Akademisinin (CAST) sorumluluğundadır, Çin Fırlatma Aracı Teknolojisi Akademisi (CALT) ise uzay fırlatıcılarının geliştirilmesinden sorumludur. Şu anda roket gelişmeleri Havacılık-Uzay Endüstrisi Bakanlığı (MAI) kapsamındadır. Çin'in uzay fırlatıcıları yerli olarak inşa edilmiş ve Chang Zheng (CZ) (Uzun Yürüyüş) olarak adlandırılan ilk nesil, Nisan 1970'te Çin'in uzaya ilk uydusunu yerleştirmiştir. **Bu, Çin'i dünyanın en seçkin uluslararası kulübünün beşinci üyesi yapmış ve Dünya'nın yörüngesine bir uydu fırlatabilmiştir.** İlk günlerinden beri CZ roketleri önemli ölçüde gelişmiştir. CZ serisinin bir varyasyonu, Şanghay'da geliştirilen FB-1 (WW, Feng Bao veya Storm) roketidir.

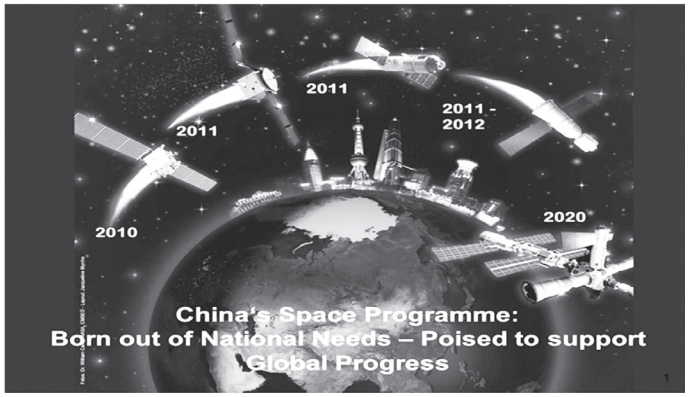

Figür 9. Çin uzay programlarındaki gelişim

Roketin özelliklerinden biri, aynı anda birden fazla uydu fırlatabilmesidir. FB-1 roketleri hizmete girdiği andan **Eylül 1988'e kadar altı uydu fırlatmıştır.** Jeostatik yörünge fırlatmaları takip versiyonları, CZ-3 ve CZ-4 roketleri tarafından üstlenilir. CZ-3 roketleri 1984'te hizmete girmiş ve o zamandan beri Çin uydularının 1988 ve 1990 CZ-4 fırlatmaları hariç bu yörüngeye tüm fırlatmaları gerçekleştirmiştir. Çin'in uydu uygulamalarını geliştirmesi uzaktan algılama, iletişim ve uzay fiziği keşif alanlarına odaklanmıştır.

Cast, uygulamaların çoğunu geliştirir. Bu uyduların çoğu kurtarılabilir uzaktan algılama olmuştur. Çin, 1990'da Asiasat-1C, Arabsat-1C, Freja ve 1992'de iki Aussat uydusunun fırlatılmasıyla uluslararası uydu fırlatma pazarına girmiştir. Çin ayrıca yüksek kapasiteli haberleşme uyduları ve çok amaçlı ***Dünya kaynak uyduları***, büyük hacimli ve uzun ömürlü iletişim ve yayın uyduları ve uydular için yer uygulama sistemleri gibi alanlarda araştırma yapmaktadır. Bu bağlamda Çin'in uzay politikası, her türlü uzay uygulama uydu sisteminin geliştirilmesinin yanı sıra bir uzay istasyonu, ağır bir fırlatma aracı ve bir uzay ulaşım sistemi inşasını projelendirmiştir: **15 Ekim 2003'te, yerel saatle 09.00'da, Jiuquan'da taikonaut, Shenzhou V. Böylece, Sovyetler Birliği ve Amerika Birleşik Devletleri'nden sonra, uzaya bir adam gönderen özel ülke kulübüne başarıyla** yükselmiştir. 16 Ekim 2003'te, 38 yaşındaki Yarbay Yang Liwei, İç Moğolistan Özerk Bölgesi'nin çayırlarına adım atarak uzaya giden ilk Çinli olarak 21 saatlik yolculuğuna son vermiştir. Dünya'nın yörüngesinde 14 kez (21 saat 23 dakika) yaklaşık 600.000 km yol kat etmiştir. Ekim 2005'in ortalarında astronotlar Fei Junlong (40) ve Nie Haisheng (41), Jiuquan Uydu Fırlatma Merkezi'ndeki Shenzhou VI uzay aracına binerken bir milyardan fazla gözün odağı olmuşlardır.[47] Çin, 2003 yılında uzaya insan fırlatanın üçüncü ülkesi olmuş ve o zamandan beri uzay programını genişletmiştir. Çin'in uzay yetenekleri ekonomik kalkınma, güvenlik

47 Jayan Panthamakkada Acuthan, "China's Outer Space Programme: Diplomacy of Competition or Co-operation?", *China Perspectives,* Sayı: 63, January-February 2006, Erişim Adresi: https://journals.openedition.org/chinaperspectives/577, (Erişim Tarihi: 24 Aralık 2021).

ve iç prestij de dâhil olmak üzere çeşitli stratejik hedeflere hizmet etmektedir. Xi**, Çin'in uzay başarılarını Çin rüyası gibi diğer retorik girişimleriyle** bağdaştırmaktadır. Özellikle iç politika, Çin'in en pahalı ve zor alan hedeflerinden bazılarını açıklamaktadır. Çin ne zaman Ay'ın uzak tarafına ya da Mars'a inse ya da uzaya bir insan gönderse CCP, Çin'in uluslararası konumunu geri kazandırdığını iddia edebilir. Bu, Çin'in "Aşağılama Yüzyılı" hakkındaki milliyetçi anlatılar nedeniyle Çin bağlamında önemlidir.

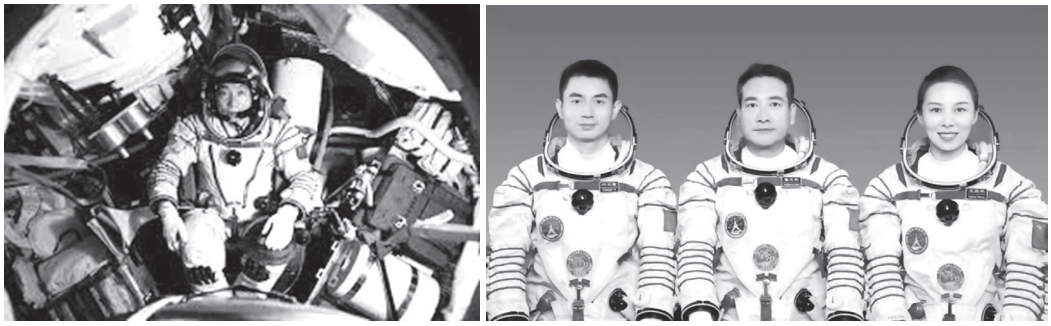

Figür 9. Çin, "taikonaut" uzay adamları

Tüm modern ordular gibi Çin de istihbarat, keşif ve gözetim (ISR) gibi pasif askerî uygulamalar olarak adlandırılan şeyi gerçekleştirmek için dış alana büyük ölçüde bağımlıdır ancak **PLA Stratejik Destek Kuvveti'nin (PLASSF)** oluşturulmasıyla birlikte Çin ordusu, uzayı kullanmak için planlanan çok daha büyük rollere sahip olduğunu göstermektedir. PLASSF bir dizi nedenden dolayı önemlidir. En önemlisi uzay, siber ve elektronik savaşın daha etkili hâle getirilmesi için entegrasyonudur. Ayrıca Çin'in PLASSF'Yİ ABD Uzay Kuvveti'nden çok daha erken kurduğuna dikkat edilmelidir. Bu aynı zamanda dış mekân için daha önemli bir rol gören Çin'in savunma beyaz kâğıtları ile uyumludur. Örneğin en son savunma beyaz kâğıdı (2019), Çin'in ulusal düşüncesindeki uzayın önemini şöyle açıklamıştır:

> *"Dış mekân uluslararası stratejik rekabette kritik bir alandır. Dış uzay güvenliği, ulusal ve sosyal kalkınma için stratejik güvence sağlar. Uzayın barışçıl amaçlarla kullanımı ve faiz, Çin aktif Uluslararası Uzay iş birliği katılır, bilgi kaynaklarını temel alanı ile ilgili teknolojileri ve yetenekleri, gelişmeleri bütünsel yönetimi geliştirir, uzay durumu farkındalığı güçlendirir, uzay varlıklarını korur ve güvenli bir şekilde girmek, çıkmak ve açıkça uzaydan kullanım kapasitesini artırır." (*Rajagopalan, 2020)

Çin'in Halk Kurtuluş Ordusu (PLA) savaş kavramının önemli bir bileşeni olarak uzay savaşı görüşleri ve yetenek ve taktikler uzay operasyonları yürütmek için bir dizi geliştirmektedir. Bunun yanı sıra bu tür operasyonlar sağlamak için örgütsel ve komuta ve kontrol kapasitesini artırmaktadır. **ABD Savunma İstihbarat Ajansı (DIA) Raporu'na göre** PLA'daki stratejistler, uzay tabanlı sistemleri kullanma ve onları düşmanlara karşı inkâr etme yeteneğini modern bilgilendirilme savaşının merkezi olarak görmektedir. So-

nuç olarak "PLA, uzayın askerîleştirilmesine karşı kamusal tutumuna rağmen askerî uzay yeteneklerini güçlendirmeye devam ediyor." ifadesi gündemdedir**.**

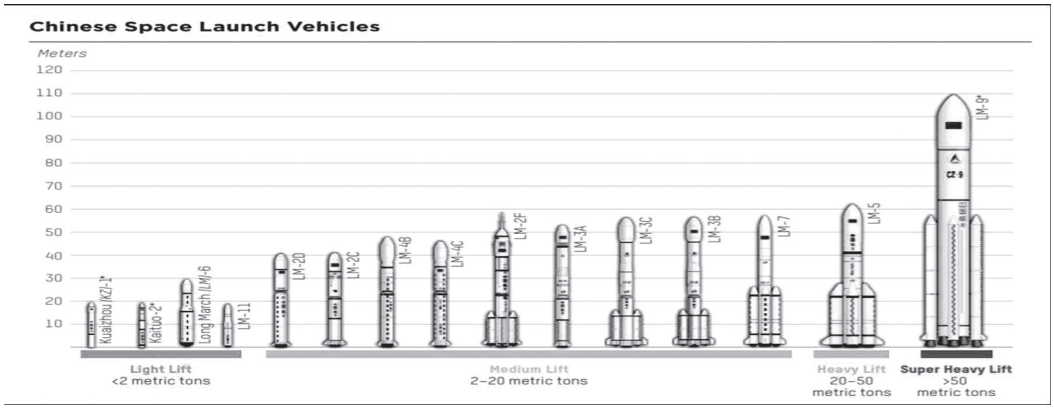

Figür 9. Çüin uydu fırlatma sistemleri
Erişim Adresi: https://www.dia.mil/Portals/27/Documents/News/Military%20Power%20Publications/Space_Threat_V14_020119_sm.pdf, (Erişim Tarihi: 10.08.2020).

Uzay operasyonları muhtemelen diğer PLA kampanyalarının ayrılmaz bir bileşenini oluşturacak ve askerî çatışmalar sırasında üçüncü taraf müdahalesine karşı eylemlerin sağlanmasında önemli bir rol oynayacaktır (Defence Intelligence Agency, 2019).

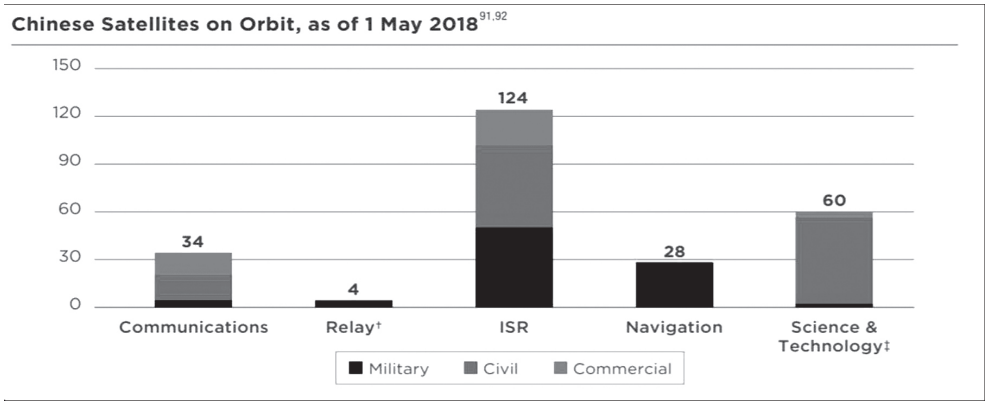

Figür 9. Çin'in yörüngesel uyduları
Erişim Adresi: https://www.dia.mil/Portals/27/Documents/News/Military%20Power%20Publications/Space_Threat_V14_020119_sm.pdf , (Erişim Tarihi: 10.08.2020).

Çin'in uzay programı Savunma Bakanlığı koordinatörlüğünde sınırlı uzay yeteneklerine bağlı olarak 1956 yıllarında başlamakla birlikte Çin Halk Kurtuluş Ordusu ilk uydusunu 1970'te yörüngeye taşımıştır. Bu dönemde, Çin güvenlik düşüncesi lideri Mao Zedong'un "erken savaş, büyük savaş, nükleer savaş" üzerine odaklanmasıyla egemen olmuştur. Mao'ya göre uluslararası güvenlik durumuna "savaş ve devrim" damgasını vurmuştur. Mao'nun öngördüğü gibi

dünya büyük bir küresel savaşın eşiğindeydi. Buna hazırlanmak için Çin'in askerî çabaları Sovyet ya da Amerikan işgalcilere karşı uzun süreli savaş olasılığını göz önünde bulundurmuştur. Bu durum, Mao'nun gelişmiş silahlarla donatılmış konvansiyonel güçleri sahaya sürmek yerine gerilla savaşı yürütebilen geniş milis kuvvetlerine güvenerek halk savaşının devam eden önemine olan inancıyla daha da renklenmiştir. ***Deng Xiaoping 1978'de Mao'nun yerine geçtiğinde*** askerî alan konuları daha da az öncelikli hâle gelmiştir. Mao'dan çok daha faydacı olan Deng, Çin'in güvenlik düşüncesinin temelini "savaş ve devrim"den "barış ve kalkınmaya" kökten değiştirmiştir. Çin'in genel uzay programı için destek 1986 yılına kadar Deng yönetiminde üst Düzey Çinli bilim adamlarınca yürütülen **Plan 863 programı ile Ulusal Yüksek Teknoloji Araştırma ve Geliştirme Planı** şemsiyesi altında yürütülmüştür (Xiaopeng, 1996). 1970 yılında ilk uyduyu piyasaya sürdüğünden bu yana Çin, fırlatma aracı tasarımı ve sivil ve ticari amaçlar için diğer uzay teknolojisi geliştirme alanlarında istikrarlı bir ilerleme kaydetmiştir. Çin'in operasyonel sivil uyduları, bir rampalar ailesi, modern bir uzay fırlatma kompleksi ve uluslararası uydu fırlatma pazarında artan bir müşteri listesi mevcuttur (Information Office of PRC State Council, 2000).

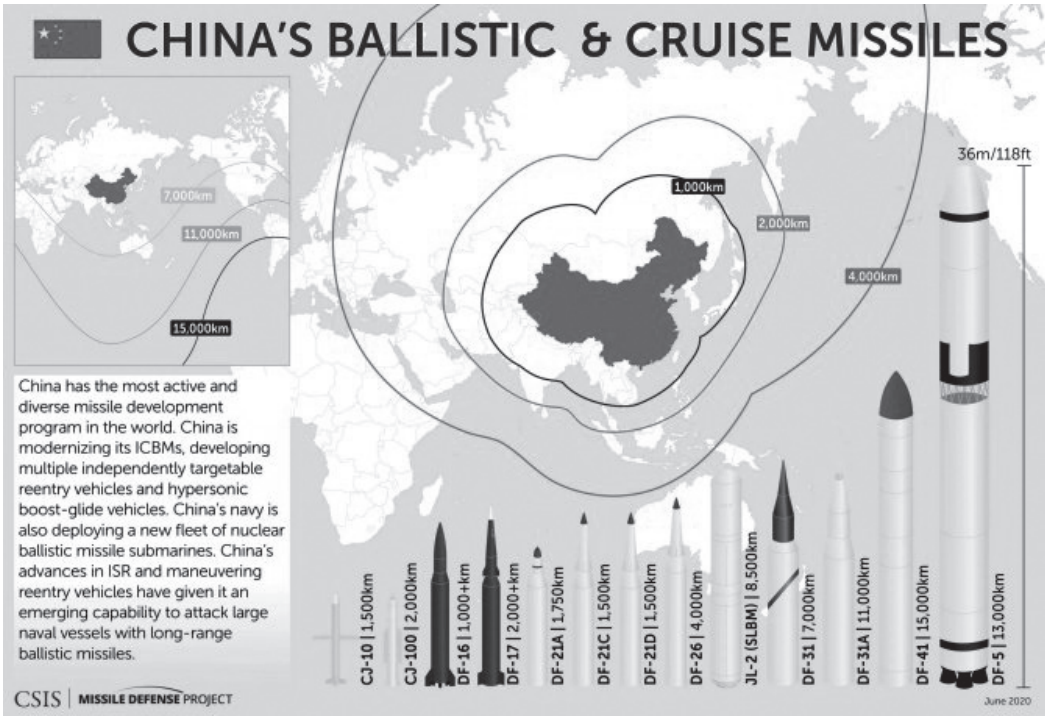

Figür. Çin füze menzilleri

Irak'a karşı ABD tarafından icra edilen 1991 Çöl Fırtınası Harekâtı, Çin Ordusu için bir uyanış çağrısı yapmıştır. **1993'te PLA, modern, yüksek teknoloji koşullarında yerel savaşlar kavramını ortaya çıkaran yeni bir Yeni Dönem İçin Askerî**

Stratejik Kılavuzlar seti üretmiştir. Bu kurallar Çin silahlı kuvvetleri için "ulusal rehberlik ve en üst düzeyde yönerge" oluşturmaktadır. Ancak 2002 yılına gelindiğinde bu görüş daha da gelişmiştir. PLA Ansiklopedisi için 2002'ninkine ek olarak çok farklı bir değerlendirme yapılmıştır. Uzay savaş alanının kara, deniz ve hava savaş alanlarındaki etkisinin giderek daha da büyük olacağı ve uzay savaş alanının geleceğin önemli bir çatışma bileşeni olacağı kararına ulaşılmıştır (Qingjun, 2005 & Finkelstein, 2005). Uzayın, artık askerî operasyonlar için çok daha önemli bir alan olarak algılandığı açıktır.

Pekin'in son uzay faaliyetleri, ABD uzay varlıklarını hedeflemek için ortak yörüngesel antiuydu sistemleri geliştirdiğini göstermektedir. Co-orbital antiuydu sistemleri; patlayıcı şarj, parçalanma cihazı, kinetik enerji silahı, lazer, radyo frekansı silahı, jammer veya Robotik kol gibi bir silahla donanmış bir uydudan oluşur. **Sert öldürme yöntemlerinin yanı sıra** Pekin, düşman uydularını etkisiz hâle getirmek için yumuşak öldürme yöntemlerini de test etmektedir. Örneğin Çin 2000'lerin ortalarından bu yana bir dizi yabancı ve yerli yer tabanlı uydu kilitleyicisini satın almaktadır. Bu kilitleyiciler, bir düşmanın bir uyduyla olan iletişimini kendisine gönderilen sinyalleri etkisiz hâle getirerek bozmak için tasarlanmıştır. PLA, bir rakibin GPS ve diğer uydu sinyallerine erişimini reddetmek için bu kilitleyicileri kullanabilir. Yönlendirilmiş enerji lazerleri ayrıca bir **antiuydu görevinde kullanılabilecek yumuşak öldürme** yöntemidir. Çin, 1990'lardan bu yana yönlendirilmiş enerji silahları için araştırma ve geliştirmeye kaynak taahhüt etmektedir.

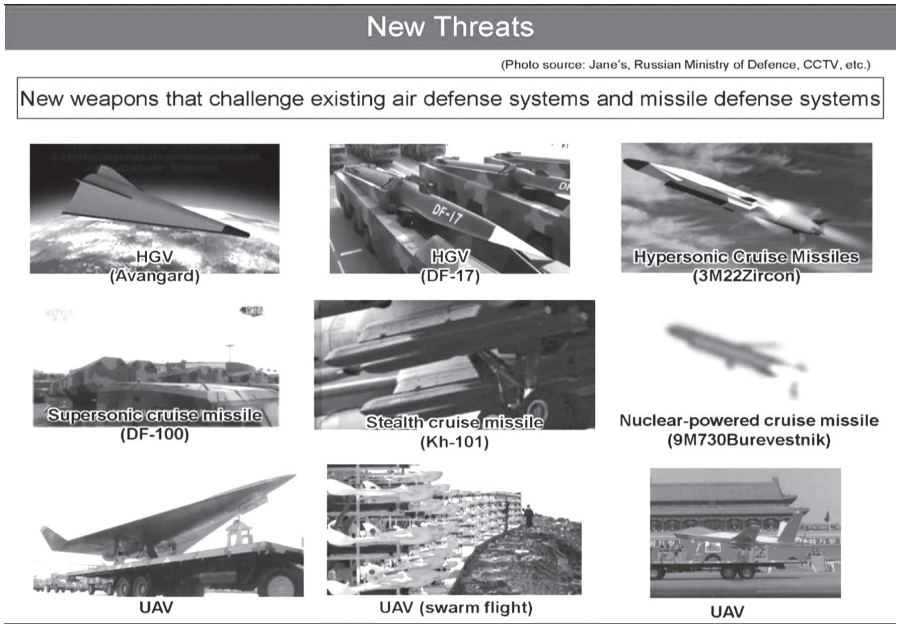

Figür. Çin Hava Kuvvetleri modern hipersonik füze sistemleri

Haziran 2013'te Çin Devlet Başkanı Xi Jinping, Shenzhou x insanlı misyonunun lansmanında astronotlarla konuşmuş ve Çin'in uzay rüyasının peşinde uzay araştırmalarında daha büyük adımlar atacağını söyleyerek uzay rüyasının Çin'i daha güçlü hâle getirme hayalinin bir parçası olduğunu kabul etmiştir. Uzay programlarının gelişmesiyle birlikte Çinliler uzaya daha fazla keşfetmek için daha büyük adımlar atacaklarını ifade etmiştir. Başka bir vesileyle 24 Nisan **2016'da Çin'in ilk uzay gününü işaretleyen Başkan, bilim adamlarından Çin'in küresel bir uzay devi olma hayalini** gerçekleştirmelerine yardımcı olmalarını istemiştir.

Pekin tarafından yapılan son testlerin kısa bir anketi, Çin'in karşı uzay programını hızla geliştirdiğini ve uydu karşıtı sistemlerinde ilerlemeler sağladığını doğrulamıştır. Çin'in ilk ASAT testi Mayıs 2005'te yapılmış ve yetenekleri o zamandan beri uzun bir yol kat etmiştir. En önemlisi, bir 2007 testi, **Çin'in sahip olduğu gereksiz bir Feng Yun 1-C hava uydusunu** tahrip etmiş ve uzayda 3.000'den fazla tehlikeli enkaz parçası bırakmıştır. Test, Dünya'nın yaklaşık 800 kilometre üzerinde düşük Dünya yörüngesinde (LEO) yapılmıştır. Pekin tarafından yapılan bir 2013 testi, yeni füzesi DN-2 veya **Dong Neng-2'yi** içeriyordu. Test, Amerika Birleşik Devletleri'nin ISR uydularının çoğunun bulunduğu "neredeyse jeosenkron yörüngede" gerçekleştirilmiştir.

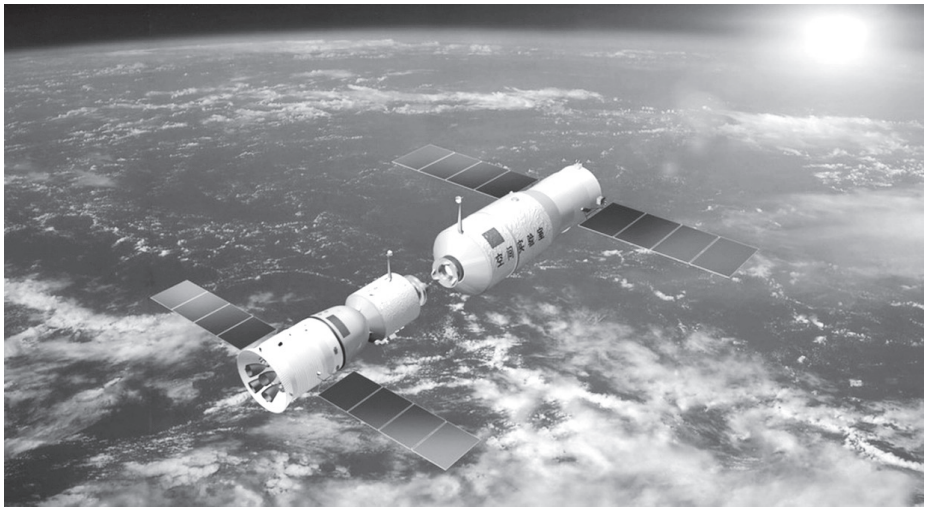

Figür 9. Çin'in Shenzhou-11 uydusu

Xichang'dan başlatılan doğrudan çıkış testi, 18.600 mil yüksekliğe ulaşmıştır. 30 Ekim 2015'te Çin, ABD uydularını yok edebileceği **bildirilen DN-3 exoatmospheric aracını** test etmiştir. Çin basınında çıkan haberlere göre test bir füze savunma önleme uçuş testi olmuştur. Bununla birlikte, Washington **Free Beacon, isimsiz savunma yetkilileri, DN-3'ün istihbarat değerlendirmeleri** silahın bazı füze savunma yeteneklerine sahip olduğunu iddia etse bile uydulara ram ve onları yok etmek için tasarlanmış doğrudan bir

yükseliş füzesi olduğunu ifade etmiştir. Doğrudan asat silahlarıyla birlikte Çin'in başka uzay silahları geliştirdiğine de inanılmaktadır. Haziran 2016'da Çin, uzun bir **Mart 1 roketinde aolong-7 uzay aracını başlatmıştır.** Çin, Aolong-1'in uzay çöplerini temizlemekle ve uzayda insan yapımı enkaz toplamakla görevlendirildiğini iddia etmektedir. Bununla birlikte diğer raporlar, robotik bir kolla donatılmış uzay aracının çift kullanımlı bir ASAT silahı olduğunu göstermektedir. Aolong-1'in, insan yapımı uzay enkazını toplamakla görevlendirilecek bir dizi uzay aracında ilk olduğuna inanılmaktadır. Pekin'deki ulusal astronomi gözlemevleri ile isimsiz bir araştırmacıya atıfta bulunan South China Morning Post, tüm uzay kalıntılarını robotlarla temizlemenin gerçekçi olmadığına dikkat çekmektedir. Bu silah daha ziyade Halk Kurtuluş Ordusu için robot potansiyel bir ASAT silahıdır (Vasani, 2017).

Geleneksel uzay bilgi destek operasyonlarına ek olarak bazı Çinli analistler gelecekteki askerî uzay faaliyetlerinin uzay saldırısı operasyonlarını da içereceğine inanıyor gibi görünmektedir. Uzay yeteneklerinin sadece yörüngedeki platformları değil, aynı zamanda karasal tesisleri ve tüm ağı birbirine bağlayan ilişkili veri bağlantılarını da içerdiği göz önüne alındığında PLA yazılarının genel tenorunun uzay saldırısı operasyonlarının hem yörüngede hem de yerde uzayla ilgili hedeflere saldırmayı içerdiğini öne sürdüğü şaşırtıcı olmamalıdır.[48]

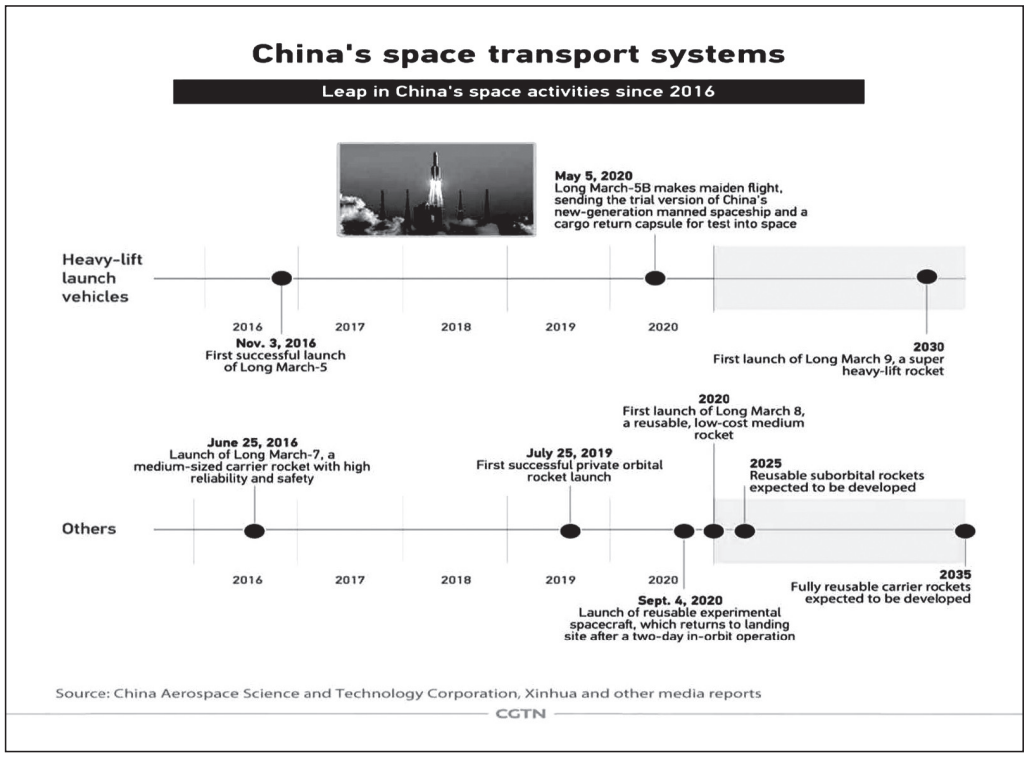

Figür 9. Çin uzay çalışmaları ve uydu fırlatma programları

48 (Qinghai & Xiaohai, 2005)

PLA, uzay bilgilendirme operasyonları ve saldırı operasyonları yürütürken uzay savunma operasyonlarını da üstlenmeyi beklemektedir. Bu düşman uzay veya karasal silah saldırıları karşı kendi uzay sistemleri savunmak ve aynı zamanda uzay sistemleri veya balistik füzeler saldırılara karşı ulusal stratejik hedefleri korumak için çalışmaktadır (Peng & Enbing, 2004). 31 Aralık 2015 tarihinde Çin Halk Cumhuriyeti Ordusu (Çin Kurtuluş Ordusu/PLA), Stratejik Destek Gücü oluşturarak uzay, siber ve elektronik savaş görevlerinin yönetimini merkezileştirdi. **ABD de 2018'de Amerikan ordusunda altıncı yeni kuvvet (Hava Kuvvetlerinden ayrı onunla eşit düzeyde) olarak Uzay Gücü oluşturmayı** kararlaştırmıştır. Bu kararın alınmasında etken; Çin'in uzayda ABD ile eşit bir güce ulaşması, Rusya'nın bu güce az da olsa yaklaşan bir kuvvete sahip olmasıdır. Aralık 2015'te kurulan PLA'nın stratejik destek gücü (SSF), Çin'in havacılık savaş yeteneklerinin yönetiminde önemli bir role sahiptir. PLA'nın uzayını, siber ve elektronik savaş yeteneklerini SSF'yle birleştirmek, stratejik sınırlarda alanlar arası görevdeşlik sağlar. SSF ayrıca yönlendirilmiş enerji ve kinetik enerji silahları gibi bazı "yeni kavram" silahların araştırma, geliştirme, Test ve fielding sorumlu olabilir. SSF'nin uzay işlevi, öncelikle PLA keşif, navigasyon ve iletişim gereksinimlerini desteklemek için uydu lansmanı ve operasyonuna odaklanmıştır (Spacewatch, 2019). Çin**, askerî yeteneklerini artıracak, aynı zamanda yeni potansiyel güvenlik açıkları yaratacak olan kendi uzay sistemleri mimarisini de hızla genişletmektedir**. Çin; EO, SAR ve ELINT yükleri olan uydular da dâhil olmak üzere "küresel, 24 saat, tüm hava koşullarına dayanıklı bir dünya uzaktan algılama sistemi" yaratma yolundadır. Çin'in GPS'e yerli rakibi olan BeiDou, bölgesel bir kapasiteden küresel erişime sahip bir sisteme genişlemektedir. Çin, dünyanın ilk kuantum uydusunu bile başlatmıştır. Kuantum iletişim altyapısını genişletmek için gelecek yıllarda mikro ve nanokuantum uydularının takımyıldızlarını başlatmayı planlamaktadır ve belki de geleceğin kuantum interneti için bir zemin hazırlamaktadır.[49]

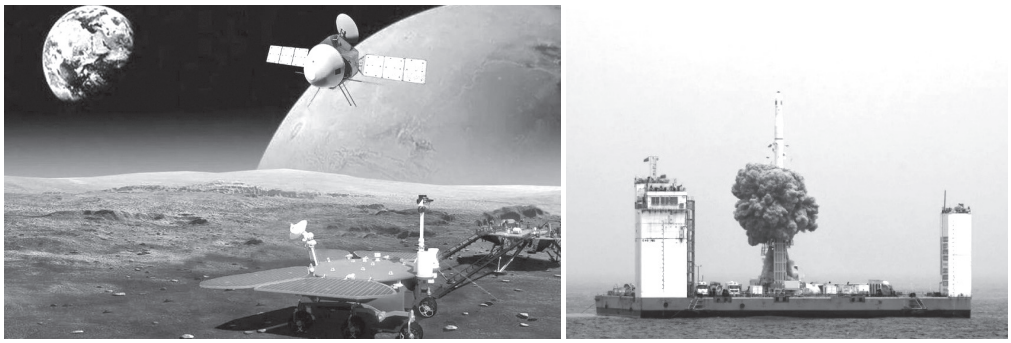

Figür 9. Çin, Mars gezegenine iniş yapmanın yanı sıra, deniz platformlarından da fırlatma gerçekleştirmiştir.

49 Kania, 2018.

Pekin'in hızla gelişen yeteneklerini görmek açıktır. 5 Mayıs'ta Çin, sonunda astronotları uzaya taşımak için tasarlanan uzun March-5B roketini başarıyla fırlatmıştır. Bu, Nisan ayında Long **March-3B ve Mart ayında Long March-7a'yı başlatmak için başarısız** girişimlerden sonra bu yıl herhangi bir Long March roketinin ilk başarılı lansmanıydı. Üç hafta sonra Çin, Dünya görüntüleme ve teknoloji gösteri uydularını yörüngeye yerleştiren iki ayrı fırlatma tesisinden arka arkaya lansmanları tamamlamıştır. Çin, 40'ın üzerinde lansmanda 2020'den daha fazla uzay aracı başlatmayı planlamaktadır ve son yıllarda küresel lansmanlara öncülük etmiştir. Çin, 31 Mart 2020 itibarıyla 363 ile yörüngedeki operasyonel 8 istihbarat, gözetleme ve keşif (ISR) ve uzaktan algılama) uyduları sayısında ABD'den sonra ikinci sıradadır.[50]

Çin'in uzay projeleri, Çin'in gençleri arasında bilime ve teknolojiye olan ilgiyi teşvik etmek gibi diğer yerli hedeflere de hizmet etmektedir. Dahası, bu projeler şatafatlı yatırımlar gerektirdiğinden Çin'in uzay endüstrisine hâkim olan SOE'ler (devlete ait işletmeler) için caziptir. Çin'in uzay yetenekleri ona sınırlı yumuşak güç sağlar. Örneğin Çin'in planlanan uzay istasyonu, uluslararası topluma pahalı kamu malları sağlamasına izin vererek diğer ülkelerin bir uzay istasyonu inşa etme ve sürdürme maliyetlerini öne çıkarmadan alçak dünya yörüngesinde deneyler yapmasına izin vermektedir. **Çin'in uzay istasyonu hem demokrasilerin hem de otokrasilerin uzay girişimlerine katılmasına izin vereceğinden Çin'in ABD'ye alternatif** olarak kendini sunmasına, Çin'in ABD'ye daha kapsayıcı bir alternatif olduğunu iddia etmesine izin verecektir. Çin'in uzay istasyonunun ötesinde Çin'in uzay teknolojileri ona fırlatma, uydu ve görüntüleme hizmetleri gibi diğer diplomatik araçları sağlamaktadır. Daha genel olarak **Çin'in uzay başarıları kendisini gelişmekte olan ülkelere model ve teknolojik bir lider olarak** sunmasına izin vermektedir.[51] 2021, Çin'in uzay programı için tarihî bir yıl olmuştur. Ülke; Mars'a başarılı bir iniş gerçekleştirmiştir, modüler Çin Uzay İstasyonu'nun yörünge montajına başlamıştır ve hizmete giren ve geliştirilmekte olan çok **çeşitli yörünge sınıfı fırlatma araçlarına sahiptir.** 2021'in fırlatma istatistiklerine baktığımızda Çin yörüngesel uzay uçuşu tarihinde ilk kez haftada bir kereden fazla fırlatmanın ortalama bir temposunu başarmıştır. Çin 55 yörüngesel fırlatma gerçekleştirmiştir, bunların çoğu eski **Chang Zheng 2, 3 ve 4 ailesinin roketlerini veya yeni nesil Chang Zheng 5, 6, 7 ve 8 serisinin** roketlerini kullanarak bunların yerini almak için hizmete girmiştir. Diğer fırlatmalar, Ceres-1 roketleriyle özel şirket Galactic Energy'den, Hyperbola-1'leriyle i-space'ten ve Kuaizhou araçlarıyla devlet tarafından sübvanse edilen ExPace'den gelmiştir. 2022'de hizmete girmesi planlanan daha fazla yeni roket ve uzun vadeli geliştirme aşamasında olan Çin uzay programında 2022 ve sonrası yeni çalışmaların gerçekleşmesi beklenmektedir.

Son birkaç yılda, kendi küçük roketlerini test eden ve işleten çin merkezli yeni şirketlerin sayısı da artmıştır. Bu eğilimin 2022'ye kadar devam etmesi beklenmektedir çünkü

50 Zivitski, 2020.

51 Mercy A. Kuo, "The Politics of China's Space Power", *The Diplomat*, 14 Haziran 2021, Erişim Adresi: https://thediplomat.com/2021/06/the-politics-of-chinas-space-power/, (Erişim Tarihi: 25 Aralık 2021).

zaten uçmuş olan roketler başarılı görevlerden oluşan bir portföy oluşturmaya çalışmakta ve yeni roketler çevrim içi olmaya devam etmektedir. Bu tür bir şirket **olan i-Space, 2022'de Shian Quxian 2 (Hyperbola-2 olarak da bilinen SQX-2) roketinin ilk fırlatmasını gerçekleştirmeyi** planlamaktadır. Bunun ilk aşamasıyla yeniden kullanılabilirliği içermesi planlanmaktadır ve LEO 1.900 kilograma kadar yük kapasitesine sahip olacaktır. İlk aşamasına güç veren JD-1 motoru sıvı metan ve sıvı oksijen (methalox) yakmaktadır. JD-1'in ilk test atışı 2020'de gerçekleştiğinde Shian Quxian 2'nin ilk lansmanı 2022 için planlanmıştır ancak i-Space roketin gelişimi hakkında son zamanlarda herhangi bir güncelleme vermemiştir. [52] Önümüzdeki yıllar içinde **Çin, Dünya'ya yakın bir asteroidden örnekler toplamayı, iki ay kutup keşif görevi yürütmeyi** ve 60 tonluk uzay istasyonunun inşaatını bitirmeyi planlamaktadır. Çin uzay programının militarize eğimi bu planları zorlaştırmaktadır. Uzay planlama ve yönlendirme organizasyonları, uzay programlarını destekleyen yer altyapısı ve taikonautların kendileri Halk Kurtuluş Ordusu'nun yetki alanı altındadır. [53] Çinli yetkililer, ABD Uzay ve füze savunma planlarının pahalı ve istikrarsızlaştırıcı bir silahlanma yarışını teşvik edeceğine dair artan bir endişeyi dile getirmişlerdir. Özellikle Pekin'deki hâkim görüş, **ABD'nin Çin'in stratejik nükleer caydırıcılığını etkisiz hâle getirmeye, Ç**in'in işlerine müdahale etmeye ve Pekin'in Tayvan'ı yeniden bir araya getirme çabalarını baltalamaya çalışmasıdır. Pekin kendi uzay silahlarını tanıtarak buna yanıt vermektedir. Çin Halk Cumhuriyeti, uzayın askerîleştirilmesine karşı kamusal duruşuna rağmen askerî uzay yeteneklerini güçlendirmeye devam etmektedir.

Figür. Rusya ve Çin hipersonik füzeleri

52 Adrian Beil, "After milestone 2021, China's space program to continue at pace in 2022", *NASA Spaceflight*, 30 Aralık 2021, Erişim Adresi: https://www.nasaspaceflight.com/2021/12/china-space-program/, (Erişim Tarihi: 2 Ocak 2022).

53 Taylor A. Lee ve Peter W. Singer, "China's Space Program is More Military than You Might Think", *Defense One*, 16 Haziran 2021, Erişim Adresi: https://www.defenseone.com/ideas/2021/07/chinas-space-program-more-military-you-might-think/183790/, (Erişim Tarihi: 2 Ocak 2022).

Çin gelişmiş uydu operasyonları yürütüyor ve muhtemelen karşı uzay görevleri için uygulanabilir yörüngede çift kullanımlı teknolojileri test etmektedir. Çin'in sivil, ekonomik ve siyasi hedeflere destek veren alan gelişmeleri, ulusal askerî operasyonlarda önemli bir avantaj sağlayabilir. Çinli askerî *stratejistler uzay tabanlı sistemleri kullanma ve onları düşmanlara karşı inkâr etme yeteneğini modern savaşı mümkün kılan merkezi olarak* görmektedir. Sonuç olarak Çin Halk Cumhuriyeti uzayın askerîleştirilmesine karşı kamusal duruşuna rağmen askerî uzay yeteneklerini güçlendirmeye devam etmektedir. Uzay operasyonları büyük olasılıkla diğer PLA kampanyalarının ayrılmaz bir bileşenini oluşturacaktır. Raporda, Çin'in ABD veya diğerlerini Asya Pasifik bölgesindeki askerî çatışmalara müdahaleden caydırmak için uzay yetenekleri inşa ettiğini öne sürmektedir. Çin'in güdümlü enerji antiuydu silahları ve uydu jammer'ları gibi karşı uzay yeteneklerine sahip büyüyen cephaneliği, antiuydu füzeleriyle eğitime başlayan askerî birlikleri bulunmaktadır.[54]

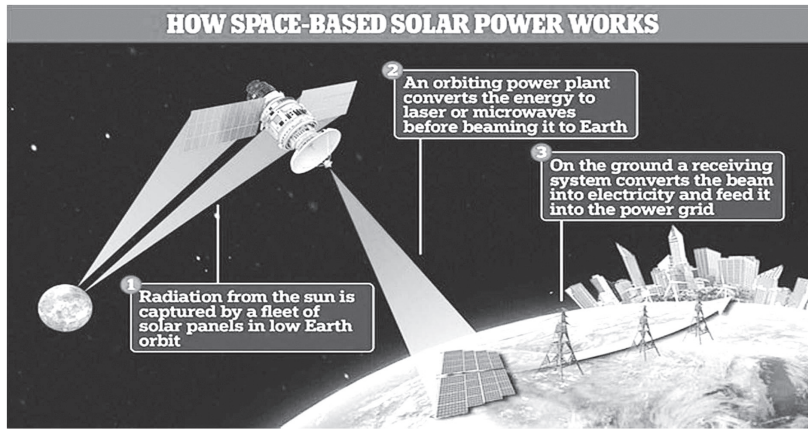

Figür. Çin güneş çalşımaları

Bir diğer önemli soru, PLAAF'ın uzaydaki rolüne ve giderek daha önemli hâle gelen bu alanda artan hizmetler arası rekabete odaklanmaktadır. Ordunun hâkim olduğu Genel Silahlanma Departmanı (GAD) şu anda uzay programını yürütmektedir. Genelkurmay Başkanlığının (GSD) askerî uzay operasyonlarıyla ilgili de önemli sorumlulukları yer almaktadır. Ayrıca Çin'in stratejik roket gücü PLASAF'ın bu alanda nüfuz için yarıştığı görülmektedir. Sonuç olarak PLAAF'ın uzay ve karşı uzay operasyonlarında nüfuz elde etme arzusu, PLA'nın diğer bölümleriyle bir hesaplaşmaya neden olabilir. Bazı PLAAF stratejistleri, PLAAF'ın şu anda GAD ve GSD tarafından yönetilen uzay yetenekleri üzerinde kontrol sahibi olması gerektiğine inanmaktadır. Örneğin bir PLAAF yazarının belirttiği gibi: "ABD ve Rusya gibi büyük güçlerden İsrail gibi küçük bir ülkeye kadar hiçbir ülke uzay kuvvetlerini hava kuvvetleri dışındaki bir hizmetin organik sistemi altına koymamış, kuvvetleri bir roket gücünün organik sistemi altına koymanın imkansızlığından

54 Erwin, 2019.

bahsetmiyorum bile." PLAAF liderleri PLASAF ile bir yarışmada üstünlük sağlayabilseler bile kara kuvvetleri subaylarının GAD ve GSD'de oynadığı öncü rol, PLAAF'ın askerî uzay faaliyetlerindeki rollerini desteklemesini çok zorlaştırır.[55] Halk Kurtuluş Ordusu Hava Kuvvetleri (PLAAF) Komutanı Orgeneral Xu Qiliang, Çin'in antisatellite (ASAT) silahları geliştirmesini açıkça önermese de Xu'nun hava kuvvetlerine "barışı kazanabilecek keskin bir kılıç ve kalkan" kurma çağrısı ve "hava ve uzaydaki askerî rekabetin kaçınılmazlığı" değerlendirmesinde bulunmuştur. Bu açıklama, Çin'in envaterindeki uzay silahlarının geliştirilmesi ve PLAAF'ın PLA'nın uzay gücü olması için bir çağrı olarak yorumlanmıştır. Çin yeni ajansı Xinhua bile Xu'nun "hem uzayda hem de havada, hem taarruz hem de savunma operasyonları için entegre yeteneklere sahip bir hava kuvvetleri" geliştirmeyi savunduğunu bildirdi.

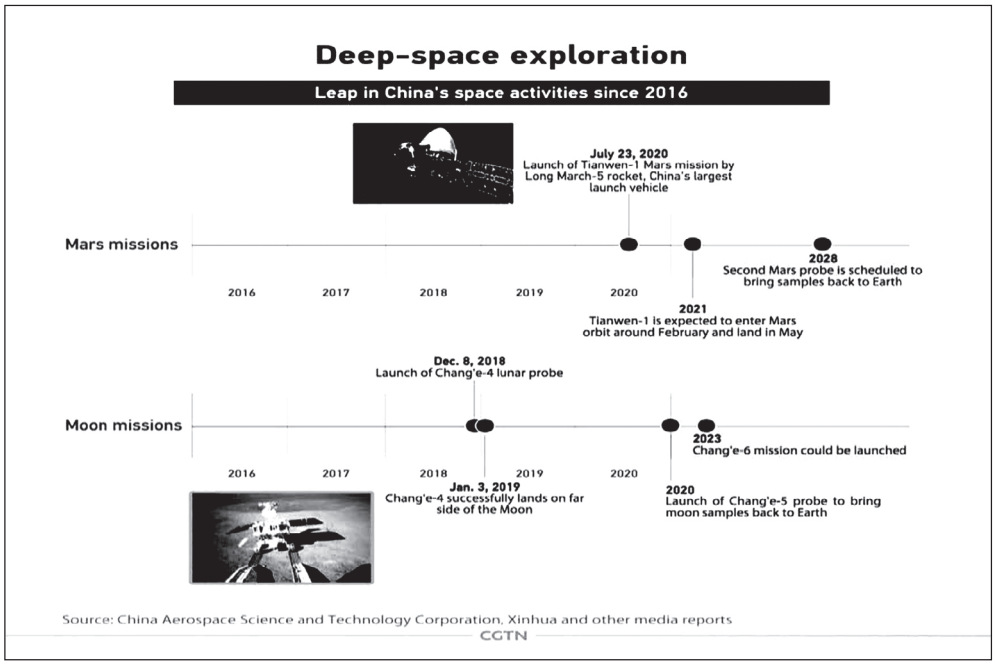

Figür. Çin derin uzay programları

Uzayla ilgili olarak entegre hava ve uzay operasyonları kavramının en önemli yönlerinden biri, hava ve uzay savaş alanının "kesintisiz bir bütün" olarak nitelendirmesidir. Xu'nun uzayın "uluslararası stratejik rekabet için yeni bir komuta yüksekliği" olduğu, uzaydaki rekabetin "kaçınılmaz bir eğilim" olduğu ve "uzayın kontrolüne sahip olmanın zemini,

55 Dong Wenxian, "Integration of Offense and Defense: The Basic Characteristics of a Modernized Strategic Air Force", *Air Force News*, 16 Aralık 2008, s. 2.

92 Mark A. Stokes and Dean Cheng, *China's Evolving Space Capabilities*, Project 2049 Institute, 26 Nisan 2012, http://project2049.net/documents/uscc_china-space-program-report_april-2012.pdf

93 Dong Wenxian, "A Preliminary Ten Point Conclusion on Air-Space Integration," in Zhu Hui, ed., *Strategic Air Force*, s. 48.

okyanusları ve elektromanyetik uzayı kontrol etmek anlamına geldiği" yorumları da PLAAF yazılarında yaygın temalardır. Nihayetinde PLAAF analistleri, **dış uzay alanının önceliğinin PLA'nın Çin'in askerî uzay programını uyumlu bir bütün** olarak birleştirmek için bir uzay gücü kurmasını gerektireceğini ve hava kuvvetlerinin bu görevi üstlenecek en iyi kurum olduğunu savunmaktadır. Bu bağlamda PLAAF araştırmacıları vardıkları sonuçlara kesin olarak inansa da bu tür argümanların misyonunu genişletme çabalarında PLAAF hisse senetlerini de desteklediği göz ardı edilemez. Bu bakımdan entegre hava ve uzay operasyonları doktrin kadar bürokratik çıkarlarla da ilgilidir.[56]

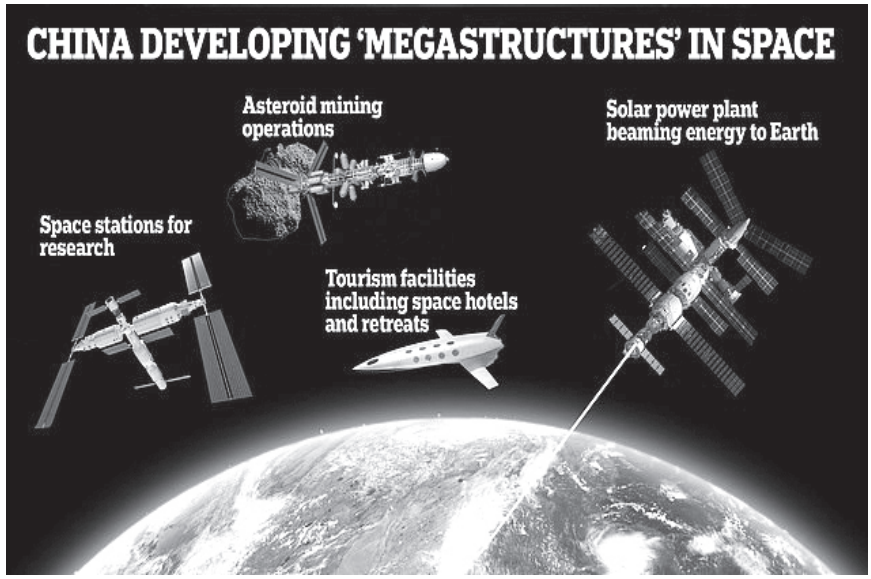

Figür. Çin uzay yapılanma planlamaları

ABD, **Rusya**, **Çin** ve Fransa'nın uzay komutanlıkları kurarak uzay savaş doktrinleri oluşturmaları, bu amaçla tesis edilen birimlere ciddi sayıda askerî personel tayin etmeleri ve geliştirdikleri yeni savunma silah sistemleri bu yeni rekabetin iyice kurumsal bir niteliğe kavuştuğunu göstermektedir. Uzayda ülkelerin sahip oldukları sivil ve askerî uydulara yönelik saldırılar artık savaş sebebi sayılmaktadır. **Özellikle alçak yörünge bölgesiyle dış uzay, Dünya'nın uydusu Ay ve diğer yakın gezegenler, uzaya erişim imkânına sahip ülkeler nezdinde** kendi ulusal güçlerini artırmada önemli bir stratejik alan olarak yeniden önem kazanmıştır. Askerî caydırıcılık ve güçlü savunma için uzayın, ülkelerin askeri kapasitelerini **kuvvet çarpanı** kavramı çerçevesinde artırdığı ikinci uzay dönemi yani "Uzay 2.0" artık devrededir. İlk olarak Soğuk Savaş'ın nükleer silahlanma

56 "China Disavows General's Comments on Space Militarisation", *Agence France Presse*, 5 Kasım 2009, Erişim Adresi: www.spacewar.com/reports/China_disavows_generals_comments_on_space_militarisation_999.html, (Erişim Tarihi: 2 Ocak 2022).

yarışında, Sovyetler Birliği'nin yapay uydular göndererek ve gerçekleştirdiği insanlı alçak yörünge seyahatleri ile uzayda ABD'den çok önce güç erişimine kavuşması, ABD hükûmetinin ulusal savunmasında ciddi bir korku ve tehdit yaratmıştı.

Apollo Projesi ile Ay'a ayak basılması ABD'nin uzayda güç dengesini eşitlerken nükleer füzelerin uzay atmosferine çıktığı anda imha edilmesini sağlayabilecek hava savunma silah sistemlerinin de geliştirilmesini sağlamıştır. Soğuk Savaş'ın bitmesiyle durgunluk dönemi yaşayan uzay çalışmaları, 2003 yılında Çin'in ilk insanlı uzay uçuşunu yapmasıyla yeniden hareketlenmeye başlamıştır. **Amerikan özel sektör girişimcilerinin de uzay misyonlarına dâhil olması, Avrupa Uzay Ajansı (ESA) dışında İsrail, Hindistan,** Birleşik Arap Emirlikleri (BAE), Güney Kore, Yeni Zelanda, Avustralya ve Japonya'nın uzay çalışmalarıyla çok aktörlü bir nitelik kazanmıştır. Uzay 2.0 ortamında bu kez Rusya'ya ek olarak Çin de ABD ve müttefikleri tarafından yeni bir tehdit olarak görülmeye başlanmıştır. 2030 yılında yapay zekâ alanında dünya lideri olmayı planlayan Çin, bu teknolojiye dayalı otonom silah sistemlerini, ilaveten yönlendirilmiş elektromanyetik spektrum silahlarını, 5G bağlantılı yeni teknolojileri ve kuantum ışınlanma ve biyoteknoloji alanındaki yeni uygulamaları sürekli geliştirmektedir. Çin ordusu 2015 yılında büyük veri ve yapay zekâya dayalı otonom ve yönlendirilmiş enerji silah sistemlerini konu edinen ve yeni bir savaş konseptinin üstünde duran "Işık Savaşı" isimli bir kitap yayımladı. Ayın karanlık yüzüne ilk inişi gerçekleştiren Çin'in otonom robotu Ay yüzeyinden materyal toplarken bir yandan da elektromanyetik deneyler yapmıştır. Işık savaşına uygun şekilde testleri devam ettiren Çin'in, uydulara yerleştirilebilecek otonom, yönlendirilmiş elektromanyetik spektrum bazlı silahlar (lazer ve yüksek güçlü mikro dalga silahları) ile bu yeni savaş konseptini 2030'a kadar hayata geçirmeyi planladığı ileri sürülebilir. Bu ışık savaşı konsepti, öncelikle hipersonik füzeler ve kıtalararası balistik füzeleri hızlı şekilde imha eden lazer yapıda bir hava savunma sistemi olarak düşünülmüştür.[57]

SONUÇ

ÇHC, gelişmiş teknolojilere hâkim olmak ve küresel bir inovasyon süper gücü olmak için saldırgan, üst düzey baskısını sürdürmüştür. ÇHC, Dördüncü Sanayi Devrimi ile ilişkili teknolojilere hâkim olmayı amaçlamaktadır. Bu itme, PLA'nın iddialı modernizasyon çabalarını ve "akıllılaştırılmış" savaş yeteneğine sahip "dünya standartlarında" bir ordu olma hedefini doğrudan desteklemektedir. COVID-19 salgınının getirdiği zorluklara rağmen Pekin, ekonomik büyümesini istikrarlı hâle getirmek, silahlı kuvvetlerini güçlendirmek ve küresel işlerde daha iddialı bir rol üstlenmek de dâhil olmak üzere genel gelişimini

57 A. İnci Sökmen Alaca, "Yeni Uzay 2.0: Askeri ve Stratejik Rekabet Kızışıyor", *Anadolu Ajansı*, 25 Haziran 2021, Erişim Adresi: https://www.aa.com.tr/tr/analiz/yeni-uzay-20-askeri-ve-stratejik-rekabet-kizisiyor/2284976, (Erişim Tarihi: 3 Ocak 2022).

ilerletme çabalarını sürdürmüştür. Çin hem uzun hem de kısa vadeli ekonomik eğilimlere yanıt olarak yeni bir ekonomik stratejik görev veya "ikili dolaşım (双 循环) adı verilen yeni bir "kalkınma modeli" açıklamıştır. Çinli yetkililer daha önce 2017'nin başlarında gizli bir savaşçının hizmette olmasını beklediklerini söylemişti. Sonuç olarak PLAAF'ın yerel savaşları kazanabilecek bir hava kuvvetleri olma yolundaki ilerlemesini ölçmek için hem kuvvet yapısını hem de kuvvet bileşimini incelemek gerekir. Çin, insansız hava araçlarının geliştirilmesi üzerinde de çalışmaktadır. Çin, Hava Kuvvetleri de dâhil olmak üzere tüm hizmetlerini desteklemek için çok çeşitli bilgi, ISR ve savaş yönetim sistemleri geliştirmektedir. Çin'in herhangi bir Asya bölgesel acil durumlarında Çin taktik operasyonlarını etkileyecek elektronik savaşa olan ilgisi artmaktadır. ÇHC'nin liderleri on yıllardır modernite ve güç arayışını Çin'i belirli bir yörüngede ilerletmek olarak çerçevelemiş, ÇHC'nin 2049'daki yüzüncü yılı ulusal gençleşmeyi başarmak ve "büyük bir modern sosyalist ülke" olmak için hedef olarak hizmet etmiştir. Pekin'in bakış açısından ÇHC "tamamen gelişmiş ve son derece gelişmiş" bir sosyalist topluma geçmesi gereken, gelişmekte olan bir ulustur ve bu yörünge, Parti liderliğinin ÇHC'yi kademeli ama sistematik modernleşme ve gelişimin farklı aşamalarında yönlendirmesini içerir. 19. Parti Kongresinde Çin Halk Cumhuriyeti'nin gelişimini vurgulayan Çin Komünist Partisi Genel Sekreteri Xi Jinping, ülkesinin ekonomik, teknolojik güç, savunma yetenekleri ve de kapsamlı ulusal güç açısından lider bir konuma sahip olduğunu ve bu nedenle yeni bir çağın eşiğine geçtiğini ifade etmiştir. Çin ile Batı, Çin ve Hindistan, Çin ve Rusya'nın gelecekteki niyetleri arasındaki stratejik konum, ekonomik gelişme ve çeşitlendirilmiş politik çıkarlar belirsizdir. Çin'in ordusundaki gelişim, özellikle ABD ve müttefikleri açısından Batı'ya gerçek zorluklar sunmaktadır. Bununla birlikte Çin'in ordusu, Xi Jinping'in devlet başkanlığı boyunca önemli ölçüde iyileşmiş görünüyor. Çin'in ordusunun gelecekteki gücü konusundaki belirsizlik Batı'nın savunma stratejilerini planlayanlar için zorluk teşkil etmektedir.

Çin'in ikinci ve üçüncü nesil avcı uçağı, vurucu ve bombardıman uçaklarının gelişmiş radar, BVR savaş yetenekleri veya azaltılmış radar profilleri eksikliği göz önüne alındığında yerel savaş konseptinin öngördüğü yüksek yıpratma askerî çatışmalarından kurtulması olası değildir. PLAAF, dördüncü nesil veya dördüncü nesile yakın uçaklar geliştirirken ve satın alırken ikinci ve üçüncü nesil uçak holdinglerini önemli ölçüde azaltarak bu gerçekliğe yanıt verdi. Yerli olarak geliştirilen J-10, J-11 ve JH-7 savaş ve saldırı uçaklarının yanı sıra J-20 ve J-31 beşinci nesil uçaklarının sürekli gelişimi, PLAAF'ın hayatta kalma kabiliyetini ve etkinliğini artırmaktadır. Hava Kuvvetlerinde yer alan habere göre Çin, resmî adı FC-31 olan J-31 ve Rusya'yı tek motorlu çok motorlu gizli avcı uçağı Mikoyan LMFS'nin yanı sıra "MFP" programını da geliştirmektedir. Çin'de küresel ve bölgesel hedefleri vurmak amacıyla yeni gizli bombardıman uçakları geliştirilmektedir. Stealth teknolojisi, 2030'larda ilk çalışma kapasitesine ulaşması beklenen bu yeni bombardıman uçaklarının araştırma ve geliştirmesinde önemli bir rol oynamaya devam etmektedir.

ÇİN'İN SAĞLIK POLİTİKALARI VE COVID-19 PARADOKSU

Öğr. Gör. Dr. Hasan Hakses*

Özet

1990'dan itibaren ekonomisi hızla büyüyen Çin, küresel sisteme entegrasyonda kendi iç dinamiklerini koruyarak politikalar geliştirmiştir. Ekonomik gücün vermiş olduğu imkanlarla uluslararası siyasette yumuşak güç unsurlarına ciddi yatırım yapmıştır. Her alanda ülkelerle iş birliği platformlarını geliştirme gayreti gütmüştür. Tarihsel referanslar ile özgün politikaların geliştirildiği alanlar arasında sağlık sektörü de bulunmaktadır. Sağlık hizmetlerinin yürütülmesinde coğrafyadan dolayı ortaya çıkan bölgesel eşitsizliklerin giderilmesinde revizyonist politikalar geliştirmiştir. Ayrıca ekonomideki iyileşmeler sağlık sektörünün finansmanını artırmıştır. Sağlık kurumlarının inşası ivme kazanmıştır. Malzeme, teçhizat ve sağlık ekipmanlarının iyileştirilmesi yapılmıştır. Ancak 2000'li yıllardan itibaren ortaya çıkan hastalıklarla mücadelede her ne kadar sağlık altyapısının iyi olması beklense de artık hastalıkların teşhisi, tedavisi ve uygulanacak süreçlerin yönetimi daha da ön plana çıkmaktadır. Çin'in salgın hastalıklar kapsamında son yirmi yılda önemli tecrübeler kazansa da akıllı politikalar geliştirmede eksik kaldığı söylenebilir. 2003 yılında ortaya çıkan SARS virüsü ile hayvanlardan insanlara bulaşan korona virüs türleri ciddi sağlık sorunları olarak görülmektedir. Virüslerin yayılım hızının yüksek olması ve insanlarda panik ve tedirginliğin artmasıyla birlikte sağlık hizmetlerinin kapasitelerini zorladığı durumlarda stratejik çözümler üreterek sorunun önlenmesine yönelik adımlar atılmalıdır. Çin'in Wuhan kentinde Aralık 2019'da ilk vakası tespit edilen Covid-19'un dünyayla paylaşılmasında geç kalınması ve kendi imkânları ile sosyal medya aracılığıyla virüsün tehlike boyutunu dile getiren sağlık çalışanlarına yönelik soruşturmalar açılması Çin yönetiminin süreçteki başarısızlıkları arasında yer almaktadır. İlerleyen süreçlerde sağlık ekipmanları tedariki ve maske dağıtımında yumuşak güç unsurlarını kullanma çabasında olan Çin, küresel imajını düzelterek Sağlık İpek Yolu'nun hikâyelendirilmesine odaklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çin Halk Cumhuriyeti, Sağlık Politikaları, COVID-19.

CHINA'S HEALTH POLICIES AND THE COVID-19 PARADOX

Hasan Hakses**

Abstract:

China, whose economy has grown quickly since 1990, has devised policies for global integration while maintaining its domestic dynamism. Because of the potential provided by economic power, it has invested substantially in soft power aspects in international politics. Every subject was approached with the goal of establishing international collaboration platforms.

* Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Dış Ticaret Bölümü. Elektronik Posta Adresi: hasanhakses@selcuk.edu.tr. ORCID: 0000-0002-7018-1340.

** Ph. D. Lecturer. Selçuk University Vocational School of Social Sciences, Department of Foreign Trade. e-mail: hasanhakses@selcuk.edu.tr. ORCID: 0000-0002-7018-1340.

One of the sectors where historical precedents and creative techniques have been formed is the health industry. It has designed innovative strategies to eliminate geographic-based inequities in health-care delivery. Furthermore, as the economy has improved, the health-care sector's funding has increased. The development of health-care facilities has picked up speed. Material, equipment, and medical equipment have all been upgraded. While the health infrastructure is likely to be effective in treating diseases that appeared in the 2000s, the diagnosis, treatment, and administration of the procedures that must be undertaken will be even more critical. Although China has accumulated tremendous expertise in the area of epidemics over the last two decades, it is missing in the development of wise policies. SARS, which first appeared in 2003, and corona virus strains transmitted from animals to people are both considered major health threats. When the rate of virus propagation is high and health-care resources are stretched, strategic solutions should be developed to prevent the problem. The Chinese government's failures in the process include the delay in sharing the world with the first case of Covid-19, which was discovered in Wuhan, China, in December 2019, and the opening of investigations against health workers who used their own means to express the virus's danger on social media. China has concentrated on the "Health Silk Road" tale in order to boost its worldwide image. It is seeking to deploy soft power aspects in the future supply of health equipment and mask distribution.

Keywords: People's Republic of China, Health Policies, COVID-19.

GİRİŞ

Çin'in geniş coğrafyası kapsamında bölgesel farklılıkların getirmiş olduğu dengesiz kamu hizmetlerinin dağılımı sağlık sektörünü de etkilemiştir. Sağlık hizmetlerine erişim noktasında kırsal ve kentsel anlamda farklı uygulamaların varlığı birtakım sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Çin'in kentsel alanlarda ana sağlık hizmeti sağlayıcılarının belediye, il ve ilçe hastaneleri ve toplum sağlık merkezleri olduğu kırsal ve kentsel alanlar için farklı şekilde yönetilen üç katmanlı bir sağlık sistemine sahip olduğu bilinmektedir. Kırsal kesimde ise bunların yerini il ve ilçe hastaneleri ve köy sağlık ocakları yer almaktadır. Sağlık sisteminin reform sürecine girmesi ile birtakım yeni politikalar uygulamaya konulmuştur. Özellikle ekonomik anlamdaki gelişmeler altyapı açısından eksikliklerin giderilmesinde önemli hizmetlerin tamamlanmasına imkân sağlamıştır.

Çin toplumunun sağlık hizmetlerine ulaşmada eşitsizliklerin giderilmesi için genel bütçeden ayrılan finansmanların yıllar içinde giderek artması olası salgın hastalıklarla mücadele için de önemli bir kapasite artırımı ve teknik malzeme teminine fırsat tanımıştır. Nitekim 2002-2003 yıllarında ortaya çıkan SARS virüsü ile mücadele tecrübesi ile 2019 yılında ortaya çıkan yeni tip korona virüse karşı mücadelede daha düzenli süreç yönetimi yapılmaya çalışılmıştır.

Kasım 2019'da ilk vakanın görüldüğü Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıkan yeni tip korona virüsün salgın hâline dönüşmesi ve kısa sürede tüm dünyayı etkisi altına alması gündemin bir anda Covid-19 etrafında şekillenmesine neden olmuştur. Ağustos 2021 tarihi itibarıyla 217 milyondan fazla insanın virüse yakalanması ve 4,5 milyondan fazla in-

sanın ise hayatını kaybetmesine neden olan virüse karşı mücadele çalışmaları hâlen tüm dünyada devam etmektedir. Covid-19 çalışmalarının hızla arttığı dönemde hazırlanan bu bölüm kapsamında Çin'in sağlık politikaları çerçevesinde Covid-19'a karşı geliştirdiği politikalar alt başlıklarda incelenecektir.

BÖLÜM 1: ÇİN SAĞLIK SİSTEMİ VE REFORMA GİDEN SÜREÇ

Çin'de Ekim 1949'da cumhuriyetin ilanıyla birlikte her alanda yapılanma ve kuruluş süreci yaşanmıştır. Yöneticiler, uyguladığı politikalar ile kendi değerlerine bağlı özgün yeni bir sistem kurma çabası içinde olmuştur. Sağlık alanında ise bölgesel farklılıklar temelinde hizmetlere erişim noktasında çeşitli eşitsizlikler ortaya çıkmıştır. Bedelsiz olarak sunulan sağlık hizmetlerinde kır ve kent ayrımı yapılmıştır. Kırsal kesimlerde yaşananlar bölgedeki komünler tarafından sağlık hizmetlerinden yararlanırken kentsel kesimlerdekiler ise çalıştıkları kurumlar aracılığıyla sağlık hizmetlerinden yararlanmışlardır. Bu eşitsizliklerin ortadan kaldırılması amacıyla sağlık alanında reform programları geliştirilmiştir. Ancak alternatif bir kurum geliştirilmeden reform süresinde yerel kesimdeki sağlık hizmetlerini sunan kurumların bir kısmı kaldırılmıştır. Kentsel bölgelerde ise çalışanların ailelerini kapsayan sistemin yerine yalnızca çalışanlara yönelik sağlık sigortası sistemi getirilmiştir. Çalışanlarına sağlık hizmetleri sunması amacıyla kurulan sağlık kurumları ise yerel yönetimlere devredilmiştir. Böylece çalışanların sağlık sigortalarının yapılması işverenlerin sorumluluğuna bırakılmıştır. Beklenenin aksine sistem yaygınlık kazanamamıştır. Öte yandan yalnızca kentsel bölgelere yönelik geliştirilmiş olan bu sistemde kırsal bölgelere verilen kaynakların azaltılması eşitsizliğin daha da artmasına neden olmuştur.[1]

Merkezî yönetimin sağlık harcamalarını azaltması ile sağlık hizmetlerini finanse etme yükü yerel yönetimlere yüklenmiştir. Bu da doğrudan zengin ve fakir iller arasındaki eşitsizlikleri artırmıştır. Hükûmet, kamu hastaneleri tarafından alınan sağlık hizmeti fiyatları üzerinde sıkı bir kontrol sağlarken aynı zamanda onlara ilaç ve teknolojik cihazların kullanımından kar elde etme izni vermiştir. Böylece kamu hastaneleri doğasından saparak kâr amacı güden işletmeler hâline dönüşmüşlerdir. Zenginlerin küçük bir bölümünün birinci sınıf tıbbi bakıma erişimi bulunurken Çin nüfusunun çoğunluğu sağlık bakım maliyetlerini karşılayamamıştır. Bu durum sağlıkta eşitsizliklere daha fazla katkıda bulunmuştur. Çin hükûmeti de yerel programlar için halk sağlığı fonlarını önemli ölçüde azaltarak halk sağlığı sisteminde ademimerkeziyetçilik politikasını benimsemiştir. Yerel halk sağlığı hizmetlerinin gelir elde etmesi için otel, restoran gibi işletmeleri denetleme

1 Fatih Oktay, *Çin Ekonomi ve Politika Yeni Büyük Güç ve Değişen Dünya Dengeleri*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020), ss. 108-109.

yetkisi verilmiştir. Sonuç olarak halk sağlığı yetkilileri artık halk sağlığı çabalarına odaklanmak yerine dikkatlerini daha yüksek kârlı faaliyetlere yönlendirmişlerdir. Kırsal nüfusun sağlığı üzerinde en fazla etkiye sahip olan karar ise tarım ekonomisini özelleştirmek için komünlerin dağıtılması olmuştur. Yaklaşık 900 milyon Çinli kırsal bölge sakini herhangi bir tıbbi yardım almadan sigortasız kalmıştır. Daha önce çalışan yalınayak (barefoot) doktorlar ise temel sağlık uygulamaları için komünler tarafından sübvanse edilmediği için birçoğu teknik hizmetlere veya ilaç satmaya geçmişlerdir.[2]

Öncelikli Sağlık Bakımı Hizmetleri Reformu

Çin'in Sağlık Reformu yaklaşımı 1970'lerde başarılı olan sağlık sisteminin yeniden canlandırılmasına dayanmaktadır. İlk aşamada genel sağlık, sağlık alanındaki çalışanların profesyonelliği, genel sağlık sigortası ve önleyici tedbirler yer almıştır.

Geliştirilen politikalar sayesinde 1980'lerde yalınayak (barefoot) doktorların sistematik olarak yeniden eğitildiği ve ruhsatlandırıldığı bir süreç yaşanmıştır. Ayrıca ilk aşama ile kırsal sağlık sigortası programı kapsamında evrensel kapsama (nüfusun yüzde 90'ını kapsayacak şekilde) ile temel hizmet ve ilaçların kapsanması hedeflenmiştir.

Çin sağlık sisteminin ayırt edici özellikleri arasında önleyici tıbba yapılan vurgu olduğunu söylemek mümkündür. Öte yandan Çin'de sağlık kampanyaları ile bireylerin toplumsal halk sağlığı gündemi etrafında harekete geçmeleri planlanmıştır. Bu kampanyalar özgün politikalar geliştirilmesinde maliyet fayda düzeyini artırıcı etkiye sahip olmuştur. Kampanyalar, bireyin sorumluluğunu ve topluluk içindeki rolünü vurgulamak üzerine kurgulanmıştır. Aynı zamanda hastalık kontrolü ve tespiti, çevre, gıda güvenliği, hijyen ve sanitasyondan sorumlu olan yerel düzeyde koruyucu hekimlik sistemleri tarafından da geniş bir çerçevede desteklenme imkanına sahip olmuştur. Çin'in bölgeleri ekonomik, sosyal ve kültürel faktörler, insan kaynakları ve nüfus yoğunluğu açısından büyük farklılıklar göstermektedir. Bu nedenle sürdürülebilirliğin sağlanması için yerel koşullara uyum gerektirdiği kabul edilmektedir.[3]

Çin'de sağlık alanındaki en yüksek idari organ Eğitim, Bilim, Kültür ve Halk Sağlığı Komitesidir. Komite, Ulusal Halk Meclisi altında faaliyetlerini sürdürmektedir. Komitenin hiyerarşik yapılanmasında ise komisyonlar yer alır. Ulusal Sağlık ve Aile Planlaması Komisyonu sağlık sisteminin yürütülmesindeki yetkili organların başında gelmektedir. Bağlı olduğu kurumlar ile yerel yönetimler aracılığıyla faaliyetler koordine edilmektedir.

2 David Blumenthal ve William Hsiao, "Privatization and Its Discontents: The Evolving Chinese Health Care System", *New England Journal of Medicine,* Cilt: 353, Sayı: 11, Eylül 2005, ss. 1165-1170.

3 Lucy Chen, Xu Ji, ve Jennifer Fang, "Health Care Reform in China Approaches That Will Shape China's Global Health Agenda", içinde *The Changing Landscape of Global Health Diplomacy*, Katherine E. Bliss (ed.), (Washington: United States of America, Center for Strategic and International Studies, Rowman & Littlefield Publishers, Inc., 2013), s. 47.

Sağlık hizmetlerinin yürütülmesindeki gerekli finansman ihtiyacı hem kamu hem de özel sektör tarafından karşılanmaktadır.[4]

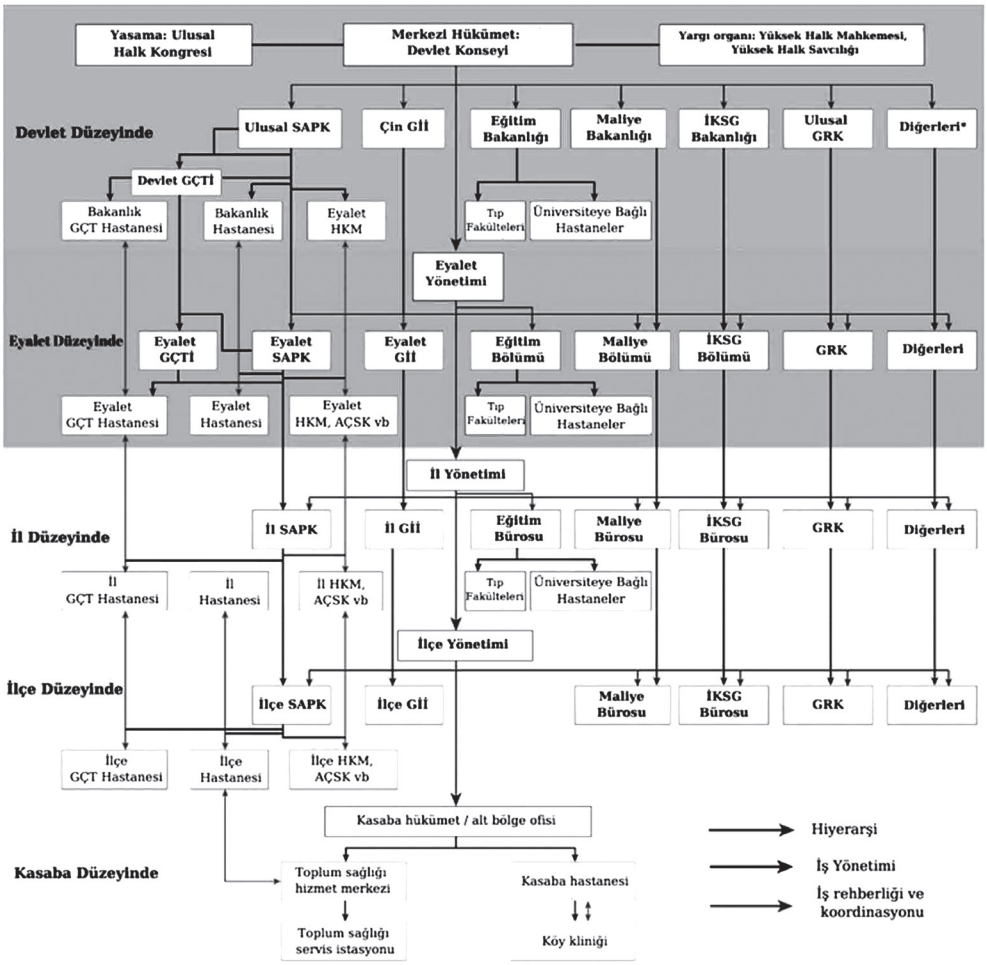

*Diğerleri arasında Sivil İşler Bakanlığı, Sigorta Düzenleme Komisyonu vb.
SAPK: Sağlık ve Aile Planlaması Komisyonu;
Gİİ: Gıda ve İlaç İdaresi;
İKSG: İnsan Kaynakları ve Sosyal Güvenlik;
KRK: Kalkınma ve Reform Komisyonu;
GÇTİ: Geleneksel Çin Tıbbı İdaresi;
HKM: Hastalık Kontrol Merkezi;
AÇSK: Anne ve Çocuk Sağlığı Kurumu.

Şekil 1. Çin Sağlık Sistemi Şeması
Erişim Adresi: https://iris.wpro.who.int/bitstream/handle/10665.1/11408/9789290617280_eng.pdf;jsessionid=9D2E0398D69E2CD263CF56D229F50EC0?sequence=1 , (Erişim Tarihi: 21 Ağustos 2021).

4 Meng Qingyue, Yang Hongwei, Chen Wen, Sun Qiang ve Liu Xiaoyun, "People's Republic of China Health System Review. Health System in Transition", *World Health Organization Asia Pacific Observatory on Health Systems and Policies*, 2015, s. 21, Erişim Adresi: https://iris.wpro.who.int/bitstream/handle/10665.1/11408/9789290617280_eng.pdf;jsessionid=9D2E0398D69E2CD263CF56D229F50EC0?sequence=1, (Erişim Tarihi: 21 Ağustos 2021).

Kamu Finansmanı ve Altyapı İyileştirmesi

Çin sağlık reformlarındaki finansman boyutunun hızlanması On İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda %7,5 olarak planlanan gayrisafi yurt içi hasıla düzeyinin 2011 yılında %9,2 oranında gerçekleşmesi ile mümkün olmuştur.[5] Yüksek ekonomik büyüme neticesinde hükûmet, sağlık reformları için eksikliklerin giderilmesi adına altyapı ve sermaye yatırımları yapmıştır. Sağlık harcamaları incelendiğinde 1995 yılında gayrisafi yurt içi hasılanın %3,5'ine denk gelirken 2010 yılında bu oran %5'e yükselmiştir.[6] Kişi başına bakıldığında 21 ABD dolarından 220 ABD dolarına çıktığı görülmektedir. Öte yandan finansman boyutunda hem kamu hem de özel sektör bazında yapılan yatırımlar sağlık sisteminin iyileştirilmesinde kullanılmıştır. 2001-2003 yıllarında merkezî hükûmetin sağlık harcamalarına katkısı %36 düzeyinde iken 2010 yılında bu oran %54'e yükselmiştir. Bu kapsamda kırsal sağlık merkez tesislerinin inşası ve yenilenmesine kaynak oluşturulmuştur. Özellikle 2003-2007 yılları arasında kırsal sağlık altyapısı ve ekipmanlarına 2 milyar dolardan fazla yatırım yapılmıştır.[7] 2009-2011 yılları arasında ise 2200 ilçe hastanesi ve 33.000 kentsel ve kırsal sağlık tesisi inşa edilmiş veya yenilenmiştir.[8] Yaşanan bu gelişmeler Çin'in sağlık politikalarında önceliğin altyapısal alanda olduğunu göstermektedir.

BÖLÜM 2: COVID-19 PANDEMİSİ

Hayvanlarda yaygın olarak görülen korona virüsün yeni türü Aralık 2019'da Çin'in Wuhan kentinde tespit edilen ilk vaka ile insanlara bulaşmaya başlamıştır. Virüsün ortaya çıkışı konusunda ortaya atılan iddiaların şu ana kadarki en kayda değeri, Çin kültüründe yaygın görülen hijyenik olmayan koşullardaki canlı hayvan pazarlarında hayvanlarda var olan virüsün insanlara bulaşması yer almaktadır. Öte yandan Ekim 2019'da Wuhan'da düzenlenen 7. Uluslararası Askeri Sporlar Konseyi (CISM) Dünya Askerî Olimpiyat Oyunları organizasyonuna katılan ABD ordusu tarafından virüsün Çin'e getirildiği de bir başka iddiayı oluşturmaktadır. Virüsün laboratuvar ortamında geliştirildiğine yönelik görüşler de bulunmaktadır. Ancak virüsün ortaya çıkışının üzerinden yaklaşık iki yıl geçmesine rağmen nasıl meydana geldiği hakkındaki belirsizlik halen sürmektedir.

5 Wen Jiabao, "Report on the Work of the Government", *Third Session of the Eleventh National People's Congress,* 2012, Erişim Adresi: https://china.usc.edu/wen-jiabao-2010-report-work-government-march-5-2010 , (Erişim Tarihi: 23 Ağustos 2021).

6 Qingyue, Hongwei, Wen, Qiang, Xiaoyun, *People's Republic of China Health System Review. Health System in Transition*, s. 48.

7 Lucy Chen, Xu Ji ve Jennifer Fang, Health Care Reform in China Approaches That Will Shape China's Global Health Agenda, s.48.

8 Chen Zhu, "Policy Briefing on China's Health Care Reform", *World Health Organization News Release Beijing,* 2012 Erişim Adresi: https://www.who.int/china/news/detail/05-03-2012-policy-briefing-on-china-s-health-care-reform , (Erişim Tarihi: 22 Ağustos 2021).

Dünya Sağlık Örgütü yeni tip korona virüsün mikroskobik görüntüsünde virüsü kaplayan halkaya verilen taç anlamındaki korona kelimesiyle adlandırmıştır. Covid-19 kısaltmasının açılımı ise co, korona; vi, virüs; d, hastalık; 19, 2019 yılını ifade etmektedir. Normalde hayvanlar arasında yaygın olan korona virüsün insanları etkileyen türleri de bulunmaktadır.[9]

229E	Chicago Üniversitesi araştırmacıları tarafından 1965'te keşfedilmiştir. Soğuk algınlığına sebep olması ile tanınmıştır.
OC43	Ulusal Sağlık Enstitüleri tarafından 1967'de keşfedilmiştir. Soğuk Algınlığına neden olmasının yanı sıra, 18. veya 19. yüzyılda sığırlardan insanlara geçtiği tahmin edilmektedir.
HKU1	2005'te Hong Kong'da keşfedilmiştir. Solunum yolu enfeksiyonlarına neden olurken, fareleri enfekte eden bir koronavirüs ile benzerlikler göstermektedir.
NL63	2004'te Hollanda'da keşfedilmiştir. Haifif ya da orta derecede solunum yolu enfeksiyonlarına ve alt solunum yollarında daha ciddi enfeksiyonlara neden olmaktadır.
SARS-Cov-1	2003 SARS salgınının sebebidir. Dünya genelinde 8096 kişiye bulaşmış ve 774 kişinin hayatına mâl olmuştur.
MERS-Cov	İlk olarak 2012'de tanımlanmıştır. Bilinen en ölümcül koronavirüstür. Sadece 2494 vaka tespit edilirken, bu vakaların 858'i ölümle sonuçlanmıştır. Ölüm oranı, %37'dir.
SARS- Cov2-Covid19	İlk kez Aralık 2019'da Çin'in Vuhan eyaletinde tespit edildi. . .

Şekil 2. İnsanları etkilediği bilinen korona virüs türleri.
Erişim Adresi: https://www.tasav.org/images/Covid/Ahmet_Selim_YURDAKUL.pdf, (Erişim Tarihi: 30 Haziran 2021).

Salgının hızla dünyaya yayılmasıyla birlikte ülkelerin ferdi olarak mücadelesi pek bir anlam taşımamıştır. Müşterek hareket etme zorunluluğu ülkelere birer sorumluluk yüklemiştir. Konunun uluslararası boyuta taşınması ile siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler bağlamında küreselleşme ve ulus devlet ölçeğinde tartışmalar ortaya çıkmıştır. Sağlığın uluslararası ilişkileri etkilediği boyutlar ölçeğinde pandemi gündeminin ilk sıraya çıkmasıyla sağlık diplomasisi kavramını da önümüzdeki süreçte sıklıkla duyacağımız aşikâr. Küresel sağlık diplomasisi kavramının ortaya çıkmasındaki en önemli etkenler arasında küreselleşmenin geldiğini söylemek mümkündür. Küresel ölçekte sağlık sorunlarının yönetilmesi ve düzenlenmesi sürecine çok aktörlü katılım gösterilmesi sağlık diplomasisinin konuşulmasına zemin hazırlamaktadır.[10]

9 Ahmet Selim Yurdakul, "Covid-19 Salgını Sonrası Sağlık Alanında ve Politikalarındaki Değişimler", *TASAV Sağlık, Tarım ve Gıda,* 2020, Erişim Adresi: https://www.tasav.org/images/Covid/Ahmet_Selim_YURDAKUL.pdf , (Erişim Tarihi: 30 Haziran 2021).

10 Muhammed Murat Arslan, "Koronavirüs ve Sağlık Diplomasisi", *Perspektif-Jeopolitik,* 7 Mayıs 2020, Erişim Adresi: https://www.perspektif.online/koronavirus-ve-saglik-diplomasisi/ , (Erişim Tarihi: 3 Ağustos 2021).

Sağlık diplomasisinin kavramsallaştırılmasında sağlığın ve dış politikanın etkileşimini Kickbusch dört aşamada incelmektedir. Bunlar dış politikanın sağlığı göz ardı ettiği durum, sağlığın dış politika enstrümanı olduğu durum, sağlığın dış politika yapımında ayrılmaz bir parça olduğu durum ve sağlık hedefleri için dış politikanın oluşturulduğu durumdur.[11] Covid-19 pandemisi ile devletlerin dış politika belirlemesindeki temel etkenin Kickbusch'un dördüncü aşama olarak bahsettiği sağlık konusundaki hedeflere ulaşmada dış politikanın bir araç olduğu tecrübe edilmiştir. Nitekim salgının başlangıcından itibaren bütün ülkeler uluslararası uçuşları durdurma kararı almıştır. Özellikle Avrupa Birliği ölçeğinde sınır kapatma uygulamaları üye devletlerarasında tartışmalara neden olsa da katı tedbirler uygulamaya konulmuştur.

Pandeminin önlenmesi konusunda mücadele veren ülkelere maske, solunum cihazı gibi sağlık ekipmanları temininde insani yardım faaliyetleri yürütülmüştür. Bu konuda ön plana çıkan ülkeler arasında yer alan Çin, virüse karşı zafer söylemiyle hareket etmiştir. Dış politika söylemlerinde iş birliği, dayanışma ve insanlığın ortak kader birliğini sıkça dile getiren Çin, pandemiyle mücadelesinde yumuşak güç unsurlarını kullanmayı fırsat bilmiştir. Küresel güç olma yolundaki iddialarını destekleme noktasında pandemi tecrübesini dünyaya aktarırken politik etki alanını genişletmesinin yanı sıra ABD ve Batı'nın yeterli sorumluluğu almadığı yönünde eleştirilerini de dile getirmiştir. Çin'in virüsü kontrol altına alma konusundaki yaklaşımlarında geç kaldığına yönelik eleştiriler de yaptırım konusunu gündeme getirmiştir. İlk hasta 10 Aralık 2020 tarihinde belirtileri göstermesi üzerine 16 Aralık'ta hastaneye başvurmuştur. Yeni tip korona virüsün ortaya çıktığını sosyal medya platformları üzerinden paylaşan doktorlara yönelik soruşturmalar başlatılmıştır. Soruşturma açılan Doktor Lin Wenliang 6 Şubat 2020'de hayatını kaybetmiştir. 31 Aralık'ta 41 kişinin zatürre benzeri hastalık tedavisi gördüğü rapor edilmiştir. Daha sonra Dünya Sağlık Örgütünün 7 Ocak'ta yeni tip korona virüsü tanımlanmasının duyurmasının akabinde 11 Ocak'ta Çin'den ilk ölüm vakası paylaşılmıştır.[12] Kasım-Aralık aylarında ilk vakaların olduğu düşünüldüğünde salgının merkez üssü olan 11 milyonluk Wuhan kentinin 2 ay sonra karantinaya alınması ve kendi imkânları ile yeni tip korona virüsü dünyaya duyurmaya çalışan sağlıkçılara yönelik soruşturma açılması da Çin'in başlangıçta yürütmüş olduğu yanlış politikayı göstermektedir.

11 Ilona Kickbusch, "21st Century Health Diplomacy: A New Relationship between Foreign Policy and Health", içinde *21st Century global health diplomacy* M. Told, I. Kickbusch, & T. E. Novotny (ed.), (New Jersey: World Scientific Publishing Company, 2013), ss. 1-40.

12 Yunus Emre Koç, "5 Soru: Çin'in Koronavirüs Sınavı", *SETA 5 Soru*, 24 Mart 2020, Erişim Adresi: https://www.setav.org/5-soru-cinin-koronavirus-sinavi/, (Erişim Tarihi: 25 Haziran 2021).

Çin'de Covid-19 Önlemleri Kronolojisi

20 Ocak 2020'de Çinli uzmanlar Covid-19'un insandan insana bulaştığını ve tıbbi personelin enfeksiyon kaptığını doğrulamıştır. Aynı hafta içerisinde Çin Ulusal Sağlık Komisyonu 26 Ocak tarihinde Covid-19 salgınının psikososyal etkilerini azaltmak için acil psikolojik kriz müdahalelerinin yol gösterici ilkelerini sağlayan bir bildiri yayımlamıştır. Buna göre psikolojik kriz müdahalesinin şehir, belediye ve il düzeyinde ortak önleme ve kontrol mekanizması tarafından düzenlenen Covid-19 salgınına halk sağlığı yanıtının bir parçası olması gerektiğini ve müdahalelerin gruplara göre farklılaştırılması gerektiği belirtilmiştir. Bu kapsamda 6 grupta sınıflandırma yapılarak müdahale boyutlarının sınırları çizilmiştir. 6 grup şu şekilde sınıflandırılmıştır: doğrulanmış hastalar, Covid-19 için soruşturma altındaki kişiler, sağlık çalışanları, hastalarla hemen temas hâlinde olan kişiler, bakım aramayı reddeden hasta kişiler ve duyarlı kişiler/genel kamu.[13] Çin'de Covid-19'a yönelik alınan önlemleri tarihsel sıralamasını aşağıdaki gibi yapmak mümkündür:

- 31 Ocak 2020 tarihinde Dünya Sağlık Örgütünün yeni korona virüs salgınının uluslararası öneme sahip halk sağlığı acil durumu hâline geldiğini duyurdu.
- 3 Şubat 2020 tarihinde Çin Ulusal Komisyonu, salgında internet hastanesinin uygulanmasını teşvik eden bir politika yayımladı.
- 5 Şubat 2020 tarihinde Wuhan şehrinde ilk üç Fangcang barınak hastanesini açıldı.
- 15 Şubat 2020 tarihinde hükûmet, sağlık çalışanlarını kapsamlı bir şekilde korumak için bir dizi politika ortaya koydu.
- 28 Şubat 2020 tarihinde hükûmet, çevrim içi tıbbi hizmetleri ve uzun vadeli reçeteyi sağlık sigortasına entegre etme çalışmalarını hızlandırıcı kararlar aldı.
- 10 Mart 2020 tarihinde tüm Fangcang barınak hastaneleri askıya alındı.
- 11 Mart 2020 tarihinde Dünya Sağlık Örgütü Covid-19 virüsünü pandemi ilan etti.
- 19 Mart 2020 tarihinde Çin, pandemi başladığından beri ilk kez yeni yerli Covid-19 vakasına rastlamadığını kamuoyuna duyurdu.
- 31 Mart 2020 tarihinde Ulusal Sağlık Komisyonu, Covid-19 salgınıyla mücadeleye yardım etmek için Hubei eyaletine akın eden 42.600 sağlık çalışanının hiçbirinin enfekte olmadığını açıkladı.[14]

13 Lu Dong ve Jennifer Bouey, Public mental health crisis during COVID-19 pandemic, *China. Emerg Infect Dis*. 2020, Erişim Adresi: https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7323564/#d38e201title, (Erişim Tarihi: 26 Haziran 2021).

14 Shuangyi Sun, Zhen Xie, Keting Yu, Bingqian Jiang, Siwei Zheng ve Xiaoting Pan, "COVID-19 and Healthcare System in China: Challenges and Progression for a Sustainable Future", *Global Health*, Cilt: 17, Sayı: 14, 2021, Erişim Adresi: https://globalizationandhealth.biomedcentral.com/articles/10.1186/s12992-021-00665-9#citeas, (Erişim Tarihi: 3 Ağustos 2021).

Çin'in SARS ve Covid-19 Tecrübesi

İlk defa Şubat 2003'te Asya, Kuzey Amerika ve Avrupa'da hastaları bildirilen SARS (Şiddetli Akut Solunum Yolu Yetersizliği Sendromu) virüsü Çin'in son yirmi yılda tecrübe ettiği salgınlar arasında yer almaktadır. Çin'deki ilk vakanın Guangdong Eyaletinde Kasım 2002'de görülmesine rağmen Dünya Sağlık Örgütüne 2003 yılının Şubat ayında bildirim yapıldığı bilinmektedir. Öte yandan Çin'in salgına hazırlıksız yakalanması ve toplumda meydana gelen panik havasının sağlıklı bir şekilde yönetilememesi salgının hızla yayılmasındaki önemli etkenler arasında yer almaktadır. Ayrıca 2003 yılında Pekin'de bulunan 173 hastaneden yarısına yakını SARS hastası kabul ederken salgının istatistiki verileri de net bir şekilde paylaşılmış değildir.[15]

SARS ile Covid-19 salgınları karşılaştırıldığında Çin'in Covid-19'a karşın daha hazırlıklı olduğunu söylemek mümkündür. Bilgi paylaşımı noktasında geç kalınmış olsa da Covid-19'da süreç yönetiminin SARS'a göre daha etkin mekanizmaların geliştirildiği görülmektedir. Salgın tedbirleri kapsamında katı kuralların koyulması, halkın sürekli bilgilendirilmesi sürecin hızla çözüme kavuşmasında etkili olmuştur. Ocak ve Şubat aylarında başlayan tedbirler neticesinde 4-5 aylık bir süre sonunda salgının başladığı Wuhan kenti büyük ölçüde salgın öncesi normal hayatına dönmüştür. Çin, pandemi ile mücadele etmek için ülke çapında sıkı bir sokağa çıkma yasağı da dâhil olmak üzere bir dizi artan politika uygulamıştır. WeChat ve SinaWeibo gibi sosyal medya platformları, pandemi sırasında hükümet bilgilerinin ve kamu kampanyalarının yayılmasında çok önemli bir rol oynamıştır. Temas takibini ve nüfus seyahat modellerini etkinleştirmek için teknolojiler geliştirilmiştir. Çin merkezi hükümeti, sağlık personeli ve tıbbi malzemeler de dâhil olmak üzere sağlık kaynaklarını son derece etkili bir şekilde Wuhan'a seferber etmiştir. Hem merkezî hem de bölgesel hükûmetler, kriz anında durgunlaşan ekonomiyi canlandırmak için özel krediler sunarak mali politikalar başlatmıştır.[16]

15 Abdurrahman Yunus Sarıyıldız, Mehmet Talha Paşaoğlu ve Merve Ebrar Yılmaz, "Türkiye, Çin, ABD, Fransa Sağlık Sistemleri ve COVID-19 Politikaları". *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 2, 2021, ss. 314-327.

16 Weiwei Xu, Jing Wu, Lindan Cao, "COVID-19 Pandemic in China: Context, Experience and Lessons", *Health Policy and Technology*, Cilt: 9, Sayı: 4, 2020, ss. 639-648, Erişim Adresi: https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S2211883720300782?casa_token=yvMVqwgbzLEAAAAA:X-3aX_yD7nLODt9TYQ2DOzmB63adOnW9P2Pwxrkx0bZnqziT44wWtix5BeyQzIzLgLrQOsM_YnkM, (Erişim Tarihi: 7 Ağustos 2021).

Tablo 1. SARS ve 2019-nCov salgınlarına yönelik Çin'in mücadele karşılaştırması

	SARS	**2019-nCov**
Çinli Yetkililerin Salgına Müdahalesi	Krizin yayılmasını önlemek çok zor oldu. - Bilgi paylaşımında gecikildi: İlk vaka Kasım 2002'de ortaya çıkmasına rağmen çok daha sonra anlaşıldı ve DSÖ'ye Şubat 2003'te haber verildi. - Sosyal panik	30 Ocak 2020'ye kadar olan müdahaleler etkili görünüyor. - Salgın çok hızlı tespit edildi ve örtbas edilmedi. - Medikal bilgiler yabancı ve uluslararası kurumlarla (DSÖ) paylaşıldı. - Salgının yayılmasını önlemek için olağanüstü önlemler alındı.
Çin'e ekonomik etkileri	Bölgesel ve küresel seviyede gözle görülür bazı etkiler - SARS'ın küresel makroekonomik etkilerinin yaklaşık 30 ila 100 milyar USD olduğu tahmin ediliyor. (vaka başına yaklaşık 3-10 milyon dolar) - Çin'e olan etkilerinin yaklaşık 12,3 – 28,4 milyar dolar olduğu tahmin ediliyor. (GSYH'nin yaklaşık %1'i)	Bazı şartlar altında bir çeyrek boyunca etkilerin GSYH'nin yaklaşık %1'i kadar olacağını tahmin ediyoruz. - Ekonomik etkilerinin boyutu salgının çapına ve süresine bağlı olacak. - "korku faktörü" ve uzatılan Çin Yeni Yılı tatili hem özel tüketim harcamaları hem de üretim üzerinde baskı yaratacaktır.
Çin ekonomisinin salgın dönemindeki durumu	Çin'in Dünya Ticaret Örgütüne 2001 yılında katılmasından sonra GSYH büyümesi hızlanıyordu. (2003 yılında %10)	Çin ekonomisi yavaşlıyor: 2018 yılında %6,6 büyüyen Çin ekonomisi 2019 yılında %6,1 büyüdü. 2020 yılında da %5,9 büyümesini bekliyoruz.
Çin'in özel tüketimi	2003 yılında özel tüketim harcamaları GSYH'nin %28'ni oluşturuyordu.	2019 yılında bu oranın GSYH'nin %50'sine çıktığını tahmin ediyoruz.
Çin'in ihracat bağımlılığı	2003 yılında toplam ihracatın GSYH büyümesine katkısı %68'di.	2019 yılında bu oranın %5 olduğunu tahmin ediyoruz.
ABD'den ve uluslararası tepkiler	Nisan 2003'te ABD hükümeti, Hong Kong ve Guangzhou konsolosluklarında kritik görevde olmayan personelini geri çağırdı. ABD hükûmeti, vatandaşlarına bu bölgelere seyahat etmemelerini tavsiye etti. 2003 yılında ABD'nin Çin'den et ithalatı %24,2 azaldı. DSÖ de ülkeye seyahat edeceklere Hong Kong ve Guangzhou eyaletlerinden kaçınmalarını tavsiye etti.	Havaalanlarında Çin'den gelen ziyaretçilerin sağlık taramaları kuvvetlendirildi. ABD vatandaşlarının Çin'e seyahat etmemeleri tavsiye edildi. Moğolistan, Kuzey Kore ve Rusya Çin anakarasına sınırlarını kapadı. Kazakistan, Malezya, Singapur, Sri Lanka, Filipinler ve Vietnam Çin'li vatandaşlar ve Hubei ile ilişkili ziyaretçilere vize vermeyi askıya aldı. DSÖ, 30 Ocak 2020'de salgının, kamu sağlığı bakımından uluslararası çapta bir acil durum yarattığını açıkladı.

Erişim Adresi: https://www.eulerhermes.com/en_global/news-insights/economic-insights/coronavirus-outbreak-in-China-risks-of-supply-chain-disruption-increase-with-time.html, (**Erişim Tarihi:** 29 Temmuz 2021).

Asya Altyapı Yatırım Bankasının Covid-19 Kredileri

Çin'in Kuşak ve Yol Girişimi kapsamında finansman ihtiyacının karşılanması için önermiş olduğu müşterek katılımlı Asya Altyapı Yatırım Bankası, Covid-19 krizi ile ekonomik anlamda sorun yaşayan üye ve müşterilerine Kriz Kurtarma Tesisi adı altında kredi imkânı sunmuştur. Nisan 2020 tarihinde başlayan kredilerin süresi banka yönetiminin 24 Haziran 2021 tarihinde aldığı kararla 16 Nisan 2022'ye kadar uzatılması kararlaştırılmıştır. Bu kapsamda hem özel hem de kamu kuruluşlarına toplamda 13 milyar ABD dolarına kadar finansman karşılanması planlanmaktadır. Kredilerin acil sağlık sektörü ihtiyaçlarının finansmanı, ekonomik dayanıklılık ve altyapı ile likidite sorunlarına cevap verme niteliğinde olacağı duyurulmuştur.[17]

Tablo 2. Asya Altyapı Yatırım Bankası'nın Üyelerine Sunduğu Covid-19 Kredileri

Ülke	Sektör	Proje Adı	Bütçe Milyon Dolar (ABD)
Cook Adaları	Ekonomik Dayanıklılık	COVID-19 Aktif Müdahale ve Ekonomik Destek Programı	20
Ekvador	Finansal Likidite	Ulusal Finans Kurumu COVID-19 Kredi Hattı Projesi	50
Türkiye	Finansal Likidite	Akbank COVID-19 Crisis Recovery Facility	100
Özbekistan	Finansal Likidite	Özbekistan Cumhuriyeti Ulusal Dış Ekonomik Faaliyet Bankası COVID-19 Kredi Hattı Projesi	200
Rusya	Finansal Likidite	Rus Demiryolları COVID-19 Acil Müdahale Projesi	300
Çin	İletişim Teknolojileri	Legend Capital Sağlık Teknolojisi Fonu	30
Bangladeş	Halk Sağlığı	COVID-19 Acil Müdahale ve Pandemi Hazırlık Projesi	100
Türkiye	Halk Sağlığı	COVID-19 Tıbbi Acil Müdahale (MER) Projesi	82.6
Özbekistan	Halk Sağlığı	Sağlık Acil Müdahale Projesi	100
Vietnam	Finansal Likidite	VP Bank COVID-19 Müdahale Tesisi	100
Gürcistan	Ekonomik Dayanıklılık	Ekonomik Yönetim ve Rekabet Edebilirlik Programı: COVID-19 Krizi Azaltma	50
Türkiye	Finansal Likidite	COVID-19 Kredi Hattı Projesi	500
Kazakistan	Ekonomik Dayanıklılık	COVID-19 Aktif Müdahale ve Harcama Destek (CARES) Programı	750
Maldivler	Halk Sağlığı	COVID-19 Acil Müdahale ve Sağlık Sistemleri Hazırlık Projesi	7.30
Endonezya	Halk Sağlığı	COVID-19 Programına Acil Müdahale	250
Pakistan	Ekonomik Dayanıklılık	COVID-19 Aktif Müdahale ve Harcama Destek (CARES) Programı	500

17 "COVID-19 Crisis Recovery Facility", *The Asian Infrastructure Investment Bank,* 24 Haziran 2021, Erişim Adresi: https://www.aiib.org/en/policies-strategies/COVID-19-Crisis-Recovery-Facility/index.html, (Erişim Tarihi: 23 Temmuz 2021).

Hindistan	Ekonomik Dayanıklılık	COVID-19 Aktif Müdahale ve Harcama Destek (CARES) Programı	750
Moğolistan	Ekonomik Dayanıklılık	COVID-19 Hızlı Müdahale Programı	100
Filipinler	Ekonomik Dayanıklılık	COVID-19 Aktif Müdahale ve Harcama Destek (CARES) Programı	750
Gürcistan	Halk Sağlığı	Acil COVID-19 Müdahale Projesi	100
Bangladeş	Ekonomik Dayanıklılık	COVID-19 Aktif Müdahale ve Harcama Destek (CARES) Programı	250
Endonezya	Ekonomik Dayanıklılık	COVID-19 Aktif Müdahale ve Harcama Destek Programı	750
Hindistan	Halk Sağlığı	COVID-19 Acil Müdahale ve Sağlık Sistemleri Hazırlık Projesi	500
Çin	Halk Sağlığı	Çin Halk Sağlığı Altyapı Projesine Acil Yardım	355

Kaynak: "Our Projects: COVID-19 About", The Asian Infrastructure Investment Bank, 23 Temmuz 2020, **Erişim Adresi:** https://www.aiib.org/en/projects/list/year/2020/member/All/sector/All/financing_type/All/status/All, (Erişim Tarihi: 23 Temmuz 2021).

Çin'i Bekleyen Fırsatlar ve Tehditler

Covid-19 krizi ile dünya gündeminde yer alan Çin, bu durumun değerlendirmesini yaparak kazançlı çıkma peşinde olduğunu söylemek mümkündür. Başkan Xi Jinping'in göreve gelmesiyle revizyonist güç olarak tanımlanan Çin'in dış politika faaliyetleri de aktif diplomasi inşası üzerine kurgulanmaktadır. Batı dünyasına karşın alternatif söylem geliştirme çabası içerisinde olan Çin, bölgesel iş birliği söylemi ile küresel bir güç olma iddiasını da sürekli ima etmektedir.

Covid-19 krizinin artçıları olan SARS ve MERS krizlerinde nispeten tecrübe kazanan Çin'in, dünyanın virüsle hemen hemen yeni tanıştığı dönemde virüse karşı zafer ilan ederek dünyaya yardım eden ülke imajını geliştirmekte olduğu söylenebilir. Orta Doğu özelinde Irak ve İran'a yönelik yapılan yardımlar ve Akdeniz ölçeğinde yürüttüğü ikili ilişkiler Sağlık İpek Yolu'nun hikâyelendirilmesine zemin hazırlamaktadır. Bu durum ilerleyen süreçlerde Çin dış politikasında sağlık diplomasisinin de önemli bir yer edineceğini göstermektedir.[18] Bu gelişmeler Covid-19 pandemisi ile Çin'e bir takım fırsatlar sunmasının yanı sıra tehditleri de barındırmaktadır.

Özellikle salgının kontrol altına alınması konusundaki başlangıçta yürütülen yanlış uygulamalar başta ABD olmak üzere tüm dünya ülkelerinin tepkisini çekmesine neden olmuştur. Ayrıca Trump'ın korona virüsü, Çin virüsü olarak tanımlaması akıllarda kalıcı bir söylem olarak yaygınlaşmasına zemin hazırlamıştır. Salgından sonra virüsün ortaya

18 Yunus Emre Koç, "Kovid-19 Sonrası Dönemde Çin'i Neler Bekliyor?", *SETA*, 1 Nisan 2020, Erişim Adresi: https://www.setav.org/kovid-19-sonrasi-donemde-cini-neler-bekliyor/ , (Erişim Tarihi: 25 Haziran 2021).

çıkışı konusunda Aralık 2019'da kendi imkânları ile dünyaya virüsü duyurmaya çalışan sağlık çalışanlarına yönelik soruşturma açarak olayın üstünü kapatma gayretinde olmasının gündemde tutulması Çin'e uygulanabilecek yaptırımların temelini oluşturmasına zemin hazırlayacaktır. Öte yandan Çin'in Covid-19 politikalarının incelendiği akademik çalışmalarda yayılımı önlemede kullanılan yöntemlerin yanlış bir şekilde uygulanması ile hastalığın yayılmasına neden olduğu iddiaları yer almaktadır. Nitekim yapılan uygulamaların halkın ruh sağlığını ciddi olarak tehlikeye atması, sağlık eşitsizlikleri ve hasta tahliyesinde yanlış kararların teoride daha çok kişinin hayatının kurtarılabileceğine yönelik görüşleri de beraberinde getirmektedir. Hubei kentine yapılan tıbbi yardımlar ile hızla yapılan hastaneler yerine teknik ekipman açısından daha gelişmiş bölgelere hasta tahliyeleri yapılmasının, daha az kişinin hayatını kaybetmesine ve salgının rahatlıkla kontrol altına alınabilmesine imkân tanıyacağı dile getirilmektedir. Böylece binlerce hayatın kurtarılabileceği mümkün olmasına rağmen yanlış politika tercihlerinin Çin'e yönelik bu konudaki tehditleri oluşturduğunu söylemek mümkündür.[19]

Çin'in geliştirmiş olduğu Sinopharm, CanSino ve Sinovac aşılarının tedariki noktasında aşıyı sipariş eden ülkelere anlaşmalar çerçevesinde yeterli dozların teslim edilmemesi de Çin'e olan çekinceleri kuvvetlendirmiştir. Başlangıçta aşıların temini noktasında belirli bir doz üzerinden yapılan anlaşmalara rağmen Çin'in kendi halkının acil kullanımı için sevkiyatları durdurması ülkeleri de iç siyasi gündemlerinde zor duruma düşmelerine neden olmuştur. Bu durum Çin'in uluslararası alandaki güvenirliliğini de zedelemiştir.

Covid-19 pandemisinin dünyaya Çin'den yayılması nedeniyle başta ABD ve İngiltere'nin bu konu gerekli tedbirleri almadığı ve Dünya Sağlık Örgütüne geç ve eksik bilgi aktarımı yaptığı gerekçeleri ile yaptırım uygulanması yönündeki görüşleri ortaya çıkmıştır. Öte yandan dönemin ABD Dışişleri Bakanı Mike Pompeo virüsün Wuhan kentindeki laboratuvardan sızmış olabileceği iddiaları da incelenmesi gereken hususların başında gelmektedir. Yaptırım söylemleri incelendiğinde Uluslararası Adalet Divanının davalara yalnızca ulus devletlerin taraf olması durumu ile kararlar neticesinde uyuşmazlık olması hâlinde tarafların Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyine başvurabilmeleri mümkündür. Dolayısıyla ABD öncülüğünde konunun Divana taşınmasına rağmen Çin aleyhine çıkacak karara daimî üye statüsünde bulunan Çin'in veto yetkisi olması hukuki bir yaptırım boyutunu engelleyen bir unsuru oluşturmaktadır.[20]

19 Lee Liu, "Sustainable COVID-19 Mitigation: Wuhan Lockdowns, Health Inequities, and Patient Evacuation", *International Journal of Health Policy Management*, Cilt: 9, Sayı: 10, Ekim 2020, ss. 415-418.

20 Zeynep Bayar, "Kovid-19 Salgınının Ağır Faturası Çin'e Kesilebilir mi?", *Bloomberg HT Haberler*, 27 Nisan 2020, Erişim Adresi: https://www.bloomberght.com/kovid-19-salgininin-agir-faturasi-cine-kesilebilir-mi-2253880 , (Erişim Tarihi: 18 Ağustos 2021).

SONUÇ

Çin Halk Cumhuriyeti'nin ilanıyla birlikte ekonomik ve idari anlamda toparlanma sürecine giren Çin, sağlık alanında da bir dizi politika geliştirmiştir. Kırsal ve kentsel sağlık hizmetlerinin sunulmasında eşitsizliklerin ortadan kaldırılmasına odaklanılan süreçte reform çalışmaları yürütülmüştür. Sağlık sigortasının kapsamının genişletilmesi ile nüfusun çoğunluğunun sigortalanması planlanmıştır. Sağlık tesislerinin inşası, yenilenmesi ve ekipman ihtiyaçlarının karşılanması konusunda ciddi finansman kaynakları ayıran devletin bir anlamda revizyonist uygulamaları yürüttüğünü söylemek mümkündür.

Kentsel ve kırsal kesimlerde sunulan sağlık hizmetlerinin standartlaştırılması ve merkezîleştirilmesi adına çeşitli adımlar atılmıştır. Sağlık güvencesi noktasında kırsal kesimlerde komünler aracılığıyla doktor hizmetlerinin kalitesinin artırılmasında eğitim faaliyetlerinin planlaması yapılmıştır. Reformist politikalar ile kentsel kesimlerde ise çalışan bireylerin kurumları üzerinde olan sağlık hizmetlerini sağlama sorumluluğu kaldırılarak bu hizmetlerin yürütülmesi hem kamu hem de özel sektör tarafından finanse edilen kurumlara aktarımı sağlanmak istenmiştir.

Sağlık hizmetlerinde kapasitesini artırma gayretinde olan Çin, muhtemel salgınlara hazırlık noktasında da tedbirler almaya çalışmıştır. Ancak SARS ve Covid-19 salgınları ile de tecrübe edildiği üzere virüslerin yayılım hızının yüksek olması insanlar arasında panik ve tedirginliğin artmasıyla birlikte sağlık hizmetlerinin kapasitelerini zorladığı durumlarda stratejik çözümler üreterek sorunun ortadan kaldırılmasına yönelik adımlar atılması gerektiği görülmelidir.

Çin'in yerel kesimlerdeki farklı yemek kültürleri çerçevesinde hayvanlardan insanlara bulaşan hastalıklar SARS ve Covid-19 özelinde de tecrübe edildiği üzere tüm dünyayı etkisi altına alabilecek bir potansiyele sahip olduğunu göstermiştir. Küreselleşmenin hızlanmasının dezavantajları arasında salgın hastalıkların yayılım hızının artması yer almaktadır. Nitekim Covid-19 tecrübesi ile medikal anlamda istihbaratın önemi tüm ülkeler açısından bir kez daha fark edilmiştir.

Covid-19 salgının hızla tüm dünyayı etkisi altına almasındaki ihmalin Çin'de olduğu yönündeki eleştiriler, başlangıçta daha çok dile getirilmiştir. Ancak ilerleyen süreçlerde çözüm adına atılan adımlardan biri olan aşı çalışmalarında Çin'in hızlı davranması ve acil kullanım onayı olan inaktif aşıyı geliştirmesi imajını düzeltmesine imkân veren gelişmelerden olmuştur. Yine de her ne kadar Çin, korona virüse karşı mücadelede dünyaya yardım eden ülke görünümünde olsa da bu durum fırsatları ve tehditleri içinde barındırmaktadır.

Gelecek yıllarda virüsün ortaya çıkışı noktasında daha net bilgilerin elde edilmesi daha sağlıklı yorumların yapılmasına da imkân tanıyacaktır. Ancak içinde bulunduğumuz süreçte küresel bir rekabet ortamında tüm insanlığın yararına olacak adımların atılması için müşterek hareket edilmesi gerekliliği bir kez daha tecrübe edilmiştir.

KAYNAKÇA

Arslan, Muhammed Murat, "Koronavirüs ve Sağlık Diplomasisi", *Perspektif-Jeopolitik*, 7 Mayıs 2020, Erişim Adresi: https://www.perspektif.online/koronavirus-ve-saglik-diplomasisi/, (Erişim Tarihi: 3 Ağustos 2021).

Bayar, Zeynep, "Kovid-19 Salgınının Ağır Faturası Çin'e Kesilebilir mi?", *Bloomberg HT Haberler,* 27 Nisan 2020, Erişim Adresi: https://www.bloomberght.com/kovid-19-salgininin-agir-faturasi-cine-kesilebilir-mi-2253880, (Erişim Tarihi: 18 Ağustos 2021).

Blumenthal, David ve Hsiao, William, "Privatization and Its Discontents: The Evolving Chinese Health Care System", *New England Journal of Medicine,* Cilt: 353, Sayı: 11, Eylül 2005, ss. 1165-1170.

Chen Lucy, Ji Xu, ve Fang Jennifer, "Health Care Reform in China Approaches that Will Shape China's Global Health Agenda", içinde *The Changing Landscape of Global Health Diplomacy,* Katherine E. Bliss (ed.), (Washington, United States of America, Center for Strategic and International Studies, Rowman & Littlefield Publishers, Inc., 2013), ss 47-48.

"COVID-19 Crisis Recovery Facility", *The Asian Infrastructure Investment Bank*, 24 Haziran 2021, Erişim Adresi: https://www.aiib.org/en/policies-strategies/COVID-19-Crisis-Recovery-Facility/index.html , (Erişim Tarihi: 23 Temmuz 2021).

Dong, Lu, Bouey, Jennifer, "Public Mental Health Crisis during COVID-19 pandemic, China", *Emerg Infect Dis. 2020*, Erişim Adresi: https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7323564/#d38e201title , (Erişim Tarihi: 26 Haziran 2021).

Jiabao, Wen, "Report on the Work of the Government", *Third Session of the Eleventh National People's Congress,* 2012, Erişim Adresi: https://china.usc.edu/wen-jiabao-2010-report-work-government-march-5-2010, (Erişim Tarihi: 23 Ağustos 2021).

Kickbusch, Ilona, "21st Century Health Diplomacy: A New Relationship between Foreign Policy and Health", içinde *21st Century Global Health Diplomacy* M. Told, I. Kickbusch, & T. E. Novotny (ed.), (New Jersey: World Scientific Publishing Company, 2013), ss. 1-40.

Koç, Yunus Emre, "5 Soru: Çin'in Koronavirüs Sınavı", *SETA 5 Soru*, 24 Mart 2020, Erişim Adresi: https://www.setav.org/5-soru-cinin-koronavirus-sinavi/ , (Erişim Tarihi: 25 Haziran 2021).

Koç, Yunus Emre, "Kovid-19 Sonrası Dönemde Çin'i Neler Bekliyor?", *SETA*, 1 Nisan 2020, Erişim Adresi: https://www.setav.org/kovid-19-sonrasi-donemde-cini-neler-bekliyor/ , (Erişim Tarihi: 25 Haziran 2021).

Liu Lee, "Sustainable COVID-19 Mitigation: Wuhan Lockdowns, Health Inequities, and Patient Evacuation", *International Journal of Health Policy Management*, Ekim 2020, Volume 9 Issue 10, ss. 415-418.

Oktay, Fatih, *Çin Ekonomi ve Politika Yeni Büyük Güç ve Değişen Dünya Dengeleri*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020).

Sarıyıldız, Abdurrahman Yunus, Paşaoğlu, Mehmet Talha ve Yılmaz, Merve Ebrar, "Türkiye, Çin, ABD, Fransa Sağlık Sistemleri ve COVID-19 Politikaları", *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 2, 2021, ss. 314-327.

Sun, Shuangyi, Xie, Zhen, Yu, Keting, Jiang, Bingqian, Zheng, Siwei ve Pan, Xiaoting, "COVID-19 and Healthcare System in China: Challenges and Progression for a Sustainable Future", *Global Health*, Cilt: 17, Sayı: 14, 2021, Erişim Adresi: https://globalizationandhealth.biomedcentral.com/articles/10.1186/s12992-021-00665-9#citeas , (Erişim Tarihi: 3 Ağustos 2021).

"Our Projects: COVID-19 About", *The Asian Infrastructure Investment Bank*, 23 Temmuz 2021, Erişim Adresi: https://www.aiib.org/en/projects/list/year/2020/member/All/sector/All/financing_type/All/status/All , (Erişim Tarihi: 23 Temmuz 2021).

Qingyue Meng, Hongwei Yang, Wen Chen, Qiang Sun ve Xiaoyun Liu, "People's Republic of China Health System Review: Health System in Transition", *World Health Organization Asia Pacific Observatory on Health Systems and Policies*, 2015, Erişim Adresi: https://iris.wpro.who.int/bitstream/handle/10665.1/11408/9789290617280_eng.pdf;jsessionid=9D2E0398D69E2CD263CF56D-229F50EC0?sequence=1, (Erişim Tarihi: 21 Ağustos 2021).

Xu, Weiwei., Wu Jing ve Cao Lindan, "COVID-19 Pandemic in China: Context, Experience and Lessons", *Health Policy and Technology,* Cilt: 9, Sayı: 4, 2020, ss. 639-648, Erişim Adresi: https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S2211883720300782?casa_token=yvMVqwgbzLEAAAAA:X3aX_yD7nLO-Dt9TYQ2DOzmB63adOnW9P2PwxrkxobZnqziT44wWtix5BeyQzIzLgLrQOsM_YnkM , (Erişim Tarihi: 7 Ağustos 2021).

Yurdakul, Ahmet Selim, "Covid-19 Salgını Sonrası Sağlık Alanında ve Politikalarındaki Değişimler", *TASAV Sağlık, Tarım ve Gıda*, 2020, Erişim Adresi: https://www.tasav.org/images/Covid/Ahmet_Selim_YURDAKUL.pdf , (Erişim Tarihi: 30 Haziran 2021).

Zhu, Chen, "Policy Briefing on China's Health Care Reform", *World Health Organization News release Beijing*, 5 Mart 2012 Erişim Adresi: https://www.who.int/china/news/detail/05-03-2012-policy-briefing-on-china-s-health-care-reform, (Erişim Tarihi: 22 Ağustos 2021).

ÇİN'İN SAVUNMA SANAYİSİ

Doç. Dr. Fahri Erenel*

Özet

Çin, Bir Kuşak Bir Yol Projesi (*One Belt One Road)* ile 60'tan fazla ülkeye 1 trilyon dolardan fazla altyapı yatırımında bulunmayı taahhüt ederken ekonomik gücüne dayanarak yakın çevresine ve ötesine nüfuz etmeye çabalamaktadır. Bu proje, Çin ulusunun yeniden canlandırılmasının jeopolitik stratejisi olarak düşünülmüştür. Çin'in uluslararası stratejisi, ülkenin Asya Pasifik bölgesinde önceliğini oluşturmakta, küresel bir güç olmak ve askerî gücünü Pasifik ötesine aktarabilmek için çaba göstermektedir. Askerî kapasitesini hızlı bir şekilde geliştirmeye devam eden Çin'in bu durumu ne ölçüde sürdürebileceği öngörülememektedir. Çin'in "barışçı yükseliş" iddiası sınırları içinde kalır ve sadece ekonomi ve teknolojide bir numara olma rekabetine girerse kaybetmeyeceği, ABD gibi kendilerinden kuvvetli ve teknolojide üstün bir güce doğrudan meydan okurlarsa yükselişlerinin duracağını ve kaybedeceklerinin bilinci içinde hareket ettikleri görülmektedir. Çin'in bu stratejisi "Başını eğ ve elli yıl boyunca gülümse!" şeklinde sloganlaştırılabilir. Sun Tzu'nun torunları bu slogan ile onun temel ilkesini tekrarlamaktadır. "Marifet, harbi muharebe etmeden kazanmak ve harbi başlamadan bitirmektir. Çinlilerin dikkate aldıkları "sınırsız savaş"'a göre ise harp meydanı her yerdedir ve her an savaş zamanıdır. Silahlara uygun bir savaşa girmek veya savaşa uygun silahlar üretmek sınırsız savaşın gereğidir. Çinlilerin, stratejiyi Amerikalılar gibi görmedikleri dikkate alınmalıdır. Amerikalılar doğrudan hareketi tercih ederken Çinliler doğrudana dolaylıyı, açıklık ve şeffaflığa bulanıklığı ve gizliliği tercih etmektedir. Çin, savunma sanayisi geleneklerine bağlı ve bir plana dayalı olarak, sivil-asker iş birliğini merkeze koyarak, teknoloji odaklı olarak yapılanmakta ve gelişimini sürdürmektedir. Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsünün (SIPRI) "2020 yılı Küresel Askerî Harcamalar" başlıklı raporuna göre Çin'in askerî harcamaları 2011-2020 arasında %76 artışla 252 milyar dolara yükselmiştir. Çin, ayrıca 2020 yılı verilerine göre en çok silah satan 5 ülke arasında yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Savunma, Savunma Yönetimi, Savunma Sanayisi, Savunma Bütçesi, Strateji.

China's Defence Industry

Abstract

While committing to invest more than $1 trillion in infrastructure investments in more than 60 countries with the One Belt One Road Project, China strives to penetrate its immediate surroundings and beyond based on its economic power. This project was conceived as a geopolitical strategy for the revitalization of the Chinese nation. China is striving to become a global power and to transfer its military power beyond the Pacific. It cannot be predicted to what extent China, which continues to develop its military capacity rapidly, can sustain this situation. China's "peaceful rise" claim remains within its borders and only in economy and technology. It is seen that they will not lose if they enter the competition to be number one, and they act with the awareness that if they directly challenge a power stronger than themselves and superior in technology like the USA, their rise will stop and they will lose. This strategy of China can be motto as "Lower your head and smile for fifty years". Sun Tzu's grandchildren repeat his basic

* İstinye Üniversitesi, ferenel@istinye.edu.tr, ORCID:0000-0001-8943-7265

principle with this slogan; "The trick is to win the war without fighting and to finish the war before it starts." According to the "unlimited war", which the Chinese considered, the battlefield is everywhere and every moment is war time. To enter a war suitable for weapons or to produce weapons suitable for war is a necessity of unlimited war. It should be noted that the Chinese do not see strategy as the Americans. While the Americans prefer direct action, the Chinese prefer indirection, obscurity and secrecy to openness and transparency. Depending on the traditions of the defense industry and based on a plan, China is structuring and developing technology-oriented by putting civil-military cooperation at the center. According to the International Peace Research Institute (SIPRI) report titled "Global Military Expenditures for 2020", China's military expenditures increased by 76 percent between 2011 and 2020 to $252 billion. China is also among the top 5 arms-selling countries according to 2020 data.

Keywords: Defence, Defence Managment, Defense Industry, Defense Budget, Strategy.

SAVUNMA SANAYİSİ KAVRAMI

Savunma güvenliğe ulaşmayı sağlayan araçlardan sadece biri olarak görülmektedir. Güvenliğin askerî boyutunun somutlaşmış hâli olan savunma dışa, güvenlik ise içe dönük hizmetleri kapsamaktadır. Savunma kavramının içinin doldurulmasında savunma sanayisi önemli bir rol oynamaktadır.

Savunma sanayisi kavramı değişik kaynaklarda birbirine benzer unsurları ihtiva etmekle birlikte farklılıkları da içerdiği görülmektedir. Bu tanımlardan birkaçına aşağıda yer verilmiştir:

> "*Savunma sanayisi, bir ülkenin silahlı kuvvetleri için taktik, stratejik ve savunma amacına yönelik silah sistemlerini ve donanımlarını tasarlayan, geliştiren ve üreten, özellikle yatırım malları üreten sanayi dalları başta olmak üzere diğer bütün ekonomik faaliyet alanları ile iç içe olan özel ve kamu kuruluşlarının mülkiyetindeki işletmeler topluluğudur.*"[1]

> "*Savunma sanayisi, bir ülkenin topyekûn sanayisinin ana parçalarından biridir. Yani sanayisi gelişmemiş bir ülkenin savunma sanayisinin de gelişmesi beklenemez. Savunma sanayisi, bir devletin savunma hizmeti için gerekli teçhizatın üretimiyle ve hizmetlerin planlanması ile alakalı tüm endüstriyel iş kollarını içeren kapsamlı bir organizasyon yapısıdır.*"[2]

ABD'de Savunma Tedarik Üniversitesinin yapmış olduğu tanıma göre savunma sanayisi, Savunma Bakanlığına mal ve hizmet sağlayan büyük ve küçük ölçekteki özel sektör müteşebbislerini içermektedir.[3]

Türkiye Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu kararı tarafından onaylanan "Türk Savunma Sanayii Politikası ve Strateji Esasları" dokümanı çerçevesinde ise savunma sanayisi şu

1 Osman Gür, *Türk Silahlı Kuvvetlerinin Savunma Sanayii Yoluyla Ülke Gelişimine Katkısı*, (İstanbul: Harp Akademileri Basımevi, 1998), ss. 36-52.

2 Oktay Alnıak, *Savunma Sanayii ve Tedarik Hakkında Düşünceler,* (Ankara: Genelkurmay Basımevi, Yayın numarası: 2001/41,2001), ss. 57-58.

3 Defence Acquisition University, *Defence Acquisition Acroynms and Terms,* (Virginia:Defence Acquisition University Press Fort Belvoir, , Eleventh Edition, September 2003), s. B-68

şekilde ifade edilmektedir: "*Harp silah, araç, gereç ve mühimmatıyla bunların yedek parçalarını ve önemli girdilerini üreten sanayii tesislerinin bütünüdür*".[4]

Yukarıda belirtilen tanımlardan anlaşılacağı üzere savunma sanayii ülke sanayisinin parçalarının önemli bir yapı taşıdır. Genel manada savunma sanayii, bir ülkenin savunma hizmetini yerine getiren silahlı kuvvetlerinin her türlü teknolojik yeteneğe sahip olması için hem kamuyu hem de özel sektörü barındıran işletmelerin oluşturduğu kompleks bir organizasyon yapısıdır. Savunma sanayisi ülke ekonomisinin önemli bir parçasıdır.[5]

Türkiye Cumhuriyeti Devletinin Kurucusu Mustafa Kemal Atatürk bir ülkenin tam bağımsızlığını kazanabilmesi için o ülkeyi var eden her bir değerin de bağımsız olması gerektiğini savunmuştur. Savunma sanayii sektörünü ihtiva eden askeri ve iktisadi konularda da bağımsızlığını elde etmesi gerektiğini belirtmektedir. Atatürk bir ülkenin bağımsız olmasını şu şekilde ifade etmektedir:

> "*Tam bağımsızlık denildiği zaman, elbette siyasi, malî, iktisadî, adlî, askerî, kültürel ve benzeri her hususta tam bağımsızlık ve tam serbestlik demektir. Bu saydıklarımın herhangi birinde bağımsızlıktan mahrumiyet, millet ve memleketin gerçek manasıyla bütün bağımsızlığından mahrumiyeti demektir. Biz, bunu temin etmeden barış ve sükûna erişeceğimiz inancında değiliz*".[6]

SAVUNMA SANAYİSİ-ULUSAL GÜVENLİK STRATEJİSİ İLİŞKİSİ

"Ulusal güvenlik" kavramı İkinci Dünya Savaşı Dönemi'nde ABD'nin dünyanın geri kalanıyla ilişkisini açıklamak için ortaya atılmış bir kavramdır. Bu kavramın sistematik gelişimi sonucunda günümüzde ülkeler ulusal güvenliklerini ulusal güvenlik sistemi kurmak suretiyle sağlamaya çalışmaktadır. Bu sistemin temel amacı mevcut güvenlik aktörlerinin ortak gayretleriyle ve mevcut kaynakların en uygun kullanımı yoluyla ulusal güvenliğin sağlanması ve muhafazasıdır.[7]

Ulusal strateji ise ulusal menfaatler elde etmek, elde edilen hedefleri korumak ve ulusal hedeflere ulaşmak için barışta ve savaşta milletin bütün güçlerini bir araya getirmek olarak tanımlanabilmektedir.

Ülkelerin millî hedef ve menfaatleri farklı olmakla birlikte toplumun refahını ve güvenliğini sağlamayı öncelikli görev olarak görmektedirler. Ulusal güvenlik strateji/siyaset

4 Resmî Gazete, Sayı: 23378, 20 Haziran 1998, s. 15.

5 Mehmet Karaköse, "Türk Savunma Sanayisini Geliştirmeye ve Desteklemeye Yönelik Yeni Bir Strateji: Kümelenme", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi İstanbul: Harp Akademileri Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, Savunma Kaynakları Yönetimi Bölümü, 2015, s. 39.

6 Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Ankara: Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1961, Cilt: 2 ss. 623-624.

7 Hans Günter Brauch, *"Güvenliğin Yeniden Kavramsallaştırılması: Barış, Güvenlik, Kalkınma ve Çevre Kavramsal Dörtlüsü", Uluslararası İlişkiler Konseyi İktisadi İşletmesi*, Cilt: 5, Sayı: 5, Özel Sayı, Yaz 2008, s. 4.

belgelerinde güvenlik öncelikleri ülkelere göre değişmekte, bu durum devletlerin millî güç unsurlarının öncelik ve yapılanmasını da etkilemektedir. Öncelik ve yapılanma, kuvvet, silah ve lojistik açıdan farklı planlama anlayışlarını gündeme getirmekte, önceliklere göre güvenliğin tesisinde askerî gücü destekleyecek silah, araç, malzeme ve mühimmatın tedarik yöntemleri de farklılaşmaktadır.

Devletlerin ulusal güvenlik stratejilerini en çok etkileyen faktör uluslararası sistemdeki güç dağılımıdır. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinin beş daimî üyesinin (ABD, İngiltere, Fransa, Rusya ve Çin) farklı zamanlarda yayınladığı ulusal güvenlik stratejilerinin mevcut dünya gerçekleri ve dinamiklerine uyum sağlamaya çalıştıkları anlaşılmaktadır.

Ulusal güvenliğin sağlanması ve yönetimi güvenlik ile ilgili aktörlerinin bölümsel gayretlerinden ziyade bütüncül-ulusal bakış açısına sahip olmayı gerektirmektedir. Bu nedenle ulusal güvenlik sisteminin aktörlerinin gayretleri bir ulusal siyaset ve stratejik rehber olan "Ulusal Güvenlik Siyaset/Strateji Belgesi (UGSB)" ile bütünleştirilmektedir. Bazı ülkeler tarafından bu dokümana "Beyaz Kitap (White Paper)" da denilmektedir.[8]

Güvenliğin tesisi ve sürdürülmesinde ana yönlendirici olan bu doküman, tüm paydaşların ortak çalışma ve katkıları ile hazırlanmaktadır. UGSB ulusal güvenliğin sağlanmasına yönelik planlanan stratejiyi ifade etmekte ve millî güç unsurlarının koordinasyonunu sağlamayı hedeflemektedir.[9]

Savunma sanayinin en temel görevi, doğal olarak savaş ve barış zamanında ülkenin silahlı kuvvetlerini desteklemektir. Modern silahlı kuvvetler her daim geniş tatminkâr silah sistemlerine ve askerî teçhizata gereksinim duymaktadır. Sanayi Devrimi'nin başlaması ile beraber silah teknolojisi çok ileri seviyeye ulaşmıştır.

Savunma sanayisinin askerî güç olarak üç temel görevi bulunmaktadır. Birincisi, askerî görevlerin başarılması için gerekli olan askeri silah ve teçhizatları tedarik etmektir. İkincisi, askerî potansiyelin gelişimi ve sürdürülebilmesi için gerekli altyapının teknolojik olarak donatılmasıdır. Örneğin askerî maksatların yürütülmesi için geniş araştırma ve geliştirme merkezlerinin kurulması gibi. Sonuncusu ise tedarik edilen silah sistemlerinin ömür devri süresince bakım ve modernizasyonun sağlanması için savunma firmalarının oynadığı kritik roldür.[10]

Wisniewski'nin saydığı savunma sanayisinin üç temel görevi günümüzde de geçerli olduğunu söyleyebiliriz. Bu görevlerden birincisi olan ihtiyacın yerine getirilmesinde uygulanan yöntemin yani tedarik stratejilerinin farklılığı savunma sanayisinin yapılanmasını da etkilemektedir. Tedarik stratejilerinin belirlenmesinde eldeki finansal kaynak kadar

8 Metin Ocak, "Hangi Öğeler Ulusal Güvenlik Strateji Belgelerini Oluşturmalıdır? Bir İçerik Analizi", *Kara Harp Okulu Bilim Dergisi*, Cilt: 26, Sayı: 1, Haziran 2016, s. 26.

9 Metin Ocak, "Hangi Öğeler Ulusal Güvenlik Strateji Belgelerini Oluşturmalıdır? Bir İçerik Analizi", *Kara Harp Okulu Bilim Dergisi*, 26(1), 2016, s. 26.

10 Rafal Wisniewski, "Defence Industry In The European Union Challenges and Opportunities in Times of Economic Crisis", *Przeglad Strategiczny*, Cilt: 2, Sayı: 2, 2012, s. 97.

ülkenin inovasyon ve AR-GE kapasitesi, yetişmiş insan gücü, devlet desteği gibi birçok faktör etkili olabilmektedir. Kaynak yeterliliği nedeni ile sürekli hazır alıma yönelen ülkelerde savunma sanayinden söz etmek mümkün görünmemektedir.

ÇİN SİLAHLI KUVVETLERİNİ MODERNİZASYON ÇABALARI

Çin Silahlı Kuvvetlerinin resmî adı, Çin Halk Kurtuluş Ordusu'dur. Çin Halk Kurtuluş Ordusu'nun (ÇHKO) kuruluş tarihi, 1927 kabul edilmektedir. ÇHKO, Çin Komünist Partisinin (ÇKP) silahlı koludur ve partinin bir parçası olarak kabul edilir. Bu nedenle subayların hemen hepsi ÇKP'ye üyedir.[11] Ancak Çin Halk Cumhuriyeti 1949 yılında kurulmuştur. Bu tarihi dikkate aldığımızda Çin, eski bir medeniyet ama genç bir devlettir. ÇHKO, ilk kurulduğunda bir gerilla kuvvetiydi. 2. Dünya Savaşı ve ardından Çin İç Savaşı esnasında düzenli orduya dönüşse de 1980'lere kadar Maoist Gerilla Savaşı'nı esas almıştır.[12]

1949'dan sonra deniz ve hava kuvvetleri de kurulmuştur. ÇHKO, bu yıllar boyunca kalabalık ama teknolojik olarak geri bir silahlı kuvvetler görünümü arz etmiştir. Mao, ÇHKO'nu politik bir araç olarak görmüştür. Bu nedenle 1960'lardaki Kültür Devrimi ve Büyük Sıçrama'yı en az hasarla atlatan kurum olmuştur.[13]

Modern bir silahlı kuvvetler arayışında olan Çin Halk Cumhuriyeti, 2012 yılında Xi Jinping'in iktidarı ile Çin Halk Kurtuluş Ordusu'nun modernizasyonunu başlatmıştır.[14] Çin'de 2015'ten beri devam eden askerî reformlara özellikle 2017'de hız kazandırılmıştır. Bu bağlamda ulusal savunma ve askeri alandaki reformları derinleştiren Çin, askerî tatbikat ve eğitimlerini artırmanın yanı sıra özellikle savunma sanayi sektöründe önemli başarılar elde etmiştir.[15]

Çin'in 2017'deki askerî reformları arasında dikkat çekici bir gelişme ise özellikle reform sürecinde sivil ve askeri sektör arasındaki entegrasyonu geliştirme üzere bir üst düzey askerî komisyonun kurulması olmuştur, 22 Ocak 2017 tarihinde Pekin'de Çin Komünist Partisi (ÇKP) Merkez Politbüro Yürütme Komitesinin kararıyla Merkez Askerî-Sivil Entegrasyon Geliştirme Komisyonu (MASEGK) kurulmuştur.[16]

MASEGK, askerî-sivil entegrasyonu ile ilgili önemli konularda üst düzeyde karar verme özelliğine sahip olan merkezî koordinasyon kurulu konumunda olarak tüm askerî-sivil

11 "ABD Savunma İstihbarat Teşkilatı Çin Askeri Gücü Raporu", *M5 Dergisi*, 16 Ocak 2020, Erişim Adresi: https://m5dergi.com/son-sayi/makaleler/abd-savunma-istihbarat-teskilati-cin-askeri-gucu-raporu/, (Erişim Tarihi: 11 Ağustos 2021).

12 https://m5dergi.com/son-sayi/makaleler/abd-savunma-istihbarat-teskilati-cin-askeri-gucu-raporu/.

13 https://m5dergi.com/son-sayi/makaleler/abd-savunma-istihbarat-teskilati-cin-askeri-gucu-raporu/.

14 Zeynep Çalışkan, "Çin'in Askeri Reformları ve Küresel Siyaset", *INSAMER*, 13 Ağustos 2018, Erişim Adresi: https://www.insamer.com/tr/cinin-askeri-reformlari-ve-kuresel-siyaset_1589.html, (Erişim Tarihi: 3 Ağustos 2021).

15 Ömirbek Hanayi, "2017 yılında Çin'de Askeri Gelişmeler", *Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Avrasya Araştırma Enstitüsü*, 2018, Erişim Adresi: https://www.eurasian-research.org/publication/2017-yilinde-cin-de/?lang=tr, (Erişim Tarihi:11 Ağustos 2021).

16 https://www.eurasian-research.org/publication/2017-yilinde-cin-de/?lang=tr.

entegrasyon faaliyetlerinden sorumludur. Doğrudan ÇKP Merkez Politbüro Yürütme Komitesine bağlı olan MASEGK'nun Başkanı ise ÇKP Genel Sekreteri ve Çin Devlet Başkanı Xi Jinping'dir.[17]

MASEGK'nin yeniden kurulması ve hızla geliştirilmesi, Pekin yönetiminin asker-sivil entegrasyonun gerekliliğine büyük önem vererek, savunma sanayi sektörünü güçlendirmeyi hedeflediğini göstermektedir. Çünkü 2017'de MASEGK bünyesinde alınan kararlar ve planların savunma sanayi sektörüne odaklandığı söylenebilir.[18]

Eylül 2017'deki MASEGK 2. Toplantısı'nda "13. Beş Yıllık Ulusal Savunma Sanayisi Bilimsel ve Teknolojik Kalkınma Planı", "13. Beş Yıllık Dönemde Askerî Lojistik Alanında Asker-Sivil Entegrasyonunu Derinleştirme Kararı" ve "Ulusal Savunma Sanayisinin Bilimsel ve Teknolojik Gelişmesinde Asker-Sivil Entegrasyonunu Derinleştirme Kararı" alınmıştır. Tüm bu gelişmeler, Çin özel sektörünün savunma sanayi sektörüne katılması hızlandırmaktadır.[19]

Çin Ulusal Savunma Teknolojisi Üniversitesinin 2016 yılındaki verilerine göre ülkede yüksek teknoloji alanında çalışan 80 binden fazla özel şirketin olmasına rağmen bunların yaklaşık %1'i savunma sanayi sektöründe çalışmaktadır. Eylül 2017'ye kadar ise savunma sanayisi sektöründe çalışan özel şirketlerin sayısı 1700'den artmıştır.[20]

Sınırları içinde 56 farklı etnik grup bulunan Çin, sahip olduğu geniş toprakların güvenliğini sağlama, Tayvan ve Güney Çin Denizi'ndeki bölgesel kriz alanlarının yarattığı güvensizlik nedeni ile güvensizlik ikilemi yaşamaktadır. Bu ikilem, askerî modernizasyon çabalarını tetikleyen önemli bir unsur olmuştur.[21]

Çin'in askerî gücünü hızla modernize etmek istemesinin bir diğer nedeni de küresel çapta yaşanan jeopolitik dönüşümdür. Pekin yönetimi, küresel mücadelede sadece ekonomik gücün yeterli olmadığını bildiğinden askerî varlığına daha fazla yatırım yapma ihtiyacı duymaktadır.[22]

Çin'in jeostratejik girişimleri arasında yer alan "Bir Kuşak Bir Yol Projesi"nin gerçekleştirilmesi için büyük yatırımlar yapılmış ve yapılmaya devam edilmektedir. Çin ordusunun da bu denizaşırı projelerdeki çıkarlarının korunmasında büyük rol oynaması beklenmektedir. PLA, ÇHC'nin artan deniz aşırı çıkarlarını güvence altına almak ve dış politika hedeflerini geliştirmek maksadıyla Çin sınırları ve yakın çevresi dışında güç gösterme yeteneğini artırmaktadır. Bu bağlamda Çin, ilk denizaşırı askerî üssünü 2017

17 https://www.eurasian-research.org/publication/2017-yilinde-cin-de/?lang=tr.

18 https://www.eurasian-research.org/publication/2017-yilinde-cin-de/?lang=tr.

19 https://www.eurasian-research.org/publication/2017-yilinde-cin-de/?lang=tr.

20 https://www.eurasian-research.org/publication/2017-yilinde-cin-de/?lang=tr.

21 Mustafa Tüter, *Çin Gücü:Statükoya Karşı Yeni Güç Arayışları,* (İstanbul: Kopernik Kitap, 2018), s. 193.

22 https://www.insamer.com/tr/cinin-askeri-reformlari-ve-kuresel-siyaset_1589.html.

yılında Cibuti'de açmıştır. Ayrıca Marines, Gwadar ve Pakistan'da kalıcı olarak asker bulundurulmasına karar verilmiştir.[23]

Cibuti'deki askerî üsse ek olarak ÇHC deniz, hava ve kara kuvvetlerini desteklemek üzere denizaşırı askerî lojistik tesisler kurmayı planlamaktadır. Rapora göre yeni lokasyonların Myanmar, Tayland, Singapur, Endonezya, Pakistan, Sri Lanka, Birleşik Arap Emirlikleri, Kenya, Seyşeller, Tanzanya, Angola ve Tacikistan'da olacağı tahmininde bulunulmuştur. Yine genişleyen küresel askerî lojistik ağ dâhilinde, Çin ordusunun ABD'ye müdahalesinin kolaylaşacağı, kurulan denizaşırı üslerin ABD'ye karşı olası bir saldırıda Çin'in askerî eylemlerini destekleyici bir rol oynayabileceği yönünde bir değerlendirme yapılmıştır.[24] Askerî reformun sebeplerinden bir diğeri ise Devlet Başkanı Xi Jinping'in ordudaki muhalifleri tasfiye ederek kendisi gibi düşünen generaller aracılığı ile etkinliğini arttırmak istemesidir. Ordunun reformlarla yeniden yapılandırılması, Çin Kurtuluş Ordusu'nu sıkıntıya sokan sorunlara ve yolsuzluk söylentilerinin ele alınmasına fırsat sağlamıştır.[25] Reformlar çerçevesinde öne çıkan ilk değişim, yeni liderler ve generaller arasındaki çalkantılı ilişkilerin açık bir işareti olan PLA'daki politik yetkililerin değişimi olmuştur.

Çin, ordunun modernizasyonunu gerçekleştirmek için ilk etapta hantal bir görüntü veren Halk Kurtuluş Ordusu'ndaki (PLA) asker sayısını 300 bin kişi azaltmayı planlayarak askerî harcamalarını geleneksel kuvvetlerden ziyade daha az fakat daha eğitimli personel gerektiren deniz ve hava kuvvetlerine kaydırmayı amaçlamıştır.[26]

Reformlar kapsamında askerî bölgelerin sayısı yediden beşe düşürülmüş ve her bir bölgedeki kara, hava ve deniz kuvvetlerinin eylemlerini koordine etmek üzere ortak bir operasyon komutanlığı, uzay, siber ve elektronik savaş üzerine odaklanan "Stratejik Destek Gücü" kurulmuştur. Askerî istihbaratın gelişimini hızlandırmak amacıyla yeni teknolojik gelişmelere, özellikle yapay zekâya odaklı çalışmalara başvurulmuştur.[27]

Üniversiteler ve eğitim birimleri arasında daha yakın iş birliği de teşvik edilmiştir. Böylelikle askerlerin gittikçe artan modern ekipmanlardan tam olarak yararlanması hedeflenmiştir. Xi Jinping, ülkede ileri teknolojiler hakkında geniş bilgiye sahip memurlara çok fazla ihtiyaç duyulduğunu birçok kez vurgulamıştır. Bu nedenle yetenekli üniversite mezunlarını çekmek için yüksek askerî gelir ve cazip kariyer fırsatları sunulmuştur.

23 Pawel Behrendt, "The Growing Dragon: The Radical Reorganization of The PLA", *Center for International Maritime Security*, 3 Mayıs 2018, Erişim Adresi: https://cimsec.org/growing-dragon-radical-reorganization-pla. (Erişim Tarihi 24 Haziran 2021).

24 "Military and Security Developments Involving the People's Republic of China 2020", *Annual Report to Congress, Office of The Secretary of Defense*, Erişim Adres: https://media.defense.gov/ 2020/ Sep/01/2002488689/ -1/-1/1/2020- DOD-Chına- Military-Power- Report-Fınal.PDF, (Erişim Tarihi: 12 Ağustos 2021).

25 https://cimsec.org/growing-dragon-radical-reorganization-pla.

26 Nurettin Akçay, "Çin Ordusu'nun Küresel Yükselişi ve Modernizasyon Çabaları", *BİLGESAM Analiz/Doğu Asya ve Pasifik*, 13 Şubat 2019, Erişim Adresi: https://docplayer.biz.tr/131950879-Cin-ordusu-nun-kuresel-yukselisi-ve-modernizasyon-cabalari.html 8, (Erişim Tarihi: 2 Ağustos 2021).

27 https://cimsec.org/growing-dragon-radical-reorganization-pla.

Çin Halk Cumhuriyeti'nin BM ile uyum içinde hareket ederek uluslararası barış, güvenlik ve istikrarı koruma faaliyetlerine giderek daha fazla katılmaktadır. Bu yaklaşımı küresel güç olma yolunda önemli bir adım olarak geçiren Çin BM barışı koruma faaliyetlerine ilk olarak 1990 yılında katılan Çin askeri, bugün itibarıyla BM şemsiyesi altında aralarında Sudan, Liberya, Doğu Timor, Lübnan, Bosna Hersek, Kosova, Afganistan, Kongo ve Haiti olmak üzere dünyanın dört bir tarafındaki BM misyonlarında görev almıştır.[28]

Deniz haydutluğu olaylarının büyük bir artış gösterdiği Somali açıkları ve Aden Körfezi civarında, deniz taşımacılığı konusunda gördüğü zarar nedeniyle Çin tarafından bölgeye üç gemiden oluşan bir filo gönderilmiş olması, Çin modern tarihinin ilk deniz aşırı deniz misyonu olma özelliğini taşımaktadır. Ayrıca Çin donanması giderek artan bir şekilde uluslararası tatbikatlara katılarak savaş gemilerini donattığı yeni teknolojileri denemekte, kuvvetlerinin yeterliliğini test etmekte, kısacası operasyonel kabiliyetlerini geliştirmeye çalışmaktadır.[29]

1 Ağustos 2021'de Çin Halk Kurtuluş Ordusu'nun 94'üncü kuruluş yıl dönümü kutlanmıştır. Bu vesile ile Çin Halk Cumhuriyeti Türkiye Büyükelçisi Liu Shaobin yaptığı konuşmada ordunun kurulduğu 1927 yılından beri bilerek herhangi bir savaşı veya çatışmayı kışkırtmadığını, tam aksine her zaman barışı korumanın ön saflarında yer aldığını, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi daimî ülkeleri arasında en fazla barış gücü askerine sahip ülke olduğunu, 1990 yılından beri 25 Birleşmiş Milletler Barışı Koruma Operasyonu'na katıldığını, 40 binden fazla asker gönderdiğini, bu operasyonlar sırasında 16 Çinli askerin hayatını kaybettiğini, ayrıca Aden Körfezi'nde koruma misyonu gerçekleştirmek için 3 ila 4 gemi gönderildiğini, ordunun ulusal savunmayı ve askeri modernizasyonu kapsamlı bir şekilde iletmekte ve derinleştirmekte olduğunu, ihtiyaca anında cevap verebilen, gerektiğinde savaşabilen ve savaştığında kazanabilen güçlü bir ordu oluşturmak için çaba gösterildiğini vurgulamıştır.[30]

Almanya Savunma Bakanlığı tarafından hazırlanan bir raporda Pekin'in Amerika Birleşik Devletleri'ni (ABD) örnek alarak Halk Kurtuluş Ordusu'nu "dünya standartlarına" ulaştırmayı hedeflediği, Çin'in iki milyon askeri, yaklaşık 6 bin 850 savaş tankı ve bin 600 savaş uçağının bulunduğu", dünyanın en büyük konvansiyonel füze potansiyeline"sahip olduğu, dünya çapında "en aktif ve yenilikçi siber aktörlerden biri" olarak görüldüğü ancak Çin ordusunun "operasyonel deneyim" alanında zayıf olduğu ve profesyonelleşme konusunda "henüz batılı silahlı kuvvetlerle eşit olmadığı", Çin Hava Kuvvetlerinin ABD ile neredeyse eşit düzeye geldiği, savunma sanayisinin kendi donanma ve uçak gemilerini

28 Eyüp Ersoy, "Çin Donanması Aden Körfezi'nde: Modern Çin Tarihinin İlk Deniz Aşırı Deniz Misyonu", ORSAM, 28 Ocak 2009, Erişim Adresi: https://www.orsam.org.tr/tr/cin-donanmasi-aden-korfezi-nde-modern-cin-tarihinin-ilk-deniz-asiri-deniz-misyonu/, (Erişim Tarihi: 3 Ağustos 2021).

29 https://www.orsam.org.tr/tr/cin-donanmasi-aden-korfezi-nde-modern-cin-tarihinin-ilk-deniz-asiri-deniz-misyonu/.

30 Liu Shaobin, "Çin Halk Kurtuluş Ordusu'nun Kuruluşunun 94. Yıldönümü Kutlama Konuşması", 20 Temmuz 2021, Erişim Adresi: https://www.fmprc. gov.cn/ce/cetur/tur/xwdt/t 1895156.htm, (Erişim Tarihi:11 Ağustos 2021).

de ürettiği, Çin Devlet Başkanı Şi Cinping'in, geleneksel silahlarla ABD'yi geçemeyeceğinin farkında olduğu, bunun ancak "yenilikçi sistemlerle tamamen mümkün" olabileceği konularına yer verilmiştir.[31]

Çin Halk Cumhuriyeti'nin yasama organı olan Ulusal Halk Kongresi (UHK) 5 Mart-11 Mart 2021 tarihlerinde toplanmış ve 2021-2025 yıllarını kapsayan "14'üncü Beş Yıllık Plan" kabul edilmiştir. Bu planda yapay zekâ ile başlayıp, derin yeryüzü, deniz, uzay, kutup araştırma/sondajları (*"deep earth, sea, space and polar exploration"*) ile son bulan yedi öncelikli alan belirlenmiştir. Bu alanlar önceliklerin bir "sanayi programı" olmanın ötesine teknoloji ve bilim politikası alanlarına taşındığını göstermektedir. Plan, "Teknolojide kendine yeterlilik, ulusal gelişmenin stratejik bir hedefidir." ifadesini açıkça içermektedir.[32]

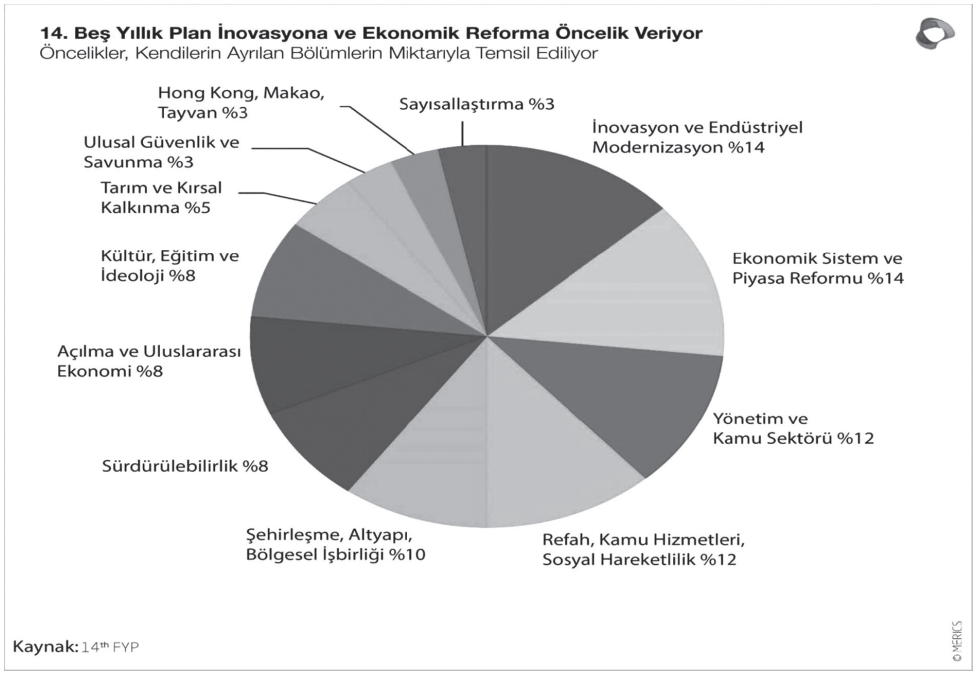

Grafik 1. 14'üncü 5 Yıllık Plan Sektörel Oranlar[33]

31 "Almanya Uyuyan Dev Çin'i Mercek Altına Aldı", *Deutsche Welle*, 12 Mart 2021, Erişim Adresi: https://www.dw.com/tr/almanya-uyanan-dev-%C3%A7ini-mercek-alt%C4%B1na-ald%C4%B1/a-56848675, (Erişim Tarihi:11 Ağustos 2021).

32 Korkut Boratav, "Çin'de 14ncü Beş Yıllık Plan", *Sol*, 19 Mart 2021, Erişim Adresi: https://haber.sol.org.tr/yazar/cinde-14uncu-bes-yillik-plan-28245, (Erişim Tarihi:11 Ağustos 2021).

33 Nis Grünberg ve Vincent Brusse, "China's 14th Five-Year Plan-Strengthening the Domestic Base to Become a Superpower", *Merics*, 9 Nisan 2021, Erişim Adresi: https://merics.org/en/short-analysis/chinas-14th-five-year-plan-strengthening-domestic-base-become-superpower, (Erişim Tarihi:11 Ağustos 2021).

ÇİN ULUSAL GÜVENLİK STRATEJİSİ[34]

Çin Komünist Partisi (ÇKP), ilk ulusal güvenlik stratejisi taslağını, 2013 yılında yeni Ulusal Güvenlik Komisyonunun (NSC) kurulması'nın ardından 2015 yılında kabul etmiştir. NSC'nin ilk toplantısında Devlet Başkanı Xi Jinping'in, NSC'ye "merkezî, birleşik, oldukça etkili ve otoriter bir ulusal güvenlik öncü sistemi" kurma görevi verdiği değerlendirilmektedir.[35] Bu kapsamda Çin Halk Cumhuriyeti'nin (ÇHC) stratejisi beş başlık altında toplanabilmektedir.

a. Ulusal Strateji

- ÇHC'nin stratejisi, 2049 yılına kadar "Çin ulusunun büyük ölçüde yenilenmesini" hedeflemektedir. Çin'in stratejisi, Çin'in ulusal gücünü¨ genişletmek, yönetim sistemlerini mükemmelleştirmek ve uluslararası düzeni revize etmek için geniş kapsamlı çabaları içeren politik ve sosyal yenilenmenin gerekliliğini kabul etmektedir.
- ÇKP bu stratejiyi, Çin'i dünya sahnesinde bir güç, refah ve liderlik konumuna "geri döndürmek" için uzun süredir devam eden milliyetçi özlemleri gerçekleştirme çabası olarak görmektedir.
- ÇKP uzun zamandır Çin'i, özellikle Amerika Birleşik Devletleri de dâhil olmak üzere diğer devletlerle büyük bir uluslararası stratejik rekabet halinde görmektedir.
- 2019'da Çin, ekonomik büyümesini sabitlemek, silahlı kuvvetlerini güçlendirmek ve küresel meselelerde daha aktif bir rol almak dâhil olmak üzere genel gelişimini ilerletme çabalarını artırmaktadır.

b. Dış Politika

- ÇHC'nin dış politikası, uluslararası düzenin yönlerini ÇKP'nin şartlarına göre ve Çin'in ulusal gençleşmesine elverişli bir dış ortam oluşturmanın gerekli gördüğü fikir ve ilkelere uygun olarak revize etmeyi amaçlamaktadır.
- 2019'da ÇHC, Pekin'in askerî gücüne atfettiği giderek küreselleşen karakterin altını çizerek, silahlı kuvvetlerin ülke dış politikasını ilerletmede daha aktif bir rol alması gerektiğini kabul etmektedir.

34 https://media.defense.gov/ 2020/ Sep/01/2002488689/ -1/-1/1/2020- DOD-Chına- Military-Power- Report-Fınal.PDF

35 Nazmul İslam, "Güç, Strateji ve Potansiyeller: Çin Ordusunun Temel Yetenekleri ve Unsurları Üzerine Bir İnceleme", *The Bosphorus Center for Asian Studies*, Sayı: 1, Aralık 2019.

c. Ekonomi Politikası

- ÇKP, silahlı kuvvetleri de dâhil olmak üzere tüm alanlarda Çin'in modernizasyonunu yönlendiren güç ve "merkezî görev" olarak ekonomik kalkınmaya öncelik vermektedir.
- Çin'in ekonomik kalkınması, askerî modernizasyonunu sadece daha büyük savunma bütçeleri için araçlar sağlayarak değil, aynı zamanda Kuşak Yol Projesi ve Made in China 2025[36] gibi ÇKP liderliğindeki girişimlerin yanı sıra Çin'in büyüyen ulusal endüstriyel ve teknolojik tabanını desteklemektir.

Çin, 2015 yılında açıkladığı yüksek teknoloji ve üretim teknolojilerinde endüstriyel dönüşüm olarak gördüğü "Made in China 2025" ile yaklaşık 10 teknoloji ağırlıklı stratejik sektörde robotik teknolojiler, denizcilik, demir yolu ulaşımı, elektrikli araçlar, havacılık ve uzay teknolojileri, bilişim ve internet teknolojileri, tıp teknolojisi ve ilaç sanayisi, tarım ve enerji alanları lider olmayı hedeflemektedir.

ç. Askerî-Sivil Füzyon (ASF) Geliştirme Stratejisi[37]

- ÇHC, Çin'in ulusal yenileme hedeflerini desteklemek, entegre bir ulusal stratejik sistem ve yetenekler inşa etmek, kendi ekonomik ve sosyal kalkınma stratejilerini güvenlik stratejileriyle "birleştirmek" için ASF Geliştirme Stratejisi'ni takip etmektedir. Askerî-Sivil Füzyon (ASF) Geliştirme Stratejisi. Raporda Military-Civil Fusion (MCF) Development Strategy olarak ifade edilmektedir. ASF, birbiriyle ilişkili altı konuyu kapsamaktadır:
  * Çin'in savunma sanayi üssü¨ ile sivil teknolojisini ve endüstriyel temelini birleştirmek
  * Askerî ve sivil sektörlerde bilim ve teknoloji yeniliklerini entegre etmek ve bunlardan yararlanmak
  * Yetenek geliştirmek, askerî ve sivil uzmanlık ile bilgiyi harmanlamak
  * Sivil altyapıya askerî ihtiyaçları dâhil ederek sivil altyapıyı güçlendirmek
  * Askerî amaçlar için sivil hizmet ve lojistik yeteneklerinden yararlanmak
  * Mücadele ve savaşta kullanılmak üzere Çin'in ulusal savunma seferberlik sistemini toplumun ve ekonominin tüm ilgili yönlerini kapsayacak şekilde genişletmek ve derinleştirmek.
- ASF'nin yabancı teknoloji edinmekten daha geniş amaçları olsa da uygulamada ASF, ÇHC'nin askerî modernizasyonuna katkıda bulunmak istemeyen ABD ve küresel kuruluşlar için ÇHC'nin sivil ve askeri ekonomileri arasında net bir çizgi olmadığından durum tespiti maliyetlerini artırmaktadır.

36 Gürsel Tokmakoğlu, "'Made in China 2025' Savaşı", *Politik Merkez*, 17 Mayıs 2019, Erişim Adresi:https://politikmerkez.com/konular/politika/made-in-china-2025-savasi/ (Erişim Tarihi 21.07.2021).

37 https://politikmerkez.com/konular/politika/made-in-china-2025-savasi/

d. Savunma Politikası ve Askerî Strateji

- ÇHC, savunma politikasının egemenlik, güvenlik ve kalkınma çıkarlarını korumayı amaçlamaktadır. Çin'in askerî stratejisi ise "aktif savunma" kavramına dayalı olarak devam etmektedir.
- 2019'da Halk Kurtuluş Ordusu (HKO), Çin'in savunma politikası ve askerî stratejisine uygun olarak kendisi için daha büyük bir küresel rolü vurgularken öncelikle uzun süredir devam eden bölgesel tehditlere odaklanmaya devam etmiştir.
- Yöneticiler, 2020 ve 2035'te belirlenen temel askeri dönüşüm göstergelerini karşılamanın zorunluğunu vurgulamaktadır. Bu dönüşüm göstergeleri, HKO'nun dönüşümünü Çin'in genel ulusal modernizasyonu ile uyumlu hale getirmeye çalışmakta ve bu sayede 2049'un sonunda Çin "dünya çapında" bir ordu kurmayı hedeflemektedir.
- ÇKP, "dünya çapında" bir orduya sahip olma hedefini söyle tanımlamaktadır. "Çin'in ulusal stratejisi bağlamında Çin'in yüzyılın ortasına kadar egemenliğine, Güvenliğin ve kalkınma çıkarlarına bir tehdit olarak gördüğü ABD askerî gücüne eşit veya bazı durumlarda ondan daha üstün bir ordu geliştirmektir."

Tablo 1. Çin'in stratejik öncelikleri[38]

Strateji Ögesi	Açıklaması
Stratejik Caydırıcılık	Çin topraklarına ve Tayvan, Hong Kong, Aksai Çene, Doka La ve Güney Çin Denizi gibi yönetilen bölgelere saldırının önlenmesi.
Bölgesel Egemenlik	Hindistan, Rusya ve Japonya dışındaki Güneydoğu ve Güney Asya ülkeler de dahil olmak üzere, yakın çevre tehditlere hızla yanıt verilmesi.
Seferberlik Yetenekleri	Terörizm, istikrarsızlık ve insani felaketlere cevap vermek için alan dışı kampanyalar yürütülmesi.
Büyük Savaşa Hazırlık	Savaş sırasında büyük ölçekli kuvvetlerin harekete geçirilmesi.
İç Güvenlik	Rejimin hayatta kalmasını sağlamak amacıyla içeride suç ve teröre karşı savunmanın sağlanması.

ABD Savunma Bakanlığı tarafından "Çin'e Dair Askerî ve Güvenlik Gelişmeleri 2020" başlığı ile yayımlanan rapor Çin ulusal güvenlik stratejisi ve savunma sanayi hakkında önemli veriler sunmaktadır. Raporda özetle[39]

- Çin'in ulusal güvenlik stratejisinin "aktif savunma" üzerinden şekillendirdiği, bu stratejinin esasını, saldırıyı öncelemekten ziyade saldırı olması durumunda karşılık vermeyi benimseyen bir anlayışın oluşturduğu,

38 https://politikmerkez.com/konular/politika/made-in-china-2025-savasi/

39 Hurşit Dingil, "Çin'e Dair Askerî ve Güvenlik Gelişmeleri 2020", *İran Araştırmaları Merkezi*, 19 Ağustos 2020, Erişim Adresi: https://iramcenter.org/cine-dair-askeri-ve-guvenlik-gelismeleri-2020/, (Erişim Tarihi: 4 Ağustos 2021).

- bu kapsamda sürdürülen modernizasyon çalışmalarının "Askerî-Sivil Füzyon Kalkınma" stratejisine göre yönlendirildiği, söz konusu stratejinin, ekonomik ve sosyal kalkınma ile ulusal güvenlik hedeflerinin entegre edildiği bir anlayış üzerinden geliştirildiği,
- reformlar dâhilinde ulaşılmak istenen hedefin, kritik savunma endüstrilerinde rekabet gücünü artırmak olarak belirlendiği, bu çerçevede havacılık motorları, turbo fan teknolojisi, gaz türbinleri, kuantum iletişim ve bilgisayar teknolojileri, otomasyon ve robotik, nanoteknoloji, sinir bilimi, sinirsel araştırma ve yapay zekâ (AI), derin uzay araştırmaları ve uydu servis bakım sistemleri, nükleer füzyon ve hipersonik silah teknolojisi gibi alanların kritik alanları oluşturduğu,
- Çin'in bu hamle ile özellikle askerî atılımları sivil bir anlayışla da güçlendirerek diğer büyük güçlerin güvenlik tehdidi algılamasını saptırmayı, reformları sivil ve askerî gücün birleşimi ile hızlandırmayı amaçladığı, bu durumun aynı zamanda Çin'in askerî teknolojilerdeki ilerlemelerini sivil bir görünüm altında sürdürmesine imkân sağlamakta olduğu, sivil desteğin en önemli kısmının ise başka ülkelerden elde edilen ticari sırlar olarak belirtildiği konularına yer verilmiştir.

ÇİN'İN SAVUNMA BÜTÇESİ

Askerî harcamalar, kamu harcamalarının en önemli unsurlarından biridir. Genel olarak "Askeri Harcama", bir ülkenin silahlı kuvvetleri ve savunma amaçlı diğer temel hizmetleri korumak için tahsis ettiği finansal kaynak miktarıdır. Küresel askeri harcamalara ilişkin rakamlar; Birleşmiş Milletler (BM), Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund –IMF), Dünya Bankası ve NATO gibi uluslararası kuruluşlar ve SIPRI gibi bağımsız enstitüler ve sivil toplum kuruluşları tarafından izlenmektedir.

Askeri harcamaların standart tanımları; BM, NATO ve IMF gibi uluslararası kuruluşlar ile bazı araştırma enstitüleri tarafından önerilmiştir. NATO, savunma harcamalarını, ulusal bir hükûmet tarafından özellikle silahlı kuvvetlerinin, müttefiklerin veya İttifak'ın ihtiyaçlarını karşılamak için yapılan ödemeler olarak tanımlamaktadır.

IPI'ye göre askeri harcamalara, muvazzaf personel ile savunmaya ilişkin kurumlarda istihdam edilen sivil personel için yapılan harcamalarla, emekli edilmiş sivil ve askeri personele ödenen emekli maaşları ve sosyal yardımlar dâhildir.

ÇHC'nin savunma bütçesini artırması nesnel bir ihtiyaçtır. Askerî modernizasyon perspektifinden bakıldığında HKO yenileriyle değiştirilmesi gereken birçok eski silah ve teçhizatı kullanmaktadır. Ayrıca yeni gemilerin inşası ve J-20'nin seri üretimi gibi gelişmiş silahların geliştirilmesi maksadıyla daha yüksek bütçeye ihtiyaç duymaktadır.

ÇKP'nin Ekim 2020'de, Pekin'de düzenlenen besinci genel kurulunun bildirisi, "önümüzdeki beş yıl içinde ulusal savunma ve silahlı kuvvetlerin modernizasyonunda önemli

adımlar atma" hususunu ana faaliyetlerinden biri olarak kabul ederek 14'üncü Beş Yıllık Plan'da (2021-25) ekonominin ve toplumun kalkınması için hedefler belirlenmiştir. Bu kapsamda ekonomik gelişmelerin ordunun güçlenmesiyle eş güdümde gitmesi gerektiği vurgulanmıştır.[40]

Çin geleneksel olarak savunma bütçelerini, Çin yeni yılı tatili ardından mart ayı baslarında açıklamaktadır. Ancak 2020'de COVID-19 salgını nedeniyle savunma bütçesi Mayıs ayında açıklanabilmiştir. Çin Kongresi'nde açıklanan rakama göre savunma bütçesi yaklaşık 178,6 milyar dolardır ve bu rakam bir önceki yıla göre %6,6 artışa işaret etmektedir. Yine de Çin'in resmi rakamları üzerinden gidilirse bu oran son yılların en düşük artış miktarını işaret etmektedir. 2016 yılından beri Çin'in savunma bütçesi %7,2 ila yüzde 8,1 arasında artmıştır. 2020 yılındaki artış oranının görece düşüklüğü, COVID-19 salgınının yarattığı ekonomik sorunlarla açıklanmaktadır.[41]

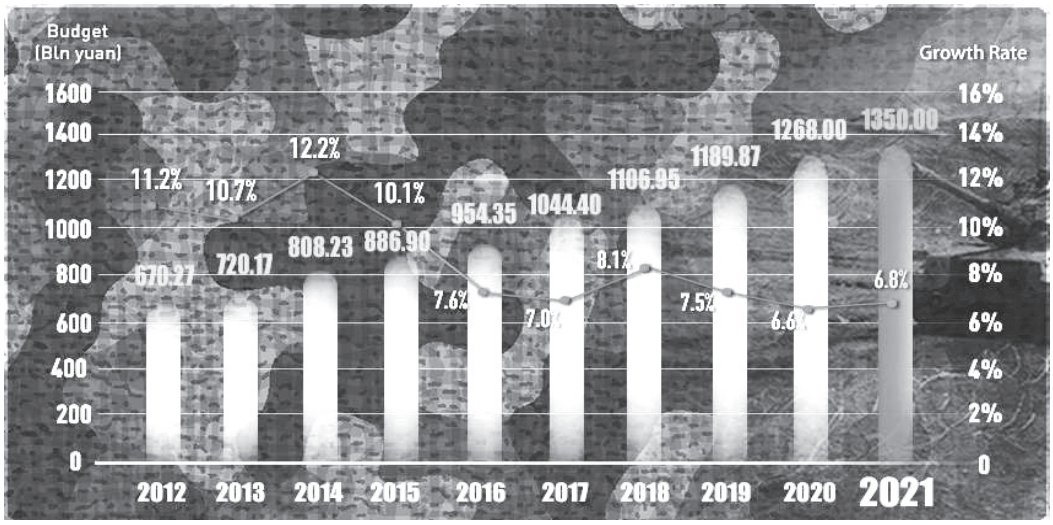

Grafik 2. 2012-2021 Yılları Arasında Çin'in Savunma Bütçesi.[42]

2021 yılında savunma alanındaki harcamaları 209 milyar dolar ile %6,8 seviyesinde artırılmıştır. Savunma için yapılan harcamalar artsa da bu artışın son 20 yıldaki en düşük artış olması dikkati çekmektedir. Çin'in 2021 savunma bütçesi, ABD'nin 740,5 milyar do-

40 Adnan Akfırat, "Çin Gelecek 15 Yılını Planlıyor", *Aydınlık Gazetesi*, 30 Ekim 2020, Erişim Adresi: https://www.aydinlik.com.tr/haber/cin-gelecek- 15-yilini-planliyor-222031, (Erişim Tarihi 24 Temmuz 2021).

41 STM Teknolojik Düşünce Merkezi, "COVID-19 Krizinde Küresel Askeri Harcamaların Seyri", *Trend Analizi*, Ağustos 2020, Erişim Adresi: https://thinktech.stm.com.tr/uploads/raporlar/pdf/2582020165252954_stm_covid_19_krizinde_kuresel_askeri_ harcamalarin_seyri.pdf, (Erişim Tarihi: 3 Ağustos 2021).

42 Liu Xuanzun, "China Hikes Defense Budget by 6.8 % in 2021, Faster than 6.6% Growth Last Year", *Global Times*, China Military, 5 Mart 2021, Erişim Adresi: https://www.globaltimes.cn/page/202103/1217416.shtml (Erişim Tarihi 18 Nisan 2021).

larlık[43] bütçesinin yaklaşık dörtte biridir. Dünyanın en büyük ikinci ekonomisi ve en kalabalık ülkesi olan Çin'in 2021'de kişi başına planladığı savunma harcaması 1000 yuanın (154 ABD doları) altında olacağı tahmin edilmektedir.[44]

Beyaz Kitap'ın 5. bölümünde yer alan "Makul ve Uygun Savunma Harcamaları" başlığı altında savunma harcamalarındaki artış sebebi olarak aşağıda sıralanan gerekçeler verilmiştir.[45]

- "*Ulusal ekonomik ve sosyal kalkınmaya uyum sağlamak, hizmet personelinin refahını artırmak, askerî maaşlarda düzenli artışlar sağlamak ve birliklerin çalışma, eğitim ve yaşam koşullarını iyileştirmek*
- *Silah ve teçhizat geliştirmede girdinin artırılması, modası geçmiş girdilerin aşamalı olarak kaldırılması, eski girdilerin yükseltilmesi ve silah ve teçhizatı istikrarlı bir şekilde modernize etmek için uçak gemileri, savaşçılar, füzeler ve ana muharebe tankları gibi yenilerini geliştirme ve tedarik etme*
- *Ulusal savunma ve askerî reformun derinleştirilmesi, askerî liderlik ve komuta sistemleri, kuvvet yapısı ve bileşimi ile politikalar ve kurumlarda önemli reformları desteklemek,*
- *Gerçek muharebe koşullarında eğitimi desteklemek, stratejik düzeyde eğitimi geliştirmek, TC'ler (Theater Command) düzeyinde ortak eğitim ve hizmetlerin ve silahların eğitimi ve simüle edilmiş, ağa bağlı ve kuvvet üzerinde kuvvet eğitimi için koşulların iyileştirilmesi,*
- *UNPKO (Birleşmiş Milletler Barış Korumaları Operasyonları), gemi koruma operasyonları, insani yardım operasyonları ve afet yardımı çabaları da dâhil olmak üzere çeşitli askeri görevleri desteklemek"*

Pandemi'nin etkilerine rağmen Çin'in savunma bütçesini artırması, ülke yönetiminin silahlı kuvvetlerini 2035 yılına kadar tamamlama ve ülkenin kurulusunun yüzüncü yıl dönümü olan 2049'da "Birinci Sınıf" ordu yaratma ülküsünden ayrılmadığına işaret olarak görülmüştür.[46] Çin'in savunma bütçesinin ayrıntıları açıklanmamaktadır. Çin'in yayımlanmış savunma bütçesi, stratejik güçler, silah ithalatı, askerî araştırma ve geliştirme ile Çin'in paramiliter güçleri dâhil olmak üzere büyük harcama kategorilerini içermemektedir. Çin Savunma Bakanlığı belgeleri, sadece uç kategoride askerî harcamaları içermek-

43 "ABD Savunma Bütçesi", *BBC Türkçe*, 2 Ocak 2021, Erişim Adresi: https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-55511307 (Erişim Tarihi: 24 Haziran 2021).

44 Defence And Technology, "Çin'den Savunmaya 210 Milyar Dolar", *Defence and Technology*, Mart 2021, Erişim Adresi: https://www.defenceandtechnology.com/cinden-savunmaya-210-milyar-dolar.html, (Erişim Tarihi: 2 Ağustos 2021).

45 "China's National Defense in the New Era", *Çin Halk Cumhuriyeti Devlet Konseyi Bilgi Bürosu*, 2019, Erişim Adresi: http://www.xinhuanet.com/english/download/whitepaperonnationaldefenseinnewera.doc, (Erişim Tarihi: 2 Ağustos 2021).

46 "COVID-19 Krizinde Küresel Askerİ Harcamaların Seyrİ", *STM Teknolojik Düşünce Merkezi Trend Analizi*, Ağustos 2020, Erişim Adresi: https://thinktech.stm.com.tr/uploads/raporlar/pdf/2582020165252954_stm_covid_19_krizinde_kuresel_askeri_harcamalarin_seyri.pdf, (Erişim Tarihi: 3 Ağustos 2021).

tedir. 2017'de yayımlanan bir belgede savunma bütçesinin %30,8'nin personel harcamalarına, %28'inin eğitim, tamir ve bakım hizmetlerine ve %41,1'nin teçhizata ayrıldığı belirtilmektedir.[47] Çin Savunma Bakanlığı askerî harcamalar konusunda ise "sürdürülebilirlik" esasının önemini vurgulamıştır. Çin'in savunma harcamalarının sürekli artmakla birlikte millî gelire oranının son 30 yıldır %2'nin altında olduğunun altı çizilmiştir.[48]

Küresel güvenlik araştırmaları yürüten Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü (SIPRI) 14 Haziran 2021 tarihli raporunda, 2020 yılında küresel askerî harcamaların bir önceki yıla göre %2,6 artarak 1,98 trilyon dolara ulaşırken askerî harcamaların gayrisafi yurt içi hasıla içerisindeki payı 2 baz puan artarak %2,4'e ulaştığı, bu oranın küresel finans krizinden beri askerî harcamaların GSYH içerisindeki payının en fazla artış gösterdiği dönem olduğuna yer verilmiştir.[49] Yine aynı raporda ABD'nin 2020 yılında bir önceki döneme göre askerî harcamalarını %4,4 artırarak 778 milyar dolara çıkarıpen fazla askeri harcama yapan ülke olduğu, ikinci sırada gelen Çin'in 2020 yılındaki askerî harcamalarının bir önceki yıla göre %1,9 artarak 252 milyar dolara ulaştığı tahmin edilirken 2011 yılından bu yana askerî harcamalarını %76 artırdığı belirtilmektedir.[50]

ÇİN SAVUNMA SANAYİSİ

Çin'in savunma endüstrisi, temelde platform merkezli bir süreçten, giderek ağ merkezli bir teknolojik-endüstriyel sürece geçmeye çalışmaktadır.[51]

2015 yılında Çin savunma hizmetini tüm yönleriyle denetleyen ve savunma hizmeti için yapılan tüm faaliyetlerden sorumlu olan Merkezî Askerî Komisyonu (CMC) kurulmuştur. Komisyon, Çin Halk Cumhuriyeti Başkan liderliğinde faaliyetlerin sürdürmektedir. Komisyon'un alt birimleri olarak görev alan, Çin savunmasında modernizasyon çalışmalarını denetleyen ve düzenleyen iki kurum bulunmaktadır. Bu kurumlar:[52]

- Ekipman Geliştirme Departmanı
- Bilim Teknoloji Komisyonu

47 https://thinktech.stm.com.tr/uploads/raporlar/pdf/2582020165252954_stm_covid_19_krizinde_kuresel_askeri_harcamalarin_seyri.pdf.

48 https://thinktech.stm.com.tr/uploads/raporlar/pdf/2582020165252954_stm_covid_19_krizinde_kuresel_askeri_harcamalarin_seyri.pdf.

49 "SIPRI, 2020'de en fazla askeri harcama yapan ülkeleri açıkladı", *Bloomberg HT*, Erişim Adresi: https://www.bloomberght.com/sipri-2020-de-en-fazla-askeri-harcama-yapan-ulkeleri-acikladi-2282108, (Erişim Tarihi: 9 Ağustos 2021).

50 https://www.bloomberght.com/sipri-2020-de-en-fazla-askeri-harcama-yapan-ulkeleri-acikladi-2282108.

51 Richard A. Bitzinger, "China's Defense Technology and Industrial Base in a Regional Context: Arms Manufacturing in Asia", *The Journal of Strategic Studies*, Cilt: 34, Sayı: 3, 17 Haziran 2011, ss. 427-428.

52 Murali Murti, "A Comparison of Defence Sector Innovation Ecosystems in China and India", *Strategic Analysis*, Cilt: 44, Sayı: 1, 2020, ss. 45-53.

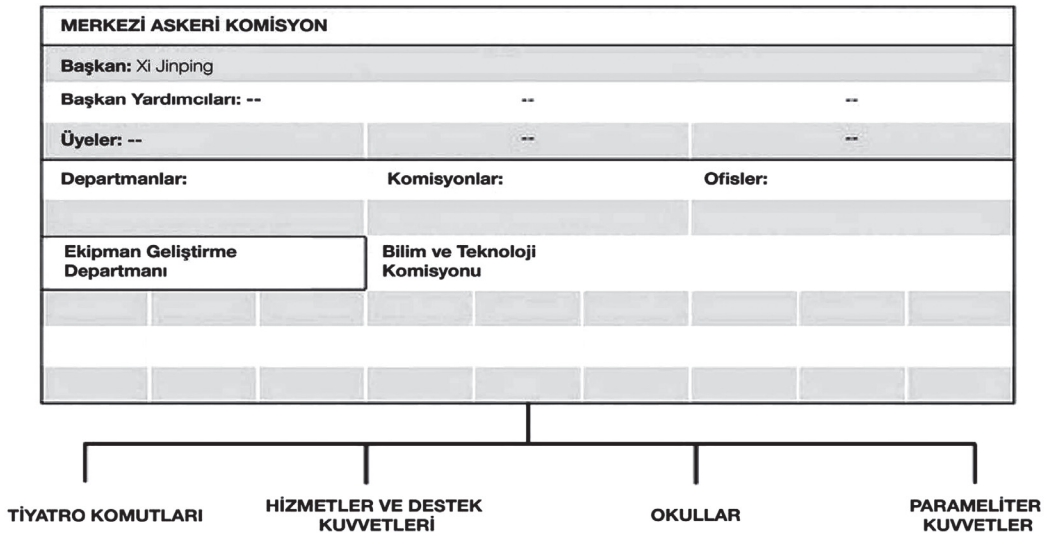

Şekil 1. Çin Savunma Ekosistemi'nin Yapısı[53]

Bu iki kurum Çin'in savunma hizmetindeki gelişiminin temeli oluşturan kurumlardır. Çin Savunma sanayisi sektöründeki araştırma kurumlarının, üniversitelerin ve şirketlerin çalışmalarını doğrudan denetleyen kurum, Ulusal Savunma İçin Devlet Bilim, Teknoloji ve Sanayi İdaresidir (SASTIND).[54]

CMC, ikili kullanım teknolojilerinin, politikaların ve organizasyonların askeri yararının önemini vurgulamak için kullanılan bir ifade olan "sivil-asker entegrasyon"nu ön plana çıkarmaktadır. Bu konu, 2017 yılında Xi Jinping tarafından vurgulanmış, "stratejik, en son teknolojilerin geliştirilmesine büyük ilgi" çağrısında bulunulmuş ve böylece yeniliğin Çin ulusal stratejisinin merkezî bir bileşeni olarak önemi ortaya konulmuştur.[55]

CMI PLA'nın askerî teknolojik modernizasyonunun temel sağlayıcısı olmasıyla beraber Çin'in uzun vadeli sürdürülebilir büyümesi, verimlilik ve üretkenlik kazanımlarının arttırılması, sosyoekonomik ve çevresel zorlukların azaltılması için bir strateji olarak öngörülmüştür. Bu stratejiyle beraber savunma harcamaları için gerekli olan maliyetlerin azaltılması, siyasi krizlerin savunma faaliyetlerini engellenmesinin önüne geçilmesi hedeflenmiştir.[56]

Çin'in üretim üssünü geliştirme eylemlerinin başında, Mayıs 2015'te yayımlanan Çin Malı 2025 (*Made in China 2025*) Planı gelmektedir. Bu plan, 2049 yılına kadar dünya lideri bir üretici olma hedefiyle Çin'in endüstriyel ekonomisini kapsamlı bir şekilde yük-

53 Murti, "A Comparison of Defence Sector Innovation Ecosystems in China and India".

54 Murti, "A Comparison of Defence Sector Innovation Ecosystems in China and India".

55 Murti, "A Comparison of Defence Sector Innovation Ecosystems in China and India".

56 Murti, "A Comparison of Defence Sector Innovation Ecosystems in China and India".

seltmek için üç adımlı (kısa, orta, uzun dönem bilim ve teknoloji gelişimi planı) bir stratejinin ana hatlarını çizmektedir.[57]

ÇİN SAVUNMA SANAYİSİ TEDARİK SİSTEMİ

Çin'de devam eden savunma sanayi reformları, teknoloji ve araştırma yeteneklerinde yapılan ilerlemeler, savunma sektörünün kapsamlı teknoloji edinimi ve entegrasyon süreçlerine yardımcı olmuş ve son yıllarda daha hızlı gelişme ve yenilikçi ürünlerle sonuçlanmıştır. Yine de Çin'in geçmişteki savunma sanayi süreçleri, bugüne kadar gerçekleştirilen inovasyon türünü sınırlandırması muhtemel olan daha geleneksel, doğrusal, endüstriyel çağ geliştirme modelini takip etmektedir.[58]

Cheung'a göre Çin'in savunma projeleri için uyguladığı tedarik sistemi şu şekildedir:[59]

- **Kapsamlı Fizibilite Çalışması:** Askerî son kullanıcılar ve savunma sanayisi Ar-Ge birimleri tarafından teçhizat, taktik ve teknik gereksinimler, şartnameler ile satın alma ve ömür devri maliyetleri için savaşçılarının operasyonel ihtiyaçlarını incelemek için yapılan ortak bir girişimdir. Fizibilite çalışması, Ar-Ge iş sözleşmelerinin hazırlanması için temel sağlamaktadır.
- **Proje Tasarım Aşaması:** Kapsamlı proje tasarımı, model geliştirme, tam ömür devri analizi, yeni ekipmanın bilimsel ve pratik gösterim ve doğrulamasının yapıldığı süreçtir.
- **Mühendislik Geliştirme Aşaması:** Tam ölçekli tasarım, deneme üretimi ve test modellerinin geliştirilmesini ve değerlendirilmesini içeren tam ölçekli geliştirme sürecidir. Küçük parti üretimi ve üretim süreçlerinin bilgisayar simülasyonu için hazırlık çalışmaları da yürütülür. Tasarım gereksinimleri karşılandıktan sonra sonuçlandırma testleri için raporlar sunulur.
- **Deney ve Tasarım Sonlandırma Aşaması:** Ekipmanın tasarım ve standartlarının son denetimi yapılır. Bu hem geliştirme hem de toplu üretim ekipmanının test edilmesini içerir. Özel test merkezleri ve ön saf askeri birimleri bu testi gerçekleştirir.
- **Kesikli Üretim Aşaması:** Deney ve tasarımın tamamlanması onaylandıktan sonra toplu üretim gerçekleştirilir.

57 Tai Ming Cheung, Eric Anderson ve Fan Yang, "Chinese Defense Industry Reforms and Their Implications for US-China Military Technological Competition", *The Study of Innovation and Technology in China (SITC*), Research Briefs, 9, s. 3.

58 Kathleen A. Walsh, "China's Defense Technology Acquisition System, Processes, and Future as an Integrator and Supplier", *Study of Innovation And Technology in Chına Policy Brief*, 6 Haziran 2014, ss. 1-4.

59 Tai Ming Cheung, "Innovation in China's Defense Research, Development, and Acquisition System", Institute on Global Conflict and Cooperation, Policy Brief, No. 20, Eylül 2011, Erişim Adresi: https://escholarship.org/uc/item/43v5v0nt, (Erişim Tarihi: 12 Ağustos 2021).

ÇİN'DEKİ BAZI SAVUNMA SANAYİSİ KURUMLARI

Çin Havacılık Sanayisi Kurumu (Aviation Industry Corporation of China / AVIC)

1999'da kurulan sivil ve askerî olmak üzere havacılıkla ilgili projeler, ürünler geliştiren bir kamu iktisadi teşekkülüdür. Kara saldırı uçağı; denizaltı karşıtı savaş uçak, ağır nakliye uçağı, saldırı helikopterleri üretmektedir. Çin hükûmetine bağlı olarak faaliyet gösteren Pekin merkezli havacılık ve savunma devi Çin Havacılık Sanayisi Kurumu (AVIC), Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü (SIPRI) verilerine göre dünyanın en fazla silah satışı yapan altıncı firması. İlk 5'te ise sadece ABD'li firmalar yer almaktadır.[60]

Tablo 2. Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü'ne göre en fazla silah satışı yapan firmalar[61]

SPRI En Büyük 25 Silah Üreticisi ve Askeri Hizmet Şirketi, 2019

Kaynak: SPRI Silah Sanayi Veri Tabanı, Aralık 2020

Sıralama (2019)	Sıralama (2018)	Şirket	Notlar (2019)	Ülke Notu	Silah Satışı (2019)	Silah Satışı (2018)	Toplam Satışlar (2019)	Toplam Satışların Yüzdesi Olarak Silah Satışları (2019)
1	1	Lockheed Martin Corp.		United States	53230	47260	59812	89
2	2	Boeing		United States	33580	32120	76559	44
3	3	Northrop Grumman Corp.		United States	29220	26190	33841	86
4	4	Raytheon	f	United States	25320	23440	29176	87
5	6	General Dynamics Corp.		United States	24500	22000	39350	62
6	5	AVIC	g	China	22470	22290	66846	34
7	7	BAE Systems		United Kingdom	22240	21210	23378	95
8	9	CETC		China	15090	13860	32951	46
9	8	NORINCO Group		China	14540	14880	65929	22
10	–	L3Harris Technologies	h	United States	13920	13220	18074	77

AVIC'ın 100'den fazla iştiraki bulunmaktadır. Dünya genelindeki şirketlerinde yaklaşık 500.000 işçi çalıştırmaktadır. En fazla işçi barından Çin savunma sanayisi firması ve açık ara farkla Çin'in en büyük savunma şirketidir.[62]

Çinli savunma sanayisi şirketlerinin sektörlere göre ayrıldığı ve bu şirketlere bağlı pek çok iştirakin olduğu görülmektedir. Firmanın yıllık satışları 50 milyar doları aşmakta, bu satışların yaklaşık %35'i savunma alanında gerçekleşmektedir. SIPRI tarafından yayımlanan 2019 verilerine göre AVIC'in silah satışları 22,5 milyar dolar civarında gerçekleşmiştir.[63]

60 Kamer Kurunç, "Çin'in En Büyük Savunma Firması ve Havacılık Devi: AVIC", *Turkish Defense Industry,* 18 Mart 2021, Erişim Adresi: https://www.savunmasanayist.com/cinin-en-buyuk-savunma-firmasi-avic/ , (Erişim Tarihi:10 Eylül 2021).

61 https://www.savunmasanayist.com/cinin-en-buyuk-savunma-firmasi-avic/.

62 https://www.savunmasanayist.com/cinin-en-buyuk-savunma-firmasi-avic/

63 https://www.savunmasanayist.com/cinin-en-buyuk-savunma-firmasi-avic/

Rekabet olarak Rus savunma firmalarıyla kıyas yapmak gerekirse AVIC'ın yıllık silah satışları Rusya'nın en büyük savunma sanayisi firması olan Almaz-Antey'den 2 kat daha fazla, havacılık alanında ise Rusya'nın en büyük firması olan Birleşik Uçak Şirketi (UAC)'den satışlarının 3 kat daha fazla olduğu görülmektedir.[64] Şirketin özellikle son yıllarda pek çok ülkeye S/İHA ihracatları gerçekleştirmektedir. Bu S/İHA'lar birçok çatışma alanlarında kullanılmaktadır.[65]

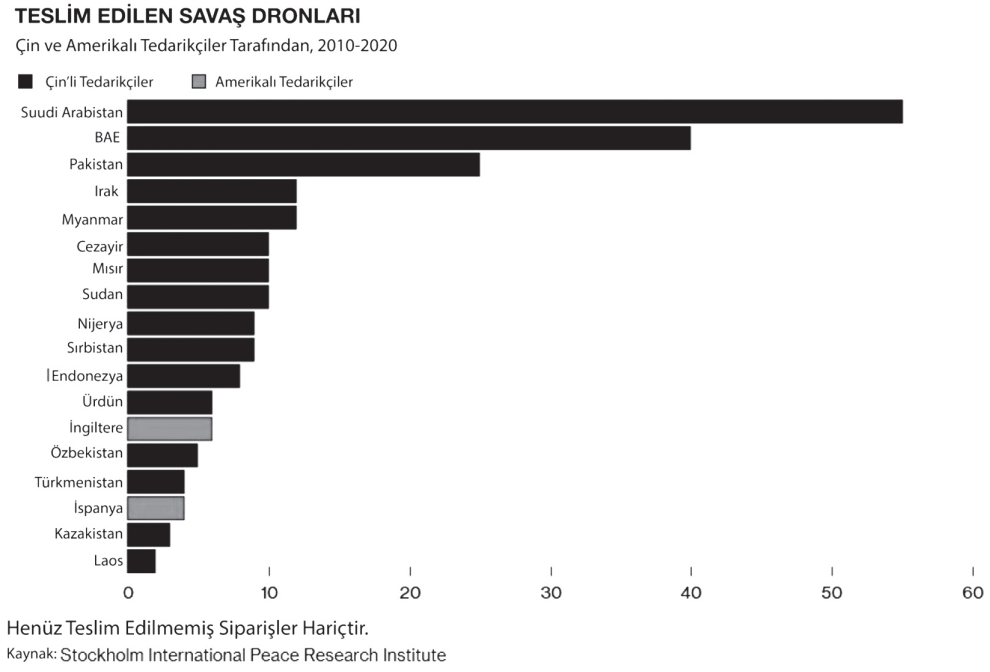

Grafik 3: Çin'in S/İHA satışı yaptığı ülkeler[66]

Chengdu Uçak Sanayisi Grubu (CAIG)

AVIC'in en büyük iştiraklerinden biri olan Chengdu Uçak Sanayi Grubunun (CAIG) en fazla satılan ürünü ise Chengdu Pterodactyl I (Wing Loong) İHA'dır. Orta irtifa-uzun dayanım (MALE) sınıfında yer alan Wing Loong hem gözlem/keşif hem de saldırı için kullanılabilmektedir. Wing Loong'un taşıyabildiği ve atabildiği mühimmatlar arasında Blue Arrow-7, YZ-212, YZ-102A ve LS-6 gibi mühimmatlar bulunmaktadır.[67] Wing Loong'un ge-

64 Arda Çelik, "İran 'füze şehrinin' görüntülerini paylaştı", *Turkish Defense Industry,* 17 Mart 2021, Erişim Adresi: https://www.savunmasanayist.com/iran-fuze-sehri-goruntu, (Erişim Tarihi:10 Eylül 2021).

65 https://www.savunmasanayist.com/iran-fuze-sehri-goruntu.

66 https://www.savunmasanayist.com/iran-fuze-sehri-goruntu.

67 https://www.savunmasanayist.com/iran-fuze-sehri-goruntu.

liştirilmiş versiyonu olan Wing Loong II ise yukarıda belirtilen mühimmatlardan 12 adede kadar taşıma kapasitesine sahiptir. Wing Loong II, TUSAŞ üretimi ANKA-S ile aynı sınıfta bulunmaktadır. Maksimum hızı saatte 370 km olan Wing Loong II, 30.000 fite kadar çıkabilmektedir.[68]

AVIC'in üzerinde çalıştığı daha üst model insansız sistemler de bulunmaktadır. Bunlar arasında insansız helikopter ve Stealth İnsansız Savaş Uçağı (UCAV) da yer almaktadır.[69] AVIC SİHA'larının ihracatta böylesine bir başarı elde etmesinin iki ana nedeni bulunmaktadır. ABD ve İsrail yapımı muadillerinden çok daha ucuzlar ayrıca Çin bu SİHA'ların nerede ve nasıl kullanıldığı ile ilgilenmemektedir. AVIC'in en üst düzey İHA'larının fiyatları 1 ila 2 milyon dolar arasında iken ABD üretimi olan muadillerinin tanesi ise 15 milyon dolardan fazladır. SİHA ihracatında Çin'in oldukça esnek davrandığı söylenebilir. SIPRI verilerine Çin, son 10 yılda 16 ülkeye 220 adet S/İHA satışı gerçekleştirmiştir.[70]

China North Industries Group Corporation Limited (Norinco)

1988'de kurulan savunma ürünleri (genellikle silahlar, el bombaları, makineli tüfekler, avcı tüfekleri vb.), petrol ve mineral kaynakları geliştirmek, sivil patlayıcılar ve kimyasal ürünler, isyanın kontrolü için araçlar ve silahlar, spor silahları ve ekipmanları üreten kuruluştur. Ana muharebe tankları, piyade savaş araçları, ıssız yer sistemleri üretmektedir.

China Aerospace Science and Industry Corporation (CASIC)

1999'da kurulmuş olup füze, roket, uzay araçları tasarlayıp üreten kamu iktisadi teşekkülüdür. INDICS internet sistemi tasarlayıp üretmişlerdir. Feiyun Projesi, Kuaiyun Projesi, Xingyun Projesi, Hongyun Projesi, Tengyun Projesi ve T-Flight (supersonik tren sistemi) Projesi ile ticari uzay sanayisi yönelik çalışmaları mevcuttur. Kendinden tahrikli karadan havaya füze sistemleri; havadan karaya füzeler, seyir ve balistik füzeler, uzay fırlatma araçları, ray tabancası fırlatma sistemleri bu kurumun ürünleridir.

China South Industries Group (CSGC)

1999'da kurulan ilgi alanı olarak otomobiller, motosikletler, ateşli silahlar, elektronik ürünler üreten bir kamu iktisadi teşekkülüdür. Zırhlı hizmet araçları, hafif silahlar, asker koruma teçhizatı üretmektedir.

China Shipbuilding Group

1999'da kurulmuştur. Gemi yapımı, dizel motor, akü motor, gaz sayaçları, otomasyon dağıtım sistemleri üzerine çalışmalar yapan bir kamu iktisadi teşekkülüdür. Güdümlü füze fırkateynleri, yönlendirilmiş füze kruvazör, güdümlü füze muhripleri; yönlendirilmiş füze korvetler, iniş platformu rıhtımları üretmektedir.

68 https://www.savunmasanayist.com/iran-fuze-sehri-goruntu.

69 https://www.savunmasanayist.com/iran-fuze-sehri-goruntu.

70 https://www.savunmasanayist.com/iran-fuze-sehri-goruntu.

ÇİN'İN SİLAH İHRACATI YAPTIĞI ÜRÜNLER [71]

- Yuan sınıfı denizaltılar: Bu denizaltı, modern bir gözyaşı gövdesine sahiptir ve hem torpidoları hem de ASCM'leri (Antigemi Cruise Füzeleri) taşır.
- İnsansız hava sistemleri ve silahlı insansız hava araçları: Çin, son zamanlarda çok küçük, elde taşınan tiplerden çok büyük yüksek irtifaya kadar her türlü insansız hava aracı (İHA) konusunda dünyanın en büyük üreticilerinden biri hâline geldi. Caihong ve Wing Loong hava araçları ihraç edilmektedir.
- JF-17 Thunder savaş jetleri: FC-1 olarak da bilinen JF-17, tasarım olarak ABD F-20 Tigershark'a benzer hafif, çok rollü bir savaş uçağıdır.
- K-8 eğitim jetleri: Çin, 2000 yılından bu yana 300'den fazla uçağı ihraç ederek K-8 hafif eğitmen / saldırı jetlerinin satışında büyük başarı elde etti.
- F-7MG savaş jetleri: Bu uçak, Halk Kurtuluş Ordusu (PLA) Hava Kuvvetleri'nin MiG-21'in yükseltilmiş bir uyarlaması olan F-7E'nin ihraç sürümüdür.
- WZ-551 zırhlı personel taşıyıcı: Özellikle yüksek teknolojili bir sistem olmasa da WZ-551, Arjantin, Gabon, Kenya, Kuveyt, Nepal, Umman, Sri Lanka gibi ülkeler de dâhil olmak üzere dünya çapında yaygın olarak satılmasıyla dikkate değerdir.

ÇİN SİLAHLI KUVVETLERİNİN MEVCUT DURUMU[72]

Gemi İnşa Faaliyetleri: ÇHC, 130'dan fazla büyük suüstü unsuru dâhil yaklaşık 360 adet gemi ve denizaltıdan oluşan toplam savaş gücüyle dünyanın en büyük donanmasına sahiptir.[73] Buna karşılık ABD donanmasının muharebe kuvveti 2020'nin başlarında yaklaşık 297 adet gemidir. Çin, tonaj olarak dünyanın en büyük gemi üreten ülkesidir ve tüm deniz sınıfları için gemi inşa kapasitesini ve kabiliyetini artırmaktadır.[74]

Balistik ve Seyir Füzeleri: ÇHC, konvansiyonel füze yeteneklerini herhangi bir uluslararası anlaşmayla sınırlandırmadan geliştirmektedir. ÇHC, 500 ila 5.500 kilomet-

71 Richard A. Bitzinger, "Armaments exports", içinde *Defence Industries in Russia and China: Players and Strategies,* Richard A. Bitzinger and Nicu Popescu (Ed.), Bölüm 2: China, V., (EU Institute for Security Studies, Report Sayı: 38, 2017). ss. 47-49, Erişim Adresi: https://www.iss.europa.eu/content/defence-industries-russia-and-china-players-and-strategies, (Erişim Tarihi: 11 Ağustos 2021).

72 "Askeri ve Güvenlik Gelişmeleri Raporu - Çin Halk Cumhuriyeti 2020", ABD Savunma Bakanlığı, Erişim Adresi:https://media.defense.gov/2020/Sep/01/2002488689/-1/-1/1/2020-Dod-Chına-Mılıtary-Power-Report-Fınal.Pdf, (Erişim Tarihi 14 Mayıs 2021).

73 Erkan Kozan, "Çin Halk Kurtuluş Ordusu Deniz Kuvvetleri'ne Bakış", *Defense Türk*,30 Temmuz 2019 Erişim Adresi: https://www.defenceturk.net/cin-halk- kurtulus-ordusu-deniz-kuvvetlerine-bakis, (Erişim Tarihi 22 Temmuz 2021).

74 "Yükselen Çin Deniz Gücü'nün Küresel Güç Dengelerine Yansıması." *M5 Dergi,* Mart 2020, Erişim Adresi: https://m5dergi.com/son-sayi/yukselen-cin-deniz-gucunun-kuresel-guc-dengelerine-yansimasi/, (Erişim Tarihi 22 Haziran 2021).

re menzilli 1.250'den fazla yerden fırlatılan balistik füzeye (Ground-Launched Ballistic Missiles / GLBM) ve yerden fırlatılan seyir füzelerine (Ground-Launched Cruise Missiles - GLCM) sahiptir.

Hava Savunma Sistemleri: ÇHC'nin, bütünleşik ve yedekli entegre hava savunma sistemi mimarisi, Rus yapımı S-400'ler, S-300'ler ve yerli olarak üretilen sistemler de dâhil olmak üzere gelişmiş uzun menzilli karadan havaya sistemlerde dünyanın en büyük güçlerinden birine sahiptir.

Halk Kurtuluş Ordusu Kara Kuvvetleri: Dünyadaki en büyük yerleşik kara kuvvetidir. Modernize edilmiş savaş sistemlerini ve iletişim ekipmanlarını kullanarak, karmaşık birleşik silahlar ile ortak operasyonları yürütme ve yönetme yeteneğini artırarak modern, mobil ve ölümcül bir kara kuvvetine dönüşmüştür.

Halk Kurtuluş Ordusu Deniz Kuvvetleri: Dünyanın en büyük donanmasıdır. Eski olan önceki nesil platformları daha büyük, modern çok rollü savaşçılar yerine sınırlı yeteneklerle değiştirmeye odaklanan ve giderek daha modern ve esnek bir güç hâline dönüşmektedir. 2019 itibarıyla büyük ölçüde gelişmiş gemisavar, uçaksavar ve denizaltısavar silahlar ve sensörlere sahip modern çok rollü platformlardan oluşmaktadır.

Halk Kurtuluş Ordusu Hava Kuvvetleri: Toplam 2.500'den fazla uçak ve yaklaşık 2.000 savaş uçağı ile bölgenin en büyük ve dünyanın üçüncü büyük hava kuvvetlerini oluşturmaktadır. Hava kuvvetleri çeşitli yetenek ve yetkinliklerde Batı ordularının hava kuvvetlerini hızla yakalamaktadır.

Halk Kurtuluş Ordusu Roket Kuvvetleri: Stratejik kara tabanlı nükleer ve konvansiyonel füze güçlerinden sorumludur. Çeşitli konvansiyonel mobil karadan fırlatılan balistik füzeler ve seyir füzeleri kullanmaktadır. CDH'de yeni kıtalar arası balistik füzeler geliştirilmektedir. ÇHC'nin kıtalararası balistik füzelerinde kullanılacak savaş başlıklarının sayısının önümüzdeki beş yıl içinde kabaca 200'e çıkması beklenmektedir.

Halk Kurtuluş Ordusu Stratejik Destek Kuvvetleri: Stratejik uzay, siber, elektronik ve psikolojik savaş misyonlarını ve yeteneklerini merkezîleştirmek için kurulmuştur. Siber savaş, teknik kesif, elektronik savaş ve psikolojik savaştan sorumludur.

Çin Halk Cumhuriyeti Uzay Programı: Hızla olgunlaşmaya devam etmektedir. Pekin, askerî uzay uygulamalarından kar getiren fırlatmalar, bilimsel gelişmeler ve uzay araştırmaları gibi sivil uygulamalara kadar uzay programının tüm yönlerini büyütmek için önemli kaynaklar ayırmıştır. Ulusal bir prestij ve teknik cesaretin sembolü olmasının yanı sıra Çin, BM Dış Uzay İşleri Ofisindeki yumuşak gücünü kullanmaya çalışmaktadır.

Nükleer Caydırıcılık: Çin'in stratejik hedefleri, güvenlik ortamına gelişen bakış acısı ve hayatta kalma endişeleri, nükleer güçlerinin boyutunda, yeteneklerinde ve hazırlığında önemli değişikliklere yol açmaktadır. Nükleer güçleri, kara, deniz ve hava tabanlı

nükleer taşıyıcı platformları modernleştirdikçe, çeşitlendikçe ve artırdıkça önümüzdeki on yıl içinde önemli ölçüde gelişecektir.

Tablo 2. Çin Halk Cumhuriyeti'nin askerî gücü[75] *İlgili sayfada kayıtlı 140 ülke arasındaki sıralamasıdır.

Toplam Nüfus	1.394.015.977	*Aktif Personel*	2.185.000 (1/140*)
Toplam Askeri Personel	3.355.000 (tahmini)	*Yedek Personel*	510.000 (11/140)
Kara Gücü		**Hava Gücü**	
Tank	3.205 (8/140)	Toplam Uçak Sayısı	3.260 (3/140)
Zırhlı Savaş Aracı	35.000 (2/140)	Savaş Uçağı	1.200 (2/140)
Kundağı Motorlu Top	1.970 (3/140)	Saldırı Uçağı	371 (3/140)
Çekili Top	1.234 (12/140)	Kargo Uçağı	264 (3/140)
Çok Namlulu Roketatar	2.250 (3/140)	Eğitim Uçağı	405 (5/140)
Deniz Gücü		Özel Misyon	115 (4/140)
Toplam Donanma Varlığı	777 (1/140)	Tanker Uçak	3 (12/140)
Uçak Gemileri	2 (2/140)	Helikopter	902 (3/140)
Muhrip	50 (3/140)	Taarruz Helikopteri	327 (3/140)
Fırkateyn	46 (1/140)	*Savunma Bütçesi*	$178.200.000.000 (2/140)
Korvet	72 (2/140)	*Yüzölçümü*	9.596.961 km^2 (4/140)
Denizaltı	79 (1/140)	*Deniz Sınırı*	14.500 km (10/140)
Devriye Gemisi	123 (7/140)	*Kara Sınırı*	22.457 km (1/140)
Mayın Gemisi	36 (2/140)	*Su Yolları*	110.000 km (1/140)

Çin ordusu, savaş güçlerini modernize etmek, savaş senaryolarını planlamak ve muharebe sahasını kontrol edebilmek için 6G teknolojisinin orduda kullanımını tartışmaktadır.[76] HKO'nun yolsuzlukla mücadele ve personel kalitesini artırma çabaları devam ederken bu kadar iddialı ve zorlu bir dönüşümü destekleyip destekleyemeyeceği ve altıncı nesil kablosuz teknolojinin ne kadar benimsenebileceği problem sahaları olarak karsılarına çıkabilecektir.

Silah satışlarında ilk sıralara yerleşmeye başlayan, silah satışında kural tanımayan Çin'in 2013 yılında BM nezdinde uluslararası konvansiyonel silah satış ve transferlerine standart getirmek üzere imzaya açılan "BM Silah Ticareti Anlaşması"na 2020 yılında dâhil olması önemli bir gelişme olarak değerlendirilmelidir. *İmza sonrası* Çin'in BM büyükelçisi Zhang Jun tarafından yapılan açıklamada *"İmza, Çin'in uluslararası silah kontrolü yetkisini sürdürme, çok taraflılığı destekleme ve insanlık için ortak bir geleceği olan bir topluluğu kurma konusunda kararlılık ve samimiyetini gösteriyor.* Çin devlet dışı

75 "Küresel Ateş Gücü", Erişim Adresi: https://www.globalfirepower.com/country-military-strength-detail.php?country_id= china, (Erişim Tarihi 24 Nisan 2021).

76 Çin Ordusu ve 6G, 20 Nisan 2021, Erişim Adresi: https://savunmasanayiidergilik.com/tr/HaberDergilik/ cin-Ordusu-ve-6G, (Erişim Tarihi 24 Nisan 2021).

aktörlere değil, yalnızca egemen devletlere silah ihracatında izin veriyor." ifadesi sahadan gelen görüntülerle doğrulanacak bir ifade olarak görülmemektedir. Özellikle Afrika kıtasında artan Çin üretimi silahların bölücü gruplarda ve terörist unsurlarda kullanımının yaygınlaşması giderek artmaktadır.[77]

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

2013 yılının yaz ayları başında Çin'in yarı resmî bir yayın organı olan WEİWEİ PO adlı dergide bir makale yayımlamıştır. Makalede Çin'in komşuları ile olan hudut problemlerinin ve toprak iddialarının 2060'a kadar kaçınılmaz bir savaşı gerektireceği açıklanmaktadır. Bu makaleye göre Çin 2025 yılına kadar Tayvan'ı, 2030 yılına kadar Güney Çin Denizi'ndeki adaları (Spratly ve Paracel), 2040 yılına kadar hâlen Hindistan'da kalan Güney Tibet'i, 2045 yılına kadar Doğu Çin Denizi'nde Japonya tarafından işgal edildiğini iddia ettiği Senkaku ve Okinawa adalarını, 2050 yılına kadar Dış Moğolistan'ı ve 2060 yılına kadar yirminci yüzyıl başında Ruslar tarafından işgal edilen Sibirya bölgesindeki topraklarını geri almayı planlamaktadır.[78]

Çin'in hedefi, ekonomik kalkınmayı güvence altına almak ve uluslararası düzeni kendi çıkarları doğrultusunda şekillendirmek olarak değerlendirilebilecektir. Ekonomik kazanımlarını askerî güç ile koruma gerekliliği sonucunda kendi kendine yeten modern askerî küresel bir güç olmayı hedefleyerek Halk Kurtuluş Ordusu'nu asker-sivil füzyonu ile modernize etmeye başlamıştır ve reform süreci devam etmektedir. Reformlar dâhilinde ulaşılmak istenen hedef, kritik savunma endüstrilerinde rekabet gücünü artırmak olarak belirlenmiştir. Bu çerçevede havacılık motorları, turbo fan teknolojisi, gaz türbinleri, kuantum iletişim ve bilgisayar teknolojileri, siber uzay, otomasyon ve robotik, nanoteknoloji, sinirsel araştırma ve yapay zekâ (AI), derin uzay araştırmaları ve uydu servis bakım sistemleri, nükleer füzyon ve hipersonik silah teknolojisi gibi alanlar belirlenen kritik alanları oluşturmaktadır.

Büyüyen Ejderha güçlendikçe kendisine yönelik tehditleri bertaraf etmek ve emellerini gerçekleştirmek isteyecektir. Tüm hazırlık ve reformlarını bu yönde yoğunlaştıran Çin, salgını kendi topraklarında kontrol altına almış ve dünyanın kalanına aşı, maske gibi sağlık ürünlerini de ihraç eder konuma gelmiştir. Yeni dünya düzeninde yahut Büyük Sıfırlama (Big Reset) sonrası dünyada nelerin değişeceği tahmin edilmeye çalışılsa da Halk Kurtuluş Ordusu, çin rüyasının[79] gerçekleştirebilmesi için dönüşmeye devam edecektir.

77 Ata Ahmet Kökçü, "Çin, Birleşmiş Milletler Silah Ticareti Anlaşmasını İmzaladı", *Defence Türk Net*, 08 Temmuz 2020, Erişim Adresi: https://www.defenceturk.net/cin-bm-silah-ticareti-anlasmasini-imzaladi, (Erişim Tarihi: 11 Ağustos 2021).

78 Ali Erdinç, "Çin'in Tehdit Algısı", *Güvenlik Stratejisi ve Avrasya, Avrasya Dünyası Dergisi*, Ekim 2017, Erişim Adresi: https://avim.org.tr/public/images/uploads/files/15-ali erdinc.pdf, (Erişim Tarihi 16 Nisan 2021).

79 "Çin Değerleri ile Sosyalizmin Hedefleri Doğrultusunda Çin Komünist Partisi'nin Görüşlerini Yansıtan Terimdir", *Anadolu Ajansı*, Erişim Adresi: https://www.aa.com.tr/tr/analiz/sinin-cin-ruyasi-ve-kuresel-etkileri/2008553, (Erişim Tarihi 24 Nisan 2021).

Çin, hedeflerine ulaşma yolunda planlı olarak ilerlemeye çalışsa da Güney Çin Denizi, Tayvan, Hongkong, Tibet, Uygur sorunları, her yıl yaklaşık 750 bin Çinlinin hayatını kaybettiği su ve hava kirliliği, kirlilikle mücadele için 2 trilyon yuan, yanlış tarımsal sulama sonucu su rezervlerinin %62'sinin tükenmesi, atık suların yarattığı kirlilik, ABD ile artan ticaret savaşı, giderek azalmakta olan büyüme oranları, artan işsizlik oranı, 2 trilyon dolardan fazla dış borç vb. sorunların Çin'i ciddi şekilde zorlayacağı değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

ABD Savunma İstihbarat Teşkilatı Çin Askeri Gücü Raporu, M5 Dergisi, 16 Ocak 2020, Erişim Adresi: https://m5dergi.com/son-sayi/makaleler/abd-savunma-istihbarat-teskilati-cin-askeri-gucu-raporu/, (Erişim Tarihi: 11 Ağustos 2021).

Akçay, Nurettin, "Çin Ordusu'nun Küresel Yükselişi ve Modernizasyon Çabaları", *BİLGESAM Analiz/Doğu Asya ve Pasifik*, 13 Şubat 2019, Erişim Adresi: https://docplayer.biz.tr/131950879-Cin-ordusu-nun-kuresel-yukselisi-ve-modernizasyon-cabalari.html 8 (Erişim Tarihi:02 Ağustos 2021).

Akfırat, Adnan, "Çin Gelecek 15 Yılını Planlıyor", *Aydınlık Gazetesi*, 30 Ekim 2020, Erişim Adresi: https://www.aydinlik.com.tr/haber/cin-gelecek- 15-yilini-planliyor-222031 (Erişim Tarihi 24.07.2021).

Alnıak, Oktay, *Savunma Sanayii ve Tedarik Hakkında Düşünceler,* (Ankara: Genelkurmay Basımevi, Yayın numarası: 2001/41,2001).

Anadolu Ajansı, "Çin Değerleri ile Sosyalizmin Hedefleri Doğrultusunda Çin Komünist Partisi'nin görüşlerini yansıtan terimdir". Anadolu Ajansı, Erişim Adresi: https://www.aa.com.tr/tr/analiz/sinin-cin-ruyasi-ve-kuresel-etkileri/2008553 (Erişim Tarihi 24 Nisan 2021).

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, (Ankara: Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları,1961, Cilt No:2).

BBC Türkçe, "ABD Savunma Bütçesi", *BBC Türkçe*, 2 Ocak 2021, Erişim Adresi: https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-55511307 (Erişim Tarihi: 24 Haziran 2021).

Behrendt, Pawel, "The Growing Dragon: The Radical Reorganization of the PLA", *Center for International Maritime Security*, 3 Mayıs 2018, Erişim Adresi: https://cimsec.org/growing-dragon-radical-reorganization-pla. (Erişim Tarihi 24.06.2021).

Bitzinger, Richard A., "China's Defense Technology and Industrial Base in a Regional Context: Arms Manufacturing in Asia", *The Journal of Strategic Studies*, 34(3), 17 Haziran 2011, ss. 427-428.

Bitzinger, Richard A., "Armaments Exports", içinde Defence Industries in Russia and China: Players and Strategies, Richard A. Bitzinger and Nicu Popescu (Ed.), Kısım 2: *China, V., (EU Institute for Security Studies,* Report No. 38, 2017). ss. 47-49, Erişim Adresi: https://www.iss.europa.eu/content/defence-industries-russia-and-china-players-and-strategies, (Erişim Tarihi: 11 Ağustos 2021).

Boratav, Korkut, "Çin'de 14'ncü Beş Yıllık Plan", *Sol*, 19 Mart 2021, Erişim Adresi: https://haber.sol.org.tr/yazar/cinde-14uncu-bes-yillik-plan-28245, Erişim Tarihi:11 Ağustos 2021).

Brauch, H. G. (2008). Güvenliğin Yeniden Kavramsallaştırılması: Barış, Güvenlik, Kalkınma ve Çevre Kavramsal Dörtlüsü. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, *5*(18), 1-47.

Cheung, Tai Ming, Eric Anderson, and Fan Yang. "Chinese Defense Industry Reforms and Their Implications for US-China Military Technological Competition." *SITC Research Briefs* 2017-4 (2017).

Cheung, Tai Ming. "Innovation in China's Defense Technology Base: Foreign Technology and Military Capabilities." *Journal of Strategic Studies"* 39.5-6 (2016), ss. 728-761.

China's National Defense in the New Era, Çin Halk Cumhuriyeti Devlet Konseyi Bilgi Bürosu, 2019, Erişim Adresi: http://www.xinhuanet.com/english /download/ whitepaperonnationaldefenseinnewera.doc, (Erişim Tarihi:02Ağustos 2021).

Cooper, Benjamin, "China's 14th Five-Year Plan (2021-2025) Report", *Hill-Knowlton Strategies*, Erişim Adresi: https://www.hkstrategies.com/en/chinas-14th-five-year-plan-2021-2025-report/, (Erişim Tarihi:11 Ağustos 2021).

Çalışkan, Zeynep, "Çin'in Askeri Reformları ve Küresel Siyaset", INSAMER,13.08.2018, Erişim Adresi: https://www.insamer.com/tr/cinin-askeri-reformlari-ve-kuresel-siyaset_1589.html, (Erişim Tarihi:03 Ağustos 2021).

Çelik, Arda, "İran 'Füze Şehrinin' Görüntülerini Paylaştı", *Turkish Defense Industry,* 17 Mart 2021, Erişim Adresi: https://www.savunmasanayist.com/iran-fuze-sehri-goruntu, (Erişim Tarihi:10 Eylül 2021).

Defence Acquisition University, *Defence Acquisition Acroynms and Terms,* (Virginia:Defence Acquisition University Press Fort Belvoir, , Eleventh Edition, September 2003).

Defence And Technology, "Çin'den Savunmaya 210 Milyar Dolar", *Defence and Technology*, Mart 2021, Erişim Adresi: https://www.defenceandtechnology.com/cinden-savunmaya-210-milyar-dolar.html, (Erişim Tarihi:02 Ağustos 2021).

"Almanya Uyuyan Dev Çin'i Mercek Altına Aldı", *Deutsche Welle*, 12 Mart 2021, Erişim Adresi: https://www.dw.com/tr/almanya-uyanan-dev-%C3%A7ini-mercek-alt%C4%B1na-ald%C4%B1/a-56848675, (Erişim Tarihi:11 Ağustos 2021).

Dingil, Hurşit, "Çin'e Dair Askerî ve Güvenlik Gelişmeleri 2020", *İran Araştırmaları Merkezi*, 19 Ağustos 2020, Erişim Adresi: https://iramcenter.org/cine-dair-askeri-ve-guvenlik-gelismeleri-2020/,(Erişim Tarihi:04 Ağustos 2021).

Erdinç, Ali, "Çin'in Tehdit Algısı", *Güvenlik Stratejisi ve Avrasya, Avrasya Dünyası Dergisi*, Ekim 2017, Erişim Adresi: https://avim.org.tr/public/images/uploads/files/15-ali erdinc.pdf (Erişim Tarihi 16.04.2021).

Ersoy, Eyüp, "Çin Donanması Aden Körfezi'nde: Modern Çin Tarihinin İlk Deniz Aşırı Deniz Misyonu", ORSAM, 28 Ocak 2009, Erişim Adresi: https://www.orsam.org.tr/tr/cin-donanmasi-aden-korfezi-nde-modern-cin-tarihinin-ilk-deniz-asiri-deniz-misyonu/,(Erişim Tarihi:03 Ağustos 2021).

Grünberg, Nis ve Brusee, Vincent, "China's 14th Five-Year Plan – Strengthening the Domestic base to Become a Superpower", *Merics*, 9 Nisan 2021, Erişim Adresi: https://merics.org/en/short-analysis/chinas-14th-five-year-plan-strengthening-domestic-base-become-superpower , (Erişim Tarihi:11.08.2021).

Gür, Osman, *Türk Silahlı Kuvvetlerinin Savunma Sanayii Yoluyla Ülke Gelişimine Katkısı*, (İstanbul: Harp Akademileri Basımevi, 1998).

Hanayi, Ömirbek, "2017 Yılında Çin'de Askeri Gelişmeler", *Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Avrasya Araştırma Enstitüsü*, 2018, Erişim Adresi: https://www.eurasian-research.org/publication/2017-yilinde-cin-de/?lang=tr, (Erişim Tarihi:11 Ağustos 2021).

İslam, Nazmul, "Güç, Strateji ve Potansiyeller: Çin Ordusunun Temel Yetenekleri ve Unsurları Üzerine Bir İnceleme", *The Bosphorus Center for Asian Studies*, No:1, Aralık 2019.

Karaköse, Mehmet, "*Türk Savunma Sanayisini Geliştirmeye ve Desteklemeye Yönelik Yeni Bir Strateji: Kümelenme",* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi İstanbul: Harp Akademileri Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, Savunma Kaynakları Yönetimi Bölümü, 2015.

Kozan, Erkan, "Çin Halk Kurtuluş Ordusu Deniz Kuvvetleri'ne Bakış", *Defense Türk*,30 Temmuz 2019 Erişim Adresi: https://www.defenceturk.net/cin-halk- kurtulus-ordusu-deniz-kuvvetlerine-bakis (Erişim Tarihi 22 Temmuz 2021).

Kökçü, Ata Ahmet, "Çin, Birleşmiş Milletler Silah Ticareti Anlaşmasını İmzaladı", *Defence Türk Net*,08 Temmuz 2020, Erişim Adresi: https://www.defenceturk.net/cin-bm-silah-ticareti-anlasmasini-imzaladi, (ErişimTarihi:11.08.2021).

Kurunç, Kamer "Çin'in En Büyük Savunma Firması ve Havacılık Devi: AVIC", Turkish Defense Industry, 18 Mart 2021, Erişim Adresi: https://www.savunmasanayist.com/cinin-en-buyuk-savunma-firmasi-avic/ , (Erişim Tarihi:10 Eylül 2021).

Murti, Murali, "A Comparison of Defence Sector Innovation Ecosystems in China and India", Strategic Analysis, 44(1), 2020, ss.45-53.

Ocak, Metin, "Hangi Öğeler Ulusal Güvenlik Strateji Belgelerini Oluşturmalıdır? Bir İçerik Analizi*", Kara Harp Okulu Bilim Dergisi*, *26*(1), 2016, 23-49.

Resmi Gazete, Sayı: 23378, 20 Haziran 1998.

Shaobin, Liu, "Çin Halk Kurtuluş Ordusu'nun Kuruluşunun 94. Yıldönümü Kutlama Konuşması", 20 Temmuz 2021, Erişim Adresi: https://www.fmprc. gov.cn/ce/cetur/tur/xwdt/t 1895156.htm, (Erişim Tarihi:11 Ağustos 2021).

SIPRI, "2020'de En Fazla Askeri Harcama Yapan Ülkeleri Açıkladı", *Bloomberg HT*, Erişim Adresi: https://www.bloomberght.com/sipri-2020-de-en-fazla-askeri-harcama-yapan-ulkeleri-acikladi-2282108, (Erişim Tarihi:09.08.2021).

STM Teknolojik Düşünce Merkezi, "COVID-19 Krizinde Küresel Askeri Harcamaların Seyri", *Trend Analizi*, Ağustos 2020, Erişim Adresi: https://thinktech.stm.com.tr/uploads/raporlar/pdf/2582020165252954_stm_covid_19_krizinde_kuresel_askeri_harcamalarin_seyri.pdf, (Erişim Tarihi: 3 Ağustos 2021).

Tokmakoğlu, Gürsel, "'Made in China 2025' Savaşı", *Politik Merkez*, 17 Mayıs 2019, Erişim Adresi: https://politikmerkez.com/konular/politika/made-in-china-2025-savasi/ (Erişim Tarihi 21.07.2021).

Tüter, Mustafa, *Çin Gücü:Statükoya Karşı Yeni Güç Arayışları,* (İstanbul: Kopernik Kitap, 2018).

Walsh, Kathleen A., "China's Defense Technology Acquisition System, Processes, and Future as an Integrator and Supplier", *Study of Innovation And Technology in China Policy Brief*, 6 Haziran 2014, ss. 1-4.

Wisniewski, Rafał. "Defence İndustry in The European Union-Challenges and Opportunities in Times of Economic Crisis." *Przegląd Strategiczny* 2.2 (2012) ss. 95-113.

Xuanzun, Liu, "China Hikes Defense Budget by 6.8% in 2021, faster than 6.6% Growth Last Year", *Global Times*, China Military, 5 Mart 2021, Erişim Adresi: https://www.globaltimes.cn/page/202103/1217416.shtml (Erişim Tarihi 18 Nisan 2021).

YÜKSELEN ÇİN DENİZ GÜCÜNÜN KÜRESEL GÜÇ DENGELERİNE YANSIMASI

Prof. Dr. Mesut Hakkı Caşın*

Özet

Çin'in gelişmekte olan açık deniz donanması, kapsamlı bir deniz gücü olarak Pasifik'te güç dengelerini değiştirecek kapasiteye ulaşmıştır. Son 35 yıl zarfında Çin Halk Kurtuluş Ordusu Donanması (PLAN), ABD Deniz Gücü ve AUKUS Paktı dâhil Pasifik müttefikleri için en ciddi rakip askerî güç hâline yükselmiştir. 1980'lerde başlayan büyüme çabaları, ekonomik kalkınma hızına ve gemi inşa sektöründeki hızlı pazar payını artırmıştır. Çin dünyaya ekonomik açılmasına paralel olarak, donanmasını da modernize edip ateş gücü ve harekât yarıçapını da önemli ölçekte artırmıştır. Çin deniz gücü, aynı zamanda kıyıdan atılan gemisavar füzeleri ve kıyı savunma uçakları tarafından da desteklenen yeni bir savunma ve saldırı içerikli yeteneğe evrilmektedir. Çin'in kıyı savunma silah sistemleri ve küçük ölçekli deniz filosu, şimdi güç projeksiyonunu genişleterek, dünya denizlerinde bayrak gösterebilecek büyük ölçekli füzeatar kruvazörler, uçak gemileri ve nükleer denizaltılar ile donatılmaktadır. Çin'in deniz stratejisi ve yetenekleri zaman içinde nasıl gelişmiştir? Çin donanmasındaki evrimi yönlendiren askerî ve siyasal faktörler nelerdir? Gelecekteki Çin deniz gücünün hızlı gelişimi dünya denizlerinde hangi askerî ve siyasal rolleri üstlenebilir? Çin deniz gücünün küresel güç dengelerine etkileri nelerdir? Bu soruların cevaplanması esas olarak Asya ve Pasifik güvenliği açısından oldukça önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Çin Halk Kurtuluş Ordusu Donanması (PLAN), Çin Deniz Gücü, Pasifik, Kuşak Yol Girişimi (BRI), Nükleer Denizaltı Filosu, Uçak Gemileri, Fırkateyn.

Abstract

China's developing High Seas Navy reached the capacity to change the balance of power in the Pacific as a comprehensive naval power. In the last 35 years, People's Liberation Army Navy (PLAN) has become the most serious rival military force for US Navy and its Pacific allies, including the AUKUS Pact. The efforts to grow that started in 1980, increased the economic development rate and rapid market share in the shipbuilding sector. In parallel with China's economic expansion to the world, China modernized its navy and significantly increased its firepower and radius of action. Chinese naval power evolves into a new defensive and offensive capability that is supported by anti-ship missiles launched from the coast and coastal defense aircrafts. China's coastal defense weapon systems and small-scale navy are equipped with aircraft carriers, nuclear submarines and large-scale missile cruisers that can show the flag on the world's seas, with expanding the projection of power. How has China's naval strategy and capabilities developed in time? What are the military and political factors that have led to the evolution of the Chinese Navy? What kind of military and political roles can Chinese Naval Power undertake in the world seas in the future? What are the effects of Chinese Naval Power to global balance of power? Answers to these questions are essential for Asia and Pacific security and this chapter focuses on these answers, as well as the political effects of developing Chinese Naval Power in the world political arena.

Key Words: People's Liberation Army Navy (PLAN), Chinese Naval Power, Pacific, Belt and Road Initiative (BRI), nuclear submarine fleet, aircraft carriers, frigate

* Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Öğretim Üyesi ve Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Dış ve Güvenlik Politikaları Kurulu Üyesi. Elektronik Posta Adresi: mesutcasin@hotmail.com

GİRİŞ

Çin'in deniz kuvvetleri, modern harp tarihinde olağanüstü bir dönüşüm ile Asya'daki bir kara gücünün -hibrit bir kara- deniz gücü bir statüsü elde etmesinin tek örneğinin sadece bir parçasıdır. Bu yeni geçiş sürecinin, projeksiyonu yakından mercek altına alındığında geniş liman kolaylıkları, gemi inşa tersaneleri, nakliye hatları ve finansal sistemler ağı ile desteklenen modern savaş gemileri ile teçhiz edilen bir donanmanın denizlerde bayrak göstermesidir.[1] Nitekim Çin donanmasının 328 adet gemisi olduğu bilinmektedir. Çin donanması, hâlihazırda ABD donanmasından daha büyük bir seviyeyi yakalamıştır. Çin hâlen küresel ölçekte, dünyanın en büyük gemi üreten ülkesidir ve mevcut üretim oranlarında yakında 400 savaş gemisi kapasitesine ulaşması beklenmektedir. Her yıl yaklaşık üç denizaltıyı denize indirerek harbe hazır hâle getiren Çin denizaltı filosunda 70'ten fazla denizaltının operatif hâle gelmesi tahmin edilmektedir. Bugün PLAN'da 26 muhrip, 52 fırkateyn, 20 yeni korvet, 85 modern füze silahlı karakol gemisi, 56 amfibi çıkarma gemisi, 42 mayın harbi gemisi, 50 büyük yardımcı gemi ve 400 küçük yardımcı gemi ve hizmet/destek gemisi bulundurmaktadır. Bu savaş gemilerinin çoğunluğu gelişmiş modern sistemlerdir. Çin donanmasının kendine ait bir hava kuvveti olduğu ve envanterindeki uçak ve helikopter gemileri, uçak filoları ile desteklenerek hızla çeşitlendiği vurgulanmalıdır. Çin deniz kuvvetleri, giderek daha karmaşık hâle gelen modern silahlarla donatılan nispeten yüksek kaliteli bir hava gücü, deniz devriyeleri, denizaltı savunma harbi (ASW), havadan erken uyarı uçakları (AWACS) ile lojistik destek gemileri dâhil olmak üzere genişletilmiş bir karma görev kuvvetini operatif hale getirmeyi sürdürmektedir.

Çin'in denizaltı harbi yeteneği üç son teknoloji Dalao sınıfı denizaltı kurtarma gemisi ile güçlendiriliyor. Amfibi gemilerin sayısı nispeten sabit kalıyor ancak Çin'in dört (ve artmaya devam eden) Yuzhao çıkarma platformu rıhtımları hem Güney Çin Denizi adalarını ele geçirme tatbikatları hem de potansiyel olarak denizaşırı seferi savaşları için yeni yetenekler sunuyor. PLAN'ın Batı Pasifik'te artan istihbarat toplama konuşlandırmaları, toplam dört Dongdiao sınıfı istihbarat toplama gemisinden teşekkül etmektedir. Çin donanması ayrıca hepsi uzun menzilli gemisavar seyir füzeleri ile donatılmış kruvazörler, muhripler, fırkateynler ve korvetleri de envanterine hızla dâhil kılmaktadır. 2013 ve 2016 yılları arasında Çin, 30'dan fazla modern korveti harbe hazır hâle getirmiştir. Mevcut kapasite artırımı dikkate alındığında Çin önümüzdeki 15 yıl içinde 430 parça su üstü gemisine ve 100 denizaltıya sahip olması mümkün olabilir.[2] Çin'in liderleri, Çin donanması görev ve sorumluluk alanı olarak, Pasifik suları dışında alan kontrolü görevleri tahsis etmekle kalmayıp bu girişimler için hem entelektüel hem de maddi zemin hazırlamaktadır.

1 Erik Khzmalyan, "Troubled Waters: The US Navy and the Return of Great Power Politics", *Geopolitical Monitor*, 18 Ocak 2019, Erişim Adresi: https://www.geopoliticalmonitor.com/troubled-waters-the-us-navy-and-the-return-of-great-power-politics/, (Erişim Tarihi: 15 Ocak 2022).

2 Robert Ross, "The End of U.S. Naval Dominance in Asia", *Lawfare Blog,* 18 Kasım 2018, Erişim Adresi: https://www.lawfareblog.com/end-us-naval-dominance-asia (Erişim Tarihi: 15 Ocak 2022).

Şekil 1. Çin Deniz Kuvvetleri, karargâh yapısı ve deniz üsleri

Sonuç olarak Çin Komünist Partisi (CCP) liderleri, bir muharebe gemisinin Doğu Asya'daki Çin Denizi ve Pasifik Limanı'ndan ayrıldığı andan Hint Okyanusu, Basra Körfezi veya Avrupa limanlarına yanaşmalarına kadar erişim konusunda seyrüsefer ve lojistik destek garantisi vermeyi amaçlamaktadır.[3] Çinli liderler, Çin'in ulusal kalkınma stratejisi için gerekli olan bir deniz gücü olma hedefini hayata geçirmek için yoğun çaba sarf etmektelerdir. Çin, Pasifik bölgesinde askerî veya stratejik bir avantaj sağlamak için hızlı bir hamle yapmaktadır. Uluslararası toplum, Çin'in son deniz gücü olabilme yolundaki

3 Dmitry Flipoff, "Red Star Over the Pacific: A Conversation with James Holmes on China's Maritime Rise", *Center for International Maritime Security*, 13 Ağustos 2019, Erişim Adresi: cimsec.org/red-star-over-the-pacific-a-conversation-with-james-holmes-on-chinas-maritime-rise/41300, (Erişim Tarihi: 15 Ocak 2022).

sert hamlelerini denizlerle ilgili statükoya meydan okuyarak "deniz hâkimiyet alanlarını genişletmek" ülkelerini bir deniz gücü hâline getirmek çabalarını izlemektedir. Çin'de gerçekleştirilen 18. Parti Kongresi, bu bağlamda Çin'in geleceğinin bir "haiyang qiangguo yani güçlü veya büyük bir deniz gücü" olmasını asli unsuru olarak benimsemiştir.[4]

- Çin, çıkarlarını korumak için güçlü bir deniz gücü oluşturduktan sonra büyük bir ticari deniz filosu geliştiren Çin Denizi'nden Umman Denizi'ne uzanan kıtasal kuvvet unsuru olarak tanımlanabilecek tarihî deniz mirası ticaret yollarını takip edecek mi? Çin'in askerî harcamaları neden bu kadar yüksek bir hızda artmaktadır?
- Çin, net bir dış tehditle karşı karşıya değilken silahlı kuvvetlerine ne kadar yatırım yapıyor? Çin neden neredeyse hiçbir komşu devletin silah birikimi olmadan askerî harcamalarını olağanüstü yüksek bir hızda artırmaya devam etti? Çinli sivil ve askerî liderler deniz ticareti, petrol bulunabilirliği ve uluslararası işlerde güç kullanımı arasında ne gibi ilişkiler öngörüyor?
- Çin hem ekonomik hem de askeri yönleri de dâhil olmak üzere küresel sahnedeki rolü olarak gelecekte giderek artan ekonomik ve askerî güce dayanarak ulusal deniz kuvvetlerine nasıl müdahale edecek? Çin'in Pasifik ile Hint okyanusları ve büyük nakliye yolları üzerindeki deniz gücü kontrolü Pekin'e önemli bir küresel politika kozu sağlayabilir mi? Çin'in denizcilik stratejisi Güney Çin Denizi ve Doğu Çin Denizi'ndeki deniz karasuları anlaşmazlıklarını nasıl etkiler?

Yukarıda belirtilen soruların olası cevaplarının, Pekin'in gelecekteki bölgesel ve küresel denklemdeki değişimci değişimleri etkileyebileceği düşünülmektedir. Burada Çin'in artık değişimci bir devlet olup olmadığı bu son derece önemli sorulara biraz ışık tutmak için Çinli aydınların deniz gücüne artan ilgisine, odaklanmanın önemine değinmeyi amaç edindik. Örneğin Çin donanmasının neden deniz ticaretini güvence altına almayı veya kıtasal güçten dünya çapında deniz gücüne geçmeyi amaçladığını izah etmeye çalışacağız. Böyle bir hedef göz önüne alındığında Çin sadece Güney Çin Denizi'nde ve diğer yakındaki sularda değil, aynı zamanda küresel düzlemde operasyonel deniz ticaretinin güvenliğinin önemli olduğu tüm alanlarda denizi kontrol etme konusunda güçlü bir kapasiteye sahiptir. Çin'in yeni askerî gücünü küresel bir uçağa yansıtmak için deniz kuvvetlerini caydırıcı bir güç faktörü olarak kullanma arzusu, en azından önce denizin seyir güvenliğini gerektirebilir. Bu yeni Çin askeri doktrini, hava ve uzayı kontrol edecek platformların envanterine katma ihtiyacını ve denizde su üstü ve deniz altı platformlarının tedarikini tetikliyor. Bu kararlılıktan, bize göre, PLAN modernizasyonunun stratejik hedeflerini açıklamak için Çin'in karar mekanizmalarının yol haritasının doktrinsel olarak belirlenmesinin gerekli olduğu düşünülmektedir. Çin'in askerî gücünü kıtalar arası mesafelere taşıyabilecek yeni savaş gemileri, denizaltılar ve diğer deniz platformlarının üretimi ve eğitiminin güçlü bir

4 Thomas J. Bickford, "Haiyang Qiangguo: China as a Maritime Power", A Paper for the "China as a Maritime Power" Conference, Revised and updated Mart 2016, CNA Headquarters, Arlington, Virginia, 15 Mart 2016, Erişim Adresi: https://apps.dtic.mil/dtic/tr/fulltext/u2/1014584.pdf (Erişim Tarihi: 15 Ocak 2022).

askerî strateji benimsediğini söylemek mümkündür. Bu ekonomik ve politik ihtiyaçlara cevaben birçok rakip bölgesel devletin, çabalarını, karşılık olarak askerî gücünü harekete geçirmek olması sürpriz olmayacaktır.

1. ÇİN DENİZ GÜCÜNÜN YÜKSELİŞİNDEKİ TEORİK ARKA PLAN

Stratejik rekabet, bu düzeni kimin yönettiği sorusu üzerine belirli bir uluslararası siyasi düzen üzerinde barış zamanında verilen bir güç mücadelesidir. Esasen bu meydan okuma; mevcut düzeni korumak isteyen ülkelerin mevcut durum kampının, onu değiştirme niyetiyle karşı karşıya olduğu bir mücadeledir. Şu anda Pasifik'te var olan durum kampının lideri olarak ABD ve değişimci bir güç olarak Çin arasında oynanan bu tür bir rekabettir. Asya Pasifik bölgesi, tarihsel değişim süreci dikkate alındığında küresel süper güç ile en olası rakibi arasındaki en el değmemiş ve jeopolitik rekabette büyük güç siyasetine tanık olmaktadır. Çin'in birincil kapsamlı jeopolitik zorluk taşıyan hedefi, ABD'yi Pasifik bölgesindeki deniz önceliğinden çıkarmaktır. Çin'in dünya okyanuslarındaki deniz faaliyetleri yükseldikçe statükoyu yavaşça değiştirmek ve sonunda siyasi ve ekonomik zorluklar çıkarmak için zaman kullanma çabaları olabilir.[5] Bu nedenle çalışmanın teorik ana teması olarak realist doktrin çerçevesinde Soğuk Savaş sırasında Çin, SSCB ile askerî bir ortaklığın değişen dinamiklerinden günümüzdeki kırılmaları gelecekteki gelişim modellerinin ortaya konulması hedeflenmiştir. Nitekim Mao, Çin'in stratejik gücünün, kıtasal gücün içsel bir özelliği olan halkına dayandığına gerçekten inanmıştır. Soğuk Savaş'tan sonra iki kutuplu güçlerin dengesinin çöktüğünü idrak eden Çin'in askerî eliti, aynı zamanda 2020'de yükselen güç olarak Pasifik bölgesini ABD ve müttefiklerine karşı açıkça zorlayan, küresel bir ekonomik güç konumuna yükselmiştir. Çin, Soğuk Savaş'tan farklı olarak, Rusya'yı ekonomik ve teknolojik olarak domine etmektedir. Çin bir yandan Rusya Federasyonu ile ittifakını derinleştirirken Rusya'dan petrol ve gaz alarak ekonomik kalkınmasını da artırmaktadır. Ancak Çin, Orta Asya ve Afrika'da, Rusya'nın yerini alan dominant güç konumuna yükselmiştir. Çin'in büyük stratejisi, anarşik bir dünyada realist güç siyasetinin bir ürünüdür ve denizlerde hâkimiyet kurmak hırsı, bu hedefe yönelik küresel bir güç kaymasını hareketlendirmektedir. Nitekim eski Sovyetler Birliği'nin tasfiyesi, Çin'in potansiyel güç odağını karadan denize çevirmesini sağlamıştır. Çin bu fırsatı en iyi şekilde değerlenmiş ve karmaşık bir uzun vadeli strateji oluşturmuştur. [6]

5 Tsuyoshi Kawasaki, "Where does Canada Fit in the US-China Strategic Competition across the Pacific?", *International Journal*, Cilt: 71, Sayı: 2, 2016, ss. 214-230.

6 Soğuk Savaş sonrası stratejisinin en önemli unsuru Deng Xiaoping'in Eylül 1989'da ifade ettiği rehberliğinde temsil edilmektedir. Deng Xiaoping, Çin'in gücünü ve gelecek için uluslararası konumunu güçlendirmek adına "24 karakter stratejisi" olarak bilinen uluslararası bir strateji oluşturdu. Bu karakterlerden bazıları "gözlemlemek", sakince konumumuzu güvence altına almak, işlerle sakince başa çıkmak, kapasitelerimizi gizlemek ve zamanımızı beklemek (tamamlanana kadar) olarak tezahür eder.
modernizasyon; düşük bir profil sürdürmek."

En büyük zorluk, çağdaş diplomasi ve pazarlık teorilerine giderek daha fazla hâkim hâle gelen uluslararası ilişkilerdeki çeşitli analiz seviyelerinin entegrasyonu için bütüncül bir açıklamayı birleştiren teorik bir çerçeve tasarlamaktır. Çalışmada ele alındığı üzere realist geleneğin ardından, pazarlık perspektifi çatışmayı kıt kaynakların tahsisi konusundaki anlaşmazlıktan kaynaklandığını ortaya koymaktadır. Realizm veya güç siyaseti, geleneksel olarak bölgesel anlaşmazlıklar hakkında düşünmeye hâkim olmuştur. Realistler için ulus devletler, uluslararası bir anarşi sistemi içinde birimler olarak var olan, kendi kendine yardım dünyasında yaşıyorlar. Maddi güç ve askerî güç, devletler arasındaki ilişkileri şekillendiren belirleyici güçlerdir. Güney Çin Denizi üzerindeki kontrol, Çin'in nüfusu için yaşam alanı aramasının parametreleri olarak petrol, gaz, balıkçılık, lojistik ve diğer ekonomik kaynakların kontrol edilmesi suretiyle büyük bir güç konumuna ulaşmasının bir yolu olarak tanımlanmıştır.[7]

Şekil 2. Çin Donanmasına ait ilk uçak gemisi, Liaoning'in 7 Temmuz 2017 tarihinde Hong Kong limanına girişi.

Temel olarak teorik pencereden bakarsak realizmin Çin'in stratejik davranışını açıklayabileceği düşünülmektedir. Nitekim realist teori, bazı hipotezlerden oluşur. Birincisi, devletlerin anarşi koşullarında hayatta kalmalarını sağlamak için güçlerini en üst düzeye çıkarmak için çalışan aktörlerin mevcudiyetidir. Başka bir fikir, aktörlerin, devletler bölgesel veya küresel üstünlük kurana kadar göreceli gücü en üst düzeye çıkarmayı amaçlamalarıdır. Mearsheimer bu noktada uluslararası sistem her zaman yetenekli devletleri güvenlik açısından güçlerini en üst düzeye çıkarmaya zorlayacağını öne sürmüştür. Çin'in bölgeye girişi,

7 Andy Yee, "Maritime Territorial Disputes in East Asia: A Comparative Analysis of the South China Sea and the East China Sea", *Journal of Current Chinese Affairs*, Cilt: 40, Sayı: 2, 2011, ss. 165-193, Erişim Adresi: https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/186810261104000207, (Erişim Tarihi: 15 Ocak 2022).

ABD'nin dünyanın o bölgesinde tek kutuplu bir güç olarak erozyona uğramasını hızlandırmıştır. Yine doktrinde Robert Kaplan, yükselen Çin'in gücünün en üst düzeye çıkarılması amacıyla daha iddialı hale geleceğini söylemekle kalmamış, aynı zamanda kara meydan okuyanının mevcut deniz hegemonyasına karşı komşu okyanuslar üzerinde güç yansıtmaya mahkûm olduğunu iddia etmiştir. Ancak Gilpin'in ele alması ekonomik büyümeyi askerî güce dönüştürebilir olarak görülüyor ve devletlerin hırsları güçleriyle birlikte büyüdüğünden, hızlı ekonomik kalkınma güç dengesini değiştirerek güvensizliği ve potansiyel olarak silahlı çatışmayı teşvik etmektedir. [8]

Bilindiği üzere Soğuk Savaş Dönemi'nin 1949-1970 yıllarında Çin, uluslararası statü hiyerarşisini ideolojik boyutta yorumlayarak hem gayrimeşru hem de istikrarsız olarak algılamıştır. Çin bu nedenle statü hiyerarşisindeki merkezî yerini geri kazanmaya ve komünist devrim yoluyla yeni norm ve kuralları desteklemeye çalışmıştır. Çinli Komünistler, 1949'da iktidara geldikten sonra uluslararası sistemi sömürgeci ve emperyalist olarak nitelendirmişlerdir. Çin siyasal-askerî eliti, Marksizm-Leninizm'in ideolojik olarak öngördüğü nesnel tarihsel yasalara göre liberalizmin çöküşe mahkûm olduğu varsayımı ile hareket etmiştir. Çin Komünist Partisi, emperyalist güçlerin uygulamaya koyduğu kuralları reddetmiştir. Mao Zedong, Yeni Çin Modeli ile yeni bir başlangıç yapmayı amaç edinmiştir. Çin'in uluslararası statüsü için olumlu etkileri, ABD ile yakınlaşma politikası ile yeni bir sürece girmiştir. Kissinger'ın Ekim 1971'de, Nixon'ın Şubat 1972'deki ziyaretine hazırlık amacıyla sözde Şangay Bildirisi'ni hazırlamak üzere Çin'e gelişinden kısa bir süre sonra BM Genel Kurulu, Çin'i Güvenlik Konseyinin daimî üyesi olarak BM'ye kabul etmiştir.

Soğuk Savaş Dönemi'nin sona ermesinden bu yana deniz çatışmaları, uluslararası güvenlikte ön plana çıkmış ve deniz kuvvetleri uluslararası sistemde istikrarsızlık kaynağı hâline gelmiştir. Çin dış politika çıkarlarını ve stratejik gücünü Pasifik Okyanusu'na daha da genişletirken Pekin'in Batı Pasifik'teki politikaları arasında bir bölünme gelişmektedir. Çin'in çok yönlü diplomasisi bölgedeki geleneksel güçlerin politikalarını etkilemeye başlamıştır. 1990'ların başından bu yana Çinli siyasi ve askerî karar vericiler, Çin'in büyük güçlerle ilişkilerine rehberlik etmek için üç ilkeyi dile getirmişlerdir: "ittifak dışı, çatışmasız ve herhangi bir üçüncü tarafa karşı yönlendirilmeme." Modern Çin liderleri, kapsamlı ulusal gücünü geliştirmek ve elverişli bir "gücün stratejik yapılandırılması"nı sağlamak için uzun vadeli siyasi hedeflerini takip ediyor.[9] Çin'in liderleri, 21. yüzyılın ilk yirmi yılında Çin'in "kapsamlı ulusal gücünü" geliştirmek ve genişletmek için "stratejik bir fırsat dönemi" olarak gördükleri şeyden yararlandılar. Önümüzdeki on yıllarda, Hint

8 Shahar Hameiri, "Rising Powers and State Transformation: The Case of China", *European Journal of International Relations*, Cilt: 22, Sayı: 1, 2016, ss. 72-98.

9 Evan S. Medeiros, "China's Foreign Policy Actions- Activism, Opportunism, and Diversification", China's International Behavior, RAND Corporation, 2009, ss. 93-96.

Pasifik bölgesinde öncü güç olarak ortaya çıkma hedefiyle Çin'in büyük bir güç olarak statüsünü güvence altına alan, "dünya standartlarında" bir ordu ile donatılmış güçlü ve müreffeh bir Çin'i gerçekleştirmeye odaklanmıştır. Çin Halk Cumhuriyeti (ÇHC), 21. yüzyılın ilk çeyreğinde deniz de meydan okuyan devrimci bir devlet ve Asya kara gücü hâline geldi.[10] İlk olarak Çin'in, dünyada ABD'den sonra ikinci savunma harcama kapasitesi ile GSMH'sinde %10'dan fazla yıllık ekonomik büyüme ile sürekli olarak eski SSCB'nin güç boşluğunu doldurmayı hedeflediği gözlemlenmektedir. İkincisi, Çin'in önemli teknolojik modernizasyon inovasyon yeteneği açısından hem Pasifik hem de Hint okyanuslarında en büyük ve modern hem ticari hem de askeri deniz filosu yetenekleri, bayrak gösterimi, inşa etmek için yüksek etkileyici gemi inşa programını dönüştürdü. Otuz yıl sonra Çin liderleri, iç cephede ekonomik büyümeyi ve siyasi istikrarı korumanın kafalarını düşük tutmaktan değil, Çin sınırları dışındaki olayları aktif olarak yönetmekten geleceğini fark ettiler. Sonuç olarak Pekin, küresel normları ve kurumları yeniden yapmak için tasarlanmış bir dışarıya açılım stratejisi başlatmıştır. Çin, kendini dönüştürdükçe dünyayı da dönüştürmektedir. En büyük zorluk, çağdaş diplomasi ve pazarlık teorilerine, giderek daha fazla hâkim hâle gelen uluslararası ilişkilerdeki çeşitli analiz seviyelerinin entegrasyonu için bütüncül bir açıklamayı birleştiren teorik bir çerçeve tasarlamaktır. Realist geleneğin ardından pazarlık perspektifi, çatışmayı kıt kaynakların tahsisi konusundaki anlaşmazlıktan kaynaklandığını görmektedir.[11]

Akademik bir arayış olarak, teorik açıdan baktığımızda Paul Kennedy, bireysel bir büyük gücün ekonomik yükselişi ve düşüşü ile önemli bir askerî güç olarak büyümesi ve azalması arasında, uzun vadede çok net bir bağlantı olduğunu vurgulamıştır. Kennedy ayrıca anarşik bir dünya düzeninde yükselen ve düşen güçlerin varlığının her zaman savaşa yol açıp açmayacağı konusunda kesin olmamakla paralel büyük gücün göreceli ekonomik konumu hakkında da yakından iddiada bulunmaktadır. Çünkü modern büyük güçler tarafından izlenen deniz dönüşümleri istisnasız çok stratejik istikrarsızlığa yol açmıştır. Diplomatik tarihin büyük güç rekabeti açısından, kara güçlerinin yükselişine her zaman deniz alanında büyük güç statüsü için milliyetçi bir dürtünün eşlik ettiğinin altını çizmeliyiz. Bu hipotezin açıklanması en zor teorik bulmacası, şüphesiz ki Çin'in Tayvan'a karşı tutumlarıdır. Çin'in liderliği için Tayvan sorunu "dış" politikalarının en önemli önceliğidir. Çin'in, Tayvan'ın bağımsızlığını kazanmasını önlemek için her şeyi yapması muhtemeldir. Ancak ortaya çıkan tüm bu faktörlerin, Çin'in neden bir deniz gücü olmaya çalıştığını açıklayamayacağını düşünmekteyiz. Çünkü ilk izlenimde Tayvan modeli, Çin'in modern deniz kuvvetlerinin gelişimine olan ilgisini ve ABD'nin hegemonyasına karşı duruşu yansıtmaktadır. Pekin'in Tayvan sorununa yaklaşımı, Çin'in artan ekono-

10 "2019 Pentagon Report to Congress on Chinese Military Development", *USNI News*, 3 Mayıs 2019.

11 Çin Devlet Başkanı Jiang Zemin, ülkesinin ilk "dışarı çıkma" politikasını başlatarak işletmelerin doğal kaynak arayışında yurt dışına gitmesiyle ülkenin devlete ait sermayesini teşvik etti. Elizabeth C. Economy, "The Game Changer: Coping with China's Foreign Policy Revolution'', *Foreign Affairs*, Cilt: 89, Sayı: 6, The World Ahead (Kasım-Aralık 2010), ss. 142-152.

mik üretim ve ticaret gücüne bağlı olarak deniz yoluyla ticaret yapmak ve söz konusu suyollarının seyir güvenliğini sağlamak teorik düzlemden yaklaşıldığı gibi tanımlanabilir, Çin deniz gücünün modernleşmesinin nedenleri, Pasifik-Hint Okyanusu ekseninde güç projeksiyonlarının kurulması veya ihtiyaca ek olarak deniz ticaretinin sürdürülmesi amacıyla denizden komuta-kontrol kabiliyeti kazanmak, bazı potansiyel veya gerçek düşmanlara karşı, caydırıcı bir deniz gücüne sahip olmak olarak tanımlanabilir. Asya Pasifik bölgesindeki büyük güç rekabeti, özellikle Çin'i kısıtlamak merkezli, gelecekte daha karmaşık ve potansiyel olarak daha tehlikeli yeni bir silahlanma yarışı çatışma ortamı yaratacaktır.

Modern dünya yükselen devletin en açık örneği, güç geçişi teorisi açısından Çin'in yükselişini büyük olasılıkla tehlikeli görmektedir. Çünkü bu, uluslararası düzene karşı bir meydan okuma oluşturacaktır. Çinli meydan okuyucu, Asya'daki uluslararası düzenlemeler üzerinde daha fazla nüfuz taleplerine destek olarak veya kuşatılmış bir Amerikan hegemonyası tarafından daha güçlü bir ordu kurabilmektedir. Daha da önemlisi, yükselen devletlerin uluslararası sisteme meydan okuyup okumayacağını veya başka bir aktörün tehdit ettiği devletlerin kendilerini korumak için savaş için ordularını silahlandırıp, ittifak ederek tehdit edebileceklerini sorgulamak için güç gerçekçiliği dengesine dayanan teorik nedenler de vardır. Bu nedenle yükselen devletler, diğer aktörleri önlemek için güvenlik temelli teşviklerle karşı karşıya kalabilir. Çin'in ekonomik ve askerî gücü, son yıllarda açıkça artmıştır. Bu noktada bazı analistler ABD'nin tek kutuplu döneminin sona erdiğini öngörmektedir. Partinin Temmuz 2009'da düzenlenen Dışişleri Merkez Çalışma Konferansı'nda, Çin'in lehine olan güç dengesi yönündeki belirgin değişim dikkat çekmiştir. Çinliler ayrıca kendi acil stratejik ve ulusal çıkarlarına uymak için deniz uluslararası hukukunun daha açık bir şekilde geleneksel yorumlarına meydan okumaya başlamışlardır. Böylece 2009 yılında Çin savaş gemileri, yabancı bayraklı gemilerin Çin egemenliğini ihlal ettiği gerekçesiyle Çin'in EEZ bünyesinde ancak karasuları dışında faaliyet gösteren Amerikan gözetleme gemilerini taciz etmek için tehlikeli tatbikatlar gerçekleştirmiştir. Çin şimdi Asya Pasifik ve doğu Avrasya'da daha geniş bir şekilde hâkimiyet için istekli olarak görülmektedir ve ABD'yi bölgeden tahliye ederek öncelik kazanmak için girişimlerini yükseltmektedir. Nitekim Çin'in kendisini saldırgan bir şekilde, birden fazla boyutta, Güney Çin Denizi'ndeki tartışmalı adalara el koyduğu, Avustralya'ya kadar ABD demokratik müttefiklerinin iç siyasetine sızdığı, Tayvan'ı zorla yeniden birleşmeyle açıkça tehdit ettiği ve lojistik altyapı geliştirme projesi olarak Kuşak Yol Girişimi (BRI) aracılığıyla devletleri kendi yörüngesine sokmaya çalıştığı görülmektedir. Güvenlik alanında Çin'in büyük güçlerin münhasır kulübüne geri dönüş sinyali verme yollarından biri, gücünü kıyı sularının ötesine yansıtabilen modern ve okyanusa uzak bir donanmanın geliştirilmesidir. Mantık, Çin'in Güney Çin Denizi'ndeki hamleleri, Çin Denizi'nin

merkezinde bir Çin askerî varlığını kolaylaştıran basamaklar olarak görülebilir. Bu adımlar, bölgesel barışı tehdit eden yayılmacı bir devlete işaret etmektedir. Çin, bu dönemde ABD Başkan Yardımcısı Joe Biden tarafından uluslararası alanda hiçbir saygısı olmayan dünya toplumunda haydut bir fil olarak tanımlanmıştır.

Deniz gücünün, diğer stratejik kimlik ve kültür türlerine kıyasla baskın hâle geldiğini göstermek kolay bir iş değildir. Bununla birlikte kara gücü ve deniz gücü arasındaki bilişsel ikilik oldukça eskidir ve birçok kanıt tarafından desteklenmektedir. Cumhurbaşkanı Hu Jintao, Pekin'in, ülkenin deniz hak ve çıkarlarını koruma kapasitesini artırması ve ülkeyi bir deniz gücü hâline getirmesi gerektiğini açıklamıştır. Çinli liderler, Çin'in uzun vadeli askerî modernizasyon programını büyük güç statüsü elde etmek için gerekli olarak nitelendirmektedir. Başkan Xi Jinping PLA'yı yeniden yapılandırmıştır. Çin'in yeni ordu teşkilatlanması, stratejik füze, hava ve deniz kuvvetlerinin itibarını ve rolünü yükseltmek ve uzay-siber ve elektronik savaş yeteneklerini bütünleştirmek için bir stratejik destek gücü (SSF) ihdas edilmiştir. Çin Devlet Başkanı Xi Jinping yönetimi, güçlü bir deniz gücü inşa etmeyi ülkenin ulusal hedefi haline getirmiştir. Temmuz 2013'te, Xi bu bağlamda liderlerin "deniz hakkında daha fazla endişelenmeleri, denizi bilmeleri, denizi yönetmeleri ve bir deniz gücü inşa etmenin ilerlemesini artırmak için yeni başarılar elde etmeleri" gerektiğini vurgulamıştır.[12] Gerçekten de bugün ve gelecekteki modern Çin donanması, diğer tüm devletler deniz filosundan daha hızlı büyümekte ve bir zamanlar kıyı savunmasıyla sınırlı bir donanmayı, yakın denizlerinde devriye gezebilen ve ulusal çıkarlarını korumak için hayati gördüğü iki adımla açık denizlere çıkabilen bir güce dönüştürmeyi hedeflemektedir. Deniz gücünün Çin dış politikası üzerindeki etkisinin ortaya çıkmasının uluslararası sistem için sürpriz olmaması gerektiğini söylemek mümkündür. Berlin Duvarı'nın yıkılmasından bu yana Çinli siyasi ve askerî karar vericiler, Çin'in büyük güçlerle ilişkilerine rehberlik etmek için üç ilkeyi dile getirmişlerdir: "ittifak dışı, çatışmasız ve herhangi bir üçüncü tarafa karşı yönlendirilmemiş."[13] ÇHC'nin 2049 yılına kadar "Çin ulusunun büyük gençleşmesi"ni elde etmek için ulusal stratejisi, PLA'yı güçlendirme hedefleriyle derinden bütünleşmiştir. 2017 yılında Genel Sekreter Xi Jinping, 19'uncu Parti Kongresi'nde yaptığı konuşma sırasında, iki PLA modernizasyon hedefi koymuştur: PLA modernizasyonunu 2035'e kadar "temelde tamamlamak" ve PLA'yı 2049'a kadar "dünya standartlarında" bir orduya dönüştürmek.

12 Zhihai Xie, "China's Rising Maritime Strategy: Implications for its Territorial Disputes", *Journal of Contemporary East Asia Studies*, Cilt: 3, Sayı: 2, 2014, ss. 111-124, Erişim Adresi: https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/24761028.2014.11869077?needAccess=true, To link to this article: https://doi.org/10.1080/24761028.2014.11869077, (Erişim Tarihi: 16 Ocak 2022).

13 Medeiros, "China's Foreign Policy Actions- Activism, Opportunism, and Diversification", ss. 93-96.

2. ÇİN'İN DEĞİŞEN DENİZ GÜCÜ DOKTRİNİ VE STRATEJİK HEDEFLERİ

Alfred Thayer Mahan, Amerika'nın XIX. yüzyıl deniz gücünün evangelisti ve modern ABD donanmasının entelektüel babası olarak adlandırılmıştır. Çinli analistler, şimdi Mahan'ın deniz gücü stratejisini esas alarak, güçlü bir donanma inşa edip mevcut statükoya meydan okumaktalardır. Çin deniz stratejisini geliştirmesindeki temel amaç, büyük güç rekabetinin hem sivil hem de askerî düzlemde genişlemesidir. Esasen modern tarihi boyunca Çin'in deniz stratejisi ve görevleri önemli ölçüde genişlemiştir. Her değişiklik yeni sorumluluklar, operasyonel gereksinimler ve yeteneklerle sonuçlanmıştır. Ekonomi, denizlerin yeniden yönlendirilmesinde birincil motivasyondur ve yabancı enerji kaynaklarını ve diğer malları ileten deniz hatlarını güvence altına almak, artık Çin'in askerî öncelikler listesinin yakınında veya başında yer almaktadır. Ancak bu değişim, sadece Tayvan veya Güney Çin Denizi gibi bir alanda ortalanmış olmaktan ziyade küresel olması ve genellikle Asya'nın çok ötesine geçen ve her ulusun etki ve caydırıcılık yeteneğinin olabileceği, askerî ve sivil nüfuz için bir büyük bir savaş yeteneğinin gelişim hamlesinin başlatılmasıdır. Çin'in deniz ticaretine olan aşırı bağımlılığı göz önüne alındığında Pekin artık uluslararası ticaretin güvenliğini sağlamak için güçlü bir donanmaya sahip olmayı hedef edinmiştir.

Diğer bir kritik hedef, rekabetin karmaşıklığını ve farklı boyutunun yanı sıra askerî güç, ekonomi ve siyasetin birçok önemli alanındaki hızlı değişimin vektörlerinin tüm dünya denizlerini etkileyecek güç çarpanına doğru değişimidir. Yani Çin, Pasifik, Akdeniz, Hint ve Atlantik okyanuslarına askerî güç aktarabilmektedir. Otuz yıl sonra Çin liderleri, iç cephede ekonomik büyümeyi ve siyasi istikrarı korumanın başlarını eğik tutmaktan değil, Çin sınırları dışındaki olayları, aktif olarak yönetmekten geleceğini fark etmişlerdir. Sonuç olarak Pekin, küresel normları ve kurumları yeniden etkilemek için tasarlanmış bir "dışarı çıkış" stratejisi başlatmıştır. Çin kendini dönüştürdükçe dünyayı da dönüştürmektedir. Çin'in denizcilik stratejisi, hayatta kalma, modernleşme veya siyasi etki/güç olsun, neredeyse her zaman, Parti'nin merkezi işletmeleriyle tutarlı bir şekilde meşrulaştırma hedefine hizmet etmiştir. Deniz milliyetçiliğinin içinden yükselişi, merkezî yönetimi ulusal kurtarıcı ve koruyucu olarak güvenilirliğini korumak adına kararlılıkla karşılık vermeye itti. Daha da önemlisi, Çin'in deniz yönetimindeki bürokratik parçalanmayı göz önüne alarak yeni politika aktörleri milliyetçi duygulara ve Parti'nin siyasi iktidarı yansıtma konusundaki yeni merkezî görevine başvurarak kendi çıkarlarını ileriye iletebilirler.

- Çin'in dünya vizyonu ve bu konudaki rolü nedir?
- Çin'in yetenekleri ve etkisi arttıkça gücünü nasıl kullanabilecektir?
- Çin'in temel çıkarları nelerdir?
- Gelecekteki Çin deniz gelişimi için büyük etkileri nelerdir?

Bu soruların cevaplaması esas olarak önemlidir çünkü bu tür yanıtların Asya Pasifik güvenliği üzerinde önemli etkileri vardır. Pekin'in petrol arzına erişiminin güvenliği konusundaki endişeleri Çin'in savunma politikasını ve güç planlamasını şekillendirmektedir. Çinli deniz ve denizcilik analistleri, Çin'in uzun ve giderek daha hayati önem taşıyan deniz petrol tedarik hatlarını korumak için askerî kapasiteye ihtiyacı olduğuna inanmaktadır. Çin artık "Hint Pasifik bölgesindeki ABD Statüsünü yerinden etmeye çalışan revizyonist" bir güç olarak kabul edilmektedir. Tabii ki Çin'in çıkarlarının en ısrarcı olanı, Tayvan'ın geleceğine dönmektedir. Çin'in yeni deniz stratejisi, küresel çıkarları genişleten hem zorluklar hem de fırsatlar sunmakta ve deniz gücüne asimetrik yaklaşımı ve Kuşak Yol Girişimi (BRI), PLA donanmasının operasyon alanının sınırlarını genişletirken aynı zamanda deniz kuvvetlerini saldırgan, önleyici bir zemine oturtmasını sağlamaktadır. Çin'in temel çıkarları Çin'in siyasi ve ekonomik sistemlerinin korunması; ulusal güvenliği, egemenliği ve toprak bütünlüğü ve sürdürülebilir ekonomik ve sosyal gelişimidir. Çin'in deniz gücü, çevreleri Tayvan'ın geri kazanılması, enerji güvenliği, deniz gücü olarak hırsları ve ticaretin deniz hatlarının korunması gibi hayati stratejik hedeflere sahiptir.

Şekil 3. Çin Denizi ve hava üsleri

Bu tartışmaların en önemli sonucu, tartışmasız Çin'in stratejilerinde açık denizlerin korunması, stratejik girişimlerinin devreye girmesi olmuştur. Çin donanmasının savaş kapasitesine ilişkin yeni bilgileri, daha uzun algılama menzili, daha yüksek hareketlilik, daha düşük hızlı reaksiyon süresi, daha uzun menzil ve askerî operasyonların genişleme alanı için daha yüksek hassasiyet sağlamak için deniz operasyonlarında kullanılan silahlar için askerî bilimsel teknolojinin geliştirilmesini amaçlamaktadır. Tarihte, geleneksel olarak Çin bir deniz ülkesi değil, kıtasal bir ülkeydi. Yuan Hanedanı'nda Moğollar Çin'i fethetti. Başkenti Pekin'e taşıdıklarında gölleri daha önce hiç görmedikleri gibi denizler olarak düşündüler. Geçtiğimiz binyıl boyunca Çin deniz tarihi, iki büyük kültürel kimlik arasındaki çatışma ile karakterize edilmiştir: Kıtasal Konfüçyüsçü Çin ve Deniz Çin'i. Bu yüzden bu göller Hou Denizi ve Shicha Denizi gibi isimlerle adlandırılmıştır. Ming Hanedanı'nda Çin, Zheng He'yi uzun deniz yolculuğuna gönderse de çok uzun sürmemiştir. Çin'in hâlâ deniz gücüne sahip olmaması durumu yansıtıyordu, böylece kıyı bölgeleri Japon korsanlar tarafından sık sık rahatsız edilmiştir. Qing Hanedanı'nda Çin, topraklarını batı donanması güçlerinden koruyamamış ve 1894'te Japonya'ya karşı önemli deniz savaşını kaybetmiştir.[14]

Şekil 4. Çin uçak gemisinden kalkan savaş uçağı

Çin'de "deniz stratejisi" iki temel amaca hizmet ediyor: Filonun bugün nasıl kullanılacağına rehberlik eden ilkeleri tanımlar ve yarının gereksinimlerini karşılamak için gereken yetenekleri inşa etme planlarını özetler. 2015'e gelindiğinde Çin'in deniz stratejisi resmen "denizlerin yakın savunması, uzak denizlerin korunması" olarak değişmiştir.[15] Çin'in deniz stratejisi büyük değişikliklere uğrayarak "yakın sahil savunma" konumundan 1980'lerin ortalarından önce "yakın denizler aktif savunma" misyonuna ve nihayet

14 Çin, Afyon Savaşı Dönemi'ndeki tarihsel aşağılamasından dış tehditlerle başa çıkma gücü Çin'in güçlü bir deniz olması gerektiği dersini çıkardı. Zhihai Xie, "China's Rising Maritime Strategy: Implications for its Territorial Disputes", *Journal of Contemporary East Asia Studies*, Cilt: 3, Sayı: 2, 2014, ss. 111-124.

15 Ryan D. Martinson, "The Role of the Arctic in Chinese Naval Strategy'', *China Brief,* Cilt: 19 Sayı: 22, Aralık 2019, Erişim Adresi: https://jamestown.org/program/the-role-of-the-arctic-in-chinese-naval-strategy/, (Erişim Tarihi: 16 Ocak 2022).

2000'li yıllardan itibaren "açık deniz operasyonları" stratejilerine uygun silah ve platformları hızla operatif konuma getirmiştir.

Period	Strategy	Area of operations	Objectives	Events
1950s – 1970s	Coastal defense and Inshore defense	Coastal and inshore areas not far from the mainland	-Supporting land engagements -Preventing enemy infiltration from sea	-Recover the offshore islands occupied by Taiwan including Hainan island(1949-1951). -Relations with the Soviet Union deteriorated(1959-1985). -Conflict with Vietnam(1979).
1980s to beginning of 2000s	Offshore defense	Yellow Sea, East China sea, South China sea, Spratly archipelago and the waters within and beyond the Taiwan-Okinawa island chain aswellas the northern sea area of the Pacific	-Prevention of enemy invention -National unification -Safeguarding of territory -Protection of SLOCs - Protection of maritime rights and interests	-General Liu Huaqing's First and Second Island Chain thought. -Third Taiwan Strait Crisis(1995-1996)
Beginning of 2000s - Current	Offshore defense and Open seas defense	Open seas in addition to offshore waters'	-Maintaining and strengthening offshore defense strategies -Safeguarding China's interests overseas -Counterattack with nuclear weapons -International security cooperation	- Participation in international anti-piracy efforts in the Gulf of Aden(2008-current). -Rapid land reclamation in the SCS(2014-current). -Drastic increase in activities at the vicinity of Senkaku islands(2012-current)

Source:
Japan National Institute of Defense Studies, *China Security Report 2016*.
Toshi Yoshihara, *Red Star Over the Pacific* (Naval Institute Press, Annapolis Maryland, 2010).
Bernard D. Cole, *The Great Wall at Sea* second edition ((Naval Institute Press, Annapolis Maryland, 2010).

Şekil 5. Çin'in deniz stratejisindeki değişim esasları

1950'li ve 1960'lı yıllarda PLAN, Tayvan merkezli Kuomintang (KMT) kuvvetleri tarafından kıyı şeridine küçük çaplı saldırılar düzenlemeyi ve bu saldırıların askerî hedefi olarak da genellikle anakarayı yeniden ele geçirmek için büyük saldırı senaryolarına göre bir kuvvet yapısı üstlenmiştir. Ancak 1960'ların sonlarına doğru Çin'in Sovyetler Birliği ile ilişkileri kötüleşmiştir. İki devlet arasındaki yoğun sınır çatışmaları gerginliğin boyutunu derinleştirmiştir. Bu durum, Mao Zedong'un "halk savaşı" kavramının rehberliğinde Sovyetlerin başlatabileceği Çin'i kuzeyden büyük bir istilaya karşı hazırlıklı bir savunma konseptinin hayata geçirilmesini gerekli kılmıştır.

Giderek daha modern ve esnek bir güç olarak PLAN, Tayvan ile yeniden birleşmeden Çin'in Doğu ve Güney Çin Denizlerindeki denizcilik iddialarını ileri sürene kadar bir dizi kalıcı Çin güvenlik sorununa çözüm bulmak için ön plandadır. 1949'dan 1976'ya kadar Soğuk Savaş sırasında Mao'nun Çin'i, Çin'in deniz stratejisini, temelde kara savunma stratejisini vurgulamıştır. Öte yandan bu ilk yıllarda geliştirilen deniz stratejisi, Mao'nun düşmanı savunulacak toprakların derinliklerine çekmeyi öngören halk savaşı ilkelerinin, işgalci bir gücü, zorlanmış lojistik koşullar altında savunucuların şartlarıyla savaşmaya zorlamak amacıyla bir deniz uygulamasıydı.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Mao'nun halk savaşı doktrini altında, Çin donanması küçük bir kıyı savunma gücüne sahiptir. Bu nedenle PLA'nın kara ve hava kuvvetlerine tamamen bağlıdır ve sadece 1949-1980'ler arasında Çin anakarasına amfibi çıkarmalara direnmekle görevlidir. 1949'da Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşundan 1980'lerin ortasına kadar PLAN nadiren Çin kıyılarından uzaklaşmıştır. 1950'ler ve 1960'lar boyunca Halk Kurtuluş Ordusu'nun (PLA) merkezî endişesi, genellikle anakarayı yeniden ele geçirmek için büyük saldırılara hazırlık olarak şüphelenilen Tayvan merkezli Kuomintang (KMT) güçlerinin, kıyı şeridine küçük çaplı saldırılarıydı. Bu tür saldırıları püskürtmek için PLA, plandan daha fazla kara kıyı savunma kuvvetlerine güveniyordu. Ancak zaman zaman PLAN, özellikle kıyıdaki adaları ele geçirmek için amfibik çıkarma operasyonlarında daha önemli ve saldırgan bir rol oynadı.[16] Mao'nun Halk Savaşı'nın askerî doktrini, deniz gücünün rolünü çok az hesaba kattı ya da hiç hesaba katmadı. Mao ve Çin yönetimi bir donanma kurma fikrine tamamen karşı değildi. Aslında, Sovyet müttefikleri güçlü deniz kuvvetlerinin gerekliliğini onlara etkilemişti. Komünistler 1949'da Çin anakarasının kontrolünü tamamen ele geçirdiklerinde Tayvan'a taşınamayan birkaç gemi dışında donanma yoktu. En büyüğü, komünistlerin gemiyi ele geçirdikten sonraki bir ay içinde, milliyetçi bir hava saldırısıyla batırılan eski bir kruvazördü.

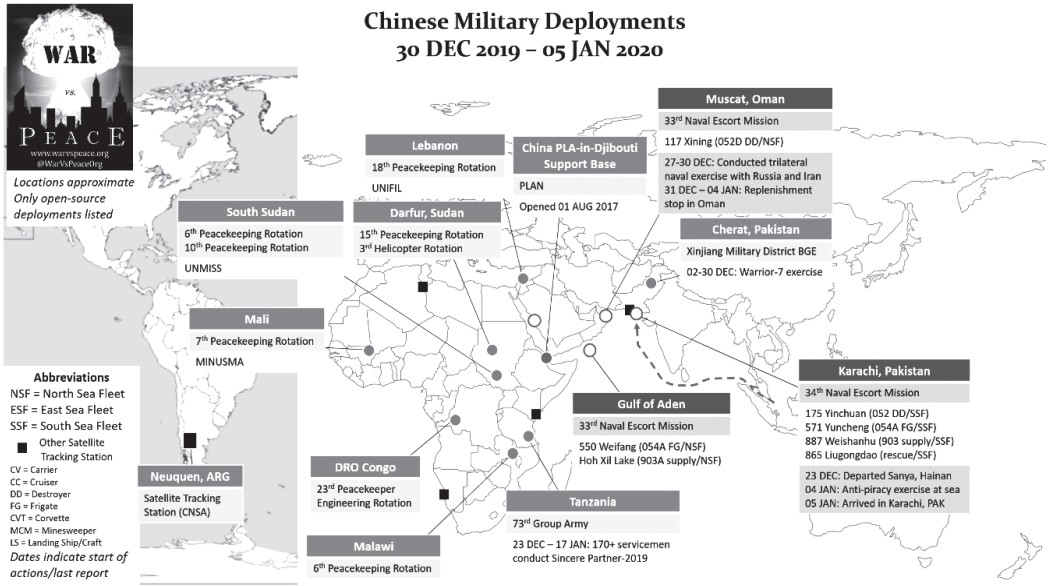

Şekil 6. Çin'in Deniz Stratejisi kapsamındaki askerî güç dağılımı

16 Nan Li, "The Evolution of China's Naval Strategy and Capabilities: From "Near Coast" and "Near Seas" to "Far Seas", *Asian Security*, Cilt: 5, Sayı: 2, 2009, ss. 144-169, Erişim Adresi: https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/14799850902886567?needAccess=true,Tolinktothisarticle:https://doi.org/10.1080/14799850902886567, (Erişim Tarihi: 16 Ocak 2022).

1960'larda Çin'in, biri askerî veya savunma modernizasyonu olan "dört modernizasyonu" gerçekleştirme hedefi gündeme gelmiştir. Donanmanın gelişimi askerî yığınağın önceliklerinden biri olmuştur. Çin, denizaşırı çıkarları korumak için askerî (özellikle donanma) modernizasyona girişmiş ve "kıyı savunması" stratejisini PLA donanması için "uzak deniz savunması"na göre ayarlamıştır. Çin, 1970'ler ve 1980'ler boyunca Vietnam ve Filipinler ile askerî çatışmaya girmiş ancak o zamandan beri çok taraflı bir deniz rejimi gelişmiştir. Deng Xiaoping, Mao Zedong'un 1976'daki ölümünden sonra cesur bir reform programı başlatmış ancak 1970'lerin sonlarında, Deng Xiaoping en önemli lider olduğunda "halk savaşı" kavramının yerini deniz operasyonlarının gerekli görüldüğü, yine de kara operasyonlarına büyük ölçüde destek veren "modern koşullar altında halk savaşı" politikası benimsenmiştir. Deng yönetimi sırasında liderler, barışçıl ve istikrarlı bir uluslararası ortamın sürdürülmesinin bölgedeki anlaşmazlıkları kışkırtmaktan daha rasyonel olduğunu çünkü uzun vadeli ekonomik kalkınmanın iktidardaki Komünist Partinin siyasi meşruiyetini sağlayabileceği görüşünü tercih etmişlerdir. [17]

Resmî bir strateji olarak, yeni yakın deniz aktif savunma kavramı öncelikle Temmuz 1979'da PLAN'ın Parti Komitesi Daimi Komitesi'nin genişletilmiş bir konferansına katılanlarla bir araya geldiğinde Deng Xiaoping tarafından önerilmiştir. Yine de "denizlere yakın" olarak tanımlanan coğrafi alan, Çin kıyı şeridinden 200 nm'lik deniz kenarının uzatılmasını kapsayan geleneksel kavram anlayışından daha büyüktür. Yakın denizler aktif savunması Tayvan'ı anakara ile yeniden birleştirmeyi, kayıp ve tartışmalı deniz topraklarını geri getirmeyi, Çin'in deniz kaynaklarını korumayı, savaş zamanlarında büyük deniz hatlarını (SLOC) korumayı, denizden gelen yabancı saldırganlığa karşı caydırmayı ve savunmayı ve stratejik nükleer caydırıcılık yürütmeyi amaçlamaktadır. Sovyetler Birliği ile büyük bir savaş, doğası gereği kıtasal olacak ve öncelikle kara kuvvetleri tarafından yapılacaktır.[18] Bununla birlikte Çin'in deniz gücü olduğunu ilan etmesi ve okyanus çıkarlarını iddia etmesi ani bir eylem değildir. Kuruluşundan sonra Çin Halk Cumhuriyeti deniz güvenliğinin önemini fark etmiştir. 1970'lerin başlarında Çin, deniz üzerindeki kontrolünü güçlendirmeye başlamıştır. Batı'dan on yıllarca süren ekonomik izolasyondan sonra Deng Xiaoping'in açık kapı politikası, deniz ticareti bağlantılarına bağımlılığın arttığını görmüştür. 1980'lerin başında tanımlanabilir deniz çıkarları, bir dizi deniz bazlı kaynağın ekonomik vaadiydi. Deng'in büyük stratejisi Çin'in deniz gücünün artırılmasını vurgulamıştır. Çin geleneksel olarak bir kara gücü olsa da Sovyet tehdidinin ortadan kalkması, Çin'in stratejik odağını karadan denize kaydırmasını mümkün kılmıştır. Başka bir deyişle

17 Yusuke Saito, "China's Growing Maritime Role in the South and East China Seas", *Center for a New American Security*, Mart 2017, ss. 1-9, Erişim Adresi: https://s3.us-east-1.amazonaws.com/files.cnas.org/documents/Saito_BWN.pdf?mtime=20170320221107&focal=none, (Erişim Tarihi: 17 Ocak 2022).

18 Nan Li, "The Evolution of China's Naval Strategy and Capabilities: From Near Coast and Near Seas to Far Seas", *Asian Security*, Cilt: 5, Sayı: 2, 2009, ss. 144-169, Erişim Adresi: https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/14799850902886567?needAccess=true, To link to this article: https://doi.org/10.1080/14799850902886567, (Erişim Tarihi: 16 Ocak 2022).

ortaya çıkan bu yeni güç dağılımı, Deng'in stratejik odağı, 1985'te toplam savaştan sınırlı savaşa kaydırma kararını açıkça teşvik etmiştir.[19] Nitekim Doğu Asya'daki Pekin deniz stratejisi doktrinine rehberlik eden kavramsal çerçeve, Amiral Liu Huaqing tarafından 1980'lerde yüksek teknoloji kullanma kapasitesiyle dönüşüm için şekillendirilmiştir ve bu da donanmayı daha saldırgan, ileriye dönük, önleyici bir operasyonel doktrine itmiştir. Ancak Mayıs 1975'te, Merkez Askerî Komisyonunun (CMC) bir toplantısında, Mao Zedong'un modern bir donanmanın geliştirilmesini yönlendirdiği ve muhtemelen hem Sovyet tehdidine hem de Çin'in eski rakibi Japonya'nın, güçlü bir donanmanın geliştirilmesine tepki verdiği bildirilmiştir. 1970'lerin sonunda ve 1980'lerde Sovyet donanması tarafından tehdit edilen Çin çıkarları, Moskova'nın Hint Okyanusu'nda ve Kuzey Arap Denizi'nde sürekli bir deniz varlığı kurması nedeniyle Pekin'in hızla artan deniz piyade birlikleri ile tehdit edilmiştir. Sovyet Pasifik Filosu 1970'lerde neredeyse iki katına çıkmış, nükleer enerjili ve nükleer silahlı su üstü gemileri ile denizaltılar da dâhil olmak üzere Moskova'nın en son savaşçılarının görevlendirilmesi ile tehdit yükseltilmiştir. Sovyet ticaret gemileri ve balıkçı gemileri de Çin'in ekonomik çıkarları için tarihsel olarak hayati öneme sahip Pasifik sularında her yerdeydi.[20]

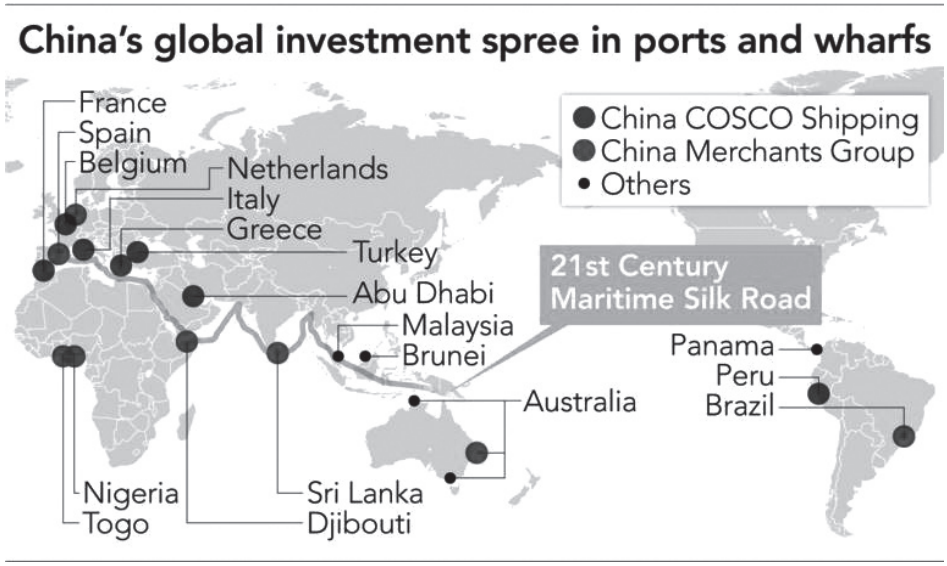

Şekil 7. Çin'in deniz kuşak yapılanması ve lojistik destek limanları

19 Kazuhiko Noguchi, "Bringing Realism Back In: Explaining China's Strategic Behavior in the Asia-Pacific", *Asia-Pacific Review*, Cilt: 18, Sayı: 2, ss. 60-85, Erişim Adresi: https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/1343 9006.2011.640580?needAccess=true, To link to this article: https://doi.org/10.1080/13439006.2011.640580, (Erişim Tarihi: 16 Ocak 2022).

20 Bernard D. Cole, "The History of the Twenty-First Century Chinese Navy", *Naval War College Review*, Cilt: 67, Sayı: 3, (Yaz 2014), ss. 43-62, Erişim Adresi: https://digital-commons.usnwc.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1292 &context=nwc-review, (Erişim Tarihi: 16 Ocak 2022).

Çin olası Sovyet işgal güçlerini kademeli olarak zayıflatmak, direniş güçlerini yeniden oluşturmasına ve son olarak da kararlı, stratejik saldırılarla savaşı kazanmasına olanak sağlayacak "düşmanı derine çekme" stratejisini ön planda tutmuştur. 1970'lerin sonlarında, Deng Xiaoping yönetime gelince Çin savunması için deniz operasyonlarının gerekli olduğu kabul edilmiştir. Askerî kavram, "modern koşullar altında halk savaşı" olarak değiştirilmiştir. Deniz Kuvvetleri, temelde kara operasyonlarını destekleyici güç unsuru olarak görevlendirilmiştir. Sovyetler Birliği ile büyük bir savaş, öncelikle kara kuvvetleri tarafından icra edilecek bir savaş olarak nitelendirilmiştir. Bununla birlikte halk savaşının bu yeni versiyonuna esas teşkil edecek kara-deniz iş birliği konseptine göre Çin'in önemli stratejik ham madde kaynakları ve ekonomik üretim merkezlerinin bulunduğu, Çin'in uzun kıyı şeridi boyunca yerleşik olması nedeni ile stratejik açıdan savunmasız bırakılamayacağı ve kıyı savunmasında Deniz Kuvvetlerinin güçlendirilmesi ana fikri benimsenmiştir. Sonuç olarak bir kara taarruzunu hızlandırmak veya olumsuz bir stratejik duruşu önlemek amacıyla işgalci Sovyet kuvvetlerinin boğazları, adaları ele geçirmek için amfibi çıkarma operasyonları yoluyla deniz yolu ile büyük bir saldırı başlatabileceği fikri ön planda tutulmuştur. Çin savunma doktrini böylece "hem karada hem de denizde ilerleyen" ve "hem güneyden hem de kuzeyden iki eksenli saldırı" konseptine göre ordunun yeniden silahlandırılmasını sürdürmüştür.

Denizden Sovyet filosundan gelebilecek bu tür bir saldırı ile başa çıkmak ve işgal kuvvetlerini önlemek için PLAN mukabil amfibi çıkarma operasyonları sağlayarak kara tabanlı savunmaya destek olmayı planlamıştır. PLAN aynı zamanda düşmanın Çin savunma direncini tek bir vuruşla felç etmesini önlemek için deniz üslerini, limanları ve kıyı havaalanlarını savunmaktan da sorumlu tutulmuştur. Sonuçta Sovyet taarruz operasyonlarının büyük miktarda askerî gemi ve personel zayiatına uğrayan düşman kuvvetlerinin ana vatanlarından çok uzakta olacağı için Sovyetler ikmal için savunmasız konumdaki ticaret gemilerine bağımlı olacaktı. Böylece PLAN, Çin kara sularına yaklaşan Sovyet ticari filosuna ait ikmal gemilerine karşı pusu ve sabotaj operasyonları başlatarak kara savaşı muharebelerine destek vermesinin önlenmesi amaç edinilmiştir. Uzun Çin kıyı şeridinin coğrafi karmaşıklığı, deniz, hava, topçu, füze ve ileri gözlem tesislerinin inşası ve inşası için birçok doğal koy, liman, rıhtım yeri ve mağara sunmaktadır. Bu coğrafi yapı savunmayı güçlendirdiği gibi PLAN deniz unsurlarının gizlenme, manevra kabiliyeti, koordinasyon ve uzaktan düşman gemilerinin tespit ve teşhis imkânlarını algılama avantajlarına sahip olmasını sağlamıştır. Büyük hacimli savaş gemilerinden daha ziyade PLAN savaş gemileri daha küçük profilde daha çevik ve daha hızlı olarak tasarlanmıştır. Çin savaş gemileri, Sovyet gemilerinden daha çok sayıda olmanın yanı sıra oldukça güçlü füzeler ve torpidolar ile donatılmıştır. Ayrıca sahil koruma bataryaları, kara tabanlı istihbarat ve ateş gücü desteği ile etkili bir gizlemeyi mümkün kılan mukabil sürpriz saldırılar ile takviye edilmiştir.

Şekil 8. Uçak gemisi ve refakat gemileri eşliğinde Çin donanması geçit resminde

1970'lerin başından bu yana Çin'in birinci nesil Luda sınıfı (Tip 051) güdümlü füze muhripleri (DDG) ve Jianghu sınıfı (Tip 053) güdümlü füze fırkateynleri (FFG) PLAN tarafından inşa edildi ve devreye alınmıştır. Birçok bilim adamı, Çin'in deniz düşünce deniz stratejisindeki doktrinsel değişimin iki büyük değişikliğe uğradığını savunmaktadır: 1980'lerin ortalarından önceki "kıyıya yakın savunma" stratejisinden 1980'lerin ortalarından sonra "yakın denizler aktif savunmasına" ve ardından 2000'lerin ortalarına kadar "uzak deniz operasyonları" stratejisi planlanmıştır. Çin deniz gücüne uzun vadeli bakış açısıyla bakıldığında, denizin genel ve kalıcı komutası için bir savaşta şansı olabilecek bir donanma inşa etmenin çabaları analiz edildiğinde, olası çatışma senaryoları dikkate alındığında deniz ticaret yollarını savunmak, denizin çalışma kontrolünü elde etmek için hâlâçok çeşitli kapasite ve platformlar gerektirecektir.

PLAN açık denizde böylece hava ve denizaltı kuvvetleri destek sağlayacaktır. Başka bir deyişle Çin deniz kuvvetlerinin "modern su üstü kuvvetleri tarafından sağlanan hava savunma muharebe ve refakat yeteneği"ne ihtiyacı olacaktır. Bu nedenle birincil çıkarları, denizin düşman filosu için dayanılmaz bir engele dönüştürülmesinde yatacaktır. Son zamanlarda Çin deniz kuvvetlerinin hızlı gelişimi öncelikle Pekin'in deniz doktrininde erişim karşıtı bir doktrine doğru önemli bir değişimin olgunlaşmasına kadar izlenebilir. Son olarak Çin, Sovyetler Birliği ve ABD arasındaki üçgen oyun, 1980'e kadar Pekin'in Sovyet deniz tehdidine karşı koymak için dünyanın en büyük ve en modern donanmasına güvenebileceği anlamına geliyordu. Bu, Çin'in kendi benzer bir gücünü geliştirmesine karşı olduğunu gösteriyordu. Ayrıca ABD-Japonya güvenlik anlaşması göz önüne alındığında Pekin Washington ile stratejik ilişkisi içinde gelecekteki Japon saldırganlığı konusundaki endişelerini bastırabilir.

1982'de Amiral Liu Huaqing donanmanın komutasını üstlendi. Liu, Çin'in donanmanın koruma görevi olan hayati deniz çıkarlarına sahip olduğuna dair kesin bir inanç getirmiştir. Voroshilov deniz akademisinde eğitim alan, Mahan'ın teorilerinin savunucu-

su ve uçak gemisi programlarının destekçisi olan Liu Huaqing bir öncü rol model teşkil etmiştir. Liu Huaqing, donanmanın başkomutanı olarak büyük olasılıkla donanmanın katkıda bulunabileceği denizcilik sorunlarına karşı farkındalık yaratmak amacıyla kamuya açık baskılarda birkaç önemli makale kaleme almıştır. Örneğin Liu'nun himayesinde Deniz Ekipmanlarını Değerlendirme Araştırma Merkezi 1983'te başlatılmış ve Deniz Askeri Sanat Araştırma Enstitüsü 1985'te kurulmuştur. Böylece Liu'nun kişisel etkisi Çin'in deniz modernizasyonunu getirmede belirleyici olmuştur.

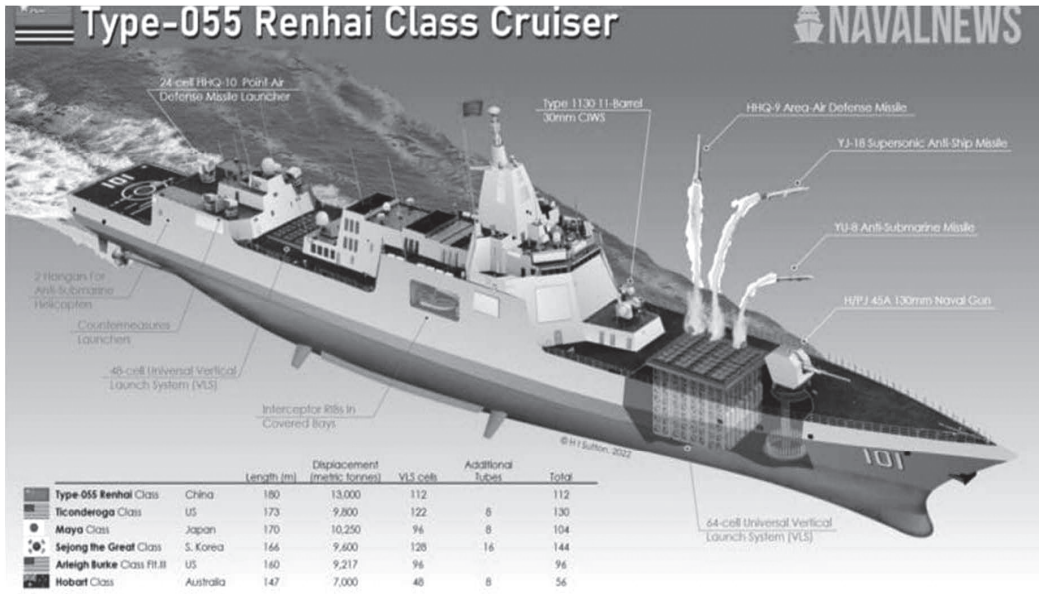

Şekil 9. Çin donamasına yeni katılan Type-055 Renhani sınıfı füzeatar kruvazörü

Çin'in 1980'lerde genişleyen denizcilik endişeleri ve artan bütçe kaynakları, yerli inşaat, yabancı satın alma ve tersine mühendislik olmak üzere üç yol boyunca ilerleyen PLAN modernizasyonunu tercih etmiştir. Bu bağlamda 1982 yılında Çin'in Amiral Liu Huaqing vizyonundaki çağdaş değişim, donanmanın koruma görevi olan bağımsız misyonun hayati deniz çıkarları olasılığını gündeme getirmiştir. Liu Huaqing's, Çin'in yeni deniz doktrini stratejik çerçevesinin kararlı kıyı savunması, deniz hareket savaşı ve denizde gerilla savaşı gibi farklı askerî ekollerin temellerini ilan etmiş ve yeni zorluklar için büyük değişikliklerle kabul edilmiştir. 1986'nın başlarında Amiral Liu bir uçak gemisi yapmayı önermiştir. Ancak o zamanlar karmaşık iç ve dış ortamlar nedeniyle onaylanmamıştır. Yukarıda bahsedildiği gibi deniz gücü ve kıtasal güçle ilgili bu tür tartışmalar, bu başarının 25 yılın sonlarında önemli bir modernizasyon çabası gösteren Çin Donanması üzerinde etkisi olmuştur.

Source: Based on U.S. Department of Defense, *Annual Report to Congress: Military and Security Developments Involving the People's Republic of China 2010.*

Şekil 10. Çin deniz alaka ve harekât alanlarındaki değişim

PLAN, mevcut caydırıcılık kabiliyetine katılım ve yatırım için ciddi bir zorluk teşkil etmektedir. Bölgedeki bölgesel hâkimiyeti, Asya Pasifik bölgesinde uluslararası sistemin geleceği için kritik etkileri olup askeri gücü de hızla genişlemektedir. Büyüyen bir su üstü ve denizaltı kuvveti ve sefer görevlerindeki deneyim ile donanması artık bazı alan dışı operasyonları yürütebilir. Çin'in hava kuvvetleri, yeni nesil gelişmiş savunma ve saldırı

uçaklarını sahaya sürüyor ve onları Çin'in Güney ve Doğu Çin denizleri üzerindeki iddialarını savunmak için giderek daha fazla kullanmaktadır.

Genel olarak kısa bir değerlendirmede bulunursak Pekin'in birincil deniz güvenliği endişesi, geniş ve en müreffeh kıyı bölgesini savunmayı, Tayvan ile yeniden birleşmeyi aramayı ve yakın denizlerdeki deniz haklarını ve çıkarlarını savunmayı içeren ana yurt savunmasıdır. Pekin'in başlıca ekonomik kaygısı, ulusal ekonomisinin sürdürülebilir gelişimidir. Bu, Çin'in küresel pazarların yanı sıra denizaşırı enerji ve malzeme kaynaklarına engelsiz erişimin keyfini çıkarabilmesi için hayati deniz hatlarının (SLOC'ler) güvenliğini ve güvenliğini gerektirir.[21] Ayrıca 1990'ların "stratejik geçişi", Sovyetler Birliği'nde bir gerileme varsayımına dayanıyordu. 1990'ların sonlarında Çin'in üçüncü nesil lideri Jiang Zemin, yakın deniz aktif savunma stratejisini uygulamaya devam ederken PLAN'ın "uzun vadede uzak deniz savunma ve operasyon yeteneklerini geliştirmeye dikkat etmesi gerektiğini" belirtti. Stratejik olarak Soğuk Savaş'ın hemen ötesinde Çin'in zaten dünyaya büyük bir deniz gücü geliştirmeyi amaçladığının sinyallerini verdiğini akılda tutmak gerekir.

2000'li yılların ortalarından bu yana onaylanan yeni "uzak deniz operasyonları" stratejisi, Çin'in deniz yeteneklerinin gelecekteki gelişimi için önemli etkilere sahip olabilir. Sadece 2007-08'de PLAN, alan dışında, "uzak denizlerde" düzenli olarak çalışmaya başlamıştır. Çin donanması 1970'lerin başından itibaren ilk nesil Luda sınıfı (Type 051) güdümlü füze muhripleri (DDG) ve Jianghu sınıfı (Type 053) güdümlü füze fırkateynleri (FFG) inşa ederek servise sokmuştur. Çin ayrıca birinci nesil Han sınıfı (Type 091) nükleer destekli saldırı denizaltılarından (SSN) oluşan küçük birliğini konuşlandırmaya başlamıştır. Bununla birlikte Çin, 1979 Komünist Parti toplantısında deniz stratejisini değiştirme kararı alarak, resmî strateji olarak yakın denizlere aktif savunma yeni kavramını benimsemiştir. Buna göre Deng Xiaoping'in önerisine uygun olarak, Çin donanmasının, "aktif savunmak, yakın denizlerde faaliyet göstermek" kavramı yeni deniz stratejisi olarak faaliyete geçirilmiştir. Yakın kıyı savunma stratejisi ile karşılaştırıldığında yakın denizler aktif savunma stratejisi çok daha büyük deniz alanlarını kapsar ve çok daha önemli deniz yetenekleri gerektirir bir konuma terfi etmiştir. Bu kritik değişimden sonra Çin donanmasının stratejik görev alanı Japonya, Ryukyu Takımadaları, Tayvan, Borneo Adası Filipinler adaları üzerinden Kuril adalarından uzanan ilk ada zinciri, Sarı Deniz, Doğu Çin Denizi

21 Ulusal çıkarlarına uygun olarak Pekin, son on yılda iki denizcilik stratejik hedefi geliştirmiştir. Bu bağlamda birincil hedef Çin'i uygun şekilde savunmaktır. Bu, Çin'i denizdeki çeşitli rakiplerinden savunmayı, denizcilikle ilgili bölgesel ve ekonomik çıkarları ve hakları korumak için gerekli yetenekleri geliştirmeyi ve Tayvan'a karşı olası beklenmedik durumları desteklemeyi içerir. İkincil hedef ise küresel olarak genişleyen kalkınma çıkarlarını korumaktır. Bu çıkarlar, hayati görev önceliklerinde; stratejik kilit noktalarını koruma, korsanlık tehditlerine karşı koyma ve gerektiğinde ve gerektiğinde yurt dışında çalışan ve okuyan Çin vatandaşlarını koruma yeteneklerini geliştirmeyi içerir. Zhengyu Wu, "Towards Naval Normalcy: 'Open Seas Protection' and Sino-US Maritime Relations", *The Pacific Review*, Cilt: 32, Sayı: 4, 2019, ss. 666-693, Erişim Adresi: https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/09512748.2018.1553890?needAccess=true, To link to this article: https://doi.org/10.1080/09512748.2018.1553890, (Erişim Tarihi: 17 Ocak 2022).

ve Güney Çin Denizi'dir. Ayrıca PLAN üç yakın denizin yetki alanlarına bitişik konumdaki adalar zincirini kapsayan Kuzey Pasifik bölgesine kadar harekât alanını genişlemiştir (Resim 6). Böyle bir stratejide Çin donanmasına artık "stratejik görev" tahsis edilerek daha bağımsız çalışması ve kendi coğrafi operasyon sınırlarına sahip olması anlamında farklı askerî güç yapılanmasını gündeme getirmiştir. Son olarak 1980'lerin ortalarında, Çin donanması gerek su üstü gerekse denizaltı platformları ile yeni ilerlemeler kaydetmiştir. Nitekim yakın denizlere aktif savunma deniz stratejisine uygun olarak Çin donanmasına 1990'ların ortalarından beri ikinci nesil Luhu sınıfı (Type 052) ve Luhai sınıfı (Type 051B) savaş gemileri hizmete alınmıştır. Bu çerçevede yine ikinci nesil Jiangwei sınıfı (Tip 055 ve 057) fırkateynler 1990'ların başından beri hizmete girmiştir. Ayrıca 1980'lerin başından beri Romeo sınıfı denizaltıların daha geliştirilmiş bir varyantı olan, Ming sınıfı (Type 035) denizaltılar kullanıma girmiştir. Çin ayrıca Xia sınıfı nükleer denizaltılar, Çin'in nükleer caydırıcılık gücünü artırmakla kalmayıp yeni deniz stratejisinin operasyonel yeteneklerini de gerçekleştirilmiştir. Bu yeni dönem, özellikle SSCB'nin dağılması sonrasında oluşan güç boşluğunu Çin'in doldurması için tarihî bir fırsat olarak nitelendirilmiştir. İkinci önemli stratejik baskı ise ABD'nin 1991 Körfez Savaşı ve 11 Eylül sonrasında Afganistan'a askerî müdahalesinde deniz gücünü etkin olarak kullanmasının yarattığı tehdit değişiminin Çin'de yarattığı şok olmuştur.

Çin, ABD askerî gücünü dengelemeyi, Tayvan Sorunu ve Çin Denizi'ndeki hukuki ihtilafların çözümünü, askerî kapasitesini takviye ile dengeleyeceğini öngörmüştür. Bu nedenle Çin'in geleneksel ulusal güvenliğine yönelik gelecekteki tehditlerin denizden geleceği asli stratejik değerler dizisi olarak benimsenmiştir. Aralık 2001'de Çin'in üçüncü nesil lideri Jiang Zemin yakın denizlerde aktif savunma stratejisini uygulamaya devam ederken, Çin donanmasının uzun vadede uzak denizlerde savunma ve operasyon yeteneklerini geliştirmeye dikkat etmesi gerektiğini vurgulamıştır. Ancak Hu Jintao 2002 yılında Çin'in dördüncü nesil lideri sıfatı ile Çin Deniz Gücü'nün stratejik görev sorumluluk alanını değiştirerek yeni "uzak deniz operasyonları" kavramına geçişi başlatmıştır. Bu görev tanımı, Çin donanmasının ülke karasuları dışına taşarak uluslararası sularda Pasifik'ten Doğu Hint Okyanusu'na, çok geniş bir coğrafi alanı etkin bir şekilde kapsam içine alındığının ifadesi olarak yeni kuvvet yapısına geçişi hızlandırmıştır. Bu nedenle "donanma şehirleri" ihdas ederek açık denizde uydu yeni liman tesis kolaylıkları, askerî havaalanları inşaatlarını hızlandırmıştır. Çin ana karasından uzakta kalan bu yeni deniz üslerinin navigasyon, iletişim, okyanus jeolojik, hidrolojik ve meteorolojik gözlem ve tahmin istasyonları, okyanus tabanında istihbarat dinleme merkezleri kurmak suretiyle bir sıcak savaş hâlinde lojistik desteğin kesintisiz olarak gemilere ve uçaklara aktarımının teminat altına alınması hedeflenmiştir. Ancak Çin, kuzeyde Rusya'nın Pasifik filosu ve doğuda Japon donanması, güneyde ABD donanması ve müttefikleri, Hint donanması ile rekabet edebilecek bir deniz gücü stratejisini "defensive defense" konumundan bu askerî güçlerle baş edebilecek caydırıcı yeteneklerle donatılmış "offensive defense" pozisyonuna yönelen çok önemli bir değişiklik yoluna gitmiştir.

Şekil 11. Çin'in ihtilaflı adalardaki egemenlik iddiaları ve deniz hâkimiyet alanları

Çin denizaşırı deniz kuvvetleri şu anda Aden Körfezi'nde yoğunlaşmıştır. Bu, bölgede Çin'in deniz faaliyetleriyle ilgili artan endişeleri körükleyecektir. PLAN'ın Aden Körfezi'nden ve Çin askerî diplomasisinin kapsamını genişleten Karadeniz'de de kalıcı bir aktör hâline geldiğini söyleyebiliriz. Bu, Suriye kimyasal silahlarının gönüllü olarak eşlik ederek verilmesinin bile niyetini ileriye taşıyan deniz kalesindeki Çin davranışındaki değişimin mükemmel bir örneği olduğunun güçlü bir kanıtını yansıtmaktadır. En önemlisi, Pekinli siyasi ve askerî liderler Çin'in deniz gücünün teknolojik bir süper güç ve teknolojide kendi kendine yeterli olması gerektiğini düşünüyor. Çin'i bir Çin gölüne dönüştürme görevini tamamlaması muhtemel olmasına rağmen Güney Çin Denizi'nin daha fazla gerginlik getirebileceğini düşünüyoruz. PLAN üsleri ve Paracel Adaları ve Spratly Adalarındaki yapay adalar, Scarborough Shoal'da daha kuzeye inşa ederek tamamlanır, Pekin güçlü bir kontrol üçgenine sahip olacaktır.[22] Çin askerî açıdan yakın bir gelecekte Pasifik bölgesinin yanı sıra Hint Okyanusu ve Akdeniz sularında hâkim güç olmayı hedeflediği söylenebilir. Pekin, bu ölçekte büyük ve etkili bir küresel bir deniz gücüne ulamanın ilk yansımalarını kuvvet çarpanı olarak Tayvan, Doğu Çin Denizi'nde Senkaku Adaları ve Güney Çin Denizi'ndeki anlaşmazlıklarda etkili olarak sahaya yansıtabilir. Deniz gücü genellikle bir ülkenin envanterindeki savaş gemilerinin teknik yapısı, menzilleri, silah sistemleri, uçaklar, denizaltılar, askerî personel eğitimleri açısından değerlendirilir ve karşılaştırılır.

22 Charles Parton: ''Foresight 2020 The Challenges Facing China", *RUSI Journal*, Cilt: 65, Sayı: 2, 2020, ss. 10-24, Erişim Adresi: https://www.tandfonline.com/doi/epub/10.1080/03071847.2020.1723284?needAccess=true, https://doi.org/10.1080/03071847.2020.1723284, (Erişim Tarihi: 17 Ocak 2022).

3. ÇİN DENİZALTI KUVVETLERİ: SARI EJDERİN SESSİZ SİLAHLARI

Çin kıyı şeridinin coğrafyası, çevresindeki adalar ve Sarı Deniz, Doğu Çin Denizi ve Güney Çin Denizi'ndeki suların derinlikleri Çin deniz operasyonlarına önemli kısıtlamalar getirmektedir. Pasifik veya Hint okyanuslarına girebilmek için Çin denizaltılarının izlenmeye eğilimli birkaç boğazdan birini transit olarak taşıması gerekir. Pasifik'e transit geçiş için SSBN'lerin Batı Pasifik'e ulaşmadan önce Tayvan-Luzon bölgesinden SLBM saldırı menzilinde geçmesi gerekir. Güney Çin Denizi, Çin'in SSBN'lerini temel almak için kıyı şeridi boyunca en büyük ve en uygun su kütlesidir. Hint Okyanusu'na batık geçiş için PLAN denizaltılarının Lombok veya Ombai-Wetar boğazlarından transit geçmesi gerekir. Mao, Çin'in "10 bin yıl sürse bile kendi nükleer denizaltılarını inşa etmesi gerektiği" konusunda ısrar etmiştir. Çin denizaltıları Pasifik veya Hint okyanuslarına girmek için izlenmeye meyilli birkaç boğazdan birini geçmek zorunda kalacaktı. Pasifik'e geçiş için SSBN'lerin SLBM saldırı menzili içinde Batı Pasifik'e ulaşmadan önce Tayvan-Luzon bölgesinden geçmeleri gerekir. Güney Çin Denizi, SSBN'lerini temel almak için Çin'in kıyı şeridindeki en büyük ve en uygun su kütlesidir. Hint Okyanusu'na geçiş de benzer şekilde kısıtlanmıştır. Hint Okyanusu'na da batık geçiş için PLAN denizaltılarının Lombok veya Ombai-Wetar boğazlarından geçmesi gerekecektir.

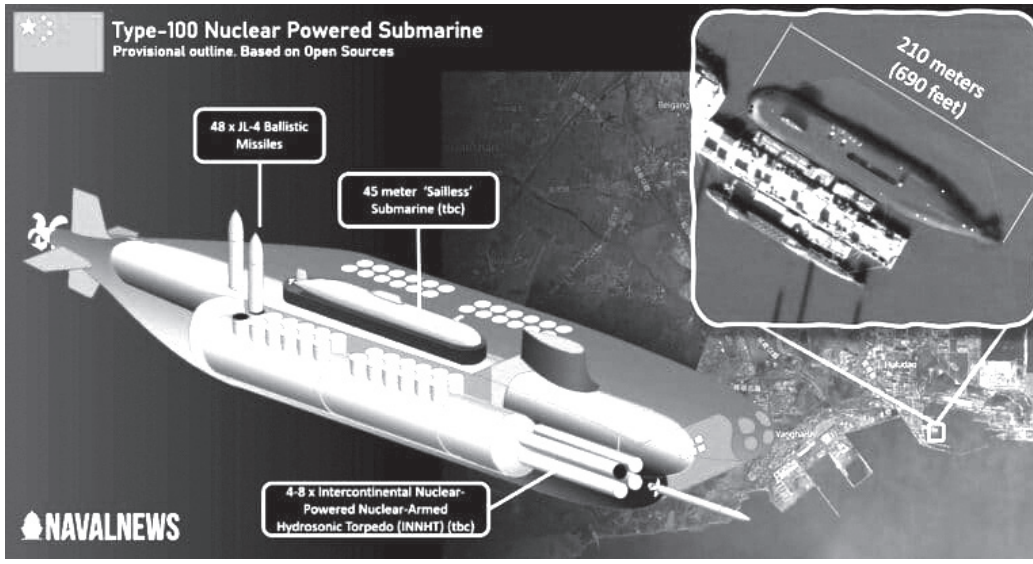

Şekil 12. Çin donanması Type-100 sınıfı nükleer saldırı denizaltısı

Çin az sayıda Ming sınıfı (Tip 035) denizaltı konuşlandırmıştır. Çin'in nükleer caydırıcılık gücünün deniz bileşeni olan tek Xia sınıfı SSBN de 1980'lerin başında faaliyete

geçmiştir. Bu iki tür sualtı platformunun yeni deniz stratejisinin tanıtılmasıyla daha az ilgisi olması için yine de yakın denizlerdeki PLAN operasyonel yeteneklerine katkıda bulunmaktadır. Çünkü taktik düzeyde, su üstü gemilerini işletmek nispeten küçüktü ve sınırlı bir operasyon yarıçapına ve dolayısıyla düşük sürdürülebilirliğe sahiptir. Tekil rollere sahip bu denizaltılar, erken uyarı, komuta ve kontrol, iletişim ve koruma konusunda zayıftı. Sonuç olarak deniz ve hava saldırılarına karşı savunmasızdılar ve kara tabanlı istihbarata, komuta ve kontrole ve operasyonlar için hava korumasına oldukça bağımlıydı.

Son yirmi yılda hem dizel hem de nükleer olmak üzere kırktan fazla yeni saldırı denizaltısı içeren Çin deniz kuvvetleri gündemdedir. 1999'da, Çin dizel denizaltı kuvvetlerini oluşturan altmış üç platformdan üçte ikisi eski Romeo ve üçte biri biraz daha az eski Ming sınıfı idi. Modern bir denizaltı filosu inşa etme çabaları, Rusya'dan satın alınan dört Kilo ve filonun geri kalan yüzdesini temsil eden yerli olarak geliştirilmiş bir Song'un varlığıyla görünür hâle getirilmiştir. Ancak 1990'ların ikinci yarısında PLAN her iki platformda da önemli sorunlarla karşılaşmıştır.[23] Çin donanması daha verimli ama daha karmaşık Kilo'yu nasıl çalıştırılacağını öğrenmekte zorlandı ve ilk Song'u göreceli gürültülülüğü ve zor sistem entegrasyonu nedeniyle engelli kalmıştır.[24] On yıllık bir süre içinde Çin denizaltı kuvvetleri, tipik olarak Çin "çift kanallı yaklaşım" olarak tanımlanan hızlandırılmış bir modernizasyon sürecinden geçmiştir. 2009 yılında Çin tarafından konuşlandırılan denizaltıların beşte biri Kilo, Song veya Yuan'dı. Bununla birlikte bu dizel denizaltılar, yakın denizlerin ötesine güvenli bir şekilde girmelerini sağlayacak ve rollerini kesinlikle alan inkârına hapsedecek dayanıklılıklardan yoksundu.[25] Bu bağlamda PLAN'ın Güney Atlantik'teki genişleyen varlığı, Çin'in Doğu Asya'daki büyük güç rekabetini ele alma stratejisindeki bir değişimi de yansıtabilir. Güç dengesi (nükleer ve dizel denizaltılar) gelecekte uluslararası çatışma noktalarını etkileyecek mi? Hızla yükselen askerî operasyonel yetenekler, nükleer denizaltılar Çin'in yükselen deniz stratejisi için uygun olacak mı?

Nükleer denizaltı gücü bakımından ABD'nin gerisinde olsa da bölgesel kontrol açısından fazlası ile yeterli denizaltısı bulunmaktadır. Bunlardan 8000 tonluk 12 balistik füzeli eski Tip 92 denizatlısının yanı sıra daha gelişmiş Tip 94 denizaltısından 5 adet bulunmaktadır ve sayılarının 8'i bulması beklenmektedir. Ayrıca nükleer tahrikli ve seyir

23 Yves-Heng Lim, "The Driving Forces behind China's Naval Modernization", *Comparative Strategy*, Cilt: 30, Sayı: 2, 2011, ss. 105-120, Erişim Adresi: https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/01495933.2011.561729?needAccess=true, To link to this article: https://doi.org/10.1080/01495933.2011.561729, (Erişim Tarihi: 17 Ocak 2022).

24 Rusya'dan satın alınan 12 kilo sınıfı hariç, yerli yapım 44 denizaltı 1995 ve 2016 yılları arasında hizmete girdi.

25 1990'larda ve 2000'lerin başında, PLAN 12 Kilo ve 13 Song dizel saldırı denizaltıları satın alındı. Çin'in alan inkâr operasyonları yürütme yeteneğini geliştirildi. Yuan sınıfı denizaltıların lansmanı yapıldı. havadan bağımsız tahrik (AIP) sistemi ile. "Jane's Fighting Ships 2004-2005'', Stephen Saunders (ed.) IISS, The Military Balance 2015, https://www.amazon.com/Janes-Fighting-2004-2005-Stephen-Saunders/dp/0710626231, (Erişim Tarihi: 17 Ocak 2022).

füzesi atabilen oldukça eski, emekliye ayrılacak olan 2 adet 5500 tonluk Tip 91 ve yeni ABD'nin Virginia sınıfı denizatlılarındaki gibi dikine lançerlerden seyir füzesi atabilen 7000 tonluk Tip 93 denizaltılarından 3 tanesini devreye almış ve en az 1 tanesinin inşası devam etmektedir. Yine bu denizaltıların daha gelişmişi olan Tip 95 inşa edilmiş olup yeni reaktör denemeleri devam etmektedir. Ancak Çin nükleer denizatlılarının kronik gürültü sorunu tüm kaynaklarca kabul edilmektedir. Yeni tip denizaltılar ile bu sorunun ne kadar üstesinden gelecekleri merak konusudur. Çin denizaltı gücünü istikrarlı bir şekilde modernize ediyor ve denizaltılarının çoğu şimdi nispeten modern Rus ve Çin tasarımlarına göre inşa edilmiştir. Çin'in modernizasyon gücü çeşitli denizaltı türlerini içerir. Çin kıyı şeridinin coğrafyası, çevresindeki adalar ve Sarı Deniz, Doğu Çin Denizi ve Güney Çin Denizi'ndeki suların derinlikleri Çin deniz operasyonlarına önemli kısıtlamalar getirmektedir. Çin'in denizaltılarının çoğu nükleer enerjili olmayan saldırı denizaltılarıdır (SS'ler). Çin ayrıca az sayıda nükleer enerjili saldırı denizaltısı (SSN) ve az sayıda nükleer enerjili balistik füze denizaltısı (SSBN) kullanmaktadır. SSN'lerin ve SSBN'lerin sayısı önümüzdeki yıllarda artabilir ancak kuvvet büyük olasılıkla çoğunlukla SS'lerden oluşmaya devam edecektir.

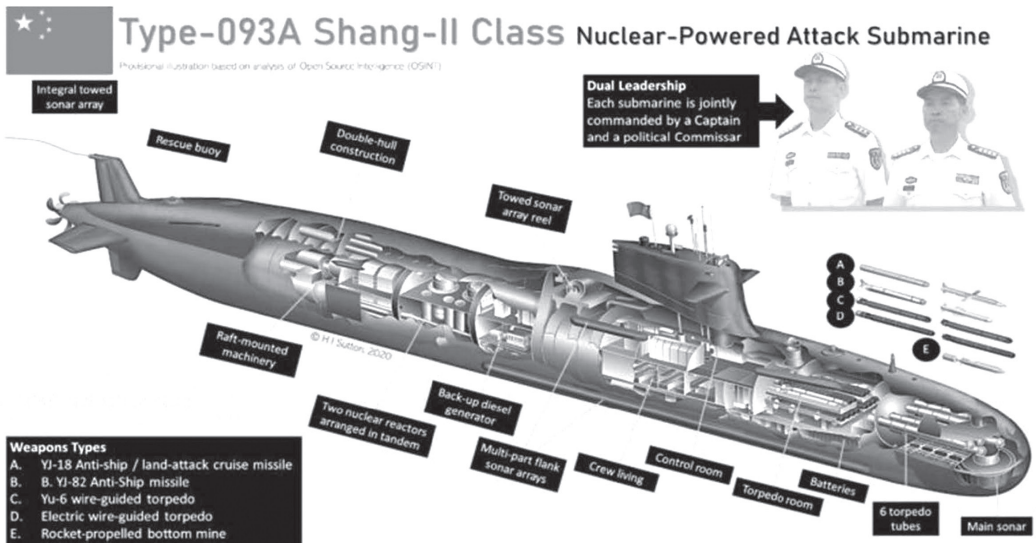

Şekil 13. Çin donanması son model Type-093A sınıfı saldırı denizaltısı

Çin son zamanlarda nükleer kuvvetler inşasını ve modernizasyonunu geliştirmiştir ve hem uluslararası hem de yerli faktörlerin bu hızı hızlandırması muhtemel görülebilir. Çin, 2002 ve 2003'te iki Shang sınıfı SSN nükleer denizaltısını devreye almıştır. 1980'lerin sonunda inşa edilen Sovyet Victor III'den güçlü bir şekilde ilham aldığı bil-

dirilmiştir.[26] Pekin, 2015 boyunca daha hacimli ve daha uzun menzilli füzeler taşımasına izin verebilecek, dikey fırlatma sistemiyle donatılmış, daha belirgin yeni Tip 093G SSN uçak gemisi avcıları başlatmıştır. Çin'in nükleer enerjili balistik füze denizaltıları (SSBN'ler), Pekin için güvenilir nükleer caydırıcılığa sahip olması büyük bir avantaj sağlamaktadır. Yeni bir "aktif savunma" politikasını özetleyen, 2015'in askerî strateji konulu Çin Teknik Raporu'nda "PLA donanmasının stratejik caydırıcılık ve karşı saldırı yeteneklerini artıracağı" belirtilmektedir.[27] Çin'in en az sekiz SSBN'ye ihtiyacı olacaktır. Emekli bir tümgeneral (Zhu Chenghu) daha da ileri gitmiş ve herhangi bir ülkeyi Çin'e karşı nükleer ilk saldırı başlatmaktan caydırmak için Pekin'in devriyede sürekli olarak üç ila beş SSBN tutması gerektiğini savundu. Bu durumda Çin'in yaklaşık sekiz ila on beş SSBN'ye sahip olması gerekir.[28]

Denizaltı filosu, Çin ve Amerika Birleşik Devletleri kuvvetlerinin nominal sayı bakımından neredeyse eşit hâle geldiği bir durumdadır. ABD, saldırı denizaltılarının sayısı açısından Çin'den biraz geride görünmektedir. Çin donanmasında bu tür 55 unsura sahipken ABD donanması 53 unsura sahiptir. 53 Amerikan taktik saldırı denizaltısının tamamı nükleer enerjili denizaltılardır. ABD donanmasının ise hiç dizel denizaltısı yoktur. En zorlu Amerikan çok amaçlı nükleer denizaltıları, Virginia tipi (17 adet) ve Seawulf (3 adet) unsurlarıdır. Bu gemiler 4. nesil denizaltılar olarak sınıflandırılır. Ayrıca Los Angeles tipi üçüncü nesil denizaltılardan 29'u hâlen faaldir. Dört adet Ohio tipi denizaltı UGM109C / E Tomahawk Block III / IV seyir füzeleriyle silahlandırılmıştır. Buna karşılık 55 Çin taktik denizaltısının 49'u dizel-elektriktir. Aynı zamanda Çin filosunda 877 "Halibut" projesinin iki denizaltısı ve 636 "Varshavyanka" projesinin iki denizaltısının yanı sıra 8M projesinin 636 denizaltısı bulunmaktadır. Bu unsurlar Rus yapımıdır. Bu denizaltılar Kalibr seyir füzelerinin güncellenmiş versiyonu ile silahlandırılmıştır.

Çin ayrıca nükleer enerjili saldırı denizaltı gücünü modernize etmeye devam etmekte ancak bunlar toplam denizaltı sayısının küçük bir yüzdesini oluşturmaktadır. Özellikle Çin son zamanlarda nükleer kuvvetler inşasını ve modernizasyonunu geliştirmiştir ve hem uluslararası hem de yerli faktörlerin bu hızı hızlandırması muhtemel-

26 Çin nükleer denizaltı ve balistik füze gelişmelerinin tarihi, bunların 1958'de tasarımına kadar uzanıyor. İlk Type 091 veya Han sınıfı SSN'nin inşaatı 1967'de başladı ve 1974'te hizmete girdi. Bu SSN'lerden beşi 1974 ve 1991 yılları arasında hizmete girmiştir.

27 Devriyede bir SSBN'yi sürdürmek için biri uzun bakıma giren en az üç ve biri kısa bakım süresi altında ve diğeri deneme veya eğitimden geçen SSBN daha gerekli olacaktır.

28 Çin'in SSBN filosunu ve SLBM yeteneklerini geliştirmesine yönelik stratejik hedefler, büyük ölçüde varsayımdır. Çin, ABD'nin ilk grevinden sağ çıkabilmek için en az 50 savaş başlığı isteyecektir. Bu, toplam 100-200 füze (karadaki füzeler dahil) veya biraz MaRV/MIRV yeteneği ile donatılmış daha az sayıda füze demektir. Amit Ray, "Forecast of Chinese SSBN Force Levels", *Maritime Affairs: Journal of the National Maritime Foundation of India*, Cilt: 15, Sayı: 2, 2019, ss. 44-58, Erişim Adresi: https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/09733159.2020.1712000?needAccess=true, To link to this article: https://doi.org/10.1080/09733159.2020.1712000, (Erişim Tarihi: 18 Ocak 2022).

dir. Çin, 2002 ve 2003'te, iki Shang sınıfı SSN nükleer denizaltısını devreye almıştır -1980'lerin sonunda inşa edilen Sovyet Victor III'den güçlü bir şekilde ilham aldığı bildirilmiştir. Pekin, 2015 boyunca daha hacimli ve daha uzun menzilli füzeler taşımasına izin verebilecek, dikey fırlatma sistemiyle donatılmış daha belirgin yeni Tip 093G SSN uçak gemisi avcıları denizaltılarının üretimini başlatmıştır.[29] Çin donanması daha verimli ama daha karmaşık Kilo sınıfı denızaltıları nasıl çalıştırılacağını öğrenmekte zorlandı ve ilk Song'u göreceli gürültülülüğü ve zor sistem entegrasyonu nedeniyle engelli kalmıştır. Dahası, bu sualtı stratejik platformlarının satın alınması, büyük kapasiteyi, görev menzilini ve ölümcüllüğü ve kendini korumayı doldurmuştur ve bu nedenle yakın denizlerden daha uzak denizlerdeki deniz alanlarındaki operasyonları sürdürebilir ve uzak denizlerdeki plan yeteneklerini ve nükleer caydırıcılığı açıkça artırabilir. Çin'in ilk uçak gemisi Liaoning (Tip 001) (Resim 7), 2012 yılında hizmete girmiştir. Çin'in ikinci uçak gemisi (ve tamamen yerli olarak inşa edilmiş ilk taşıyıcısı) Shandong (Tip 001A), 17 Aralık 2019'da hizmete girmiştir. Çin'in üçüncü taşıyıcısı Type 002 yapım aşamasındadır (Resim.9). Çin'in dördüncü taşıyıcısının, type 002 tasarımı ve inşaatı sona yaklaşmıştır. Liaoning ve Shandong gibi Type 002 taşıyıcıları geleneksel olarak güçlendirilecektir. Çin'in ilk uçak gemisine konuşlu hava alayı, Shenyang J-15 Uçan Köpekbalığı sınıfı av bombardıman uçaklarından oluşacaktır. Ayrıca J-15, Rus Su-33 Flanker D'ye harici olarak benzer ancak Çin J-11B Flanker'ın yerli aviyonik ve silahlanma yeteneklerinin çoğuna sahiptir. J-15'in katlanabilir kanatları, güçlendirilmiş iniş takımları, kısaltılmış kuyruk sistemi altında bir kuyruk kancası, iki parçalı oluklu kanatlar, kaldırışlar ve burnun sol tarafında geri çekilebilir bir uçak içi yakıt ikmali probu vardır. Gözlemciler, Çin'in sonunda dört ila altı (veya muhtemelen altıdan fazla) uçak gemisinden oluşan bir gücü sahaya sürebileceğini tahmin etmektelerdir. Kasım 2019'un sonlarında Çin hükûmeti dördüncü taşıyıcının inşasına devam etmeye karar verirken bütçesel ve teknik hususlar nedeniyle nükleer enerjili olacak Tip 003 olarak bilinen beşinci bir taşıyıcı inşa etme planlarını askıya aldığı bildirilmiştir. Bazı gözlemciler, Çin'in uçak gemisi konuşlu hava operasyonlarına önemli ölçüde hâkim olmasının biraz zaman alacağını beklemektedir.

29 Jin sınıfının (Tip 094) 2007'den itibaren hizmete girmesiyle birlikte Çin'in deniz temelli caydırıcılığı güvenilirlik kazanmaya başladı. Bu dördüncü Jin sınıfı SSBN, 2015 yılında hizmete girdi; beşincisinin 2018'de hizmete girmiş olması muhtemeldir. Yani dört (veya beş) hizmette olan, her biri 12 JL-2 SLBM (aralık 7400 km) taşıyan ve şu anda MIRV'leri olmayan SSBN'ler değildir. Tip 094 SSBN bile şu anda sürekli caydırıcı devriyededir. Şimdiye kadar, tüm nükleer denizaltılar inşa edildi. Kuzey Çin'deki Huludao'daki Bohai Tersanesi'nde.

4. ÇİN DENİZ GÜCÜ GEMİ İNŞA ENDÜSTRİSİ: SARI EJDERİN DENİZLERDEKİ UZUN GEMİLERİ

Çin Deniz Kuvvetlerinin (PLAN) ele alınan deniz stratejisini ortaya koyabilmek için uygulanan politikalara paralel olarak gemi inşa sektörünün yetenekleri ve gelecekte ortaya koyabileceği muharebe destek donanım kapasitesinin doğru analiz edilmesi gerektiği varsayılmaktadır. Bu çalışmada ortaya konmaya gayret edildiği üzere Çin Deniz Kuvvetleri (Çin Halk Kurtuluş Ordusu Deniz Kuvvetleri) ciddi bir atılım içindedir. Önce "Modernizasyon" adı ile başlayan bu programa, şimdilerde "Büyüme Programı" adı verilmiştir. Batılı kamuoyu tarafından halen kâğıttan kaplan olarak adlandırılsalar da uzman gözler, artık ciddi bir tehdidin ortada olduğunu vurguluyorlar. Öyle ki ABD donanması dahi gemi inşa programlarını bu gelişen Çin tehdidine göre yeniden yapılandırma çabası içindedir. Çin'in deniz modernizasyonunun hikâyesi sadece nicel iyileştirmelerden ibaret değil, aynı zamanda önemli niteliksel geliştirmelerden biridir. Analistlerin gelecekteki Çin'in askerî deniz gücü yapısı hakkında makul tahminler yapabilmesi için Pekin'in yayımladığı uzun vadeli bir gemi inşa planının incelenmesi gerektiği düşünülmektedir.[30] Bu itibarla gelecekteki Çin deniz gemi inşa endüstrisi gelişimi için büyük etkileri nelerdir? Çin uzak denizlerde hangi sınıf savaş gemileri, denizaltılar ve silah sistemleri ile donatılacaktır, sorularına doğru cevap verilmesi gerekmektedir.

Çin'in deniz gücünün geleceğini gerçek bir şekilde anlamanın, gemi inşa endüstrisinin ne tür savaş gemileri üreteceğini ve yeni deniz gücünün menzil ve kapasitesinin tahmin edilebileceğini düşünüyoruz. Bu bağlamda Çin'in bugün ve gelecekte donanmasına ve diğer deniz kuvvetlerine hangi gemileri sağlayabileceğini değerlendirmek hiç bu kadar önemli olmamıştır. Çin'in gemi inşa endüstrisi, modern tarihteki diğerlerinden daha hızlı büyümüştür. Taklit inovasyon süreciyle Çin bazı deniz geliştirme, mühendislik ve üretim adımlarını sıçratmayı ve muazzam maliyet ve zaman tasarrufu elde etmeyi başarmıştır.[31]

30 Patrick M. Cronin, Mira Rapp-Hooper, Harry Krejsa, Alex Sullivan ve Rush Doshi, "China's Naval Evolution: Strategy, Capabilities, and Missions for a Global PLAN", *Center for a New American Security,* 2017, ss. 7-15.

31 Andrew S. Erickson, *Chinese Naval Shipbuilding: An Ambitious and Uncertain Course (Studies in Chinese Maritime Development)*, (Annapolis, MD: Naval Institute Press, 2016).

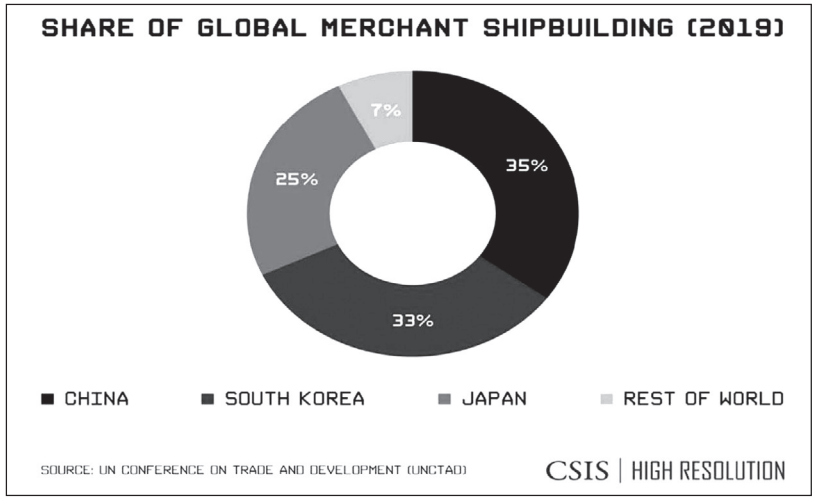

Şekil 14. Küresel gemi inşa sektörü ve Çin'in % 35 payı

Çin'in kaderi, dış ticarete büyük ölçüde bağımlı bir sanayi gücü olarak yükselişi nedeniyle iyi bir deniz kapasitesi geliştirmektir. Çin gemi inşa endüstrisinin evriminin, sanayi sektöründeki gelişme ile birlikte analiz edilmesi gerekmektedir. Çin, çeşitli ticari denizcilik sektörlerinde önemli bir oyuncudur. Girişte belirtildiği gibi gemi inşasında öncülük ediyor: 2013'te Çin, dünyadaki yeni gemilerin yüzde 41'ini inşa etti ve onu Kore ve Japonya izlemiştir. Çoğunlukla kuru dökme yük gemileri (teslim edilen tonajın yüzde 57'si), petrol tankerleri (yüzde 18) ve konteyner gemileri (yüzde 14) inşa etmektedir. Bunlar arasında sıvılaştırılmış doğal gaz (LNG) gemileri, çok büyük gaz taşıyıcı (VLGC) gemileri, süper büyük konteyner gemileri, iki katlı paslanmaz çelik kimyasal gemiler, deniz kolluk kuvvetleri gemileri, kamu hizmeti gemileri ve okyanus balıkçı gemileri gibi ileri teknoloji gemileri yer alıyor. Çin'deki yeni gemi siparişlerinin sayısı, dünya çapındaki toplam yeni siparişin yüzde 47'sinden fazlasına denk gelmektedir.[32]

Eski çağlarda dünyanın en büyük gemisine ve filolarına sahip olan Amerika kıtasına kadar ulaşan Çin donanması, Soğuk Savaş Dönemi'nde dahi Çin Kültür Devrimi yanında Mao'nun tutumu ile kıyı savunmasına yönelik ve kendi ölçeğine göre oldukça küçük ve eski bir donanmaya sahipti. Nitekim 1949'da kıyılarında birkaç mil ötedeki Kuningtou Adalarına çıkarma yapmakta dahi başarısız olmuşlardır. 1980'lerde başlayan büyüme çabaları kendisini 2000'li yıllarda göstermeye ve Çin, daha çok dünyaya açıldıkça donanması da büyümeye gelişmeye modernize olmaya başlamıştır. Önceleri Çin donanması eski tekno-

32 "China Research and Intelligence, Research Report on China Shipbuilding Industry 2014-2018, Mart 2014", Erişim Adresi: https://www.bharatbook.com/marine-and-shipping-market-research-reports-354707/research-report-on-china-shipbuilding-industry-2014-2018.html , (Erişim Tarihi: 18 Ocak 2022).

loji Sovyet artığı sistemler ile donatılırken şimdilerde son derece özgün, ileri teknoloji ve aykırı düşünerek kendilerine özel başarılı ürünleri üreten bir deniz gücü hâline gelmiştir. Çin için bir büyük avantaj ve dezavantaj, ana sorunun Sarı Deniz olmasıdır. Çin açık denizlere ulaşmak için etrafındaki ada ve yarımada ülkelerinin kuşatması altındadır. Güney Kore, Japonya, Filipinler, Malezya, Vietnam ve Tayvan tarafından deniz sahası çevrilidir. Bununla beraber özellikle sualtı kaynaklarının değerlendirilmesi daha uygun maliyetlere geldikçe sığ bir iç deniz olan Sarı Deniz ve güneyindeki Spratly Adaları Çin için daha fazla önem arz etmeye başlamıştır. Tansiyonun yükselme sebeplerinden biri budur. ABD uzun süre müttefiklerini destekleyerek Çin'i engellemeye veya dengelemeye çalışsa da bu strateji son yıllarda Çin donanmasının ciddi olarak başardığı genişleme programı ile sürdürülemez bir hâle gelmiştir. Sadece Güney Kore ve Japonya'nın donanmaları tehdit olabilirken adacıklar üzerinde hak talep eden Vietnam ve Filipinler'in Çin karşısında tehdit oluşturabilme gibi bir ihtimalleri dahi yoktur.[33]

Mao Devrimi'nde, Komünistler 1949'da Çin ana karasının kontrolünü tamamen ele geçirdiklerinde Tayvan'a taşınamayan birkaç gemi dışında donanması yoktu. Çin tarafından Mao Zedong'un ekonomik ve siyasi kötü yönetimin ortasındaydı, önce Büyük Atılım ve sonra da 1950-1980'ler arasında Kültür Devrimi sırasında. Ancak Eylül 1949 gibi erken bir dönemde Komünist Çin Siyasi Danışma Konferansı bir donanma geliştirmeye karar vermiştir. 1951'de Halk Deniz Akademisi ve ardından iki deniz hava akademisi kurulmuştur. Bu erken tanıma rağmen ciddi deniz genişlemesi, Sovyetler Birliği'nin bazı eski muhrip, birkaç denizaltı ve 50 motorlu torpido tekneleri de dâhil olmak üzere, birçok küçük gemiyi doğrudan transfer ettiği 1954 yılına kadar başlamamıştır. 1954'ün başlarında Çin donanmasına neredeyse tüm seviyelerde bağlı 1.500 ila 2.000 Sovyet deniz danışmanı olduğu tahmin edilmektedir. Birçok Çinli deniz subayı da eğitim için Sovyetler Birliği'ne gönderiliyorlardı. Sovyet yardımı, eski savaş gemilerinin sağlanması ve teknik tavsiyelerle durmadı. 1956'da Sovyetler Birliği, uzun menzilli denizaltılar da dâhil olmak üzere en son Sovyet tiplerinde birkaç savaş gemisinin inşasında Çinlilere yardımcı olmuştur. Tüm bu gemiler 1950 veya daha sonra tasarlanmıştır. PLAN, General Xiao Jinguang komutasında Mayıs 1950'de resmen kurulmuştur.

Çinliler, inşası ucuz olacak ve hızlı bir şekilde insanlı ve eğitilebilen bir savunma gücü istiyordu. Mao Zedong, 1950'de Tayvan'ı fethetmek için bir donanma konuşlandırmanın amfibi harekât, deniz piyadesi lojistiği ve deniz hava gücünde uzmanlık geliştirmeyi gerektirdiğini kabul etmiş ancak güçlü bir donanma düzenleme planı Kore Savaşı nedeniyle iptal edilmiş ve daha sonra iç siyasi olaylarla sınırlandırılmıştır. 1958'de Başkan Mao, Çin'e "açık denizlerde deniz gücü" geliştirmesi çağrısında bulunmuştur. Çin'in ticari filosunun yeniden doğuşu, 1960'ların başında Çin'in bayrak filosunun sadece 470.000 GT'lik yaklaşık

33 Kozan Erkan, "Çin Halk Kurtuluş Ordusu Deniz Kuvvetleri'ne Bakış", *Defense Türk*, 30 Temmuz 2019, https://www.defenceturk.net/cin-halk-kurtulus-ordusu-deniz-kuvvetlerine-bakis, (Erişim Tarihi: 18 Ocak 2022).

200 gemi olduğu zaman başlamıştır. Oldukça dramatik bir şekilde Pekin-Moskova ideolojik anlaşmazlığının ağırlaşmasıyla Çin'in deniz gücünün büyümesi yavaşlamaya başlamıştır. 1960 yılına gelindiğinde deniz inşaat programı önemli ölçüde azalmış ve aynı yıl içinde Sovyet deniz teknisyenleri ve danışmanlarının hızlı bir şekilde geri çekilmiştir. Mao Zedong'un hem güçlü bir donanma hem de büyük bir ticaret filosu oluşturmak için yoğun tamamen gemi inşa programı çağrısında bulunduğu belirtilmiştir.[34] Öte yandan Soğuk Savaş Dönemi'nde Çin'in ekonomik başarısı hem büyüklüğü hem de uzun ömürlülüğü ile dikkat çekicidir. Deng'in 1978'deki ilk ekonomik reformlarından 2013'e kadar Çin ekonomisi %9'dan daha büyük bir yıllık büyüme oranına sahip on kat daha fazla genişlemiştir. Çin, "ilk ada zinciri" içinde deniz inkârı (denizi kullandırmama) ve bölgesel deniz kontrolü alanı kurmaya çalışmaktadır. Tayvan, ilk ada zinciri içinde Çin güney kıyı sularının merkezinde yer almaktadır. Bu coğrafi engeli ortadan kaldırmak için Çin askeri kapasitesini modernize etmiştir. Çin yükseldikçe genişleyen jeopolitik çıkarlar ve artan kaynak ve enerji talepleri, uluslardan deniz hatları üzerindeki kontrolünü güçlendirmesini talep etmektedir. Örneğin Çin'in ithal petrollerinin yüzde seksen beşi Malakka Boğazı'ndan geçmek zorundadır. 2003'ün sonlarında, eski Devlet Başkanı Hu Jintao Çin için "Malakka İkilemi" olarak adlandırılan sorunu açıklamıştır. Bu da deniz hatları sorununun, özellikle Malakka Boğazı'nın, Çin'in uluslararası ticareti ve enerji güvenliği için çok önemli olduğu anlamına gelmektedir. "Malakka İkilemi" tam olarak Çin'in de denizde serbest seyrüsefer konusundaki endişelerini dile getirmiştir. Ekonomik terörizmden kaynaklanan tehditler konusunda kesinlikle endişeler vardır.[35] Ancak "Malakka İkilemi", Çin'in Asya Pasifik'teki mevcut uluslararası düzen hakkındaki şikâyetlerine de değinmiştir. Çin'in gözünde, bazı ülkeler denizde deniz hegemonyasına sahiptir. Aslında Çin, uzun zamandır ABD'yi askerî ittifaklarını güçlendirerek ve bölgedeki varlığını artırarak deniz hatlarına hükmetmek ve Çin'i Asya Pasifik'te kontrol altına almakla suçlamıştır. Çin, Asya Pasifik'te yeni bir uluslararası düzen inşa etmek istemektedir çünkü mevcut olanı mantıksız görmektedir. Çin ayrıca denizde daha fazla ulusal çıkara sahip olmayı hak ettiğini düşünmektedir.

Çin donanması, esasen Sovyet muadilinin bir kopyasıydı. Komünistlerin, Çin iç savaşını kazanmasının ardından, Pekin'deki yeni rejim denizde ciddi bir güvenlik durumuyla karşı karşıya kalmıştır. 1980'lerin başından bu yana Çin, donanmasının genişlemesi ve modernizasyonu için önemli kaynaklar harcamıştır. 1990'ların başında PLAN, 50 yıllık kalkınma planının büyük tasarımlarını uygulama yolunda iyi görünüyordu. Hâlihazırda yaklaşık üç düzine muhrip ve fırkateyn işleten donanma, başka bir sınıfın son birimlerinin hizmete girmeye hazır olduğu yapım aşamasında iki yeni muhrip sınıfına sahipken üç fırkateyn sı-

34 Rahul Burman, "China's Naval Capabilities", *Economic and Political Weekly*, Cilt: 9, Sayı: 5 (2 Şubat 1974), Erişim Adresi: https://www.epw.in/journal/1974/5/our-correspondent-columns/china-s-naval-capabilities.html, (Erişim Tarihi: 18 Ocak 2022).

35 2003 yılındaki bir konferansta eski Başkan Hu Jintao, "Malacca İkilemi" dediği şeyin altını çizdi: Çin'in ticaretinin %80'i petrol ithalatı da dâhil olmak üzere 600 millik su yolundan geçiyor. Bu nedenle Çin'in endişesi, boğazda serbest seyrüsefer konusundaki tecavüzler hakkındadır.

nıfı gemi seri üretimdedir. Nisan 1990'da, PLAN'ın beşinci Han sınıfı nükleer enerjili saldırı denizaltısı (SSN) Huludao Tersanesi'nde denize indirilmiş ve iki yıl sonra Rusya'dan üç ila dört Kilo sınıfı, konvansiyonel motorlu saldırı denizaltısı (SSK) satın alınması için bir anlaşma imzalanmıştır. Ocak 1998'e kadar yaklaşık iki yıl süren müzakerelerden sonra Çin iki eski Sovyet Sovremennyclass muhribinin satın alınması için Rusya ile başka bir sözleşme yapmıştır.[36] Son 25 yıl Çin deniz gemisi inşaat politikaları göz önüne alındığında Çinli askerî liderler deniz gemi inşası harcamalarını artırmaya devam etme arzusunu ve yeteneğini, gemi inşa endüstrisinin yabancı deniz tersanelerine ve Çinli gemi yapımcılarının karmaşık tasarımlar ve sistem entegrasyonuna yerli teknik ustalık eğilimine kıyasla sahip olduğu maliyet avantajlarını dile getirmişlerdir. Çin, gelişmiş gemisavar, hava ve denizaltı karşıtı sistemler, sensörler ve komuta-kontrol ağları ile donatılmış daha büyük, çok görevli gemiler lehine eski, tek görevli savaş gemilerini hızla emekli etmektedir. Bu nedenle Çin deniz politikası hedefleri, PLA donanmasının hava savunmasını, gemisavar ve denizaltı karşıtı yeteneklerini önemli ölçüde yükseltecek yeni güdümlü füze kruvazörleri (CG), güdümlü füze avcıları (DDG) ve güdümlü füze fırkateynleri (FFG) üreten sağlam bir su üstü savaşçısı yapım programına girişmiştir. Çin'in askerî endüstrisi Mart 2002'de Varyag Çin'e varışla organize olmuştur. PLAN güçlerinin dönüşümünün ana örneği olarak Çin uçak gemisi. Bununla birlikte 27 Nisan 2004'te PLAN için inşa edilen iki yeni Sovremenny sınıfı muhribin ilki St. Petersburg'da başlatılmıştır. Bu arada Çin donanma gelişimi için bütçesini büyük ölçüde artırmıştır -görevlendirilen uçak gemisinin gösterdiği gibi.

Tarih, Çin'in denizden karadan çok daha büyük tehditlerle karşı karşıya olduğu konusunda uyarmaktadır. Çin, Afyon Savaşı Dönemi'ndeki tarihsel aşağılanmasından dış tehditlerle başa çıkabilmesi için güçlü bir deniz gücü hâline gelmesi gerektiği dersini almıştır. Çin'in genişleyen jeopolitik çıkarları ve artan enerji talebi de uluslardan deniz hatları üzerindeki kontrolünü güçlendirmesini talep etmektedir. Yapım aşamasındaki her büyük PLAN su üstü gemisi, ufuk üstü hedeflemeyi, denizaltı savunma harbi ve arama kurtarmayı desteklemek için bir helikopter inebilir şeklindedir. 2000'li yıllara gelindiğinde PLAN, öncelikle Çin silahları ve sensörleriyle donatılmış suüstü gemileri için Çin tasarımlarını kullanıyordu (bazı mühendislik bileşenleri ve alt sistemler o zamanlar ülkede ithal veya lisans olarak üretilmiş olarak kalmasına rağmen). Ayrıca geçmiş tasarımlar çağı, Çin'in deniz tasarımındaki teknolojik ilerlemesi, diğer modern donanmalarla uyumlu ve bazı durumlarda aşan bir seviyeye yaklaşmaya başladığından modern çok misyonlu muhrip, fırkateyn ve korvet sınıflarının üretimine yol almıştır.[37] Orta ve uzun vadede Çin ticari ve askerî gemi inşa endüstrisinin son birkaç on yıl boyunca çok hızlı bir aşamada devam edeceğini söyleyebiliriz

36 Marshall J. Beier, "Bear Facts and Dragon Boats: Rethinking the Modernization of Chinese Naval Power", *Contemporary Security Policy*, Cilt: 26, Sayı: 2, 2005, ss. 287-316, Erişim Adresi: https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/13523260500190393?needAccess=true. Bu makaleye erişmek için: https://doi.org/10.1080/13523260500190393, (Erişim Tarihi: 18 Ocak 2022).

37 "China Military Power Modernizing A Force t Fight And Win".

çünkü hükûmetleri gemi inşasını "ulusal stratejik amaçlar" açısından güç faktörlerinden biri hâline getirmektedir.[38] Çin, 1995 yılında dünya gemi inşa endüstrisinde üçüncü sırada yer almıştır ve XXI'nci yüzyıldan bu yana Güney Kore'den sonra ikinci sırada yer almaya devam etmektedir. Üç ana gösterge karşılaştırıldığında görülen büyük pazar payına rağmen Çin ile Güney Kore, Japonya ve Batı Avrupa ülkelerinin çoğu gibi diğer önde gelen gemi inşa ülkeleri arasında büyük bir boşluk vardır. Onlarla karşılaştırıldığında Çin araştırmalarda ve Uluslar arası Denizcilik Örgütünün (IMO) yeni düzenlemelerinin uygulanmasında geride kalmıştır. Çin'de, farklı gemi yapımcıları (devlete ait şirketler, özel şirketler, doğrudan yabancı yatırım şirketleri gibi) arasındaki farklar büyük kapasitelere sahiptir.[39]

Deniz ticareti küresel ekonominin can damarıdır. Mal ticaretinin yaklaşık %80'i, birçoğu Çin'de inşa edilen ve dünyanın dört bir yanındaki şirketlere satılan ürünler, deniz yoluyla taşınmaktadır. Yüzeysel olarak Çin'den konteyner gemileri ve tanker satın almak zararsız görünmektedir. Ne de olsa Çin, dünyanın en büyük ticaret gemisi üreticisidir. Yine de Çin tersanelerindeki ticari ve askeri faaliyetler arasındaki çizgiler giderek bulanıklaşmakta ve bu da yabancı sermayenin, Çin'in devam eden deniz modernizasyonunu desteklemeye yardımcı olup olmadığı konusundaki endişeleri artırmaktadır. Tersaneler, Nanjing ve Şanghay arasındaki Yangtze Nehri'nin yaklaşık 300 kilometrelik (km) bir bölümünde bulunan en ağır konsantrasyona sahip Çin kıyı şeridini işaret etmektedir. Bunlardan en büyüğü, Changxing Adası'nda bulunan ve genişleyen Çin Devlet Gemi İnşa Şirketinin (CSSC) bir yan kuruluşu olan Jiangnan Shipbuilding Group tarafından işletilen Jiangnan Tersanesi'dir. Yaklaşık 120 milyar dolarlık varlığıyla devlete ait CSSC, dünyanın en büyük ticari gemi üreticisidir.[40] 2018 ve 2020 yılları arasında Jiangnan, yarısından fazlası Çin ana karası veya Hong Kong dışındaki şirketler için olan, en az 49 ticari gemi inşa etme emri almıştır. Örneğin Tayvan'ın en büyük konteyner nakliye şirketi olan Evergreen Marine Corporation, Aralık 2018'de Jiangnan'dan toplam 124-140 milyon dolar maliyetle dört küçük konteyner gemisi satın almıştır. Anlaşma, şirketin Çin ana karasından ilk gemi inşa alımını işaret emiştir. Evergreen, Jiangnan'dan iki ek konteyner gemisi sipariş etmiştir ve bu gemi teslim edildikten sonra filolarının en büyükleri arasında yer alacaktır. Çin'in gemi inşa endüstrisi üzerinde yapılan son çalışmalar, çok çeşitli gemi boyutları ve

38 "Chinese Navy's 70th Anniversary Features Eye-Catching Large Vessels", *China Military Online*, 17 Nisan 2019, Erişim Adresi: http://eng.chinamil.com.cn/view/2019-04/17/content_9481025.htm#:~:text=Chinese%20Navy's%2070th%20Anniversary%20features%20eye%2Dcatching%20large%20vessels,-Source%20China%20Military&text=Both%20the%20Type%20055%20destroyer,as%20a%20major%20naval%20power, (Erişim Tarihi: 19 Aralık 2022)

39 Jianing Zheng, Hao Hu & Lei Dai, "How Would EEDI Influence Chinese Shipbuilding Industry?", *Maritime Policy & Management*, Cilt: 40, Sayı: 5, 2013, ss. 495-510, Erişim Adresi: https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/03088839.2013.797121?needAccess=true. Bu bağlantıya erişmek için: https://doi.org/10.1080/03088839.2013.797121, (Erişim Tarihi: 19 Aralık 2022).

40 Matthew P. Funaiole, "China's Opaque Shipyards Should Raise Red Flags for Foreign Companies", *CSIS*, 26 Şubat 2021, Erişim Adresi: Https://Www.Csis.Org/Analysis/Chinas-Opaque-Shipyards-Should-Raise-Red-Flags-Foreign-Companies, (Erişim Tarihi: 19 Aralık 2022).

türleri üreten 1.200'den fazla tersane tespit etmiştir.[41] Küresel denizcilik sektörü, farklı kıtalar ve ülkeler arasında malları, en uygun maliyetle taşıyarak dünya ticaretini kolaylaştırdığı için uluslararası ticarete yakından bağlıdır. Çin, on bir bin milden fazla kıyı şeridine ve altı binden fazla adaya sahip olmasına rağmen tarihsel olarak bir deniz gücünden ziyade kıtasal bir güç olmuştur. Çin'in gemi inşa endüstrisinin, Pekin'in 1978'de ekonomik reform ve açıklık politikalarına giriştiğinden bu yana çok sayıda ilerleme kaydettiği gözlemlenmektedir. Çin bugün çok sayıda savaş gemisi, denizaltı ve ticari gemi inşa etme kabiliyetine sahip oldu ve bu yeteneği hızlı bir şekilde elde etmiştir. Bu başarı hem Çin'in savaş gemileri hem de ticari gemi inşa endüstrisi üzerinde bir çalışma yapılmasını gerektirmektedir. Çin, herhangi bir modern donanmanın arzu edeceği tüm savaş gemileri sınıflarını inşa edebilmektedir.[42]

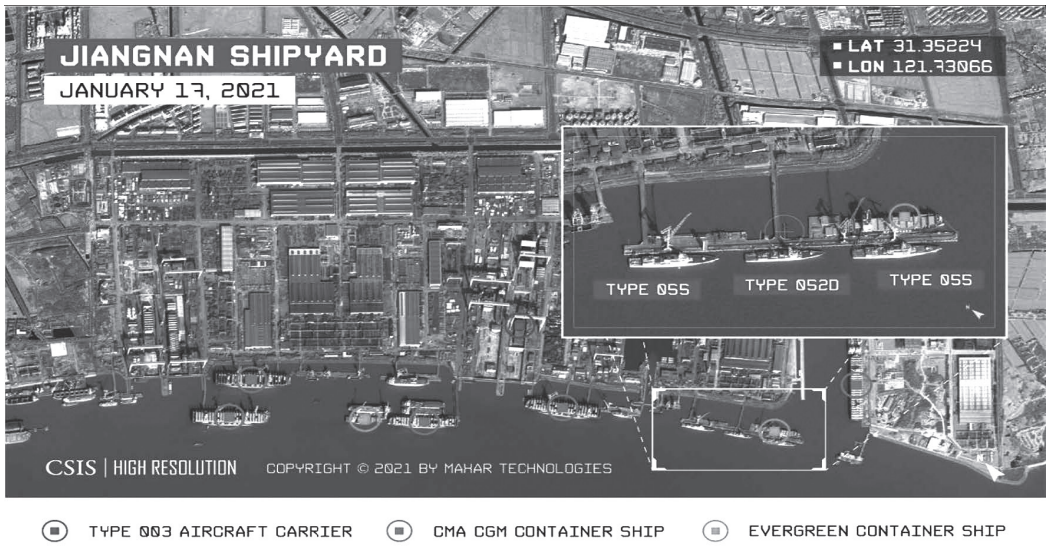

Şekil 15. Çin gemi inşa tersaneleri

Tarihte, Çin denizcilik geleneğinin zayıf olması sonucunda deniz gücü, Pekin'in ulusal hedeflerine ulaşmak için bir ortam olarak değil, daha ziyade yabancı emperyalist güçler için potansiyel bir istila rotası olarak değerlendirilmiştir. Nitekim XVIII. yüzyıldan günümüze bakıldığında Çin denizciliğinin gelişimi, yabancı donanmalarla önemli bir etkileşimle işaretlenmiştir. Çin'in küresel deniz gücü olmak yolundaki çabaları ülkenin ekonomik gelişimiyle yakından bağlantılıdır. Bu nedenle Çin'in devam eden ekonomik

41 "Chinese Naval Shipbuilding: An Ambitious and Uncertain Course", S. Erickson. Annapolis (ed.), (MD: Naval Institute Press, 2016).

42 Cdr S. Navaneetha Krishnan, "Analysis of Chinese Shipbuilding Industry: Strategic Lessons for India", *Maritime Affairs*, Cilt: 7, Sayı: 2, Kış 2011, ss. 66-84, https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/09733159.2011.641395?needAccess=true, To link to this article: https://doi.org/10.1080/09733159.2011.641395, (Erişim Tarihi: 20 Ocak 2022).

patlaması göz önüne alınarak deniz gücü modernizasyonunun devam etmesi beklenmelidir. Çin, en büyük nüfusa, en büyük iş gücüne, en çok milyoner ve milyardere, çoğu tarımsal üretime, en nadir toprak metalleri üretimine, en doğrudan yabancı yatırıma, çoğu ihracata, en fazla motorlu taşıt üretimine ve dünyadaki gemilerin üçte biri de dâhil olmak üzere çoğu endüstriyel üretime sahiptir. Bugün, Çin'in denize yönelmesi, gemi inşa pazarlarındaki çarpıcı başarısında, geniş ve genişleyen deniz ticaret filosunda, büyüyen balıkçı filosunda ve giderek modernleşen donanmasında açıkça görüldüğü gibi çok gerçektir. Bu arada ekonomi de denizcilik stratejisinin önemli bir nedenidir. Ekonomik kalkınma için yeni bir potansiyel alan olarak Çin sözde "mavi ekonomi"ye yani okyanusla ilgili ekonomiye çok önem vermektedir.

Yeni inşa, onarım ve dönüşüm tersaneleri de dâhil olmak üzere Çin'in tüm gemi inşa endüstrisi, en küçük nehir teknelerinden en büyük ticari gemi sınıflarını inşa edebilen çok sayıda tersane ve ilgili deniz üretim tesisinden oluşmaktadır. Çin'in gemi inşa endüstrisi üzerinde yapılan son çalışmalar, çok çeşitli gemi boyutları ve türleri üreten 1.200'den fazla tersane tespit etmiştir. Kuruluşundan bu yana Çin'in gemi inşa endüstrisi her zaman PLAN için gemi yapımında yer almıştır. Çin'in gemi inşa endüstrisinin dışında havacılık ve elektronik endüstrisindeki fabrikalar ve Ar-Ge enstitüleri, karadan karaya füze ve karadan havaya füze sistemlerinin deniz varyantlarını üreterek deniz gelişimine katkıda bulunmaktadır. Bunlar arasında C-801 ve C-802 sahil koruma seyir füzeleri ve HQ-61, HQ-7 ve hava savunması için LY-60N SAM sistemleri yer almıştır. Deniz tasarımı ve üretimindeki bu gelişmeler yeni nesil muhriplerle devam etmiştir. Yeni muhriplere ek olarak Çin'in Şanghay'daki Hudong Tersanesi ve Guangzhou'daki Huangpu Tersanesi şu anda yeni "Tip 054 sınıfı" fırkateynler inşa etmektedir.[43] Gemi kaynaklı silahlar açısından Tip 055 güdümlü füze muhribi, 112 dikey fırlatma lançerinde taşınan Tip 052D ile aynı genel amaçlı füze dikey fırlatma sistemini kullanır. CJ-10 seyir füzesi, YJ-12, YJ-18 ve YJ-83 gemisavar füzelerinin yanı sıra HHQ-9 ve HHQ-16 hava savunma füzelerini fırlatabilir. Bunlar arasında en dikkat çekici CJ-10 seyir füzesi, ilk kez Çin'in deniz platformlarına monte edilmiştir. 500 kilograma kadar bir füze başlığına sahip ve 1500 kilometre uzaklıktaki kara hedeflerini vurmak için kıyı bombardımanı yapabilmektedir. Bu tespitten hareketle, kanaatimizce, Çin karar alıcı mekanizmalarının, yol haritasının tespitinde PLAN modernizasyonun stratejik hedeflerini doktrinel anlamda açıklamak gerekirse Çin'in askeri gücünü kıtalar arası uzaklıklara taşıyabilecek yeni savaş gemileri, denizaltılar ve diğer deniz platformların üretim ve eğitimini güçlü bir askeri, ekonomik ve siyasal gereksinimin benimsendiğini söylemek mümkündür. Geçmişte PLAN, kıyıdan 200 deniz mili kadar uzanan bölgeyi denizlere

43 Evan S. Medeiros, Roger Cliff, Keith Crane ve James C. Mulvenon, "A New Direction for China's Defense Industry", *RAND Corporation*, 2005, ss. 110-154.

yakın olarak tanımlamıştır. Yakın denizler arasında Sarı Deniz, Doğu Denizi, Güney Denizi, Spratlys ve Tayvan, Okinawa Adaları zincirinin içindeki ve hemen ötesindeki sular ve Pasifik Okyanusu'nun kuzey kısmı bulunmaktadır. Çin'in deniz doktrini stratejik çerçevesinin kararlı kıyı savunması, deniz harekat savaşı ve denizde gerilla savaşı gibi temelleri ilan edilmiş ve yeni zorluklar için büyük değişikliklerle kabul edilmiştir Bu kararlılıktan, bize göre alınacak mesajın, PLAN modernizasyonunun stratejik hedeflerini açıklamak için Çin'in karar mekanizmalarının yol haritasının belirlenmesinde Çin'in askerî gücünü kıtalar arası mesafelere taşıyabilecek yeni savaş gemileri, denizaltılar ve diğer deniz platformlarının üretimi ve eğitiminin güçlü bir askerî benimsediğini söylemek mümkündür. Çin donanması deniz kaynaklı ticaretinin güvenliğini sağlayabilir. Böyle bir hedefi göz önünde bulundurarak Çin'in sadece Güney Çin Denizi ve diğer yakındaki sularda değil, aynı zamanda ticaretinin güvenliğinin korkabileceği tüm alanlarda denizi kontrol etmek için güçlü bir kapasite geliştirmesini gerektirecektir çünkü gelen deniz hatların sadece son bölümünü veya gidenlerin ilk segmentini korumak çok mantıklı olmayacaktır.

PLAN, planlı görevlerini icra edebilmek için hava gücü ve denizaltı kuvvetlerin hızla takviye edecektir. Çin deniz kuvvetlerinin modern su üstü muharebe gücünü takviye edebilecek hava savunma ve savaş gemilerine refakat görevleri icra edebilecek uçak, su üstü deniz platformları, uçak gemisi, denizaltıların daha da sayısal ve niteliksel gücünün artarak, makalede izah edilen Mahan Doktrini kriterlerini, Çin Ordusu'na tatbik edecek bir gemi inşa politikasının gelecek on yıllarda daha da şiddetlenmesi beklenebilir.

5. KÜRESEL DENİZ GÜÇLERİ İLE ÇİN DENİZ GÜCÜNÜN KUVVET MUKAYESESİ

Deniz silah sistemlerinin yeteneği, görev hazırlık dereceleri, filo profili, ekonomik ve ticari filonun açık denizde ve kıyı güvenliğinde savunma ve saldırı yetenekleriyle de sınıflandırılır. Devletler askerî güç parametreleri bağlamında her ne kadar teknoloji ve istatistiksel karşılaştırmalara odaklansa da deniz gücü, ülkenin coğrafi konumu, jeopolitik yapısı, algıladığı tehdit parametreleri, gemi inşa sektöründeki teknolojik üretim ve donanım birikimi, ekonomik ve siyasi özelliklere sahip karmaşık bir olgu olduğu için deniz kapasitesinin sadece bir parçasını oluşturur. Bir devletin deniz gücünün stratejik analizi, kapsamlı bir değerlendirme, çok yönlü bir yaklaşım gerektirir. Bu bağlamda Çin deniz gücü, askerî gemi sayısı olarak 300 gemiye ulaşarak 287 gemisi olan Amerikan donanmasını geride bırakmış ve dünyanın en büyük donanması hâline gelmiştir. Çin Deniz Kuvvetlerinin gemileri arasında 23 muhrip, 59 fırkateyn ve 37 korvet mevcut. Pekin yönetiminin 76 da denizaltısı bulunmaktadır.

Sualtı gemileri arasında uzun menzilli nükleer füze taşıyabilen denizaltılar yanında nükleer, elektrikli ve dizel denizaltılar bulunmaktadır. ABD ve Çin'in ardından gelen Rusya'nın 83, İngiltere'nin 75 ve Avustralya'nın 45 gemisi vardır. Çin donanmasının gemi sayısı İngiltere, Hindistan, İspanya ve Almanya'nın toplamından daha fazladır. Çin donanması denizaltı kuvvetleri, su üstü kuvvetleri ve deniz piyade kuvvetleri olarak 3 birimden oluşuyor. Operasyonel olarak ise üç filoya ayrılmış durumdadır: Qingdao merkezli Kuzey Denizi filosu, Ningbo merkezli Doğu Deniz filosu ve Zhanjiang merkezli Güney Denizi filosu. Toplam askerî personel sayısının yaklaşık 250 bin kişi olduğu tahmin edilmektedir. Çin deniz piyadeleri, kendi karargâhı ile ayrı bir kolordu olarak konsolide edilmiştir ve bunların sayısı yaklaşık 25 bin kişidir. Hepsi 7 tugay hâlinde gruplandırılmıştır: özel operasyonlar, mekanize, üç hafif ve iki amfibi. Deniz havacısı sayısının 26 bin kişi olduğu tahmin edilmektedir.

Şekil 16. Çin donanması savaş gemileri

Çin'in deniz modernizasyonunu öncelikle Pekin'in uzun zamandır beklenen küresel güç projeksiyonu yeteneğinin hızlı bir şekilde kazanılması ve Çin'in yükselen ekonomik ve askerî gücünü dış politikaya yansıtmak amacıyla denizi kullanma isteğinden söz edilebilir. Ancak Çin askerî ve siyasal eliti, bu maksatla deniz gücüne destek verebilecek ve hava kuvvetleri ile uzay gücünü eş zamanlı olarak deniz kuvvetleri ile organize olarak sahaya yansıtmayı amaç edinmiştir. Bir başka ifade ile Çin deniz kıyılarının güvenliği ile ticaret filosunun korunmasında görev elan her tür su üstü ve denizaltı platformlarının küresel düzlemde hava kuvvetleri ve uzay gücü ile korunmasını sağlamak asli amaç olarak belirlenmiştir. Bu bağlamda Çin deniz kuvvetleri, deniz ulaşım hatlarının genel ve daimi komutası için bir savaşta bir şans verebilecek bir donanma inşa ederek geniş bir kapasite ve platform yelpazesine ihtiyaç duymaktadır. Çin'in askerî modernizasyon

çabalarının, deniz kuvvetlerin modernizasyon çabaları da dâhil olmak üzere daha geniş veya uzun vadeli hedefleri şunlardır:

- Çin'in bölgesel askerî liderlik iddiasını güçlendirmek, ABD'nin bölgesel askeri etkisini zayıflatarak güçler dengesindeki rekabete hâkim olmak ve bölgeden ABD'nin askerî güçlerinin nihai anlamda geri çekilmesini teşvik etmek
- Çin denizindeki egemenlik ve toprak anlaşmazlıklarında Çin'in iddialarını savunmak, tartışmalı deniz yetki alanlarındaki petrol, gaz veya maden arama haklarının korunmasını sağlamak
- Çin ekonomisi için gerekli olan deniz ticaret ve ulaşım hatlarının kesintisiz korumaya alarak Çin'in petrol/gaz ithalatı ile ihracat mallarının güvenliğini teminat altına almak.

Çin'in stratejik hedefinin yakın vadede ilk ada zinciri içinde deniz kontrolü alanı, uzun vadede ise ikinci ada zinciri içinde deniz inkâr kabiliyeti alanı oluşturmak olduğu iddia edilmektedir. Bu hedeflere ulaşmak için Çin, Soğuk Savaş'ın sona ermemesinden bu yana deniz ve hava kuvvetlerinin modernizasyon programına girmiştir. Coğrafi olarak Çin'in dışa dönük denizcilik stratejisinde üç yön vardır: Doğu Çin Denizi, Güney Çin Denizi ve Hint Okyanusu. Jeopolitik değerleri göz önüne alındığında Çin, dünya pazarlarına ve kaynaklar ve enerji arzı kanallarına girişleri sağlamak için üç deniz içinde güçlü tutmak için politikalar geliştirmeye kararlıdır. Çin'in denizcilik politikası, Çin'in dış politikasının ayrılmaz bir parçası olmuştur ve bu da en iyi "proaktif katılım" olarak nitelendirilebilir. Bununla birlikte Çin'in denizcilik stratejisinin hedefleri ve alanları hakkında şu ana kadar net bir tanım yoktur. PLA, 2020 boyunca iddialı modernizasyon hedeflerini sürdürmeye, büyük organizasyon reformlarını iyileştirmeye ve bu hedefler doğrultusunda mücadeleye hazırlığını geliştirmeye devam etmiştir. Bu hamle neticesinde PLA'nın etki alanları, giderek daha karmaşık uzay, karşı alan ve siber yetenekler arasında ortak uzun menzilli hassas saldırılar gerçekleştirme yeteneklerini geliştirmesini ve nükleer kuvvetlerinin büyük ölçekli genişlemesini hızlandırmasını içermektedir. 2020'de Çin Komünist Partisi (CCP), PLA modernizasyonu için yeni bir kilometre taşı açıklamıştır. Buna göre 2027'de PLA'nın yeteneklerinin modernizasyonu olarak "akıllılaştırılmış" savaş için bir sistem ağı meydana getirilmesinin hedeflendiği geniş ölçüde anlaşılmıştır. Bu hedefe bakıldığında PLA'nın 2027 modernizasyon hedefleri, Pekin'e Tayvan'daki bir durumda daha güvenilir ölçüde askeri müdahale seçenekleri sağlayabileceği varsayılmaktadır.[44]

Pekin'in denizlerdeki askeri kuvvetleri son beş yılda çok aktif hâle gelmiştir. Çin savaş gemilerinin ve Halk Kurtuluş Ordusu Donanması'nın küresel deniz konuşlandırmalarının sayısı giderek artmaktadır. Bu nedenle Çinliler hem devam eden lojistik yeteneklerini hem de uzun mesafeli dağıtımlarını kolaylaştırmak için gereken küresel altyapıyı

44 Çin Halk Cumhuriyeti'ni İçeren Askerî ve Güvenliksel Gelişmeleri 2000 Mali Yılı için Ulusal Savunma Yetkilendirme Yasası.

iyileştirme ihtiyacını giderek daha fazla karşılamaktadır. Çin son altı yılda ilk ada zinciri içindeki uluslararası sulara veya Pekin'in Çin'in Mavi Toprakları olarak adlandırdığı uluslararası sulara tek taraflı genişlemesi, Hint Pasifik bölgesindeki stratejik güç dengesini önemli ölçüde değiştirmiştir. Bu stratejik denge, Çin Halk Cumhuriyeti (ÇHC) lehine ve Amerika'nın güvenlik ve çıkarlarına karşı değişmiştir.

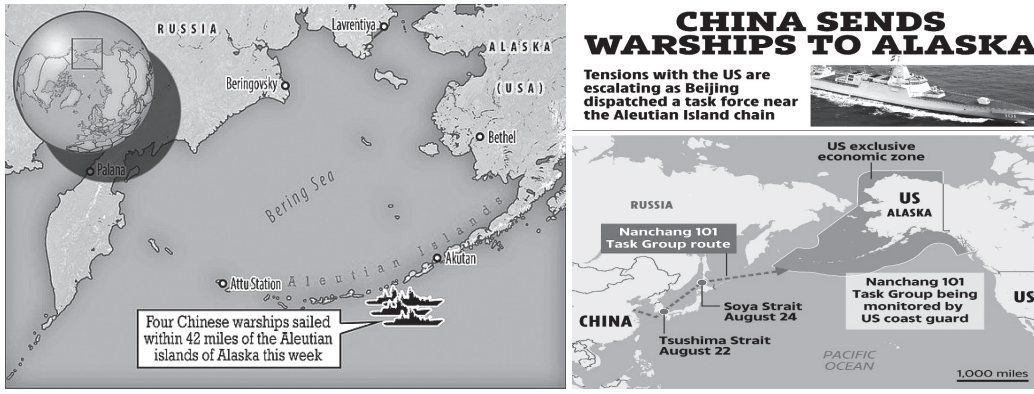

Şekil 17. Çin Donanması Alaska açıklarında: ABD'ye mesaj mı?

ÇHC, modern mavi deniz donanması inşa etmenin yanı sıra küresel güvenliğe giderek artan bir tehdit oluşturan çok çeşitli istikrarsızlaştırıcı eylemlerde bulunmuştur. Bu eylemler arasında ABD'nin müttefiki olan Filipinler'in münhasır ekonomik bölgesi (EEZ) içinde yer alan Mischief Resifi de dâhil olmak üzere Güney Çin Denizi'nde deniz-hava üslerinin inşası, Japonya yakınlarındaki Doğu Çin Denizi'nde bir hava savunma tanımlama bölgesi (ADIZ) ilan etmesi, Senkaku Adaları üzerindeki egemenlik iddiaları ve dünyanın en eski daimi uluslararası hakem organı olan Daimi Tahkim Mahkemesinin (PCA) yetkisini kesin bir şekilde reddetmesi yer almaktadır. Tehditkâr eylemler arasında Çin'in Batı Pasifik, Güney Pasifik ve Hint okyanuslarında benzeri görülmemiş ve artan deniz operasyonları da yer almaktadır. Akdeniz ve Baltık Denizi, Kuzey Kutbu, Antartika ve son olarak Atlantik Okyanusu bu noktada göze çarpmaktadır. Bu eylemler, Çin'in gelecekteki deniz politikaları ve eylemlerinin açık deneye dayalı göstergeleridir. Bu niyetler ve eylemler, Çin'in askerî güçlerini, özellikle donanmasını, hava kuvvetlerini, füze kuvvetlerini ve hızla genişleyen deniz piyadelerini, ABD ulusal çıkarlarına karşı duran yeni bir küresel düzenin hakemleri olarak konumlandırmaktadır.[45] Örneğin 2009 yılı Çin donanmasının deniz görev sorumluluk alalarının ve askerî faaliyetlerin genişlemesi ve gelecekteki rolüne ilişkin büyüyen bir tartışmaya ipucu vermiştir. Çin,

45 James E. Fanell, "Asia Rising: China's Global Naval Strategy and Expanding Force Structure", *Naval War College Review*, Cilt: 72, Sayı: 1, Kış 2019, Erişim Adresi: https://digital-commons.usnwc.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=7871&context=nwc-review, (Erişim Tarihi: 20 Ocak 2022).

Somali kıyılarından bir PLAN filosu sevk etmeye karar vermiştir. Bu da Zheng'in altı yüzyıl önce Doğu Afrika'ya yaptığı yolculukları açıkça tekrarlayan ve medya tarafından bu şekilde ele alınan bir eylemdi. 2009 yılında Pekin hem ÇHC'nin hem de PLAN'ın 60. yılını kutlamıştır.[46]

	CHINA	UK	France	Japan	India	Russia	UNITED STATES
Carriers	2	2	1	2 (Izumo class being adapted for F-35B aircraft.)	2	1	11
Aegis-like Destroyer	36	6	2	12	4	0	90 (CG and DDG)
Modern Frigate (FFG)	30	13	8 (FREMM)	0	4	12	0 (25 LCS are not FFG's)
Large Amphibious	9	5	3	3+2 DDH	1	0	34
Combat Logistics	10	3	3	5	5	3 very old	30
SSN	8	6	5	0	1	17+8 SSGN	53+4 SSGN
SS	30 (Song 8/Yuan 22)	0	0	22	16	19	0
SSBN	6	4	4	0	1	13	14
TOTAL	131	39	26	44	33	73	236 (plus 25 LCS)

Şekil 18. Küresel deniz güçleri ile çin deniz gücünün kuvvet kapasitesi
Kaynak: Rear Admiral Michael A. McDevitt, U.S. Navy (Retired): "China's Navy Will Be the World's Largest in 2035", U.S. Naval Institute, February 2020, Vol. 146/2/1,404, https://www.usni.org/magazines/proceedings/2020/february/chinas-navy-will-be-worlds-largest-2035

Wall Street Journal'daki habere göre Çin, Afrika'nın batı kıyısında savaş gemileri ve denizaltılar için yeni deniz üsleri kurarak Atlantik Okyanusu'na hâkim olmayı planlamaktadır. ABD'nin gizli istihbarat raporları, Çin'in küçük Orta Afrika ülkesi Ekvator Ginesi'nde Atlas Okyanusu'ndaki ilk kalıcı askerî varlığını kurma niyetinde olduğunu göstermiştir. ABD'nin Afrika Kuvvetleri Komutanı (AFRICOM) Stephen Townsend, Nisan ayında, Senato'da yaptığı konuşmada Çin'den gelen en önemli tehdidin Afrika'nın Atlantik kıyısındaki askerî açıdan yararlı bir deniz tesisi olacağını ifade etmiştir.[47] Pekin'in son yıllarda bir dizi Afrika ülkesine 60 milyar dolarlık altyapı ve kalkınma kredisi sözü verdiği biliniyor.[48] Yukarıda kısaca bahsedilen, Çinli liderler Çin'in uzun vadeli askeri modernizasyon

46 Jun J. Nohara, "Sea power as a Dominant Paradigm: the Rise of China's New Strategic Identity", *Journal of Contemporary East Asia Studies*, Cilt: 6, Sayı: 2, 2017, ss. 210-232, https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/24761028.2017.1391623?needAccess=true, To link to this article: https://doi.org/10.1080/24761028.2017.1391623,

47 General Stephen Townsend, Pekin'in Batı Afrika'da denizaltılara veya uçak gemilerine ev sahipliği yapacak bir liman istediğini ve kıyıdaki ülkelere yaklaşıp yaklaştığını ifade etmiştir. Townsend, "Çinliler Afrika'daki belirli ülkelerde ABD'yi geride bırakıyor." dedi. "Liman projeleri, ekonomik çabalar, altyapı ve bunların anlaşmaları ve sözleşmeleri gelecekte daha fazla erişime yol açacaktır. Bahislerini riske atıyorlar ve Afrika'ya büyük bahisler oynuyorlar." Çin, artan iddialılığın bir işareti olarak Hawaii'nin yaklaşık 1,800 mil güneybatısında Pasifik Okyanusu'ndaki uzak bir adada bir uçak pisti ve köprüyü yükseltme planları da hazırladı. "China Eyes Two New Foreign Bases to Cement Growing Naval Power", *The Times*, 7 Mayıs 2021, Erişim Adresi: https://www.thetimes.co.uk/article/china-eyes-two-new-foreign-bases-to-cement-naval-power-t70vqclsv, (Erişim Tarihi: 20 Ocak 2022).

48 Lolita C. Baldor, "China is Looking to Increase İts Navy's Access to the Atlantic, top US Commander in Africa says", *Business Insider*, 6 Mayıs 2021, Erişim Adresi: https://www.businessinsider.com/china-wants-navy-access-africa-west-coast-africom-commander-says-2021-5, (Erişim Tarihi: 20 Ocak 2022).

programını büyük güç statüsü elde etmek için gerekli olarak nitelendirmektedir. Temel olarak Xi Doktrini, Asya Pasifik bölgesini "Çin'in arka bahçesi" yapmaya çalışmıştır. Buna göre Güney Çin Denizi artık anlaşmazlık içinde olmayacak, sadece Güney Çin Denizi olacaktır. Böylece Devlet Başkanı Xi Jinping, Çin'in "denize daha fazla ilgi vermesi, denizi anlaması, denizi stratejik olarak yönetmesi ve Çin'in deniz gücü olma çabalarını desteklemek için sürekli olarak daha fazla çaba sarf etmesi" gerektiğini savunduğu yüksek profilli bir çalışma oturumunda Hu'nun vizyonunu daha da ileriye taşımıştır.[49] Bununla birlikte Çin'in ortaya çıkan yeni deniz gücünü bazı stratejik perspektifler olarak kabul etmek, askerî siyasi karar vericinin paradigma dönüşüm araçları için liderlik rolüne uyum sağlamak için stratejik normları, değerleri, kurumları ve denizcilikle ilgili kuruluş reformlarını değiştirmeyi gerektirecektir. Stratejinin uygun bir analizine başlamadan önce ilk olarak erişim karşıtı/alan inkârı (A2/AD) olarak adlandırdığı şey üzerinden askerî müdahaleyi caydırarak dış güçleri uzak tutmaya çalıştığını belirlemek gerekir ki özünde güç projeksiyonunun maliyetlerini bir saldırgan için kabul edilemez hâle getirir. Xi Jinping, Çin'in finansal, petrol, madencilik ve diğer ticari çıkarlar da dâhil olmak üzere yabancı kıyılarda geniş bir çıkar yelpazesini koruyabilmesini talep etmiştir. Diğer ülkeler gibi Çin de donanmasını işbirlikçi deniz diplomasisinin bir aracı olarak kullanmaktadır. Liman ziyaretleri ve diğer angajmanlar, yabancı donanmalara, devlet adamlarına ve halka mesajlarını göndermektedir. Çin'in denizaşırı çıkarları hem karada hem de denizde bulunmaktadır. Karada en önemli çıkar, Çin vatandaşlarının güvenliğini korumaktır. Ancak Çin'in 2015 Ulusal Savunma Teknik Raporu'ndan da anlaşılacağı gibi ÇHC, orduyu Çin kurumlarını ve yurt dışındaki varlıkları korumakla da görevlendirmiştir.[50]

Çin deniz kuvvetleri, öncelikle Pekin'in deniz doktrininde erişim karşıtı bir doktrine doğru önemli bir değişimin içinde olduğu izlenebilir. Son çabalar haklı olarak Çin donanmasının PLAN askerî stratejisi ve doktrininde "erişim karşıtı" veya "karşı müdahale" yeteneklerine sahip olmayı hedeflediğini savunmuştur. Çin'in doktrinsel değişimi, Tayvan da dâhil olmak üzere Doğu Asya denizlerindeki kapsamlı Çin iddialarını korumaktan çok daha büyük bir amaca hizmet etmektedir. Başarıyla uygulanan bir erişim karşıtı strateji, Doğu Asya'yı "dış" müdahaleden yalıtma potansiyeline sahiptir ve Çin'i dengelemek için yerel bir akran rakibinin yokluğunda, Pekin'in bölgedeki hegemonik hedeflerine mükemmel bir şekilde hizmet edeceği ileri sürülmüştür.[51] ABD Dışişleri Bakanlığının 2002 yılı

49 Nick Danby, "China's Navy Looms Larger", *Harvard Political Review*, 5 Ekim 2019, Erişim Tarihi: https://www.hoover.org/research/article-chinas-navy-looms-larger, (Erişim Tarihi: 20 Ocak 2022).

50 Information Office of the State Council, "China's Military Strategy", Mayıs 2015, Erişim Adresi: www.china.org.cn/china/2015-05/26/ content_35661433.htm, (Erişim Tarihi: 18 Kasım 2019).

51 Yves-Heng Lim, "Expanding the Dragon's Reach: The Rise of China's Anti-access Naval Doctrine and Forces, *Journal of Strategic Studies*, Cilt: 40, Sayı: 1-2, 2017, ss. 146-168, Erişim Adresi: https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/01402390.2016.1176563?needAccess=true, To link to this article: https://doi.org/10.1080/01402390.2016.1176563, (Erişim Tarihi: 20 Ocak 2022).

uzun vadeli güç projeksiyonları, stratejik boyutlar ve hedefler hakkındaki değerlendirmesinde Çin daha geniş bir "deniz kontrolü" stratejisine geçerse birincil göstergeler şunları içerecektir: bir uçak gemisinin geliştirilmesi, sağlam denizaltı karşıtı savaş yeteneklerinin geliştirilmesi, gerçek bir alan antihava savaşı yeteneğinin geliştirilmesi, çok sayıda nükleer saldırı denizaltısının satın alınması, etkili denizcilik C4ISR geliştirilmesi.[52] Bir diğer önemli argüman ise Çin'in Doğu Asya'daki "ABD deniz ablukasını aşmak" için Atlantik'te daha aktif bir rol oynaması gerekebileceğidir? 2014'ten bu yana Çin donanmasının Güney Atlantik'teki faaliyetlerinin liman ziyaretlerinden ve büyük ölçüde sembolik ortak tatbikatlardan denizde bağımsız operasyonlara evrildiğini hatırlamalıyız. Çin, Güney Atlantik'te bu ustalık inşa etmek için ilk adımları atmıştır. Zamanla Güney Atlantik'e PLAN dağıtımlarının maddesi daha karmaşık hâle gelmiştir. Ana vatandan uzak mesafelerde çalışırken donanmalar mürettebatı dinlendirmek ve gemileri ikmal etmek için yabancı limanlara erişim gerektirir. Çin, Ağustos 2017'den bu yana Afrika Boynuzu'nda, Cibuti Limanı'nda bir destek üssü olarak bulunmaktadır.[53] Ancak Batı Afrika'da bir deniz tesisine sahip değildir. Bunun yerine PLAN, Güney Atlantik operasyonlarını sürdürmeye yardımcı olmak için dost yabancı limanlara güvenmiştir. PLAN'ın olayları düzenlemesinin güney Afrikalıları desteklemek için olduğu açıktır. Çinliler; ABD'nin, Asya Pivotu'nun bir sonucu olarak Çin'in denizcilik faaliyetleri için alanının ciddi şekilde kısıtlandığını savunmuşlardır. Buna karşılık Çin denizaltı gücü sadece Hint ve Pasifik okyanuslarında değil, Atlantik ve Arktik Okyanuslarında da çalışmalıdır.[54]

Bir diğer stratejik değişim parametresi olarak Pekin'in Monroe Doktrini çerçevesinde arka bahçesi olarak ilan ettiği Güney Amerika'da ekonomik yatırımları, Küba ile diplomatik ilişkilerin kurulamasına yol açmıştır. Çin, Brezilya, Meksika ve Arjantin, Venezüela ile petrol rezervlerinin üretimi antlaşmaları yapmıştır. Pekin bu ülkeler ile demiryolu ve otoban sözleşmeler yaparak; kıtasal ölçekte bakır, demir ve diğer ham madde kaynaklarının Çin ekonomisine transferi için dev ortaklık projeleri başlatmıştır. Çin aynı kararlılığını Şanghay Örgütü içinde de göstererek Putin'e rağmen, Rusya'yı Avrasya ve Antarktik bölgelerinde Kazakistan, Türkmenistan ve Sibirya'da ekonomik ve siyasal nüfuz alanını güçlendirmeye devam etmektedir. İlk nükleer patlamasından bu yana Çin'in nükleer silah politikası "İlk Kullanım Yok" (NFU) olarak ilan edilmiştir. Deniz tabanlı nükleer silahlar, bölgelerine daha yakın (kara tabanlı ICBM'lere kıyasla) gerçekleşen fırlatmalar nedeniyle

52 Annual Report Congress China Military Developments 2002.

53 Denizde etkin bir şekilde çalışmak için savaş gemileri, okyanus ortamı hakkında ayrıntılı bilgi gerektirir. Denizin üstünde ve üstünde, deniz kuvvetleri, hava ve atmosfer koşullarının doğru tahminlerine, yüzey akıntılarının hızına ve yönüne ve dalga yüksekliğine ihtiyaç duyulur. Bu faktörler, temel gemi navigasyonundan silah ve sensör kullanımına kadar her şeyi etkiler. Deniz kuvvetleri aynı zamanda denizin altındaki çevre hakkında da bilgi gerektirir: deniz tabanının derinliği ve dış hatları (batimetri) ve tuzluluk, sıcaklık ve hız gibi dinamik parametreler ve denizaltı savaşı yürütmek için hayati önem taşıyan yer altı akıntılarının ve iç dalgaların yönü.

54 Ryan D Martinson, "China as an Atlantic Naval Power", *The RUSI Journal*, Cilt: 164, Sayı: 7, 2019, ss. 18-31.

bir düşman için mevcut reaksiyon süresini azaltır. Fırlatmaların yönü de değiştirilebilir ve beklenen saldırı yönlerine odaklanmak daha kolay olan herhangi bir füze savunma sistemine daha büyük bir zorluk teşkil edebilir. Çinli stratejistler, Nükleer Silahların Yayılmasının Yasaklanması Anlaşması'na (NPT) imza atan diğer tüm nükleer silah devletlerinin, deniz tabanlı nükleer silahların nükleer duruşundaki rolünü artırdığı ve ulusal nükleer caydırıcı sistemlerdeki deniz tabanlı nükleer kapasitenin oranının artmaya devam edeceği eğiliminden de etkilenmişlerdir. Çinli stratejistler, "stratejik nükleer füzelerle donatılmış nükleer denizaltıların en ideal nükleer misilleme kabiliyeti türü olduğuna" dikkat çekmektedir."[55] PLAN'ın karmaşık ortak operasyonlar yürütmek, büyük ölçüde gelişmiş komuta ve kontrol uygulamak ve modern silahları etkin bir şekilde kullanmak için daha iyi eğitimli, daha dünyevi bir subay kadrosuna ihtiyaç duyduğuna karar verdiğinin altı çizilmelidir.

6. ÇİN-RUSYA ORTAKLIĞI VE REKABETİ

Sovyetler Birliği'nin 1990'lı yıllarda dağılmasıyla Orta Asya'da dikkat çekici birtakım jeopolitik dönüşümler yaşanmıştır. Sovyetlerin tarih sahnesinden çekilmesi, stratejik öneme sahip bu bölgede hâkimiyet kurmak isteyen, birbiriyle rekabet hâlindeki yeni güçlerin ortaya çıkmasına ve mücadelesine sebep olmuştur. Bölge, stratejik ehemmiyetinin yanında ekonomik anlamda da oldukça değerli kaynaklara ev sahipliği yaptığından zaman içinde rekabetin siyasi ve ekonomik boyutu yanında jeopolitik boyutu da öne çıkmıştır. Son yıllarda ABD faktörünün de etkisiyle her alanda gelişen Rusya-Çin ilişkileri, buna karşın uzun vadede iki ülkenin karşılıklı olarak çıkarlarının, tehdit altında olacağı bir rekabet potansiyeli de taşımaktadır. 2001 yılında Rusya Federasyonu ile Çin arasında imzalanan Dostluk Anlaşması, iki ülke arasındaki ilişkileri yeni bir boyuta taşımıştır. Sovyet lideri Kruşçev Dönemi'ndeki gerginlikler çoktan geride bırakıldığı gibi o dönemden itibaren gündemde olan sınır anlaşmazlığı çözüldü ve taraflar çok yönlü iş birliği geliştirmeye başlamışlardır. Dört bin kilometreden daha uzun bir sınıra sahip bu iki ülke, birçok açıdan birbirlerini tamamlar özelliklere sahiptir. Dünyada en büyük topraklara sahip Rusya Federasyonu, askerî açıdan büyük bir güç teşkil ederken dünyada en büyük nüfusa sahip Çin, ekonomi alanında liderlik konumunda bulunmaktadır. BM Güvenlik Konseyinin daimî üyesi Rusya ile Çin'in, ABD gibi ortak düşmanlarının olması ise aralarındaki işbirliğinin yanı sıra uluslararası arenada da birlikte hareket etmelerini sağlamaktadır. Rusya ile Çin arasındaki ticaret hacmi, tüm dünyada yaşanan ekonomik durgunluğa rağmen her geçen sene artmaktadır. 2016'da

55 Amit Ray, "Forecast of Chinese SSBN Force Levels", *Journal of the National Maritime Foundation of India*, Cilt: 15, Sayı: 2, 2019, ss. 44-58, Erişim Adresi: https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/09733159.2020.1712000?needAccess=true, (Erişim Tarihi: 15 Ocak 2022).

iki ülke arasındaki ticaret hacmi, 70 milyar dolarken 2019'da 110 milyar dolara yükselmiştir. 2019 yılının sonunda ise Doğu Sibirya'daki doğal gazı Çin'e ulaştıracak boru hattı (2024'te hattın kapasitesi yılda 38 milyar metreküpe çıkarılacak.) hayata geçirildi. Bu proje iki taraf açısından da büyük önem arz etmektedir. Yıllık 125 milyar metreküplük ithalat yapan Çin'in enerji kaynaklarına ihtiyacı artarken Rusya, ABD baskısı altında Rusya'ya bağımlılığı azaltmaya çalışan AB ülkelerine alternatif müşteri aramaktadır. Aynı şekilde Çin de aslında istikrarsız Orta Doğu bölgesindeki ülkelere bağımlılığını azaltmaya ve enerji güvenliğini sağlamaya çalışmaktadır. 50 milyar metreküp kapasiteye sahip Sibirya'nın Gücü-2 adlı boru hattı inşasının gündemde olması, Rusya'nın ayrıca Çin'e petrol ve sıkıştırılmış gaz satması da bu alandaki iş birliğinin her iki tarafın da çıkarına olduğunu göstermektedir. Nitekim 2019 yılında Rusya, Çin'in petrol ithalatında Suudi Arabistan'ı da geride bırakarak birinci sıraya yükselmiştir. Ekonomi ve enerji alanlarının yanı sıra taraflar askerî alanda da sıkı iş birliği geliştirmektelerdir. Baltık Denizi, Pasifik ve Hint okyanuslarında taraflar ortak askerî tatbikatlar düzenledikleri gibi Moskova, Pekin'e balistik füze erken uyarı sisteminin kurulmasına yardım etmiştir. Özellikle askerî alandaki iş birliği aslında uluslararası arenadaki gelişmelerin ve bu iki ülkenin ABD ile münasebetlerinin bir sonucudur. Türkiye-Rusya iş birliğinde olduğu gibi Rusya-Çin münasebetlerinde de ABD faktörünün "yakınlaştırıcı" bir rol oynadığı söylenebilir. Moskova'da rahatsızlığa yol açan bir başka husus, Rusya'nın "dünkü" en önemli silah müşterisi Çin'in 2019'da silah ihracatında Rusya'yı geride bırakması ve ABD'den sonra ikinci sıraya yerleşmesidir. Tahmin edilebileceği gibi Çin'in bu alandaki müşterileri, Rusya'nın eski müşterileridir. Askerî teknolojilerin, Rusya bütçesinin enerji kaynaklarından sonra ikinci önemli kalemi olduğu düşünüldüğünde bunun Kremlin açısından büyük bir darbe olduğu anlaşılır.

Rusya-Çin ilişkileri, muhteva bakımından da aslında Rusya-Türk münasebetlerine benzemektedir. İki ülke bir taraftan birbirlerine ihtiyaç duyuyor, uluslararası arenadaki gelişmeler de aralarındaki iş birliğini güçlendirmelerini gerektiriyor ancak aynı zamanda iki ülke birçok bölgede ve birçok alanda rakip konumundalar. Rusya'nın özellikle 2014'ten, Çin'in ise 2018'den itibaren ABD ile aralarının gerginleşmesi bir taraftan iki ülkeyi yakınlaştırıyor, diğer taraftan ABD'nin dikkatlerini "iki cepheye" bölmesine sebep oluyor. Öte yandan Çin'in ABD ile yürüttüğü ticaret savaşı, şüphesiz Rusya'nın lehineyken Rusya'nın da siyasi alanda ABD ile mücadele içinde olması Çin'in çıkarına olan bir gelişmedir. Günümüzde özellikle ABD karşıtlığı dolayısıyla artan Rusya-Çin birlikteliği, önümüzdeki dönemde açıkça çok yönlü bir ABD-Rusya-Çin mücadelesine dönüşebilir.[56] Bunun yanında Çin, Orta Asya'daki ekonomik geleceğini "Bir Kuşak Bir Yol Projesi" üzerine inşa etmekte

56 İlyas Kemaloğlu, "Rusya-Çin İlişkileri: İttifak mı Rekabet mi?", *Anadolu Ajansı (AA): Analiz*, 14 Eylül 2020, Erişim Adresi: https://www.aa.com.tr/tr/analiz/rusya-cin-iliskileri-ittifak-mi-rekabet-mi/1972667, (Erişim Tarihi: 20 Ocak 2022).

ve bölgeyi ticari mallarını Orta Doğu ile Avrupa'ya ulaştırabileceği önemli kara yolu güzergâhlarından biri olarak görmektedir. Bölge ülkelerinin ekonomilerini kendisine daha fazla bağlamaya çalışan Çin, bunun için de bir yandan bölgenin ulaşım konusundaki altyapı problemlerini çözecek projeleri hayata geçirmekte, bir yandan da bölgenin doğusunda yer alan ülkelerin Rusya ile irtibatını mümkün olduğunca azaltmaya çalışmaktadır. Orta Asya, istikrarlı olmayan bölgeleri Çin ve Rusya'dan ayırdığı ve Afganistan ile Orta Doğu'dan gelen silahlı grupların kendi topraklarına ulaşmasını engellediğinden hem Çin hem de Rusya için önemli bir tampon bölge konumundadır. Bütün bunlara ek olarak hem ekonomik alanda hem de askerî teknoloji alanında Rusya ve Çin'in birbiriyle dayanışma içerisinde oldukları da söylenebilir. Rusya; Batılı yaptırımlar, koronavirüs salgının yol açtığı olumsuz ekonomik koşullar ve uluslararası piyasalarda petrol fiyatlarının düşmesi gibi sebeplerden ötürü -ki ülke ekonomisi genel olarak petrol ihracatına dayanmaktadır- Çin'in ekonomik desteğine ihtiyaç duymaktadır. Benzer şekilde Pekin'in de askerî teknoloji alanında Rusya'nın desteğine ihtiyacı vardır. Çin her ne kadar son zamanlarda Rusya'dan ithal ettiği askerî malzemeleri azaltmış olsa da özellikle gelişmiş savunma sanayisi alanındaki Rus teknolojisine ve S400 gibi savunma sistemlerine ihtiyaç duymaktadır.[57]

1960'lı yıllar Sino-Sovyet ayrılığı ve Sino-ABD cepheleşmesinin yaşandığı ve Çin'in uluslararası sistemde yalnız kaldığı bir dönemdir. Fakat 1969'da yaşanan Sino-Sovyet sınırındaki silahlı çatışma, Çin'i büyük tehlikenin kuzeyden geldiğine ikna etmiştir. Bunun üzerine 1972 yılında ABD ile ilişkilerin normalleşmesi süreci başlamıştır. Ancak SSCB'nin dağılmasının hemen ardından Asya Ekseni, ABD'nin Asya Pasifik bölgesinde hegemonyasını genişletmeyi amaçlayan bir strateji olarak değerlendirilmiş ve ittifak, güvenlik stratejilerinde tekrar bir seçenek olarak gündeme gelmiştir. Kremlin'in Gürcistan, Ukrayna ve Suriye krizleri nedeni ile Batı tarafından maruz kaldığı yaptırımlar ve yalnızlaştırma politikaları karşısında Pekin ile stratejik iş birliği ve yakınlaşma geliştirmeye önem verdiği bilinmektedir. Rusya'nın Kırım'ı ilhakı, ABD ve Avrupa'nın siyasi ve askerî saygınlığını önemli derecede zedelemiştir. Rusya-Çin ilişkilerinde yaşanan bu kritik değişim ve dönüşüm, deniz kuvvetlerini ve askeri stratejik hedefleri de etkilemektedir. Bu çerçevede Rusya ile Çin'in 2016 yılında Güney Çin Denizinde ortak tatbikat yapmasını askerî alanda iş birliğinin bir tezahürü olarak değerlendirmektedir. ABD'nin, Çin ve Rusya'nın temel stratejik rakibi olduğu dikkate alındığında ABD'nin Japonya ve Güney Kore gibi müttefikleri ile Pasifik'te yarattığı baskıya mukabil olarak güçler dengesi açısından Rusya ve Çin iş birliğini artırdığı gözlemlenmektedir. Bununla birlikte Rusya Devlet Başkanı Putin, Rusya ve Çin arasındaki ticari ilişkilerin, Rusya ve Batı arasındaki ekonomik ilişkilerin yerini alıp almayacağı sorusunun yanıtında "Çin ile herhangi bir askeri ittifak içinde değiliz. Biz stratejik müttefikiz, kimselere karşı ça-

57 Salman Nuriddin, "Orta Asya'daki Rusya-Çin Rekabeti", *İNSAMER Analiz*, 19 Ekim 2020, Erişim Adresi: https://www.insamer.com/tr/uploads/pdf/etkinlik-orta-asya-daki-rusya-cin-rekabeti.pdf, (Erişim Tarihi: 20 Ocak 2022).

lışmıyoruz, kendi iyiliğimiz ve partnerlerimizin iyiliği için çalışıyoruz. Bir şeyleri değiştirme veya ikame etme niyetinde değiliz." açıklamasında bulunmuştur.[58] Buna mukabil Münih Güvenlik Konferansı'nda Çin Dışişleri Bakanı Wang Yi, "Liderimizin stratejik yönetimi doğrultusunda Rusya ile stratejik koordinasyonu güçlendirmeye devam edecektir. Kapsamlı yeni dönem stratejik ortaklığımızın koordinasyonunu tüm cephelerde ilerleteceğiz." ifadelerini kullanmıştır.[59]

ABD'nin bir zamanlar korkulu rüyası olan **Çin ve Rusya**'nın **yakınlaşması** hem bölgesel hem de küresel ölçekte ciddi etkilere sahip olabilir. Çin ve Rusya, **ABD'nin öncülük ettiği küresel düzen**e karşı stratejik bir ortaklık temelinde muhalefet etmek üzere anlaşmış gibi görünmektedir. İki ülke her ne kadar bazı konulardaki anlaşmazlıklarını saklı tutsa da son dönemde yaşanan gelişmeler, kapsamlı stratejik ortaklığın giderek derinleştiğini ve "tedirgin bir ittifak" inşasına doğru yöneldiğini gösteröektedir. Batı'nın Çin ve Rusya'yı kuşatma çabaları, söz konusu iki gücün birbirine yakınlaşmasına neden olmuştur. Bu yakınlaşma özellikle ekonomik alanda dikkat çekerken son yıllarda güvenlik alanındaki ilişkilerin de gelişmesi iki güce dair "tehdit" algısının artmaya başladığının bir göstergesi olarak okunabilir. Tek kutuplu düzenin sona ermesiyle başlayan huzursuzluk ve bunun neden olduğu tedirginlik, Çin ve Rusya ilişkilerini "detaylandırmanın" yolunu açmış gibi görünmektedir.[60]

Rusya ve Çin'in, Akdeniz ve müteakiben Karadeniz'de gerçekleştirdikleri askerî tatbikat, ABD ve NATO'ya yönelik düzenlenen bir güç gösteri olarak algılanabilir. Çin filosu, Akdeniz'deki bu ilk tatbikatına dokuz savaş gemisi ile iştirak etmiştir. Bu tatbikat, Rusya ve Çin'in, Doğu Akdeniz'de Arap Baharı'ndan kaynaklanan istikrarsızlıklara karşı duruşunu değiştirmediğini göstermektedir. Bundan böyle Akdeniz'de Rus deniz dilosunun yanı sıra Çin Deniz Kuvvetlerinin de yer alması, çok ciddi bir rekabetin başlangıcıdır. Türkiye'nin bundan ders alması geldiğini vurgulamak gerektiği düşünülmektedir. Zira Çin donanmasının, sınırlı da olsa savaş gemileri ile ilk defa Karadeniz'e açılması ve Rus savaş gemileri ile tatbikat yapması ve sonrasında Akdeniz'e inerek tatbikata devam etmeleri, siyasi ve askerî alanlarda önemli mesajlar içermektedir. Bu yeni açılımın Batı Pasifik'teki ABD-Çin deniz gücü rekabetinde Rusya'nın Çin yanında yer alacağı düşünülebilir. İkinci olarak Karadeniz'de veya Akdeniz'de Rusya'ya karşı olası bir NATO harekâtında, Çin donanmasının Rusya'nın yanında yer alacağı mesajı verilirken Suriye'nin toprak bütünlüğünün korunmasında Doğu Akdeniz'deki olası coğrafi değişikliklerde,

58 "Putin: Rusya ve Çin Askeri İttifaklar Kurmuyor", *Sputnik Türkiye*, 7 Haziran 2019, Erişim Adresi: https://tr.sputniknews.com/rusya/201906071039271253-putin-rusya-ve-cin-askeri-ittifaklar-kurmuyor/, (Erişim Tarihi: 20 Ocak 2022).

59 "Çin, Rusya ile İşbirliğini Güçlendirmek İstiyor", *Finans Gündemi*, 15 Şubat 2020, Erişim Adresi: https://www.finansgundem.com/haber/cin-rusya-ile-isbirligini-guclendirmek-istiyor/1470385, (Erişim Tarihi: 20 Ocak 2022).

60 Hüseyin Korkmaz, "Çin ve Rusya'nın Kapsamlı Ortaklığı ABD'yi Endişelendiriyor'', *Anadolu Ajansı*, 12 Aralık, 2019, https://www.aa.com.tr/tr/analiz/cin-ve-rusya-nin-kapsamli-stratejik-ortakligi-abd-yi-endiselendiriyor/1671495, (Erişim Tarihi: 20 Ocak 2022).

Çin'in Rusya ile birlikte hareket edebileceği kanaatindeyim.[61] Öte yandan Çin'in yükselen ekonomik ve askerî gücü, Rusya'nın Pekin ile flörtü, bu iki ülkeye komşu Tokyo'yu Washington'a yakınlaştırmaktadır. Amerika ile Japonya balistik füzeler, uzay saldırıları ve siber saldırılarına karşı ortak mücadele edecek ve deniz güvenliği konusunda da iş birliğine karar vermişlerdir. ABD-Japonya askerî ortaklık ve iş birliği antlaşmasına göre Tokyo, Tayvan ve diğer krizlerde ABD askerî kuvvetlerine lojistik destek vermeyi, ortak askerî tesislerden yararlandırmayı taahhüt etmiştir.

Japonya Başbakanı Şinzo Abe, ABD ziyareti kapsamında Başkan Obama, "Güçlü bir ABD-Japonya ittifakının bir provokasyon olarak görülmemesi gerektiğini düşünüyoruz." ifadelerini kullanmıştır. Obama, "Önceden de söylediğim gibi Çin'in barışçıl yükselişini memnuniyetle karşılıyoruz." demiştir. Çin, Rusya'nın Kırım yarımadasını fili ilhakından sonra olası ortaklıklar açısından daha da büyük bir zorlukla karşı karşıyadır. 70 yıldır ABD ordusu Doğu Asya'nın denizlerine ve gökyüzüne hâkim olmuş, neredeyse tamamen hareket özgürlüğünden ve düşmanlara bu özgürlüğü reddetme yeteneğinden yararlanmıştır. Bununla birlikte Çin, topraklarının 800 kilometre içindeki ABD gemilerini, uçaklarını ve üslerini yok edebilir ve Doğu Asya'daki Amerikan askerî gücünü destekleyen uydu ve bilgisayar ağlarını bozabilir.

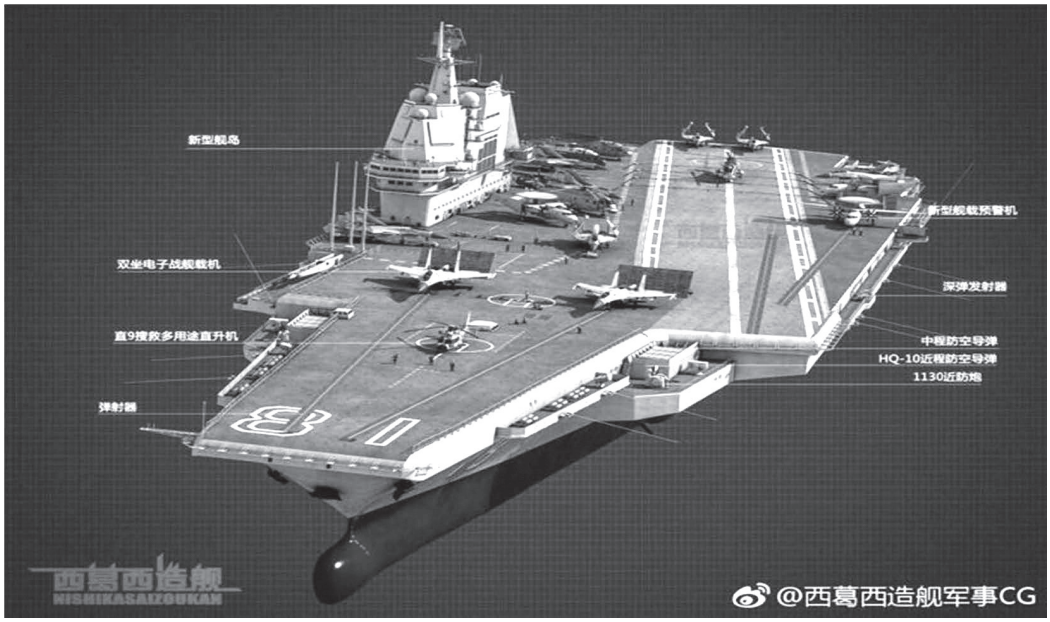

Şekil 19. Çin donanmasının yeni uçak gemisi-Type 003

61 Mesut Caşın, "Rusya ve Çin'den Akdeniz'de Gövde Gösterisi", *Star*, 5 Mayıs 2015, Erişim Adresi: https://www.star.com.tr/dunya/rusya-ve-çinden-akdenizde-govde-gosterisi-haber-1026500/, (Erişim Tarihi: 20 Ocak 2022).

Birçok Amerikalı analist, Çin'in Doğu ve Güney Çin denizlerinin çoğunu içeren geniş toprak iddialarını uygularken ABD ordusunu uzak tutmak için bu erişim karşıtı/alan inkâr (A2/AD) yeteneklerini kullanabileceğinden korkmaktadır. Bazı analistler, Çin'in sonunda Doğu Asya'nın hegemonyası hâline geleceğini ve askerî gücünü Batı Yarım Küre de dâhil olmak üzere diğer bölgelere yansıtmaya başlayacağından korkmaktalardır. Esasen iki ülke arasındaki askeri denge sadece göreceli güçlerine değil, aynı zamanda teknolojinin durumuna da bağlıdır. Bu, değişen teknolojinin, tüm devletler için zaman içinde göreceli saldırı ve savunma kolaylığını ("hücum-savunma dengesi") değiştirdiğini savunan hücum-savunma teorisinin temel iç görüsüdür.[62] ABD donanması, Çin donanmasından 13 daha az gemisi olmasına rağmen toplam gemi tonajı ile Çin donanmasından önemli bir farkla daha ağır basmaktadır. Amerika'nın donanması, Çin'in gemilerin toplam tonaj miktarından yaklaşık üç milyon ton daha ağırdır.[63] Ortalama bir ABD savaş gemisi, Çinli muadilinden çok çok daha büyüktür, bu da onları kendi görevlerinde daha yetenekli ve evlerinden uzağa yelken açabilecek hâle getirir. ABD donanmasının ayrıca Çin'in yoklarına 22 güdümlü füze kruvazörü bulunmaktadır ve servisin güdümlü füze muhripleri Çinli meslektaşlarından daha büyük ve genellikle daha güçlü bir şekilde silahlanmaktadır. Çin, Pentagon'un güdümlü füze kruvazörleri olarak sınıflandırdığı en az dört adet Renhai sınıfı Tip 055 savaş gemisi inşa ediyor.

Çin sadece gövdelerdeki liderliğini genişletmeye hazır değil, aynı zamanda ABD, donanmasına büyük avantaj sağlayan daha büyük platform gemileri de eklemektedir.[64] Bu arada, Çin'in çoğu dizel elektrikle çalışan denizaltı gücü, ABD taşıyıcılarını veya diğer gemileri tehdit edebilir.[65] Çin'in çift haneli ekonomik büyümesi, son zamanlarda yavaşladı, ancak art arda birkaç savunma modernizasyonu Beş Yıllık Planları finanse etmeye hizmet etmiştir. Çin'in erişim karşıtı/alan inkârı (A2/AD) ağı, su üstü gemilerini gemisavar füzeleri ve kara tabanlı deniz havacılığından kaynaklanan yüksek risklerin yanı sıra şu anda ABD deniz savaşının dokusuna derinden dokunmuş iletişim ağlarında ölümcül kesintilere maruz bırakmaktadır.

62 Michael Beckley, "The Emerging Military Balance in East Asia-How China's Neighbors Can Check Chinese Naval Expansion", *International Security*, Cilt: 42, Sayı: 2, Sonbahar 2017, ss. 78-119.

63 ABD donanmasının avantajının bir nedeni, her biri yaklaşık ağırlıkta olan on bir nükleer güçle çalışan uçak gemisidir. 100.000 ton tam yüklü, ABD donanmasına 1.000.000+ tonluk devasa bir avantaj sağlamaktadır. Ayrıca Wasp ve her biri 40.000 ton yer değiştiren Amerika sınıfı amfibi hücum gemileri bulunmaktadır.

64 Kyle Mizokami, "China Now Has More Warships than the U.S.", *Popular Mechanics*, 20 Mayıs 2019, Erişim Adresi: https://www.popularmechanics.com/military/navy-ships/a27532437/china-now-has-more-warships-than-the-us/, (Erişim Tarihi: 19 Ocak 2022).

65 Jon Harper, "Eagle vs Dragon: How the U.S. and Chinese Navies Stack Up", *National Defense*, 9 Mart 2020, Erişim Adresi: https://www.nationaldefensemagazine.org/articles/2020/3/9/eagle-vs-dragon-how-the-us-and-chinese-navies-stack-up, (Erişim Tarihi: 19 Ocak 2022).

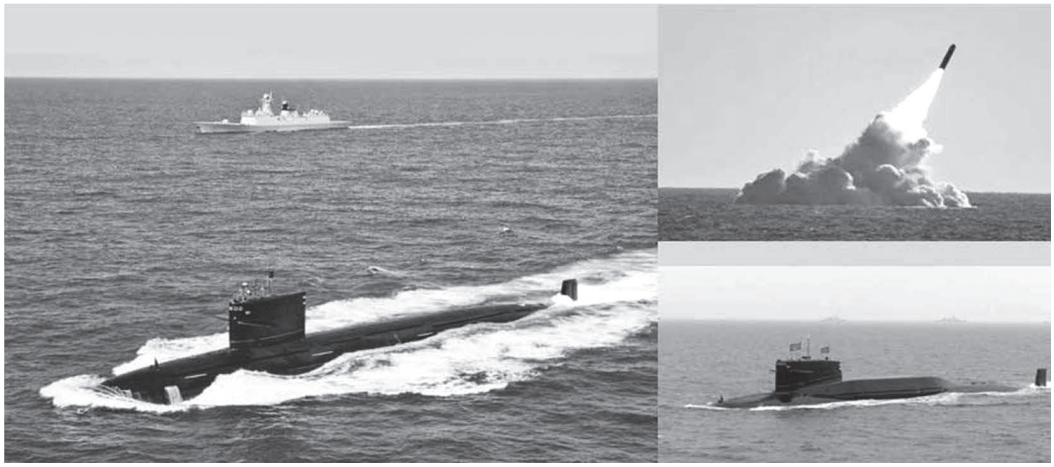

Şekil 20. Çin denizaltıları

Denizaltılar, sualtı dinleme cihazları ve düşman denizaltılarının ifade ettiği gibi bu tehdit geçirimsiz olmayan altında süzülür ancak yine de nispeten gizlidir ve Çin'in erişim karşıtı/alan inkârı (A2/AD) sistemlerine nüfuz etmek için herhangi bir başarılı çabanın belkemiğidir. ABD denizaltı kapasitesine, sualtı insansız araçlarını ekleyin ve stratejik denge bizim istikametimizde olumlu yönde ilerler. ABD hemen başlayarak daha fazla denizaltı inşa etmelidir.[66] Çin, Doğu Asya'daki ABD hegemonyasının yönetimi için kritik ve bunu baltalamak için yeterince etkili olarak ortaya çıkmıştır. Çin'in Doğu Asya güvenliğindeki rolü ekonomisinin yanında büyümüştür. "Bayrağın ticareti takip ettiği" fikrinden yararlanan Çin, Güney Kore ve Filipinler gibi ABD'li ortaklar da dâhil olmak üzere daha küçük Doğu Asya komşularının dış politika hesaplamalarını etkilemek için ekonomik havuç ve sopa kullanmıştır. Rusya, Baltık ülkelerinden Ukrayna'ya ve Karadeniz'den Kafkaslara kadar sınırları etrafında bir "kriz yayı" içinde, acil durumlara yanıt vermeye hazırlığını artırmış bir "seferberlik" durumundadır. Ancak iddia edilen bazı tesislerin durumu ve yararları konusunda bazı şüpheler bulunmaktadır.

7. ÇİN-ABD DENİZ GÜCÜ PARAMETRELERİ

Amerikalıların 160 yılı aşkın bir süredir Çin ile birlikte olduğu büyük bir sır değildir ve bu nedenle Çin'e kurumsal, ekonomik hatta askeri bilgi ve ilginin bir derinliği vardır. ABD, Çin'in askerî gücünü Kamboçya'dan dünyadaki diğer ülkelere kadar yeni yabancı üslerde kullanmasını engellemeye çalışmaktadır. ÇHC uzun zamandır ABD'yi bir rakip

66 Seth Cropsey, "US Navy's Budget Battles Could end in 'Victory at Sea' for China", *The Hill*, 25 Şubat 2020, Erişim Adresi: https://thehill.com/opinion/national-security/484471-us-navys-budget-battles-could-end-in-victory-at-sea-for-china, (Erişim Tarihi: 19 Ocak 2022).

olarak görmekte ve stratejik rekabete bakışını güçlü ulus devletler arasındaki rekabetin yanı sıra karşıt sistemlerin çatışması açısından nitelendirmektedir. Geçici ulusal güvenlik stratejik rehberliğinde ifade edildiği gibi ÇHC ekonomik, diplomatik, askerî ve teknolojik gücünü birleştirerek istikrarlı ve açık bir uluslararası sisteme, sürekli bir meydan okuma yapabilen tek rakiptir. ÇHC hırsları ve niyetleri konusunda giderek daha nettir. Çin donanması hakkındaki genel değerlendirmemize göre ABD donanmasının, Soğuk Savaş'ın sona ermesinden beri karşılaştığı ilk zorluk olan Batı Pasifik'teki mavi su okyanus alanlarının savaş zamanı kontrolünü elde etme ve sürdürme yeteneğine, büyük bir zorluk teşkil ediyor olarak görülmektedir. Pasifik bölgesinde geleneksel Washington konsensüsüne bir alternatifi teşkil eden Çin deniz gücü olabilir mi? Çin donanması, ABD'nin Batı Pasifik'teki önde gelen askerî güç olarak uzun süredir devam eden statüsüne karşı Çin meydan okumasının önemli bir unsurunu oluşturmaktadır.[67]

Pekin, "Çin ulusunun büyük gençleşmesini" sağlama stratejisinin hayati bir bileşeni olarak otoriter sistemi ve ulusal çıkarlarıyla daha iyi uyum sağlamak için uluslararası düzeni yeniden şekillendirmeye çalışmaktadır. Bu dünya görüşüne göre ÇHC'nin askerî güç de dâhil olmak üzere, kapsamlı ulusal gücünün tahakkuku, Pekin'in tercihlerini küresel ölçekte ileri sürecek koşulları belirlemek için gereklidir. Bu yılki yıllık rapor, Halk Kurtuluş Ordusu'nun (PLA) olgunlaşmasını ve ÇHC'nin ulusal stratejisinin yeni bir aşamasına geçerken gelişen ulusal gücünü çizmeye devam etmektedir. Çin'in gelişmiş denizcilik yetenekleri ve Güney Çin Denizi'ndeki stratejik ayak izi, ABD'li politika yapıcılar için benzersiz derecede karmaşık bir zorluk teşkil etmektedir.

Çin'in büyük ölçüde gizli askerî modernizasyon programı, beklenenden daha hızlı sonuç vermektedir. Pekin, Pasifik'teki ABD askerî yeteneklerine meydan okumak için hazırlanmaktadır. Çin'in yükselişi, ABD'nin bölgede bir güç geçişini yönetmek zorunda kalmasıyla Asya Pasifik eksenlerindeki stratejik gerçekleri değiştirmiştir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Amerika Birleşik Devletleri biri Pasifik Denizi kıyılarında, diğeri Atlantik Okyanusu'nda olmak üzere ikiz hegemonyalara karşı meydan okumaktadır. Ancak bugün ve gelecekteki Çin, ABD'nin Pasifik Denizi'ndeki deniz üstünlüğünü baltalamak için iddialı önlemler almaktadır. Çin'in Güney Pasifik'teki diplomatik ve ekonomik varlığının hızla genişlemesi, artan ekonomik yardımlar ve çeşitli diplomatik girişimlerin gösterdiği gibi Washington ve Pasifik müttefiklerinin bölgedeki stratejik önceliklerini yeniden düşünmeye sevk etmiştir.[68] ABD Dışişleri Bakanlığı, 2002 yılında uzun vadeli güç projeksiyonları stratejik boyutlar ve hedefler hakkındaki değerlendirmesinde "Çin daha geniş bir deniz

67 "China Naval Modernization: Implications for U.S. Navy Capabilities—Background and Issues for Congress", U.S. Congressional Research Service, Updated January 20, 2022, Erişim Adresi: https://sgp.fas.org/crs/row/RL33153.pdf, (Erişim Tarihi: 23 Ocak 2022).

68 Kazuhiko Noguchi, "Bringing Realism Back In: Explaining China's Strategic Behaviour in the Asia-Pacific", *Asia-Pacific Review*, Cilt: 18, Sayı: 2, 2011, ss. 60-85.

kontrolü stratejisine geçerse birincil göstergeler şunları içerecektir: bir uçak gemisinin geliştirilmesi, sağlam denizaltı savunma harbi (ASW) yeteneklerinin geliştirilmesi, gerçek bir alan antihava savaşı yeteneğinin geliştirilmesi, çok sayıda nükleer saldırı denizaltısının satın alınması, etkili komuta, kontrol, iletişim, bilgisayar, istihbarat, gözetleme ve keşif (C4ISR) geliştirilmesinin hedeflendiği açıklamasında bulunmuştur.[69] ABD ve AUKUS Paktı dâhil Pasifik müttefiklerinin Çin'in Pasifik'teki gelecekteki stratejilerine ilişkin endişelerinin çoğu, Pekin'in 2004'ten bu yana Devlet Başkanı Hu Jintao Dönemi'ndeki PLA(N) modernizasyon politikalarından kaynaklandı. Çin, donanmasındaki iyileştirmelerin iç savunma ve ülkenin geniş çapta genişleyen, denizaşırı ekonomik çıkarlarının korunması için olduğunu vurgulasa da Amerikalı politika yapıcılar, Pekin'in batı Pasifik'teki Çin deniz varlığının artmasını içeren potansiyel bir erişim karşıtı strateji hakkındaki endişelerini dile getirmişlerdir ya da en azından Amerika Birleşik Devletleri'nin okyanusun o tarafında özgürce çalışmasını zorlaştırıyor.[70]

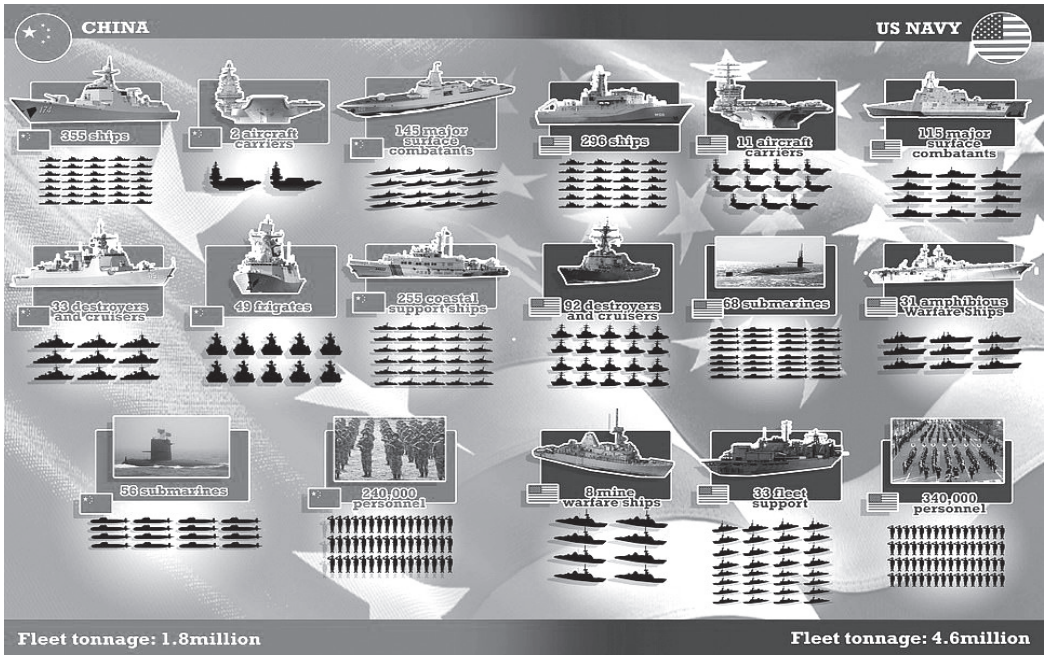

Şekil 21. Çin-ABD Deniz Gücü Mukayesesi

69 "Report to Congress Pursuant to the FY2000 National Defense Authorization Act Annual Report on the Military Power of the People's Republic of China", 2002, Erişim Adresi: http://www.andrewerickson.com/wp-content/uploads/2015/11/DoD_China-Report_2002.pdf, (Erişim Tarihi: 15 Ocak 2022).

70 Robert S. Ross, "China's Naval Nationalism: Sources, Prospects and the US Response", *International Security*, Cilt: 34, Sayı: 2, 2009, ss. 46–81.

1995'te, Çin'de sadece 52 denizaltı (bir stratejik ve 50 taktik sınırlı kabiliyete sahip) ve kabaca 50 ana su üstü savaş gemisine (yüzde 64'ü düşük dereceli fırkateynler olmak üzere) sahipti. Bu deniz varlıklarının çoğu "eski dizel-elektrikli Sovyet modelleri" idi. Aynı zamanda ABD'de 100 denizaltı vardı -Los Angeles veya Sturgeon sınıfının çoğu Tomahawks ve Harpoons ile donatılmıştı. Amerika Birleşik Devletleri ayrıca 12 uçak gemisi, 32 kruvazör ve 46 muhripten oluşan 137 ana su üstü savaş gemisine sahipti -güdümlü füze sistemlerine sahip 49 Oliver Hazard Perry sınıfı fırkateyn serviste tutulmuştur. ABD donanmasının bileşimi, büyük ölçüde değişmemiş olsa da Çin donanması modernizasyondan hızlı bir şekilde geçti çünkü odaklarını araştırmadan geliştirmeye kaydırmıştır. Çin'in deniz alanında ikinci bir hamle görevi yaptığı savunulur. 1995'te Çin'de 52 denizaltı, 18 muhrip ve 32 fırkateyn vardı. Yirmi yıl sonra Çin'in 70 denizaltısı, 17 muhribi, 54 fırkateyni ve 1 uçak gemisi olmuştur.[71]

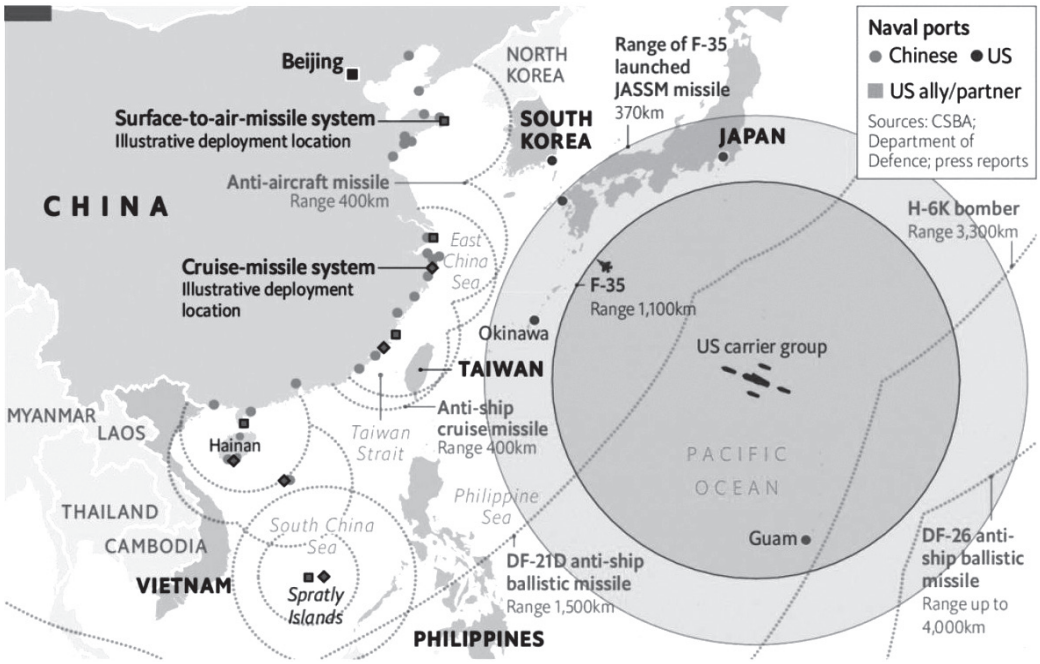

Şekil 22. Çin-ABD Müttefikleri Deniz Gücü Mukayesesi

Bazı analistler, ABD donanmasının PLAN'a karşı niteliksel ve nicel bir avantaja sahip olduğu bir alanın denizaltılarda olduğuna inanmaktadır. Bu özellikle Japonya gibi müttefiklerin denizaltı filolarını hesaba katarken doğru olsa da diğer uzmanlar bu avantajın yaygın olarak varsayıldığı kadar net olup olmadığını sorgulamaktadır. Uzmanlar, suüstü gemilerindeki artışın denklemin tek parçası olmadığını söylemektelerdir. ABD,

71 Nick Danby.

Çin'in kara, deniz ve havadaki gelişmiş erişim karşıtı yetenekleri de dâhil olmak üzere asker ve deniz birikiminin zorluklarını tam olarak karşılamak için diğer hava ve kara tabanlı silah sistemlerine yatırım yapmalıdır. Sonunda bu yaklaşım, Çin'in "lahana" taktiklerine karşı koymak için yeni bir ABD stratejisinin temel taşı olabilir. Yani bu; Çin'in tartışmalı adaları sivil, paramiliter ve askerî koruma katmanlarına sararak sahiplenerek sahiplenici stratejisini taklit etmektir. Bu adımlar Çin'in Güney Çin Denizi'ndeki tartışmalı adalara erişimini reddedebilir, bu da bazı korkuların Pekin ile artan gerilimi tetikleyebileceği bir harekettir.[72]

Çin'in Doğu Asya'nın ötesinde deniz gücü konuşlandırmasının, Pekin'in dış bir stratejinin belirli unsurlarını, ABD tehdidiyle başa çıkma konusundaki genel yaklaşımına dâhil ettiğini söyleyebiliriz. ABD Savunma Bakanlığı, en son ulusal savunma stratejisinde "Çin ve Rusya ile uzun vadeli stratejik yarışmaların" ABD ordusu için "temel öncelikleri" oluşturduğunu ilan etmiştir. Siyasi liderler bu eğilimi pekiştirerek Çin'i aktif olarak karşı karşıya getirmek için tasarlanmış politikaları savundular. Güney Çin Denizi'ndeki Çin toprak iddialarına itiraz etmek için tasarlanan, ABD savaş gemileri tarafından "seyrüsefer özgürlüğü operasyonları" (FONOPS) düzenli bir olaydır. Ayrıca ABD, Vietnam ve Tayland gibi devletlerle ilişkileri güçlendirmeye ve ABD, Japonya, Hindistan, Güney Kore, Avustralya ve diğerleri arasındaki savunma iş birliğini desteklemeye çalışırken karşı denge koalisyonu kurma çabası kamuoyunun görüşüne sunulmuştur.[73] Böylece Çin'in deniz gücünün hızla yükselmesi, Doğu Asya kıtasını ve kıyı denizleri, ABD'nin etkilerine karşı işbirliği içinde kapatacak bir boşluk olarak görülmüştür. Çin'in kendisi deniz takibinin hoş olmayan stratejik sonuçlarına karşı adımlar atması gerekse de bugün önde gelen deniz gücü olarak ABD başta olmak üzere uluslararası toplum da bu konuda bazı sorumluluklar paylaşmaktadır.

Çin'in bakış açısına göre en büyük dış güvenlik tehdidi ABD-Japonya askeri ittifakından gelmektedir. Güney Çin Denizi ve Doğu Çin Denizi'ndeki toprak anlaşmazlıkları, Tayvan sorunuyla birlikte Çin'in Güneydoğu kıyı bölgesini, ulusal savunma için zayıf karnı hâline getirmektedir. Bazı bilim adamları, Çin donanmasının dünyanın en son teknolojisine hızlı bir şekilde yetişmesine rağmen uzun mesafeli büyük deniz savaşları başlatma yeteneğinden uzak olduğunu savunmaktadırlar. Washington, ABD donanması filosunun daha büyük bir yüzdesini Pasifik'e kaydırmış, en yetenekli yeni gemilerini ve

72 Bu yeni kara tabanlı füze sistemlerinin erişim engelleme/alan engelleme (A2/AD) uygulamalarının yanı sıra ayrıca Çin'in "lahana" stratejisine ve bölgedeki diğer gri bölge faaliyetlerine karşı ABD ve müttefik önlemlerinin bir parçası olan Güney Çin Denizi Müttefik topraklara, ABD ve bölgedeki müttefiklerine karadan füzeler konuşlandırarak tartışmalı bölgelerdeki Çin saldırılarını caydırmak için kara tabanlı ateş gücüne sahip olabilir. Bu muhtemelen ABD'nin, Çin'in Güney ve Doğu'daki genişlemesine karşı koruma taahhüdünün müttefiklerine güvence verme yolunda Çin denizlerinde uzun bir yoldur. Weston S. Konishi, "China's Maritime Challenge in the South China Sea: Options for US Responses", *Chicago Council on Global Affairs*, 2018, ss. 1-7, Erişim Adresi: https://www.jstor.org/stable/pdf/resrep17324.pdf?refreqid=excelsior%3A761824c4a5f1556c48e82c0796e3a398&ab_segments=&origin=, Stable URL: http://www.jstor.com/stable/resrep17324, (Erişim Tarihi: 19 Ocak 2022).

73 Joshua Shifrinson, "Should the United States Fear China's Rise?'', *The Washington Quarterly*, Cilt: 41, Sayı: 4, 2018, ss. 65-83, Erişim Adresi: https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/0163660X.2018.1557491?needAccess=true, To link to this article: https://doi.org/10.1080/0163660X.2018.1557491, (Erişim Tarihi: 19 Ocak 2022).

uçaklarını ve en iyi personelini Pasifik'e atamış, Pasifik'teki müttefik ve diğer donanmalarla genel varlık (bayrak gösterme) operasyonlarını, eğitim ve gelişim tatbikatlarını ve bağlantı ve işbirliğini sürdürmek veya artırmıştır. Ayrıca Pentagon, donanmanın planlanan gelecekteki boyutunu artırmış, yeni askerî teknolojiler geliştirmek ve yeni gemiler, uçaklar, insansız araçlar ve silahlar edinmek için çok sayıda program başlatmış, bunları artırmış veya hızlandırmıştır. Çin deniz erişim karşıtı/alan inkârı (A2/AD) faaliyetlerine karşı koymak için, yeni operasyonel konseptlerin geliştirilmesine başlanmıştır.[74] Bununla birlikte artan balistik füze tehdidinin en önemli yönü, birkaç yıl içinde Çin'in manevra edilebilen ve tekrar hedefe giden füze başlıklarıyla (MaRV) sadece Amerikan kara üslerini değil, aynı zamanda taşıyıcı saldırı gruplarını da ciddi şekilde tehdit edebileceği beklentisidir. Konvansiyonel savaş başlıklarına sahip bu tür yeni stratejik füzeler hem savaş başlığının hayatta kalmasını (füze savunmasını yenmek) hem de mobil (veya sabit) hedeflerde ev sahipliği yapmak için manevra yapacaktır. Balistik füze tehdidinin, PLAN'ın caydırıcılık, karıştırma ve geciktirme veya alternatif olarak yaklaşan ABD donanması kuvvetleriyle yüzleşme yeteneğinde bir faktör hâline gelip gelmediği, ölümcül gemilere karşı seyir füze saldırıları başlatma yeteneği, PLAN'ın zaten yakın veya bitirmek üzere olduğu bir alandır.[75]

Beyaz Saray, Çin ve Rusya'nın ekonomiyi çeşitlendirme maksadıyla Afrika, Latin Amerika, Güneydoğu Asya ve Orta Doğu'daki askerî alanda yaptığı geniş ölçekli yatırımları, yakından takip etmeye özen göstermektedir. Öte yandan Pentagon, Çin yönetiminin Pasifik ve Japon Denizi'nde, BM Deniz Hukuku Sözleşmesi'ne aykırı olarak karasuları, balıkçılık, kıta sahanlığı, petrol ve gaz arama faaliyetleri konularında rahatsız olup ABD savaş uçakları ve gemileri, sık sık tehlikeli angajmanlarla karşı karşıya gelmektelerdir. Çin ve bölgedeki komşuları, Çin Denizi bölgesindeki Senkaku ve Spratly adaları üzerinde egemenlik ve hâkimiyeti konularında derin ihtilaflar yaşamaktalardır. ABD, tartışmalı bölgelerden bir olan Spratly Adalarında, Çin'in denizi doldurarak askeri uçaklar için pistler yapmasına karşı çıkmaktadır. Washington ve Londra'nın Indo-China bölgesindeki hayati çıkarlarının Çin'in değişimci politikaları ile tehdit edilmesi, kanaatimizce, Çin'in orta ve uzun vadede Avustralya'yı da kapsayacak şekilde Anglo-Sakson Bloğu ile daha sık ve ciddi gerginlik içine sürükleneceğini göstermektedir. Nitekim ABD Savunma Bakanı Yardımcısı David Shear'in, Pekin yönetiminin, Güney Çin Denizi'ndeki iddialarına meydan okumasına cevaben, uzun menzilli B-1 bombardıman uçaklarının konuşlandıracağı yolundaki açıklaması bu görüşümüzü desteklemektedir.

74 "China Naval Modernization: Implications for U.S. Navy Capabilities—Background and Issues for Congress", U.S. Congressional Research Service Updated January 22, 2020, Erişim Adresi: https://crsreports.congress.gov/product/pdf/RL/RL33153/232, (Erişim Tarihi: 19 Ocak 2022).

75 Eric A.McVadon, "China's Maturing Navy", *Naval War College Review*, Cilt: 59, Sayı: 2, İlkbahar 2006, ss. 90-107.

SONUÇ

Asya Pasifik Denizi bölgesindeki Çinli politika yapıcıların, toprak iddialarında iddialı olmaya devam edeceklerini düşünüyoruz. Uluslararası hukuk ve diplomatik kurallar açısından Çin çok taraflı müzakereleri kabul etmemkte, Asya ülkelerinin kendi savunma kapasitelerini güçlendirmelerini zorunlu kılmakta ve pazarlık aracı olarak daha güçlü bir orduya sahip olmayı tercih etmektedir. Temel olarak Çin'in yaşamsal çıkarlarını dönüştüren topraklara bağımlıdır ve yurt dışında yaşayan Çin vatandaşlarının güvenliğini, Çin'in dış ekonomik hayata katılımına saygıyı ve petrol ve diğer doğal kaynaklara güvenilir erişimi içerir. Çünkü Çin jeopolitik çıkarları da okyanusların etrafında yer almaktadır. Sonuç, gücünün geri çekilmesinin yüksek gelgitini algıladığı için küresel yönetişimi ve koşulları yeniden şekillendirmeye daha istekli bir Çin olması muhtemeldir.[76] Çin'in deniz gücü çok dikkat çekici şekilde gelişmiştir ancak belki de dünya okyanuslarında bayrak gösterme yeteneğine sahip, dünya işlerinde büyük güçler statüsüne meydan okumanın en büyük sınavı, zorlayıcı diplomasi araçlarının prestijli ve unsurunda yeni bir caydırıcılık faktörüne sıçramaya yönelik cesur girişimdir.

Sonuç olarak bugün ve geleceğe yakın öncelikle Çin deniz gücü, sayıca büyümüş, giderek modern ve profesyonel hale geldi ve kapsamını genişleterek dünya çapında deniz gücü haline gelmek için yürüyüşünü hızlandırmıştır. Bu bakımdan Çin'in güç projeksiyonlarının deniz gücünü modernize etmeyi hedeflediğine şüphe olmadığını düşünüyoruz. Bu zorluk, Çin askeri davranış kalıplarını ve askeri güçlerini, modernize etme konusundaki güçlü iradeye paraleldir.[77] İkincisi, Çin'in deniz gücü faktörü revizyonisttir ve devam eden dünya sistemini değiştirmeyi amaçlamaktadır. Böylece bu hızlı dönüşüm sadece savaş gemileri, denizaltılar, füzeler veya uçaklardan daha fazla değildir, aynı zamanda algı ve fikirlerden birini yansıtmaktadır. Üçüncü olarak coğrafi düzlemde PLAN'ın alan dışı görev seti, açıkça Hint Pasifik merkezlidir. Özellikle Kuzey Hint Okyanusu, Çin'i yurt dışındaki kaynaklara ve pazarlara bağlayan deniz yollarını içerir. Ancak Çin'in dünyanın diğer bölgelerinde de çıkarları var. Çin, birinci ve ikinci ada zinciri konseptinin gösterdiği gibi Batı Pasifik Okyanusu'na doğru gücünü genişletmeye açık bir niyet göstermektedir. Çin'in Asya-Pasifik bölgesine hâkim olmayı amaçlayan deniz stratejisi hedefleri, olası "dış" düşmanların büyük güçlerini ve bölgesel aktörleri önlemek olacaktır. Bu arzu, erişim karşıtı/alan inkârı (A2/AD) görevlerine adanmış güçlü bir deniz gücüyle gerçekleştirilebilir. Nitekim uzun vadede, Çinli liderler, Çin'in Güney Çin Denizi'ndeki diğer iddia sahibi devletleri ve ABD'ninki gibi "istenmeyen" güçler üzerindeki baskısını artırmaya ve yetenekleri geliştirmeye odaklanmıştır. Başlangıçta siyasi ve ekonomik olan bu baskı giderek daha fazla militarize olmaya başlamıştır. Diğer

76 "The First and Second Island Chains", *Office of the Secretary of Defense, Military and Security Developments Involving the People's Republic of China*, Ağustos 2010, s. 23.

77 "Main Activities of Chinese Navy in Waters Near Japan", *The National Institute for Defense Studies,* NIDS China Security Report, Tokyo: The National Institute for Defense Studies, Mart 2011, s. 15.

Güney Çin Denizi devletleri de kendi iddialarını ortaya koyarak Çin'den daha az derecede de olsa kendi deniz kapasitelerini geliştirmektelerdir.

Dördüncü olarak Çin; güç teorisinin dengesinden ABD'yi dışarı itmek, Japonya'yı aşağıda tutmak ve Hindistan'ı dışarıda tutmak için elinden gelenin en iyisini yapmaya çalışmıştır, aynı zamanda bu, bölgesel işler üzerindeki hâkimiyetini destekleyen bir yöndedir. Böylece Çin deniz gücünün sadece Aden Körfezi'nde değil, Pasifik, Atlantik, Hint okyanuslarında kalıcı bir aktör hâline geldiği ve Çin askerî diplomasisinin kapsamını Akdeniz, Karadeniz hatta Baltık Denizi'ne de genişlettiği, yeni ve dinamik olgusudur. Rusya Çin, Karadeniz'de ortak tatbikatlar yapmakta ve Akdeniz'de Suriye kimyasal silahlarına eşlik etmektedir. Kanaatimizce Çin modernize ettiği donanmasını gelecekteki ihtilaflı bölgelere güç aktarımında "zorlayıcı diplomasi kaldıracı" olarak kullanabilecek kapasiteye ulaşmıştır. Çin Devlet Başkanı Xi Xinping, Çin donanmasının dünya standartlarında "birinci sınıf bir güç" olmasını arzu etmekte ve başlatılan deniz kuvvetleri modernizasyonu hamlesinin 2035 yılına kadar tamamlanmasını istemektedir. Ancak Çin Deniz Gücü'nün, gelecek 10 yıl zarfında faal savaş gemisi mevcudiyetinin asgari 430 platforma yükselmesi netlik kazanırken devlet sırrı olan gelecekteki askerî ve siyasal hedefleri belirsizliğini hâlen korumakla birlikte büyük güçler ile rekabetin gerek coğrafi koordinatları gerekse olası projeksiyonları henüz gri konumu muhafaza etmektedir. Jinping, Japon askerî saldırganlığına karşı kazanılan Çin zaferinin, 5000 yıllık Çin medeniyeti ve barışseverliğinden kaynaklandığını ifade etmiştir. Ancak bu çalışmanın, küresel ekonomik üretimin Pasifik merkezi olarak yükselen güç Çin'in, ekonomik ve askerî büyümesine paralel olarak gelecekte dünya siyasetinde daha aktif roller üstlenmek için değişimci bir yaklaşım sergileyeceğinin, sürpriz olmayacağını doğruladığı düşünülmektedir. Savaş ve barış, silahsız olamayacağına göre gelecekte uluslararası toplumun nasıl bir Çin göreceğinin mesajlarının yakında daha netlik kazanacağı söylenebilir.

Sonuç olarak Çinli deniz kuvvetleri şefleri, bir geminin Doğu Asya'da, Çin Denizi ve Pasifik Limanı'ndan, Hint Okyanusu, Basra Körfezi veya Avrupa limanına yanaşana kadar denize erişim konusunda güvence sağlamayı hedeflemeyi amaçlamaktadır. Uluslararası toplum, Çin'in son hamlelerini denizlerle ilgili takip ettiği temel statükoyu yayılmacı deniz gücü olarak tanımlamaktadır. Çin liderleri ise ülkelerini bir deniz gücü hâline getirmek istediklerini, Çin'in geleceğin güçlü ya da büyük bir deniz gücü olacağını ifade etmektedir. Bize göre Çin modernize ettiği donanmasını gelecekteki ihtilaflı bölgelere güç aktarımında "zorlayıcı diplomasi kaldıracı" olarak kullanabilecek kapasiteye ulaşmıştır. Çin Devlet Başkanı Xi Xinping, Çin donanmasının dünya standartlarında "birinci sınıf bir güç" olmasını arzu etmekte ve başlatılan deniz kuvvetleri modernizasyonu hamlesinin 2035 yılına kadar tamamlanmasını istemektedir. Ancak Çin deniz gücünün gelecek 10 yıl zarfında faal savaş gemisi mevcudiyetinin asgari 430 platforma yükselmesi netlik kazanırken devlet sırrı olan gelecekteki askerî ve siyasal hedefleri belirsizliğini hâlen korumakla birlikte büyük güçler ile rekabetin gerek coğrafi koordinatları gerekse olası projeksiyonları henüz gri konumu muhafaza etmektedir.

KAYNAKÇA

Baldor, Lolita C., "China is Looking to Increase Its Navy's Access to the Atlantic, top US commander in Africa says", *Business Insider*, 6 Mayıs 2021, Erişim Adresi: https://www.businessinsider.com/china-wants-navy-access-africa-west-coast-africom-commander-says-2021-5 , (Erişim Tarihi: 20 Ocak 2022).

Beckley, Michael, "The Emerging Military Balance in East Asia-How China's Neighbors Can Check Chinese Naval Expansion", *International Security*, Cilt: 42, Sayı: 2, Sonbahar 2017, ss. 78-119.

Beier, Marshall J., "Bear Facts and Dragon Boats: Rethinking the Modernization of Chinese Naval Power", *Contemporary Security Policy*, Cilt: 26, Sayı: 2, 2005, ss. 287-316, Erişim Adresi: https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/13523260500190393?needAccess=true. Bu makaleye erişim için: https://doi.org/10.1080/13523260500190393 , (Erişim Tarihi: 18 Ocak 2022).

Bickford, Thomas J. , "Haiyang Qiangguo: China as a Maritime Power", A Paper for the "China as a Maritime Power" Conference, Revised and updated March 2016, CNA Headquarters, Arlington, Virginia, 15 Mart 2016, Erişim Adresi: https://apps.dtic.mil/dtic/tr/fulltext/u2/1014584.pdf , (Erişim Tarihi: 15 Ocak 2022).

Burman, Rahul, "China's Naval Capabilities", *Economic and Political Weekly*, Cilt: 9, Sayı: 5 (2 Şubat 1974), Erişim Adresi: https://www.epw.in/journal/1974/5/our-correspondent-columns/china-s-naval-capabilities. html, (Erişim Tarihi: 18 Ocak 2022).

Caşın, Mesut Hakkı "Rusya ve Çin'den Akdeniz'de Gövde Gösterisi", *Star*, 5 Mayıs 2015, Erişim Adresi: https://www.star.com.tr/dunya/rusya-ve-çinden-akdenizde-govde-gosterisi-haber-1026500/ , (Erişim Tarihi: 20 Ocak 2022).

"China Eyes Two New Foreign Bases to Cement Growing Naval Power", *The Times*, 7 Mayıs 2021, Erişim Adresi: https://www.thetimes.co.uk/article/china-eyes-two-new-foreign-bases-to-cement-naval-power-t70vqclsv , (Erişim Tarihi: 20 Ocak 2022).

"China Naval Modernization: Implications for U.S. Navy Capabilities—Background and Issues for Congress", U.S. Congressional Research Service Updated January 22, 2020, Erişim Adresi: https://crsreports.congress.gov/product/pdf/RL/RL33153/232 , (Erişim Tarihi: 19 Ocak 2022).

"China Naval Modernization: Implications for U.S. Navy Capabilities—Background and Issues for Congress", U.S. Congressional Research Service, Updated January 20, 2022, Erişim Adresi: https://sgp.fas.org/crs/row/RL33153.pdf, (Erişim Tarihi: 23 Ocak 2022).

"Chinese Naval Shipbuilding: An Ambitious and Uncertain Course", S. Erickson. Annapolis (ed.), (MD: Naval Institute Press, 2016).

"Chinese Navy's 70th Anniversary Features Eye-Catching Large Vessels", China Military Online, 17 Nisan 2019, Erişim Adresi: http://eng.chinamil.com.cn/view/2019-04/17/content_9481025.htm#:~:text=Chinese%20Navy's%2070th%20Anniversary%20features%20eye%2Dcatching%20large%20vessels,-Source%20China%20Military&text=Both%20the%20Type%20055%20destroyer,as%20a%20major%20naval %20power, (Erişim Tarihi: 19 Aralık 2022).

"China Research and Intelligence, Research Report on China Shipbuilding Industry 2014-2018, March 2014", Erişim Adresi: https://www.bharatbook.com/marine-and-shipping-market-research-reports-354707/research-report-on-china-shipbuilding-industry-2014-2018.html , (Erişim Tarihi: 18 Ocak 2022).

Cole, Bernard D. , "The History of the Twenty-First Century Chinese Navy", *Naval War College Review*, Cilt: 67, Sayı: 3, (Yaz 2014), ss. 43-62, Erişim Adresi: https://digital-commons.usnwc.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1292&context=nwc-review , (Erişim Tarihi: 16 Ocak 2022).

Cronin, Patrick M., Rapp-Hooper, Mira, Krejsa, Harry, Sullivan, Alex ve Doshi, Rush, "China's Naval Evolution: Strategy, Capabilities, and Missions for a Global PLAN", 2017, ss.7-15.

Cropsey, Seth, "US Navy's Budget Battles Could end in 'Victory at Sea' for China", *The Hill*, 25 Şubat 2020, Erişim Adresi: https://thehill.com/opinion/national-security/484471-us-navys-budget-battles-could-end-in-victory-at-sea-for-china, (Erişim Tarihi: 19 Ocak 2022).

"Çin, Rusya ile İşbirliğini Güçlendirmek İstiyor", *Finans Gündem*, 15 Şubat 2020, Erişim Adresi: https://www.finansgundem.com/haber/cin-rusya-ile-isbirligini-guclendirmek-istiyor/1470385 , (Erişim Tarihi: 20 Ocak 2022).

Danby, Nick, "China's Navy Looms Larger", *Harvard Political Review*, 5 Ekim 2019, Erişim Tarihi: https://www.hoover.org/research/article-chinas-navy-looms-larger , (Erişim Tarihi: 20 Ocak 2022).

Economy, Elizabeth C. , "The Game Changer: Coping with China's Foreign Policy Revolution", *Foreign Affairs*, Cilt: 89, Sayı: 6, The World Ahead (Kasım-Aralık 2010), ss. 142-152.

Erickson, Andrew S., *Chinese Naval Shipbuilding: An Ambitious and Uncertain Course (Studies in Chinese Maritime Development)*, (Annapolis, MD: Naval Institute Press, 2016).

Erkan, Kozan, "Çin Halk Kurtuluş Ordusu Deniz Kuvvetleri'ne Bakış", *Defense Türk*, 30 Temmuz 2019, https://www.defenceturk.net/cin-halk-kurtulus-ordusu-deniz-kuvvetlerine-bakis, (Erişim Tarihi: 18 Ocak 2022).

Fanell, James E., "Asia Rising: China's Global Naval Strategy and Expanding Force Structure", *Naval War College Review*, Cilt: 72, Sayı: 1, Kış 2019, Erişim Adresi: https://digital-commons.usnwc.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=7871&context=nwc-review , (Erişim Tarihi: 20 Ocak 2022).

Flipoff, Dmitry, "Red Star Over the Pacific: A Conversation with James Holmes on China's Maritime Rise", *Center for International Maritime Security*, 13 Ağustos 2019, Erişim Adresi: cimsec.org/red-star-over-the-pacific-a-conversation-with-james-holmes-on-chinas-maritime-rise/41300, (Erişim Tarihi: 15 Ocak 2022).

Funaiole, Matthew P. , "China's Opaque Shipyards Should Raise Red Flags For Foreign Companies", *CSIS*, 26 Şubat 2021, Erişim Adresi: Https://Www.Csis.Org/Analysis/Chinas-Opaque-Shipyards-Should-Raise-Red-Flags-Foreign-Companies , (Erişim Tarihi: 19 Aralık 2022).

Hameiri, Shahar, "Rising powers and state transformation: The case of China", *European Journal of International Relations*, Cilt: 22, Sayı: 1, 2016, ss. 72-98.

Harper, Jon, "Eagle vs Dragon: How the U.S. and Chinese Navies Stack Up", *National Defense*, 9 Mart 2020, Erişim Adresi: https://www.nationaldefensemagazine.org/articles/2020/3/9/eagle-vs-dragon-how-the-us-and-chinese-navies-stack-up , (Erişim Tarihi: 19 Ocak 2022).

"2019 Pentagon Report to Congress on Chinese Military Development", *USNI News*, 3 Mayıs 2019.

Information Office of the State Council, "China's Military Strategy", Mayıs 2015, Erişim Adresi: www.china.org.cn/china/2015-05/26/ content_35661433.htm , (Erişim Tarihi: 18 Kasım 2019).

"Jane's Fighting Ships 2004-2005", Stephen Saunders (ed.) IISS, The Military Balance 2015, Erişim Adresi: https://www.amazon.com/Janes-Fighting-2004-2005-Stephen-Saunders/dp/0710626231, (Erişim Tarihi: 17 Ocak 2022).

Kawasaki, Tsuyoshi, "Where does Canada Fit in the US-China Strategic Competition across the Pacific?", *International Journal*, Cilt: 71, Sayı: 2, 2016, ss. 214–230.

Kemaloğlu, İlyas, "Rusya-Çin ilişkileri: İttifak mı Rekabet mi?", *Anadolu Ajansı (AA): Analiz*, 14 Eylül 2020, Erişim Adresi: https://www.aa.com.tr/tr/analiz/rusya-cin-iliskileri-ittifak-mi-rekabet-mi/1972667, (Erişim Tarihi: 20 Ocak 2022).

Khzmalyan, Erik, "Troubled Waters: The US Navy and the Return of Great Power Politics", *Geopolitical Monitor*, 18 Ocak 2019, Erişim Adresi: https://www.geopoliticalmonitor.com/troubled-waters-the-us-navy-and-the-return-of-great-power-politics/ , (Erişim Tarihi: 15 Ocak 2022).

Konishi, Weston S. , "China's Maritime Challenge in the South China Sea: Options for US Responses", *Chicago Council on Global Affairs*, 2018, ss. 1-7, Erişim Adresi: https://www.jstor.org/stable/pdf/resrep17324.pdf?refreqid=excelsior%3A761824c4a5f1556c48e82c0796e3a398&ab_segments=&origin=, Stable URL: http://www.jstor.com/stable/resrep17324, (Erişim Tarihi: 19 Ocak 2022).

Korkmaz, Hüseyin, "Çin ve Rusya'nın Kapsamlı Ortaklığı ABD'ni Endişelendiriyor", *Anadolu Ajansı*, 12 Aralık, 2019, Erişim Adresi: https://www.aa.com.tr/tr/analiz/cin-ve-rusya-nin-kapsamli-stratejik-ortakligi-abd-yi-endiselendiriyor/1671495 , (Erişim Tarihi: 20 Ocak 2022).

Krishnan, Cdr S. Navaneetha, "Analysis of Chinese Shipbuilding Industry: Strategic Lessons for India", *Maritime Affairs*, Cilt: 7, Sayı: 2, Kış 2011, ss. 66-84, https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/09733159.2011.641395?needAccess=true, Erişim Tarihi: https://doi.org/10.1080/09733159.2011.641395 , (Erişim Tarihi: 20 Ocak 2022).

Li, Nan, "The Evolution of China's Naval Strategy and Capabilities: From "Near Coast" and "Near Seas" to "Far Seas", Asian Security, Cilt: 5, Sayı: 2, 2009, ss. 144-169, Erişim Adresi: https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/14799850902886567?needAccess=true, Erişim linki: https://doi.org/10.1080/14799850902886567, (Erişim Tarihi: 16 Ocak 2022).

Lim, Yves-Heng, "The Driving Forces behind China's Naval Modernization", *Comparative Strategy*, Cilt: 30, Sayı: 2, 2011, ss. 105-120, Erişim Adresi: https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/01495933.2011.561729?needAccess=true , To link to this article: https://doi.org/10.1080/01495933.2011.561729, (Erişim Tarihi: 17 Ocak 2022).

Lim, Yves-Heng, "Expanding the Dragon's Reach: The Rise of China's Anti-access Naval Doctrine and Forces", *Journal of Strategic Studies*, Cilt: 40, Sayı: 1-2, 2017, ss. 146-168, Erişim Adresi: https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/01402390.2016.1176563?needAccess=true, Erişim Adresi: https://doi.org/10.1080/01402390.2016.1176563 , (Erişim Tarihi: 20 Ocak 2022).

"Main Activities of Chinese Navy in Waters Near Japan", The National Institute for Defense Studies, NIDS China Security Report, (Tokyo: The National Institute for Defense Studies, Mart 2011).

Martinson, Ryan D., "China as an Atlantic Naval Power", *The RUSI Journal*, Cilt: 164, Sayı: 7, 2019, ss.18-31.

Martinson, Ryan D., "The Role of the Arctic in Chinese Naval Strategy", *China Brief*, Cilt: 19 Sayı: 22, Aralık 2019, Erişim Adresi: https://jamestown.org/program/the-role-of-the-arctic-in-chinese-naval-strategy/ , (Erişim Tarihi: 16 Ocak 2022).

McVadon, Eric A., "China's Maturing Navy", *Naval War College Review*, Cilt: 59, Sayı: 2, İlkbahar 2006, ss. 90-107.

Medeiros, Evan S., "China's Foreign Policy Actions-Activism, Opportunism, and Diversification", China's International Behavior, RAND Corporation, 2009.

Medeiros, Evan S. , Cliff, Roger, Crane, Keith ve Mulvenon, James C., "A New Direction for China's Defense Industry", RAND Corporation, 2005.

"Military and Security Developments Involving the People's Republic of China A Report to Congress Pursuant to the National Defense Authorization Act for Fiscal Year 2000."

Mizokami, Kyle, "China Now Has More Warships Than the U.S.", *Popular Mechanics*, 20 Mayıs 2019, Erişim Adresi: https://www.popularmechanics.com/military/navy-ships/a27532437/china-now-has-more-warships-than-the-us/ , (Erişim Tarihi: 19 Ocak 2022).

Noguchi, Kazuhiko, "Bringing Realism Back In: Explaining China's Strategic Behavior in the Asia-Pacific", *Asia-Pacific Review*, Cilt: 18, Sayı: 2, ss. 60-85, Erişim Adresi: https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/13439006.2011.640580?needAccess=true , To link to this article: https://doi.org/10.1080/13439006.2011.640580 , (Erişim Tarihi: 16 Ocak 2022).

Nohara, Jun J., "Sea Power as a Dominant Paradigm: The Rise of China's New Strategic Identity", *Journal of Contemporary East Asia Studies*, Cilt: 6, Sayı: 2, 2017, ss. 210-232, https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/24761028.2017.1391623?needAccess=true , To link to this article: https://doi.org/10.1080/24761028.2017.1391623. (Erişim Tarihi: 16 Ocak 2022).

Nuriddin, Salman, "Orta Asya'daki Rusya-Çin Rekabeti", *İNSAMER Analiz*, 19 Ekim 2020, Erişim Adresi: https://www.insamer.com/tr/uploads/pdf/etkinlik-orta-asya-daki-rusya-cin-rekabeti.pdf, Erişim Tarihi: 20 Ocak 2022).

Parton, Charles, "Foresight 2020 the Challenges Facing China", *RUSI Journal*, Cilt: 65, Sayı: 2, 2020, ss.10-24, Erişim Adresi: https://www.tandfonline.com/doi/epub/10.1080/03071847.2020.1723284?needAccess=true , https://doi.org/10.1080/03071847.2020.1723284, (Erişim Tarihi: 17 Ocak 2022).

"Putin: Rusya ve Çin Askeri İttifaklar Kurmuyor", *Sputnik Türkiye*, 7 Haziran 2019, Erişim Adresi: https://tr.sputniknews.com/rusya/201906071039271253-putin-rusya-ve-cin-askeri-ittifaklar-kurmuyor/, (Erişim Tarihi: 20 Ocak 2022).

Ray, Amit, "Forecast of Chinese SSBN Force Levels", *Maritime Affairs: Journal of the National Maritime Foundation of India*, Cilt: 15, Sayı: 2, 2019, ss. 44-58, Erişim Adresi: https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/09733159.2020.1712000?needAccess=true.Bu makaleye erişim için: https://doi.org/1.1080/09733159.2020.1712000 , (Erişim Tarihi: 18 Ocak 2022).

"Report to Congress Pursuant to the FY2000 National Defense Authorization Act Annual Report on the Military Power of the People's Republic of China", 2002, Erişim Adresi: http://www.andrewerickson.com/wp-content/uploads/2015/11/DoD_China-Report_2002.pdf, (Erişim Tarihi: 15 Ocak 2022).

Ross, Robert S. , "China's Naval Nationalism: Sources, Prospects and the US Response", *International Security*, Cilt: 34, Sayı: 2, 2009, ss. 46–81.

Ross, Robert, "The End of U.S. Naval Dominance in Asia", *Lawfare Blog*, 18 Kasım 2018, Erişim Adresi: https://www.lawfareblog.com/end-us-naval-dominance-asia , (Erişim Tarihi: 15 Ocak 2022).

Saito, Yusuke, "China's Growing Maritime Role in the South and East China Seas", *Center for a New American Security*, Mart 2017, ss. 1-9, Erişim Adresi: https://s3.us-east-1.amazonaws.com/files.cnas.org/documents/Saito_BWN.pdf?mtime=20170320221107&focal=none , (Erişim Tarihi: 17 Ocak 2022).

Shifrinson, Joshua, "Should the United States Fear China's Rise?", *The Washington Quarterly*, Cilt: 41, Sayı.: 4, 2018, ss. 65-83, Erişim Adresi: https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/0163660X.2018.1557491?needAccess=true, Bu makaleye erişim için: https://doi.org/10.1080/0163660X.2018.1557491, (Erişim Tarihi: 19 Ocak 2022).

"The First and Second Island Chains", Office of the Secretary of Defense, Military and Security Developments Involving the People's Republic of China, Ağustos 2010.

Xie, Zhihai, "China's Rising Maritime Strategy: Implications for its Territorial Disputes", *Journal of Contemporary East Asia Studies*, Cilt: 3, Sayı: 2, 2014, ss. 111-124, Erişim Adresi: https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/24761028.2014.11869077?needAccess=true, Bu makaleye erişim için: https://doi.org/10.1080/24761028.2014.11869077, (Erişim Tarihi: 16 Ocak 2022).

Wu, Zhengyu, "China and Maritime Transformation: History, Strategy and Policy Implications", *Economic and Political Studies*, Cilt: 1, Sayı: 2, 2013, ss. 134-155.

Wu, Zhengyu, "Towards Naval Normalcy: 'Open Seas Protection' and Sino-US Maritime Relations", *The Pacific Review*, Cilt: 32, Sayı: 4, 2019, ss. 666-693, Erişim Adresi: https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/09512748.2018.1553890?needAccess=true. Bu makaleye erişim için: https://doi.org/10.1080/09512748.2018.1553890 , (Erişim Tarihi: 17 Ocak 2022).

Yee, Andy, "Maritime Territorial Disputes in East Asia: A Comparative Analysis of the South China Sea and the East China Sea", *Journal of Current Chinese Affairs*, Cilt: 40, Sayı: 2, 2011, ss. 165-193, Erişim Adresi: https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/186810261104000207 , (Erişim Tarihi: 15 Ocak 2022).

Zheng, Jianing, Hu, Hao ve Dai, Lei, "How Would EEDI Influence Chinese Shipbuilding Industry?", *Maritime Policy & Management*, Cilt: 40, Sayı: 5, 2013, ss. 495-510, Erişim Adresi: https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/03088839.2013.797121?needAccess=true. Bu makaleye erişim için: https://doi.org/10.1080/03088839.2013.797121 , (Erişim Tarihi: 19 Aralık 2022).

ÇİN KARA KUVVETLERİ

Dr. Ahmet Sapmaz*

Özet

Çin Halk Cumhuriyeti son dönemde özellikle ekonomik gelişimine paralel olarak teknolojik, askerî ve siyasi olarak artan etkinliği ile önemli bir ülke konumundadır. Çin'in artan etkinliği dünyanın her açıdan en büyük gücü olan ABD'yi endişelendirmekte ve Asya Pasifik bölgesine odaklanmasına neden olmaktadır. Çin'in artan millî güç unsurları askerî gücüne de yansımaktadır. Pekin her alanda etkin, teknolojik ve eğitimli bir ordu geliştirme çabası içerisindedir. Geçmişte çoğunlukla kara kuvvetleri üzerine dayalı bir askerî doktrin ile muharebe ederek ve halk savaşı stratejisi ile düşmanı mağlup edebileceğini düşünen Pekin için günümüzde şartlar değişmiştir. Teknolojinin muharebe sahasına yansıması sonucu muharebeler müşterek anlayış içerisinde, kısa zamanda sonuç alınmasına odaklı hâle gelmiştir. Çin ordusu bu gelişmeler çerçevesinde ordu içerisinde müştereklik anlayışını geliştirerek ve silah, araç ve teçhizatını modernize ederek gerçek şartlara uygun şekilde eğitim yapmaktadır. Tüm bu gelişmeler paralelinde kara kuvvetlerinin önemi azalmamış, aksine yeni doktrinler çerçevesinde modernize edilmesi ve eğitilmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır. Özellikle Komünist Partinin bekasının sağlanması, ülkenin siyasi sosyal istikrarı, Tayvan ile birleşme sorunu olmak üzere komşu ülkelerle yaşanan kara ve deniz sınırı sorunları güçlü, eğitimli ve modern bir kara kuvvetlerini zorunlu kılmaktadır. Kara kuvvetleri; küçük, modüler, çok maksatlı, hareket ve ateş kabiliyeti yüksek, müşterek harekâtın gereklerini yerine getirebilecek birlikler oluşturup yetiştirmektedir. Bu kapsamda kara kuvvetlerinin silah, teçhizat ve personel açısından geçmişe oranla küçüldüğünü ancak muharebe etkinliğinin arttığını belirtmek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Çin, Çin Silahlı Kuvvetleri, Çin Kara Kuvvetleri, Amerika Birleşik Devletleri, Tayvan.

Abstract

The People's Republic of China is an important country with its technological, military and political effectiveness, especially in parallel with its economic development. The increasing effectiveness of China worries the United States of America, which is the biggest power in the world in all respects, and causes it to focus on the Asia-Pacific region. China's increasing national power elements are also reflected in its military power. Beijing strives to develop an effective, technological and trained army in every field. For Beijing, which in the past thought that it could defeat the enemy by fighting with a military doctrine based mostly on land forces and with a people's war strategy, today's conditions have changed. As a result of the reflection of technology on the battlefield, the battles have become focused on achieving results in a short time with a joint understanding. Within the framework of these developments, the Chinese armed forces trains in accordance with real conditions by developing the understanding of joint operation and modernizing its weapons, vehicles and equipment. Parallel to all these developments, the importance of the land forces has not decreased, on the contrary, it has become necessary to modernize and train it within the framework of new doctrines. Especially ensuring the survival of the Communist Party, the political-social stability of the country, the problem of unification with Taiwan, and the land and sea border problems with neighboring countries necessitate a strong, trained and modern land forces. Within this framework, the land forces forms and trains small, modular, multi-purpose units with high mobility and fire capability, capable of meeting the requirements of joint operations. In this context, it is possible to state that the land forces has shrunk in terms of weapons, equipment and personnel compared to the past, but its combat effectiveness has increased.

Keywords: China, Chinese Armed Forces, Chinese Land Forces, United States of America, Taiwan.

* e-posta: ahmet_sapmaz@yahoo.com, ORCID: 0000-0003-0858-9000.

GİRİŞ

Çin, son dönemde artan ekonomik, siyasi ve askerî gücü ile tüm dünyanın dikkatini çekmektedir. Dünyanın en kalabalık nüfusunu barındırması, Rusya Federasyonu ve Kanada'dan sonra dünyanın en büyük yüz ölçümüne sahip üçüncü ülkesi olması, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi daimî üyeliği, nükleer silahlara sahip güçlü silahlı kuvvetleri, dünyanın ikinci en büyük ekonomisi olması bu ülkenin öne çıkan özelliklerinden bazılarıdır. Çin'in önemini ortaya koyan diğer önemli bir unsur ise soğuk savaşın bitiminden itibaren tek kutuplu dünya düzeninin liderliğini üstlenen ve son dönemde çok kutupluluk meydan okumaları ile karşılaşan ABD'nin gelecekte kendisine en önemli rakip olarak Çin'i görmesidir. Çin'in millî güç unsurlarının tümünde görülen yükselişin askerî gücüne yansıması doğal bir sonuçtur. Pekin'in askerî gücünde görülen artışın başta yakın çevre bölgesi olmak üzere küresel ölçekte etkilerinin görülmesi yüksek bir olasılıktır. Bu çerçevede tüm dünya Çin Ordusu'nun gelişimini büyük bir dikkatle takip etmektedir. Çin Halk Cumhuriyeti Ordusu tarihî açıdan genellikle kara kuvvetlerine dayalı bir silahlı kuvvet olmuştur. Ancak son dönemde Çin'in ekonomik ve teknolojik olarak gelişmesine paralel olarak tehdit algısı ve askerî doktrini ana karasından kendisini çevreleyen dış kuşağa yönelmiş ve deniz ile hava boyutu daha ön plana çıkmıştır. Tüm bunlara rağmen kara kuvvetlerinin Çin açısından önemi büyüktür. Bu çalışmada Çin Kara Kuvvetlerinin tarihî gelişimi, doktrini, görevleri, teşkilatı ve modernizasyon faaliyetleri incelenecektir. Çalışmanın temel varsayımı; her ne kadar son dönemde Çin Ordusu'nda deniz, hava, roket, füze ve siber kuvvetlerin gelişimine öncelik verilse de başta Komünist Partinin bekasının sağlanması olmak üzere Tayvan Sorunu, komşu ülkelerle tartışmalı kara ve deniz sınırları konusunda Pekin'in güçlü, modern ve eğitimli bir kara kuvvetlerine ihtiyaç duyduğu ve yönde çaba harcadığıdır.

ÇİN KARA KUVVETLERİNİN TARİHÎ GELİŞİMİ

Çin Ordusu'nun geçmişi Kızıl Ordu'nun köylü ve işçilerine dayanmakla birlikte 1 Ağustos 1927 tarihinde Kuomintang Ordusu'nun General Zhu De komutasındaki 24. Tümeni ile kurulmuştur.[1] Çin ordusu yaklaşık 20 yıl boyunca aralıklarla Çin iç savaşında Çan Kay Şek liderliğindeki milliyetçilerle, İkinci Dünya Savaşı sırasında ise Japonya ile savaşmıştır. Mao'nun liderliğindeki Kızıl Ordusu, 1949 yılında milliyetçiler karşısında zafer kazanmıştır. 1949 yılından itibaren hava ve deniz kuvvetleri ordu bünyesine dâhil etmiştir. Çin ordusu her ne kadar Batılı ordular kadar gelişmiş teknoloji ve eğitime sahip olmasa da Pekin tarafından bir dış politika aracı olarak kullanılmış ve ABD'ye karşı Kore ve Vietnam'da savaşmıştır. 1962 yılında Hindistan ile yaşanan kısa süreli sınır çatışmasından Çin ordusu galip ayrılmıştır. 1969 yılında ise SSCB ile sınır çatışmaları yaşanmıştır.

1 Benjamin Lai, *Chinese People's Liberation Army since 1949: Ground Forces*, (China: Osprey Publishing, 2012), s. 4.

Kültür Devrimi'nden Komünist Partinin en önemli güç bileşenlerinden biri olarak çıkan ordu, zamanın modern orduları ile boy ölçüşemeyecek durumdaydı. Deng Xiaoping'in iktidara gelmesi sonrası, savunma dört ayaklı modernizasyon alanlarından biri hâline gelmiştir. Ancak yıllardır ihmal edilen ordu, 1979 yılında Vietnam ile yaşanan çatışmada harekât planlaması, komuta kontrol ve lojistik gibi fonksiyon alanlarında büyük zorluk yaşamıştır. 1978 yılında savunma bütçesi gayrisafi millî hasılanın %4,6'sı iken 1989 yılında %1,5'e düşmüştür.[2] Bu esnada Çin, dünyada meydana gelen çatışmaları izleyerek kendine yönelik dersler çıkarmaya çalışmıştır. Bu kapsamda 1982 yılında meydana gelen Falkland Savaşı ve 1986 yılında Libya'nın bombalanması incelenmiştir.

Kuruluşundan 1980'li yılların sonuna kadar Çin Ordusu'nun görevi genel olarak Komünist Partinin bekasını sağlamak ve iç istikrarı korumak, kuzey ve kuzey batı istikametlerini SSCB ve uydu devletlerinin işgalinden korumak, sınırın kuzey doğusunu Kore Yarımadası'ndan kaynaklanabilecek muhtemel bir saldırıya karşı savunmak, bir saldırı durumunda sahillerden stratejik savunma maksadıyla geri çekilmek ve müteakiben karşı taarruz icra ederek düşmanı mağlup etmek ve ulusal altyapı çalışmalarına destek olmaktır.[3] 1984 yılında toplam mevcudu 4,2 milyon olan Çin ordusunun 3,25 milyonunu yani %80'ini Kara Kuvvetleri oluşturmaktaydı.[4] Çin ordusu 1989 yılında Tiananmen Meydanı'nda meydana gelen protestolara Komünist Parti lehinde müdahalede bulunmuş, bu durum ordunun hem iç hem de dış kamuoyunda imajını zedelemiştir. 1991 yılında ABD Ordusu'nun Körfez Savaşı'nda gösterdiği performans Çin siyasi ve askerî liderlerinde şok etkisi yaratmıştır. ABD'nin muharebenin değişen yüzünü ortaya koyan ve hareket kabiliyetine sahip, bilgi sistemleri destekli ve hassas vuruş kabiliyetli silah sistemlerinin kısa sürede başarı kazanması, Çin ordusunun mevcut durumunun sorgulanmasına yol açmıştır. Bu durum Çin'in askerî doktrinini değiştirmesine neden olmuştur. Mao'nun ortaya koyduğu II. Dünya Savaşı benzeri bir senaryoda düşmanın Çin'in içine çekilerek düzenli birlikler, gerilla kuvvetleri ve halkı içeren "halk savaşı" ile yenilmesini amaç edinen anlayışa son verilmiştir. Bunun yerine aktif savunma olarak bilinen ve geçmişte uygulanan askerî strateji, taarruzi boyutuna daha fazla öncelik verilerek benimsenmiştir. ABD'nin 1996 yılında ortaya çıkan Çin-Tayvan füze krizinde askerî olarak oynadığı rol ve 1999 yılında Çin'in Sırbistan Büyükelçiliğini vurması, Pekin'i askerî açıdan kapasite artırımına ve modernizasyona yöneltmiştir.[5] Bu çerçevede

2 Eric Heginbotham, *The U.S.-China Military Scoreboard: Forces, Geography, and the Evolving Blance of Power 1996-2017*, (California: RAND Corporation, 2015), s. 24.

3 Roy D. Kamphausen, "China's Land Forces: New Priorities and Capabilities", içinde *China's Military Challenge*, Ashley Tellis & Travis Tanner (ed.), (National Bureau of Asia Research,2012), Erişim Adresi: https://www.nbr.org/publication/chinas-land-forces-new-priorities-and-capabilities/, (Erişim Tarihi: 26 Temmuz 2021).

4 Defense Intelligence Agency, "Handbook of the Chinese People's Liberation Army", Kasım 1984, Erişim Adresi: https://www.dia.mil/FOIA/FOIA-Electronic-Reading-Room/FOIA-Reading-Room-China/FileId/122010/, (Erişim Tarihi: 27 Ağustos 2021).

5 Defense Intelligence Agency, "China Military Power: Modernizing A Force to Fight and Win", Kasım 2018, Erişim Adresi: https://www.dia.mil/Portals/27/Documents/News/Military%20Power%20Publications/China_Military_Power_FINAL_5MB_20190103.pdf, (Erişim Tarihi: 24 Temmuz 2021).

modern muharebe sahasında uygulanacak harekât konseptleri olarak "üç taarruz ve üç savunma" ile "temas olmaksızın muharebe" gibi konseptler geliştirilmiştir. Üç taarruz yeteneği olarak görünmez uçaklar, seyir füzeleri, hassas güdümlü mühimmat ve taarruz helikopterleri tanımlanırken savunma ile bertaraf edilmesi gereken üç tehdit ise elektronik harp, istihbarat, keşif ve gözetleme sistemleri ve hassas güdümlü mühimmat olarak belirlenmiştir. "Temas olmaksızın muharebe" ise orduların mümkün olduğu kadar doğrudan karşı karşıya gelmeden muharebesini içermektedir.[6]

ABD; Çin'in askerî, ekonomik ve teknolojik gelişimine paralel olarak Pasifik bölgesini en önemli öncelikleri arasına almıştır. Bu doğrultuda Washington, Pasifik'teki deniz ve hava kuvvetleri varlığını artırmaktadır. 2012 yılında ABD Savunma Bakanlığı bünyesinde Deniz Hava Harekât Dairesi ve Takımada Savunma Daireleri kurulmuştur. Ayrıca ABD tarafından Filipinler, Malezya, Endonezya ve Vietnam gibi ülkelere, Çin tehdidine yönelik askerî silah ve teçhizat verilmekte ve eğitim programları ile destek sağlanmaktadır.[7]

Çin'in 21'inci yüzyılda küresel ölçekte ekonomik ve siyasi bir güce dönüşmesi, modern muharebe ortamında yaşanan teknolojik gelişmeler ve stratejik açıdan tehdit algılamasında özelikle deniz egemenlik alanlarına yönelik yaşanan sorunlar, Pekin'in silahlı kuvvetlerini modernize etme girişimlerine hız vermesine yol açmıştır. Bu kapsamda 2010-2016 yılları arası savunma bütçesi düzenli olarak her yıl %10 oranında artırılmıştır.[8]

Çin gelişen ekonomik ve askeri yetenekleri başta ABD ve Asya Pasifik ülkeleri olmak üzere tüm ülkeler tarafından dikkatle izlenmektedir. Çin'in millî güç unsurlarında görülen kapasite artışının etkilerinin öncelikle yakın çevresinde görüleceği açıktır. 2013 yılında Çin'in yarı resmî yayın organı olan *WEİWEİ PO* dergisinde yayımlanan bir makaleye göre Pekin; 2025 yılına kadar Tayvan'ı, 2030 yılına kadar Güney Çin Denizi'ndeki adaları, 2040 yılına kadar Hindistan'da kalan Güney Tibet'i, 2045 yılına kadar Japonya'dan Doğu Çin Denizi'ndeki Diaoyu[9] ve Okinawa adalarını, 2050 yılına kadar dış Moğolistan'ı ve 2060 yılına kadar Rusya tarafından 20. yüzyılın başında işgal edilen Sibirya bölgesindeki toprakları geri almayı planlamaktadır.[10]

6 Mark Cozad, "The PLA and Contingency Planning", içinde *The People's Liberation Army and Contingency Planning in China*, Andrew Scobell vd. (Ed.), (Washington: National Defense University, 2015), s. 23.

7 Ali Erdinç, "Çin'in Tehdit Algısı, Güvenlik Stratejisi ve Avrasya", Ekim 2017, Erişim Adresi: https://avim.org.tr/public/images/uploads/files/15-ali%20erdinc.pdf (Erişim Tarihi: 25.07.2021).

8 https://www.dia.mil/Portals/27/Documents/News/Military%20Power%20Publications/China_Military_Power_FINAL_5MB_20190103.pdf.

9 Çin tarafından verilen addır. Japonya aynı coğrafyayı Senkaku olarak adlandırmaktadır.

10 https://avim.org.tr/public/images/uploads/files/15-ali%20erdinc.pdf.

ÇİN ORDUSU ASKERÎ DOKTRİNLERİ

Askerî doktrinler şüphesiz devletlerin siyasi maksatlarına yönelik oluşturulmaktadır. Devletin en üst düzeyde yön verici resmi belgesi ulusal güvenlik stratejisidir. Askerî doktrinler ulusal güvenlik stratejisinde devletin askerî gücüne verilen görevi yerine getirebilecek şekilde hazırlanmaktadır. Bu doğrultuda askerî güç oluşturulmakta, eğitilmekte ve geliştirilmektedir.

Ülkelerin içinde bulunduğu coğrafi konum, demografik yapı ve komşuları ile ilişkileri askeri doktrinlerine etki eden önemli hususlardandır. Çin'in güney sınırları Himalaya dağları ile sık ormanlık ve cangıl arazi ile çevrilidir. Batı sınırlarında çöller ve büyük çaplı askeri harekâta engel olan arazi bulunmaktadır. Kuzey sınırında ise Sibirya benzeri zor yaşam koşulları gerektiren coğrafi bölgeler yer almaktadır. Bu nedenle Çin'in; güney, batı ve kuzey istikametlerden algıladığı devlet kaynaklı konvansiyonel askerî tehdit göreceli olarak düşüktür. Ancak Çin'in Pasifik Okyanusu'na komşu doğusu sanayi ve ticaret tesisleri ile limanların bu bölgede bulunması nedeniyle denizden kuşatılmaya karşı hassastır. Bu bölgede ortaya çıkabilecek muhtemel bir tehdit, Çin ekonomisine büyük zarar verip iç istikrarı bozabilecek nitelik taşımaktadır.[11] Diğer yandan nüfusun etnik yapı çerçevesinde dağılımı incelendiğinde Han Çinlilerinin ülkenin merkezinde ve doğusunda, diğer etnik grupların ise ülkenin batı, kuzey ve güneyinde yaşadığı görülmektedir. Bu kapsamda Uygurlar ve Mançuryalılar kuzeybatıda, Tibetliler güney batıda, Moğollar ise kuzeyde yaşamaktadır. Bu durum Han Çinlileri etrafından tampon bölge oluşumuna imkân tanırken diğer yandan bu bölgeleri dış güçler tarafından istismar edilebilir hâle getirmektedir. Ayrılıkçı hareketlerin yüksek seviyede bulunduğu Uygur Özerk Bölgesi ve Tibet, Çin'in güvenlik açısından en hassas bölgelerini oluşturmaktadır. Bahse konu coğrafi bölgeler, Çin'in yüz ölçümünün beşte birini, yer altı doğal kaynak zenginliğinin ise önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Hali hazırda Çin'in nükleer füze test alanları Uygur Özerk Bölgesi'nde, uzay araştırma tesisleri ise Gobi Çölü'nde bulunmaktadır.[12] Stratejik tesislerin bu bölgelerde konuşlanmış olması, Pekin açısından bahse konu bölgelerin önemini artırmaktadır.

Çin 1949 yılından bu yana bazı komşuları ile sınır sorunları yaşamıştır. Bu sorunlardan bir kısmı komşu ülkelerle çatışmaya yol açmıştır. Örneğin 1962 yılında Hindistan ile 1979 yılında Vietnam ile savaşılmıştır. 1969 yılında SSCB ile yaşanan sınır çatışması nükleer bir savaşın çıkmasını muhtemel hâle getirmiştir. Çin bazı sınır sorunlarını ise uzlaşma yaparak hatta taviz vererek çözüm yoluna gitmiştir. Pekin, 1991 yılından bu yana Laos, Rusya Federasyonu, Kazakistan, Kırgızistan, Vietnam ve Tacikistan ile 11 sınır an-

11 https://avim.org.tr/public/images/uploads/files/15-ali%20erdinc.pdf.

12 https://avim.org.tr/public/images/uploads/files/15-ali%20erdinc.pdf.

laşmazlığını barışçıl yöntemlerle çözüme kavuşturmuştur.[13] Ancak son dönemde Çin, sınır anlaşmazlıklarında daha sert bir tutum takınmaktadır. Günümüzde Çin'in, Japonya ile Doğu Çin Denizi'nde bulunan Diaoyu/Senkaku adaları; Tayvan, Filipinler, Brunei ve Malezya ile Güney Çin Denizi'nde bulunan Spratly adaları; Vietnam ve Tayland ile Güney Çin Denizinde bulunan Paracel adaları ve ayrıca Hindistan ile sınır sorunları bulunmaktadır.[14]

Çin'in 1980'li yıllara kadar uyguladığı doktrinler daha çok Mao'nun halk savaşı stratejisine dayalı olmuştur.[15] Halk savaşı; zayıf bir kuvvet ile üstün düşmana karşı savaşmayı, toplumun diğer bir topluma karşı topyekûn mücadelesini, düşmana karşı kara, deniz ve havayı kapsayan her alanda toplumun tüm katmanları ile direnilmesini, insanın ve politik iradenin, ekonomi ve teknik gelişmişliğe karşı üstünlüğünü esas alır.[16] Stratejiye göre moral olarak üstün Çin askerî kuvvetleri, teknoloji yönünden üstün düşman kuvvetlerini yenebilir.[17] Halk savaşı uzun süren, insan gücünü feda ederek coğrafi derinlikte olabildiğince fazla zaman kazanmaya çalışan bir stratejidir. Stratejik savunma, stratejik denge ve stratejik karşı taarruz safhalarını içeren halk savaşında ana kuvvetler, yerel kuvvetler ve gerilla kuvvetleri yer almaktadır.

Birbirlerine benzer nitelikteki önceki doktrinlerin aksine 1980 yılında yayımlanan askerî doktrin genel olarak halk savaşı stratejisine dayansa da bunu sınır bölgelerinde öngörmesi ve taarruz harekâtına daha fazla vurgu yapması ile önceki doktrinlerden ayrılmaktadır.[18] 1970'li yılların sonunda Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) 50 tümenini Çin sınırına konuşlandırması, Pekin'in ileri savunma ve karma birlik harekâtı yapabilecek mekanize birliklerin kurulması stratejisini benimsemesine yol açmıştır.[19]

1993 yılında yayımlanan askerî doktrin ise önceki doktrinlerinden radikal bir ayrılışı ortaya koymaktadır. Aslında 1993 yılı doktrininin yayımlandığı dönem Pekin'in tehdit algısının en düşük seviyede seyrettiği SSCB'nin çökmesi sonrasıdır. Çin'i 1993 yılı doktrini yayımlamaya iten en önemli neden 1991 yılı Körfez Savaşı'dır.[20] Bu doktrin öncekilerin aksine uzun ve yıpratıcı bir savaşı değil, düşman üzerinde kısa sürede galibiyete olanak ta-

13 Keith Crane vd., "Modernizing China's Military: Opportunities and Constraints", RAND, 2005, Erişim Adresi: https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/monographs/2005/RAND_MG260-1.pdf, (Erişim Tarihi: 01 Ağustos 2021), s. 197.

14 Office of the Secretary of Defence, "Military and Security Developments Involving the People's Republic of China", 2020, Erişim Adresi: https://media.defense.gov/2020/Sep/01/2002488689/-1/-1/1/2020-DOD-CHINA-MILITARY-POWER-REPORT-FINAL.PDF, (Erişim Tarihi: 31 Temmuz 2021).

15 Bekir İlhan, "China's Evolving Military Doctrine After the Cold War", SETA Rapor, 2020, Erişim Adresi: https://setav.org/en/assets/uploads/2020/02/A56En.pdf, (Erişim Tarihi: 05 Ağustos 2021), s. 14.

16 Solomon M. Karmel, *China and the People's Liberation Army: Great Power or Struggling Developing State?*, (New York: Palgrave Macmillan, 2000), s. 27.

17 James S.Powell, "PLA Ground Forces and the Challenge of a Rising China", School of Advanced Military Studies United States Army Command and General Staff College, 2016, s. 21.

18 https://setav.org/en/assets/uploads/2020/02/A56En.pdf.

19 M. Taylor Fravel, *Active Defense: China's Military Strategy since 1949*, (New Jersey: Princeton University Press, 2019), s. 6.

20 Fravel, *Active Defense: China's Military Strategy since 1949*, s. 7.

nıyan hızlı bir savaşı öngörmektedir. Bu kapsamda düşmanın imkân ve kabiliyetlerinden üstün olunmasına ve düşmana ilk taarruz eden taraf olmaya vurgu yapmaktadır. Diğer yandan nükleer karşı darbe yeteneğine dayalı stratejik caydırıcılığa ve özel birliklere önem verilmektedir.[21] Doktrinde özellikle modern teknolojinin kullanıldığı muharebe sahasında yerel savaşların kazanılması esas prensip olarak benimsenmiştir. Sınırlı yerel savaşlara yönelimin nedenleri SSCB'nin çökmesi ile Çin'e yönelik büyük bir tehdidin ortadan kalkması ve sadece Hindistan ile süren sınır probleminin düşük yoğunluklu boyutudur.[22]

1993 yılı askerî doktrininin Çin ordusuna getirdiği en büyük yeniliklerden biri de askerî harekâtın müştereklik boyutudur. Önceki doktrinlerde kara kuvvetleri odaklı savunma ve taarruz harekâtları ile gerilla savaşını içeren genel harekât konsepti, deniz, hava ve kara kuvvetlerinin tek bir komuta altında müşterek olarak harekât icra etmesini gerektiren bir yapıya dönüşmüştür. Bu kapsamda Çin ordusu için salt kara kuvvetlerine dayalı askerî doktrinler artık geçmişte kalmıştır. Diğer yeni bir yaklaşım ise önceki doktrinlerin aksine 1993 yılı doktrininin Çin ana vatanına yönelik muhtemel bir saldırıya önce savunmayı müteakiben karşı taarruzu içeren reaktif tutumu değil, Çin'in çevresindeki alanlara ve çatışmalara proaktif müdahalesini öngörmesidir.[23]

2004 yılında "bilgi ortamında yerel savaşları kazanmak" adlı yeni bir askerî doktrin yürürlüğe konulmuştur. Bahse konu doktrine dayanak oluşturan nedenler NATO'nun 1999 yılında icra ettiği Müttefik Güç Harekâtı ve 2003 yılı Irak Harekâtı'dır. Bu doktrin gerçekte 1993 yılı doktrininden büyük bir değişikliği içermemekte, kuvvetlerin müşterek harekât icra etmelerinin koordinasyonunu sağlayacak bilgi altyapısı ön plana çıkarılmaktadır. 1993 yılı doktrini müştereklik kavramını ön plana çıkarırken 2004 yılı doktrini kuvvetlerin icra edeceği müşterek harekâtta koordine edilmiş bilgi akışına vurgu yapmaktadır. Bu kapsamda Çin ordusunun komuta kontrol bilgi sistemleri alanında gelişimi öngörülmektedir. 2004 yılı doktrini de Çin'in çevre bölgelerinde muhtemel bir askeri çatışmayı öngörmekte, bu kapsamda adaya taarruz, adanın ablukaya alınması ve sınır bölgelerinde karşı taarruz harekâtına yer vermektedir.[24] İcra edilmesi öngörülen harekât çeşitleri dikkate alındığında askeri doktrinin Çin'in, Tayvan'a yönelik muhtemel bir harekâtını tanımladığı değerlendirilmektedir.

2014 yılı askerî doktrini, 1993 ve 2004 yılı doktrinlerinden büyük bir farklılık göstermemektedir. 2014 yılı doktrini esneklik, hareket kabiliyeti, entegre müşterek harekat, bilgi üstünlüğü ve hassas angaje özelliklerini ön plana çıkarmaktadır. Bu doktrin Tayvan'a yönelik ABD'yi de içerecek bir çatışmayı dikkate almaktadır. Çin, 2014 yılı doktrininde

21 https://setav.org/en/assets/uploads/2020/02/A56En.pdf.

22 Malcolm Davis ve Charlie Lyons Jones, "China Military Watch", *The Strategist*, 4 Aralık 2020, Erişim Adresi: https://www.aspistrategist.org.au/china-military-watch-5/, (Erişim Tarihi:15 Ağustos 2021).

23 https://setav.org/en/assets/uploads/2020/02/A56En.pdf.

24 https://setav.org/en/assets/uploads/2020/02/A56En.pdf.

caydırıcılık ve gerektiğinde savaşı içeren ordunun stratejik görevlerine "savaş dışı askerî harekât" kavramını ilave etmiştir.[25] Bu kavram; arama kurtarma, doğal afet yardımı, terörizmle mücadele, istikrar harekâtı, uluslararası barışı koruma, uluslararası insani yardım ve afet yardımı harekâtlarını içermektedir. Savaş dışı askerî harekâtlar, Çin ordusunun barış zamanında denizaşırı görevler icra etmesine olanak tanımaktadır. Çin, BMGK daimî üyeleri arasında en fazla barış gücü askeri görevlendiren ülkedir. 1990 yılından günümüze kadar 25 BM barışı koruma harekâtına 40.000'de fazla Çin askeri katılmıştır.[26]

Çin, 2014 yılı doktrini ile ana karasını çevreleyen deniz egemenlik alanları ve aidiyeti tartışmalı olan karasal alanlarda atak bir tutum sergilemektedir. Her ne kadar Çin'in deniz aşırı alanlara yönelik bazı girişimleri bulunsa da günümüzde önceliği yakın çevresine yöneliktir. Bu kapsamda deniz ve hava kuvvetlerine verilen önem giderek artmaktadır. Çin, bölgesinin en büyük deniz kuvvetlerine sahip olmasına rağmen açık denizlerde harekât icra edebilecek sınırlı kapasiteye sahiptir. Çin'in yükselen ekonomik, askerî ve siyasi gücüne paralel olarak Soğuk Savaş sonrası benimsediği askeri doktrinler incelendiğinde savunmadan taarruza doğru bir geçiş yaşandığı ancak askerî imkân ve kabiliyetlerinin küresel olmaktan ziyade bölgesel ve yerel çatışmalarda sınırlı güç kullanımına yönelik olduğu görülmektedir.[27] Gerçekçi bir bakış açısıyla Çin'in artan askeri imkân ve kabiliyetleri ile geçmişte zayıf ve sınırlarını koruyamaz durumda iken uyguladığı, düşmanı derinlikte zaman içerisinde yıpratarak imhayı esas alan halk savaşı stratejisini günümüzde takip etmesi beklenmemelidir.[28]

2015 yılında yayımlanan Çin Askerî Stratejisi, Çin'in içinde bulunduğu siyasi ve askerî durumu tarif etmektedir. Bu stratejiye göre dünyanın ekonomik ve stratejik ağırlık merkezi, Asya Pasifik bölgesine kaymaktadır. Bu duruma paralel olarak ABD bölgede dengeleme stratejisi izlemekte, askerî varlığını ve askerî ittifaklarını artırmaktadır. ABD'nin, Güney Kore'ye Yüksek İrtifa Alan Savunma Sistemi (THAAD/Terminal High Altitude Area Defense) yerleştirmesi bölgesel güç dengesine olumsuz etki etmektedir. Bölgenin önemli bir ülkesi olan Japonya askeri ve güvenlik politikalarını gözden geçirerek kapasitesini artırmakta ve bölge ülkelerini endişeye sevk etmektedir. Bazı komşu ülkeler, Çin'in toprak bütünlüğüne ve deniz egemenlik alanlarına yönelik provakatif eylemler gerçekleştirmekte ve silahlı güçlerini artırmaktadır. Bazı dış güçler ise Güney Çin Denizi'nde gelişen olaylara müdahil olmakta ve Çin'e yakın bölgelerde hava ve denizden keşif faaliyetleri

25 Jennifer Dunn, "Threat Tactics Report: China", *TRADOC G-2 ACE Threats*, 2015, Erişim Adresi: https://community.apan.org/wg/tradoc-g2/operational-environment-and-threat-analysis-directorate/m/documents/211602/download, (Erişim Tarihi: 27 Temmuz 2021), s. 2.

26 Liu Shaobin, "Çin Halk Kurtuluş Ordusu'nun Kuruluşunun 94. Yıldönümü Kutlama Konuşması", Çin Halk Cumhuriyeti Ankara Büyükelçiliği, 26 Temmuz 2021, Erişim Adresi: http://tr.china-embassy.org/tur/xwdt/t1895156.htm, (Erişim Tarihi: 22 Ağustos 2021).

27 https://setav.org/en/assets/uploads/2020/02/A56En.pdf.

28 Kamphausen, "China's Land Forces New Priorities and Capabilities".

yürütmektedir. Kore Yarımadası ve Kuzey Doğu Asya istikrarsızlık içerisinde bulunmaktadır. Bölgesel terörizm, ayrılıkçılık ve aşırıcılık yaygındır. Bu gelişmelerin tümü Çin'in yakın çevresinde güvenlik ve istikrara zarar vermektedir.[29]

Bahse konu stratejiye göre Tayvan meselesi Çin'in birleşme ve yeniden diriliş politikasında en önemli hususdur. Son zamanlarda Tayvan ile ilişkilerde barışçıl gelişmeler olmasına karşın Tayvan'ın bağımsızlığına yönelik ayrılıkçı hareketler birleşme, istikrar ve güvenliğe yönelik en büyük tehdittir. Doğu Türkistan ve Tibet ayrılıkçı hareketleri istikrar ve güvenliğe önemli zararlar vermektedir. Bunun yanında Çin'de renkli devrim meydana getirme çabaları devam etmektedir.[30] Stratejiye göre günümüzün askerî gelişmeleri çerçevesinde askerî alanda devrimin önemi gittikçe artmaktadır. Uzun menzilli, hassas angaje, akıllı, zırhlı ve insansız silah sistemleri ve teçhizatlar muharebe sahasına yeni boyutlar kazandırmaktadır. Uzayın dışı ve siber uzay yeni rekabet alanı olarak ortaya çıkmıştır. Savaşların giderek artan oranda bilgi boyutu ön plana çıkmaktadır.[31] Çin için savaşın bilgi boyutu gelişmiş silah sistemleri ile icra edilen müşterek harekâttır.[32]

Son yıllarda Çin ordusu uzun süredir devam eden bölgesel sorunlara odaklanmaktadır. Ancak Komünist Parti orduyu stratejik hedefleri ve dış politikasını yürütmeye olanak tanıyan bir araç olarak görmektedir. Çin siyasi ve askerî liderleri, Komünist Partinin kuruluşunun 100'üncü yıl dönümü olan 2021 ve Çin Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşunun 100'üncü yıl dönümünü olan 2049 yıllarını hedeflerine ulaşma zamanı olarak belirlemiştir. Bu kapsamda 2021 yılında her alanda orta düzeyde refaha ulaşmış bir toplum yaratmak esas alınmıştır. Bu safhadan itibaren 2049 yılına kadar iki aşama bulunmaktadır. İlk aşama olan 2021 yılından 2035 yılına kadar büyük ve modern sosyalist bir ülke olmak amaçlanmaktadır. Bu aşamada Pekin, ekonomik gelişmeyi öncelik olarak görmekte ve gelir adaletsizliğini ortadan kaldırmayı hedeflemektedir. İkinci aşamada ise 2035 yılından 2049 yılına kadar gelişim tamamlanarak ülke yeniden şahlanacak, Çin zengin ve her açıdan güçlü bir ülkeye dönüşecektir. Komünist Parti'e göre 19'uncu yüzyılda Qing Hanedanlığı'nın parçalanmasıyla başlayıp Çin Halk Cumhuriyeti'nin kurulduğu 1949 yılına kadar geçen yaklaşık yüzyıllık süreç Çin için bir aşağılanma dönemidir. Bu dönemde Çin politikası bölünmüş, yabancı güçler sürekli olarak Çin'in egemenliğini ihlal etmiş, Çin insanı fiziki ve ekonomik güvenlikten yoksun kalmıştır. Komünist Parti tüm bu sorunları ortadan kaldırarak 2049 yılında Çin'i küresel bir güç hâline getirmeyi amaçlamaktadır.[33]

Çin Halk Cumhuriyeti, 2049 yılı itibarıyla ordusunu dünya klasmanında bir ordu hâline getirmeyi hedeflemektedir. Çin her ne kadar yayımladığı resmî belgelerde dün-

29 The State Council of the People's Republic of China, "China's Military Strategy", Erişim Adresi: http://english.www.gov.cn/archive/white_paper/2015/05/27/content_281475115610833.htm, (Erişim Tarihi: 27 Temmuz 2021).

30 http://english.www.gov.cn/archive/white_paper/2015/05/27/content_281475115610833.htm

31 http://english.www.gov.cn/archive/white_paper/2015/05/27/content_281475115610833.htm

32 Dunn, "Threat Tactics Report: China", s. 9.

33 https://media.defense.gov/2020/Sep/01/2002488689/-1/-1/1/2020-DOD-CHINA-MILITARY-POWER-REPORT-FINAL.PDF.

ya klasmanında bir ordu tanımlaması ile ne kastettiğini açıklamasa da bu tanımlamanın 2049 yılında başta ABD olmak üzere Çin'i tehdit edebilecek diğer büyük güçlere eşit ya da bazı alanlarda onlardan üstün imkân ve kabiliyetlere sahip olmayı içerdiği ifade edilebilir. Bu kapsamda Çin Halk Cumhuriyeti Ordusu 2035 yılında temel askerî modernizasyonunu tamamlayacak ve 2049 yılında bütünüyle Çin'in siyasi hedeflerini elde etmesine imkân tanıyacaktır. Amaç, Çin ulusunun yeniden dirilişini yani Çin rüyasını gerçekleştirmektir. Çin rüyasının gerçekleşmesi bazı somut unsurlar içermektedir. Bunlar Çin'in ifadesi ile 2049 yılı itibarıyla Tayvan (Çin Cumhuriyeti) ile yeniden birleşme, Hong Kong ve Macau ile entegrasyonun sağlanmasıdır.[34]

ÇİN KARA KUVVETLERİNİN GÖREVLERİ

Çin Halk Cumhuriyeti'nin savunma politikası; ülkenin egemenliğini, güvenliğini ve çıkarlarını korumayı esas almaktadır. Bu kapsamda ülkenin askeri stratejisi aktif savunmaya dayanmaktadır. Aktif savunma stratejisi, önce caydırıcılığı, caydırıcılık etkili olmadığı takdirde ise savaşmayı son çare olarak öngörmektedir.[35] Gerçekte aktif savunma, halk savaşı kapsamında bulunmakta ve halk savaşının taarruzi ve proaktif boyutunu teşkil etmektedir.[36] Bu doğrultuda Çin Halk Cumhuriyeti ordusunun görevleri; öncelikle saldırıyı caydırmak, saldırı olması durumunda saldırıyı durdurmak ve püskürtmek, ulusal siyasal güvenliği sağlamak, halkın güvenliğini ve sosyal istikrarı korumak, Tayvan'ın bağımsızlığına karşı çıkmak ve sınırlamak, Tibet'in bağımsızlığı ve Doğu Türkistan'ın oluşturulmasına yönelik ayrılıkçı hareketleri bastırmak, ulusal egemenliği ve toprak bütünlüğünü korumak, Çin'in deniz hak ve menfaatlerini korumak, Çin'in uzay ve elektromanyetik alanda ulusal güvenliğini sağlamak, deniz aşırı çıkarları korumak ve ülkenin sürdürülebilir gelişimini desteklemektir.[37] Görüldüğü üzere Çin'in ordusunu kullanabileceği üç temel alan Tayvan sorunu, sınır anlaşmazlıkları ve iç istikrarsızlıklardır.

Çin Halk Cumhuriyeti Kara Kuvvetleri, ordunun ana kara gücünü oluşturmaktadır. Kara Kuvvetlerinin beş ana görevi bulunmaktadır. Bunlar; olağanüstü durumlara ve askerî tehditlere karşı gerekli önlemleri almak, Çin'in toprak bütünlüğünü, egemenliğini, her alandaki askerî çıkarlarını ve deniz aşırı çıkarlarını korumak, güvenlik alanında işbirliğine katılarak bölgesel

34 https://media.defense.gov/2020/Sep/01/2002488689/-1/-1/1/2020-DOD-CHINA-MILITARY-POWER-REPORT-FINAL.PDF.

35 Çin ordusu caydırıcılığı sağlamak maksadıyla yeterli kuvvet ile kuvvet kullanma kararlılığına sahip olmayı ve sahip olunan imkân ve kabiliyetler ile kararlılık konusunda karşıt ülkeyi/hedefi haberdar etme faaliyetlerini icra etmektedir. Michael D. Swaine vd., "China's Military & The U.S.-Japan Alliance in 2030: A Strategic Net Assessment", Carnegie Endowment, 2013, Erişim Adresi: https://carnegieendowment.org/files/net_assessment_full.pdf, (Erişim Tarihi: 28 Temmuz 2021).

36 David Shambaugh, *Modernizing China's Military: Progress, Problems, and Prospects*, (California: University of California Press, 2002), s. 57.

37 The State Council Information Office of the People's Republic of China, "China's National Defense in the New Era", 24 Temmuz 2019, Erişim Adresi: http://english.www.gov.cn/archive/whitepaper/201907/24/content_WS5d3941ddc6d08408f502283d.html, (Erişim Tarihi: 26 Temmuz 2021).

ve küresel barışa katkı sağlamak, Çin'in siyasi güvenliğini ve sosyal istikrarı sağlamak, afet yardım ve kurtarma harekâtı icra etmektir.[38] Her ne kadar Halkın Silahlı Polis Gücü, yasalar çerçevesinde sosyal istikrar ve ulusal acil durumlara müdahale için asıl sorumlu kuvvet olsa da Çin Kara Kuvvetleri özellikle terörizmle mücadele, kimyasal, biyolojik, radyolojik, nükleer ve sıhhi yardım konuları ile patlayıcı imha alanlarında görevler alabilmektedir.[39] Bu doğrultuda Çin Kara Kuvvetleri esneklik, hareket kabiliyeti ve kendi kendine yeterlilik prensipleri çerçevesinde harekât icra edecek şekilde tehdit beklenen stratejik istikametlere yönelik konuşlandırılmıştır. Buna karşın 2015 yılı askerî stratejisinde belirtildiği üzere Çin Kara Kuvvetleri muharebe sahasının dinamik yapısı ve çok katmanlı taarruz ve savunma harekâtının gereksinimleri doğrultusunda tek harekât alanında savunma durumundan, harekât alanları arası destek sağlama prensibine yönelecektir. Bu çerçevede daha küçük, çok maksatlı ve modüler birlikler oluşturulmakta ve bu birlikler farklı coğrafi bölgelerde çok yönlü görevler icra edebilecek ve müşterek bir harekâtın parçası olabilecek şekilde eğitilip donatılmaktadır.[40] Çin Kara Kuvvetleri özellikle kara havacılık, hafif zırhlı birlikler ve özel kuvvet birliklerini geliştirmeye ve bilgi ortamında entegre edilmiş birlikler oluşturmaya çalışmaktadır. Geçmişte doktrinde bulunan hantal ikinci ve üçüncü kademe birlikleri günümüzde Çin'in bilgi destekli yerel savaş doktrininde yer edinememektedir.

ÇİN KARA KUVVETLERİNİN TEŞKİLAT YAPISI

Çin Silahlı Kuvvetleri; Halk Kurtuluş Ordusu, Halkın Silahlı Polis Gücü ve Milis kuvvetlerinden oluşmaktadır. Çin Halk Kurtuluş Ordusu (Bundan sonra ordu olarak anılacaktır.) ise Kara Kuvvetleri, Deniz Kuvvetleri, Hava Kuvvetleri, Roket Kuvvetleri, Stratejik Destek Kuvvetleri ve Lojistik Destek Kuvvetlerinden müteşekkildir. Günümüzdeki diğer modern orduların aksine Çin Ordusu, Savunma Bakanlığına bağlı olmayıp Komünist Partiye bağlıdır. Bölük ve üzeri tüm askerî birliklerde birlik komutanının yanında Komünist Partinin denetimini sağlayan bir politik komiser görev yapmaktadır. Yukarıda belirtilen kuvvetlerin tümü doğrudan Komünist Parti Politbüroya bağlı bulunan Merkez Askerî Komisyonun komutası altındadır. Merkez Askerî Komisyonu bir nevi Genelkurmay Başkanlığı rolünü yerine getirmektedir. Çin ordusunun komuta yapısı son dönemde oldukça basitleştirilmiş ve gerek duyulmayan kademeler ortadan kaldırılarak etkin hâle getirilmiştir. Ayrıca bahse konu komuta yapısı barış, kriz ve savaş döneminde aynı şekilde fonksiyon göstermektedir. Bu durum ordunun komuta kontrol etkinliğini artırmıştır.

38 https://www.dia.mil/Portals/27/Documents/News/Military%20Power%20Publications/China_Military_Power_FINAL_5MB_20190103.pdf.

39 The State Council Information Office of The People's Republic of China, "The Diversified Employment of China's Armed Forces", Nisan 2013, Erişim Adresi: http://english.www.gov.cn/archive/white_paper/2014/08/23/content_281474982986506.htm, (Erişim Tarihi: 27 Temmuz 2021).

40 http://english.www.gov.cn/archive/white_paper/2015/05/27/content_281475115610833.htm.

Çin ordusu 1985-2015 yılları arası yedi askeri bölgeye (Shenyang, Pekin, Lanzhou, Jinan, Nanjing, Guangzhou ve Chengdu askeri bölge komutanlıkları) ayrılmış durumda iken 1 Şubat 2016 tarihinden itibaren 5 harekât alanı komutanlığı halinde teşkil edilmiştir (Resim-1). Harekât alanı komutanlıkları müşterek harekâtı planlayıp, koordine edebilecek ve yürütebilecek şekilde teşkilatlandırılmıştır. Harekât alanı komutanlıkları sorumluluk bölgelerinde muharebelerin kazanılması, askerî kuvvetlerin modern muharebeleri kazanmak amacıyla kullanılması, harekâtın müşterek olarak yürütülmesi gibi konulara odaklanmaktadır. Harekât alanı komutanlıkları, Çin'in stratejik açıdan tehdit değerlendirmeleri göz önüne alınarak teşkil edilip konuşlandırılmıştır. Bu çerçevede kara, deniz ve hava kuvvetleri komutanlıkları, askerî doktrin doğrultusunda askerî birlikler oluşturup, eğitip, donatarak geliştirmekte, harekât alanı komutanlıkları ise bahse konu askerî birlikleri muharebenin ihtiyaçlarına göre tertipleyip oluşturacakları kuvvet paketleri halinde kullanmaktadır. Bu uzun süredir batılı gelişmiş ordularda kullanılan bir yöntemdir. Ayıca harekât alanı komutanlıkları barış durumundan savaş durumuna kısa sürede geçişi mümkün kılmaktadır.

Resim 1. Çin askerî harekât alanları
Kaynak: TRADOC G2, "People's Liberation Army Ground Forces Quick Reference Guide" 2021'den uyarlanmıştır. Erişim Adresi: https://community.apan.org/wg/tradoc-g2/operational-environment-and-threat-analysis-directorate/m/documents/377746/download, (Erişim Tarihi: 25 Temmuz 2021)

Çin ordusunun komuta kontrol teşkilat yapısı incelendiğinde Merkez Askerî Komisyonun ordunun genel yönetimini, kuvvet komutanlıklarının kendi kuvvetlerinin idari yönetimini, harekât alanı komutanlıklarının ise tahsis edilen birliklerle müşterek harekâtın yönetimini icra ettikleri görülmektedir. Bu kapsamda Çin ordusunda iki çeşit komuta yapısından bahsetmek mümkündür. Bunlardan ilki Merkez Askerî Komisyonu ile kuvvet komutanlıkları arasındaki idari komuta zinciri, diğeri ise Merkez Askerî Komisyonu ile harekât alanı komutanlıkları arasındaki harekât komutasıdır.[41]

41 Anthony H. Cordesman, Joseph Kendall, "Chinese Military Organization", Center for Strategic and International

2015 yılından itibaren Çin Silahlı Kuvvetlerinde yürütülen kapsamlı reform ve modernizasyon çalışmaları kapsamında tarihte ilk defa Kara Kuvvetleri Komutanlığı için ayrı bir karargâh teşkil edilmiştir. Bunun öncesinde Kara Kuvvetleri Komutanlığının karargâh faaliyetleri, Merkezi Askerî Komisyonun altında bulunan dört genel karargâh dairesi tarafından yürütülmüştür.

Çin Kara Kuvvetleri ülkenin egemenliği ve güvenliği açısından yeri doldurulamaz bir öneme sahiptir. Kara kuvvetleri; manevra birliklerini, sınır ve sahil güvenlik birliklerini ve garnizonlarda konuşlu birlikleri kapsamaktadır. Çin ordusu içerisinde Kara Kuvvetlerinin asıl görevi, diğer kuvvetler ile müşterek olarak kara harekâtını icra etmektir. Kara Kuvvetlerinin beş harekât alanı komutanlığı ile Sincan ve Tibet askeri komutanlıklarında askerî birlikleri bulunmaktadır. Doğu Harekât Alanı Komutanlığında 71'inci, 72'nci ve 73'üncü grup orduları; Güney Harekât Alanı Komutanlığına bağlı olarak 74 ve 75'inci grup orduları, Batı Harekât Alanı Komutanlığına bağlı olarak 76 ve 77'nci grup orduları ve Kuzey Harekât Alanı Komutanlığına bağlı olarak 78, 79 ve 80'inci grup orduları, Merkez Harekât Alanı Komutanlığına bağlı olarak 81, 82 ve 83'üncü grup orduları bulunmaktadır.[42]

Grup orduları, Çin Kara Kuvvetlerinde 20. yüzyılda uygulanan çeşitli askeri birlikler sonucunda elde edilen tecrübeler çerçevesinde kolordu sayısı azaltılarak teşkil edilen birliklerdir. 1988 yılında 34 piyade kolordusu, 24 grup ordusuna dönüştürülmüştür. İlerleyen dönemde Kara Kuvvetlerinin grup ordusu sayısı önce 18'e, 2017 yılı Nisan ayında ise 13'e düşürülmüştür.[43] Grup orduları, yaklaşık olarak NATO doktrinindeki kolordu seviyesinde karma birlikler olup 3 piyade tugayı (mekanize veya motorlu), 1 zırhlı (tank) tugay, bir topçu tugayı, 1 hava savunma tugayı, 1 helikopter tugayı, 1 özel kuvvet tugayı ile diğer muharebe destek ve muharebe hizmet destek birliklerinden oluşmaktadır. Ancak grup ordularının teşkilat yapısı, konuşlu oldukları coğrafya, görevleri ve hazırlık kategorileri kapsamında farklılık gösterebilmektedir.[44] Grup ordularında yaklaşık 30.000 ile 50.000 arası personel görev yapmaktadır. Çin Kara Kuvvetleri kuvvet yapısı çoğunlukla grup ordusu-tugay-tabur şekline dönüştürülmüştür. Bu sayede daha hızlı ve modüler bir kuvvet yapısına sahip olmak hedeflenmektedir. Çin ordusu harekât alanı komutanlıklarında bulunan grup orduları ve bağlı birlikleri Tablo-1'de gösterilmiştir.

Studies, 2016, Erişim Adresi: https://www.jstor.org/stable/resrep23352.3?seq=1#metadata_info_tab_contents, (Erişim Tarihi: 29 Temmuz 2021), s. 3.

42 http://english.www.gov.cn/archive/whitepaper/201907/24/content_WS5d3941ddc6d08408f502283d.html.

43 http://english.www.gov.cn/archive/white_paper/2014/08/23/content_281474982986506.htm.

44 Dennis J. Blasko, "PLA Ground Forces: Moving Toward A Smaller, More Papidly Deployable, Modern Combined Arms Force", RAND, 2008, Erişim Adresi: https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/conf_proceedings/2008/CF182part2.pdf, (Erişim Tarihi: 26 Temmuz 2021).

Tablo 1. Harekât Alanı Komutanlıklarında bulunan Grup Orduları ve Bağlı Birlikleri

Harekât Alanı Komutanlığı (Hrk. A. K.lığı)	Doğu Hrk. A. K.lığı	Güney Hrk. A. K.lığı	Batı Hrk. A. K.lığı	Kuzey Hrk. A. K.lığı	Merkez Hrk. A. K.lığı
Grup Orduları ve Bağlı Birlikler	**71'inci Grup Ordusu** -1 ÖH Tug. -4 Zh.Tug. -1 Mknz. P. Tug. -1 P. Tug. -1 Topçu Tug. -1 İs./KBRN Tug. -1 Des. Tug. -1 Hel. Tug. -1 Hv. Svn. Tug.	**74'üncü Grup Ordusu** -1 ÖH Tug. -1 Zh.Tug. -1 Mknz.P.Tug. -2 P.Tug. -2 Amfibi Tug. -1 Topçu Tug. -1 İs./KBRN Tug. -1 Des.Tug. -1 Hel.Tug. -1 Hv.Svn.Tug.	**76'ncı Grup Ordusu** -1 ÖH Tug. -3 Zh.Tug. -1 Mknz.P.Tug. -2 P.Tug. -1 Topçu Tug. -1 İs./KBRN Tug. -1 Des.Tug. -1 Hel.Tug. -1 Hv.Svn.Tug.	**78'inci Grup Ordusu** -1 ÖH Tug. -4 Zh.Tug. -1 Mknz. P. Tug. -1 P.Tug. -1 Topçu Tug. -1 İs./KBRN Tug. -1 Des.Tug. -1 Hel.Tug. -1 Hv. Svn. Tug.	**81'inci Grup Ordusu** -1 ÖH Tug. -3 Zh.Tug. -2 Mknz. P. Tug. -1 P. Tug. -1 Topçu Tug. -1 İs./KBRN Tug. -1 Des.Tug. -1 Hel. Tug. -1 Hv. Svn. Tug.
	72'nci Grup Ordusu -1 ÖH Tug. -1 Zh.Tug. -1 Mknz.P.Tug. -2 P.Tug. -2 Amfibi Tug. -1 Topçu Tug. -1 İs./KBRN Tug. -1 Des.Tug. -1 Hel.Tug. -1 Hv. Svn. Tug.	**75'inci Grup Ordusu** -1 ÖH Tug. -4 Zh.Tug. -1 Mknz. P. Tug. -1 P. Tug. -2 Hava Hücum Tug. -1 Topçu Tug. -1 İs./KBRN Tug. -1 Des. Tug. -1 Hv. Svn. Tug.	**77'nci Grup Ordusu** -1 ÖH Tug. -1 Zh.Tug. -2 Mknz.P.Tug. -3 P.Tug. -1 Topçu Tug. -1 İs./KBRN Tug. -1 Des.Tug. -1 Hel. Tug. -1 Hv. Svn. Tug.	**79'uncu Grup Ordusu** -1 ÖH Tug. -2 Zh.Tug. -3 Mknz.P.Tug. -1 P. Tug. -1 Topçu Tug. -1 İs./KBRN Tug. -1 Des. Tug. -1 Hel. Tug. -1 Hv. Svn. Tug.	**82'nci Grup Ordusu** -1 ÖH Tug. -2 Zh.Tug. -2 Mknz.P.Tug. -2 P.Tug. -1 Topçu Tug. -1 İs./KBRN Tug. -1 Des. Tug. -1 Hel.Tug. -1 Hv. Svn. Tug.
	73'üncü Grup Ordusu -1 ÖH Tug. -1 Zh.Tug. -1 Mknz.P.Tug. -2 P.Tug. -2 Amfibi Tug. -1 Topçu Tug. -1 İs./KBRN Tug. -1 Des.Tug. -1 Hel.Tug. -1 Hv.Svn.Tug.	**Honkong'da Bulunan Birlikler** -1 P.Tug. -1 Hel. Filosu -1 Hv.Svn.Tb.	**Sincan Askerî Bölgesi** -1 ÖH Tug. -1 Mknz. Tüm. -3 Mot. Tüm. -1 Mknz. P. A. -1 Topçu Tug. -1 Hv. Svn. Tug. -1 İs. A. -1 Hel. Tug. **Tibet Askerî Bölgesi** -1 ÖH Tug. -1 Mknz.Tüm. -2 P.Tug. -1 Topçu Tug. -1 Hv.Svn.Tug. -1 İs./KBRN Tug. -1 Hel. Tug.	**80'inci Grup Ordusu** -1 Ö. H. Tug. -1 Zh. Tug. -1 Mknz. P. Tug. -4 P. Tug. -1 Topçu Tug. -1 İs./KBRN Tug. -1 Des. Tug. -1 Hel. Tug. -1 Hv. Svn. Tug.	**83'üncü Grup Ordusu** -1 ÖH Tug. -1 Zh.Tug. -5 Mknz. P.Tug. -2 Hv. Hücum Tug. -1 Topçu Tug. -1 İs./KBRN Tug. -1 Des.Tug. -1 Hv. Svn. Tug. Diğer Birlikler: -1 Mknz. P. Tüm. -2 Tümen (Pekin)

Kaynak: Chapter Six: Asia, *The Military Balance*, 2021, Erişim Adresi: https://doi.org/10.1080/04597222.2021.1868795, (Erişim Tarihi: 28 Temmuz 2021). **Kısaltmalar:** Tug: Tugay, Tüm: Tümen, A: Alay, ÖH: Özel Harekât, P: Piyade, Mknz: Mekanize, Zh: Zırhlı, Hv.Svn: Hava Savunma, İs: İstihkâm, KBRN: Kimyasal, Biyolojik, Radyolojik, Nükleer, Des: Destek, Hel: Helikopter.

2015 yılında 1.250.000 olan Çin Kara Kuvvetleri personel sayısı 2021 yılı itibarıyla 965.000 personelden oluşmaktadır. 1997 ile 2018 yılları arasında personel mevcudu %55 oranında azalmasına rağmen mevcut hâliyle dünyanın en büyük kara kuvvetleridir.[45] Çoğunlukla tugay seviyesinde birliklere sahip olan Kara Kuvvetlerinde 15 özel kuvvet tugayı, 27 zırhlı tugay, 23 mekanize piyade tugayı, 24 piyade tugayı, 2 hava indirme tugayı ve 6 amfibi taarruz tugayı bulunmaktadır.[46]

Çin Ordusu'na yönelik en önemli eleştirilerden biri yeterli muharebe tecrübesine sahip olmamasıdır. Çin askeri liderleri bu durumu "barış hastalığı" olarak tanımlamaktadır.[47] Hatta ordu 1970'li yıllardan 1990'ların sonuna kadar ekonomik gelişimi sağlamak maksadıyla askerî olmayan ekonomik faaliyetler icra edebilirken 1998 yılında ordunun sadece askeri eğitim ve muharebe hazırlığı yapması karara bağlanmıştır. Diğer bir sorun sahası ise subayların muhakeme yeteneğinin, mevcut katı disiplin anlayışı ve Komünist Partinin ordu üzerindeki sıkı kontrolü nedeniyle fazla gelişememesidir. Bunun yanında gerçek muharebe şartlarına uygun olmayan koşullarda yapılan eğitim ve tatbikatlar da birliklerin muharebe etkinliğine olumsuz etki etmektedir.

Çin Ordusu 2012 yılından 2019 yılına kadar görev odaklı ve askerî bölge/ harekât alanı komutanlıklarının ihtiyaçları doğrultusunda 80'den fazla tugay/tümen üzeri tatbikat düzenlemiştir. Çin Kara Kuvvetleri eğitim ve atışlı tatbikat serileri olan Stride ve Firepower adlı tatbikatları düzenlemektedir.[48] Çin ordusu, Doğu ve Güney harekât alanlarında icra edilen ve Tayvan senaryosu üzerine kurulu amfibi harekâtı içeren tatbikatlara önem vermektedir. Çin ordusu bu tatbikatlarda karşıt kuvvet unsurlarını kullanmakta, farklı harekât alanlarından intikal ettirilen tugay seviyesindeki birlikler ile gerçek duruma yakın tatbikatlar icra etmektedir. Tatbikatlarda adaların ele geçirilmesi ve Tayvan'ın batı kıyılarına çıkarma yapılması eğitimleri ile hava ve füze savunma eğitimine öncelik verilmektedir.[49]

ÇİN KARA KUVVETLERİ MODERNİZASYON FAALİYETLERİ

Çin ordusu, 1985 yılı öncesi 1950 yılında oluşturulmuş eski Sovyet ordusunun üçlü yapısını uygulamaktaydı. Üç alay bir tümeni, üç tümen bir grup ordusunu oluşturuyordu.

45 Congressional Research Service, "China's Military: The People's Liberation Army (PLA)", 4 Haziran 2021, Erişim Adresi: https://www.everycrsreport.com/files/2021-06-04_R46808_848c9c293ea2f76c1b766d917401751eeefa03a5.pdf, (Erişim Tarihi: 29 Temmuz 2021), s. 33.

46 Chapter Six: Asia, *The Military Balance*, 2021, Erişim Adresi: https://doi.org/10.1080/04597222.2021.1868795, (Erişim Tarihi: 28 Temmuz 2021), s. 250.

47 https://www.everycrsreport.com/files/2021-06-04_R46808_848c9c293ea2f76c1b766d917401751eeefa03a5.pdf.

48 http://english.www.gov.cn/archive/whitepaper/201907/24/content_WS5d3941ddc6d08408f502283d.html.

49 https://doi.org/10.1080/04597222.2021.1868795.

Kara, hava ve deniz kuvvetleri arasında komuta kontrol ve harekât açısından müştereklik yoktu.[50] Çin Komünist Partisi Merkez Komitesi Kasım 2013'te yapılan 18'inci Parti Kongresinde orduda reformun gerekli olduğunu belirtmiş ve bunun üzerine Merkez Askerî Komisyonu, Savunma ve Askerî Reformun Derinleştirilmesi Lider Grubunu oluşturmuştur.[51] Çin Ordusu'nu modernize etmek için gerekli reformlara en ciddi yaklaşım 2015 yılı sonlarında Devlet Başkanı Xi Jinping tarafından başlatılan reformlar olmuştur. Bu reformların amacı daha iyi komuta ve kontrol edilebilir, daha ölümcül ve müşterek harekât imkân ve kabiliyetine sahip, ABD'yi dengeleyebilecek bir askerî güce sahip olmaktır.[52] Bu kapsamda Çin Kara Kuvvetlerinin modern komuta, kontrol ve silah sistemleri ile birbirine entegre, çok çeşitli görevleri farklı coğrafi koşullarda ve mesafelerde icra edebilecek yeteneğe sahip olması hedeflenmektedir.[53]

Çin'in modernizasyon faaliyetlerinde 1990'lı yıllarda ortaya çıkan Askerî Alanda Devrim (Revolution in Military Affairs) ve 1991 yılında ABD'nin Birinci Körfez Savaşı ile muharebe sahasına yansıyan askeri teknolojisi etkili olmuştur. Bu çerçevede Çin siyasi ve askerî liderleri ABD'nin bilgi ve teknoloji alanındaki üstünlüğünün farkına varmışlar ve Çin ordusunu çağın gerekliliklerine göre modernize etmenin vazgeçilmez bir zorunluluk olduğunu fark etmişlerdir.

Modernizasyon faaliyetleri kapsamında personel açısından alay seviyesi altındaki birliklerde %25, muharip olmayan birliklerde ise %50 indirim yapılmıştır. Bu kapsamda Çin ordusunda en fazla personel indirimi yapılan kuvvet, Kara Kuvvetleri olmuştur.[54] Tümen seviyesindeki büyük ve hantal kuvvetler, tugay seviyesindeki çevik, çok maksatlı, modüler birliklere dönüştürülmüştür. Bunların istisnası mekanize ve hava savunma tümenleri olmuştur. Bu alandaki düzenlemelerin ana gerekçesi kısa süreli ve belirli bir alanda gerçekleşmesi beklenen yerel savaşlarda en kısa sürede siyasi sonuca erişecek hızlı ve etkin kuvvet yapısını oluşturmaktır.[55]

Çin Kara Kuvvetlerinde modernizasyon faaliyetlerinin somut hedefi mekanize ve bilgi tabanlı birlikler oluşturmaktır. 1996 yılında Çin Kara Kuvvetlerinde 4.500 zırhlı muharebe aracı ve zırhlı personel taşıyıcı var iken, ABD Kara Kuvvetlerinin envanterinde aynı cins araçlardan 30.000 adet bulunmaktaydı.[56] Yine 2010 yılında Çin Kara Kuvvetlerinde 370

50 Lai, *Chinese People's Liberation Army since 1949: Ground Forces*, s. 28.

51 Cordesman, Kendall, "Chinese Military Organization", s. 3.

52 https://www.dia.mil/Portals/27/Documents/News/Military%20Power%20Publications/China_Military_Power_FINAL_5MB_20190103.pdf.

53 https://www.everycrsreport.com/files/2021-06-04_R46808_848c9c293ea2f76c1b766d917401751eeefa03a5.pdf.

54 http://english.www.gov.cn/archive/whitepaper/201907/24/content_WS5d3941ddc6d08408f502283d.html.

55 Anthony H. Cordesman, Joseph Kendall, "The PLA Army", Center for Strategic and International Studies, 2016, Erişim Adresi: https://www.jstor.org/stable/resrep23376.11?seq=1#metadata_info_tab_contents, (Erişim Tarihi: 29 Temmuz 2021), s. 256.

56 Eric Heginbotham, *The U.S.-China Military Scoreboard: Forces, Geography, and the Evolving Balance of Power 1996-2017*, (California: RAND Corporation, 2015), s. 26.

nakliye helikopteri bulunurken ABD Kara Kuvvetlerinde 2.300 nakliye helikopteri görev yapmaktaydı.[57] Özellikle 2010'lu yıllarda Çin Kara Kuvvetleri modernizasyon faaliyetlerinde önemli mesafe kaydetmiştir. 2016 yılı itibarıyla Kara Kuvvetlerinde bulunan topçu silahlarının %52'si kundağı motorlu, ana muharebe tanklarının %46'sı 3. nesil (kompozit reaktif zırh, 120 mm ve üzeri top, silah stabilizasyonu ve gelişmiş atış kontrol sistemleri ile donatılmış), zırhlı muharebe aracı ve zırhlı personel taşıyıcıların ise %40'ı moderndir. Bu yüzdeler 2000 yılında sırasıyla %0, %0,1 ve %0'dır.[58] Yüzdeler karşılaştırıldığında kısa sürede yürütülen modernizasyon faaliyetleri ile büyük gelişme sağlandığı görülmektedir.

Çin Kara Kuvvetlerinde ana muharebe tankı ve çok namlulu roketatarların sayısı 1985 yılından itibaren düşmektedir. Topçu silahlarının sayısı ise 2010 yılından itibaren düşüşe geçmiştir. Buna karşın zırhlı muharebe aracı ve zırhlı personel taşıyıcı sayısı artmıştır. Bu durum Çin Kara Kuvvetlerinin mekanizasyon (mekanize birlikler oluşturma) süreci ile uyumlu görünmektedir.[59] 2021-2025 yılları arasını kapsayan 14. beş yıllık plana göre 2027 yılına kadar Kara Kuvvetlerinin mekanizasyon ve bilgi tabanlı bir kuvvet haline dönüştürülmesi hedeflenmektedir.[60]

2021 yılı itibarıyla grup ordularının yaklaşık %70'i modern zırhlı ve mekanize araçlardan oluşmaktadır. 2020 yılında 32 zırhlı tugayın 25'i modern ağır ve hafif tanklarla donatılmıştır.[61] 2018 yılında envantere giren Tip-15 hafif muharebe tankı, özellikle dağlık arazide kara kuvvetlerinin manevra ve ateş gücüne destek sağlamaktadır. Bahse konu tankın kullanımına uygun olan bölgelerden en önemlisi tartışmalı olan ve zaman zaman sınır çatışmalarının yaşandığı Çin-Hindistan sınırıdır. Tip-96A ve Tip-99 tankları da kara kuvvetlerinin envanterinde bulunan diğer modern tanklardır. Kara Kuvvetleri tugaylarının zırhlı ve mekanize hale getirilmesi büyük ölçüde tamamlanmıştır. Diğer yandan Kara Kuvvetleri, kara havacılığına büyük önem vermektedir. Kara birliklerinin harekât alanında hızla istenen bölgeye taşınarak muharebeye girmesi, Çin Kara Kuvvetleri açısından önem taşımaktadır. 2019 yılında ilk olarak kamuoyu ile paylaşılan Z-20 helikopteri (ABD'nin Skorsky helikopteri ile çok benzerdir), Çin Kara Kuvvetlerinin hava hücum imkân ve kabiliyetini artıracaktır. Z-20 helikopteri hem kara birliklerinin sevk edilmesi hem lojistik destek hem de keşif ve gözlem harekâtı için kullanılabilmektedir. Diğer yandan Çin Kara Kuvvetleri, deniz kuvvetleri ile paralel bir şekilde Tayvan senaryosunu içeren amfibi harekâta yönelik hazırlıklara devam etmektedir.[62]

57 Roger Cliff, *China's Military Power: Assessing Current and Future Capabilities*, (New York: Cambridge University Press, 2015), s. 75.

58 https://www.jstor.org/stable/resrep23376.11?seq=1#metadata_info_tab_contents.

59 https://www.jstor.org/stable/resrep23376.11?seq=1#metadata_info_tab_contents.

60 https://www.aspistrategist.org.au/china-military-watch-5/.

61 https://doi.org/10.1080/04597222.2021.1868795.

62 https://www.everycrsreport.com/files/2021-06-04_R46808_848c9c293ea2f76c1b766d917401751eeefa03a5.pdf.

Çin Kara Kuvvetlerinde yürütülen modernizasyon faaliyetlerinin amacı, yerel savaşların bilgi ortamında yürütülmesine yöneliktir. Bu kapsamda Kara Kuvvetleri kalabalık bir güç olmaktan ziyade daha hızlı hareket edebilen, düşmana etkili olarak saldırabilen, elektronik savaş ve hava saldırılarına karşı korunabilen bir kuvvet haline gelmektedir. Kısacası Çin Kara Kuvvetleri personel açısından küçülürken, silah ve teçhizat açısından kalitede görülen artış ile muharebe etkinliği artmakta, nicelikten daha fazla niteliğe önem verilmektedir.[63]

Çin Halk Cumhuriyeti ordusunun modernizasyon ve reform hareketlerinde karşılaşılan en büyük zorluk, Kara Kuvvetleri odaklı askeri kültürel yapıdan müşterek kuvvet kültürüne geçiştir.[64] Kara Kuvvetleri, Merkez Askerî Komisyonunda siyasi açıdan baskın rolünü sürdürmektedir.[65] Diğer yandan yürütülen modernizasyon faaliyetlerinin araç, silah ve teçhizat dışında Kara Kuvvetlerinin muharebe etkinliğine nasıl yansıyacağı soru işaretidir. Çünkü fiziki unsurlar yanında liderlik, moral, eğitim, muharebe tecrübesi gibi önemli faktörlerde ordunun muharebe etkinliğine doğrudan etki etmektedir. Ayrıca Covid-19 salgını nedeniyle ekonomide yaşanan dalgalanmaların savunma bütçesine yansıması Kara Kuvvetlerine ayrılan bütçeden kısıntı yapılmasına yol açabilecektir.

SONUÇ

Çin'in, Komünist Partinin güvenliğini ve iç istikrarı sağlamak ve siyasi olarak hak iddia ettiği bölgelere yönelik politikalarını yerine getirmeye imkân sağlayacak güçlü bir kara kuvvetlerine ihtiyacı bulunmaktadır. Bu çerçevede Çin Kara Kuvvetleri gerek komuta kontrol gerek silah, teçhizat gerekse de eğitim açısından sürekli gelişim içerisindedir. Siyasi ve askerî liderler, 1980'li yıllara kadar sıkı şekilde bağlı kalınan halk savaşı stratejisinin günümüzde artık yerini teknolojinin sağladığı imkanlarla müştereklik anlayışı içerisinde entegre komuta kontrol sistemine sahip, öldürücülüğü en üst düzeyde olan uzun menzilli ve hassas angaje sistemlere bıraktığının farkındadır. Doktriner olarak ise düşmanın zaman içerisinde ülke derinliğinde yıpratılması ve denge sağlandıktan sonra karşı taarruzla imhası konseptinden düşmanın karşı taarruz ile derhal mağlup edilmesi prensibine geçilmiştir. Bu nedenle Çin'in kara kuvvetleri dışında diğer alanlarda ordusunu güçlendirme çabaları kara kuvvetlerinin öneminin azalmasından değil, müşterek harekâtın gerekleri ve Çin'in ana karası ötesine yönelik ilgisinin artmasından kaynaklanmaktadır. Diğer yandan Çin'in çevresinde sorun yaşadığı tüm alanlara ABD'nin müdahil olması ve gelecekte bu sorunlar nedeni ile ABD ile karşı karşıya gelinebileceği Pekin tarafından dikkate alınan bir olgudur. Bu çerçevede Çin'in sadece siyasi sorunlarını çözebilecek kadar askeri güce değil, ABD'yi dengeleyebilecek kadar askeri güce ihtiyacı bulunmaktadır.

63 https://www.jstor.org/stable/resrep23376.11?seq=1#metadata_info_tab_contents.

64 https://www.dia.mil/Portals/27/Documents/News/Military%20Power%20Publications/China_Military_Power_FINAL_5MB_20190103.pdf.

65 https://www.aspistrategist.org.au/china-military-watch-5/.

KAYNAKÇA

Blasko, Dennis J., "PLA Ground Forces: Moving Toward A Smaller, More Papidly Deployable, Modern Combined Arms Force", RAND, 2008, Erişim Adresi: https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/conf_proceedings/2008/CF182part2.pdf, (Erişim Tarihi: 26 Temmuz 2021).

Chapter Six: Asia, *The Military Balance*, 2021, Erişim Adresi: https://doi.org/10.1080/04597222.2021.1868795, (Erişim Tarihi: 28 Temmuz 2021).

Cliff, Roger, *China's Military Power: Assessing Current and Future Capabilities*, (New York: Cambridge University Press, 2015).

Congressional Research Service, "China's Military: The People's Liberation Army (PLA)", 4 Haziran 2021, Erişim Adresi: https://www.everycrsreport.com/files/2021-06-04_R46808_848c9c293ea2f76c1b766d917401751eeefa03a5.pdf, (Erişim Tarihi: 29 Temmuz 2021).

Cordesman, Anthony ve H. Kendall, Joseph. "Chinese Military Organization", Center for Strategic and International Studies, 2016, Erişim Adresi: https://www.jstor.org/stable/resrep23352.3?seq=1#metadata_info_tab_contents, (Erişim Tarihi: 29 Temmuz 2021).

Cordesman, Anthony ve H. Kendall, Joseph, "The PLA Army", Center for Strategic and International Studies, 2016, Erişim Adresi: https://www.jstor.org/stable/resrep23376.11?seq=1#metadata_info_tab_contents, (Erişim Tarihi: 29 Temmuz 2021).

Cozad, Mark, "The PLA and Contingency Planning", içinde *The People's Liberation Army and Contingency Planning in China*, Andrew Scobell v.d. (Ed.), (Washington: National Defense University, 2015), pp.15-32.

Crane, Keith v.d., "Modernizing China's Military: Opportunities and Constraints", RAND, 2005, Erişim Adresi: https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/monographs/2005/RAND_MG260-1.pdf, (Erişim Tarihi: 01 Ağustos 2021).

Davis, Malcolm, Jones, Charlie Lyons, "China Military Watch", The Strategist, 4 Aralık 2020, Erişim Adresi: https://www.aspistrategist.org.au/china-military-watch-5/, (Erişim Tarihi: 15 Ağustos 2021).

Defense Intelligence Agency, "China Military Power: Modernizing A Force to Fight and Win", Kasım 2018, Erişim Adresi: https://www.dia.mil/Portals/27/Documents/News/Military%20Power%20Publications/China_Military_Power_FINAL_5MB_20190103.pdf, (Erişim Tarihi: 24 Temmuz 2021).

Defense Intelligence Agency, "Handbook of the Chinese People's Liberation Army", Kasım 1984, Erişim Adresi: https://www.dia.mil/FOIA/FOIA-Electronic-Reading-Room/FOIA-Reading-Room-China/FileId/122010/, (Erişim Tarihi: 27 Ağustos 2021).

Dunn, Jennifer, "Threat Tactics Report: China", *TRADOC G-2 ACE Threats*, 2015, Erişim Adresi: https://community.apan.org/wg/tradoc-g2/operational-environment-and-threat-analysis-directorate/m/documents/211602/download, (Erişim Tarihi: 27 Temmuz 2021).

Erdinç, Ali, "Çin'in Tehdit Algısı, Güvenlik Stratejisi ve Avrasya", Ekim 2017, Erişim Adresi: https://avim.org.tr/public/images/uploads/files/15-ali%20erdinc.pdf, (Erişim Tarihi: 25 Temmuz 2021).

Fravel, M. Taylor, *Active Defense: China's Military Strategy since 1949*, (New Jersey: Princeton University Press, 2019).

Heginbotham, Eric, *The U.S.-China Military Scoreboard: Forces, Geography, and the Evolving Balance of Power 1996-2017*, (California: RAND Corporation, 2015).

İlhan, Bekir, "China's Evolving Military Doctrine After the Cold War", SETA Rapor, 2020, Erişim Adresi: https://setav.org/en/assets/uploads/2020/02/A56En.pdf, (Erişim Tarihi: 05 Ağustos 2021).

Kamphausen, Roy D, "China's Land Forces: New Priorities and Capabilities", içinde *China's Military Challenge*, Ashley Tellis & Travis Tanner (ed.), (National Bureau of Asia Research, 2012), Erişim Adresi: https://www.nbr.org/publication/chinas-land-forces-new-priorities-and-capabilities/, (Erişim Tarihi: 26 Temmuz 2021).

Karmel, Solomon M, *China and the People's Liberation Army: Great Power or Struggling Developing State?*, (New York, Palgrave Macmillan, 2000).

Lai, Benjamin, *Chinese People's Liberation Army since 1949: Ground Forces*, (China: Osprey Publishing, 2012).

Office of the Secretary of Defence, "Military and Security Developments Involving the People's Republic of China", 2020, Erişim Adresi: https://media.defense.gov/2020/Sep/01/2002488689/-1/-1/1/2020-DOD-CHINA-MILITARY-POWER-REPORT-FINAL.PDF, (Erişim Tarihi: 31 Temmuz 2021).

Powell, James S. "PLA Ground Forces and the Challenge of a Rising China", School of Advanced Military Studies United States Army Command and General Staff College, 2016.

Shambaugh, David, *Modernizing China's Military: Progress, Problems, and Prospects*, (California: University of California Press, 2002).

Shaobin, Liu, "Çin Halk Kurtuluş Ordusu'nun Kuruluşunun 94. Yıldönümü Kutlama Konuşması", Çin Halk Cumhuriyeti Ankara Büyükelçiliği, 26 Temmuz 2021, Erişim Adresi: http://tr.china-embassy.org/tur/xwdt/t1895156.htm, (Erişim Tarihi: 22 Ağustos 2021).

Swaine, Michael D. v.d., "China's Military & The U.S.-Japan Alliance in 2030: A Strategic Net Assessment", Carnegie Endowment, 2013, Erişim Adresi: https://carnegieendowment.org/files/net_assessment_full.pdf, (Erişim Tarihi: 28 Temmuz 2021).

The State Council of The People's Republic of China, "China's Military Strategy", Erişim Adresi: http://english.www.gov.cn/archive/white_paper/2015/05/27/content_281475115610833.htm, (Erişim Tarihi: 27 Temmuz 2021).

The State Council Information Office of the People's Republic of China, "China's National Defense in the New Era", 24 Temmuz 2019, Erişim Adresi: http://english.www.gov.cn/archive/whitepaper/201907/24/content_WS5d3941ddc6d08408f502283d.html, (Erişim Tarihi: 26 Temmuz 2021).

The State Council Information Office of The People's Republic of China, "The Diversified Employment of China's Armed Forces", Nisan 2013, Erişim Adresi: http://english.www.gov.cn/archive/white_paper/2014/08/23/content_281474982986506.htm, (Erişim Tarihi: 27 Temmuz 2021).

-TRADOC G2, "People's Liberation Army Ground Forces Quick Reference Guide" 2021, Erişim Adresi: https://community.apan.org/wg/tradoc-g2/operational-environment-and-threat-analysis-directorate/m/documents/377746/download, (Erişim Tarihi: 25 Temmuz2021).

ÇİN MEDYASI

Dr. Öğr. Üyesi Esra Bayhantopçu*

Özet

Çin; köklü tarih ve kültürü, siyasi yapısı, ekonomik reformları, teknolojinin de gelişimiyle elinde bulundurduğu ekonomik güç ve iddialı dış politikası ile bugün dünyanın önde gelen güçlerinden biridir. Ekonomik ve siyasi güç politikaları ile güçlü ilişkiler içinde olan medya da bu aşamada son derece büyük önem taşımaktadır. Çin medya sistemi, Çin'in siyasi ve ekonomik politikalarına paralel, aynı zamanda Çin kültürü ve algısını koruyacak bir şekilde şekillendirilmiştir. Dünyadaki diğer ülkelerden farklı bir yapıya sahip olan Çin, medya sistemleri ve yönetimi konusunda da diğer ülkelerden farklı bir resim çizmektedir. Çin Halk Cumhuriyet'inin ilk yıllarında sınırlı sayıda ve parti devletine bağlı olan medya kuruluşlarının sayısı sonraki dönemlerde hızla değişen ekonomik reform politikaları sonucu kısa sürede artış göstermiştir. Medya gücünün aynı zamanda siyasi, ekonomik ve kültürel gücü de pekiştirdiği gerçeğinden hareketle, Çin, medyasına global düzeyde de yatırım yapmıştır. Medyada küreselleşme politikası izleyen Çin, birçok yabancı ülkede basın büroları açarak pek çok farklı kültüre ulaşmış ve Çin üzerine olumlu bir algı yaratmaya başlamıştır. Bununla birlikte yeni internet teknolojilerini etkin bir şekilde kullanarak, bir taraftan Batı merkezli internet medyasına ulaşımı engelleyerek kültürel yapısını ve veri gizliliğini garanti altına almış, diğer yandan kendi sosyal medya sistemlerini kurgulayarak bilgi akışını korumuştur. Tek partiyle yönetilen Çin'in, belirli uyum ve kontrol mekanizmalarına tabi olan ancak gelişmiş medyasının ve global medya politikalarının, ülkenin, önemli küresel aktörlerden biri olması üzerindeki rolünü değerlendirmek önemlidir. Bu çalışmada yakın tarihten günümüze dek, Çin medyasının yapısı, gelişimi ve mevcut durumu ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Çin Medyası, Çin Medya Sektörü, Kitle İletişimi, İletişim Sistemleri, Medya İletişimi, Çin.*

Abstract

Today, China is one of the leading powers in the world with its deep-rooted history and culture, its political structure, along with its economic reforms, its economic and technologic power, and its assertive foreign policy. The media, possessing strong relations with economic and political power policies, is of great importance at this point. China has shaped its media system in parallel with its political and economic policies while preserving Chinese culture and perception. China, with a distinguished structure from other states, also has a unique characteristic compared to other countries in media systems and their management. In the early era of the Chinese Republic, the few media organizations owned by the state, thus to the party, even though the number of media organizations increased due to the economic reforms in a short time. It is a fact that media power reinforces political, economic and cultural power, China, thus invested in its media at global level. By following the policy of "globalization in the media", China opened press offices in many foreign countries, reached many different cultures and started to create a positive perception regarding to China. Prioritizing the new internet technologies while blocking access to western internet media, China managed to secure its cultural structure and data privacy, on the other hand, it kept information flow by developing its own social media systems. It is important to evaluate the role of China's media, which is state-controlled and also developed media systems, and its global media policies on Chinese position as one of the important global actors. In this study, the structure, developments and contemporary situation of the Chinese media are examined from recent past to present.

Key Words: *Chinese Media, Chinese Media Sector, Mass Communication, Communication Systems, Media Communication, China.*

* İstinye Üniversitesi, esra.bayhantopcu@istinye.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6680-8414.

GİRİŞ

Köklü bir geçmişe sahip olan Çin, kendine has kültürü ve yönetim yapısının yanı sıra İpek ve Baharat yolları üzerinde olması sebebiyle dünya ticareti üzerinde etkiye sahiptir. Bununla birlikte gerek teknolojik alana yaptığı yatırım gerekse dünyanın en kalabalık nüfusuna sahip bir ülke olmasının avantajını ekonomik amaçlarına uygun olarak kullanmaktadır. 1978 yılından bu yana ekonomik olarak hızla yükselen Çin, bugün dünyanın ikinci ekonomisine sahip bir ülke olarak büyüme stratejilerini hızlı bir şekilde sürdürmektedir. Çin'in uluslararası arenada iddialı yükselişi, küresel ölçekte mevcut güç dengelerinin değişip değişmeyeceğine yönelik tartışmaları da doğurmuştur. Dünya üzerindeki önemli güçlerin başında gelen Çin'in bu gücün devamlılığını sağlamasının, bununla birlikte mevcut siyasi politika yöntem ve kültürel geleneksel yaşam biçimini muhafaza etmesinin iletişim stratejilerinden ve medyanın desteğinden bağımsız olması beklenemez.

Medya; bilgi aktarma, öğretme, eğlendirme, sosyalleştirme gibi fonksiyonlarıyla kitleleri belirli görüş ve düşünceler etrafında toplayarak siyasi, kültürel, toplumsallaşma ve ikna işlevleri gören önemli bir güçtür. Medyanın siyasi görüşler ve tercihler başta olmak üzere kültür, yaşam stili, gündelik yaşam gibi pek çok konuda belirleyici olduğu bilinmektedir. Özellikle 1920'li yıllarında başlarında medyanın kitleler üzerindeki etkisinin keşfedilmesi ve bu alana yönelik yapılan Batı merkezli iletişim araştırmalarıyla medyanın önemi ortaya çıkmıştır.

Althusser, Gramsci, Schiller, Chomsky gibi pek çok iletişim bilimci tarafından medya; egemen değerleri aktarma, iktidarı pekiştirme, böylelikle de düzeni koruyarak ideolojileri yeniden üretme işlevi gören bir araç olarak görülmektedir. Lasswell, siyasal iktidarların sadece fiziksel güç kullanmadıklarını, bunun yanında kamuoyunun Kitle İletişim Araçları (KİA) vasıtasıyla oluşturulduğunu, KİA'ların propaganda amaçlı olarak kullanıldığını ve böylece kamuoyunun etkilendiğini belirtmiştir.[1] Bu noktada medyayı kitlelerin gönüllü rızası ile istenilen değerlerin aktarılabileceği ve benimsetilebileceği bir sistem olarak görmek yanlış olmayacaktır.

Kitlelerin kendi rızasının alınması bununla birlikte ideolojik amaçların tüm topluma etkin bir şekilde yayılması ve yeniden üretilmesi için kitle iletişim araçları iktidar açısından her zaman önemli olmuştur. Kamu ya da büyük kuruluşların elinde olan medya organları gerek haber üretim sürecinde neyin haber olacağına neyin olmayacağına karar verme yetkisi gerek aktarılan konuların gündemde ne kadar kalacağına karar verme gücü gerekse kullandıkları söylem ile siyasi yapının korunmasına, ekonomik gücün elde edilmesine ya da var olan kültürün diğer kültürlere yaygınlaştırılmasına aracılık etmektedir.

1 Harold Lasswell, *Propaganda Technique in The World War*, (London: Martino Fine Books, 2013).

Siyasi-politik yapı ve hedeflerin, ekonomik süreç ve dönüşümlerin, bunlarla beraber gelen kültürel dönüşüm ve algı süreçlerinin yapılanması, yürütülmesi ve sürekliliğinin sağlanması medya ve medya aracılığıyla aktarılan söylemler aracılığıyla gerçekleşmektedir. Bu doğrultuda bir ülkenin gerek uluslararası arenada güç kazanması gerekse ulusal düzeyde belirli bir ideoloji etrafında kitlesel uyumun sağlanması aşamasında kitle iletişim sistemlerinin ne şekilde yapılandırıldığı, kullanıldığı ve kontrol edildiği ülkeler için her zaman büyük önem taşımıştır.

Çin Halk Cumhuriyeti'nde ise bu etki Batıya nazaran geç keşfedilmiş olsa da, bugün Çin medyası, Batılı medya kuruluşları ile rekabet edebilme hedefindedir. Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte sadece devlete bağlı olan ve sınırlı sayıda belirli süreler yayın yapan, otoriter bir işleyişle yönetilen medya organları, hükümetler değiştikçe değişim geçirmiş, özellikle ekonomik amaçların şiddetlendiği dönemlerde reklam geliri elde etmeleri için, devlet iznine bağlı olmak şartıyla, pek çok bağımsız medya kuruluşunun kurulmasına izin verilmiştir. Mao Dönemi'nin ardından reformun lideri Deng, Çin ekonomisinin iyileştirmenin yolu olarak medyayı önemli bir araç olarak görmüştür. Çin medyası reklam gelirlerinin sağladığı avantaj ile devlet kontrollü özerk bir yapıya kavuşmuş, daha çok dağıtım olanağı bulmuş, daha çok kişiye ulaşmaya ve büyümeye başlamıştır. Sonrasında bu bakış açısı devam etmiştir. Bugün sosyal medyanın da gelişimiyle yazılı, görsel ve sosyal medya alanını kontrollü bir şekilde yöneten Çin'in medyayı ekonomik amaçlar, bununla birlikte parti politikasını koruma ve dışa açılmaya yönelik siyasi bir araç olarak kullandığı söylenebilir.

Çin Halk Cumhuriyeti genel çerçevede iki farklı tarihsel döneme ayrılabilir: birinci dönem, 1949'dan 1976'ya kadar yeni komünist devletin kurulması; ikinci dönem, 1978'den günümüze Mao sonrası geçiş. Her dönem, farklı hedefler ve ideolojik gerekçeler, farklı merkezi görevler ve bunlara ulaşmak için ayarlanmış eylem araçları, farklı liderlik tarzları ile karakterize edilmektedir.[2] 1949 yılında iktidarın sahibi Mao Zedong liderliğinde Çin Komünist Partisi (ÇKP) tarafından kurulan Çin Halk Cumhuriyeti, Mao'nun ölümünün ardından, ikinci önemli dönem olarak görülen Deng Xiaoping Dönemi'nde gerçekleştirilen reformlar ile birlikte çeşitli dönüşümler yaşamıştır. Deng Dönemi'nde ülkede önemli ekonomik reformlar yapılarak planlı ekonomiden Çin değerleri ile sosyalizm adı verilen karma ekonomi veya piyasa sosyalizmine geçilmiştir. Bununla birlikte Çin'de parti örgütleri tüm önemli devlet işlerinde karar almakta ve parti liderleri ve parti örgütlerinin başını çektiği devlet kurumları parti kararlarını uygulamaktadır. Medyanın da bu sistemin dışında kalması beklenemez.

2 Sujian Guo, *Power, Ideology and Organization,* (ABD ve Kanada: Routledge, 2012), s. 74.

Çin medyası, diğer komünist ülkelerden farklılık gösteren oldukça karmaşık bir yapıdadır. Çin kültürü ve uluslararası iletişimi üzerine çalışan Prof. Dr. Austin Jun Luo, Çin medyasını farklı örgütsel veya sosyal kanallar aracılığıyla eş zamanlı olarak etkileyen en az altı mevcut güç olduğunu ileri sürmekte ve bunları parti gücü, hükûmet gücü, sermaye gücü, profesyonel güç, bireysel güç ve kültürel güç olarak sınıflandırmaktadır. "Parti gücü (1), genel olarak Merkezî Propaganda Departmanı aracılığıyla yönlendirilen ÇKP'nin kontrolü ve etkisi olarak tanımlanabilir. Hükûmet gücü (2); basın, yayın, radyo, film ve televizyona ilişkin devlet idaresindeki kuruluşların yasal düzenlemelerinde yerleşmiş, merkezi hükümet tarafından üretilen güçtür. Literatürdeki bazı medya yaklaşımlarında bu iki güç, Parti ve Hükûmet Modeli olarak ya da Otoriter Model olarak birlikte ele alınmaktadır. Sermaye gücü (3), 1970'lerin sonları ve 80'lerin başlarındaki dışa açılma politikasının ardından, serbest piyasanın itici gücünün en önemli unsurlardan biri olmaya başlayan Çin medyasına ilişkin güç kavramıdır. Medyanın güçlü bir kâr merkezi olduğu anlaşılınca sermaye sahipleri medyaya para yatırmışlardır. Medya kuruluşları için çalışan medya profesyonelleri (4), medyayı içten dışa etkileyen bir diğer güçtür. Medya profesyonelleri karar verme pozisyonlarını işgal etmezler ancak Batı merkezli gazetecilik eğitimi almış, genel eğilimleri medyayı bir kamu hizmeti olarak ele alan, genel yayın yönetmenleri, yapımcılar, yönetmenler gibi medya operatörlerdir. Bireysel güç (5), internetin ve mobil internetin yaygınlaşması ve içerik üretmeye izin vermesi ile birlikte bireysel vatandaşların medya üzerindeki etkisini tanımlar. Çin'de kültür, diğer ülkelere göre daha belirgin bir rol oynamaktadır. Binlerce yıldan fazla zamandır Çinliler güçlü bir kültür ve aynı zamanda gelişim ve ilerlemeleri için kendi ahlaki kodlarını oluşturmuşlardır. Bu da kültürü Çin'de medyanın soyut bir itici gücü haline getirmiştir. Bu nedenle Kültürel Güç (6), medyayı yönlendiren altıncı güçtür"[3]. Bu çerçevede Çin, sahip olduğu medya yapılanması ile dünya üzerindeki tüm ülkelerden kendini farklılaştırmaktadır.

Dünyanın ikinci büyük ekonomisi konumunda olan Çin'in günümüze kadar özel bir basın kanunu bulunmamaktadır. KİA'lar özel sektörün alanı içinde olan liberal yaklaşım çerçevesinde görülse de medya kuruluşları kurulma aşamasında devletten izin almak zorundadır. Çin'de özel bir basın kanunu olmamasına rağmen şimdiye kadar Gazete Yönetimi Yönetmeliği, Görsel-İşitsel Ürünler Yönetimi Yönetmeliği, Film Yönetimi Yönetmeliği, Hükümet Haberlerini Yayınlama Yönetmeliği gibi kitle iletişim araçlarıyla ilgili çok sayıda yasal düzenlemeler ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte Devlet Sırlarını Koruma Kanunu, reklamlar ile ilgili bazı genel yasalar, telif hakları ile ilgili kanunlar da medya alanını etkilemektedir. Çin'in tek parti yönetimine dayanan siyasi yapısı altında ortaya çıkan bu tür yasal düzenlemeler, daha çok KİA'lar üzerinde denetim sağlayarak ülkedeki ifade ve

3 Austin Jun Luo, "Media System in China: A Chinese Perspective", içinde *International Communication of Chinese Culture,* Huilin Huang (ed.), (Berlin: Springer, 2015), ss. 51-52.

basın özgürlüğünü belli bir düzeyde kısıtlamaktadır. ÇKP'nin Merkezî Propaganda Ofisi medyanın denetiminden sorumludur. Propaganda Departmanı yetkilileri, gazetecileri düzenli olarak bilgilendirmekte ve politik olarak hassas konuların aktarımına çeşitli cezai yöntemler de kullanarak müdahale etmektedir. Çin medya kuruluşlarının sayısı bugün yüksek rakamlara ulaşmış ve belirli özerkliklere sahip olmakla birlikte Çin'de bugüne dek pek çok film, dergi, gazete, kitap yayını yasaklanmış, yasaklı haber yapmaları gerekçesiyle pek çok gazeteci tutuklanmıştır.

Çin'deki internet kullanımının artması ve sosyal medya gelişimine paralel olarak internet ortamında yapılan yayınlar hakkında yasal düzenlenmeler de ortaya çıkmıştır. Çin'de Batı merkezli sosyal medya uygulamaları ve bazı internet siteleri yasaklıdır. Bazı yabancı hükûmet kurumları ile siyasi parti sitelerinin yanı sıra bazı yabancı haber siteleri gibi pek çok uluslararası medya ve onların Çince siteleri yasaklıdır. Çin bunun yerine kendi sosyal medya araçlarını ve kontrolü zor olan web kontrolünü sağlamak için Altın Kalkan Projesi'ni geliştirmiştir. Bu nedenle Çin medya sistemi, genel sistem yapılarına bağımlı, genel yayın politikası siyasi otorite tarafından belirlenen, öz denetim ve sansürün olduğu otoriter yaklaşım çerçevesinde yürütülmektedir. Bununla birlikte her ne kadar devlet denetimi ve otosansür uygulamaları olsa da bugün dünya üzerinde yayın yapan çok sayıda Çin medya kanalı bulunmaktadır. Çin Halk Cumhuriyeti'nin ilk dönemlerinde yazılı, görsel ve sessel alanda sınırlı sayıda medya kanalı bulunmaktaydı ve tümü devlet yönetimindeydi. Çin Devlet Radyosu (CNR), ÇKP tarafından Xinhua Radyosu adıyla 30 Aralık 1940 tarihinde Yan'an şehrinde kurulmuş, adı 5 Aralık 1949 tarihinde Pekin'de Çin Devlet Radyosu (CNR) olarak değişmiştir ve Çin'in en önemli medya araçlarından biridir. Xinhua Haber Ajansı ise 7 Kasım 1931 tarihinde Kızıl Çin Haber Ajansı adıyla kurulmuş, 1937 yılında XinHua Haber Ajansı adını almış ve 1949 yılından sonra resmî anlamda bir devlet haber ajansı olmuştur.

Mao sonrası dönemde, 1970'lerin sonunda her Çin televizyon kanalı hâlâ devlet kontrolü altındaydı. Örneğin Pekin Televizyonu adıyla 1958 yılından beri yayında olan, 1978 yılında adı Çin Merkez Televizyonu (CCTV) olarak değiştirilen Çin'in başlıca televizyon yayın kuruluşu CCTV, ÇKP Merkez Komitesinin daha büyük yayın bürosunun bir departmanı olarak bilinmekteydi. İlk günlerinde CCTV'nin kendi finans departmanı yoktu mali konular yayın bürosu tarafından kontrol ediliyordu ancak tüm masraflar hükümet tarafından karşılanmaktaydı. Yayıncılık 1958 Pekin TV'nin kurulmasıyla başlasa da sadece belirli liderlere günde 1 saat yayın yapmıştır. 1985 yılında Tibet TV kurulmuştur. Fakat Çin'in televizyon yayın endüstrisi büyüdükçe, Mao sonrası dönemde yayıncılık maliyetleri yükselmiş ve hükûmet için ağır bir bütçe yükü olmaya başlamıştır.[4] Ardından gelen eko-

4 Miao Di, "Between Propaganda and Commercials: Chinese Television Today", içinde *Changing Media, Changing China,* Susan L. Shirk (ed.), (New York: Oxford University Press, 2011), s. 92.

nomik reform süreçleriyle birlikte pek çok medya kanalı kurulmaya başlamıştır. CCTV ile birlikte pek çok bölge ve büyük şehirler kendi yayıncılık sistemlerini kurmaya başlamıştır. O zamana kadar sadece Millî Eğitim Bakanlığı altındaki Çin Eğitim TV'nin ulusal kanal olarak yayın yapma izni vardır. Ticari reklamların başlamasına paralel olarak 1980'lerde uydu servislerinin çoğalması televizyon için ilk dalgayı başlatmıştır[5].

Basılı yayın kısmında ise 1979 yılı itibarıyla tüm ülkede yalnızca altmış dokuz gazete bulunmaktaydı. Bu gazetelerin tümü parti ve hükûmet tarafından yönetilmekteydi. Gazetelerin standart şablonu şu şekildeydi: İlk sayfada yerel ve ulusal liderleri yücelten fotoğraflar ve manşetler, iç sayfalarda ise düzyazıyla yazılmış her zaman olumlu ifadeler kullanan ideolojik metinler bulunmaktaydı. Yangın veya suçlar gibi yerel haberler neredeyse hiç yayımlanmıyordu. Hükûmetin Xinhua Haber Ajansı tarafından dağıtılan yabancı ülkelere ilişkin haberlerse çok azdı.[6] 1981 yılında kurulan China Daily ve Çin Komünist Partisi Merkez Komitesinin resmî bir gazetesi olan ve İngilizce People's Daily olarak bilinen, Çin'deki en büyük gazete "Halkın Günlüğü Gazetesi", 15 Haziran 1946 yılında kurulmuştur. İki gazete devletin en bilinen gazeteleridir. Bugün, ikisi de farklı dillerde pek çok ülkede yayınlanmaktadır.

Çin medyası 1978'den sonra, kısa sürede büyük gelişim göstererek yüksek rakamlara ulaşmıştır. 2019 yılında Çin'deki gazete sayısı yaklaşık 1.851'dir. 2019'da Çin'de yayımlanan dergi sayısı 10.171'dir. Çin devlet televizyon yayıncısı CCTV, 2019 yılında Çin'deki en etkili televizyon istasyonu olarak birinci sırada yer almıştır. 2018'de Çin Ulusal Radyosunun Çin'in Sesi, yaklaşık 993 milyon kez dinlenerek Çin'deki en popüler radyo kanalı olmuştur. Çin Ulusal Radyosu'nun diğer iki kanalı -Business Radio ve Xiangsheng Shows- ülkedeki ilk on radyo kanalı arasında yer almaktadır[7].

Medya gücünün aynı zamanda siyasi, ekonomik ve kültürel gücü de pekiştirdiği gerçeğinden hareketle Çin de medyasına global düzeyde yatırım yapmaktadır. Medyada küreselleşme politikası izleyen Çin, pek çok yabancı ülkede basın büroları açarak gerek basılı gerekse görsel medya kanallarını arttırmış, pek çok farklı kültüre ulaşmaya başlamıştır. Ayrıca Çin gerek ekonomik güç gerekse kültürel yapının korunması aşamasında son derece önemli olan internet medyası alanında tamamen Çin merkezli sosyal medya uygulamaları geliştirerek ve internet basınında yayın yaptığı yabancı dil sayısını arttırarak çok geniş kesimlere ulaşmayı başarmıştır.

5 Anke Redl ve Rowan Simons, "Chinese Media – One Channel, Two Systems", içinde *Media in China: Consumption, Content and Crisis,* Stephanie Hemelryk Donald & Michael Keane & Yin Hong (ed.), (London: Routledge, 2002), s. 19.

6 Susan L. Shirk, *Changing Media, Changing China,* (New York: Oxford University Press, 2011), s. 7.

7 Statistica, "China 2020", Erişim Adresi: https://www.statista.com/search/?q=china&qKat=search, (Erişim Tarihi: 10 Haziran 2021).

Bugün baktığımızda Çin medyası, dijital alan dâhil olmak üzere büyük ölçüde Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve İngiltere medya kuruluşlarının egemenliğinde küreselleşmektedir. Araştırmalar, ana akım, ana dili İngilizce olan medyanın, Çin'in ulusal imajının inşasında hâlâ etkili bir rol oynadığını göstermektedir. Ana akım medya sadece Çin'i raporlamada uluslararası sosyal medyanın gündemini değil, aynı zamanda Çin'in çerçevesini de etkilemektedir[8]. Bununla birlikte "Batılı olmayan Çin gibi bu tür büyük ulusların medyası, artan dijital bağlantı, kolaylaştırılan çok dilli internet aracılığıyla ve güçlü iletişim teknolojileri ile küresel bir izleyici kitlesine ulaşmayı hedeflemektedir. Daha çok insan birbirleriyle bağlantı kurdukça Çin gibi geleneksel olmayan aktörler global medyada daha çok belirgin hale gelmektedir."[9]

Çin ekonomik ve siyasi arenada güç kazandıkça Çin medyasının da etkileyici bir şekilde büyümesinin ve güçlü medyası aracılığıyla bir taraftan ekonomik ve siyasi yapısını güçlendirmesinin, diğer taraftan Çin'in dünya çapında kendini ifade ederek aynı zamanda kültürel pratiklerini de yaygınlaştırmasının dünyadaki güç dengeleri üzerinde ne derece rol oynadığını tartışmak her zamankinden daha önemli hâle gelmiştir. Bu bölümde geçmişten günümüze Çin medya yapısı, Çin medyasını etkileyen siyasi ve ekonomik dinamikler ve Çin medyasının gelişimi ele alınmıştır.

1. ÇİN'İN SİYASİ VE EKONOMİK YAPISI ÇERÇEVESİNDE GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE ÇİN MEDYA YAPILANMASI

Milattan önce 221 yılından 1912 yılına kadar İmparatorluk ile yönetilen Çin'de, 1644 yılında kurulan Mançu (Çing-Qing) Hanedanı'nın 1911 yılında yıkılmasının ardından monarşi sona ermiş ve 1912 yılında Çin Cumhuriyeti kurulmuştur. Bu noktada feodal gelenekçi yapı ve mutlakıyet rejimi sona ermiştir. Cumhuriyet'in kurulmasının ardından Rusya 1917 Ekim Devrimi Çin'i de etkilemiş ve 1921 yılında Mao'nun önderliğinde Çin Komünist Partisinin kuruluşu ilan edilmiştir. Bu süreçte Çinli milliyetçilerle sosyalistler arasında pek çok mücadele yaşanmış, II. Dünya Savaşı'nı takiben bu mücadelenin galibi olan Mao liderliğindeki komünistler, 1949 yılında iktidarın sahibi olmuşlardır. O yıl Mao Zedong liderliğinde ÇKP tarafından Çin Halk Cumhuriyeti kurulmuştur.[10] 1949-1976 gibi uzun bir süre Mao Zedong liderliğinde yönetilen Çin'in kapalı

8 Debao Xiang, "China's Image on International English Language Social Media", *Journal of International Communication,* Cilt: 19, Sayı: 2, 2013, s. 268, Erişim Adresi: https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13216597.2013.83353, (Erişim Tarihi: 11 Haziran 2021).

9 Daya Kishan Thussu, "Globalization of Chinese Media: The Global Context", içinde *China's Media Go Global,* Daya Kishan Thussu & Hugo de Burgh, & Anbin Shi (ed.), (New York: Routledge, 2018), s. 4.

10 Halil Kürşat Aslan, "Yükselen Güç Çin Halk Cumhuriyeti'nin Ortadoğu Politikası", *Akademik Ortadoğu,* Cilt: 9, Sayı: 1, 2014, s. 31, Erişim Adresi: http://www.akademikortadogu.com/belge/ortadogu17makale/halil_kursad_aslan.pdf,

yapısı sonraki yıllarda değişim sürecine uğramıştır. O tarihten bu yana Çin'de çok az sayıda devlet başkanı görev yapmıştır. Mao'nun ardından 1976-1980 yılları arasında Hua Guofeng, 1980-1983 yılları arasında Yeh Jian-Ying, 1983-1988 yılları arasında Li Xiannian, 1988-1993 yılları arasında Yang Shangkun, 1993-2003 yılları arasında Jiang Zemin, 2003-2013 yılları arasında Hu Jintao, 2013'ten günümüze Xi Jinping devlet başkanlıkları yapmışlardır.[11] Mao'nun ölümünün ardından Çin'de ikinci önemli dönem Deng Xiaoping Dönemi olarak öne çıkmaktadır. Bu dönemde gerçekleştirilen reformlar ile birlikte Çin'de çeşitli dönüşümler gerçekleşmiştir.

Deng Dönemi'nde ülkede önemli ekonomik reformlar yapılarak planlı ekonomiden Çin değerleri ile sosyalizm adı verilen karma ekonomi veya piyasa sosyalizmine geçilmiştir. 1978 sonunda ÇKP'nin on birinci Merkez Komite toplantısı, Çin tarihinde büyük bir dönüm noktası oluşturan reformların başlangıcı olmuş, 1978 Çin reformu, Çin'in ekonomik anlamda dış dünyaya açılması, basit teşvikler ve de fiyatların arz ve talep ölçeğinde belirlenmesi ile başlatılmıştır. Çin'de 1978 yılında başlatılan reform, ülkede değişimin temel öncüsü olmuş ve ülke kademeli olarak piyasa ekonomisine doğru geçmeye başlamıştır.[12] Böylelikle "Mao Dönemi'nde ağırlıklı olarak merkeziyetçiliği temel alan planlı ekonomi yerini, Deng Dönemi'nde başlanılan dışa açılma ve reform politikaları sonucunda hayata geçirilen Çin Tarzı Sosyalist Piyasa ekonomisine bırakmıştır. Önce ekonomi temalı reform hareketiyle dış dünyaya açılma politikası izleyen, Deng Xiaoping'in Çin'deki ekonomik reformların mimarı"[13] olduğu ileri sürülebilir. "Deng Xiaoping, 1980'lerin sonunda, ikinci nesil liderliğin özü olduğunu iddia ederek en yüksek liderlik pozisyonunu kurmuştur. Xiaoping liderliği altında Çin, daha liberal ekonomik reformlar izlemiş ve hızlı ekonomik büyüme sağlamış, bu büyüme kendinden sonra da devam etmiştir. Hu Jintao ise 2003'te iktidara geldiğinde ve iki yıl sonra partide, devlette ve orduda tam yetkiye sahip olduğunda liderliğindeki parti, kalkınmaya bilimsel bakış ve uyumlu toplum adlı yeni sloganlar altında kategorize edilen sosyal eşitlik, kamu yönetimi ve insan temelli politikalar vb. ile dengeli ve sürdürülebilir kalkınmaya daha fazla odaklanarak önceki politikalardan bazılarını değiştirmeye başlamıştır."[14]

(Erişim Tarihi: 14 Haziran 2021).

11 Britannica, "China", Erişim Adresi: https://www.britannica.com/place/China/Leaders-of-the-Peoples-Republic-of-China-since-1949, (Erişim Tarihi: 15.06.2021).

12 Mevlüdiye Şimşek, "Değişen Dünya Koşullarında Çin Halk Cumhuriyeti ve Dış Ticaret Bakımından Türkiye-Çin Arasında Yaşanan Sorunlar ve Çözüm Önerileri", *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* Cilt: 0, Sayı: 26, s. 2, Erişim Adresi: https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/66468, (Erişim Tarihi: 14 Haziran 2021).

13 Aslan, "Yükselen Güç Çin Halk Cumhuriyeti'nin Ortadoğu Politikası", s. 32.

14 Guo, *Power, Ideology and Organization,* s. 85.

Çin'de parti devleti, ekonominin hayati bir parçasına sahiptir ve parti, kalkınma önceliklerini ve ulusal projeleri belirlemektedir. Büyük kaynakları ve finansal kaynakları kontrol etmekte, devlet tüm ekonomik aktiviteleri düzenlemekte ve ekonomik konuları siyasi konulara dönüştürebilmektedir. Ülkede hükûmet bürokratları iş insanlarına dönüşmüştür veya onlarla iş birliği yapmaktalardır[15]

Dünyanın en büyük ekonomilerinden biri olma yolunda ilerleyen Çin, dünya siyasi arenasında da var olmaya çalışmaktadır. Bu amaçla öncelikle 1966 yılında Pekin merkezli Çin, Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'dan oluşan Şanghay İşbirliği Örgütünü (ŞİÖ) kurmuştur. 2013 yılında ise Çin Devlet Başkanı Xi Jinping, Bir Kuşak Bir Yol Girişimi (One Belt One Road) Projesi'ni sunmuştur. Bu proje ile Çin, İpek Yolu'nun bir benzerinin yeniden oluşturulmasını, geniş bir coğrafya içindeki ülkelerin ticari ve sosyal ilişkilerinin canlandırılmasını ve Çin liderliğinde yeni bir ticaret sistemi kurmayı hedeflemektedir.[16] Bununla birlikte gerçekleştirilen ticari, kültürel ve spor etkinlikleri de Çin ekonomisini güçlendiren faktörlerdendir. Çin 2010 yılında Çin'in Şanghay kentinde gerçekleştirilen Shangay Expo'yu, Çin'in dünyadaki artan önemli rolüne ilişkin uluslararası bir tanınma fırsatı olarak görmektedir. Bu ölçekte bir olay, ev sahibi ülke için önemli ekonomik olumlu etkileriyle birlikte aynı zamanda siyasi işlevlere de hizmet etmektedir. Öte yandan 2008 Çin Yaz Olimpiyat Oyunları ve benzeri organizasyonlar bir dizi iletişim stratejisi aracılığıyla Çin'e dair belirli bir algıyı aktaran bir siyasi eylem olarak da değerlendirilebilir.[17] Tüm bunların bir güç sembolü olarak sunulmasında ise medya önemli bir araçtır. Örneğin Kuşak Yol Girişimi ile ilgili son tartışmalar, çabanın sonuçları ile ilgili üç potansiyele dikkat çekmektedir: (1) küresel iletişimin Çin ve Küresel Güney'deki ilgili ülkeler arasındaki medya ittifakını yeniden yönlendirmek, (2) gelişmekte olan ülkeler içinde diyalog ve iş birliğini teşvik etmek, (3) baskın olan Çin tehdidi söylemine meydan okumak.[18] Bu çerçevede söz konusu ekonomik ve siyasi yönetim, girişim ve gelişimlerin en büyük destekçilerinden biri hiç kuşkusuz medyadır. Çin medyası da ülkenin değişen siyasi ve ekonomik dönüşümüne paralel olarak farklı yapılanmalar içine girmiştir. Çin, Mao Dönemi'nde uyguladığı kültürel devrimin ardından, Komünist Partiyi yaşadığı meşruiyet krizinden kurtarmak için 1970'lerin sonlarında büyük bir sosyal dönüşüm başlatmıştır. Komünizmin dünya çapında çöküşü

15 Chin-Chuan Lee, Zhou He ve HeYu Huang, "Chinese Party Publicity Inc. Conglomerated: The Case of The Shenzhen Press Group", *Media, Culture & Society,* Cilt: 28, Sayı:4, 2006, s. 583, Erişim Adresi: https://www.researchgate.net/publication/258170869_%27Chinese_Party_Publicity_Inc%27_conglomerated_The_case_of_the_Shenzhen_Press_Group, (Erişim Tarihi: 18 Mayıs 2021).

16 Deqiang Ji ve Zhengrong Hu, *The Belt and Road Initiative: New Media for a Dialogue of Civilisations,* (Berlin: Dialogue of Civilizations Research Institute, 2017), s. 2.

17 Florian Schneider, "It's a Small World After All? Simulating The Future World Order", içinde *Discourse, Politics and Media in Contemporary China,* Qing Cao & Hailong Tian & Paul Chilton (ed.), (Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2014), s. 98.

18 Ji ve Hu, *The Belt and Road Initiative: New Media for a Dialogue of Civilisations*, s. 2.

ve 1990'larda hızlanan küreselleşme süreci, Çin medyasının dönüşümünün çok daha hızlı bir şekilde meydana gelmesine neden olmuştur.[19] 1990'larda başlayan Çin medyası yapısal değişikliğinin teorisyenler tarafından üç ana süreçte gerçekleştiği belirtilmektedir. Bunlar merkezsizleştirme, sosyalizasyon ve ticarileştirmedir.[20] Bu süreçlerin ise birbirleri, parti devleti, halk, piyasa ve küreselleşme güçleri ile iç içe olduğu belirtilmektedir.[21]

1.1. Çin Medya Yapısı ve Ekonomi

"Ekonomik kontrol, ekonomik yapı için bilgi ve kontrol mekanizmaları üretme ve uygulamayla ilişkilidir. Ekonomik kontrolde hem kitlelerin bilişleri siyasal, ekonomik ve kültürel yapıların çıkarlarına uygun bir biçimde biçimlendirilir hem de bilgi üretimiyle kitlelerin ekonomik olarak yönetilmesinde etkinliğin artırılması politika ve uygulamalarına yardım edilir."[22] Dolayısıyla 1920'lerden bu yana Batı merkezli devam eden iletişim araştırmaları çerçevesinde, kitle iletişim araçlarının ekonomik etkilerin yaygınlaştırılması ve algı yönetiminde başarı sağlaması için gerekli olduğu bilinmektedir.

Guoguang Wu, Çin ekonomik reformu çerçevesinde uygulanan merkezsizleştirmenin Çin ekonomisinin büyümesini sağladığını belirtmektedir. Çin medyasındaki ilk yapısal değişikliğin de merkezsizleştirme olduğunu ileri sürmektedir. Ademimerkeziyetçilik, çeşitli bakanlıklara, bürolara ve yerel yönetimlere kendi medya kuruluşlarını kurmak, böylece Çin medyasını parti devlet sisteminin kendi içinde çeşitlendirmek için izin vermiştir. Bu sayede güç merkezli yapıda farklı branşlara, departmanlara, hükûmet bürolarına yetki dağıtılmıştır. İkinci yapısal değişiklik ise devlet dışındaki oyuncuların önemli bir rol üstlendiği sosyalizasyondur. Sosyalizasyon medya kaynaklarının devletten bazı sosyal sektörlere politik olarak yeniden tahsis edilmesi anlamına gelmektedir. Piyasalaştırma ise bir diğer üçüncü yöntemdir.[23] Bu sınıflandırma altında bakılacak olursa 1978'de başlayan ekonomik reforma paralel olarak Çin medya yapılanmasında çeşitli değişiklikler meydana gelmiştir. Ekonomik politika sürecinde medyanın kullanımı aşamasında ÇKP liderleri halka ulaşabilmek için bilgi üzerindeki tekelinden vazgeçmiş ve sadece kendisine bağlı

19 Lee Chin-Chuan, "The Global and The National of The Chinese Media: Discourses, Market, Technology, and Ideology", içinde *Chinese Media, Global Contexts,* Lee Chin-Chuan (ed.), (London: Routledge, 2003).

20 Yu Huang, "Peaceful Evolution: The Case of Television Reform in Post-Mao China", *Media, Culture & Society,* Cilt: 16, Sayı: 2, 1994, ss. 217-241, Erişim Adresi: https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/016344379401600203, (Erişim Tarihi: 30 Mayıs 2021); Guoguang Wu, "One Head, Many Mouths: Diversifying Press Structures in Reform China", içinde *Power, Money, and Media: Communication Patterns and Bureaucratic Control in Cultural China,* Chin Chuan Lee (ed.), (Evanston, IL: Northwestern University Press, 2000).

21 Huang, "Peaceful Evolution: The Case of Television Reform in Post-Mao China".

22 İrfan Erdoğan ve Korkma Alemdar, *Öteki Kuram. Kitle İletişim Kuram ve Araştırmalarının Tarihsel ve Eleştirel Bir Değerlendirmesi,* (Ankara: Pozitif Matbaacılık, 2010), s. 59.

23 Wu, "One Head, Many Mouths: Diversifying Press Structures in Reform China", ss. 47, 53.

faaliyette bulunan medya belirli ölçülerde serbestlik tanımıştır. Parti farklı bir politika izleyerek 1979 yılından itibaren gazeteler, dergiler, televizyon ve radyo istasyonlarına, reklam satarak ve pazarda rekabet fırsatı sunarak, kendi kendilerine ayakta durabilmeleri için izin vermiştir. 1993 yılında ise internet ağını finanse etmeye başlamıştır. Bu ekonomik kaynaklı kararların sebebi, hükûmet üzerindeki yükü azaltmak ve Çin ekonomisinin modernleşmesine yardımcı olacak kitlesel medyayı finanse ederek kendilerine destek bulmaktır. İnternet de bu aşamada ülkeyi teknolojik olarak gelişmiş bir aşamaya taşıyan önemli bir araçtır.[24] Dolayısıyla tamamen devlet yönetiminde olan medya, 1980'lerin başından itibaren özellikle devletin medya sübvansiyonlarını kesmesiyle birlikte dönüşüm içine girmiştir. Gazeteler, dergiler ve televizyon istasyonları kesintiler nedeniyle piyasaya girmeye ve gelir elde etmeye yönlendirilmiştir. 1979'da medya kuruluşlarının reklam satmalarına ve 1983'te reklamların satışından elde edilen kârın kendilerinde kalmalarına izin verilmiştir. Bu yıllarda halk da bilgiye ulaşmak için heveslidir, işletmeler ürünlerinin reklamını yapmak istemektedir. Bu sebeplerle medya kârları iyi olduğundan pek çok yayın kuruluşu kurulmuştur.[25] 1979'da ilk televizyon reklamı yayımlanmıştır. Şangay sakinleri televizyon reklamlarından kazanç sağlayan ilk gruptur. Shanghai Televizyonu yetkililere bir reklamcılık iş planı sunmuş ve plan yetkililerce onaylanmıştır.[26] 1980'lerin ortalarında parti devlet medyasının sübvansiyonlarından mahrum kalan medya, gelir elde etmek için yoğun bir baskı altında kalmıştır. "Ekonomik baskı altındaki yayın kuruluşları, var olan sübvansiyonları kaçırmamak için parti organlarının resmi kısıtlamalarından da kaçınmak zorundadır. Bu nedenle hafta sonu yayınları gibi editoryal olarak yumuşak içerikler yayınlamaya başlamışlardır. Bununla birlikte medyanın dışarıdan gelen rekabetle ilgili endişeleri ciddi bir boyutta olduğundan yöneticiler Batılı holdinglerin nasıl çalıştığını öğrenmek için yurt dışına gitmeye başlamıştır. Üçüncü olarak medya holdinglerinin çoğu idari yetki ile büyütülmüştür. Kârlı ve popüler, insanların ilgisini çeken sansasyonel yayınlar yapan gazete olan Xinmin Evening News ile Parti tarafından kontrol edilen Wenhui Bao birleşmeye zorlanmıştır."[27] Yayınların ticarileşmesi 1992 Basın Yönetimi Ulusal Çalışma Konferansı'nda ilan edilmiştir. Bu, aynı zamanda Çin medyasının dönüşümü olarak anılmaktadır. Bu hamleyle basın kuruluşlarının ticarileşme süreci başlamıştır. 80'lerin ortasında kitle medyası ticari özellikler taşımaya evrilirken 1992 yılında medya ticarileşmesi politikada ve gerçekte daha görünür hâle gelmiştir. Bu nedenle Çin'de kitle iletişimi alanındaki gelişmeler 1992 yılı itibarıyla ticarileşmeyle anılmaktadır. Bu yapı, 1989'da demokrasi hareketi ile başlayan özgürlük talebine paralel olarak gelişmiştir. Bununla birlikte yine de medyanın ticarileşmesinin sınırları bulunmaktadır. Medya ideolojik sınırları aşmaktan

24 Shirk, *Changing Media, Changing China,* s. 1.

25 Shirk, *Changing Media, Changing China,* s. 8.

26 Di, "Between Propaganda and Commercials: Chinese Television Today", s. 93.

27 Lee, He ve Huang "'Chinese Party Publicity Inc.' Conglomerated: The Case of The Shenzhen Press Group", s. 585.

kaçınmalı, medya ÇKP'nin politika ve çalışmalarını ilan etmeli ve partinin çalışmalarını güzel bir çerçevede övmelidir. Bu çerçevede, pek çok teorisyen tarafından Çin'de medya reformları demokrasiden yoksun ticarileşme olarak anılmaktadır.[28] Ekonomik gelişime paralel olarak açılan yeni yayın kuruluşları kapsamında; yazılı basında hükûmet, medya pazarına girişi her yayının lisansa sahip olması, lisans sayısının sınırlandırılması gibi önlemlerle kontrol etmiştir. Sadece çok az sayıda gazete, dergi ve web sitesi tamamen özgürdür ve özel olarak finanse edilmiştir.[29]

Çin medyasının kapasitesini artırmak için devlet, 2009 yılından itibaren medya gruplarını tamamen devlete ait olmaktan çıkmaya teşvik etmiş, rekabetçi küresel pazarda aktif bir şekilde yer alabilmeleri için geniş kaynaklar ayırmış ve teşvik paketleri hazırlamıştır. Medyanın ürün ve ideoloji ikiliğiyle Çin medyası, parti iktidarı gibi ideolojik işlevlere hizmet etmek ve bunlara uyarak kâr elde etmek gibi durumlara uyum göstermek zorunda olduğundan Batı medyasından daha fazla zorlukla karşı karşıyadır.[30] Hükûmet ideolojik ve politik konulara dokunmayan yayınlar üzerinde liberal bir kontrol politikası izlemeye başlamıştır. Sansür standartları ÇKP'den ziyade yönetim departmanları tarafından uygulanmaya başlanmıştır. Yeni sansür büroları gazeteleri dört farklı kategoride otonom sağlamaya başlamıştır: 1. öğleden sonra ve akşam yayınları, 2. derleme/özet haberler, 3. kültür ve yaşam stili özelindeki yayınlar, 4. ticaret gazeteleri. Bu gazetelerin politik ideoloji taşımamaları beklenmekte, bununla birlikte partiyi destekler nitelikte olması gerekmektedir.[31]

Medyanın ticarileşme aracı olarak görülmesinin ardından hızla gelişen ve zenginleşen medya holdingleri, eski parti basınının yoksulluğu ile keskin bir şekilde karşıtlıklar içermektedir. Bütçe kısıtlamaları parti devletini 1980'lerin başında medya sübvansiyonlarını kesmeye zorlayınca, bu durum medyayı kendi mali özerkliği için çabalamaya ittiğinden, 1990'ların sonunda medyanın büyük bir kısmı sadece finansal olarak kendi kendine yeterli değil, aynı zamanda kârlı hâle gelmiştir. Bu finansal başarı, esas olarak bir tekel pazarında reklam gelirlerinin olağanüstü büyümesi sonucu ortaya çıkarmıştır. Söz konusu ticarileştirme ise medyayı depolitize etmiş ve onları şiddetli bir rekabet ortamında, izleyicilerin ihtiyaçlarını karşılamaya odaklı hâle getirmişti.r[32] Bu noktada Çin medyası ve siyaset ilişkisine biraz daha yakından bakmak yerinde olacaktır.

28 Joseph Man Chan, "Commercialization without Independence: Trends and Tensions of Media Development in China", içinde *Chine Review 1993,* Joseph Cheng Yu-shek & Maurice Brosseau (ed.), (Hong Kong: The Chinese University Press, 1993), s. 25.

29 Shirk, *Changing Media, Changing China,* s. 12.

30 Suzanne Xiao Yang, "Soft Power and The Strategic Context for China's 'Media Going Global' Policy", içinde *China's Media Go Global,* Daya Kishan Thussu & Hugo de Burgh, & Anbin Shi (ed.), (New York: Routledge, 2018), s. 96.

31 Chan, "Commercialization without Independence: Trends and Tensions of Media Development in China", s. 25.

32 Lee, He ve Huang "Chinese Party Publicity Inc.' Conglomerated: The Case of the Shenzhen Press Group", s. 583.

1.2. Çin Medyası ve Siyaset

Harold Lasswell, kitle iletişiminin kamuoyunu değiştireceğini ve kitleleri istediği görüş etrafında sürükleyerek nefret, arzu ve umut verebileceği düşüncesini savunmaktadır. Dolayısıyla kitleleri kontrol etmek için propagandanın gerekliliğini belirtmektedir.[33] Chomsky'e göre de kapitalist ülkelerdeki medyanın amacı, halka 24 saat propaganda yaparak egemen değerleri topluma aşılamaktır. Bununla birlikte propaganda medya üzerinden artık açık bir şekilde yapılmamaktadır. 1922 yılında Walter Lippman tarafından ortaya koyulan ve daha sonra Noam Chomsky ve Edward Herman tarafından geliştirilen rızanın imalatı kavramı, bu noktada, Lasswell'in propaganda yaklaşımını tamamlamaktadır. Kavram klasikleşmiş propaganda tekniklerinin yeni yöntemlerini uygulayarak halkı istenilen bir şeye kendi rızasıyla kabullendirme anlamına gelmektedir. Herman ve Chomsky, medyanın tüm işlevini buna indirgenmemekle birlikte medyanın propaganda işlevinin oldukça önemli bir yer tuttuğunu ileri sürmektedir. Herman ve Chomsky; medyanın, kendilerini finansa eden ve denetleyen güçlü yapıların çıkarlarına hizmet edecek şekilde propaganda yaptığını ileri sürmektelerdir. Söz konusu çıkar grupları medya politikasının şekillendirilmesi ve belirli düşünceleri dayatma gücüne sahiptir. Bu açık şiddete dayalı olarak değil, belirli perspektifte düşünen gazetecilerin seçilmesi, editörlerin bu politikaya uygun yayınlar yaparak kurum politikasıyla uyumlu haber politikasını içselleştirilmesiyle mümkün olur. Propaganda kampanyaları büyük şirketler ya da hükümet tarafından örgütlenir.[34] Schiller de aynı şekilde devlet kapitalizminin egemen olduğu ekonomik sistemde iş çevrelerinin ağır basan çıkarlarının enformasyon akışını niteliğini ve denetleme şeklini belirlediğini ileri sürmekte, gelişmiş şirket ekonomisinde iletişim araçlarının ekonomik ve siyasi amaçları desteklediğini belirtmektedir.[35] Bu noktada hem siyasi hem ekonomik hem de kültürel gücü pekiştiren medyanın kullanımı iktidarlar için büyük önem taşımaktadır. Batı dünyasında özellikle 40'lı yıllarda kitle iletişim araçlarının güçlü bir propaganda aracı olarak kullanılması, Çin'de sonraki yıllarda gerçekleşmiştir. Örneğin televizyonun kitle iletişim aracı olarak propaganda amaçlı rolü Çin'de 1970'lerin sonunda gelişmiştir.[36] Çin, Batılı ülkelerden ayrılan yönetim yapısı gereği de propaganda çalışmalarını çok boyutlu olarak organize etmiş ve Propaganda Departmanı önderliğinde yapılandırmıştır.

Çin Komünist Partisinin Merkezî Propaganda Departmanı, Çin toplumunun tamamı üzerinde merkezi bir rol oynamaktadır. Merkezî Propaganda Departmanı, birbiriyle bağlantılı üç bölümden oluşan propaganda ve eğitim sistemini denetlemektedir. Bu bö-

33 Lasswell, *Propaganda Technique in the World War.*

34 Edward S. Herman ve Noam Chomsky, *Rızanın İmalatı: Kitle Medyasının Ekonomi Politiği,* Çeviren: Ender Abadoğlu, (İstanbul: Bgst Yayınları, 2012).

35 Herbert Schiller, *Zihin Yönlendirenler,* Çeviren: Cevdet Cerit, (İstanbul: Pınar Yayınları, 1993).

36 Redl ve Simons, "Chinese Media – One Channel, Two Systems", s. 19.

lümler (1) devlet tarafından yönetilen kültür, eğitim, spor, bilim ve teknoloji, sağlık ve medya sektörleri; (2) sendikalar, sanatçı dernekleri, mahalle komiteleri dâhil olmak üzere her türlü kitlesel organizasyon; (3) propaganda kadroları ve her düzeyindeki parti şubelerinde kurulu ofisler ağı ile Çinli ve yabancı özel girişimciler tarafından işletilen özel işletmeler ile ÇKP şubeleridir.[37] Hâlâ Propaganda Bölümü olarak Çin Komünist Partisine bağlı bulunan makam, medya içeriğinin denetlenmesinden sorumludur. Çin'de medya, sosyal iletişimin ya da farklı grupların sesini duyurmak temel amacına yönelik olarak değil, resmî ideolojiyi yaymak ve iktidarını pekiştirmek için bir propaganda aracı olarak görev yapmaktadır. Bu nedenle sansür bu sistemde hayati önem taşımaktadır. Öte yandan medyanın kendisi de buna yönelik olarak otosansür uygulamaktadır. Ülke çapında makro ölçekte Merkezî Propaganda Dairesi, iyi organize edilmiş sistemi aracılığıyla Çin'in tüm gazetelerini, dergilerini, filmlerini, televizyon ve radyo yayıncılığını ve interneti, yayıncılık endüstrisini izleyen, talimat veren ve sansürleyen propaganda ve eğitim sistemini yönetmekte ve denetlemektedir.[38]

ÇKP tarihsel olarak ise propaganda çalışmalarını, ülke içine ve Çinlilere yönelik yabancı ülkeler tarafından yönetilen dış dünyaya yönelik olmak üzere iki kategoriye ayırmıştır. Bu propagandalar ise siyasi, ekonomik, kültürel ve sosyal propaganda olarak dört başlıkta sınıflandırılmıştır. Merkezî Propaganda Departmanı iç propagandayı denetlerken Dış Propaganda Departmanı ülke dışı konuları denetlemektedir. Merkezî Propaganda Departmanı, Partinin ve Devletin en üst düzey yetkililerinden oluşan küçük bir grubun liderlerince yönetilmektedir. Merkezî, Propaganda Departmanı; Televizyon ve Radyo, Yayıncılık, Haberler, Kültür ve Sanat, Propaganda ve Eğitim, İnsan Kaynakları, Teori, 'Kamuoyu, Ulusal Planlama Felsefe ve Sosyal Bilimler Dairesi, Çin Baskın Gazeteciliği Geliştirme Merkezi, Politika ve Düzenlemeler Araştırma Ofisinden oluşmaktadır. Dış Propaganda Ofisi de ülke içinde gizlidir ancak Çin Cumhuriyeti Halkın Danıştay Enformasyon Dairesi adıyla bilinerek daha kamusal bir cepheye sahiptir. Dış Propaganda Departmanı/ Danıştay Enformasyon Departmanının yedi ofisi bulunmaktadır. Birinci Ofis, yabancı medya ile ilişkiler ile kamu diplomasisi faaliyetlerini düzenlemektedir. İkinci Ofis, Çin'in uluslararası haberlerini yönetmekte ve uluslararası kamuoyunu araştırmaktadır. Üçüncü Ofis yayıncılık, film ve kültürel değişimler; Dördüncü Ofis dış propaganda planlama ve araştırma; Beşinci Ofis internet propagandası politikaları, yönetmelikleri ve faaliyetleri ile ilgilenmektedir. Altıncı Ofis, Çin'deki yabancı gazetecilerin faaliyetlerini yönetmektedir. Yedinci Ofis, Çin'in insan hakları faaliyetlerini düzenlemektedir.[39]

37 Anne-Marie Brady, "Regimenting the Public Mind: The Modernisation of Propaganda in the PRC", içinde *Asian Futures Asian Traditions,* Edwina Palmer (ed.), (UK: Global Oriental Publishers, 2005).

38 Luo, "Media System in China: A Chinese Perspective", ss. 54-55.

39 Anne-Marie Brady, "Guiding Hand: The Role of the CCP Central Propaganda Department in The Current Era", *Westminster Papers in Communication and Culture,* Cilt: 3, Sayı: 1, 2006, ss. 60-61, Erişim Adresi: https://www.researchgate.net/publication/317573167_Guiding_Hand_The_Role_of_the_CCP_Central_Propaganda_Department_in_the_Current_Era, (Erişim Tarihi: 02 Haziran 2021).

Hükûmet; gücü, içeriği hükûmet departmanları tarafından uygulanan sansür ve medya tarafından otosansür yoluyla kontrol altına almaktadır. Ceza yöntemleri ise bir kuruluşun kapatılması da dâhil olmak üzere Çin hükûmetinin kritik olarak gördüğü satış noktalarına ceza vermesi veya engellemesi, para cezaları, medya mensuplarının statüsünün düşürülmesi, görevden alınması hatta gerekirse tutuklanması, Çin hükûmeti temsilcilerinin işletmelere bu tür haberler yapan kuruluşlara reklam vermemeleri için baskı yapmaları gibi içeriğin kontrol edilmesine ilişkin yöntemlerdir.[40] Propaganda Departmanı yetkilileri, editörler ve gazetecilere yaptıkları düzenli toplantılar ile onları mevcut propaganda politikası hakkında doğrudan bilgilendirmektir. Böylece gazeteciler, hangi konuların açıkça rapor edilmemesi ve politik olarak hassas olan konuları aktarırken doğru kelimelerin kullanılmasıyla ilgili bilgilendirilmektedir.[41] Çin'de risk taşıyabileceği düşünülen konular arasında en önceliklisi, halkın demokrasiye yönelik taleplerini dile getirebileceği her tür eylem bulunmaktadır. Parti yolsuzluğu, enflasyon ve fiyat artışları gibi konular hassas konulardır. Ayrıca risk taşıyabileceği düşünülen diğer konular arasında ayrımcılık ya da Tayvan ve Tibet'teki etnik azınlıklar ile ilgili konular, milliyetçilik, işçi hareketleri, kitlesel hareketler, doğal ya da doğal olmayan felaketler (kaza, yangın vb.), trajik olaylar, uluslararası kriz durumları gibi konular yer almaktadır. Bununla birlikte görece olarak özgür haber akışı içinde değerlendirilebilecek konular arasında ise sanat, finans ve ekonomi konuları bulunmaktadır. Bunlar eleştirel olmadığı sürece politika dışı hassas konular olarak değerlendirilmemektedir.[42] ÇKP aynı zamanda Tibet ve benzeri kritik Çin'e dair konuları Çin lehine anlatabilmek için pek çok gazeteciye sürekli eğitimler vermekte ve yabancı ülkelere turlar düzenlemektedir. Gazeteci eğitimleri gündemi belirleme ve gündemi aktarırken nelere dikkat edilmesi gerektiğine dair bilgileri içermektedir. Bu noktada yine propaganda modeli üzerinden Çin medyasını açıklamak anlamlı olacaktır.

Herman ve Chomsky, Batı medyası çerçevesinde Propaganda Modeli'ni açıklarken medyadaki süzgeçlerden bahsetmektelerdir. Bu süzgeçler, bir haberin medyada yer almadan önce geçirdiği eleme aşamalarıdır. Eğer haber tüm bu süzgeçlerden geçtiyse medyada yer almaktadır. Bunlar sırasıyla şu şekildedir: (1) piyasada önemli yeri olan büyük işletmeler olan medya şirketlerinin büyüklüğü ve kâr amaçları, (2) alım gücü olan okur ve izleyiciyi kendine çekmeye çalışarak reklam geliri elde etmek ve iş yapmak için reklamcılık ruhsatı, (3) hükûmetler ya da büyük şirketler gücendirmemek dolayısıyla onlara aykırı

40 Brady, "Guiding Hand: The Role of the CCP Central Propaganda Department in the Current Era", s. 67; Sarah Cook, "The Implications for Democracy of China's Globalizing Media Influence" *içinde Freedom House Report, Freedom and The Media 2019: A Downward Spiral, 2020,* Erişim Adresi: https://freedomhouse.org/sites/default/files/2020-02/FINAL07162019_Freedom_And_The_Media_2019_Report.pdf, (Erişim Tarihi: 14 Haziran 2021); Luo, "Media System in China: A Chinese Perspective", s. 54-55.

41 Brady, "Guiding Hand: The Role of the CCP Central Propaganda Department in the Current Era", s. 64.

42 Freedom House, "Freedom in the World. China", 2021, Erişim Adresi: https://freedomhouse.org/country/china/freedom-world/2021, (Erişim Tarihi: 14 Haziran 2021).

haber yapmak istemeyen kitle medyasının haber kaynakları, (4) medya kuruluşunun istenmeyen bir haber yaptığında özellikle hükümet tarafından karşılaşacağı olumsuz tepkileri belirten tepki üretimi ve zorlayıcılar, (5) bir denetim mekanizması olarak antikomünizm. Komünizm sisteme karşı bir tehlike olarak görüldüğünden istenmeyen düşüncelere komünist yakıştırması yapılmış ve bu durum medyanın haber tercihlerini ve yorumlarını etkilemiştir.[43] Kişiler, öğrenmek için medyaya bağımlı olduklarından onlara söyleneni doğru olarak kabul etmektedir. Bu çerçeveden bakıldığında Çin medyasının Herman ve Chomsky'nin süzgeçleri çerçevesinde yapılandırıldığını ileri sürmek yanlış olmayacaktır. Sadece beşinci maddede yer alan antikomünizm kısmını, Çin'in kendi perspektifinde tehlikeli gördüğü konulara uyguladığını belirtmek gerekmektedir. Bu doğrultuda Çin'in bir taraftan otoriter bir medya yapılanması içinde görünmesine rağmen diğer yandan tam olarak Batı'nın uyguladığı medya sistemini kendi değerlerine uyarlayarak uyguladığı ileri sürülebilir. Söz konusu yapılanma siyasi yapının korunması, sürdürülmesi ve ideolojinin yeniden üretilme sürecinde son derece etkilidir.

Bununla birlikte günümüzde yazılı medyanın öneminin geri planda kalması ve hızla gelişen ve çok kullanıcılı ve küresel etkileşimli yapısıyla öne çıkan internet teknolojilerinin önem kazanması, medyanın çevrim içi kontrol sistemlerine yönelik de yapılandırma gereğini doğurmuştur. Çevrimiçi sistemlerde ise Çin oldukça karmaşık bir sansür sistemine sahiptir. Telekomünikasyon altyapısının devlet tarafından yönetilmesi; internet sitelerinin engellenmesine, akıllı telefon uygulamalarının iç piyasadan kaldırılmasına ve yasaklı siyasi, sosyal, ekonomik ve dini konulara değinen sosyal medya paylaşımlarının ve kullanıcı hesaplarının toplu olarak silinmesine olanak sağlamaktadır. New York Times, YouTube, Twitter ve Facebook gibi büyük haber kuruluşları ve sosyal medya merkezleri de dâhil olmak üzere pek çok web sitesine erişim Çin'de uzun zamandır yasaktır. Bu siteler yerine Çin kendi sosyal medya araçlarını geliştirmiştir. Çevrim içi müzik mağazaları ve canlı yayınlar için platformalar ile flört, magazin ve blok zincir teknolojisi gibi apolitik alanlar üzerinde kontrol uygulanmaktadır. Çok amaçlı sosyal medya aracı WeChat ise yasaklı içerik içerdiği düşünülen görüntüleri taramak ve silmek için yapay zekâyı giderek daha fazla kullanmaktadır.[44]

Büyük Güvenlik Duvarı olarak da bilinen Altın Kalkan Projesi (The Golden Shield Project), 2008'den beri ülkede çok sıkı ve kapsamlı bir şekilde kullanılan, Çin'in en popüler ve en hayati, bilgi güvenliği ve sansür teknolojisi projelerinden biridir. Büyük Güvenlik Duvarı, Çinli internet kullanıcılarının pek çok yabancı internet sitesini ziyaret etmesini özel güvenlik duvarları ile engelleyen bir sistemdir. Altın Kalkan Projesi, 1996 yılında başlamış ancak geliştirilen fiili uygulaması 2008 yılında gerçekleşmiştir. Engellenen sitelerin içinde Batı merkezli tüm sosyal medya kanalları da bulunmaktadır. Çin hükûmeti açıkla-

43 Herman ve Chomsky, *Rızanın İmalatı: Kitle Medyasının Ekonomi Politiği.*

44 https://freedomhouse.org/country/china/freedom-world/2021.

malarına göre projenin amacı yalnızca yurt dışında Çin hakkında yapılan yanlış haberlerin önüne geçerek filtrelemek ve Çin toplumunu bu etkiden korumaktır. Hükûmet ve yerel vatandaşlar Büyük Güvenlik Duvarı'nın Çin toplumunu hem çevrim içi hem de çevrim dışı olarak istikrara kavuşturmak için katkıda bulunduğuna inanmaktadır. Bu nedenle Büyük Güvenlik Duvarı yalnızca güçlü bir siyasi araç değil, aynı zamanda ayrıca ince bir şekilde tasarlanmış bir ağ güvenlik programıdır.[45] Siyasi yapının kontrolünü sağlayan söz konusu medya denetleme yapısıyla Çin pek çok medya özgürlüğü tartışmasına konu olan ülkelerin başında gelmektedir. Demokrasi, özgürlük ve insan hakları konularında araştırmalar yapan Amerika merkezli Sivil Toplum Kuruluşu olan Freedom House tarafından yayımlanan 2021 yılı raporunda Çin'in özgürlük oranı 100 üzerinden 9, ifade özgürlüğü ise 4 üzerinden sıfır olarak değerlendirilmiştir.[46]

Söz konusu yapı, Çin'e bağlı özerk bölgelerde de benzer şekildedir. "Çin'in Sincan (Xinjiang) Uygur Özerk Bölgesi'nde 1949 yılından itibaren ÇKP ve Çin Halk Cumhuriyeti denetimindeki kitle iletişim araçları bulunmaktadır. Bölgede bulunan tüm görsel, işitsel, yazılı, dijital ve internet kitle iletişim araçları ÇKP Sincan Bölge Komitesi Propaganda Departmanı tarafından kontrol edilmektedir. KİA'lar, başta Çin dili olmak üzere Uygur, Kazak, Kırgız, Moğol (Oyrat) ve Sibo dillerinde faaliyet göstermektedir. Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nde bulunan çeşitli medya kuruluşlarının yanı sıra ÇKP ve Çin hükûmeti tarafından Pekin'deki merkezi medya kuruluşlarının bünyesinde de birkaç şube medya organı da kurulmuştur. Bölgede bulunan KİA'ların tüm yayınları önce sıkı bir sansürden geçtikten sonra halka ulaşabilmektedir. Siyasi haberlerin çoğu direkt Çinceden ithaldir veya tercüme edilmektedir."[47]

Hong Kong medyası ise Çin'in diğer özerk bölgelerinden farklılık göstermektedir. Hong Kong'da açık siyasi baskının uygulandığı zamanlarda bile açık ve özgür medya sistemi uygulanmaktadır. Hong Kong basını basın özgürlüğü ve gazetecilik profesyonelliği ilkelerini uygulamakta ısrarcı olmasıyla kendini Çin'in diğer özerk bölgelerinden ayırmaktadır. Otosansürün ekonomik dengeleri de göz önünde bulundurarak mevcut olduğu ülkede Hong Kong Gazeteciler Birliği yine de gazetecileri objektif haber yapma konusunda korumaktadır.[48] İlki 2002 yılında, 180 ülkede basın özgürlüğünün durumunu değerlendirmek için Uluslararası Sınır Tanımayan Gazeteciler (RSF) tarafından yıllık olarak

45 Chandel Sonali, Jingji Zang, Yunnan Yu, Jingyao Sun ve Zhipeng Zhang, "The Golden Shield Project of China: A Decade Later An in-depth Study of the Great Firewall", içinde *International Conference on Cyber-Enabled Distributed Computing and Knowledge Discovery,* 2019, s. 111.

46 https://freedomhouse.org/country/china/freedom-world/2021.

47 Ömirbek Hanayi, "Çin'deki Kitle İletişim Araçları Üzerine Bir Değerlendirme: Sincan Uygur Özerk Bölgesi Örneği", *Ahmet Yesevi Üniversitesi Eurasian Research Institute,* 2017, Erişim Adresi: https://eurasian-research.org/publication/cindeki-kitle-iletisim-araclari-uzerine-bir-degerlendirme-sincan-uygur-ozerk-bolgesi-ornegi/?lang=tr, (Erişim Tarihi: 20 Haziran 2021).

48 Joseph M. Chan ve Francis L.F. Lee, "Media and Politics in Hong Kong: A Decade After the Handover", China Perspectives, 1996-4617, 2007, s. 9, Erişim Adresi: https://journals.openedition.org/chinaperspectives/1673, (Erişim Tarihi: 28 Mayıs 2021).

hazırlanıp yayımlanan bir endeks olan Basın Özgürlüğü Endeksi 2021 sonuçlarına göre 180 ülkenin içinde Çin 177. sıradayken Hong Kong 80. sıradadır.[49]

Gerek siyasi yapısını korumak gerekse ekonomik gelişimini sürdürmek için ülke içinde sıkı denetim ve sansürden geçirilen medyası dışında Çin, küreselleşen ve Batı merkezli kültürel yapının yaygınlaştığı dünyada kendi kültürel değerlerini korumak ve Amerika'nın Çin'in bir tehdit olarak algılaması sonucu ortaya çıkan Çin'e dair olumsuz haberleri engellemek için medyasıyla dışa açılma politikası izlemiş, son yirmi yıl süresince siyasi ve kültürel yapısıyla ilgili olumlu algı yaratmak için yabancı ülkelerdeki basın kuruluşlarına önemli yatırımlar yapmıştır.

2. KÜRESELLEŞEN ÇİN MEDYASI

Çin, 2006 yılından bu yana döviz rezervlerinin en büyük sahibi olmuştur. 2014'te Çin, Uluslararası Para Fonuna göre Amerika Birleşik Devletleri'ni geçerek dünyanın en büyük ekonomisi olmuştur. 2016 yılına gelindiğinde Çin, 70'ten fazla ülkeye ithalatı olan, dünya ithalatının %10'unu elinde tutan en büyük ithalatçı hâline gelmiştir. Çin şirketleri küresel pazarlarda giderek daha rekabetçi hale gelmekte ve dünya çapında büyük ölçüde yatırım ve satın alımlar yapmaktadır.[50] Bugün Çin, dünyadaki en güçlü ikinci ekonomiye sahip ülkedir.

Çin ekonomisinin son yirmi yılda söz konusu hızla gelişmesi ve küreselleşmesi Çin medyasının küreselleşmesini de zorunlu kılmıştır. Özellikle 2000 yılından sonra medyanın ticarileşmesi daha da hızlanmıştır. Hükûmet, Çin medyasını güçlendirmeye çalışırken, yabancı medya şirketleriyle rekabete girebilecek kuruluşlar da ortaya çıkmıştır.[51]

Karmaşık, küreselleşmiş bir dünyada giderek artan mobil teknolojiler ve küresel ağlara bağlı olmanın gerekliliğinin sonucu olarak uluslararası medya dönüşüm sürecindedir. Amerika ve İngiltere gibi zengin kuzey ülkelerinden görüntülerin ve düşüncelerin güneye akması global medyanın yapısını belirlemeye devam etmektedir. Bununla birlikte Amerika başta olmak üzere kuzeyin geleneksel hakimiyeti Batılı olmayan medya tarafından tehdit edilmektedir. Rusya, Çin, İran, Japonya ve Katar gibi değişik ülkelerden gelen İngilizce yayınların yanı sıra Hindistan ve Türkiye, Güney Kore, Nijerya ve Brezilya gibi ülkelerden gelen eğlenceye yönelik ürünlerle Batı hâkimiyeti görece azalmaktadır.[52]

Çin'in giderek etkisinin yükseldiği küreselleşmiş bir dünyada Çinli politikacılar da kendilerinin yumuşak gücünü artırmanın bir yolu olarak medyayı kullanmaya başlamış-

49 RSF (Reporters Without Borders), "World Press Freedom Index", 2021, Erişim Adresi: https://rsf.org/en/ranking , (Erişim Tarihi: 14 Haziran 2021).

50 Daya Kishan Thussu, "Globalization of Chinese Media: The Global Context", içinde *China's Media Go Global,* Daya Kishan Thussu & Hugo de Burgh, & Anbin Shi (ed.), (New York: Routledge, 2018), s. 17.

51 Shirk, *Changing Media, Changing China,* s. 8.

52 Thussu, Burgh, ve Shi, *China's Media Go Global,* s. 3.

tır. Bu nedenle Çin, medyanın küreselleşme politikası çerçevesinde, uluslararası erişim ve Çin'in pozitif projeksiyonunu yaratmada daha spesifik hedefler belirlemiştir. Global düzeyde bir kültür endüstrisi yaratarak Çin kültürünü desteklemek, Çin girişimcilerin uluslararası iş imkânları kazanmasına yardım etmek, Çin siyasi ve ekonomik hedef ve politikalarının anlaşılmasını teşvik etmek ancak medyanın küreselleşmesi ile mümkündür. Bununla birlikte Çin hükûmeti yumuşak gücünü artırmak ve kamu diplomasisini desteklemek, Çin kültürünün düşünce pazarındaki rekabet edebilirliğini güçlendirirken kültürel erişimini genişletmek dâhil olmak üzere tüm çabaları finanse etmek için yine medya küreselleşme politikasını kullanmaktadır.[53] Bu çerçevede Çin, medya kuruluşlarının küreselleşmesi ve küreselleşen dünyada Çin'e ilişkin haberlerin kontrolü amacıyla pek çok girişimde bulunmuştur ve bulunmaya devam etmektedir. Bu girişimlerden biri Batılı film endüstrisi ile iş birliğidir. 2010 yılında Çin'in Propaganda Bakanı ile Disney'in CEO'su bir anlaşma yaparak Çin'i dünyaya daha fazla tanıtmak için anlaşmıştır. Disney, ülkenin animasyon endüstrisinin kalkınmasına yardımcı olmak için Çin Kültür Bakanlığı ile küresel izleyicileri olan filmler üretmek için Çin'in en büyük medya grubu olan Shanghai Media Grup ile iş birliği yapmıştır. Shanghai Medya Grubu ayrıca Sony, Warner Bros ve DreamWorks gibi şirketlerle de anlaşmalar yapmıştır. Yabancı film ve eğlence ithalatının Çin tarafından katı bir şekilde düzenlenmesine rağmen küresel medya devleri, programlarını Çin ile birleştirmek için oldukça istekli davranmıştır. Bununla birlikte Hollywood stüdyoları ve Çinli şirketler arasındaki ortak yapımlar, hükûmet hassasiyeti nedeniyle, genellikle senaryoların kontrol edilmesini ve düzenlenmesini gerektirmiştir.[54]

Çin'in haber ajansları ve diğer medya kuruluşları da bu küreselleşme hedefine yönelik olarak dünyanın tüm bölgelerine yayılmaya başlamıştır. Çin hükûmetinin, denizaşırı ülkelerin yayınları olan BBC, CNN, Time Warner ve Al Jazeera ile rekabet edebilmek için İngilizce yayın yapan ve Çin perspektifinden uluslararası vizyon sunan Çin medya kanalları için ciddi ekonomik yatırımlar yaptığı bilinmektedir.

Çin'in devlete bağlı haber ajansı Xinhua 2010 yılında, 24 saat İngilizce yayın yapan bir televizyon kanalı başlatmıştır. Xinhua, Çin'de devlete bağlı üç ana medya kuruluşunun en büyüğüdür. Diğerleri, Komünist Parti Gazetesi ve CCTV'dir. Pekin hükûmeti, uluslararası İngilizce televizyon için Xinhua'ya milyonlarca dolar fon aktarmıştır. Xinhua Haber Ajansı bugün dünya üzerinde devlete bağlı, en büyük haber ajanslarından biri olarak 117'den fazla ülkede bulunan haber büroları ile sekiz ayrı dilde haber metni, video ve ses kayıtları yayımlamaktadır. Yurt dışı ortakları sayesinde internet üzerinden yayın yapan Xinhuanet ise kendi küresel haber toplama ağını geliştirerek güçlü yayın etkisi ve kapsamlı bilgi toplama yollarına sahip olan bir yayın platformu hâline gelmiştir.[55]

53 Xiao Yang, "Soft Power and the Strategic Context for China's 'Media Going Global' Policy", s. 94.

54 Thussu, "Globalization of Chinese Media: The Global Context", s. 22.

55 Xinhuanet, "About Us", 2021, Erişim Adresi: http://www.xinhuanet.com/english/home.htm, (Erişim Tarihi: 02 Temmuz 2021).

CCTV televizyonu da Orta Doğu ve Kuzey Afrika'ya Arapça yayın yapmaktadır. CCTV'nin bunun haricinde Fransızca, İspanyolca ve İngilizce yayınları da bulunmaktadır.[56] Yine Çin Halk Cumhuriyeti, 2012 yılı başlarında Afrika kıtasında ciddi yatırımlar yapmıştır. Çin'in Afrika'da çeşitli dillerde yayın yapan televizyon ve radyo istasyonları ve bir haber ajansı bulunmaktadır. CCTV'nin uluslararası kolu olarak kurulan Çin Küresel Televizyon Ağı (CGTN), Çin'in kendi hikâyesini kendi ideolojisine uygun olarak anlatmak için kurguladığı, tüm dünyayı kapsaması planlanan hızlı medya yayılmacılığının en önemli araçlarından bir tanesidir.

CCTV ve Xinhua Haber Ajansının başarılarına ek olarak Çin Uluslararası Radyosu dünyanın en büyük radyo istasyonlarından biri hâline gelmiştir. 2017'de Çin Uluslararası Radyosu (China Radio International) 61 dilde, 6 denizaşırı bölgesel ağ ve 32 muhabiri aracılığıyla yayın yapmakta; 70 denizaşırı radyo istasyonu ve 18 küresel internet radyo hizmeti ile ortaklıkları bulunmaktaydı. İngilizcenin yanı sıra CGTN haberleri dünya medyasındaki küresel eğilimle başa çıkmak için Fransızca olarak da yapılmaya başlamıştı.[57] Çin Ulusal Radyosu CRI'nın İstanbul'daki Türkçe yayın yapan CRITürk radyosu yanında uydudan yayın yapan televizyonu, internet haber sitesi, Youtube kanalı, kültür dergisi ve bir de gazetesi bulunmaktadır. Tümü Türkçe içerik üretmekte ve tamamı Çin Devleti tarafından finanse edilmektedir. Türkiye için de olumlu haberler yayımlanan kanallarda genellikle Çin'in başarıları övülerek Çin'e karşı olumlu bir algı yaratılmaya yönelik haberler yayımlanmaktadır.[58] Türkiye'de bulunan bir yayınevi ve CRI-Çin Uluslararası Radyosunun iş birliğiyle 2017 yılından beri üç ayda bir yayımlanan Çin kültürü, ekonomi ve politika dergisi "Modern İpek Yolu" ise Bir Kuşak Bir Yol Girişimi çerçevesindeki girişimleri öne çıkarmak ve Çin kültürünü anlatmak için ülkemizde çıkarılan bir dergidir.

Phoenix TV, CCTV'den sonra ülkenin en güçlü küresel TV istasyonudur. Küresel Çin topluluğu arasındaki mesafeyi azaltmak ve Çinlilerin sesini dünyaya duyurmak felsefesiyle 1996 yılında kurulan Phoenix TV; Phoenix Çin Kanalı, Phoenix InfoNews Kanalı, Avrupa'da yayın yapan Phoenix Çin Haber ve Eğlence Kanalı, Phoenix Kuzey Amerika Çin Kanalı, Phoenix Film Kanalı ve Phoenix Hong Kong Kanalı ile çoklu kanal yayıncılığı yapmaktadır ve dünya çapında yaklaşık 60 haber bürosu ile 360 milyonu aşan bir izleyici kitlesi bulunmaktadır.[59]

1981'de ulusal İngilizce gazete olarak kurulan China Daily, gazeteleri, internet sitelerini ve Facebook, Twitter, Sina Weibo ve WeChat gibi uygulamaları birleştiren bir multimedya bilgi platformuna dönüşmüş durumdadır. Bugün tüm dünyada, Çin hakkında

56 BBC, "Medya Rekabetine Çin'in İngilizce Televizyonu da Katıldı", 2010, Erişim Adresi: https://www.bbc.com/turkce/haberler/2010/07/100701_china_english_tv, (Erişim Tarihi: 02 Temmuz 2021).

57 Thussu, "Globalization of Chinese Media: The Global Context", s. 19.

58 CRI Türk, 2021, Erişim Adresi: https://www.criturk.com/radyo-canli-yayin/, (Erişim Tarihi: 02 Temmuz 2021).

59 Phoenix, "Corporate Profile", 2021, Erişim Adresi: http://phtv.ifeng.com/english.shtml, (Erişim Tarihi: 02.07.2021).

İngilizce bilgi almak isteyen 330 milyondan fazla okuyucuya hizmet vermektedir. China Daily'nin ana merkezindeki basılı versiyonunun diplomatlar, uluslararası kuruluşların ve ulus ötesi şirketlerin temsilcileri, uluslararası gazeteciler ve yabancı turistler de dahil olmak üzere üst düzey okuyucuları bulunmaktadır. Tüm dünyada 33 merkezde basılan ve 63 ülke ve bölgedeki üst düzey okuyucuları kapsayan 300.000 tirajı bulunmaktadır. Hong Kong, Londra, New York ve Nairobi'deki dört bürosu ve diğer ana şehirlerde ofisleri bulunan China Daily, aralarında The Washington Post, The Wall Street Journal, The Sydney Morning Herald, The Daily Telegraph, Le Figaro'nun da bulunduğu 20'den fazla ülkedeki büyük gazetelerde ek olarak yayınlanan China Watch'u yayınlamak için önde gelen küresel medya kuruluşlarıyla iş birliği yapmaktadır. China Watch; İngilizce, Fransızca, Almanca, Japonca, Rusça, İspanyolca ve Portekizce dillerinde yayımlanmakta ve birçok ülkenin kanaat önderleri, politikacılar, iş insanları ve akademisyenler de dahil olmak üzere üst düzey okuyucularına ulaşmaktadır. Aralık 2020'nin sonunda, gazetenin uygulama indirmeleri dünya çapında 35 milyonu aşmış ve gazete, 10 milyondan fazla indirmeye sahip tek İngilizce haber uygulaması olma konumuna gelmiştir.[60] 1 Ocak 1997'de kurulan Halkın Günlüğü[61] çevrim içi platformu ise bugün Çince versiyonuna ek olarak yedi etnik azınlık dilinde ve İngilizce, Rusça, Fransızca, İspanyolca, Arapça ve İngilizce dâhil olmak üzere dokuz yabancı dilde versiyonlarla yayımlamaktadır. Şimdiye kadar Çin ana karasında 33 şubesi ve Çin'in Hong Kong Özel İdare Bölgesi, Tokyo, New York, San Francisco, Seul, Londra, Moskova, Johannesburg, Sidney, Paris, Stockholm ve Bangkok gibi şehirlerde 15 bağlı şirketi veya temsilciliği bulunmaktadır.[62]

Medyanın küreselleşme politikası sadece yayın yapan Çin medya kuruluşu sayısını artırmaktan değil, aynı zamanda dünya üzerinde Çin'e dair yapılan yayılanları da kontrol etmekten geçmektedir. ÇKP'nin küresel medyayı etkileme kampanyaları çok yönlüdür. "Çin; medyayı genel olarak Çin'e dair olumlu görüşleri ve ÇKP'nin otoriter rejiminin iyi huylu bir bakış açısını teşvik etmek, Çin'de yatırımı ve Çin yatırımı ve yurt dışındaki stratejik iş birliklerini teşvik etmek ve Çin'in siyasi sisteminin olumsuz haberlerini bastırmak veya azaltmak için kullanmaktadır. Son yıllarda, medyada Çin'in otoriter yönetim tarzını gelişmekte olan ülkeler için bir model olarak sunan ve bazı durumlarda aynı anda hem demokrasinin hem de ABD'nin uluslararası liderliğinin çekiciliğine meydan okuyan bir anlatılama tarzı da kullanılmaktadır."[63] Bununla birlikte "Covid-19 salgını ile günümüzde dünyada yükselen Çin fobisi, devlet başkanlarının Çin hakkında medyada yer alan ve Çin'i açık hedef gösteren olumsuz demeçleri Çin'i olumsuz etkileyen durumlardır. Global

60 China Daily, "About China Daily Group", 2020, Erişim Adresi: https://www.chinadaily.com.cn/e/static_e/about, (Erişim Tarihi: 02 Temmuz 2021).

61 People's Daily, "About Us", 2020, Erişim Adresi: http://en.people.cn/n3/2020/0729/c90000-9716018.html, (Erişim Tarihi: 02 Temmuz 2021).

62 http://en.people.cn/n3/2020/0729/c90000-9716018.html.

63 Cook, "The Implications for Democracy of China's Globalizing Media Influence", s. 9.

hâkimiyetleri, Çin'in büyümesi ile tehdit altında olan Batı ülkelerinin önde gelen politikacıları, küresel kapitalizmi yeniden örgütlemek için bunu tarihsel bir fırsat olarak görerek üretilmiş kitlesel panik ve Çin karşıtı duygu ve Çin düşmanlığı olarak adlandırılan sinofobiden yararlanmaya çalışmaktadır. Bu nedenle bu liderler Covid-19'a dayanan bir korku kültürünü harekete geçirmektedir."[64] Bu noktada Çin'in dış basın kontrolünü sağlaması da küresel konumunu muhafaza etmek açısından son derece önemlidir. Çin'in uluslararası medyada nüfuzunu artırmaya yöneldiğini söyleyen gözlemciler, Çin'in yabancı medya kuruluşlarına karşı kendi görüşlerini savunmayı amaçlandığını belirtmektedir. Çinli yetkililer Batılı medya kuruluşlarını sık sık Çin aleyhine taraflı davranmakla ve sadece olumsuz haberlere yer vermekle suçlamaktadır. Bu nedenle örneğin 2010 yılında Çin, ABD'li üç medya kuruluşu için çalışan ABD vatandaşlarının çalışma iznini iptal edeceğini açıklamıştır. Çin Dışişleri Bakanlığından yapılan açıklamaya göre Çin; New York Times, Wall Street Journal ve Washington Post için çalışan ve çalışma izinleri 2020 sonundan önce dolan ABD'li gazetecilerin basın kartlarını 10 gün içinde iade etmelerini istemiştir.[65] Aynı uygulamayı ABD de Çin'e karşı yapmıştır.

Haber tüketicilerine içerik sunan teknolojiler de Çin hükûmetinin yurt dışındaki etkisi için yeni yollar açmıştır. Afrika'da Çinli televizyon dağıtım şirketi olan ve Kenya, Nijerya, Uganda, Zambiya ve başka yerlerde analogdan dijital televizyona geçişte kilit bir oyuncu olan StarTimes, izleyicilerinin hangi istasyonlara erişebileceğini belirleme gücünü elinde tutmaktadır. Özel sahipliği olan StarTimes, Çin hükûmeti ile yakın ilişkisinden dolayı yer yer sübvansiyonlardan yararlanmıştır. Çinli teknoloji devi Tencent'in Çin'de her yerde bulunan WeChat anlık mesajlaşma hizmeti, şu anda ülke dışında tahmini 100 ila 200 milyon kişiye ulaşmaktadır.[66] Bu noktada özellikle Covid-19 küresel salgınıyla birlikte dijitalleşmenin yaygınlaşması ve teknolojinin hem ekonomik hem siyasi hem de kültürel dönüşüm süreçlerinde gün be gün önem kazandığı günümüzde sosyal medya uygulamalarının Çin'deki yapısına yakından bakmak gereklidir.

3. ÇİN SOSYAL MEDYASI

Covid-19 süreciyle birlikte medya ve eğlence sektöründe yaşanan değişimler daha da hızlanmıştır. Dijital ve geleneksel medya kullanımları arasındaki fark bu süreçte daha da genişlemiş ve özellikle genç kuşak tarafından sosyal medyaya daha da artan bir ilgi oluşmuştur. Bu değişim, aynı zamanda büyük bir ekonomik hacmi içinde barındırmaktadır.

64 Efe Gürcan, Ömer Ersin Kahraman ve Selen Yanmaz, *COVID-19 and The Future of Capitalism. Postcapitalist Horizons Beyond Neoliberalism,* (Kanada: Fernwood Publishing, 2021), ss. 2, 38-39.

65 AA, "Çin, ABD Medya Kuruluşları İçin Çalışan ABD Vatandaşlarının Çalışma İzinlerini İptal Edecek", 17 Mart 2020, Erişim Adresi: https://www.aa.com.tr/tr/dunya/cin-abd-medya-kuruluslari-icin-calisan-abd-vatandaslarinin-calisma-izinlerini-iptal-edecek/1769562, (Erişim Tarihi: 15 Haziran 2021).

66 Cook, "The Implications for Democracy of China's Globalizing Media Influence", s. 10.

Küreselleşme de son yıllarda, özellikle dijitalleşme ile birlikte derin bir dönüşüm geçirmektedir. "Bir yandan dijital ve gözetim kapitalizminin yükselişi, ticarileşme ve dijital teknolojilerin metalaştırılmasıyla daha fazla verimlilik ve esneklik aracılığıyla kurumsal kârların yükseltilmesi benzeri görülmemiş yeni yolar açmaktadır. Diğer taraftan bu durum sosyoekonomik eşitsizliklerin artmasına ve verinin her türü ile ticarileşme yoluyla elde edilen dijital tekellere sebebiyet vererek zıtlıklar yaratmaktadır. Büyüyen Big Tech'in (ABD'nin bilgi teknolojisi endüstrisindeki en büyük ve en baskın beş şirketine verilen bir isimdir -Google, Apple, Facebook, Amazon ve Microsoft) etkisi, emek ve çevre üzerinde yarattığı ciddi sonuçlar ile 'sermaye, ticaret ve teknoloji savaşı'na sebebiyet vermektedir."[67] Bu noktada teknolojiye kimin hâkim olduğunun ve sosyal medya araçlarının mülkiyet durumunun global düzeyde tahakküm ilişkilerinin belirleyici hâline geldiği ileri sürülebilir. Bu nedenle Çin, Batı merkezli sosyal medya platformlarını kullanmamak için yüksek yatırımlarla kendi sosyal medya platformlarını oluşturma yöntemini uygulamaktadır.

Batı merkezli sosyal medya uygulamalarının kullanımı Çin'de yasaktır. Çin kendi geliştirdiği sosyal medya platformlarını kullanmaktadır. Çin'de en çok kullanılan sosyal medya platformları WeChat, Çin'in Twitter'ı Sina Weibo, anında mesajlaşma programı Tencent QQ, Tencent Video, Xiao Hong Shu, Douban, Zhihu, Meituan, Toutiao, DouYin (TikTok), Momo, Meitu (Instegram eş uygulaması), Kuaishou, Youku Tudou (Youtube eş uygulaması), Baidu Tieba (arama motoru) gibi platformlardır. Her biri farklı amaçlarla geliştirilen bu platformlar tatil organize etme, yaşam stili, mesajlaşma, video izleme, sağlık güvenlik vb. tüm konulara dairdir. Çin bu sayede bir taraftan alternatif programlar üreterek ekonomisine katkı sağlayıp, kültürel yapısını muhafaza ederken diğer taraftan Çin'den dışarıya çıkabilecek bilgi ve iletişim akışını kontrol etmektedir.

En popüler sosyal ağ olan WeChat, Tencent tarafından geliştirilen, tek bir uygulamada araç çağırma, yemek teslimatı, mobil ödeme, oyunlar ile çevrim içi alışveriş ve finansal hizmetler de sağlayan hepsi bir arada bir mesajlaşma uygulamasıdır. Kullanıcılar ihtiyaç duydukları hemen hemen her şeyi bu uygulama içinden alabilmektedir. Bu sebeplerden dolayı Çin'de en popüler sosyal medya haline gelmiştir. WeChat, Batı mesajlaşma uygulamalarından çok daha fazlasını sunmaktadır. Karşılaştırma açısından Facebook, Whatsapp, Google News, Tinder ve Pinterest'in birleşimine benzetilebilir. Aylık aktif kullanıcı sayısı 2020 rakamlarına göre 1,202,5 milyardır. WeChat, markalar ve kullanıcılar arasında bire bir kişiselleştirilmiş etkileşime izin vermektedir. Bu da markaların hesaplarındaki mesajlaşma işlevleri aracılığıyla takipçileriyle doğrudan iletişim kurmasını sağlamaktadır. Aynı zamanda markaların doğrudan WeChat hesapları aracılığıyla müşteri hizmetleri sunmasına da olanak tanımaktadır. Sina Weibo veya Weibo, Çin'de 2009 yılında piyasaya sürülen bir mikro blog platformudur. Weibo, Çin'de-

67 Gürcan, Kahraman ve Yanmaz, *COVID-19 and The Future of Capitalism. Postcapitalist Horizons Beyond Neoliberalism,* ss. 5-6.

ki en popüler sitelerden biridir ve genellikle Facebook ve Twitter'ın bir kombinasyonu olarak kabul edilmektedir. 2020'nin ilk çeyreği itibarıyla Weibo'nun aylık 550 milyon aktif kullanıcısı bulunmaktadır. Uygulama, özellikle genç beyaz yakalı çalışanlar ve cep telefonlarına sahip kentsel çevrim içi nüfus arasında popülerdir. Weibo kullanıcıları, şirketlerin görmezden gelemeyeceği devasa bir pazar oluşturmaktadır. QQ, Tencent tarafından geliştirilen bir başka anlık mesajlaşma uygulamasıdır. Tıpkı WeChat gibi kullanıcılara oyunlar, müzik, alışveriş, mikro blog, filmler, grup sohbeti ve sesli sohbet gibi birden fazla hizmet sunmaktadır. 693,5 milyon aylık aktif kullanıcısı bulunmaktadır. Baidu Tieba, arama motoru şirketi Baidu tarafından sağlanan Çin'deki en büyük iletişim platformudur. Baidu Tieba, kullanıcıların bir arama çubuğu aracılığıyla bilgi arayabilecekleri, anahtar kelime tabanlı bir tartışma forumudur. Bu forum, akla gelebilecek hemen hemen her konuda tartışmalara ev sahipliği yaparak Çin'de sosyal medya pazarlamasına başlayan işletmeler için başka bir platform hâline gelmiştir.[68] Bu noktada Çin halkı Batı kaynaklı sosyal medya platformlarına ihtiyaç duymadan gündelik yaşamlarını ve medya ihtiyaçlarını fazlasıyla karşılayabilmektedir.

Çin, dünya çapında en büyük sosyal medya pazarına sahiptir. Son tahminlere göre Çin'de 2020 yılında 926,8 milyon olan sosyal ağ kullanıcısının, 2025 yılında 1,1 milyardan fazla olması beklenmektedir.[69] Bu çerçevede Çin, son yıllarda sosyal ağ ticaretinin önemli bir güç merkezi hâline gelmiştir. Sosyal ticaret; sosyal medya aracılığıyla yapılan satın almalar, Çin'de büyük bir endüstridir. Çin sosyal ticaretinden elde edilen satışların 2021'de yıllık %36 artışla ve 2018'dekinin üç katından fazla artarak 363 milyar dolara ulaşması ve sosyal ticaretin 2021'de toplam e-ticaret satışlarının %13'ünü oluşturması beklenmektedir. Çin'deki sosyal ticaret büyük ölçüde sosyal medyayı, dijital ödeme altyapısını başarıyla entegre eden iki teknoloji platformu olan Alibaba ve Tencent tarafından yönlendirilmektedir. Sosyal medya etkileyicilerini (influencer) kullanan markalar, geleneksel reklamcılık modellerinden çok daha yüksek dönüşüm oranları aldıklarını bildirmektedir.[70]

2019'da Çin'deki sosyal medya reklam geliri ise 2018 yılında 51 milyar yuan iken 65 milyar yuana ulaşmıştır. 2019'da sosyal medya reklamcılığı, Çin'deki toplam çevrim içi reklam gelirinin yaklaşık %10,1'ini oluşturmaktadır. E-ticaret reklamcılığı ve arama motoru reklamcılığı, Çin çevrim içi reklam pazarındaki en büyük segmentlerdir. 2019'da Çin'deki dergi reklam gelirleri ise düşmektedir. Aynı şekilde yazılı medya gelirleri de düşüştedir. 2019'da Çin'de gazete reklam geliri iki yıl önceki miktarın yarısına gerilemiştir. Çevrimiçi reklamcılık ve TV reklamcılığı, Çin'in reklam pazarındaki en büyük gelir kay-

68 Dragon Social, "10 Most Popular Social Media Sites in China", Erişim Adresi: https://www.dragonsocial.net/blog/social-media-in-china/, (Erişim Tarihi: 07 Temmuz 2021).

69 https://www.statista.com/search/?q=china&qKat=search.

70 World Ekonomic Forum, "What Can China Tell Us about the Future of Social Commerce and Content?", Erişim Adresi: https://www.weforum.org/agenda/2021/05/china-future-social-commerce-content/, (Erişim Tarihi: 12 Haziran 2021).

naklarıdır.[71] Bu rakamlar da Çin'in sosyal medyayı ne derece etkin kullandığı, medyanın geleceği ve pandemi sonrası yaratıcı ekonomi için ne anlama gelebileceği ile ilgili olası çıkarımlar hakkında bizlere fikir vermektedir.

Söz konusu ekonomik getiri ve kültürel yayılım faydalarıyla birlikte Çin hükûmetinin internete ve diğer yeni iletişim medya teknolojilerine yönelik politikalarının, kontrolü devam ettirmek ve büyümeyi teşvik etmek arasında bocaladığı ileri sürülmektedir. Çin'deki internet kontrolleri arasında arama motorlarında anahtar sansür kelimeler, politik olarak hassas olan internet sitelerinin kapatılması, siber aktivistlerin tutuklanması ve internet bilgilerinin akışını kontrol etmek için daha katı sansür uygulayarak küresel internet arama şirketlerinin (Google, Yahoo ve MSN gibi) yasaklanması bulunmaktadır. Öte yandan internet, siyasi aktivizm olarak bir araç ve demokratikleşme için bir platform olarak görülmektedir.[72] Bununla birlikte toplumsal denetim ve kontrol aşamasında da teknoloji yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. "Çin'de yüz tanıma sistemleri, çevrim içi mobil platformlar ve kapalı devre televizyonlar aracılığıyla yaşama geçmiştir. Kişinin en önemli biyometrik verisi olan yüzü hem platform ekonomisinde metalaşmış hem de kamunun veri tabanlarına denetim ögesi olarak kayıt altına alınmıştır. Elde edilen verilerin toplum yönetiminin bir parçası hâline geldiği ileri sürülmektedir. Bu duruma en iyi örnek Covid-19 döneminde her alanda yapılan kamera tanıtma ve kayıt altına alma sistemleridir."[73] Elde edilen verilerin sosyal medya platformlarından toplanan bilgilerle birleştirilmesi hâlinde medyanın aynı zamanda Batı ülkelerine benzer şekilde, yukarıda ele aldığımız Çin yönetim politikalarının bir parçası olarak kullanıldığı ileri sürülebilir.

SONUÇ

1978'den beri Çin, ekonomik büyüme, teknolojik yenilik, siyasi krizler gibi yapısal dönüşümlere tanık olmuştur. Bu dönüşümler yeni politik ve sosyal oluşumlar, yeni kimlikler ve yaşam şekliyle ilgili yeni biçimler üretmiştir. Medya bu dönüşümlerin kolaylaşması ve sunulmasında önemli bir rol oynamaktadır. Bu süreçte Çin medya kültürü ayrıca bir dönüşüme uğramıştır.[74] Batı dünyasında özellikle 40'lı yıllarda kitle iletişim araçlarının güçlü bir propaganda aracı olarak kullanılması Çin'de sonraki yıllarda gerçekleşmiştir. Televizyonun kitle iletişim aracı olarak propaganda amaçlı rolü Çin'de 1970'lerin sonunda gelişmiştir.[75]

71 https://www.statista.com/search/?q=china&qKat=search.

72 Haiging Yu, *Media and Cultural Transformation in China,* (NY: Routledge, 2009), s. 18.

73 Sevda Ünal ve Mutlu Binark, "Çin'de Çevrimiçi Yönetim ve Mobil Platformlar Üzerinden Kurulan Bioiktidar", içinde *Bedenin Sosyolojisi Gündelik Yaşamda Cisimleşme Deneyimleri, Tıbbileştirme ve Dijital Gözetim,* Gönül Demez & Meral Timurturkan & Cihan Ertan (ed.), (İstanbul: Bağlam Yayınları, 2020), s. 48.

74 Yu, *Media and Cultural Transformation in China, s. 1.*

75 Redl ve Simons, "Chinese Media – One Channel, Two Systems", s. 19.

Çin KİA'larının piyasalaştırılması ise reklamın hızla büyümesi ile 1980'lerde başlamıştır. Medya kuruluşlarına, mali bağımsızlık yoluyla devletten kurumsal bağımsızlık izni verilmiş, bu da 1990'ların sonunda devlet sübvansiyonlarının sona ermesine yol açmıştır. Bu durum basınının hayatta kalması için rekabet etmesi gereken rekabetçi bir medya kültürü üretmiştir.[76] Bununla birlikte söz konusu ticarileştirme medyayı depolitize etmiş ve medyayı şiddetli bir rekabet ortamında izleyicilerin ihtiyaçlarını karşılamaya odaklı hâle getirmiştir. Medya kuruluşları genellikle belirli güç gruplarının elindedir. Bu noktada düzenin devamlılığını sağlamak ve hayatta kalmak için medya kuruluşları hakim yapıya uyum sağlamıştır. Egemen yapının kurguladığı gerçeklik de medya tarafından kitlelere ulaştırılmaktadır. Bugün gazeteler, dergiler, televizyon istasyonları ve haber web siteleri izleyici kitlesi ve reklam geliri için kıyasa rekabet etmektedir. ÇKP propagandası ile uzun dönemler yerel ve uluslararası olaylara ilişkin gerçek bilgilerden mahrum kalan Çin halkının ise bu yeni düzen içinde haberlere büyük ilgisi bulunmaktadır.[77] Bununla birlikte geçmişte ÇKP yönetiminde bulunan medya hâlâ belirli stratejilere göre yönetilmektedir. "Çinli yetkililer, dünya çapında haber medyası içeriğini üç ana strateji aracılığıyla etkilemektedir: ÇKP'nin anlatılarını desteklemek, kritik bakış açılarını bastırmak ve içerik dağıtım sistemlerini yönetmek."[78] Medya, bu bağlamda toplumsal denetimin sağlanması, egemen değerlerin korunması ve iktidarın yeniden üretilmesini sağlamaktadır.

ÇKP Merkezî Propaganda Departmanının merkezi, her türlü medya yayını için rehberlik etmekte; Çin'in tüm gazete ve dergilerini, filmlerini, televizyonlarını ve radyolarını, dış reklamcılığını, internetini, yayıncılık endüstrisini, kültürel ve enformasyonun tüm yönlerine ilişkin ürünleri denetlemekte, sansürlemekte, ilgili kişileri eğitime tutmaktadır. Bu çerçevede Çinli medya kuruluşları hâlâ iki tür siyasi habere belirgin bir şekilde yer vermektedir: "Parti konferansları ve Çin liderlerinin faaliyetleri gibi konular, hükûmetin politikalarını ve ideolojik çizgisini destekleyen sürekli bilgiler. Medya, bu alanının geri kalanını halkın ilgisini çekecek başka konular ve daha az politik konularla doldurmakta özgürdür." Tüm dünyada olduğu gibi tüketime odaklanan konular hem daha kazançlı hem daha popülerdir.[79]

Ekonomik reformun medyanın ticarileşmesine olan etkisiyle birlikte medyanın tüketime yönelik söz konusu yayın politikası da karşıt etki olarak yine ekonominin güçlenmesi için önemli bir araç olmuştur. Bu nedenle ekonomide Dünya devi olma yolunda ilerleyen Çin, yayılmacı politikası paralelinde medyayı da etkin bir şekilde kullanmaktadır. Bununla birlikte yapılanması klasik sosyalist komünist ülkelerin kamusal medya yapılanmasından ziyade, çok daha stratejik bir şekilde politik devlet destek ve denetimli özel

76 Wu, "One Head, Many Mouths: Diversifying Press Structures in Reform China", s. 57.

77 Shirk, *Changing Media, Changing China,* s. 2.

78 Cook, "The Implications for Democracy of China's Globalizing Media Influence", s. 9.

79 Brady, "Guiding Hand: The Role of the CCP Central Propaganda Department in the Current Era", s. 65.

kurumlar üzerinden gerçekleştirilmiştir. Sosyal medya stratejisi de yine buna paralel bir şekilde ilerlemektedir. Kitle iletişim araçları Çin'in sosyopolitik dönüşümünün yönetildiği, istikrarla korunduğu, kimliğinin oluşturulduğu ve en önemlisi ÇKP'nin meşruiyetini sürdürdüğü en önemli alanı olmaya devam etmektedir.[80]

İnternet ve yeni medya ise günümüz dünyasının globalleşmesini ve kültür endüstrisinde öncü rol oynamasını sağlayan en önemli güçtür. Bu güç, ülkeleri aynı zamanda ekonomik alanda ve veriye hâkim olma aşamasında güçlü kılmaktadır. İnternet endüstrisi ekonomisi, istikrarlı büyük hacimli büyümesi aracılığıyla Çin ekonomik gelişiminin önemli itici gücü hâline gelmiştir. "İnternet çeşitli alanlara nüfuz ederek ekonomik yapının düzenlenmesini ve gelişmesini teşvik etmektedir. Ayrıca hükûmetin yönetim becerisini geliştirerek kamu hizmetleri ve sosyal girişimlerin gelişmesinin önünü açmaktadır. Çin'de hızla gelişen internet ve mobil medya kültürel iletişim için de önemli bir kanal işlevi görmekte ve insanların hayatlarının vazgeçilmez bir parçası olarak halka hizmet etmektedir."[81]

Gerek siyasi yapısını korumak gerekse ekonomik gelişimini sürdürmek için ülke içinde sıkı denetim ve sansürden geçirilen medyası dışında Çin son yirmi yıl süresince siyasi ve kültürel yapısıyla ilgili olumlu algı yaratmak ve kendisiyle çıkan olumsuz haberleri engellemek için medyasıyla dışa açılma politikası izlemiş, yabancı ülkelerdeki basın kuruluşlarına önemli yatırımlar yapmıştır. Bu dışa açılım, siyasi arenada Çin algısını kuvvetlendirmekle birlikte barışçıl bir Çin imajı çizerek Çin kültürünün de yaygınlaşmasına aracılık etmesi açısından önemlidir. Covid-19 salgın sürecinde dünya üzerinde Çin'e yönelik oluşan olumsuz algının yönetilmesinde de medya önemli araçlardan bir tanesidir. Bugün Çin merkezli Türkçe yayın yapan medya kuruluşlarını takip ettiğimizde bu süreçte Çin'in katkılarını ortaya koyan bir söylemin kullanıldığı açıkça görülmektedir.

Ele alındığı üzere propaganda sistemini planlı bir şekilde uygulayan Çin, kitle ikna yöntemleri, siyasal iletişim stratejileri, halkla ilişkiler ve reklam uygulamaları vb. süreçleri propaganda sistemine entegre ederek Batılı medya sistemini uygulamıştır. Uygulanan kısıtlamaları ise Çin kültürünü korumak adı altında yaptığını belirtmektedir. Bu kapsamda Çin, medyayı gerek siyasi istikrar ve ekonominin itici gücü olarak gerek ABD'nin kültürel yayılma ve ekonomik güç yolunda kullandığı iletişim ve enformasyon politikasına ve Batı merkezli teknolojiye meydan okuyarak kendi veri gizliliği ve akışını sağlamada gerekse kültürel değerlerini koruyarak tüm dünyaya olumlu bir Çin algısı yaratma sürecinde oldukça etkin bir şekilde kullanmakta ve medya yönetimini bu çerçevede sürdürmektedir.

80 Cao, Qing, "Introduction: Legitimisation, Resistance and Discursive Struggles in Contemporary China", içinde *Discourse, Politics and Media in Contemporary China,* Qing Cao & Hailong Tian & Paul Chilton (ed.), (Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2014), s. 5.

81 Wenbo Kuang, *Social Media in China,* (China: China Renmin University Press, 2014), s. 257.

KAYNAKÇA

AA, "Çin, ABD Medya Kuruluşları İçin Çalışan ABD Vatandaşlarının Çalışma İzinlerini İptal Edecek", 17 Mart 2020, Erişim Adresi: https://www.aa.com.tr/tr/dunya/cin-abd-medya-kuruluslari-icin-calisan-abd-vatandaslarinin-calisma-izinlerini-iptal-edecek/1769562, (Erişim Tarihi: 15 Haziran 2021).

Aslan, Halil Kürşat, "Yükselen Güç Çin Halk Cumhuriyeti'nin Ortadoğu Politikası", *Akademik Ortadoğu,* Cilt:9, Sayı: 1, 2014, ss. 29-55, Erişim Adresi: http://www.akademikortadogu.com/belge/ortadogu17makale/halil_kursad_aslan.pdf, (Erişim Tarihi: 14 Haziran 2021).

BBC, "Medya Rekabetine Çin'in İngilizce Televizyonu da Katıldı", 2010, Erişim Adresi: https://www.bbc.com/turkce/haberler/2010/07/100701_china_english_tv, (Erişim Tarihi: 02 Temmuz 2021).

Brady, Anne-Marie, "Regimenting the Public Mind: The Modernisation of Propaganda in The PRC", içinde *Asian Futures Asian Traditions,* Edwina Palmer (ed.), (UK: Global Oriental Publishers. 2005), ss. 563-578.

Brady, Anne-Marie, "Guiding Hand: The Role of The CCP Central Propaganda Department in The Current Era", *Westminster Papers in Communication and Culture,* Cilt: 3, Sayı: 1, 2006, ss. 58-77, Erişim Adresi: https://www.researchgate.net/publication/317573167_Guiding_Hand_The_Role_of_the_CCP_Central_Propaganda_Department_in_the_Current_Era, (Erişim Tarihi: 02 Haziran 2021).

Britannica, "China", Erişim Adresi: https://www.britannica.com/place/China/Leaders-of-the-Peoples-Republic-of-China-since-1949, (Erişim Tarihi: 15 Haziran 2021).

Chan, Joseph Man, "Commercialization without Independence: Trends and Tensions of Media Development in China", içinde *Chine Review 1993,* Joseph Cheng Yu-shek & Maurice Brosseau (ed.), (Hong Kong: The Chinese University Press, 1993), ss. 25-25.

Chan, Joseph M. ve Lee, Francis L.F., "Media and Politics in Hong Kong: A Decade after The Handover", *China Perspectives, 1996-4617,* 2007, Erişim Adresi: https://journals.openedition.org/chinaperspectives/1673, (Erişim Tarihi: 28 Mayıs 2021).

China Daily, "About China Daily Group", 2020, Erişim Adresi: https://www.chinadaily.com.cn/e/static_e/about, (Erişim Tarihi: 02 Temmuz 2021).

Cook, Sarah, "The Implications for Democracy of China's Globalizing Media Influence" içinde *Freedom House Report, Freedom and The Media 2019: A Downward Spiral, 2020,* Erişim Adresi: https://freedomhouse.org/sites/default/files/2020-02/FINAL07162019_Freedom_And_The_Media_2019_Report.pdf, (Erişim Tarihi: 14 Haziran 2021).

CRI Türk, 2021, Erişim Adresi: https://www.criturk.com/radyo-canli-yayin/, (Erişim Tarihi: 02 Temmuz 2021).

Di, Miao, "Between Propaganda and Commercials: Chinese Television Today", içinde *Changing Media, Changing China,* Susan L. Shirk (ed.), (New York: Oxford University Press, 2011), ss. 91-115.

Dragon Social, "10 Most Popular Social Media Sites in China", Erişim Adresi: https://www.dragonsocial.net/blog/social-media-in-china/, (Erişim Tarihi: 07 Temmuz 2021).

Erdoğan, İrfan ve Alemdar, Korkmaz, *Öteki Kuram. Kitle İletişim Kuram ve Araştırmalarının Tarihsel ve Eleştirel Bir Değerlendirmesi,* (Ankara: Pozitif Matbaacılık, 2010).

Freedom House, "Freedom in The World. China", 2021, Erişim Adresi: https://freedomhouse.org/country/china/freedom-world/2021, (Erişim Tarihi: 14 Haziran 2021).

Guo, Sujian, *Power, Ideology and Organization,* (USA ve Kanada: Routledge, 2012).

Gürcan, Efe, Kahraman, Ömer Ersin ve Yanmaz, Selen, *COVID-19 and The Future of Capitalism. Postcapitalist Horizons Beyond Neoliberalism,* (Kanada: Fernwood Publishing, 2021).

Hanayi, Ömirbek, "Çin'deki Kitle İletişim Araçları Üzerine Bir Değerlendirme: Sincan Uygur Özerk Bölgesi Örneği", *Ahmet Yesevi Üniversitesi Eurasian Research Institute,* 2017, Erişim Adresi: https://eurasian-research.org/publication/cindeki-kitle-iletisim-araclari-uzerine-bir-degerlendirme-sincan-uygur-ozerk-bolgesi-ornegi/?lang=tr, (Erişim Tarihi: 20 Haziran 2021).

Herman, Edward S. ve Chomsky, Noam, *Rızanın İmalatı: Kitle Medyasının Ekonomi Politiği,* Çeviren: Ender Abadoğlu, (İstanbul: Bgst Yayınları, 2012).

Ji, Deqiang ve Hu, Zhengrong, *The Belt and Road Initiative: New Media for a Dialogue of Civilisations,* (Berlin: Dialogue of Civilizations Research Institute, 2017).

Huang, Yu, "Peaceful Evolution: The Case of Television Reform in Post-Mao China", *Media, Culture & Society,* Cilt: 16, Sayı: 2, 1994, ss.217-241, Erişim Adresi: https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/016344379401600203, (Erişim Tarihi: 30 Mayıs 2021).

Kuang, Wenbo, *Social Media in China,* (China: China Renmin University Press, 2014).

Lasswell, Harold, *Propaganda Technique in The World War,* (London: Martino Fine Books, 2013).

Lee, Chin-Chuan, "The Global and the National of the Chinese Media: Discourses, Market, Technology, and Ideology", içinde *Chinese Media, Global Contexts,* Lee Chin-Chuan (ed.), (London: Routledge, 2003), ss. 1-31.

Lee, Chin-Chuan, He, Zhou ve Huang, HeYu, "'Chinese Party Publicity Inc.' Conglomerated: The Case of The Shenzhen Press Group", *Media, Culture & Society,* Cilt: 28, Sayı:4, 2006, ss. 581-602, Erişim Adresi: https://www.researchgate.net/publication/258170869_%27Chinese_Party_Publicity_Inc%27_conglomerated_The_case_of_the_Shenzhen_Press_Group, (Erişim Tarihi: 18 Mayıs 2021).

Luo, Austin Jun. "Media System in China: A Chinese Perspective", içinde *International Communication of Chinese Culture,* Huilin Huang (ed.), (Berlin: Springer, 2015), ss. 51-52.

People's Daily, "About Us", 2020, Erişim Adresi: http://en.people.cn/n3/2020/0729/c90000-9716018.html, (Erişim Tarihi: 02 Temmuz 2021).

Phoenix, "Corporate Profile", 2021, Erişim Adresi: http://phtv.ifeng.com/english.shtml, (Erişim Tarihi: 02 Temmuz 2021).

Qing Cao, "Introduction: Legitimisation, Resistance and Discursive Struggles in Contemporary China", içinde *Discourse, Politics and Media in Contemporary China,* Qing Cao & Hailong Tian & Paul Chilton (ed.), (Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2014), ss. 1-25.

Redl, Anke ve Simons, Rowan, "Chinese Media – One Channel, Two Systems", içinde *Media in China: Consumption, Content and Crisis,* Stephanie Hemelryk Donald & Michael Keane & Yin Hong (ed.), (London: Routledge, 2002), ss. 18-28.

RSF (Reporters Without Borders), "World Press Freedom Index", 2021, Erişim Adresi: https://rsf.org/en/ranking , (Erişim Tarihi: 11 Haziran 2021).

Schneider, Florian. "It's a Small World After All? Simulating The Future World Order", içinde *Discourse, Politics and Media in Contemporary China,* Qing Cao & Hailong Tian & Paul Chilton (ed.), (Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2014), ss. 97-120.

Schiller, Herbert. *Zihin Yönlendirenler,* Çeviren: Cevdet Cerit, (İstanbul: Pınar Yayınları: 1993).

Shirk, Susan L, *Changing Media, Changing China,* (New York: Oxford University Press, 2011).

Sonali, Chandel, Zang, Jingji, Yu, Yunnan, Sun, Jingyao ve Zhang, Zhipeng, "The Golden Shield Project of China: A Decade Later An in-depth Study of The Great Firewall", içinde *International Conference on Cyber-Enabled Distributed Computing and Knowledge Discovery,* 2019, ss. 111-119.

Statistica, "China 2020", Erişim Adresi: https://www.statista.com/search/?q=china&qKat=search, (Erişim Tarihi: 10 Haziran 2021).

Şimşek, Mevlüdiye, "Değişen Dünya Koşullarında Çin Halk Cumhuriyeti ve Dış Ticaret Bakımından Türkiye-Çin Arasında Yaşanan Sorunlar ve Çözüm Önerileri", *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* Cilt: 0, Sayı: 26, ss. 1-24, Erişim Adresi: https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/66468, (Erişim Tarihi: 14 Haziran 2021).

Thussu, Daya Kishan, Burgh, Hugo de ve Shi, Anbin, *China's Media Go Global,* (New York: Routledge, 2018).

Thussu, Daya Kishan, "Globalization of Chinese Media: The Global Context", içinde *China's Media Go Global,* Daya Kishan Thussu & Hugo de Burgh, & Anbin Shi (ed.), (New York: Routledge, 2018), ss. 17-33.

Ünal, Sevda ve Binark, Mutlu, "Çin'de Çevrimiçi Yönetim ve Mobil Platformlar Üzerinden Kurulan Bioiktidar", içinde *Bedenin Sosyolojisi Gündelik Yaşamda Cisimleşme Deneyimleri, Tıbbileştirme ve Dijital Gözetim,* Gönül Demez & Meral Timurturkan & Cihan Ertan (ed.), (İstanbul: Bağlam Yayınları, 2020), ss. 33-54.

World Ekonomic Forum, "What Can China Tell Us about The Future of Social Commerce and Content?", Erişim Adresi: https://www.weforum.org/agenda/2021/05/china-future-social-commerce-content/, (Erişim Tarihi: 12 Haziran 2021).

Wu, Guoguang, "One Head, Many Mouths: Diversifying Press Structures in Reform China", içinde *Power, Money, and Media: Communication Patterns and Bureaucratic Control in Cultural China,* Chin Chuan Lee (ed.), (Evanston, IL: Northwestern University Press, 2000), ss. 45-67.

Xiao Yang, Suzanne, "Soft Power and the Strategic Context for China's 'Media Going Global' Policy", içinde *China's Media Go Global,* Daya Kishan Thussu & Hugo de Burgh, & Anbin Shi (ed.), (New York: Routledge, 2018), ss. 79-101.

Xiang, Debao, "China's Image on International English Language Social Media", *Journal of International Communication,* Cilt: 19, Sayı: 2, 2013, ss. 252-271, Erişim Adresi: https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13216597.2013.833535, (Erişim Tarihi: 11 Haziran 2021).

Xinhuanet, "About Us", 2021, Erişim Adresi: http://www.xinhuanet.com/english/home.htm, (Erişim Tarihi: 02 Temmuz 2021).

Yu, Haiging, *Media and Cultural Transformation in China,* (NY: Routledge, 2009).

ORTA KRALLIK'IN SİNEMA RÜYASI

Doç. Dr. Aybüke Serttaş

Özet

Bu çalışmada Çin sinema tarihi ile paralel olarak Çin sinemasının bir endüstri olarak gelişimi aktarılmıştır. Bu ikili bakış açısı ile hem filmlerin içerik olarak değerlendirmesi hem de Çin sinema sektörünün Hollywood endüstrisi ile karşılaştırmalı incelemesi yapılmıştır. Çin sinemasının devlet desteği almasına rağmen neden istenen ivmeyi yakalayamadığı sorusu ise *yumuşak güç* ve *kültür indirimi* kavramları ile açıklanmıştır. Bütün bunların sonucunda çalışma okuyuculara sinemanın bir propaganda aracı olarak kullanılması, kültür endüstrisi içerisindeki mücadelesi ve uluslararasılaşması konularında Çin örneği üzerinden açılımlar sunmaktadır.

Anahtar kelimeler: Çin sineması, Yumuşak Güç, Sinema Endüstrisi, Sinema Tarihi, Kültür İndirimi.

Abstract

The development of Chinese cinema as an industry, as well as the history of Chinese cinema, are explained in this chapter. Both films were analyzed in terms of content with this dual point of view, and a comparison of the Chinese and Hollywood film industries was made. The concepts of *soft power* and *cultural discount* were used to describe why Chinese cinema could not achieve the desired success while receiving state funding. As a result of all of this, the study utilizes the Chinese example to provide readers of insight into the use of cinema as a propaganda tool, its struggle in the culture industry, and its internationalization.

Keywords: Chinese Cinema, Soft Power, Cinema Industry, Cinema History, Cultural Discount.

GİRİŞ

Orta Krallık (Middle Kingdom), Çin Halk Cumhuriyeti'nin tarihteki adlarından biridir ve tamlama, içerisinde pek çok anlam barındırmaktadır. Farklı zamanlarda Çin'e Orta Krallık denmiştir ve bu deyiş onun dünyadaki üstün rolünü, medeniyetin hatta dünyanın merkezi olduğunu anlatmaktadır.

Çin'deki film yapımcıları genellikle set modellerine göre filmler üretir ve bunlar üç kategoriye ayrılır: ticari filmler, ana akım filmler ve sanat filmleri. Bu üçü arasında birincisi, film yapımcıları arasında (tüm dünya genelinde) daha çok tercih edilir. Çin'de ana akım filmler genellikle *ana melodi filmler* veya *kırmızı temalı filmler* olarak bilinir. 1949'da Çin Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra bu tür filmler yalnızca tek bir amaç için kullanılmış ve hükümet propagandası aracı olmuştur. Bu bağlamda sinema egemen ideolojinin (sosyalist değerler ve milliyetçilik gibi), halkın devrimci tarihinin ve kahramanca hikâyelerin olumlu bir şekilde tasvir edilerek yayılmasına hizmet etmiştir.

* İstinye Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi

Çin, 2008'de küresel film pazarında onuncu sırada iken 2012 yılında Japonya'yı geride bırakmış ve dünyanın en büyük ikinci film pazarı ve üçüncü film üreticisi olmuştur. Çin şu anda dünyanın en büyük film izleyici pazarlarından biridir ve bu konuda ABD pazarı ile kıyasıya mücadele etmektedir. Çin'in bu kârlı pazarı, yalnızca ülkeyi olumlu bir bakış açısı ile gösteren filmlerin gösterimine izin veren Pekin devleti tarafından kontrol edilmektedir. İlerleyen bölümlerde bahsedeceğimiz askerî (sert güç), ekonomik girişimler (keskin güç) ve propaganda (yumuşak güç) yoluyla Çin, küresel siyasi arenada hâkimiyet elde etmek için çabalamaktadır. Sinema endüstrisi de Çin'in üzerine çok düştüğü silahlarından biridir diyebiliriz.

Çin'in 1978'de açılmasından bu yana ülke, ekonominin tüm alanlarında kademeli reformlar gerçekleştirmiştir ve daha önce hükûmete ait olan neredeyse tüm endüstrileri modernize ederek liberalleştirmiştir. Ekonominin temel taşı tüketim malları üretiminin arkasındaki endüstriler olsa da diğer ikincil endüstriler kötü durumdan çıkmıştır ve bunun en iyi örneklerinden biri film endüstrisidir. Sadece 30 yıl içinde, endüstri neredeyse var olmayan bir noktadan dünyanın en büyük ikinci sinema pazarı hâline gelmiştir. Bununla birlikte Çin filmlerinin yurtiçi geliriyle karşılaştırıldığında denizaşırı gelir arzu edilen düzeyde değildir, Çin filmlerinin küreselleşmesini teşvik etmek için Çin hükûmeti "Go Global Project"i denemektedir.

ANA HATLARIYLA ÇİN SİNEMA TARİHİ

Lumiere Kardeşler'in 1895 yılında Paris'te ilk filmlerini göstermelerinden yalnızca bir yıl sonra Orta Krallık'ta, Şangay'da hem küresel bir müşterek hem de uluslararası ticari, kültürel ve ideolojik bir rekabet alanı olacak bir medyum yani sinema izleyicilerle buluşmuştur. Çalışmanın bu bölümünde, bu buluşma sonrasında olanlar ön plandaki gelişmeler üzerinden kronolojik bir sıra ile aktarılacaktır.

Çin film endüstrisinin, 1913'te Zheng Zhengqiu ve Zhang Shichuan'ın *The Difficult Couple* filmiyle başladığı düşünülmektedir. Bu yıllarda yeni bir endüstri gelişmeye başlamış ancak Çin film deneyimine ithal filmler hâkim olmaya devam etmiştir. Yabancı filmler ilk kez Mayıs 1897'de, Şangay'daki Astor House'da Youngson adlı Amerikalı bir film sergileyicisi tarafından gösterilmiştir.[1] Sinemanın Çin sınırları içerisinde ilk örneğinden bir yıl sonra beyaz perdede Edison'un yapımcılığını üstlendiği filmler gösterilmiştir. 1898'de Edison tarafından Çin'e gönderilen ekipler, *China Honor Guard* adlı bir belgesel çekmişlerdir. Ocak 1902'de *Black People Eat Water Melon* filminin yanı sıra bir dizi başka kısa filmin gösterimi Pekin'de yapılmıştır. Pekin Fengtai Fotoğraf Stüdyosu ve ünlü bir opera sanatçısı olan Tan Xinpei tarafından bir operadan uyarlanan ilk Çin filmi, 1905'te Ren Jingfeng tarafından

1 Dequan Huang, "Dianying Chudao Shanghai Kao (Research on the Films Shown in Shanghai for the First Time)." *Dianying Yishu (Film Art)* 3, 2007, ss. 102-109.

yapılan *Dingjinshan Savaşı* (aynı zamanda *Conquering Jun Dağı* ve *Dingjun Dağı Savaşı* olarak da çevrildi.) filmidir. 1907'de Pekin Büyük Tiyatrosu yenilenmiş ve yabancı yatırımcılar tarafından finanse edilen ilk özel yapım sinema olan *Ping'an Film* açılmıştır.

Tıpkı bir tür yeni ürün pazarlamak gibi Avrupalı ve Amerikalı iş insanları onları Şangay'da sergilemek için filmler getirmiş ve önemli ticari karlar elde etmeyi hedeflemişlerdir. Başlangıçta bu yabancı filmler; çay evlerinde, Çin geleneksel opera tiyatrolarında veya diğer eğlence mekânlarında sergilenmiştir. 1903'te İspanyol iş insanı Antonio Ramos, Şangay'daki Si Malu'daki (şu anda Fuzhou Yolu) Qinglian Pavilion'daki ilk sabit film gösterim mekanını kurmuştur. Bu süreçte Çin'deki film gösterim endüstrisi şekillenmeye başlamış ve daha fazla yabancı film katılımcısı çekmiştir. Bu arada, yeni bir eğlence deneyimi olan film izlemek, halk arasında giderek daha popüler hâle gelmiştir. Yavaş yavaş, filmlerin artan popülaritesi ve artan izleyici kitlesi ile bu yabancı katılımcılar yatırım yapmaya ve profesyonel sinemalar kurmaya başlamıştır. Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Şangay'da gösterilen filmler çoğunlukla Fransa, Almanya ve İngiltere'den, çoğunlukla Fransa Pathé ve Gaumont Film Şirketi'nden gelmekteydi. Ancak savaştan sonra, gösterim pazarındaki çerçeve değişmiş ve Amerikan filmleri, Çin tiyatrolarındaki Fransız filmlerinin yerine konumlanarak Çin film gösterim pazarını neredeyse tekeline almıştır.[2]

1920'lerde, Amerikalı teknisyenler Şangay'da Çinlileri eğitmiş ve Amerika'nın sektördeki etkisi sonraki yirmi yıl boyunca hissedilmiştir. İlk sesli film *The Jazz Singer*'ın Amerika Birleşik Devletleri'nde üretilmesinden dört yıl sonra, ilk Çin sesli filmi *The Songstress Red Peony* (1931) Şangay'daki en büyük prodüksiyon stüdyosu olan Star Studio tarafından yapılmıştır.

1930'lar, Çin sinema endüstrisinin olgunlaşma dönemidir. Bu dönemde âdeta bir yapım üretim merkezi olan Şangay'da yılda yaklaşık 60 film çekilmiştir. Mançurya'nın 1931'de Japonlar tarafından işgali; işgale, emperyalizme ve feodalizme karşı direnişi ve gelişen bir ulusal kimlik duygusunu ele alan yeni bir film dalgasına yol açmıştır.

1949'dan önce Amerikan filmlerinin Çin'e ihracatının, Batılı ülkelerin ekonomi, siyaset ve askerî açıdan Çin üzerindeki hâkimiyetinin zemininde gerçekleştiğini belirtmek gerekir. Batılı ülkeler Nanking Antlaşması'ndan bu yana Çin'in siyaseti, ekonomisi, ordusu ve kültürü üzerinde bir etki oluşturmaya başlamıştır.[3] Qing Hanedanı'nın 1912'de devrilmesinden sonra aynı yıl Çin Cumhuriyeti kurulmasına rağmen durum daha da kötüleşmiştir. Sadece dört yıl sonra Çin'in tamamı, farklı Batı ülkeleri tarafından desteklenen rakip askerî savaş ağları arasındaki aralıksız çatışmalar da dâhil olmak üzere yıllarca süren savaşlara girmiştir. Batılı ülkeler, kültürel ürünleri Çin'e ihraç etmek bir yana

2 Jianchen Gu, *The Development History of Chinese Cinema,* (Nanjing: Zhongguo jiaoyu dianying xiehui, 1934), s. 25.

3 Jirong Hu, *ZhongGuo Zaoqi Diangying Shi 1896-1937 (The Early History of Chinese Cinema 1896-1937)* (Shanghai: Shanghai People Publishing House, 2010), s. 36.

ekonomi, siyaset ve ordu üzerinde böylesi bir kontrole sahip olduklarından Batı filmleri de Çin'e akın etmiştir. Hollywood filmleri, yepyeni bir kültür ve eğlence ürünü olarak bu şehirlerdeki Çinli sinemaseverler arasında popülerlik kazanmıştır.

Çin sinema endüstrisi 1940'larda büyümeye ve gelişmeye devam etmiş ve 1949'da Çin Halk Cumhuriyeti'nin kurulması ile Kültür Devrimi (1966-1976) arasındaki 17 yılda, 603 uzun metrajlı film ve 8.342 belgesel ve haber filmi çekilmiştir. Endüstri bu dönemlerde devlet kontrolünde olmuştur: Stüdyoları ve finansmanı sağlayan, film üreten, dağıtan ve gösteren devlettir. Sektördeki istihdam ömür boyu, tam zamanlı iş şeklindedir. Devlet bunların yanında hangi denizaşırı filmlerin ülkeye girmesine izin verildiğini de belirlemiştir.

Kültür Devrimi sırasında yani 1966 ile 1972 arasında hiçbir film çekilmediği için Çin sinema endüstrisi duraklama dönemine girmiştir. 1973 ile 1976 arasında üretilen filmler tamamen devletin görüşlerini yansıtmıştır. Kısacası, film endüstrisinin ana rolü "sosyalist bir ruhani medeniyet" inşası olarak görülmüştür. Kültür Devrimi'ni izleyen yıllarda sinema, sansürün getirdiği kısıtlamalar dâhilinde de olsa popüler bir eğlence biçimi olarak ortaya çıkmıştır. Çeşitli Çin halk sanatı türlerinden yararlanarak animasyon film üretimi de gelişmiştir.

Deng Xiaoping'in ülkeyi modernize etmek için ekonomik reformları ve açık kapı politikasını başlattığı 1970'lerin sonlarından itibaren Çin, ters yönde bazı ara sıra dalgalanmalara rağmen büyük bir değişim geçirmiştir. Bununla birlikte birçok sektördeki oldukça hızlı ekonomik yükselişle karşılaştırıldığında film endüstrisindeki reform yavaştır. 1979'dan itibaren Çinli film yetkilileri, Çin'in sosyalist spiritüalist toplumunun ticari ve sanatsal düşünceler üzerindeki değerleriyle tutarlı olma ihtiyacını yansıtan filmlerin üretimini yeniden vurgulamışlardır. Beşinci nesil filmlerin çoğu devlet tarafından finanse edilmiş ve başta Pekin, Şangay, Xi'an ve Guangxi stüdyoları olmak üzere devlete ait stüdyolarda üretilmiştir. İdeolojik olarak kısıtlanan bu film yapımcıları, gişede finansman sağlama veya yapım maliyetlerini geri kazanma ihtiyacı nedeniyle ticari olarak sınırlandırılmamışlardır.

Seksenlerin başlarında "beşinci nesil film yapımcıları" olarak adlandırılan grubun yükselişi gözlemlenmiştir. Chen Kaige, Zhuangzhuang Tian, Jun-Zhao Zheng, Ziniu Wu, Ping He, Huang Jianxin ve Zhang Yimou gibi film yapımcıları bu grubun üyeleridir. Chen Kaige'nin *Yellow Earth* (1984) ve Zhang Yimou'nun *Red Sorghum* (1987) gibi filmleri uluslararası izleyicilere ulaşmış ve dünya çapında büyük beğeni toplamıştır.

1986'da film endüstrisi, daha sıkı kontrol etmek ve yapımlar üzerindeki denetimi güçlendirmek gayesiyle Kültür Bakanlığından yeni kurulan Radyo, Film ve Televizyon Bakanlığına devredilmiştir. Bu gelişme ile birlikte çeşitli sınırlamalar devam etse de Chen Kaige'nin *Farwell My Concubine* (1993), Shaohong Li'nin *Blush* (1994), Ping He'nin *Red Firecracker Green Firecracker* (1993) ve Zhang Yimou'nun *Raise the Red Lantern* (1991) gibi filmleri uluslararası ödüller alarak sektöre katkıda bulunmuştur. Doksanlı yıllar, Zhang Yuan, *East Palace West Palace* (1996), Wan Ziaoshuai, *Beijing Bicycle* (2000) ve

Jia gibi yönetmenlerin çalışmalarıyla altıncı nesil film yapımcıları ile Çin sinemasının son dalgasının yükselişini de kapsamaktadır[4].

1991'den itibaren Çin hükûmeti, sinema endüstrisini ilerletmek için sübvansiyonlar sağlamayı amaçlayan birçok politika uygulamıştır. Bu uygulamaya spesifik olarak devletin ideolojisini ve inançlarını dağıtma amacına hizmet eden "ana akım filmleri" canlandırmaya çalışması da diyebiliriz. Ancak vergi indirimi ve koltuk vergisi gibi bu politikalar, bu özel film türünün üretimini artırmaya yardımcı olmamış hatta bu teşvikler, yönetmenlerin uluslararası düzeyde daha rekabetçi olmalarını sağlamak yerine bu ana akım filmlerin kalitesini bozmuşlardır.

İçerik üzerindeki ideolojik kısıtlamaları gevşetmeyen Çin devleti, 1992'de sınırlı reformlar yapmıştır. Çeşitli yasaklar kaldırılmış, film festivalleri düzenlenmiş fakat bütün bunların yetersiz olması ve enflasyonun büyük şehirlerde %20'lerde seyretmesiyle 1996'dan itibaren yapımcılara devlet desteği azalmıştır. Eski stüdyo sistemi yavaş yavaş dağılmaya ve film yapımcıları başka finans kaynaklarına yönelmeye başlamıştır. Bazıları özel sektöre ait, bazıları da Hong Kong ve Tayvan'daki ortaklarla sahip olunan bir dizi bağımsız üretim şirketi ortaya çıkmıştır. Devletin sahip olduğu stüdyolar, vatansever ilkeleri yansıtan filmler olan "ana melodi filmleri" (*zhu xuanlu*) üretmeye devam etmiştir. 1998 yılında film, televizyon, radyo ve telekomünikasyonun devlet kontrolü elden geçirilmiş ve *Radyo, Film ve Televizyon Devlet İdaresi (SARFT)* ve *Bilgi Endüstrisi Bakanlığı* kurulmuştur.[5]

1994 yılında Radyo Film ve Televizyon Bakanlığı Film Bürosu, Çin'in 16 uzun metrajlı film stüdyosu, altı kısa film stüdyosu, 3 animasyon stüdyosu, bir dizi postprodüksiyon tesisi ve 550.000 kişiyi istihdam eden bir endüstriyi içeren yaklaşık 500 televizyon istasyonuna sahip olduğunu bildirmiştir. 1990 ile 1994 arasında yıllık uzun metrajlı film listesinin yaklaşık beşte biri, aralarında Hong Kong, Tayvan, Japonya, Amerika Birleşik Devletleri, Fransa ve İtalya'nın da bulunduğu bir dizi ülke ile yapılan ortak yapımlardır.[6]

1995'te Çin hükûmeti, harcamaları bütçelerinin %70'inden fazla olan yatırımcıların (hem bireyler hem de devlet dışı kuruluşlar) üretici olarak görülmesine izin vererek devlet dışı yatırımı teşvik etmiştir. Ertesi yıl bu %30'a düşürülmüştür.[7] Ancak stüdyoların, Çin'in reformunu yansıtan propaganda filmleri olan onaylanmış ana melodi eserlerinden

4 X. Lu ve Y. Ye, *The Concept of Chinese Film: A Theoretical Exploration Level,* (Beijing: New Trend of Contemporary Film, 2005), s. 90.

5 "The Information Network for China, PRC Ministry/Commission Profile", SARFT, China Online, Erişim Adresi: www.chinaonline.com/refer/ministry_profiles/SARFT1.asp. (Erişim Tarihi 2.4.2021)

6 C. Zou ve X. Yin, "Analysis on Cultural Discount Phenomenon in Export Trade of Film Industry in China", *Research on Financial Theory* (2), 2013, ss. 82-86.

7 *"The Wolf at the Door": Hollywood and the Film Market in China from 1994-2000*, Eric J. Heikkila ve Rafael Pizarro içinde, ed., *Southern California in the World and the World in Southern Californi*a (Greenwood Publishing Group, Forthcoming), Stanley Rosen, Department of Political Science, University of Southern California, www.asianfilms.org. (Erişim Tarihi 2.4.2021)

(zhuxuanlü zuopin) bir kota üretmesi şartı, katılımcıların gişe geliri için siyasi olmayan denizaşırı prodüksiyonları tercih etmesine neden olmuştur. 2003 yılında gişe gelirlerinin yüzde 80'i ithal edilen gişe rekorları kıran 20 üreticiden gelmiştir.[8] Resmî istatistiklere göre ithal edilen filmlerin telif hakkı kazancı, yerli yapımlardan elde edilenlerden 10 kat daha fazladır[9].

Film içeriğinin siyasallaşması, düzensiz sansür rejimleri ve yetkilileri yatıştırmak için senaryoları yönetmenin gerekliliği, prodüksiyon yatırımını iki şekilde etkilemiştir: Birincisi, sermayelerini politik olarak değiştirilmiş senaryolara yatırmak istemeyen yerli yatırımcıları caydırmıştır; ikincisi, daha maceracı üreticiler için özel bir yatırım pazarı açmıştır. 1997'den beri Çin'in önde gelen film stüdyolarının (*Beijing Forbidden City Film Corporation, Xian Film Corporation, Ermei Film Corporation ve Shanghai Film Corporation*) kısmi özelleştirilmesi özel yatırımları ve ortak yapımları teşvik etmiştir. Sermaye yatırımının çoğu Hong Kong, Tayvan ve Japonya'dan gelmiştir.

Doksanlı yılların sonunda endüstri çeşitlenmiştir. Beşinci ve altıncı kuşağın yönetmenleri, üretimlerini uluslararası pazarda giderek daha fazla finanse edebilmişlerdir. Devlet finansmanı ile ana melodi filmler üretilmiştir. Yeni nesil film yapımcıları, dikkatlerini Çin pazarını hedef alan ve Çinli özel yatırımcılar tarafından finanse edilen düşük bütçeli hafif komediler ve romantik filmler yapmaya yöneltmiştir. Bu süreçte televizyon dizilerine olan talepte de çarpıcı bir artış yaşanmış ve hükûmet, Çin Merkez Televizyonu tarafından tasarlanan televizyon filmlerinin üretimi için baskı yapmıştır.[10]

Çin film endüstrisindeki en dramatik değişiklikler, Çin'in 11 Aralık 2001'de Dünya Ticaret Örgütüne (DTÖ) katılımının ardından gelmiştir. DTÖ'ye girişi ve pazarını daha da genişletmesiyle Çin, izleyicileri Çin filmlerini görmek için sinemalara geri çekmeye ve bunu sinema gişesinin %70'ini oluşturan Hollywood yapımlarıyla rekabet hâlinde yapmaya çalışmıştır. Bunu yapabilmek için Çin, gişe rekorları kıran filmler üretmeyi amaçlamıştır. Örneğin Zhang Yimou'nun *Hero* (2002) filmi Çin gişe rekorlarını kırmıştır. Bu film için sadece Çin standartlarına göre büyük bir bütçe ayrılmamış, aynı zamanda reklam ve tanıtıma da önemli ölçüde harcama yapılmıştır. Sony, Çin'in altıncı nesil film yapımcılarına ait bir dizi filmi uluslararası olarak dağıtarak bugüne kadar Çin'deki film endüstrisindeki en aktif yabancı oyuncu hâline gelmiş, 2003 yılında Çin'in film ve müzik endüstrisine 100 milyon ABD doları yatırım yapmayı ve Çin'de yılda beş film çekmeyi planladığını duyurmuştur.

8 Y. Duan ve X. Wang, "An Emperical Analysis on the Factors Impinging on Export Trade of China's film", *Journal of Xi'an University of Finance and Economics, 28* (3), 6, 2015, ss. 53-58.

9 Zhao Zizhong, *Fukan Zhongguo Dianying Chanye* [*An Overview of the Chinese Film Industry*], s. 4'ten aktaran *Hollywood, Globalisation and Film Markets in Asia: Lessons for China?* Stanley Rosen, University of Southern California, www.asianfilms.org (Erişim Tarihi 2.4.2021)

10 *TV Movies Start Leaving Their Mark*, China Daily, 3 Haziran 2004, Erişim Adresi: http://service.china.org.cn. (Erişim Tarihi 2.4.2021)

2003 yılındaki filmlerin çoğu hâlâ devlet destekli stüdyolar tarafından üretilirken özel yatırım şirketleri tarafından yapılan filmlerin sayısında önemli bir artış olmuştur. Daha kayda değer bağımsız yapım ve yatırım evlerinden bazıları *Beijing New Vista, Huayi Brothers ve Taihe Film 2004*'tür. *Finding Nemo* ve *Harry Potter*'ın başarısının aksine devletin etik ve sosyalist kaygılarını yansıtan Çin çocuk filmleri, izleyici bulmakta başarısız olmuştur. Bu dönemde SARFT, çocuk filmlerini ve çizgi filmleri finanse etmek için fon tahsis edeceğini duyurmuştur. SARFT'ın Direktör Yardımcısı Zhang Pimin, "Çin'de 300 milyondan fazla çocuk olduğundan çocuk filmleri için büyük bir pazarı var." demiştir. SARFT ayrıca tüm il düzeyindeki televizyon istasyonlarının 2006 sonuna kadar çocuklara hizmet veren özel bir kanal açmasını emretmiştir. Bu kanalların hepsinin çizgi film, film, televizyon filmi, eğitim, eğlence ve uzun metrajlı programlar üretmesi ve yayınlaması gerekmiştir.[11]

Piyasanın açıklığı ve Çin'de film endüstrisinin yirmi yıldan fazla bir süredir deregülasyonu, yalnızca ülkedeki arz ve talep kuralını pekiştirmekle kalmamış, ayrıca Çinli yapımcıların uluslararası pazarda rekabet etmek için gerekli teknik standartlar, üretim süreçleri, dağıtım ve sergileme uygulamaları ile etkileşime girmelerini sağlamıştır. Bununla birlikte bu önlemler, 2015 yılına kadar bir durgunluk dönemi yaşayan ana akım filmlerin önemli ölçüde büyümesini hızlandırmak için yeterli olmaktan uzaktır.

Stüdyo sistemi bugün Çin'de devam ederken bazı önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Filmler bağımsız olarak yapılabildiği ancak devlet onayı olmadan gösterilemediği için stüdyolar afişlerini bağımsız yapımlara satarak bir gelir akışı sağlayabilirler. Televizyonun her eve girmesi, ürün için artan bir talebi yönlendirmiştir ve stüdyolar, diziler üretmek için kapasitelerini artırabildiler. Çin endüstrisinin gelişmesinde önemli olacak bir eğilim, sansür rejiminin gevşetilmesidir. Yurt dışı film festivallerinde gösterime giren, ödüller kazanan ve yurt dışında izleyici bulan, sıradan insanların mücadelelerini konu alan altıncı nesil filmlerin çoğu, Çin'de gösterim için onaylanmamıştır.

Çin sineması deyişi, Batılı araştırmacalar tarafından 1990'larda dile getirilmeye başlamıştır. Bu dönemde Çin'in her bölgesinde farklı film yapım süreçleri ve konseptleri oluşturulmuş, Hong Kong, dünyanın en büyük ikinci film ihracatı üssü hâline gelmiştir. Bu dönemde üretilen filmler incelediğinde ortak bir Çin kültürüne sahip filmlerin birbirine entegre edildiği görülür. Çinli akademisyenler Lu Xiaopeng ve Ye Yueyu, 2005 yılında yayımlanan makalelerinde Çin sinemasının tanımını yapmışlardır. Çin sinemasının Çin ana karası, Tayvan, Hong Kong ve denizaşırı Çin topluluklarında Çince dilinde üretilen filmlere atıfta bulunduğunu ve diğer ulusal film şirketleriyle işbirliği içinde üretilen filmleri de içerdiğini ifade etmişlerdir.[12]

11 *China to Spend More on Children's Movies, Cartoons*, Xinhua News Agency, 1 Haziran 2004 Erişim Adresi: http://service.china.org.cn. (Erişim Tarihi 2.4.2021)

12 X. Lu ve Y. Ye, *The Concept of Chinese Film: A Theoretical Exploration Level*.

Kuzey Amerika filmleri küresel film pazarına hâkimdir ve gişe, her yıl dünyadaki toplam gişenin neredeyse üçte ikisini oluşturur. Böylesine güçlü bir rakiple karşılaştırıldığında, Çin filmlerinin geç bir başlangıç olarak katetmesi gereken çok yol vardır. İç pazarın hızlı gelişimi, film ihracatının gelişimini teşvik etmede başarılı olamadı. Film endüstrisinin uluslararasılaşmaya doğru geliştiği koşullarda Çin filmlerinin finansmanının teşviki, dağıtım kanallarının genişletilmesi ve filmle ilgili endüstri zincirinin geliştirilmesi, çözülmesi gereken konulardır.

Çin sinema kültürü onlarca yıldır gelişme yaşamıştır. Her dönemin film endüstrisi dolaylı olarak bu çağın arkasındaki toplumsal değerleri yansıtır. Çinli film izleyicisinin film kültürü kavramı, Hollywood filmlerinin etkisiyle yavaş yavaş gerçeklere ve hayata dikkat çekmiştir. Bu süreç de film kültürünün tüm topluma daha derin nüfuz etmesine yol açmıştır. Böyle bir gelişme ile ve ülkenin film endüstrisine artan desteğiyle birleştiğinde Çin sineması hem üretilen film türleri hem de sinema kültürü açısından gözle görülür bir şekilde değişmiş ve dönüşmüştür. Bu dönüşümün başlıca göstergeleri şunlardır: Hem donanım olanakları hem de yazılım depolama alanı artmış, Çin film piyasası artık yalnızca yabancı film kültürünün tanıtımına bağlı kalmamış, yavaş yavaş kendi ekonomik sistemine ve kültürel sistemine adapte olnuş ve insanların yaşam tarzlarını etkilemeye başlamıştır.[13]

Amerika Birleşik Devletleri'nin, dünyanın en güçlü film yapım şirketi ve dağıtım ağına sahip olduğu doğrudur ve Hollywood dünyanın en güçlü film şirketlerini ve film yapımcılarını bir araya getirmiştir. Hollywood gişe rekortmenleri, Çin film pazarına girdiğinden beri Çin filmleri üzerinde önemli bir etki yaratmışlardır. Bu etki ile görsel efektlerin ve büyük temaların peşinde koşmak film kültürünün ana akımı hâline gelmiştir.[14] Tüm bunlar, Çin'deki hızlı ekonomik gelişme döneminde izleyicilerin zamanın değişmesiyle yaşadıkları psikolojik boşluğu doldurmuştur (*ki bu da ayrı bir çalışma konusu olabilir*). Ancak son yıllarda Çin'deki piyasa ekonomisinin refahı ile birlikte çok sayıda seçkin film şirketi ortaya çıkmıştır. Yeni nesil yönetmenler yavaş yavaş "büyük filmlerin" etkisinden kurtulmuş, gerçek hayat ve hümanist psikoloji ile alakalı işler ortaya koymuşlardır.

Çin, güçlü bir geleneksel kültürel mirasa sahiptir. Bu nedenle sinema, geleneksel kültürü yayma ve etkileme mecralarından biri hâline gelmekle kalmamış, aynı zamanda bölgesel tarihî kültürün yayılması için önemli bir taşıyıcı hâline gelmiştir. Çin'de kültür endüstrisinin önemli bir parçası olarak film endüstrisinin ölçeği ve gelişme hızı sürekli olarak iyileştirilmiştir. Sürekli değişen sinema yapıları ile film kârı hızlı bir ilerleme kaydetmiş ve yerli filmler dünya tarafından tanınmıştır.

13 Xuelin Zhou, *Globalization and Contemporary Chinese Cinema*, (California: Palgrave MacMillan, 2017), ss. 725-727.

14 Xuelin Zhou, *Globalization and Contemporary Chinese Cinema*.

ÇİN FİLM ENDÜSTRİSİNİN FİNANSMANI

Çin filmlerinin kredilerinden de anlaşılacağı gibi yatırım, özel krediler ve küçük işletmelerin yatırımları dâhil olmak üzere birçok kaynaktan sağlanır. Bununla birlikte bu finansmanın çoğu, bölünmüş durumdadır ve gerçek bir yatırım getirisi elde etme şansı olmayan filmlere yönlendirilmektedir. Çin film endüstrisinin başlıca finansörleri şunlardır:

1. Hükûmet: Onaylanmış filmler için doğrudan destek ve ayrıca vergi indirimleri ve pahalı bürokrasinin azaltılması yoluyla ortak yapımlar için dolaylı destek verir.
2. Yabancı yatırımcılar: Özellikle ortak yapımlarda büyük ticari girişimler: Gelir paylaşımı düzenlemeleri ve filmdeki ürün ciroları yoluyla destek verirler.
3. Reklam şirketleri, genellikle postprodüksiyon gibi hizmetlere aracılık ederek katkıda bulunurlar.
4. Kamu iktisadi teşebbüsleri: Halk Kurtuluş Ordusu gibi iletişimde çıkarları olan işletmelerdir.

Çin sinemasının tarihi, Pekin Fengai Fotoğraf Stüdyosu ve Tan Xinpei'nin Dingjunshan Savaşı adlı bir Pekin operasını uyarladığı 1905 yılına kadar uzanmaktadır.[15] Dünya çapında üretilen ilk filmin Georges Méliès'in "Aya Yolculuk" olduğu ve bunun ilk Çin filminin çekilmesinden sadece üç yıl önce yapıldığı göz önüne alındığında Çin'in film endüstrisine giden yolda hızlı olduğu söylenebilir. Bununla birlikte Çin'deki film endüstrisinin 1913'te film yapımcıları Zheng Zhengqiu ve Zhang Shichuan tarafından yapılan *Zor Çift* adlı bir filmle başladığı düşünülmektedir.[16]

Çin film endüstrisi, 1949'daki komünist devrimin film yapım şeklini değiştirmesinden ve sonunda onu tamamen kapatmasından önce iki altın çağ yaşayacak kadar hızlı hareket etmiştir.[17] İlk altın çağ, 1930'larda endüstri hâlâ olgunlaşırken meydana gelmiştir. Bu süre zarfında her yıl yaklaşık 60 film çekilmiş ve bu filmler Japonların Mançurya'yı yeni işgal ettiği göz önüne alındığında ulusal kimlik duygusundaki artıştan güçlü bir şekilde etkilenmiştir. İkinci altın çağ, endüstrinin büyüdüğü ve geliştiği 1940'larda gerçekleşmiştir. Komünist Parti 1949'da iktidara geldiğinde endüstri devlete ait olmaya başlamıştır ve bu, Kültür Devrimi'nden değişecektir. Kültür Devrimi'ne kadar geçen 17 yıl boyunca, devlet toplam 603 film ve 8342 makara belgesel çekmiştir. Mao Zedong öldükten sonra Deng Xiaoping, ülkenin sonraki yıllarda geçireceği genel değişikliklerin bir yansıması

15 Charles Merz, "When the Movies Go Abroad", *Harper's Monthly Magazine* 152, 1926, s. 161.

16 Ainhoa Marzol Aranburu, "The Film Industry in China: Past and Present", *Journal of Evolutionary Studies in Business* Volume 2, Sayı 1, 2017, s. 2.

17 Shuguan Rao, Zhongguo Dianying ve Shichang Fazhan Shi, "*The Development History of Chinese Film Market*". Beijing: Zhongguo Dianying Chubanshe, 2009, ss. 30-45.

olacak film endüstrisindeki reformları içeren ekonomik açılımla göreve başlamıştır. Söz konusu reformların yolunu gösterecek ilk adımlar, 1978 yılının Aralık ayında Çin Komünist Partisinin 3. Genel Kurul Toplantısında atılmıştır. Bu toplantıyı ertesi yıl Xiaoping'in sektördeki politik açılımını simgeleyen Çin İthalat ve İhracat Şirketinin kurulması takip etmiştir.

Kültür Devrimi nedeniyle kapatıldıktan sonra film stüdyoları da 1978'de yeniden açılmaya başlamış ve toplam 12 stüdyo toplam 46 uzun metrajlı film yapılmıştır. Bu ilk yıllarda stüdyo sistemi, Amerikan stüdyo sisteminin 1930'lar ve 1940'larda yaptığı gibi işlemiştir. Bu durum, Kültür Devrimi'nin ülkenin yaratıcı endüstrilerini ne kadar az gelişmiş bir şekilde bıraktığını açıkça yansıtmaktadır.

Çin için 1978 yılına kadar kapalı bir ekonomiye sahip olmak, diğer ülkelerin ithalat ve ihracat hızına adaptasyonu kolaylaştırmak ya da Çin'in iç üretimi teşvik etmek için korumacı önlemleri sürdürme girişimlerini kolaylaştırmamıştır. 1979'dan önce yalnızca ABD, Çin'e ithal edilen Amerikan draması Dünyanın Tuzu'nu kara listeye almış olsa da devletin yabancı film yapımını ciddi şekilde ele almaya başlaması 1990'larda başlamıştır çünkü muhtemelen yapısal revizyondan önce Çin stüdyolar büyük Hollywood stüdyolarıyla rekabet edemeyecek kadar verimsizdir. Bu pazarın açılması amacıyla Amerika Birleşik Devletleri'nden Çin'e ithal edilen ilk film, 1993 yılında "The Fugitive" olmuştur.[18] Film tek başına Çin'de 3 milyon dolar hasılat elde etmiştir, bu durum yabancı filmlerin yerel izleyiciler üzerindeki gücü konusunda Çinli yetkilileri alarma geçirmiştir.

1980'lerde kısa bir süre boyunca Çin, her tür filmin çekildiği üçüncü altın çağını yaşamıştır. Dram filmleri, hiciv filmleri, bilim kurgu filmleri hatta Çin film tarihinde göründüğü kadar yaygın olmayan kung-fu filmleri yapılmıştır. Bu dönemde Çin halkının kendine özgü eğilimleri ve zevkleri olmasına rağmen uluslararası trendler de ana karada hissedilmiştir. En iyi örnek, Star Wars filmlerinin 1977'de gösterime girmesinden bu yana çok popüler hâle gelmesinin bir sonucu olarak ilk Çin bilim kurgu filminin, Mercan Adasında Ölü Işık (1980) çekilmesidir. Bu filmlerin çoğu, piyasanın hâkimiyetine sahip birkaç stüdyo tarafından üretilmiştir: Beijing Studio, Changchun Studio ve Shanghai Studio, bu stüdyolar yılda ortalama yirmi film çekmişlerdir ve bu, diğer filmlerin birleşik prodüksiyonunun üzerindedir. Bu eşitsizlikle yüzleşen küçük stüdyolar, tarım filmleri, bilimsel ve eğitici filmler, belgeseller veya animasyonlar gibi belirli türlerin çeşitli kataloglarının üretimine çekilmek zorunda kalmışlardır.

Küçük stüdyolar içinde Xi'an Studio, 1980'lerin en önemlilerinden biri ve uluslararası arenada rekabet edebilen az sayıdaki stüdyodan biri olmuştur. Studio'nun dönüm

18 William Seabury, *Motion Picture Problems: The Cinema and the League of Nations*. (New York: Avondale Press, 1929) Zhiwei Xiao içinde, "American Films in China Prior to 1950" *Art, Politics, and Commerce in Chinese Cinema*, editör Ying Zhu ve Stanley Rosen, (Hong Kong: Hong Kong University Press, 2010), ss. 55-69.

noktası 1983'te Wu Tianming'in başa geçmesidir. Tianming, Pekin Film Enstitüsünden çıkan oldukça deneysel film yapımcılarının -Chen Kaige, Tian Zhuangzhuang, Zhang Yimou- filmlerini yapmaya başlamıştır. Bu isimler daha sonra Çinli film yapımcılarının "beşinci nesli" olarak kabul edilmiş ve Çin'i uluslararası sinema haritasına yerleştirerek farklı film festivallerinde onlarca ödül kazanmışlardır. Bu yatırımı mümkün kılmak için bir strateji olarak Xi'an stüdyosu ayrıca her yıl sanat filmlerini sübvanse eden çok sayıda eğlence filmi üretmiştir.

Endüstrinin temel yeniden tanımı, devletin ilk kez sinemanın, hükûmetin ideolojisini güçlendirecek bir araç olmaktan ziyade kültürel endüstrilerin ayrılmaz bir parçası olduğunu iddia ettiği 1984 yılında gelmiştir. Bu açıklama, hükûmetin mali yardımını stüdyolara çeken ve onları dışarıda mali destek aramaya bırakan "kendi kendine sorumluluk sistemi" adlı yeni bir sistemi kurmuştur. Ancak Sovyet tarzını andıran kurumsal bir yapıyla işleyen bu stüdyolarda bu reformun sonuçları felaket olmuştur. Reformdan önce Çin film stüdyoları, Film Bürosunun genel merkezi tarafından tasarlanan yıllık planlara göre filmler yapıyorlardı ve haklar için China Film Corporation'dan başlık başına 700.000 RMB sabit ücret alıyorlardı. Bu sistemden sonra stüdyolar, kârlarını baskı başına 9000 RMB ödeyerek veya geliri önceden kararlaştırılmış bir yüzdeye bölerek China Film Corporation'dan elde etmişler, bu da üzerlerinde çok fazla baskı yaratmıştır. Bu değişikliklerin baskısı altında stüdyoların verimsizliği gün yüzüne çıkmaya başlamıştır.

1985 yılının Ocak ayında Çin Film Bürosu, iki alt reformun açıklandığı bir konferans düzenlemiştir: Her bir filmin piyasa değerine ayarlanmasını içeren bir fiyat reformu ve yönetimsel özerklik vermeyi amaçlayan bir girişim reformu ve ilgili şirketlere üretimi artırmak için mali teşvikler devreye sokulmuştur. Devlet ayrıca aracı olarak çalışmaya başlayan China Film Corporation'dan yerel dağıtımcılara dağıtım sorumluluğunu da devretmiştir.

Ertesi yılın Ocak ayında, Film Bürosu'nun liderliği Kültür Bakanlığından RFT olarak da bilinen yeni oluşturulan Radyo Film ve Televizyon Bakanlığına devredilmiştir. İktidar mücadeleleri, reformun yalnızca devlet düzeyinde yapılması, taşra kurumlarının gözetimsiz kalması ve bürokratik çekişmelerle aksaklıklara neden olması nedeniyle kısa süre sonra başlamıştır. Bu yönetimsel karmaşadan etkilenmeyenler sadece kamulaştırılmış stüdyolar olmuştur. Kargaşayı hafifletmek yerine RFT bir adım daha ileri gitmiş ve stüdyoların dağıtımcılarla gişe karını paylaşmasına izin veren bir dağıtım reformunun merkezinde yer alan "Doküman 975"i yayımlamıştır. İstikrarsızlık, yılın ilk çeyreğinde satılan bilet sayısının bir önceki yılın aynı dönemine göre %30 daha az olduğu 1985'te hemen gözlemlenmiştir. Bu ilk üç ayın sonucunda 9,36 milyon RMB veya 1,17 milyon dolarlık gelir kaybı olmuştur. Sanayideki tüm sektörler -üretim, dağıtım ve gösterim- bundan dolayı para kaybetmiş, bu da hükûmet tarafından önlemlerin daha fazla uygulanması ve Çin Film Şirketi ile stüdyoların müzakerelerinde acele etmesi ile sonuçlanmıştır. O yılki

kayıplar, o zamana kadar çapraz akıntılı bir modele sahip gibi görünen kırsal kesimde bile mevcuttur, 1986'da 40000'den fazla mobil projeksiyon ekibi kapılarını kapatmıştır. 1986'nın sonunda yerel film pazarının örgütsel karışıklığı ve sürekli daralması, tüm Çin dağıtım şirketlerinin üçte birinin gelir kaybına neden olmuştur. Bu nedenle bu şirketlerin çoğu, diğer ticari girişimlerden gelir elde etmek için şubeleşmek zorunda kalmıştır. Bununla birlikte tamamen devlet kontrolü altında olan devlete ait stüdyolar, bu yönetimsel kaosa bağışıklık kazanmıştır.

Durumu kolaylaştırmak için hükûmet, "propaganda filmleri" olarak bilinen ana melodi filmlerini yapmak için bu stüdyolara fon sağlamaya başlamıştır. 1988'de fiyat kontrollerinin daha da gevşetilmesi için "Film Endüstrisi için Stratejik Planlama" olarak bilinen bir sempozyum ile sınırlar daha da zorlanmıştır. Genel olarak bu ilk on yıl boyunca Çin hükûmeti, ülkenin karşı karşıya olduğu ekonomik reformlara pasif ve kısmen uyum sağlamaya devam etmiş ve üretim sektörünü neredeyse tamamen unutarak yalnızca gösterim ve dağıtım sektörlerine odaklanmıştır.

1990'lı yıllar başladığında yeni paylaşılan gelir düzenlemelerinin uygulanmasıyla dağıtım sistemi stüdyoların kontrolünü ele geçirmiştir. Çin Film Şirketi, kaç tane baskı dağıtması gerektiğine karar vermiş ve daha sonra bu kopyalar, şirketin astı olarak çalışan il ve yerel şube kuruluşlarına iletilmiştir. Bu baskılar, filmin beklentisi veya maliyeti ne olursa olsun, sabit 10500 RMB fiyatına satılmıştır. 11 Ekim 1992'de yayımlanan reformun gişelerdeki düşüşle de ilgisi vardır. Bu reform, artık bilet fiyatlarının film sahiplerinin bilet fiyatlarını kendilerinin belirlemesini sağlayarak her bir filmin piyasa fiyatını daha iyi yansıtacağını belirtmiştir. Bu yeni fiyatlar, coğrafi bölgeye ve tiyatroya bağlı olarak 2 RMB ile 80 RMB arasında değişmiştir. 1990'larda hükûmetin hedefi her zamankinden daha açık hâle gelmiştir: hem dağıtımcılar hem de stüdyolar arasında rekabeti teşvik edecek eski bürokratik sistem altındaki çok katmanlı dağıtım sürecini ortadan kaldırmak. 1993 yılında ve daha önce bahsedilen 1992 reformunun ardından RFT, dağıtım reformunun yeni zirvesi olarak kabul edilen Çin Film Endüstrisinin Kurumsal Reformunun Derinleştirilmesine İlişkin Önerileri yayımlamış ve baskı fiyatları ile bilet fiyatlarını da pazara bağlamıştır.

1995 yılında tüm gişe kârının yüzde 80'i ithal filmlerden elde edilmiştir. Bu sadece yabancı filmlerden kazanç anlamına gelmemiş, aynı zamanda büyük yurt içi filmlerin üretiminin de artmasını sağlamıştır. Çin filmi *Red Cherry* bu koşullarda gişe rekorları kırmış ve diğer uluslararası filmlerin zirvesine yerleşmiştir. Hollywood'un yüksek prodüksiyon maliyeti, 90'lı yılların ortalarında film başına ortalama 10 milyon RMB bütçe ayıran Çinli stüdyolarda kalite için standart bir ölçüm olarak belirlenmiştir. *In the Heat of the Sun, The King of Lanling, Red Cherry, Shanghai Triad* gibi filmlerle Çin endüstrisi, ulusal sinema tarihinde yatırım rekorları kırmaya başlamıştır.

1995'te RFT, yapımın lisanslama politikasını gevşeterek özel yatırımı içeren yeni filmlerin patlamasında doğrudan etkisi olan bir reform yayımlamıştır. Bu noktadan sonra film yapım endüstrisinin dışından bile olsa herhangi bir yatırımcı, üretim maliyetlerinin %70'ini karşılayacak olursa ortak üretim yapma hakkına sahip olabilmiştir. Batı dağıtım yöntemini taklit etme girişiminde hükûmet ayrıca üretici, dağıtıcı ve katılımcı arasında kâr ve zararların bölünmesini de teşvik etmiştir.

Uluslararası bir sinemaya açılmaya yönelik tüm çabalar her iki yönde de işe yaramıştır: Sadece yabancı filmler Çin gişelerini kâra itmekle kalmamış, aynı zamanda Çin filmleri de denizaşırı ülkelerde başarılı olmuştur. Çinli film yapımcıları, sanat filmlerinin kârını artıran yabancı izleyicileri neyin cezbettiğini keşfetmişlerdir. Bu noktada her şey sektör pazarının açılmasına ve birkaç yıl içinde kolayca Bollywood kadar büyük olabilecek Çin Hollywood'unun yaratılmasına doğru gitmiştir. Ancak 1996 yılının Mart ayında RTF, *Changsha Toplantısı* olarak bilinen bir toplantı düzenlenmiştir. Müstehcen edebiyat, politik olarak açık ve sömürülen sanat eserleri ve korsan rock müziği ile mücadele etmeye karar veren devlet, "manevi kirlilik" dedikleri şeyi eleştirmek için bir program başlatmıştır. Bu nedenle hükûmet, yapımlarda sosyalist kahramanların ve komünist üyelerin biyografilerinin kullanılmasını desteklemiştir. Toplantının bir diğer büyük meselesi de hükûmetin, yabancı filmlerin ülkede elde ettiği başarıdan -yurt içinde üretilen filmlerin gişesi o yıl yüzde 20'lere gerilemişti- ve sinemadaki "iyi" ruhu kirleteceğinden korkmasıdır. Çinliler bu çekince ile yabancı filmlerin ülkeye girişini yasaklamaya başlamışlardır. RFT, Çin'in 1996-2000 yılları arasında her yıl 10 yabancı yüksek kaliteli filmin pazara girmesine izin vereceğini öngören "9550 Projesi"ni yayımladığında yabancı filmlerin girişini kontrol etme uygulaması daha da ileri gitmiştir. "9550 Projesi"ne göre bu filmler hükûmetin mükemmel bulduğu filmler olmalıdır. Tüm bunlar, çok daha kârlı olan televizyon dizileri yapımcılığına geçen özel yatırımcıları sinemadan uzaklaştırmıştır.[19]

1994 ile 1999 arasındaki yıllar, ekonomileri nispeten açık olan orta gelirli ülkelerde ekonomik krizlerin yayılmasına tanık olmuştur. Bu arada Çin'in büyük ölçüde yalıtılmış ekonomisi çift haneli büyüme yaşamaya devam etmiştir. Çin'in küresel pazar kurallarını kabul etmesi, Aralık 2001'de Dünya Ticaret Örgütüne girmesiyle aynı zamana denk gelmiştir ve temelde pragmatiklerin ulusal egemenliğe karşı bir zaferidir.[20] Dünyanın önde gelen ticaret kulübüne giriş, üst düzey bir hükümet yetkilisinin eski kurumsal uygulamaları yıkan ve piyasanın daha büyük bir kapasiteyle yeniden inşa edilmesini sağlayan bir güç önermek için "yıkım topu" metaforunu kullanmasına bile yol açmıştır. Öyleyse soru şudur: Bu tür bir "yaratıcı yıkım[21]" eğer varsa medya endüstrilerinde nasıl olur? Birkaç medya kuruluşunun

19 *Vincenzo De Masi, "*To Live or to Die- The Struggle of Chinese Film Productions' International Approaching" *Chen Chwen, Chwen; De Masi, Vincenzo; Negro, Gian Luigi; Zhang, Zhan içinde, Chinese Culture on the World Stage.* (Hong Kong: The Chinese University Press), 2012, ss. 20-23.

20 Michael Keane, "From Made in China to Created in China", *International Journal of Cultural Studies* Cilt 9, Sayı 3, 2006, s. 13.

21 Yaratıcı yıkım terimi ilk olarak 1942'de Joseph Schumpeter tarafından tanımlnmıştır. Schumpeter, yaratıcı yıkımı, üretim

başarısına rağmen Çin'deki yaratıcı endüstriler, Hollywood'un kurumsal yapıları ve üretim ilişkileri ile karşılaştırıldığında kırılgandır. Gelişmiş ekonomilerde kitle iletişim araçlarına, oldukça yoğunlaşmış örgütlenme biçimleri hâkimdir. Allen Scott'ın öne sürdüğü gibi ölçek ekonomileri, değerin maksimize edildiği ve riskin, genellikle bağımsız kişilerle finansman veya ortak yapım düzenlemelerine girilerek en aza indirildiği anlamına gelir.[22] Disney ve BBC gibi medya şirketleri, kendi başlarına dünya çapında tanınan markalar hâline gelip uluslararasılaşma stratejileri oluşturmuştur. Çin'de görsel-işitsel endüstrilerin gelişimi için seçenekler hâlâ belirsizdir ve ulusal medya politikasında da aydınlanmamış noktalar vardır. Medya kuruluşları genişleyebilir; yatay bütünleşmeyi arzulayabilirler ancak sonuç olarak sermaye eksikliği varsa bu durum onları kalabalık bir medya endüstrisinde rekabet etmenin düşük maliyetli yollarını aramaya zorlar.

2000'li yıllar, Batılıların "propaganda filmleri" dediği filmlerin zamanıdır. Yeni milenyumun girişiyle film endüstrisine yol açan birkaç büyük değişiklik olmuştur. 2002'de SARFT, China Film Group'un dağıtım yetkisini belediyelerdeki dağıtım şirketleriyle paylaşması gerektiğini duyurmuştur. Ertesi yıl, "Film Yapım, Dağıtım ve Sergileme Erişimine İlişkin Geçici Yönetmelik" ile özel teşebbüslere devlete ait stüdyolar ile aynı hak ve sorumluluklar verilmiş, bu da sonraki yıllarda özel stüdyoların artmasına neden olmuştur. Ancak bu birkaç stüdyonun büyük bütçeli filmler üretmesi trend olsa da küçük stüdyoların onlarla rekabet edememesi önemli bir sorundur. Herhangi bir dikey veya yatay entegrasyon olmadan bağımsız olarak çalışan 300'den fazla özel film şirketi ve diğer 20 devlete ait stüdyonun olduğu bir ortamda bu film şirketlerinin başarılı olmanın iki yolu vardır: genellikle Hong Kong veya Tayvan'daki ortaklarla birlikte sanatsal filmlerin prodüksiyonu üzerinde çalışmak ve oryantal tarzda bağımsız filmler isteyen denizaşırı niş pazarlara ulaşmayı hedeflemek, genellikle devlete ait küçük stüdyoların izlediği bir yol olanve hükûmet tarafından finanse edilen ana melodi filmleri üretmek. Bu eğilim, daha büyük yapımların yaratılmasıyla daha da güçlenmiştir. Bu coşkunun en güzel örneklerinden biri Han Sampling'in "Bir Cumhuriyetin Kuruluşu" (2009) filmidir. Çin Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşunun 60. yıldönümü nedeniyle hükûmet tarafından sipariş edilen film, devlete ait China Film Group CEO'su tarafından üretilmiş ve yönetilmiştir.

Uluslararasılaşma, ölçek ve kapsam ekonomilerine ulaşma çabası içinde bireysel firmaların ekonomik faaliyetlerinin ulusal sınırlar boyunca genişlemesini tanımlar ve dönüştürücü bir "tarihin sonu" olmaktan çok akılcı bir faaliyettir. Uluslararasılaşmayı başarmak için üreticilerin yerel bağlamı, yerel bilgiyi edinme ve kullanma sosyopolitik ve ekonomik süreçlerini anlamaları gerekir.[23] Örneğin televizyon endüstrisinde program geliştirme ve

sürecindeki üretkenliği artıran yenilikler olarak nitelendirmiştir, endüstiyel mutasyondan bahseden Schumpeter, bunun yeni üretim süreçlerinin ortaya çıkmasını sağladığını söyler. Henry Ford'un montaj hattı Schumpeter'e bu konuda ilham veren uygulamadır.

22 Allen Scott, "A Perspective of Economic Geography", *Journal of Economic Geography*, Cilt 4, Sayı 5, 2004, s. 480.

23 Michael Keane, "From Made in China to Created in China", s. 14.

üretimin mali getirileri yeni bölgeler arasında genişletilir. Sinemada ortak yapımlar maliyet tasarrufu sağlamanın bir yoludur.[24] Peter Dicken[25] uluslararasılaşmanın esasen nicel bir süreç olduğunu savunmaktadır. Aksine küreselleşme daha niteldir ve uluslararası olarak dağılmış faaliyetlerin daha geniş sosyal, kültürel, politik ve ekonomik gerçeklere işlevsel entegrasyonuyla ilgilidir. Bazı önde gelen medya ve sosyal değişim akademisyenleri, küreselleşmeyi geç modernite ile ilişkilendirmişlerdir.[26] Bu tür iddialar, kimin geç kaldığına dair iddiaları kışkırttıysa da modernite kavramı daha çok Avrupalıdır, ağırlıklı olarak kapitalisttir ve insanların küresel iletişime, seyahate ve gerçek yaşam tarzı seçimlerine eşit olmayan erişime sahip olduğu gelişmekte olan ülkeler için daha az geçerlidir.

Koichi Iwabuchi[27] Batı dışı modernitenin söylemsel yapılarını belirleyen Batı bakışının, medya küreselleşmesi ve tüketici kültürünün güçlerinin önemli roller oynadığı bir "küresel bakış"a dönüştüğünü iddia etmektedir. İnsanlar, McDonalds'ta yemek yemekten, reality TV izlemeye kadar "küresel çapta yerelleşmiş" tüketici kültürü içinde hem aynı hem de farklı hissettiklerini onaylamaktadır.

Ekonomik uzmanlaşma, yerel endüstriyel uzmanlıkları ve belirli becerilere dayalı faaliyetleri, yani dünya pazarlarını hedefleyen ürün ve hizmetleri tanımlar. Bunlar, büyük ölçüde yerleşik bilgi ve beceriler tarafından yönlendirilir ve geniş bir alanı kapsayacak şekilde pazarı ele geçirebilir. Örneğin küresel finans hizmetleri, medya, spor, üst düzey kurumsal yönetim, iş danışmanlığı, bilim ve tıp gibi kazanan her şeyi alan ürün ve hizmetler ile gişe rekorları kıran filmler (Titanic, Harry Potter, Yüzüklerin Efendisi), iş yıldızları (Bill Gates ve Jack Welch) veya spor yıldızları (David Beckham ve Tiger Woods) gibi. Bu ürünler küresel bir varlığa, marka tanınırlığına sahiptir ve yüksek maddi karşılıkları vardır. *Harry Potter ve Zümrüdüanka Yoldaşlığı*'nın uluslararası olarak piyasaya sürüldüğü tarihte Pekin'in ana uluslararası alışveriş merkezindeki bir kitapçıda bin kopya mevcuttur. Bu gişe rekorları kıran filmler ve küresel marka hizmetleri genellikle ihracata yönelik, uzmanlaşmış endüstriyel kümelerde kuluçkaya yatırılır. Kurumsal olarak yerleşik bilgi birikiminin bir sonucu olan Hollywood ve Silikon Vadisi, sürekli öğrenme ve yenilik üretmektedir. Bu merkezlerin çıktıları dünya pazarlarını hedefler. Bu örnekler bir diğer adıyla bölgeden ayrılma yoluyla küreselleşmedir: Diğer adıyla medyada çok öne çıkan kıyıdan uzaklaşma vakalarıdır.

Çin film endüstrisinin başarısı ve dışa aktarılabilir içerik yaratma kapasitesi, finansmanı teşvik etmek kadar yaratıcılığı serbest bırakmaya da bağlıdır. Bu anlamda film ya-

24 Susan Christopherson, "Behind the Scenes: How Transnational Firms are Constructing a New İnternational Division of Labor in Media Work", *Geoforum*, Volume 37, Issue 5, 2006, s. 740.

25 Peter Dicken, *Global Shift: Transforming the World Economy*, (Third Edition, London: Paul Chapman, 1998), ss. 30-37.

26 Anthony Giddens, *The Consequences of Modernity*, (Cambridge: Polity Press, 1990)

27 Koichi Iwabuchi, ed. *Feeling Asian Modernities: Transnational Consumption of Japanese TV Dramas*. (Hong Kong University Press, 2004) Erişim Adresi: http://www.jstor.org/stable/j.ctt2jc5b9. (Erişim Tarihi 20.4.2021)

pımcılarını yeni fikirleri ve temaları denemeye teşvik eden bir iklime sahip olmak sadece bir yatırım olarak görülmemelidir. Çin'in film endüstrisi şu anda Kore, Tayvan ve Hong Kong'daki endüstrilere kıyasla düşük performans göstermektedir. Çin'in film serveti azaldıkça Kore film endüstrisi uluslararası tanınırlığa ulaşmıştır. Çin'in sinema gişe geliri, nüfusu kat kat fazla olmasına rağmen Kore'nin yalnızca yüzde 25'idir. Çin, bir dizi özel yatırımcıdan film yapımına para akan Kore'den bir şeyler öğrenebilir mi? Kore yeni dalgasının başarısı, film finansman modellerinin çevrim içi hâle gelmesi ve sıradan insanların film işine girmesine izin verilmesi ile de bağlantılıdır. Örneğin Netizen fonları, genç Korelilerin filmin gösterime girdikten sonraki başarısına dayalı bir geri dönüş için film projelerine yatırım yaptıkları bir yoldur. Çin'de, uluslararası yönetmenlerin devlet finansmanına bağımlılık döngüsünden çıkmak için uluslararası bağlantılar kurmaları bu konularda güçlü bir adım atmak adına önemlidir.

Çin'deki ana akım filmler, hükûmetin onları insanları eğitmek ve ülkenin olumlu imajını güçlendirmek için kullanması nedeniyle bir propaganda aracı olarak görülür. Bu nedenle bugün Çin'deki film endüstrisinin geri kalanının pazarlanmış doğasına uymamaktadır.[28] Aslında bu filmlerin tutarsızlık göstermesinin üç yolu vardır: Birincisi, bu filmlerin nadiren mali olarak başarılı olması amaçlanır ve birçoğu sübvansiyonlara erişime bağlı "proje" olarak düşünülür. Aslında en büyük ulusal stüdyoların çoğu, hükûmetin mali ve mali teşvikleri olmadan ayakta kalamazlar, bu da demek oluyor ki kalitesiz olarak görülmesine rağmen her yıl ana akım filmler üretilmeye devam edilmelidir. İkincisi, ana akım filmler, izleyiciler arasındaki sürekli değişen zevklere nadiren yanıt verir. Film endüstrisinin küreselleşme eğilimi ve yabancı filmlere artan erişimin sağladığı alternatifler nedeniyle Çinli izleyiciler arasındaki zevkler son yirmi yılda kademeli olarak değişmiştir. Yine de ana akım filmler arasındaki hikâye çizgileri, karakterizasyonlar ve özel efektler son yirmi yılda çok fazla gelişme göstermemiştir ve bu da genel kalitelerinde bir durgunluğa neden olmuştur. Üçüncüsü, hükûmet politikalarının bir sonucu olarak sinema salonları, gişe çekiciliği zayıf olmasına rağmen bu ana akım filmlerin gösterimlerine öncelik vermelidir.

Ana akım filmlerin azalan rekabet gücünü dengelemeye çalışan Çin hükûmeti, sübvansiyonları birincil politika aracı olarak benimsemiştir. Ocak 1991'de, Sinema ve Televizyon Yayınları Dairesi, sektöre devlet sübvansiyonu sağlayacak Giriş Ücreti Yönetiminin Tanımı ve Özel Fonun Kurulmasına İlişkin Duyuru'yu (*Definition of the Entrance Fee Management and the Establishment of the Special Fund*) yayımlamıştır. Özellikle Devlet Konseyi tarafından tanınan stüdyolara, devlete ait dağıtım ve gösterim şirketlerine ve devlete ait sinema salonlarına bu özel fona başvurma hakkını vermiştir. Bunu 1996 yılında mali destek sağlayarak beş yıllık bir süre boyunca her yıl on ana akım filmin yapımını teşvik etmek için hükûmet tarafından yayımlanan "9550 Projesi" izlemiştir. Hükûmet ay-

28 Xuelin Zhou, *Globalization and Contemporary Chinese Cinema*.

rıca tüm filmlerin (yerli veya ithal) elde ettiği gelirin yüzde 5'inin film endüstrisini finanse etmek için kullanılmasına karar veren Ulusal Film Endüstrisi Özel Fonunun Uygulama ve Yönetimi Yönetmeliğini (*Regulations on the Application and the Management of the Special Fund of the National Film Industry*) yayımlamıştır. Bununla birlikte bu sübvansiyonlar kaliteden çok üretim hacmine odaklanmış ve bu nedenle ana akım filmleri daha karlı hale getirmede etkili bir rol oynamamıştır.

2005 sonrasına kadar çekilen ana akım filmlerin o dönemdeki zayıf performansı, başta Hollywood filmleri olmak üzere yabancı filmlerle rekabet karşısında sanayi politikalarının başarısızlığını vurgulamaktadır. Sonuç olarak bu durum sektörde yeni bir reform dalgasını ateşlemiştir. 2011'den itibaren hükûmet, özel işletmelerden fon toplamak amacıyla bir dizi politika yayımlayarak sektöre müdahale etmiştir. Bu önlemlerle özel mali kaynaklar, ana akım filmlerin yapımını destekleyen sektöre akmıştır. Bunu ana akım film üretiminin yılda yirmiden fazla filmle zirveye çıkardığı bir patlama dönemi izlemiştir. Bununla birlikte film üretimi 2012 ile 2015 arasında keskin bir düşüş göstermiş ve 2017'ye kadar üretilen film sayısı ile hem brüt hem de ortalama gelirler arasında çarpıcı bir farklılık ortaya çıkmıştır. Başka bir deyişle ana akım filmlerin azalan üretimi, gelirlerini hiç etkilememiştir. Bu da sübvansiyonların sadece miktar odaklı olarak tahsis edilmesinin etkili bir yaklaşım olmaktan uzak olduğunu göstermektedir.

Ana Akım Filmlerin Geliri

Ana akım filmlerin nicel olarak istikrarlı üretimi, hükümetin teşvik tedbirlerine bağlanabilir ancak bu endüstriyi sağlıklı değerlendirmek için kârlılığına odaklanmak daha doğru olacaktır ki bu, bir endüstrinin mali durumunu analiz etmek için yaygın bir ölçüttür.

Çin'de teorik yapı ile gerçeklik arasındaki bazı farklılıkların açıklığa kavuşturulması gerekmektedir. Birincisi, doğduğundan beri film endüstrisi kamu sektöründe olmuş veya doğrudan hükûmet tarafından desteklenmiştir. Bugünkü durum, politika yapıcıların, ana akım filmlerin karlılığı göz önüne alındığında bu kurguyu değiştirme konusunda isteksiz olmaları ile bağlantılıdır. Özetle Çin hükûmeti sektörü tamamen pazarlamamıştır. İkinci olarak, ana akım filmler geleneksel biçimde insanları eğlendirmek yerine onları "eğitmek" için bir araç olarak kullanılmıştır. Bu geleneksel rol göz önüne alındığında ana akım filmler politika yapıcılar tarafından satılamamış ve bu da yurtdışından gelen rekabet karşısında zorluklara yol açmıştır. Böylece bu şiddetli rekabette ayakta kalabilmek için ana akım filmler özel sermayenin yardımıyla piyasaya adapte olmaya zorlanmıştır.

Üçüncüsü, 1993'ten 2004'e kadar Çinli yetkililer yeni yönergeler yayımlayarak endüstriyi idari prangalarından kurtarmaya karar vermişlerdir. Toplu olarak bu politikalar, film endüstrisinin deregülasyonunu temsil etmiş ve bu nedenle sonraki yıllarda gelirlerde önemli bir artış yaratılmasına yardımcı olmuştur. Ancak bu, 2015 yılına kadar

bu yükseliş eğilimine katkıda bulunmayan ana akım filmlere uygulanmamıştır. Ana akım film yapımcıları, sübvansiyonlar elde etmek için çalışmalarını izleyicinin çıkarlarından çok hükûmet tarafından belirlenen standartlara uyarlamaya çalışmışlardır. Sonuç olarak halkın desteğini alan filmlerin çoğu, Komünist Partinin idealize edilmiş bir imajını tasvir etmeye, ulusun ideolojisini övmeye veya ülkenin kültürünü tanıtmaya meyilli olmuştur. Bu tema odaklı standartlar genellikle film yapımcıları arasındaki yaratıcılığı ve hayal gücünü sınırlandırırken aynı hikâyeler, sınırlı karakterizasyon ve genellikle seyircide yankı uyandırmayan gerçekçi olmayan sahneler ortaya çıkmıştır. Diğer bir deyişle ana akım filmler hükûmetin standartlarına sadık kalsa da Hollywood gişe rekorları kıran filmlerin koyduğu standartları nadiren karşılamışlardır. Bu bağlamda Çin hükûmetinin büyük mali desteğine rağmen 1995'ten 2018'e kadar miktar aşırı kalite yaklaşımı nedeniyle film endüstrisini daha karlı hâle getirmek için neden modernize etmeyi başaramadığını anlamak kolaydır. Fransız film endüstrisinde de benzer bir durum bulunabilir. Kültür Bakanlığı, büyük miktarlarda para tahsis ederek bağımsız filmlerin yapımını desteklemek için her imkâna sahiptir: 2016'da 868 milyon ABD doları sağlanmıştır. Ancak yönetmenlerin son derece kişisel sanatsal vizyonunu yansıtan bu filmler, çoğu kez sinemalarda heyecan ve eğlence arayan seyirciye hitap etmemektedir. Gelecekte, Çin film yatırım ve finansman pazarı aşağıdaki özellikleri sunacaktır:[29]

(1) Film sermayesi yatırım sıcak noktası, yüksek kaliteli İnternet Protokollerinin (IP) ticari değerini derinleştirmeye odaklanacaktır.

(2) Film yatırımının bir sonraki aşaması, yasal hizmetleri, finansal hizmetleri, bilet sistemlerini, özel efekt prodüksiyonunu, sanatçı komisyonculuğunu ve filmle ilgili diğer hizmetleri etkileyecektir.

(3) Tüm film endüstrisi zincirine büyük miktarlarda sermaye yatırılmaya devam edilmektedir.

Çin nüfusunun demografisi, yaşların sınıflandırılmasına göre üç türe ayrılır: 0-14 yaş, 15-64 yaş, 65 yaş ve üstü. Şu anda Çin'in nüfusu hızla yaşlanmakta ve bu da demografik temettülerde azalma, iş gücü sıkıntısı ve kadın ve erkek arasındaki dengesizlik gibi birçok sosyal soruna yol açmaktadır. Çin, bu sosyal sorunları çözmek için 2016'dan beri "kapsamlı ikinci çocuk" politikasını uygulamaktadır.[30] Bu politikaya dayanarak uzmanlar, mevcut politika etkilerinin gelecekte henüz belirginleşmemesine rağmen Çin'in toplam nüfusunun sabit kalacağını ve nüfus yapısının çoğunlukla dengeleneceğini öngörmektedir. Bu, şüphesiz mevcut Çin film pazarının korunmasında ve büyütülmesinde iyi bir faktördür. İnternet teknolojilerinin ve büyük verilerin kullanımı ise film işini ekosistem genelinde aşağıdaki şekillerde dönüştürecek şekilde ayarlanmıştır:[31]

29 Qiao Li, Yanqiu Guan ve Hong Lu, *Development of the Global Film Industry Industrial Competition and Cooperation in the Context of Globalization*, (New York: Routledge, 2021), s. 98.

30 Qiao Li, Yanqiu Guan ve Hong Lu.

31 Po Hou ve Roger Chung, "New Era of China's Film Industry", *Deloitte Perspective*, Cilt 5, 2016, ss. 53-57.

Prodüksiyon ve Dağıtım: Bazı yüksek kaliteli senaryolar dışında film yapımı ve prodüksiyon, pazar talebine göre daha fazla yönlendirilecektir. İçerik ve yaratıcı personel seçme hakkı, aşamalı olarak yapımcılar ve yönetmenlerden sinemaseverlere geçecektir. Daha fazla film IP'si internet kreasyonlarına dayanacaktır. Yatırım ve prodüksiyon kararları, sinemayı izleyenlerin İnternet ve sosyal ağlardan alınan içerik, aktörler vb. Tercihlerine ilişkin verilere dayanacak ve böylece daha kesin pazar konumlandırma ve gişe tahminleri ve daha yüksek yatırım getirileri elde edilecek.

Pazarlama: Yeni medya kullanıcılarına ilişkin veriler, filmlerin hassas pazarlamasını mümkün kılar. Yeni filmlerin büyük ölçekli pazarlanması ve tanıtımı için posterler ve fragmanlar gibi geleneksel pazarlama yöntemleri yeterli değildir. Film içeriğini hedef kitleyle eşleştiren film pazarlamasında yeni medya teknolojileri kullanılmakta ve gişe kazançlarını artıracak pazarlama stratejilerinin ayarlanması için izleyicilerin tercihlerine ilişkin geri bildirimleri kullanılmaktadır.

Çevrim İçi Biletleme: İnternetin film endüstrisinde getirdiği bir diğer değişiklik, çevrimiçi biletlemenin geleneksel bilet kanallarını altüst etmesidir. Çevrim içi bilet satışları, 2015 yılının ilk çeyreğinde toplam bilet satışlarının %63'ünü oluşturuyordu. Çevrim içi bilet platformları büyük etkiye sahip ve ilgili pazarlama, film tüketimini artırmak ve film endüstrisi ile interneti entegre etmeye yardımcı olmak için film endüstrisine girmek için çok önemlidir. Online bilet sektörü, diğerleri arasında Meituan, Gewara, Wepiao, Taobao filmi ve Dianping gibi birçok rakibi kendine çekmiştir. Ek olarak çevrim içi bilet platformları film izleme deneyimini kolaylaştırmıştır.

KADİFE ELDİVEN İÇİNDEKİ DEMİR YUMRUK: SİNEMA

Propaganda öncüsü Edward Bernays, propagandayı "halkın bir işletme, fikir veya grupla ilişkilerini etkilemek için olaylar yaratmaya veya şekillendirmeye yönelik tutarlı ve kalıcı bir çaba" olarak tanımlar[32]. Bernays'in çalışması, medya yoluyla propagandanın I. Dünya Savaşı'ndan sonra Amerikan stratejisinin önemli bir parçası olduğunu göstermektedir. Bu propaganda, ABD hükûmetinin propaganda kolu olarak hareket eden Kamu Bilgilendirme Komitesi (*Committee on Public Information* / CPI) tarafından kullanılmıştır. CPI'nin amacı, Amerikan halkının savaşı desteklemesini sağlamak olarak özetlenebilir. CPI propaganda modeli; gazeteler, telgraflar, filmler, posterler ve radyo dâhil olmak üzere tüm medyayı ilk kullanan modeldir. CPI ayrıca "dört dakikalık adamlar" olarak bilinen 75.000 kişiye sahipti.[33] Bu gönüllüler, topluluklarındaki sosyal etkinliklere katıldılar ve çoğu insanın ortalama dikkat süresi olan dört dakikalık konuşmalar yaparak savaşı desteklemişlerdir.

32 Edward Bernays, *Propaganda* (New York: IG Publishing, 2005), ss. 52-58.

33 Thomas Flemming, *The Illusion of Victory: America in World War I* (New York: Basic Books, 2003), s. 117.

Harold Lasswell ise I. Dünya Savaşı'ndan çıkarılan derslerden birinin, savaşın askeri, ekonomik ve propaganda yoluyla yapılması gerektiği olduğunu söyler. Propagandanın amacı düşmanın kafasını karıştırmaktır.[34] Lasswell'in aksine Brady'nin çalışması Çin propagandasının Çin halkının komünist gündeme yönelik düşüncelerini etkilemek için kullanıldığını göstermiştir. Aynı zamanda Çin düşmanlarının ideolojik inançlarına da karşı çıkmaktadır[35]. Buradan hareketle yumuşak güç kavramına değinmek yerinde olacaktır. Yumuşak gücün kavramsal ve politik anlayışı, ulusal gücün unsurlarını tanımlayan Hans J. Morgenthau'nun 19. yüzyıl araştırmalarından kaynaklanmaktadır.[36] Siyaset bilimciler bu terimi 1990'da kullanmaya başlamışlardır. Nye, "yumuşak gücü" bir ulusun siyasi değerler, dış politika ve kültür aracılığıyla etkileme yeteneği olarak tanımlar.[37] Nye; Morgenthau ve Knorr'un bıraktığı yerden devam etmekle kalmamış, bu terimi kavramsallaştırmıştır. Bu nedenle Nye, yumuşak gücün babası olarak bilinir.[38] Nye, yumuşak gücü zorlamadan ziyade çekim yoluyla istediğinizi elde etme yeteneği olarak da açıklar.[39]

Spesifik olarak yumuşak gücün üç temel kaynağı vardır. Kültür, politik değerler ve dış politika, ekonomik ve teknolojik güç ise sert güç kaynakları olarak tanımlanır. Nye ayrıca yumuşak gücün güvenilirliğe dayandığını belirtir, bilginin propaganda olduğundan şüpheleniliyorsa güvenilirliğinin yanı sıra yumuşak güç etkisi yaratma potansiyeli de kaybolur.[40] Uluslararası cephede yumuşak gücün, devletin "Çin tehdit teorisini çürütme" ve Çin'in kalkınması için istikrarlı ve barışçıl bir uluslararası ortam sağlama girişimleri için önemli olduğu düşünülmektedir. Geçtiğimiz yirmi yıl boyunca Çin'in askerî, ekonomik ve politik gücünün hızlı büyümesi, uluslararası politikadaki gerilimleri şiddetlendirmiştir. Pek çok uluslararası ilişkiler analisti, Çin'in yükselişinin mevcut küresel jeopolitik ortamda güç dengesini bozabileceğine ve özellikle ABD'ye meydan okuyabileceğine inanmaktadır. Örneğin siyaset bilimci John Mearsheimer, *The Tragedy of Great Power Politics* adlı kitabında[41] Çin'in istikrar bozucu bir güç olarak ortaya çıkmasıyla 2020 yılına kadar büyük bir savaş potansiyeli olduğunu savunmuştur. Dahası bilim adamları, Çinli liderlerin, Çin Komünist Partisinin (ÇKP) iktidar konumuna zarar verebilecek ve iç istikrarı bozabilecek birçok dâhilî sosyal meseleyle başa çıkmak için aşırı baskı altında olduklarını iddia

34 Harold D. Lasswell, *Propaganda Technique in the World War*, (London: Kegan, Paul, Trench, Trubner & Co, 1938), s. 214.

35 Anne-Marie Brady, *Marketing Dictatorship: Propaganda and Thought Work in Contemporary China*, (Lanham, Md: Rowman & Littlefield, 2008), s. 139.

36 Hans Joachim Morgenthau and Kenneth Winfred Thompson, *Politics among Nations: The Struggle for Power and Peace*, 6th ed. (New York: Random House, 1985), s. 5.

37 Joseph S Nye, *Bound to Lead: The Changing Nature of American Power* (New York: Basic Books, 2016), s. 31.

38 "Father of 'Soft Power' Tours the Region", *South China Morning Post*, December 9, 2013. (Erişim Tarihi 4.5.2022)

39 Joseph S. Nye, "Soft Power: The Means to Success in World Politics," *Foreign Affairs*, 2004, s. 70-75.

40 Y. Yang, "Film Policy, the Chinese Government and Soft Power", *New Cinemas: Journal of Contemporary Film*, 14 (1), 2016, s. 1.

41 John J. Mearsheimer, The Tragedy of Great Power Politics, (New York: W.W. Norton, 2001).

etmişlerdir. Bunlar, Çin'in hızlı endüstriyel gelişimi ile ilgili olarak zenginlik ve çevresel tahribattaki aşırı eşitsizlikleri içerir. Dolayısıyla yumuşak güç fikri, Çinli yönetici elitlere bir şemsiye kavramı sağlamak, Çin'de sosyal istikrarı sürdürmek için hükûmetin yurt dışındaki yükselişiyle ilgili korkuları hafifletmek için stratejik olarak araçsallaştırılabileceğini düşündüğü uygun talepler ve talimatlar dizisi sağlamak için doğru zamanda ortaya çıkmıştır. Eski Başkan Hu Jintao ve halefi Xin Jinping de dâhil olmak üzere Çinli liderler, Çin'in devlet idaresinde yumuşak gücün oynayacağı role büyük önem vermişlerdir.

21. yüzyılın başından bu yana Çin film pazarı, liberalleşmiş ekonomiden ve hane halkı gelirindeki artıştan katlanarak yararlanarak gelişmiştir. Bu dönemde Çin hükûmeti, film endüstrisinin sadece rejime hizmet etmek yerine ulusal ekonominin genişlemesinde temel bir rol oynadığını fark etmiştir. Su (2010), piyasa güçlerini ve küresel sermayeyi devlet mekanizmasına dâhil ederek devletin gelişen film endüstrisi içindeki otoriter gücünü etkin bir şekilde güçlendirdiğini öne sürmektedir.[42] Su, yumuşak gücün bu Çince versiyonunun dört temel unsurdan oluştuğunu savunur: (1) Marksizmi, "Çin karakterli sosyalizmi", vatanseverliği ve kolektivizmi vurgulayan sosyalist temel değer sistemi, (2) uyumlu bir kültür ve dürüstlük ve bütünlüğe dayalı ahlaki açıdan neşelendiren bir toplum; (3) geleneksel Çin kültürünün kutlanması ve "tüm Çin ulusunun genel olarak tanımladığı manevi bir yuva"yı teşvik etme arzusu ve (4) kültürün yeniliği ve kültürel üretim gücünün serbestleştirilmesi.

Yumuşak gücün kaynakları içinde bir ülkenin kültürünün, politik ideallerinin ve politikalarının çekiciliği de vardır ki kültürü kitleleri etkilemek için kullanma fikri yeni değildir. The Prince'de Niccolo Machiavelli, bir ulusun sert güç yaklaşımlarından daha zor olan yumuşak güç yaklaşımlarını birleştirme mücadelesinin karmaşıklığını göstermektedir.[43] Machiavelli, "*Korkulmaktan daha çok sevilmek mi, yoksa sevmekten daha çok korkulmak mı daha iyidir*?" diye sorar. Ona göre bir yönetimden hem korkulmalı hem de o yönetim sevilmelidir ancak ikisinin birlikte gitmesi zor olduğundan korkulmak sevilmekten çok daha güvenlidir. Aynı çizgide Nye yumuşak güç ve sert gücün birleşiminin, başarılı ülkeler ile geride kalanlar arasındaki fark olduğuna inanır.[44] Buna karşılık Joshua Kurlantzick, ekonomik güç ve yumuşak gücün birleşiminin başarılı uluslar yarattığına söyler.[45] Kurlantzick, Çin'in yatırımları, yardımları ve resmî diplomasiyi kullanarak daha geniş bir yumuşak güç fikrine sahip olduğunu savunmaktadır.[46] Walker ve Ludwig ise Çin'in yumuşak güç yoluyla

42 W. Su, "New Strategies of China's Film Industry as Soft Power", *Global Media and Communication,* Cilt: 6, Sayı: 3, 2010, s. 317.

43 Niccolò Machiavelli, *The Prince*, 2nd ed. (Chicago, IL: University of Chicago Press, 1998), s. 60-64.

44 Joseph S. Nye, "Limits of American Power", *Political Science Quarterly,Cilt* 131, Sayı 2, 2016, ss. 267-268.

45 Joshua Kurlantzick, "China's Charm: Implications of Chinese Soft Power" (Policy paper, Carnegie Endowment for International Peace, 2006), 1, Erişim Adresi: http://carnegieendowment.org/files/PB_47_FINAL.pdf. (Erişim Tarihi 5.4.2021)

46 Kurlantzick, 2006, s.1.

kamuoyunu şekillendirmek için harcadığı milyarlarca doların aslında keskin bir güç olduğunu çünkü otoriter etkinin esas olarak çekim hatta ikna ile ilgili olmadığını, bunun yerine Çin'in dikkat dağıtma ve manipülasyona odaklandığını söylerler.[47]

Yurt içi film pazarının etkileyici büyümesinin yanı sıra son yıllarda Çin, filmlerini ve medya ürünlerini denizaşırı pazarlarda kültür dışarı çıkma (zouchuqu) politikası altında tanıtmıştır. ABD filmlerinin ve televizyon şovlarının sahip olduğu yumuşak gücü kabul ederek dünya görüşünü ihraç etme girişimlerini hızlandırmak Çin için bir öncelik haline gelmiştir.[48] Kısacası Çinli film yapımcıları ve film endüstrisini denetleyen Çin hükûmet grupları, film ve hikâye anlatmanın Çin halkını ve kültürünü dış dünyaya tanıtmak için güçlü bir araç olabileceğine inanmaktadırlar.

Anlatısal bakış açısı ile incelendiğinde Çin filmleri tipik olarak uzun diyalog sekansları, uzun sessizlikler ve fotoğraflar ile karakterize edilir. Batılı izleryici katarsise yükselmeye ve çözülmeye odaklandığı için bu anlatıya çok da alışkın değildir. Örneğin gişe rekoru kıran 2011 tarihli Zhang Yimou filmi *The Flowers of War*, Batı'ya çok yakın bir tarz kullanarak ve ana karakter olarak Oscar ödüllü aktör Christian Bale'i seçerek uluslararası izleyicinin beğenisini karşılamaya çalışmıştır. Estetik açıdan bakıldığında film ünlü Çinli yönetmenin sanatsal evrimini yansıtsa da özenle oluşturulmuş kareler, karakterlerin duygularını analiz etmek için sabırla kullanılan yakın çekimler, içsel devinimi vurgulamak için gölgelerin varlığı, belirsizlik ve klostrofobi atmosferi, uzun sessizlikler Batı anlatısı ile harmanlanmıştır.

Uzun diyalogların yanı sıra anlatıdaki mizah ögesi, Çin filmlerini yabancı izleyiciler için zorlaştıran bir diğer unsurdur. Çinliler, Hollywood'un küresel başarısının ana kültürel nedenlerinin çok kültürlülük ve evrensellik olduğu konusunda hemfikirdir. Bu nedenle Çin filmlerinin başarısının anahtarlarından birinin evrensel olarak çekici temaların benimsenmesi, yaşam ve ölüm, sevgi, nefret, insanlık, doğa, savaş, barış gibi insanoğlunun ortak endişelerinin filmlere yansıtılması gerektiği sık sık vurgulanmaktadır.

Küresel bir stratejinin başarısı, istikrarlı bir dağıtım sistemine bağlıdır ve Hollywood'un dağıtım ve gösterim konusundaki çabası, küresel film endüstrisindeki hâkimiyetine büyük ölçüde katkıda bulunmuştur. Distribütörün sahip olduğu temel rol hem tüketicilere (pazarlama, promosyon, markalaşma ve konumlandırma yoluyla) hem de yatırımcılara yönelik bilgi akışını kontrol etmesinden kaynaklanmaktadır. Bu rol, küresel ve yerel olanı birbirine bağladığı ve önemli kültürel, ekonomik ve politik çıkarımlara yol açtığı için küresel ekonomide özellikle önemlidir. Bu açıdan bakıldığında şu anda Hollywood büyükleri-

47 Christopher Walker ve Jessica Ludwig, "The Meaning of Sharp Power", *Foreign Affairs*, Kasım 16, 2017, Erişim Adresi: https://www.foreignaffairs.com/articles/china/2017-11-16/meaning-sharp-power (Erişim Tarihi 5.4.2021)

48 Vincenzo De Masi, "To Live or to Die- The Struggle of Chinese Film Productions' International Approaching" *Chen Chwen, Chwen; De Masi, Vincenzo; Negro, Gian Luigi; Zhang, Zhan içinde, Chinese Culture on the World Stage.* (Hong Kong: The Chinese University Press, 2012), ss. 20-23.

nin hâkim olduğu bir dağıtım ve sergileme sisteminde Çin filmlerinin uluslararası (Batılı) izleyicilere yaklaştıklarında neden engellerle karşılaştıkları anlaşılabilir. Dahası, Çin denizaşırı dağıtım kanallarından yoksundur ve mevcut kanalların batılı kitlenin çoğunluğu üzerinde az etkisi vardır. Bu engellerin üstesinden gelmek için Çin hükûmeti iki paralel strateji benimsemiştir. Birincisi, Çin filmlerinin dış pazarlara girişini kolaylaştırmayı amaçlayan özel organizasyonlar oluşturmaktır. Bunlardan biri, 1990'ların sonlarında Çin filmlerini, denizaşırı ülkelerde tanıtmak ve dağıtmak amacıyla kurulan, SARFT kontrolündeki China Film Group Corporation'a bağlı, devlet tarafından işletilen China Film Export & Import Corporation'dır. Diğeri ise 2010 yılında Kuzey Amerika, Yeni Zelanda ve Avustralya'da Çince filmleri tanıtmak ve dağıtmak için kurulan bir Çin-Avustralya ortak girişimi olan China Lion Entertainment'tır.

Çin yapımları, uluslararası izleyici kitlesini kazanmaya çalışırken Çin filmlerinin dünya çapında farkındalığını ve itibarını engelleyen "siyasi çıkarımlar" nedeniyle garip bir siyasi ikilemle karşı karşıya kalmaktadır. Bu bakış açısı ile Zhang Yimou'nun son yapımı *Flowers of War*[49], politik faktörlerin Çin filmlerinin denizaşırı pazarlara girmesini nasıl engellediğine dair ilginç bilgiler sunmaktadır. Bu siyasi ikilem, Beşinci Nesil yönetmenlerin ilk filmlerini ve yeraltı yapımlarını (Altıncı Nesil yönetmenler) farklı modellerle de olsa yurt dışına çıkardıklarında da gözlemlendiğinden Çin filmleri için yeni bir durum değildir.

SON SÖZ

Çin filmlerinin uluslararası pazarlara girişini engelleyen üç ana engel kategorisi, kültürel/sanatsal, ekonomik ve politik engellerdir. Filmlerin -ve genel olarak medya ürünlerininbir özelliği, uluslararası sınırların ötesinde ticaret yaptıklarında kültürel bir indirimden muzdarip olmalarıdır.[50] Kültür indirimi, bir bölgenin veya kültürün izleyicileri, ithal edilen kültürel malların içeriğini, temalarını veya değerlerini, farklı bir kültüre veya dile sahip oldukları için veya başka faktörler nedeniyle anlamakta veya bunlarla özdeşleşmekte zorlandıklarında müdahale eder (örneğin kötü çeviri ve dublaj, yabancı filmlerin anlaşılmasını tehlikeye atabilir). Kültürel değerler ve sosyal normlardaki farklılıklar, yabancı filmlerin yerel izleyici için çekiciliğini de azaltabilir. Bu farklılıklar aynı zamanda yerel filmlere özgü kültürel değerleri yansıtan anlatı veya hikâye anlatımı gibi teknik yönleri de içerir. Kültürel indirim, önemli olduğunda dış pazarda gelir yaratma potansiyelini azaltır ve dolayısıyla ticareti engeller. Çin sinema endüstrisi için göz önünde bulundurulması gereken temel göstergeler bunlardır.

49 *Flowers of War*, Çin ana karasında birkaç rekora imza atmıştır: En yüksek bütçeye sahip film (94 milyon dolar), büyük bir Hollywood yıldızının oynadığı ilk Çin filmi ve diyalogların %40'ının İngilizce olduğu bir Çin hikâyesidir.

50 Keith Acheson, "Colin George Hoskins, Stuart McFadyen, and Adam Finn: 1998, Global Television and Film: An Introduction to the Economics of the Business," *Journal of Cultural Economics*, Springer; The Association for Cultural Economics International, Cilt: 24, Sayı: 4, 2000, s. 337.

Bunlara rağmen Çin sinemasına canlılık kazandırabilecek bazı olumlu faktörler de vardır. Her şeyden önce Çin filmleri bol miktarda ulusal kültürel kaynağa sahiptir. Çin, 5000 yıldan fazla kayıtlı tarihe ve oldukça gelişmiş bir medeniyete sahip eski bir ülkedir. Film yapımcıları, tarihî kaynaklardan her türlü malzeme ve hikâyeyi seçebilir, bunları yurt içi ve yurt dışında daha fazla izleyici çekmek için mükemmel filmlere dönüştürebilir. Amerikalı film yapımcıları bu konuda her zaman iyi iş çıkarmışlardır ve diğer ülkelerden olanlar da dâhil olmak üzere efsanelerden gelen filmleri uyarlama konusunda başarılılardır. *Mulan* (Disney, 1998) ve *Kung Fu Panda* (Disney, 2008), Çin folklorundan uyarlanmıştır. Çinli film yapımcıları, uluslararası düzeyde beğenilen filmler yapmak için böylesine zengin bir kaynak tabanına sahip olmanın verdiği avantajla Amerikalı meslektaşlarından çok şey öğrenebilirler.

İkincisi, Çin filmlerinin şehirlerin büyümesinden kaynaklanan büyük bir pazar talebi vardır. Kentleşmenin hızlanması ve eğitimin artmasıyla birlikte giderek daha fazla insan, tüketim için en önemli kültürel ürün olarak sinema filmlerini seçmek istiyor ve bu da yerli film pazarını teşvik etmek için büyük bir itici güçtür.

Üçüncüsü, Çin uzun vadeli rekabet için bol miktarda yetenek kaynağına sahiptir. Ülkede yaklaşık 1000 film yapım kurumu vardır ve üç milyondan fazla insan doğrudan film endüstrisine dâhildir. Film endüstrisine daha nitelikli personel yetiştirmek için Çin Film Grubu Şirketi, bazı üniversitelerle ortaklaşa olarak 2010 yılında Çin Film Yetenek Programı'nı başlatmıştır. Bu program; toplu bir eğitim üssü, bir Çin film yetenek değişimi veri tabanı ve bir kısa film yapımından oluşmaktadır. Yarışma ve filmde çalışanlar için profesyonel akreditasyon ve film endüstrisinde pratik eğitim ve çalışma için öğrencilere sayısız fırsat sağlayacaktır.

Tarihî süreç incelediğinde görülür ki Çin film endüstrisi, oldukça merkezîleştirilmiş bir endüstriden hibrit bir endüstriye dönüşmüştür: Endüstri sıkı bir şekilde düzenlenmiş bir yönetişim çerçevesi içinde hem parti ideolojisi hem de pazar talepleri altında faaliyet göstermektedir. Parti, genel olarak kültür ve özel olarak film endüstrisi üzerinde sıkı bir hâkimiyet sürdürürken Çin film endüstrisi içinde iç pazardaki rekabeti güçlendirmeyi başarmıştır. Kültürel endüstrileri kolaylaştırmaya yönelik diğer ulusal modellerin aksine kanıtlar, Çin'in bir sansür mekanizması kullandığı için tipik bir mühendis devlet olduğunu göstermiştir.

Çin ve Amerikan filmleri arasında genişleyen bir uçurum olduğunu da söyleyebiliriz. Bunun ilk sebebi, Çin film endüstrisindeki yenilik eksikliğidir. Bir sanat biçimi olarak sinema, yaratıcılık ve yenilik gerektirir. Konfüçyüsçülükten kaynaklanan Çin kültürü, yeniliği teşvik etmez ancak taklit etmeyi ve geleneğin sürdürülmesini vurgular. Çin'de Konfüçyüs'ün öğrencileri tarafından derlenen ünlü bir kitap olan *Analog*, Konfüçyüs'ün "Babanızın ölümünden sonraki üç yıl içinde yolunu değiştirmeseniz iyi olur." sözü üzerine

kurulmuşturi[51] Bu muhafazakâr Konfüçyüsçü kültür, Çin halkı üzerinde düşünme biçimleri, davranış kalıpları ve ulusal zihniyet gibi birçok yönden büyük bir etki yaratmıştır. Bunun yanında film yapımındaki modası geçmiş teknoloji, Çin sinemasının yavaş gelişmesine neden olmuştur. Çin'de uzun süre filmler, toplum ve hükûmet politikası hakkında olumlu fikirlerin yayılması için üretilmiştir ve bu nedenle film yapımcıları, teknik yeniliği göz ardı ederek filmin ideolojik anlamına büyük önem vermişlerdir. Bu nedenle bazı Çin filmleri özel efektler yapmak için yabancı profesyonelleri kullanmak zorunda kalmışlardır.

Üçüncüsü, Çin'de film yönetim sistemi film pratiğiyle uyumlu değildir. Çin'de film endüstrisine hem Radyo, Film ve Televizyon Devlet İdaresi (*State Administration of Radio, Film and Television* / SARFT) hem de Kültür Bakanlığı düzenlemeler yapmaktadır. SARFT, birçok işleve sahiptir; politika yapıcı, üretim sorumlusu, içerik ve pazar denetçisidir. Bununla birlikte bir idari departmanın her şeyi halletmesi zordur ve aşırı güç konsantrasyonu, Çin film endüstrisinin uzun vadede sağlıklı gelişimi için iyi değildir.[52]

Milenyumdan önce Çin'de sinema nadiren bir sanat formu olarak görülüyor ve bir meta olarak algılanmıyordu. Bunun nedeni, hükûmetin sinema endüstrisindeki baskın rolü ve etkisiydi. Peng Jixiang, 1949'dan önce çoğu Çin filminin devletin hizmetinde kullanılan bir propaganda kanalı olarak işlev gördüğünü öne sürer.[53] 1949'dan 1976'ya kadar filmler esas olarak eğitim amaçlı üretilmiştir ve vatandaşlarına Çin komünizmi ideolojisini aşılamışlardır. Komünizm sonrası ekonomik reformların ilk yıllarında bile Çin'i küresel pazara açtıktan sonra nispeten liberal ve reformu düşünen bir adam olan Devlet Başkanı Deng Xiaoping, sinemanın siyasi rejimi desteklemek için bir propaganda aracı olarak önemini vurgulamaya devam etmiştir.[54]

Bu çalışmada, Çin'in yumuşak güç stratejileri çerçevesinde Çin filmlerinin uluslararası alanda başarılı olmasını engelleyebilecek ana faktörler Çin sinema tarihi ile birleştirilerek tartışılmıştır. Bu değerlendirme sırasında karşımıza çıkan kültür indirimi kavramı, yalnızca filmi takdir etmek için gereken arka plan bilgisi nedeniyle değil, aynı zamanda hikâyenin izleyiciye anlatılma şekli nedeniyle de ana engellerden biridir. Sanatsal bir bakış açısı ile Çin filmleri, özellikle Çin tarihi ile ilgili filmlerde diyaloğa düşkündür. Batılı izleyiciler için ise bu tekniği anlamak zordur çünkü Hollywood anlatısı genellikle devinime dayanır.

Çinli film yapımcıları, film yapımına ne kadar çok uluslararası faktör dâhil ederlerse o kadar uluslararası kabul kazanacaklarına inandıklarında da bir tuzağa düşmektelerdir

51 Li Huiqun, "Opportunities and Challenges of Gobalization for the Chinese Film Industry", *Global Media and Communication*, 1742-7665, Cilt: 6, Sayı: 3, 2010, s. 323.

52 Li Huiqun, "Opportunities and Challenges of Globalization for the Chinese Film Industry"

53 W. Peng, *China, Film Coproduction and Soft Power Competition, (*Queensland University of Technology, QUT Press, 2015), ss. 108-110.

54 W. Peng, *China, Film Coproduction and Soft Power Competition*.

çünkü uluslararası izleyiciler Çin filmlerini (tüm özgün kültürlerde olduğu gibi) uluslararası bir hibridizasyon ile değil, Çin bağlamında görmek istemektelerdir. Batılı dağıtımcıların, halkla ilişkiler şirketlerinin ve yabancı ortak yapımcıların katılımı, Çin filmlerine, küresel pazarlama stratejilerine rehberlik etmek için Batı pazarını daha iyi tanımada pratik bir avantaj sağlayabilir ancak dikkatli bir siyasi bilgi paketine de ihtiyaç vardır çünkü Çin filmleri söz konusu olduğunda "*Her şey politiktir ve hiçbir şey aynı anda politik değildir. Politika her yerdedir ve yine de her an kendisini altüst eder.*"[55]

KAYNAKLAR

Acheson, Keith, "Colin George Hoskins, Stuart McFadyen, and Adam Finn: 1998, Global Television and Film: An Introduction to the Economics of the Business," Journal of Cultural Economics, Springer; The Association for Cultural Economics International, vol. 24(4), 2000, ss. 337-340.

Allen, Scott, "A Perspective of Economic Geography", *Journal of Economic Geography*, 4, (5), 2004, ss. 479-499.

Aranburu, Ainhoa Marzol,"The Film Industry in China: Past and Present**",** *Journal of Evolutionary Studies in Business* Volume 2, Sayı 1, 2017.

Bernays, Edward, *Propaganda,* (New York: IG Publishing, 2005).

Brady, Anne-Marie, *Marketing Dictatorship: Propaganda and Thought Work in Contemporary China*. (Lanham, Md: Rowman & Littlefield, 2008).

Chen, X. ve Liu, K. & Shi, A., The Mysterious Other: Postpolitics in Chinese Film, Boundary 2, 24 (3), 1997, ss. 123-141.

China to Spend More on Children's Movies, Cartoons, Xinhua News Agency, 1 Haziran 2004 http://service.china.org.cn. (E.T. 2.4.2021).

Christopherson, Susan, "Behind the Scenes: How Transnational Firms are Constructing a New International Division of Labor in Media Work", *Geoforum*, Volume 37, Issue 5, 2006, ss. 739-751.

Dicken, Peter, *Global Shift: Transforming the World Economy*, Third Edition, (London: Paul Chapman, 1998).

Duan, Y. ve Wang,X., "An Emperical Analysis on the Factors Impinging on Export Trade of China's Film", *Journal of Xi'an University of Finance and Economics, 28* (3), 6, 2015, ss. 53-58.

Flemming, Thomas, *The Illusion of Victory: America in World War I* (New York: Basic Books, 2003).

Hou, Po ve Chung, Roger, "New Era of China's Film Industry", *Deloitte Perspective*, Volume 5, 2016, ss. 53-57.

Huang, Dequan, "Dianying Chudao Shanghai Kao (Research on the Films Shown in Shanghai for the First Time)." *Dianying Yishu (Film Art)* 3, 2007, ss. 102-109.

Huiqun, Li, "Opportunities and Challenges of Globalization for the Chinese Film Industry", *Global Media and Communication*, 1742-7665, 6:3, 2010.

"Father of 'Soft Power' Tours the Region," *South China Morning Post*, 9 Aralık, 2013. (E.T. 5.4.2021)

Giddens, A., *The Consequences of Modernity*, (Cambridge: Polity Press, 1990).

Gu, Jianchen, *The Development History of Chinese Cinema,* (Nanjing: Zhongguo Jiaoyu Dianying Xiehui, 1934).

Hu, Jirong, *ZhongGuo Zaoqi Diangying Shi 1896-1937 (The Early History of Chinese Cinema 1896-1937)* (Shanghai: Shanghai People Publishing House, 2010).

55 Chen, X. & Liu, K. & Shi, A. "The Mysterious Other: Postpolitics in Chinese Film", *Boundary* 2, Cilt: 24, Sayı: 3, 1997.

Iwabuchi, Koichi, ed. *Feeling Asian Modernities: Transnational Consumption of Japanese TV Dramas*. Hong Kong University Press, 2004. http://www.jstor.org/stable/j.ctt2jc5b9. (E.T. 20.4.2021).

Lu, X. ve Ye, Y., *The concept of Chinese Film: a theoretical exploration level, (*Beijing: New Trend of Contemporary Film, 2005).

Keane, Michael, "From Made in China to Created in China", *International Journal of Cultural Studies* 9, Sayı: 3, 2006, ss. 285-296.

Kurlantzick, Joshua, "China's Charm: Implications of Chinese Soft Power" (Policy paper, Carnegie

Endowment for International Peace, 2006), 1, http://carnegieendowment.org/files/PB_47_FINAL.pdf. (E.T. 5.4.2021).

Li, Qiao, Guan, Yanqiu ve Lu, Hong, *Development of the Global Film Industry Industrial Competition and Cooperation in the Context of Globalization*, (New York: Routledge, 2021).

Lasswell, Harold D, *Propaganda technique in the world war*, (London: Kegan, Paul, Trench, Trubner & Co., 1938).

Machiavelli, Niccolò, *The Prince*, 2nd ed. (Chicago, IL: University of Chicago Press, 1998).

Masi, Vincenzo De, " To Live or to Die- The Struggle of Chinese Film Productions' International Approaching" Chen Chwen, Chwen; De Masi, Vincenzo; Negro, Gian Luigi; Zhang, Zhan içinde, Chinese Culture on the World Stage. Hong Kong: The Chinese University Press, Hong Kong, 2012, ss. 20-23.

Mearsheimer, John J., *The Tragedy of Great Power Politics,* (New York: W.W. Norton, 2001).

Merz, Charles, "When the Movies Go Abroad," *Harper's Monthly Magazine* 152, 1926.

Morgenthau, Hans Joachim ve Thompson, Kenneth Winfred, *Politics among Nations: The Struggle for Power and Peace*, 6th ed. (New York: Random House, 1985).

Nye, Joseph S., "Soft Power: The Means to Success in World Politics," *Foreign Affairs*, 2004, ss. 70-75.

Nye, Joseph S, *Bound to Lead: The Changing Nature of American Power,* (New York: Basic Books, 2016).

Nye, Joseph S., "Limits of American Power", *Political Science Quarterly, 131*, Sayı: 2, 2016.

Peng, W., *China, Film Coproduction and Soft Power Competition, (*Queensland University of Technology, QUT Press, 2015).

Rao, Shuguan, Dianying, Zhongguo ve Shi, Shichang Fazhan, "*The Development History of Chinese Film Market)*. Beijing: Zhongguo Dianying Chubanshe, 2009, ss. 30-45.

Schumpeter, J., *Capitalism, Socialism, and Democracy*, (New York: Harper & Bros., 1942).

Seabury, William, *Motion Picture Problems: The Cinema and the League of Nations*. (New York: Avondale Press, 1929) Zhiwei Xiao içinde, "American Films in China Prior to 1950" *Art, Politics, and Commerce in Chinese Cinema*, editör Ying Zhu ve Stanley Rosen, (Hong Kong: Hong Kong University Press, 2010), ss. 55-69.

Su, W., "New Strategies of China's Film Industry as Soft Power", *Global Media and Communication, 6*(3), 2010.

"The Information Network for China, PRC Ministry/Commission Profile", SARFT, China Online, www. chinaonline.com/refer/ministry_profiles/SARFT1.asp. (E.T. 2.4.2021).

"The Wolf at the Door": Hollywood and the Film Market in China from 1994-2000, Eric J. Heikkila ve Rafael Pizarro içinde, ed., *Southern California in the World and the World in Southern Californi*a (Greenwood Publishing Group, forthcoming), Stanley Rosen, Department of Political Science, University of Southern California, www.asianfilms.org. (E.T. 2.4.2021).

TV Movies Start Leaving their Mark, China Daily, 3 Haziran 2004, http://service.china.org.cn. (E.T. 2.4.2021)

Vincenzo, De Masi, "To Live or to Die- The Struggle of Chinese Film Productions' International Approaching". Chen Chwen, Chwen; De Masi, Vincenzo; Negro, Gian Luigi; Zhang, Zhan içinde. Chinese Culture on the World Stage. (Hong Kong: The Chinese University Press, 2012).

Walker, Christopher ve Ludwig, Jessica, "The Meaning of Sharp Power," *Foreign Affairs*, 16 Kasım, 2017, https://www.foreignaffairs.com/articles/china/2017-11-16/meaning-sharp-power (E.T. 5.4.2021).

Xuelin, Zhou, *Globalization and Contemporary Chinese Cinema*, (California: Palgrave MacMillan, 2017).

Yang,Y., "Film Policy, the Chinese Government and Soft Power", *New Cinemas: Journal of Contemporary Film*, 14 (1), 2016.

Zizhong, Zhao, *Fukan Zhongguo dianying chanye* [*An Overview of the Chinese Film Industry*], s. 4'ten aktaran *Hollywood, Globalisation and Film Markets in Asia: Lessons for China?,* Stanley Rosen, University of Southern California, www.asianfilms.org (E.T. 2.4.2021).

Zou, C. ve Yin, X., "Analysis on Cultural Discount Phenomenon in Export Trade of Film Industry in China", *Research on Financial Theory* (2), 2013, ss. 82-86.

ÇİN HALK CUMHURİYETİ'NİN TERÖRLE MÜCADELE POLİTİKASI

Dr. Öğr. Üyesi Savaş Biçer

Özet

11 Eylül'de, Amerika Birleşik Devletleri'nde terörist saldırılarından sonra Çin Halk Cumhuriyeti'nin ilk tepkilerinden biri, terörizm konusundaki kanun ve yönetmeliklerini kuvvetlendirici düzenlemeler yapmaya başlamak olmuştur. Bu kapsamda Çin, Aralık 2001'de mevcut ceza kanununu, terörist faaliyetlerin finansmanı da dâhil olmak üzere on ek terör suçunu içerecek şekilde değiştirmiş ve bunlara ilişkin cezaları artırmıştır.

Çin Halk Cumhuriyeti Devlet Konseyi Basın Bilgi Ofisi Ekim 2015'te Pekin'in etnik birliği güçlendirmeyi ve daha adil ekonomik büyümeyi teşvik etmeyi amaçlayan politikalarını açıklayan bir beyaz kitap yayımlamıştır. Çin Halk Cumhuriyeti'nin Aralık 2015 Terörle Mücadele Yasası, kısmen de olsa Çin'in en ayrıntılı terörizm tanımını ifade etmekte, bu kapsamda terörist davranışını ve savunuculuğu tanımlayarak bunları suç olarak nitelendirmektedir.

Çin'e yönelik terör tehdidinin doğası düşünüldüğünde ilk karşılaşılan zorluk tehdidin adının konulması ile ilgilidir. Toplumsal huzursuzluk nedeniyle gerçekleştirilen ve şiddet içeren gösterilerle terör eylemleri arasında ayrım yapmak çok zordur. Bu çalışmada Çin'in terör tehdidine ilişkin genel uluslararası hukuk ve bilimsel hukuk çalışmalarından yararlanarak geliştirilen terör tanımı ve algısı ile terörizmle mücadele stratejisi ve politikaları analiz edilmektedir.

Bu bölümde ayrıca 2015 yılında Çin'in Terörle Mücadele Yasası'nın geliştirilmesi de dâhil olmak üzere Çin'in son yirmi yılda geliştirdiği terörle mücadele stratejisini destekleyen yasal mimarinin gelişimi ve gerekçelendirilmesi hakkında genel bir bakış açısı sunulmakta, Çin Komünist Partisi (ÇKP) tarafından belirlenen ve Çin'in terörle mücadele politikasının yasal dayanağı olan gerekçeler incelenmektedir.

Pratikte, Çin'in terörle mücadele yaklaşımı, ÇKP'nin terörün ilk etapta Sincan ve Tibet'ten kaynaklandığı şeklinde algılamasıyla çerçevelenmiştir. Bu nedenle Çin, stratejisinin bir kısmını bilgi edinmeye konulan sansüre, terörün finansmanını tespit etmeye ve uluslararası ortaklarla daha fazla işbirliği yoluyla dini ve etnik aşırıcılığı caydırma veya önleme çabalarına yoğunlaştırmıştır.

Anahtar Kelimeler: Terör, Terörle Mücadele, Strateji, Etnik Ayrılıkçı Hareketler, Uluslararası Hukuk

Abstract

After the September 11 terrorist attacks on the United States, one of China's first reactions was to begin strengthening its domestic laws and regulations dealing with the issue of terrorism. In this content, in December 2001, the country amended its existing Criminal Law to incorporate ten additional terrorist crimes, such as the funding of terrorist activities, and increase their associated penalties.

* Nişantaşı Üniversitesi, İktisadi, İdari Ve Sosyal Bilimler Fakültesi

The Peoples Republic of China State Council Information Office released a white paper in October 2015 that describes Beijing's policies aimed at enhancing ethnic unity and promoting more equitable economic growth. China's December 2015 Counterterrorism Law, partially codifies China's most detailed definition of terrorism and criminalizes terrorist "behavior" and "advocacy."

When considering the nature of China's terrorist threat, the first challenge has to do with labeling. It is very difficult to distinguish between violent demonstrations of social unrest and acts of terrorism. This volume uses a working definition of terrorism that draws on widely used international law and legal scholarship and analyzes China's evolving definition and perception of its terrorist threat and China's strategy and policies for combating terrorism.

This chapter also provides a detailed viewpoint on the development and justification of the legal architecture supporting China's counter-terrorism strategy as it has developed over the past two decades, including the development of China's Counter-Terrorism Law in 2015. The study analyses the legislative keystones of China's counter-terrorism policy that have been driven by the China Communist Party's (CCP).

In practice, China's counter-terrorism approach is framed by the CCP's perception of it as, in the first instance, originating from both Sincan and Tibet. Therefore, China has concentrated part of its strategy on efforts to deter or prevent religious and ethnic extremism through censorship of information, detecting terrorist financing, and greater cooperation with international partners.

Key Words: Terror, Extremism, Counter-Terror, Strategy, Ethnic Insurgency, International Law

1. ÇİN HALK CUMHURİYETİ'NE YÖNELİK İÇ VE DIŞ TERÖR TEHDİDİNE KARŞI ALINAN TEDBİRLER

Çin Halk Cumhuriyeti'nin (ÇHC) 5 Şubat 1997 ve 7 Mart 1997 tarihinde Pekin'de bir otobüsün bombalanması olayı ile başlayarak muhtelif terörist eylemlere maruz kaldığı bilinmekle birlikte devletin terör algısını tam olarak ifade eden ve terör ile terörist tanımını açık olarak yapan resmî bir belge henüz yayımlanmamıştır.

ÇHC vatandaşlarına karşı 2012 yılından 2014 yılına kadar geçen süreçte, özellikle ülke içinde ve dışında daha sık ve geniş ölçekte terör saldırıları gerçeklşemesine rağmen devletin terör tehdidini öncelikle iç tehdit olarak radikal din ve ayrılıkçılık temelinde ele aldığı görülmektedir. Son yıllardaki artan olaylar ve devletin bu olaylara karşı uygulamalarını dayandırdığı gerekçeler dikkate alındığında Sincan ve Tibet bölgeleri ön plana çıkmaktadır.[1]

ÇHC'nin uluslararası alandaki çıkarları ve ülke dışında çalışan Çin vatandaşlarına yönelen terör tehdidi, devletin yurt dışında artan hassasiyetler nedeniyle yurttaşlarını koruyacak tedbirler almasını gerektirmiş; uluslararası terör örgütlerinin, ülke içerisinde de eylemler yapma olasılığı, yönetimi ciddi olarak endişelendirmiştir.

Uluslararası terörle mücadele konusunda ÇHC hükûmeti, şiddet olayları ve terör karşıtı bütün eylemler içerisinde her türlü tedbire katkı sağlayacak şekilde yer al-

1 M.S. Tanner ve J. Bellaqua, "China's Response to Terrorism", *CNA China Studies,* Haziran 2016, s. ii

mıştır.[2] Batı dünyası özellikle radikal dinci terörden zarar görenlerin sadece kendileri olduğunu düşünmektedir. Ancak ÇHC uzun yılla boyunca gerek meydana gelen olay sayısı gerekse bu olaylarda meydana gelen kayıplar konusunda Avrupa'nın çok daha üzerinde zarar görmüş olmasına ragmen Batı medyası tarafından bu olaylar çok fazla işlenmemiş hatta komünist diktatörlüğün azınlıklar üzerinde baskısını meşru göstermek için böyle gerekçeler öne sürdüğü savunulmuştur.[3] Bir diğer ifadeyle ÇHC teröre karşı verilen savaş konusunda dünyada en az anlaşılan ancak en belirgin faaliyeti gösteren devlet olmuştur.[4]

Çin hükûmeti, terör konusundaki tanım ve terörist faaliyetlerle mücadele konusunda önceliklerini olayların meydana geldiği bölgelerde aşırı sert tedbirler almak ve yasaklar getirmek şeklinde bir tepkiye dayandırmakla birlikte hem terörle mücadele konusunda uzman personel yetiştirmek hem de mevzuaatında düzenlemeler yapmak suretiyle orta ve uzun vadeli çalışmalara ilk kitlesel terör eylemlerinden hemen sonra başlamıştır. On beş yıldan uzun bir süre ÇHC ülke içerisindeki terör sorununu çözmek amacıyla belirlediği stratejisini üç ana bölümde uygulamaya geçirmiştir. Bunlar:

a. Ekonomik büyümeyi yaygınlaştırıp genişletmek
b. İç güvenlik yeteneklerini güçlendirmek
c. Etnik ve dini faaliyetlerin kontrolunu artırmak[5]

ÇHC yönetimi, 1990'ların sonlarında toplumsal barış ve istikrarı koruma iddiası ile etnik bölücülük, radikal dincilik ve terörü birbiri ile ilişkilendirmek suretiyle "üç şeytan" olarak belirlediği bu üç tehdide karşı ortak bir strateji geliştirmiştir.[6] Daha önce adi suç, karşı devrimci hareket ya da sadece bölücülük olarak nitelendirilen birçok faaliyet, ÇHC yönetimi tarafından yeniden adlandırılmış ve terör tanımı kapsamına alınmıştır.

Aynı yıllar boyunca, terörist faaliyetlerin yoğun olduğunu değerlendirdikleri bölgelerde ÇHC yönetimi ekonomiyi güçlendirmek amacıyla yeni yatırımlara başlanmış, dinî faaliyetleri kontrol altına almayı kolaylaştırmak için ibadet serbestliğini genişletmiş ve etnik yapıda denge sağlamak amacıyla iç göçü teşvik ederek yoğun bir asimilasyon uygulamıştır. Bu tedbirlere ilave olarak terörle mücadele teşkilatlanmasını güçlendirecek şekilde bakanlık ve yerel yönetimlere yeni bölümler açılmış, paramiliter ve polis ani müdahale kuvvetleri teşkil edilmiştir. Alınacak tedbirleri meşru kılacak yasal düzenlemeler de aynı süreç içerisinde hayata geçirilmeye başlanmış, 2015 yılında çıkarılan teröre mücadele ya-

2 Alixia Ngyen, "Fight Against Terrorism; Made in China", *Institute de Relations Internationals et Strategiques*, Asia Focus: 13, Ocak 2017, s. 2

3 Ngyen, 2017, s. 3

4 Martin I. Wayne (2009) Inside China's War on Terrorism, *Journal of Contemporary China, Cilt 18, Sayı 59*, ss. 249-261

5 Tanner, 2016, s. iii

6 Matthieu Duchatel, "Terror Overseas: Understanding China's Evolving Counter-Terror Strategy", *Policy Brief, European Council on Foreign Relations*, Ekim 2016, s. 2.

sası ve ceza yasalarına bu bağlamda yapılan değişiklikler çalışmalara nihai noktayı koymuştur. Bu yasal düzenlemeler, 2014 yılında artan terör eylemleri nedeniyle uygulanan çok sert terörle mücadele tedbirlerinin sonucunda edinilen deneyimleri de kapsamıştır. Terörle mücadele yasasının terörü tanımlaması ile ilgili olarak birden çok örnek olduğu görülmektedir. Bunlardan biri de terörizmin "Toplumda paniğe sebep olacak, kamu güvenliğini tehlikeye düşürecek eylem ve söylemlerde bulunmak, kişiler ve mülklerini veya millî ve milletlerarası kuruluşları tehdit, gözdağı, şiddet uygulayan yöntemlerle baskı altına almak suretiyle siyasi, ideolojik ya da diğer hedeflerine ulaşmak" olarak tanımlanmasıdır.[7] Bu noktada terör eylemleriyle barışçı ve demokratik gösterilerin ya da dinî faaliyetlerin aynı kapsamda değerlendirilmesini mümkün kılan oldukça uzun ve geniş bir terör tanımı ile karşılaşılmaktadır. Birleşmiş Milletlerin İnsan Hakları Komisyonu temsilcisinin muhtelif vesilelerle, terörle mücadele yasalarında genel olarak bu şekilde geniş bir tanımlamadan kaynaklanması muhtemel insan hakları ihlalleri ile ilgili belirttiği endişelerine rağmen ÇHC tarafından aşırılık kavramının suçlulaştırmasına ve şiddet içermeyen hareketlerin devletin hedefinde kalmasına devam edilmiştir.[8]

Özellikle Terörle Mücadele Yasası'nın, aşırılık kavramını terörizmin ideolojik altyapısını oluşturan bir unsur olarak tanımlamış olması sonucunda bu kavram terörizmin kökleri ile mücadelede cezalandırmaya esas olan önemli bir strateji olarak kabul edilmiştir. Bu uygulama ile, dinî ibadet kapsamındaki faaliyetlerin aşırılık ve sonrasında da terörizm ile ilişkilendirilmesi sonucunda, şiddet içermese dahi dini ya da etnik kimliği ön plana çıkaracak bütün uygulamaların cezalandırılmaya tabi tutulması söz konusu olmuştur. Aynı gerekçe ile yasada terörizmin çok geniş kapsamlı bir tanımının yer alması sonucunda, insan hakları savunucuları, muhalif siyasi kişi ve gruplar ile dinî ve etnik azınlıkların mensupları suç örgütleri ve terör yapılanmaları olarak kabul edilmişlerdir.[9] Uluslararası hukuk prensipleriyle uyuşmayan bir terör tanımı belirsizliğine sahip olan yasa ile, siyasi ve dinî faaliyetleri şiddet içermeyen sivil toplum örgütleri ve bireylerin, giyimleri ile yaşam biçimleri nedeniyle terörist olarak nitelendirerek suçlayıp cezalandırmasının da önü açılmıştır.

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinin 2004 yılında yayımlanan 1566 sayılı Kararı uyarınca terörist faaliyetlerin neler sayılacağı açıkça belirtilmiş olmasına rağmen[10] ÇHC'de

7 ÇHC Terörle Mücadele Yasası (2015), madde 3, erişim adresi http://en.pkulaw.cn/display.aspx?id=4a6094a588ac744ebdfb&lib=law&SearchKeyword=Counterterrorism%20Law%20of%20the%20People%27s%20Republic%20of%20China&SearchCKeyword=, (Erişim Tarihi: 01 Temmuz 2021)

8 Human Rights Council resolution para.18, Opinion on the Federal Law on Combating Extremist Activity of the Russian federation, Sayı: 660/2011

9 Convention Against Torture (CAT) and Other Cruel Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, 02 Mart 1992, CAT/C/CHN/CO/5, para. 36, erişim adresi; https://www.cmab.gov.hk/doc/en/documents/policy_responsibilities/CAT_C_CHN-HKG_CO_5_22478_E.pdf, (Erişim Tarihi: 12 Ağustos 2021)

10 Birleşmiş Milletler Güvenik Konseyinin (2204) 1566 sayılı Kararı'nda terör tanımına esas olarak alınacak ögeler şunlardır:
(1) Sivilleri de kapsayacak şekilde ölüm ve ciddi yaralanmalar sebep olacak eylemler ve rehin almalar,
(2) Siyasi, felsefi, fikrî, ırksal, etnik, dinî ya da diğer benzer nitelikteki gerekçelerle hareket eden, genel kamuoyunda, bir grup ya da kişi üzerinde terörü kışkırtacak eylemlerde bulunmak. Bir hükûmeti ya da bir uluslararası kuruluşu

terörle mücadelede esas alınacak terör ve terörist tanımı, ülkede sosyal rahatszlıklara ve uluslararası kamuoyunda endişelere sebep olmuştur. Terörle ilişkilendirilmesi mümkün olmayan suçların da terörle mücadele için çıkarılan yasal düzenlemelerde yer alması, terör faaliyetleri nedeniyle cezalandırılabilir suçu, dar, kesin ve net bir tanıma oturtamamıştır.

Pekin yönetimi, on yıllardır potansiyel iç terör faaliyetlerini bastırmayı siyasi öncelikli hedef olarak vurgulamasına rağmen bu tehdide karşı en güçlü mücadeleyi 2009 yılından sonra başlatmıştır. Görüldüğü gibi aslında Çin'in uluslararası terörizme en güçlü tepkisi kendi sınırları içinde gerçekleşmiştir. Gerek idari yapılanma gerekse yasal düzenlemeler bu tepkinin meşruiyet kazanmasını sağlayacak ve bu bağlamda uluslararası kamoyunun rahatsızlıklarını en aza indirecek şekilde gizlilik içerisinde yapılmıştır.[11]

11 Eylül terör saldırıları sonrasında 2013 yılında kurulan ve terörle mücadele politikasının uygulanmasında asıl aktör durumundai Terörle Ulusal Mücadele Öncü Küçük Grubu (National Counter Terorism Leading Small Group, NCTLSG) ulusal seviyede onaltı bakanlık ve ilgili kurumlar arasına koordinatör olarak faaliyet göstermektedir.[12] Bu kurum ve kuruluşlar arasında bulunan;

a. Kamu Güvenliği Bakanlığı,
b. Dışişleri Bakanlığı,
c. Devlet Güvenliği Bakanlığı,
d. Çin Halk Ordusu,
e. Polis teşkilatı

bünyesinde özel terörle mücadele birimleri olan ana aktörlerdir.

Terörle mücadelede yer alan ve NCTLSG'de temsilcisi bulunan diğer kurum ve kuruluşlar ise

a. Maliye Bakanlığı,
b. Devlet Din İşleri Başkanlığı,
c. Hudut Yönetimi Başkanlığı,
d. Gümrükler Genel Müdürlüğü,
e. Ticaret Bakanlığı,
f. Ulaştırma Bakanlığı,
g. Sivil İşler Bakanlığı,

bir eylemde bulunmaya ya da bundan kaçınmaya zorlamak.

(3) Terörizmle ilgili uluslararası sözleşme ve protokollerde tanımlanan ve bu tanımlamaların kapsamına giren ve suç teşkil eden fiiller.

11 Dawn Murphy, "China's Approach to International Terrorism", *United States Institute of Peace, PB 215*, Eylül 2017, s. 2.

12 Tanner, 2017, s. 60

h. Halk Sağlığı Bakanlığı

olarak belirlenmiştir.

Yurt içi çabalarından sonra Pekin'in bir sonraki temel odak noktası, ikili terörle mücadele iş birliği kapsamında öncelikle Orta, Güney ve Güneydoğu Asya'da kendisine ortaklar aramak olmuştur. Ayrıca, Şanghay İşbirliği Örgütü, Çin-Arap Devletleri İşbirliği Forumu (CASCF) ve Birleşmiş Milletlerdeki çok taraflı çabaları da terörle ortak mücadeleyi hedefleyen çalışmalardır. Bu çalışmalara ilave olarak Çin, uluslararası ve yerel terörizmin gelişebileceği bir ortamın ülkesinde gelişme olasılığını en aza indirmek için daha dolaylı uluslararası faaliyetlerde bulunmaktadır. Örneğin terör örgütlerinin gelişimi için uygun ortam sağlama konusunda yüksek risk altındaki toplumlarda istikrarı teşvik etmek amacıyla Birleşmiş Milletlerin barışı koruma operasyonlarına katılmakta, BM Güvenlik Konseyi'nde karar tasarılarında veto hakkını özellikle çatışmalara dış müdahalenin iç savaşı uzatacağı ve uluslararası terör örgütleriyle bağlantıları olan grupları güçlendireceği görüşü doğrultusunda kullanmaktadır. Ayrıca CASCF aracılığıyla Çin, son olarak Çin'in ülke içerisinde terörist faaliyetlerin yoğun yaşadığı bölgelerde sürdürdüğü ekonomik kalkınma faaliyetleri, ulusötesi terörizmin Çin içinde ve sınırlarında yayılmasını proaktif olarak sınırlamaya yönelik daha büyük bir çabanın parçası olarak görülmektedir.[13]

2. ÇİN HALK CUMHURİYETİ'NİN ULUSLARARASI TERÖRİZMLE MÜCADELE UYGULAMALARI

ABD'nin yayımladığı ve ülkelerdeki terör faaliyetlerinin yer aldığı raporda da yer aldığı şekilde[14] Doğu Türkistan İslami Hareketi (ETIM), El-Kaide bağlantılı bir terör örgütü kabul edilip, ÇHC tarafından ulusal ve bölgesel güvenlik ve istikrara yönelik ana tehdit olarak görülmeye devam edilmektedir. ÇHC'nin değerlendirmesinde ETIM'in El-Kaide ve Taliban'la bağlantısının olduğu iddia edilip, 2003 yılından itibarn bu tehdididn terörle mücadelede uluslararası iş birliğinin sürdürülmesinin resmî nedeni olarak gösterilmektedir. Asya Pasifik bögesinde ve Orta Asya'da ÇHC'nin güvenlikle ilgili kaygılarının ve bu kapsamdaki terörle mücadele iş birliği çabalarının temelinde Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan'da yaşayan uygurlar bulunmaktadır. Bunun ötesinde 2012 yılından itibaren, ÇHC'nin resmî açıklamalarında, Uygur kökenli militanların Suriye'deki çatışmalarda DAEŞ saflarında yer aldığı iddia edilmekte, böylece devlet yetkililerinin güvenlik ve istikrar konusundaki geleneksel sorunlarına yeni ve küresel bir boyutun ilave olduğunu değerlendirdikleri anlaşılmaktadır.

ÇHC'nin özellikle Afrika ve Orta Asya'da "Yeni İpek Yolu" inisiyatifi kapsamında

13 Tanner., 2017, s. 3

14 Erişim adresi: https://2009-2017.state.gov/j/ct/rls/crt/2003/31759.htm, (Erişim tarihi: 01 Temmuz 2021)

yapmayı planladığı yatırımların terörün en fazla etkilediği ve en yoğun istikrarsızlığın yaşandığı bölgelerde bulunması ve yurt dışında yaşayan Çin vatandaşlarının her zaman olduğundan çok daha fazla uluslararası teröre maruz kalması, Çin devletinin aktif tedbirler almasını gerektirmiştir.[15] ÇHC özellikle son zamanlara kadar ülke içerisindeki terörle mücadele haricinde uluslararası terörle mücadele faaliyetlerine katılmazken, uluslararası terör ve ülkede yaşanan terör faaliyetlerinin aynı zincirin halkaları olduğu gerçeğinin idrak edilmesi sonucunda uluslararası iş birliğinin terörle mücadelede etkili ve gerekli olduğu stratejisi kabul edilmiştir.[16]

Böylece tek başına mücadele stratejisinin terkedilmesi ile birlikte İstanbul İnisiyatifi ve Küresel Terörle Mücadele Forumu (GCTF) gibi bazı çok uluslu faaliyetlerin içerisinde yer almaya başlanmıştır. Bu faaliyetler kapsamında gerçekleştirilen hükûmet yetkilileri ve uzmanlar arasındaki danışma toplantıları ve diğer çalışmalar, terör tehdidine karşı geliştirilecek stratejiler ve kullanılacak vasıtalar konusunda karşılıklı iş birliğini güçlendirmeyi hedeflemektedir. ÇHC aynı zamanda terörle ve ayrılıkçılıkla mücadeleye öncelik veren Şanghay İşbirliği Örgütünün (ŞİÖ) de üyesidir. ŞİÖ'nün öncelikli hedefleri arasında terörizm, uyuşturucu, silah mühimmat ve patlayıcı trafiği ile nükleer ve radyoaktif madde kaçakçılığı gibi ulusal ve uluslararası güvenlik konuları bulunmaktadır. Bu amaçla Bölgesel Terörle Mücadele Yapılanması (SCO)[17] kurulmuş, SCO karşı terör timleri sadece 2015 yılında 150 teröristi etkisiz hale getirmiş, binlerce tutuklama yapmış ve çok sayıda silah ve patlayıcı madde ele geçirerek imha etmiştir.[18] Üye ülkeler genel olarak ortak bazı tanımlamalar konusunda mutabık kalmışlar, yasal süreçleri uyumlu hale getirmişler ve istihbarat kuruluşları arasında bilgi alış verişini gerçekleştirmişlerdir.[19] Alınan bütün bu tedbirler, özellikle DAEŞ örgütü ile mücadelede bugün her zamankinden daha fazla önem kazanmış bulunmaktadır. ÇHC'nin SCO'ya sağladığı maddi ve malzeme desteği yanında idari kolaylıklar, Orta Asya ülkelerinin terörle mücadele etkinliklerini artırması yanında Yeni İpek Yolu Projesi'nin sağlayacağı iş imkânlarının bölgesel sosyal barış sağlamasını da güvence altına alması nedeniyle bütün üye ülkeler tarafından takdirle karşılanmıştır. SCO'nun Orta Asya'da toplumsal gerginlikleri sakinleştirerek kesin istikrar sağlayabilmesi için Birleşmiş Milletler, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT), Güneydoğu Asya Ülkeleri Teşkilatı (ASEAN), Interpol ve Europol gibi diğer uluslararası kuruluşlarla da iş

15 Matthieu Duchatel, "Terror Overseas: Understanding China's Evolving Counter-Terror Strategy", *Policy Brief, European Council on Foreign Relations*, Ekim 2016, s. 3

16 Andrey Ostrovsky, "Terrorisme: La Chine obligée de faire appel à la coopération internatonale", *Sputnik France*, Erişim Adresi: sputniknews.com, (Erişim Tarihi 14.01.2015).

17 SCO Hükümetlerarası bir kuruluş olarak, 15 Haziran 2001 tarihinde, Rusya, ÇHC, Kazakistan, Kırgız Cumhuriyeti, Tacikistan ve Özbekistan tarafından kurulmuştur. Altı kurucu daimî üye haricinde, 2016 yılında kuruluşa Pakistan ve Hindistan katılmıştır. Türkiye ile bazı Orta ve Güney Asya ülkeleri de gözlemci ülke statüsünde bulunmaktadır.

18 SCO Direktörü Yevgeny Sysoyev, Huang Xue, "Daesh Menace Majoure Pour les Etats Membres de l'OCS" Erşim Adresi: CCTV.com, (Erişim Tarihi: 23.06.2016).

19 Center for Security Studies, "l'Organisation de coopération de Shanghai: Signification pour l'Occident", ETH Zurich, Décembre 2009

birliği başlatılmıştır.[20]

ÇHC, uluslararası kuruluşlarla birlikte yürüttüğü faaliyetler dışında terörist tehdidinin tamamen ortadan kalkması için ayrıca çalışmaktadır. Bu bağlamda üç İslam ülkesi olan Pakistan, Afganistan ve Tacikistan ile teröre karşı askeri bir koalisyon kurma çalışmalarında ÇHC kilit ülke konumundadır. Özellikle Afganistan'da Taliban güçlerinin ülkenin kontrolunu tekrar ele geçirmesi sonucunda bu ülkeden ÇHC topraklarına yönelebilecek ve hem bölgesel hem de iç istikrarı bozabilecek terör hareketlerinden duyulan endişe artmıştır. Buna bir de ÇHC dışında yaşayan vatandaşlarının ve bu vatandaşlarına karşı yabancı ülkelerde girişilen terörist saldırılardaki kayıpların sayısında her gün meydana gelen artış eklendiğinde devletin terörle mücadele konusundaki reflekslerinin sertleşmesi kaçınılmaz olmuştur.[21]

Üç şeytan olarak ifade edilen terörizm, ayrılıkçılık ve radikalizm nedeniyle bölgede meydana gelebilecek herhangi bir huzursuzluk ciddi güvenlik önlemleri alınmasına sebep olmaktadır. Bölgedeki sivil protesto gösterileri basına yansıtılmayan şekilde daha başlarken basırılmakta ya da aşırılık hareketleri olarak karakterize edilmektedir. Çin'de ülke genelinde yoğun eylemlerin gerçekleştirildiği 2016 yılındaki yaygın grev ve protestolar Sincan bölgesine oranlandığında oldukça fazla sayıda olmasına rağmen aynı yıl baz alındığında Sincan bölgesine uygulana baskıcı ve ayırımcı politikalarda bir değişiklik olmamıştır. Çin devlet yetkilileri alınan önlemlerle 2016 yılındaki eylemlerin azaldığını açıklamalarına rağmen bu gelişme güvenilir kaynaklardan teyit edilememiştir. Geçmişte yaşanan deneyimler Çin'deki şiddet olaylarının iç ve dış önemli siyasi gelişmelerin fırsat olarak görülmesi sonucunda artış göstermektedir. 1980'lerde başlayan terör eylemleri alınan tedbirler ve yapılan reformlarla bastırılmış olmasına rağmen siyasi gelişmelere paralel olarak olaylar tekrar başlamıştır. Bu gelişmelerden en belirgin olanlarından Sovyetler Birliği'nin dağılması, Hong Kong'un Çin'e yeniden bağlanması ve Pekin Olimpiyatları sayılabilir.

1949 yılında Çin'in bir parçası hâline gelen ve ÇHC'nin en büyük eyaleti olan Sincan bölgesinin ÇHC'nin terörle mücadele politikasında önemli bir yer almasının ve Çin Komünist Partisi Merkez Komitesi tarafından bölgeye büyük ölçüde dikkat teksif edilmesinin çok başlıklı olarak incelenebilecek gerekçeleri bulunmaktadır. Bu gerekçeler arasında en önde geleni ise ekonomik nedenlerdir. Çoğunluğu Müslüman olan yaklaşık on milyon Uygurun yaşadığı bölgede Türkçe konuşulmakta, bölge insanları kültürel ve etnik olarak kendilerini Çin'den daha fazla Orta Asya'ya yakın kabul etmektedir. Geleneksel bir tarım bölgesi olan Sincan aynı zamanda geniş bir maden ve petrol rezervine

20 Sysoyev, s. 1

21 MOFCOM country reports/investment guides 2014/2015, Erişim Adresi: http://fec. mofcom.gov.cn/article/gbdqzn/, (Erişim Tarihi: 24 Temmuz 2021)

sahiptir. Son yıllarda bölgeye yapılan yatırımlarla gerek ticaret hacmi gerekse gayrisafi millî hasıla içerisindeki payı önemli ölçüde artmıştır.[22] Uygulanan politikalar sonucunda cazibesi artan bölgeye Han soyundan olan Çinlilerin akını olmuş, bunun sonucunda gelir dağılımda Uygurlar aleyhine bir dengesizlik aynı zamanda sosyal yapıda da çarpıklıklar oluşmaya başlamıştır.[23] Han Çinlilerinin çoğunun ortalama gelirleri bölgenin tamamına göre iki kat fazladır. Bölgedeki gelişmelerin diğer önemli bir etkisi de olumsuz yönde geleneksel sanayi üzerinde olmuş ve özellikle de tarım alanlarının sulanmasında kullanılan akarsuların akış yönlerinin değiştirilmesi sonucunda tarım alanlarında kuraklık görülmeye başlamıştır. Sincan bölgesi Çin'in diğer bölgeleri ile mukayese edildiğinde yüksek oranda fosil yakıtı rezervine ve önemli kömür, doğal gaz ve petrol yataklarına sahiptir. Bu kaynakların sanayi bölgelerine aktarılmasını sağlayan Batı-Doğu yönündeki doğal gaz boru hattı dâhil diğer sınır ötesi ticaret yolları da Kazakistan'dan gelen ana ticaret yolu başta olmak üzere Sincan bölgesinden geçmektedir. Sincan bölgesinin coğrafi konumu doğal kaynakları ve nüfusun çoğunluğunun etnik Çin kökenli olmayan demografik yapısı, Pekin yönetiminin bölgeye kilit konumda stratejik önem ve öncelik vermesinin nedenleridir.

Terörle küresel mücadele kapsamında Çin devleti Uygurlar üzerindeki tedbirleri özellikle 11 Eylül terör saldırılarından sonra artırmış, bu dönemde Sincan bölgesi özeline ve Uygurlara atfedilecek önemli bir terör eylemi olmamasına rağmen keyfî tutuklama ve infazlara kadar giden bir süreç başlamıştır. Yasal uygulamaya maruz kalanlardan büyük bir bölümü şiddet eylemlerinde yer almamış, az sayıda Uygur kökenli Çin vatandaşı ise Suriye ve Irak'daki çatışmalara yer almak üzere bu ülkelere gitmiştir. Bu uygulamalar sonucunda o dönemden başlayarak Çinli ve yabancı terörist gruplar arasındaki bağlantıların giderek arttığı görülmektedir.[24] Bu bağlantılar sayesinde, terör örgütleri arasında bilgi değişimi yapılarak terör eylemlerin daha etkili ve ölümcül olması sağlanmaktadır. Buna ilave olarak DAEŞ ve diğer El-Kaide bağlantılı terör gruplarının, Çin devletinin uyguladığı baskıyı gerekçe göstererek Uygur toplumu içerisindeki küçük ancak şiddet eğilimli grupları etkilemesi mümkün olabilecektir. Bu gittikçe büyüyen tehlikeyi gören ÇHC'nin çok taraflı terörle mücadele kapsamında içerisinde yer aldığı ve katkı sağladığı Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi alt komisyonları vasıtasıyla terörün kaynaklarının kurutulmasına yönelik DAEŞ ve El-Nusra terör örgütlerine terörist katılımı engelleyecek uluslararası iş birliğine yönelik çabaları arttırdığı görülmektedir.

22 Omirbek Hanayi, "Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nin Günümüzdeki Ekonomik Yapısı", *Avrasya Araştırma Enstitüsü Haftalık e-bülten*, 18 Ekim 2016-24 Ekim 2016, Sayı: 86, s. 1, Erişim Adresi; http://www.ayu.edu.tr/static/aae_haftalik/aae_bulten_tr_86.pdf, (Erişim Tarihi: 20 Temmuz 2021)

23 Nureddin İzbasar, "Doğu Türkistan Raporu: Geçmişten Bugüne Dinî ve Etnik Baskılar", *İHH İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi İNSAMER, Araştırma Sayı: 119*, Temmuz 2020, s. 14, Erişim Adresi: https://www.ihh.org.tr/public/news/4/4462/dogu-turkistan-raporu---nurettin-izbasar.pdf, (Erişim Tarihi: 20 Temmuz 2021)

24 age. 14-15

3. SONUÇ

ÇHC'nin terörle mücadele politikasının iki başlık altında ve farklı yaklaşımlarla yürütüldüğü anlaşılmaktadır. İç politikada yasal gereçelere dayanarak sert ve taviz vermeyen bir uygulama, dış politikada uluslararası iş birliğine ve meşruiyete önem veren yumuşak bir yaklaşım görülmektedir. Hâlihazırda Pekin yönetiminin terörle mücadele politikasını açıklayan yayımlanmış kapsamlı bir belge bulunmamakla birlikte bu politikanın uygulanması ile ilgili ÇHC Komünist Partisinin ve hükûmetin belgelerinde bilgi bulunmaktadır. Mevcut bilgiler doğrultusunda özellikle 11 Eylül sonrasında Çin devlet politikasının ana bileşenleri olarak

a. terörle mücadelenin yasal dayanağını güçlendirmek,
b. terörle mücadele bürokrasisini genişletmek,
c. yasal uygulamaların icrasını terörle mücadele edilen bölgeler başta olmak üzere yoğunlaştırmak,
d. bu bölgelerde ekonomiyi ve altyapı yatırımlarını takviye etmek,
e. etnik birliği ve beraberliği sağlamak ve adikal dinciliği engellemek

görülmektedir.

Bu amaçlarla terörle mücadele dâhil olmak üzere hazırlanan ve ÇHC Milli Güvenlik Strateji Rehberinin ana esasları içerisinde yer alan Ulusal Güvenlik Komisyonu ya da Millî güvenlik Komitesi kurulmuş, bu komitenin terörle mücadeledeki görev ve sorumluluklarının yer aldığı bir belge henüz kamuoyu ile paylaşılmamıştır.

ÇHC'nin terör ve terörizm ile ilgili olarak kendi yasal mevzutaındaki geniş ve net olmayan tanımlama, etnik azınlıkları ırk temelinde bir ayrımcılığa uğrayacak şekilde hassas hâle getirmiştir. Elbette ÇHC'nin egemen bir devlet olarak yasal düzenlemelere dayalı uygulamaları ile oluşan bu nevi hassasiyetlerin, hasım ülkeler tarafından istismar edilmesinin yani aslında ulusal güvenlikle ilgili bir tedbir alınırken ulusal güvenliği tehlikeye düşürecek bir başka tehdididn ortaya çıkmasının da yolu açılmış olmakta ve bir nevi yeni "güvenlik ikilemi" paradigması ile karşılaşılmaktadır. ÇHC'de etnik ayrımcılığa uğrayan Uygur Tibetli ve Moğol azınlıkların uluslararası toplumdaki samimi destekçilerinin yanında bu uygulamalardan doğan sosyal sıkıntıları ÇHC ile siyasi, ekonomik ve askerî alanlarda rekabet hâlinde bulunan ülkelerin kendi çıkarları için kullanmalarına elverişli ortam, terörle mücadele yasasının uygulanmaya başlanması ile sağlanmış bulunmaktadır. Elbette gerek ÇHC devlet politikası gerekse dış güçlerin planları nedeniyle en fazla zarar gören, terör tehdidi yanında devletin şiddet uygulayan reflekslerinden en fazla etkilenen, söz konusu etnik ve dinî azınlıklar olmaktadır.

ÇHC'nin yeni Terörle Mücadele Yasası 2015 yılında onaylanmış ve 2016 ylının başında yürürlüğe girmiştir. Yasanın yürürlüğe girmesinden başlayarak özelikle tanımların çok

geniş ve muğlak olması nedeniyle tenkitlerle karşılaşmıştır. Yasa 97 maddenin yer aldığı 10 bölümden oluşmaktadır. Bu bölümler;

a. Genel Hükümler
b. Terörün Tanımlanması
c. Önleme
d. İstihbarat
e. Soruşturma
f. Ani Müdahale
g. Uluslararası İş Birliği
h. Korunma
i. Yasal Yükümlülükler
j. Ek Hükümler

Yasadaki terör tanımı içerisinde geçen "terör eylemlerinin savunuculuğunu yapmak" birden çok anlama çekilebilecek kadar belirsizlik ihtiva etme potansiyeline sahiptir. Yasanın diğer bir özelliği de ÇHC'nin küresel terörle müadele ettiğini göstermesi bakımından ihtiyacını karşılıyor olmasıdır. Yasa ayrıca bazı ilave özellikler taşımaktadır. Bunlar arasında terörle mücadele merkezinin kurulması, terörle ilgili soruşturmalarda teknik olarak yardımda bulunmak üzere yabancı şirketlere ihtiyaç duyulabileceği ve hükûmetin onayını almadan terörle mücadele faaliyetleri hakkında yayın yapan basin organlarının cezalandırılması bulunmaktadır. Diğer bir önemli hüküm de Merkezî Askerî Komite tarafından silahlı kuvvetlere ülke sınırları dışında terörle mücadele maksadıyla askerî harekât icra etme yetkisinin verilmesi ile ilgilidir.

ÇHC'nin tehdit algılamasında son on yıl içerisinde meydana gelen yeni boyuta paralel olarak, 2016 yılındaki Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi başkanlık döneminde önemle üzerinde durduğu konu, terörle ulusal ve uluslararası düzeyde mücadele ile bu amaçla terörle mücadele faaliyetlerinde uluslararası eş güdüm ve iş birliği olmuştur.

ÇHC'nin, Taliban'ın yeniden kontrolu ele geçirdiği Afganistan'a komşu olması ve DAEŞ'in bu ülkenin doğu vilayetlerinde faaliyette bulunma potansiyelinin bulunması, Uygurların yaşadığı Sincan bölgesinin önemini artırmakta ve ÇHC'nin terörle ilgili tehdit değerlendirmelerinde bu husus mutlaka yer almaktadır. Afganistan'daki gelişmeler, ÇHC'nin ulusal güvenlikle ilgili değerlendirmelerinde önemli bir etken olarak ortaya çıkmaktadır.

ÇHC'nin terörle mücadele temel politikasında üzerinde odaklandığı örgütlerin Doğu Türkistan İslami Hareketi (ETIM), Türkistan İslam Partisi (TIP) ve daha düşük oranda Özbekistan İslami Hareketi (IMU) olduğu görülmektedir. ETIM, Çin'den ayrılmayı he-

deflemekle birlikte Uygur toplumunun küçük bir alt grubunu temsil etmektedir. Buna rağmen Çin devleti ETIM'in şiddet eylemlerinin sorumluluğunu genel bir "Uygur Ayrılıkçılar" etiketlemesi ile karşılamaktadır. Buna özellikle yutdışında yaşayan Uygurlar terörist faaliyetleri destekleyen aktivistler olarak dâhil edilmekte ve diğer devletlere yasa dışı faaliyetlerde bulunduklarını iddia ettikleri bu aktivistleri iade etmeleri için baskı yapmaktadır. Uygur toplumu üzerindeki bu ön yargı, aynı zamanda özellikle Han soyundan olan etnik Çinli gruplar tarafından Uygur toplumunun geneline yönelen şiddet eylemlerine ve iç çatışmalara sebep olmaktadır.

Sonuç olarak 2016 Terörle Mücadele Yasası ya da ülkede yaygın olarak kullanılan ismiyle Terörizm Yasası'na dayandırılan terörle mücadele politikası, ÇHC'nin terörün Uygurlardan ve Tibetlilerden kaynaklandığını öngören geleneksel ve yerel tanımlamasının dışına çıkarak terörün daha küresel bir tehdit olarak algılanmasını öngörmektedir. Ancak hâlen ÇHC'nin terörle mücadelenin uluslararası boyutu ikinci derecede önemli olduğu, yasanın daha çok iç kontrolu sağlayacak şekilde ve bölge halkaları üzerinde baskıyı artıracak yöntemlere yönelmeyi kolaylaştıracak şekilde kullanıldığı anlaşılmaktadır. ÇHC'nin terörle mücadelede uluslararası iş birliği faaliyetlerinin, askerî tatbikat ve eğitimlerin içerisinde yer alacak politikalar uygulaması yeni değildir. Bununla birlikte terörle mücadele yasasının öngördüğü Çin toprakları dışında silahlı kuvvetlerin görevlendirilmesi yeniliği, dış politika ve çok taraflı diplomatik yaklaşımlarında izlediği ve genel olarak ülkelere yapılacak dış müdahalelere karşı duruş sergilediği politikasında esneme sağlamaktadır.

Pekin yönetimi bu esnekliği özellikle sınır ötesinde nasıl ve hangi ülkelere karşı kullanacak sorusunun cevabının böyle bir girişimi uluslararası hassas dengeler üzerinde çok dramatik değişikliklere sebep olabileceği için pek mümkün görmemekle birlikte önümüzdeki yıllarda gelişebilecek durumlara göre alınması mümkün olabilecektir. Dinamik uluslararası güvenlik ortamı nedeniyle Afganistan'daki yeni Taliban yönetimi ve Hindistan'la şimdilik sağlanan barış ortamının sürekli olmayabileceği, ileride bu konuda ÇHC'nin kırmızıçizgilerini zorlayacak bir gelişme olması hâlinde yönetimin sınır ötesinde terör tehdidini gerekçe göstererek güç kullanma konusunda tereddüt etmeyeceği değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

Duchatel Matthieu, "Terror Overseas: Understanding China's Evolving Counter-Terror Strategy", *Policy Brief, European Council on Foreign Relations*, October 2016

Center for Security Studies, "l'Organisation de Coopération de Shanghai: Signification Pour l'Occident", ETH Zurich, Décembre 2009

Convention against Torture (CAT) and Other Cruel Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, 02 Mart 1992, CAT/C/CHN/CO/5, para 36, Erişim Adresi: https://www.cmab.gov.hk/doc/en/documents/policy_responsibilities/CAT_C_CHN-HKG_CO_5_22478_E.pdf, (Erişim Tarihi: 12 Ağustos 2021)

ÇHCTerörleMücadeleYasası(2015),ErişimAdresi:http://en.pkulaw.cn/display.aspx?id=4a6094a588ac744ebdfb&lib=law&SearchKeyword=Counterterrorism%20Law%20of%20the%20People%27s%20Republic%20of%20China&SearchCKeyword=, (Erişim Tarihi: 01 Temmuz 2021)

Hanayi Omirbek, "Sincan Uygur Özerk Bölgesinin Günümüzdeki Ekonomik Yapısı", Avrasya Araştırma Enstitüsü Haftalık e-bülten, 18 Ekim 2016-24 Ekim 2016, Sayı: 86, s. 1, Erişim Adresi: http://www.ayu.edu.tr/static/aae_haftalik/aae_bulten_tr_86.pdf, (Erişim Tarihi: 20 Temmuz 2021)

Human Rights Council resolution para.18, Opinion on the Federal Law on Combating Extremist Activity of the Russian Federation, No. 660/2011

İzbasar Nureddin, "Doğu Türkistan Raporu: Geçmişten Bugüne Dinî ve Etnik Baskılar", İHH İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi İNSAMER, Araştırma No. 119, Temmuz 2020, s. 14, Erişim Adresi: https://www.ihh.org.tr/public/news/4/4462/dogu-turkistan-raporu---nurettin-izbasar.pdf, (Erişim Tarihi: 20 Temmuz 2021)

Murphy Dawn, "China's Approach to International Terrorism", *United States Institute of Peace*, PB 215, September 2017

Erişim adresi: https://2009-2017.state.gov/j/ct/rls/crt/2003/31759.htm, (Erişim Tarihi: 01 Temmuz 2021)

Ngyen Alixia, "Fight Against Terrorism; Made in China", Institute de Relations Internationals et Strategiques, Asia Focus: 13, Ocak 2017

Ostrovsky Andrey, "Terrorisme: La Chine Obligée de Faire Appel à la Coopération Internatonale", *Sputnik France*, sputniknews.com, 14.01.2015

Tanner M.S. ve J. Bellaqua, "China's Response to Terrorism", *CNA China Studies,* Haziran 2016

MOFCOM Country Reports/Investment Guides 2014/2015, Erişim Adresi; http://fec. mofcom.gov.cn/article/gbdqzn/, (Erişim Tarihi: 24 Temmuz 2021)

Wayne Martin I. Inside China's War on Terrorism, *Journal of Contemporary China,*18:59, 2009

Xue Huang, "Daesh Menace Majoure Pour les Etats Membres de l'OCS" CCTV.com, 23.06.2016

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE ÇİN'DE İNSAN HAKLARI VE TEMEL ÖZGÜRLÜKLER

Dr. Öğr. Üyesi Yılmaz Yurtseven*

Özet

Bu çalışmada, Çince sözlükte insan hakları kavramının tanımlanmaya başlandığı XIX. yüzyılın sonlarından 1982 Anayasası'nın kabulüne kadar Çin'de insan hakları kavramının tarihsel süreci incelenmektedir. Çalışma, insan hakları kavramının Çin'deki kültürel ve felsefi temellerini 1982'de kabul edilen Anayasa bağlamında ortaya koymayı ve analiz etmeyi amaçlamıştır. Yöntemsel olarak çoğu Batılı ülkenin insan hakları ve özgürlüklerine ilişkin genel kabul görmüş normlar ve ilkeler konusundaki tutumlarının analizine dayanılarak, Çin Halk Cumhuriyeti'nde insan hak ve özgürlüklerinin pratikte göz ardı edilmemesi gereken mevcut sorunları tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmada ayrıca Çin Halk Cumhuriyeti'nin dünya kamuoyu ve insan hakları örgütlerini ilgilendiren birkaç temel insan hakları sorunu da incelenmektedir. İdeolojik olarak doğal hukuk yaklaşımı ve sosyalist-pozitivist insan hakları kavramı "Çin özelinde" tartışılmaktadır. Bu çerçevede geleneksel Konfüçyüsçü kolektivizm sisteminin örgütlenmesinde Marksist ve Maoist felsefenin rolünün ne olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çin Halk Cumhuriyeti'nde insan hakları kavramına yaklaşım, "İnsan Hakları Beyaz Kitabı" adı verilen önemli bir belgeye dayanılarak tanımlanmaktadır. Bu tanımlamada devredilemez haklar pek fazla referans almayan bir insan refahı kavramı formüle edilmektedir. Bireyi öncelemeyen bu anlayış kamusal bir bakış açısına sahip olup toplumun ekonomik ve kültürel gelişimine odaklanmıştır. Çalışmada insan hakları kavramının Çin'deki yasal görüntüsü demokratik Batı toplumlarındaki düzenlemelerle karşılaştırılarak bu kavramın Çin Halk Cumhuriyeti'ndeki ideolojik, kültürel, tarihsel ve geleneksel özellikleri analiz edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İnsan Hakları, Beyaz Kitap, Anayasa, Çin Toplumu, Konfüçyanizm, Kollektivizm, Uluslararası Toplum.

Abstract

This article examines the historical specificity of the Chinese concept of human rights from the late 19th century (from the moment such an understanding as human rights appeared in the Chinese dictionary) to the adoption of the 1982 constitution. The cultural and philosophical peculiarity of the Chinese concept of human rights is revealed and analyzed based on the adopted Constitution of 1982. Based on the analysis of the positions of most Western countries on generally accepted norms and principles concerning human rights and freedoms, the current problems of China on the observance of human rights and freedoms in practice were identified. The article also analyzes several basic human rights issues of the People's Republic of China that are of concern to the world community and human rights organizations. The ideological natural-legal approach and the socialist positivist concept of human rights with "Chinese characteristics" are discussed. The philosophy of Marxism and Maoism is considered, the role of traditional

* Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Hukuk Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, Antalya/TÜRKİYE
yyurtseven@akdeniz.edu.tr TÜBİTAK ID: TBTK-0034-8470, ORCID ID: 0000-0003-3736-3510

Confucianism in the organization of the system of collectivism is revealed. The features of the Chinese approach to human rights are described, based on such an important document of the PRC as the White Paper on Human Rights, and the concept of human well-being is formulated, which is based not so much on the inalienable rights of the individual as on public goods, that is, on the economic and cultural development of society. Based on a small comparative legal analysis of the Chinese concept of human rights with the Western one, the ideological, cultural, historical and traditional features of this institution in the PRC are established.

Keywords: Human Rights, People's Republic of China (PRC), White Paper, Constitution, Confucianism, Collectivism, International Community.

GİRİŞ

Son yıllarda insan hakları alanında oldukça fazla sayıda bilimsel araştırma yapılmaktadır. Ancak modern araştırmaların çok azı Sinoloji eğitimi almış ceza hukukçuları tarafından gerçekleştirilmektedir. Çin uygarlığını dili, kültürü, geçmişi ve bugünüyle araştıran bir bilim dalı olan Sinolojinin ceza hukuku ve insan hakları alanında da önemi göz ardı edilemez.

Öncelikle belirtmek gerekir ki insan hakları kavramı kendi içinde geniştir; evrensel olup olmadığı politik bilim, ideolojiler ve rejim sistemleri bakımından tartışılabilir. Tüm devlet ve toplumlar için standart bir insan hakları tanımlaması ya da ölçütleri ortaya koyabilmek pek kolay değildir. Her uygarlık kendine özgü içerik ve karakteristik özellikler taşır. Bize öyle geliyor ki Çin'in geniş toprakları, nüfusu, sosyal, kültürel, tarihî ve ekonomik özellikleri göz önüne alındığında Çin'deki insan hakları yalnızca Batı norm ve ölçüleriyle değil; Çin'in kendi koşulları, tarihsel ve kültürel geçmişi, geleneksel yapısı ve toplumsal ve siyasal özellikleri ile değerlendirilmelidir.

Çin insan hakları kavramının genel karakteristiği, onun tarihsel temellerinde aranmalıdır. Ataerkilliğin aşırı biçimi ve Konfüçyüsçülüğün sarsılmaz hükümlerinin yanı sıra Mao Zedong'un adını taşıyan ortodoks komünizmin güçlü etkisinden oluşan "ulusal özgüllük" kavramı, Çin'de insan hakları incelemesi yapılırken önemle üzerinde durulması gereken hususlardır.

Konfüçyüs öğretisi, her bireyin sorumluluklarını (haklarını değil!) kesin olarak özetler. Bu felsefe için alçak gönüllülüğün, itaatin, hayranlığın, saygının ve hiyerarşideki yaşlıların emirlerine uymanın, toplumsal düzende ne kadar önemli olduklarını vurgulamakta yarar vardır. Ataerkillik kapsayıcı ve yönlendirici etkisini modern zamanlarda dahi sürdürebilmektedir.

Modern Batı demokrasilerinde devletler bireyin ihtiyaçlarını ön planda tutar ve özel haklarını kullanması için uygun olan zemini hazırlar. Siyasal düzen bireye tam bir özgürlük sağlamakla yükümlüdür. Elbette bu, bireyin hak ve özgürlük bilincine sahip olması ve her zaman onları savunmaya hazır olması sonucunu doğurur. Konfüçyüsçü düşünceden farklı olarak birey yalnızca kendi sorumluluklarını yerine getirmeye odaklanır. Başka bir

deyişle Çin'in çok uzun geçmişe sahip geleneklerinde bireye göre toplumun tercih edilmesi, çok erken dönemlerde temelleri atılmış bir toplumsal anlayışı ifade etmektedir. Öte yandan Çinlilerin "Karma" ve "Feng Shui" inancı temelinde oluşan toplumsal ve yasal bilinçleri, ilginç bir biçimde uzun süre diğer bazı insanlara yardım etmelerini de yasaklamıştır. Çünkü ölmekte olan bir kişi acı bir kadere sahipse o zaman olayların doğal seyrine müdahale etmek imkânsızdır. Bu nedenle Çin'de insan hakları belirli bir bireyin değil, tüm insanların hakları olarak algılanmış, bireycilik reddedilmiştir. Çin insan hakları kavramının iki temel özelliği daha vardır: Bunlar, insan haklarının mutlak doğasının inkâr edilmesinin yanı sıra bireyin öncelikle kendi yükümlülükleriyle bağdaştırılmasıdır.[1]

Bir küçük parantez açarak belirtmeliyiz ki Çin dilinde daha önce "hukuk" terimini kullanma ihtiyacı hissedilmemiştir. XIX. yüzyılın sonunda Batılı insan hakları kavramının tercümesine kadar bu sözcüğün pek bilinmediğini belirtmekte yarar vardır.[2] Elbette bu durum ilginç bir çelişkiyi beraberinde getirmektedir. Zira dilde belirlenmiş ve bilinen bir sözcüğe bile sahip olmadan insanların herhangi bir hakkı talep edecekleri fikri mantıklı gözükmemektedir. Ayrıca Avrupa insan haklarına ilişkin değer yargıları Çin halkı arasında bir karşılık bulamıyordu. Çünkü bu ülkede yabancıları dinlemek ("Wàiguó rén") hoş görülmeyen, ilkel bir davranış olarak kabul edilmekteydi. Böyle bir politikanın kökenlerinin XVIII. yüzyılda, İmparator Qianlong'un İngiliz Büyükelçisi Lord D. Mc Cartney'e "Çin'in belirlediği koşulları kabul etmesini, aksi takdirde Avrupalıların Çin çayı ve raventinden mahrum kalacağını" duyurduğu zamana kadar dayandığı kabul edilmektedir. "Qianlong Kompleksi" adı verilen bu anlayış, Çinlilerin (hatta günümüz Çin toplumunun bile) dünyanın Çin'e ihtiyacı olduğuna dair kesin bir inancını ifade eder. Başka bir deyişle Çin'in ekonomik potansiyelinden çıkar sağlamak isteyen Batılılar, insan hakları konusundaki konumlarını Çin'in karakteristik yapısını dikkate alarak belirlemeli, kendi değer yargılarını Çin'e dayatmamalıdır.

19. YÜZYILIN SONLARINDAN 1982 ANAYASASI'NIN KABULÜNE KADAR ÇİN'DE İNSAN HAKLARI KAVRAMININ TARİHSEL ÖZELLİKLERİ

"İnsan hakları" sözcüğü, Çin tarihinde ilk kez 1898'de açıkça kullanılmaya başlanmıştır. Bu sözcük Çince sözlükte (Renquan) ilk defa 1864'te yer almasına rağmen entelektüel çevreler, aydınlar ve toplum ancak XX. yüzyılın başlarından itibaren konu hakkında derinlemesine düşünmeye, felsefi görüşler ortaya koymaya ve bilimsel makaleler yazmaya ve insanın birey olarak hakkın süjesi olduğu fikrini benimsemeye başlamışlardır. Geçmişte

1 Jiefen Li, "Human Rights Versus State Interests in China: Case Studies" *New Zealand Journal of Asian Studies,* Cilt: 9, Sayı: 2, 2007, s. 156.

2 Robert Weatherley, *The Discourse of Human Rights in China: Historical and Ideological Perspectives*, (New York: St. Martin's Press Inc., 1999), ss. 16-17.

pek çok toplumda yaşandığı gibi Çin'de de bu düşünceler başlangıçta ciddi bir toplumsal karşılık görmemiştir. Ancak ilerleyen yıllarda söz konusu düşünceler kısmen de olsa toplumu etkilemeye başlamış, basın yayın ve eğitim faaliyetlerinin gelişmesiyle bu etki giderek çeperini genişletmiştir.

XIX. yüzyılın sonlarında geleneksel Çin'in karşılaştığı sorunlara toplumda yaşanan muazzam değişiklikler de eşlik etmiştir. Eski yerleşik geleneksel değerler krizdeyken mevcut kurallar sistemi güçlü bir baskı altına girmiştir. Yalnızca Çin'de değil, örneğin Rus Çarlığı gibi komşu ülkelerde ortaya çıkan işçi hareketleri, hak ve özgürlük taleplerine ilişkin eylem ve söylemler, örneğin 9 Ocak 1905'te St. Petersburg'da yaşanan "Kanlı Pazar"[3] gibi olaylar Çin toplumunda büyük ilgi görmüştür. Söz konusu gelişmeler Çin'de insan hakları ve özgürlük kavramlarının kitlesel anlamda tartışılmaya başlandığı dönemlere işaret etmektedir.

Çin ekonomisinde hukuki zemini tam olarak oluşturulmadan gelişen emtia ilişkileri ve dış ticaretin artması, bürokrasi sınıfında benzeri görülmemiş bir yolsuzluk ve yozlaşmaya neden olmuştur. Bu durum, XIX. yüzyıl sonlarında halen Orta Çağ'a ilişkin birtakım özellikler barındıran Çin monarşisinin egemenliği altındaki halkın çoğunluğu arasında öfkeye ve kitlesel huzursuzluklara yol açmıştır. Çin'in geleneksel ve çağ dışı ekonomik sistemi böyle bir meydan okumaya hazır olmadığından devasa bir toplumsal ve ekonomik kriz baş göstermiştir.[4] Çin'in geleneksel hükûmet sisteminin sürdürülebilirliği, son derece sıkıntılı bir dönemde tartışılmaya ve sorgulanmaya başlanmıştır. Bu dönem; Batılı ekonomik, politik, bilimsel ve kültürel fikir ve uygulamaları hayata geçirmeye başlamış olan Japonya'ya ve Avrupalı sömürgecilere karşı verilen savaşın ezici yenilgilerle yaşandığı bir dönemdir. Kuşkusuz bu süreç üretimde verimliliğin azalmasına, ham madde ve tarımsal üretime dayalı ihraç mallarında kalitenin düşmesine yol açmıştır. Üretim ve ticaretteki sorunlar beraberinde sosyoekonomik ve politik çatışmaları da getirmiş, yönetime karşı huzursuzluklar ve sorgulamalar giderek dozunu artırmıştır.

Asya'nın en köklü ve uzun ömürlü dünya gücü olarak kabul edilen Çin ile Avrupa'nın ilişkileri uzun yüzyıllar boyunca oldukça sınırlı bir seyir izlemiştir. Çin bilinçli bir politika ile Avrupalı devletlere karşı kapılarını kapalı tutmuş, diplomatik temsilciler göndermediği Avrupalı diplomatları da kabul etmemiştir. Çin'in Avrupa ile ilk temasının XIII. yüzyıl-

3 22 Ocak 1905'te (eski Rus takvimine göre 9 Ocak) Petersburg'da 140.000 işçinin Çar II. Nikolay'a bir dilekçe sunmak üzere Kışlık Saray'a doğru sakin ve barışçıl bir yürüyüşe geçmeleri üzerine çarın askerleri tarafından bu barışçı yürüyüşe katılan insanlara toplu tüfekli acımasızca açılan ateş sonucu 1000'den fazla ölü, 2000'den fazla yaralı ile sonuçlanan tarihî olay. Katılımcıların çoğunluğunu kadınlar ve çocuklar oluşturmaktaydı. Eylemciler iş gününün 8 saate indirilmesini, asgari ücretin daha adil olmasını ve fazla mesainin kaldırılmasını istemekteydi. "Kanlı Pazar (1905)", Wikipedia/24 Ağustos 2021, Erişim Adresi: https://tr.wikipedia.org/wiki/Kanl%C4%B1_Pazar_(1905) (Erişim Tarihi: 24/08/2021); Gül Akyılmaz, *Siyasi Tarih,* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2015), s. 586.

4 XIX. yüzyılda Çin'de meydana gelen sosyoekonomik ve politik gelişmeler için bk. Akyılmaz, ss. 397-402.

da Avrupalı gezgin Marco Polo'nun bu ülkeye yaptığı gezi ile başladığı kabul edilmektedir. Ancak Ming Hanedanı'nın hüküm sürdüğü döneme denk gelen bu süreç oldukça sınırlı olmuş, düzenli ilişkiler kurulamamıştır. Hukuk sistemini değiştirmeye yönelik ilk girişimler, son günlerini yaşayan Qing Hanedanlığı (1644-1912) Dönemi'ne rastlamaktadır. XVII. yüzyılın ortalarından itibaren Avrupalı denizci milletler; Portekizliler, İspanyollar, Hollandalılar, İngilizler ve XVIII. yüzyılın sonlarında Amerikalılar bölgeye yoğun ilgi göstermiş, sömürgeci bir ticaret anlayışı ile Çin'den imtiyaz koparmak için âdeta yarışmışlardır. Hatta bu yarışa görece zayıf olan Rus Çarlığı bile katılmıştır.[5] Baskı altında bir krizden geçmekte olan Qing (Mançu) Hanedanı, kitlelerin huzursuzluğunu bastırmak için mümkün olan her yolu denemiş, hukuk sisteminde hatırı sayılır değişikliklere gitmiş ve insan hakları ve özgürlükleri alanında önemli reformlara girişmiştir[6]. Sürecin uzun süredir kendisine yönelik bir tehdide dönüştüğünü fark eden Qing Hanedanı, toplumdaki değişikliklerin kaçınılmaz olduğunu fark ederek sisteme karşı isyancıları bir şekilde memnun etmek ve kaybedilen güveni yeniden kazanmak için geleneksel sistemi bir şekilde reforme etmeye çalışmıştır. Batı'dan ilham alan Hukuksal reformasyon sürecine yönelik ilgi, Qing Hanedanı'nın düşüşünden sonra milliyetçiler iktidara gelene kadar (1928-1949) devam etmiştir.

Neredeyse XX. yüzyıla kadar tipik bir Asya feodal monarşisi görüntüsü veren Çin, XVII. yüzyıldan itibaren başlayan Batı ile ilişkiler sonucunda bir yandan yavaş yavaş kabuk değiştirirken öte yandan bağımsızlığı tartışılır bir ülke konumuna düşmüştür. Tarihin önemli gerçeklerinden biri olan baskın kültürün zayıf olana dayatması ve onu etkilemesi, Çin tarihinde de gözlemlenen bir durumdur.

İnsanların rolünün önceden belirlendiği ve herkesin toplumdaki sorumluluklarını sorgusuz sualsiz yerine getirmesinin gerektiği geleneksel Çin yönetim ve düşünce tarzını büyük yenilgilerin nedeni olarak gören Çinli bilim ve düşünce insanları, ülkenin kalkınması için doğru yolu bulma ümidiyle Batı'ya yönelmişlerdir. Çin'i sarsmaya başlayan mevcut sosyo-ekonomik krizin nedenlerini tespit etmeye çalışan aydınlar, geleneksel düşünce biçimlerini şiddetle eleştiriyorlardı. İnsan hakları ve özgürlükler alanındaki Batı düşüncesinin yaklaşımına ve pratik inşasına dayanarak aydınlar, Çin hukuk sisteminde özel bir yer işgal etmesi için insan haklarına yönelik fikirler önermeye başlamışlardır. Ulusu başarıya götürmek için Avrupa hukuk sistemini, özellikle Avrupa hukuk modelinin temel taşı olan "haklar" ve "özgürlükler" gibi temel ve önemli kavramları dikkatle inceliyorlardı. Aydınların temel düşüncesi, insanları belirli sorumluluklara bağlayan Konfüçyüsçülük ilkelerinin ulusun birleşmesini ve inşasını engellediği şeklindeydi. Dönemin Çinli entelektüellerinde göre bir ulus inşa etmek için bireyi özgürleştirmek gerekiyordu. Çünkü özgür bir birey daha fazla enerji üretir ve bu enerji aktif olarak tüm toplumun yararına yönlendirilebilirdi. Böylece ortaya çıkan

5 Akyılmaz, *Siyasi Tarih,* s. 397-398.

6 Cuncun Wu,. *Homoerotic Sensibilities in Late Imperial China*, (London: Routledge Press, 2004), s. 56.

sinerji yoluyla Çin, dünyadaki güçlü konumunu yeniden kazanabilirdi. Özellikle hukuk felsefecilerinin birçoğunun kabul ettiği düşünce, Çin toplumundaki gelişmenin ve toplumsal ilerlemenin hareket noktasının bireyin özgürleşmesi olgusuydu.[7]

Aslında "insan hakları" kavramı o dönemde Çin için pragmatik kimi diplomatik ve politik yararlar da sağlıyordu. Bu kavram; despotik güce, emperyal yabancı devletlere, komünistler ve milliyetçilerin savaşlarına ve Japon saldırganlığına karşı bir araç olarak kullanılabilirdi. Dönemin Çin yönetimi, insan hakları kavramını kullanarak, örneğin Japon saldırganlığının Çin'deki katliamlarını kınıyordu.

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra Çin, Birleşmiş Milletler Örgütünün kurulmasında aktif rol almış ve insan haklarına ilişkin düzenlemelere önemli katkılarda bulunmuştur. Çin'in 1948 İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin hazırlanmasına ve kabul edilmesine yaptığı katkıyı göz ardı etmemek gerekir. Elbette bu noktada önemsenmesi gereken bir başka gerçek de 1948'de iktidarda olan milliyetçilerin, Çin'in bu bildirgeyi benimsemesinde etkili olmasıdır.

1949 yılında Çin Halk Cumhuriyeti kurulduğunda Tayvan, Çin'i uluslararası arenada temsil etmeye başlamıştır. Tayvan'a sığınan milliyetçilerin kalıntıları BM'de yer edinebilmiştir. 1 Ekim 1949'da Çin Komünist Partisi, Çin Halk Cumhuriyeti'ni (bundan sonra ÇHC olarak anılacaktır) ilan etmiştir. Ertesi gün SSCB, ÇHC'ni ilk tanıyan ülke oldu ve onunla bir "Dostluk, İttifak ve Karşılıklı Yardım Anlaşması" imzalamıştır. Tüm bunların sonucu olarak SSCB'ye yaklaşan ÇHC, kendisini ABD diğer NATO ülkeleri başta olmak üzere Batı dünyası karşısında ekonomik ve siyasi olarak izole edilmiş bir hâlde bulmuştur.

Çin Halk Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra Çin Komünist Partisi, teorik olarak insan hak ve özgürlüklerinin korunmasının garantörüydü. Bu nedenle parti, insan hak ve özgürlüklerinin temelini herhangi bir bağlamda dikkate almaya gerek görmüyordu. İnsan hak ve özgürlüklerine ilişkin tartışma, eleştiri ve söylemler yasaklanmıştır. Komünist Partinin görüşüne göre insan hak ve özgürlükleri Parti tarafından tam olarak garanti altına alınmıştır. Batılı anlamda insan hak ve özgürlükleri ile ilgili her türlü fikir, komünist sistemle ilgisi olmayan bir "burjuva sloganı" olarak kabul edilmiş ve sosyalizmin inşasına bir tehdit olarak görülmüştür. Batılıların yeni sistemi ve -onlara göre- yarattığı zulmü kınamasıyla ülkede Batılı anlamda hukuk eğitimi veren okullar kapanmaya başlamış ve çoğu hukuk bilimci, onları işe yaramaz bulan ve yeniden eğitmeye çalışan rejimden büyük eleştiri ve baskı görmüştür.[8]

Geleneksel hukuk anlayışının Çin toplumu üzerindeki etkisi özellikle önemlidir. Konfüçyüsçülük Çin bilincinin oluşumunda özel bir rol oynamıştır ve bu onların yaşamla-

7 A.M. Borisov, "*Political Organization of Society and Civilizational Progress /Sociodynamics"*, (Basım yeri yok: 2014. Sayı: 12. s. 59.

8 Roberta Cohen, "People's Republic of China: The Human Rights Exception" *Human Rights Quarterly* Cilt 9, Sayı 4, 1987, ss. 447-448.

rında hala önemli bir unsurdur. Çin'in modern hukuk sisteminin gelişimi incelerken, bir bütün olarak nesnel bir resim elde etmek için tarihsel süreç içerisinde Çin hukuk sisteminde kök salmış olan Çin geleneğinin özünü anlamak gerekir. Hatta geleneksel kalıplar günümüzde var olan Çin hukuk sisteminin gelişiminde de etkili olmuştur.

1864 yılına kadar "insan hakları" sözcüğünün bile bilinmediği bir toplumda bu kavramı anlama yaklaşımlarını Batı ile karşılaştırmak oldukça güçtür. Çin'de ancak XIX. yüzyılın sonunda insan hak ve özgürlükleri tartışılmaya başlarken, Batı'da insan hakları düşüncesi anayasal güvence altına alınarak siyasal sistemde rejimin temelini oluşturmaya başlamıştı. Günümüzde Batılı "insan hakları" kavramı uluslararası insancıl hukukta özel bir rol oynamaktadır.

Batılı anlamda insan haklarını reddeden, onu bir burjuva uygulaması ve Çin toplumu için gereksiz gören anlayış, Kültür Devrimi'nin son aşamasına (1966-1976) kadar sürmüştür. 1971 yılından itibaren uluslararası arenada Tayvan'ın yerini Çin Halk Cumhuriyeti almıştır. Komünist rejimin hukuk sistemi ve insan hakları konusunda köklü reformlar yapmak için hiç acelesi yoktu. Bununla birlikte 1949'dan beri sürmekte olan küresel izolasyon sürecinden sonra Çin'in Birleşmiş Milletler'e Çin Halk Cumhuriyeti olarak dâhil olması, açık bir dünyaya doğru önemli bir adımdı.[9]

ÇHC, 1971'den 1979'a kadar uluslararası hukuk rejiminin bir parçası olmasına rağmen insan hak ve özgürlüklerinin korunması alanında herhangi bir sözleşmeye imza atmamıştır. Sonuç olarak ÇHC, Birleşmiş Milletler Teşkilatının "insan hakları" alanında yetkili makamlarının denetiminde olan bir ülke değildi. Hem geleneksel ve tarihsel dinamikler hem de Kültür Devrimi'nin yarattığı yeni süreç, uluslararası toplumun Çin Halk Cumhuriyeti rejimine "insan hakları" alanındaki yükümlülüklerini yerine getirmesi için baskı yapmasını engelleyen etkenler olmuştur. Uluslararası toplum bu dönemde ÇHC'nin insan hakları ve özgürlüklerini koruma alanındaki sorumluluklarını yerine getirmesini bir kenara iterek her şeyden önce Çin'in uluslararası topluma entegrasyonuna odaklandı. Çin'i uluslararası hukuk alanına dahil etmek için gerekli tüm güçleri yönlendirildi.

Mao Zedong'un Kültür Devrimi, ülkeyi makul olmayan reformlar ve liderin küresel ve ülkesel gerçeklerle bağdaşmayan politikaları nedeniyle sosyal yaşamın çeşitli alanlarını yok eden büyük bir tükenme ve çöküntüye götürdü. 1976'da Mao-Zedong'un ölümünün ardından, yaşanan kaostan kurtulmak ve geçmişin hatalarını yinelememek için ülkenin Mao'nun belirlediği "Kültür Devrimi" denilen yoldan çıkması ve yeni bir reform sürecine yelken açması gerekiyordu. 1976'dan itibaren başlayan süreç, önceki döneme benzemeyecekti.

Çin tarihinde yeni bir sayfa 1978'in sonunda, Deng Xiao Ping'in önderliğindeki üçüncü genel kurul toplantısında, Çin Komünist Partisi Merkez Komitesinin tamamen

9 Jasmine Koehn, "The Continuation of Slavery in the Modern World: The People's Republic of China and Forced Labor Practices", *Human Rights & Human Welfare,* Cilt: 9, 2009, s. 95.

yeni ve açık adımlar atması ile Çin'i tamamen farklı bir yolda yönlendirdiği zaman açıldı. Bu reformasyon süreci, ülkenin belirli alanlarda demokratikleşmesine yönelik önlemler ve Batı ile açık ilişkiler kurmaya yönelikti. Ekonomi ve hukuk modernleşme politikasında kilit rol oynadı. Bu dönemde insan hakları sorunu resmi düzeyde hararetli tartışmalara sahne oldu. ÇHC hükûmeti, Mao Zedong Dönemi'ne kıyasla grafiği giderek yükselen bir biçimde hak ve özgürlükler konusuna eğilmeye başladı. Ancak gelinen noktada rejimin hala insan hakları ve özgürler ve özellikle azınlık hakları konusunda kayda değer bir başarı sağladığını söyleyebilmek güçtür.[10]

1982'de Çin'in dış dünyaya açılmasının bir teyidi olan, önemli bir bölümünün insan haklarına ayrıldığı (Bölüm 2, Madde 33-56. Metin için bk. Ek 1) Anayasa kabul edildi. Kabul edilen 1982 Anayasası'nın insan hak ve özgürlüklerini koruma konusunda birçok eksikliği olmasına rağmen önceki anayasalardan farklı olarak Batılı anayasalara benzer biçimde insan hak ve özgürlüklerini koruyan birçok maddesi bulunmaktadır. Çin Halk Cumhuriyeti, insan hak ve özgürlüklerinin korunması konusunda uluslararası düzeyde aktif rol almaya başladığı 1982 yılından itibaren BM İnsan Hakları Komisyonuna üye olmuştur.

1982 ANAYASASI'NA DAYANAN ÇİN İNSAN HAKLARI VE ÖZGÜRLÜKLERİ KAVRAMININ KÜLTÜREL VE FELSEFİ ÖZELLİKLERİ

ÇHC 1982 Anayasası'nın 2. bölümünde tüm vatandaşların kanun önünde eşit olduğu belirtilir; devlet insan haklarına saygı duyar ve korur. Anayasa, seçme ve seçilme hakkı da dâhil olmak üzere her vatandaşın temel haklarını garanti eder; konuşma, ifade, basın, toplanma, dernek kurma, yürüyüş ve gösteri özgürlüğü hakkı; din özgürlüğü, yazışma özgürlüğü ve yazışma gizliliğinin korunması; her türlü devlet kurumunu ve memuru eleştirme ve teklifte bulunma hakkı, faaliyetlerini kontrol etme hakkı; yaşlılık, hastalık veya sakatlık nedeniyle devletten ve toplumdan destek alma, dinlenme ve maddi yardım hakkı; eğitim, bilimsel, edebî, sanatsal ve diğer kültürel faaliyetler hakkı gibi temel haklar sıralanmıştır. Ülkenin birlik ve bütünlüğünü koruma, yasalara uygun olarak vergi ödeme ve ülke savunmasına katılma ve zorunlu askerlik yurttaşlık görevleri arasındadır (bk. Ek 1).[11]

Temel hak ve özgürlükler konusunda sorulması gereken soru şudur: Demokrasi açısından zaten sorunlu olan Anayasa'nın verdiği hak ve özgürlükler, modern demokratik bir hukuk devletinde olması gerektiği biçimde mi uygulanıyor yoksa ödevlerle karıştırılarak ve göreceli bir prizmadan mı sunuluyor? ÇHC'de egemen olan kolektivizm ilkesi tartışılması gereken bir olgu olarak belirmektedir.

10 Geniş bilgi için bk. Mark Selden, "Poverty Alleviation, Inequality and Welfare in Rural China", *Economic and Political Weekly Economic and Political Weekly*, Cilt: 34, Sayı: 45, Kasım 6-12, 1999 ss. 3183-3190.

11 1982 Anayasası, 1988, 1993, 1999, 2004 ve 2018'deki değişikliklerin ardından bugün hâlâ yürürlüktedir. The "Constitution of the People's Republic of China", Erişim Adresi: https://www.refworld.org/pdfid/4c31ea082.pdf (Erişim Tarihi: 25/08/2021).

ÇHC, insan hakları ve özgürlüklerini anlama sorunlarıyla defalarca karşı karşıya kalmış bir devlet ve rejimdir. İnsan hakları kavramına farklı bir yaklaşım içinde kendine özgü gelişme yolunu bu yönde ilerletmek için her türlü çabayı göstermektedir.[12] 1978 yasaları ve ÇHC hükûmeti tarafından yayımlanan 1991 tarihli "Beyaz Kitap", insan hakları ve özgürlüklerini anlama vizyonunun ek teyidi olarak değerlendirilmektedir.

İnsan hakları konusu tartışmalı ve birtakım ikilemleri olan bir konudur. Bir yandan uluslararası denetim mekanizmaları ile ilişkilidir ki herhangi bir egemen ülkede var olan insan hakları ihlallerini ülkesel sınırların içinde bırakmakla yetinilemez. Diğer yandan başka bir devletin iç işlerine karışmama ilkesinin varlığı, ülkesel egemenlik anlayışının korunması amacını güder. Bu iki çelişkili durum insan haklarının evrenselliği ile ilgili tartışmalı sorunlardır.

Sonuç olarak ÇHC, insan hak ve özgürlükleri kavramına göreceli bir yaklaşım sergilemektedir. Rejim, egemenliğe müdahale etmeme ilkesini kendisine adeta bir kalkan olarak kullanmakta, insan hak ve özgürlüklerinin gözetilmesi konusunda kendisine yönelik dış baskılardan kendisini bu yolla korumaya çalışmaktadır. Uluslararası forumlarda da aynı ilkeye yaslanarak herhangi bir yabancı eleştiriye karşı durma yolunu seçmektedir. Rejimsel açıdan kendi konumunu önceleyen ÇHC, insan hakları kavramını kendi iç hukuk sisteminin bir alanı olarak görmekte ve bu konunun her devletin münhasır yargı yetkisi altında olduğuna inanmaktadır.

1970'lerden 1980'lerin başına kadar Çin, insan hakları kavramını "egemen devletin iç işlerine karışmama" ilkesine vurgu yaparak değerlendirmiştir. 1980'lerin başından itibaren başlayan genel izolasyondan çıkma girişimi, ÇHC'ni dış dünya ile yeni bir ilişki düzeyine götürmüştür. Elbette bu süreçte Çin'in insan hakları ve özgürlükleri alanında aktif olarak yeni reformlar gerçekleştirmesi gerektiriyordu. Aynı zamanda ÇHC, kendisini ana argüman konusu olmaktan uzaklaştıracak yollar denemiştir. Bu bağlamda özellikle diğer ülkelerdeki insan hakları ihlallerine dikkat çekmiştir. Ancak her şeye rağmen sığındığı müdahale etmeme ilkesi ve egemenlik kuralına olan güvenini yitirmeye başlayan ÇHC, yeni dönemde kendisini daha savunmasız bir konumda bulmuştur. Bu nedenle ülke içinde insan hak ve özgürlüklerinin gözetilmesine ilişkin her türlü yabancı eleştiri veya soruşturmaya daha duyarlı tepkiler göstermeye başlamıştır.[13]

ÇHC, diğer ülkelerdeki insan hakları konusunda sert bir şekilde yorumlar yapıp raporlar yayımlarken 1989'da uluslararası toplum Çin'e "müdahale etmeme" ilkesinin insan hakları bağlamında artık zayıf bir argüman olduğu sinyalini verdi. 1990'lı yıllarda ÇHC, insan hak ve özgürlükleri konusunda bir eleştiri dalgasıyla karşı karşıya kalınca "egemen-

12 Xiaoling Shu, "Education and Gender Egalitarianism: The Case of China", *Sociology of Education,* Cilt: 77, Sayı: 4, 2004, s. 317.

13 Alan M. Wachman, 2001, "Does the Diplomacy of Shame Promote Human Rights in China?" *Third World Quarterly,* Cilt: 22, Sayı: 2, 2001, s. 259.

liğe müdahale etmeme" ilkesine yeniden atıfta bulunarak önceki seyrine devam etme kararı aldı. Ancak ÇHC, bu yasal kurumun içsel bir karaktere sahip olduğu görüşünü savunmakta ve göreceli yaklaşımını öne sürmekte artık zorlanıyordu. Çin mevzuatının insan hakları alanındaki görüntüsü "iç karakter" kavramının özel bir yansıtıcısıdır. Zira yakın geçmişte ÇHC'nin yasal mevzuatında "insan hakları" kavramı bağımsız olarak yer almıyor ve devletin vatandaşlarına tanıdığı bir ayrıcalık olarak görülüyordu.

İnsan hakları ve özgürlükleri alanındaki güçlü uluslararası baskı nedeniyle ÇHC, konunun içselliği iddiasındaki eğilimini değiştirecek bir mevzuat değişikliği yapmak zorunda kaldı. 2004 yılında ÇHC Anayasası'nın 33. maddesi "devlet insan haklarına saygı gösterir ve korur" şeklinde düzenlenmesine rağmen bu düzenlemenin uygulama açısından tamamen sembolik olduğu göze çarpmaktadır.

"Var olma hakkı", 1991'de yayımlanan ilk "Beyaz Kitap"ın ana kavramı oldu. Yeni ortaya atılan varoluş hakkının tanımına, sömürge yönetiminden kurtuluş gibi içsel, tarihsel geçmişle ilişkili ve spesifik kavramlar eşlik etti. Çin ulusunun bağımsızlığı, gelişme hakkı, yeterli beslenme hakkı, konut hakkı gibi haklar kendi içinde tutarlı Çin kavramsal mantığı ile uyumlu biçimde, insanların birlik olması ve hayatta kalması için var olan Komünist Parti ile sosyalist devleti korumaya hizmet etmeliydi. Böylece "var olma hakkı", 90'lı yıllarda, ÇHC hükûmetinin etkisiyle insan hakları alanındaki aydınların söyleminde ana akım haline geldi.

Bu açıklamalar çerçevesinde anlaşılmaktadır ki ÇHC'nin önceliğini ekonomik, sosyal ve kültürel gelişme oluşturmaktadır. Kanımızca bu bağlamda medeni ve siyasi hakların bir hukuk devletinde olması gerektiği gibi uygulanması arka plana atılmıştır. Sonuç olarak var olma hakkı, medeni ve siyasi temel haklardan öte Çin hükûmeti için birincil öneme sahip ekonomik, sosyal ve kültürel hakların gölgesinde gelişme olanağı bulacaktır.

Bunlarla birlikte, "Beyaz Kitap" "var olma" hakkına ek olarak, birçok kez "kalkınma" hakkından da söz etmektedir. Batı'nın insan hakları anlayışına taban tabana zıt yaklaşımına rağmen Çin'in sosyoekonomik kalkınma ilkesi, medeni ve siyasi hakların gerçekleştirilmesi için koşullar yaratabilir. A priori olarak, ÇHC hükümetinin ulusun gelişiminin insan haklarının gelişiminden ayrılmazlığı konusundaki açıklamasını göz ardı etmek zor görünmektedir.[14] Sonuç olarak tüm ulusal kalkınma programlarının toplu hakları bireysel insan haklarından ve özgürlüklerden otomatik olarak daha önemli gördüğü ortadadır. Bu yaklaşımın insan hakları ve özgürlüklerinin bazı yönleri üzerinde olumlu etkisi olduğu da göz ardı edilemez. Ancak ülke ekonomisi çılgın bir hızla gelişirken medeni ve siyasi hakların daha az gelişme göstermesi tablodaki çelişkiyi derinleştirmektedir. Devletin, toplumun ve kolektifin insan haklarından öncelikli konumda olması, bireysel hakların gelişmesini akamete uğratmaya devam edecektir. Bu bağlamda ÇHC Anayasası'nın 51.

14 Li, "Human Rights Versus State Interests in China: Case Studies", s. 156.

maddesi, vatandaşların yukarıda belirtilen tüm anayasal hak ve özgürlüklerini devletin toplu veya kamusal çıkarlarına tabi kılmaktadır (bk. Ek 1, m. 51).

Bu çalışma yapılırken elde edilen bulgular ışığında, ÇHC rejiminde insan hakları kavramının algılanma ve uygulanmasının kolektivizmin çizdiği sınırlar çerçevesinde olabileceği gibi bir sonuç ortaya çıkmaktadır. Çin, insan hakları konusunda kendi argümanlarını desteklemek ve konumunu korumak için adeta sürdürülebilir kalkınma ve ekonomik büyüme eğilimlerini bir kanıt olarak kullanmaktadır. Bunu yaparken kolektivizm ile bireyin sosyal refahının sağlanacağını ve kolektifin birey için önemini vurgulamaktadır. Bu yaklaşım, Çin'in tarihsel ve geleneksel hukuk anlayışı ile de örtüşmektedir. Kolektifin çıkarlarını korumak için Konfüçyüsçülük, ÇHC'nin kalkınma stratejisini defalarca haklı çıkaran bir miras olmuştur. Tüm yaklaşımlar göstermektedir ki ÇHC rejimi ile Konfüçyüs öğretisi arasındaki ilişki yakındır ve toplumun gelişim seyrine ilişkin benzer vizyonlara sahiptir. Bu vizyonlar, ödevsiz hakların oluşturulmadığı insan hakları uygulamasının temel ilkelerine yerleştirilmiştir. Kanımızca insan hakları konusunda Konfüçyüsçülüğün önemli bir argüman olarak kullanılması rejimin pragmatik yanı olarak değerlendirilebilir.

Benzer bir birlik duygusu, ÇHC Anayasası'nın "Vatandaşların Temel Hak ve Ödevleri" olarak adlandırılan 2. bölümünde ortaya konmuştur. Bu bölümdeki maddelerin çoğunun içeriği, hakların yükümlülüklerden bağımsız olmadığı izlenimini doğrulamaktadır. Örnek olarak, Anayasa'nın vatandaşların hakları olduğunu ancak aynı zamanda vatandaşların Anayasa ve ÇHC yasalarının öngördüğü görevleri yerine getirmekle yükümlü olduğunu belirten 33. maddesi[15] verilebilir. Çin vatandaşlarına dayatılan Anayasa'nın 52-56. maddelerinde özel görevler yer almaktadır[16].

İnsan hakları ve özgürlükleri alanındaki akademik özgürlükle ilgili olarak Çin hükûmetinin, yabancı eleştirilere karşı koymak için sıklıkla akademisyenleri kullandığı bilinmektedir. Akademik özgürlük konusunda sorunlar yaşıyor olmakla birlikte akademisyenler ve aydınlar zaman zaman bu hususta rejimin isteklerini karşılayacak söylemler dile getirmek ve çalışmalar yapmak durumunda bırakılmış olabilirler. Bir siyasal rejimin insan hakları ve özgürlükleri alanında bilim insanlarına ve aydınlara yönelik artan ilgisi bir çerçeve oluşturmakta ve onların bilimsel ve kültürel yaratıcılıklarını sınırlandırmaktadır. Bu nedenle bu tür kısıtlamalar, insan hakları araştırmacılarının yapabileceklerinden daha azını yapmalarına ve otoriter bir rejime olduğundan çok daha fazla yarar sağlamalarına neden olur. Bu düşüncemizin uygulamadaki en çarpıcı örnekleri XX. yüzyıl diktatörlükleridir. Almanya'da Hitler Nazizmi, İtalya'da Mussolini Faşiz-

15 ÇHC Anayasası m. 33/3: "Her vatandaş haklara sahiptir ve aynı zamanda Anayasa ve yasaların öngördüğü görevleri yerine getirmek zorundadır." (bk. Ek 1).

16 ÇHC Anayasası m. 52-56 (bk. Ek 1).

mi, İspanya'da Franco, Portekiz'de Salazar faşizmleri ve diğer Afrika, Güney Amerika ve Orta Doğu diktatörleri, kurdukları katı totaliter diktatörlüklerde kendi rejimlerinin meşruiyetine destek sağlayabilmek için özellikle bilim insanları ve aydınlardan yararlanmaya özel bir önem vermişlerdir.

İnsanların insan haklarına ilişkin demokratik görüşleri nedeniyle zulme uğraması konusu hassasiyetini ve ciddiyetini korumaya devam etmektedir. Uluslararası medya kuruluşları ve gönüllü insan hakları örgütlerinin ÇHC ile ilgili bilgilendirmeleri ve raporları dikkat çekmektedir. ÇHC'de demokrasi ve insan haklarına ilişkin fikir ve eleştirilerini dile getiren birçok aktivistin yasal takibata uğradıkları, tutuklanıp hapse atıldıkları sıklıkla uluslararası basın ajansları tarafından dünya kamuoyuna duyurulmaktadır.[17]

TEMEL HAK VE ÖZGÜRLÜKLERİN GÖZETİLMESİNE İLİŞKİN ÇİN'İN UYGULAMADAKİ GÜNCEL SORUNLARI

ÇHC rejimi, Temel hak ve özgürlükler konusunda son 40 yıldır her ne kadar mevzuat iyileştirmeleri gerçekleştirmiş olsa da uygulamaya yönelik sorunlar hâlâ ciddiyetini korumaktadır. Üstelik bu sorunlar çoğu zaman dünya kamuoyuna yansıdığı gibi ülkedeki farklı etnik ve dinsel kimliklere sahip azınlıklarla da sınırlı kalmamaktadır. 1997'de Büyük Britanya'dan ÇHC'ne devredilen ve 2047'ye kadar özel bir idari bölge statüsünde kalacak olan Hong Kong'da, 2019 Ağustos'unda ÇHC hükûmetinin uygulamalarına yönelik olarak gerçekleşen protestolar birkaç hafta sürmüştür. Protestocuların istekleri basın, toplanma ve ifade özgürlüğü gibi temel haklar üzerindeki baskının kaldırılmasına ilişkin talepleri içermekteydi.[18]

Yakın zamana kadar Hong Kong yetkilileri, şeffaf olmayan yargı sistemi ve ölüm cezasının yaygın kullanımı nedeniyle vatandaşlarını Çin anakarasına iade etmeyi reddediyorlardı. Bununla birlikte 2019'un başlarında Hong Kong özerk yönetimi suçluların anakara, Makao ve Tayvan'a iade edilmesine izin vereceğini açıkladı. Bu açıklama büyük

17 Konu ile ilgili yayın örnekleri için bk. "İngiltere, Çin'i Uygurlara Karşı 'Yoğun' İnsan Hakları İhlalleriyle Suçladı", *BBC News Türkçe,* 19 Temmuz 2020, Erişim Adresi: https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-53466271 (Erişim Tarihi: 26 Ağustos 2021); "Çin'de BBC World News'ün Yayın Yapması Yasaklandı", *Anadolu Ajansı/Dünya,* 11 Şubat 2021, Erişim Adresi: https://www.aa.com.tr/tr/dunya/cinde-bbc-world-newsun-yayin-yapmasi-yasaklandi/2142018 (Erişim Tarihi: 26 Ağustos 2021); Kerem Congar, "Çin resmi Raporu: Doğu Türkistan'da Doğumlar 3'Te 1 Düştü Ancak Uygurları Zorla Kısırlaştırmıyoruz", *Euronews/Türkçe/Çin,* 21 Eylül 2020, Erişim Adresi: https://tr.euronews.com/2020/09/21/cin-resmi-raporu-dogu-turkistan-da-dogumlar-3-te-1-dustu-ancak-uygurlar-zorla-k-s-rlast-rm (Erişim Tarihi: 26 Ağustos 2021); "Çin Hükümeti İnsan Hakları İçin Küresel Bir Tehdit Oluşturuyor" *Human Rights Watch,* 14 Şubat 2020, Erişim Adresi; https://www.hrw.org/tr/news/2020/01/14/337763 (Erişim Tarihi: 26 Ağustos 2021); "Çin'den ABD'ye Uygur Tepkisi: Sonuçlarına Katlanacak", *DW/Gündem/Dünya,* 18 Haziran 2020, Erişim Adresi: https://www.dw.com/tr/%C3%A7inden-abdye-uygur-tepkisi-sonu%C3%A7lar%C4%B1na-katlanacak/a-53852794 (Erişim Tarihi: 26 Ağustos 2021).

18 "Hong Kong'da Protestolar Devam Ediyor: Hristiyan ve Budist Tarikatlar da Destek Verdi", *Sputnik Türkiye/Dünya,* 31 Ağustos 2019, Erişim Adresi: https://tr.sputniknews.com/20190831/hong-kongda-protestolar-devam-ediyor-hristiyan-ve-budist-tarikatlar-da-destek-verdi-1040055920.html (Erişim Tarihi: 26 Ağustos 2021).

protestolara yol açtı. Bu protestolarda göstericiler demokratik reformlar, genel oy hakkı ve Hong Kong hükûmet başkanı Carrie Lam'ın istifası taleplerini dile getirdiler.[19]

30 Haziran 2020'de Hong Kong'da uygulanacak Ulusal Güvenlik Yasası, Çin'in merkezi yasama organı tarafından kabul edildiğinde birçok gözlemci yasanın aktif bir araçtan çok örtülü bir tehdit olduğu düşüncesindeydi. Hong Kong'da demokrasi taleplerine yönelik söylemlerin ve bu yönde yapılan gösteri ve protestoların artması üzerine çıkarılan bu yasa, esas olarak 2019 protestolarına benzer protestoları ve istikrarsızlığı kontrol altına almayı amaçlıyordu. Ulusal Güvenlik Yasası ile Pekin yönetimi kaos ve düzensizliğe dur diyebilme amacı taşırken, söz konusu yasanın demokrasi yanlısı hareketler için bir baskı unsuru olarak kullanılabileceği gözden kaçırılmamalıdır.[20]

Göstericilerin hükûmeti Ulusal Güvenlik Yasası'nı çıkarmaktan caydırma girişimleri başarısız oldu. Kabul edilen yasa hemen yürürlüğe girdi ve o kadar geniş bir şekilde uygulanmaya başlandı ki Hong Kong toplumunun tüm kesimleri, uygulamanın etkilerini kesinlikle hissetti. Yasanın uygulamaya konduğu 1 Temmuz 2020'de birçok insan gözaltına alındı ya da tutuklandı.[21]

Ulusal Güvenlik Yasası'nın önemi, daha ilk gününde onlarca kişinin tutuklanmasıyla kamuoyu nezdinde anlaşılmış ve medyayı ortaya çıkan soruna kayıtsız bırakmamıştır. Yasanın doğrudan uygulanmasının doğurduğu olumsuzlukların yanı sıra dolaylı sonuçları da olmuştur. Georgetown Asya Hukuku Merkezi'nin Hong Konglularla gerçekleştirdiği bir sosyal ankette, anketi yanıtlayanlar arasında belirli bir korku atmosferinin oluştuğu gözlemlenmiştir. Böylece yasanın toplumun her alanına nüfuz ettiği ve insanların kabul edilen yasaya aykırı hareket etmekten korktukları anlaşılmaktadır. "Hong Kong'un Ulusal Güvenlik Yasası: Bir İnsan Hakları ve Hukukun Üstünlüğü Analizi" adlı raporun yazarları, Lydia Wong ve Thomas E. Kellogg, mevcut eğilimler devam ederse Hong Kong'un temelde farklı bir yer olabileceğine inanıyorlar. Söz konusu aydınlara göre Hong Kong'da temel hak ve özgülükler ve yasal sosyopolitik kurumlar eskisinden daha az özerk, daha az

19 "Hong Kong'da Yüz Binlerden Barışçıl Protesto", *DW Türkçe/Gündem/Dünya,* 18 Ağustos 2019, Erişim Adresi: https://www.dw.com/tr/hong-kongda-y%C3%BCz-binlerden-bar%C4%B1%C5%9F%C3%A7%C4%B1l-protesto/a-50070177 (Erişim Tarihi: 26 Ağustos 2021).

20 "Hong Kong Güvenlik Yasası: Çin, Tartışmalı Düzenlemeyi Kabul Etti", *BBC News Türkçe/Dünya,* 30 Haziran 2020, Erişim Adresi: https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-53233671 (Erişim Tarihi: 26 Ağustos 2021); "Çin, Hong Kong'da Uygulanacak 'Ulusal Güvenlik Yasası'nı Açıkladı" *Euronews Türkçe/Dünya,* 20 Haziran 2020, Erişim Adresi: https://tr.euronews.com/2020/06/20/cin-hong-kong-da-uygulanacak-ulusal-guvenlik-yasasini-acikladi (Erişim Tarihi: 26 Ağustos 2021).

21 Kerem Congar, "Hong Kong'da Ulusal Güvenlik Yasası Kapsamında İlk Tutuklama"*, Euronews Türkçe/Dünya/Çin,* 1 Temmuz 2020, Erişim Adresi: https://tr.euronews.com/2020/07/01/hong-kong-da-ulusal-guvenlik-yasas-kapsamnda-ilk-tutuklama (Erişim Tarihi: 26 Ağustos 2021); "Hong Kong'da "Ulusal Güvenlik Yasası" Kapsamında Yapılan En Büyük Operasyon: 50'den Fazla Muhalif Tutuklandı", *Medyascope/Gündem,* 6 Ocak 2021, Erişim Adresi: https://medyascope.tv/2021/01/06/hong-kongda-ulusal-guvenlik-yasasi-kapsaminda-yapilan-en-buyuk-operasyon-50den-fazla-muhalif-tutuklandi/ (Erişim Tarihi: 26 Ağustos 2021).

bağımsız ve daha az etkili hâle gelecektir. Bu çalışmaya göre tek ülke, iki sistem ve Hong Kong özerkliğinin geleceği risk altındadır.[22]

İnsanlık tarihi boyunca tüm hukuk dışı otoriter ve totaliter rejimlerde olduğu gibi korkuyu yönetmenin ve itaat ettirmenin önemli bir yolu olarak görme alışkanlığı, üzülerek belirtmek gerekir ki "modern" ÇHC'nde de ciddi bir anlam kazanmaktadır. Özellikle Hong Kong gibi İngiliz yönetiminde, uzun yıllar öyle ya da böyle demokrasi, insan hakları, temel hak ve özgülükler ve hukuk devleti gibi kavramlarla yüzleşmiş bir toplumda korkunun egemen kılınarak yönetim modeli olarak benimsenmesi, kuşkuyla söylemek gerekir ki yakın gelecekte telafisi zor sorunları daha kalıcı hâle getirecektir. Nitekim ana kara Çin toplumu için kısıtlamalar ve katı uygulamalar belki Hong Kong kadar ses getirici olmayabilir. Elbette bunun böyle olması, ana karanın zaten yüzyıllardır katı rejimlerle yönetilir olmasındandır. Kuşkusuz bu durum da kabul edilebilir değildir. Ancak Hong Kong farklıdır. Belirttiğimiz gibi Hong Kong toplumu serbest ekonomi, demokrasi gibi kavramlarla çok daha erken tanışmış bir toplumdur. Aynı geşmişi ve geleneksel kültürleri paylaşıyor olsalar bile anakara ile Hong Kong toplumları arasında ihlalleri algılama farklılıkları ortaya çıkacaktır.

Aydınların, sanatçıların, bilim insanlarının, politikacıların, aktivistlerin ve hukukçuların hak ve özgülüklere bakışı ve onların kısıtlanmasına tepkileri elbette sıradan alt orta sınıf geleneksel topluma göre ciddi farklılıklar taşır. Ancak gelişmekte olan pek çok toplumda görüldüğü gibi, belirttiğimiz eğitimli sınıfın rejim tarafından sindirilerek baskıyı, korkuyu kanıksamaya başlaması, toplumsal dönüşüm ve gelişimin akamete uğramasına neden olacaktır.

Gerek ÇHC'de gerekse uluslararası basında yazarlar, ifade özgürlüğünün son dönemde Hong Kong'da tarihinin en ağır darbesini aldığına dikkat çekmektelerdir. Belki de yasanın en önemli etkisi hem bireysel hem de örgütsel düzeyde doğurduğu oto sansür düzeyi olmuştur. Ulusal güvenlik yasasının ana hükümleri muğlaktır. Kuşkusuz bu durum, neyin söylenip neyin söylenemeyeceğinin anlaşılmasını imkânsız hale getirmektedir. Ayrıca "Hong Kong'un Ulusal Güvenlik Yasası: Bir İnsan Hakları ve Hukukun Üstünlüğü Analizi" adlı raporun yazarları, Ulusal Güvenlik Yasası'nın, Hong Kong'un hükûmet kurumlarını Pekin'in siyasi hedefleri doğrultusunda dönüştürmeyi amaçlayan bürokratik reformları yasalaştırdığını belirtiyor. Söz konusu rapora göre bu hükümler, Pekin yönetiminin Hong Kong hükûmet bürokrasisindeki etkisini artırmayı amaçlamaktadır. Rejim bu yasa ile Hong Kong'ta ekonomik ve sosyopolitik işlerin günlük işleyişi ve kilit hükûmet politikalarının formülasyonu üzerinde daha doğrudan gözetim, denetim ve kontrol elde etmeyi amaçlamaktadır. Pek çok kişi, Pekin'in artan siyasi rolünün temel haklar üzerin-

22 Lydia Wong ve Thomas E. Kellogg, "Hong Kong's National Security Law: A Human Rights and Rule of Law Analysis", *Center for Asian Law, Rapor,* 2015, Erişim Adresi: https://www.documentcloud.org/documents/20615094-hong-kongs-national-security-law-a-human-rights-and-rule-of-law-analysis

de ciddi olumsuz sonuçları olabileceğinden kuşku duymaktadır.[23] Bununla birlikte Çin'de özel statüsü olmayan bazı bölgeler, üzücü bir tarihe ve acımasız bir yazgıya sahiptir. Örneğin Tibet'te altmış yıldan fazla bir süredir yaşam sadece umutsuzluklarla dolu olmuştur. 1950'lerde Çin birlikleri "barışçıl kurtuluş kampanyası"nın bir parçası olarak Tibet'e girmiştir. Daha önce kendisini bağımsız bir devlet olarak gören Tibet, bu işgal ile Çin Halk Cumhuriyeti'nin bir parçası olduğunu öğrenmek zorunda kalmıştır.[24] Tibet'in yaşam tarzı ve gelenekleri, tüm maneviyatı reddeden komünist ideolojiyle uyumsuz görünüyordu. ÇHC yetkilileri Tibet'i feodalizmden ve sosyal eşitsizlikten kurtarmanın yanı sıra "geri" olan bu eyaletlerini "modernize" edeceklerini söylüyorlardı. Askerleri başlangıçta iyi yardımcılar olarak gören Tibetliler, toplumlarını yeniden inşa etmeye yönelik şiddetli girişimlere giderek karşı direnişle cevap vermeye başladılar. 1959'da Tibet'in başkenti Lhasa'da yaşanan tarihi ayaklanma, yüz binlerce Tibetlinin hayatına mal oldu ve insanların yaşama hakkını ve güvenliğini tehlikeye attı.[25] O süreçte asker kılığına girmiş bir genç olan Dalai Lama, beraberindekilerle birlikte Himalayalar'dan riskli bir geçiş yaptı ve Hindistan'a kaçtı. Yaklaşık 85.000 Tibetli daha onu takip etti.[26]

Manevi lider Dalai Lama'nın gidişini, manevi uygulamaların herhangi bir biçiminin kovuşturulduğu, tahammül edilemez on yıllar süren "Kültür Devrimi" izledi.[27] Dinin kalplerinde en önemli yeri işgal ettiğine inanan Tibetliler, kutsal tapınakları, manastırları, heykelleri yıkılırken, kütüphaneleri yakılırken izlemek zorunda bırakıldılar. Askerler gözlerinin önünde keşişleri ve rahibeleri aşağıladılar, dövdüler, öldürdüler. Manevi önderleri hatta laik aydınları yok ettiler. En kutsal olana hakaret ettiler ve onu "modernleşme", "kalkınma" ve "kurtuluş" sloganlarıyla örtbas ettiler. Herhangi bir direniş veya itaatsizlik ciddi şekilde cezalandırıldı. Tibet halkının katlanmak zorunda kaldığı dehşetin boyutunu hayal etmek zordur.[28] Tibet'teki manastırların sayısı 1960'a kadar 2.711'den 370'e düştü ve "modernleşme" sürecinde bu sayı 13'e kadar indi. Toplamda bir milyondan fazla insan yaşamını yitirirken bu sayıdan çok daha fazlası dövüldükleri ve işkence gördükleri cezaevlerine gönderildi.[29]

Tibet'te 1980'ler çözülme yılları olarak anılmaktadır. Tibet'in kültürel zenginliğinden pragmatik bir yarar sağlamayı amaçlayan ÇHC hükûmeti, manastırların ve tapınak-

23 https://www.law.georgetown.edu/law-asia/wp-content/uploads/sites/31/2021/02/GT-HK-Report-Accessible.pdf (Erişim Tarihi: 26 Ağustos 2021).

24 Barry Sautman, "Colonialism, Genocide and Tibet*", Asian Ethnicity,* Cilt. 7, No. 3, Ekim 2006, s. 250.

25 Allen Carlson, *Beijing's Tibet Policy: Securing Sovereignty and Legitimacy Policy Studies 4,* (Washington: East West Center, 2004, ss. 12-13.

26 Carlson, Beijing's Tibet Policy: Securing Sovereignty and Legitimacy Policy Studies 4, s. 2; Sautman, "Colonialism, Genocide and Tibet", s. 245.

27 Gabriel Lafitte*,* "Tibetan Futures: Imagining Collective Destinies*" Futures Cilt* 31, Sayı 2, 1999, s. 157.

28 "Protection and Development of Tibetan Culture", *Chinese Journal of International Law,* Cilt 8, Sayı 1, Mart 2009, s. 236.

29 Lafitte, "Tibetan Futures: Imagining Collective Destinies", s. 157; Sautman, "Colonialism, Genocide and Tibet", s. 246.

ların inşasına izin verdi. Pragmatik bir amaçla bile olsa bu durum, Tibetlilerin kültürlerini canlandırmalarına katkıda bulunmuştur. Bununla birlikte Dalai Lama'nın öğretilerini veya görüşlerini paylaşmak, Tibet'teki trajik olaylardan söz etmek, Çin hükümetinin politikalarına yönelik herhangi bir eleştiri, ayrılıkçı söylemler ya da propagandalar yine sorgulamalara, tutuklamalara, hapsedilmelere, dayaklara ve işkencelere yol açmaya devam etmektedir.[30] Görünen o ki Soğuk Savaş Dönemi'nde olduğu gibi bireyin sosyal ve kişisel hayatı devletin sıkı kontrolü altındaydı. Kurallardan sapma durumunda sadece suçlunun kendisi değil, akrabaları da baskı ve kötü muameleye maruz kalıyordu. Söz konusu politikaların gerek Sincan-Uygur (Doğu Türkistan) bölgesi gerek Tibet, Hong Kong ve başka bölgelerde de devam ettiğine ilişkin pek çok haber, uluslararası basın kuruluşları tarafından dünya kamuoyuna servis edilmektedir.[31]

2008 Pekin Olimpiyatları, uluslararası kamuoyunun dikkatini Çin'deki azınlık gruplarının durumuna çekerek Tibetlilere seslerini duyurma şansı verdi. Mart 2008'den bu yana Tibet bölgelerini bir protesto dalgası sardı. Yüzlerce keşiş ve sıradan Tibetli, Dalai Lama'nın geri dönmesini ve Tibet'in özgürlüğünü talep ederek sokaklara çıktı. Buna karşılık Çin polisi, kalabalığı göz yaşartıcı gazla dağıttı ve silahsız protestoculara ateş açtı. Protestoları gösterilere katılan ve gösteri düzenleyen şüphelilerin toplu olarak tutuklanması izledi. Bazı bölgelerde yetkililer ev ve manastırlarda aramalar yaptı. Protestolar sırasında veya tutuklamalardan sonra öldürülen yüzden fazla kişinin kimliği belirlendi. Binlerce insan tutuklandı, sorgulandı, dövüldü ve işkence gördü. Çoğu birkaç ay sonra serbest bırakıldı. Ancak birçoğu üç yıl hapis cezasından ölüm cezasına kadar değişen şiddette cezalar aldılar.[32]

Çinli yetkililerin Tibet'deki insanlık dışı vahşetine ilişkin anlatılanlar, Tibet diasporası ve dünya kamuoyunda öfkeye yol açmış ve bağımsız medyanın ilgisini çekmiştir. Ancak Çinli yetkililer her zaman olduğu gibi olayların tamamen çarpıtılmış olduğunu ileri sürmekle yetinmektelerdir[33] Tıpkı Sincan-Uygur (Doğu Türkistan) özerk bölgesinde yaşanmakta olan olaylarda olduğu gibi ÇHC hükûmeti, iradesini yansıtmak için tasarlanan Çin medyası, Tibetlileri Çin ulusunun birliğini ve devletin egemenliğini tehdit eden mi-

30 Carlson, Beijing's Tibet Policy s. 35.

31 "Sürgündeki Uygurlar Şincan'da Yaşadıklarını Anlattı" *VOA-Amerika'nın Sesi/Türkçe/Uluslararası,* 3 Haziran 2021, Erişim Adresi: https://www.amerikaninsesi.com/a/surgundeki-uygurlar-sincanda-yasadiklarini-anlatti/5915629.html (Erişim Tarihi: 27 Ağustos 2021); "Çin: Sincan'da Müslümanlara yönelik korkunç baskılar, insanlığa karşı suçlar kapsamına giriyor", *Uluslararası Af Örgütü/Türkçe,* 10 Haziran 2021, Erişim Adresi: https://www.amnesty.org.tr/icerik/cin-sincanda-muslumanlara-yonelik-korkunc-baskilar-insanliga-karsi-suclar-kapsamina-giriyor (Erişim Tarihi: 27 Ağustos 2021); "Çin'deki toplama kamplarında kalanlar anlattı: Sistematik tecavüz ve işkence vardı", *Euronews Türkçe/Dünya,* 3 Şubat 2021, Erişim Adresi: https://tr.euronews.com/2021/02/03/cin-deki-toplama-kamplar-nda-kalanlar-anlatt-sistematik-tecavuz-ve-iskence-vard, (Erişim Tarihi: 27 Ağustos 2021).

32 Christopher Young, "Olympic Boycotts: Always Tricky" *Dissent,* Cilt 55, Sayı 3, Pennsylvannia University Press: Yaz 2008, s. 68.

33 Michael Dillon, *Contemporary China - An Introduction,* (London: Routledge 2009), s. 91.

litan ve tehlikeli isyancılar olarak betimlemektedir[34]. Kanlı protestoların, tutuklamaların ve hapsedilmelerin kurbanları hakkında Çin medyasında tek bir söz söylenmemekte ya da yazılmamaktadır. Ancak Tibetli protestocular tarafından münferit birkaç araba veya dükkanın kundaklanması gibi olaylar abartılı olarak verilmekte ve hedef gösterici yayınlar yapılmaktadır[35].

Söz konusu yayınlar herhangi bir otoriter ya da totaliter rejimde görülebilecek türden yayınlardır. Bu tip rejimler, ayakta kalabilmek için her zaman medya kuruluşlarını kendi tahakkümleri altına almaya gayret ederler. Kaldı ki ÇHC gibi kapalı ve "sosyalist" olduğunu iddia eden bir rejim için bu hiç de zor değildir. Ancak dijital teknolojinin etkilerini en çok hissettirdiği iletişim çağında, elinde internete bağlı akıllı bir cep telefonu olan herkes, bir basın muhabiri gibi tüm dünyaya haber geçebilir ve dolayısıyla ÇHC gibi kapalı bir rejimde bile hiçbir şey gizli kalmayabilir. Sincan-Uygur özerk bölgesi gibi Tibet de bağımsız gazetecilere ve medya kuruluşlarına kapalı olsa da teknolojinin sağladığı olanaklar saklanmaya çalışılan gerçeklerin ortaya çıkmasına yardımcı olmaya devam edecektir.

Çin'deki bir başka ciddi insan hakları sorunu, bölge sakinleri için neredeyse geniş bir açık toplama kampına dönüştürüldüğü ileri sürülen Sincan-Uygur (sözde) Özerk Bölgesi'dir. Yoğun olarak Uygur Türklerinin tarihsel yurdu olan bu bölge öteden beri "Doğu Türkistan" olarak adlandırılır. Sincan-Uygur Türkleri, modern bir hukuk devletinde tanınması ve anayasal güvence altına alınması gereken, hemen hemen tüm temel hak ve özgülükler alanında ciddi kısıtlamalara maruz kalmaktadır. Özellikle din ve inanç özgürlüğü, ifade özgürlüğü, örgütlenme ve kültürünü koruma ve yaşatma özgülükleri noktasında kısıtlamalardan öte baskı ve zulüm boyutunda uygulamalar sürekli dünya medya kuruluşları tarafından duyurulmaktadır. Bölgede Uygur Türkleri ve diğer azınlıklar üzerinde geniş çaplı baskıların devam ettiği, kitlesel kısırlaştırma da dahil olmak üzere zorla çalıştırma ve zorla doğum kontrolü hakkında giderek daha fazla sayıda rapor ve bilgi hemen her gün yayınlanmaktadır[36]. Bu nedenle BM üye devletleri, Çin'e "BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği ve yönetimi de dahil olmak üzere bağımsız gözlemciler için Sincan'a derhal, tam ve engelsiz erişim sağlama" ve "Uygurların ve diğer azınlıkların keyfî olarak gözaltına alınmasından kaçınma" çağrısında bulunmuştur.

34 Michael C. Davis, "Establishing a Workable Autonomy in Tibet*" Human Rights Quarterly,* Cilt: 30, Sayı: 2, 2008, s. 242.

35 Michael C. Davis, "The Future of Tibet: A *Chinese* Dilemma", *Human Rights Review,* Cilt: 2, Sayı: 2, Ocak 2001, s. 11. (7-17).

36 Michael Clarke, "China's 'War on Terror' in Xinjiang: Human Security and the Causes of Violent Uighur Separatism." *Terrorism & Political Violence,* Cilt 20, 2008, s. 271; Ilgın Yorulmaz, "Çin'de İşkence Gördüm Diyen Uygur Türkü Kadının Hayatını Anlatan Mangayı 2 Günde 2,5 Milyon Kişi İzledi" *BBC Türkçe/Dünya,* 26 Kasım 2019*,* Erişim Adresi: https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-50558591 (Erişim Tarihi: 27 Ağustos 2021); "Uluslararası toplumdan Çin'e Uygurlara yönelik baskıya son verme çağrısı*", Euronews Türkçe/Dünya,* 13 Mayıs 2021, Erişim Adresi: https://tr.euronews.com/2021/05/13/uluslararas-toplumdan-cin-e-uygurlara-yonelik-bask-ya-son-verme-cagr-s, (Erişim Tarihi: 27 Ağustos 2021); "Dünya basını Çin'in Uygurlara Uyguladığı Teknolojik Baskıyı Konuşuyor", *QHA Kırım Haber Ajansı Türkçe/Türk Dünyası,* 9 Ocak 2018, Erişim Adresi: http://old.qha.com.ua/tr/turk-dunyasi/dunya-basini-cin-in-uygurlara-uyguladigi-teknolojik-baskiyi-konusuyor/164213/, (Erişim Tarihi: 27 Ağustos 2021); Seyit Tümtürk, "Uygur Türkleri Neden Seslerini Duyuramıyor?" *Aljazeera Turk/Görüş,* 5 Temmuz 2015, Erişim Adresi: http://www.aljazeera.com.tr/gorus/uygur-turkleri-neden-seslerini-duyuramiyor, (Erişim Tarihi: 27 Ağustos 2021).

Çin, 2017'den bu yana Sincan'da en az bir milyon Uygur, Kazak ve diğer ağırlıklı olarak Müslüman etnik grubu kamplara gönderdiği için uluslararası kamuoyunun ciddi tepkisi ile karşı karşıyadır. ÇHC hükûmeti, söz konusu kampları aşırıcılık ve terörizme karşı koymak için oluşturulmuş "eğitim merkezleri" olarak adlandırmaktadır. Ancak uluslararası medya kuruluşlarına yansıyan haberler ve bağımsız uluslararası insan hakları kuruluşların yazdığı bilimsel raporlar[37] görüntünün hiç de öyle olmadığını doğrular niteliktedir.

Yetkililerin zorla kürtaj ve kısırlaştırma gibi yöntemlerle Türk etnik grupları arasındaki doğum oranlarını zorla düşürme politikası izlediği yönündeki suçlamalara yanıt olarak Pekin, Sincan'daki doğum oranındaki düşüşü kabul ettiğini ancak bunun sağlıklı ve etkili doğum kontrol politikalarının doğal bir sonucu olduğunu dile getirmektedir.[38] Bu tür uygulamalar ve uygulamaları savunan açıklamalar II. Dünya Savaşı öncesi ve savaş sırasında Nazi Almanya'sında yaşanan tarihsel olayları hatırlatmaktadır.

ABD, Sincan'daki insan hakları ihlalleri nedeniyle çok sayıda Çinli temsilci ve kuruluşa yaptırım uygulamaktadır. Washington ayrıca Çin'de üretim yaptıkları fabrikalarda zorla çalıştırılan Uygur Türklerinin kullanıldığı iddiasıyla bölgeden beş şirketin ABD'ye mal ithalatına da yasak getirmiştir. Aynı dönemde 20 insan hakları grubu, BM İnsan Hakları Konseyini Sincan'daki durumu soruşturmaya çağırmıştır. Çin tüm suçlamaları reddetmektedir. Pekin yönetimi, Sincan'da Uygur Türklerine yönelik politikayı ülkenin iç işleri olarak adlandırmakta ve BM temsilcilerinin ve Batılı gözlemcilerin bölgeyi ziyaret etmesine izin vermemektedir.

Pek çok uzman, uluslararası toplumu ve Birleşmiş Milletleri Sincan'daki yerli halkların haklarının ihlal edilmesiyle bağlantılı olarak "eylemsizlik" nedeniyle eleştirmektedir. Durum öyle bir noktadadır ki bazı hukukçular ÇHC'nin eylemlerini yerli halka yönelik bir "soykırım" olarak nitelendirmeye başlamışlardır. Ancak Sincan'daki mevcut durumun, insan hak ve özgürlüklerinin sistematik olarak ihlal edildiğine yönelik bir netliğin söz konusu olmadığı yönünde kuşkulu açıklamalar da bulunmaktadır. Çin hukuku uzmanı Amerikalı hukukçu akademisyen Donald C. Clarke, Sincan-Uygur bölgesinde ÇHC yönetiminin ortaya koyduğu uygulamaların "Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılmasına İlişkin Sözleşme"nin 2. maddesinin tanımına uygun olup olmadığı yönündeki bir soruyu, Sincan'da "soykırım" konusunda bir belirsizliğin bulunduğu" şeklinde yanıtlamıştır. Clarke, meseleye iki yönlü bakmaktadır. Birincisi "soykırım" gerçeğini ortaya koyarken Sözleşme'de yer alan "soykırım" tanımının kullanılması gerektiğidir. İkincisi ise olayın soy-

37 Melike Koca, "Developıng Solutıons to Eradıcate The Maltreatment of Uyghur Turks in China", *Research Report Unıted Natıons Hıgh Commıssıoner for Refugees (Unhcr)(Rapor),* 2021, Erişim Adresi: http://modelundp.org/reports21/UNHCR2.pdf; https://novayagazeta.ru/articles/2020/11/23/88078-razdavlennye-progressom#; https://newlinesinstitute.org/uyghurs/the-uyghur-genocide-an-examination-of-chinas-breaches-of-the-1948-genocide-convention/ (Erişim Tarihi: 27 Ağustos 2021).

38 Vincent Goossaert, "The Concept of religion in China and the West." *Diogenes,* January 2005, Cilt: 52, Sayı: 1, ss. 13-14.

kırım ile kitlesel katliamın ayırt edilerek tanımlanmasıdır.[39] Yazar, belirsizliğin bu yönde olduğunu ima etmektedir. Ancak kanımızca yukarıda vermiş olduğumuz medya örnekleri ve uluslararası basın ve insan hakları kuruluşlarının çalışmalarını göz önüne aldığımızda Doğu Türkistan'da (Sincan Özerk Bölgesi) ÇHC rejiminin uygulamalarını sistematik bir soykırım olarak nitelemek zorlama bir yaklaşım olarak görülmemelidir.

"Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi"nde yapılan tanım kanımızca makul bir tanımdır. Söz konusu sözleşmenin 2. maddesi, işlenen eylemler herhangi bir ulusal, etnik, ırksal veya dinî grubu tamamen veya kısmen yok etmeyi amaçlıyorsa "soykırım" olarak kabul edilmektedir. Sincan'da Uygur Türklerine karşı işlenen eylemlerin, Soykırım Sözleşmesi'nin 2. maddesinde tanımlanan uygulamalarla örtüştüğü ortadadır. Rejimin Uygur Türklerine sistematik bir biçimde ciddi bedensel ve zihinsel zararlar verecek uygulamalara giriştiği birçok mağdur, gözlemci ya da tanık tarafından betimlenmiştir.

Clarke, yaptığı gözleme dayanarak, Uygurların doğum oranındaki düşüş gibi bir gerçeği fark ederken Sincan'da yaşayan Han Çinlileri arasında böyle bir fenomen gözlemlemediğini ortaya koymaktadır. Bu amaçlı ve kasıtlı politikanın sonucu, Uygur Türklerinin nüfusu ciddi ve trajik bir azalma göstermiştir. Uzman gözlemlerine ve mevcut verilere dayanılarak, çocukların Han ailelerine transfer edilmediği, ailelerinden zorla alınıp yatılı okullara gönderildiği ileri sürülmektedir. Sonuç olarak Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılmasına Dair Sözleşme'nin 2. maddesinde tanımlanan soykırımın kimi ön koşulları Sincan'da oluşmuştur.[40]

Çin hükûmeti; Uygurların protesto nedenlerini ortadan kaldırmadıkça, bölgeye geniş kapsamlı bir özerklik verip, en azından Uygur Türklerinin temel hak ve özgürlüklerine saygı gösterip sosyokültürel haklarını tanımadıkça, onların yaşam koşullarını iyileştirmedikçe, kısacası onlara "insan onuru"na yaraşır bir muamele göstermedikçe kadim Doğu Türkistan'daki insan hakları sorununun çözülmesini beklemek pek mümkün gözükmemektedir.[41]

Rejim ile Uygur Türkleri arasında yaşanan güç dengesizliği, Uygurları geleceklerini kontrol edemedikleri ve sorunlar karşısında kendilerini güçsüz hissettikleri gerçeği ile yüzleştirmektedir. Bu durum aynı zamanda, bin yıllardır yaşadıkları anavatanlarının sakinleri olan Uygur Türklerinin egemenliği altında yaşadıkları devlete karşı bir aidiyet

39 Nurlan Orujlu, "Interview with Chinese Law Expert Professor Donald Clarke on Human Rights Abuses in Xinjiang, China" (Röportaj), *Columbia Journal of Transnational Law, 20 Mayıs 2021,* Erişim Adresi: https://www.jtl.columbia.edu/bulletin-blog/interview-with-chinese-law-expert-professor-donald-clarke-on-human-rights-abuses-in-xinjiang-china (Erişim Tarihi: 27/08/2021).

40 https://www.jtl.columbia.edu/bulletin-blog/interview-with-chinese-law-expert-professor-donald-clarke-on-human-rights-abuses-in-xinjiang-china

41 Vladislav Shchukin, "Uighurs in Xinjiang: A General Assessment of the Roots of Unrest" *Human Rights & Human Welfare,* 2010, s. 179 (178-188).

duygusuna sahip olmalarını engelleyecektir. Bu durum Uygurların sömürmeyi amaçlayan emperyal bir güç tarafından terk edilmiş hissetmelerini de sağlamaktadır.

Genel olarak çoğu Batılı ülkenin tutumu, Çin'in insan hakları ve özgürlükleri konusunda genel kabul görmüş normlar ve ilkeler çerçevesinde davranması gerektiği yönündedir. Birkaç temel insan hakları sorunu dünya kamuoyunun ve insan hakları örgütlerinin daha çok dikkatini çekmektedir:

- **Yaşama Hakkı ve Kişi Güvenliği İlkesi:** Pek çok demokratik ülke, ÇHC rejiminin aile planlaması konusundaki politikalarına karşı olumsuz bir tavır sergilemektedir. Yıllardır uygulanan tek aile tek çocuk politikası, insanların çocuk sahibi olma hakkını ihlal etmektedir.[42]
- **Din Özgürlüğü:** ÇHC rejimi tıpkı Tibet'te yaptığı gibi Sincan'da da Uygur Türklerinin inançlarına yönelik baskıcı politikaları sistemli bir biçimde uygulamaktadır. İbadethaneler ve ibadetlere kısıtlamalar getirilmekte, bir temel insan hakkı olarak kabul edilen din ve vicdan özgürlüğü rejim tarafından ciddi bir ihlale uğramaktadır.[43]
- **Yargı Sistemi:** Pek çok devlet ve insan hakları örgütleri, Çin yargısının yürütme organına büyük ölçüde bağımlı olduğuna inanmaktadır. Çin'de yargılama sürecine Çin Komünist Partisinin bir temsilcisinin, çoğunlukla da davayı devlet açısından önem taşıyan bir kategoriye ayırma ve böylece davanın sonucunu doğrudan etkileme yetkisine sahip üst düzey bir yetkilinin katılma hakkı vardır. Batılı insan hakları aktivistleri, kural olarak yargıçların kendilerinin parti üyesi oldukları ve gerekli kararı vermeleri için yukarıdan hem dolaylı hem de doğrudan baskıya maruz kalabilecekleri gerçeğinin göz ardı edilmemesi gerektiğini ileri sürmektelerdir.
- **Azınlıkların Hak ve Özgürlüklerinin Yetersiz Korunması:** İnsan hakları örgütleri, Çinli yetkilileri demokratik değerleri kabul etmemekle ve Çin Komünist Partisinin bu konudaki yasal mevzuatının ana hükümlerini ihlal etmekle suçlayarak, ÇHC hükûmetinin azınlıklara yönelik tutumu konusundaki pozisyonunda ciddi sorunlar olduğunu belirtmektelerdir.[44]
- **Ölüm Cezası:** Batılı ülkelerdeki sivil toplum ve insan hakları savunucuları, Çin'deki ölüm cezası infazlarının rejim tarafından bir devlet sırrı olarak kabul edilmesi nedeniyle ciddi kuşku duymaktadır. Herhangi bir ölüm cezası infazı hakkında, örneğin yargılama sürecinde davaya ilişkin bilgi, belge vs. hakkında yal-

42 Thomas Scharping, *Birth Control in China, 1949-2000: Population Policy and Demographic Development,* (London: Routledge 2003), s. 33.

43 Eric Kolodner, "Religious Rights in China: A Comparison of International Human Rights law and Chinese Domestic Legislation", *Human Rights Quarterly,* Cilt: 16, Sayı: 3, Ağustos 1994, s. 466.

44 Hom Sharon ve Stacy Mosher (eds.), *Challenging China: Struggle and Hope in an Era of Change, (*New York: The New Press, 2007), s. 76.

nızca Çinli devlet görevlileri bilgi sahibidir. İdam cezası ile cezalandırılan suçlar arasında kamu güvenliğini tehdit, yetkililere karşı silahlı ayaklanma, tecavüz (14 yaşından küçük bir mağdurlara) gibi suçlar yer alır. Son yıllarda rüşvet, uyuşturucu kaçakçılığı ve devlet malını zimmete geçirme gibi suçları işleyen suçlulara ölüm cezası uygulanmaktadır. İnsan hakları savunucuları, soruşturma prosedürlerinin uluslararası standartlarla uyumsuzluğuna, adil, şeffaf, tarafsız ve bağımsız bir yargılama süreci konusunda ciddi kuşkular bulunduğuna ve usule ilişkin çok sayıda yargı hatasına dikkat çekmektedir.

- **İfade Özgürlüğü ve Medya Sansürü:** Batı kamuoyunun gözünde Çin medyası, Çin Komünist Partisinin toplumdaki ruh hâli üzerindeki kontrolünü güçlendiren ana siyasi propaganda aracıdır. Batılı kamuoyu, Çin hükûmetinin, gizlice de olsa yabancı olanlar da dâhil olmak üzere medyanın faaliyetleri üzerinde tam kontrol uygulamaya çalıştığına dikkat çekmektedir. Rejim, Çinli kullanıcıların küresel ağa erişimini kısıtlayarak interneti kontrol etmektedir. Hepsinden önemlisi, Avrupalı insan hakları aktivistlerinin ÇHC'de sosyal ağlara (Facebook, Twitter) ve video barındırmaya (Youtube) erişimin kapatılmasıyla ilgili itiraz ve kuşkuları bulunmaktadır.[45]

SONUÇ

Bilindiği gibi Çin Halk Cumhuriyeti, kendisini "sosyalist" olarak tanımlayan bir siyasal rejime sahiptir. Geniş coğrafyası, dünyanın en kalabalık nüfusu ve bu nüfusun farklı demografik özellikleriyle Çin, toplumsal olarak önemli sorunları olan bir ülkedir. Özellikle son otuz yıldır Çin'in ekonomik alanda sergilediği başarı, onu yakın bir gelecekte dünya ekonomileri arasında birinci sıraya yükseltecek gibi görünmektedir. Son yıllarda bilimsel ve teknolojik alanlara yatırım yapması, katma değeri yüksek ya da yüksek olmayan tüm ticari mal üretiminde ve dışsatımında dünya lideri olması, Çin'i kısa sürede bir küresel güce dönüştürmüştür. Siyasi, askerî ve iktisadi açıdan Çin, bugün tartışılmaz olarak büyük bir güçtür. Ayrıca nükleer teknolojiye ve silahlara sahip olması onu dünya ölçeğinde bir caydırıcı askerî güce de dönüştürmüştür. Askerî

45 Levent Uluçer, "Çin Gazetesinin Basın Özgürlüğü Kavgası", *BBC Türkçe/Haberler,* 7 Ocak 2013, Erişim Adresi: https://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/01/130107_china_censorship (Erişim Tarihi: 29 Ağustos 2021); "Çin'de Basına 'Sus' Baskısı Artıyor", *DW Türkçe/Gündem/Dünya,* 12 Temmuz 2014, Erişim Adresi: https://www.dw.com/tr/%C3%A7inde-bas%C4%B1na-sus-bask%C4%B1s%C4%B1-art%C4%B1yor/a-17780973 (Erişim Tarihi: 29/08/2021); "Çin'de Sosyal Medyada İktidar Partisini Eleştirenlerin Şikayet Edileceği 'Fişleme Hattı' Kuruldu", *Euronews Türkçe/Dünya,* 11 Nisan 2021, Erişim Adresi: https://tr.euronews.com/2021/04/11/cin-de-sosyal-medyada-iktidar-partisini-elestirenlerin-sikayet-edilecegi-fisleme-hatt-kuru (Erişim Tarihi: 29 Ağustos 2021); Emel Gözelik ve Hasan Esen, "Çin'de BBC World News'ün yayın yapması yasaklandı", *Anadolu Ajansı/Dünya,* 11 Şubat 2021, Erişim Adresi: https://www.aa.com.tr/tr/dunya/cinde-bbc-world-newsun-yayin-yapmasi-yasaklandi/2142018 (Erişim Tarihi: 29/08/2021); "Çin'den Google ve WhatsApp'ın da Aralarında Bulunduğu 105 Uygulamaya Yasak" *TRT Haber/Dünya,* 9 Aralık 2020, Erişim Adresi: https://www.trthaber.com/haber/dunya/cinden-google-ve-whatsappin-da-aralarinda-bulundugu-105- uygulamaya-yasak-537241.html (Erişim Tarihi: 29 Ağustos 2021).

ve iktisadi gücü yanında Çin, aynı zamanda Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinin beş asıl üyesinden biridir.

Çin'de insan hakları ve temel özgürlüklerin tarihsel gelişimini incelemeye çalıştığımız bu çalışmayı yaparken çok önemli bir çelişki dikkatimizi çekmiştir. 21. yüzyıl dünyasında ciddi insan hakları sorunları olan Çin rejiminin BM Güvenlik Konseyi üyesi olması kanımızca önemli bir çelişkidir. Güvenlik Konseyi, BM kapsamında uluslararası sorunların barışçıl yollarla çözümlenmesi için görev yapan bir yürütme kuruludur. Konsey önüne çoğu zaman dünya ülkelerinde meydana gelen insan hakları ihlalleri de gelmektedir. Dolayısıyla başta azınlık hakları (Doğu Türkistan/Sincan Uygur Özerk Bölgesi, Tibet ve Hong Kong gibi) olmak üzere genel olarak tüm nüfusun temel insan hak ve özgürlükleri konusunda ciddi kısıtlamalara maruz bırakıldığı bir ülkenin, dünyanın en önemli uluslararası barışçıl örgütünde veto yetkisine sahip olması çelişkili bir durumdur. Ancak uluslararası ilişkilerde belirleyici olan unsurun güç unsuru olduğunu elbette gözden kaçırmamak gerekir, ki diğer bir üye olan Rusya Federasyonu'nun da özgür bir ülke olduğunu söyleyebilmek güçtür.

Çalışmamızda da ortaya koymaya çalıştığımız gibi insan hakları ve özgürlükleri kavramına Çin Halk Cumhuriyeti rejiminin oldukça farklı bir bakış açısı söz konusudur. Bu ülke, insan hakları kavramına ilişkin uluslararası eylemlere katılırken, farklı bakış açısıyla kendi uygulamalarının Batı demokrasilerinden çok daha gelişmiş olduğu savını resmî olarak ileri sürmektedir. Rejim, medeni haklar konusunda kendi toplumuna tartışılmaz haklar sunduğu iddiasındadır. Resmî ideoloji, modern demokratik hukuk devletlerinin ilkesel olarak kabul ettikleri, insan hak ve özgürlükleri konusunda "doğal haklar" yaklaşımını reddetmektedir. Rejimin söz konusu hak ve özgürlüklere yaklaşımı, insan haklarının yalnızca devletin öngördüğü ölçüde "yasal olarak bahşedilebilecek" haklar olmasıdır. Asıl olanın birey değil, "kamu" adı altında rejimin korunması olduğu, devlet organizasyonunun kapsayıcı biçimde bireyin tüm sosyoekonomik, kültürel ve siyasal yaşamını tamamen kapladığı bir siyasal düzen, bir çeşit "kutsallaştırma", "üstünleştirme" olarak dayatılmaktadır.

Çin, bilinen en eski uygarlıklardan biridir. İnsanlığın gelişimine büyük katkılar sağlamış pek çok buluş, insanlığa bu uygarlığın armağanı olmuştur. Kültürel, geleneksel ve dinsel olarak kendine özgü birtakım özelliklere sahip bu uygarlık, üzülerek belirtmek gerekir ki geçmişten günümüze rejim türü ne olursa olsun, "farklı" olana hoşgörülü bir yönetim anlayışını genel olarak sergilememiştir. Monarşi döneminin belirleyici dinsel motifi olan ve insan üzerine inşa edildiğine inanılan "Konfüçyüs Öğretileri" ve Budizm bile bu anlayışı kıramamıştır. XX. yüzyılda yaşanan ve başını Mao Zedong'un çektiği "sosyalist" Kültür Devrimi'nin insan hakları ve temel özgürlükler konusunda Çin Halk Cumhuriyeti vatandaşlarına yaşattıkları ortadadır.

Çin kendi özelinde ve kendine özgü, pozitivist ve materyalist bir insan hakları anlayışına sahip olduğu iddiasındadır. Kişi hakları -sözde- işçi hakları bağlamında kutsallaştırılarak Marksizm ve Maoizm felsefelerinin bir senteziyle karakterize edilmiştir. Anayasa ve yasal düzen, halkın çıkarlarının öncelikli olduğu, görevlerin hakların üzerinde bulunduğu, sosyal ve ekonomik hakların birincil olduğu ve devlet egemenliğinin bireysel (doğal) hakların önüne geçtiği bir anlayış üzerine kurulmuştur. Her ne kadar 1982 ÇHC Anayasası'nın temel haklar ve ödevleri düzenleyen 33-56. maddeleri, herhangi bir hukuk devletindeki ilgili anayasal hükümler ile ifade benzerlikleri gösterse de sosyalist rejim felsefesine uygun olduğu savıyla birey yerine devlet ve toplumun üstünlüğü ciddi bir biçimde hissedilmektedir.

İnsan hak ve özgürlükleri konusunda doğal hakların özellikle sosyal ve ekonomik haklar boyutunun fazla önemsenmesi Çin'in tarihsel geçmişi ile doğrudan bağlantılı olabilir. Çin toplumu yüzyıllar boyunca açlık tehdidi altında yaşamıştır. Günümüz "modern" Çin Halk Cumhuriyeti rejimin özellikle ekonomik hakları önemsemesi belki de bu tarihsel travmanın psikolojik sonuçları olarak değerlendirilebilir. Bu noktada rejimin asıl görevi, insanlara yiyecek, giyecek, iş ve barınak bulmak, onların yaşam koşullarını düzeltmek olmalıdır. Doğal haklar kapsamında saydığımız ve insanın insan olmasından dolayı sahip olduğu, devredilemez kabul edilen haklar ise sosyal ve ekonomik haklardan sonra gelir. Önce üretim ve paylaşıma dayalı güçlü ve geniş bir orta sınıf yaratılmalıdır. Birey tek başına değerli değildir, asıl olan toplumdur. Ekonomik refah, özgürlükten daha elzemdir.

Uluslararası bir düşünce ve insan hakları takip kuruluşu olan Freedom House'un 2021 yılı dünya ülkeleri raporunda Çin Halk Cumhuriyeti yine "özgür olmayan ülkeler" kategorisinde yer almıştır. Kuruluşun özgürlük endeksinde toplamda 100 üzerinden 70 ve üzeri puan alan ülkeler "özgür", 40 ile 69 puan arasındaki ülkeler "kısmen özgür", 40 puan altındaki tüm ülkeler ise "özgür olmayan" ülkeler kategorisinde yer almaktadır. 2021 yılı Freedom House Özgürlük Endeksi'nde Çin Halk Cumhuriyeti'nin toplam puanı yalnızca 9 (dokuz) olup özgür olmayan ülkeler sıralamasında listenin en alt sıralarında yer almaktadır. Siyasal haklar değerlendirmesinde Çin'in puanı 40 üzerinden -2 (eksi 2), temel hak ve özgürlükler değerlendirmesinde ise 60 üzerinden 11'dir (on bir). Kuruluşun her yıl düzenli olarak yaptığı bu değerlendirmelere göre Çin, 2019 yılında 19 (on dokuz) olan toplam puanını yalnızca bir puan artırmıştır. Bu koşullarda Çin'in "kısmen özgür ülke kategorisine girebilmek için dahi 30 birim puan mesafe kat etmesi gerekmektedir.[46] Elbette mevcut koşullar ile yakın bir gelecekte Çin'de olumlu bir gelişmenin olması kanımızca beklenmemelidir.

Çalışmamızın sonucunda Çin Halk Cumhuriyeti siyasal rejiminin anayasal hak ve özgürlüklere bakışını karakterize eden normları şöyle sıralayabiliriz:

46 "Freedom in the World/China 2021", *Freedom House,* Erişim Adresi: https://freedomhouse.org/country/china/freedom-world/2021 (Erişim Tarihi: 03 Eylül 2021).

- Rejimin uygulamadaki savına göre Komünizm her türlü düşünce sisteminin üzerinde olup insan hak ve özgürlükleri "sosyal" olanın önüne geçememektedir.
- Anayasa hükümlerinin yabancılara uygulanmayacak şekilde dar yorumlanmasına izin veren, bireyin değil vatandaşın haklarına yönelik bir ön yargı mevcuttur.
- Haklar "doğal" olma özelliği taşıyamaz. Çünkü haklar ve kapsamları yalnızca devlet tarafından belirlenir.
- Yaşama hakkı, ifade özgürlüğü, inanç ve ibadet özgürlüğü, bilgi edinme hakkı gibi en temel haklar son derece muğlak ifadelerle ve oldukça sınırlayıcı betimlemelerle belirtilmektedir.
- Ödevler ve görevler, haklar ve özgürlüklerin önüne geçmiştir. Sorumluluk ve ödev bilinci özgürlükten üstündür. Bireyin çocuk sahibi olmasına ya da kaç çocuk sahibi olabileceğine bile rejim karar verir. Bu noktada doğum kontrolü tavsiye niteliğinde bir sağlık politikası değil; zorlayıcı, baskılayıcı ve dayatmacı bir devlet politikasıdır. (Uygulamada en büyük baskıların Doğu Türkistan-Sincan/Uygur özerk bölgesinde yaşandığı örneklerle sabittir.)
- İfade ve basın özgürlüğü, düşünce özgürlüğü gibi temel özgürlükler -deyim yerindeyse- yalnızca rejimin izin verdiği ölçüde tanınmıştır.
- "Beyaz Kitap" gibi -sözde- haklar belgesi olarak adlandırılan resmî yasal düzenlemeler, biçimsel olarak rejimin temel haklar ve özgürlükler konusunda kendisine meşruiyet zemini oluşturmaya çalıştığı araçlardan öte bir amaç kanımızca taşımamaktadır.
- İnsan hakları ve özgürlükleri, Çin'in kendine özgü tanımlamasının dışına çıkmamaktadır. Söz konusu haklar, toplumun ekonomik ve kültürel gelişimine dayanan ve toplumsal refah olarak formüle edilen soyut bir tanımlamaya sıkıştırılmıştır.

Sonuç olarak Çin Halk Cumhuriyeti'ne insan hak ve özgürlükleri alanında bir düzelmenin söz konusu olabilmesi yakın bir gelecek için umut vadetmemektedir.

EK 1: 1982 ÇİN HALK CUMHURİYETİ ANAYASASI 33-56. MADDELER[47]

BÖLÜM II. Vatandaşların Temel Hak ve Görevleri

Madde 33. Vatandaşlık

Çin Halk Cumhuriyeti vatandaşlığına sahip tüm kişiler, Çin Halk Cumhuriyeti vatandaşıdır.

Çin Halk Cumhuriyeti'nin tüm vatandaşları kanun önünde eşittir.

Her vatandaş Anayasa ve kanunla belirlenmiş haklara sahiptir ve aynı zamanda görevlerini yerine getirmelidir.

Devlet insan haklarına saygı duyar ve korur.

Madde 34. Oy Kullanma Koşulları

18 yaşını doldurmuş tüm Çin Halk Cumhuriyeti vatandaşları, yasal olarak siyasi haklardan yoksun bırakılan kişiler hariç, etnik statüsü, ırkı, cinsiyeti, aile geçmişi, dinî inancı, eğitimi, mülkiyet durumu veya ikamet ve mesleği ne olursa olsun seçme ve seçilme hakkına sahiptir.

Madde 35. İfade, Basın ve Toplanma Özgürlüğü

Çin Halk Cumhuriyeti vatandaşları konuşma, basın, toplanma, birlik, alay ve gösteri haklarına sahiptir.

Madde 36. Din Özgürlüğü

Çin Halk Cumhuriyeti vatandaşları dinî inanç özgürlüğüne sahiptir.

Hiçbir devlet organı, kamu kuruluşu veya kişi vatandaşları herhangi bir dine inanmaya veya inanmamaya zorlayamaz. İnanan veya inanmayan vatandaşlara karşı ayrımcılık yapılamaz.

Devlet normal diniîfaaliyetleri korur. Hiç kimse dini kullanamaz.

Dinî faaliyet, ibadet ve ayinler devletin eğitim sistemini ve vatandaşların sağlığını veya kamu düzenini bozucu faaliyetlere dönüşemez.

Dinî kurumlar ve dinî işler herhangi bir yabancı egemenliğine tabi değildir.

Madde 37. Kişi Özgürlüğü

Çin Halk Cumhuriyeti vatandaşlarının kişi özgürlüğü dokunulmazdır.

Halkın onayı veya kararı olmadıkça hiçbir vatandaş tutuklanamaz.

47 "Constitution of the People's Republic of China", *The National People's Congress of the People's Republic of China,* Erişim Adresi: http://www.npc.gov.cn/zgrdw/englishnpc/Constitution/2007-11/15/content_1372964.htm, Erişim Tarihi: 27 Ağustos 2021(İngilizce'den Türkçe'ye çevrilmiştir).

Tutuklamalar savcılık veya bir halk mahkemesi kararı ile kamu güvenlik organı tarafından yapılmalıdır.

Yasa dışı alıkoyma, tutuklama veya vatandaşların kişi özgürlüğünün kısıtlanması, vatandaşların yasa dışı aranması yasaktır.

Madde 38. Hakaretten Muafiyet

Çin Halk Cumhuriyeti vatandaşlarının kişisel haysiyeti dokunulmazdır. Hakaret, herhangi bir şekilde vatandaşlara yönelik iftira, haksız ve yasa dışı suçlama yasaktır.

Madde 39. Konut Dokunulmazlığı

Çin Halk Cumhuriyeti vatandaşlarının konutları dokunulmazdır. Yasa dışı bir şekilde bir vatandaşların ikametgâhını aramak veya izinsiz girmek yasaktır.

Madde 40. Haberleşmenin Gizliliği

Çin Halk Cumhuriyeti vatandaşlarının yazışma özgürlüğü ve mahremiyeti kanunla korunmaktadır. Hiçbir kurum veya kişi, herhangi bir nedenle vatandaşların haklarını ihlal edemez. Devletin ihtiyaç duyduğu cezai soruşturma, kamu güvenliği ve savcılık kararı gibi kanunun öngördüğü usullere uygun olarak sansürleme dışında, yazışmaların gizliliği özgürlüğü sınırlanamaz, ihlal edilemez.

Madde 41. Dilekçe Hakkı

Çin Halk Cumhuriyeti vatandaşları eleştirme ve açıklama yapma hakkına sahiptir.

Vatandaşların herhangi bir devlet organı veya görevlisi ile ilgili eleştirilerde, önerilerde ve şikayetlerde bulunma hakkı vardır. Ancak bu hakkın iftira, haksız suçlama ve gerçeği gizleme şeklinde kullanılması yasaktır.

İlgili devlet organı, vatandaşlar tarafından yapılan şikâyetler, suçlamalar veya maruzatlar ile ilgilenmelidir. Gerçekler tespit edildikten sonra söz konusu şikâyet, ifşaat ve suçlamalarda bulunan vatandaşlara karşı baskı, misilleme gibi uygulamalar yasaktır.

Vatandaşlık haklarının herhangi bir şekilde ihlal edilmesi sonucu zarara uğrayan vatandaşların, yasal olarak ilgili devlet organı veya memurundan tazminat alma hakkı vardır.

Madde 42. Çalışma Hakkı ve Ödevi

Çin Halk Cumhuriyeti vatandaşlarının çalışma hakkı olduğu kadar görevi de vardır.

Devlet, çeşitli kanallar aracılığıyla istihdam koşulları yaratır; iş sağlığı ve güvenliği, çalışma koşullarını iyileştirme, çalışma ücreti ve sosyal yardımlarla ilgili gerekli düzenlemeleri yapar.

Çalışmak, güçlü kuvvetli her vatandaşın şanlı görevidir. Tüm çalışanlar, ülkenin efendisi olma durumlarına uygun bir tavırla devlete ait işletmeler ve kentsel ve kırsal ekonomik kolektiflerdeki görevlerini sosyalist emeğin onuruna uygun biçimde yerine getirmelidir.

Devlet, vatandaşları gönüllü çalışmaya katılmaya teşvik eder.

Devlet, vatandaşlara istihdam edilmeden önce gerekli mesleki eğitimleri vermektedir.

Madde 43. Dinlenme Hakkı

Çin Halk Cumhuriyeti'nde çalışan insanların dinlenme hakkı vardır.

Devlet, emekçilerin dinlenmeleri ve iyileşmeleri için tesisler açar ve işletir.

İşçiler ve personel için çalışma saatlerini ve tatilleri belirler.

Madde 44. Emekliliğin korunması

Devlet işletmeler, kurumlar ve kanuna göre devlet organları çalışanları için emeklilik sistemi uygular. Emeklilerin geçinmeleri için gerekli tedbirleri alır. Emekli edilen personelin geçim kaynağı devlet ve toplum tarafından sağlanır.

Madde 45. Yaşlı, Hasta ve Engellilerin Korunması

Yaşlı, hasta ve engelli Çin Halk Cumhuriyeti vatandaşları, Çin Halk Cumhuriyeti'nden maddi yardım alma hakkına sahiptir. Devlet sosyal sigortayı geliştirir, vatandaşların bundan yararlanabilmeleri için gerekli olan sosyal yardım ve tıbbi ve sağlık hizmetleri sağlar.

Devlet ve toplum, silahlı kuvvetler mensubu engellilerin geçimini sağlar, şehit ailelerine emekli maaşı bağlar ve şehit ailelerine ayrıcalıklı muamelede bulunur.

Devlet ve toplum; gençlerin çalışması, geçimi ve eğitimi için düzenlemeler yapılmasına yardımcı olur.

Madde 46. Eğitim Hakkı ve Ödevi

Çin Halk Cumhuriyeti vatandaşları, eğitim alma hakkına ve ödevine sahiptir.

Devlet; çocukların ve gençlerin fiziki, ahlaki ve entellektüel açıdan çok yönlü gelişimini teşvik eder.

Madde 47. Sanat ve Bilimle İlgilenme Hakkı

Çin Halk Cumhuriyeti vatandaşları bilimsel ve sanatsal faaliyetlerde bulunma özgürlüğüne sahiptir.

Devlet; bilimsel ve sanatsal olarak insanlığın yararına olan yaratıcı çabalar ile edebî, sanatsal, bilimsel yaratım ve diğer kültürel arayışları teşvik eder ve destek olur.

Eğitim, bilim, teknoloji, edebiyat, sanat ve diğer kültürel işlerle uğraşan vatandaşları destekler.

Madde 48. Kadınlar İçin Eşit Haklar

Çin Halk Cumhuriyeti'ndeki kadınlar; siyasal, ekonomik, kültürel alanlar ve aile hayatı gibi dünyanın her alanında erkeklerle eşit haklara sahiptir.

Devlet; kadınların hak ve menfaatlerini korur, kadınlara eşit ücret ilkesini uygular. Kadın ve erkeğe eşit iş olanakları sunar. İstihdam edilecek kadınları erkekler ile eşit koşullarda seçer ve eğitir.

Madde 49. Evliliğin ve Ailenin Korunması

Evlilik, aile, anne ve çocuk devlet tarafından korunur.

Hem karı hem de koca, aile planlaması uygulama görevine sahiptir.

Ebeveynlerin, reşit olmayan küçük yaştaki çocukları yetiştirmek ve eğitmek görevi vardır.

Reşit olmuş kişiler, ebeveynlerini desteklemek ve onlara yardım etmekle yükümlüdür.

Evlilik özgürlüğünün ihlali yasaktır. Yaşlılara, kadınlara ve çocuklara kötü muamele yasaktır.

Madde 50. Yurt Dışındaki Çinlilerin Korunması

Çin Halk Cumhuriyeti, yurt dışında ikamet eden Çin vatandaşlarının meşru ve yasal hak ve çıkarlarını korur.

Madde 51. Hakların İhlal Edilmemesi

Çin Halk Cumhuriyeti vatandaşları; özgürlüklerini ve haklarını kullanırken devletin, toplumun veya kolektifin çıkarlarını veya diğer vatandaşların yasal özgürlükleri ve haklarını ihlal edemez.

Madde 52. Birliği Koruma Görevi

Ülkenin ve ülke halklarının tümünün birliğini korumak tüm Çin Halk Cumhuriyeti vatandaşlarının görevidir.

Madde 53. Anayasayı Koruma Görevi

Çin Halk Cumhuriyeti vatandaşları anayasaya ve yasalara uymak zorundadır. Devlet sırlarını saklamak, kamu malını korumak, iş disiplini ve kamu düzenini gözetmek ve sosyal ahlaka saygı göstermek tüm Çin Halk Cumhuriyeti vatandaşlarının görevidir.

Madde 54. Vatanı Onurlandırma Görevi

Vatanın güvenliğini, onurunu ve çıkarlarını korumak; ona zarar verecek davranışlarda bulunmamak tüm Çin Halk Cumhuriyeti vatandaşlarının görevidir.

Madde 55. Vatanı Savunma Görevi

Vatanı savunmak ve saldırganlığa direnmek, vatana hizmet etmek ve yasalara uygun olarak milislere katılmak her Çin Halk Cumhuriyeti vatandaşının kutsal görevidir.

Askerlik yapmak Çin Halk Cumhuriyeti vatandaşlarının onurlu görevidir.

Madde 56. Vergi Ödeme Yükümlülüğü

Çin Halk Cumhuriyeti vatandaşları, vergilerini yasalara uygun olarak ödemekle yükümlüdür.

KAYNAKÇA

Kitap ve Makaleler

Akyılmaz, Gül, *Siyasi Tarih* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2015).

Borisov, A.M., *Political Organization of Society and Civilizational Progress/Sociodynamics* (Yayın yeri ve yayınevi bilgisi yok), 2014.

Carlson, Allen, *Beijing's Tibet Policy: Securing Sovereignty and Legitimacy Policy Studies 4*, (Washington: (Yayınevi bilgisi yok) 2004).

Clarke, Michael, "China's 'War on Terror' in Xinjiang: Human Security and the Causes of Violent Uighur Separatism." *Terrorism & Political Violence,* Cilt 20, 2008, s. 271-301.

Cohen, Roberta. "People's Republic of China: The Human Rights Exception." *Human Rights Quarterly 9,* Sayı: 4, The John Hopkins University Press, Baltimore: 1987, s. 447-549.

Davis, Michael C., "Establishing a Workable Autonomy in Tibet." *Human Rights Quarterly,* Cilt: 30, Sayı: 2, 2008, s. 227-258.

Davis, Michael C., "The Future of Tibet: A Chinese Dilemma*", Human Rights Review,* Cilt: 2, Sayı: 2, 2001, s. 7-17.

Dillon, Michael, *Contemporary China - An Introduction*, (London: Routledge 2009).

Goossaert, Vincent, "The Concept of Religion in China and the West." *Diogenes,* Cilt: 52, Sayı: 1, February 2005, s. 13-20.

Hom, Sharon/Stacy Mosher (eds.), *Challenging China: Struggle and Hope in an Era of Change* (New York: 2007).

Koehn, Jasmine, "The Continuation of Slavery in the Modern World: The People's Republic of China and Forced Labor Practices", *Human Rights & Human Welfare,* Cilt: 9, (Denver: 2009, s. 95-104.

Kolodner, Eric, "Religious Rights in China: A Comparison of International Human Rights Law and Chinese Domestic Legislation*", Human Rights Quarterly,* Cilt: 16, Sayı: 3, 1994, s. 455-490.

Lafitte, Gabriel, "Tibetan Futures: Imagining Collective Destinies." *Futures,* 31, 1999, s. 155-169.

Li, Jiefen, "Human Rights versus State Interests in China: Case Studies." *New Zealand Journal of Asian Studies,* Cilt: 9, Sayı: 2, 2007. (147-168).

Sautman, Barry. "Colonialism, Genocide, and Tibet." *Asian Ethnicity,* Cilt: 7, Sayı: 3, October 2006, s. 243-265.

Scharping, Thomas, *Birth Control in China, 1949-2000: Population Policy and Demographic Development* (London: Taylor & Francis Ltd. 2002).

Selden, Mark, "Poverty Alleviation, Inequality and Welfare in Rural China.*" Economic and Political Weekly Economic and Political Weekly,* Cilt: 34, Sayı: 45 (Nov. 6-12, 1999) s. 3183-3190.

Shchukin, Vladislav, "Uighurs in Xinjiang: A General Assessment of the Roots of Unrest" *Human Rights & Human Welfare,* 2010, s. 178-188.

Shu, Xiaoling, "Education and Gender Egalitarianism: The Case of China", *Sociology of Education,* Cilt: 77, Sayı: 4, Washington DC: 2004, s. 311-336.

The Chinese Government, "Protection and Development of Tibetan Culture." *Chinese Journal of International Law,* Cilt: 1, 1999, s. 233-249.

Wachman, Alan M., "Does the Diplomacy of Shame Promote Human Rights in China?" *Third World Quarterly,* Cilt: 22, Sayı: 2, 2001, s. 257-281.

Weatherley, Robert, *The Discourse of Human Rights in China: Historical and Ideological Perspectives,* (New York: St. Martin's Press, Inc., 1999).

Wong, Lydia ve Kellogg, Thomas E., Hong Kong's National Security Law: "A Human Rights and Rule of Law Analysis", *Center for Asian Law,* February 2021.

Wu, Cuncun, *Homoerotic Sensibilities in Late Imperial China*, (New York: Routledge 2004).

Young, Christopher, "Olympic Boycotts: Always Tricky." *Dissent* Cilt: 55, Sayı: 3 Pennsylvannia University Press: Summer 2008, s. 68, (67-72).

İnternet Kaynakları

Congar, Kerem, "Çin Resmi Raporu: Doğu Türkistan'da Doğumlar 3'Ten 1'E Düştü Ancak Uygurları Zorla Kısırlaştırmıyoruz", *Euronews/Türkçe/Çin,* 21 Eylül 2020, Erişim Adresi: https://tr.euronews.com/2020/09/21/cin-resmi-raporu-dogu-turkistan-da-dogumlar-3-te-1-dustu-ancak-uygurlar-zorla-k-s-rlast-rm (Erişim Tarihi: 26 Ağustos 2021).

Congar, Kerem, "Hong Kong'da Ulusal Güvenlik Yasası Kapsamında İlk Tutuklama", *Euronews Türkçe/Dünya/Çin,* 1 Temmuz 2020, Erişim Adresi: https://tr.euronews.com/2020/07/01/hong-kong-da-ulusal-guvenlik-yasas-kapsam-nda-ilk-tutuklama (Erişim Tarihi: 26 Ağustos 2021)

Constitution of the People's Republic of China, *The National People's Congress of the People's Republic of China,* Erişim Adresi: http://www.npc.gov.cn/zgrdw/englishnpc/Constitution/2007-11/15/content_1372964.htm (Erişim Tarihi: 27 Ağustos 2021).

"Çin, Hong Kong'da Uygulanacak 'Ulusal Güvenlik Yasası'nı Açıkladı" *Euronews Türkçe/Dünya,* 20 Haziran 2020, Erişim Adresi: https://tr.euronews.com/2020/06/20/cin-hong-kong-da-uygulanacak-ulusal-guvenlik-yasasini-acikladi (Erişim Tarihi: 26 Ağustos 2021).

"Çin Hükümeti İnsan Hakları İçin Küresel Bir Tehdit Oluşturuyor" *Human Rights Watch,* 14 Şubat 2020, Erişim Adresi; https://www.hrw.org/tr/news/2020/01/14/337763 (Erişim Tarihi: 26 Ağustos 2021).

"Çin: Sincan'da Müslümanlara Yönelik Korkunç Baskılar, İnsanlığa Karşı Suçlar Kapsamına Giriyor", *Uluslararası Af Örgütü/Türkçe,* 10 Haziran 2021, Erişim Adresi: https://www.amnesty.org.tr/icerik/cin-sincanda-muslumanlara-yonelik-korkunc-baskilar-insanliga-karsi-suclar-kapsamina-giriyor (Erişim Tarihi: 27 Ağustos 2021).

"Çin'de Basına 'Sus' Baskısı Artıyor", *DW Türkçe/Gündem/Dünya,* 12 Temmuz 2014, Erişim Adresi: https://www.dw.com/tr/%C3%A7inde-bas%C4%B1na-sus-bask%C4%B1s%C4%B1-art%C4%B1yor/a-17780973 (Erişim Tarihi: 29 Ağustos 2021).

"Çin'de BBC World News'ün Yayın Yapması Yasaklandı", *Anadolu Ajansı/Dünya,* 11 Şubat 2021, Erişim Adresi:https://www.aa.com.tr/tr/dunya/cinde-bbc-world-newsun-yayin-yapmasi-yasaklandi/2142018 (Erişim Tarihi: 26 Ağustos 2021).

"Çin'de Sosyal Medyada İktidar Partisini Eleştirenlerin Şikâyet Edileceği 'Fişleme Hattı' Kuruldu", *Euronews Türkçe/Dünya,* 11 Nisan 2021, Erişim Adresi: https://tr.euronews.com/2021/04/11/cin-de-sosyal-medyada-iktidar-partisini-elestirenlerin-sikayet-edilecegi-fisleme-hatt-kuru (Erişim Tarihi: 29 Ağustos 2021).

"Çin'deki Toplama Kamplarında Kalanlar Anlattı: Sistematik Tecavüz ve İşkence Vardı", *Euronews Türkçe/Dünya,* 3 Şubat 2021, Erişim Adresi: https://tr.euronews.com/2021/02/03/cin-deki-toplama-kamplarnda-kalanlar-anlatt-sistematik-tecavuz-ve-iskence-vardi, (Erişim Tarihi: 27 Ağustos 2021).

"Çin'den ABD'ye Uygur Tepkisi: Sonuçlarına Katlanacak", *DW/Gündem/Dünya,* 18 Haziran 2020, Erişim Adresi: https://www.dw.com/tr/%C3%A7inden-abdye-uygur-tepkisi-sonu%C3%A7lar%C4%B1na-katlanacak/a-53852794, (Erişim Tarihi: 26 Ağustos 2021).

"Çin'den Google ve WhatsApp'ın da Aralarında Bulunduğu 105 Uygulamaya Yasak", *TRT Haber/Dünya,* 9 Aralık 2020, Erişim Adresi: https://www.trthaber.com/haber/dunya/cinden-google-ve-whatsappin-da-aralarinda-bulundugu-105-uygulamaya-yasak-537241.html, (Erişim Tarihi: 29 Ağustos 2021).

"Dünya Basını Çin'in Uygurlara Uyguladığı Teknolojik Baskıyı Konuşuyor", *QHA Kırım Haber Ajansı Türkçe/Türk Dünyası, 9 Ocak 2018*, Erişim Adresi: http://old.qha.com.ua/tr/turk-dunyasi/dunya-basini-cin-in-uygurlara-uyguladigi-teknolojik-baskiyi- konusuyor/164213/, (Erişim Tarihi: 27 Ağustos 2021).

"Freedom in the World/China 2021", *Freedom House,* Erişim Adresi: https://freedomhouse.org/country/china/freedom-world/2021, (Erişim Tarihi: 03 Eylül 2021).

Gözelik, Emel ve Esen, "Çin'de BBC World News'ün yayın Yapması Yasaklandı" *Anadolu Ajansı/Dünya,* 11 Şubat 2021, Erişim Adresi: https://www.aa.com.tr/tr/dunya/cinde-bbc-world-newsun-yayin-yapmasi-yasaklandi/2142018 (Erişim Tarihi: 29/08/2021).

"Hong Kong Güvenlik Yasası: Çin, Tartışmalı Düzenlemeyi Kabul Etti", *BBC News Türkçe,* 30 Haziran 2020, Erişim Adresi: https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-53233671 (Erişim Tarihi: 26 Ağustos 2021).

"Hong Kong'da Protestolar Devam Ediyor: Hristiyan ve Budist Tarikatlar da Destek Verdi", *Sputnik Türkiye/Dünya,* 31 Ağustos 2019, Erişim Adresi:https://tr.sputniknews.com/20190831/hong-kongda-protestolar-devam-ediyor-hristiyan-ve-budist-tarikatlar-da-destek-verdi-1040055920.html (Erişim Tarihi: 26 Ağustos 2021).

"Hong Kong'da "Ulusal Güvenlik Yasası" Kapsamında Yapılan En Büyük Operasyon: 50'Den Fazla Muhalif Tutuklandı", *Medyascope/Gündem,* 6 Ocak 2021, Erişim Adresi: https://medyascope.tv/2021/01/06/hong-kongda-ulusal-guvenlik-yasasi-kapsaminda-yapilan-en-buyuk-operasyon-50den-fazla-muhalif-tutuklandi/ (Erişim Tarihi: 26 Ağustos 2021).

"Hong Kong'da Yüz Binlerden Barışçıl Protesto", *DW Türkçe/Gündem/Dünya,* 18 Ağustos 2019, Erişim Adresi:https://www.dw.com/tr/hong-kongda-y%C3%BCz-binlerden-bar%C4%B1%C5%9F%C3%A7%C4%B1l-protesto/a-50070177 (Erişim Tarihi: 26 Ağustos 2021).

"İngiltere, Çin'i Uygurlara Karşı 'Yoğun' İnsan Hakları İhlalleriyle Suçladı", *BBC News Türkçe,* 19 Temmuz 2020, Erişim Adresi: https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-53466271 (Erişim Tarihi: 26 Ağustos 2021).

"Kanlı Pazar (1905)", *Wikipedia,* Erişim Adresi: https://tr.wikipedia.org/wiki/Kanl%C4%B1_Pazar_(1905), Erişim Tarihi: 24 Ağustos 2021).

Koca, Melike, "Developing Solutions to Eradicate The Maltreatment of Uyghur Turks in China", *Research Report United Nations High Commissioner for Refugees (Unhcr)(Rapor),* 2021, Erişim Adresi: http://modelundp.org/reports21/UNHCR2.pdf;https://novayagazeta.ru/articles/2020/11/23/88078-razdavlennye-progressom#; https://newlinesinstitute.org/uyghurs/the-uyghur-genocide-an-examination-of-chinas-breaches-of-the-1948-genocide-convention/ (Erişim Tarihi: 27 Ağustos 2021).

Orujlu, Nurlan, "Interview with Chinese Law Expert Professor Donald Clarke on Human Rights Abuses in Xinjiang, China" (Röportaj), *Columbia Journal of Transnational Law,* 20 May 2021, Erişim Adresi: https://www.jtl.columbia.edu/bulletin-blog/interview-with-chinese-law-expert-professor-donald-clarke-on-human-rights-abuses-in-xinjiang-china (Erişim Tarihi: 27 Ağustos 2021).

"Sürgündeki Uygurlar Şincan'da Yaşadıklarını Anlattı" *VOA-Amerika'nın Sesi/Türkçe/Uluslararası,* 3 Haziran 2021, Erişim Adresi: https://www.amerikaninsesi.com/a/surgundeki-uygurlar-sincanda-yasadiklarini-anlatti/5915629.html (Erişim Tarihi: 27 Ağustos 2021).

Wong, Lydia ve Kellogg, Thomas, E., "Hong Kong's National Security Law: "A Human Rights and Rule of Law Analysis*", Center for Asian Law,* (Rapor), 2015, Erişim Adresi: https://www.law.georgetown.edu/law-asia/wp-content/uploads/sites/31/2021/02/GT-HK-Report-Accessible.pdf (Erişim Tarihi: 26 Ağustos 2021).

Tümtürk, Seyit, "Uygur Türkleri Neden Seslerini Duyuramıyor?" *Aljazeera Turk/Görüş,* 5 Temmuz 2015, Erişim Adresi: http://www.aljazeera.comtr/gorus/uygur-turkleri-neden-seslerini-duyuramiyor (Erişim Tarihi: 27 Ağustos 2021).

Uluçer, Levent, "Çin Gazetesinin Basın Özgürlüğü Kavgası", *BBC Türkçe/Haberler,* 7 Ocak 2013, Erişim Adresi: https://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/01/130107_china_censorship (Erişim Tarihi: 29 Ağustos 2021).

"Uluslararası Toplumdan Çin'e Uygurlara Yönelik Baskıya Son Verme Çağrısı", *Euronews Türkçe/Dünya,* 13 Mayıs 2021, Erişim Adresi: https://tr.euronews.com/2021/05/13/uluslararas-toplumdan-cin-e-uygurlara-yonelik-bask-ya-son-verme-cagr-s (Erişim Tarihi: 27 Ağustos 2021).

Yorulmaz, Ilgın, "Çin'de işkence Gördüm' Diyen Uygur Türkü Kadının Hayatını Anlatan Mangayı 2 Günde 2,5 Milyon Kişi İzledi" *BBC Türkçe/Dünya,* 26 Kasım 2019, Erişim Adresi: https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-50558591 (Erişim Tarihi: 27 Ağustos 2021).

ÇİN HALK CUMHURİYETİ'NİN MÜLTECİ POLİTİKASI*

Dr. Türkan Melis Parlak**

Özet

İnsanlık tarihi ile göç tarihi neredeyse aynıdır. İlk insandan günümüz modern insanına değin en temel amacı hayatta kalmak olan insanoğlu, kısıtlı imkânlara sahip dünyada sonsuz ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmıştır. Bunun sonucunda çeşitli nedenlerle -ekonomik, sosyal, doğal veya siyasi- insanlar, kaynak ülkelerini zorunlu veya gönüllü olarak terk ederek farklı ülkelere göç etmektedir. Eski zamanlarda iç hareketlilikle başlayan göç dalgasının zamanla uluslararası ve politik bir hâl alması hasebiyle göç ve mülteci hukuku günümüzde uluslararası hukukun en temel meselelerinden biri hâline gelmiştir.

1949 yılında kurulan Çin, ekonomik olarak güçlü olması sebebiyle göçmenler için âdeta bir cazibe merkezi olması gerekirken mültecilerin nüfusu, Çin'in toplam nüfusunun binde birinden daha azdır. Çünkü uluslararası hukuk bağlamında Çin, öncü bir Asya ülkesi olarak gerekli yükümlülükleri yerine getirip Mültecilerin Hukuki Durumuna İlişkin Cenevre Sözleşmesi ve 1967 New York Protokolü'nü akdetse de sözleşmelerdeki düzenlemeleri iç hukuka aktarma hususunda isteksiz davranmaktadır. 1 Temmuz 2013'te yürürlüğe giren Çıkış ve Giriş İdaresi Yasası, Çinli yetkili makamları mülteci ve sığınmacı tanınması hususunda yetkilendirmesine karşın bu düzenleme pratikte henüz uygulanmamaktadır. Çin'de resmî statü tanınan mülteciler tamamen Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliğinin takdir yetkisine bırakılmaktadır. Bu durumda bile Çin, özellikle Kuzey Koreli mültecilerde BMMYK'nin tanıdığı mülteci statüsüne aykırı hareket ederek mültecilere sert müdahalelerde bulunmakta ve Mültecilerin Hukuki Durumuna İlişkin Cenevre Sözleşmesi'nin en temel ilkesi olan geri göndermeme ilkesini ihlal etmektedir.

Anahtar Kelimeler: mülteci, Çin, Geri Göndermeme, Mültecilerin Hukuki Durumuna İlişkin Cenevre Sözleşmesi, Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği

Abstract

Migration dates back to the beginning of the history of humanity. Merely to survive, early, the Homo Sapiens and presently, modern human, have been seeking to fulfill their endless needs against the limited offerings of the Earth, which has been leading them to migrate to other places, either voluntarily or forcibly, and impelled by various factors such as economic, social, natural or political ones. Mostly internal and prompted by the basic motives throughout the ancient times, it is now of an international and political challenge, which asserts immigration and refugee law as one of the fundamental components of international law.

China was founded in 1949 should be a center of attraction for immigrants due to its economic strength; The population of refugees is less than one-thousandth of China's total population. Because, in the context of international law, China, as a leading Asian country, is reluctant to transpose the arrangements in the Conventions, even though it fulfills the necessary obligations and signs the Convention relating to the Status of Refugees and the 1967 New York Protocol.

* Bu bölümde Hong Kong Özel İdari Bölgesi, Makao Özel İdari Bölgesi ve Tayvan hariç olmak üzere Çin Halk Cumhuriyeti ana karası ele alınmaktadır.

** İstanbul Aydın Üniversitesi, melisparlak@aydin.edu.tr

Although the Exit and Entry Administration Law, which came into force on 1 July 2013, authorizes the Chinese authorities to recognize refugees and asylum seekers, this regulation is not yet implemented in practice. Refugees with official status in China are left to the discretion of the United Nations High Commissioner for Refugees. Even in this situation, China acts in violation of the refugee status recognized by the UNHCR, especially in North Korean refugees, and intervenes harshly and violates the principle of non-refoulement, which is the most basic principle of the Convention relating to the Status of Refugees.

Keywords: Refugee, China, Non-refoulement, Convention Relating to the Status of Refugees, United Nations Refugee Agency

1. GİRİŞ

Göç tarihi insanlık tarihi kadar eskidir. Homo sapiensten günümüz modern insanına değin en temel gayesi hayatta kalmak olan insanoğlu, kıt kaynaklara sahip dünyada sonsuz ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmaktadır. Bunun sonucunda değişik nedenlerle -ekonomik, sosyal, doğal veya siyasi- insanlar, yaşadıkları toprakları zorunlu veya gönüllü olarak terk ederek başka ülkelere göç etmektelerdir. Kadim zamanlarda iç savaşlarla başlayan bu göç dalgası, yıllar geçtikçe uluslararası ve politik bir hâl almıştır. Bu nedenle de göç ve mülteci hukuku günümüzde uluslararası hukukun en temel meselelerinden biri hâline gelmiştir.

1 Ekim 1949'da kurulan Çin Halk Cumhuriyeti (Çin), önemli bir mülteci kaynağı olarak bilinmektedir. Çünkü Çin'in kuruluşunu takip eden yıllardan 1970'li yıllara kadar 700.000'den fazla ana kara Çin vatandaşı "Hong Kong'a Büyük Kaçış" olarak bilinen, o zamanlar bir İngiliz Kolonisi olan Hong Kong'a kaçmıştır. Bu göçe oldukça sert tepki veren Çin'in eylemleri nedeniyle birçok göçmen, Hong Kong'a geçmeye çalışırken boğulmuş veya vurularak öldürülmüştür. Ancak bu sert tavır dahi bahsi geçen göç akışını engelleyememiştir.[1] "Hong Kong'a Büyük Kaçış" deneyimi Çin üzerinde mülteci sorunlarına çözüm sağlama hususunda yadsınamayacak bir etkiye sahiptir.[2]

Son verilere göre Çin, 1.446.741.127 nüfusuyla dünyanın en çok nüfusa sahip ülkesidir.[3] Bu yoğun popülasyon özelliği hasebiyle de Çin, mülteciler konusunda gerekli düzenlemeleri yapmakta oldukça isteksiz davranmaktadır. Mülteci hukukunun âdeta anayasası olan Mültecilerin Hukuki Durumuna İlişkin Cenevre Sözleşmesi'ne akit taraf olan ilk komünist ve Asya devletlerinden biri olmasına karşın Çin, mülteciler konusunda oldukça kısıtlı düzenlemelere sahiptir.[4] Yunan düşünür Aristoteles'in görüşüne göre her eylemin

1 He Huifeng, "Forgotten Stories of the Great Escape to Hong Kong", *The South China Morning Post*, 13 Ocak 2013, Erişim Adresi: http://www.scmp.com/news/china/article/1126786/forgotten-stories-huge-escape- hong-kong, (Erişim Tarihi: 1 Ocak 2022).

2 Lili Song, "China and the International Refugee Protection Regime: Past, Present, and Potentials", *Refugee Survey Quarterly*, Cilt: 37, 2018, s. 142, Erişim Adresi: https://academic.oup.com/rsq/article/37/2/139/4934135, (Erişim Tarihi: 1 Ocak 2022).

3 World Population Review, Erişim Adresi: https://worldpopulationreview.com/countries/china-population, (Erişim Tarihi: 1 Ocak 2022).

4 Jerzy Sztucki, "Who is a Refugee? The Convention Definition: Universal or Obsolete?", içinde *Refugee Rights and*

bir amacı vardır ve bu amaçta insan için iyi olandır.[5] Bu gaye ile çeşitli nedenlerle göç eden insanoğlu, kendi için iyi olanın peşinden gitmektedir. Çin, dünyanın en gelişmiş beş ekonomisinden biridir.[6] Ekonomik gücü nedeniyle Çin, göçmenler için hedef ülke olması gerekirken artık çoğunlukla transit ülke olarak kullanılmaktadır. Burada özellikle Kuzey Koreli göçmenlere oldukça sert bir yaklaşıma sahip olması ve göçmenlerin Çin'de neredeyse hiçbir yasal hakkının olmaması oldukça büyük bir etkendir. Mültecilik hususunda Çin'e ilişkin son veriler olan 2020 verilerine göre Çin'de toplamda 1 milyon mülteci bulunmaktadır.[7] Bu veri âdeta cazibe merkezi olması gereken özelliklere sahip bir ülkenin mülteci statüsü tanıma noktasında ne kadar isteksiz olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu çalışma Çin'in mülteci politikasını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu amaçla öncelikle çalışmanın üzerine inşa edildiği temel kavram olan mülteci kavramı ve mültecilik kavramının ana zeminini oluşturan geri göndermeme ilkesi irdelenecektir.

2. MÜLTECİ KAVRAMI[8]

Kurucu değil açıklayıcı nitelikte bir statü olan mülteci kavramı, ulus-devlet inşası ile ortaya çıkmış insan kategorileridir.[9] Devletler Hukuku Enstitüsü tarafından 1936 yılında yapılan tanıma göre mülteci:

> *"Vatandaşı olduğu devlet ülkesinde meydana gelen siyasi olaylar sonucunda ülkesini iradesiyle veya zorla terk etmiş, başka bir devletin vatandaşlığına geçmemiş ve herhangi bir devletin diplomatik korunmasından yararlanmayan kişidir."*[10]

Tanıma daha detaylı olarak bakıldığında mültecilik; ırkı, dini, siyasal düşüncesi gibi nedenlerle ülkesinde kendisini baskı altında hisseden ve devleti tarafından bu baskıya karşı korunmayacağı kaygısı taşıyarak ülkesini terk edip, farklı bir ülkeden uluslararası koruma başvurusunda bulunarak, bu başvurusu kabul edilen ve resmî statü kazanan kişilerdir.[11]

Realities, Francez Nicholson & Patrick Twomey (ed.), (Cambridge: Cambridge University Press, 1999), s. 55.

5 Melek Zeynep Esenyel, "İnsanın, İnsan Olmak Bakımından İşlevi Nedir?: Aristotelesçi Bir Bakış", *Kaygı*, Cilt: 18, 2012, s. 212, Erişim Adresi: https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/276733, (Erişim Tarihi: 7 Ocak 2022).

6 Focus Economics, Erişim Adresi: https://www.focus-economics.com/blog/the-largest-economies-in-the-world, (Erişim Tarihi: 7 Ocak 2022).

7 Migration Data Portal, "Total Number of International Migrants at Mid-Year 2020", Erişim Adresi: https://www.migrationdataportal.org/international-data?i=stock_abs_&t=2020&cm49=156, (Erişim Tarihi: 12 Ocak 2022).

8 Çalışmanın bu kısmında Özyeğin Üniversitesi Kamu Hukuku Anabilim Dalında 2021 yılında Prof. Dr. Mesut Hakkı Caşın danışmanlığında tarafımca tamamlanan Avrupa Birliği Mülteci Hukuku Reformunda Düzensiz Göçmenlerin Statüleri isimli doktora tez çalışmasındaki ilgili bölüm esas alınmıştır.

9 Seyla Benhabib, *Ötekilerin Hakları Yabancılar, Yerliler, Vatandaşlar*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2018), s. 64.

10 Merve Dilan Ansen, "Türk Yabancılar Hukukunda Mülteciler", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Devletler Özel Hukuku Bilim Dalı, 2012, s. 42,

11 Gökhan Taneri, *Uluslararası Hukukta Mülteci ve Sığınmacıların Geri Gönderilmemesi (Non- Refoulement) İlkesi*, (Ankara: Bilge Yayınevi, 2012), s. 18.

Mülteciliğin tanımı ilk olarak Birinci Dünya Savaşı'nın ardından kurulan Milletler Cemiyeti döneminde yapılmıştır ancak bu dönemde yapılan tanımlamalar daha çok etnik köken üzerine yoğunlaşmıştır.[12]

1947 yılında Uluslararası Mülteci Örgütü, kuruluşu esnasında Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal Komitenin 16 Şubat 1946 tarihli kararında yer alan mülteci tanımını kabul etmiştir.[13] Bu tanıma göre mülteci:

"1. *Belirtilen diğer hükümlere uygun olmak kaydıyla bir kişinin mülteci olabilmesi için her şeyden önce doğduğu veya yaşadığı yeri terk etmiş olması ya da buranın dışında bulunuyor olması gerekir. İkinci olarak da terk ettiği yahut dışında bulunduğu ülkenin vatandaşı olup olmadığına bakılmaksızın aşağıda belirtilen kategorilerden birine girmesi icap eder.*

Bu kişinin

(a) Nazilerin, faşist rejimlerin veya İkinci Dünya Savaşı'nda bunların tarafını tutan benzer rejimlerin ya da vatan hainlerinin yahut kendisini Birleşmiş Milletler aleyhine kullananların kurbanı olması gerekir. Bu kişinin ayrıca mülteci olarak uluslararası korumadan yararlanıp yararlanmadığına bakılmaz.

(b) İspanyol Cumhuriyetçilerinden ve İspanya'daki Falanjist rejimin diğer kurbanlarından biri olması gerekir. Yine bu kişinin önceden mülteci olarak uluslararası korumadan yararlanıp yararlanmadığına bakılmaz.

(c) Irk, din, vatandaşlık veya siyasi görüşleri gibi özellikleri nedeniyle İkinci Dünya Savaşı başlamadan önce mülteci olarak kabul edilmiş olması gerekir.

2. Belirtilen diğer hükümlere uygun olarak bazı kişiler mülteci tanımının kapsamı dışında tutulmuştur. Buna göre savaş suçluları, vatan hainleri mülteci sıfatıyla uluslararası korumadan yararlanamazlar. Yerinden edilmiş kişiler de mülteci tanımının kapsamı dışında tutulmuştur.

3. Belirtilen diğer hükümlere uygun olarak mülteci tanımının kapsamına Almanya veya Avusturya'da oturup da Yahudi olanlar, yabancılar, vatansız kimseler, Nazi zulmüne maruz kalıp gözaltına alınmış olanlardan; bunlardan kaçmış bulunup da düşman saldırısı veya savaş şartları nedeniyle tekrar dönüp de usulünce yeniden yerleşmeyenler de alınmıştır.

4. Mülteci tanımı ayrıca refakatçisiz çocuklar ile yetimleri, anne babası ortadan kaybolmuşları da bunların kendi ülkeleri dışında bulunması koşuluyla kapsamına almıştır. Bu tarz 16 yaşından küçük ya da büyük çocuklara ilk aşamada mümkün olan her türlü ilk yardımın sağlanması icap eder. Bunların vatandaşı olduğu ülkelerin tespit edilmesi durumunda bunların ülkelerine geri göndermeleri konusunda da her türlü desteğin ayrıca verilmesi gerekmektedir."

12 Nazlı Töre, *Uluslararası Göç Hukuku*, (Ankara: Turhan Kitabevi, 2016), s. 87.

13 Töre, *Uluslararası Göç Hukuku*, s. 89.

İkinci Dünya Savaşı'yla beraber mültecilik kavramında bir değişim süreci başlamıştır. Çünkü savaşın ardından milyonlarca insanın yerinden edilmesi ile uluslararası toplum bir çözüm arayışına girmiştir. 1951 yılında BM tarafından hazırlanan ve Çin'in de bulunduğu 1982 yılında imzaladığı Mültecilerin Hukuki Durumuna İlişkin Cenevre Sözleşmesi, mülteciliğe ilişkin en temel hukuki metindir.[14] Sözleşmenin 1/a maddesinde mülteciliğin tanımı yapılmıştır. 12 Mayıs 1926, 30 Haziran 1928 Antlaşmaları, 28 Ekim 1933 ve 10 Şubat 1938 Sözleşmeleri ve 14 Eylül 1939 Protokolü'nde mülteci olarak tanınan kişilerin bu sözleşme kapsamında da mülteci sayılacağı kabul edilmiştir. Belirtilen sözleşmelere dâhil olmayan ancak

> "1 Ocak 1951'den önce meydana gelen olaylar sonucunda ve ırkı, dinî, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşünceleri yüzünden, zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan ya da söz konusu korku nedeniyle yararlanmak istemeyen yahut tabiiyeti yoksa ve bu tür olaylar sonucu önceden yaşadığı ikamet ülkesinin dışında bulunan, oraya dönemeyen veya söz konusu korku nedeniyle dönmek istemeyen kişiler" de mülteci olarak tanınmıştır.

Bu tanımdan yola çıkarak, bir yabancının mülteci olarak tanınabilmesi için bu kişinin doğduğu veya yaşadığı ülke topraklarının dışında bulunması gerekmektedir. Mültecilerin Hukuki Durumuna İlişkin Cenevre Sözleşmesi'ne göre bir kişinin mülteci statüsü kazanabilmesi için tabiiyetinde olduğu ülkenin korumasından faydalanmıyor olması gerekmektedir. Ayrıca Cenevre Sözleşmesi uyarınca birden fazla tabiiyeti olan kişiler hakkında kullanılan "vatandaşı olduğu ülke" ifadesi, tabiiyetinin olduğu her bir ülkeyi kastetmektedir. Kişi haklı sebebe dayanan bir korku olmaksızın tabiiyetinde olduğu ülkelerden birinin korumasından faydalanmaması hâlinde bu korumalardan mahrum sayılmamaktadır. Bu noktada korkunun gerçek manada haklı bir sebebe dayanmasının tespiti önem arz etmektedir. Konuya ilişkin tespit yapılırken, korkunun kişinin kendi şahsi kanaatinden mi kaynaklandığı yoksa korkunun gerçek bir zeminin mi olduğu detaylı bir şekilde araştırılarak tespit edilmelidir.[15] Sözleşme esasında daimi bir göç vasıtası olmaktan ziyade bir koruma olarak nitelendirilmektedir.[16]

1951 Sözleşmesi'nin 1/F maddesi, Sözleşme hükümlerinin kimleri kapsam dışında tuttuğunu düzenlemektedir. Bu kişiler:

a) uluslararası ceza hukuku uyarınca barışa karşı suç, savaş suçu veya insanlığa karşı suçlara benzer şekilde düzenlemelere sahip, uluslararası belgelerde tanımlanan bir suç işleyen,

14 UNHCR, "States Parties to the 1951 Convention relating to the Status of Refugees and the 1967 Protocol", Erişim Adresi: https://www.unhcr.org/protect/PROTECTION/3b73b0d63.pdf, (Erişim Tarihi: 3 Ocak 2022).

15 Töre, *Uluslararası Göç Hukuku*, ss. 91-92.

16 Alice Edwards, "Temporary Protection, Derogration and The 1951 Refugee Convention", *Melbourne Journal of International Law*, Cilt: 13, 2012, s. 12, Erişim Adresi: https://law.unimelb.edu.au/__data/assets/pdf_file/0005/1687379/Edwards.pdf, (Erişim Tarihi: 3 Ocak 2022).

b) mülteci sıfatı almadan önce uluslararası koruma aldığı ülkenin dışında ağır bir siyasi olmayan suç işleyen,

c) BM'nin amaç ve ilkelerine aykırı fiillerden suçlu olduğuna ilişkin ciddi kanaat mevcut olanlardır.

Sözleşmede ayrıca mülteci statüsünü sona erdiren hâller 1/C maddesinde düzenlenmiştir. Bu hâller:

a) Kendi isteği ile vatandaşı olduğu ülkenin korumasından tekrar yararlanmaya başlaması

b) Kendi arzusu ile vatandaşlığını kaybettikten sonra tekrar kazanması

c) Yeni bir vatandaşlık kazanması

d) Kendi arzusu ile terk ettiği ülkesine tekrar yerleşmek üzere geri dönmesi

e) Koşulların ortadan kalkması nedeniyle mülteci statüsünün sona ermesi

Ancak evrensel bir karaktere sahip olan Cenevre Sözleşmesi'nin mülteci kapsamına aldığı kişileri belirlerken, yer ve zaman bakımından bazı sınırlamalara tabi tutması Sözleşme'nin karakteri ile bağdaşmamaktadır. Çünkü yıllar geçtikçe, yeni mülteci kavramları ortaya çıkmakta, Sözleşme bu kişilerin durumuna ilişkin hukuki bir cevap verememektedir. Devletler de tüm mültecilerin, yer ve zaman sınırlamasına tabi olmaksızın eşit hukuki statüden yararlanmalarını arzu etmektedir. Bu nedenle devletler, bahsi geçen hususları göz önüne alarak coğrafi ve tarihî sınırlamanın çözümü için Mültecilerin Hukuk Statüsüne İlişkin 1967 Protokolü'nü New York'ta imzalamışlardır. 1967 Protokolünün 1/2'nci maddesi uyarınca "1 Ocak 1951 tarihinden sonra meydana gelen olaylardan önce" ile "söz konusu olaylar sonucunda" ifadeleri kaldırılarak zaman kısıtlamasına son verilmiş ve herkesin mülteci olabileceği belirtilmiştir. Aynı maddenin 3. fıkrasında ise Protokol'ün hiçbir coğrafî kısıtlama olmaksızın uygulanacağı da ifade edilmiştir.

Hem Sözleşme'nin hem de Protokol'ün tanımları ışığında bir kişinin mülteci kapsamına alınması için dört özelliğe sahip olması gerekmektedir. Bunlar:

a) Menşe ülkesi dışında bulunması

b) Haklı nedenlere dayalı bir zulüm korkusuna sahip olması

c) Bu zulüm korkusunun, ırk, din, tabiiyet, belirli bir sosyal gruba mensubiyet veya siyasi düşünceye dayanması

d) Kişinin menşe ülkesinin korumasından yararlanamaması[17]

17 Catrinel Brumar, "Definition of Refugee in International Law: Challenges of The Present Times", *Lex et Scientia Journal*, Cilt: 16, 2009, s. 251, Erişim Adresi: https://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/lexetsc16&div=25&id=&page=, (Erişim Tarihi: 3 Ocak 2022).

Giriş ve Çıkışla İlgili İdare Yasası'nın 46'ncı maddesi uyarınca mülteci statüsü için başvuran yabancılar, başvuruları BMMYK tarafından incelenirken kamu güvenlik organları tarafından verilen geçici kimlik belgelerine istinaden Çin'de kalabilmektelerdir. Ayrıca mülteci olarak tanınan yabancılar, kamu güvenlik organları tarafından verilen mülteci kimlik belgelerine istinaden Çin'de kalabilirler veya ikamet edebilmektelerdir.[18] Çin Anayasası da mültecilik hakkını düzenlemektedir. Anayasa'nın 32'nci maddesinde mültecilik:

> "Çin Halk Cumhuriyeti, Çin topraklarındaki yabancıların yasal haklarını ve çıkarlarını korur; Çin topraklarındaki yabancılar, Çin Halk Cumhuriyeti yasalarına uymak zorundadır.
>
> *Çin Halk Cumhuriyeti, siyasi nedenlerle talepte bulunan yabancılara sığınma hakkı verebilir" şeklinde düzenlenmiştir*.[19]

3. GERİ GÖNDERMEME İLKESİ[20]

Geri gönderilmeme hakkına dayanan bir ilke olan geri göndermeme ilkesi, sığınma arayan kişilere sağlanan tamamlayıcı koruma biçimlerinin en elzemlerindendir ve temel konumuz olan göç hukuku ve insan hakları hukuku açısından da oldukça önem arz etmektedir.[21] Her egemen devlet, yabancıların girişini, ikametini kontrol etmek ve kendi hukuk düzenine aykırı davrananları da sınır dışı etme yetkisine sahiptir. Ancak bu yetki uluslararası hukuktan kaynaklanan yükümlülükler nedeniyle mutlak ve sınırsız değildir. İşte geri göndermeme ilkesi bu yetkiyi sınırlandıran ilkelerden biridir. Tarihsel olarak bakıldığında göçmenlerin geri gönderilmeleri hâlinde vahim sonuçlar ortaya çıktığını gösteren birçok vaka bulunmaktadır St. Louis isimli tekne ile ana vatanlarında gördükleri zulümden kaçan 907 Alman Yahudisi, başta Küba olmak üzere tüm Latin Amerika ülkelerine gitmiş ancak hiçbir ülke tarafından bu kişilere giriş izni verilmemiştir. Daha sonra Amerika Birleşik Devletleri ve Kanada, teknedeki göçmenlerin kıyıya yüzmesini engelleyecek bir mesafede kalmasını sağlamak için silahlı bir tekne göndermişlerdir. Bunun üzerinde St. Louis Yahudileri, birçoğunun öleceği Üçüncü Reich'ın gaz odaları ve krematoryumunun olduğu Avrupa'ya geri dönmek durumunda kalmışlardır.[22]

18 The State Council The People's Republic of China, Exit and Entry Administration Law of the People's Republic of China, Erişim Adresi: http://english.www.gov.cn/archive/laws_regulations/2014/09/22/content_281474988553532.htm, (Erişim Tarihi: 3 Ocak 2022).

19 The National People's Congress of The People's Republic of China, Constitution of The People's Republic of China, Erişim Adresi: http://www.npc.gov.cn/zgrdw/englishnpc/Constitution/node_2825.htm, (Erişim Tarihi: 3 Ocak 2022).

20 Çalışmanın bu kısmında Özyeğin Üniversitesi Kamu Hukuku Anabilim Dalında 2021 yılında Prof. Dr. Mesut Hakkı Caşın danışmanlığında tarafımca tamamlanan Avrupa Birliği Mülteci Hukuku Reformunda Düzensiz Göçmenlerin Statüleri isimli doktora tez çalışmasındaki ilgili bölüm esas alınmıştır.

21 Bülent Çiçekli*, Yabancılar ve Mülteci Hukuku,* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2016), s. 79.

22 James C. Hathaway, *The Rights of Refugees Under International Law*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2005), ss. 279-280.

Geri gönderilmeme ilkesi göç hukukunda *jus cogens*[23] niteliğe sahip teamül bir hukuk kuralıdır.[24] Bu ilke aynı zamanda Bangkok Prensiplerinde,[25] 1967 tarihli BM Genel Kurulunun 2132 sayılı Kararı'nda,[26] 1969 tarihli Afrika'daki Mülteci Sorunlarının Belirli Yönlerini Yöneten Afrika Birliği Örgütü Sözleşmesi'nde,[27] 1969 tarihli Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi'nde,[28] 1984 tarihli Cartagena Deklarasyonu'nda,[29] 1984 tarihli İşkence ve Diğer Zalimane, İnsanlık Dışı veya Aşağılayıcı Muamele veya Cezaya Karşı Sözleşme'de[30] ve 2000 tarihli Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı'nda[31] da düzenlenmektedir. 2013/32 / EU sayılı Schengen Sınırları Kanunu ve Direktifi de dâhil olmak üzere AB hukukunun hükümleri, Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Cenevre Sözleşmesi ile güvence altına alınan geri göndermeme ilkesini açıkça kapsamaktadır.

Mültecilerin Hukuki Statüsüne ilişkin 1951 tarihli Cenevre Sözleşmesi'nde yer alan geri göndermeme ilkesine göre:

> "*Hiç kimse ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti ve siyasi görüşleri sebebiyle hayatı ve özgürlüğünün tehlike altında olacağı yere gönderilemez.*"[32]

Hayatın ve özgürlüğün tehlike altında olması, Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Cenevre Sözleşmesi'nde yer alan ayrımcılık unsurlarından birinin gerçekleşmesi durumunda 33/1'inci maddesi kapsamında değerlendirilecektir. Fakat bu dar anlamda bir yorumdur. İlgili kişi nesnel olarak algılanabilir bir zulüm, yaşamına veya özgürlüğüne yönelik tehditle karşı karşıya olması halinde tehdidin nedeninin bu maddede yer alan

23 Uluslararası hukukun normlar hiyerarşisinde en üst sırada yer alan, bağlayıcı, buyruk kural niteliği taşıyan emredici, aksi kararlaştırılamayan ve herkese karşı ileri sürülebilen hukuk kurallarıdır.

24 Aoife Duffy, "Expulsion to Face Torture? Non-Refoulement in International Law", *International Journal of Refugee Law*, Cilt: 20, 2008, s.373.

25 Bangkok Prensipleri, 31.12.1966, madde III/1. "*Sığınma talebinde bulunan hiç kimse, ırkı, dini, tabiiyeti, etnik kökeni, belirli bir sosyal grup veya siyasi görüşe sahip olması ve üyeliği nedeniyle hayatının veya özgürlüğünün tehdit edilmesiyle sonuçlanacak sınırda ret, iade veya sınır dışı etme gibi tedbirlere tabi tutulamaz.*"

26 2312. Bölgesel Sığınma Bildirgesi, A/RES/2312(XXII), madde 3/1. "*Hiç kimse, zulüm göreceği ülkeye zorunlu geri gönderilmeyecek ve sınırda ret gibi önlemlere tabi tutulmayacaktır.*"

27 OAU Sözleşmesi, Addis-Ababa, 10.09.1969, madde II/3. "*Hiç kimse, bir Üye Devlet tarafından, sınırda reddetme, geri gönderme veya sınır dışı etme gibi kendisini yaşamının, fiziksel bütünlüğünün veya özgürlüğünün nedenlerle tehdit altında olacağı bir ülkeye geri dönmeye veya orada kalmaya zorlayacak önlemlere tabi tutulmayacaktır.*"

28 Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi, madde 22/8. "*Menşe ülkesi olsun ya da olmasın, hiçbir durumda bir yabancı, ırkı, uyruğu, din, sosyal statü veya siyasi görüşleri nedeniyle yaşam hakkı veya kişisel özgürlüğü ihlal edilme tehlikesi altındaysa sınır dışı edilemez veya bir ülkeye geri gönderilemez.*"

29 Mültecilere İlişkin Cartagena Deklarasyonu, "*Mültecilerin uluslararası korumasının bir köşe taşı olarak geri göndermeme ilkesinin (sınırda reddedilme yasağı dâhil) önemini ve anlamını yinelemek. Bu ilke mülteciler için zorunludur ve uluslararası hukukun mevcut durumunda jus cogens'in bir kuralı olarak kabul edilmeli ve gözetilmelidir.*"

30 İşkenceye ve Diğer Zalimane, İnsanlık Dışı veya Aşağılayıcı Muamele veya Cezaya Karşı Sözleşme, 26.06.1987, madde 27 (1), madde 3/1. "*Hiçbir Taraf Devlet, bir kişiyi, işkenceye maruz kalma tehlikesiyle karşı karşıya olacağına inanmak için önemli gerekçelerin bulunduğu başka bir Devlete sınır dışı ve iade edemez.*"

31 Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı m.19/2. *"Hiç kimse, ölüm cezasına, işkenceye veya diğer insanlık dışı ve alçaltıcı muameleye veya cezaya tabi tutulmasının ciddi ihtimal dahilinde bulunduğu bir ülkeye gönderilemez, sürülemez veya iade edilemez."*

32 Mültecilerin Hukuki Statüsüne ilişkin 1951 tarihli Cenevre Sözleşmesi, m. 33/1.

nedenlerle sınırlandırılmaması gerekmektedir. Örneğin ülkesine döndüğünde kendisinin veya kız çocuğunun sünnet edilmesi korkusu taşıyan kadınların taşıdığı korku, haklı zulüm korkusu olarak değerlendirilmektedir.[33] Bu noktada geri göndermeme ilkesi dar anlamda değil geniş olarak yorumlanmalıdır.[34] Dar anlamda yorumlanması hâlinde ilkenin koruduğu hak olan işkence ve kötü muamelenin önlenmesi hakkının koruduğu temel değerleri yansıtmamaktadır. BM İcra Komitesinin 1977 tarihinde geri göndermeme başlıklı kararında da ilke geniş yorumlanarak herhangi bir ayrımcılık unsuruna atıfta bulunulmamıştır.[35] Tüm bu görüşler ışığında tarafımızca da katılan hâkim görüşe göre: *"Yaşamının veya özgürlüğünün tehdit altında olacağı ifadesi, bir mülteci veya sığınmacının*

(a) haklı gerekçelere dayanan zulme uğrama korkusuna sahip olduğu,

(b) bir gerçek işkence veya zalimane, insanlık dışı veya aşağılayıcı muamele veya cezalandırma riski veya

(c) yaşama, fiziksel bütünlüğe veya özgürlüğe yönelik başka tehditlerle karşı karşıya kaldığı durumları da dâhil edecek şekilde anlaşılmalıdır. "[36]

Ceza hukukunda "suçluların geri verilmesi" işlemlerinde, bir yabancı siyasi bir suçu ve/veya ölüm cezası ile cezalandırılan bir suçu işlemesi hâlinde iade talebinin kabul edilmemesi bir teamül kuralıdır.[37] Geri göndermeme ilkesinin yalnızca mülteci statüsü tanınan kişilere değil, haklı zulüm korkusu taşıyan herkese uygulanacağı kabul edilmektedir.[38] Bu noktada geri gönderilmeme hakkı, mülteci statüsü kazanmamış sığınmacılara ve düzensiz göçmenlere de tanınması gereken bir haktır.[39] Hâlâ aksini savunan görüşler olsa da ilkenin evrenselleştiği konusunda bir fikir birliği bulunmaktadır.[40] Birleşmiş Milletler

33 AİHM, Enitan Pamela Izevbekhai and Others/ Ireland, 17.05.2011, B. No. 43408/08, para. 72-81.

34 Elihu Lauterpacht ve Daniel Bethlehem, "The Scope and Content of the Principle of Non-Refoulement", içinde *Refugee Protection in International Law: UNHCR's Global Consultations on International Protection*, Erika Feller&Volker Türk&Frances Nicholson (ed.), (Cambridge: Cambridge University Press, 2003), s. 126.

35 Executive Committee of the High Commissioner's Programme, Non-Refoulement No. 6 (XXVIII), 12.10.1977.

36 Lauterpach ve Bethlehem, "The Scope and Content of the Principle of Non-Refoulement", s. 125.

37 Bu durum Türk hukukunda 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu'nun 18'inci maddesinde ve Suçluların İadesine Dair Avrupa Sözleşmesinin 3'üncü maddesinde de düzenlenmiştir. Abdülhalim Yılmaz, "Mülteci Hukuku Açısından Uluslararası Hukukta "Geri Göndermeme" (Non–Refoulement) İlkesi", *Mülteci Hakları Koordinasyonu*, 27 Şubat 2011, Erişim Adresi: https://multecihaklari.org/?p=99, (Erişim Tarihi: 14 Ocak 2022).

38 Işıl Özkan, *Göç- İltica ve Sığınma Hukuku*, (Ankara: Seçkin Yayınevi, 2018), s. 163.

39 Guy S. Goodwin-Gill ve Jane McAdam, *The Refugee in International Law*, (Oxford: Oxford University Press, 2007), s. 137. BM bu görüşü icra komitesi kararları ile de teyit etmiştir. BMMYK, Executive Committee—28th Session, No. 6 (XXVIII) Non-Refoulement, (1977), https://www.unhcr.org/en-us/578371524.pdf, (Erişim Tarihi: 14 Ocak 2022); BMMYK, Executive Committee—30th Session, No. 15 (XXX) Refugees Without An Asylum Country, (1979), https://www.unhcr.org/en-us/578371524.pdf, (Erişim Tarihi: 14 Ocak 2022); BMMYK, Executive Committee 47th session. Contained in United Nations General Assembly document A/AC.96/878 and document No. 12A, General Conclusion on International, No. 79, (1996), Erişim Adresi: https://www.unhcr.org/excom/exconc/3ae68c430/general-conclusion-international-protection.html, (Erişim Tarihi: 14 Ocak 2022); BMMYK, Executive Committee 48th Session, Contained in United Nations General Assembly Document No. 12A, General Conclusion on International Protection, No. 81 (1997), Erişim Adresi: https://www.unhcr.org/excom/exconc/3ae68c690/general-conclusion-international-protection.html, (Erişim Tarihi: 14 Ocak 2022).

40 Alice Farmer, "Non-Refoulment and Jus Cogens: Limiting Anti-Terror Measures that Threaten Refugee Protection," *Georgetown Immigration Law Journal*, Cilt: 23, Sayı: 1, 2008, s. 8.

Genel Kurulunun 1998 yılında aldığı karara göre herkesin zulüm nedeniyle başka ülkelere sığınma ve sığınma elde etme hakkına sahip olduğu teyit edilmiştir. BM; tüm devletleri, sığınmacıları iade veya sınır dışı ederek sığınma kurumunu tehlikeye atacak önlemleri almaktan kaçınmaya çağırmıştır.[41]

Geri göndermeme ilkesi kişiye sığınma hakkı verilmesi anlamına gelmemektedir. Burada güvence altına alınan kişinin yaşamının veya özgürlüklerinin tehlike altında olması halinde o topraklara geri gönderilememesidir.[42] Dolayısıyla Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Cenevre Sözleşmesi'nin geri göndermemeye ilişkin 33'üncü maddesinde "devlet" veyahut "ülke" ifadesi yerine toprak ifadesi kullanılarak gönderilen yerin hukuki statüsü önemsiz kılınmıştır.[43] Bu kişiyi yalnızca geldiği ülkeye değil, aynı zamanda kaynak ülkesine veya başka bir risk taşıdığı bir üçüncü ülkeye de göndermeyi yasaklamaktadır.[44] Burada dikkat edilmesi gereken husus kişinin dolaylı olarak risk taşıdığı ülkeye gönderilmemesidir.

Jus cogens niteliğe sahip olmasına karşın geri göndermeme ilkesi sınırsız bir ilke değildir. Bu noktada sözleşmeci devletlerin terör eylemlerine katkıda bulunanlara karşı sağlam bir tavır almaları meşru kabul edilmiştir. Terörle mücadele bağlamında devletlerin, ulusal güvenliğe tehdit olarak gördükleri üçüncü ülke vatandaşlarını sınır dışı etmelerine cevaz verilmektedir.

4. ÇİN'İN MÜLTECİ POLİTİKASI

Diğer tüm modern toplumlar gibi Çin, göçler ile günümüz haline evrilmiştir. Çin'e baktığımızda özellikle Vietnam, Laos, Kamboçya, Myanmar (Kokanglar ve Kachinler) ve Kore Demokratik Halk Cumhuriyeti'nden gelen göçmenler Çin Halk Cumhuriyeti'nde sığınma talebinde bulunmaktadır.[45] Bu kişiler resmi statülü mülteci değil, "misafir" olarak kabul edilmektedir.[46] Güney Asya ve Orta Asya'dan gelen sığınmacıları ise ülkenin demografisini değiştireceği iddiasıyla kabul etmemektedir. Kısıtlı gruplara sığınma hakkı tanımasına rağmen Çin, bu kişilere dahi sığınma sağlama konusunda isteksiz

41 BM Genel Kurul Tarafından Kabul Edilen Karar, A/RES/52/103, 09.02.1998, para. 5.

42 Cenevre Sözleşmesinin 33'üncü maddesinde "topraklar (territories)" ifadesi kullanılmaktadır. Goodwin-Gill ve McAdam, *The Refugee in International Law*, s. 208.

43 Lauterpacht ve Bethlehem, "The Scope and Content of the Principle of Non-Refoulement", s. 122.

44 Neslihan Özkerim Güner, "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Mültecilerin Haklarının Korunmasındaki Rolü", *Göç Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 2, 2016, s. 218, Erişim Adresi: https://gam.gov.tr/files/neslihan-ozkerim.pdf, (Erişim Tarihi: 14 Ocak 2022).

45 BMMYK, Submission By The United Nations High Commissioner For Refugees For The Office Of The High Commissioner For Human Rights' Compilation Report - Universal Periodic Review: People's Republic Of China, Erişim Adresi: https://www.refworld.org/pdfid/5135b0cb2.pdf, (Erişim Tarihi: 14 Ocak 2022).

46 Tıpkı Türkiye'de yalnızca Avrupa'dan gelenlerin mülteci olması, bunun dışında örneğin, Suriye'den gelenlerin geçici koruma altında olmasına benzer şekilde bir rejim uygulamaktadır.

davranmaktadır. Son beş yılın verilerine baktığımızda yalnızca iki bin mülteci kabul etmiştir.[47] Bunun temel nedeni, resmî söylemin aksine kentliliğin daha dikkate değer olarak kabul edilmesidir.[48]

Yakın tarihe baktığımızda Çinli yetkililer 1970'li yılların sonu ile beraber benimsedikleri dışa açılma süreci ile uluslararası topluma entegre olma istemişlerdir. 1970'lerin sonunda 260.000 Hint-Çinli mülteciyi ülkesine de yerleştirmiştir. Benimsenen dışa açılma süreci ile Çin, 1951 tarihinde imzaya açılan Mültecilerin Hukuki Durumuna İlişkin Cenevre Sözleşmesi'ni 1982 yılında akdetmişlerdir. Buna karşılık ancak Vatansız Kişilerin Statüsüne İlişkin 1954 Sözleşmesi'ne ve Vatansızlığın Azaltılmasına ilişkin 1961 Sözleşmesi'ne taraf değildir.[49] Bu sözleşmeler akdedildikten sonra Çin Kamu Güvenlik Bakanlığı, Çin'e yasa dışı yollardan giren veya Çin'de fazla kalan yabancılar yapılacak muamele hakkında kamu güvenliği yetkililerine 1992 Bildirimi adı verilen bir bildiri yayımlanmıştır. Bildiri'de, yerel düzeydeki kamu güvenliği makamlarının, "BMMYK'ye kayıtlı olup olmadıklarına bakılmaksızın" Çin'e yasa dışı yollardan giren veya Çin'de fazla kalan tüm yabancıları ülkelerine geri göndermeleri ve BMMYK'nin, Çin'in egemenlik meselelerine müdahale edemeyeceği belirtilmiştir. Bu bildiri yayımlandıktan sonra Çin, 30'dan fazla BMMYK mültecisi de dâhil olmak üzere Çin'e yasadışı yollardan girdiği veya Çin'de fazla kaldığı iddia edilen 172 yabancıyı ülkelerine geri göndermiştir.[50]

BMMYK'nın Pekin'deki ofisi 1980'lerin başında beri kurulmuştur ve mülteciler uzun zamandır Çin'de bulunmaktadır. Ancak düzenleme yapılması BMMYK ile Çin hükûmeti arasındaki Çin'deki sığınmacıların kaydına yönelik iş birliği sayesinde 2012 yılında gerçekleşmiştir.[51] Bu yasa ile ilk kez, iç hukuka mültecilere yönelik muameleye ilişkin hükümler eklenmiştir. 2018 yılında ise Ulusal Göç İdare Merkezi kurulmuştur.[52]

Çin'in uluslararası mülteci yardım projelerine önemli maddi katkılar sağlamasına ve 1982'den beri Mülteci Sözleşmesi'ne ve 1967 Protokolü'ne taraf olmasına rağmen kimin mülteci olarak nitelendirilebileceğini belirlemek için ulusal bir mekanizma oluşturmamıştır ve sığınma sağlama görevini BMMYK'ye delege etmiştir.[53] 1 Temmuz

47 https://www.migrationdataportal.org/international-data?i=stock_abs_&t=2020&cm49=156

48 Ceren Ergenç, "Komşunun Mültecisi Komşuya Hoş Görünür", *Gazete* Duvar, 30 Ağustos 2019, Erişim Adresi: https://www.gazeteduvar.com.tr/yazarlar/2019/08/30/komsunun-multecisi-komsuya-hos-gorunur, (Erişim Tarihi: 12 Ocak 2022).

49 BMMYK, "Submission by the United Nations High Commissioner for Refugees For the Office of the High Commissioner for Human Rights' Compilation Report Universal Periodic Review: People's Republic of China and the Special Administrative Regions of Hong Kong and Macao" 2018, s. 1, Erişim Adresi: https://www.refworld.org/docid/5b56ffde9.html, (Erişim Tarihi: 12 Ocak 2022).

50 Chengdu Liu, "Dui Gongan Churujing Guanli Bumen Jiaqiang Nanmin Guanli De Jidian Sikao", *Journal of Beijing People's Police College*, Cilt: 4, 2000, s. 47. Aktaran: Song, "China and the International Refugee Protection Regime: Past, Present, and Potentials", s. 146.

51 https://www.refworld.org/docid/56b9e0f14.html

52 BMMYK, FACT Sheet, People's Republic Of China, 2021, s. 1. Erişim Adresi: https://reporting.unhcr.org/sites/default/files/UNHCR%20China%20fact%20sheet%20January%202021.pdf, (Erişim Tarihi: 12 Ocak 2022).

53 Lili Song, "Anywhere but here? China's response to refugee protection during COVID-19", Open Democracy, 9 Mart

2013'te yürürlüğe giren Çıkış ve Giriş İdaresi Yasası, mültecilerin ve sığınmacıların Çin'de kaldıkları süre boyunca Çinli yetkili makamlar tarafından verilen bir kimlik belgesine sahip olmalarını şart koşmaktadır. Ancak bu hüküm uygulamada henüz uygulanmamaktadır.[54]

Mültecilerin Çin'de yasal bir statüleri olmamasına ve bu nedenle kamu hizmetlerine erişim için herhangi bir yasal hakka sahip olmamasına rağmen insani gerekçelerle hükûmet, mülteci çocukların Çin'deki kamu eğitim kurumlarına erişimini kabul eden bir politika kararı benimsese de bu düzenleme mülteci çocukların, Çinli öğrencilerin ödediği asgari okul ücretlerine muafiyet getirmemektedir.[55] Ayrıca BMMYK tarafından belirlenen mültecilerin Çin'de çalışma hakları yoktur ve temel gıda, barınma ve sağlık ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik BMMYK'nın sınırlı mali desteğine ihtiyaç duymaktadır.[56]

Çin'in Mülteci Sözleşmesi ve Protokolü'ne katılımını izleyen ilk on yılda, Çinli yetkililer bu belgelerin hükümlerini iyi bir şekilde analiz edememişlerdir. 1989'da yılında bir eyalet ofisi Vietnamlı mültecilerin Çin kimlik kartlarına uygunluğuna ilişkin bir Çin Kamu Güvenliği Bakanlığına soruşturma talebinde bulunmuşlardır. O dönemde Çin Kamu Güvenliği Bakanlığı, Mültecilerin Hukuki Durumuna İlişkin Cenevre Sözleşmesi'nde mülteci tanımının merkezinde olan, haklı nedenlere dayanan zulüm korkusu gerekliliğini soruşturmalara verdiği cevaplarda da görmezden gelmiştir.[57]

Çin makamları, 1990'ların ortalarından beri BMMYK'nin yardımıyla mültecilerin tanımlanması, mültecilerin statülerinin belirlenmesi, mültecilerin geçici olarak yerleştirilmesi ve ülkelerine geri gönderilmesi ve mülteci statüsünün kaybolmasına ilişkin hükümler içeren bir Mülteci Yönetmeliği hazırlamıştır. Yönetmeliği, 2008 yılında müzakere edilmek üzere Çin Devlet Konseyine ve Danıştaya sunmuştur ancak yıl 2021 olmasına karşın Taslak Kurallar hususunda henüz bir ilerleme kaydedilmemiştir.[58]

BMMYK'nin 1951 Sözleşmesi'nin 60. yıl dönümü ve 1961 Sözleşmesi'nin 50. yıl dönümü münasebetiyle Aralık 2011'de düzenlediği Mülteciler ve Vatansız Kişiler Bakanlar Konferansı sırasında Çin, Çin'in ulusal koşulları ve yasama süreci ışığında mültecilerle ilgili yasama sürecini hızlandırma sözü vermiştir. Ayrıca 2016 BM Genel Kurulu, 2017 Kuşak ve Yol Forumu, 2019 Küresel Mülteci Forumu ve BM'nin 75. yıl dönümüne ilişkin

2021, Erişim Adresi: https://www.opendemocracy.net/en/pandemic-border/anywhere-but-here-chinas-response-to-refugee-protection-during-covid-19/, (Erişim Tarihi: 12 Ocak 2022).

54 https://www.refworld.org/docid/5b56ffde9.html

55 https://www.refworld.org/pdfid/5135b0cb2.pdf

56 https://www.opendemocracy.net/en/pandemic-border/anywhere-but-here-chinas-response-to-refugee-protection-during-covid-19/

57 Song, "China and the International Refugee Protection Regime: Past, Present, and Potentials", ss. 146-147.

58 https://www.refworld.org/docid/5b56ffde9.html

2020 Görüş Belgesi'nde Çin mültecilere destek sözü vermiştir[59] ancak hâlâ BMMYK sertifikalarına sahip olmalarına rağmen sığınmacılar ve mülteciler, ülkeye düzensiz yollardan girmeleri veya vize sürelerini aşmaları durumunda göçmenlik suçlarının ihlali nedeniyle Çin'de tutuklanma ve gözaltına alınma riskleriyle karşı karşıya kalmaya devam etmektedirler.[60] Çin hükûmeti, çok sayıda Kuzey Koreli düzensiz göçmeni sınır dışı etmektedir. Sınır dışı edilen düzensiz göçmenler Kuzey Kore'de ağır cezalarla karşı karşıya kalmaktadır. Bu nedenle düzensiz göçmenler Çinli yetkililerden kaçınmaya çalışmakta ve Çin'i transit ülke olarak kullanarak koruma bulabilecekleri üçüncü bir ülkeye seyahat etmektelerdir. Bu tutumu nedeniyle iki BM özel raportörü ve BM İnsan Hakları Yüksek Komiseri'nin Keyfî Gözaltı Çalışma Grubu, Ekim 2020'de Çin'i geri göndermeme ilkesini desteklemeye çağırmıştır.[61]

Göçmenlere bakıldığında özellikle uzaktan anlaşmalı evlilik için gelen göçmenler "göçmen gelinler" ön plana çıkmaktadır. Çin'in sıkı nüfus planlaması ve yaşanan iç göç sonucu kadın-erkek oranındaki eşitlik, Çin'in kırsal bölgelerinde daha az gelişmiş komşu ülkeleri olan Vietnam, Laos, Kamboçya ve Pakistan'dan bir "göçmen gelin" talebi yaratmıştır. Ancak bahsi geçen bu göçmen gelinlerin ekonomik göçmen mi yoksa insan ticareti mağduru mu olduğu önemli bir tartışma konusudur.[62]

Çin'de BMMYK'nin mülteci statüsü tespitine kaydolmak için kimlik belgesi gerekmektedir. Başvurunun ardından göçmene iki ila üç aylık geçerliliği olan sığınmacı sertifikası verilecektir. Sertifika, sığınmacının herhangi bir sorunla karşılaşması veya polis tarafından tutuklanmakla tehdit edilmesi hâlinde durumunda kullanılan bir kimlik belgesidir. Sığınma başvurusunda bulunan göçmen, ikamet ettiği kasaba veya şehirdeki kamu güvenlik bürosunda polise yerel olarak kayıt yaptırmasının ardından sertifika yenilemesi için BMMYK ofisine bildirimde bulunmalıdır.[63] Mülteci Sözleşmesi ve Protokolü, taraf devletlere ulusal bir mülteci statüsü belirleme mekanizması kurma konusunda yasal bir yükümlülük getirmese de taraf devletlerin adil ve etkili bir mülteci statüsü mekanizması kurması bu belgelerin ruhuna uygundur.[64]

59 https://reporting.unhcr.org/sites/default/files/UNHCR%20China%20fact%20sheet%20January%202021.pdf

60 https://www.refworld.org/docid/5b56ffde9.html

61 https://www.opendemocracy.net/en/pandemic-border/anywhere-but-here-chinas-response-to-refugee-protection-during-covid-19/

62 https://www.gazeteduvar.com.tr/yazarlar/2019/08/30/komsunun-multecisi-komsuya-hos-gorunur

63 https://www.opendemocracy.net/en/pandemic-border/anywhere-but-here-chinas-response-to-refugee-protection-during-covid-19/

64 BMMYK, "Fair and Efficient Asylum Procedures: A Non-Exhaustive Overview of Applicable International Standards", 2 Eylül 2005, Erişim Tarihi: https://www.refworld.org/docid/432ae9204.html, (Erişim Tarihi: 12 Ocak 2022).

SONUÇ

Kadim zamanlardan beri insanlar, çeşitli sebeplerle yaşamlarını daha iyi şartlarda sürdürebilecekleri ülkelere göç etmektedir. 20. yüzyılda yaşanan iki büyük dünya savaşının ardından göç hareketlerinin kitlesel ve uluslararası bir hâle evirilmesiyle sığınma hukukunun düzenlenmesi ihtiyacı uluslararası toplumda kendini hissettirmiştir. Bu ihtiyaca istinaden 1950 yılında BMMYK kurulmuş ve günümüzde de sığınma hukukunun âdeta anayasası olan Mültecilerin Hukuku Durumuna İlişkin Cenevre Sözleşmesi 1951 yılında akdedilmiştir. Bu düzenlemeler ile sığınma hukukuna ilişkin *ad hoc* çözümler yerini, kalıcı ve evrensel kurallara bırakmıştır.

Mülteci hukukuna ilişkin uluslararası sözleşmelere akit taraf olan Çin, sözleşmedeki hükümleri iç hukukuna geçirmemektedir. Çin'de mülteciliğe ilişkin ilk iç hukuku düzenlemeleri 2012 yılında Giriş ve Çıkışla İlgili İdare Yasası ile yapılmıştır. Ayrıca mültecilik hakkı Çin Anayasası'nın 32'nci maddesinde de düzenlenmektedir. Ancak bu hukuk düzenlemeleri sadece kâğıt üzerinde kalmakta ve uygulamaya geçirilememektedir. Çin'de mültecilerin durumu BMMYK'nin takdirine bırakılmaktadır. Ancak buna rağmen Çinli kimi durumlarda BMMYK'nin tanıdığı statüleri dikkate almayarak uluslararası hukuk düzenlemelerine aykırı şekilde mültecileri zulüm görme riski olduğu ülkelere geri göndermektedir. Özellikle Kuzey Kore'den gelen mültecilerin kaynak ülkelerine geri gönderilmeleri, Kuzey Kore'nin statükosu dikkate alındığında en temel insan hakkı olan yaşam hakkı ve gayriinsani muameleye tabi tutulmama hakkının ihlal edilmesi ile mültecileri karşı karşıya bırakmaktadır.

Çin, dünyanın en gelişmiş ekonomilere arasında olmasına karşın, kendisinden ekonomik olarak daha az gelişmiş ülkelerden bile az mülteciye ev sahipliği yapmaktadır. Mültecilerin toplam nüfusu Çin'in toplam nüfusunun binden birinden bile azdır. Buradaki temel etken Çin'in mülteci kabulü noktasında isteksizliği ve Çin iç hukukundaki önemli boşluklardır.

Çinli yetkililerin bir dereceye kadar ulusal bir mülteci düzenlemesi üzerinde çalışıyor olması, Çin'deki mülteci korumasını iyileştirmeye yönelik siyasi istekliliğini ortaya koymaktadır. Ancak süreçteki gecikme, mültecilerin korunması ve hakları için yasal bir garanti sağlamak için siyasi istekliliğin Çin'de hala yeterince güçlü olmadığını göstermektedir.[65] Kapsamlı bir ulusal mülteci düzenlemesinin kabul edilmesi 2012 yılından beri umut edilse de hâlâ bir değişiklik yapılmamıştır. Özellikle mülteci çocuklara ilişkin önemli bir hukuki boşluk bulunmaktadır. Çin'in Birleşmiş Milletler Daimî Temsilcisi Zhang Jun, gelişmiş ülkeleri mülteci baskısını hafifletmeye yardımcı olma çağrısında bulunmuş olmasına karşın, Çin medyasına baktığımızda mülteci karşıtı haberler, basında önemli ölçüde

65 Song, "China and the International Refugee Protection Regime: Past, Present, and Potentials", s. 150.

yer almaktadır.[66] 1951 Sözleşmesi ve 1967 Protokolü'ne taraf, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinin daimî üyesi, dünyanın en büyük ikinci ekonomisi ve Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği Yürütme Komitesi'nin üyesi olan Çin, mültecilerin korunması konusunda arka koltukta oturan bir ülke olmamalıdır. Dünya'nın önemli aktörlerinden biri olan Çin'in mülteciler için daha fazlasını yapmasının artık zamanı gelmedi mi?

KAYNAKÇA

AİHM, Enitan Pamela Izevbekhai and Others/ Ireland, 17.05.2011, B. No. 43408/08.

Ansen, Merve Dilan "Türk Yabancılar Hukukunda Mülteciler", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Devletler Özel Hukuku Bilim Dal, 2012.

Benhabib, Seyla, *Ötekilerin Hakları Yabancılar, Yerliler, Vatandaşlar*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2018).

BMMYK, Executive Committee of the High Commissioner's Programme, Non-Refoulement No. 6 (XXVIII), 12.10.1977.

BMMYK, Executive Committee—28th Session, No. 6 (XXVIII) Non-Refoulement, (1977), https://www.unhcr.org/en-us/578371524.pdf, (Erişim Tarihi: 14 Ocak 2022)

BMMYK, Executive Committee—30th Session, No. 15 (XXX) Refugees Without An Asylum Country, (1979), https://www.unhcr.org/en-us/578371524.pdf, (Erişim Tarihi: 14 Ocak 2022)

BMMYK, Executive Committee 47th session. Contained in United Nations General Assembly document A/AC.96/878 and document No. 12A, General Conclusion on International, No. 79, (1996), Erişim Adresi: https://www.unhcr.org/excom/exconc/3ae68c430/general-conclusion-international-protection.html, (Erişim Tarihi: 14 Ocak 2022)

BMMYK, Executive Committee 48th Session, Contained in United Nations General Assembly Document No. 12A, General Conclusion on International Protection, No. 81 (1997), Erişim Adresi: https://www.unhcr.org/excom/exconc/3ae68c690/general-conclusion-international-protection.html, (Erişim Tarihi: 14 Ocak 2022).

BMMYK, Submission By The United Nations High Commissioner For Refugees For The Office Of The High Commissioner For Human Rights' Compilation Report - Universal Periodic Review: People's Republic Of China, Erişim Adresi: https://www.refworld.org/pdfid/5135b0cb2.pdf, (Erişim Tarihi: 14 Ocak 2022).

BMMYK, "Submission by the United Nations High Commissioner for Refugees For the Office of the High Commissioner for Human Rights' Compilation Report Universal Periodic Review: People's Republic of China and the Special Administrative Regions of Hong Kong and Macao" 2018, Erişim Adresi: https://www.refworld.org/docid/5b56ffde9.html, (Erişim Tarihi: 12 Ocak 2022).

BMMYK, FACT Sheet, People's Republic Of China, 2021, s. 1. Erişim Adresi: https://reporting.unhcr.org/sites/default/files/UNHCR%20China%20fact%20sheet%20January%202021.pdf, (Erişim Tarihi: 12 Ocak 2022).

BMMYK, Fair and Efficient Asylum Procedures: A Non-Exhaustive Overview of Applicable International Standards, 2 Eylül 2005, Erişim Tarihi: https://www.refworld.org/docid/432ae9204.html, (Erişim Tarihi: 12 Ocak 2022).

Brumar, Catrinel, "Definition of Refugee in International Law: Challenges of The Present Times", *Lex et Scientia Journal*, Cilt: 16, 2009, Erişim Adresi: https://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/lexetsc16&div=25&id=&page=, 250-258. (Erişim Tarihi: 3 Ocak 2022).

66 Critürk, "Çin'den Mülteci Sorunun Çözülmesi Çağrısı", 8 Aralık 2021, Erişim Adresi: https://www.criturk.com/cinden-multeci-sorununun-cozulmesi-cagrisi/, (Erişim Tarihi: 2 Ocak 2022).

Chengdu Liu, "Dui Gongan Churujing Guanli Bumen Jiaqiang Nanmin Guanli De Jidian Sikao", *Journal of Beijing People's Police College*, Cilt: 4, 2000, s. 47, 7-9+15.

Çiçekli, Bülent, *Yabancılar ve Mülteci Hukuku,* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2016).

Duffy, Aoife, "Expulsion to Face Torture? Non-Refoulement in International Law", *International Journal of Refugee Law*, Cilt: 20, 2008, 372-390.

Edwards, Alice, "Temporary Protection, Derogration and The 1951 Refugee Convention", *Melbourne Journal of International Law*, Cilt: 13, 2012, Erişim Adresi: https://law.unimelb.edu.au/__data/assets/pdf_file/0005/1687379/Edwards.pdf, 1-41, (Erişim Tarihi: 3 Ocak 2022).

Ergenç, Ceren, "Komşunun Mültecisi Komşuya Hoş Görünür", *Gazete* Duvar, 30 Ağustos 2019, Erişim Adresi: https://www.gazeteduvar.com.tr/yazarlar/2019/08/30/komsunun-multecisi-komsuya-hos-gorunur, (Erişim Tarihi: 12 Ocak 2022).

Esenyel, Melek Zeynep, "İnsanın, İnsan Olmak Bakımından İşlevi Nedir?: Aristotelesçi Bir Bakış", *Kaygı*, Cilt: 18, 2012, Erişim Adresi: https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/276733, 209-220, (Erişim Tarihi: 7 Ocak 2022).

Farmer, Alice, "Non-Refoulment and Jus Cogens: Limiting Anti-Terror Measures that Threaten Refugee Protection," Georgetown Immigration Law Journal, Cilt: 23, Sayı: 1, 2008, 1-38.

Focus Economics, https://www.focus-economics.com/blog/the-largest-economies-in-the-world, (Erişim Tarihi: 7 Ocak 2022).

Goodwin-Gill, Guy S. ve McAdam, Jane, *The Refugee in International Law*, (Oxford: Oxford University Press, 2007).

Hathaway, James C., *The Rights of Refugees Under International Law*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2005.

Huifeng, He, "Forgotten Stories of the Great Escape to Hong Kong", The South China Morning Post, 13 Ocak 2013, Erişim Adresi: http://www.scmp.com/news/china/article/1126786/forgotten-stories-huge-escape- hong-kong, (Erişim Tarihi: 1 Ocak 2022).

Lauterpacht, Elihu ve Bethlehem, Daniel, "The Scope and Content of the Principle of Non-Refoulement", içinde *Refugee Protection in International Law: UNHCR's Global Consultations on International Protection*, Erika Feller&Volker Türk&Frances Nicholson (ed.), (Cambridge: Cambridge University Press, 2003), 89-177.

Migration Data Portal, "Total Number Of International Migrants At Mid-Year 2020", Erişim Adresi: https://www.migrationdataportal.org/international-data?i=stock_abs_&t=2020&cm49=156, (Erişim Tarihi: 12 Ocak 2022).

Özkan, Işıl, *Göç- İltica ve Sığınma Hukuku*, (Ankara: Seçkin Yayınevi, 2018).

Özkerim Güner, Neslihan, "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Mültecilerin Haklarının Korunmasındaki Rolü", *Göç Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 2, 2016, Erişim Adresi: https://gam.gov.tr/files/neslihan-ozkerim.pdf , 212-241, (Erişim Tarihi: 14 Ocak 2022).

Song, Lili, "China and the International Refugee Protection Regime: Past, Present, and Potentials", Refugee Survey Quarterly, Cilt: 37, 2018, Erişim Adresi: https://academic.oup.com/rsq/article/37/2/139/4934135, 139-161, (Erişim Tarihi: 1 Ocak 2022).

Song, Lili, "Anywhere but Here? China's Response to Refugee Protection During COVID-19", *Open Democracy*, 9 Mart 2021, Erişim Adresi: https://www.opendemocracy.net/en/pandemic-border/anywhere-but-here-chinas-response-to-refugee-protection-during-covid-19/, (Erişim Tarihi: 12 Ocak 2022).

Sztucki, Jerzy, "Who is a Refugee? The Convention Definition: Universal or Obsolete?", içinde Refugee Rights and Realities, Francez Nicholson & Patrick Twomey (ed.), (Cambridge: Cambridge University Press, 1999), 55-81.

Taneri, Gökhan, *Uluslararası Hukukta Mülteci ve Sığınmacıların Geri Gönderilmemesi (Non-Refoulement) İlkesi*, (Ankara: Bilge Yayınevi, 2012).

Töre, Nazlı, *Uluslararası Göç Hukuku*, (Ankara: Turhan Kitabevi, 2016).

World Population Review, Erişim Adresi: https://worldpopulationreview.com/countries/china-population, (Erişim Tarihi: 1 Ocak 2022).

Yılmaz, Abdülhalim, "Mülteci Hukuku Açısından Uluslararası Hukukta "Geri Göndermeme" (Non–Refoulement) İlkesi", *Mülteci Hakları Koordinasyonu*, 27 Şubat 2011, https://multecihaklari.org/?p=99, (Erişim Tarihi: 14 Ocak 2022).

ÇİN'İN UYGUR POLİTİKASI

Prof. Dr. Alimcan İnayet*

Özet

Çin'in milliyetler politikası Çin Cumhuriyeti'nin kurucusu Sun Yatsen'in Çin'deki milliyetleri asimile ederek büyük bir ulus ve ulus devlet inşa etme ideali taşıyan Çin milliyetçiliği temelinde tasarlanmış asimilasyon merkezli bir politikadır. Ulus devleti tek dil, tek kültür ve tek ideolojiye dayanan millî devlet modeli olarak kabul eden Çinliler "ulus" kavramından da sadece Han Çinlilerini anladıkları için diğer milliyet ve etnik grupların bağımsız varlığını inkâr etmiş, bunları Han Çinlilerinin soydaşları, boyları olarak göstermeye çalışmışlardır. Dolayısıyla Çin politiğinde ulus ve ulus devlet inşasının bir gereği olarak düşünülen asimilasyon Çin milliyetler politikasının da temelini teşkil etmektedir. Ancak asimilasyonist karakterli bu milliyetler politikasının pratikte son derece popülist ve pragmatik bir tutumla uygulandığı görülür. Çin komünistleri Milliyetçi Çin'e karşı giriştiği mücadele sürecinde "milliyetlerin bağımsızlığı", "milliyetlerin kendi kaderini tayin hakkı", "milliyetlerin özerklik hakkı", "milliyetlerin eşitliği" söylemiyle ortaya çıkmış, iktidarı ele geçirince de bu söylemlerin yerine "milliyetlerin kardeşliği", "milliyetlerin birlikteliği" ve "milliyetlerin kaynaşması" gibi söylemleri ikame etmişlerdir. Örneğin Çin Komünist Partisinin Kasım 1931'deki 1. Ulusal Temsilciler Kongresi'nde onaylanan "Çin Sovyet Cumhuriyeti Anayasası Programı"nda Çin'deki azınlık milliyetlerin kendi kaderini tayin haklarının, Çin'den ayrılıp kendi bağımsız devletlerini kurma haklarının tanınacağı beyan edilmiş ise de 1949 yılından sonra milliyetlerin kendi kaderini tayin hakkı ve bağımsızlığı söylemi terk edilmiş; yerine milliyetlerin özerkliği, milliyetlerin eşitliği ve milliyetlerin birlikteliği söylemi vurgulanmaya başlamıştır. Çin'in Uygur politikası da Çin milliyetçiliği temelinde oluşturulan genel milliyetler politikasından ayrı olmamakla birlikte Doğu Türkistan ve Uygur Türklerinin coğrafi, tarihî, siyasi, iktisadi, kültürel ve sosyolojik yapısı bakımından diğer bölgelerdeki etnik gruplardan farklı olması dolayısıyla daha özel içeriklere sahiptir. Çin'in Uygur politikası; Doğu Türkistan'ın demografik yapısını değiştirme hedefine yönelik nüfus politikası, Uygur Türklerinin zihinsel dönüştürülmesini hedefleyen eğitim politikası, millî kültürü baskılayıp Çin kültürünü hakim kılmaya yönelik kültür politikası, dini ibadetleri yasaklayıp millî kimlik bilincini zayıflatmaya yönelik ateizm merkezli din politikası, Doğu Türkistan'ın kaynaklarını sömürmeye yönelik ekonomi politikası gibi sistematik olarak birbirini destekleyen sosyal tasarım ve organizasyonları kapsar. Bu çalışmada Çin'in Uygur politikasının tarihsel arka planı, hedefi, evrimi, uygulanması ve sonuçları analiz edilecektir.

Anahtar sözcükler: Çin, Milliyetler Politikası, Asimilasyon, Uygur Türkleri, Doğu Türkistan.

Abstract

China's nationalities policy is an assimilation-centred policy designed on the basis of Chinese nationalism, which has the ideal of building a great nation and nation-state by assimilating the nationalities in China of Sun Yatsen, the founder of the Republic of China. The Chinese, who accept the nation-state as a nation-state model based on a single language, a single culture and a single ideology, deny the independent existence of other nationalities and ethnic groups because they understand only the Han Chinese from the concept of "nation" and try to present the other nations and ethnic groups as the cognates and tribes of the Han Chinese. Therefore, assimilation, which is considered a necessity of nation and nation-state building in Chinese politics, also forms the basis of Chinese nationalities policy. However, it is observed

* Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü öğretim üyesi, E-mail: alim1962@hotmail.com

that this assimilationist nationality policy is implemented with an extremely populist and pragmatic attitude. During the struggle against Nationalist China, the Chinese communists emerged with the discourse of "independence of nationalities", "the right of national self-determination", "the autonomy right of nationalities", "equality of nationalities", they substituted these discourses with the ones such as "the unity of nationalities" and "fusion of nationalities" when they grabbed the power. For example, although it was declared in the "Constitution Program of the Chinese Soviet Republic" approved at the 1st Congress of National Representatives of the Chinese Communist Party in November 1931 that the rights of minority nationalities in China to self-determination and their right to secede from China and establish their own independent states would be recognized, after 1949, the discourse of the right to self-determination and independence of nationalities was abandoned, and instead, the discourse of autonomy of nationalities, equality of nationalities and unity of nationalities began to be emphasized. Although China's Uyghur policy is not separate from the general nationalities policy formed on the basis of Chinese nationalism, it has more specific contents as East Turkestan and Uyghur Turks are different from other ethnic groups in terms of their geographical, historical, political, economic, cultural and sociological structure. China's Uyghur policy includes the social design and organizations, that systematically support each other, such as the population policy aimed at changing the demographic structure of East Turkestan, the education policy aimed at the mental transformation of the Uyghur Turks, the cultural policy aimed at suppressing the national culture and making the Chinese culture dominant, the atheism-centred religion policy aimed at weakening the awareness of national identity by banning religious worship and the economic policy aimed at exploiting East Turkestan's resources. In this study, the historical background, target, evolution, implementation and results of China's Uyghur policy will be analyzed.

Keywords: China, Nationalities Policy, Assimilation, Uyghur, East Turkestan

GİRİŞ

Doğu Türkistan, Çin resmî kaynaklarına göre 1.664.897 km², *İslam Ansiklopedisi*'ne göre ise 1.828.418 km²lik[1] yüz ölçümüne sahip, Çin, Moğolistan, Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Pakistan, Afganistan, Tibet ve Hindistan ile sınırı olan, kültürel ve doğal kaynaklar bakımından zengin, Çin devlet istatistik rakamlarına göre 10.069.345[2], doğal nüfus artış oranına dayanarak yapılan tahminlere göre 25-30 milyon Uygur Türkünün yaşadığı bir coğrafyadır. Rus literatüründe "Orta Asya" tesmiye olunan Türkistan coğrafyası 19. yüzyılın 2. yarısında Çarlık Rusya ve Mançu-Qing / Mançu-Çing İmparatorluğu tarafından işgal edilince Çinlilerin kontrolüne geçen kısmı "Doğu Türkistan" diye adlandırılmış ancak Çin 1884 yılında bu ismi Çince *Xinjiang* 新疆 "yeni hudut/yeni toprak" olarak değiştirmiştir. Derin tarihsel hafıza ve güçlü millî kimliğe sahip Uygur Türkleri Çin işgalini kabul etmemiş, işgale ve işgalcilere karşı verdiği uzun ve zorlu mücadeleler sonucunda 1933 yılında "Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti" ve 1944 yılında "Doğu Türkistan Cumhuriyeti" adıyla iki kez bağımsız cumhuriyet kurmuşlarsa da bu devletler Rus-Çin iş birliği sonucunda yıkılmıştır. Doğu Türkistan 1949 yılında Çin Halk Kurtuluş Ordusu tarafından işgal edilerek 1955 yılında "Xinjiang Uygur Otonom Bölgesi" adıyla Çin siyasi haritasına dâhil edilmiştir.

1 *İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 41, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2012), s. 556

2 http://www.stats.gov.cn/tjsj/ndsj/2019/indexch.htmhttp://www.stats.gov.cn/tjsj/ndsj/2019/indexch.htm.

Dolayısıyla Çin politik çevreleri ile Uygur entelijansiyası arasında derin bir görüş ayrılığı söz konusudur. Çin otoriteleri Doğu Türkistan'ın kadim çağlardan beri Çin toprağı olduğu görüşünü benimserken Uygur aydınları Doğu Türkistan'ın tarihi, kültürü, nüfusu ve idari sistemiyle Çin'den farklı ve ayrı bağımsız bir ülke iken Çin tarafından işgal edilmiş toprak olduğunu savunur. Çin yönetimi stratejik önemi ve zengin kaynakları dolayısıyla vazgeçmek istemediği bu toprakları daimî Çin toprağı hâline getirmek ve meşrulaştırmak için toprak sahiplerini Çinlileştirmek, asimile etmek ve nihai olarak yok etmek hedefi doğrultusunda Sun Yatsen'in Çin milliyetçiliği temelinde özel politikalar oluşturarak Uygur Türklerine Çin ulusal kimliğini dayatmış, kabul edilmeyince de cebrî kültürel asimilasyon ve nihayet soykırım uygulamasına gitmiştir.

Bilindiği gibi Sun Yatsen 20. yüzyılın ilk yıllarından itibaren Çin'deki milliyetleri[3] asimile ederek büyük bir ulus ve ulus devlet inşa etme projesini ortaya atmıştı. Dönemin Çinli entelektüelleri de bu projeyi desteklemişlerdir. Onlara göre Çin ulusu Han Çinlilerinden ibarettir[4], diğer milliyet ve etnik gruplar "ortak ata"dan gelmiş olup Han Çinlilerinin klanlarıdır.[5] Çin'in milliyetler politikası böyle bir anlayış temelinde oluşturulduğu için doğası gereği asimilasyonisttir. Bununla birlikte Çin yönetimi gerek Milliyetçi Çin iktidarı döneminde gerekse komünist Çin iktidarı döneminde olsun, milliyetler politikasını pratikte son derece popülist ve pragmatik bir biçimde uygulamaya çalışmıştır. Bir taraftan "milliyetlerin bağımsızlığı", "milliyetlerin kendi kaderini tayin hakkı", "milliyetlerin özerklik hakkı", "milliyetlerin eşitliği" gibi değer yüklü söylem ve retorikle hareket ederken, diğer taraftan tüm siyasi ve sosyal organizasyonlarını asimilasyon merkezli tasarlamış, asimilasyon amacını "milliyetlerin kardeşliği", "milliyetlerin birlikteliği", "milliyetlerin kaynaşması" gibi ifadelerle örtmeye çalışmıştır. Dolayısıyla Çin'in milliyetler politikası teori ve pratikte çelişkili görünüm arz eder. Örneğin Çin yönetiminin bir taraftan milliyetlerin eşitliğinden bahsederken diğer taraftan milliyetleri asimile etmeye çalışması, bir taraftan proletarya diktatörlüğü temelli sıkı merkeziyetçi yönetim sistemi söz konusu iken diğer taraftan milliyetlere bölgesel özerklik hakkı vermeye çalışması, bir taraftan kültürel asimilasyon politikası uygularken diğer taraftan etnik geleneksel yaşam biçimlerinin korunması yönünde teşvik ve propaganda yapması, bir taraftan ekonomik yönden zayıf milliyetlere yardım edeceğinden söz ederken diğer taraftan onların yaşadıkları bölgelerin zenginliklerini sömürmesi bu çelişkilerin bazılardır.

3 Çince literatürde "minzu 民族" terimi "millet / ulus, milliyet, etnik grup" anlamlarında kullanılmaktadır. Çin'deki milliyetler için " ge minzu 各民族", " shaoshu minzu 少数民族" terimi kullanılmaktadır ki, ilkini "milliyetler", "etnik gruplar", sonrakisini "azınlık milliyetler", "azınlık etnik gruplar" şeklinde çevirmek mümkündür. Son dönemlerde etnik gruplar için "zuqün 族群" terimi kullanılmaya başlamıştır. Bu çalışmada minzu'nun (民族) karşılığı olarak "milliyet" terimi tercih edilmiştir.

4 Na, Szu-Lu, "Milliyetçilik ve Milliyetler İlişkisi / 民族主義與民族關係" , Tayvan: *Ulusal Havacılık Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi,* Sayı 2, 1994, s. 3

5 Huang Cyenhua, *Gomindang Hakimiyitiniñ Sincan Siyasiti ve Uniñ Aķiviti / Milliyetçi Çin Yönetiminin Doğu Türkistan Politikası ve Akıbeti,* Tercime Kılğuçı: Ehmet Pasar, (Pekin: Milletler Neşriyatı, 2005), s. 187.

Çin'in Uygur politikası milliyetler politikasından ayrı olmamakla birlikte, kendine has tarihsel arka planı ve stratejik boyutu itibariyle daha farklı muhtevaya sahiptir.

1. ÇİN'İN UYGUR POLİTİKASININ TARİHSEL ARKA PLANI

Doğu Türkistan jeostratejik konumu dolayısıyla tarihsel süreçte Çinliler tarafından 6 kez işgale maruz kalmıştır. İlk işgal girişimi Han Hanedanlığı döneminde, ikincisi Tang Hanedanlığı döneminde, üçüncü ve dördüncüsü Mançu-Qing hanedanlığı döneminde, beşincisi Milliyetçi Çin ve altıncısı da Komünist Çin döneminde gerçekleştirilmiştir.

Çin'de MÖ 206 yılında kurulan Han Hanedanlığı yüzlerce yıldır baş edemediği Hunlara karşı üstünlük sağlamak için ittifak arayışlarına başlamış, MÖ. 138 yılında Zhang Qian / Cang Çian'i batı bölgelerine göndermiştir. Zhang'ın sağladığı bilgi ve istihbarat doğrultusunda Han Hanedanlığı MÖ. 60 yılında Tarım havzasını işgal etmiş, böylece hem Hunların Doğu Türkistan ile alakasını keserek ekonomisini zayıflatmış hem de ipek yolunun kontrolünü ele geçirmiştir. Han Hanedanlığı işgal ettiği batı bölgesinde Batı Protektorası 西域都护府(Batı Koruyucu Mahkemesi) tesis etmiştir. Ayrıca işgal ordusunun iaşesi için askeri tarımsal koloniler (屯田) kurmuş[6], kolonilerde Çin'den getirilen çiftçi ve suçluları çalıştırmıştır. İşgal edilen bölgelere göçmen nakledip çiftçilik yaptırma uygulaması Han döneminden itibaren başlamış, sonraki Tang ve Qing Hanedanlıkları, Milliyetçi Çin ve Komünist Çin yönetimleri tarafından da aynen takip edilmiştir. Çünkü Çinli göçmenlerin; a) orduyu besleme, b) devletin mali yükünü hafifletme, c) hududu koruma, d) işgal yönetimini pekiştirme, e) işgal edilen toprakların kalıcı hâle gelmesini sağlama gibi işlevleri haizdir. Çince "屯垦戍边" deyimi bu durumu ifade eder. Günümüzde Doğu Türkistan'da Üretim ve İnşaat Kolordusu (兵团) adıyla bilinen yapının kökeni de bu uygulamaya dayanır. Ancak Hunların karşı saldırıya geçmesiyle Han Hanedanlığı'nın Doğu Türkistan'daki kontrolü uzun sürmemiş, Çinliler bölgede kalıcı olamamışlardır.

Çin'de MS. 7. yüzyılda kurulan Tang Hanedanlığı da Göktürklerin baskısını kırmak, Tang ekonomisi için son derece önemli olan ipek yolunun denetimini ele geçirmek için 640 yılında Doğu Türkistan'ı işgal etmiştir. Bu süreçte Tang Hanedanlığı da, Han hanedanlığı döneminde olduğu gibi, Turfan ve Kuça'da protektora 都护府(Koruyucu Mahkeme) tesis etmiş[7], askeri tarımsal koloniler kurup Çin'den getirdiği göçmenlere çiftçilik yaptırmıştır. Tang Hanedanlığı'nın işgal ordusu Doğu Türkistan ile sınırlı kalmayıp Talas'a kadar ilerlemiş, 751 yılındaki Talas Savaşı'nda İslam ordusu karşısında bozguna

6 James A. Millward and Peter C. Perdue, "Political and Cultural History of the Xinjiang through the Late Nineteenth Century", *XINJIANG China's Muslim Borderland*. S. Frederick Starr, Editor, (M.E. Sharpe Armonk, New York, London, England, 2004), ss. 35-36

7 James A. Millward and Peter C. Perdue, "Political and Cultural History of the Xinjiang through the Late Nineteenth Century", *XINJIANG China's Muslim Borderland*. S. Frederick Starr, Editor, (M.E. Sharpe Armonk, New York, London, England, 2004), s. 38

uğrayınca Doğu Türkistan topraklarını terk etmiştir. Böylece Çinliler Doğu Türkistan'da yine kalıcı olamamışlardır.

Aradan bin sene geçtikten sonra Mançu-Qing / Mançu-Çing İmparatorluğu 1755 yılında bir taraftan gittikçe güç kazanıp tehdit oluşturan Cungarları, diğer taraftan kuzeyden güneye doğru yayılmakta olan Çarlık Rusya'yı durdurmak bahanesiyle Doğu Türkistan'ın kuzey kesimini işgal etmiş, 1 milyon Cungarlıyı katlettikten sonra Tarım havzasında yaşanan karışıklıklardan istifade ederek Kuça, Aksu ve Kaşgar'ın kontrolünü de ele geçirmiştir. İşgalden sonra bölgedeki hakimiyetini tesis ve tahkim etmek için askerî, politik, ekonomik ve kültürel birçok tedbiri uygulamaya koymuştur. Uygulamaya koyduğu ilk tedbir göçmen yerleştirme olmuştur. Mançu-Qing hükûmeti "batı bölgelerini batı bölgeleriyle idare etme, maliyeti Çin topraklarına yüklememe" anlayışıyla 1761 yılından itibaren uygulamaya koyduğu göçmen politikası çerçevesinde Çin'den göçmenleri, tüccarları ve suçluları Doğu Türkistan'a gelip yerleşmeye teşvik etmiş, bu faaliyetleri bizzat organize etmiştir. Göçmen yerleştirme politikasıyla ordunun ihtiyaçlarını karşılama, Rusların Doğu Türkistan'a kadar yayılmasını önleme, bölgenin nüfus eksikliğini giderme, Çin'deki nüfus yoğunluğunu ayarlama hedefi güdülmüş, 1761 yılından 1780 yılına kadar hükûmet organizasyonuyla Doğu Türkistan'a getirilen çiftçi, tüccar ve suçluların sayısı 250,000 kişi olmuştur.[8] Bunlar Doğu Türkistan'da arazi açıp çiftçilik yapmışlardır.

Mançu-Qing yönetimi Uygur Türklerine yönelik uyguladığı din politikasında başlangıçta ihtiyatlı ve müsamahakar davranmış ise de sonradan kısıtlama ve yasaklamaya gitmiş, dinî kurumların iktisadi kaynaklarını sınırlandırmıştır. Yönetimde din adamlarını ve elitleri kullanmıştır. İli Askerî Valiliği tesis edilerek tüm yönetim birimlerini askerî valiliğe bağlamış, askerî valilerin Mançulardan başka etnik gruplardan tayin edilmesine izin vermemiştir. Üst düzey yöneticiler bizzat imparator tarafından tayin edilmiştir. "Hakimbeg" rütbesindeki yöneticiler Uygurlardan tayin edilmiş ise de ancak "memleketinden uzaklaştırılma" ilkesi gereği kendi memleketinde değil, diğer memleketlerde görev yapmak zorunda bırakılmış, bunların kendi memleketlerinde çevre ve etki alanı oluşturmalarına imkân ve fırsat verilmemiştir. İmparatorluğa hizmet eden ve sadakat gösterenler taltif edilerek toplumda özenti yaratılmıştır. Çinlilerin yerli halkla birlik olup yönetime karşı ayaklanmalarını önlemek amacıyla yeni şehirler inşa edilerek Çinliler Hancheng'de 汉城 (Çinli şehri) Uygurları Huicheng 回城 (Uygur şehri) de ayrı ayrı yerleştirilmiş, bunların birbirleriyle karışmaları yasaklanmıştır.[9] Adliye ve yargı işlerinde şeri mahkemelerine izin verilmiştir. Cungarlarla girişilen savaşta katledilen 1 milyon insanın yerinin doldurulması için Doğu Türkistan'ın güney kesimlerinden çok sayıda Uygur çiftçisi İli

8 Chu Hongxia, "Çian Long Döneminde Sincan'a Göçmen Yerleştirme Politikası Üzerine Bir Tahlil Denemesi / 乾隆时期新疆移民落籍政策探析" , *China's Borderland History and Geography Studies /* 中国边疆史地研究, Mart 2016 / 2016年3月, Cilt: 26 / 第26卷, Sayı. 1 /第1期, ss. 21-31

9 Lyu Zişyav (刘志霄), *Uygur Tarihi (Birinci Kısım 2),* (Pekin: Milletler Neşriyatı, 1987), ss.962-991

bölgesine göç ettirilmiştir.[10] Uygur dili ve yazısının Çincenin yanı sıra resmî dil olarak kullanılmasına izin verilmiş, paralarda Uygur yazısı da kullanılmıştır.[11] Bunlardan Doğu Türkistan'a Çinli göçmen nakletme, yöneticileri terfi ettirip "memleketinden uzaklaştırma", ulusal para üzerine etnik yazılara yer verme uygulamaları bugünkü Çin yönetimi tarafından da izlenmektedir.

Ancak Mançu-Qing İmparatorluğu'nun uyguladığı bu politikalar olumlu sonuç vermiş değildir. Doğu Türkistan Türkleri işgali asla kabul etmemiş, 1750'li yıllardan 1850'li yıllar arasında Mançu-Qing yönetimine karşı defalarca ayaklanmış, bu ayaklanmalar sonucunda 1865 yılında Yakup Beğ önderliğinde Kâşgar Hanlığı'nı kurmuşlardır. Kâşgar Hanlığı'nın 1872 yılında Boron Kaulbars başkanlığındaki diplomatik heyet ile "Rusya-Kâşgar Antlaşması"nı ve 1874 yılında İngiltere diplomatik heyeti ile "İngiltere-Kâşgar Antlaşması"nı imzalamış olması[12], ayrıca Osmanlı Devleti ile olan diplomatik ilişkileri bu hanlığın bağımsız bir devlet olduğunu göstermektedir. Doğu Türkistan'da bağımsız bir devletin teşekkülü karşısında endişeye kapılan Mançu-Qing imparatorluğu 23 Mayıs 1874'te Zuo Zongtang'ın Batı Bölgesi İşgal Kuvvetleriyle Doğu Türkistan'a girmesini emretmiştir.[13] Bu süreçte Mançu-Qing hükûmeti dâhilinde "deniz savunma hattı" taraftarlarından Li Hongzhang devletin, Doğu Türkistan'ın işgali için sarf edilecek maliyeti kaldıramayacağını ileri sürerek hükûmeti işgal girişiminden vazgeçirmeye çalışmış ise de başarılı olamamıştır. Buna karşın "kara savunma hattı" taraftarlarından Zuo Zongtang yaklaşan Rus tehdidine karşı Doğu Türkistan'ın işgal edilmesini savunmuş[14] ve İngiliz HSBC Bankasından aldığı 5 milyon ser gümüş kredi ile gerekli maliyeti hazırlayarak işgali gerçekleştirmiştir.[15]

Mançu-Qing yönetimi Doğu Türkistan topraklarını kalıcı olarak Çin toprağına dönüştürmek için öncekilerden farklı yol izlemiştir. Zuo Zongtang Temmuz 1877 Doğu Türkistan'ın eyalet olması hakkında bir teklif sunmuş[16] ve "... burada devamlı sulhu sağlayabilmenin yolu bu bölgeyi daimî bir Çin bölgesi, Çin eyaleti hâline getirmekle mümkün olacaktır" demiştir.[17] Zuo Zongtang 1884 yılında Doğu Türkistan'ın adını *Xinjiang / Şinciang* 新疆 "Yeni hudut / Yeni toprak" olarak değiştirmiş ve Çin'in bir eyaleti ilan etmiştir. Akabinde Doğu Türkistan'ı Çin'e entegre etmek amacıyla Çin idari sistemini bölgeye uygulamış, bir taraftan Han Çinlilerinin Doğu Türkistan'a göçünü teşvik ederken diğer

10 Lyu Zişyav, *Uygur Tarihi (Birinci Kısım 2)*, s. 1001

11 Lyu Zişyav, *Uygur Tarihi (Birinci Kısım 2)*, s. 1037

12 Wang Ke, "Uluslararası Siyasi Vizyon Bakımından Xinjiang'ın Eyalet Olması / 国际政治视野下的 [新疆建省]", *21. Yüzyıl Çift Aylık Dergi /* 二十一世紀雙月刊 , Şubat 2007 / 2007年2月, Sayı. 99 / 號 總第九十九期, s. 42

13 Wang Ke, "Uluslararası Siyasi Vizyon Bakımından Xinjiang'ın Eyalet Olması", s. 43

14 Wang Ke, "Uluslararası Siyasi Vizyon Bakımından Xinjiang'ın Eyalet Olması", s. 44

15 Feyzullah Uygur, *Doğu Türkistan Tarihi (1864-1884),* Yayımlanmamış Doktora Tezi, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Genel Türk Bilim Dalı, İstanbul. 2015), s. 180

16 Wang Ke, "Uluslararası Siyasi Vizyon Bakımından Xinjiang'ın Eyalet Olması", s. 48

17 Mehmet Saray, *Doğu Türkistan Tarihi (Başlangıçtan 1878'e Kadar),* (İstanbul: Kitabevi, 1997), s. 222

taraftan Uygur Türklerini Çince eğitime tabi tutarak Çinlileştirmeye çalışmıştır. Mançu-Qing yönetimi asimilasyonu Doğu Türkistan'ı kontrol altında tutmanın, Çin'e batıdan gelecek tehlikeleri bertaraf etmenin bir çaresi olarak görmüş;[18] bütün siyasi, iktisadi ve kültürel organizasyonlarını asimilasyon merkezli kurgulamıştır. Zuo Zongtang Doğu Türkistan'da konuşlandırılan işgal kuvvetlerinin beslenme ihtiyacını karşılamak için tarım işlerine özel ilgi göstermiş, Çin'den göçmenleri Doğu Türkistan'a gelerek çiftçilik yapmaya teşvik etmiştir. Böylece askerlerin yanı sıra Çin'den göçmenler, tüccarlar ve salıverilen suçlular gelmiş ve arazi açarak çiftçilik yapmaya başlamışlardır. 1886 yılında Mançu-Qing hükûmeti 1500'den fazla Çinli suçluyu Doğu Türkistan'a göndermiştir. Bununla birlikte Zuo Zongtang yerli halkı Çinlileştirme politikasını uygulamaya koymuştur. Zuo Zongtang hükûmete sunduğu raporda şöyle demektedir: "Doğu Türkistan'daki duruma bakılırsa Çinliler ile Müslümanlar bir araya gelemezler. Yöneticiler ile siviller arasında mesafe var. Siyaseti yürütmek ve emirleri uygulamak zor. Bütün kural ve emirleri Müslümanlara ulaştırmak çok zor. Onların örf âdetlerini kendimizinkine benzetmek için onların eğitimini ayrı yapmayıp Müslümanların çocuklarını sadece dil bilen değil, yazı bilen duruma getirmek gerekir."[19] Zuo Zongtang hükûmet ile halkın arasındaki iletişim sorununu çözmek için okul (学堂) açmış, okullarda Konfüçyus ve Meng-tzu gibi Çin klasiklerinin eserleri ders kitabı olarak kullanılmıştır.[20] Zengin ve üst sınıf ailelerin çocukları bu okullarda okutulmuştur. Sonuçta Uygur Türkçesine çok sayıda Çince sözcük girmiştir.[21]

Anlaşıldığı gibi Doğu Türkistan topraklarının Çinli göçmenlerle doldurulması ve Uygur Türklerinin asimilasyonu 1884 yılından itibaren Mançu-Qing İmparatorluğu'nun resmî politikası hâlini almıştır.

2. MİLLİYETÇİ ÇİN'İN MİLLİYETLER POLİTİKASI

Milliyetçi Çin'in milliyetler politikası Sun Yatsen'in ulus devlet anlayışı temelinde oluşturulan asimilasyonist bir politikadır. Bilindiği gibi Sun Yatsen Mançuları kovup (驱除鞑虏) Çin'i kurtarma (光复中华) şiarıyla ortaya çıkmış, Çin'deki milliyetleri asimile ederek Amerikan modeli bir ulus devlet inşa etmeyi gaye edinmişti. Ona göre Çin ulusu / milleti sadece Han Çinlileriydi. Dolayısıyla "Beş milliyetli cumhuriyet" (五族共和) teşebbüsünü reddetmiş, diğer milliyetlerin varlığını inkar etmişti. Çin'deki diğer milliyet ve etnik grupları

18 James A. Millward and Nabijan Tursun, "Political History and Strategies of Control, 1884-1978". *XINJIANG China's Muslim Borderland*. S. Frederick Starr, Editor, (M.E. Sharpe Armonk, New York, London, England, 2004), s. 63; Wu Qina, *Sincan: Milli Kimlik, Uluslararası Rekabet ve Çin Devrimi 1944-1962 /* 新疆：民族認同、國際競爭與中國革命 *1944-1962*, Ulusal Tayvan Üniversitesi Tarih Araştırmaları Merkezi Doktora Tezi / 國臺灣大學史學研究所博士文. Öğrenci No. / 學 號：D86123006, Yayımlanmamış Doktora Tezi, 2006, ss. 85-86.

19 Lyu Zişyav, *Uygur Tarihi (Birinci Kısım 2)*, ss. 675-679

20 Wang Ke, "Uluslararası Siyasi Vizyon Bakımından Xinjiang'ın Eyalet Olması", s. 50

21 Alimcan İnayet, Uygur Tarihi Koşaklarındaki Çince Unsurlar Üzerine, *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi* 2016/8, (Erişim Adresi: https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/319180), ss. 68-79

asimile ederek Han Çinlileri temelli büyük bir ulus yaratmak onun en büyük hayaliydi.[22] Sun Yatsen Çin'i yükseltmek, Çinlilerin dünyadaki diğer milletlerle eşitliğini sağlamak istiyordu.[23] Milliyetçi Çin'in milliyetler politikası Sun Yatsen'in milliyetçi ideolojisini yansıtan "halk", "halk hakları" ve "halk hayatı"ndan ibaret üç halk ilkesi (三民主义) temelinde oluşturulan hudut politikasıdır. Harici ve dâhilî faktörler dolayısıyla söz konusu politikanın içeriği biraz yumuşatılmış ise de pratikteki uygulamalar mahiyette hiçbir değişikliğin olmadığını gösterir. Örneğin hükûmet programlarında sınır bölgelerindeki milliyetlerin eşitliğini garanti altına almak, onların kendi kendini yönetmelerini desteklemek, ekonomi ve kültürlerini geliştirmek, dinî ibadet ve örf âdetlerine saygı göstermek gibi söylemlere yer verilmişse de diğer taraftan asimilasyon politikası uygulanmış ve milliyetlerin Çinliler arasında eritilmesi istenmiştir.[24] Milliyetçi Çin'in milliyetler politikası asimilasyonist nitelikli olmasına rağmen milliyetlerin kendi kaderini tayin hakkını tanıyacağını ilan etmesi yaman bir çelişkidir. Ocak 1924 yılındaki Çin Milliyetçi Partisinin 1. Ulusal Temsilciler Kongresi'nde onaylanan bildirgede "üniter devlet" ön koşuluyla milliyetlerin kendi kaderini tayin hakkının tanınacağı bildirilmiştir. Ancak iki sene sonra yani Ocak 1926 yılındaki Milliyetçi Çin Partisi 2. Ulusal Temsilciler Kongresi'nde 1. Ulusal Temsilciler Kongresi'nde vaedilen "zayıf milliyetlerin kendi kaderini tayini ve özerklik işlerine yardım etme" ifadesi "zayıf milliyetlerin Han Çinlileri ile eşit haklara sahip olmalarına yardım etme" şeklinde değiştirilmiştir.[25] Milliyetçi Çin iktidarının bir taraftan güçlü entegrasyon ve asimilasyon politikası güderken diğer taraftan yerli halklara daha iyi bir politik ve özerklik haklarının verilmesinden bahsetmesi bir samimiyetsizlik örneğidir.

2.1. Milliyetçi Çin'in Uygur Politikası

Milliyetçi Çin'in Uygur politikası da asimilasyon merkezli bir politikadır. Bilindiği gibi Sun Yatsen Mançu, Moğol, Uygur ve Tibetleri asimile ederek büyük Çin ulusu yaratma düşüncesindeydi.[26] O 1921 yılında yaptığı bir konuşmada şöyle demiştir: "Mançular Japonların peşinden gidiyorlar, Moğol ve Uygurlar Sovyetlerin peşinden gidiyorlar, Ti-

22 Shi Zhengfeng, "Çin'deki Milliyetçiliği / 中國的民族主義", *Taiwan International Studies Quarterly*, Cilt 12, Sayı 2, Summer 2016, s.49; Na, Szu-Lu (1994). "Milliyetçilik ve Milliyetler İlişkisi / 民族主義與民族關係" , Tayvan: *Ulusal Havacılık Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi,* Sayı. 2, s. 3; Xiong Fangliang, "Amerikan Taklitçiliğinden Krallar Yolunu Sürdürmek": Sun Yatsen Milliyetçiliğinin Kökeni ve Değişimi / 从 "效法美国"到 "继承王道"：孙中山 "国族主义"源起与异变 – Amerikan Modeli" ve Milliyetçi Çin Dönemindeki Milliyetler Politikası 1 / "美国模式"与民国时期的民族政治 (一), Etno-Sosyoloji Araştırmaları Bülteni / 民族社会学研究通讯, Sayı. 173 / 第173期, 15 Aralık 2014 / 2014年12月15日, s. 3

23 Liao Dawei, "Çin'i Yükseltmek: Sun Yatsen'in Çin Rüyası / 振兴中华: 孙中山的中国梦", Erişim Adresi: http://old.minge.gov.cn/mgzy/canhuilunwen/201512/8dec78b692de4a88a8034c795f9e9c26/files/9d48a00a667649979a4a4f656434cf0f.pdf (Erişim tarihi: 27.07.2021), s.1

24 Huang Cyenhua, *Gomindang Hakimiyitiniñ Sincan Siyasiti ve Uniñ Aḳiviti / Milliyetçi Çin Yönetiminin Doğu Türkistan Politikası ve Akıbeti*, s. 187.

25 Wu Qina, *Sincan: Milli Kimlik, Uluslararası Rekabet ve Çin Devrimi 1944-1962*., ss. 144-146

26 Wu Qina, *Sincan: Milli Kimlik, Uluslararası Rekabet ve Çin Devrimi 1944-1962*, s. 354

betler İngiltere'nin peşinden gidiyorlar. Mançu, Moğol, Uygur ve Tibetlerin kendilerini savunma güçleri yoktur. Onun için Han Çinlilerini merkeze alarak ülkedeki milliyetler asimile edilmelidir."[27] Sun Yatsen 1912 yılında bir Moğol beyine gönderdiği telgrafta şöyle diyor: "Rusların niyeti kötü, onlar fırsat kolluyorlar, hepimiz uyanık olmazsak ve birlik olmazsak varlığımızı koruyamayız. Moğolistan ve Doğu Türkistan Çin ile Avrupa karasının merkezinde yer alır, dünyadaki konumu çok önemli. Bu bölgeyi Çin topraklarının ayrılmaz bir kısmına gerçek anlamda dönüştürmek için kudretli devlet savunmasını inşa etmek gerek. Kudretli devlet savunması inşa etmek için önce asker yetiştirmeye, asker yetiştirmek için ekonomiyi geliştirmeye, ekonomiyi geliştirmek için ulaşımı geliştirmeye ihtiyaç vardır."[28]

Sun Yatsen Doğu Türkistan'a Çinli göçmen nakletmeyi teşvik etmiştir. 1912 yılında Huangşing "Mançurya, Moğolistan, Doğu Türkistan ve Tibet'i kalkındırma ve Ahali Nakletme Derneği" kurup Sun Yatsen'den bütçe talebinde bulunduğu zaman, Sun bu girişimi desteklemiş ve derneğe 300,000 yuan bütçe desteği verilmesi yönünde talimat vermiştir. Onun Doğu Türkistan'a yönelik plan ve tasarımı öncelikle ulaşımı iyileştirmek, ahali nakletmek, çiftçilik ve hayvancılığı geliştirmek olmuştur. O bununla ilgili olarak Çin'i Doğu Türkistan'a, Doğu Türkistan'daki çeşitli bölgeleri birbirine bağlayan 14 demir yolu hattı projesini ortaya koymuştur. Sun Yatsen şöyle diyor: "Çin'in güneydoğu bölgelerinin ahalisi çok yoğundur, kuzeybatı bölgelerinin ahalisi ise çok seyrektir, ahalisi yoğun olan eyalet ve bölgelerdeki işsiz, gurbetçi ve 1. Cihan Harbi'nden sonra ordudan ayrılan askerleri Moğol bölgesi ve Tanrı Dağları etrafına göç ettirip arazi açmak lazım."[29] Sun Yatsen ahalinin nasıl nakledileceği hakkında da şöyle direktif vermiştir: Göçmenlere verilecek yerleri devlet satın almalı, devlet mülkiyetindeki yerleri parselleyip göçmenlerin ekimi için uzun vadeli kiraya vermeli, devlet göçmenlere sermaye, tohum, araç gereç, ev sağlamalı, göçmenler borçlarını nakitle ya da yıllara bölerek taksitle geri ödemelidir. Göçmenler bölgesinde devlet özerklik imtiyazı vermeli, her göçmen hazırlık yapmalı, demokratik ruh ile kendi işini kendi iradesine göre yapmalıdır. Sun Yatsen öncekilerden farklı olarak Uygur politikasında ekonomiye ve ulaşıma ağırlık vermiş, Doğu Türkistan'ın vaziyetini politik gelişmelere göre değişen değil, kalıcı hâle getirmek istemiştir.[30]

Milliyetçi Çin'in Uygur politikası Yang Zengşin Dönemi'nde daha farklı muhteva kazanmıştır. 1911 yılında Mançu-Qing İmparatorluğu yıkılıp yerine Çin Cumhuriyeti ku-

27 Wu Qina, *Sincan: Milli Kimlik, Uluslararası Rekabet ve Çin Devrimi 1944-1962*, s. 364

28 Deng Şavhuy, "Sun Congşenniñ Sincanni Eçiş Toğrisidiki Uluğvar Planı / (Sun Yatsen'ın Doğu Türkistan'ı Kalkındırma Hakkındaki Yüce Planı", *Sincan Daşö İlmiy Jurnili Pelsepe-İctimaiy Pen Kısmı,* 1988, Sayı 3, s. 82

29 Deng Şavhuy, Sun Congşenniñ Sincanni Eçiş Toğrisidiki Uluğvar Planı / (Sun Yatsen'ın Doğu Türkistan'ı Kalkındırma Hakkındaki Yüce Planı", ss. 80-85

30 Deng Şavhuy, Sun Congşenniñ Sincanni Eçiş Toğrisidiki Uluğvar Planı / (Sun Yatsen'ın Doğu Türkistan'ı Kalkındırma Hakkındaki Yüce Planı", ss. 87-90

rulduğu zaman Yang Zengşin Urumçi'de adliye bakanlığı görevi üstlenmiş, Qing hükûmetinin son genel valisi Yang Suan-hsü yaşanan gelişmeler dolayısıyla görevini Yang Zengşin'e devredince Yang hemen Yuans Shih-kai hükûmetine bağlılığını bildirmiştir.[31] 1911 yılından 1928 yılına kadar süren 17 yıllık iktidarı döneminde Yang merkezi hükûmete usulen bağlılığını bildirmiş ise de Doğu Türkistan'ı bağımsız bir şekilde yönetmiş, bu süreçte Uygurları cehalette bırakmak için elinden geleni yapmıştır. O Lao Tzu'nun (老子) "kapıyı kapat, halkı idare et" doktrininden mülhem Doğu Türkistan'ı dışarıya kapatarak yani dünyadan tecrit ederek yönetmiştir. Ona göre dışarıya kapıyı açmak eve hırsız almakla eşittir. Yang ayrıca Lao Tzu'nun "Eskiden halkı idare edenler halkı akıllı olarak değil, cahil olarak yetiştirirlerdi." telkinine göre Doğu Türkistan'da okulların açılmasına izin vermemiş, okumak isteyenleri engellemiştir. O "Halkı idare etmenin zorlaşması bilgili olanların çoğalmasından kaynaklanır. Ben memleketteki halkın bilim öğrenmemesini ümit ederim." diyordu.[32]

Milliyetçi Çin'in Doğu Türkistan'daki iktidarı kâğıt üzerinde 1911 yılına dayansa da fiilen kontrol ve idare etme tarihi 1944 yılından itibarendir.[33] 1928 yılında Yang Zengşin'in suikastla öldürülmesinden sonra yönetimi ele geçiren Jin Shuren ve 1933 yılında iktidara gelen militarist Sheng Shih-tsai (Şeng Şisey) de Doğu Türkistan'ı merkezî hükûmetten bağımsız olarak yönetmiştir. Hatta Sheng Shih-tsai 1941 yılında Stalin'e Doğu Türkistan'ı Çin'den ayırıp Sovyetler Birliği'ne dâhil olmak istediğini belirtmiştir.[34]

Sheng Shih-tsai Doğu Türkistan'da demokratik rejime geçildiği iddiasıyla 1934, 1936 1937, 1938, 1939 yıllarında halk temsilcileri kongresi yapmıştır. Ancak kongreye katılan milletvekillerinin yarısı kongre sırasında kaybolmuş, hapse atılmış ya da gizlice infaz edilmiştir. Dolayısıyla daha sonraki milletvekili seçimlerinde kimse milletvekili olmaya cesaret edemez olmuştur. Sheng Shih-tsai kongre için milletvekili seçme bahanesiyle çeşitli bölge ve milliyetler arasındaki etkili, aydın kişileri tespit etmiş ve bunları yok etmiştir.[35] Onun çeşitli bahane ve suçlamalarla tutukladığı ve öldürdüğü insan sayısı 120,000'i aşmıştır.[36] Sheng Shih-tsai bir taraftan milliyetlerin eşitliğinden, inanç özgürlüğünden, yerel özerkliğinden bahsederken diğer taraftan Doğu Türkistan'a Çinli göçmen yerleştirme-

31 Andrew D.W. Forbes, *Doğu Türkistan'daki Harp Beyleri*, Çeviren: Enver Can, (İstanbul: Bayrak Yayımcılık – Matbacılık San. Ve Tic. Ltd. Şti, 1991), ss. 17-19.

32 Çen Huyşing, "Yang Zengşinniñ Békinmiçilik ve Helkni Nadanlıkta Kalduruş Siyasitiniñ Mahiyeti Toğrisida / Yang Zengşin'in İçe Kapanma ve Halkı Cehalette Bırakma Siyasetinin Mahiyeti Üzerine", *Sincan Daşö İlmiy Jurnili Pelsepe-İtctimaiy Pen Kısmı*, 1988, Sayı.3, ss. 101-103.

33 Huang Cyenhua, age, s. 449.

34 Wu Qina, *Sincan: Milli Kimlik, Uluslararası Rekabet ve Çin Devrimi 1944-1962*, s. 175

35 Zhang Dajun, *Doğu Türkistan'da Fırtınalı Geçen 70 Yıl* / 新疆風暴七十年, 7. Cilt, Lanze Chubanshe Youxian Gongsi, Taipei, 1981, ss. 3749-3770; Burhan Şehidi anılarında Sheng Shicai'in kongre sırasında altın plaketle ödüllendirdiği 13 kişiden 9'unu sonrada gizlice öldürdüğünü anlatır. Bk. Burhan Şehidi, *Sincandiki 50 Yılım*, Milletler Neşriyatı, 1999, ss. 523-424.

36 Zhang Da-jun, *Doğu Türkistan'da Fırtınalı Geçen 70 Yıl* , Cilt.10, s. 6095

ye çalışmıştır. 1943 yılında Milliyetçi Çin hükûmetinin Tarım ve Ormancılık Bakanı Shen Honglie Sheng Shih-tsai ile anlaşarak Henan'lı afetzedelerden 5000 kadar Çinliyi devletin tüm imkânlarını seferber ederek Doğu Türkistan'a getirmiştir. 29 Ekim 1943'te Çan Kayşek / Jiang Jieshi 7134 sayılı gizli belgeyle 40.000 Çinliyi Doğu Türkistan ve Gansu'ya taşınması talimatını vermiştir. Doğu Türkistan'a getirilen bu göçmenlere ev, iş ve okul ile ilgili her türlü kolaylık sağlanmıştır.[37]

Milliyetçi Çin hükûmeti Sheng Shih-tsai'in iktidardan düşürüldüğü 1944 yılından itibaren Doğu Türkistan'a 100,000 kişilik ordu sevk etmiştir[38], Sheng Shih-tsai'in yerine atanan Wu Zhongşin Ağustos 1944'te Milliyetçi Çin hükûmetini temsilen Doğu Türkistan'ın idaresini devralmıştır. Dolayısıyla Doğu Türkistan'ın Milliyetçi Çin tarafından fiilen işgali 1944'te gerçekleştirilmiştir.

Doğu Türkistan'ın başına Wu Zhongşin'in vali seçilmesi tesadüfi değildir, düşünülmüş ve planlanmış bir tercihtir. Çünkü Wu Zhongşin, Sun Yatsen ve Çan Kayşek'in asimilasyon düşüncesinin savunucusu ve uygulayıcısıydı.[39] Wu Zhongşin de Çan Kayşek gibi diğer milliyetleri Han Çinlilerinin birer "boy"u olarak kabul etmiş ve hepsinin ortak atadan geldiğini savunmuştur.[40] Wu Zhongşin Doğu Türkistan'da Çinli Müslüman ve Moğolları yanına çekip diğer milliyetleri idare etmiş, Uygur ve Kazakları da birbirinden ayırıp Kazakları tecrit etmiştir.[41]

Milliyetçi Çin hükûmeti 1944-1949 yılları arasında Doğu Türkistan'a yönelik uyguladığı Uygur politikasında pragmatik davranmıştır. Sovyetler Birliği'nin desteğiyle 1944 yılında gerçekleşen Üç Vilayet İhtilali Dönemi'nde daha önceki kati ve diktacı idare biçimi yerine daha demokratik yöntemler uygulamış, azınlık milliyetlerin yönetime katılımını sağlamaya çalışmıştır. Azınlık milliyetlere çeşitli demokratik ve politik haklar tanımış ancak zaman kazanıp toparlandığı vakit tekrar baskı politikasına başvurmuştur.[42] 1946-1949 yıllarında Sovyetler Birliği'nin desteği ve müdahalesi, Doğu Türkistan Cumhuriyeti'nin askerî faaliyetleri dolayısıyla köşeye sıkışan Milliyetçi Çin hükûmeti Doğu Türkistan'da Milliyetçi Çin yönetimine karşı yükselen tansiyonu düşürmek, millî kadrolarla Üç Vilayet ihtilalcilerini kendi yanına çekmek, millî birliği parçalamak gibi stratejik hedefler doğrultusunda Uygur asıllı Mesut Sabrı Baykuzu'yu Mayıs 1949'da hükûmet başkanlığına getirmiştir.

Göçmen yerleştirme politikası Milliyetçi Çin tarafından planlı bir şekilde uygulanmıştır. Milliyetçi Çin iktidarının ilk dönemlerinde Doğu Türkistan'a 100,000 Çinli

37 Zhang Dajun, *Doğu Türkistan'da Fırtınalı Geçen 70 Yıl* , Cilt: 9, ss. 5362-5364

38 Wu Qina, age, s. 36

39 Huang Cyenhua, age, s. 439

40 He Donghang, Xie Weimin, "Çin Ulusal Kimliğinin Süreci ve Kısıtlayıcı Faktörler / 中国国家认同的历程与制约因素" , *Marksizm ve Gerçeklik /* 马克思主义与现实， 2012 / 2012年, Sayı. 4 / 第4期, s. 13

41 Huang Cyenhua, age, ss. 188-189

42 Huang Cyenhua, age, ss. 440-441

göçmen nakletmiş, sonra bu sayı 500,000 kişiye ulaşmış, daha sonra ise 200.000 kişiye düşmüştür. Bu göçmenler de hükûmet organizasyonuyla getirilmiş olup nakliye, karşılama, giysi, gıda, mesken, yer, kredi, tahıl gibi zorunlu masraflar hükûmet tarafından karşılanmıştır. Göçmenler genellikle çiftçilik yapmışlar, bir kısmı ticari faaliyetlerle de uğraşmışlardır. 1931 yılında Altay dağlarındaki altın işçilerinin sayısı 3000'e ulaşmıştır.[43]

3. KOMÜNİST ÇİN'İN MİLLİYETLER POLİTİKASI

Bir komünist yazar 1983 yılında yazmış olduğu bir makalesinde Milliyetçi Çin iktidarını azınlık milliyetlere yönelik büyük Han milliyetçiliği ve asimilasyon yapmakla, azınlık milliyetlerin "yönetime katılma hakları"nı gasp etmekle, milliyetlere yönelik baskı ve katliam yapmakla, milliyetleri inkar ve talan etmekle, Çinlilerden başka milliyetleri "soydaş boy" diye tanımlamakla, Çin dili ve yazısını öğrenip kullanmaya zorlamakla, onları örf âdet ve etnik özelliklerini değiştirmeye mecbur etmekle, onların dinî inançlarını tahkir etmek ve yasaklamakla, Çin ulusunu Han milliyetinden ibaret kabul etmekle, azınlık milliyetleri asimile etmeye çalışmakla suçlamıştır.[44] Ancak Şi Jinping'in 2016 yılında Milliyetçi Çin'in kurucu lideri Sun Yatsen'in doğumunun 150. yılını anma töreninde yaptığı konuşmada Çin komünistlerinin Sun Yatsen devrimlerinin "en sarsılmaz destekçileri" (最堅定的支持者), "en sadık iş birlikçileri" (最忠誠的合作者), "en doğru mirasçıları" (最忠實的繼承者) olduğunu söylemesi[45] Komünist Çin iktidarının da Sun Yatsen'in Çin milliyetçiliğine ve asimilasyon teorisi (同化论 / 同化主义) ne bağlı olduğunu gösterir. Dolayısıyla komünist Çin iktidarının milliyetler politikası aslında Milliyetçi Çin'inkinden farklı değildir, fark sadece söylemde ve retoriktedir.

Bilindiği gibi Çin Komünist Partisinin ideolojisi, Çin koşullarına uyarlanmış Marksist-Leninist ideolojidir. Marksist kurama göre, milliyet tarihî kategoridir, toplumsal gelişmenin bir sonucu olarak ortaya çıkar, gelişir ve sonunda yok olur.[46] Buna göre milliyetlerin yok olması doğal hadisedir. Bu süreçte cebri asimilasyon değil de tabii asimilasyon ilerici bir aşamayı ifade eder. Böylece Çin Komünist Partisi asimilasyon projesi

43 Li Hao, "Milliyetçi Çin Döneminde Sincan'daki Çinli Göçmenler Üzerine Bir Tahlil Denemesi / 民国时期新疆汉族移民探析" , *China's Borderland History and Geography Studies /* 中国边疆史地研究, Aralık 2009 / 2009年12月, Cilt 19 /第19卷, Sayı. 4 / 第4期, ss. 129-130

44 Li Rucung, "Memlikitimiz Yekınkı Yüz Yıldın Buyankı Asasiy Kanunlirida Milli Mesile Toğrısıdıki Belgilimiler Tarihini Tekşürüş / Ülkemizin Son Yüzyıldan Bu Yana Etnik Mesele İle İlgili Maddeler Tarihi Üzerine Bir Araştırma", *Sincan Daşö İlmiy Jurnili Pelsepe-İctimaiy Pen Kısmı,* 1983, Sayı.3, ss. 34-35

45 Chou Yang-Sun, "From 'the Two Principless of the People' to the Three Principles of the People – the Key Implication of Xi Jinping's High-profile Commemorating Sun Yat-sen / / 從二民主義到三民主義-習近平高規格紀念孫中山誕辰的關鍵意義" , 展望與探索 */ PROSPECT&EXPLORATION*, Cilt 14 /第14 卷 Sayı. 12 / 第12 期 Aralık 2016 / 中華民國105 年12 月, s. 21

46 Xü Yuqi, *Millet Nezeriyisi ve Milletler Siyasiti Hekkıde Omumiy Bayan*, (Ürümçi: Sincan Helk Neşriyatı, 2003), s. 58.

için Marksist-Leninist kuramlardan dayanak bulmuş, milliyetçiliği vatanseverlik değeriyle kaynaştırarak azınlık milliyetlerin Çin kültüründe erimesi ve asimile olması ve böylece Han Çinlileri temelinde sosyalist ulusun inşası için çalışmıştır. Bununla birlikte Çin komünistleri Marksist kuramdaki milliyetlerin eşitliğine de özel vurgu yapmaktadırlar. Marksist kurama göre milliyetlerin kendi kaderini tayin hakkı ve millî özerkliği milliyetlerin eşitliğinin önemli ifadesidir.[47] Milliyetlerin eşitliği ise milliyetlerin siyaset, hukuk, ekonomi, eğitim, kültür, dinî inanç, örf âdet, dil ve yazı gibi tüm sosyal yaşam alanlarında sahip olduğu haklar bakımından eşit olmasını ifade eder.[48] Ancak Çin Komünist Partisi teoriyi pratikte uygularken pragmatik davranmıştır. Çin komünistleri Milliyetçi Çin iktidarına karşı giriştiği mücadele sürecinde milliyetler politikasını Çin'deki azınlık milliyetlerin bağımsızlığı ve milliyetlerin kendi kaderini tayin hakkı söylemi üzerine inşa etmiş, bu vaatleriyle Uygurlar dâhil birçok milliyetlerin desteğini yanına çekmişlerdir. Çin Komünist Partisi Kasım 1931 yılındaki Çin İşçi, Köylü ve Asker Sovyeti 1. Ulusal Temsilcileri Kongresi'nde onaylanan "Çin Sınırları İçerisindeki Azınlık Milliyetler Meselesi ile İlgili Karar"ında işçileri, köylüleri, askerleri ve azınlık milliyetleri Sun Yatsen'in "milliyetçiliği"ne karşı çıkmaya çağırmış, Çin Sovyet Cumhuriyeti'nin azınlık milliyetlerin kendi kaderini tayin hakkını koşulsuz kabul ettiklerini ilan etmiştir.[49] Kasım 1931'deki Çin Sovyet Cumhuriyeti 1. Ulusal Temsilciler Kongresi'nde onaylanan "Çin Sovyet Cumhuriyeti Anayasası Programı"nda da "Çin'deki azınlık milliyetlerin kendi kaderini tayin hakkı tanınacaktır, zayıf milliyetlerin Çin'den ayrılma, kendi bağımsız devletlerini kurma hakları tanınacaktır. Çin topraklarında yaşayan Moğol, Uygur, Tibet, Miao, Li, Gaoli gibi milliyetler Çin Sovyet federasyonuna katılma veya ayrılma, kendi özerk yönetimlerini kurma konusunda kendi kaderini tayin hakkına sahiptir." denmektedir.[50] Ancak 1940 yılından sonra ve özellikle 1949 yılında Milliyetçi Çin iktidarını devirip kontrolü ele geçirince daha önceki vaat ve söylemlerini değiştirmişlerdir. Milliyetlerin kendi kaderini tayin hakkı ve bağımsızlığı söyleminin yerini milliyetlerin eşitliği ve özerkliği söylemi almaya başlamıştır.[51] 29 Eylül 1949'da Çin Halk İstişare Toplantısı'nın 1. Genel Toplantısı'nda onaylanan 7 bölüm ve 60 maddeden müteşekkil "Çin Halk Siyasi İstişare Kurulunun Ortak Programı"nın 50. maddesinde Çin Halk Cumhuriyeti sınırları içerisindeki milliyetlerin eşit olduğu, 51. maddesinde azınlık milliyetlerin bulunduğu bölgelerde bölgesel özerkliğin uygulanacağı; 53. maddesinde azınlık milliyetlerin kendi dil ve yazılarını geliştirme, örf adetlerini koruma veya de-

47 Li Xin, 試論中共對中國民族史的改寫與編撰, 民族學報 (原邊政研究所年報), 國立政治大學, 第二十三期, s. 179

48 Xu Yuqi, age, 186-187

49 Jin Binghao, *Milli Program ve Politika İle İlgili Evraklardan Seçmeler /* 民族纲领政策文献选编 *(*一九二一年七月 - 二 *OO* 五年五月*)*, (Pekin / 北京: Merkezi Minzu Üniversitesi Yayınevi / 中央民族大学出版社, 2006), s. 93

50 Jin Binghao, age, ss. 88-89; Shi Zhengfeng, age, s. 51

51 Jin Binghao, age, ss. 286-287

ğiştirme haklarına, dinî inanç özgürlüğüne sahip olacağı ifade edilmiştir. 1954 Anayasası'nda ise "Ülkemiz üniter çok milliyetli ülkedir, millî bölgesel özerk bölgelerin hepsi Çin Halk Cumhuriyeti'nin ayrılmaz bir kısmıdır." maddesi konarak milliyetlerin kendi kaderlerini tayin hakkı ve Çin'den ayrılma taleplerinin önüne set çekilmiştir. 1975 Anayasası'nda milliyetlerin birlikteliği, milliyetlerin eşitliği, milliyetlerin bölgesel özerkliği gibi ilkeler yazılmış ama milliyetlerin kendi ana dilini kullanma ve geliştirme, kendi örf âdetlerini koruma ya da değiştirme özgürlüğü hakkındaki maddeler çıkarılmıştır. Ayrıca 1954 Anayasası'ndaki millî özerk kurumlarının özerk organları hakkındaki 6 madde 2'ye indirilmiş, azınlık milliyetlerin birçok özerklik hakları iptal edilmiştir. 1978 Anayasasında 1954 anayasası'ndaki millî özerklik ile ilgili bazı maddeler geri getirilmiş ise de "Özerk kurumlar yasada belirlenen yetkilere göre kendi bölgelerinin mali ve ekonomi işlerini kendileri yönetir.", "Devletin askerî işlerle ilgili düzenlemeleri temelinde kendi bölgelerinin kamu güvenlik birimlerini oluşturur." gibi önemli özerklik hakları geri getirilmemiştir. 1982 Anayasası'nda ise daha çok milliyetlerin eşitliği, milliyetlerin birlikteliği, milliyetlerin bölgesel özerkliği, milliyetlerin ortak kalkınmaları gibi hususlar vurgulanmıştır.[52]

Çin Komünist Partisinin söylem değiştirmesinin başka bir nedenini Mao Zedong'un şu sözlerinden anlamak mümkündür: "Ülkemizde azınlık milliyetlerin sayısı az, toprakları büyüktür. Nüfus bakımından, Han Çinlileri yüzde 94'ü teşkil eder ve üstünlükleri vardır. Eğer Han Çinlileri Çin milliyetçiliği yaparak azınlık milliyetleri küçümserlerse bu hiç iyi olmaz. Peki, kimin toprakları büyük? Azınlık milliyetlerin toprakları büyüktür ve %50 ila %60'ı teşkil eder. Çin'in toprakları büyük, nüfusu çoktur diyoruz, gerçekte Han Çinlilerinin "nüfusu çok"tur, azınlık milliyetlerin toprakları "büyük"tür. En azından yer altı kaynakları bakımından azınlık milliyetlerin "bol"dur.[53] Bu sözler Çin komünistlerinin azınlık milliyetlerden daha ziyade onların topraklarını önemsediğine işaret etmektedir.

3.1. Çin Anayasası'na Göre Milliyetlerin Anayasal Hakları

Çin komünistleri 1949 yılından sonra yaptıkları anayasa ve ilgili kanunlarda Çin'deki azınlık milliyetlerin haklarını şu şekilde belirtmişlerdir:

"Çin Halk Cumhuriyeti'nde milliyetler eşittir. Devlet milliyetlerin yasal haklarını ve menfaatlerini, milliyetlerin eşitliği ve birlikteliği, karşılıklı yardımlaşma ilişkilerini garanti eder. Herhangi bir milliyete yönelik küçümseme ve zulmü yasaklar."[54] "Her milliyete

52 Li Rucung, age., ss.40-43

53 Jin Binghao, age., s. 540

54 Jin Binghao, age., s. 801

mensup vatandaşlar anayasa ve kanunlarda verilen her türlü eşit haklardan geniş ölçüde yararlanırlar. Her milliyete mensup vatandaşlar milliyet, ırk, dinî inanç ayrımı gözetilmeksizin seçme ve seçilme hakkından yararlanırlar. Her milliyete mensup vatandaşların kişisel özgürlüğü ve kişilik onuru taciz edilemez. Her milliyete mensup vatandaş dinî inanç özgürlüğüne sahiptir. Her milliyete mensup vatandaşlar eğitim alma haklarına sahiptir. Her milliyete mensup vatandaşlar kendi millî dili ve yazısını kullanma ve geliştirme hakkına sahiptir. Her milliyete mensup vatandaşlar ifade, neşir, toplanma, dermek kurma, yürüyüş yapma, protesto yapma özgürlüğüne sahiptir. Her milliyete mensup vatandaşlar bilimsel araştırma, edebî sanat yaratıcılığı ve diğer kültürel faaliyetleri yapma hakkına sahiptir. Her milliyete mensup vatandaşlar çalışma, dinlenme ve çalışma kabiliyetini yitirdiğinde devlet ve toplumdan maddi yardım alma hakkına sahiptir. Her milliyete mensup vatandaşlar devlet organlarını ve devlet görevlilerini eleştirme ve onlara fikir verme hakkına sahiptir. Her milliyete mensup vatandaşlar kendi örf ve âdetlerini muhafaza etme veya ıslah etme özgürlüğüne sahiptir."[55]

Bunlar anayasa hükümleri olsa da Çin yönetimi uygulamada daha farklı yol izlemiştir. Örneğin milliyetlerin seçme ve seçilme haklarından bahsedilir ama Komünist Çin iktidarı boyunca genel seçim yapılmış değildir, seçimler ancak Komünist Parti örgütüyle sınırlıdır. Yürüyüş ve protesto yapma haklarından bahsedilir ama 4 Haziran 1989 yılında Tian'anmen'de demokratik biçimde yapılan gösterilerin ve 5 Temmuz 2009 yılında Urumçi'de yapılan demokratik protestoların nasıl kanlı bir şekilde bastırıldığı dünya kamuoyu tarafından izlenmiştir. Dinî inanç özgürlüğü noktasında Müslümanlara, Budistlere hatta Falungong tarikatı mensuplarına nasıl davranıldığı da dünyanın malumudur.

3.2. Millî Bölgesel Özerk Bölgeleri Kanunu'na Göre Milliyetlerin Yasal Hakları

31 Mayıs 1984'te 6. Ulusal Halk Meclisinin 2. toplantısında onaylanmış "Millî Bölgesel Özerklik Kanunu" 7 bölüm ve 74 maddeden oluşmaktadır.

Kanunun 2. maddesinde "Millî özerk bölgelerin tümü Çin Halk Cumhuriyeti'nin ayrılmaz bir kısmıdır." ifadesi yer almıştır. Kanunun 10. maddesinde "Millî özerk bölgelerin özerk kurumları özerk bölgelerdeki milliyetlerin dil ve yazısını kullanma, geliştirme, kendi örf âdetlerini muhafaza etme veya ıslah etme özgürlüğünü garanti ederler.", 11. maddesinde "Millî özerk bölgelerin özerk kurumları milliyetlerin dinî inanç özgürlüğünü garanti ederler.", 17. maddesinde "Özerk bölgenin başkanı, özerk ilin valisi, özerk ilçenin kaymakamı bölgesel özerkliği yürüten milliyetin vatandaşlarından olur", 20.

55 Jin Binghao, age., s. 801

maddesinde "Üst düzey devlet organının karar, buyruk ve direktifleri millî özerk bölgesinin reel durumuna uygun değilse özerk kurum üst düzey devlet kurumunun onayını aldıktan sonra duruma göre uygulamaya koyabilir veya yürütmeyi durdurabilir.", 21. maddesinde "Millî özerk bölgelerin özerk kurumları görevlerini yerine getirirken millî özerk bölgelerin özerklik nizamındaki esaslara göre bölgede ortak kullanılan bir veya birkaç dil ve yazıyı kullanırlar, ortak kullanılan birkaç dil ve yazıyı birlikte kullananlar bölgesel özerklik yetkilerini yürüten milliyetin dil ve yazısını temel alırlar.", 23. maddesinde "Millî özerk bölgelerdeki şirket ve mesleki kurumlar, devletin koyduğu esaslara göre eleman kabul etmede önce azınlık milliyetlerden kabul ederler hem de köylerden ve hayvancılık yapılan bölgelerdeki azınlık milliyet ahalisinden kabul ederler.", 28. maddesinde "Millî özerk bölgelerin özerk kurumları, yasalardaki esaslara göre kendi bölgelerindeki doğal kaynakları yönetir ve korurlar. Millî özerk bölgelerin özerk kurumları yasalardaki esaslara ve devletin genel planlamasına göre özerk bölgelerdeki açılabilir doğal kaynakları önce uygun bir şekilde açarlar ve ondan yararlanırlar." denmektedir.[56] Ancak kanunlarla belirlenmiş ve verilmiş hak ve yetkiler pratikte gerektiği gibi uygulanmamış, şeklen ve göstermelik uygulamalarla yetinilmiştir.

4. KOMÜNİST ÇİN'İN UYGUR POLİTİKASI

4.1. Nüfus Politikası

Çin Halk Kurtuluş Ordusu General Wang Zhen'in komutasında 1949 yılında Doğu Türkistan'ı işgal ettikten sonra Çin Komünist Partisi iktidarı daha önceki iktidar dönemlerindeki asimilasyon politikasını güncelleyerek uygulamaya koymuş, işe önce Doğu Türkistan'a Çinli göçmen yerleştirmekle başlamıştır. Aşağıdaki tablolar bu durumu gösterir:

1941 yılında Sincan milliyetlerinin nüfusları

Etnik Grup	Nüfus	Yüzde
Uygur	2.984.000	80,0
Kazak	326.000	8,7
Han	187.000	5,0
Hui	92.000	2,5
Kırgız	65.000	1,7
Diğerleri	76.000	2,0
Toplam	3.730.000	100

(**Kaynak**: Stanley W. Toops. "The Demography of Xinjiang". **XINJIANG China's Muslim Borderland**. S. Frederick Starr, Editor, M.E. Sharpe Armonk, New York, London, Enland, 2004, s. 245)

56 Jin Binghao, age., ss. 696-705

1946 yılında Sincan milliyetlerinin nüfusları

Milliyetler	Nüfusları	Oran
Uygur	3,067,804 (Bunların içinde Tarançılar 79,276)	%76,5
Kazak	438,575	%10,9
Kırgız	65,923	%1,4
Döngen	99,607	%2,5
Han	222,401	%5,5
Moğol	59,686	%1,5
Solon	2,506	%0,1
Mançu	700	%0
Şibo	10,626	%0,3
Tatar	5,624	%0,1
Özbek	10,224	%0,3
Tacik	8,210	%0,2
Rus	19,392	%0,5
Toplam	4,011,278	%100

Kaynak: Wu Qina, *Sincan: Millî Kimlik, Uluslararası Rekabet ve Çin Devrimi 1944-1962* / 新疆：民族認同、國際競爭與中國革命 *1944 – 1962*, Ulusal Tayvan Üniversitesi Tarih Araştırmaları Merkezi Doktora Tezi / 國臺灣大學史學研究所博士文. Öğrenci No. / 學 號：D86123006, Yayımlanmamış Doktora Tezi, 2006, s. 702

1953, 1964 ve 1982 yıllarındaki Sincan milliyetlerinin nüfusları

Milliyetler / Yılı / Oranı	1953		1964		1982	
Uygur	3.640.000	%74,7	4.021.200	%54,0	5.995.000	%45,8
Han	299.000	%6,1	2.445.400	%32,9	5.284.000	%40,4
Kazak	492.000	%10,1	501.400	%6,7	903.000	%6,9
Döngen	150.000	%3,1	271.000	%3,6	567.000	%4,3
Kırgız	68.000	%1,4	69.000	%0,9	112.000	%0,9

Kaynak: Wu Qina, *Sincan: Milli Kimlik, Uluslararası Rekabet ve Çin Devrimi 1944-1962* / 新疆：民族認同、國際競爭與中國革命 *1944 – 1962*, Ulusal Tayvan Üniversitesi Tarih Araştırmaları Merkezi Doktora Tezi / 國臺灣大學史學研究所博士文. Öğrenci No. / 學 號：D86123006, Yayımlanmamış Doktora Tezi, 2006, s. 702

Tablolarda görüldüğü gibi Çin Komünist Partisinin nüfus politikası Doğu Türkistan'ın demografik yapısını değiştirmeye yöneliktir. Çin bu suretle Uygur Türklerinin Doğu Türkistan'a tanınan özerklik haklarını kullanmalarını engellemeye çalışmıştır. Bunun için Doğu Türkistan'ın özerklik yetkilerini önce Kazak, Kırgız, Döngen, Moğol, Tacik ve Şiveler arasında paylaştırmış, 1955 yılında Doğu Türkistan'ı "Sincan Uygur Özerk Bölgesi" olarak ilan etmiştir. Böylece Uygur Türklerine içi boşaltılmış özerklik statüsü verilmiş, Uygurlar Doğu Türkistan genel nüfusunun büyük bir bölümünü teşkil etmelerine karşın bölgesel özerklik yetkilerinin yürütülmesi noktasında söz sahibi olamamışlardır. Çin komünistleri özerk bölgelere Çinli göçmen yerleştirmek ve yönetim birimlerini genişletmek suretiyle özerklik hakkına sahip milliyetlerin yetkilerini de gasp etmişlerdir.

Doğu Türkistan'da millî özerk bölgeler kurulurken özerklik hakkına sahip milliyetlerin özerk bölge nüfusundaki oranları

İdari Birim	Millî Özerk Bölge	Özerklik Hakkına Sahip Milliyet	Kuruluş Tarihi	Özerk Bölgede Oturan Milliyetlerin Sayısı	Özerklik Hakkına Sahip Milliyetlerin Özerk Bölge Nüfusundaki oranı %
İlçe	Yenci	Döngen	15.03.1954	8	32,70
	Çapçal	Şibe	25.03.1954	6	28,00
	Mori	Kazak	17.07.1954	9	33,00
	Hobosar	Moğol	10.09.1954	7	58,00
	Taşkorgan	Tacik	17.09.1954	6	78,10
	Barköl	Kazak	30.09.1954	8	31,00
İl	Bayangol	Moğol	23.06.1954	12	35,00
	Börtala	Moğol	13.07.1954	13	24,80
	Kızılsu	Kırgız	14.07.1954	11	36,00
	Sancı	Döngen	15.07.1954	11	37,00
İdari Yönetim	İli	Kazak	29.11.1954	12	53,46
Eyalet	Sincan	Uygur	01.10.1955	13	75,40

Kaynak: Wu Qina, *Sincan: Millî Kimlik, Uluslararası Rekabet ve Çin Devrimi 1944-1962* / 新疆：民族認同、國際競爭與中國革命 *1944 – 1962*, Ulusal Tayvan Üniversitesi Tarih Araştırmaları Merkezi Doktora Tezi / 國臺灣大學史學研究所博士文. Öğrenci No. / 學 號：D86123006, Yayımlanmamış Doktora Tezi, 2006, s. 663

Diğer taraftan Doğu Türkistan'ın çeşitli şehir ve bölgelerine Çinli göçmen nakledilerek Uygur Türkleri azınlık duruma düşürülmüş, bu suretle Uygurların özerklik yetkilerini kullanmaları da önemli ölçüde engellenmiştir.

2005 yılında Sincan'ın bölge ve illerinin nüfusu ve milliyetler nüfusunun yüzdesi (%)

İl/bölge/ şehir	Genel Nüfus	Uygur	Çinli	Kazak	Döngen	Kırgız	Moğol
Urumçi şehri	1941000	13,0	73,7	2,8	8,6	0,1	0,4
Karamay şehri	255000	15,3	75,2	4,1	2,4	0,0	0,9
Şihenze şehri	642000	1,0	94,8	0,5	2,5	0,0	0,1
Turfan	584000	70,2	23,1	0,0	2,7	0,0	0,0
Kumul	540000	18,2	69,0	8,9	2,9	0,0	0,4
Sancı	1579000	4,0	74,4	8,3	11,7	0,0	0,4
İli	2596000	23,7	40,2	20,4	10,0	0,6	1,2
Tarbagatay	967000	4,0	58,3	24,8	7,1	0,2	3,4
Altay	630000	1,6	42,8	50,3	3,4	0,0	0,9
Börtala	458000	12,6	67,7	9,3	3,6	0,0	5,9
Bayıngolin	1171000	32,2	57,9	0,1	5,0	0,0	4,1
Aksu	2265000	72,9	25,7	0,0	0,6	0,4	0,0
Kızılsu	476000	64,0	7,0	0,0	0,1	27,7	0,0
Kaşgar	3694000	90,0	8,5	0,0	0,2	0,1	0,0
Hotan	1825000	96,7	3,1	0,0	0,1	0,0	0,0
Toplam	20,104,000	45,9	39,6	7,0	4,4	0,9	0,9

Kaynak: Ma Rong, "Sincan'daki Millî Eğitimin Gelişimi ve Çift Dilli Eğitim Uygulaması / 新疆民族教育的发展与双语教育的实践"， *Peking University Education Review* / 北京大学教育评论， Cilt: 6 / 第6卷 , Sayı: 2 / 第

2 期， Nisan 2008 / 2008 年4月, s. 4

Çin Komünist Partisi bununla da yetinmemiş, karar mekanizmasında nihai karar verme yetkisini Çin Komünist Partisi sekreterine vermiş, sekreterlerin de genellikle Çinli lerden (Han) seçilmesini sağlamıştır. Uygur Özerk Bölgesi'nde bugüne kadar Çin Komünist Parti sekreterliği görevinde bulunan kişiler Uygur asıllı Seyfettin Azizi hariç şunlardır: Wang Zhen, Wang Enmao, Long Shujin, Wang Feng, Song Hanliang, Wang Lequan, Zhang Chunxian, Chen Quanguo. Ayrıca Uygur Özerk Bölgesi Komünist Parti yönetim kurulunun 12 üyesinin 3'ü Uygur ve Kazak, 9'u Han (Çinli) kökenlidir. Doğu Türkistan'daki tüm belediye, özerk il (oblast) ve vilayetlerin Komünist Parti sekreterleri istisnasız Han (Çinli) kökenlidir.[57] Böylece Uygur Türkleri özel tasarlanmış politik ve idari sistemle pasifize edilmiş, politik ve ekonomik hayatın dışına itilmişlerdir.

Çin komünist yönetimi bunlarla da yetinmeyerek 1980'li yıllardan itibaren Doğu Türkistan'da planlı doğum ve zorunlu kürtaj politikası uygulamış, bu suretle Uygur Türklerinin nüfus artışını engellemiştir. 1996 yılında 2.490.000 kadın, doğum kontrolü tedbiri kullanmış, bunların içinde %66,22'si ameliyat ve spiral ile gebelikten korunmuştur.[58] Çin ekonomi internet ağı (中国经济网) www.ce.cn'nin 9 Mart 2012 tarihli bir haberine göre Hoten'de planlı doğum politikası uygulandıktan sonra yaklaşık 300.000 bebek az doğmuştur.[59] Uygur kadınlarının tıbbi müdahale ile kısırlaştırıldıkları da bilinmektedir.

4.2. Ekonomi Politikası

Çinliler gerek geçmişte gerekse günümüzde Doğu Türkistan'ı "iç sömürge" olarak görmüşlerdir.[60] Çin komünistleri de 1949 yılında Doğu Türkistan'ı işgal ettikten sonra önce bölgeye Çin Halk Kurutuluş Ordusu'na mensup 175.000 askeri yerleştirmiş[61] ve 1954 yılında Han, Tang ve Mançu-Qing Hanedanlıkları dönemindeki Askeri Tarımsal Kolonileri (Tun-tian 屯田) model alarak "Xinjiang Shengchan Jianshe Bingtuan" (Sincan Üretim ve İnşaat Kolordusu) diye adlandırılan bir yapı oluşturmuştur. Söz konusu yapı Çin'de parti, hükûmet, ordu ve özel teşebbüsün işlevini kendinde toplayan tek sosyal organizasyondur ve başka örneği yoktur. Çin Halk Kurtuluş Ordusu, Milliyetçi Çin Ordusu mensupları, suçlular ve gurbetçiler olmak üzere milyonlarca mensubu bulunan bu

57 http://ldzl.people.com.cn/dfzlk/front/personProvince3106.htm (Erişim tarihi: 31.07.2021)

58 *1997 Sincan Yılnamisi*, (Ürümçi: Sincan Helk Neşriyatı,1998), s. 878

59 http://intl.ce.cn/specials/zxxx/201203/09/t20120309_23143975.shtml (Erişim tarihi: 28. 07. 2021)

60 Wu Qina, age., s. 31, 703

61 http://www.gov.cn/xinwen/2014-10/05/content_2760556.htm (Erişim Tarihi: 19.07.2021).

sivil görünümlü askeri yapının sahip olduğu tarımsal alan 1990 yılında 985.800 hektara ulaşmış olup bunun 471,740 hektarı pamuk tarlasıdır.[62] 1966 yılında bu yapıya bağlı nüfus 1.480.000 iken[63] 2010 yılında 2.607.184 kişiye ulaşmıştır.[64] Bingtuan (Üretim ve İnşaat Kolordusu) Çin yönetiminin Doğu Türkistan ekonomisi üzerindeki kontrolünü sağlayan önemli bir yapıdır.[65]

Çin Komünist yönetimi 1950'li yılların sonu ve 1960'lı yılların başında Doğu Türkistan'daki toprak ağalarının ellerindeki arazilere el koyarak fakirlere paylaştırmış ve bu suretle halkın desteğini kazanmaya çalışmıştır. Ancak fazla geçmeden kooperatifleştirme/kamulaştırma adı altında halkın elindeki tüm toprağı ve malı mülkü müsadere ederek halkı yoksullaştırmıştır. Yani Uygur Türklerini yoksullaştırma Çin'in ekonomi politikasının hedeflerinden biri olmuştur.

Doğu Türkistan zengin yer altı ve yer üstü kaynaklara sahip topraklardır. Şu ana kadar tespit edilen maden türü 138 olup Çin'deki maden türünün %85'ini oluşturmaktadır. Krom, tuz, demir, taş pamuğu, mangan, bakır, silisyum, kurşun, pırlanta, altın, gümüş, kömür ve uranyumdan başka, zengin petrol ve doğalgaz rezervleri de söz konusudur.[66] Bu maden kaynaklarından 9'u Çin'de ilk sırada yer alır. Petrol, doğal gaz ve kömür kaynakları Çin'de 2. sırada, kurşun çinko, altın 3. sırada, demir 10. sırada yer alır. Kömür rezervi Çin'deki kömür rezervinin %40'ını teşkil eder.[67] Ancak bu zengin kaynaklar, Çinliler tarafından karşılıksız götürüldüğü için Doğu Türkistan ekonomik olarak Çin'in diğer bölgelerine göre geri kalmıştır. Doğu Türkistanlılar ekonomik olarak Çin'deki en yoksul milliyetlerden biri durumundadır.[68]

62 Zou Zan，Politik Kültür Perspektifinden Sincan'daki Arazı Açmanın Tarihsel Değişimleri ve Üretim-İnşaat Kolordusu Mensuplarının Kimliği / 政治文化视域下的新疆屯垦历史变迁与兵团人身份认同, 浙江学刊, Sayı 4 / 2015, ss. 129-132

63 Tuna, Amine, *Doğu Türkistan'da Asimilasyon ve Ayrımcılık*, (İstanbul: İHH İnsani Yardım Vakfı, 2012), s. 78

64 2010年兵团第六次全国人口普查暨兵团人口统计调查主要数据公报.《兵团日报, 2011 年12 月29 日 (29.12.2011 tarihli Bingtuan Gazatesi).

65 Wiemer, Calla, "The Economy of Xinjiang", ss. 169-170

66 Barış Adıbelli, *Doğu Türkistan*, (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2008), s. 18; Mehmet Saray, *Doğu Türkistan Türklerinin Tarihi*. (İstanbul: Aygan Yayıncılık, 2015), s. 28

67 https://www.sohu.com/a/277474135_99986028 (Erişim Tarihi: 18.07.2021)

68 https://zh.wikipedia.org/wiki/%E5%9B%BD%E5%AE%B6%E7%BA%A7%E8%B4%AB%E5%9B%B0%E5%8E%BF

地区	七普人口数.人	2020年GDP.亿元	人均GDP.元	折合美元
北　京	21893095	36102.6	164904	23908
上　海	24870895	38700.58	155606	22560
江　苏	84748016	102718.98	121205	17573
福　建	41540086	43903.89	105690	15323
天　津	13866009	14083.73	101570	14726
浙　江	64567588	64613	100070	14508
广　东	126012510	110760.94	87897	12743
重　庆	32054159	25002.79	78002	11309
湖　北	57752557	43443.46	75223	10906
内蒙古	24049155	17360	72185	10466
山　东	101527453	73129	72029	10443
陕　西	39528999	26181.86	66235	9603
安　徽	61027171	38680.6	63383	9189
湖　南	66444864	41781.49	62881	9117
辽　宁	42591407	25115	58967	8549
四　川	83674866	48598.8	58081	8421
江　西	45188635	25691.5	56854	8243
河　南	99365519	54997.07	55348	8025
海　南	10081232	5532.39	54878	7956
宁　夏	7202654	3920.55	54432	7892
新　疆	25852345	13797.58	53371	7738
西　藏	3648100	1902.74	52157	7562
云　南	47209277	24521.9	51943	7531
吉　林	24073453	12311.32	51141	7414
青　海	5923957	3005.92	50742	7357
山　西	34915616	17651.93	50556	7330
河　北	74610235	36206.9	48528	7036
贵　州	38562148	17826.56	46228	6702
广　西	50126804	22156.69	44201	6408
黑龙江	31850088	13698.5	43009	6236
甘　肃	25019831	9016.7	36038	5225

Kaynak: http://finance.china.com.cn/news/20210513/5570686.shtml (Erişim tarihi: 20.07.2021)

Yukarıdaki tabloda Çin'deki 31 eyalet dereceli birimlerde kişi başına düşen gayrisafi yurt içi hasıla rakamları verilmiş olup 2020 yılı itibarıyla Doğu Türkistan'ın kişi başına düşen ortalama gayrisafi yurt içi hasılası 53,371 yuan / 7,738 USD olup listede 21. sırada yer almaktadır.

Çin yönetimi 1999 yılında gündeme getirdiği "Kuzeybatıyı Kalkındırma Projesi" ile Doğu Türkistan'a daha fazla Çinli göçmen yerleştirmiş, bu da bölgenin kaynaklarının daha fazla sömürülmesine, Uygur toplumundaki işsizliğin artmasına yol açmıştır. Bütün bunlar Çin'in Uygurlara yönelik sömürü merkezli ekonomi politikasını nesnel bir biçimde yansıtmaktadır.

4.3. Din Politikası

Çin Komünist Partisi benimsediği Marksist ideoloji dolayısıyla dini afyon olarak kabul etse de iktidar mücadelesi sürecinde son derece pragmatik bir biçimde dinden yararlanmaya da çalışmıştır. Milliyetçi Çin'e karşı cephe oluşturma ihtiyacının bir gereği olarak ilk dönemlerde Çin'deki milliyetlerin dinî inançlarına saygı göstereceğini her fırsatta ifade etmiştir.[69] Çin Sovyet merkezî hükûmetinin Müslüman Halklara Yönelik Manifestosu'nda şöyle denir: "Biz inanç özgürlüğü ilkesi temelinde camileri koruyacağız, ahundları (hoca) koruyacağız, Müslümanların inanç özgürlüğünü garanti edeceğiz."[70] Çin Komünist Partisi 1950'li yıllardan 1960'lı yılların ortalarına kadar azınlıkların dinî inançlarına hoşgörülü davranmaya çalışmış, din adamlarının hükûmet kadrolarında yer almasına, Müslümanların ibadetlerine, hacca gitmelerine, İslami kurallara göre yaşamalarına fazla müdahalede bulunmamış ise de 1966 yılına gelindiğinde tavır değiştirerek başta İslam olmak üzere tüm dinleri hedef almış, kutsallara saldırı başlatmıştır. Camilerin kapatılması, dinî derneklerin ve kuruluşların feshedilmesi, Kur'an kurslarına ve dinî yayınlara son verilmesi, dinî evliliğin kaldırılması, sünnetin yasaklanması açıkça dile getirilmiştir.[71] Bu süreçte Doğu Türkistan'da 29500 camiden sadece 2930 cami ayakta kalmıştır.[72] Çin Komünist Partisine göre din bilimle çelişir, gelişimi engeller. Bu engelin aşılması için ateizm teşvik edilmeli, halk ateizmle eğitilmelidir.[73] 1979 yılındaki dışa açılım politikasından sonra kapatılan camiler yeniden açılmaya, devlet neşriyatlarında Kur'an-ı Kerim basılmaya, Müslümanlar hacca götürülmeye başlamıştır. 1990'lı yıllara gelindiğinde ise Çin Komünist Partisinin Uygur Müslümanları üzerindeki kontrolü sertleşmeye, 11 Eylül saldırısından sonra Uygur Müslümanların her hareketi terörizmle ilişkilendirilmeye, tüm dinsel yayın ve faaliyetler kısıtlanmaya başlamıştır.[74] Çin'in din ve özgürlükler üzerindeki baskısı dolayısıyla 5 Temmuz 2009 tarihinde Urumçi'de Çin karşıtı protestolar gerçekleşmiş ve hükûmet, protestoları kanlı bir şekilde bastırdıktan sonra din üzerindeki baskısını daha da artırmıştır. Son yıllarda ise Çince İslam söylemiyle dini sosyalizm ile uyumlu hâle getirmeye, dinin muhtevasını değiştirerek partinin politik çıkarlarına uydurmaya çalışmaktadır.

69 Jin Binghao, age, s. 162-163

70 Jin Binghao, age, s. 170

71 June Teufel Dreyer,, *Çin'deki İslam Cemaati,* Çeviri: Doç. Dr. Erkut Göktan, (Orta Doğu Teknik Üniversitesi Asya-Afrika Araştırmaları Grubu, Yayın No. 2, 1984), s. 16

72 Li Xiaoxia 李晓霞: 新疆清真寺的数量变化及管理政策分析 / Şincan'daki Camilerin Sayısal Değişimi ve İşletme Politikası Üzerine Bir İnceleme. https://media.weibo.cn/article?id=2309404132776982011281&jumpfrom=weibocom (25. 07. 2017).

73 Xu Yuqi, age, s. 472

74 İlham Tohtı, *Yolum ve Gayem Uygur Türkleri ve Çin Meselesi*, Derleyen: Hamit Göktürk. (İstanbul: Şira Yayınları. 2015), ss. 55-66

4.4. Eğitim ve Kültür Politikası

Çin'in Uygur Türklerine yönelik eğitim politikası Uygurların zihinsel dönüştürülmesini hedefler. Çinli araştırmacıların verdiği bilgiye göre, 2005 yılı itibariyle Doğu Türkistan'daki okulların sayısı okul öncesi kurumlar hariç 7426'dır. Bu okullarda kayıtlı öğrencilerin sayısı 4,055,000'dır. Öğretmenlerin sayısı ise 261696 kişidir. 2005 yılında üniversitelere kabul edilen öğrenci sayısı 59,000'dir.[75]

Bu okullarda 1980'li yıllara kadar "geleneksel çift dilli eğitim modeli", 1990'lı yıllardan sonra ise "yeni çift dilli eğitim modeli" uygulanmıştır. İlkinde ana dilde eğitim esas, Çince eğitim tali iken, ikinci modelde Çince eğitim esas, ana dilde eğitim tali olmuştur. İlk modelde ilkokulların 3. sınıfından itibaren Çince eğitim söz konusu iken, ikinci modelde Çince eğitim kreşten itibaren başlatılmaktadır. 2004 yılı itibariyle tüm Doğu Türkistan'daki 943 okulda çift dilli deneme sınıfları açılmıştır. Bu okullarda kayıtlı öğrenci sayısı 35,949'dur. 2005 yılında ise bu tür okulların sayısı 4,505'e, öğrencilerin sayısı 145,138'e ulaşmıştır.[76]

Doğu Türkistan'da 2000 yılında ilkokul ve ortaokul döneminde Çince okullara geçerek okuyan "min-kao-han" (民考汉) öğrencilerin sayısı 79,000 iken 2005 yılında bu sayı 131,000'e ulaşmıştır.[77] Aşağıdaki tablo durumu daha net gösterebilir.

Tablo. Çift dilli eğitim veya Çince eğitim alan azınlık öğrenciler sayısı ve payı (2010-2015)

Yıl	Çift Dilli Eğitim veya Çince Eğitim Alan Azınlık Öğrencilerin Sayısı ve Payı					
	Anaokulunda	Payı	İlkokul, Ortaokul ve Lisede	Payı	Toplam Sayısı	Payı
2010	371.600	%56,5	827.100	%38,9	1.198.700	%48
2011	409.900	%62,4	998.500	%46,9	1.408.400	%55
2012	455.000	%65,5	1.223.600	%59,3	1.678.600	%66,6
2013	476.600	%64,61	1.349.500	%64,4	1.826.100	%70,93
2014	508.000	%63,11	1.500.300	%68,6	2.008.300	%74,55
2015	550.500	%63,19	1.698.800	%72,38	2.249.300	%78,85

Kaynak: https://eurasian-research.org/publication/sincan-uygur-ozerk-bolgesindeki-temel-egitim-sistemi-kazak-okullari-ornegi/?lang=tr (Erişim tarihi: 26. 07. 2021)

75 Ma Rong, "Sincan'daki Milli Eğitimin Gelişimi ve Çift Dilli Eğitim Uygulaması / 新疆民族教育的发展与双语教育的实践", *Peking University Education Review* / 北京大学教育评论， Cilt: 6 / 第卷 , Sayı: 2 / 第 期， Nisan 2008 / 2008 年4月, s. 6

76 Ma Rong, "Sincan'daki Millî Eğitimin Gelişimi ve Çift Dilli Eğitim Uygulaması", ss. 13-18

77 Ma Rong, "Sincan'daki Millî Eğitimin Gelişimi ve Çift Dilli Eğitim Uygulaması, ss. 21-22

Bu eğitimin adı her ne kadar "çift dilli eğitim" (双语教育) ise de gerçekte Çince temelli tek yönlü eğitim uygulaması söz konusudur. Örneğin 2002 yılından itibaren üniversitelerde Uygurca yasaklanmıştır.[78] 2004 yılının sonunda Urumçi'de ana dilde eğitim veren okullar ile Çince eğitim veren okullar birleştirilmiştir.[79]

Bununla birlikte, Uygur çocukları Çin'e götürülerek Sincan Sınıflarında (新疆班) Çince eğitime tabi tutulmuştur.[80] 2000 yılından itibaren Çin'de 45 şehirdeki 93 lisede Sincan Lise Sınıfları (新疆高中班) açılmış, 2017 yılı itibariyle 90,000'den fazla öğrenci kabul edilmiş, 21,000 eleman yetiştirilmiştir.[81] Bu sınıfların niçin açıldığıyla ilgili Çin Devlet Konseyi Ofisinin 1999 tarih ve 85 sayılı "Azınlık Milliyet Bölgelerindeki Eleman Yetiştirme İşlerini Daha da Güçlendirme Hakkındaki Duyuru"sunda şöyle yazar: "Şu anda dünyadaki bazı bölgelerde etnik çatışmalar kesilmemektedir. Uluslararası düşman güçler yurt içi ve yurt dışındaki etnik ayrılıkçı güçleri kullanarak ülkemize yönelik yıkıcı faaliyetleri sıkılaştırmaktadır. Millî eğitim işlerini daha da güçlendirerek azınlık milliyet bölgelerine yönelik eleman yetiştirme çabalarını artırmak sadece azınlık milliyet bölgelerinin ekonomik gelişme ve millet kalitesinin yükseltilmesi için değil, ülkenin eminliği, birlik beraberliği ve devlet bütünlüğü ile de ilgilidir. Stratejik açıdan bakıldığında özel ehemmiyeti ve aciliyeti haizdir.[82] Bu satırlar Çin yönetiminin Çin'de Sincan lise sınıfları açmasının Uygur Türklerinin zihinsel olarak dönüştürülmesine yönelik olduğunu çok net ortaya koyar. Ayrıca Çince bilenlere daha fazla iş ve terfi imkânı sağlayarak Uygur çocuklarını Çince öğrenmeye özendirmiş, birçok aile daha iyi fırsat ve iş imkanlarına sahip olmak için çocuklarını Çince okullara kaydettirmeye başlamıştır.

Çin Uygur Türklerine yönelik kültür politikası da millî kültürü baskılayıp Çin kültürünü hâkim kılmaya yönelik olmuştur. Bunun için Çin Komünist Partisi Uygur dili ve alfabesine ciddi müdahalede bulunmuştur. 1949-2000 yılları arasında Uygur alfabesi 4 defa değiştirilmiştir. Bunlar şunlardır: Kiril alfabesi, Latin (Çince Pinyin) alfabesi, Arap alfabesi[83] ve 2000'li yıllardaki "bilgisayar alfabesi" ya da "yeni Uygur Latin alfabesi"dir. Bu uygulamalar hem art zamanlı hem de eş zamanlı olarak kuşaklar arasında kültürel kopukluğa yol açmıştır. Ayrıca Huangdi (Sarı İmparator), Xi Wangmu (Batı Ana Kraliçesi) ve Sun Wukong

78 Kenan Dağcı, Mustafa Keskin, Çin'in Doğu Türkistan Politikası ve Azınlık Hakları Bağlamında Hak İhlalleri, Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi, 2013, Sayı: 2, s. 23

79 Chen Xu, Chen Jin, "Çin Komünist Partisinin Azınlık Milliyetlere Yönelik Çift Dilli Eğitim Politikasının Sincan'daki Uygulanması ve Gelişimi / 中国共产党少数民族双语教育政策在新疆的实践与发展", *Sincan Sosyal Bilimler Formu /* 新疆社科论坛, 2011 / (2), s. 31

80 https://zh.wikipedia.org/wiki/%E6%96%B0%E7%96%86%E7%8F%AD (Erişim tarihi: 20.07.2021)

81 http://www.scio.gov.cn/zhzc/8/4/Document/1549957/1549957.htm (Erişim tarihi: 25.07.2021).

82 http://www.shehui.pku.edu.cn/upload/editor/file/20180829/20180829162232_8096.pdf (Erişim tarihi: 25.07.2021)

83 Wei Cuyi, "An Historical Survey of Modern Uighur Writing Since the 1950s in Xinjiang, China", *Central Asiatic Journal*, Cilt: 37, Sayı: 3/4 (1993), ss. 249-322.

(Maymun Kral) gibi mitsel kahramanlar hakkındaki metinler yeniden yazılarak[84] Doğu Türkistan topraklarının ezelden Çinlilere ait olduğu, Türklerin buraya sonradan gelip yerleştiği algısı yaratılmaktadır. Modernleşme ve kentsel dönüşüm adı altında Kaşgar gibi tarihi şehirlerde geleneksel mimari yapılar yıkılıp hafıza mekanları yok edilmektedir. Son yıllarda Uygur millî eğitiminin öncüleri, emektarları, toplumun önde gelen aydınları sözde "mesleki eğitim merkezleri"nde tutularak ya da hapse atılarak yok edilmektedir. Bunlar arasında akademisyenlerden Prof. Dr. Halmurat Ghopur, Prof. Dr. Tashpolat Teyip, Prof. Dr. Rahile Davut, Prof. Dr. Azat Sultan, Prof. Dr. Abdukadir Celaleddin, Prof. Abdusebir Şükür, Doç. Dr. İlham Tohti, Doç. Dr. Ablet Abdureshit (Berqi), eğitimcilerden Yalkun Rozi, Vahitcan Osman, şairlerden Kurban Mamut, Abdurahman Ebey başta olmak üzere yüzlerce aydın bulunmaktadır. Aslında bu aydınlar Çin Anayasasının "Genel Çerçeve 1. madde 4. fıkrasına ("Her milliyetin kendi dili ve yazısını kullanma ve geliştirme özgürlüğü vardır, kendi örf âdetlerini koruma ve ıslah etme özgürlüğü vardır."/各民族都有使用和发展自己的语言文字的自由，都有保持或者改革自己的风俗习惯的自由); 2. maddenin 35. fıkrasına ("Çin Halk Cumhuriyeti vatandaşlarının fikir beyan etme, neşriyat, toplanma, dernek kurma, yürüyüş yapma ve protesto etme özgürlüğü vardır." /中华人民共和国公民有言论、出版、集会、结社、游行、示威的自由); 2. maddenin 36. fıkrasına (Çin Halk Cumhuriyeti vatandaşlarının inanç özgürlüğü vardır / 中华人民共和国公民有宗教信仰自由) göre hareket etmiş, asla yasa dışı faaliyette bulunmamışlardır. Bütün bu uygulamalar kasti, planlı ve sistematik asimilasyon projesinin yansımaları ve sonuçlarıdır.

SONUÇ

Çin'in milliyetler politikası Sun Yatsen'in Çin milliyetçiliği temelinde oluşturulan asimilasyon merkezli bir politikadır. Söz konusu politikanın ideolojik, teorik ve pratik boyutları arasında çelişki ve tutarsızlıklar vardır. İdeolojik olarak Çin'deki milliyetlerin entegrasyonu ve asimilasyonunu hedefler, teorik olarak milliyetlerin eşitliği ve özerkliğini savunur, pratikte ise asimilasyon merkezli siyasal, soysal, ekonomik ve kültürel organizasyon ve uygulamalara dayanır. Çin'in milliyetler politikası milliyetlerin eşitliği değil, asimilasyonunu temel aldığı için yanlıştır. Yanlış politikadan doğru sonuçlar beklenemez. Çin'de milliyetlerle ilgili yaşanan gerginlik ve çatışmalar bunu göstermektedir. Çin milliyetler politikasından doğru sonuçlar elde etmek istiyorsa önce söz konusu politikanın temelindeki milliyetlerin asimilasyonu projesinden vazgeçmelidir.

Çin'in Uygur politikası da asimilasyon merkezlidir. Hedef, Uygurları asimile ederek işgal ettikleri Doğu Türkistan'ı daimi Çin toprağına dönüştürmektir. Bunun için Doğu Tür-

84 Alessandro Rippa "Re-Writing Mythology in Xinjiang: The Case of the Queen Mother of the West, King Mu and the Kunlun", *The China Journal*, The Australian National University, The University of Chicago Press Journals, Cilt 71, 2014, ss. 43-64; Alimcan İnayet, "Mitostrateji Üzerine", *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 2018/12, ss. 40-54.

kistan'a Çinli göçmen nakletmek en temel uygulamalarından biri olmuştur. Çinli göçmenler işgal ordusunu besleme, işgal edilen toprakları ve hudutları koruma, işgal yönetimini pekiştirme, işgal bölgelerindeki halkı asimile etme ve nihai olarak işgal topraklarını meşrulaştırma gibi çoklu fonksiyona sahiptir. Çinli göçmenler ordu mensupları, çiftçiler, tüccarlar, suçlular, sürgün edilenler ve gurbetçiler olmak üzere çeşitli kimliğe sahip kişilerden oluşmaktadır. Doğu Türkistan'da bulunan Üretim-İnşaat Kolordusu (Bingtuan) Çin'in diğer bölgelerinde emsali olmayan özel bir yapılanmadır. Mensupları gerektiğinde silahlı orduya dönüşebilen üniformasız askerlerden oluşur. Çinli göçmenler ve Üretim-İnşaat Kolordusu mensupları Çin'in Doğu Türkistan'daki politik, ekonomik ve sosyal alandaki kontrol ve hâkimiyetini sağlayan ve pekiştiren en önemli güçlerdendir. Çin komünist yönetimi sömürü merkezli ekonomi politikasıyla Doğu Türkistan'ın kaynaklarını sömürmüş ve böylece Uygur Türklerini yoksullaştırmıştır. Ekonomik olarak yoksullaşan Uygurlar doğal olarak eğitim, bilim, sanat ve kültür alanında ilerleme kaydedememişlerdir. Çin yönetiminin Uygurlara yönelik din politikası ateizm merkezlidir. Dinlere, özellikle İslam'a karşı saldırgan tutum buradan kaynaklanmaktadır. Çin komünistleri son dönemlerde İslami terörizmle ilişkilendirmek suretiyle Uygur Türklerini acımasızca bastırma, onların millî kimlik bilincini zayıflatma ve nihai olarak sindirme stratejisi izlemektedir. Eğitim ve kültür politikaları da Uygur Türklerinin zihinsel olarak kuşatılmış, kimliksiz, edilgen, uysal ve makbul vatandaşa dönüştürülmesine yöneliktir. Bütün bunlara bakıldığında Çin'in Uygur politikasının teorik ve pratik boyutu farklı, mahiyette asimilasyon hedefine yönelik koordineli, birbirini destekleyen sistemli uygulamalar olduğu açıkça görülür.

KAYNAKLAR

Adıbelli, Barış, *Doğu Türkistan*, (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2008)

Chen Xu, Chen Jin, "Çin Komünist Partisi'nin Azınlık Milliyetlere Yönelik Çift Dilli Eğitim Politikasının Sincan'daki Uygulanması ve Gelişimi / 中国共产党少数民族双语教育政策在新疆的实践与发展", *Sincan Sosyal Bilimler Formu* / 新疆社科论坛, 2011 / (2), ss. 30-33. https://www.sinoss.net/uploadfile/2011/0812/20110812091759643.pdf (Erişim tarihi: 20.07.2021).

Chou Yang-Sun, "From 'the Two Principless of the People' to the Three Principles of the People – the Key Implication of Xi Jinping's High-profile Commemorating Sun Yat-sen / / 從二民主義到三民主義-習近平高規格紀念孫中山誕辰的關鍵意義", 展望與探索 / *PROSPECT&EXPLORATION*, Cilt 14 /第14卷 Sayı. 12 / 第12 期 Aralık 2016 / 中華民國105 年12 月. https://www.mjib.gov.tw/FileUploads/eBooks/05071a6233bf4dbab4b8162177d93a4b/Section_file/c83fd241f7eb4913a2ab74624ca6fec4.pdf (Erişim tarihi: 20.07.2021).

Chu Hongxia, "Çian Long Döneminde Sincan'a Göçmen Yerleştirme Politikası Üzerine Bir Tahlil Denemesi / 乾隆时期新疆移民落籍政策探析", China's Borderland History and Geography Studies / 中国边疆史地研究, Mart 2016 / 2016年3月, Cilt: 26 / 第26卷, Sayı: 1 /第1期, ss. 20-32. http://www.cssn.cn/kxk/bjx/201712/W020171225609818036756.pdf (Erişim tarihi: 20.07.2021).

Çen Huyşing, "Yang Zengşinniñ Békinmiçilik ve Helkni Nadanlıkta Kalduruş Siyasitiniñ Mahiyeti Toğrisida / Yang Zengşin'in İçe Kapanma ve Halkı Cehalette Bırakma Siyasetinin Mahiyeti Üzerine", *Sincan Daşö İlmiy Jurnili Pelsepe-İtctimaiy Pen Kısmı*, 1988, Sayı.3, ss. 94-110.

Dağcı, Kenan - Mustafa Keskin, Çin'in Doğu Türkistan Politikası ve Azınlık Hakları Bağlamında Hak İhlalleri, Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi, 2013, Sayı: 2, ss. 11-29

Deng Şavhuy, "Sun Congşenniñ Sincanni Eçiş Toğrisidiki Uluğvar Planı / (Sun Yatsen'ın Doğu Türkistan'ı Kalkındırma Hakkındaki Yüce Planı", *Sincan Daşö İlmiy Jurnili Pelsepe-İctimaiy Pen Kısmı,* 1988, Sayı.3, ss. 79-93

Dreyer, June Teufel, *Çin'deki İslam Cemaati,* Çeviri: Doç. Dr. Erkut Göktan, (Orta Doğu Teknik Üniversitesi Asya-Afrika Araştırmaları Grubu, Yayın No. 2, 1984).

Forbes, Andrew D.W., *Doğu Türkistan'daki Harp Beyleri,* Çeviren: Enver Can, (İstanbul: Bayrak Yayımcılık – Matbacılık San. Ve Tic. Ltd. Şti, 1991).

He Donghang, Xie Weimin, "Çin Ulusal Kimliğinin Süreci ve Kısıtlayıcı Faktörler / 中国国家认同的历程与制约因素" . *Marksizm ve Gerçeklik /* 马克思主义与现实， 2012 / 2012年, Sayı: 4 / 第4期, ss. 10-16. http://www.cssn.cn/ddzg/ddzg_zdll/201305/P020131031481224291871.pdf (Erişim tarihi: 20.07.2021).

Howell, Anthony, *Migration and Inequality in Xinjiang: A Survey of Han and Uyghur Migrants in Urumqi*, https://www.researchgate.net/publication/228471180

Huang Cyenhua, *Gomindang Hakimiyitiniñ Sincan Siyasiti ve Uniñ Aķiviti / Milliyetçi Çin Yönetiminin Doğu Türkistan Politikası ve Akıbeti,* Tercime kılğuçı: Ehmet Pasar, (Beijing: Milletler Neşriyatı, 2005).

Huang Renjie, "Sun Yatsen'in Milliyetler Politikasındaki İçe ve Dışa Yönelik İddialar / 論孫中山民族政策中的內外主張" , *Üç Halk İlkesi Dergisi /* 三民主義學報, Sayı. 24 / 第24期, Haziran 2002 / 2002 年6 月, ss. 1-12. http://rportal.lib.ntnu.edu.tw/bitstream/20.500.12235/18217/1/ntnulib_ja_J0101_0024_001.pdf (Erişim tarihi: 20.07.2021).

İnayet, Alimcan, "Mitostrateji Üzerine", *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 2018/12, ss. 40-54.

İnayet, Alimcan, Uygur Tarihi Koşaklarındaki Çince Unsurlar Üzerine, *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi* 2016/8, (https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/319180), ss. 68-79

İslam Ansiklopedisi, Cilt. 41, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2012).

Ji Ping, *Frontier Migration and Ethnic Assimilation A Case of Xinjiang Uyghur Autonomous Region of China*, Doctoral thesis, Brown University, 1990.

Jin Binghao, *Milli Program ve Politika ile İlgili Evraklardan Seçmeler /* 民族纲领政策文献选编 *(*一九二一年七月 - 二 *OO* 五年五月*)*，(Pekin / 北京: Merkezi Minzu Üniversitesi Yayınevi / 中央民族大学出版社, 2006).

Li Hao, "Milliyetçi Çin Döneminde Sincan'daki Çinli Göçmenler Üzerine Bir Tahlil Denemesi / 民国时期新疆汉族移民探析" , *China's Borderland History and Geography Studies /* 中国边疆史地研究， Aralık 2009 / 2009年12月, Cilt 19 /第19卷, Sayı. 4 / 第4期, ss. 126 – 139. http://www.ims.sdu.edu.cn/__local/3/3B/3F/9E40FB4517629A070BCB69D28F3_D731E2B5_5F8ED.pdf (Erişim tarihi: 20.07.2021).

Li Rucung, "Memlikitimiz Yekınkı Yüz Yıldın Buyankı Asasiy Kanunlirida Milli Mesile Toğrısıdıki Belgilimiler Tarihini Tekşürüş / Ülkemizin Son Yüzyıldan Bu Yana Etnik Mesele İle İlgili Maddeler Tarihi Üzerine Bir Araştırma", *Sincan Daşö İlmiy Jurnili Pelsepe-İctimaiy Pen Kısmı,* 1983, Sayı.3, ss. 28-47.

Li Xin, "試論中共對中國民族史的改寫與編撰" , 民族學報 (原邊政研究所年報)， 國立政治大學, 第二十三期， Taibei, 1998, ss. 171-192.

Liao Dawei, "Çin'i Yükseltmek: Sun Yatsen'in Çin Rüyası / 振兴中华: 孙中山的中国梦",http://old.minge.gov.cn/mgzy/canhuilunwen/201512/8dec78b692de4a88a8034c795f9e9c26/files/9d48a00a667649979a4a4f656434cf0f.pdf (Erişim tarihi: 27.07.2021)

Lyu Zişyav (刘志霄), *Uygur Tarihi (Birinci Kısım 2),* (Beyjing: Milletler Neşriyatı, 1987)

Ma Rong "Sincan'daki Milli Eğitimin Gelişimi ve Çift Dilli Eğitim Uygulaması / 新疆民族教育的发展与双语教育的实践，*Peking University Education Review /* 北京大学教育评论， Cilt 6 / 第6卷 , Sayı.2 / 第2 期， Nisan 2008 / 2008 年4月. [Erişim Adresi: http://www.shehui.pku.edu.cn/upload/editor/file/20171123/20171123153402_5740.pdf (Erişim tarihi: 25.07.2021)].

Millward, James A. and Nabijan Tursun, "Political History and Strategies of Control, 1884-1978". *XINJIANG China's Muslim Borderland*. S. Frederick Starr, Editor, (M.E. Sharpe Armonk, New York, London, England, 2004), ss. 63-98

Millward, James A. and Peter C. Perdue, "Political and Cultural History of the Xinjiang through the Late Nineteenth Century", *XINJIANG China's Muslim Borderland*. S. Frederick Starr, Editor, (M.E. Sharpe Armonk, New York, London, England, 2004), ss. 27-62

Na, Szu-Lu (1994). "Milliyetçilik ve Milliyetler İlişkisi / 民族主義與民族關係" , Tayvan: *Ulusal Havacılık Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi,* Sayı. 2, ss. 1-12. http://ir.nou.edu.tw/bitstream/987654321/242/1/S0208-2%E6%B0%91%E6%97%8F%E4%B8%BB%E7%BE%A9%E8%88%87%E6%B0%91%E6%97%8F%E9%97%9C%E4%BF%82%28%E9%82%A3%E6%80%9D%E9%99%B8%29%28%E5%85%A7%E6%96%87%E9%87%8D%E6%96%B0%E6%8E%83%E6%8F%8F%29.pdf (Erişim tarihi: 25.07.2021).

Ou Deng Caoxie, "Çin'deki Sincan Lise Sınıfları" Örneğinden Milliyetler Politikasının İçerik Tahlili / 内地新疆高中班"民族教育政策的内容分析， http://www.shehui.pku.edu.cn/upload/editor/file/20180829/20180829162232_8096.pdf (Erişim tarihi: 25.07.2021).

Rippa, Alessandro, "Re-Writing Mythology in Xinjiang: The Case of the Queen Mother of the West, King Mu and the Kunlun", *The China Journal*, The Australian National University, The University of Chicago Press Journals, Cilt: 71, 2014, ss. 43-64.

Saray, Mehmet, *Doğu Türkistan Tarihi (Başlangıçtan 1878'e Kadar),* (İstanbul: Kitabevi, 1997).

Saray, Mehmet. *Doğu Türkistan Türklerinin Tarihi.* (İstanbul: Aygan Yayıncılık, 2015).

Shi Zhengfeng, "Çin'deki Milliyetçiliği / 中國的民族主義", *Taiwan International Studies Quarterly*, Cilt: 12, Sayı: 2, ss. 41-71, Summer 2016. http://www.tisanet.org/quarterly/12-2-2.pdf (Erişim tarihi: 25.07.2021)

Stanley W. Toops, "The Demography of Xinjiang", XINJIANG China's Muslim Borderland, S. Frederick Starr, Editor, (M.E. Sharpe Armonk, New York, London, Enland, 2004).

Şehidi, Burhan, *Sincandiki 50 Yılım*, (Beyjing: Milletler Neşriyatı, 1999).

Tohti, İlham, *Yolum ve Gayem Uygur Türkleri ve Çin Meselesi*, Derleyen: Hamit Göktürk. (İstanbul: Şira Yayınları, 2015).

Tuna, Amine, *Doğu Türkistan'da Asimilasyon ve Ayrımcılık*, (İstanbul: İHH İnsani Yardım Vakfı, 2012).

Uygur, Feyzullah, *Doğu Türkistan Tarihi (1864-1884),* Yayımlanmamış Doktora Tezi, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Genel Türk Bilim Dalı, İstanbul, 2015).

Wang Ke, "Uluslararası Siyasi Vizyon Bakımından "Xinjiang'ın Eyalet Olması / 国际政治视野下的 [新疆建省]", *21. Yüzyıl Çift Aylık Dergi* / 二十一世紀雙月刊 , Şubat 2007 / 2007年2月, Sayı. 99 / 號 總第九十九期, ss. 40-53 https://www.cuhk.edu.hk/ics/21c/media/articles/c099-200612006.pdf (Erişim tarihi: 25.07.2021)

Wei Cuyi, "An Historical Survey of Modern Uighur Writing Since the 1950s in Xinjiang, China", *Central Asiatic Journal*, Cilt: 37, Sayı: 3/4 (1993), ss. 249-322. https://www.jstor.org/stable/24467845 (Erişim tarihi: 27.07.2021)

Wiemer, Calla, "The Economy of Xinjiang", XINJIANG China's Muslim Borderland, S. Frederick Starr, Editor, (M.E. Sharpe Armonk, New York, London, England, 2004), ss. 163-189.

Wu Qina, *Sincan: Milli Kimlik, Uluslar arası Rekabet ve Çin Devrimi 1944-1962* / 新疆：民族認同、國際競爭與中國革命 *1944 – 1962*, Ulusal Tayvan Üniversitesi Tarih Araştırmaları Merkezi Doktora Tezi / 國臺灣大學史學研究所博士文. Öğrenci No. / 學 號：D86123006, Yayımlanmamış Doktora Tezi, 2006. https://dokumen.pub/1944-1962-nbsped.html (Erişim tarihi: 15.07.2021)

Xiong Fangliang, "Amerikan Taklitçiliğinden" "Krallar Yolunu Sürdürmek": Sun Yatsen Milliyetçiliğinin Kökeni ve Değişimi / 从 "效法美国"到 "继承王道"：孙中山 "国族主义"源起与异变 – Amerikan Modeli" ve Milliyetçi Çin Dönemindeki Milliyetler Politikası 1 / "美国模式"与民国时期的民族政治 (一), Etno-

Sosyoloji Araştırmaları Bülteni / 民族社会学研究通讯, Sayı: 173 / 第173期, 15 Aralık 2014 / 2014年12月15日 http://www.shehui.pku.edu.cn/upload/editor/file/20180820/20180820235335_2003.pdf (Erişim tarihi: 25.07.2021)

Xu Yuqi, *Millet Nezeriyisi ve Milletler Siyasiti Hekkıde Omumiy Bayan*, (Ürümçi: Sincan Helk Neşriyatı, 2003).

Zhang Dajun, *Doğu Türkistan'da Fırtınalı Geçen 70 Yıl* / 新疆風暴七十年, Cilt: 7, (Taipei: Lanze Chubanshe Youxian Gongsi, 1981).

Zhao Zhu-Cheng, "Sincan Uygur Özerk Bölgesi Aşırılığı Giderme Düzenlemelerinden Kıta Çin'in Milliyetler Politikasına Bakış / 從"新疆維吾爾自治區去極端化條例"看大陸民族政策. *PROSPECT&EXPLORATION* / 展望與探索, Cilt: 15 / 第15 卷, Sayı. 6 / 第6 期 Haziran 2017 / 中華民國106 年6 月. https://www.mjib.gov.tw/FileUploads/eBooks/ef79311efc98496181bbfc4da688e28e/Section_file/09152a14b0f64af8aad2c7acc5cc0275.pdf (Erişim tarihi: 19.07.2021)

Zou Zan，Politik Kültür Perspektifinden Sincan'daki Arazı Açmanın Tarihsel Değişimleri ve Üretim-İnşaat Kolordusu Mensuplarının Kimliği / 政治文化视域下的新疆屯垦历史变迁与兵团人身份认同, 浙江学刊, Sayı: 4 / 2015, http://news.cssn.cn/dzyx/dzyx_jxyx/201601/W020160121548385184507.pdf (Erişim tarihi: 19.07.2021)

1997 Sincan Yılnamısı, (Ürümçi: Sincan Helk Neşriyatı, 1998).

İnternet Kaynakları

http://www.stats.gov.cn/tjsj/ndsj/2019/indexch.htmhttp://www.stats.gov.cn/tjsj/ndsj/2019/indexch.htm. (Erişim tarihi: 25. 07. 2021)

http://old.minge.gov.cn/mgzy/canhuilunwen/201512/8dec78b692de4a88a8034c795f9e9c26/files/9d48a00a667649979a4a4f656434cf0f.pdf (Erişim tarihi: 27.07.2021), s.1

https://media.weibo.cn/article?id=2309404132776982011281&jumpfrom=weibocom

http://www.gov.cn/xinwen/2014-10/05/content_2760556.htm (Erişim tarihi: 19.07.2021).

https://www.sohu.com/a/277474135_99986028 **(**Erişim tarihi: 18.07.2021)

https://zh.wikipedia.org/wiki/%E5%9B%BD%E5%AE%B6%E7%BA%A7%E8%B4%AB%E5%9B%B0%E5%8E%BF

http://www.shehui.pku.edu.cn/upload/editor/file/20180829/20180829162232_8096.pdf (Erişim tarihi: 20.07.2021).

https://zh.wikipedia.org/wiki/%E6%96%B0%E7%96%86%E7%8F%AD (Erişim tarihi: 20.07.2021)

http://www.scio.gov.cn/zhzc/8/4/Document/1549957/1549957.htm (Erişim tarihi: 25.07.2021).

http://www.shehui.pku.edu.cn/upload/editor/file/20180829/20180829162232_8096.pdf (Erişim tarihi: 25.07.2021)

http://intl.ce.cn/specials/zxxx/201203/09/t20120309_23143975.shtml (Erişim tarihi: 28.07.2021)

http://ldzl.people.com.cn/dfzlk/front/personProvince3106.htm (Erişim tarihi: 31.07.2021)

III. KISIM

ÇİN'İN BÖLGESEL VE KÜRESEL DIŞ POLİTİKALARI

STRATEJİK BİR KARAR: İTTİFAK OLUŞUMU BAĞLAMINDA ÇİN'İN İTTİFAKSIZLIK POLİTİKASINI ANLAMAK *

Arsenio Castro
Çev. Oktay Küçükdeğirmenci*

Özet

1982'den beri Çin'in ittifaksızlık politikası çoğunlukla iki perspektiften açıklanmaktadır. Birincisi Çin'in kalkınmasına uygun bir çevre yaratma ihtiyacını ifade eden Çin hükümetinin resmî görüşüdür. İkinci bakış açısı ise Çin'in ittifaksızlık politikasının Çin-Sovyet ayrışmasından ve ABD'nin Tayvan sorununu kötü yönetmesinden kaynaklandığını öne sürmektedir. Her iki bakış açısı da açıklamanın bir parçası olsa da Çin'i ittifaksızlık politikası benimsemeye iten jeopolitik faktörleri bir dereceye kadar ihmal etmektelerdir. Dengeleme ve peşine takılma (bandwagoning) davranışları, devletlerin nasıl ve neden ittifak kurduğunu, sürdürdüğünü ve ortadan kaldırdığını açıklamak için kaynaklar olsa da sadece ittifakın ortadan kaldırılması olmadığı için ittifak dışı tercihi açıklayamazlar. Çin'in ittifaksızlık kararını anlamak için bu makale tehditler bağlamında ittifaksızlık politikası üzerine bir hipotez inşa etmektedir. Hipotezimiz, Çin'in bazı tehditlerle karşılaşırken neden dengeleme ve peşine takılma yerine ittifaksızlık politikası uyguladığı konusunda bilgi vermektedir. Bunu yapabilmek için bu makale Çin'in bir tarafa yaslanma kararı, Çin-Sovyet ittifakı, Çin-Sovyet ayrışması, Çin'in üçüncü dünyada ve ABD ile ittifak arayışı ve Çin'in çevrelenme algısını kapsayan daha geniş bir jeopolitik faktörler yelpazesini ele almaktadır. Çin'in ittifaksızlık politikasını ancak tüm bu faktörleri daha geniş bir perspektifte toplayarak açıklayabiliriz. İttifaksızlık politikası, dengeleme ve peşine takılmadan ziyade bir tehditle başa çıkmak için bir alternatif olabilir.

Anahtar Kelimeler: İttifaksızlık Politikası, Çin-Sovyet Ayrışması, Bir Tarafa Yaslanma, Dengeleme, Peşine Takılma

GİRİŞ

Çin Komünist Partisinin (ÇKP) 1982'de düzenlenen 12. Ulusal Kongresi, diğer devletlerle siyasi ilişkilerin yeni yol gösterici ilkelerini belirledi: "bağımsızlık, tam eşitlik, karşılıklı saygı, başkalarının iç işlerini müdahale etmeme."[1] Bu politikaya bağımsız dış politika adı

* Bu makale Oktay Küçükdeğirmenci ve Arsenio Castro Zandamela tarafından yazılan "A Strategic Decision: Understanding China's Non-Alliance Policy In The Context Of Alliance Formation" (Euroasia Journal of Social Sciences & Humanities, Cilt: 8, Sayı: 2, 2021) adlı makaleden çevrilmiştir.

** Çin Shandong Üniversitesi Uluslararası Politika Anabilim Dalı Doktor Adayı

1 Anshan Li, "China and Africa: Policy and Challenges", *China Security* 3, 2007, ss. 69-93, Erişim Adresi: https://www.scirp.org/(S(351jmbntvnsjt1aadkposzje))/reference/ReferencesPapers.aspx?ReferenceID=1105476, (Erişim Tarihi:

verildi. Bunu takiben Çin'in ittifaksızlık politikasının ilk kez Çinli lider Deng Xiaoping'in yabancı bir misafire stratejiden açıkca bahsettiği zaman resmî tanıma kazandığına inanılmaktadır.[2] Bu, bir anlamda 1978'de iktidara gelen Deng Xiaoping'in başlattığı "reform ve dışa açılma" politikasının doğal sonucuydu. Resmî bakış açısına göre ittifaksızlık politikasının nedenleri şu şekildedir: iyi bir küresel çevre Çin'in iç ekonomik ve sosyal kalkınmasına için yararlıyken ittifaksızlık politikasının uluslararasındaki anlaşmazlıkları azaltabilmesi, dünya barışını korumak ve savaş tehditlerini azaltmak, Çin'in egemen bağımsızlığını korumak, diğerleri tarafından yapılan kısıtlamalardan arınmak ve dünya çapında dostluk alışverişinde bulunmak.[3] Resmî görüşün yanı sıra bu yeni politika taslağı, yeni bir küresel gerçekliğin veya Çin Halk Cumhuriyeti'nin (ÇHC) 1980'lerde Sovyet tehlikesini yeniden keşfetmesinin veya Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Başkanı Ronald Reagan'in Tayvan sorununu kötü yönetmesinin bir sonucu olarak yorumlanmıştır. Ancak bu makale; Çin'in resmî görüşü, Çin-Sovyet ayrışması ve Tayvan Sorunu'nun ötesine geçen ittifaksızlık politikasının jeopolitik bir açıklamasını sunmaktadır. Bu konuya Çin'in resmî anlatısının ötesinde yaklaşan başka araştırmalar olmasına rağmen bazı teorik sınırlamalarla karşılaşmaktalardır. İttifak oluşumu teorisi, Çin'in Sovyetler Birliği ile ittifakını, Çin ile Sovyetler birliği arasındaki ayrışmayı, Çin'in ABD ile ittifak arayışını açıklayabilir ancak Çin'in ittifaksızlık kararını tamamen açıklayamaz. Bu noktada Çin'in ittifaksızlık politikasını ele alan diğer araştırmaların sınırlamaları ortaya çıkmaktadır. İttifaksızlık politikası ittifak oluşumu teorisi içinde yer alsa da diğer çalışmalar dolaylı şekilde Çin-Sovyet ayrışmasının Çin'in ittifaksızlık politikasının nedeni olduğunu öne sürdüğü için bir ittifakı ortadan kaldırmanın sonucundan daha fazlasıdır. İttifaksızlık politikasının bu makalede keşfetmeyi hedeflediğimiz belirli bir hipotezi vardır.

Bu kapsamda Çin'in ittifaksızlık politikasını ele almak için öncelikle ittifak oluşumu teorisini inceliyoruz. İttifak oluşumu teorisini, devletlerin neden ittifak kurduğunu, sürdürdüğünü ve sona erdirdiğini açıklamanın yanı sıra tehditler bağlamında hangi koşullarda ittifak oluşturmadıklarını açıklaması gerektiğine dikkat çekiyoruz. Bu nedenle hipotezimizi ittifaksızlık politikası üzerine inşa ediyoruz. Büyük güçler dünyasında rakiplerle karşılaşırken, dengeleme ve peşine takılma stratejilerinin yerine ittifaksızlık politikası kararının alternatif bir seçenek olduğunu varsayıyoruz. İttifaksızlık politikası üç

20 Aralık 2020); Correa Vieira Victor Carneiro "From Third World Theory to Belt and Road Initiative: International Aid as a Chinese Foreign Policy Tool", *Contexto Internacional*, Cilt: 41, Sayı: 3, 2019, ss. 529-551, Erişim Adresi:https://www.researchgate.net/publication/337725998_From_Third_World_Theory_to_Belt_and_Road_Initiative_International_Aid_as_a_Chinese_Foreign_Policy_Tool, (Erişim Tarihi: 2 Ocak 2021).

2 Liu Ruonan ve Liu Feng, "To Ally or Not to Ally: Debatıng China's Non-Alliance Strategy in the 21st Century", *Griffith Asia Institute,* Working Paper Series, Sayı: 2, 2016, ss. 1-2, Erişim Adresi: https://www.taylorfrancis.com/chapters/edit/10.4324/9780429029738-6/ally-ally-debating-china-non-alliance-strategy-twenty-first-century-liu-ruonan-liu-feng, (Erişim Tarihi: 21 Aralık 2020).

3 Maria Barbal Campayo, "China's Non-Alliance Strategy: Facing the XXI Century", *African Journal of Politiçal Science and International Relations,* Cilt: 10, Sayı: 8, 2016, ss. 105-110, Erişim Adresi: https://academicjournals.org/journal/AJPSIR/article-full-text-pdf/9864FFE60225, (Erişim Tarihi: 20 Aralık 2020).

koşuldan kaynaklanır: (i) İttifaksızlık, doğrudan rakiplerle ittifaka girmekten daha fazla arzu edilir, bu nedenle dış dengeleme bir tehditle yüzleşmek ve peşine takılma uygun bir seçenek olmadığında o zaman büyük güçler, yumuşama (détente) stratejisini seçerler. (ii) ittifaksızlık politikası potansiyel rakipleri dengelemek için ittifakı güçlendirenbilecek küçük devletler arasında güvenilir müttefikler bulmanın imkânsızlığından kaynaklanabilir. (iii) İttifaksızlık politikası serbest bir stratejik çevrede uygundur. Bu durumda bir devlet, tehdit edilen egemenliğini yerine getiremez. Bu şu demektir: Büyük güçler arasında hiçbiri birbirini yakın bir tehdit olarak görmediğinde, iki rakip bir diğerini hedef alan herhangi bir ittifak olmadan kendilerini koruyabilirler. Tüm bu koşullar, bu makalenin daha geniş bir yelpazedeki jeopolitik faktörleri inceleyerek gösterdiği gibi Çin bir ittifaksızlık politikası takip etmeye karar verdiğinde bir araya geldi. Bu, Çin'in egemenliğini risk altında algılamazken Çin'in ittifaksızlık politikasının, bölge çapında Çin'in iç ve dış çıkarlarına uygun şekilde eşleşen uygun müttefiklerin eksikliğinden ve o zamanki süpergüçler tarafından dayatılan kuşatmadan kaynaklanmaktadır.

Makale, bir ittifaksızlık politikası benimsemeden önce kuruluşundan beri ÇHC'nin müttefikler bulmaya istekli olduğuna dair tutarlı kanıtlar sunmaktadır. İlk ve doğal olarak Sovyetler Birliği ile bir ittifak kurmuştur. Ancak birçok anlaşmazlıktan dolayı bu ittifak 1960'lara gelindiğinde dağılmıştır. Çin-Sovyet ayrışması nedeniyle Çin yeni ittifaklar aramaya önem vermiştir. Çin, sömürge rejimleri altında ulusal kurtuluş mücadelesini kazanmaya çalışan ulusal hareketleri destekleyerek üçüncü dünya ülkelerine yakınlaşmaya çalışmış ve Batı ile yakın ilişki içinde olan bağımsız üçüncü dünya hükûmetlerini devirmek istemiştir.[4] Ancak Çin, her iki süper güç ABD ve Sovyetler Birliği'ne karşı üçüncü dünyada herhangi bir koalisyon oluşturamamıştır.[5] Çin-Sovyet ayrılığı, ülkenin kuzeyindeki sınırda Pasifik'in diğer tarafına kıyasla giderek daha fazla yakın bir tehlike hissi yaratmıştır. Bu nedenle iki süper güçle karşı karşıya kalma kapasitesi olmayan Pekin, mümkün olduğunca Sovyetler Birliği'ni caydırmak için ABD'yi oynamaya karar vermiştir. Bu ölçüde, 1970'lerin başında Çin-ABD ilişkisi dramatik bir şekilde düzelmiş ve iki devlet "zımni müttefik" olmuştur. Bununla birlikte Çin-ABD ilişkisi herhangi bir resmî ittifaka ulaşmamıştır çünkü aralarında hâlâ çıkar çatışması vardı. Sovyetler Birliği, Üçüncü Dünya ülkeleri ve ABD ile ittifak olmaksızın Çin Doğu Asya ve Asya Pasifik'teki ülkelerle ittifak yapabilir miydi? Ancak Sovyetler Birliği ve ABD'nin bu bölgelere yönelik ittifak politikası Çin'de bir kuşatılma duygusu yarattı. Uygun müttefiklerin olmaması ve kuşatma duygusu nedeniyle Pekin stratejik bir karar olarak ittifaksızlık politikasını benimsedi.

Bu makale, olası ittifaklara bağlı kısıtlamaları uzun vadeli ve daha geniş bir pers-

4 Zhou Yi, "Less Revolution, More Realpolitik China's Foreign Policy in the Early and Middle 1970s", *Woodrow Wilson International Center for Scholars*, Report 93, 2020, Erişim Adresi: https://www.wilsoncenter.org/publication/less-revolution-more-realpolitik-chinas-foreign-policy-early-and-middle-1970s, (Erişim Tarihi: 1 Ocak 2021).

5 Yafeng Xia, "The Cold War and Chinese Foreign Policy", *E-International Relations*, 2008, ss. 1-4, Erişim Adresi: https://www.e-ir.info/2008/07/16/the-cold-war-and-china/, (Erişim Tarihi: 5 Ocak 2021).

pektifte yakalayarak ve Sovyetler Birliği ile ABD'nin Doğu Asya ve Asya Pasifik'teki ittifak politikasını bağlam içine koyarak, ittifak yapmaya bir alternatif olarak ittifaksızlık politikası üzerine hipotezimizi teyit eden Çin'in ittifaksızlık politikasını jeopolitik olarak açıklayan tutarlı ve açık bir argüman inşa etmektedir. Bu çalışma, yalnızca Soğuk Savaş sırasında ittifaklar oyununda Çin'in seçeneklerinin veya eksikliğinin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olduğu için değil, aynı zamanda ittifaksızlık politikasını ampirik olarak araştırdığı için de önemlidir. Makale giriş ve sonuç bölümleri dışında dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, ittifak oluşumunu ve esas olarak ittifaksızlık politikasını anlamaya temel oluşturacak şekilde ittifak oluşumuna teorik bir yaklaşım getirmektedir. Bu amaçla dengeleme ve peşine takılma stratejileri, rüşvet ve sızma gibi bazı kavramlardan yararlanıyoruz. Bu kavramlar, devletlerin ittifakları ne zaman oluşturduğunu, devam ettirdiğini ve sona erdirdiğini anlamaya yardımcı olmaktadır. Yine de ittifaksızlık politikasını bir ittifakı ortadan kaldırmanın sonucu olarak görmediğimizden, ittifaksızlık politikasını anlayabilmek için ittifak oluşumu teorisine bir hipotez eklememiz gerekiyordu. İttifaksızlık politikası üzerine hipotezimiz, Çin'in ittifaksızlık politikasını düzgün bir şekilde anlamak için çok önemlidir. İkinci bölüm, Soğuk Savaş'ın ilk yıllarında bir tarafa yaslanma politikasına karar verdiğinden Çin'in ittifak arayışı konusunda bize bilgi vermektedir. Çin'in bir tarafa yaslanma kararını değerlendirmekte ve ayrışmaya kadar Çin-Sovyet ittifakının nedenlerini ve evrimini sunmaktadır. Üçüncü bölüm, Çin-Sovyet ayrışmasından sonra Çin'in yeni ittifak arayışlarını analiz etmektedir. Bu bağlamda Çin'in Üçüncü Dünya politikasına ve Çin-ABD yakınlaşmasına odaklanıyoruz. Dördüncü bölüm hem çevresindeki süper güçler tarafından Çin'e dayatılan kuşatmayı hem de Çin'in herhangi bir ülkeyle ittifaka girmeme kararı üzerindeki sonuçlarını araştırmaktadır. Son bölüm, başlıca bulguları kısaca özetlemek için içeriğin nihai bir değerlendirmesini yapmaktadır.

TEORİK YAKLAŞIM: İTTİFAK OLUŞUMU VE İTTİFAKSIZLIK SEÇENEĞİ

Devletlerin, esas olarak büyük güçler arasındaki ilişki söz konusu olduğunda nasıl ve neden uluslararası ilişkilerde ittifaklar oluşturduğu, sürdürdüğü ve ortadan kaldırdığını açıklayan etkileyici bir anlatım vardır. Bununla birlikte büyük güçlerin ittifaksızlık politikasıyla ilgili sınırlı bir literatür bulunmaktadır. İttifak oluşumuna ilişkin teorik yaklaşımı gözden geçirerek Çin'in ittifaksızlık politikasını benimsemesinden önce ittifak arayışını açıklamayı amaçlıyor ancak her şeyden önce Çin'in ittifaksızlık politikasını daha iyi anlamak için fikir edinmek istiyoruz. Bu araştırmada Çin'in ittifak ve müttefik arayışının bir değerlendirmesini yapmak için toplam güç, yakınlık, saldırgan yetenek ve saldırgan niyetlere ek olarak dengeleme ve peşine takılma stratejilerini kullanacağız.[6] Ayrıca ittifak

6 Stephen M. Walt, "Alliance Formation and the Balance of World Power", *International Security,* Cilt: 9, Sayı: 4, 1985,

oluşumu araçları olarak uluslararası rüşvet ve nüfuzdan yararlanıyoruz. Bu yaklaşımları seçmemizin nedeni, ulusun güçlü veya tehditkâr bir devletle karşı karşıya kaldığında ya onlara karşı denge kurmaları ya da onlarla birlikte hareket etmeleri gerektigi için[7] ve bir ittifak oluştururken devletlerin toplam güç, yakınlık, saldırgan yetenek ve saldırgan niyetleri dikkate alması gerektiği içindir. Rüşvet ve nüfuz ittifak yaparken kullanılabilecek önemli araçlardır. Tüm bu kavramlar ittifak oluşumuyla ilgili hipotezi oluşturduğundan ittifak oluşumu teorisine bazı eklemeler gerektiren Çin'in ittifaksızlık politikasını keşfetmek için bir hipotez sunuyoruz. İttifaksızlık kararı, bir ittifakı ortadan kaldırmaktan daha fazlasıdır ve daha geniş bir koşullar dizisini içerir.

DENGELEME VE PEŞİNE TAKILMA

Ulusların daha güçlü güçlerin tahakkümünden kaçınmak için ittifaklara katıldığı önerisi, geleneksel güç dengesi teorisinin temelinde yatmaktadır. Bu hipotez, devletlerin üstün kaynaklarının varlığına ciddi bir tehdit yaratabilecek devletler veya devletler koalisyonundan kendilerini korumak için ittifaklarda yer aldığını söylemektedir. Böylece devletler iki nedenden dolayı dengelemeyi tercih ederler.[8] Her şeyden önce devletler, potansiyel bir hegemonun çok güçlü olmadan önce domine etmesini engellemeyi başaramazlarsa varlıklarını ve hayatta kalmalarını tehlikeye atabilirler. Dominant güçle ittifak yapmak "kişinin onun sürekli cömertliğine güven duyması" anlamına gelir.[9] Bu nedenle daha uygun strateji domine edebileceklerin hâkimiyetinden kaçınmak için diğerlerini domine edemeyecek olanlarla bir ittifak kurmaktır. İkincisi, daha zayıf tarafla ittifak yeni üyenin etkisini artırır çünkü zayıf taraf genellikle daha fazla yardıma ve desteğe ihtiyaç duyar. Buna karşılık daha güçlü tarafla ittifak, yeni üyenin etkisini azaltır çünkü koalisyona nispeten küçük ve daha az katkı sağlar ve onu yeni müttefikinin tercihlerine karşı savunmasız bırakır. Bu nedenle zayıf tarafla birleşmek daha çok tercih edilen bir seçenektir.[10]

Peşine takılmaya gelince iki farklı saik peşine takılma stratejisinin arkasındaki nedenler olarak sayılabilir. Birincisi, devletler bir yatıştırma stratejisi olarak peşine takılma stratejisini seçebilirler çünkü tehditkâr bir devlete veya koalisyona katılarak, peşine takılan taraf kendisi üzerine bir saldırıyı başka bir tarafa yönlendirip sakınmayı umabilir. İkincisi, bir savaş durumunda bir ulus, zaferin ganimetlerini paylaşmak için egemen tarafla ittifak yapabilir. İlki için peşine takılma potansiyel bir tehdit durumunda bağımsız-

ss. 3-43, Erişim Adresi: https://www.jstor.org/stable/2538540, (Erişim Tarihi: 30 Aralık 2020).

7 Kenneth N Waltz. *Theory of Internatıonal Politics*, (Illinois: Waveland Press, 1979), s. 127.

8 Gulick V. Edward, *Europe's Classical Balance of Power*, (New York: W. W. Norton and Company, 1967), s. 62.

9 Edward, *Europe's Classical Balance of Power*, s. 62.

10 Waltz. *Theory of Internatıonal Politics*, s. 127.

lığı sürdürmenin bir yolu olarak savunma amaçlı iken ikincisi için peşine takılma alan elde etmek için saldırgan amaçlara sahiptir. Yukarıda görüldüğü gibi dengeleme ve peşine takılma stratejileri ulusların ittifaklarını nasıl yaptıkları ve seçtikleri konusunda farklı öngörüler ve açıklamalar getirmektedir.[11]

Toplam güç, nüfus, ednüstriyel ve askerî yetenek, teknolojik yetenek gibi bazı bileşenlerle ölçülür. Bu nedenle bir ulusun toplam kaynakları ne kadar büyükse diğer devletlere karşı oluşturabileceği potansiyel tehdit de o kadar büyük olur.[12] Yakın güç, daha uzak olandan daha fazla tehlike yaratır çünkü güç yansıtma yeteneği mesafeyle birlikte azalır. Devletlerin yakın gücün oluşturduğu tehditlere yanıt olarak ittifak yapmaları muhtemeldir. Yakın tehditler, dengeleme veya peşine takılma ile sonuçlanabilir.[13] Saldırı gücü, büyük saldırgan askerî yeteneklere sahip olan ulusların, ittifak yapması, zayıf ve sadece savunmaya yetenekli olanlardan daha fazla muhtemeldir. Bu tür yeteneklerin yaratacağı yakın tehlike, ulusların başkalarıyla birleşerek dengeleme yolunu açabilir. Ancak öte yandan saldırı gücünün hızlı bir fethe izin vermesi durumunda zayıf devletler direnmekte çok az umut bulabilirler. Bu nedenle dengeleme akıllıca bir seçim olamaz çünkü müttefikler yeterince hızlı bir şekilde yardım sağlayamayabilirler. Büyük saldırı yeteneklerine sahip olan devletlerle sınırı olan devletler peşine takılma stratejisine zorlanabilir çünkü dengeleyici ittifaklar mümkün değildir.[14] Saldırgan niyetler, saldırgan görünen devletlerin başkalarını kendisine karşı dengelemeye teşvik edebileceğine işaret eder. İttifak ve ittifak tercihlerinde devletin algıladığı niyetler önemli rol oynamaktadır. Saldırganın niyetleri değişmemiş gibi göründüğünde başkalarıyla denge kurmak kurban olmaktan kurtulmanın en iyi yolu olur. Genel olarak bir devlet ne kadar saldırgan ve yayılmacı görünürse karşıt bir koalisyonu kışkırtması o kadar olasıdır.[15]

RÜŞVET VE NÜFUZ

Bu hipotez, ekonomik ve askeri yardımın sağlanmasının, kişinin kendi olumlu niyetlerini göstererek ve bir şükran duygusuna yol açarak veya alıcının bağışçıya bağlı olacağı için etkili ittifakla yapabileceğini öne sürmektedir. Hipotez, çoğu ekonomik ve askerî yardımın merkezinde yer alır.[16] Bu nedenle ittifakın ana nedeni veya güçlü bir etki yolu oldukları sonucuna varmak biraz yanlıştır. Yardımın müttefikler yarattığı görüşü, ekonomik ve askeri yardımın yalnızca tedarikçi ve alıcının menfaatine olduğunu düşündüğü

11 Walt, "Alliance Formation and the Balance of World Power", ss. 3-43.

12 Walter Lippmann, *The Cold War: A study in U.S. Foreign Policy*, (New York: Harper Brothers, 1947).

13 Kennedy, Paul. M., *The Rise of the Anglo-German Antagonism*, (London: Allen and Unwin, 1980), s. 421.

14 Walt, "Alliance Formation and the Balance of World Power", ss. 3-43.

15 Walt, "Alliance Formation and the Balance of World Power", ss. 3-43

16 Walt, "Alliance Formation and the Balance of World Power", ss. 3-43.

zaman teklif edildiği ve kabul edildiği gercegini göz ardı eder. Bu, yardım teklifinde bulunmanın veya kabul etmenin ayrı yeteneklere sahip devletlerin ortak bir tehlikeye yanıt verebileceği araçlardan yalnızca biri olduğu anlamına gelir. Bu nedenle büyük bir yardım programı aslında uyumun sonucudur, nedeni değildir.[17] Bununla birlikte rüşvetin tedarikçilere etkili siyasi kaldıraç sağlayıp sağlamadığı her zaman kesin değildir. Bu birkaç nedenle açıklanabilir. İlk olarak tedarikçinin tek kaynak veya ekonomik ve askeri yardım olmaması durumunda alıcı başka bir yerden temin edebileceğinden kaldıraç sınırlı olacaktır. Yardım sağlama yeteneğine sahip iki süper güçle müşteri devletler, çıkarlarına hizmet edilmedikçe tedarikçileri değiştirmekle tehdit edebilir. İkincisi, alıcılar genellikle tedarikçilerden daha zayıf oldukları ve daha fazla riske sahip oldukları için daha sıkı pazarlık yapabilirler. Ayrıca tedarikçiler, müttefiklerini zayıf birakabileceğini düşünürlerse tedarikleri durdurmak konusunda isteksiz olacaklardır. Bu onların baskı gücünu kısıtlar.[18] Üçüncüsü, alıcının bağışçı için önemi, yardımın miktarını belirler. Yine de alıcı çok önemliyse bağışçı muhtemelen ona ciddi şekilde baskı yapmak konusunda daha isteksiz olacaktır. Müşteri, çıkarlarına hizmet edilmediğini düşünürse patron zaten büyük ölçüde yatırım yapmış olmasına rağmen yeniden gruplaşma tehditleri daha etkili olacaktır. Müşterinin yeniden hizaya girmeye karar vermesi veya bir yenilgiye uğraması durumunda patronun prestiji muhtemelen zarar görecektir. Dolayısıyla bir tedarikçinin hükümleri sınırlayarak itaati zorlama yeteneği daha da azalır. Son olarak yardım tedariği, alıcının konumunu güçlendirdiği ve hamisinin isteklerinin peşinden gitme ihtiyacını azalttığı için kendi kendine yenilgiye uğrayabilir.[19]

Nüfuz konusu politik nüfuzun etkileriyle doğrudan ilgilidir, farklı şekillerde olabilir: 1) Bağlılıkları bölünmüş kamu görevlileri konumlarını bir devleti diğerine yaklaştırmak için kullanabilirler, 2) potansiyel bir müttefikle ilgili politika kararlarını ve kamu algılarını değiştirmek için lobicilik örgütleri kullanabilir veya 3) elit ve kitle tutumlarını yönlendirmek için dış propagandayı kullanabilir. Hipotez, bu dolaylı araçlar aracılığıyla yabancı hükûmetleri manipule ederek ittifakların kolayca oluşturulabileceğini tahmin ediyor. Bu nedenle kritik etkiye sahipse hangi durumarda nüfuzun sınırlı olduğunu belirtmek gerekir. Birincisi, elitlerin yabancı fikirlere daha yatkın olduğu açık topluluklarda başarılı olma olasılığı daha yüksektir. İkincisi, nüfuz girişimi hedef devlet tarafından gayrimeşru veya yıkıcı olarak görülürse etkisini artırmak isteyen devletten uzak durarak tepki vermesi muhtemeldir ve sonuç olarak nüfuz ters tepebilir. Bu olasılık, nüfuz etme yoluyla ittifakı teşvik etme çabalarının tehdit veya tehlikeli görünmesi için iki taraf için hizalanmaya yönelik güçlü teşvikler olduğunda nüfuzun en güvenli yol olabileceğini göstermektedir.[20]

17 William. H. McNeill, *America, Britain and Russia: Their Cooperation and Conflict, 1941-1946*, (London: Oxford University Press, 1953), ss. 137-155.

18 Walt, "Alliance Formation and the Balance of World Power", ss. 3-43.

19 Kissenger, Henry, *Years of Upheaval*, (Boston: Little Brown, 1981), s. 468.

20 Walt, "Alliance Formation and the Balance of World Power", ss. 3-43.

Sonuç olarak dış yardımda olduğu gibi büyük bir askeri veya eğitimsel eğitim programı, iyi ilişkilerin bir sonucudur ancak bazen bağımsız bir nedendir. Nüfuzun bir ittifaka katkıda bulunduğu durumlarda kampanyanın daha az pratik olmadığı ve ilgili hedeflerin mesajı olumlu görme eğiliminde olması için araçların meşru olduğu ve uyum için somut teşviklerin bunlunduğu yerler olacaktır. Dolayısıyla bu, nüfuzun hizalama için mevcut kaldıraçları güçlendirmekten daha fazlasını yapmasının muhtemel olmadığı anlamına gelir. Genel olarak nüfuz bir ittifakı koruyabilir veya yükseltebilir ancak bazen kendi kendine yeni bir ittifak yaratır. Nüfuz ancak hedef ulusun merkezî otoritesi çok zayıf olduğunda çok etkili olabilir.[21]

İTTİFAKSIZLIK SEÇENEĞİ

Walt'a göre "devletler, tehditlere karşı onlarla birlikte hareket etmektense onları dengelemek için ittifaklar kurarlar."[22] Dolayısıyla Çin'in Sovyetler Birliği ile ittifakını ve Üçüncü Dünya'da ve biraz sonra detaylı olarak göstereceğimiz Walt'un öngörüsüne düşen ABD ile ittifak arayışını, dengeleme stratejisi en iyi açıklayabilse de Çin'in ittifaksızlık politikasını ne dengeleme ne de peşine takılma stratejileri açıklayabilir. İttifak tehdide bir tepki olsa da[23] hizalanmama tehdidin yokluğu anlamına gelmez. Tehditlerle başa çıkmak için başka bir seçenek olabilir. Bu seçenek, diğer rakip alternatiflerle aynı ilgiyi hak etmemiştir. Bu çalışmanın amacına yönelik olarak ittifaklara yol açan tehdide tepki olarak dengelemek ve peşine takılma yerine ittifaksızlık politikasının bir alternatif olduğu hipotezimizdir. Büyük gücün ittifaksızlık kararı üç koşuldan ileri gelir: (i) Bir rakiple hizaya girmektense ittifak kurmamak tercih edilir, bu nedenle dış dengeleme bir tehditle yüzleşmek ve peşine takılma uygun bir seçenek olmadığında bunun yerine büyük güç yumuşama stratejisini seçebilir. Yumuşama, her iki tarafın da yararlandığı kabaca eşit tavizleri içerir.[24] (ii) İttifaksızlık politikası, potansiyel bir rakibi dengelemek için ittifakı güçlendirebilecek küçük devletler arasında güvenilir müttefikler bulmanın imkansızlığından kaynaklanabilir. (iii) İttifaksızlık politikası serbest bir stratejik ortamda kullanılır. Bu, büyük güçler arasında hiçbiri birbirini yakın bir tehdit olarak görmediğinde, iki rakip ittifak olmadan kendilerini koruyabilecekleri anlamına gelir. Bu durumda bir devlet egemenliğinin tehdit edildiğini görmez. Bu üç koşul bir araya geldiğinde bir büyük gücün ittifaksızlık politikası izlediğini görebiliriz. Bu hipotez, Çin'in ittifaksızlık politikasını doğru bir şekilde açıklamaktadır. ÇHC kurulduğunda egemenliğini baltalayabilecegi için ittifaksızlık politikası uygulayamamıştır. 1980'lerde olduğu gibi o dönemde ittifaksızlık politikasının koşulları oluşma-

21 Walt, "Alliance Formation and the Balance of World Power", ss. 3-43.

22 Stephan M. Walt, *Origins of Alliances*, (Ithaca: Cornell University Press, 2013), s. 33

23 Walt, *Origins of Alliances*, s. 4

24 Walt, *Origins of Alliances*, s. 282.

mıştı. Zaman içinde ittifaksızlık kararı üzerine hipotezimizi destekleyebilecek daha fazla veri bulmak için çok derin bir araştırma yapmamış olsak da ya dengeleme ya da peşine takılma kaynaklanan ittifakın hipotezimizi doğruladığı sonucunu buluyoruz. Bu hipotez, bir tehditle başa çıkmanın bir yolu olarak dengeleme ve peşine takılma stratejilerine alternatif olarak ittifaksızlık politikasını keşfetmekten yoksun olan ittifak oluşumu teorisini somutlaştırmaya yardımcı olur. İttifak oluşumu, bir tehditle başa çıkmanın bir yolu olarak ittifak oluşumunun nedenlerini açıklamanın ötesinde devletlerin ittifak kurmadan bir tehditle hangi koşullarda baş edebileceğini açıklamak zorundadır. Bu makale, bunu yapmak için bir ilk girişimdir. İttifaksızlık kararının büyük riski, herhangi bir destek olmaksızın saldırıya uğrama ihtimalidir. Churchill'in sözleriyle "Müttefiklerle savaşmaktan daha kötü bir şey vardır ve o da onlarsız savaşmaktır".[25] Bu riskin olasılığı, kuruluşunun ilk yıllarında Çin'in ittifak arayışına yön verdi. İttifaksızlık politikası izlemenin en büyük ödülü, rakiplerin kendi hedefiniz olarak ittifaklar kurmasını engellemektir. Nihayetinde 1980'lere gelindiğinde Çin'in bu olasılıktan faydalanması bekleniyordu. İttifak oluşumunun savaşa meğilli olup olmadığı hâlâ açık bir tartışmadır.

ÇİN'İN BİR TARAFA YASLANMA POLİTİKASI VE OLUŞUMUNDAN AYRIMINA ÇİN-SOVYET İTTİFAKI

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) ile ABD arasındaki Soğuk Savaş'ın başlamasından sonra Çin iç savaşı patlak verdi. ABD ÇKP liderliğini, birkaç yıldır benimsedikleri görüşlerini değiştirmeye zorladı ve Çinli komünistler "ara bölge" (intermediary zone) adlı yeni bir kavramı 1946'da ileri sürdüler. Kavram geniş kapsamlı bir anlama sahipti ve önemliydi. Kavrama göre ABD ve SSCB arasındaki rekabet ve çatışma Çin'in siyasi durumunu etkilemeyecektir. Bu nedenle Moskova'nın "iki blok" teorisini öne çıkardığı Eylül 1947'den sonra ÇKP liderliğinin zihninde ara bölge kavramı terk edilmeye başlandı. 1940'ların sonunda Çinli bir devrimci ve teorisyen olan Liu Shaoqi, şu anda iki blok arasında tarafsız kalmanın mümkün olmadığını söyleyen bir makale yayımladı. Sovyetler Birliği ile ittifakı, Çin için "devrim ile karşı devrim ve ilerleme ile gerileme arasında bir sınır çizgisi" olarak gördü.[26] Bunun üzerine ÇKP liderleri, İkinci Dünya Savaşı sonrası dünyanın süper güçler arasında iki kampa bölündüğünü, bir kampın başında SSCB ve diğerinin başında ABD'nin olduğunu fark ettiler. Dış politikalarını oluşturmaya başladılar. Soğuk Savaş, Sovyet-Amerikan çatışmasının gelişmesiyle

25 Mansoor, Peter R. ve Murray, Williamson, *Grande Strategies and Military Alliances,* (Cambridge: Cambridge University Press, 2016), s. 16.

26 Niu Jun, "The Transformation of Chinese Foreign Policy and Its Impact on East Asia: International Patterns in the 1950s", *Slavic Research Center*, Sayı 9, 2012, ss. 81-97, Erişim Adfresi: https://src-h.slav.hokudai.ac.jp/rp/publications/no09/contents.html, (Erişim Tarihi: 10 Ocak 2021).

tırmanıyordu. ÇKP, Sovyetler Birliği ile bir ittifak arayışındaydı.[27] Başkan Mao 1 Temmuz 1949'da ÇKP'nin yirmi sekizinci kuruluş yıl dönümü vesilesiyle konuşurken kendi yazdığı "Halkların Demokratik Diktatörlüğü Üzerine" başlıklı makaleyi okudu. "Sun-Yat Sen'in kırk yıllık tecrübesi ve Komünist Partinin yirmi sekiz yıllık tecrübesi bize bir tarafa yaslanmayı öğretti ve bizler, zaferi kazanmak ve onu pekiştirmek için sosyalizme yaslanmamız gerektiğine kesinlikle ikna olduğumuza inanıyoruz." dedi.[28]

Başkan Mao'nun "Bir tarafa yaslanın." ifadesinin savaş sonrası uluslararası yapı bağlamında ele alması anlaşılabilir. Mao'nun kararının arkasındaki sebep, ÇKP'nin Sovyetler Birliği ile ittifak yapmak zorunda olması ve iki kampa bölünmüş uluslararası yapıda başka seçeneği olmamasıydı. ÇKP, Amerika'nın Çin'in ulusal güvenliğine yönelik tehditlerini bir tarafa yaslanmak için önemli bir faktör olarak değerlendirdi. Mao ve ÇKP liderliği, Sovyetler Birliği ile bir ittifakın Çin'i Amerikan tehditleriyle yüzleşmek için daha güçlü bir konuma getireceğini umdu.[29] Sovyetler Birliği ile ittifak kurmaya karar veren ÇKP, Batılı ulusların, özellikle de ABD'nin tanınmaması ilkesini izledi.[30] Dahası Çin'in iç siyaseti, ÇKP'nin "bir tarafa yaslanma" politikasında önemli bir rol oynadı. Şöyle ki Mao, içeride Komünist Devrim'i teşvik etmek için bir tarafa yaslanmanın Çin dış politikası için esas olduğunu gördü. Çin'in sosyalist Çin'in geleceğinin nasıl olacağını Çin halkına göstermek ve kavramasını sağlamak için sosyalist başarıların bir örneği olarak Sovyetler Birliği'ne ihtiyacı vardı. Sonuç olarak Sovyetler Birliği'ni savunmak ve ulustan bunu öğrenmesini istemek, 1 Ekim 1949'da ÇHC'nin kurulmasından sonra ÇKP için bir öncelikti.[31]

ÇHC'ni kuran Başkan Mao Zedong, Şubat 1950'de Sovyetler Birliği ile bir anlaşma müzakere etmek üzere Moskova'yı ziyaret etti ve bu ziyaret, 14 Şubat 1950'de önümüzdeki otuz yıl boyunca Çin-Sovyet Dostluk, ittifak ve Karşılıklı Yardım Antlaşması ile sonuçlandı. Anlaşmaya göre Çin, Dış Moğolistan üzerindeki egemenliğini geri getirmedi ve Sovyetler Birliği'ne hem Mançurya hem de Sincan'da geçici askeri ve ekonomik haklar verdi. Bunun karşılığında Sovyetler Birliği, Çin'e askeri destek, silah ve büyük miktarda ekonomik ve teknolojik destek sağladı.[32] Sovyet tarafı, Dalian, Changchun Demiryolu,

27 Chen Jian, "The Sino-Sovyet Alliance and China's Entry into The Korean War", *Woodrow Wilson International Center for Scholars*, Working Paper Sayı: 1, 1992, ss.5-36, Erişim Adresi: https://www.wilsoncenter.org/publication/the-sino-soviet-alliance-and-chinas-entry-the-korean-war, (Erişim Tarihi: 28 Aralık 2020).

28 De Theodore Bary ve Richard Lufrano, *Sources of Chinese Tradition: From 1600 Through the Twentieth Century,* (New York: Colombia University Press, 2000).

29 Jun, "The Transformation of Chinese Foreign Policy and Its Impact on East Asia: International Patterns in the 1950s", ss. 81-97,

30 Jian "The Sino-Sovyet Alliance and China's Entry into The Korean War", ss. 5-36.

31 Yu Minling, "Learning from the Sovyet Union: CPC propaganda and its effects", *Parallel History Project on NATO and the Warsaw Pact,* 2005, ss. 1-10, Erişim Adresi: https://www.php.isn.ethz.ch/lory1.ethz.ch/publications/areastudies/documents/sinosov/Minling.pdf, (Erişim Tarihi: 2 Ocak 2021).

32 Soren Urbansky, "A Very Orderly Friendship: The Sino-Soviet Border Under the Alliance Regime, 1950-1960", *German Historical Institute*, 2015, ss. 35-52, Erişim Adresi: https://www.researchgate.net/publication/273205445_A_Very_Orderly_Friendship_The_Sino-Soviet_Border_under_the_Alliance_Regime_1950-1960, (Erişim Tarihi: 8 Ocak 2021); Andrej Iliev, ve Drage Petreski, "USSR-China Relations in the Cold and Post-Cold War Era", *Wulfenia Journal*, Cilt.22,

Arthur Limanı'ndaki Sovyet hükûmetine ait ve kontrolü altındaki tüm mülkleri koşulsuz olarak Çin'e teslim etmeyi kabul etti. Öte yandan Sovyetler askeri güçlerini Çin'deki belirli bir demiryolundan geçirmek istediğinnde Çin tarafı müdahale etmeyecek ve engellemeyecekti.[33] Bu ittifak anlaşması ile her iki devlet de tüm önemli uluslararası konularda birbirleriyle istişare edecek, kendi aralarındaki ekonomik ve kültürel bağlarını geliştirip pekiştirecek ve her türlü ekonomik işbirliğini sağlayacaklardır.[34] Çin, komünist dünyada Sovyet liderliğini tanıdı ve Sovyet modelini bir kalkınma modeli olarak kabul etti. Çin'in Sovyetler Birliği ile ittifak yapma güdülerine ek olarak her iki Komünist ülkenin ortak düşmanı ABD olduğu için Sovyetler de Çin ile ittifak yapmakla ilgilendi. İttifakın ardından Kore Savaşı (1950-53) Çin-Sovyet ilişkilerini önemli ölçüde sağlamlaştırdı, birleştirdi ve Çin'i hiç olmadığı kadar yabancı bir güce bağımlı hâle getirdi.[35]

Çin-Sovyet ilişkileri, 1950'lerin ilk yarılarında ÇHC yönetimi için her zaman samimi ve birinci öncelikti. İki hükûmet sık sık iletişim ve temaslar kurdu ve ikili ilişkilerini her iki ulusun üst düzey liderleri arasında yürüttü.[36] 1950'lerin başı ikili ilişkilerde bir balayı dönemidir. Kore Savaşı'nın bitmesi ve Stalin'in ölümüyle ilişkiler altın yıllarını yaşadı. Savaş, iki ülke arasında bir kardeşlik duygusuyla sona ermişti ve Stalin'in ustaca davranışı artık Çinlilerin zihinde olumsuz bir görüntü oluşturmuyordu. Böylece ekonomik iş birliği, teknik yardım ve kültürel alışveriş gibi alanlarda ikili ilişkiler zirveye ulaştı. Çin'e çok sayıda Sovyet teknisyeni ve uzmanı gelirken artan sayıda Çinli öğrenci Sovyet üniversitelerine kaydoldu.[37] Sovyetler Birliği, Çin'e modern uçak ve füzeleri kapsayan gerekli askerî teknolojileri ve endüstriyel kapasiteyi sağladı. Ayrıca Sovyet yardımı Çin'in nükleer ediniminde çok önemli bir rol oynadı. Her iki ülke de 15 Ekim 1957'de Moskova'nın Çin'e bir prototip atom bombası tedarik etmesini şart koşan Yeni Savunma Teknik Anlaşması'nı imzaladı. Sovyetler, uranyum zenginleştirme için Çin'e ekipman satacaktı.[38] Bununla birlikte, 1950'lerin sonraki döneminde, ÇKP özellikle Josef Stalin'in nasıl değerlendirileceği ve Nikita Kruşçev'in uluslararası komünist hareketi götürdüğü yön konusunda Sovyetler ile bazı fikir ayrılıkları yaşadı.[39] Şubat 1956'da Sovyetler

Sayı: 3, 2015, ss. 313-326, Erişim Adresi: https://eprints.ugd.edu.mk/23748/, (Erişim Tarihi: 3 Ocak 2021).

33 Kuisong, Yang, "The Sino-Sovyet alliance and nationalism: A contradiction*", Parallel History Project on NATO and the Warsaw Pact,* 2005, ss.1-12, Erişim Adresi: http://caod.oriprobe.com/articles/22247533/the_sino_soviet_alliance_and_nationalism__a_contra.htm, (Erişim Tarihi: 28 Aralık 2020).

34 Micheal, S. Gerson, "The Sino-Sovyet Border Confliçt: Deterrence, Escalation, and the Threat of Nuclear War in 1969", *Center for Naval Analyses, Rapor,* 2010, Erişim Adresi: https://www.hsdl.org/?abstract&did=716009, (Erişim Tarihi: 25 Aralık 2020).

35 Urbansky, "A Very Orderly Friendship: The Sino-Sovyet Border Under the Alliance Regime, 1950-1960", ss.35-52; Iliev, ve Drage Petreski, "USSR-China Relations in the Cold and Post-Cold War Era", ss. 313-326.

36 Xia, "The Cold War and Chinese Foreign Policy", *E-International Relations*, 2008, ss. 1-4.

37 Urbansky, "A Very Orderly Friendship: The Sino-Sovyet Border Under the Alliance Regime, 1950-1960", ss. 35-52; Iliev, ve Drage Petreski, "USSR-China Relations in the Cold and Post-Cold War Era", ss. 313-326.

38 Gerson, "The Sino-Sovyet Border Confliçt: Deterrence, Escalation, and the Threat of Nuclear War in 1969", s. 6.

39 Xia, "The Cold War and Chinese Foreign Policy", *E-International Relations*, 2008, ss. 1-4.

Birliği Komünist Partisinin (SBKP) yirminci kongresinde Kruşçev'in Stalin'i eleştirmesi ittifakta ciddi bir dönüm noktası oldu çünkü Kruşçev'in Stalinsizleştirme ve Batı ile barış içinde bir arada yasama politikası Çin'de bir miktar endişeye neden oldu.[40] Mao, Stalin ile olan anlaşmazlıklarına rağmen Kruşçev'in suçlamalarına karşı onu savundu çünkü bu eleştiriler kendi iç meşruiyetini ve otoritesini sarsmakla tehdit edebilirdi. Bu nedenle Mao, Kruşçev'in Stalinizmden arındırma politikasına karşı daha sert bir çizgi benimsedi ve "Stalinizm sadece Marksizmdir... Eksiklikleri vardır ve sözde Stalinizasyon bu basitce Marksizmden arındırmadır."[41] Mao, Moskova'yı "Marksizm-Leninizm teorisini" ihlal etmekle suçladı hatta Sovyetler Birliği'ni "burjivazinin diktatörlüğü, Hitler tipi faşist diktatörlük" olarak nitelendirdi.[42] Bundan sonra ekonomi, dış politika, ideoloji, askerî meseleler, komünist dünyada liderlik ve sınır bölgelerindeki uzun süredir devam eden anlaşmazlıklar, iki ülke arasında diplomatik gerilimleri ve kavgaları tetikledi.[43] Dahası, Kruşçev'in eleştirisi Çin ve Sovyetler Birliği'ni komünist dünyanın liderliği için aktif olarak rekabet etmeye yöneltti. Muhtemelen bu rekabetin en temel sonucu Çin-Sovyet ittifakının fiilen ortadan kaldırılması olmuştur.[44]

Çin-Sovyet ayrışmasının nedenlerini sayacak olursak Kore Savaşı sırasında Sovyet tavrını ilk sıraya koymamız gerekir. Kore Savaşı'nın başlangıcında Çinliler, Kore'ye müdahale için olası bir Çin-Sovyet iş birliği için Sovyetlerle müzakerelerde bulunmuşlar ve her iki taraf da Çin-Sovyet ittifak anlaşmasını dikkate alarak Çin kuvvetleri Kore Savaşı'na girerse Sovyet Birliği Çinliler için hava desteği tedarik etmek üzere hava kuvvetlerini gönderecekti. Daha sonraki bir toplantıda Stalin, Sovyet hava kuvvetlerini Kore'ye göndermek konusunda isteksizdi ve bu Çin tarafı için büyük bir süpriz oldu. Sovyetler Birliği'nin Çin'e 20 tümen askerî teçhizat transfer edeceğini fakat Sovyet Hava Kuvvetlerinin hazır olmadıkları için savaşa gönderilmeyeceğini, hazırlamak için çok daha fazla zamana ihtiyaçları olduklarını belirtti. Mao ve ÇKP liderliği, kara kuvvetlerinin Kore'deki bir hava saldırısından korunmayacağı gerçeğiyle karşı karşıya kaldı. Bu Sovyet tutumu hem Mao'yu hem de ÇKP liderliğini Sovyetler Birliği ile ittifaklarının sınırları hakkında düşünmeye sevk etti. Ancak Sovyet tavrına boyun eğmekten başka çareleri yoktu. Böylece ittifakın imzalanmasının ilk yılında Çin-Sovyet ittifakında önemli bir farklılaşma meydana geldi.[45]

40 Urbansky, "A Very Orderly Friendship: The Sino-Sovyet Border Under the Alliance Regime, 1950-1960", ss.35-52; Iliev, ve Drage Petreski, "USSR-China Relations in the Cold and Post-Cold War Era", ss. 313-326.

41 Gerson, "The Sino-Sovyet Border Confliçt: Deterrence, Escalation, and the Threat of Nuclear War in 1969", s. 6.

42 Gerson, "The Sino-Sovyet Border Confliçt: Deterrence, Escalation, and the Threat of Nuclear War in 1969", s. 6.

43 Urbansky, "A Very Orderly Friendship: The Sino-Sovyet Border Under the Alliance Regime, 1950-1960", ss. 35-52; Iliev, ve Drage Petreski, "USSR-China Relations in the Cold and Post-Cold War Era", ss. 313-326.

44 Nicholas Khoo, "Breaking the Ring of Encirclement: The Sino-Sovyet Rift and Chinese Policy Toward Vietnam, 1964-1968", *Journal of Cold Wars*, Cilt: 12, Sayı: 1, 2010, ss. 3-42, Erişim Adresi: https://www.jstor.org/stable/26923059, (Erişim Tarihi: 4 Ocak 2021).

45 Jian"The Sino-Sovyet Alliance and China's Entry into The Korean War", ss. 5-36.

İkili ilişkilerde bir diğer farklılaşma da her iki ülkenin jeopolitik çıkarlarıyla geldi. Şöyle ki Sovyetler Birliği, Pasifik'te bir sıcak su limanı arayışına devam etti ve Kruşçev 1958'de Çin topraklarında ortaklaşa bir denizaltı filosu ve uzun dalga radyo vericisi inşa edilmesini önerdi. Mao öneriyi reddetti ve bunu tarihi Sovyet tasarımlarını ve bir tür kızıl emperyalizmi Çin toprağı üzerine geri getirmeye yönelik bir Sovyet çabası olarak algıladı.[46] Mao'ya göre bu öneriler Çin egemenliğine ve Sovyetlerin Çin'i kontrol etme arzusuna yönelik bir tehditti. Ayrıca bu sırada Sovyetler Birliği askerî güçlerini Mao'nun çabalarını desteklemek için kullanmak istemezken Mao, Tayvan'ın askerî yollarla yeniden birleşmesini arıyordu çünkü SSCB, ABD ile bir nükleer savaşa girmekten endişe ediyordu. Her iki ülke tarafında yapılan stratejik hesaplamalardaki bu farklılıklar, 1958'de ÇHC'nin Sovyetler Birliği'ne bilgi vermeden Tayvan'in iki adası, Quemoy ve Matsu'yu bombalamaya giriştiğinde meydana gelen Quemoy olayında ortaya çıktı. Bu olayın önemi, süper güçleri, ABD ve SSCB'yi nükleer savaşın eşiğine getirmesinden geliyor.[47] Çin'in nükleer silah geliştirmesi de gelen Çin-Sovyet ayrışmasının temel taşı oldu. Nisan 1956'da Mao, Ocak 1955'te nükleer silah geliştirme konusunda verilen bir kararı yeniden onayladı. "Günümüz dünyasında zorbalığa uğramayacaksak bombasız yapamayız." derken[48] Mao'nun kaygıları ön plandaydı. 25 Temmuz 1963'te Sovyetler Birliği, ABD ve Birleşik Krallık, Sınırlı Test Yasağı Antlaşması'nı (LTBT) imzaladı. Mao, LTBT'yi imzalamış olsaydı Çin'in nükleer yetenek arayışına engel olurdu. Hatta Çin liderliği imzalanacak anlaşmayı bu amaçla değerlendirdi. Bu nedenle Mao'nun anlaşmaya karşı isteksizliği bir nükleer denemeyi zorunlu kıldı çünkü ona göre nükleer silahlar Çin savunma politikasının yalnızca saldırı bileşeni değil, aynı zamanda savunma bileşeni olarak üçüncü cepheydi. Çin, 16 Ekim 1964'te ilk nükleer bombasını başarıyla test etti. Test, Çin'e Sovyetler Birliği ile ideolojik alanda olduğu kadar askerî alanda da rekabet edebilmesi için çok daha fazla güven verdi. Bu gelişme, Çin-Sovyet ayrışmasını derinleştirdi ve Sovyet liderliği, nükleer silahlı bir Çin'in yeni yeteneğiyle neler yapabileceği konusunda giderek daha fazla endişe duyuyordu.[49]

Bir sonraki kötüleşme, Çin'in 1958'de "Büyük İleri Atılım"ı ilan etmesiyle geldi. Çinliler, Sovyet deneyimini muhafazakâr ve geri bir deneyim olarak gördüler. Kruşçev Büyük İleri Atılım ve Halk Komünleri konusunda şüpheli olduğu için Çin'in yeni yardım talebine karşı isteksizdi. ÇKP'nin Halkın Kurtuluş Ordusu'na Sovyet tarafına bilgi vermeksizin

46 Lachlan McNamee, ve Anna Zhang, "Demographic Engineering and International Conflict: Evidence from China and the Former USSR", *The International Organization Foundation*, Cilt: 73, Sayı: 2, 2019, ss. 291-327, Erişim Adresi: https://www.cambridge.org/core/journals/international-organization/article/demographic-engineering-and-international-conflict-evidence-from-china-and-the-former-ussr/FB0BBC366D5D705D00A7D9E96718ED3B, (Erişim Tarihi: 4 Ocak 2021).

47 McNamee, ve Zhang, "Demographic Engineering and International Conflict: Evidence from China and the Former USSR", ss.291-327.

48 Khoo, "Breaking the Ring of Encirclement: The Sino-Sovyet Rift and Chinese Policy Toward Vietnam, 1964-1968", ss. 3-42.

49 Khoo, "Breaking the Ring of Encirclement: The Sino-Sovyet Rift and Chinese Policy Toward Vietnam, 1964-1968", ss. 3-42.

Jinmen Adalarını bombalama emri vermesi bu atmosfer içindeydi. Böylece her iki taraf arasında gerginlik önemli ölçüde arttı. Bundan sonra Sovyetler Birliği, SBKP'nin 21. Ulusal Kongresi'nde ÇKP'nin Halk Komünü ve Büyük İleri Atılım konusundaki siyasi çizgisini alaycı bir şekilde eleştirdi.[50]

Çin-Hindistan sınır anlaşmazlığı, ÇHC ile SSCB arasındaki bir sonraki sorun haline geldi. 1959 yazında Çin ile Hindistan arasında Longju sınır bölgesinde ve Kongka Geçidi'nde iki silahlı çatışma yaşandı ve bu olaylar Çin-Hindistan sınırında çok gergin bir durumu tetikledi. Bunların hepsi Çin'e Tibet ayaklanmasını bastırmada yeni zorluklar getirdi ve Çin-Sovyet ilişkilerine zarar verdi. Olayların ardından Sovyetler Birliği, Çin'in Sincan Özerk Bölgesi'ndeki Potzuaikerh Geçidi sınır bölgesinde bir olay çıkardı.[51] Ayrıca Sovyetler Birliği, Çin-Hindistan sınır çatışması sırasında tarafsız kaldı ve sınır bölgesindeki bu çorak topraklarda silaha başvurmaya değmeyecegini ilan etti. Bu Sovyet tutumu ÇKP'yi çok kızdırdı.[52] Çinliler, Sovyetler Birliği'nin kapitalist ülkelerle gelişmiş ilişkiler arayışı içinde ÇHC'ye olan ittifak taahhütlerinden vazgeçtiğini düşünüyorlardı.[53] Bu noktadan itibaren hiç kimse Çin-Sovyet sınırında bir barış umamazdı.

ÇHC ile SSCB arasındaki bir başka çıkar çatışması, üçüncü dünya üzerindeki nüfuz rekabetinin aralarında keskinleştiği Vietnam Savaşı (1955-75) sırasında ortaya çıktı. Moskova'nın baskı açısından Mao, Doğu Avrupa açısından Sovyetlerin lider konumu için ciddi bir sorun teşkil etmekte ve ayrıca Çin, halk savaşı söylemini üçüncü dünyadaki Sovyet etkisini zayıflatmak için kullanmaktaydı.[54] Ekim 1964'te Kruşçev'in iktidardan düşüşünün ardından SBKP'nin yeni seçilen Birinci Sekreteri Leonid Brejnev, Vietnam Savaşı konusunda daha proaktif bir politika tercih etti ve Şubat 1965'te Moskova yönetimi Kuzey Vietnam'a askeri ve ekonomik yardım sağlamaya başladı ki şimdiye kadar Kuzey Vietnam'ın ihtiyaç duydugu yardımı sadece Pekin sağlamıştı.[55] Aynı ay içinde, Sovyet Başbakanı Aleksei Kosgyin, Zhou Enlai'den Sovyet uçaksavar silahlarının hava yoluyla Kuzey Vietnam'a hızlı bir şekilde teslimine izin vermesini istedi. Ancak Zhou, silah taşımacılığının demiryolu ile yapılması gerektiğinde ısrar etti. Ayrıca Sovyetler, Mig-21 avcı uçaklarının yanı sıra 500 Sovyet personelinin konuşlandırılması için Güney Çin'deki ik havalimanının kullanılmasını istedi. Bu, Sovyet tarafından ileri sürelen bir talepti çünkü Pekin'in anlaşması Sovyetlere 4000 Sovyet uçaksavar füzesini Çin üzerinden Vietnam'a nakletme firsatı ver-

50 Minling, "Learning from the Sovyet Union: CPC Propaganda and Its Effects", ss. 1-10.

51 Jun, "The Transformation of Chinese Foreign Policy and Its Impact on East Asia: International Patterns in the 1950s", ss. 81-97.

52 Minling, "Learning from the Sovyet Union: CPC Propaganda and Its Effects", ss. 1-10.

53 Gary Blank, "Father-and-Son or Communist Brothers? The Significance of Socialist Solidarity in The Sino-Sovyet Split", *UCLA Historical Journal,* Cilt: 25, Sayı: 1, 2014, ss. 31-38, Erişim Adresi: https://escholarship.org/uc/item/96j2f2jf, (Erişim Tarihi: 28 Aralık 2020).

54 Arne odd Westad, *The Global Cold War: Third World Interventions and the Making of Our Times*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2005).

55 Chi-Kwan Mark, *China and The World Since 1945: An International History*, (New York ve London: Routledge, 2012).

di. Pekin, Sovyetlerin bu taleplerini reddetti çünkü Vietnam'in, Çin'in gelişmiş silahlardan yoksun olduğu bu askeri teçhizat ve personelin taşınmasıyla Moskova'ya çok bağımlı hâle geleceğinden korkuyordu. Her iki başkent arasındaki bu fikir ayrılıkları ve anlaşmazlıklar sonraki yıllarda da devam etti.[56] Yukarıda bahsedilen tüm gerilimler, 1969'da Çin'in Ussuri Nehri kıyısına çok yakın olan kuzeydoğu sınırındaki Zhenbao veya Damanskiy adasında Çin ile Sovyetler Birliği arasında bir sınır çatışmasına zemin hazırladı ve Çin-Sovyet bölünmesine damgasını vurdu. Her iki taraf da savaşın eşiğine gelmek üzereydi. Bu nedenle Çin Başbakanı Zhou Enlai'nin Sovyet mevkidaşı Aleksei Kosgyin ile görüşeçeği aynı yıl gerginlik yatışacaktı.[57]

ÇİN'İN ÜÇÜNCÜ DÜNYA POLİTİKASI

Çin'in üçüncü dünya politikası; Çin'in Orta Asya, Güney Asya, Güneydoğu Asya, Afrika ve Latin Amerika'daki tüm gelişmekte olan ve gelişmemiş ülkelerle ilişkilerinde izlediği ve bir dizi hedef ve yaklaşıma atıfta bulunmaktadır. Mevcut literatürde Çin'in üçüncü dünya politikası üç ana aşamaya bölünmüştür: (i) Maoist Dönem (1949-1976), (ii) Dengist Dönem (1978-1997) ve (iii) yirmi birinci yüzyıl dönemi (2001 ve sonrası).[58] Ancak araştırmamızın kapsamı, Çin'in üçüncü dünya ile ittifak kurmamasının nedenini incelediğimiz ilk iki dönem ile ilgilidir. Maoist ve Dengist dönemlerde Çin, üçüncü dünya ülkeleriyle ilgilenmekten çok ABD ve Sovyetler Birliği'nden gelen baskılara yanıt veriyordu. Bununla birlikte iki dönemden hiçbirinde Pekin, üçüncü dünyada herhnagi bir ittifak yapmadı. Her iki dönemi de kapsamlı bir şekilde inceleyerek Çin'in üçüncü dünyadaki ittifaksızlığını açıklayan faktörleri elde etmemizi sağlayacaktır. Çin'in üçüncü dünyada ittifak kuramaması, ittifaksızlık kararı hipotezimizin ikinci koşuluyla örtüşüyor: İttifaksızlık politikası, potansiyel bir rakibi dengelemek için ittifakı güçlendirebilecek küçük devletler arasında güvenilir müttefikler bulmanın imkânsızlığından kaynaklanabilir.

Maoist Dönem boyunca Çin, Batı'nın dayattığı uluslararası izolasyonu kırmaya hevesliydi. Bunu yapmak için ilk girişim, Sovyetler Birliği ile kısa ömürlü ittifaktı. Uluslararası sistemin teşvikleri ve kısıtlamaları altında Çin liderliği için Sovyet tarafına yaslanmak tek seçenekti.[59] İlk aşamalarda ittifak; Çin'in sömürge, yarı sömürge ve bağımlı ülkelerdeki "ulusal ve devrimci demokratik haraketlere" yardım etme sorumluluğunu üstlenmesi

56 Mark, *China and The World Since 1945: An International History, s. 62.*

57 Iliev, ve Drage Petreski, "USSR-China Relations in the Cold and Post-Cold War Era", ss. 313-326.

58 Joseph T se-Hei Lee, "China's Third W orld Policy from the Maoist Era to the Present", *Global Asia Journal.* Paper 3. 2008. ss. 1-46, Erişim Adresi: https://digitalcommons.pace.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=https://www.google.com/&httpsredir=1&article=1003&context=global_asia_journal, (Erişim Tarihi: 4 Ocak 2021).

59 Joseph Yu-Shek Cheng ve Franklin Wankun Zhang, "Chinese Foreign Relation Strategies Under Mao and Deng: A Systematic and Comparative Analysis", *Philippine Journal of World Studies,* Cilt: 14, Sayı: 3, 1999, ss. 91-114, Erişim Adresi: https://www.journals.upd.edu.ph/index.php/kasarinlan/article/view/1415, (Erişim Tarihi: 4 Ocak 2021).

gereken bir iş bölümu karakterine sahip bir düzenlemeyle belirlendi. Stalin, Çin'in Asya'da böyle bir rol oynamak için Sovyetler Birliği'nden çok daha iyi bir konumda olduğunu düşünüyordu.[60] Bu bağlamda Çin, üçüncü dünyaya yaklaştı. Ancak daha önce de belirtildiği gibi böyle bir ittifak uzun sürmedi, gerilimler ve rekabetler 1960'larda Çin-Sovyet ayrışmasına yol açtı. Bu nedenle Mao Zedong, Çin'i bağımsız ve önemli bir stratejik güç haline getirmek için hem batının dayattığı izolasyonla hem de Sovyetler Birliği'nden gelen tehlikeyle yüzleşmek için bir alternatif aradı. Bir tarafa yaslanma stratejisi temelini kaybetmişti ve Çin Mao'nun 1961 başlarında ilan ettiği gibi emperyalizm ve revizyonizm karşıtlığının göze çarpan iki kanadını desteklemeyi seçti.[61] İş bölümü, üçüncü dünyayı fethetmek için iki eski müttefik arasındaki rekabete dönüştü. Bu rekabet Sovyetler Birliği'nin Vietnam'a karşı tutumunda da görülmektedir.[62]

Bu arada birçok ülke Avrupalı sömürge güçlerden bağımsızlıklarını kazanıyordu. Bu ülkeler, kendilerini ABD ile Sovyetler Birliği arasındaki küresel rekabetten uzaklaştırmaya çalıştılar. Bu ölçüde Avrupalı sömürgeci güçlerden bağımsızlıklarını kazandıktan sonra kendilerini ne NATO ne de Sovyetler Birliği ile uyumlu değil, baglantısız bir üçüncü dünya oluşturuyor olarak tanımladılar.[63] Çin'in hiçbir zaman gerçek anlamda üçüncü dünya ile özdeşleşmediğini düşünenler olmasına rağmen aslında sadece Sovyet karşıtı müttefikler bulmak için stratejik bir değerlendirmeydi.[64] Mao kısa süre sonra 1955'te Bandung Konferansı'nın gösterdiği gibi üçüncü dünyanın şampiyonu olarak ortaya çıkmaya çalıştı. Çin; yeni bağımsız Afrika, Asya ve Latin Amerika ülkelerinden oluşan yeni bir siyasi güç yaratmaya başladı. Lee[65], Çin'in bu dönemdeki stratejisinin şu sloganla en iyi şekilde işaret edildiğine dikkat çekiliyor: "Dünyanın tüm insanları, Amerikan emperyalizmini devirmek, Sovyet revizyonizmini devirmek, tüm ulusların gericilerini devirmek için birleşin!" Çin, üçüncü dünya ile üçüncü bir cephe yaratmak için yerel milliyetçi hareketleri destekledi.[66] Mao, Afrika, Asya ve Latin Amerika'da sömürgecilik karşıtı söylemi kullanarak kendisini üçüncü dünyanın uluslararası bir sözcüsü olarak sundu. Sadece 1963'te Liu Shaoqi ve Zhou Enlai 20 kadar üçüncü dünya ülkesini ziyaret etti. Daha ucuz krediler sağlandı ve askerî uzmanlar da dâhil olmak üzere daha fazla danışman yurtdışına gönderildi. Daha sonra Mao, üçüncü dünyayı süper güçlere

60 Mari Olsen, "Introduction in Soviet-Vietnam Relations and the Role of China 1949-64", İçinde *Cold War History,* Odd Arne Westad and Michael Cox, (Londra: Routledge, 2006).

61 Cheng ve Zhang, "Chinese Foreign Relation Strategies Under Mao and Deng: A Systematic and Comparative Analysis", ss. 91-114.

62 Olsen, "Introduction in Soviet-Vietnam Relations and the Role of China 1949-64, s. XVI.

63 Cheng ve Zhang, "Chinese Foreign Relation Strategies Under Mao and Deng: A Systematic and Comparative Analysis", ss. 91-114.

64 "Chinese Foreign Policy During the Maoist Era and Its Lessons for Today", *MLMRSG,* Ocak, 2007, ss. 1-40, Erişim Adresi: https://www.mlmrsg.com/, (Erişim Tarihi: 3 Ocak 2021).

65 Lee, "China's Third World Policy from the Maoist Era to the Present", ss. 1-46.

66 Xia, "The Cold War and Chinese Foreign Policy", *E-International Relations*, 2008, ss. 1-4.

karşı birleştirmenin gerekliliği konusunda onları ikna etmek için bazı Afrika liderleriyle örneğin Kamerun Başkanı Ahmadou Ahidjo ile 1973'te, Mali Başkanı Moussa Traore ile 1973'te ve Zambiya Başkanı Kenneth Kaunda ile 1974'te bir araya geldi.[67] Çin ayrıca Mozambik'te FRELIMO, Gine-Bissaşu'da PAIGC, Rodezya'da (Zimbabve) ZANU ve Güney Afrika'da Panafrikanist Azanya Kongresi ve ANC olarak askerî gerillalara yardım etti. 1960'lar Hindistan, Iran, Afganistan, Irak, Yunanistan, Brezilya, Şili ve Güney Afrika gibi birçok ülkede Sovyet yanlısı partilerin hem varlığında hem de güvenirliğinde kısmen, bazı durumlarda da devrimci Maocu kuvvetler tarafından maruz kalınan baskı nedeniyle düşüşe işaret etmişti. Çin de Orta Doğu'da bazı kurtuluş hareketlerini desteklemek için aynı çabayı göstermiş ve ülkeler çoğu zaman Sovyet etkisini açıkca düşmanlaştırmıştır.[68]

Ancak Mao'nun Üçüncü Dünya politikası, gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkeleri ABD ve Sovyetler Birliği'ne karşı harekete geçiremedi. Mao'nun kendilerini destekleme çabalarına hayranlık duymalarına rağmen, çok az ülke Çin'in liderliğini takip etti. Bunun yerine, birçoğu Çin, ABD ve Sovyetler Birliği'nden ellerinden geldiğinnce her türlü uluslararası desteği birleştirmeye çalıştılar.[69] Üstelik o dönemde Çin, ABD ve Sovyetler Birliği ile eşit düzeyde rekabet edebilecek ekonomik yapıya ve yeterli askeri güçe sahip değildi ve üçüncü dünya ülkelerinin çoğu bu gerçeğin farkındaydı. Bu nedenle kendilerini şu veya bu şekilde ABD veya Sovyetler Birliği şemsiyesi altında tuttular. Walt'a göre, dünyanın dört bir yanındaki devletler, lider ülkenin ya güçten ya da iradeden yoksun olduğunu varsaydıklarında, kendilerini baskın eğilime uyduracaklardır.[70] Bu zamanda baskın eğilim Sovyetlet Birliği ve ABD idi. Üstelik Çin, Amerikalıların bölgeye geniş çaplı askeri müdahalesini getirebilecek herhangi bir koalisyon kurmak istemiyordu. Bu nedenle Vietnam'a verilen tüm desteğe rağmen Çin, bu senaryoyu önleyebilecek noktada en çok orada kötüleşen durumu yönetmeye çalıştı.[71] Dolayısıyla Mao'nun üçüncü dünya politikası, küresel siyasette Amerikan ve Sovyet etkilerine karşı yeni bir devletler koalisyonu yaratmayı başaramadı.[72]

Dengizm Dönemi boyunca Çin'in üçüncü dünya politikası derin bir değişim yaşadı. Deng Xiaoping'in 1978'den sonraki ekonomik reformu, Maoist dönemin devrimci radikalizminden radikal bir kopuşun işaretiydi. Bu süre zarfında Çin, bir önceki aşamada olduğu gibi uluslararası sistemden gelen teşvik ve kısıtlamalara hâlâ yanıt veriyordu.

67 Yi, "Less Revolution, More Realpolitik China's Foreign Policy in the Early and Middle 1970s", ss. 1-32.

68 https://www.mlmrsg.com/.

69 https://www.mlmrsg.com/.

70 Walt, *Origins of Alliances*, s.7.

71 Niu Jun, "1962: The Eve of the Left Turn in China's Foreign Policy", *Woodrow Wilson International Center for Scholars, Working Paper,* 2005, Erişim Adresi: https://www.wilsoncenter.org/publication/1962-the-eve-the-left-turn-chinas-foreign-policy, (Erişim Tarihi: 30 Aralık 2020).

72 Xia, "The Cold War and Chinese Foreign Policy", *E-International Relations*, 2008, ss. 1-4.

Bu bağlamda Güney Afrika, Meksika ve Brezilya gibi bazı orta güçlerle diplomatik ilişkileri geliştirmeye yönelik pragmatik yaklaşımını sürdürdü. Böylece asıl amaç üçüncü dünyayı birleştirmek değil, Tayvan'ı küresel siyasette marjinalleştirmek ve Tayvan'ın Dünya Sağlık Örgütü, Birleşmiş Milletler ve diğer uluslararası kuruluşlara katılmasını engellemekti.[73]

ÇİN-ABD UZLAŞMASI

Çin-Sovyet ayrışması, Çin-ABD yakınlaşmasını anlamak için önemli bir faktördür. Bu gerçek, hipotezimizin ilk koşuluyla örtüşmektedir: İttifaksızlık, bir rakiple ittifaka katılmaktansa tercih edilir, bu nedenle dış dengeleme bir tehditle yüzleşmek için uygun bir seçenek olmadığında ve peşine takılma bir seçenek olmadığında büyük güçler yumuşama stratejisini seçebilir. Ancak bu faktör üzerinde değerlendirme yapmadan önce 1949'da ÇHC'nin kurulmasından bu yana Çin ve ABD'yi donmuş ilişki altında tutan şeyin ne olduğunu belirtmek gerekir. ÇHC, ABD'nin doğal bir potansiyel rakibi olarak doğdu.[74] ABD, ÇKP'ye karşı iç savaş sırasında Chiang Kai-sek'e yardım etti. Chiang Kai-sek'in yenilgisine rağmen ABD, ÇHC'yi Çin halkının yasal temsilcisi olarak tanımaya uzun süre direndi, bunun yerine Çin halkının yasal otoritesinin Tayvan'da olduğunu iddia etti.[75] Ardından Mao liderliğindeki ÇKP'nin zaferinden sonra Çin sosyalist tarafa yaslanmaya karar verdi. Daha sonra Çin ve ABD, Kore Yarımadası'nda ve Vietnam'da dolaylı olarak savaşlarda çatıştılar. ÇKP liderliği erken dönemde ABD'yi hem ideolojik hem de toprak bütünlüğü açısından yakın zamanda oluşturulan ÇHC için ciddi bir tehdit olarak belirledi ve Çin, tek başına ABD'yi caydıracak konumda olmadığının farkındaydı.[76] Bununla birlikte Çin-Sovyet ittifakı, daha önce açıklandığı gibi Kore Savaşı sırasında ortaya çıktığı gibi Çin'e bölgedeki ABD tehdidiyle yüzleşmek için yeterli kaynak sağlamadı. Çin-Sovyet ayrışmasıyla birlikte Çin, ABD ve Sovyetler Birliği'nden gelen iki büyük tehdidin ortasında kendini savunmasız hissetti. Müttefik olan Sovyetler Birliği Çin için bir tehdit hâline gelirken ABD hâlâ bir tehdit olmaya devam ediyordu ancak artık daha az. Ayrıca Çin'in kuzeyde ve batıda Sovyetler Birliği, güneyde Hindistan, doğuda Japonya vb. komşularıyla gergin ilişkileri vardı. Çin'e karşı savaş durumunda herhangi bir desteği olmayacaktı. Bu, Çin liderliğinde kendi güvenligiyle ilgili endişe duygusunu ateşledi. Bu senaryo, Çin'i kontrol altına almak için iki büyük güç arasındaki

73 Lee, "China's Third World Policy from the Maoist Era to the Present", ss. 1-46

74 Yi, "Less Revolution, More Realpolitik China's Foreign Policy in the Early and Middle 1970s", ss. 1-32.

75 Campayo, "China's Non-Alliance Strategy: Facing the XXI Century", *African Journal of Politiçal Science and International Relations,* Cilt: 10, Sayı: 8, 2016, ss. 105-110.

76 Cheng ve Zhang, "Chinese Foreign Relation Strategies Under Mao and Deng: A Systematic and Comparative Analysis", ss. 91-114.

muhtemel işbirliği sinyallerini algıladığında Çin için daha da kötüleşti.[77]

İki süper gücü caydıracak konumda olmayan Çin, daha büyük ve yakın tehdide karşı koymak için daha az tehlikeli olana yöneldi. Bu sefer, tehdit Pasifik'in diğer tarafından değil, kuzeybatıdan geliyordu. Bu arada Çin, ABD'ye yaklaşma stratejisini uygulamadan önce farklı bir alternatif denedi. 1960'larda Çin, üçüncü dünya ülkelerini kendi ekseni etrafında toplamaya çalışarak antiemperyalist (ABD) ve antirevizyonist (Sovyetler Birliği) uluslararası birleşik cephe stratejisini benimsedi ancak bu strateji daha önce de belirtildiği gibi başarısız oldu.[78] Üçüncü dünyadaki hiçbir ülke, Sovyetler Birliği'ni veya ABD'yi caydırmak için Çin ile bir koalisyon oluşturamaz. Çin'in Sovyetler Birliği'ne karşı ABD'ye başvurduğu seçenek yoktu.[79] Sovyetler Birliği ve ABD'nin Çin'e karşı koymak ve tecrit etmek için iş birliği yapabileceğine dair bazı sinyallere rağmen yine de birbirlerinin en büyük rakipleriydi. Bu ölçüde, 1970'lerin başında Çin-ABD ilişkisi çarpıcı biçimde düzeldi. 1971'de ABD Dışişleri Sekreteri Pekin'i ziyaret etti. Ertesi yıl ABD Başkanı Richard Nixon 21 Şubat'ta Çin'i ziyaret etti.[80] Bu gelişmelerin ardından ABD ve Çin, Şubat 1972'de Sovyetler Birliği'ni caydırmak için ortak çıkarlarla ilişkileri normallestirmeye karar verdiler. Çin'in ABD ile ilişkilerini yumuşatarak elde ettiği birçok faydaya rağmen örneğin Batılı ülkelerle ilişkilerini geliştirmesi, uluslararası kurumlara bağlı kalması, güvenlik kaygılarını azaltması, bir sonraki "reform ve dışa açılma" aşamasının sağlam temellerini attı[81] ancak ABD ve Çin resmî müttefik olamamıştı. Sovyetler Birliği'ni caydırmaya yönelik ortak çıkar, aralarındaki pek çok konuda birçok anlaşmazlık noktasını aşacak ve yakınlaşmayı resmî bir ittifak hâline getirecek kadar güçlü değildi. O zamanlar Tayvan Sorunu, en önemli sorundu.[82] ABD, ÇHC hükûmetini Tayvan pahasına Çin'in meşru otoritesi olarak tanımak için geri adım atmasına rağmen çok erken bir dönemde Mao ve Zhou, Kissenger ve Nixon'a ABD askerî desteğini kesmedikçe ilişkilerin tam olarak normalleşmesinin gerçekleşmeyeceğini söyledi.[83] Bununla birlikte ABD, Çin ve ABD arasındaki çelişkinin "örtük ittifak" hâline gelmesine rağmen Çin'in taleplerine bağlanmadı. Sovyet tehdidine karşı koyma konusundaki ortak jeopolitik çıkarlarına ulaşmak için her iki taraf da tavizler verdi ve bunlardan biri Tayvan sorununu ileri bir tarihe ertelemekti[84] ancak hem ABD hem de Çin, Sovyetler Birliği'ne karşı stratejik anlaşmazlıkta her birinin sadece birer kart oldu-

77 https://www.mlmrsg.com/.

78 https://www.mlmrsg.com/.

79 Xia, "The Cold War and Chinese Foreign Policy", *E-International Relations*, 2008, ss.1-4.

80 Di, Dongsheng, "Continuity and Changes: A Comparative Study on China's New Grand Strategy", *HAOL*, 2007, ss. 7-18, Erişim Adresi: file:///C:/Users/ANKASAM%20237/Downloads/Dialnet-ContinuityAndChangesAComparativeStudyOnChinasNewGr-2380237.pdf, (Erişim Tarihi: 5 Ocak 2021).

81 Cheng ve Zhang, "Chinese Foreign Relation Strategies Under Mao and Deng: A Systematic and Comparative Analysis", ss. 91-114.

82 Yi, "Less Revolution, More Realpolitik China's Foreign Policy in the Early and Middle 1970s", ss. 1-32.

83 https://www.mlmrsg.com/.

84 https://www.mlmrsg.com/.

ğunun farkındaydı ve bunun yanında birbirlerine karşı politikalar izliyorlardı. Örneğin Çin, ABD'ye yönelik antiemperyalist söyleminden vazgeçmedi ve ABD, Tayvan'a desteğini sürdürdü.[85] 1978'den 1990'ların başına kadar Çin'in dış politikasının mimarı olan Deng Xiaoping ile birlikte Çin, bir ittifaksızlık politikası benimsedi. Çin 1982 yılında ÇKP'nin 12. Ulusal Kongresi'nde "bağımsız bir dış politika" olarak adlandırılan iki süper güç arasında daha dengeli bir dış politika yürütmüştür.[86]

ÇİN'İN ÇEVRELENMESİNE İLİŞKİN JEOPOLİTİK BİR DEĞERLENDİRME

Bu makalenin jeopolitik değerlendirmesi, Çin'in çevresini, Çin'in çevre ilişkilerini ve bu çevredeki süper güçlerin 1970'lerin sonu ve 1980'lerin başındaki faaliyetlerini incelemektedir. Bu bölüm, Çin'in bir kuşatma duygusuyla nasıl bir ittifaksızlık politikası izlediğini gösteriyor. Asya'ya odaklanan dünyanın, etki alanlarında Sovyet ve ABD arasında nasıl bölündüğünü ve bunun Çin'in ittifaksızlık politikası için önemini ayrıntılı olarak gösteriyor.

Sovyetler Birliği ile başlarsak Çin-Sovyet sınırının uzunluğu 4259 kilometre civarındaydı. 1970'lerin sonunda, Asya'daki Sovyet askerî varlığı, Vietnam ve Afganistan ile Sovyet anlaşmaları, 1960'ların ortasından beri Çin-Moğol sınırı boyunca Sovyet askeri yığınağı, Doğu Sibirya'yı iyileştirmeye yönelik uzun vadeli Sovyet çabaları, Sovyet donanmasının Hint Okyanusu'ndaki varlığı ve Sovyetler Birliği ile Hindistan arasındaki dostluk ve ittifak antlaşması, Çin'in Sovyet gücü ile çevrili olma duygusunu güçlendirdi.[87] 3 Nisan 1980'de Çin Dışişleri Bakanı Huang Hua, Sovyetlerin Çin Büyükelcisi J. S. Shcharbakov'a diplomatik bir şekilde, ÇHC'nin 1950 Dostluk, İttifak ve Karşılıklı Yardım Antlaşması'nın sona erme tarihini uzatmayı düşünmediğini belirtti ki bitiş tarihi 11 Nisan veya sonrası olacaktı. Böylece Çin-Sovyet İttifakı resmen sona erdi.[88]

1960'ların ortalarında Çin-Sovyet ve Çin-Moğol ilişkileri o kadar kötüydü ki Çin-Sovyet ayrışması Moğol Halk Cumhuriyeti'ni (MHC) ÇHC'ye karşı Sovyetler Birliği ile resmî bir ittifak yapmaya yöneltti. Bu ittifak Sovyet lideri Leonid Brejnev'in 20 yıllık Dostluk, İşbirliği ve Karşılıklı Yardım Antlaşması'nı imzalamak üzere Ulanbatur'u ziyaret ettiği Ocak 1966'da imzalandı.[89] Anlaşma, Sovyetler Birliği'nin askerî birliklerini konuşlandırmasını ve Moğol topraklarında füze üsleri kurmasını kolaylaştırdı. Böylece Sovyetler Birliği'nin

85 Yi, "Less Revolution, More Realpolitik China's Foreign Policy in the Early and Middle 1970s", ss. 1-32.

86 Xia, "The Cold War and Chinese Foreign Policy", *E-International Relations*, 2008, ss.1-4.

87 Kenneth, G. Lieberthal, "Sino-Sovyet Conflict in the 1970s: Its Evolution and Implications for the Strategic Triangle", *Rand Corporation, Rapor,* 1978, Erişim Adresi: https://www.rand.org/pubs/reports/R2342.html, (Erişim Tarihi: 3 Ocak 2021); Xia, "The Cold War and Chinese Foreign Policy", *E-International Relations*, 2008, ss. 1-4.

88 Jonathan, D. Pollack, "The Sino-Sovyet Rivalry and Chinese Securıty Debate", *Rand Corporation, Rapor,* 1982, Erişim Adresi: https://www.rand.org/pubs/reports/R2907.html, (Erişim Tarihi: 25 Aralık 2020).

89 Sergey, S. Radchenko, "The Sovyet's Best Friend in Asia: The Mongolian Dimension of the Sino-Sovyet Split", *Woodrow Wilson International Center for Scholars*, Working Paper No. 42, 2003, ss. 2-30, Erişim Adresi: https://www.wilsoncenter.org/publication/the-soviets-best-friend-asia-the-mongolian-dimension-the-sino-soviet-split, (Erişim Tarihi: 26 Aralık 2020).

Asya'daki en iyi müttefiki olan MHC, Çin-Sovyet çatışmasının ortasında bir cephe hattı hâline geldi. Bu anlaşmanın bir sonucu olarak Moğolistan ordusunun büyüklüğünü iki katına çıkarmaya karar verdi ve 1970'lerin sonunda Çin'e karşı güvenlik garantisi sağlamak için 120.000'den fazla Sovyet askeri Moğolistan'da konuşlandırıldı.[90]

Kuzeydoğu Asya'ya gelince hem Çin hem de Sovyetler, Kore Demokratik Halk Cumhuriyeti'nin (KDHC) lideri Kim Il-sung ile yakın ilişkiler için çaba sarf etmişti. Ancak Kuzey Kore, Çin ve Sovyetler arasında eşit mesafe politikası izlemiş ve bir tarafa yaslanmayarak 1961'de iki ülke ile hemen hemen aynı koşullarla farklı karşılıklı savunma anlaşmaları imzalamıştır. Kuzey Kore'nin iki dev komşuşu ile ilişkileri 1960'lar ve 1970'ler boyunca iniş çıkışlar yaşadı.[91] Bu nedenle ne Pekin ne de Moskova, Kim Il-sung'un Kuzey Kore üzerindeki rejimi üzerinde gerçek bir kontrole sahip değildi. ABD'nin Kore Cumhuriyeti'ne etkin silahlar vermesi ve Çin'in Kuzey Kore'nin silah ihtiyacını Sovyetler Birliği'ne kıyasla karşılamaması nedeniyle Kuzey Kore Sovyetlere bağımlı hâle geldi. Öte yandan Kuzey Kore'nin Çin ile ekonomik bağları ve Çin'de üretilen petrol ve elektriğe olan ihtiyacı da rejimin Sovyetlere tamamen eğilmesini engellemiş ve böylece Kuzey Kore, bir tarafa eğilmeden ve yaslanmadan Çin ile Sovyetler arasında bir yerde kalmayı başarmıştır.[92]

Soğuk Savaş'ın ilk yıllarında Çin-Vietnam ilişkileri yakındı ve ÇHC, Vietnam Demokratik Cumhuriyeti'ne (VDC) bol miktarda askerî ve ekonomik yardım sağladı. Bu nedenle 1960'larda ve 1970'lerin başında, Sovyetler Birliği'nin farklı anlaşılması ve ABD ile ilişkiler ve görüşmeler konusundaki görüş farklılıkları nedeniyle ilişkiler kötüleşti. Özellikle ÇHC ve VDC arasındaki ilişkiler 1975 ve 1979 yıllarında normal ilişkilerden savaşa kaydı. Normal ilişkileri savaşa taşıyan nedenler ise Güney Çin Denizi'ndeki Paracel ve Spratly takımadaları üzerinde egemenlik sorunu, iki ülke arasındaki kara sınırının sınır çizgisi, Çin'in VDC'ne ekonomik yardımı kesmesi ve Vietnam'daki VDC tarafından Çinli azınlığa kötü muamele idi.[93] Çin-Vietnam ilişkilerini daha iyi anlayabilmek için aralarındaki ilişkilerde Sovyetlerin rolü vurgulanmalıdır. VDC, 1968'den beri Sovyetlere yaklaşıyordu ve Vietnam'a Sovyet yardımı, Çin'inkinden çok daha fazlaydı. Hem Çin hem de Sovyetler, ABD'nin Vietnam'dan çekilmesinin yarattığı güç boşluğunu doldurmaya hevesliydi. Yine de Pekin ve Hanoi arasındaki birçok farklılık, Vietnam'ı Sovyetler Birliği'nin Çin'i kontrol altına alabilmesi için değerli bir müttefik hâline getirdi. Ayrıca VDC, Moskova'ya

90 Tsedendamba Batbayar, "Mongolian-Russian Relations in the Past Decade", *Asian Survey*, Cilt.43, No.6, 2003. ss. 951-970, Erişim Adresi: https://www.jstor.org/stable/10.1525/as.2003.43.6.951, (Erişim Tarihi: 26 Aralık 2020).

91 Wertz, Daniel, "China-North Korean Relations", *The National Committee on North Korea*, Kasım 2019, Erişim Adresi: https://www.ncnk.org/resources/briefing-papers/all-briefing-papers/china-north-korea-relations, (Erişim Tarihi: 25 Aralık 2020).

92 Lieberthal, "Sino-Sovyet Conflict in the 1970s: Its Evolution and Implications for the Strategic Triangle", s.34.

93 Ramses Amer, "Sino-Vietnamese Relations: Past, Present and Future", *Conference Paper*, hosted by the Institute of Asian Studies and the Centre for Asia Studies, Temmuz 1997, ss. 2-3, Erişim Adresi: https://www.researchgate.net/publication/267240503_SinoVietnamese_Relations_Past_Present_and_Future/link/5ebe852592851c11a867f05b/download, (Erişim Tarihi: 5 Ocak 2021).

Pasifik'te Sovyet deniz gücünün kurulmasına yardımcı olacak önemli askerî üsler sağlayabilir. 1975'teki birleşmenin ardından Sovyetler, VDC'ne kapsamlı ekonomik yardım sağlayabilirdi ancak Çin aynısını yapacak durumda değildi.[94] Böylece Vietnam, Temmuz 1978'de Ekonomik ve Karşılıklı Yardım Konseyi (EKYK) adı verilen Sovyet destekli ekonomik organizasyona katıldı ve dört ay sonra her iki taraf da Sovyet-Vietnam Dostluk ve İşbirliği Antlaşması'nı imzaladı.[95] Bundan sonra Çin ve VDC arasındaki ilişkiler dramatik bir şekilde kötüleşmeye devam ederken Moskova-Hanoi ilişkileri güçleniyordu. Pekin giderek kuşatılma tehlikesini hissetti. Çin'in Vietnam düşmanlığı yakın Sovyet-Vietnam ilişkilerini beslediği gibi yakın Sovyet-Vietnam ilişkileri de Çin'in düşmanlığını besledi. Bu nihayet, Aralık 1978'de VDC'nin Kampuchea'yı işgalinden sonra 1979'da Çin-Vietnam savaşına yol açtı. Sovyetler, savaş sırasında VDC'ne büyük miktarda ekonomik ve askerî yardım sağladı ve Çin'in Vietnam'dan çekilmesinin yolunu açan SBKP'nin Birinci Sekreteri Brejnev'in 2 Mart'taki uyarıları oldu.[96] Sonuç olarak Sovyetlerin 1970'lerin ikinci yarısından 1980'lerin ortalarına kadar Güneydoğu Asya'da stratejik bir konum oluşturup pekiştirdiği, Pasifik filosunu Vladivostok'tan Güneydoğu Asya'ya getirdiği ve bunun Çin'in kuşatılma duygusunu güçlendirdiği söylenebilir.

Hindistan'a gelince 1950'lerin sonunda ve 1960'ların başında Çin ile Hindistan arasındaki Hindistan-Tibet sınırına ilişkin tartışmalar, 20 Ekim 1962'de Çin'in sınırın doğu ve batı kesimlerinde Hint mevzilerine saldırmasıyla iki Asya devi arasında bir sınır savaşını tetikledi. Savaşın ardından Hindistan, Sovyetler Birliği ile daha yakın bir uyum içine girdi ve bu, aynı zamanda Çin-Sovyet ayrışması dönemiydi. 1965'e gelindiğinde, Hindistan-Pakistan Savaşı hem hâlihazırda kurulmuş olan ABD-Pakistan ilişkisi hem de yeni Çin-Pakistan ilişkisi için bir turnusol testi hâline geldi. ABD, Pakistan'ın müttefiki olarak ne Pakistan'a askerî yardımda bulundu ne de Hindistan'a destek verdi, bu savaşta tarafsız kalmayı tercih etti. Böylece İslamabad, Pekin'in büyük miktarlarda tedarik ettiği askerî yardım ve teçhizat için Pekin'e döndü. Eylül 1967'de Sikkim-Tibet sınırında Hint ve Çin birlikleri arasında yeni çatışmalar meydana geldi ve aralıklı olarak yaklaşık bir hafta sürdü. Her iki taraf da birbirini diğerinin topraklarına girmekle suçladı. İki yıl sonra yukarıda belirtildiği gibi Çin-Sovyet sınır çatışmaları yaşandı ve aynı yıl Çin, 1962 Çin-Hint Savaşı'ndan bu yana faaliyetlerini desteklediği Hindistan'ın Kuzeydoğu bölgesindeki isyancılara ve Pakistan'a silah, eğitim ve finansman sağlamaya devam etti. Çin'deki Kültür Devrimi sona erdiğinde ABD, Pakistan üzerinden Çin ile diplomatik ilişkiler kurmaya başladı. Doğu Pakistan'daki 1971 isyanları boyunca Hindistan, ABD ve Çin'den önemli baskılarla karşı karşıya kaldı ve Hindistan Başbakanı Indira Gandhi'yi Sovyetler Birliği ile askerî bir ittifak yapmaya yönlendirdi.[97]

94 Olsen, "Introduction in Soviet-Vietnam Relations and the Role of China 1949-64", ss. 58-77.

95 Sally W. Stoeker, "Clients and Commitments: Soviet-Vietnamese Relations, 1978-1988", *Rand Corporation, Rapor,* 1989, Erişim Adresi: https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/notes/2009/N2737.pdf, (Erişim Tarihi: 30 Aralık 2020).

96 Stoeker, "Clients and Commitments: Soviet-Vietnamese Relations, 1978-1988", s. 5.

97 David, M. Malone ve Rohan Mukherjee, "India and China: Conflict and Cooperation", *Survival*, Cilt: 52, Sayı: 1, 2010,

Soğuk Savaş Dönemi'nde Sovyetler Birliği ve Hindistan arasındaki ilişki, aynı değerleri ve ideolojileri paylaşmasalar da aralarında çıkar çatışması olmaması nedeniyle genellikle bir başarı öyküsüydü. Bu nedenle bu dönemde karşılıklı yarar sağlayan bir ilişki kurabildiler. 1970'lerde Çin-Sovyet ilişkileri bozulurken Sovyetler Birliği, Hindistan'ı ÇHC'ye karşı bir karşı ağırlık olarak gördü. Hint Okyanusu'nda her iki ülkenin de çıkarları benzerdi: bir "barış bölgesi" yaratmak.[98] Hindistan ile Sovyetler Birliği arasında 1971 yılında imzalanan 20 yıllık dostluk ve ittifak antlaşması, Sovyetler Birliği'nin bir saldırı durumunda Hindistan'ın yardımına gelmesini şart koşmaktadır. Antlaşma ayrıca Sovyetler Birliği'nin deniz kuvvetlerini konuşlandırmasına, donanma konuşlandırma, onarım ve bakım ile Hint Okyanusu'ndaki diğer imtiyazları elde etmesine olanak sağladı.[99]

Sovyet yayılmacılığının Asya'da yayıldığı bir diğer önemli alan da 1970'ler ve 1980'lerde Afganistan'dı. Temmuz 1973'te Sovyet esinli bir askerî darbe ile Muhammed Davud, Afgan siyasetine iktidara geldi. Cumhuriyet rejimi altında Pekin güneybatı bölgesinde Sovyet etkisinde kaydadeğer bir artış algıladı. Bununla birlikte ÇHC, Temmuz 1973'te Afganistan'da yeni rejimi tanımasına rağmen Pestun ve Beluc muhaliflerine özerklik arayışları için askeri ve ekonomik yardımda bulundu. 1978 yılına gelindiğinde Afgan rejimi aktif tarafsızlık politikasını terk ederek Moskova ile toplu savunma hükümlerini öngören yirmi yıllık bir dostluk anlaşması imzaladı.[100] ÇHC, Afgan-Sovyet anlaşmasını Sovyet hegemonyacılığının bir göstergesi olarak gördü. Aralık 1979'da Sovyetlerin Afganistan'ı işgal etmesinin ardından Çin Dışişleri Bakanlığı, "Afganistan, Çin'in komşusudur... ve bu nedenle o ülkenin Sovyet silahlı işgali Çin'in güvenliğine bir tehdit oluşturmaktadır. Bu, Çin halkının ciddi endişesini uyandırmaktan başka birsey değildir."[101] açıklamasında bulunmuştur. Ayrıca Çin lideri Deng Xiaoping, 15 Kasım 1980'de "Çin'e karşı hegemonya kurmak isteyen Sovyetler Birliği, Çin-Sovyet sınırına sadece 1 milyon asker konuşlandırmakla kalmadı, aynı zamanda Afganistan'ı işgal etmek için asker gönderdi." dedi. Açıkça Deng, bu eylemi kısmen Çin'e yönelik olarak değerlendirdi.

Sonuç olarak Çin liderliği, Afganistan'daki Sovyet askeri müdahalesini, Çin'i kuşatma ve tecrit stratejisinin bir parçası olarak değerlendirdi. Sovyetler Birliği ve Afganistan arasında imzalanan Dostluk ve İşbirliği Anlaşması, ÇHC tarafından Moskova'nın Hindistan, Mo-

ss. 137-158, Erişim Adresi: https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/00396331003612513, (Erişim Tarihi: 4 Ocak 2020).

98 Mastny, Vojtech, "The Sovyet Union's Partnership with India", *Journal of Cold War Studies*, Cilt: 12, Sayı: 3, 2010, ss. 50-90, Erişim Adresi: https://www.jstor.org/stable/26923380, (Erişim Tarihi: 4 Ocak 2021).

99 Lieberthal, "Sino-Sovyet Conflict in the 1970s: Its Evolution and Implications for the Strategic Triangle", ss. 23-38.

100 Baisali Mohanty, "China and Afghanistan: Securıty, Regional Standing, and Status", *Observer Research Foundation,* 2017, s. 7, Erişim Adresi: https://www.orfonline.org/research/china-afghanistan-security-regional-standing-status/, (Erişim Tarihi: 25 Aralık 2020).

101 A.Z. Hilali, "China's Response to the Sovyet Invasion of Afghanistan", *Central Asian Survey,* Cilt 20, Sayı 3, 2010, ss. 323-351, Erişim Adresi: https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/02634930120095349?journalCode=ccas20#:~:text=China%20opposed%20the%20Soviet%20invasion,the%20contested%20Sino%E2%80%93Soviet%20border., (Erişim Tarihi: 30 Aralık 2020).

ğolistan ve Vietnam gibi Çin'e sınırı olan devletlerle imzaladığı anlaşmalarin bir uzantısı olarak düşünülmüştü. Böylece Çin'in kuşatılma duygusu Moğol ve Afgan sınırlarındaki mevcut Sovyet birlikleri tarafından pekiştirildi.[102] Genel olarak Sovyetler'in Uzak Doğu topraklarında ve Kuzeydoğu Asya'da Çin ile sınırı olan Moğolistan'da konuşlanmış birlikleri ve gelişmiş silahlarından 1979'da Kamboçya'da Vietnam ve Sovyet destekli Heng Samrin hükûmetinin kurulmasına ve 1978'de Güney ve Güneydoğu Asya'da Çin-Vietnam Dostluk ve İşbirliği Antlaşması, güneyde yakın Sovyet-Hint ilişkileri ve Sovyet-Hint İttifakı, Sovyetler'in Vladivostok'tan Güneydoğu Asya'ya Pasifik filosu ve nihayetinde Sovyetler'in Afganistan'ı işgaline kadar Çin'in çevresindeki tüm Sovyet faaliyetleri göz önüne alındığında Sovyetler, Çin'e manevra yapmak ve Sovyetler'e karşı bir müttefik bulmak için yok denecek kadar az alan bıraktı.

Öte yandan Soğuk Savaş Dönemi'nde ABD'den ve Asya'daki ittifak yapısından da bahsetmekte yarar var çünkü Çin'in süper güçler tarafından kuşatılma duygusu onun ittifaksızlık politikasına egemen oldu. 1950'lerin başından ortalarına kadar ABD, Asya'da ittifaklarını kurdu ve giderek Çin'i çevreledi. Şöyle ki ABD 1951'de Japonya, Avustralya, Yeni Zelanda ve Filipinler ile 1953'te Kore Cumhuriyeti, 1954'te Tayland ve Tayvan ile ikili güvenlik ittifakları ve 1954'te Güneydoğu Asya Antlaşması Örgütü (SEATO)[103] ve 1959'da Merkezî Antlaşma Teşkilatı (CENTO) ile çok taraflı güvenlik ittifakları kurdu.[104]

ÇHC'nin kuruluşu, Avustralya ve Yeni Zelanda örneğinde olduğu gibi liberal yanlısı ve demokratik ülkelerde şüphe uyandırdı. Bu şüphe, Çin'i bir tehdit yapan coğrafi pozisyonundan dolayı Avustralya tarihi boyunca beslenen bir gelişme alanıyla karşılaştı.[105] Bu nedenle bu iki ülkenin güvenlik açısından Çin'i kuşatmak ve tecrit etmek için ABD'nin Asya Pasifik'e yönelik büyük stratejisine girmeleri şaşırtıcı değildi. Avustralya ve Yeni Zelanda 1951'de ABD ile Avustralya, Yeni Zelanda, Birleşik Devletler Güvenlik Antlaşması (ANZUS) resmî bir ittifak aradı.[106] Avustralya, Yeni Zelanda'nın ötesinde Amerikan politikasının en tutarlı destekçilerinden biri olmuştur[107] ve Vietnam'da savaşmak için asker tedarik eden ABD'nin birkaç müttefikinden biriydi. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avustralya ve Yeni Zelanda, Amerikan desteği olmadan güçlü bir saldırgana karşı kendilerini savunamayacaklarının farkındaydı. Yeni Zelanda 1980'ler boyunca ittifaktan

102 Hilali, "China's Response to the Sovyet Invasion of Afghanistan", ss. 323-351,

103 SEATO'nun üyeleri Avustralya, (Papua Yeni Gine'yi yönetiyordu.) Fransa, (Son zamanlarda Fransız Çinhindi'den vazgeçmişti.) Yeni Zelanda, Pakistan (Doğu Pakistan, şimdi Bangladeş dahil), Filipinler, Tayland, Birleşik Krallik (Hong Kong, Kuzey Borneo ve Saravak'ı yönetiyordu.) ve Amerika Birleşik Devletleri idi.

104 Bates Gill, "China's New Sesurity Multilateralism and Its Implications for the Asia-Pacific Region", *SIPRI Yearbook*, 2004, ss.207-230, Erişim Adresi: https://www.sipri.org/yearbook/2004/06, (Erişim Tarihi: 31 Aralık 2020).

105 Yenug Man Kwong, "Balancing versus Bandwagoning: The Strategic Dilemma of Australia's China Policy" *Lingnan University Digital Commons*, Lingnan University, Eylül 2016, Erişim Adresi: https://scholars.ln.edu.hk/en/studentTheses/balancing-versus-bandwagoning-the-strategic-dilemma-of-australias, (Erişim Tarihi: 30 Aralık 2020).

106 Robert Kehoane ve Joseph Nye, *Power and Interdependence*. (The US: Pearson Education, 1977).

107 Jim Rolfe, "Australia-New Zealand Relations: Allies, Friends, Rivals", *Asia-Pacific Center for Securıty Studies; Special Assessment*, 2004, ss. 1-8, Erişim Adresi: https://apps.dtic.mil/sti/pdfs/ADA627510.pdf, (Erişim Tarihi: 3 Ocak 2021).

çekilmiş olmasına rağmen ABD'nin çok yakın bir dostu olarak kaldı. Bu ölçüde, Çin'e bir savaş durumunda onlara güvenemeyeceği ve bundan daha kötüsü, ABD'nin topraklarını ve lojistiğini Çin'e karşı kullanabileceği Çin'e açıktı.

Filipinler örneği, Soğuk Savaş'ın başlarında Asya Pasifik'e yönelik ABD'nin büyük stratejisine oldukça uygun bir şekilde uyuyor. Filipinler bağımsızlığından sonra Asya'daki en yakın ABD müttefiklerinden biri hâline geldi. Bu senaryo iki dinamik tarafından sağlandı. İlk dinamik, Filipinler'in kaotik bir durumdayken bağımsızlığının ilk yıllarında hayatta kalmasını sağlamak için ABD ortaklığına olan ihtiyacıydı. İkinci dinamik, Pasifik kıyıları boyunca Japonya'dan Avustralya'ya uzanan bir savunma hattı sağlamak için stratejik lokalizasyonu nedeniyle ABD'nin Filipinler'e ihtiyaç duymasıydı ve bu nedenle Manila'nın "düşman eline" düşmesini engellemek gerekliydi. Bu bağlamda Başkan Truman'a Filipinler'in stratejik öneminin, Hulk gerillalarını yenmek için Manila hükûmetine ABD yardımının gerekli olduğuna dair açık bir konu olmadığı tavsiye edildi.[108] Bu olaylar, 1951'de imzalanan Karşılıklı Savunma Antlaşması (MDT) başta olmak üzere Manila ile birçok ikili anlaşmaya yol açtı. Yani ABD, Manila'nın Çin'de olduğu gibi komünist bir ülke olmasını engellemek için taahhüdünü güçlendirmeye devam etti. Böylece Çin'e karşı kuşatma, şu ya da bu şekilde, kampsamlı bir şekilde somutlaşıyordu.

Güney Kore'ye gelince, onun komünist bir ülke olmasını engelleme çabası kanlı oldu. Sovyetler Birliği ile ABD arasındaki ilk açık düşmanlık, iki süper gücün prestij için de savaştığı Kore Yarımadası'nda gerçekleşti. ABD, komünist kuzeyin güney ile yeniden birleşmesini sağlamak ve komünizmin Asya'daki yayılmasını kontrol altına alma kararlılığını sağlamak için Kuzey Kore ve Çin'e karşı acımasız bir savaş vermek zorunda kaldı.[109] 25 Haziran 1950'de Kuzey Kore kuvvetleri Güneyi işgal etti. ABD liderliğinde 16 ülkeden oluşan Birleşmiş Milletler koalisyonu savunmasını üstlendi. Çin'in o yıl Kuzey Kore adına savaşa girmesinin ardından, 27 Temmuz 1953'te bir ateşkes imzalanana kadar çatışmanın son iki yılında bir açmaz yaşandı. 1950-53'ün sonunda, ABD ve Güney Kore, her ikisinin de Pasifik bölgesinde tehdit edilmiş olması durumunda, iki ülkenin toplu öz savunma konusunda anlaştıkları bir karşılıklı savunma Antlaşması imzaladılar.[110] Anlaşma, ABD silahlı kuvvetlerinin Güney Kore'de konuşlandırılmasının temelini oluşturdu. 1966'da iki ülke, Güney Kore'de görev yapan ABD personelini yöneten ve koruyan kuralları belirleyen Kuvvetlerin Statüsü Antlaşması'nı (SOFA) imzaladı. ABD'nin Güney Kore'ye yönelik güvenlik yaklaşımı, daha sonra Çin'i kuşatma duygusunu besledi.

108 W. McCoy Alfred, R. Sutton Anderson ve Winichakul Thongchai, *Policing America's Empire: The United States, the Philippines, and the Rise of the Surveillance State*, (Wisconsin: The University of Wisconsin Press, 2009).

109 Victor D. Cha *Powerplay the Origins of American Alliance System in Asia*, (Princeton, Princeton University Press, 2016).

110 David Maxwell, "The Peace Treaty, The Korean Armistice, And the Mutual Defense Treaty: Synchronization, Declonfiction, and Path to the Unification", *Center of Strategic and International Studies*, 2020, ss.1-6, Erişim Adresi: https://csis-website-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/event/20508_Maxwell_A_Peace_Treaty_the_Korean_Armistice_and_the_Mutual_Defense_Treaty_v2.pdf, (Erişim Tarihi: 4 Ocak 2021).

Daha önce belirtildiği gibi, Çin'in iç savaşı sırasında, ABD ÇKP'ye karşı Chiang Kai-sek'i destekledi. Bu, ABD'yi, Çin halkının meşru otoritesi olarak ÇHC yerine Tayvan'a taşınan Çin Cumhuriyeti'ni tanımaya yöneltti. ÇKP'nin Ekim 1949'daki zaferinden sonra ABD, Chiang Kai-sek'e verdiği desteği, ÇKP'yi Sovyet tarafına itmemek için sürdürmekte isteksizdi. Ancak Kore Yarımadası'nda savaşın patlak vermesi ABD'nin Tayvan'a yönelik yaklaşımını değiştirmiştir. Kore Savaşı "mücizevi bir şekilde Chiang Kai-sek hükûmetini yok olmaktan kurtardı" çünkü komünistler artık batının dünyadaki daha geniş bir meydan okumanın parçası olarak Asya'daki kararlılığını test ediyor olarak algılanıyordu. Bu nedenle Çin'in askerî olarak yeniden birleşmeyi sağlamasını önlemek için ABD'nin Tayvan'a askeri destek sağlaması doğaldı. Tayvan ile zorla yeniden birleşme 1950 başlarında Mao Zedong ve silah arkadaşları için gerçekten de en büyük öncelikti ancak Kore Savaşı'nın patlak vermesi planı süresiz olarak bozdu. Bu bağlamda ABD ve Tayvan 1954 yılında aralarında bugüne kadar devam eden bir savunma paktı olan Karşılıklı Savunma Antlaşması'nı imzalamışlardır.

Tayland ve ABD'nin uzun ikili ilişkileri bulunmakta. Tayland, 1818'de ABD ile bağ kuran ilk Asya ülkesidir. 20. yüzyılda daha önemli bir ilişki başladı. İkinci Dünya Savaşı sırasında Tayland'ın yenilmesinden sonra ABD, Özgür Tayland Hareketi'nin Müttefik Kuvvetlere destek beyanını tanıyarak Tayland'ı bir düşman ülke olarak muamale görmekten kurtarmada başlıca rol oynadı. ABD, Tayland'in savaş sırasında Mihver devletleri ile yaptığı iş birliği nedeniyle zarar gören uluslararası imajını düzeltmesine yardımcı oldu. Böylece Soğuk Savaş'ın ortaya çıkması ve ABD ile Sovyetler Birliği ve müttefikleri arasındaki ideolojik rekabetle birlikte ABD, Tayland ve diğer Güneydoğu Asya ülkelerinin komünist alana girmesinden korkmuş, bu amaçla SEATO ve Manila Paktı'nı 1954'te kurmuştur. SEATO 1977'de feshedilmesine rağmen Manila Paktı yürürlükte kalmaya devam ediyor (Chongkittayorn, 2019:1-12).[111] Paktın bir uzantısı olarak 1962'de ABD'nin Tayland ile savunma bağlarını güçlendirmek ve özellikle komünist tehditten korunmak için Thanat-Rusk bildirisi imzalandı. Tayland, ABD'nin bölgesel tehditlere saldırmak için kullanabileceği geniş bir hava üssüne sahipti. Çin'in Tayland ve diğer Güneydoğu ülkeleri üzerindeki uzun süredir devam eden ilişkilerine ve etkisine rağmen Çin onların herhangi bir güvenlik tehdidiyle karşı karşıya kalacağına güvenemedi.

Yine de Güneydoğu Asya ile ilgili olarak Pakistan önemli bir aktördü. ABD, 1947'deki bağımsızlığından sonra Pakistan ile diplomatik ilişkiler kuran dünyadaki ilk ülkelerden biriydi. Güneydoğu Asya'da Sovyetler Birliği'ne karşı Amerikan kampanyasında Pakistan çok önemliydi. Daha önce gördüğümüz gibi Sovyetler Birliği ve Hindistan, ÇHC'ye karşı bir karşı ağırlık olarak müttefikti. Bu kapsamda ittifak kurmak hem ABD hem de Pakistan

111 Kavi Chongkittavorn, "The Thailand-U.S. Defense Alliance in U.S.-Indo-Pacific Strategy", *The East-West Center,* No. 137, 2019, ss. 1-12, Erişim Adresi: https://www.eastwestcenter.org/publications/the-thailand-us-defense-alliance-in-us-indo-pacific-strategy, (Erişim Tarihi: 5 Ocak 2021).

için stratejikti. Mayıs 1954'te Pakistan, ABD ile Karşılıklı Savunma Yardımı Anlaşmasını imzaladı. Daha sonra Pakistan CENTO'ya bağlı kaldı ve SEATO'ya üye oldu. ABD, Sovyetler Birliği'ni kontrol altına almayı, Pakistan ise Hindistan'ı dengelemeyi amaçladı. Ancak o zamanlar onlar arasındaki savaş boyunca Pakistan'ı desteklemeye isteksiz ABD tutumu, Pakistan'ı SEATO ve CENTO'dan çekilmeye ve Çin ve Sovyetler Birliği'ne yakınlaşmaya sevk etti.[112]

SONUÇ

Bu çalışmada, Çin'in 1982'de aldığı ittifaksızlık kararının kökenleri hakkında daha doğru bir inceleme ortaya koyduk. Çin'in ittifaksızlık politikası konusundaki resmî görüşünün yanı sıra daha önceki çalışmalar Çin-Sovyet ayrışmasının ve ABD ile ulaşılamayan ittifakın Çin'in ittifaksızlık politikasının nedenleri olduğunu öne sürüyordu. Bu yaklaşımlar ittifak oluşumu teorisi ile bağlantılıdır. Bu teori, dengeleme ve peşine takılmanın devletlerin ne zaman ittifaklar kurduğunu, sürdürdüğünü ve ortadan kaldırdığını açıklayan ittifak kaynakları olduğunu öne sürmektedir. İttifakın ortadan kaldırılmasının ittifaksızlığa yol açacağını belirsiz bırakmaktadır. Bu yanlış anlama, Çin'in ittifaksızlık politikası hakkında sınırlı bir inceleme yapılmasına yol açtı. Dengeleme ve peşine takılma ittifaksızlık politikalarını açıklayamaz çünkü bu sadece bir ittifakın ortadan kaldırılmasının sonucu değildir, başka şartları da gerektirir. Bu amaçla ittifak oluşumu teorisine, bu makalenin az önce yapmış olduğu bazı eklemeler yapılması gerekmektedir. İttifaksızlık politikasının üç koşuldan kaynaklandığı hipotezimizdir: (i) Bir rakiple ittifaka girmektense ittifaksızlık tercih edilir, bu nedenle dış dengeleme ve peşine takılma uygun bir seçenek olmadığında bunun yerine büyük devletler yumuşama stratejisini tercih edebilirler. (ii) İttifaksızlık politikası potansiyel rakipleri dengelemek için ittifakı güçlendirebilecek küçük devletler arasında güvenilir müttefikler bulmanın imkansızlığından kaynaklanabilir. (iii) İttifaksızlık politikası buna uygun bir bir stratejik ortamda kullanılır; yani büyük güçler arasında hiçbiri birbirini yakın bir tehdit olarak görmediğinde, iki rakip hedef olarak bir diğerine karşı olan bir ittifaka girmeksizin kendilerini koruyabilirler.

Kısacası Çin, Sovyetler Birliği ile ittifak kurarak ABD'yi dengelemeye çalıştı ancak bu ittifak Çin'in çıkarı açısından çok karlı olmadı. Çin, Sovyet tarafının peşine takılmak istemedi. Sadece ABD'yi dengelemeyi amaçlıyordu. Çin'in ayrıca Sovyetler Birliği'ni dengelemeye yönelik çıkarlarının, aralarında bir ittifakı motive etmek için yeterli olmadığını belirtmek için ABD ile uzlaşmaz çıkarları vardı. Bu nedenle Çin, Sovyetler Birliği ile ittifakını ortadan kaldırmış ve ABD ile ittifak kuramamıştır. Çin, üçüncü dünyada revizyonist Sovyetler Birliği ve emperyalist ABD'ye karşı bir koalisyon kurmaya çalış-

112 Walt, *Origins of Alliances*, s. 304.

masına rağmen üçüncü dünya ülkelerinin hiçbirinin Çin'e süper güçlerle yüzleşmek için yeterli kaldıracı sağlayamadığını ve üçüncü dünya ülkelerinin Çin tarafına değil, ABD ve Sovyetler Birliği tarafına yaslanmaya daha yakın olduğunu çok gecmeden anladı. Dahası, Çin kendisini iki süper güç tarafından kuşatılmış buldu. Bu bağlamda Çin, neredeyse hiçbir seçenek olmaksızın ittifaksızlık politikasına karar verdi. Ancak bu seçenek buna uygun bir stratejik ortama dayanıyordu. Yani Çin, 1980'lerin başında ne Sovyetler Birliği'nin ne de ABD'nin Çin'i hedef almadığını ve böylece herhangi bir ittifak olmadan da hayatta kalabilecegini anladı.

Bu çalışma, bu bağlamda akademik literatüre katkıda bulunmayı ve politika yapıcılara Çin'in böylesi bir kararının daha iyi anlaşılması için Çin'in ittifaksızlık kararı üzerine tarihsel bir konteks sağlamayı amaçlamaktadır ve Çin'in çevre politikasını da içeren bazı mevcut dinamikleri anlamaya da yardımcı olabilir.

KAYNAKÇA

Alfred W. McCoy, Anderson, R. Sutton ve Thongchai, Winichakul, *Policing America's Empire: The United States, the Philippines, and the Rise of the Surveillance State*, (Wisconsin: The University of Wisconsin Press, 2009).

Amer, Ramses, "Sino-Vietnamese Relations: Past, Present and Future", *Conference Paper*, hosted by the Institute of Asian Studies and the Centre for Asia Studies, Temmuz 1997, ss. 2-3, Erişim Adresi: https://www.researchgate.net/publication/267240503_SinoVietnamese_Relations_Past_Present_and_Future/link/5ebe852592851c11a867f05b/download, (Erişim Tarihi: 5 Ocak 2021).

Bary, de Theodore ve Lufrano, Richard, *Sources of Chinese Tradition: From 1600 Through the Twentieth Century,* (New York: Colombia University Press, 2000).

Batbayar, Tsedendamba, "Mongolian-Russian Relations in the Past Decade", *Asian Survey*, Cilt: 43, Sayı: 6, 2003. ss. 951-970, Erişim Adresi: https://www.jstor.org/stable/10.1525/as.2003.43.6.951, (Erişim Tarihi: 26 Aralık 2020).

Blank, Gary, "Father-and-Son or Communist Brothers? The Signifiçance of Socialist Solidarity in The Sino-Sovyet Split", *UCLA Historical Journal,* Cilt: 25, Sayı: 1, 2014, ss. 31-38, Erişim Adresi: https://escholarship.org/uc/item/96j2f2jf, (Erişim Tarihi: 28 Aralık 2020).

Campayo, Maria Barbal, "China's Non-Alliance Strategy: Facing the XXI Century", *African Journal of Politiçal Science and International Relations,* Cilt.10 (8), 2016, ss.105-110, Erişim Adresi: https://academicjournals.org/journal/AJPSIR/article-full-text-pdf/9864FFE60225, (Erişim Tarihi: 20 Aralık 2020).

Carneiro Correa Vieira, Victor "From Third World Theory to Belt and Road Initiative: International Aid as a Chinese Foreign Policy Tool", *Contexto Internacional*, Cilt.41, No.3, 2019, ss.529-551, Erişim Adresi: https://www.researchgate.net/publication/337725998_From_Third_World_Theory_to_Belt_and_Road_Initiative_International_Aid_as_a_Chinese_Foreign_Policy_Tool, (Erişim Tarihi: 2 Ocak 2021).

Cha, Victor D. *Powerplay the Origins of American Alliance System in Asia*, (Princeton, Princeton University Press, 2016).

Cheng, Joseph Yu-Shek ve Zhang, Franklin Wankun, "Chinese Foreign Relation Strategies Under Mao and Deng: A Systematic and Comparative Analysis", *Philippine Journal of World Studies,* Cilt: 14, Sayı: 3, 1999, ss. 91-114, Erişim Adresi: https://www.journals.upd.edu.ph/index.php/kasarinlan/article/view/1415, (Erişim Tarihi: 4 Ocak 2021).

"Chinese Foreign Policy during the Maoist Era and its Lessons for Today", *MLMRSG,* Ocak, 2007, ss. 1-40, Erişim Adresi: https://www.mlmrsg.com/, (Erişim Tarihi: 3 Ocak 2021).

Chongkittavorn, Kavi, "The Thailand-U.S. Defense Alliance in U.S.-Indo-Pacific Strategy", *The East-West Center,* No.137, 2019, ss.1-12, Erişim Adresi: https://www.eastwestcenter.org/publications/the-thailand-us-defense-alliance-in-us-indo-pacific-strategy, (Erişim Tarihi: 5 Ocak 2021).

Di, Dongsheng, "Continuity and Changes: A Comparative Study on China's New Grand Strategy", *HAOL*, 2007, ss.7-18, Erişim Adresi: file:///C:/Users/ANKASAM%20%237/Downloads/Dialnet-ContinuityAndChangesAComparativeStudyOnChinasNewGr-2380237.pdf, (Erişim Tarihi: 5 Ocak 2021).

Edward, Gulick V, *Europe's Classical Balance of Power*, (New York: W. W. Norton and Company, 1967).

Gerson, Micheal, S., "The Sino-Sovyet Border Confliçt: Deterrence, Escalation, and the Threat of Nuclear War in 1969", *Center for Naval Analyses, Rapor,* 2010, Erişim Adresi: https://www.hsdl.org/?abstract&did=716009, (Erişim Tarihi: 25 Aralık 2020).

Gill, Bates, "China's New Sesurity Multilateralism and Its Implications for the Asia-Pacific Region", *SIPRI Yearbook*, 2004, ss. 207-230, Erişim Adresi: https://www.sipri.org/yearbook/2004/06, (Erişim Tarihi: 31 Aralık 2020).

Hilali, A. Z., "China's response to the Sovyet Invasion of Afghanistan", *Central Asian Survey,* 20: 3, 2010, ss. 323-351, Erişim Adresi: https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/02634930120095349?journalCode=ccas20#:~:text=China%20opposed%20the%20Soviet%20invasion,the%20contested%20Sino%E2%80%93Soviet%20border., (Erişim Tarihi: 30 Aralık 2020).

Iliev, Andrej, ve Petreski, Drage, "USSR-China Relations in the Cold and Post-Cold War Era", *Wulfenia Journal*, Cilt: 22, Sayı: 3, 2015, ss. 313-326, Erişim Adresi: https://eprints.ugd.edu.mk/23748/, (Erişim Tarihi: 3 Ocak 2021).

Jian, Chen "The Sino-Sovyet Alliance and China's Entry into The Korean War", *Woodrow Wilson International Center for Scholars*, Working Paper No. 1, 1992, Erişim Adresi: https://www.wilsoncenter.org/publication/the-sino-soviet-alliance-and-chinas-entry-the-korean-war, (Erişim Tarihi: 28 Aralık 2020).

Jun, Niu, "The Transformation of Chinese Foreign Policy and Its Impact on East Asia: International Patterns in the 1950s", *Slavic Research Center*, No. 9, 2012, ss. 81-97, Erişim Adresi: https://src-h.slav.hokudai.ac.jp/rp/publications/no09/contents.html, (Erişim Tarihi: 10 Ocak 2021).

Jun, Niu, "1962: The Eve of the Left Turn in China's Foreign Policy", *Woodrow Wilson International Center for Scholars, Working Paper,* 2005, Erişim Adresi: https://www.wilsoncenter.org/publication/1962-the-eve-the-left-turn-chinas-foreign-policy, (Erişim Tarihi: 30 Aralık 2020).

Kehoane Robert ve Nye, Joseph, *Power and Interdependence*. (The US: Pearson Education, 1977).

Kennedy, Paul. M., *The Rise of the Anglo-German Antagonism*, (London: Allen and Unwin, 1980).

Khoo, Nicholas, "Breaking the Ring of Encirclement: The Sino-Sovyet Rift and Chinese Policy Toward Vietnam, 1964-1968", *Journal of Cold Wars*, Cilt: 12, Sayı: 1, 2010, ss. 3-42, Erişim Adresi: https://www.jstor.org/stable/26923059, (Erişim Tarihi: 4 Ocak 2021).

Kissenger, Henry, *Years of Upheaval*, (Boston: Little Brown, 1981).

Kuisong, Yang, "The Sino-Sovyet Alliance and Nationalism: A Contradiction*", Parallel History Project on NATO and the Warsaw Pact,* 2005, ss.1-12, Erişim Adresi: http://caod.oriprobe.com/articles/22247533/the_sino_soviet_alliance_and_nationalism__a_contra.htm, (Erişim Tarihi: 28 Aralık 2020).

Kwong, Yenug Man, "Balancing versus Bandwagoning: The Strategic Dilemma of Australia's China Policy" *Lingnan University Digital Commons*, Lingnan University, Eylül 2016, Erişim Adresi: https://scholars.ln.edu.hk/en/studentTheses/balancing-versus-bandwagoning-the-strategic-dilemma-of-australias, (Erişim Tarihi: 30 Aralık 2020).

Lee, Joseph T se-Hei, "China's Third W orld Policy from the Maoist Era to the Present", *Global Asia Journal*. Paper 3. 2008. ss. 1-46, Erişim Adresi: https://digitalcommons.pace.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=https://www.google.com/&httpsredir=1&article=1003&context=global_asia_journal, (Erişim Tarihi: 4 Ocak 2021).

Li, Anshan, "China and Africa: Policy and Challengce", *China Security* 3, 2007, ss. 69-93, Erişim Adresi: https://www.scirp.org/(S(351jmbntvnsjt1aadkposzje))/reference/ReferencesPapers.aspx?ReferenceID=1105476, (Erişim Tarihi: 20 Aralık 2020).

Lieberthal, Kenneth, G. "Sino-Sovyet Conflict in the 1970s: Its Evolution and Implications for the Strategic Triangle", *Rand Corporation, Rapor,* 1978, Erişim Adresi: https://www.rand.org/pubs/reports/R2342.html, (Erişim Tarihi: 3 Ocak 2021).

Lippmann, Walter., *The Cold War: A Study in U.S. Foreign Policy*, (New York: Harper Brothers, 1947).

Malone, David, M. ve Mukherjee, Rohan, "India and China: Conflict and Cooperation", *Survival*, Cilt.52, No.1, 2010, ss. 137-158, Erişim Adresi: https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/00396331003612513, (Erişim Tarihi: 4 Ocak 2020).

Mansoor, Peter R. ve Murray, Williamson, *Grande Strategies and Military Alliances,* (Cambridge: Cambridge University Press, 2016).

Mark, Chi-Kwan, *China and The World Since 1945: An International History*, (New York ve London: Routedge, 2012).

Mastny, Vojtech, "The Sovyet Union's Partnership with India", *Journal of Cold War Studies*, Cilt: 12, Sayı: 3, 2010, ss. 50-90, Erişim Adresi: https://www.jstor.org/stable/26923380, (Erişim Tarihi: 4 Ocak 2021).

Maxwell, David, "The Peace Treaty, The Korean Armistice, And the Mutual Defense Treaty: Synchronization, Declonfiction, and Path to the Unification", *Center of Strategic and International Studies*, 2020, ss. 1-6, Erişim Adresi: https://csis-website-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/event/20508_Maxwell_A_Peace_Treaty_the_Korean_Armistice_and_the_Mutual_Defense_Treaty_v2.pdf, (Erişim Tarihi: 4 Ocak 2021).

McNamee, Lachlan, ve Zhang, Anna, "Demographic Engineering and International Conflict: Evidence from China and the Former USSR", *The International Organization Foundation*, Cilt: 73, Sayı: 2, 2019, ss.291-327, Erişim Adresi: https://www.cambridge.org/core/journals/international-organization/article/demographic-engineering-and-international-conflict-evidence-from-china-and-the-former-ussr/FB0BBC366D5D705D00A7D9E96718ED3B, (Erişim Tarihi: 4 Ocak 2021).

McNeill, William. H., *America, Britain and Russia: Their Cooperation and Conflict, 1941-1946*, (London: Oxford University Press, 1953).

Minling, Yu "Learning from the Sovyet Union: CPC Propaganda and Its Effects", Parallel History Project on NATO and the Warsaw Pact, 2005, ss. 1-10, Erişim Adresi: https://www.php.isn.ethz.ch/lory1.ethz.ch/publications/areastudies/documents/sinosov/Minling.pdf, (Erişim Tarihi: 2 Ocak 2021).

Mohanty, Baisali, "China and Afghanistan: Securıty, Regional Standing, and Status", *Observer Research Foundation,* 2017, s. 7, Erişim Adresi: https://www.orfonline.org/research/china-afghanistan-security-regional-standing-status/, (Erişim Tarihi: 25 Aralık 2020).

Olsen, Mari, "Introduction in Sovyet-Vietnam Relations and the Role of China 1949-64", İçinde *Cold War History,* Odd Arne Westad and Michael Cox, (Londra: Routedge, 2006).

Pollack, Jonathan, D., "The Sino-Sovyet Rivalry and Chinese Securıty Debate", *Rand Corporation, Rapor,* 1982, Erişim Adresi: https://www.rand.org/pubs/reports/R2907.html, (Erişim Tarihi: 25 Aralık 2020).

Radchenko, Sergey, S., "The Sovyet's Best Friend in Asia: The Mongolian Dimension of the Sino-Sovyet Split", *Woodrow Wilson International Center for Scholars*, Working Paper No. 42, 2003, ss. 2-30, Erişim Adresi: https://www.wilsoncenter.org/publication/the-soviets-best-friend-asia-the-mongolian-dimension-the-sino-soviet-split, (Erişim Tarihi: 26 Aralık 2020).

Rolfe, Jim, "Australia-New Zealand Relations: Allies, Friends, Rivals", *Asia-Pacific Center for Securıty Studies; Special Assessment*, 2004, ss. 1-8, Erişim Adresi: https://apps.dtic.mil/sti/pdfs/ADA627510.pdf, (Erişim Tarihi: 3 Ocak 2021).

Ruonan, Liu ve Feng, Liu, "To Ally or Not to Ally: Debatıng China's Non-Alliance Strategy in the 21st Century", *Griffith Asia Institute,* Working Paper Series, No. 2, 2016, ss. 1-2, Erişim Adresi: https://www.taylorfrancis.com/chapters/edit/10.4324/9780429029738-6/ally-ally-debating-china-non-alliance-strategy-twenty-first-century-liu-ruonan-liu-feng, (Erişim Tarihi: 21 Aralık 2020).

Stoecker, Sally W., "Clients and Commitments: Sovyet-Vietnamese Relations, 1978-1988", *Rand Corporation, Rapor,* 1989, Erişim Adresi: https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/notes/2009/N2737.pdf, (Erişim Tarihi: 30 Aralık 2020).

Urbansky, Soren, "A Very Orderly Friendship: The Sino-Sovyet Border Under the Alliance Regime, 1950-1960", German Historical Institute, 2015, ss. 35-52, Erişim Adresi: https://www.researchgate.net/publication/273205445_A_Very_Orderly_Friendship_The_Sino-Soviet_Border_under_the_Alliance_Regime_1950-1960, (Erişim Tarihi: 8 Ocak 2021).

Walt, Stephen M., "Alliance Formation and the Balance of World Power", *International Security,* Cilt: 9, Sayı: 4, 1985, ss. 3-43, Erişim Adresi: https://www.jstor.org/stable/2538540, (Erişim Tarihi: 30 Aralık 2020).

Walt, Stephen M., (1988). Testing Theories of Alliance Formation: The Case of Southwest Asia. International Organization, Cilt: 42, Sayı: 2, ss. 275-316, Erişim Adresi: https://www.jstor.org/stable/2706677, (Erişim Tarihi: 5 Ocak 2021).

Walt, Stephan M., *Origins of Alliances*, (Ithaca: Cornell University Press, 2013).

Waltz, Kenneth N. *Theory of Internatıonal Politics*, (Illinois: Waveland Press, 1979).

Wertz, Daniel, "China-North Korean Relations", *The National Committee on North Korea*, Kasım 2019, Erişim Adresi: https://www.ncnk.org/resources/briefing-papers/all-briefing-papers/china-north-korea-relations, (Erişim Tarihi: 25 Aralık 2020).

Westad, Arne odd, *The Global Cold War: Third World Interventions and the Making of Our Times*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2005).

Xia, Yafeng, "The Cold War and Chinese Foreign Policy", *E-International Relations*, 2008, ss. 1-4, Erişim Adresi: https://www.e-ir.info/2008/07/16/the-cold-war-and-china/, (Erişim Tarihi: 5 Ocak 2021).

Yi, Zhou, "Less Revolution, More Realpolitik China's Foreign Policy in the Early and Middle 1970s", *Woodrow Wilson International Center for Scholars*, Raport 93, 2020, Erişim Adresi: https://www.wilsoncenter.org/publication/less-revolution-more-realpolitik-chinas-foreign-policy-early-and-middle-1970s, (Erişim Tarihi: 1 Ocak 2021).

ÇİN'İN YEREL ULUSLARARASI İLİŞKİLER TEORİLERİ VE ÇİN DIŞ POLİTİKASI

Prof. Dr. Gökhan Koçer* - Dr. Öğr. Üyesi Müge Yüce**

Özet

Uluslararası sistemin yapısında 1970'li yılların sonunda başladığı kabul edilen ve giderek hızlanan dönüşüm, son yirmi yıldır uluslararası ilişkiler (Uİ) disiplininde dinamik ve ufuk açıcı bir gelişme ile yeni bir boyut kazanmıştır. 1971'de Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK) üyesi olmasından sonra uluslararası ilişkilerdeki rolü ve etkinliği artan Çin, Uİ disiplininde de söz sahibi olmak ve en azından kendine ait anlayışla dış politikasını yönetmek ve yönlendirmek istemiştir. Uİ disiplinindeki ana akım teorilere bir Çin okulu veya Çin karakteristikli Uİ teorisi kazandırmayı amaçlayan bu gelişme, son dönem Uİ tartışmalarının öne çıkan konu başlıklarından birisi haline gelmiştir. Bu gelişmenin alanyazındaki önemi dikkate alınarak bu çalışmada Çin karakteristikli Uİ teorisine yönelik gelişmeler disiplin içerisindeki temel tartışma noktaları dikkate alınarak analiz edilmeye çalışılmıştır. Uİ'de bir Çin okulunun mümkün olup olmadığı bu çalışmanın sınırlarını aşmakla birlikte çalışmanın sonunda söz konusu tartışmanın gelecekte sunacağı olasılıklara ve sınırlılıklara değinilecektir.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası İlişkiler Teorisi, Çin Okulu, Geleneksel Çin Düşüncesi, Çin Merkezlilik, Avrupa-merkezlilik

Internatonal Relations (Ir) Theory With Chinese Characteristics And China's Foreign Policy

Abstract

The transformation in the structure of the international system, which is accepted to have started in the 1970s, continues at an accelerating rate. This transformation has gained a new dimension with a dynamic and eye-opening development in the discipline of International Relations (IR) in the last two decades. After becoming a member of the United Nations Security Council (UNSC) in 1971, China, whose role and effectiveness in IR increased, wanted to have a say in IR discipline and at least to manage and direct its foreign policy with its own understanding. This development, which aims to bring a Chinese School or IR Theory with Chinese Characteristics to the mainstream theories of the IR discipline, has become one of the prominent topics of the recent IR discussions. Considering the importance of this development in the literature, this study tried to analyse discussions and developments on the IR Theory with Chinese Characteristics by taking into account the main points within the discipline. Even though the discussion on whether a Chinese School is possible in IR goes beyond the limits of this study, at the end of the study, the possibilities and limitations of this discussion in the future will be mentioned.

Keywords: International Relations Theory, Chinese School, Traditional Chinese Thought, Sino-centrism, Euro-centrism

* Karadeniz Teknik Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, g.kocer@ktu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1974-5013.
** Atatürk Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, muge.yuce@atauni.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7593-6060

GİRİŞ

Uluslararası ilişkiler (Uİ) disiplini, küresel sistemin yapı ve işleyişini konu edinen bir çalışma alanı olarak sistemde meydana gelen kırılma ve dönüşümlerden doğrudan etkilenmektedir. Sistemi oluşturan temel aktörler olan devletlerin güç bileşenlerinde meydana gelen değişimler, devletler arasındaki ilişkileri ve sistemin yapısını belirgin bir dönüşüme uğratmaktadır. Bu dönüşüm göz önünde bulundurulduğunda Uİ disiplininin temel varsayımlarını dayandırdığı güç merkezli sistem açıklamaları ve teorik yaklaşımlar, sistemde meydana gelen dönüşümü açıklamakta yetersiz kalmakta ve giderek daha fazla sorgulanmaya başlamaktadır. Nitekim giderek daha fazla güç merkezinin ortaya çıkması ve bu merkezlerin "güç algılamaları"nın birbirinden önemli ölçüde farklılaşması, Uİ disiplini içerisinde yalnız belirli bir coğrafyanın tarihsel deneyimleri ışığında belirlenen güç merkezli yaklaşımları etkisiz hâle getirmektedir.

Uİ disiplininin ana akım teorik açıklamaları, zaman ve mekânın Avroamerikan merkezli bir tarih anlayışı ile sınırlandırıldığı bir nitelik göstermektedir. Bu yaklaşımların her biri, güç olgusunu ve aktörler arası ilişkileri yalnızca 16-20. yüzyıllar arasındaki zaman dilimi içerisinde ve Batı Avrupa coğrafyasında gerçekleşmiş olan hegemonik yükseliş ve düşüş süreçlerini temel alarak açıklamaya çalışmaktadır. Uİ disiplininin bir Amerikan sosyal bilimi olduğu[1] ve 2000 yılında dahi disiplinin temel metodolojik kavramları ile gündeminin ABD'li Uİ teorisyenleri tarafından belirlendiği kabul edilmektedir.[2] Bununla birlikte son dönem Uİ uzmanları, disiplinin temel varsayımlarının Avrupa-Amerika coğrafyası dışındaki bölgesel tecrübe, etik anlayışı ve tarihi de kapsayacak şekilde genişletilmesi gerektiği konusunda mutabıktır.[3] Özellikle 11 Eylül saldırılarından sonra uluslararası gelişmelere yalnızca ABD merkezli bir bakış açısından bakmanın tehlikelerinin açıkça ortaya çıktığı ve kültürel farklılıkların dikkate alınmasına duyulan ihtiyacın açıkça hissedildiği vurgulanmaktadır.[4]

Disipline hâkim olan Avroamerikan merkezli kuramlara alternatif olarak ortaya çıkan teorik çabalar arasında son dönemde en fazla ilgi çeken hareket, Çin merkezli bir Uİ Teorisi veya Çin Okulu[*] kurmayı amaçlayan yaklaşımdır. Çin'in kendi uluslararası ilişkiler kuramını geliştirme çabalarının ardında mikro ve makro ölçekli birçok neden bulunmakla birlikte Çinli Uİ profesörü Zhang Yongjin'e göre:

1 Stanley Hoffmann, "An American Social Science: International Relations", *Daedalus*, Cilt: 106, Sayı: 3, 1977, ss. 41-60.

2 Steve Smith, "The discipline of international relations: still an American social science?", *British Journal of Politics and International Relations*, Cilt: 2, Sayı: 3, 2000, s. 399.

3 Feng Zhang, *Chinese Hegemony, Grand Strategy and International Institutions in East Asian History,* (California: Stanford University Press, 2015), s. 4.

4 Steve Smith, "The United States and the Discipline of International Relations: "Hegemonic Country, Hegemonic Discipline"", *International Studies Review*, Cilt: 4, Sayı: 2, 2002, s. 68.

* Bu çalışmada Çin Okulu kavramı, Çin'in imparatorluk döneminde bölgesel ilişkilerine hâkim olan uygulama ve düşünceleri merkeze alarak güncel uluslararası ilişkileri yorumlama çabaları anlamında kullanılmıştır.

> *"Güvenilir hiçbir uluslararası ilişkiler kuramı, yalnızca Avrupa'nın dar ve sınırlı tarihsel tecrübesine dayanarak inşa edilemez. Çin'in zengin ve derin tarihi, diğer dünya düzenlerini keşfetmek için önemli bir araçtır."*[5]

Çin merkezli bir Uİ okulu kurmaya yönelik çabalara karşı küresel düzeyde artan ilginin nedenlerinden biri, Çin yönetimi tarafından geliştirilen söylem ve dış politika ilkelerinin, Çin'in geleneksel kültürünü ve siyasi teorilerini merkeze alan düşünce biçimi ile şekillendiği yönündeki ortak kanıdır. Bir diğer neden ise Çin'in yükselen bir güç olması sebebiyle yakın gelecekte kendi dünya algısını yansıtacak kurumsal güce sahip olacağı beklentisidir.[6] Bununla birlikte Çinli bilim insanları tarafından oluşturulan açıklamaları "teori" olmaktan ziyade "strateji" olarak kabul eden eleştirilere yanıt olarak geliştirilen en önemli söylemlerden biri, Çin'de teori anlayışının, sosyal bir gerçekliği açıklamaktan ziyade politika kılavuzu olarak anlaşılmakta olduğunu iddia eden söylemdir.[7] Diğer yandan Çin'deki Uİ tartışmaları, Batılı Uİ teorilerinden önemli ölçüde etkilenmiş olmakla birlikte bir "Çin Uİ okulu" var olduğu söylemi de tamamen içi boş bir söylem değildir.[8] Nitekim Çin'in yükselişi ile birlikte Çinli bilim insanları arasında Çin merkezli Uİ Teorisi olması gerektiğine yönelik bir tartışma başlamıştır. Bu hareket içerisinde Yan Xuetong'un "ahlaki gerçekçilik" (moral realism), Zhao Tingyang'ın "tianxia" ve Qin Yaqing'in "ilişkisel teori" (relational theory) olarak adlandırdıkları kavramsallaştırmaları en öne çıkan teorik çabalardır.[9]

Bir Çin okulu olup olmadığı yönündeki tartışmalara odaklanırken dikkat edilmesi gereken en önemli noktalardan biri, bakış açısı ve yönelimi belirleyen temel soruların Batı merkezli bir modeli temel alıp almadığı konusunda hassasiyet göstermektedir. Çin'in en önemli Uİ uzmanlarından birisi olan Wang Yiwei'ye göre:

> Çin Uİ teorisine ilişkin yapılan çalışmaların çoğu küçültücü bir soru olan "Neden bir Çin Uİ okulu yok?" sorusunu sormakta, "Çin'in bir Uİ teorisine ihtiyacı olup olmadığını" ise sormamaktadır. Bu hâli ile bu çalışmalar, Batı'yı takip edilmesi gereken bir model olarak sunmaktadır.[10]

Dolayısıyla Uİ disiplininde Angloamerikan merkezlilik eleştirilirken bir "Çin okulu geliştirilmesi gerektiği" söylemini benimsemek, kedi içinde tutarsız ve çelişkili bir duruma işaret etmektedir. Nitekim bu söylemin, bilim tarihinde Avrupa modelinin takip edilmesi

5 Zhang Yongjin, "System, Empire and State in Chinese International Relations", *Review of International Studies*, Cilt: 27, 2001, s. 63.

6 William A. Callahan, "Chinese Visions of World Order: Post-hegemonic or a New Hegemony", *International Studies Review*, Cilt: 10, 2008, s.749.

7 Gerald Chan, *Chinese Perspectives on International Relations*, (London: Macmillan Pres, 1999), s. 151.

8 Nele Noesselt, "Is There a "Chinese School" of IR?", German Institutes of Global and Area Studies Working Papers, No. 188, 2012, s. 3.

9 Yih-Jye Hwang, "Reappraising the Chinese School of International Relations: A Postcolonial Perspective", *Review of International Studies*, 2021, s.2.

10 Wang Yiwei, "China Between copying and constructings", içinde *International Relations Scholarship Around The World*, (ED.) Arlene B. Tickner & Ole Wæver (ed.), (London and New York: Routledge, 2009), s. 103.

gerektiği yönünde bir algıyı beslediği göz önünde bulundurulması gereken bir gerçekliktir. Bu sebeple bu çalışmada bir Çin okulu kurulması gerekliliği argümanından ziyade Çin merkezli Uİ teorilerine yönelik tartışmalara, bu teorik çabaların gelişim sürecine ve mevcut duruma odaklanılmaktadır.

Uİ DİSİPLİNİNDE ÇİN OKULU TARTIŞMALARINI ORTAYA ÇIKARAN ETMENLER

Çin kültürel değerlerini ve geleneksel siyasi düşünce yapısını merkeze alan bağımsız bir Çin uluslararası ilişkiler teorisinin geliştirilmesi çabaları, Çin'in kendi iç siyasal gelişimi kadar uluslararası çevrede yaşanan paradigma değişiminin de izlerini taşımaktadır. Asya'nın küresel ekonomik sistem içerisinde önemli bir güç merkezi olarak ortaya çıkması, uluslararası politikada Amerika ve Avrupa'yı tarihin akışını şekillendiren bölgeler olarak kabul eden yaklaşımın yeniden yorumlanmasını gerektirmiştir. Uluslararası ilişkilerde 1991 Körfez Savaşı ile "tek kutuplu" bir yapıya büründüğü kabul edilen uluslararası sistemin "çok kutuplu / çok merkezli" bir yapıya dönüşmeye başlaması, küresel tarih anlayışı içerisinde Asya'nın yerinin yeniden belirlenmesi sorunsalını ortaya çıkarmıştır.

Uluslararası sistem içerisinde giderek artan "Çin tehdidi" söylemi ve bu söylemler etrafında gelişen algılar, Çin Komünist Partisi yöneticileri ve uluslararası ilişkiler bilim insanları tarafından Çin'in dünyaya bakış açısını ifade edecek söylemler belirlenmesine yönelik çalışmaların başlatılmasına neden olmuştur. Çin güçlendikçe statükoya bir tehdit olarak değerlendirilmekten kaçınmaya çalışmaktadır. Çin kökenli bir luslararası ilişkiler okulu geliştirme yönündeki çabaların tümü bu soruna odaklanmaktadır. [11]

Uİ teorilerinde Anglosakson hâkimiyetini kırmaya yönelik çabalar göz önünde bulundurulduğunda bugün Çin tarafından ortaya konan bağımsız bir Çin okulu kurma çabaları ne ilk ne de eşsiz bir çaba olarak değerlendirilmelidir. Bu kapsamda Uİ bakış açılarının farklı bölge ve kültürlerde önemli değişiklikler gösterdiğini kabul eden çalışmaların ışığında ulusal/bölgesel Uİ teorilerinin var olabileceği hatta bunun faydalı olacağı kabul edilmektedir.[12]

Uİ'de Çin okulu kavramı söz konusu olduğunda üzerinde konsensüs oluştuğu kabul edilen üç temel özellik bulunmaktadır: Bunlardan birincisi; Çin okulu, tamamen Çin'e özgü olan (Çin tarihi, kültürü, edebiyatı, geleneği ve sorunları gibi) ham maddeyi

11 Amitav Acharya ve Barry Buzan, "Neden Batı Kökenli Olmayan bir Uluslararası İlişkiler Teorisinden Yoksunuz?", içinde *Batı Kökenli Olmayan Uluslararası İlişkiler Teorisi, Asya Üzerine ve Asya'nın Ötesinde Çeşitli Perspektifler*, Amitav Acharya & Barry Buzan (ed.), Çeviren: Ebru Thwaites Diken, 1. Basım, (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları, 2018), s. 18.

12 Hun Joon Kim, "Will IR Theory with Chinese Characteristics be a Powerful Alternative?", *The Chinese Journal of International Politics*, Cilt: 9, Sayı: 1, 2016, s. 63-64.

kullanarak bir uluslararası sistem yapısı inşa etmelidir. İkincisi, Çin okulunun kurulmasına yönelik mevcut ve yakın gelecekte meydana gelecek gelişmeler, özellikle Çin'in yükselişi olmak üzere küresel politikada meydana gelen değişimlerden önemli ölçüde etkilenmektedir. Üçüncüsü ise Çin okulunun ana akım Uİ teorileri ile etkileşim hâlinde olduğudur.[13]

Çinli Uİ uzmanı Yan Xuetong, tıpkı ABD gibi Çin'in de hem nüfus hem düşünce çeşitliliği anlamında zengin bir ülke olduğunu bu nedenle tıpkı bir ABD Okulu gibi Çin okulu olarak adlandırılabilecek tek bir düşünce olamayacağını belirtmektedir. Bu çeşitlilik sebebi ile tek bir düşünce sisteminin Çin okulu olarak sunulmasından ziyade mevcut teori veya ekollerin Çin'e uyarlanmış hâlini temsil eden "Çin sosyalizmi" veya Çin karakteristikli sosyalizm" gibi uyarlamalar mevcuttur. [14] Bu uyarlamalara temel oluşturan klasik Konfüçyen düşünce ile Batı dışı (post-western) Uİ teorilerinin temel ortak noktası, her iki düşüncenin de hiyerarşik bir düzenin bozulması sonrasında, tek bir hegemonik merkez tarafından tek taraflı yönetilemeyen bir hegemonya sonrası dönem için düzen arayışıdır.[15]

Tüm bu teorik uyarlamaları oluşturan ana aktörlerin Çinli Uİ uzmanları olduğu düşünüldüğünde Çin merkezli bir Uİ teorisinin gelişiminde Çinli Uİ uzmanların ve aydınların etkisi yadsınamayacaktır. Bu konuda Kristensen ve Nielsen, alandaki temel referans noktası hâline gelen çalışmalarında Uİ'de bir Çin okulu kurma çabalarını güç dönüşümü, Batı hegemonyasına karşı koyma gibi makropolitik gelişmelerden ziyade Çinli aydınların öne çıkma ve dikkat çekme ihtiyaçları gibi mikrososyolojik bir bakış açısı ile açıklamaktadırlar.[16]

Çinli Uİ akademisyenlerinin sahip olduğu bakış açısı, gelecekte Çin'de teori kurmanın temellerini oluşturacağı ve büyük bir olasılıkla Çin dış politika yapımını dolayısıyla da Çin'in uluslararası politika alanındaki davranışlarını etkileyeceği için dikkate alınmaya değerdir.[17]

Çinli aydınlar ve Uİ uzmanlarının, Çin merkezli bir Uİ teorisi geliştirmeye yönelik çabalara katkıları bu teorik çabanın tarihsel gelişim seyri ele alınarak detaylı şekilde anlaşılabilecektir.

13 Kim, "Will IR Theory with Chinese Characteristics be a Powerful Alternative?", ss. 71-72.

14 Yan Xuetong, "Why Is There No Chinese School of International Relations Theory?", içinde *Ancient Chinese Thought, Modern Chinese Power*, (Ed.) Daniel A. Bell &Sun Zhe (ed.), Edmund Ryden (Çev.), (Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2011), ss. 254-255.

15 Chih-yu Shih, "Introduction: relating China to international relations", içinde *China and International Theory The Balance of Relationships,* Chih-yu Shih et. al. (ed.), (London and New York: Routledge, 2019), s. 5.

16 Peter Marcus Kristensen ve Ras Tind Nielsen, "Constructing a Chinese International Relations Theory: A Sociological Approach to Intellectual Innovation"*, International Political Sociology*, Cilt: 7, Sayı: 1, 2013, s. 2.

17 Gustaaf Geeraerts ve Men Jing, "Çin'de Uluslararası İlişkiler Teorisi", Gökhan Koçer (Çev.), *Avrasya Dosyası*, Cilt: 12, Sayı: 1, 2006, s. 151.

ÇİN MERKEZLİ Uİ ÇALIŞMALARININ TARİHSEL GELİŞİM SÜRECİ

Çin'de Uİ disiplininin gelişim süreci söz konusu olduğunda üç temel düzeyde sorunsal ortaya çıkmaktadır. Bunlardan birincisi Marksist-Leninist teoriyi çalışıyor olmanın Uİ çalışmaları olarak kabul edilip edilemeyeceği sorunsalıdır. İkincisi Uİ disiplini alanına giren konu başlıklarında araştırmalar yapan akademisyenlerin ve kurumların varlığıdır. Üçüncüsü ise bu kurumlarda lisans ve lisansüstü düzeyde eğitim verilmesi ve öğrenci yetiştirilmesidir.

Birinci sorunsal kapsamında Marksist-Leninist teori üzerinde çalışmalar yapmak, Uİ disiplininin varlığına işaret ediyorsa bu durumda Çin Halk Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığının 1949 yılındaki resmî açılışında Başbakan Zhou Enlai'nin Uİ disiplininin kurulması için çağrıda bulunmuş olması, Çin'de Uİ çalışmalarının başlangıcı olarak kabul edilebilecektir. [18]

İkinci sorunsal kapsamında Uİ disiplini konu başlıklarında çalışan akademisyenlerin ve kurumların varlığı incelendiğinde bu tür kurumların ilk kez 1963 yılında ortaya çıktığı görülmektedir. Liang Shoude, Çin'de uluslararası politikaya ilişkin çalışmaların esas başlangıç yılı olarak Çin Komünist Partisi (ÇKP) Merkez Komitesinin Çin dış ilişkilerini etkileyen sorunlar üzerine araştırmaların güçlendirilmesi yönünde direktif verdiği 1963 yılına işaret etmektedir. Bu direktifi takiben Çin'de Pekin, Renmin ve Fudan üniversiteleri uluslararası politika bölümleri kurarak bu alanda lisans eğitimleri veren ilk üç üniversite olmuş ve böylece Çin'de Uİ çalışmaları başlamıştır.[19]

Üçüncü sorunsal üzerinden bakıldığında ise Çin'de Uİ bölümlerinin kurulması ve öğrenci yetiştirilmesi, 1985 yılına denk gelmektedir. 1985 yılında ÇKP "Okul ve Üniversitelerde İdeoloji, Etik ve Siyasi Teori Öğretiminde Reform" başlıklı bir direktif yayımladıktan sonra Çin'de Uİ çalışmaları yeni bir aşamaya girmiştir.[20] 1980'lerin sonlarından itibaren Pekin, Fudan, Nanjing, Renmin ve Nankai üniversiteleri ile Dış İlişkiler Kolejindeki uluslararası politika bölümleri Uİ dersleri vermeye başlamışlardır. [21]

Bu gelişmelerin yanı sıra Çin'de Uİ çalışmalarının gelişim sürecinde önemli kırılma noktalarını da oluşturan ulusal çaplı çalıştaylar düzenlenmiştir. 1987, 1998 ve 2004 yıllarında Şangay'da düzenlenen "Ulusal Uİ Teorisi" başlıklı seminerlerde Çin'deki Uİ teorisi çalışmalarının başlangıç, gelişim ve yenilik aşamaları tartışılmıştır. 2004'teki seminerde akademisyenlerce Çin'deki Uİ teorisinin temeli, sistemi, paradigması ve özellikleri tartı-

18 Geeraerts ve Jing, "Çin'de Uluslararası İlişkiler Teorisi", s. 154.

19 Liang Shoude, "Constructing an International Relations Theory with Chinese Characteristics", *Political Science*, Cilt: 49, Sayı: 1, 1997, s. 24.

20 Shoude, "Constructing an International Relations Theory with Chinese Characteristics", s. 25.

21 Geeraerts ve Jing, "Çin'de Uluslararası İlişkiler Teorisi", s. 157.

şılmış, Çin Uİ teorisinin inşası ve "Çin okulu"nun oluşturulması kararına varılmıştır.[22] Bu gelişim süreci dikkate alındığında Çin merkezli Uİ okulunun oluşum süreci üç dönemde incelenebilir.

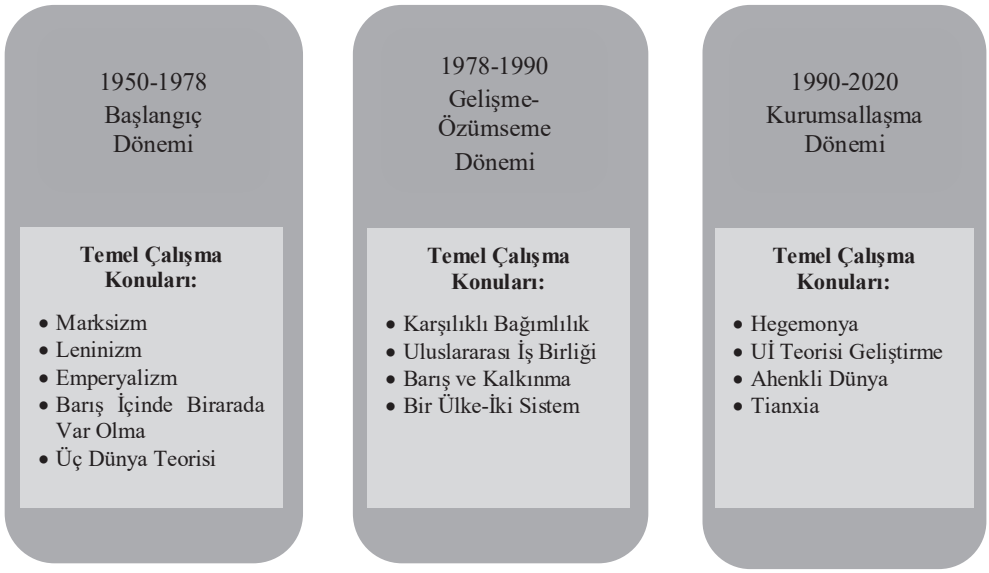

Şekil 1. Çin merkezli Uİ okulu gelişim süreci

Kaynak: Li Shaojun, "International Politics Studies in China", Study on International Politics in China, (Ed.) Yuyan Zhang, (Singapore: World Scientific, 2020) ve Gustaaf Geeraerts ve Men Jing, "Çin'de Uluslararası İlişkiler Teorisi", Çev. Gökhan Koçer, Avrasya Dosyası, Cilt:12, Sayı: 1, 2006, başlıklı çalışmalardan üretilmiştir.

1999'da yayımlanan çalışmasında G. Chan, Çin'de Uİ çalışmalarının gelişiminin siyasi ideolojiden ve ÇKP liderlerinin uygulamaya dönük tasavvurlarından önemli ölçüde etkilendiğini söylemektedir.[23] 2021 yılında Çin Uİ çalışmalarını değerlendirirken benzer bir argümanda bulunmak hâlâ mümkün. Fakat Çin merkezli bir Uİ teorisinin ideolojik dayanakları söz konusu olsa da Çin merkezli teori inşası yönündeki çabaların anlaşılması, Çin dış politikasını daha iyi kavramaya kılavuzluk etmektedir.[24]

ÇİN OKULU'NUN TEMEL VARSAYIMLARI

Herhangi bir politika veya bakış açısının Batı'ya mı yoksa Çin'e mi ait olduğunun veya geleneksel Çin düşüncesini mi yoksa modern Çin düşüncesini mi temsil ettiğini ayırt etme-

22 Arzu Durdular, "Çin'de Uluslararası İlişkiler Çalışmalarının Gelişimi", *Avrasya Etüdleri*, Cilt: 47, 2015, s. 115.

23 Gerald Chan, *Chinese Perspectives on International Relations*, (London: Macmillan Pres, 1999), s. 140.

24 Geeraerts ve Jing, "Çin'de Uluslararası İlişkiler Teorisi", s. 183.

nin zorluğu alan yazının önde gelen uzmanları tarafından kabul edilmektedir.[25] Bununla birlikte bugün Avroamerikan merkezli geleneksel uluslararası ilişkiler yaklaşımından farklı bakış açısına sahip bir Çin Okulu olduğuna yönelik tartışmalar giderek hız kazanmaktadır.

Uluslararası politikaya ilişkin olarak belirli bir ülkeye özgü ve o ülkenin ismi ile anılabilecek alternatif teori geliştirme çabaları ilk kez Çin ile başlamış değildir. Dahası Çin karakteristikli bir Uİ teorisi olup olamayacağına yönelik tartışmada Liang Shoude, yalnızca uluslararası politika alanının değil sosyal bilimlerin hemen her alanının ülkeye özgü özellikler taşıdığını söylemekte ve Çin karakteristikli Uİ teorisini ilk öneren isimler arasında olduğunu kabul etmektedir. [26]

Qin Yaqing'e göre de sosyal bilimler coğrafi kültürel özgünlükleri taşımalıdır ve bu nedenle Uİ'de bir *Çin Okulu* kurulabilir. Qin'e göre Çin Uİ düşüncesinin geliştirilebilmesi için üç ana kaynak bulunmaktadır: 2000 yılı aşkın bir tarihi olan *Tianxia* kavramı, 150 yılı aşkın bir geçmişi olan *devrimci tecrübe* ve 27 yıllık bir geçmişi olan *reform ve dışa açılma* uygulaması.[27]

Bu açıklamaların dolaylı şekilde anlattığı en temel gerçeklik, *teori*nin Çin anlayışına göre "soyut ve genellemeci" açıklamalardan ziyade "sorunların çözümünde uygulanmak üzere kullanılan pratik yöntemleri" içerdiğidir.[28] Çin Uİ teorisi söz konusu olduğunda, mevcut kavram ve söylemleri bir sistemsel açıklamalar bütünü olan teoriden ziyade yapı ve olayların yorumlanışını etkileyen ve sistematik soruları şekillendiren bir "dünya görüşü" (worldview) olarak değerlendirmek gerekmektedir.[29] Buna göre dünya görüşü, dünyayı olduğu gibi yansıtmaktan ziyade vizyonumuzu belirli ölçüde sınırlayarak belirli bir kavramlar ve terimler dili oluşturmamızı ve bu sayede Uİ'ye ilişkin daha rasyonel konuşabilmeyi mümkün kılan bir yeniden yorumdur.[30]

Bu bağlamda Çin karakteristikli bir Uİ teorisinin/ dünya görüşünün ne anlama geldiği veya neleri barındırması gerektiği yönünde birçok fikir olmakla birlikte bu fikirleri belirli bir sınıflandırmaya tabi tutmak mümkün görünmektedir.

25 Ming Wan, "Introduction: Chinese Traditions in International Relations", *Journal of Chinese Political Science*, Cilt: 17, 2012, s. 106.

26 Shoude, "Constructing an International Relations Theory with Chinese Characteristics", s. 27.

27 Qin Yaqing, "Neden Çin Kökenli Bir Uluslararası İlişkiler Teorisi Yok?", içinde *Batı Kökenli Olmayan Uluslararası İlişkiler Teorisi, Asya Üzerine ve Asya'nın Ötesinde Çeşitli Perspektifler*, Amitav Acharya & Barry Buzan (ed.), Ebru Thwaites Diken (Çev.), 1. Basım, (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları, 2018), ss. 71-76.

28 Xinning Song "Building International Relations Theory with Chinese Characteristics", *Journal of Contemporary China*, Cilt 10, Sayı: 26, 2001, s. 65.

29 Noesselt, Nele, "Is There a "Chinese School" of IR?", German Institutes of Global and Area Studies Working Papers, Sayı: 188, 2012, s. 12.

30 Martin Griffiths, "Worldviews and IR Theory: Conquest or Coexistence?", içinde *International Relations Theory for the Twenty-First Century,* Martin Griffiths (ed.), (London/ New York: Routledge, 2007), s. 1.

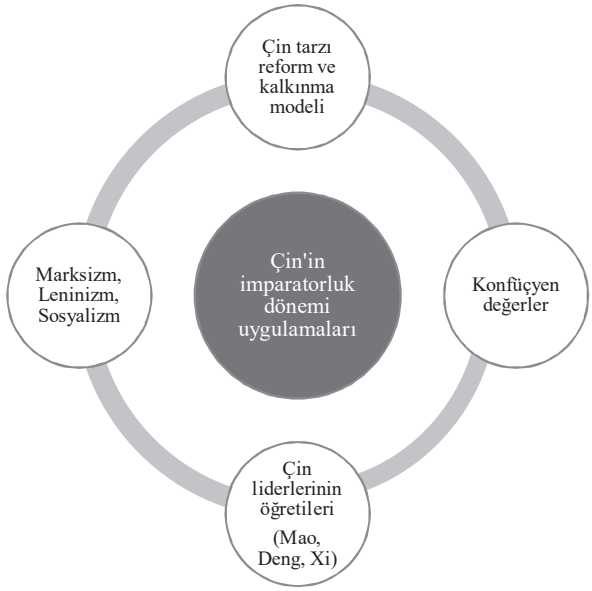

Şekil 2. Çin karakteristikli Uİ teorilerinin temel bileşenleri

Kaynak: Xinning Song "Building International Relations Theory with Chinese Characteristics", *Journal of Contemporary China*, Cilt: 10, Sayı: 26, 2001, s. 68'den hareketle geliştirilmiştir.

Çin merkezli Uİ okulunun bileşenleri içerisinde yer alan lider öğretileri, aynı zamanda Çin'in mevcut sorunlarının çözümüne yönelik geliştirilen dış politika stratejileridir. Bu kapsamda Mao Zedong tarafından geliştirilen Üç Dünya Teorisi, Deng Xiaoping tarafından geliştirilen "iyi komşuluk/çevre diplomasisi" ve Xi Jinping tarafından geliştirilen "Çin karakteristiği ile büyük güç diplomasisi" gibi stratejiler, bu liderlerin dönemlerinde ön plana çıkan stratejiler olmuştur.[31]

Çin okulu kavramını "Çin'de uluslararası ilişkiler disiplininin sistem yaklaşımına yönelik yeni bir bakış açısı ve Çin için dış politika teorisi geliştirilmesi çalışmaları" şeklinde kullanan Wang ve Buzan'a göre Çin Okulu bazen küresel bazen de yerel gelişmeleri yansıtan karma bir yapıya sahiptir. [32] Bu özelliği ile Avroamerikan merkezli uluslararası ilişkiler okullarından İngiliz Okulu'na benzetilen Çin Okulu'nun temelde üç ayrı bakış açısı geliştirdiği kabul edilmektedir: klasik, geleneksel ve bütünleştirici.[33] Klasik

31 Cemre Pekcan, "Yeni-liberal Kurumsalcılık Çerçevesinde Çin'in Komşuluk Diplomasisi: Hu Jintao ve Xi Jinping Dönemlerine Karşılaştırmalı Bir Bakış", *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 13, Sayı: 19, 2019, ss. 2867-2892.

32 Wang Jiangli ve Barry Buzan, "The English and Chinese Schools of International Relations: Comparisons and Lessons", *The Chinese Journal of International Politics*, 2014, s. 3.

33 Qin Yaqing, "Development of International Relations Theory in China", *International Studies*, Cilt: 46, Sayı: 1-2, 2009, s. 196.

bakış açısı Çinli liderlerin uluslararası ilişkiler stratejilerini ve diplomatik düşüncelerini Marksist teorinin temel argümanları ile açıklamaktadır. Geleneksel bakış açısı, mevcut dünya düzeni ve uluslararası sistemin geleneksel Çin düşüncesi ile incelenmesine dayanmaktadır. Bütünleştirici bakış açısı ise Avroamerikan merkezli uluslararası ilişkiler teorileri ile Çin düşüncesini bir araya getirmekte ve Çin'in uluslararası sistem içerisindeki tecrübelerine odaklanmaktadır.[34] Çin'de modern uluslararası ilişkiler çalışmalarının ortaya çıkarmış olduğu akımlar, temsilcileri ve temel argümanları aşağıdaki gibi sınıflandırılabilmektedir:

Şekil 3. Çin merkezli uluslararası ilişkiler çalışmalarındaki temel akımlar

Kaynak: Müge Yüce, "Uluslararası İlişkiler'de Hegemonya ve Hegemonik Geçiş Teorileri: Yeni Hegemon" Söylemi Kapsamında Çin'in Ortadoğu Politikası", Yayımlanmamış Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Ocak 2020, s. 74.

Qin'in çalışmasına göre Marksist düşünce Çin uluslararası ilişkiler çalışmalarında yalnızca %6 oranında kullanılan bir paradigmadır. Özellikle 1970'lerden sonra Marksist bakış açısından giderek uzaklaşılması Çin'de daha geniş bir bakış açısına sahip teorik söylemlerin benimsendiği bir atmosfer yaratmıştır. Özellikle geleneksel yaklaşımın giderek daha fazla dikkat çektiği Çin merkezli uluslararası ilişkiler teorisi oluşturmaya yönelik çalışmalarda Ye Zizheng, Yan Xuetong ve temsilcisi olduğu Tsinghua akımı, Çin tarihi ve geleneksel siyasi teorilerini Çin uluslararası ilişkilerine uyarlamakta, Zhao Tin-

34 Wang ve Buzan, "The English and Chinese Schools of International Relations: Comparisons and Lessons" s. 15.

gyang da bu akıma katkı sağlamaktadır. Qin Yaqing ise hem Çin geleneksel düşüncesini yansıtan hem de küresel uluslararası ilişkiler teorilerinin tartışma konularına uyum sağlayabilecek kapsayıcı bir bakış açısı geliştirilebileceğine inanan bütünleştirici akımı temsil etmektedir.[35]

Wang ve Buzan'a göre tüm uluslararası ilişkiler teorileri sistemin nasıl işlediğini ve sistemdeki temel itici gücü açıklayan temel mekanizmaya ilişkin açıklamalar geliştirirler. Realizm için temel mekanizma "güç politikaları" iken liberalizm için "rasyonel seçim" ve Marksist düşünce için "sınıf çatışması"dır.[36] Buna karşın Çin uluslararası ilişkiler düşüncesinin dayandığı temel açıklama, tüm medeniyetlerin interaktif ve karşılıklı diyalogları ile sürdürülen bir medeniyetler topluluğunun oluşturulmaya çalışılmasıdır.[37] Çin merkezli uluslararası ilişkiler çalışmalarının medeniyetler arası uyuma odaklanması, 19. yüzyıl ve sonrasında Batı medeniyeti ile yaşanan tarihsel tecrübelerin etkisine işaret etmektedir. 1840'tan 1980'e kadar geçen süre boyunca Çin, daima uluslararası sistem içerisindeki konumuna ilişkin sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Ancak bu 140 yıllık zaman dilimi içerisinde Çin'de bu sorunun çözümüne yönelik teorik ve pratik bir çözüm geliştirilememiştir.[38]

Çin'de sürdürülmekte olan uluslararası ilişkiler çalışmalarının sahip olduğu dünya görüşü temel olarak bu disiplin için kullanılan karakterlere de yansımıştır. Nitekim "uluslararası ilişkiler" kelimesi için kullanılan guó jì guān xì 国际关系'de "ilişki" kelimesini ifade için guān xì karakterinin seçilmiş olması rastlantısal değildir. Avroamerikan merkezli uluslararası ilişkiler çalışmalarında bu noktaya yeteri kadar vurgu yapılmamıştır hatta fark edilmemiş olmasının sebebi, disiplinin Avrupa merkezci bakış açısı ve Batılı kategorizasyonlara yaptığı aşırı vurgudur.[39] Guān xì kavramındaki merkezî Konfüçyen eğilim, sosyal talep ve beklentiler ile uyumlu şekilde hareket etmeye olan bağlılıktır. Guān xì ilişki yapısı beş temel hiyerarşik sosyal ilişkinin karşılıklı yükümlülüklerine vurgu yapmaktadır: (1) kural koyucu-kurallara uyan, (2) baba-oğul, (3) koca-eş, (4) büyük kardeş-küçük kardeş, (5) eski arkadaş-yeni arkadaş. Guān xì ilişkileri, hiyerarşik bir yapı öngörmekle birlikte buradaki hiyerarşi, bir tarafın diğeri üzerinde etki sahibi olduğu şeklinde yanlış anlaşılmamalıdır. Guān xì'yi bundan daha çok tanımlayan şey karşılıklı bağımlılık, mütekabiliyet ve karşılıklılıktır. Guān xì anlayışına göre küresel yaşamın en temel özelliği istikrardan ziyade değişimdir. Bu kapsamıyla Guān xì, geleneksel uluslararası ilişkiler

35 Wang ve Buzan, "The English and Chinese Schools of International Relations: Comparisons and Lessons", s. 17.

36 Wang ve Buzan, "The English and Chinese Schools of International Relations: Comparisons and Lessons", s. 13.

37 Mingjun Lu, "The Bene-Ideal: China's Cosmopolitan Vision of World Order", *Chinese Political Science Review*, Cilt: 1, 2016, s. 338.

38 Qin, Yaqing, "Neden Çin Kökenli Bir Uluslararası İlişkiler Teorisi Yok?", s.77.

39 Emilian Kavalski, "The Guanxi of Relational International Affairs", *Chinese Political Science Review*, Cilt: 3, 2018, s. 234.

düşüncesinde geliştirilen kendi-öteki, çevre-merkez, hegemon-meydan okuyan dikotomisine dayalı söylemlerin karşısına kırılganlık, değişkenlik ve karşılıklılığı koyan bir model sunmaktadır.[40]

Bu modelin dayandığı temel düşünce ise evrensel uyumdur. Callahan'a göre ulusal bir kimliği olan herhangi bir teorinin büyük bir fikre dayanması gerekmektedir. Bu fikir Amerikan Uİ teorisi için *demokratik barış*, İngiliz Okulu için *uluslararası toplum*, Çin kökenli Uİ teorisi için Datong'du (*evrensel büyük uyum)*.[41] Noesselt'e göre de Çin kültürü ve geleneklerine dayanan bir ütopik dünya düzeni inşa etme girişimleri, yalnızca 21. yüzyıl gerçeği olarak değil kökleri 19 ve 20. yüzyıla kadar uzanan tarihsel bir çabanın devamı olarak ortaya çıkmaktadır. Buna göre Çin'in dış güçler tarafından ele geçirildiği ve aşağılanma yüzyılı olarak bilinen parçalanma döneminde Kang Youwei tarafından yazılan Datongshu 大同书 (Book of Great Unity), hiçbir topraksal sınırı olmayan küresel bir toplum inşa etme ütopyasını ele almaktadır.[42]

Çin merkezli Uİ düşüncesinin teorik bir ideal olarak sunduğu büyük uyum veya ilişkiler dengesi gibi kavramsallaştırmalar, en nihayetinde Chan'ın *kapalı çoğulculuk* olarak adlandırdığı bir sınırlılığa sahiptir. Buna göre *kapalı çoğulculuk,* Çin merkezli bir Uİ teorisinin var olması için çok farklı Uİ teori yaklaşımlarının ifade edilebilmesine yönelik bir ifade özgürlüğünün sağlandığı fakat bu özgürlüğün yalnızca Çin Marksizm'inin öngördüğü teorik çerçeve ile sınırlandırıldığı anlamına gelmektedir.[43] Chan, bu kavramı 1990'lı yıllardaki Uİ çalışmaları için kullanmış olsa da bugün Çin merkezli çalışmaların büyük oranda politikanın etkisinde kaldığı inkâr edilemez bir gerçeklik olarak belirmektedir. Bu kapsamda Çin'de geleneksel Çin düşünce yöntemi ve anlayışını merkeze alan teori geliştirme çabaları belirli kavramlara odaklanmaktadır.[44] Bunlar Çin merkezlilik (Sinocentrism), gökyüzünün kutsal yönetimi (heaven's mandate), haraç sistemi (tributary system), Çin ve Barbar toplumlar gibi kavramlardır.

40 Kavalski, "The Guanxi of Relational International Affairs", s. 239-241.

41 Callahan'dan aktaran Qin, Yaqing, "Neden Çin Kökenli Bir Uluslararası İlişkiler Teorisi Yok?", s. 69.

42 Nele Noesselt, "Revisiting the Debate on Constructing a Theory of International Relations with Chinese Characteristics", *The China Quarterly*, Sayı: 222, 2015, ss. 435-436.

43 Chan, *Chinese Perspectives on International Relations*, s. 150.

44 Xinning Song "Building International Relations Theory with Chinese Characteristics", *Journal of Contemporary China*, Cilt: 10, Sayı: 26, 2001, s. 70.

SONUÇ

Çin merkezli bir Uİ teorisi oluşturma çabaları, yalnızca Uİ disiplinindeki dinamik ve özgün bir hareketi ifade etmenin ötesinde anlamlar taşımaktadır. Uİ'de bir *Çin okulu*nun kurulabilme potansiyeli giderek daha fazla ölçüde Çin Komünist Partisi önderliğinde Çin'in küresel nüfuz alanını genişletme çabasının bir ürünü olarak algılanmaktadır. Bu algının beslediği en önemli gelişme, uluslararası sistemde Avroamerikan değerlerinin karşısına Asya değerlerini ve tarihini konumlandıran bir kutuplaşmanın ortaya çıkmasıdır.

Çin merkezli bir düşünce okulu kurulmasının Uİ araştırmalarında hangi gelişmelere yol açacağı, bu çabaların nasıl yorumlandığına bağlı olarak şekillenecektir. Nitekim sosyal bilimlerdeki birçok teorik çaba gibi Çin okulu kurma girişimi de "Çin kültürü"nün varlığına odaklanmakta ve Çin merkezli bir ideolojiye dayanan yeni bir hegemonik yapı oluşturma potansiyeline sahiptir.[45] Aynı doğrultuda Chan'ın da işaret ettiği gibi Çin'in kendi Uİ teorisini geliştirmeye yönelik çabalarında Çin merkezciliğinin (Sinocentrism) ve Orta Krallık (Middle Kingdom) anlayışının önemli bir etkisi bulunmaktadır.[46]

Çin okulu kurulmasına yönelik çabalarda Çin'in Orta Krallık anlayışını devam ettirerek dünyaya kendi bulunduğu yerden bakıyor olması, Avroamerikan merkezli teorik açıklamalardaki Westphalian söylemin hâkimiyetine eş değer bir yerelleştirmeye işaret etmektedir. Bu kapsamda bir Çin okulunun varlığı, gerekliliği veya sistematik yeterliliğini tartışmanın yanında böyle bir okulun dünyaya bakışımızı ne ölçüde genişleteceği (veya genişletemeyeceği) de zihinlerimizi işgal etmelidir.

Bugün Çinli veya Batılı aydınlar tarafından ortaya konan ve Çin okulu kapsamında ele alınan sistematik açıklamaların *strateji* boyutundan çıkarak kapsamlı bir *teori* hâline gelmesi için henüz zamana ihtiyaç olduğu görülmektedir. Bu zaman içerisinde Uİ disiplini için elzem olan, Avroamerikan ve Çin merkezli bakış açılarının birbirlerinin alternatifi mi yoksa tamamlayıcısı mı olacakları konusunda bir görüşe varmak olacaktır.

Çin'in dış politikasını hangi ilkelere dayandırdığını tam olarak ifade edebilmek zordur. Bugünkü uluslararası sistemin vahşi kapitalizmin, sert realizmin, şüpheciliğin, hakkaniyetle işlemeyen bir uluslararası hukukun, eşitsizliğin, asimetrik bir güç dengesinin hâkim olduğu bir yapı olduğunu söylemek mümkündür. Bu sistemde Çin'in kendine özgü ve idealist ilkelerle belirlenmiş ve biçimlenmiş bir dış politikaya sahip olduğunu ve izlediğini söylemek zor olduğu gibi bunu beklemek de pek gerçekçi değildir. Böyle olmakla birlikte Çin'in tasarlayacağı ve hayata geçireceği bir Uİ okulu, belki de yalnızca kendisi için değil tüm dünya için yeni bir seçenek oluşturabilecek, uluslararası sistemin gözden geçirilmesini ve yeniden yapılanmasını beraberinde getirebilecektir.

45 Yih-Jye Hwang, "Reappraising the Chinese School of International Relations: A postcolonial perspective", *Review of International Studies*, Cilt: 47, Sayı: 3, 2021, s.19.

46 Chan, *Chinese Perspectives on International Relations*, s. 152.

KAYNAKÇA

Acharya, Amitav ve Buzan, Barry, "Neden Batı Kökenli Olmayan Bir Uluslararası İlişkiler Teorisinden Yoksunuz?", içinde *Batı Kökenli Olmayan Uluslararası İlişkiler Teorisi, Asya Üzerine ve Asya'nın Ötesinde Çeşitli Perspektifler*, Amitav Acharya & Barry Buzan (ed.), Ebru Thwaites Diken (Çev.), 1. Basım, (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları, 2018), ss. 15-50.

Callahan, William A., "Chinese Visions of World Order: Post-hegemonic or a New Hegemony", *International Studies Review*, Cilt: 10, Sayı: 4, 2008, ss. 749-761, Erişim Adresi: https://www.jstor.org/stable/pdf/25482021.pdf?refreqid=excelsior%3A7484ff32484faf3cc3f3fd71d2d4ed24, (Erişim Tarihi: 01 Eylül 2021).

Chan, Gerald, *Chinese Perspectives on International Relations*, (London: Macmillan Pres, 1999).

Chih-yu Shih, "Introduction: Relating China to International Relations", *China and International Theory The Balance of Relationships*, Chih-yu Shih et.al., (London and New York: Routledge, 2019).

Durdular, Arzu, "Çin'de Uluslararası İlişkiler Çalışmalarının Gelişimi", *Avrasya Etüdleri*, Cilt: 47, Sayı: 1, 2015, ss. 113-128, Erişim Adresi: https://www.avrasyaetudleri.com/sayi/47-sayi, (Erişim Tarihi: 05 Eylül 2021).

Geeraerts, Gustaaf ve Jing, Men, "Çin'de Uluslararası İlişkiler Teorisi", Gökhan Koçer (Çev.), *Avrasya Dosyası*, Cilt:12, Sayı: 1, 2006, ss.151-183.

Griffiths, Martin, "Worldviews and IR Theory: Conquest or Coexistence?", içinde *International Relations Theory for the Twenty-First Century*, Martin Griffiths (ed.), (London, New York: Routledge, 2007), ss. 1-10.

Hoffmann, Stanley, "An American Social Science: International Relations", *Daedalus*, Cilt: 106, Sayı: 3, 1977, ss. 41-60, Erişim Adresi: https://www.jstor.org/stable/pdf/20024493.pdf?refreqid=excelsior%3Ab00806087c0b6dfc15bde7eba0808d14, (Erişim Tarihi: 20 Eylül 2021).

Kavalski, Emilian, "The Guanxi of Relational International Affairs", *Chinese Political Science Review*, Cilt: 3, 2018, 233-251, Erişim Adresi: https://link.springer.com/content/pdf/10.1007/s41111-018-0096-0.pdf, (Erişim Tarihi: 15 Eylül 2021).

Kim, Hun Joon, "Will IR Theory with Chinese Characteristics be a Powerful Alternative?", *The Chinese Journal of International Politics*, Cilt: 9, Sayı: 1, 2016, ss. 59-79, Erişim Adresi: https://academic.oup.com/cjip/article/9/1/59/2365936, (Erişim Tarihi: 15 Eylül 2021).

Kristensen, Peter Marcus ve Nielsen, Ras Tind, "Constructing a Chinese International Relations Theory: A Sociological Approach to Intellectual Innovation", *International Political Sociology*, Cilt: 7, Sayı: 1, 2013, ss.19-40, Erişim Adresi: file:///C:/Users/user/Downloads/KristensenandNielsen.2013.ConstructingaChineseSchool.%20(1).pdf, (Erişim Tarihi: 20 Eylül 2021).

Li, Shaojun, "International Politics Studies in China", içinde *Study on International Politics in China*, Yuyan Zhang (ed.), (Singapore: World Scientific, 2020), ss. 1-38.

Liang Shoude, "Constructing an International Relations Theory with Chinese Characteristics", *Political Science*, Cilt: 49, Sayı: 1, 1997, ss. 23-39, Erişim Adresi: https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/003231879704900103, (Erişim Tarihi: 22 Eylül 2021).

Lu, Mingjun, "The Bene-Ideal: China's Cosmopolitan Vision of World Order", *Chinese Political Science Review*, Cilt: 1, 2016, ss. 336-352, Erişim Adresi: https://link.springer.com/content/pdf/10.1007/s41111-016-0016-0.pdf, (Erişim Tarihi: 22 Eylül 2021).

Noesselt, Nele, "Is There a "Chinese School" of IR?", *German Institutes of Global and Area Studies Working Papers*, No. 188, 2012, ss. 1-28, Erişim Adresi: https://pure.giga-hamburg.de/ws/files/21244108/wp188_noesselt.pdf, (Erişim Tarihi: 02 Eylül 2021).

Noesselt, Nele "Revisiting the Debate on Constructing a Theory of International Relations with Chinese Characteristics", *The China Quarterly*, Sayı: 222, 2015, ss. 430-438, Erişim Adresi: https://www.cambridge.org/core/journals/china-quarterly/article/abs/revisiting-the-debate-on-constructing-a-theory-of-international-relations-with-chinese-characteristics/1F90D82B6157FA4A2FFA384D8544E7F3, (Erişim Tarihi: 15 Eylül 2021).

Pekcan, Cemre, "Yeni-liberal Kurumsalcılık Çerçevesinde Çin'in Komşuluk Diplomasisi: Hu Jintao ve Xi Jinping Dönemlerine Karşılaştırmalı Bir Bakış", *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 13, Sayı: 19, 2019, ss. 2867-2892. Erişim Adresi: https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/816717, (Erişim Tarihi: 01.10.2021).

Smith, Steve, "The Discipline of International Relations: Still an American Social Science?", *British Journal of Politics and International Relations*, Cilt: 2, Sayı: 3, 2000, ss. 374-402. Erişim Adresi: https://journals.sagepub.com/doi/10.1111/1467-856X.00042, (Erişim Tarihi: 01.10.2021).

Smith, Steve, "The United States and the Discipline of International Relations: "Hegemonic Country, Hegemonic Discipline"", *International Studies Review*, Cilt: 4, Sayı: 2, 2002, ss. 67-85. Erişim Adresi: https://www.jstor.org/stable/pdf/3186354.pdf?refreqid=excelsior%3A491ef74d4ecd5628a4943b47334be6f8, (Erişim Tarihi: 01.10.2021).

Song, Xinning, "Building International Relations Theory with Chinese Characteristics", *Journal of Contemporary China*, Cilt: 10, Sayı: 26, 2001, ss. 61-74, Erişim Adresi: https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/10670560125339, (Erişim Tarihi: 23 Eylül 2021).

Wan, Ming, "Introduction: Chinese Traditions in International Relations", *Journal of Chinese Political Science*, Cilt: 17, 2012, ss. 105-109, Erişim Adresi: https://link.springer.com/content/pdf/10.1007/s11366-012-9187-1.pdf, (Erişim Tarihi: 03 Eylül 2021).

Qin, Yaqing, "Development of International Relations Theory in China", *International Studies*, Cilt: 46, 1&2, 2009, 185–201.

Qin, Yaqing, "Neden Çin Kökenli Bir Uluslararası İlişkiler Teorisi Yok?", içinde *Batı Kökenli Olmayan Uluslararası İlişkiler Teorisi, Asya Üzerine ve Asya'nın Ötesinde Çeşitli Perspektifler*, Amitav Acharya & Barry Buzan (ed.), Ebru Thwaites Diken (Çev.), 1. Basım, (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları, 2018), s. 51-83.

Wang, Jiangli ve Buzan, Barry, "The English and Chinese Schools of International Relations: Comparisons and Lessons", *The Chinese Journal of International Politics*, 2014, ss. 1-46, Erişim Adresi: https://academic.oup.com/cjip/article/7/1/1/574387?login=true, (Erişim Tarihi: 21 Eylül 2021).

Wang, Yiwei, "China Between Copying and Constructings", içinde *International Relations Scholarship Around the World*, Arlene B. Tickner & Ole Wæver (ed.), (London and New York: Routledge, 2009), ss. 103-119.

Yan Xuetong, "Why Is There No Chinese School of International Relations Theory?", içinde *Ancient Chinese Thought, Modern Chinese Power*, Daniel A. Bell & Sun Zhe (ed.), Edmund Ryden (Çev.), (Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2011), ss. 252-264.

Yih-Jye Hwang, "Reappraising the Chinese School of International Relations: A Postcolonial Perspective", *Review of International Studies*, Cilt: 47, Sayı: 3, 2021, ss. 1-20, Erişim Adresi: file:///C:/Users/user/Downloads/Reappraising_the_Chinese_School_of_International_R.pdf, (Erişim Tarihi: 20 Eylül 2021).

Yüce, Müge, "Uluslararası İlişkiler'de Hegemonya ve Hegemonik Geçiş Teorileri: "Yeni Hegemon" Söylemi Kapsamında Çin'in Ortadoğu Politikası", Yayımlanmamış Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Ocak 2020.

Zhang, Feng, *Chinese Hegemony, Grand Strategy and International Institutions in East Asian History*, (California: Stanford University Press, 2015).

Zhang, Yongjin, "System, Empire and State in Chinese International Relations", *Review of International Studies*, Cilt: 27, Sayı: 5, 2001, ss. 43-63, Erişim Adresi: https://research-information.bris.ac.uk/ws/portalfiles/portal/8399966/System_Empire_and_State_in_Chinese_International_Relations.pdf, (Erişim Tarihi: 03 Eylül 2021).

ÇİN DÜŞÜNCE KURULUŞLARI

Dr. Tolga Sakman*

Özet

Çin'de düşünce kuruluşları bir altın çağ yaşamaktadır. Dünyanın diğer bölgelerinin çoğundan farklı olarak bugün Çin'in bir düşünce kuruluşu politikası vardır ve hükûmet tarafından aktif şekilde bu politika uygulanmaktadır. Fakat bu politikanın oluşması tarihsel bir sürece ve Çin liderliğinin, büyük bir arka planı olan, güncel ihtiyaçlarına dayanmaktadır. Düşünce kuruluşları prensip olarak Çin tarihinde çok eski olsa da modern anlamdaki kuruluşların varlığı Çin liderliğinin vizyonu ile şekillenmiştir. Çin Komünist Partisinin doktrinel çalışmaları bugün düşünce kuruluşlarına hem içeride hem de dışarıda ihtiyaç duyduğunu göstermiştir. Çin'in sahip olduğu ekonomik gücün getirdiği küresel sahnede kendine yeni bir rol biçme ihtiyacı önemli girişimleri beraberinde getirmiştir ki bu girişimleri destekleyecek kurumlardan biri de düşünce kuruluşlarıdır. Büyük çoğunluğu devlet ile bağlantılı olan kurumların dönüşüme girmesi, bunların yanında özel/sivil düşünce kuruluşlarının yaratılması çift taraflı girdi sağlamaktadır. Bu kurumlar ile hem Çin liderliği artık kendisine yetmeyen sınırlı analizler yerine dinamik bakış açılarına kavuşmakta hem de Çin'in uluslararası konumunu yükseltmesi için kaynak veya hedef olarak yurtdışındaki muadilleriyle etkileşime girmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Düşünce Kuruluşu, İkinci Kulvar Diplomasi, Araştırma, NTTTCC, TTSCP*

Abstract

Think tanks in China are experiencing a Golden Age. Unlike most other parts of the world, China today has a think tank policy and is actively implemented by the government. But the formation of this policy is based on a historical process and the current needs, which have a great background, of Chinese leadership. Although think tanks are in principle very old in Chinese history, the existence of modern organizations has been shaped by the vision of the Chinese leadership. The doctrinal studies of the Chinese Communist Party have shown that it needs think tanks today, both internally and externally. The need for a new role in the global stage brought about by China's economic power has brought with important initiatives, one of the institutions that will support these initiatives is think tanks. The transformation of institutions, most of which are affiliated with the state, as well as the creation of private/civilian think tanks provide bilateral input. Chinese leadership, with these institutions, gains dynamic perspectives instead of limited analyzes that are no longer sufficient for itself, and interacts with its counterparts abroad as a source or target for China to increase its international position.

Keywords: *Think-tank, Second Track Diplomacy, Research, NTTTCC, TTSCP*

* Diplomatik İlişkiler ve Politik Araştırmalar Merkezi (DİPAM) Başkanı

1. GİRİŞ: GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDE DÜŞÜNCE KURULUŞLARI (THİNK-TANK)

İstikrar, refah ve kalkınmanın temelinde yatan birçok faktör vardır. Bu faktörlerin yerine getirilmesi için devlet politikalarının ciddi şekilde kurgulanması ve uygulanması gerekir. Gelişmekte olan ülkeler için öngörülen orta vadeli büyüme hedefleri, Çin her ne kadar bu hedefleri aştıysa da gerçekleştirilecek kamu ortamının oluşturulması açısından oldukça zordur. Bu zorluğun yükünün yalnızca yerel politika yapıcıların ve hükûmet yetkililerinin omuzlarına yüklenmesi gerekmez, düşünce kuruluşları tarafından da paylaşılabilir. Bağımsız analiz yapma kapasiteleri, sektörler arası katılımı kolaylaştırma yetenekleri ve hükûmet eylemlerini izlemedeki rolleri ile düşünce kuruluşları, ulusal ekonomi, dış politika ve güvenlik gibi alanlarda etkili stratejileri oluşturmak adına BRICS (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika) için hayati bir kaynaktır.

Aşağıdaki tabloda gösterildiği gibi BRICS ve G7 ülkeleri arasında düşünce kuruluşu yaygınlığında genel bir eşitsizlik mevcuttur. Bu göreceli rehberlik ve bağımsız kaynaklardan bilgilendirilmiş girdi yokluğu, BRICS'in büyüme ve ilerleme hedefleri ile farklı alanlarda ihtiyaç duyduğu geliştirme ve uygulama kapasitesini engellemektedir.

Tablo. BRICS ve G7 ülkeleri düşünce kuruluşu ve nüfus karşılaştırması

BRICS Ülkeleri			**G7 Ülkeleri**		
	Toplam Düşünce Kuruluşu[1]	10^6 Kişi Başına Düşünce Kuruluşu[2]		Toplam Düşünce Kuruluşu	10^6 Kişi Başına Düşünce Kuruluşu
Brezilya	190	0,89	ABD	2203	6,66
Rusya	143	0.98	Kanada	85	2,25
Hindistan	612	0.44	Fransa	275	4,21
Çin	1413	0,99	Almanya	266	3,17
Güney Afrika	102	1,72	Japonya	137	1,08
			İtalya	153	2,53
			İngiltere	515	7,59

Dünyadaki en etkili düşünce kuruluşu topluluğu, olgun bir demokrasiye sahip olduğu kabul edilen Amerika Birleşik Devletleri'nde bulunabilir. Buna karşılık, siyasi geçişinden bu yana Güneydoğu Asya'nın en büyük demokrasisi Endonezya'da düşünce kuruluş-

1 James G. McGann, "2020 Global Go To Think Tank Index Report", *University of Pennsylvania*, 2021, Erişim Adresi: https://repository.upenn.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1019&context=think_tanks , (Erişim Tarihi: 13 Ağustos 2021), ss. 45-47

2 "Total Population 2020", *The World Bank Data*, 2021, Erişim Adresi: https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL?most_recent_value_desc=true , (Erişim Tarihi: 13 Ağustos 2021)

larının gelişimi yavaş olmuştur. Genel olarak baktığımızda çoğulcu bir demokrasiye sahip olmak, bir ülkenin güçlü düşünce kuruluşlarının kurulmasını teşvik etmesi için gerekli bir koşul değildir ama güçlü düşünce kuruluşları çoğulcu demokratik siyasi yaşamı destekleyen güçlü kurumlar arasında sayılabilir. Fakat Çin'deki düşünce kuruluşlarının gelişiminin, Çin hükûmetinin ideolojik alan üzerindeki kontrolünü gevşetmesi ve demokratik bir topluma doğru siyasi değişiminden kaynaklandığına dair düşünce bu teori çerçevesinde tartışmalıdır. Farklı bir teoriye göre de bir ülkede "ideal" bir demokrasi varsa politikacıların bilimsel politika analizleriyle desteklenen rasyonel kararlar almalarına yardımcı olacak düşünce kuruluşlarına ihtiyacı yoktur. Politikacılar, önemli konularda karar vermek veya politikalar tasarlamak için referandum yapabilir, halk oylaması başlatabilir. Doğru kararı bulmak için araştırmak yerine doğrudan halkın kararını uygulamaya meyilli, çoğulcu bir seçim demokrasisine sahip bir ülkenin güçlü bir düşünce kuruluşu endüstrisine ihtiyacı olmayabilir.[3]

Çin Devlet Başkanı Xi Jinping, Mart 2013'te düşünce kuruluşu araştırmalarında iş birliğinin BRICS gündeminin bir parçası olması gerektiğini belirtmiştir. Sonraki yabancı devlet ziyaretlerinde Başkan Jinping, Fransa, Almanya, İngiltere, ABD, Endonezya ve Pakistan gibi ülkelerle ikili düşünce kuruluşu değişimi ihtiyacını vurgulamaya devam etmiştir. Düşünce kuruluşlarının araştırmacı değişimi veya yurt dışındaki muadilleri ile iş birliği gibi faaliyetlerinin artık "ikinci kulvar diplomasisi" (second track / track II) için birincil kanal olarak kabul edildiği anlaşılabilir.

2. ÇİN'İN STRATEJİK DÜŞÜNCE İNŞASI

Düşünce kuruluşları (zhiku, sixiangku) Çin için yeni değildir. Düşünce kuruluşlarıyla karşılaştırılabilecek bazı kurumların, yüzlerce yıl önce hatta Konfüçyüs zamanında bile Çin'in politika yapımında önemli bir rol oynadığı iddia edilebilir. Bununla birlikte Çin Halk Cumhuriyeti'nin (ÇHC) kuruluşundan sonraki dönemde, sınırlı sayıdaki ve kurumsallaşmamış düşünce kuruluşlarının rolü ve etkisi büyük ölçüde üst liderin tercihlerine ve özelliklerine bağlıdır. Mao Zedong; modern bilim ve teknolojiye değer vermemiş, hükûmet politikasındaki rasyonaliteyi göz ardı etmiştir ayrıca entelektüelleri oldukça düşük bir itibara sahiptir. Fakat son birkaç on yılda, Çin'deki düşünce kuruluşu manzarası, düşünce kuruluşlarının sayısı, etkileri ve kurumsallaşma miktarı açısından büyümüştür.

3 Merle Goldman, *Sowing the Seeds of Democracy in China* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1994), ss. 32-35; Shai Ming-Chen and Diane Stone, "The Chinese Tradition of Policy Research Institutes," içinde *Think Tank Traditions: Policy Research and the Politics of Ideas,* Diane Stone ve Andrew Denham (ed.), (Manchester: Manchester University Press, 2004), ss. 141-162; Makiko Ueno,"Northeast Asian Think Tanks: Toward Building Capacity for More Democratic Societies", içinde *Think Tanks and Civil Societies: Catalysts for Ideas and Action*, James McGann ve Kent R. Weaver (ed.) (New Brunswick, NJ: Transaction Publishers, 2000), ss. 221-243.

Çin'deki düşünce kuruluşlarının çoğalması, 20. yüzyılın ikinci yarısında hızlanmıştır. Başlangıçta, Çin'deki düşünce kuruluşları, bağımsız araştırma yapmak için değil, hükûmet politikalarını haklı çıkarmak için çalışmalarını sürdürmüştür. Bu kurumlar, Sovyet tarzı ideolojilerin egemen olduğu hiyerarşik ve hükûmet üyelerinin yer aldığı bürokratik yapılardan oluşmaktaydı. Ancak Çin ekonomisinin dünyanın her köşesinde artan önemi göz önüne alındığında düşünce kuruluşları özellikle ekonomik konulara odaklanmaya ve Çin'i hızlı gelişme ve küresel ekonomiye entegrasyon için donatmaya başlamıştır. 1989'daki Tiananmen Meydanı protestolarından bu yana düşünce kuruluşları Çin toplumunda özellikle sivil ve üniversite bağlantılı araştırma kuruluşlarında kademeli olarak yeniden ortaya çıkmıştır. Birçok kurum daha fazla özerkliğe ve politika üzerinde artan etkiye sahip olmasına rağmen hükûmetin ve Komünist Partinin resmî yapıları tarafından sınırlandırılmaya devam etmektedir.

Giderek birbirine bağlanan uluslararası sistem ve hızla gelişen ekonominin bir sonucu olarak Çinli liderler karmaşık iç ve dış politika zorluklarıyla karşı karşıya kalmaktadır. Yenilikçi politika girişimlerine yönelik artan talep, Çin'deki düşünce kuruluşlarının ilgi düzeyini artırmıştır. Daha spesifik olarak profesyonel uzmanlıkları nedeniyle düşünce kuruluşu uzmanlarından gelen girdiler, özellikle yabancı yatırım ve uluslararası finans alanlarında giderek daha önemli hâle gelmiştir.

Çin, Batılı düşünce kuruluşları kavramını basitçe kopyalayamaz çünkü tek partinin egemen olduğu yönetim sisteminde tamamen bağımsız örgütlerin varlığı çok mümkün değildir. Batılıların vurguladığı geleneksel düşünce kuruluşları tanımının temel özelliğini benimsediğimizde düşünce kuruluşları ve buralardaki uzman araştırmacılar kendi ilgi alanlarında çalışan hükümetten bağımsız "dış beyinler" olarak hizmet etmelidir. Çin örneğinde ise düşünce kuruluşlarını tanımlarken bağımsızlığın sınırını tanımlamak için "özerklik" kriteri kullanılabilir. Bununla birlikte politika araştırmacıları ve hükûmete danışman olarak hizmet veren örgütler, Çin Komünist Partisi (ÇKP) rejiminin ilk döneminden bu yana onlarca yıldır varlığını sürdürmektedir. Bu süreç içerisinde düşünce kuruluşları, yalnızca dolambaçlı politika süreçleri nedeniyle değil, aynı zamanda sürekli değişen ve özel bir siyasi ortamda var oldukları için de ilgi çekici bir ilerlemeyle varlıklarını sürdürmüştür.

Çin'deki üniversitelerden ve mevcut düşünce kuruluşlarından kamu politikası uzmanlarının akademik söylemleri, Çin hükûmetinin bu yeni düşünce kuruluşu kavramını kademeli olarak kabul etmesinde önemli bir rol oynamıştır. Kamu politikası, uluslararası ilişkiler ve iletişim bilimindeki akademisyenler konuyla ilgili sistematik araştırmalar yapmaya başlamışlardı. Bu araştırmacıların çoğu aynı zamanda uzman danışmanlar ve/veya merkezî ve yerel yönetimlerde farklı düzeylerde yer almışlardı. Böylece hem düşünce

kuruluşları kavramını Çin toplumuna tanıtmış hem de hükûmete politika önerileri sunan düşünce kuruluşlarının gerçek üyeleri olarak hizmet etmişlerdir.

3. ÇİN'DE DÜŞÜNCE KURULUŞLARININ DÖNEMSEL GELİŞİMİ

3.1. 1949-1980'ler

ÇHC'nin kurulması ile Kültür Devrimi'nin (1949-1966) başlaması arasındaki ilk dönem, kurumsal inşa açısından çok yüksek bir yoğunlukta geçmiştir. Bu yoğun dönem, harap olmuş bir ülkeyi yeniden inşa etmenin çift taraflı ihtiyaçlarını karşılamak ve komünistlerin geniş kapsamlı toplumsal dönüşüm planlarını yürütmek için gerekli idari yapıların kurulması için gerekli olan çalışmaları içermiştir. Bu dönemde kurulan enstitüler genellikle eğitim (üniversiteler merkezli) ve araştırma (akademiler ve uzmanlaşmış enstitüler) arasındaki Sovyet ayrım modelini yansıtmaktadır. Düşünce kuruluşlarının "birinci nesli" Maoist Dönem'de Sovyet tarzı komünist yönetim altında kurulmuştur. Bu nedenle düşünce kuruluşları Sovyet araştırma enstitülerine çok yakın bir şekilde modellenmiş, tüm araştırma yöntemleri Sovyet kurumlarında öğretilenlerle uyumlu planlanmıştır. Parti ve devlet idareleri arasındaki Sovyet rotasyon pratiği de benimsenmiş ve bir enstitü liderliğinin hem üst düzey devlet kurumuna karşı sorumlu olduğu hem de örgütün yerel parti grubu tarafından kontrol edildiği "ikili yönetim" tarzını tesis edilmiştir.[4] Bu dönemde, Çin'de dış politika araştırma enstitülerinin politika araştırması yapmasına da izin verilmemiştir.

Bu dönemde kurulan yeni enstitü ve merkezlerin genel düzeyi, birkaç nedenden dolayı oldukça düşüktür: ÇHC, kuruluşu itibarıyla dönemin az gelişmiş ülkelerinden biridir, eğitim sistemi devrimci mücadeleler ve savaşlar tarafından sekteye uğratılmış ve devrim öncesi nesilden gelen akademisyenlerin uzmanlığı genellikle ideolojik farklılıklar nedeniyle reddedilmiştir.[5] Marksizm, uluslararası ilişkiler çalışması için kabul edilebilir tek teorik mercektir ve akademisyenler çoğunlukla ABD gibi belirlenmiş düşmanların eylemlerini kınamakla sınırlıdır. Dış politikada karar alma, üst düzey liderlerden oluşan küçük, nispeten izole bir çevrede toplandığından istişare fırsatları da çok azdır.

Böyle bir başlangıç düşünce kuruluşları nezdinde zaten kötü olsa da Kültür Devrimi sonrası 1966'dan 1976'ya kadar geçen on yıl boyunca yaşanan devrimci kampanyalar ile düşünce kuruluşlarının temelinde yer alan araştırma sistemi çökmüştür. Enstitüler kapanmak zorunda kalmış, yayınları durdurulmuştur. Akademisyenleri ve bilim adamlarını

4 Shiping Zheng, *Party vs. State in Post-1949 China: The Institutional Dilemma*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1997), ss. 79-83

5 Donald De Glopper, "Science and Technology", içinde *China: A Country Study*, Robert L. Worden & Andrea Matles Savada & Ronald E. Dolan (ed.), (Washington, D.C. : Federal Research Division, Library of Congress, 1988), s. 387.

doğrudan hedef alan çeşitli kampanyalar, ideolojik tasfiyelere ve milyonlarca öğrenci ve araştırmacının kırsal bölgelere gönderilmesine yol açarak bir başka Çinli neslin eğitimini ciddi şekilde kesintiye uğratmıştır. Bu aşırılıklar, nihayetinde ÇKP'nin radikal devrimci fraksiyonunun çöküşüne ve bürokratik idari yapının yeniden canlanmasına yol açarak daha somut kalkınma hedeflerine yönelik kapsamlı bir yeniden yönlendirmeye izin verecektir.[6]

Çin, bilim ve teknolojideki geri kalmışlığını, ülkenin durmuş kalkınmasının ana nedenlerinden biri olarak tanımladığında düşünce kuruluşu sektörü de önemli bir reform hedefi hâline gelmiş ve kuruluşların yeniden canlanmasına Deng Xiaoping öncülük etmiştir.[7] Sosyal bilimlerde mevcut kapasitelerin sistematik olarak yeniden inşası ve genişletilmesini sağlayacak reform projesi için ekonomi ve dış ilişkiler üzerine yapılacak araştırmalar çok önemli olarak belirlenmiştir.

Ekonomik açılım ve stratejik teknoloji ithalatının bir sonucu olarak dış dünyayla bağlantılar arttıkça Çin'in yeni ortakları hakkında bilgi talebi de artmıştır. Somut konularda politika analizi ve kısa vadeli araştırma, kısa süre sonra uluslararası çalışmaların yeni baskın biçimi olarak ortaya çıkmıştır. Nihayetinde realizm gibi yabancı uluslararası ilişkiler teorilerinin öğrenci müfredatına kademeli olarak dâhil edilmesiyle Batı düşünce tarzının temellerini öğrenme ve ikili ve çok taraflı ilişkilerde bu küresel çerçeveleri benimseme hareketleri Çin'de de bu disipline damgasını vurmuştur.[8] Yavaş yavaş sistemin muhafazakâr uzmanları ve uygulayıcılardan oluşan eski yapının daha genç akademik olarak eğitilmiş uluslararası ilişkiler uzmanları ile değiştirildiği görülmektedir.

3.2. 1980'ler, 1990'lar

1980'lerde Deng Xiaoping'in açık kapı politikası altında "ikinci nesil" düşünce kuruluşları ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu düşünce kuruluşları daha az sansürlenmiş ve yenilikçi olmaya teşvik edilmiştir. Sovyet tarzı araştırma yöntemlerini kaybetmişlerdir. Birincil rolleri, özellikle hükûmetin geleneksel politika araştırmasının yeterli olduğunu düşünmediği alanlarda, politika araştırmalarında hükûmete yardımcı olmaktır. Ancak araştırmalarının yeni serbest bırakılması nedeniyle düşünce kuruluşlarına hükûmet tarafından tam olarak güvenilmemiştir. Merkezî hükûmet, araştırmaları ve yayınları üzerinde tam kontrole sahip olabilmek için düşünce kuruluşlarına sponsor olmuş hatta düşünce kuruluşları kurmuştur. Düşünce kuruluşları merkezî hükûmet-

6 Pascal Abb, "China's Foreign Policy Think Tanks: Institutional Evolution and Changing Roles", *Journal of Contemporary China*, Cilt: 24 Sayı: 93, 2015, s. 535.

7 Merle Goldman, *China's Intellectuals: Advice and Dissent* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1981), ss. 214-231.

8 David Shambaugh, "International Relations Studies in China: History, Trends, and Prospects", *International Relations of the Asia-Pacific,* Cilt: 11, Sayı: 3, 2011, s. 346.

teki bireysel kaynaklardan finansman almış ve hükûmet liderlerine karşı sorumlu tutulmuştur.

Reform ve dışa açılma politikasının başlangıç döneminde Çinli düşünce kuruluşları nispeten rahat bir siyasi ortamda ortaya çıkmıştır.[9] Ancak düşünce kuruluşlarının gelişme süreci devam ederken bir dizi düşünce kuruluşunun da müdahil olduğu 1989'daki Tiananmen Meydanı Olayı, merkezî hükûmet içinde derin bir güvensizlik yaratmıştır. Tiananmen olayının hemen ardından düşünce kuruluşları ya kapatılmış ya da geçici olarak beklemeye alınmıştır. Geleneksel Sovyet tarzı düşünce kuruluşları bunu yeniden canlanmak için bir fırsat olarak görmüş fakat Çin ekonomisinin değişen manzarası, Çin'deki düşünce kuruluşlarının faaliyet gösterdiği bağlamı yeniden tanımlamıştır. 1992'de Deng Xiaoping'in konuşmaları parti devleti ile siyasi kamusal alan arasındaki ilişkiyi dönüştürmüştür. Kısa süre sonra sivil, bağımsız ve özel düşünce kuruluşları çoğalmış ve Çin'deki politika belirleme sistemiyle ilgili görüşlerini ifade etmek için daha fazla alana sahip olmuşlardır.

Deng Xiaoping, entelektüellerin ekonomik ve sosyopolitik statüsünü büyük ölçüde iyileştirmiş fakat bununla birlikte karar alma süreçlerinde düşünce kuruluşlarına danışma ihtiyacı hissetmemiştir. Nitekim örneğin Güney Çin'de ve ardından Şanghay'ın Pudong Bölgesi'nde özel ekonomik bölgeler kurmak gibi en önemli kararları, büyük ölçüde Xiaoping'in vizyoner düşüncesine ve siyasi cesaretine atfedilmiştir.

Hu Yaobang ve Zhao Ziyang, 1980'lerde ÇKP ve hükûmetteki siyasi ve ekonomik işlerden sorumluyken genellikle hükûmetteki ve Partideki düşünce kuruluşlarına bağlı bir grup liberal entelektüelin hamiliğini yapmışlardır. Bu bilim adamlarından bazıları daha sonra 1987 liberal hareketine ve 1989 Tiananmen Ayaklanması'na destek vermişlerdir.

1990'ların başında Jiang Zemin'in sıklıkla Şanghay merkezli kurumlardaki akademisyenlerden tavsiye aldığı yaygın olarak bilinmektedir. Öyle ki 1990'lar boyunca dış ilişkiler alanında deneyime sahip birçok önde gelen genç akademisyen, Şanghay'dan Pekin'e taşınmış ve burada politika planlama, propaganda, Tayvan ile ilişkiler ve dış ilişkiler gibi alanlarda Jiang Zemin ile yakın çalışmışlardır. Örneğin Fudan Hukuk Fakültesinin eski dekanı Wang Huning, daha sonra Jiang'ın kişisel asistanı olarak hizmet etmiş ve daha sonra ÇKP'nin Merkez Komitesinin Politika Araştırma Ofisinin direktörü olmuştur. Aynı şekilde kariyerinin çoğunu Şanghay Sosyal Bilimler Akademisinde geçiren bir akademisyen olan Li Junru, daha sonra Merkez Parti Okulunda (CPS) başkan yardımcısı olarak

9 Michel Bonnin ve Yves Chevrier, "The Intellectual and the State: Social Dynamics of Intellectual Autonomy during the Post-Mao Era", *The China Quarterly*, Sayı: 127, s. 578; Merle Goldman, "Politically-Engaged Intellectuals in the Deng-Jiang Era: A Changing Relationship with the Party-State," *The China Quarterly*, Sayı: 145, s. 42.

görev yapmıştır. Hem Wang hem de Li'nin, Jiang Zemin'in "üç temsil teorisi"nin[10] geliştirilmesinde başoyuncular olduğuna inanılmaktadır.[11]

Jiang Zemin'in ayak izlerini takip eden Hu Jintao, 1990'ların sonlarında okul başkanı olarak görev yaptığı CPS'yi önde gelen bir düşünce kuruluşuna dönüştürmüştür. CPS, Çin'in iç siyasi reformu ve uluslararası ilişkilerinin incelenmesi için önde gelen bir araştırma merkezi olarak işlev görmektedir. Çin'in en seçkin iki stratejik düşünürü Zheng Bijian (CPS eski Başkan Yardımcısı) ve Wang Jisi (CPS Uluslararası Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Müdürü ve Pekin Üniversitesi Uluslararası Çalışmalar Okulu Dekanı), Hu Jintao'nun "Çin'in barışçıl yükselişi" teorisinin gelişmesinde çok önemli rol oynamışlardır.[12]

Kapsamlı araştırmalar, farklı sistem ve politika alanlarındaki Çinli düşünce kuruluşlarının 1990'ların sonlarında giderek daha önemli roller oynadığını ortaya koymaktadır. 2000'li yıllardan önce Çinli düşünce kuruluşlarının büyümesi, ideolojik kontroldeki gevşeme tarafından körüklendi, bu da nispeten daha fazla ifade özgürlüğü ve görüşlerde çeşitlilik ile sonuçlandı.

3.3. 2000'ler

2007'de yürürlüğe giren Ulusal Kooperatif Yasası, sivil toplum için ılımlı bir liberalleşmeyi temsil etmiştir. Evrimsel ve barışçıl yollarla geliştirilen yeni kooperatifler, özel mülkiyete saygılı, kendi kendini motive eden ve doğası gereği gönüllüdür. Bu anlamda yeni kooperatif hareketi Çin'de sivil toplumu inşa etmeye ve değiştirmeye yardımcı olmuş ve sivil toplum kurumlarını devletle daha kritik bir diyalog ortağı hâline getirmiştir. Çin pazarı giderek daha özgür hâle geldikçe düşünce kuruluşları da özel finans kaynakları bulma fırsatını yakalamıştır. Sivil toplum, medyayı ve uluslararası kaynakları kullanmaya başlamıştır. Süreç içerisinde yeni kazanılan para ve hükûmet liderlerinden bağımsızlık, onların finansal olarak özerk ve entelektüel olarak özgür olmalarını sağlamıştır.

Literatürün tersine Çin'deki düşünce kuruluşlarının en büyük atılım gösterdiği dönem, devletin bu kuruluşların varlığını hem kamu hem özel olarak destekleme motivasyonu gösterdiği zamandır. Çin Liderliğinin 2012'de başlattığı ve daha sonra çerçevesini çizerek derinleştirdiği düşünce kuruluşu atılımı ile sektör yeni bir döneme girmiştir. Kronolojik olarak düşünce kuruluşlarının bugününe getiren son birkaç gelişme şöyle sıralanabilir:[13]

10 Jiang Zemin tarafından 2000 yılında ilan edilen, ÇKP'nin misyonunu tanımlayan üç konuyu içermektedir.

11 Cheng Li, "China's New Think Tanks: Where Officials, Entrepreneurs, and Scholars Interact", *China Leadership Monitor*, Sayı: 29, 2009, s. 4.

12 Çin'in barışçıl yükselişi teorisi hakkında daha fazla bilgi için: Zheng Bijian, *China's Peaceful Rise: Speeches of Zheng Bijian 1997-2005*, (Washington, DC: The Brookings Institution, 2005).

13 Cheng Li, "The Power of Ideas and Ideas of Power: Chinese Think Tanks in Search of Prominence", içinde *The Power of Ideas*, Cheng Li (ed.), (Washington, DC: The Brookings Institution, 2017), ss. 5-6.

- 2007'de Çin Komünist Partisinin (ÇKP) 17. Ulusal Kongresi Raporu, "düşünce kuruluşlarının rolünü"[14] geliştirme ihtiyacını açıkça tanımlamıştır.
- Kasım 2012'de 18. Ulusal Parti Kongresi Raporu, "düşünce kuruluşlarının daha fazla rol alması için karar alma mekanizmalarının ve prosedürlerinin iyileştirilmesi" çağrısında bulunmuştur.[15]
- Aralık 2012'de düzenlenen ÇKP Merkezî Ekonomik Çalışma Konferansı'nda Xi Jinping, Çin'in ileriye dönük araştırma ve politika danışmanlığı yapan yüksek kaliteli düşünce kuruluşları kurması gerektiğini belirtmiştir.
- Nisan 2013'te, Çin Devlet Başkanı Xi Jinping, Çin düşünce kuruluşlarının inşası hakkında bir dizi yazılı talimat vermiştir.
- Kasım 2013'te, 18. Merkez Komitesi'nin Üçüncü Genel Kurulu, Xi Jinping'in Nisan 2013'te "Çin özelliklerine sahip yeni tür düşünce kuruluşları inşa etmenin" (NTTTCC), Çin'in stratejik misyonunun bir parçası olması gerektiğini belirterek yaptığı yorumları onaylamıştır. "Kuruluşların inşasını güçlendirmeyi ve sağlam bir karar ve danışma mekanizması oluşturmayı" önermiştir.
- Ekim 2014'te, ÇKP Kapsamlı Derinleştirme Reformları Merkezi Lider Grubu toplantısında Xi Jinping, ülkenin yumuşak gücünü artırmada Çin'in düşünce kuruluşu gelişiminin önemini vurgulamıştır.
- Ocak 2015'te ÇKP Merkez Komitesi Genel Ofisleri ve Devlet Konseyi, 2020 yılına kadar "büyük küresel etkiye sahip birkaç düşünce kuruluşuna" sahip olma amacıyla Çin'in 50-100 üst düzey düşünce kuruluşunun kurulmasını teşvik ettiğini ilan ederek Çin Özelliklerine Sahip Yeni Tip Düşünce Kuruluşlarının (NTTTCC) Güçlendirilmesine Yönelik Kılavuzları ortaklaşa yayımlamışlardır.
- Aralık 2015'te Çin hükûmeti, siyaset, ekonomi, ideoloji, bilim ve teknoloji, askeriye, hukuk ve uluslararası ilişkiler alanlarını kapsayan 25 üst düzey düşünce kuruluşundan oluşan ilk grubu duyurmuştur.
- Nisan 2016'da İnternet ve Bilgi Güvenliği Çalışma Konferansı'nda yaptığı önemli bir konuşmada Xi Jinping, Çin'in birçok yabancı ülkedeki düşünce kuruluşları arasında yaygın olan "döner kapı" (xuanzhuanmen) mekanizmasını benimsemesi gerektiğini, bu sayede siyasi ve entelektüel seçkinlerin, düşünce kuruluşları, hükûmet ve özel sektördeki pozisyonlar arasında akıcı bir şekilde hareket edeceğini vurgulamıştır.
- Mayıs 2016'da Xi Jinping, Çin'de sosyal bilimler ve felsefenin gelişimi ile ilgili ayrıntılı bir konuşma yapmış ve araştırma kurumlarında uluslararası akademik

14 Nicola Casarini, "The Role of Think Tanks in China", *Short Term Policy Brief*, Cilt: 33, Haziran 2012.

15 "2014 Chinese Think Tank Report: Ranking By Influence and Policy Recommendations", *Shanghai Academy of Social Science*, 2015.

değişimlerin güçlendirilmesi, uluslararası Çin akademik araştırma merkezlerinin kurulması, yabancı kurum ve vakıflarda Çin çalışmalarının teşvik edilmesi ve Çinli ve yabancı düşünce kuruluşları arasındaki bilimsel iş birliklerinin desteklenmesi çağrısında bulunmuştur.

"NTTTCC" teriminin iki unsuru vardır. Birincisi "yeni tip" yani Çin liderliği, Çin'deki mevcut ve bakanlığa bağlı olanlardan farklı düşünce kuruluşları kurma yönündeki iradesini göstermektedir. Diğeri ise Çinli düşünce kuruluşlarının gelişimsel modellerinin Batılı muadillerini kopyalamaktan ziyade kamu diplomasisi yoluyla "Çin hikâyeleri anlatma ve Çin sözlerini yayma"da rol oynaması gerektiğini belirten "Çin özelliklerine sahip" NTTTCC odaklı yeni politikalar, "Çinli düşünce kuruluşları yeni bir gelişme baharını memnuniyetle karşılıyor." gibi açıklamalarla hem akademisyenler hem de sahadaki uygulayıcılar tarafından memnuniyetle karşılanmıştır.

Düşünce kuruluşları 2013'ten beri Çin'de fiilen gelişmeye devam etti. Özellikle Çinli düşünce kuruluşları yalnızca sayıca çoğalmakla kalmadı, aynı zamanda son yıllarda politika yapım sisteminde daha aktif ve belirgin hâle gelmiştir. Bazı bilim adamları bu eğilimden "düşünce kuruluşu ateşi" (think tank fever, zhikure) olarak bahsetmeye başlamışlardır. Bu gelişme, Xi Jinping yönetiminin yoğun çaba ve desteğiyle büyük ölçüde yukarıdan aşağıya doğru yönlendirilmiş ve Xi Jinping'in önderliğinde düşünce kuruluşu geliştirme, hükûmet destekli bir ulusal strateji (guojia zhanlüe) hâline gelmiştir.[16] Bugün Çinli düşünce kuruluşları, Kültür Devrimi ve geçmişin diğer izolasyonist politikalarının neden olduğu bir boşluğu doldurmaktadır.

4. DÜŞÜNCE KURULUŞLARININ YÜKSELİŞİ VE ETKİSİNİN GENİŞLEMESİ

Çin'deki politika arenasının giderek açık hale geldiği ve kamu politikası kararlarına dâhil olan aktörlerin sayının arttığı görülmektedir. Bu değişiklik sadece Çinli düşünce kuruluşlarının yerel faaliyetlerini etkilemekle kalmamakta, aynı zamanda Çinli düşünce kuruluşlarının dünya sahnesindeki etkisi üzerinde de derin bir etki yaratmaktadır. Gün geçtikçe Çin düşünce kuruluşlarından daha fazla temsilcinin fikirleri alışverişinde bulunmak üzere Batılı kurumları ziyaret etmektedir.

Devlet ve üniversite bağlantılı düşünce kuruluşları yüksek kapasitelere ulaşırken, bağımsız özel düşünce kuruluşları hâlâ gelişmektedir ve devlet bağlantılı eski düşünce kuruluşlarının deneyiminden ve networklerinden yoksundur. Küresel olarak bu tür bağımsız kuruluşların varlığı, düşünce kuruluşlarının Çin'in geleceğini şekillendirmede oynayabileceği rolü daha iyi anlamak için önemli bir siyasi ilgi oluşturmaktadır. Sınırlı kap-

16 Li, "The Power of Ideas and Ideas of Power: Chinese Think Tanks in Search of Prominence", s. 5.

samlarına rağmen bağımsız düşünce kuruluşları önemli bir dengeleyici rol oynamaktadır çünkü yabancı kurumların Çin'in gelişimi hakkında ilk elden perspektif kazanabilecekleri bir iç kaynaktır. Bununla birlikte Çin ekonomisi Çin'i uluslararası ilişkilerde ön saflarda tutmaya devam ettikçe Çin'deki çıkar gruplarının sayısı ve gücü artmıştır. Birkaç önemli bağımsız düşünce kuruluşu, bilimsel networkler, konferanslar ve kitle iletişim araçlarının kullanımı gibi uygulanan ikincil etki yoluyla hem Çin hükûmeti hem de yabancı kurumlar nezdinde ilgi ve meşruiyet kazanmaya başlamıştır.[17]

Çin'deki düşünce kuruluşları için birincil etki biçimi, hükûmetin talebi üzerine ilgili konular hakkında doğrudan raporlar sunmaktır. Ancak son yıllarda bu kurumlar araştırmalarını kullanmanın alternatif yollarını keşfetmişlerdir. Çoğu düşünce kuruluşu, artan iletişim veya araştırmacı değişimleri gibi yolları kullanarak diğer düşünce kuruluşları ve bilimsel kurumlarla küresel olarak bütünleşmektedir. Farklı kurumlardan bilim adamları arasındaki kişisel bağlantılar da bilgi ve fikirlerin paylaşılması için önemlidir. Kişisel bağlara ek olarak önde gelen kurumlar arasındaki düzenli toplantılar, entegrasyonun artmasını teşvik etmiştir. Ayrıca birçok düşünce kuruluşu, giderek küreselleşen dünyada bir etki alanı olarak kitle iletişim araçlarına giderek daha fazla yönelmektedir. Çin liderlik pozisyonları bir oylama yoluyla kamuoyu desteğine bağlı olmadığı için halkı etkileme ihtiyacının demokratik bir seçim sistemine dayanan ülkelerdekinden daha az önemli olduğu düşünülebilir. Bununla birlikte kamuoyuna güven vermek, dünyanın geri kalanına karşı desteklenen bir hükûmet ve kolektif bir devlet görünümünü korumak için önemlidir. Bu nedenle halkı bazı konularda eğitmek veya ikna etmek/yönlendirmek, dolaylı ama etkili bir araç olarak giderek daha çekici hâle gelmiştir.

Çin'in dünya meselelerine derinden katılımı ve diğer ülkelerle teması, son zamanlarda Çinli liderlerin küresel meseleler hakkında daha derin bilgi edinme talebini hızlandırmıştır. Gittikçe daha fazla bakanlık düzeyindeki yetkilinin düşünce kuruluşu akademisyenlerinden tavsiye almasıyla birlikte düşünce kuruluşlarının Çin kamu politikasını etkileme yeteneği ivme kazanmıştır.

Zhu ve Xue, Çin'in düşünce kuruluşlarını "politika sürecini etkilemek için politika konularını araştıran ve danışılan istikrarlı ve özerk organizasyonlar"[18] olarak tanımlamaktadır. Bu arada Çin hükûmeti de bir düşünce kuruluşunun ne olduğuna dair resmî bir tanım sunmaktadır: Kâr amacı gütmeyen kuruluşlar, stratejik konuları ve kamu politikalarını araştırdıkları sürece, hükûmet desteği almaya hak kazanabilirler ve düşünce kuruluşları olarak kabul edilebilirler.[19] Başka bir deyişle Çin'in düşünce kuruluşları Çin

17 James G. McGann, "Chinese Think Tanks, Policy Advice and Global Governance", *RCCPB Working Paper #21 Indiana University Research Center for Chinese Politics & Business*, 2012, Erişim Adresi: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2169812, (Erişim Tarihi: 05 Ağustos 2021),

18 Xufeng Zhu ve Lan Xue, "Think Tanks in Transitional China", *Public Administration and Development*, 2007, Cilt:27, Sayı: 5, s. 453.

19 Dongtao Qi, "The Roles of Government, Businesses, Universities and Media in China's Think Tank Fever: A Comparison with the American Think Tank System", *China: An International Journal*, Cilt: 16, Sayı: 2

özelliklerine sahiptir. Qi, Çin'in "partiye, hükûmete ve orduya bağlı düşünce kuruluşlarının yönetim sistemiyle en yakından bütünleştiğini"[20] savunmaktadır. Ayrıca Qi, Çin'de ne tür düşünce kuruluşları olursa olsun (hükûmet destekli, üniversite temelli veya özel), hepsinin bir dereceye kadar parti, hükûmet ve ordu ile yakın ilişkileri olduğunu savunmaktadır.[21] Genel olarak Çin'deki düşünce kuruluşlarının Çinli siyasi yetkililerle yakın ilişkileri olduğu yadsınamaz bir gerçektir.

Çin'deki düşünce kuruluşu politikalarının yükselişinin, çok sayıda iç ve dış aktör arasındaki uzun bir etkileşim geçmişinin bir sonucu olduğu ve bunun da yeni bir politika gündemi için "fırsat penceresi" açabileceği savunulmaktadır. NTTTCC kavramı ve politika eylemleri, Çin hükûmeti tarafından bir gecede teklif edilmemiştir. Reform ve dışa açılma döneminin başlangıcından bu yana farklı aşamalardaki yeni kalkınma sorunları, daha iyi karar alma ve danışma mekanizmalarına olan talebi artırmış, bu da Çin'de yüksek kaliteli düşünce kuruluşlarının kurulması yoluyla güçlendirilmiş bir politika oluşturma süreci önerisine yol açmıştır. 1990'ların ortalarından beri Çinli bilim adamları, Çin özelliklerine sahip düşünce kuruluşlarının oluşturulması için baskı yapmışlardır. 2008 küresel mali kriz, Çin liderliğinin mevcut düşünce kuruluşlarının kalite politikalarını analiz etme konusundaki sınırlarını fark etmesini sağlamıştır. Aynı zamanda Pennsylvania Üniversitesinin Küresel Düşünce Kuruluşu Raporu da harici bir itici güç olarak hizmet etmiştir. Tüm bu gelişmelerin sağladığı ivmeyle Çin Devlet Başkanı'nın talimatı üzerine hükûmet, yeni tip düşünce kuruluşları kurma kampanyasını tam olarak başlatmıştır. Görülmektedir ki Çin'deki düşünce kuruluşlarının gelişme süreci, birden fazla kuruluşun katılımıyla kademeli olarak iyileştirilmiştir.

5. ÇİN DÜŞÜNCE KURULUŞLARININ YAPILARI

5.1. Devlet Kuruluşları

Komünist Devrim Dönemi, Çin'de resmî politika araştırma kuruluşlarının ilk dalgasını görülmüştür. Bununla birlikte bu örgütler 1950'lerde ve 1960'larda genişletilmiş ve büyük ölçüde belirli bakanlıklara ve kurumsal ajandalarına bağlı Sovyet modelini takip etmiştir.[22] Bu araştırma enstitüleri, Çin dış politikası düşünce kuruluşları arasında en önemli olanlardır. Her ne kadar bu araştırma kurumları, yalnızca merkezî hükûmete kurumsal ve finansal olarak bağlı olsa da idari hükûmet departmanlarından farklıdır. Personeline aynı

20 Qi, "The Roles of Government, Businesses, Universities and Media in China's Think Tank Fever: A Comparison with the American Think Tank System", s. 35.

21 Qi, "The Roles of Government, Businesses, Universities and Media in China's Think Tank Fever: A Comparison with the American Think Tank System", s. 35.

22 Murray Scot Tanner, "Changing Windows on a Changing China: The Evolving "Think Tank" System and the Case of the Public Security Sector", *The China Quarterly*, Sayı:171, 2002, s. 560.

derecedeki diğer devlet memurları ile aynı maaş verilir ancak diğer devlet memurlarından farklı olarak herhangi bir idari yetki veya sorumlulukları yoktur, karar vermede hiçbir rolleri yoktur, sadece üst liderlere politika tavsiyesi sağlamaktan sorumludur. Bu özellikler sadece Batılı emsallerinden farklı değil, ayrıca politika danışmanlarının aynı zamanda hükûmet yetkilileri olduğu geleneksel Çin siyasi sisteminden de farklıdır.[23]

Genel olarak Dışişleri Bakanlığına bağlı araştırma enstitüleri, akademik araştırma kurumlarındaki muadillerine göre doğrudan ve dolaylı olarak dış politikayı etkilemek için daha fazla imkâna; Bakanlığa bağlı kurumlar, gizli bilgilere ve üst düzey karar vericilere daha iyi erişime sahiptir.[24] Çin Sosyal Bilimler Akademisi (CASS) ve üniversitelerdeki muadillerinden farklı olarak devlet araştırma enstitüleri teorik ve tarihsel analizden ziyade politika odaklı araştırma yapma eğilimindedir. Hükûmet içinde yer aldıkları için bu enstitüler kendi araştırma gündemlerini oluşturma veya kendilerine verilen konuları özgürce keşfetme özgürlüğüne sahip değillerdir.[25]

5.2. Akademi/Üniversite Bağlantılı Kuruluşlar

Akademi sözcüğü Çin için belirli bir kurumu işaret etmektedir. Çin Sosyal Bilimler Akademisi (CASS, Zhongguo Shehui Kexueyuan), felsefe ve sosyal bilimler alanlarında Çin'in en büyük ve en önemli akademik araştırma kuruluşudur. Mayıs 1977'de Çin Bilimler Akademisi'nden Felsefe ve Sosyal Bilimler Bölümü ayrılarak bağımsız hâle gelmiş ve 120'si kilit disiplinlerden olan farklı derecelerde 300'e kadar disiplini kapsayan araştırma faaliyetleri yürüten 32 araştırma kurumu ve 3 araştırma merkezinden oluşan bir yapı kazanmıştır. Ana görevi; Çin'in iç koşullarını, stratejilerini ve sosyoekonomik kalkınma eğilimlerini göz önünde bulundurarak araştırma ve önemli devlet destekli araştırma projelerini gerçekleştirme ile aynı zamanda Akademi ile yabancı ülkeler arasında akademik değişimleri organize etmeyi kapsamaktadır. 1995 yılında yaklaşık 4100 kişilik bir kadro ile faaliyetlerine devam ettiğini bildirmiştir.[26] Çin Sosyal Bilimler Akademisi, kuruluş ve organizasyonel yapısı gereği yarı resmî düşünce kuruluşu olarak görülmektedir. Genel olarak yarı resmî düşünce kuruluşları, hükûmet tarafından kurulan ve denetlenen bağımsız yasal kuruluşlardır. Çin yasalarına göre yarı resmi düşünce kuruluşları "kamu kurumları"dır.[27]

23 Mahmood Ahmad, "The Role of Chinese Think Tanks in Foreign Policy Making: Growing Influence and Political Limitations", *The Dialogue*, Cilt: 3, Sayı: 33, 1968, s. 397.

24 Lu Ning, *The Dynamics of Foreign Policy Decisionmaking in China,* (Boulder, CO: Westview Press, 2000), s. 14.

25 He Li, "The Role of Think Tanks in Chinese Foreign Policy", *Problems of Post-Communism*, Cilt: 49, Sayı: 2, 2002, s. 37.

26 "About", *CASS*, Erişim Adresi: http://casseng.cssn.cn/about/about_cass/, (Erişim Tarihi: 10 Ağustos 2021)

27 Xufeng Zhu, "China's Think Tanks: Roles and Characteristics", *EAI Background Brief No:306*, 2006, Erişim Adresi: https://www.yumpu.com/en/document/read/25015357/chinas-think-tanks-roles-and-characteristics-east-asian-institute , (Erişim Tarihi: 06 Ağustos 2021), s. 4

1980'lerin başından beri Çin Sosyal Bilimler Akademisi, uluslararası ilişkiler ve alan araştırmaları için ülkenin önde gelen merkezi hâline gelmiştir. CASS, beşerî ve sosyal bilimlerin tüm yelpazesini kapsayan bir araştırma enstitüleri ağıdır ve bakanlığın bürokratik hiyerarşisine sahiptir. Eski Sovyet Bloku ülkelerindeki düşünce kuruluşu akademisyenleri gibi CASS akademisyenleri de normalde bir üniversite ortamına özgü öğretim gerekliliklerinden muaftır.[28]

Sekiz uluslararası araştırma enstitüsünden yedisi Amerika, Doğu Avrupa, Rusya, Orta Asya, Japonya, Avrupa, Batı Asya, Afrika, Latin Amerika ve Asya pasifik üzerine alan çalışmaları ile ilgilenirken sadece biri dünya Ekonomisi ve siyaseti üzerinedir. Bu enstitülerin oluşumunun ardındaki motivasyon, "algılanan politika ihtiyaçları"na ve sosyal bilimciler için danışmanlık rolleri beklentisine dayanmaktadır.[29]

Üniversite temelli düşünce kuruluşları, gelecek nesil dış politika uzmanlarını yetiştirmek ve mevcut bilgileri genişletmek için oluşturulmuştur. Çin Sosyal Bilimler Akademisinin aksine çalışma ortamları daha sınıf odaklıdır ve araştırmaları daha teorik ve tarihseldir. Araştırmalarının dış politika üzerinde gerçek bir etkisi olabileceği şüphelidir. Çin'in eğitim sistemi 1950'lerde Sovyet sistemi üzerine modellenmiş, bununla birlikte Batı'nın üniversite temelli araştırma geleneği daha geniş bir geçerlilikle benimsenmiştir.

Üniversite bağlantılı düşünce kuruluşları iki ana nedenden dolayı Çin'in dış politika sürecinde en az etkili düşünce kuruluşlarıdır: Üniversite enstitüleri tarafından yapılan araştırmalar büyük ölçüde akademik niteliktedir ve üniversite düşünce kuruluşlarının Çin'in dış ilişkileri tartışıldığı bilimsel toplantılar dışında çalışmalarını ulaştırabileceği sınırlı kanallar vardır. Normalde her yılın sonunda hükümet yetkilileri bu şekildeki toplantıları gerçekleştirmekte ve çeşitli akademik düşünce kuruluşlarından önde gelen akademisyenleri Çin'in dış politikası konularında genel tartışmalar için davet etmektedir. Bu nedenle bu düşünce kuruluşları çok daha az etkilidir ve Çin'in dış politikasında "gündem belirlemede" çok az rol oynamaktadır. Bununla birlikte politikayla ilgili alanlarda alternatiflerin geliştirilmesinde, incelenmesinde ve eleştirilmesinde veya diğer ülkelerin imajlarının oluşturulmasında önemli etkileri olmuştur.[30] Bununla birlikte üniversite bağlantılı akademisyenler, kaliteli referans materyallerine erişim konusunda çok büyük engellerle karşı karşıyadır. Mevcut en iyi materyaller, genellikle üniversite personelinin erişimine kapalı olan ulusal arşivlerde veya devlet araştırma kurumlarında tutulmaktadır. Çoğu durumda büyükelçiliklerden gelen mesajlar gibi kritik hükûmet bilgilerine çok sınırlı erişimleri vardır. Politika yapıcılar dış politika alanında üniversite öğretim üyelerine nadiren

28 Li, "The Role of Think Tanks in Chinese Foreign Policy", s. 37.

29 Nina P. Halpern, "Information Flows and Policy Coordination in the Chinese Bureaucracy," içinde *Bureaucracy, Politics and Decision-Making in Post-Mao China*, Kenneth G. Lieberthal & David Lampton (ed.), (California: University of California Press, 1992), s. 192.

30 Steven F. Jackson, "Lessons From a Neighbour: China's Japan- Watching Community", içinde *China and Japan: History, Trends, and Prospects*, Christopher Howe (ed.), (California: Oxford University Press, 1996), ss. 155-176.

danışır. Devlet araştırma enstitülerindeki meslektaşlarının aksine üniversite akademisyenlerinin politika sürecine katılımlarını sağlamak için düzenli bir kanalı yoktur.[31] Kısacası üniversite temelli araştırma merkezleri, dış politika analizinde küçük ama büyümekte olan bir rol oynamaktadır.

5.3. Askerî Bağlantılı Kuruluşlar

Çin'in silahlı kuvvetleri olan Halk Kurtuluş Ordusu (PLA) ile bağlantılı düşünce kuruluşları ve araştırma organları bir dizi faydalı tipolojik eksene bölünebilir. PLA ile ilgili düşünce kuruluşları ve araştırma kuruluşları, istihbarat analizi, silah araştırması ve silah kontrolü, araştırmacı değişimi ve araştırma dâhil olmak üzere misyonlarına göre kabaca tanımlanabilir. Bazı durumlarda, çeşitli kurumlar arasında bu misyonların örtüşen ve paylaşılan sorumlulukları bulunabilir.[32]

Askerî düşünce kuruluşu sistemi hakkında bazı kapsayıcı genellemeler yapılabilir. İlk olarak sistem zaman içinde önemli bir evrim geçirmiştir. Reform Dönemi'nden önceki çoğu askerî araştırma, analiz ve istihbarat yaklaşımı oldukça ideolojik, aşırı temkinli ve genel olarak titizlikten yoksundur. Ancak 1990'larda bu tür çalışmalar daha dinamik, yaratıcı, pragmatik ve iş birlikçi hâle gelmiştir.[33]

Askerî bağlantılı bu araştırma sisteminin çıktıları en üst düzeydeki sivil ve askerî liderliğe ulaşmaktadır. PLA araştırma birimleri tarafından iç tüketim için üretilen çoğu rapor, en üst düzey savunma politikası, dış politika ve ulusal güvenlik politikası organlarına gönderilmeden önce Merkezî Askerî Komisyon Genel Ofisinden (CMCGO) geçmektedir. CMCGO bu raporları değerlendirir, özetler ve dağıtır. Zaman zaman PLA bağlantılı kuruluşlar, Politbüro Daimi Komitesi (PBSC) üyelerinin ofislerine, sivil muadillerinin de yaptığı gibi daha az resmî analitik raporlar sunmaktadır. Ek olarak askerî stratejistler sıklıkla sivil araştırma enstitüleri ve departmanları tarafından düzenlenen çeşitli iç tartışma toplantılarına ve rapor hazırlama konferanslarına gayri resmi olarak katılırlar. Bu faaliyetler, askerî ve sivil stratejistler arasında önemli miktarda etkileşim gerçekleşmesini sağlamaktadır.[34] Askerî bağlantılı düşünce kuruluşlarını çalışma ve ilgi alanlarına göre sınıflandırmaktadır:[35]

- **İstihbarat Analizi Düşünce Kuruluşları:** Genelkurmay Başkanlığı İkinci Dairesine (İstihbarat) doğrudan bağlıdır ancak genellikle bilerek yanlış bir şekil-

31 David Shambaugh, "China's America Watchers," *Problems of Communism*, Cilt: 37, Sayı: 3-4, 1988, s. 85.

32 Bates Gill and James Mulvenon, "Chinese Military-Related Think Tanks and Research Institutions", *The China Quarterly*, Sayı: 171, 2002, s. 618.

33 Michael Swaine, *The Role of the Chinese Military in National Security Policymaking*, (Santa Monica, CA: RAND, 1999).

34 Bates Gill ve James Mulvenon, "Chinese Military-Related Think Tanks and Research Institutions", *The China Quarterly*, Sayı: 171, 2002, s. 618.

35 Bates ve Mulvenon, "Chinese Military-Related Think Tanks and Research Institutions", ss. 619-623.

de Millî Savunma Bakanlığının uluslararası ilişkiler konusundaki ana araştırma birimi olarak tanımlanmaktadır.

- **Silah Araştırma ve Silah Kontrol Kurumları:** PLA'nın silahla ilgili yüzlerce araştırma enstitüsü bulunmaktadır ancak bunlar çoğunlukla yabancılara kesinlikle yasaktır. Ancak bazı durumlarda, özellikle silah kontrolü ile ilgili konularda silah araştırma ve geliştirme kuruluşları kapılarını yabancılarla etkileşime açmışlardır.
- **Araştırmacı Değişimiyle İlgili Düşünce Kuruluşları:** Yabancılar ve PLA arasındaki askerî ve güvenlikle ilgili araştırmacı değişimi için kritik bir mecra sağlayan kurumlardır. PLA Genelkurmay Başkanlığı İkinci Dairesi ile bağları olan yarı bağımsız araştırma grubudur. Yabancılar ve Çin ordusu arasında bir tür irtibat örgütü olarak hizmet etmekte, kendi geniş araştırma projelerini yürütmekte, toplantılar, seminerler ve konferanslar düzenlemekte ve Çin güvenlik araştırmalarına katkı yapan yabancı analistler ile karar alma bürokrasisi arasındaki diyaloğu kolaylaştırmaya yardımcı olmaktadır.
- **Araştırmayla İlgili Kurumlar:** Bu şekildeki kurumların içerisindeki araştırmacılar askeri liderlik için raporlar yazmakta, üst düzey askerî liderler için konuşmalar hazırlamakta ve Savunma Beyaz Kitabı gibi önemli belgelerin hazırlayıcıları lider küçük gruplara geçici veya kalıcı olarak hizmet etmektedir. Ayrıca araştırmayla ilgili kurumlar, yabancı ordular, strateji ve doktrinler üzerine analizler yapmakta ve savaşın geleceğinin araştırılmasında sürekli olarak öncü rol üstlenmektelerdir.

Çin askerî düşünce kuruluşu topluluğunun büyümesi ve profesyonelleşmesi, PLA araştırmacıları ve yabancılar arasındaki genişleyen etkileşim derecesi ile birleştiğinde bilimsel araştırmalar için yeni bir dizi zorluk ve fırsat sunmaktadır. Bu yeni ortam, bir yandan yeni bilgi kaynaklarının eğilimlerini ve güvenilirliğini anlamaya çalıştıkları için yabancı bilim adamlarının görevini karmaşıklaştırmakta, diğer yandan yabancı bilim adamlarına teorileri test etmek, yeni araştırmalara dalmak ve PLA anlayışını geliştirmek için benzeri görülmemiş bir fırsat sunmaktadır.

Gelecekteki bilimsel araştırmalar, yalnızca askeriyeyle ilgili kararların (silahların geliştirilmesi, kuvvet konuşlandırmaları, teçhizat satın alımı) "çıktılarına" odaklanmak yerine, bu tür kararların oluşumundaki algılar, karar silsilesi, liderlik durumu ve karar verme sürecinde kilit bürokratik oyuncular gibi "girdi" tarafı ile ilgili de çalışabileceklerdir. Birçok bakımdan Çinli muhataplarla yapılan bu tür tartışmalar daha az hassas olabilir ve karar süreçleri, fikir ayrılıkları, bireylerin rolleri ve Çinli politika yapıcıların önemli askeri kararlar alırken değerlendirdikleri seçenekler ve algılar menüsü hakkında yeni bir anlayış sunabilir.

5.4. Özel/Sivil Kuruluşlar

Birçoğu küçük ve yetersiz kaynaklara sahip olsa da şaşırtıcı derecede iyi finanse edilmekte olan özel düşünce kuruluşları da Çin'de görülmeye başlanmıştır. Sosyal ve ekonomik politika, dış ilişkiler ve ulusal güvenlik çalışmaları dâhil olmak üzere çeşitli disiplinlerde araştırmalar yürütmekte olan bu kurumlar, seçkin ve popüler söylemlere katkıda bulunmaktadır. Ancak amaçları sadece politikayı etkilemek değildir. Pekin merkezli bir özel düşünce kuruluşunun lobisi dünyaca ünlü enstitülerin fotoğraflarıyla süslenmiştir ki bu kurumun iddiasını nitelemektedir: küresel saygıya layık yerel bir versiyon oluşturmak.[36]

Çinli yetkililerin özel düşünce kuruluşları topluluğunun daha da büyümesini teşvik etmesi, son zamanlarda bu konu üzerine yazılmış bilimsel makalelerin de artmasına neden olmuştur. Bu çalışmalardaki ana konular arasında Çin'in, elitlerin hükûmet pozisyonlarına girip çıktığı Batı tarzı bir "döner kapı" sistemi geliştirmesi, sınırlı finansman veya politika yetkililerine erişim gibi kaynak kısıtlamaları, yeni düşünce kuruluşlarının yabancı bilim adamları ile olan bağlantıları temelinde "uluslararasılaşması" ile popüler ve elit düzeylerde etkiyi genişletmek için sosyal medyanın kullanımı yer almaktadır. Çoğunlukla tek vaka çalışmalarına veya kantitatif çok vakalı (Large-N) veri analizlerine odaklanan bu çalışmalar, bu gelişmeleri analiz etmek ve gelecekteki potansiyel katkıları hakkında yargılar çıkarmak için daha güçlü bir ampirik ve kavramsal temel sağlamaktadır.

Çin'in ilk reform yıllarında, özel düşünce kuruluşları sektörün çeperlerinde değerlendirilmekteydi. 1980'lerin sonlarında ve 1990'ların başında çoğu kez "güçlü tek bir kişi" etrafında inşa edilmiş, ekonomi üzerine çalışan ve genel yorumlar için bir platform işlevi görmesi için birkaç önde gelen özel düşünce kuruluşu kurulmuştur.[37] Bir avuç bağımsız dış politika enstitüsü de kurulmuş ancak bunlar önemli mali kaynaklara ve politika etkisine sahip olamamıştır. Halk Kurtuluş Ordusu kendi araştırma ihtiyaçlarından sorumlu olduğu için özel askeri düşünce kuruluşları ise neredeyse hiç organize edilmemiştir.[38]

Çin'in özel düşünce kuruluşları sektörü 2000'li yıllarda daha istikrarlı kazanımlar elde etmiştir. Ekonomi ve sosyal politika alanında kayda değer yeni kurumlar Pensilvanya Üniversitesi TTCSP tarafından Çin'in en iyi 20 düşünce kuruluşu arasında gösterilmektedir.[39] 2010'lara gelindiğinde araştırmalar tüm Çinli düşünce kuruluşlarının %5 ila %10'unun bağımsız olduğunu göstermektedir.[40]

36 Joel Wuthnow ve Dingding Chen, "China's 'New-Type' Private Think Tanks: Is 'New' Better?", *Journal of Chinese Political Science*, Sayı: 26, 2021, s. 2

37 Barry Naughton, "China's Economic Think Tanks: Their Changing Role in the 1990s.", *The China Quarterly*, Sayı:171, 2002, ss. 625-635.

38 Gill ve Mulvenon, "Chinese Military-Related Think Tanks and Research Institutions".

39 McGann, "2020 Global Go To Think Tank Index Report", ss. 101-106

40 Joel Wuthnow ve Dingding Chen, "China's 'New-Type' Private Think Tanks: Is 'New' Better?", *Journal of Chinese Political Science*, Sayı: 26, 2021, s. 3.

Çin'in özel düşünce kuruluşu sektörü, büyük ölçüde bireysel girişimciliğin bir sonucu olarak on yıldan fazla bir süredir gelişmeye devam ederken Xi Jinping'in "yeni düşünce kuruluşları" kampanyası kapsamında bu alana daha fazla resmî bir ilgi gösterilmiştir. Bu ilginin temel amacı, hükûmet yetkilileri ve ÇKP seçkinlerinin alternatif politika analizi talebidir. Sorun, devlet tarafından işletilen düşünce kuruluşlarının, liderlerin ihtiyaç duyduğu Çin'in temel politikaları üzerine bağımsız ve yüksek kaliteli analiz yapma yeteneklerinin sınırlı olmasıdır. Bu ihtiyacın su yüzüne çıkmasını sağlayan somut bir tetikleyicinin Xi Jinping'nin, Tayvan'ın 2014 yerel seçimleri hakkında yanlış tahminler almasından duyduğu rahatsızlık olduğunu öne sürülmektedir.[41] Bu iddiayı dile getiren rapor, tam da modern zaman kamuoyundan ve insanların önemsediği sıcak konulardan kopukluk, devlet kurumlarından entelektüel ve finansal bağımsızlığın olmayışı,[42] yeni seçenekler oluşturmak yerine mevcut hükûmet politikalarını açıklama eğilimi[43] ve temel kalite kontrol sorunları nedeniyle hükûmet tarafından işletilen düşünce kuruluşlarına yönelik artan bilimsel eleştirilerin arttığı dönemde yayımlanmıştır. Xi Jinping'in bu ihtiyaca karşılık çözümü, 2012'de dile getirdiği modern ve çeşitlendirilmiş bir "yeni tip düşünce kuruluşu" sistemi inşa etmektir. Bu, yalnızca devlet tarafından işletilen mevcut araştırma enstitülerinde yapılacak reformları değil, aynı zamanda özel teşebbüsler ve "hükûmet dışı düşünce kuruluşlarının" daha fazla katılımını da içerecektir.[44]

Çin özelliklerine sahip yeni tip düşünce kuruluşları vizyonu ile başlayan özel düşünce kuruluşu teşvik politikası alınan bazı diğer karar ve uygulamalarda desteklenmiştir. Örneğin bir karar ile özel kuruluşların bölgesel iç işleri departmanlarına kaydolabileceği ve il sosyal bilim dernekleri tarafından profesyonel olarak denetlenebileceği bir ikili yönetim sisteminin ana hatlarını çizilmiştir. Bu durum, düşünce kuruluşlarını özel teşebbüs olarak kaydolmaya zorlayan ve böylece imtiyazlı vergi statüsünü reddeden önceki düzenlemelere göre önemli bir gelişmedir.[45] İçişleri Bakanlığı ayrıca "özel düşünce kuruluşlarının geliştirme ve yönetme politikalarının yetersiz" olduğunu kabul etmiş ve düşünce kuruluşları ile devlet büroları arasındaki personel dolaşımını (daha resmî bir "döner kapı" yaratılması), hükûmetin özel enstitülerden araştırma satın alabilmesini ve vatandaşların düşünce kuruluşlarına ver-

41 Lucy Hornby, "China to let 100 think-tanks bloom", *Financial Times*, 4 Mayıs 2015, Erişim Adresi: https://www.ft.com/content/115be32a-f234-11e4-b914-00144feab7de (Erişim Tarihi: 11 Ağustos 2021).

42 Wenwen Wang, "Weak Think Tanks Shackle Nation's Governance Upgrade", *Global Times*, 23 Ocak 2015, Erişim Adresi: http://www.globaltimes.cn/content/903556.shtml (Erişim Tarihi: 11 Ağustos 2021).

43 Bi Fan, "China has Think Tank Quantity, but not Quality", *Caixin Wang*, 12 Mart 2015, Erişim Adresi: https://www.caixinglobal.com/2015-03-12/china-has-think-tank-quantity-but-not-quality-101045987.html (Erişim Tarihi: 11 Ağustos 2021).

44 "Xi Calls for New Type of Think Tanks", *Xinhua*, 27 Ekim 2014, Erişim Adresi: http://www.chinadaily.com.cn/china/2014-10/27/content_18810882.htm (Erişim Tarihi: 11 Ağustos 2021).

45 Joel Wuthnow & Dingding Chen, "China's 'New-Type' Private Think Tanks: Is 'New' Better?", *Journal of Chinese Political Science*, Sayı: 26, 2021, s. 383.

gi öncesi hayırsever katkılarda bulunma imkânını yöneten yeni politikalar öngörmüştür.[46] Akabinde bölge ve belediye yönetimleri benzer düzenlemeleri duyurarak yetki alanlarındaki kurumları özel düşünce kuruluşları için fon ayırmaya teşvik etmiştir.[47]

6. ÇİN DÜŞÜNCE KURULUŞLARININ ÇİN POLİTİKALARINA ETKİSİ

Çinli düşünce kuruluşlarının iç politika oluşturma süreci ve dünya yönetişimi üzerindeki etkisini yakından analiz etmek için öncelikle bu kurumları tanımlayan benzersiz özelliklerin tanımlanması gerekmektedir. Çin'deki düşünce kuruluşlarının büyük çoğunluğu, merkezî hükûmetten bağımsızlığa sahip olmadıkları için diğer ülkelerden farklıdır.

Çinli düşünce kuruluşlarının ÇKP'nin politikalarını önemli bir şekilde etkilediği yerler, kurumsal bağlılıklarına göre farklılık göstermektedir. Zhu Xufeng, yarı resmî düşünce kuruluşu olarak sınıflandırılan, Çin Sosyal Bilimler Akademisi (CASS) ve Devlet Konseyinin Kalkınma Araştırma Merkezi (DRC) gibi kurumları, Çin hükûmeti dışındaki politika araştırma ve danışma sisteminin önemli bileşenleri olarak tanımlamaktadır. Bunlar belirli devlet kurumları tarafından finanse edilse ve devlet yetkililerinin kurumun önde gelen personelleri olsalar da diğer devlet dairelerinden veya kurumlarından hatta bazen uluslararası kuruluşlardan fon almalarına izin verildiğinden yüksek derecede özerkliğe sahiptirler. Günümüzde resmî sponsorlarından sağlanan fonların azalmasıyla yarı resmî düşünce kuruluşları giderek daha fazla piyasa odaklı hâle gelmiştir ve bu nedenle hükûmetin uygulamalarını eleştirmekten daha az çekinmektelerdir.[48] Ayrıca Bonnie Glaser ve Phillip Saunders'a göre Çin'in özel/sivil dış politika araştırma enstitülerinin özelliklerini analiz etmek de aynı derecede önemlidir. Bu araştırma merkezleri liderlere siyasi tavsiyelerde bulunmakta, akademik araştırmalar yapmakta, yurt içi eğitim sağlamakta, yabancılardan bilgi toplamakta ve Çin'deki dış politika kararlarını etkileyecek çalışmalar gerçekleştirmektedir. Konferanslar ve seminerler aracılığıyla analistler arasında yatay bağlantıların geliştirilmesi, yurt dışında eğitim almış entelektüellerin araştırmacı olarak işe alınması, yabancılarla artan temas ve genişletilmiş araştırma konuları, sivil düşünce kuruluşlarının dış politika araştırmaları toplumunu etkileyerek yeteneklerini genişletmek için kullanılan stratejilerdir.[49] Bu stratejiler ile özel düşünce kuruluşlarının yerel etkisinin de ikincil kanallardan arttığı görülmektedir.

46 Party Committee of the PRC Ministry of Civil Affairs, "Advance the healthy development of social think tank", *Renmin Ribao*, 05 Mayıs 2017, Erişim Adresi: http://politics.people.com.cn/n1/2017/0505/c1001-29255044.html (Erişim Tarihi: 11 Ağustos 2021).

47 "Implementation Opinion on Promoting the Healthy Development of Social Think Tanks", *Shandong Province Social Organization Management Bureau*, 31 Ekim 2018, Erişim Adresi: http://mzt.shandong.gov.cn/art/2018/10/31/art_92810_7205719.html, (Erişim Tarihi: 11 Ağustos 2021)

48 Zhu Xufeng, "The Influence of Think Tanks in the Chinese Policy Process: Different Ways and Mechanisms." *Asian Survey,* Cilt: 49, Sayı:2, 2009, s.338.

49 Bonnie S. Glaser ve Phillip C. Saunders, "Chinese Civilian Foreign Policy Research Institutes: Evolving Roles and Increasing Influence", *The China Quarterly*, Sayı: 171, 2002, ss. 600,603.

7. ÇİN DÜŞÜNCE KURULUŞLARININ DÜNYADAKİ YERİ

Pennsylvania Üniversitesi tarafından hazırlanan Küresel Düşünce Kuruluşları Raporu'nun ilk kez yayımlandığı 2008 yılında dünya üzerindeki toplam düşünce kuruluşu sayısının 5.465 olduğu dönemde Çin 74 kuruma sahiptir. 2020 yılındaki raporda ise toplam kurum sayısı 11.175 ve Çin'deki kurumların sayısı ise 1.413'tür ki Çin böylece en çok düşünce kuruluşu sahibi ülkeler listesinde ikinci konumundadır.[50]

Çin hükûmeti, Çin'deki düşünce kuruluşlarının Çin'in yumuşak gücünü artırmasının beklendiğini açıkça ortaya koymaktadır. Çin'in yumuşak güç anlayışı ve düşünce kuruluşlarının bu hedefe nasıl ulaşabileceği konusu tartışılırken Joshua Kurlantzick, Pekin'in yumuşak gücün orijinal tanımından farklı bir anlayışa sahip olduğunu iddia etmiştir. Bu anlayışa göre yumuşak güç "... yalnızca popüler kültür ve kamu diplomasisini değil, aynı zamanda yardım ve yatırım ve çok taraflı kuruluşlara katılım gibi daha zorlayıcı ekonomik ve diplomatik kaldıraçları da içermektedir."[51] Genel olarak Çinli düşünce kuruluşlarının Çin'in dışa açılma stratejisi için danışmanlık hizmetleri sağlaması ve uluslararası toplumda Çin hakkında olumlu bir imaj oluşturması beklenmektedir.[52]

Çin'in yumuşak güç tanımının küresel olarak kabul edilen ikinci kulvar diplomasisi enstrümanları ile uyumlu olduğu görülmektedir ki Çin'in kamu diplomasisinde ikinci kulvar diplomasisinin kullanılması için gereklilikleri araştırdığı bilimsel makalelerde görülmektedir. Birçok çalışma, Çin düşünce kuruşlarının yükselişinin "Kuşak Yol Girişimi" (BRI) ile doğrudan etkili olduğunu savunmaktadır. Bu kuruluşların BRI'yı kolaylaştıran destekleyici altyapının bir parçası olduğunu varsayılmaktadır. Bu tür ikinci kulvar kanalları, BRI'yı teşvik etme ve Çin ile diğer ülkeler arasında işbirliği için bir temel oluşturma konusunda bir miktar esneklik sunabilir.

8. SONUÇ

Çin kamu diplomasisinin evrimi, bir yeniden markalaşma sürecini içermektedir. Pekin, çeşitli politika araçlarını kullanarak Çin'i uluslararası alanda mütemadiyen ön plana çıkarmaktadır. Çin kamu diplomasisinin yöntemleri ve kapsamı açısından büyük değişiklikler meydana gelmiştir. Pekin'in yalnızca Çin'deki ve diğer ülkelerdeki insanlar arasındaki etkileşim ve anlayışı artırmayı amaçlamadığı, aynı zamanda Çin'i "Aşağılama Yüz-

50 McGann, "2020 Global Go to Think Tank Index Report", s. 44

51 Joshua Kurlantzick, *Charm Offensive: How China's Soft Power is Transforming the World*, (New Haven: Yale University Press, 2007), s. 84

52 Chen Kaimin, "The Dilemma of Chinese Think Tanks' İnternationalization and Its Solution", *Contemporary International Relations*, Cilt:3, Sayı: 33, 2014, s. 35.

yılı" yaşayan zayıf bir ülkeden önümüzdeki yüzyılda büyük güç sahibi bir ülkeye yeniden markalaştırmak için çok daha iddialı bir hedefi olduğu açıktır. Bununla birlikte Çin, kamu diplomasisini geliştirme ihtiyacını kademeli olarak kabul ettiği için önünde çeşitli zorluklarla karşı karşıyadır. Çin hükûmetinin, Çin özelliklerine sahip yeni tip düşünce kuruluşlarının inşasının güçlendirilmesine ilişkin girişimi, Çinli düşünce kuruluşlarının birden fazla sorumluluk üstlenmesini beklemektedir: Sosyalist bir Çin'in iyi bir imajını oluşturmak, uluslararası toplumda Çin kültürünü ve değerlerini güçlendirmek, Çin'in endişelerini çeşitli uluslararası platformlarda ifade etmek ve Çin'in uluslararası etkisini ve söylemsel gücünü artırmak.

Düşünce kuruluşlarının sayısında ve öneminde bir artış olsa da bunların kamu diplomasisi açısından etkinliklerini değerlendirmek için henüz çok erken. Bununla birlikte hâlen ağırlıklı olarak Çin hükûmetinin yukarıdan aşağıya karar alma süreçleri tarafından şekillendirilen düşünce kuruluşları, muhataplarının tutumlarını, ilgilerini ve tepkilerini ihmal edebilmektedir. Öyle ki Çin düşünce kuruluşlarının inşa ettiği kapasiteler hükûmetin aldığı kararlar ile bir anda boşluğa düşebilmektedir. Fakat Çin'in kendine has özellikleri ile Pekin merkezli politika geliştirme ve hatta küresel düzen hakkında öz fikir beyan etme çabası uluslararası alanda görülmektedir. Burada önemli olanın, Wang'ın belirttiği gibi eldeki kritik sorun "Made in China" markasının dinamik bir "Create/Initiate in China" konseptine nasıl dönüştürüleceğidir.[53]

Çin düşünce kuruluşlarının rolü ve gelişimi ile ilgili olarak bazı ortak eğilimler görülmektedir. Birincisi; Çinli düşünce kuruluşları, politika tavsiyesi sunmanın ve politika gündemini şekillendirmenin yanı sıra uluslararası konferanslar, iş birliği ve değişimler yoluyla Çin politikalarının ve değerlerinin gerekçeleriyle yabancı kamuoyunu da şekillendirmelidir. İkincisi; kamu diplomasisi temel olarak yabancı halkları, resmî olmayan kurumları ve genel kamuoyunu hedef aldığından düşünce kuruluşları Çin dış politikasını açıklamak, Çin'in ulusal imajını desteklemek ve Çin'in söylemsel gücünü yaymak için uluslararası bir ağ kurmaya yardımcı olmalıdır. Üçüncüsü; düşünce kuruluşları, özellikle hükûmetin dâhil olmaya uygun olmadığı durumlarda, yeni fikirleri ve ideolojileri test etmenin yanı sıra ülkeler arasındaki bölgesel çatışmaları veya anlaşmazlıkları müzakereler yoluyla çözmek için kullanılabilecek ikinci kulvar diplomasisini kolaylaştırmalıdır. Dördüncüsü; hükûmet yetkilileri, bilim adamları ve politika analistleri arasındaki "döner kapı" sistemi geliştirilmeli ve uluslararası değişimlerin seviyesi artırılmalıdır.

Tüm bu ortak önerilerin temelinde birincil olarak siyasi hareket alanı varsa da ikincil olarak kaynak problemini işaret etmektedir. Xi Jinping'in iradesiyle kısa sürede kurulan ve hâlâ kurulması beklenen bunca düşünce kuruluşu finansal olarak büyük bir girdiye ihtiyaç duymaktadır ve bunun kaynağının merkezi oldukça önemlidir. Ayrıca tüm bu

53 Yiwei Wang, "Public Diplomacy and the Rise of Chinese Soft Power", *The Annuals of the American Academy*, Cilt: 616, Sayı: 1, 2008, s. 270.

kuruluşlar lider ve uzmanlar başta olmak üzere büyük bir insan kaynağı gerekliliğini de beraberinden getirmektedir. Tüm bu ihtiyaçlar Çin için bile oldukça yüksek rakamlardır ki bu da Çin'in yapmak istedikleri ve yapabilecekleri arasındaki boşluğun derinliğini belirleyecektir.

KAYNAKÇA

Abb, Pascal, "China's Foreign Policy Think Tanks: institutional evolution and changing roles", *Journal of Contemporary China*, Cilt:24, Sayı: 93, 2015, ss. 531-553.

Ahmad, Mahmood, "The Role of Chinese Think Tanks in Foreign Policy Making: Growing Influence and Political Limitations", *The Dialogue*, Cilt: 3, Sayı: 33, 1968, ss. 388-409.

Bi Fan, "China has Think Tank Quantity, but not Quality", *Caixin Wang*, 12 Mart 2015, Erişim Tarihi: https://www.caixinglobal.com/2015-03-12/china-has-think-tank-quantity-but-not-quality-101045987.html, (Erişim Tarihi: 11 Ağustos 2021).

Bijian, Zheng, *China's Peaceful Rise: Speeches of Zheng Bijian 1997-2005*, (Washington DC: The Brookings Institution, 2005).

Bonnin, Michel and Chevrier, Yves, "The Intellectual and the State: Social Dynamics of Intellectual Autonomy during the Post-Mao Era", *The China Quarterly*, Sayı:127, 1991, ss. 569-593

Casarini, Nicola, "The Role of Think Tanks in China", *Short Term Policy Brief*, Cilt: 33, 2012.

De Glopper, Donald, "Science and Technology", içinde *China: A Country Study*, Robert L. Worden & Andrea Matles Savada & Ronald E. Dolan (ed.), (Washington, D.C. : Federal Research Division, Library of Congress, 1988), ss. 371-407.

Gill, Bates ve Mulvenon, James, "Chinese Military-Related Think Tanks and Research Institutions", *The China Quarterly*, Sayı: 171, 2002, ss. 617-624.

Glaser, Bonnie S. ve Saunders, Phillip C., "Chinese Civilian Foreign Policy Research Institutes: Evolving Roles and Increasing Influence.", *The China Quarterly*, Sayı: 171, 2002, ss. 597-616.

Goldman, Merle, "Politically-Engaged Intellectuals in the Deng-Jiang Era: A Changing Relationship with the Party-State," *The China Quarterly*, Sayı:145, 1996, ss.35-52.

Goldman, Merle, *China's Intellectuals: Advice and Dissent* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1981)

Goldman, Merle, *Sowing the Seeds of Democracy in China* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1994).

Halpern, Nina P., "Information Flows and Policy Coordination in the Chinese Bureaucracy," içinde *Bureaucracy, Politics and Decision-Making in Post-Mao China*, Kenneth G. Lieberthal & David Lampton (ed.), (California: University of California Press, 1992), ss. 126-149.

Jackson, Steven F., "Lessons From a Neighbour: China's Japan- Watching Community", içinde *China and Japan: History, Trends, and Prospects*, (California: Oxford University Press, 1996), ss. 155-178.

Kaimin, Chen, "The Dilemma of Chinese Think Tanks' Internationalization and Its Solution", *Contemporary International Relations*, Cilt: 3, Sayı: 33, 2014.

Kurlantzick, Joshua, *Charm Offensive: How China's Soft Power is Transforming the World*, (New Haven: Yale University Press, 2007).

Li, Cheng, "China's New Think Tanks: Where Officials, Entrepreneurs, and Scholars Interact", *China Leadership Monitor*, Sayı: 29, 2009.

Li, Cheng, "The Power of Ideas and Ideas of Power: Chinese Think Tanks in Search of Prominence", içinde *The Power of Ideas*, Cheng Li (ed.), (Washington, DC: The Brookings Institution, 2017), ss. 3-56.

Li, He, "The Role of Think Tanks in Chinese Foreign Policy", *Problems of Post-Communism*, Cilt:49 Sayı:2, 2002, ss.33-43.

Lucy Hornby, "China to Let 100 Think Tanks Bloom", *Financial Times*, 4 Mayıs 201, Erişim Adresi: https://www.ft.com/content/115be32a-f234-11e4-b914-00144feab7de, (Erişim Tarihi: 11 Ağustos 2021),

McGann, James G., "2020 Global Go to Think Tank Index Report", *University of Pennsylvania*, 2021, Erişim Adresi: https://repository.upenn.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1019&context=think_tanks, (Erişim Tarihi: 13 Ağustos 2021)

McGann, James G., "Chinese Think Tanks, Policy Advice and Global Governance", *RCCPB Working Paper #21 Indiana University Research Center for Chinese Politics & Business*, 2012, Erişim Adresi: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2169812, (Erişim Tarihi: 05 Ağustos 2021)

Ming-Chen, Shai and Stone, Diane, "The Chinese Tradition of Policy Research Institutes," içinde *Think Tank Traditions: Policy Research and the Politics of Ideas,* Diane Stone and Andrew Denham (ed.), (Manchester: Manchester University Press, 2004), ss. 141-162.

Naughton, Barry, "China's Economic Think Tanks: Their Changing Role in the 1990s", *The China Quarterly*, Sayı: 171, 2002, ss. 625-635.

Ning, Lu, *The Dynamics of Foreign Policy Decisionmaking in China,* (Boulder, CO: Westview Press, 2000).

Party Committee of the PRC Ministry of Civil Affairs, "Advance the Healthy Development of Social Think Tank", *Renmin Ribao*, 05 Mayıs 2017, Erişim Adresi: http://politics.people.com.cn/n1/2017/0505/c1001-29255044.html, (Erişim Tarihi: 11 Ağustos 2021)

Qi, Dongtao, "The Roles of Government, Businesses, Universities and Media in China's Think Tank Fever: A Comparison with the American Think Tank System", China: An International Journal, Cilt:16, Sayı:2, 2018, ss. 31-50.

Shambaugh, David, "China's America Watchers," *Problems of Communism*, Cilt:37, Sayı:3-4, 1988, ss.71-94.

Shambaugh, David, "International Relations Studies in China: History, Trends, and Prospects", *International Relations of the Asia-Pacific,* Cilt: 11, Sayı: 3, 2011, ss. 339-372.

Swaine, Michael, *The Role of the Chinese Military in National Security Policymaking*, (Santa Monica, CA: RAND, 1999).

Tanner, Murray Scot, "Changing Windows on a Changing China: The Evolving "Think Tank" System and the Case of the Public Security Sector", *The China Quarterly*, Cilt: 171, 2002, ss. 559-574.

Ueno, Makiko,"Northeast Asian Think Tanks: Toward Building Capacity for More Democratic Societies", içinde *Think Tanks and Civil Societies: Catalysts for Ideas and Action*, James McGann and Kent R. Weaver (ed.) (New Brunswick, NJ: Transaction Publishers, 2000), ss. 221-242.

Wenwen Wang, "Weak Think Tanks Shackle Nation's Governance Upgrade", *Global Times*, 23 Ocak 2015, Erişim Adresi: http://www.globaltimes.cn/content/903556.shtml, (Erişim Tarihi: 11 Ağustos 2021).

Wuthnow Joel & Chen Dingding, "China's 'New-Type' Private Think Tanks: Is 'New' Better?", *Journal of Chinese Political Science*, Sayı: 26, 2021, ss.373-391.

Xufeng, Zhu, "The Influence of Think Tanks in the Chinese Policy Process: Different Ways and Mechanisms." *Asian Survey,* Cilt: 49, Sayı: 2, 2009, ss. 333-357.

Yiwei Wang, "Public Diplomacy and the Rise of Chinese Soft Power", *The Annuals of the American Academy*, Cilt: 616, Sayı: 1, 2008, ss. 257-273.

Zheng, Shiping, *Party vs. State in Post-1949 China: The Institutional Dilemma*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1997).

Zhu, Xufeng & Xue, Lan, "Think tanks in transitional China", *Public Administration and Development*, Cilt: 27, Sayı: 5, 2007, ss. 452-464.

Zhu, Xufeng, "China's Think Tanks: Roles and Characteristics", *EAI Background Brief No. 306*, 2006, Erişim Adresi: https://www.yumpu.com/en/document/read/25015357/chinas-think-tanks-roles-and-characteristics-east-asian-institute , (Erişim Tarihi: 06 Ağustos 2021).

"2014 Chinese Think Tank Report: Ranking By Influence and Policy Recommendations", *Shanghai Academy of Social Science*, 2015.

"About", *CASS*, http://casseng.cssn.cn/about/about_cass/, (Erişim Tarihi: 10 Ağustos 2021).

"Implementation Opinion on Promoting the Healthy Development of Social Think Tanks", *Shandong Province Social Organization Management Bureau*, 31 Ekim 2018, Erişim Adresi: http://mzt.shandong.gov.cn/art/2018/10/31/art_92810_7205719.html, (Erişim Tarihi: 11 Ağustos 2021).

"Total Population 2020", *The World Bank Data*, 2021, Erişim Adresi: https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL?most_recent_value_desc=true, (Erişim Tarihi: 13 Ağustos 2021).

"Xi Calls for New Type of Think Tanks", *Xinhua*, 27 Ekim 2014, Erişim Tarihi: http://www.chinadaily.com.cn/china/2014-10/27/content_18810882.htm, (Erişim Tarihi: 11 Ağustos 2021).

AB-ÇİN HALK CUMHURİYETİ İLİŞKİLERİ

Prof. Dr. İrfan Kaya Ülger*

Özet

1975 yılında başlayan Çin-AB diplomatik ilişkileri zaman içerisinde gelişerek çok boyutlu bir nitelik kazanmıştır. İlişkilerin son otuz yılına odaklanan bu çalışma, iki aktör arasındaki ticari ilişkilerin hacmine dikkat çekerken aynı zamanda gelişen asimetrik bağımlılık ilişkisini de incelemektedir.

GİRİŞ

Avrupa Birliği ile Çin Halk Cumhuriyeti (ÇHC) arasında diplomatik ilişkiler 1975 yılında başlamıştır. Günümüzde, İrlanda dışında kalan AB ülkelerinin ÇHC ile ikili seviyede diplomatik ilişkisi bulunmaktadır. Bununla birlikte kimi devletlerin ilişkileri ÇHC'nin kuruluşa kadar gitmektedir. 2020 Ocak'ında AB'den ayrılan İngiltere, Hong Kong üzerindeki çıkarlarını korumak için Komünist Devrim'in hemen ardından yeni rejim diplomatik ilişki kurmuştur. 1950 yılında İsveç, Danimarka, Finlandiya ve Norveç, 1964 yılında Fransa ve diğer ülkelerin büyük bölümü de 1970 ve 1980'li yıllarda ÇHC'ni tanımış ve diplomatik ilişki kurmuşlardır (Brown, 2018.123).

AB ile Çin arasında ilk ticaret anlaşması, Avrupa Komisyonu üyesi Christopher Soames'in 1975 yılında yaptığı Pekin ziyaretinin ardından 1978 yılında imzalanmıştır. 1985 yılından sonra taraflar arasındaki düzenli ziyaretlerin neticesi olarak yeni iş birliği alanlarının kapısı aralanmıştır. 1985 tarihli Ticaret ve İş Birliği Anlaşması, ikili ilişkilerin en önemli metni kabul edilmektedir. Klasik bir ticaret anlaşması özellikleri taşıyan söz konusu anlaşma ile taraflar arasında çeşitli mal ve hizmetlerde gümrük vergisi indirimi sağlanmıştır. Anlaşmada siyasi norm ve değerler yerine daha çok ekonomik çıkarlara öncelik verilmiştir. O dönemdeki adıyla Avrupa Ekonomik Topluluğunun (AET) ÇHC ile ilişkilerinde çok önemli bir kırılma noktası Haziran 1989'daki Tiananmen olayları olmuştur. AET, Pekin'in en büyük meydanında gösteri yapanlara karşı hükûmetin şiddet kullanılmasını protesto etmiş, ÇHC ile ilişkiler sınırlandırılmış hatta silah ambargosu uygulanmıştır. İkili ilişkileri olumsuz etkileyen bu gelişmenin etkileri, 1990'ların ortalarına kadar sürmüş ve ardından normalleşme dönemi başlamıştır.

Taraflar arasında ticaret ve yatırım hacminin artması neticesi olarak 21'nci yüzyılın başlarında AB, ÇHC'nin en büyük ticaret ortağı hâline gelmiş, buna karşılık AB dış ticare-

* Kocaeli Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü öğretim üyesi. E posta: ikulger@gmail.com

tinde bu ülkenin payı ABD'nin ardından ikinci sıraya yükselmiştir. 2006 yılında AB Komisyonu tarafından yayımlanan "AB ve Çin: Ortak Partnerler -Yükselen Sorumluluklar" raporu (Commission of the European Communities, 2006) geleceğe dönük yol haritası olmak bakımından büyük ehemmiyet taşımaktadır. Rapor, AB'nin gelecek hakkında iyimser beklentiler içerisinde olduğu bir dönemde yayınlanmıştır. Benzer şekilde yeni bin yılın başlangıcı, ÇHC açısından da çift haneli büyümenin kaydedildiği bir dönem olarak dikkat çekmektedir.

2006 tarihli komisyon raporunda taraflar arasındaki iş birliği alanının ticaret ve yatırımların ötesindeki konuları da içerecek şekilde genişlediğine dikkat çekilmiştir. Bunlar arasında özellikle dikkat çeken hususlar ÇHC'nin açık toplum ve çoğulcu bir yapıya geçmesi için destek sağlanması, sürdürülebilir kalkınma, uluslararası ve bölgesel sorunlarda iş birliğidir (Brown, 2018: 125). AB, ÇHC ile dış ticaretinde ilk yıllarda ticaret fazlası verirken zamanla bu durum tersine dönmüştür. 2006 yılında ÇHC'nden 191,8 milyar avro ithalat yapmış, aynı yılın ihracat rakamı ise 63,4 milyar avro seviyesinde kalmıştır. (Eurostat, 2007: 26). AB içerisinde ÇHC'nin en büyük ticaret ortağı Almanya olmuş, bu ülkenin ticaret hacmi 2006 yılında 69,8 milyar Euro olarak gerçekleşmiş, ikinci sırada yer alan Fransa'nın anılan yıl içerisinde ÇHC ile ticaret hacmi 23,8 milyar avro seviyesinde gerçekleşmiştir (Eurostat, 2007: 166-174).

Bu çalışma 21'nci yüzyılın ilk çeyreğinde AB-Çin ilişkilerini analiz etme amacı taşımaktadır. Çalışma herhangi bir alana odaklanmadan taraflar arasındaki ikili siyasi, ekonomik, kültürel ve öteki alanlardaki ilişkilerin genel bir görünümünü ortaya koyma, fiilî durumu analiz etme amacı taşımaktadır. Gerçekten de ikili ilişkileri, tarafların stratejileri ve gelecek projeksiyonları yanında, çağdaş uluslararası siyasal sistemdeki gelişmeler de doğrudan yahut dolaylı biçimde etkilemektedir. Bu kapsamda bir yandan AB bütünleşmesinin kaydettiği ilerleme ve duraklamalar, öte yandan da Mao'nun ölümünden sonra ÇHC'nin siyasal bakımdan monolitik yapısını korumakla birlikte iktisadi bakımdan pazar ekonomisi modelini benimsemesinin tetiklediği gelişmeler ikili ilişkilerin nasıl bir seyir takip edeceğini doğrudan etkilemiştir. AB bakımından ÇHC ile ilişkilerde en fazla ehemmiyet taşıyan hususun ticaret ve yatırımlar olduğu açıktır. Bununla birlikte ikili ilişkilerin aynı zamanda çağdaş uluslararası normları da içerecek şekilde yeni bir yelpazeye doğru yöneldiğini de tespit etmek gerekmektedir. AB aynı zamanda yakın ticari ilişki içerisinde olduğu ÇHN'nin BM genel prensipleri ile uyumlu olarak demokrasi, insan hakları, azınlıklar ve hukuk devleti alanlarında temel prensiplere riayet etmesini gündeme getirmektedir. Bu kapsamda AB, BM üyesi olan ÇHC'nin örgütün temel ilkelerine ve uluslararası normlara riayet etme taahhüdü gündeme getirilmektedir. ÇHC ise monolitik siyasi yapı içerisinde Komünist Partinin sınırlarını belirlediği çerçeve dışına taşmadan Batı'ya iktisadi açılma ve bunun siyasi kazanımlarını maksimize etme üzerinde durmaktadır.

Çalışmanın ilk bölümünde AB-ÇHC ilişkilerinin tarihsel gelişimi ana hatlarıyla ele alınacak, karşılıklı bağımlılık boyutu üzerinde durulacaktır. İkinci bölümde ise ÇHC'nin Avrasya coğrafyası ve Afrika üzerinde etki alanını genişletme amacı taşıyan Kuşak Yol Girişimi incelenecektir. ÇHC'nin 2013 yılında ortaya attığı dev altyapı projesinin, ticari ve ekonomik ilişkileri canlandırmanın ötesinde uluslararası siyasal sisteme ve özellikle AB ile ikili ilişkilere yansımaları incelenecektir.

1. AB-ÇHC İLİŞKİLERİNDE KARŞILIKLI BAĞIMLILIK VE TEMEL ANLAŞMAZLIKLAR

Günümüzde uluslararası siyasal sistemde aktörler arasında karşılıklı bağımlılığın oranı ve yelpazesi farklılaşmaktadır. Siyasi ve güvenliğe ilişkin alanlarda bağımlılık daha sınırlı iken ekonomik bağımlılık ilişkisi daha güçlü olabilmektedir. Bu genel çerçeve içerisinde AB'nin ÇHC ile ilişkilerinde iktisadi bağımlılığın artması öncelikle tarafların birbirlerine karşı yaklaşımlarının sonucudur. İkinci olarak tarafların örgütlenme modeli ve iç siyasi yapılarındaki değişim ikili ilişkileri etkilemektedir. Bir bölgesel iktisadi bütünleşme hareketi olan AB'de bir yandan derinleşme ve öte yandan üye sayısının artması anlamında genişleme, doğal olarak dış ekonomik ilişkilerini etkilemekte ve ortak dış politikasını yönlendirmektedir (Dinan, 1999: 508-520). AB'nin zamanla kendi içerisinde transformasyon yaşadığı bir vakıadır. Bu tespit aynı zamanda ÇHC bakımından da geçerliliğini korumaktadır. ÇHC, 1970'lerin başında ABD ile diplomatik ilişki kurmuş, 1976 yılında Mao'nun ölümünden sonra dışa açılma ve Batı ile yakınlaşma politikaları ivme kazanmıştır. ÇHN'ye 1970'lerin sonunda coca cola, kadın çorabı ve kozmetik sektörünün girmesi, topyekûn bir transformasyon için tetikleyici işlev görmüştür (Li, 2015). Bu çerçevede ÇHC'nin Batı dünyası ile siyasi ve ticari ilişkileri 1990'lı yıllarda ivme kazanmıştır. ÇHC'nde Mao sonrasında işbaşına gelen yöneticiler, iktisadi bakımdan dışa açık bir yapıyı ısrarlı biçimde savunmuş, bu yönde planlama yapılmış ve hedef belirlenmiştir. 2001 yılında ÇHC'nin Dünya Ticaret Örgütüne (DTÖ) üye olması, bir başka önemli dönüm noktası olarak dikkat çekmektedir. DTÖ üyeliğinin ardından ÇHC'nin dış ticareti ve ülke içerisindeki yabancı sermaye yatırımları kümülatif olarak artmış ve tüm bu pozitif gelişmelerin sonucu olarak ÇHC 2008 yılındaki ekonomik krizi daha az hasarla atlatmıştır. DTÖ üyeliğinin ardından kaydedilen ilerlemeler sonucunda ÇHC, GSMH esas alındığında global düzeyde ikinci büyük ekonomi, en büyük ticari hizmet ithalat ve ihracatçısı, en büyük yabancı sermaye çeken ülke ve aynı zamanda dış dünyaya yatırım yapan ülke hâline gelmiştir (WTO, 2011).

2003 yılında ÇHC ile AB arasında "Ortak Çıkarlar ve Meydan Okumalar" belgesi yayımlanmış, bu belgede taraflar arasındaki iş birliğinin hedefi dünya barışının korunması, sürdürülebilir kalkınma ve insan hakları olarak tanımlanmıştır. 2004 yılı ÇHC'de Avrupa yılı, AB'de ise Çin yılı olarak kabul edilmiştir. Taraflar arasında 2007 yılında yüksek sevi-

yeli ekonomik ve ticari diyalog, 2010 yılında stratejik diyalog ve 2012 yılında ise insandan insana diyalog başlatılmıştır (Chinamission, 2022).

Tüm bu gelişmeleri AB-ÇHC Stratejik Gündem Belgesi takip etmiştir. Taraflar arasındaki ilişkileri tetikleyen temel faktör ticaret olmuş; ikili ilişkiler, genel olarak pazar, ticari ortaklık ve yatırımlar temelinde şekillenmiştir. Tarafların birbirini tamamlayıcı ve ikame mal kategorisindeki ilişkileri, karşılıklı bağımlılık ortamı meydana getirmiştir. Buna rağmen AB ile ÇHC arasındaki bağımlılık simetrik özellik taşımamaktadır. Tablo 1'de 2010-2020 yılları arasında AB ile ÇHC arasındaki ticaret hacminin incelenmesi, dış ticaretteki asimetrik ilişkiyi gözler önüne sermektedir. Burada açık biçimde görülebileceği üzere AB-ÇHC ticareti 2010 yılından itibaren ÇHC lehine ticari fazla vermiştir. 2019 yılında AB'nin ÇHC'den ithalatı 361,3 milyar dolar ve ihracatı da 198,3 milyar dolar seviyesinde gerçekleşmiştir. 2020 rakamları ise sırasıyla 383,4 milyar dolar ve 202,6 milyar dolar şeklindedir.

Tablo 1. AB – ÇHC Dış Ticaret Hacmi

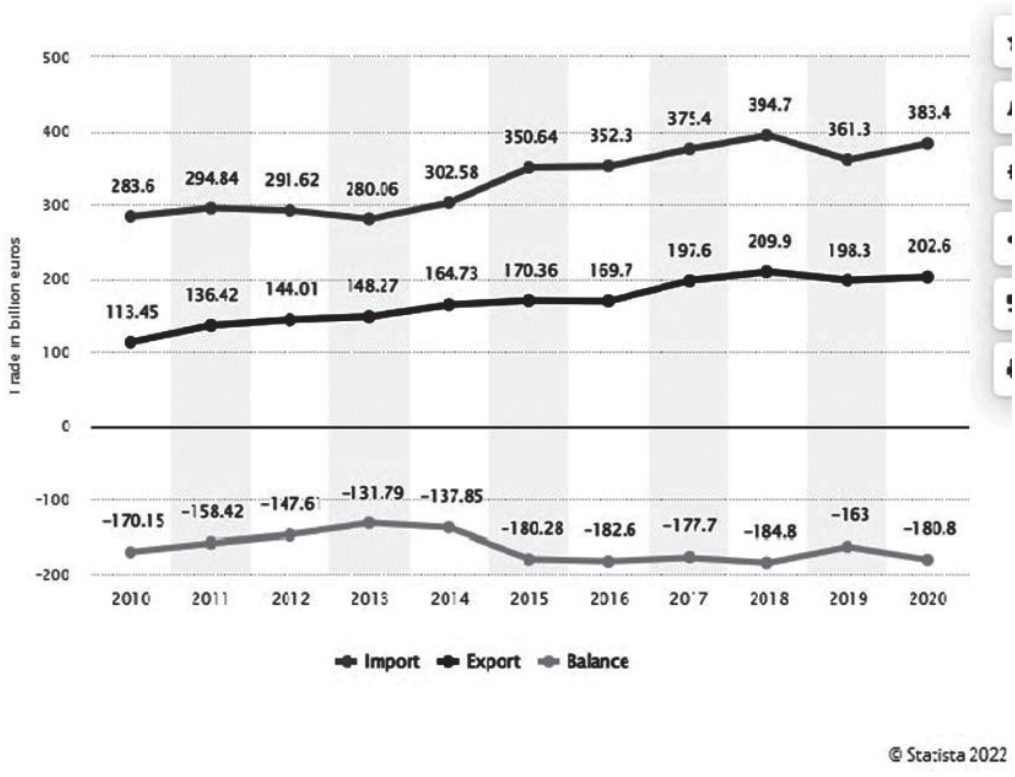

ÇHC ile AB arasında ticaret hacmi ve yatırım stokunda meydana gelen artış, tarafların birbirlerine bağımlılığını artırmıştır. Öyle ki handiyse ikili ticari ilişkilerde ve ya-

tırımlarda kaydedilen ilerleme, Robert Kohane ve Joseph Nye tarafından ortaya atılan Karşılıklı Bağımlılık Teorisi'nin uygulama örneği hâline gelmiştir (Akçagöz, 2016). AB ile ÇHC arasındaki ilişkiler hem fayda temeline dayanmakta hem de taraflar üzerinde bir maliyet yaratmaktadır. Teorisyenlere göre karşılıklı bağımlılıkta ilişkisinde simetrik bir durum söz konusu ise ilişkinin zararı her iki tarafa da yansımakta, buna karşılık asimetrik ilişkide daha fazla bağımlı olan tarafın zararı daha fazla olmaktadır. Bu genel çerçeve içerisinde A devletinin B devletine bağımlılığı, B devletinin A devletine bağımlılığından daha fazla ise B devleti daha fazla pazarlık gücüne sahiptir. Asimetrik olmayan ilişki durumunda A devleti mevcut ilişki düzeninin bozulmaması için daha büyük gayret gösterecek veya ödünler verebilecektir (Kohane ve Nye, 2008). Buradan çıkan sonuç şudur: Karşılıklı bağımlılıkta bir tarafın diğeri üzerindeki pazarlık gücü, öteki tarafın bu ilişki konusundaki hassasiyetine bağlı olarak şekillenmektedir. Bir başka ifadeyle etkinin gücünü belirleyen bağımlılığın derecesidir.

AB'nin ticari bakımdan ÇHC'ye olan bağımlılığı zaman içerisinde ilerleme kaydetmiştir. Tianmennan olaylarının ardından ikili ilişkilerde yaşanan sıkıntılar, AB'nin bu dönemde yayımladığı "Yeni Asya Stratejisi" ve "Çin-Avrupa ilişkilerinde uzun vadeli politika" belgeleri ile aşılmıştır. AB tarafı 1998 yılında "Çin ile Kapsamlı Bir Ortaklık İnşa Etme" bildirisi yayımlamış, aynı yıl AB-Çin zirvesi toplanmıştır. Bu zirve, müteakip yıllarda periyodik olarak toplanmış ve tarafların ikili siyasi ve ekonomik sorunlarını tartıştıkları bir platform işlevi görmüştür (Chinamission, 2022).

AB ile ÇHC arasındaki ilişkiler ticaret ile sınırlı kalmamış, güvenlik boyutunda da yeni gelişmeler ortaya çıkmıştır. İran'ın nükleer güç hâline gelmesinin önlenmesi müzakerelerine AB adına Almanya, Fransa ve İngiltere katılmış, diğer ülkelerden katılımcılar ise ABD, Çin ve Rusya olmuştur. Bunun dışında insan hakları konusu da ikili ilişkilerin seyrini doğrudan veya dolaylı biçimde etkilemektedir. Hong Kong ve Macao'nun statüsü, Tibet ve Doğu Türkistan sorunları hakkındaki İnsan Hakları İzleme Örgütü gibi hükûmetler dışı kuruluşların raporları (HRW, 2020), AB ile ÇHC arasında gerilim yaratmaktadır.

AB içerisinde ÇHC ile siyasi ve ekonomik yakınlaşmayı en fazla tercih eden ülke Fransa olmuştur. Geleneksel olarak Avrupa kıtasında ABD hegemonyasına karşı kuşkulu bir yaklaşım içerisinde olan Fransa, ÇHD ile yakın ilişki kurulmasının ABD'nin Avrupa üzerindeki etkisini dengeleyeceği görüşündedir. Çin ile Fransa arasında ilk ortak iş birliği 1997 yılında Jiang Zemin ile Jacques Chirac arasında Çin-Fransa Global Ortaklık Deklarasyonu adıyla imzalanmıştır. Söz konusu deklarasyonda Fransa ve ÇHC, çok kutuplu bir uluslararası siyasal sistemden yana olduklarını ifade etmişlerdir. Bununla birlikte ÇHC-Fransa ilişkileri her zaman uyumlu bir seyir takip etmemiştir. Fransa'nın Tayvan'a silah satışı iki ülke arasında sorun yaratmış, Mirage uçaklarının satışı nedeniyle yükselen gerilim ÇHC'nin Kanton kentinde bulunan Fransa konsolosluğunun kapatılması ile sonuçlanmıştır (Weske, 2007; 7).

Almanya ise ÇHC ile ilişkilerinde her zaman tek Çin politikasına bağlı kalmış ve bu durum ikili ticari ilişkilerin bir risk ile karşılaşmadan yıldan yıla ilerlemesine neden olmuştur. Almanya hükûmeti ekonomik bakımdan çok cazip olmasına karşılık Tayvan'a denizaltı satmayı 1993 yılında reddetmiştir. 1996 yılında Almanya-ÇHC ilişkileri Alman parlamentosunun alt kanadı Bundestag'da tüm siyasal partilerin Tibet sorunu lehine bildiri yayımlaması nedeniyle gerilmiştir. Netice olarak AB bünyesindeki iki büyük devletten Fransa'nın ÇHC'ne bakışı Almanya'dan ayrılmaktadır. Fransa daha çok siyasi perspektife öncelik verirken Almanya bakımından önem taşıyan husus ticari çıkarlar olmuştur (Weske, 2007: 9-10).

ÇHC hakkında AB'nin hazırladığı Stratejik Bakış adlı belgede taraflar arasında iş birliği alanlarının yelpazesi ve geleceğe yönelik projeksiyonlar ortaya konulmuştur. Belgede AB ve ÇHC'nin global ticaretin en büyük ortakları oldukları, AB dış ticaretinde ÇHC'nin ikinci sırada yer aldığı ve tarafların ilişkileri gelecek dönemde daha ileriye taşıma amacında olduklarına işaret edilmiştir. Belgede ayrıca ÇHC'nin gelişmekte olan ülke olarak nitelendirilmesinin gerçeği yansıtmadığı, teknoloji alanında büyük ilerlemeler kaydeden bir küresel aktör olduğuna dikkat çekilmiştir. AB'nin ÇHC ile ilişkilerinde gerçekçi ve çok boyutlu bir yaklaşımı esas aldığı, iş birliği yelpazesinin son derece geniş olduğu ifade edilen belgede ilişkilerin her iki tarafa da fayda sağladığına dikkat çekilmiştir (EU Commission, 2019).

Belgede AB'nin ÇHC ile ilişkilerinde temel hedefleri ortak çıkarlar ve prensipler temelinde iş birliğini geliştirmek, karşılıklı ve dengeli yapı tesis etmek ve değişen uluslararası realitelere uyum sağlamak olarak ifade edilmiştir. AB'nin ÇHC ile iş birliği alanları çok taraflı çağdaş uluslararası siyasal sistemin desteklenmesi, iklim değişikliği ile mücadele, insan hakları konusunda hassasiyet olarak dile getirilmiş, ikili ilişkilerin esas itibarıyla BM ana sözleşmesinde yer alan prensiplere dayandığı belirtilmiştir. Buna göre AB tarafı ÇHC ile ilişkilerini geliştirirken insan hakları, barış ve güvenlik ve son olarak da kalkınmaya önem verecektir.

ÇHC, mevcut hâliyle dünyanın en büyük karbon salınımı yapan ülkesi konusundadır. Bununla birlikte bir başka gerçek de şudur: ÇHC yenilenebilir enerjiye en büyük yatırımı yapmaktadır. Bu genel çerçeve içerisinde AB, ÇHC'nin 2030 yılında karbondioksit salınımı konusunda Paris Anlaşması sınırlarına gelmesi gayreti içerisindedir. AB ile ÇHC ilişkilerinde barış ve güvenlik boyutunda ise en başta Aden Körfezi ve Afrika Boynuzu'nda korsanlara karşı ortak mücadele konusunda iş birliği gelmektedir. AB tarafı ayrıca Çin'in Kuzey Kore üzerinde nüfuz kullanacağı ve bu ülkeyi nükleer saldırgan yaklaşımdan uzaklaştıracağı şeklinde bir beklenti içerisindedir. AB'nin bir başka beklentisi de ÇHC'nin Myanmar ve Afganistan konusunda güvenlik ve istikrara destek sağlamasıdır. ÇHC'nin Güney Çin Denizi üzerindeki egemenlik haklarına ilişkin görüşü ise açıktır. AB, Güney Çin Denizi'ndeki ihtilafın BM Deniz Hukuku Sözleşmesi'ne göre çözüme kavuşturulması görüşünü desteklemektedir.

Günümüzde AB-ÇHC ilişkilerini yönlendiren faktörler dört tanedir. Bunların başında ekonomik bakımdan karşılıklı bağımlılık gelmektedir. İkinci sırada güvenlik tehdidi algıları, üçüncü olarak değerler, normlar ve standartlar konusunda iş birliği arayışı ve son olarak da ABD ile Çin arasındaki güç rekabeti gelmektedir.

Bir başka dikkat çeken nokta uluslararası hukuk kuralı hâline gelmiş normların AB-ÇHC ile ilişkilerde ne derece belirleyici rol oynayacağıdır. Gerçekten de günümüzde evrensel düzeyde kabul gören hukuk devleti, insan hakları, azınlıkların korunması, demokrasi gibi temel normların yelpazesi çok geniştir ve hayatın hemen her alanını kapsayan boyutlara ulaşmıştır. Bu normlar aynı zamanda ticarete yön veren temel ilkeler ve ticari anlaşmazlıkların çözümü aşamasında bile gündeme gelebilmekte ve bir uzlaşı sağlanmaması ticaret savaşlarına zemin hazırlamaktadır. Özellikle anılan konularda ABD ile ÇHC arasındaki ihtilafın derinleşmesi, AB ülkelerini daha etkili şekilde pozisyon almaya yönlendirmektedir.

AB'nin en temel sorunu, ÇHC karşısında ortak bir tutum ortaya koyamamasıdır. Üye ülkeler arasında ÇHC konusunda görüş ayrılıkları veya farklı değerlendirmelerin yanında ÇHC'nin AB yerine üye devletlerle ikili ilişkilere ehemmiyet vermesi de örgüt düzeyinde ortak hareket edilmesini güçleştirmektedir. Altyapı bakımından yetersiz konumda olan birçok üye veya aday ülke ÇHC'nin Kuşak Yol Girişimi'ne olumlu yaklaşmaktadır. Özellikle Balkan ülkelerinin projeye bakışında altyapı eksikliklerinin giderilmesi düşüncesi belirgindir.

AB-ÇHC ilişkileri ABD ile Çin arasındaki stratejik çekişmeden giderek artan ölçüde etkilenmektedir. Trump yönetimi açık biçimde Joe Biden yönetimi de örtülü olarak Çin'in gücünün denetim altına alınmasını ulusal güvenlik hedefi olarak belirlemiştir. Günümüzde AB ile ÇHC arasında açıktan veya perde gerisinde yoğun bir rekabet ve çatışma yaşamaktadır. ÇHC'yi stratejik partner olarak tanımlayan AB ise ABD-Çin kavgasının dışında kalmaya çaba göstermektedir.

ABD'nin yeni başkanı Joe Biden, ÇHC hakkındaki görüşlerini açık biçimde dile getirmekten kaçınmamış, Sincan eyaletindeki Uygurlara karşı Pekin yönetiminin politikasını soykırım olarak tanımlamış, Hong Kong'da demokrasi yanlısı hareketleri baskı altında tutması ve Tayvan'a yönelik politikasını eleştirmiş ve yaptırım tehdidinde bulunmuştur (Politico).

Kimi AB ülkeleri ile ÇHC'nin kurduğu özel ilişkiler de AB'nin ortak bir tutum ortaya koymasını zorlaştırmaktadır. Yunanistan'ın Pire Limanı'nın genişletilmesi ve beşinci büyük konteyner limanı hâline gelmesi, AB bünyesinde ÇHC'ye karşı ortak bir tutum ortaya konulmasını güçlendirmektedir. Tibet Sorunu veya Doğu Türkistan'da Uygurlara yönelik olarak yönetimin aldığı kararların eleştirilmesi gündeme geldiğinde Yunanistan çekimser kalmakta veya olumsuz bir tutum ortaya koyabilmektedir. Bir başka örnek de İtalya'nın Kuşak Yol Girişimi kapsamındaki projeye imza atarak aktif katılım sağlaması-

dır. AB'nin büyük devletlerinden ve aynı zamanda G-7 ülkesi olan İtalya'nın bu tutumu AB'nin ÇHC'ye karşı kendi içerisinde görüş birliği ve ortak politika ortaya koyamadığını göstermektedir.

AB ile ÇHC ilişkilerinde 2000'li yılların başından itibaren giderek belirgin biçimde kendini gösteren eğilim, iş birliğinin dış ticarete ilave olarak dış politika, güvenlik ve iklim krizi gibi küresel konuları da içine alacak şekilde genişleme eğilimine girmesidir. Bununla birlikte iki taraf arasında ticari sorunlar konusunda dahi derin görüş ayrılıkları giderilebilmiş değildir. ÇHC, bir yandan modern dünyanın koşullarına uyum sağlama çabası ortaya koyarken öte yandan en temel kural olan eşitlik ilkesine riayet etmekten kaçınmaktadır. 2013 yılında Kapsamlı Yatırımlar Anlaşması müzakerelerinde ÇHC, piyasaya girme konusunda eşit koşulları kabul etmekten kaçınmıştır (Hooijmaaijers, 2021: 7). AB, ÇHC piyasasında Avrupa kökenli şirketlere karşı yeknesak kuralların uygulanmasını istemektedir. Bir başka ifadeyle Avrupa pazarında ÇHC şirketleri hangi kurallara tabi ise aynısının ÇHC'de faaliyet gösteren Avrupa kökenli şirketler bakımından geçerli olmasını talep etmektedir. Ancak bu konuda ÇHC'nin uygulaması kısıtlayıcı özellikler taşımaktadır. Ticari ilişkilerde bir başka ihtilaf konusu da şirketlere devlet desteği sağlanmasıdır. ÇHC kökenli şirketlerin önemli bir kısmı devlet kuruluşları veya devlet tarafından desteklenen şirketlerdir. Dolayısıyla bu kategori kuruluşlar adil rekabet koşullarına aykırılık teşkil etmektedir.

AB ile ÇHC ilişkilerinde her zaman gündemde olan bir başka konu da ÇHC'deki insan hakları ihlalleridir. 1990 yılında devlet terörü olarak nitelendirilmesi gereken Tianmennan olayları nedeniyle ikili ilişkilerde kısa bir duraklama yaşanmıştı. İkili ticari ve siyasi ilişkiler zaman içerisinde ilerleme kaydetmiş olsa da temel hak ve özgürlüklere aykırılıklar sıkıntı yaratmaya devam etmektedir. Üstelik ÇHC, çağdaş dünyadaki gelişmelerin dışında bir yaklaşımı benimsemekte ve insan haklarına ilişkin hususların gündeme getirilmesini içişlerine müdahale olarak değerlendirmektedir. ÇHC'nin 2020 yılında Hong Kong için gündeme getirdiği Ulusal Güvenlik Yasası, AB tarafından eleştirilmiş, bu yasanın "bir ülke iki sistem" kuralı ile örtüşmediği ve Hong Kong'un otonom statüsüne aykırı olduğu uyarası yapılmıştı. Pekin bu eleştirilerden hoşlanmamış ve Hong Kong'un ÇHC'nin iç meselesi olduğu şeklinde itiraz ileri sürmüştür (Euronews, 2020).

ÇHC'de özellikle insan haklarına aykırılıklar ve azınlıklara karşı yapılan hukuk dışı uygulamalar için AB tarafı yaptırım kararı almakta sıkıntı yaşamaktadır. Doğu Türkistan, Tibet ve Hong Kong'da yaygın insan hakları ihlallerine ilave olarak ülke genelinde zorla çalıştırma yasağına riayet edilmemesi, örgütlenme ve toplu pazarlık hakkının kısıtlanması gibi konular temel anlaşmazlık alanlarıdır. ÇHC, ayrıca Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) sözleşmelerini de onaylayıp uygulamaya koymamıştır. ÇHC'de faaliyet gösteren şirketlerde zorla çalıştırma ve çocuk işçiliği gibi ağır insan hakları ihlalleri hususunda AB'nin ortak bir karar alması veya ÇHC'yi zorlaması mümkün olmamıştır (EMI, 2021).

2. TEK KUŞAK TEK YOL PROJESİ'NİN AB-ÇİN İLİŞKİLERİNE ETKİSİ

AB ile ÇHC ilişkilerini son dönemde derinden etkileyen en önemli gelişme Tek Kuşak Tek Yol Projesi'dir. Bu projenin esas itibarıyla ÇHC Komünist Partisi tarafından önce lokal, ardandan uluslararası boyutları bakımından kurgulanmıştır. Projenin ismi ÇHC çıkarlarına öncelik veren bir izlenim bıraktığı için 2015 yılında Kuşak Yol Girişimi olarak değiştirilmiştir. Projenin resmi olarak ifade edelin amacı ÇHC ile Asya, Avrupa ve Afrika arasında ulaşım ve lojistik altyapının inşa ve tahkim edilmesi ve böylelikle tarihî İpek Yolu'nun yeniden canlandırılmasıdır. Eski Dünya ile ÇHC arasında altyapı yatırımlarının artması ve ticaretin canlanmasının aynı zamanda ÇHC'nin bölge üzerinde tahakküm kurmasına da kapı aralayıp aralamayacağı tartışma konusudur. Kimi zaman açıktan kimi zaman örtülü biçimde ileri sürülen tahminler, proje ile ÇHC'nin aslında siyasi hegemonya kurmasını hedeflediği şeklindedir. Çok geniş bir coğrafyada altyapı yatırımlarına büyük destek veren ÇHC'nin birkaç adım sonra bunu siyasi alana tahvil etmeyeceğinin garantisi bulunmamaktadır.

Çin resmî makamları projeyi ÇHC'nin devlet destekli dışa açılma politikasının doğal bir uzantısı şeklinde tanımlamaktadır (Kirchner, 2022). ÇHC; Mao'nun 1976 yılında ölümünden kısa bir süre sonra 1978 yılında "Reform ve Dışa Açılma" politikası benimsemiş, siyasi bakımdan monolitik yapısını, bir başka ifadeyle Komünist Partinin "iktidar tekeli ve öncü rolü"nü korurken iktisadi bakımdan kapitalist sisteme giderek artan ölçüde intibak sağlamış ve belli dönemlerde hızlanan tedrici ilerleme sonucunda dünyanın en gelişmiş ekonomilerden biri hâline gelmiştir.

Her ne kadar ülkenin büyüme eğiliminde son yıllarda bir düşme gözlemlenmekte ise de bu durum ÇHC'nin uluslararası alandaki fiilî etkisini daraltacak veya geriye çevirecek boyutta değildir. Hazırlıkları uzun bir zamandan beri devam eden Tek Kuşak Tek Yol Projesi 2013 yılında kamuoyuna açıklanmıştır. Proje ilk başlangıçta ÇHC ile diğer ülkeler arasında ticaret hacmini canlandırma amacıyla hazırlanmış izlenimi bırakmakta ise de son yıllarda bu görüş yerini ÇHC hegemonyasına bırakmıştır. Özellikle 2001 yılında ÇHC'nin Dünya Ticaret Örgütüne üye olduktan sonra kaydettiği gelişme endişeleri haklı çıkarmıştır.

ÇHC, dışa açılmanın ilk evrelerinde ülkeye gelen yabancı sermaye yatırımlarına ucuz iş gücü sağlamış, ardından montaj sanayii ile yeni bir aşamaya geçmiştir. Günümüzde ise ÇHC, her kalite sanayi ürününü imal edebilecek, dijital ekonomi ve lojistik imkânları ile global düzeyde pazarlama ağları kurabilecek seviyeye gelmiştir. ÇHC mallarının uluslararası piyasaları istila etmesi ve bunun sürekli hâle gelmesi, kaçınılmaz olarak bu ülkenin siyasi nüfuzunun güçlenmesine de kapı aralamıştır.

Dünyanın en büyük ve en önemli ticaret projeleri arasında ilk sırada yerini alan Kuşak Yol Girişimi ile dünya yeniden kurgulanmaktadır. ÇHC Devlet Başkanı Xi Cinping ilk olarak 7 Eylül 2013'te Kazakistan'ın Nazarbayev Üniversitesinde yaptığı konuşmada bu projeyi gündeme getirmiş olsa da hazırlık çalışmalarının çok önceden başladığı anlaşılmaktadır. ÇHC ile Avrupa arasında var olan büyük ticaret hacmini ilerletmeyi, geliştirmeyi ve ÇHC'den Avrupa'ya lojistiği kolaylaştırmayı hedefleyen proje ile bir yandan maliyetleri düşürülmesi, öte yandan ticaret hacmini genişletilmesi ve piyasaların entegrasyonu öngörülmüştür (Hooijmaaijers, 2021:7).

Kuşak Yol Girişimi'nin uygulama alanı dünya nüfusunun %65'inin yaşadığı coğrafyayı içermektedir. Proje L. Xing'e göre Marshall Planı'ndan çok daha büyük hedeflere sahiptir ve 21'nci yüzyılda Asya, Avrupa ve Afrika'yı taşımacılık, iletişim ve dijital alanda birbirine bağlamak suretiyle küresel ticareti yeniden yapılandırmayı hedeflemektedir. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından ABD yönetimi tarafından açıklanan Marshall Planı, bir yandan Avrupa'da savaşın tahrip ettiği altyapıyı yeniden canlandırma öte yandan da SSCB etki alanını sınırlandırmayı hedeflemişti. Çin ile Eski Dünya'daki diğer ülkeler arasında ulaşım yollarını ve altyapı yatırımlarını güçlendirmeyi hedefleyen Kuşak Yol Girişimi ise hem ABD etkisini sınırlandırmayı hem de piyasalara ve lojistik altyapısına sahip olmak suretiyle bölge üzerinde dominant güç olmayı öngörmektedir (Xing, 2020: 11-12).

ÇHC'nin Kuşak Yol Girişimi çerçevesinde Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri üzerinde nüfuz tesis etmesi "paranın nüfuz gücü", "böl ve yönet politikası" şeklinde de yorumlanmaktadır. Gerçekten de girişimin etkisi altında olan ülkelerde ÇHC ekonomisine yüksek düzeyde bağımlılık gözlemlenmekte ve bu durum AB içerisinde tartışmalara neden olmaktadır. Özellikle altyapı yatırımları aşamasında ÇHC'nin genel kabul görmüş uluslararası mevzuat yerine kendi lehine düzenlemeleri empoze etmesi eleştirilmektedir. Almanya, bu kategori uygulamaları "AB egemenliğine doğrudan bir saldırı" olarak değerlendirirken diğer üye ülkeler arasında görüş farklılıkları ortaya çıkmaktadır (Pavlevic, 2020: 255).

Kimi Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde Kuşak Yol Girişimi çerçevesinde ÇHC'nin sağladığı mali destekler, kayda değer rakamlara ulaşmıştır. Bosna Hersek'te Banja-Luka Split otobanı, Tuzla, Stanari ve Banovici termal enerji santralı inşaatları için tahsis edilen kaynak, ülkenin GSMH'sinin %16'sı seviyesindedir. Bu rakam Karadağ'da %27, Sırbistan'da %8 ve Kuzey Makedonya'da %7 olarak kaydedilmiştir (Pavlevic, 2020: 258). Kuşak Yol Girişimi kapsamındaki ülkelerde yabancı sermaye yatırımları ve ticaret hacminde kümülatif artışlar görülmektedir. ÇHC ile Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri arasında ilişkilerin zaman içerisinde daha da derinleşmesi beklenmektedir. Pekin'in ayrıca Avrupa ülkeleri dış ticareti içerisinde payının artması ABD ile rekabetin daha belirgin hâle gelmesine neden olmuştur.

Kuşak Yol Girişimi'nin ekonomik koridorları

Kuşak Yol Girişimi çerçevesinde ÇHC yönetimine yöneltilen suçlamalar esas itibarıyla şeffaflık eksikliği, borç tuzağı, devlet egemenliğine müdahale başlıkları altında toplanmaktadır.

Kuşak Yol Girişimi çerçevesinde ÇHC ile iş birliği yapan AB ve Balkan ülkeleri 17+1 platformu olarak adlandırılmaktadır. ÇHC ile yürütülen sürece ilişkin olarak AB üyeleri arasında görüş birliği ve ortak hareket etme bakımından zorluklar yaşanmaktadır. Öte yandan Batı Balkan ülkelerinin ÇHC'den beklentileri de tam olarak karşılanmamaktadır. ÇHC, Batı Balkanlarda AB'nin alternatifi hâline gelememiştir (Erdoğan, 2021: 206).

Kuşak Yol Girişimi, iş birliği yapılan ülkelerin altyapı yatırımlarına ÇHC'nin destek vermesini öngörmektedir. Avrupa'da en fazla dikkat çeken Kuşak Yol Girişimi yatırımları Pire Limanı, Belgrad-Bar otoyolu ve Budapeşte-Belgrad demir yoludur. ÇHC'nin altyapı projelerine güçlü biçimde finansal destek sağlaması bir yandan Avrupa güvenliği bakımından endişelere sebep olurken öte yandan Batı Balkanların ÇHC'ye bağımlı hâle gelmesine kapı aralamaktadır. Bu durum AB'nin ortak hareket etmesini de negatif yönde etkilemektedir. 2017 yılında Yunanistan, Çin'i insan hakları bakımından eleştiren AB açıklamasını veto etmiştir. Bir yıl sonra benzer bir durum söz konusu olduğunda bu kez Macaristan da diğer ülkelerle aynı endişeleri paylaşmadığını ifade etmiştir.

Bugüne kadar AB üye ülkeleri, Avrasya'da artan Çin nüfuzunu yönetme stratejisi üzerinde bir genel mutabakat oluşturamamışlardır. Kuşak Yol Girişimi ilk başladığında AB pasif bir yaklaşım benimsemiş ancak zaman içerisinde AB ülkeleri Çin'in emelleri kapsamında daha endişeli hâle gelmiştir. 2018'in başında, üst düzey AB yetkilileri tarafından Tek Kuşak Tek Yol girişimine karşı kolektif bir cevap verilmesi görüşü ortaya atılmıştır. AB Ortak Dış Politika eski Komiseri Federica Mogherini, Tek Kuşak Tek Yol girişiminden bahsetmeden Avrupa ve Asya'yı birbirine bağlamak için yeni bir AB stratejisi oluşturulması fikrini ortaya atmış ise de bu çaba beklenen oranda ilgi görmemiştir.

Ticari ilişkilerdeki ilerlemeye rağmen ÇHC'nin günümüzde AB'nin en önemli ortağı hâline geldiğini söylemek zordur. Avrupa üzerinde İkinci Dünya Savaşı'ndan günümüze kadar ABD etkisi hissedilmektedir. Esasen 1945'ten beri Avrupa güvenliğinin temel garantörü NATO'dur. Teşkilat içinde zaman zaman ortaya çıkan görüş ayrılıkları, dış tehdit söz konusu olduğunda ikinci planda kalmaktadır. NATO bakımından günümüzde Rusya Federasyonu en büyük tehdit olma özelliğini korumaktadır. Bununla birlikte ABD'nin ÇHC'yi de tehdit olarak tanımlaması ve Japonya'dın da benzer görüşler ileri sürmesi, AB ile ÇHC arasında güvenlik alanında iş birliği imkânlarını sınırlandırmaktadır.

Kuşbakışı olarak ele almak gerekirse günümüzde AB ile ÇHC arasında dört önemli anlaşmazlık konusu vardır. Bunlardan ilki ticari alanda, özellikle yatırımlar ve dış ticaret ilişkilerinde tarafların ortak hukuki mevzuat ve tarafların eşitliği konusunda genel görüş birliği sağlayamamış olmalarıdır. Özellikle sözleşmelerde bir ihtilaf ortaya çıktığında AB tarafı genel olarak uluslararası ticaret hukuku kuralları ve Dünya Ticaret Örgütü sistemi içerisinde çözüm bulunması görüşünü savunurken ÇHC ulusal mevzuatını veya tahkimi gündeme getirmektedir. Müzakereleri sekiz yıl süren ve 30 Kasım 2020 tarihinde imzalanan Kapsamlı Yatırım Anlaşması bile sorunu tamamen çözmüş değildir (EU, 2020). Onay aşamasında olan metinde yatırımcıların korunmasına ilişkin genel kurallar yer almamakta, bunun yerine bu konuda ikili yatırım anlaşmaları hükümleri esas alınmaktadır (Brugel, 2021).

İkinci olarak AB içerisinde ÇHC'ne karşı izlenecek politika konusunda görüş ayrılıkları ortadan kaldırılamadığı için kapsamlı strateji oluşturulup uygulamaya aktarılamamaktadır. AB Komisyonu tarafından 2019 yılında yayımlanan stratejik görünüm raporunda ikili ilişkilerin uluslararası kurallara dayalı olarak yürütülmesi, sürdürülebilir kalkınmanın takip edilmesi gibi hükümler yer almış ancak bunların uygulamaya aktarılmasının kolay olmayacağı görülmüştür.

Üçüncü olarak Yunanistan ve İtalya gibi kimi AB ülkelerinin ÇHC kökenli yabancı sermaye girişi karşısında AB'nin konsensüs gereken ortak dış ve güvenlik politikası kapsamında hazırladığı karar tasarılarına destek vermemesi ve AB içerisinde bu konuda bir ikilemin ortaya çıkmış olmasıdır.

Son olarak ABD ile ÇHC arasındaki ilişkilerin olumlu veya problemli bir seyri takip etmesi, ÇHC-AB ilişkilerini doğrudan etkilemektedir.

AB, dış politika ve güvenlik konularında Çin ile olan ilişkilerini güçlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu kapsamda ÇHC'yi Doğu ve Güney Çin Denizi'ndeki anlaşmazlıkları barışçıl ve uluslararası hukuka uygun olarak çözüme kavuşturmaya zorlamaktadır. Silahsızlanma, terörle mücadele ve siber alanda ÇHC ile ortak zemin bulunması da AB'nin öncelikleri arasında yer almaktadır.

AB'nin ÇHC ile siyasi ilişkilerinde bir başka önem taşıyan konu da insan haklarıdır. AB, ÇHC içerisinde azınlık hakları hatta çoğunluğu oluşturan Çin kökenlilere karşı evrensel standart uygulamaların esas alınması görüşündedir. Bu kapsamda AB-ÇHC İnsan Hakları Diyaloğu 1995 yılında kurulmuştur ve o zamandan günümüze belirli periyotlarla toplanmaktadır. ÇHC'nde insan hakları alanında tedricî gelişmeler kaydedilmiş olsa da hükûmetler dışı kuruluşların raporlarına yansıdığı biçimde ihlaller devam etmektedir. İfade ve inanç özgürlüğü, toplanma ve örgütlenme özgürlüğü, idam cezası, işkence, etnik gruplara sistemli baskılar, kültürel ve medeni hakların sınırlandırılması ÇHC hakkındaki insan hakları raporlarında değişmeyen gündem maddeleri olarak varlığını korumaktadır. AB, ÇHC ile ilişkilerinde tüm bu sorunları hep gündemde tutmaktadır. AB'nin ÇHC ile ilişkileri tüm bunları da içerecek şekilde değerlendirildiğinde pragmatizmle idealizmi bağdaştırma çabası olarak değerlendirilebilir.

SONUÇ

Son 30 yılda AB-ÇHC ilişkilerinin ele alındığı bu çalışmanın bulguları şu şekildedir. Evveliyetle AET Dönemi'nden günümüze AB, ÇHC'de kaydedilen gelişmelere büyük ilgi duymuş, bu ülkenin dışa açılmasına büyük destek vermiş, ikili ilişkilerin gelişmesi neticesinde dış ticaret ve yatırımlarda büyük ilerleme kaydedilmiştir. Günümüzde AB, dış ticaretinde ÇHC'nin payı neredeyse ABD ile muadil seviyeye gelmiş, 2021 rakamlarına göre ABD'yi aşarak ilk sıraya yerleşmiştir.

İkinci olarak taraflar arasında asimetrik bağımlılık ilişkisi tesis edilmiştir. ÇHC, siyasi bakımdan monolitik yapıya dayanmaktadır. Mao'nun ölümünden sonra iktisadi alanda dışa açılan ÇHC rejimi, siyasi bakımdan Komünist Partinin "iktidar tekeli ve öncü rolü"nü devam ettirmektedir. AB, ÇHC siyasi rejimine karışmamış ancak bu ülkedeki insan hakları ihlallerine ve azınlıklara karşı yapılan uygulamalara zaman zaman sert biçimde karşı çıkmıştır. Bununla birlikte iki ülke ilişkilerine yön veren temel ilke pragmatist bakış açısı olmuş ve zamanla taraflar arasında karşılıklı bağımlılık ilişkisi oluşmuştur. Mevcut aşamada AB'nin ÇHC'ye daha fazla bağımlı hâle geldiği ve ilişkinin asimetrik bir seyir takip ettiği görülmüştür.

Üçüncü olarak ÇHC'nin açık bir AB stratejisi bulunmaktadır. Bununla birlikte AB'nin ÇHC hakkında bir stratejisi olduğunu söylemek mümkün gözükmemektedir. Özel-

likle Kuşak Yol Girişimi göz önüne alındığında bu durum daha belirgin biçimde ortaya çıkmıştır. ÇHC ile ilişkiler hakkında bir strateji belgesi ortaya konulmuş olmasına rağmen uygulamada görüş ayrılıkları ortaya çıkmış ve zaman içerisinde derinleşmiştir. AB üyesi devletlerin ve aday devletlerin bir bölümü ÇHC'nin Kuşak Yol girişiminin küresel düzene bir meydan okuma ve yeni bir siyasi tahakküm kurmasını yeni bir siyasi tahakküm kurma girişimi olarak değerlendirmektedirler.

AB genelinde genel bir strateji ve üye ülkeler arasında genel bir konsensüs ortaya çıkmamıştır. Kuşak Yol Girişimi konusunda AB üyesi devletler farklı vizyon ve perspektifleri esas almaktadır. Bir başka ihtilaf da ÇHC'nin küresel düzene meydan okuma yapıp yapmadığıdır. Özellikle Kuşak Yol Projesi konusunda fiilî durum ve geleceğe yönelik öngörüler AB üyesi devletler arasında farklılaşmaktadır.

Son 30 yıl içerisinde AB ile ÇHC arasındaki ilişkiler kuşbakışı incelendiğinde ticaret ve yatırım alanlarında daha yakın iş birliği tesis edildiği tespit edilmiştir. 2008 yılındaki küresel ekonomik krize kadar ikili ilişkileri temel yönlendiren aktör AB olmuş, bazı dönemlerde kısmi gerileme ve duraklama yaşanmış olmasına karşılık ikili ilişkilerin seyri daha güçlü derinleşme ve iş birliklerine zemin oluşturmuştur. ÇHC, AB ile yakın ilişkilerin neticesi olarak İkinci Dünya Savaşı sonunda kurulan kapitalist ekonomiye uyum sağlamıştır. Taraflar arasında siyasi sistem farklılığına rağmen iş birliği büyük bir engel ile karşılaşmamıştır. ÇHC'de yaşanan modernleşme de esasen ABD ve AB örneklerinden esinlenmiş, ekonomik liberalizasyonun yanında sosyal alandaki çoğulculuk ve orta toplum içerisinde büyümesi önemli gelişme alanları olarak dikkat çekmiştir.

Dış ticaret ve yabancı sermaye yatırımları açısından AB-ÇHC ilişkileri incelendiğinde AB'nin ÇHC'ye bağımlılığının daha fazla olduğu, bu asimetrik ilişki nedeniyle ÇHC'nin ikili ilişkilerde pazarlık gücünün yüksek ve AB'nin ise daha sınırlı olduğu tespit edilmiştir.

Sekiz yıl süren müzakerelerin ardından AB ve Çin, Aralık 2020'de ikili Kapsamlı Yatırım Anlaşması (CAI) yaptı. Onaylanmayı bekleyen metin, yabancı yatırımcılara devletten devlete anlaşmazlık çözümü yoluyla uygulanabilen daha fazla pazar erişimi sağlamayı amaçlıyor. Bununla birlikte henüz yatırımcı korumasını kapsamaz (kamulaştırmaya karşı olduğu gibi). Bu arada yatırımcı koruması, AB ülkeleri ile Çin arasında yürürlükte olan ikili yatırım anlaşmaları kapsamında yer aldı. Avrupa Birliği'nin Çin ile yaptığı yatırım anlaşması küçümseniyor mu?

Yedi yıldan uzun süren müzakerelerin ardından Avrupa Birliği ve Çin, Kapsamlı Yatırım Anlaşması'nın Eylül ayındaki AB-Çin zirvesinde Devlet Başkanı Xi Jinping tarafından bastırılan son tarihten hemen önce ilerlemesi için bir anlaşmaya varmış görünüyor.

Anlaşma, AB'nin ABD'den kısıtlama olmaksızın kendi ekonomik egemenliğine olan bağlılığını gösterdiği için siyasi açıdan önemli ve Güneydoğu Asya Uluslar Birliği, Avustralya, Japonya ve Güney Kore'nin 10 üyesinin kasım ayında Bölgesel Kapsamlı Ekonomik

Ortaklığı imzalamada ortaya koyduğu örneği takip ediyor. Aniden ABD Başkanı seçilen Joe Biden, 20 Ocak'ta yemin etmeden önce bile Çin'i kontrol altına alma arayışında yalnız bırakılmış gibi görünüyor. Yine de RCEP ve şimdi CAI'nin sınırlamaları bulunmaktadır. CAI söz konusu olduğunda yazılanların çoğu Çin'in uluslararası çalışma sözleşmeleri konusunda -zorla çalıştırma da dahil olmak üzere- yaptırım eksikliğiyle ilgilidir ancak bu anlaşmanın ekonomik sonuçlarına çok daha az dikkat edilmiştir. Ne yazık ki bunun nedeni anlaşmanın çok az olması olabilir.

Başlamak için CAI'nin amacı doğrudan yabancı yatırımla sınırlıdır ve hiçbir ticaret maddesi içermez. Anlaşmanın bazı yönleri sürdürülebilirlik, iklim değişikliği, uluslararası sözleşmeler ve emek de dâhil olmak üzere pazara erişimden daha fazlası olsa da bu hükümler genel olmaya devam ediyor ve sınırlı yaptırım olanakları içeriyor. Bu dar kapsamda Avrupa perspektifinden bakıldığında asıl amaç, Çin'de faaliyet gösteren veya faaliyet göstermeyi amaçlayan Avrupalı şirketler için pazar erişimini iyileştirmek ve bunu yaparken seviyeli bir oyun alanı ve karşılıklılık sağlamaktır. Bu yardstick'e dayanarak soru CAI'nin bu tür beklentileri karşılayıp karşılamayacağıdır? Cevap yankılanan bir hayır.

En sert, karşılıklılık ile başlarsak Çin pazarı AB şirketlerine AB pazarından çok daha kapalı kalır. Seviyeli bir oyun alanında, Çin'de faaliyet gösteren Avrupalı şirketlere zarar veren sübvansiyonlar konusunu ele almak için bir girişimde bulunuldu ancak bu gerçekten sadece bir girişimdir. Bunun birkaç nedeni var. Her şeyden önce sadece hizmet sektöründeki sübvansiyonlar karşılanırken AB'nin Çin'deki yatırımlarının çoğu, sübvansiyonların incelenemediği imalattadır. İkincisi, hizmet sektöründe bile anlaşmada yer alan devletten devlete uyuşmazlık çözümü sübvansiyonlar için geçerli olmadığı için yaptırım mekanizması zayıftır.

Son olarak pazara erişimde iki taraflı olarak sadece birkaç taviz verilmiştir ve hepsi sınırlıdır. Taviz verilen üç ana sektör elektrikli araçlar, telekomünikasyon ve özel hastanelerdir. İlki için sadece elektrikli araçlara yapılan yeni yatırımlar ve yalnızca belirli bir ilde fazla kapasite yoksa geçerlidir. Telekomünikasyona gelince AB yatırımı %50'nin altında kalmaya devam ediyor. Özel hastaneler için bazı illerde kontrol verilmiştir ancak yeterli talebin varlığıyla sınırlıdır.

Yukarıdakilerin tümü göz önüne alındığında soru neden doğası gereği bu kadar karmaşık bir anlaşmayı aceleye getirsin? Muhtemelen birçoklarına göre Çin'e verdiği tavizler asgari düzeyde göründüğü ve COVID salgını Avrupa'nın ekonomilerinde büyük bir iz bıraktığı için AB'nin kaybedecek bir şeyi yokmuş gibi görünüyor. Yemek ne kadar küçük olursa olsun, bunun gerçekte Avrupa için ücretsiz bir öğle yemeği olup olmadığını sadece zaman gösterecek. Ancak AB ücretsiz öğle yemeği alıyor olsa bile bu hazımsızlık yaşamayacağı anlamına gelmez ve bunun nerede gerçekleşebileceğine dair iki senaryo akla gelir: Avrupa'nın en büyük yatırımcısı ve ticaret ortağı olmaya devam eden ABD'nin tepkisi, AB'nin kendi pazarını haksız rekabetten koruyabilmesi.

Daha spesifik olarak AB, Çin'e örtülü bir şekilde odaklanarak tek pazara zarar eden yabancı sübvansiyonlarla ilgili yasa çıkarmak için istişarelerde bulunuyor. Kâğıt üzerinde CAI, gerek Çin'in gerekse AB'nin ihtiyaç hâlinde ek düzenleyici önlemler almasına izin vermekte ancak CAI'de belirtilen nedenler sübvansiyonlardan bahsetmemektedir.

Çin, CAI'yi onaylamadan hemen önce Çin'in ulusal güvenliğine zarar verdiğinde dış yatırımı savuşturmak için 19 Aralık'ta bir Ulusal Güvenlik Yasası'na acele ederek kendini zaten korumuştur. Asıl soru, AB'nin artık dış sübvansiyonlara karşı yasalaştırarak pazarını haksız rekabetten koruma çabalarına devam etmeye cesaret edip etmeyeceğidir.

KAYNAKÇA

Akçadağ, Alagöz Emine (2016), "Ekonomik Karşılıklı Kapsamında AB -Çin İlişkileri", *Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 1, s. 33-56.

Brown, Kerry (2018), "The EU and China, From 2006 to 2016: A Clash Between Interests and Values", *Journal of British Association for Chinese Studies*, Cilt: 8, Sayı: 2, July, 2018.

Brugel, (2021), Europe's Disappointing Investment Deal with China, Europe's Disappointing Investment Deal with China | Bruegel (Erişim 25 Aralık 2021)

Chinamission (2022), Key Document on China-EU Relations, Mission of the Peoples Republic of China to the EU, Key Documents On China-EU Relations (chinamission.be), (Erişim: 12 Aralık 2021)

Commission of the European Communities (2006), Closer Partners, Growing Responsibilities, EUR-Lex - 52006DC0631 - EN-EUR-Lex (europa.eu) (Erişim 10 Ocak 2021).

Dinan, Desmond (1999), Ever Closer Union, Palgrave, New York,

EMI (2021), EU-China Relations, Brussel EMI: AB-Çin İlişkileri | EMI (europeanmovement.eu) (Erişim: 20 Ocak 2022).

Erdoğan, Seven (2021), "17+1 Platformunun Beklenmeyen Sonuçları: Avrupa Yeniden mi Bölünüyor?", İmgelem, Cilt: 5, Sayı: 9, ss. 197-210.

EU (2020), Comprehensive Agreement on Investment, EU and China Reach Agreement in Principle on Investment (europa.eu)

EU-China Relations (europa.eu) (EU China relations chronology)

Euronews (2020), China warns EU not to interfere in Hong Kong matters | Euronews (Erişim: 25 Ocak 2022)

European Commission (2019), Joint Communication to the European Parliament, The European Council an The Council, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52019JC0005 (Erişim: 15 Aralık 2021)

Eurostat (2007), External and Intra European Union Trade 7/2007.

From "China Shock" to Deglobalisation Shock: China's WTO Accession and US Economic Engagement 20 Years on — United States Studies Centre (ussc.edu.au)

Hooijmaaijers, Bas (2021), Unpacking EU Policy-Making, Towards China: How Member States, Bureaucracies,and Institutions Shape its China Economic Policy, Palgrave/Mcmillan, Shanghai/ China

HRW (2020), "China's Global Threat to Human Rights", World Report 2020: China's Global Threat to Human Rights | Human Rights Watch (hrw.org), (Erişim. 10 Aralık 2021).

Kirchner, Stephen (2022), From China to Deglobalisation Shock: China'ysa WTO Accession and US Economic Engagemen 20 Years On (Erişim: 31 Ocak 2022).

Li, He (2015), Political Thought and China's Transformation: Ideas Shaping Reform in Post-Mao China, Palgrave/Macmillan, London

Pavlevic, Dragan (2020), "A Power Shift Underway in Europe? China's Relationship with Central and Eastern Europe Under the Belt and Road Initiative", içinde Li Xing, Mapping China's One Belt one Road Initiative, Palgrave, Cham/ Switzerland, ss. 249-278.

Weske, Simone (2007), The Role of France and Germany in EU-China Relations, CAP Working Paper, August 2007.

WTO (2011), "China in the WTO: Past, Present and Future", s7lu_e.pdf (wto.org) (Erişim: 30 Ocak 2022).

Xing, Li (2020), "China's Pursuit of the 'One Beld One Road' Initiative: A New World Order with Chinese Characteristics?", içinde Li Xing, Mapping China's One Belt one Road Initiative, Palgrave, Cham/ Switzerland, ss. 1-29.

ÇİN'İN FİNANSAL HEGEMONYASININ YÜKSELİŞİ

Doç. Dr. Efe Can Gürcan*

Öz

Bu makale, süreç izleme yöntemi üzerinden "Çin'in finansal hegemonyasının yükselişi hangi finansal ve kurumsal dinamikler üzerinden gerçekleşmektedir?" sorusuna yanıt aramaktadır. En keskin ifadesini parasal güç ile uluslararası yatırım ve kredinin kontrolünde bulan finansal hegemonya, bir ülkenin diğer ülkelerin siyasal gündem, tutum ve davranışlarını belirlemesi imkânını sağlar. Normatif ve kurumsal dinamikleri üzerinden finansal hegemonyanın kalıcılığı ve kapsayıcılığı artırılabilir. 2000'li yıllarda dünya siyasetinin çok kutuplulaşması bağlamında Amerikan kapitalizminin krizi, ABD'nin dünya ekonomisine katkısının önemli ölçüde azalması ve kritik yenilgilerin ertesinde ABD'nin askerî üstünlük algısının darbe yemesi ile ABD'nin finansal hegemonyasının görece olarak gerilediği gözlemlenmektedir. Dünyanın en büyük ekonomisi olma yolunda hızla ilerleyen Çin ise bu fırsattan istifade, ABD'nin finansal hegemonyasının çatlakları arasından boy atma çabalarına hız vermektedir. Bu anlamda Çin'in 1 trilyon doların üstünde ABD hazine tahvilini kontrol etmesi, dünyanın en büyük ikinci ulusal varlık fonunu geliştirmesi, uluslararası yatırım pozisyonu ve dışa doğru yatırımlarında tarihi artışlar sağlaması, gelişmekte olan ülkelere en fazla kredi sağlayan ülke konumuna yükselmesi, küresel bir finans merkezi hâline gelmesi, yeşil finans alanında dünya liderliğini ABD'nin elinden kapması, Çin devlet bankalarının dünyanın en büyük şirketleri arasına girmesi, yuanın uluslararasılaştırılması yönünde sistematik çabalara girişmesi, Swift'e alternatif CIPS sistemini yaratması ve UnionPay aracılığıyla Visa ve Mastercard'ı tahtlarından etmesi son derece önemlidir. "İpek Yolu Ruhu" üzerinden çoğulcu bir normatif arka plana yaslanan Kuşak Yol Girişimi (KYG), yuanın uluslararasılaştırılmasında Çin menşeli kredi ve dışa doğru doğrudan yatırımların hızlandırılmasında, Çin devlet bankalarının küresel etkisinin ilerletilmesinde ve ABD'nin finansal hegemonyasına meydan okuyan diğer kurumlar ile eş güdümün geliştirilmesinde stratejik bir rol üstlenmiştir. KYG'nin finansal aracı olarak Asya Altyapı Yatırım Bankası ise benzer bir yaklaşım üzerinden Çin'in yükselen finansal hegemonyasının en önemli kurumsal ayaklarından birini teşkil etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Asya Altyapı Yatırım Bankası, Çin, Finansal Hegemonya, Kuşak Yol Girişimi, Yapısal Güç

The Rise of China's Financial Hegemony

Abstract

What are the economic and institutional dynamics that catalyze the rise of China's financial hegemony? In answering this question, the present article uses process tracing and descriptive statistics to examine China's growing financial influence in the 2000s. Drawing on Susan Strange's notion of "structural power", one could argue that financial hegemony depends, first and foremost, on what is known as "international monetary power" and the control of international credit and investment flows. This enables a hegemonic power to influence the political agenda, attitudes, and behavior of other states through financial means. However, it is neces-

* Uluslararası İlişkiler Bölümü, İstinye Üniversitesi ORCID ID: 0000-0002-5415-3163 efe.gurcan@istinye.edu.tr

sary to bear in mind that the permanence and reach of financial hegemony are also contingent upon the presence of strong normative and institutional mechanisms. One of the most striking facts about the changing structural power dynamics in the 2000s is that US financial hegemony has suffered serious reverses due to a combination of factors, including the crisis of global capitalism since 2008, the declining contribution of the US to the world economy, and the weakening global perception of US military supremacy after critical defeats. Arguably, this creates an enabling environment for China, perceived as the greatest rival of the US, to break through the cracks of US hegemony and gradually develop a global financial influence of its own. The institutional and normative dynamics of China's growing financial hegemony concern the Belt & Road Initiative and the Asian Infrastructure Investment Bank, which are driven by an inclusive normative framework known as the "Silk Road Spirit."

Key Words: Asian Infrastructure Investment Bank, China, Financial Hegemony, Belt & Road Initiative, Structural Power.

GİRİŞ

Dünyanın başta gelen üreticisi ve ihracatçısı olarak en büyük ikinci ekonomi hâline gelen Çin, günümüz uluslararası siyasal ekonomi tartışmalarında kendinden en fazla bahsettiren ülkeler arasında yer alır. 2000'li yıllarda dünyanın çok kutuplulaşmasıyla birlikte Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Çin arasındaki çatışmaların keskinleşmeye başlaması ise yeni bir Soğuk Savaş rekabetinin başlama ihtimaline yönelik yükselen endişelerin eşliğinde, Çin'in küresel gücünün yükselişini bu tartışmaların merkezine taşımıştır.[1] Mevcut makale, söz konusu tartışmalara finansal hegemonya bağlamında katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Çin'in küresel gücünün yükselişi, uluslararası siyasal ekonominin tek bir alanı ile sınırlı kalmamıştır. Birçok cephede Çin'in isminin ABD'ninkiyle birlikte anıldığı gözlemlenmektedir. Mevcut durumu kavramsal olarak anlamlandırabilmek için ise uluslararası siyasal ekonomi literatürüne başvurulabilir. Bu literatürde küresel güç kavramı, yine birçok bağlamda incelenir. Susan Strange'in "yapısal güç" (*structural power*) yaklaşımı da literatür dâhilinde en kapsamlı ve fazla başvurulan kavramlaştırmalardan biridir. Strange, gücü tanımlarken realizmin yanı sıra Robert W. Cox'un Gramscici hegemonya kavramından hareket eder.[2] Cox, güç unsurlarının uluslararası aktörlerin davranışlarını şekillendirmesinde realizmin devlet çıkarı vurgusunun yanı sıra üretimin ve diğer ekonomik etkenlerin önemine dikkat çeker. Ekonomi ile birlikte kültürel değerlerin, ideolojilerin, algıların, kuralların ve kurumların küresel ekonomik düzenlerin yeniden üretimindeki stratejik rolüne vurgu yapar.[3]

1 Efe Can Gürcan, *Multipolarization, South-South Cooperation and the Rise of Post-Hegemonic Governance*, (Londra: Routledge, 2019).

2 Susan Strange, *States and Markets*, (Londra: Bloomsbury Academic, 2015); John D. Ciorciari, "China's Structural Power Deficit and Influence Gap in the Monetary Policy Arena", *Asean Survey*, Cilt: 54, Sayı: 5, 2014, s. 871; Matteo Dian, "Does China have Structural Power? Rethinking Chinese Power and its Consequences for the International Order", *The Journal of Northeast Asian History*, Cilt: 13, Sayı: 2, 2016, s. 133-134.

3 Robert Cox, *Production Power and World Order: Social Forces in the Making of History*, (New York: Columbia University Press, 1987).

Cox ve realizmi eleştirel bir şekilde sentezleyen Strange'e göre uluslararası politik ekonominin düzeni, uluslararası aktörlerin tutum ve davranışlarının ana hatlarını belirleyici bir güce sahiptir. Strange, düzeni kontrol edici bu güç tarzına "yapısal güç" adını takmış ve bu güç biçimini şu şekilde tanımlamıştır: "Diğer devletler, onlara ait siyasal kurumlar ve ekonomik kuruluşlar ile (özellikle) bilim insanları ve diğer mesleklerden insanların faaliyet göstermek zorunda olduğu küresel siyasal ekonomik yapıları şekillendirme ve belirleme gücü...[4]" Bu hâliyle yapısal güç, salt uluslararası aktörlerin tutum ve davranışları ile uluslararası gündemin belirlenmesi ile ilgilenmez. Aynı zamanda bu aktörler arasındaki ilişkilerin örgütsel ve normatif olarak ana çerçevesini belirler ve bu gibi aktörlerin karar ve davranışlarında kendilerini serbest hissettikleri bir kapsayıcılık algısı üzerinden meşruiyet sağlar.[5] Bütün bu güç ilişkilerinin yönetiminde, belirli ölçüde bir kapsayıcılığa sahip uluslararası kurumların işlevinin elzem olduğu söylenebilir.

Strange'in yapısal güç tanımının Antonio Gramsci'nin hegemonya tanımından pek bir farkı olmadığı vurgulanmalıdır. Gramsci'ye göre hegemonya, "hegemonya altına alınmış toplulukların etkin ve pratik katılımı"na dayalı bir "kültürel, ahlaki ve ideolojik liderlik" olarak tanımlanabilir.[6] Burada rıza veya fiziksel zorlamanın ağır basmadığı bir gönüllülük esastır. Bu şekilde hegemonya, "hâkim topluluk tarafından dayatılan yaşam biçimi lehine verilen rıza"ya dayanır ve "hegemonya altına alınacak toplulukların çıkar ve eğilimlerinin hesaba katılmasını ve belli bir denge tavizinin verilmesini varsayar."[7] Strange, özünde Gramsci'den miras kalan hegemonya anlayışını uluslararası siyasal ekonomi bağlamına uygulamıştır. Tam bu noktada vurgulanmalıdır ki Gramsci ve Strange'in kullandığı şekliyle hegemonya terimi, hegemonyacılık teriminden farklı bir anlama sahiptir. Hegemonyacılık, "büyük bir gücün diğer ülkelerin egemenlik ve bağımsızlığını çiğnemesi ve o ülkelere müdahale edip onları kontrol etmesi ve yönetmesi"[8] anlamında kullanılır. Hegemonyanın aksine hegemonyacılıkta rıza ve iknadan ziyade doğrudan tahakküm kurmak esastır. Hegemonyacılıktan farklı olarak hegemonya terimi, zorunlu olarak olumsuz bir bağlamda kullanılmamaktadır. Hatta hegemonyacılığın, hegemonya tesis etme ve ilerletme girişimlerini sekteye uğratacağı düşünülebilir.

Strange, yapısal gücün unsurlarını birincil ve ikincil önemdeki yapılar olarak kabaca ikiye ayırır.[9] İkincil güç yapıları, uluslararası taşımacılık, enerji arzı sistemleri ve ulus-

4 Strange, *States and Markets*, s. 44.

5 Strange, *States and Markets*.

6 Efe Can Gürcan, "Max Weber ve Antonio Gramsci'nin Karşılaştırmalı Okuması: Klasik Sosyolojinin Geleceğinin Sürekliliğini Siyasal Ön Yargılarının Ötesinde Anlamlandırmak", *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 23, Sayı: 1, 2020, s. 45.

7 Gürcan, "Max Weber ve Antonio Gramsci'nin Karşılaştırmalı Okuması: Klasik Sosyolojinin Geleceğinin Sürekliliğini Siyasal Ön Yargılarının Ötesinde Anlamlandırmak", s. 45.

8 Hu Angang, Yan Yilong ve Tang Xiao, *Xi Jinping's New Development Philosophy*, (Berlin: Springer, 2018), s. 89.

9 Strange, *States and Markets.*

lararası kalkınma destekleri gibi unsurlardan oluşur. Birincil güç yapıları arasında ise birbiriyle eşit öneme ve birbirini pekiştirici bir özelliğe sahip başlıca dört unsur yer alır: uluslararası güvenliğin kontrolü, uluslararası üretimin kontrolü, finansal kontrol ve bilgi, inançlar ve düşünceler üzerindeki kontrol. Uluslararası güvenliğin kontrolünde askerî üstünlük ve caydırıcılık belirleyici iken uluslararası üretimin kontrolünde aslolan üretimde uluslararası iş bölümünün ve ticaret akışının yönetimidir. Bilgi, inançlar ve düşünceler üzerindeki kontrol; kültürel, bilimsel, teknolojik ve ideolojik üstünlüğe işaret eder. Finans kontrolü ise parasal gücün yanı sıra kredi ve yatırım akışı ile ilgilidir.[10]

Kredinin kendisi olmadan ne savunma sanayisi yatırımları ne de üretim ve ticaret yatırımları gerçekleşebilir. Dolayısıyla Strange, finansı, küresel ekonominin can damarı olarak betimler. Kredi arzı ve akışını kontrol edebilen bir güç odağı, dünya çapında para birimi hâkimiyeti kurmasının yanı sıra uluslararası aktörlerin para harcayabilme ve ileride borçlarını ödeyebilme yetisini kontrol eder. Bu sayede etki altına alınan ülkelerin siyasal tercihlerini de dışarıdan şekillendirme imkânı doğar.[11] Uluslararası taşımacılık, enerji arzı sistemleri ve uluslararası kalkınma gibi ikincil güç kaynaklarının oluşumu için gerekli altyapı yatırımları ve diğer kalkınma desteklerinin, finansal gücün desteği olmaksızın gerçekleşemeyeceği özellikle vurgulanmalıdır.

Çin'in yükselen hegemonyasını güvenlik, üretim, finans ve kültürel, ideolojik üstünlük alanlarında incelemek tek bir makalenin sınırlarını aşacaktır. Mevcut makalede, finansal gücün diğer birincil ve ikincil güç unsurları üzerindeki önemini göz önünde bulundurarak Çin'in yükselen hegemonyasına yoğunlaşılacaktır. Gramsci'nin "gönüllü katılım" ve "dengeleyici tavizler" eksenindeki genel hegemonya tanımı ile Strange'in uluslararası siyasal ekonomi özelindeki yapısal güç tanımının birbirini karşılamasından ötürü finansal güç ve finansal hegemonya terimleri makale boyunca eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. "Çin'in finansal hegemonyasının yükselişi hangi finansal ve kurumsal dinamikler üzerinden gerçekleşmektedir?" sorusu etrafında şekillenen makalenin ilk kısmı, tamamen finansal dinamiklere ayrılmıştır. İkinci kısım ise Çin'in finansal hegemonyasının en önemli kurumsal ayaklarından olan Kuşak Yol Girişimi (KYG) ve Asya Altyapı Yatırım Bankası (AAYP) örneklerine yoğunlaşmaktadır. Her iki kısımda yürütülecek tartışmalarda yorumlamacı süreç izleme yönteminden faydalanılmıştır. Bu yönteme göre toplumsal ve siyasal süreçler, olgular ile desteklenen mantıksal çıkarımlar ile açıklanabilir. Yorumlamacı süreç izleme yöntemi dâhilinde siyasal aktörlerin kullandığı araçlar, motivasyonları, öncelikleri, algıları ve fırsatları; mercek altındaki toplumsal veya siyasal gelişmeleri şekillendiren tarihsel dönüm noktaları dikkate alınarak incelenir.[12]

10 Strange, *States and Markets,* s. 125.

11 Strange, *States and Markets,* ss. 46-51.

12 Pascal Venesson, "Case Study and Process Tracing: Theories and Practices", içinde *Approaches and Methodologies in the Social Sciences: A Pluralist Perspective*, D. Della Porta & M. Keating (ed.), (Cambridge: Cambridge University Press, 2008), ss. 230-231, 234.

ÇİN'İN FİNANSAL HEGEMONYASININ YÜKSELİŞİ: FİNANSAL DİNAMİKLER

Küresel bir hegemon hâline gelme eğilimine sahip bir devlet gücünün finansal stratejisinde kendi para birimini küreselleştirmek ve hâkim kılmak belki de en önemli yeri kaplar. Örneğin ABD'nin küresel hegemonyasında doların hâkimiyetinin belirleyici olduğu söylenebilir. İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde ABD; uluslararası yardımlarda, kredi desteğinde ve uluslararası ticarette başı çekerek adım adım diğer ülkelerde yer alan kilit sektörleri doların değeri ve istikrarına tabi kılmıştır. Diğer ülkelerden farklı olarak ihtiyaç duyduğunda serbestçe dolar basıp piyasaya sürebilmesi, ABD'nin bu tür faaliyetlerini kolaylaştırmıştır. Ayrıca bütçe açıkları verme lüksüne sahip olarak kendi siyasal tercihlerinin dünyaya dayatma amacıyla bağlaşıklarına kredi ve yardım sağlama dışında arzu ettiği alanlara dış yatırım gerçekleştirebilmiş ve küresel ölçekte savaşlar güdebilmiştir. Bu şekilde ABD ekonomisine bağımlılık geliştiren ülkeler, ABD'nin ulusal çıkarlarına ve onun liderliğindeki uluslararası ekonomik düzene karşı durma lüksünden mahrum kalmıştır. Yerleşik düzene bağlılık gösteren ülkeler, ayrıcalıklı kredi ve yardım olanaklarından faydalanmaya devam etmiştir. Tabii, ABD liderliği altındaki Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası gibi uluslararası yönetişim kuruluşları ise doların küresel hâkimiyetinin kurumsal olarak tesis edilmesinde başat bir rol üstlenmiştir.[13]

Doların hâkimiyetinin, esas olarak, diğer ülke ve uluslararası aktörlerin dolara beslediği güvenden ileri geldiği söylenebilir. ABD'nin küresel üretim ve büyümeye katkısının yanı sıra hizmet ve yüksek teknoloji kapasitesi üzerinden doların satın alma gücünün korunması ve ABD'nin askerî üstünlüğüne ilişkin küresel algı bu güvenin ana kaynağını teşkil etmiştir. Ancak dünya siyasetinin çok kutuplulaşmaya başlamasıyla bu güven kaynaklarının erimeye yüz tuttuğu gözlemlenmektedir. Doların dünya rezervlerindeki payının 2000 yılında yaklaşık %70'lerden 2020 yılının dördüncü çeyreğinde %59'a indiği ve söz konusu inişin son 25 yılın en düşük pay oranına yol açtığı bu bağlamda hesaba katılmalıdır. En nihayetinde ABD, Afganistan, Irak ve Suriye gibi savaşlardaki yenilgilerine ek olarak 2008 Krizi'nin ağır sonuçlarıyla boğuşurken Çin, dünyanın en büyük üreticisi ve teknoloji ihracatçısı olarak ekonomik büyümeye en fazla katkı veren ülke konumuna erişmiştir.[14]

13 Ciorciari, "China's Structural Power Deficit and Influence Gap in the Monetary Policy Arena", ss. 871-872; Tao Yuan, *The Dual-Center Global Financial System: The Perspective of China's Rise*, (Berlin: Springer, 2018); Ramaa Vasudevan, "Dollar Standard and Imperialism", içinde *The Palgrave Encyclopedia of Imperialism and Anti-Imperialism*, I. Ness & Z. Cope (ed.), (Birleşik Krallık: Palgrave Macmillan, 2016), ss. 991-1001.

14 Gürcan, *Multipolarization, South-South Cooperation and the Rise of Post-Hegemonic Governance;* Efe Can Gürcan, "Building a Fair World Order in a Post-American Age", *BRIQ*, Cilt: 1, Sayı: 1, 2020; Efe Can Gürcan, "On the Development of China's Environmental Policies Towards an Ecological Civilization", *BRIQ*, Cilt: 2, Sayı: 3, 2021; Yuan, *The Dual-Center Global Financial System: The Perspective of China's Rise;* Serkan Arslanalp ve Chima Simpson-Bell, "US Dollar Share of Global Foreign Exchange Reserves Drops to 25-Year Low", *IMF Blog*, 5 Mayıs 2021, Erişim Adresi: https://blogs.imf.org/2021/05/05/us-dollar-share-of-global-foreign-exchange-reserves-drops-to-25-year-low/, (Erişim Tarihi: 8 Haziran 2021).

Böyle bir ortam, Çin'in finans alanında yapısal güç projeksiyonunu sağlamasını kolaylaştırmaktadır. Çin'in elinde bulundurduğu ABD hazine tahvilleri, ulusal varlık fonları, dışa doğru doğrudan yatırımları ve dünyaya sunduğu kredi imkânları küresel finansal etkisini artırma çabaları arasında belki de en bilinenleri arasındadır. 2021 yılının Ocak ayı itibarıyla Çin, 1 trilyon doların üstünde bir miktarda ABD tahviline sahiptir.[15] Çin'in bu tahvilleri elinde çıkarıp doların hegemonyasını zedeleme ihtimali 2000'li yıllar boyunca oldukça tartışılan bir konu olmuştur.

Dahası Çin, özellikle "panda tahvilleri" olarak adlandırılan ve yabancı yatırımcılar tarafından satılan ulusal tahviller üzerinden Şanghay'ı küresel finans merkezleri arasına sokmayı başarmıştır.[16] Küresel finans merkezlerinin rekabet gücünü puanlayan Küresel Finansal Merkez Dizini'ne göre 2007'de Şanghay ve Pekin ilk 10 finansal merkez arasında yer almazken 2021'de Şanghay Hong Kong'u, Pekin ise Tokyo'yu geride bırakarak ilk 10 listesine girmeyi başarmıştır. Bu listede Şanghay'ın puan performansının (742), New York (764) ve Londra'ya (743) oldukça yaklaştığı gözlemlenmektedir.[17]

Çin, günümüzde Norveç'ten sonra en büyük ulusal varlık fonuna sahiptir ve 2007 yılında kurulan bu fonun değeri 1 trilyon doları aşmıştır.[18] Ulusal varlık fonları, genellikle devletin sahip olduğu veya kontrol ettiği dış yatırımları içerir. Bu tür dış yatırımlar, enerji gibi stratejik sektörlere yönelik olarak devlet eliyle gerçekleştirildiği için büyük bir jeopolitik öneme sahiptir.[19] Buna bağlı olarak 2000-2019 Dönemi için Çin'in dışa doğru doğrudan yatırımlarındaki 4,6 milyar dolardan 97,7 milyar dolara doğru %2000'in üzerinde gerçekleşen artış gözlerden kaçmamaktadır (bk. Şekil 1). Kredi konusunda ise Çin'in gelişmekte olan ülkelere en fazla kredi sağlayan ülke olarak dünyada sivrildiğinin altının çizilmesi gerekir.[20] Hem varlık fonları hem de kredi ve dış yatırımlar ile ilgili olarak Çin devlet bankalarının gücü de hesaba katılmalıdır. Ulusal ölçekte Çin'in en büyük dört ticari bankasının kamu bankası olması mevcut bağlamda önemlidir. Ancak belki de daha

15 Shobhit Seth, "Why China buys U.S. debt with treasury bonds", *Investopedia*, 16 Mart 2021, Erişim Adresi: https://www.investopedia.com/articles/investing/040115/reasons-why-china-buys-us-treasury-bonds.asp, (Erişim Tarihi: 8 Haziran 2021).

16 Sam Heep, *China in Global Finance: Domestic Financial Repression and International Financial Power*, (New York: Springer, 2014) s. 100; Benjamin Cohen, *Currency Statecraft: Monetary Rivalry and Geopolitical Ambition*, (Chicago: University of Chicago Press, 2018) s. 55.

17 GFCI, "Global Financial Centers Index", 1 Ocak 2021, Erişim Adresi: https://www.longfinance.net/programmes/financial-centre-futures/global-financial-centres-index/gfci-29-explore-data/gfci-over-time/, (Erişim Tarihi: 8 Agustos 2021).

18 "Top 100 largest sovereign wealth fund rankings by total assets", *SWFI*, Erişim Adresi: https://www.swfinstitute.org/fund-rankings/sovereign-wealth-fund, (Erişim Tarihi: 8 Haziran 2021).

19 Eric Helleiner, "The Geopolitics of Sovereign Wealth Funds: An Introduction", *Geopolitics*, Cilt: 14, Sayı: 2, 2009 s. 301; Xiaolei Sun, Jianping Li, Yongfeng Wang ve Woodrow W.Clark, "China's Sovereign Wealth Fund Investments in Overseas Energy: The Energy Security Perspective", *Energy Policy*, Cilt: 65, 2014..

20 Sebastian Horn, Carmen M. Reinhart ve Christoph Trebesch, "China's Overseas Lending", *National Bureau of Economic Research*, Working Paper 26050, Temmuz 2019, Erişim Adresi: https://www.nber.org/system/files/working_papers/w26050/w26050.pdf, (Erişim Tarihi: 8 Haziran 2021).

önemlisi, Çin bankalarının dünyanın en büyük şirketleri arasında yer aldığı gerçeğidir.[21] Forbes Global 2020 sıralamasına göre dünyanın en büyük 10 kamu şirketi arasında yer alan Çinli şirketlerin dördü de bankacılık ve finans sektörünü temsil etmektedir.[22] Aynı zamanda Çin'in, finansal hegemonyası lehine, uluslararası yatırım pozisyonu dâhilinde finansal varlıklarını oldukça artırdığı da hesaba katılmalıdır. Bu artışın, 2005-2020 Dönemi'nde 1,23 trilyon dolardan 8,7 trilyon dolara doğru yani %607 oranında gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Çin'in 2020'deki performansı, her ne kadar Fransa'yı yakalamış ve diğer BRICS ülkelerini açık ara geride bırakmışsa da ABD, İngiltere ve Almanya'nın performansına henüz erişememiştir.[23]

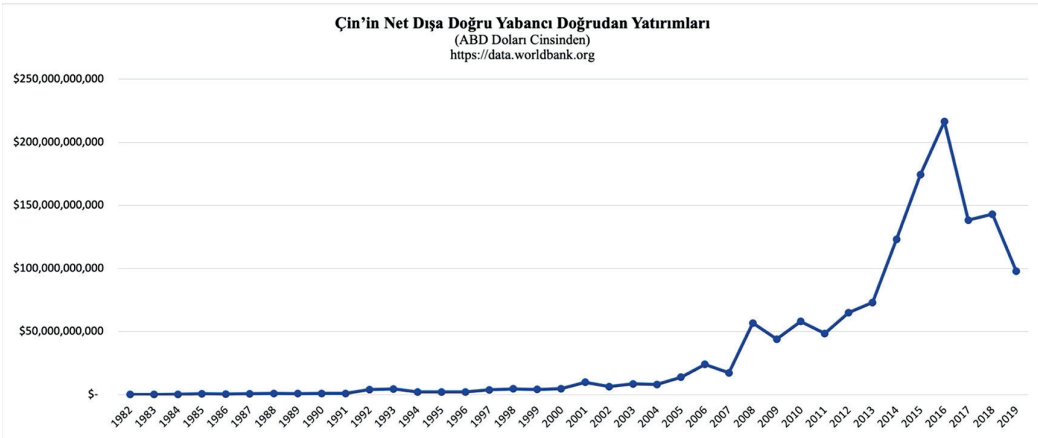

Şekil 1

Böyle bir ortamda Çin, kendi para birimini uluslararasılaştırmak ve Susan Strange'in deyişiyle yapısal gücünü artırmak için özel çabalar sarf etmeye başlamıştır. Amerikan ekonomisinin 2008 Krizi ile ABD'nin küresel hegemonyasının ciddi ölçüde zarar görmesini takip eden 2009 yılı, yuanın uluslararasılaştırılmasında bir milat kabul edilebilir. Bu zamandan önce yuan neredeyse tamamen ulusal işlemlerde kullanılıyordu. 2009 yılı ile birlikte offshore yuan hesaplarının açılması, yuan hisse senetlerinin kullanımı, yuan üzerinden uluslararası ticari işlemler gerçekleştirilmesi ve Çin Merkez Bankasıyla diğer ülkelerin merkez bankaları arasında yuan swap mekanizmalarının kurulması adım adım serbestleştirilmiştir. Bu şekilde 2015 yılına kadar Çin'in uluslararası ticaretinin yarısından fazlası yuan

21 Gary Jefferson, "State-Owned Enterprise: Reform, Performance, and Prospects", içinde *The SAGE Handbook of Contemporary China*, Weiping Wu & Mark Frazier (ed.), (New York: SAGE Publications, 2018).

22 Andrea Murphy, Eliza Haverstock, Antoine Gara, Chris Helman ve Nathan Vardi, "Global 2000: How The World's Biggest Public Companies Endured The Pandemic", *Forbes*, 13 Mayıs 2021, Erişim Adresi: https://www.forbes.com/lists/global2000/#84fb3aa5ac04, (Erişim Tarihi: 8 Haziran 2021).

23 IMF, "Online Database", 1 Ocak 2021, Erişim Adresi: https://data.imf.org/regular.aspx?key=62805745, (Erişim Tarihi: 8 Agustos 2021).

üzerinden gerçekleştirilmeye başlanmıştır. O yıl Uluslararası Para Fonu, yuanı döviz rezervleri sepetine eklemiştir[24] ve Yuan'ın dünya döviz rezervlerindeki payında gözler görülür artışlar yaşanmıştır (bk. Şekil 2). Yine aynı yıl, Çin'in dolar merkezli bir popüler uluslararası para transfer sistemi olan Society for Worldwide Interbank Financial Telecommunication'a (Dünya Çapında Bankalararası Finansal Telekomünikasyon Topluluğu veya SWIFT) alternatif Cross-Border Interbank Payment System (Bankalararası Sınır Ötesi Ödeme Sistemi veya CIPS) adında bir sistem oluşturması önemlidir. 2015 yılının ikinci çeyreğinde 5,7 trilyon yuan olarak kaydedilen CIPS işlemlerinin değeri, yaklaşık %113'lük bir artışla 2020 yılının üçüncü çeyreğinde 12,14 trilyon yuana yükselmiştir.[25] 2018 yılı verilerine göre CIPS işlemlerinin %60'ının dolar dışı para birimleriyle gerçekleştiği tahmin edilmektedir.[26] SWIFT sistemindeki işlemlerde ise yuan kullanımı ABD doları, avro, İngiliz paundu ve Japon yeninden sonra beşinci sıraya yükselmiştir.[27]

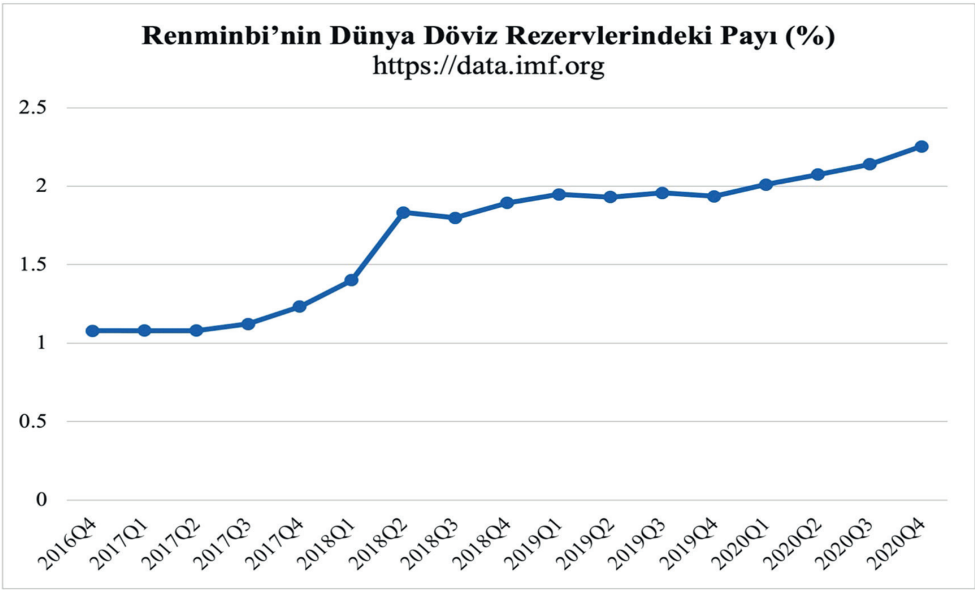

Şekil 2

24 Arthur Kroeber, "China as a Global Financial Power", içinde *The SAGE Handbook of Contemporary China*, Weiping Wu & Mark Frazier (ed.), (New York: SAGE Publications, 2018) s. 452.

25 Nicholas Borst, "CIPS and the International Role of the Renminbi", *Pacific Exchange Blog*, 27 Ocak 2016, Erişim Adresi: https://www.frbsf.org/banking/asia-program/pacific-exchange-blog/cips-and-the-international-role-of-the-renminbi/, (Erişim Tarihi: 8 Haziran 2021); "Statistics: China's cross-border interbank payment", *China Internet Watch*, Erişim Adresi: https://www.chinainternetwatch.com/statistics/cips/, (Erişim Tarihi: 8 Haziran 2021).

26 Kazuhiro Kida, Masayuki Kubota ve Yusho Cho, "Rise of the Yuan: China-based Payment Settlements Jump 80%, *Nikkei Asia*, 20 Mayıs 2019, Erişim Adresi: https://asia.nikkei.com/Business/Markets/Rise-of-the-yuan-China-based-payment-settlements-jump-80, (Erişim Tarihi: 8 Haziran 2021).

27 Susanne Barton, "Yuan's Popularity for Global Payments Hits Five-year High", *Bloomberg*, 18 Şubat 2021, Erişim Adresi: https://www.bloomberg.com/news/articles/2021-02-18/yuan-s-popularity-for-cross-border-payments-hits-five-year-high, (Erişim Tarihi: 8 Haziran 2021).

Benzer bağlamda, Çin'in 2002 yılında kurulan UnionPay sistemi, Visa ve MasterCard ile boy ölçüşmektedir.[28] Hatta UnionPay, 2019 yılı verilerine göre dünyada dolaşımdaki kartların %45'ine sahip olarak Visa ve MasterCard'ı geride bırakmış ve dünyanın en geniş kart şeması hâline gelmiştir.[29] Bu şekilde yuan üzerinden ABD'nin yaptırım uyguladığı Rusya, İran ve Venezuela gibi ülkelere bile para transferi gerçekleştirilmektedir.[30] Buna ek olarak 2017 yılında Çin Devlet Konseyinin dijital yuan geliştirme kararı, Çin'in geliştirmeyi arzuladığı finansal gücü bağlamında CIPS'inkine benzer olumlu bir etki yaratmıştır. O zamandan bugüne dijital yuanın pilot kullanımı Çin'de yaygınlaşmaya başlamıştır. Merkez Bankası Dijital Para Birimleri (MBDP'ler) Küresel Endeksi'nin 2021 yılı sonuçlarına göre Çin, Bahamalar ve Kamboçya'dan sonra bugüne kadar 2 milyar yuandan fazla işleme sahne olmuş pilot projeler ile dijital para birimlerinin geliştirilmesinde dünyada üçüncü sıradadır. Yine MBDP 2012 endeksine göre Çin, dünya sıralamasında ilk onda yer alan ülkeler arasında nitelik açısından en gelişmiş teknoloji ve uygulama projeleri kapsamında ilk sırada yer almaktadır. 2022 yılına kadar dijital yuanın bütün ülkede kullanıma sokulması planlanmaktadır.[31] Dijital yuanın tam kullanımı, salt finansal işlemlerin hızını artırmayacak, aynı zamanda ekonominin sağlıklı kontrolü ve geliştirilmesi için gerekli veri akışını sağlayıp, yine Çin'in dünyada başını çektiği yapay zekâ teknolojilerinin ekonomideki uygulama alanını genişletecektir. Bu sayede WeChat, Alipay ve UnionPay gibi gelişkin platformlar üzerinden Çin'in mobil ödeme sisteminin daha da uluslararasılaştırılmasının önü açılacaktır. ABD yaptırımı altındaki ülkeler, böylelikle Çin üzerinden dünyaya yeniden açılma olanağına kavuşacaktır.[32]

ÇİN'İN FİNANSAL HEGEMONYASININ YÜKSELİŞİNİN KURUMSAL DİNAMİKLERİ: KUŞAK YOL GİRİŞİMİ VE ASYA ALTYAPI YATIRIM BANKASI ÖRNEKLERİ

Çin'in, finansal hegemonyasını 2010'lu yıllar boyunca bizzat kendisinin başını çektiği kurumsal kanallar üzerinden ilerletmeye gayret göstermiş olduğu anlaşılmaktadır. Susan Strange'in yapısal güç perspektifinden bakıldığında görülmektedir ki Çin'in kurumsal liderliği, hegemonyanın tanımına uygun bir şekilde uluslararası siyasette kendisine "gündem belirleyici" ve "kural koyucu" bir statü kazandırmaktadır. Kendisi dışındaki ülkelerin

28 Chris Russell, "Who'll Win? Visa and MasterCard versus UnionPay", *CKGSB*, 31 Mart 2015, Erişim Adresi: https://english.ckgsb.edu.cn/knowledges/wholl-win-visa-and-mastercard-versus-unionpay/, (Erişim Tarihi: 8 Haziran 2021).

29 "UnionPay Dünyanın En Büyük Kart Şeması Oldu", *Fintech İstanbul*, 8 Kasım 2019, Erişim Adresi: https://fintechistanbul.org/2019/11/08/unionpay-dunyanin-en-buyuk-kart-semasi-oldu/, (Erişim Tarihi: 8 Haziran 2021).

30 Joel Slawotsky, "US Financial Hegemony: The Digital Yuan and Risks of Dollar De-Weaponization", *Fordham International Law Journal*, Cilt: 44, Sayı: 1, 2020, s. 52.

31 "PwC Global CBDC Index 2021", *PwC*, Nisan 2021, Erişim Adresi: https://www.pwc.com/gx/en/industries/financial-services/assets/pwc-cbdc-global-index-1st-edition-april-2021.pdf, (Erişim Tarihi: 8 Haziran 2021).

32 Slawotsky, "US Financial Hegemony: The Digital Yuan and Risks of Dollar De-Weaponization" ss. 52-53.

gönüllü kurumsal katılımı, bu statünün kucaklayıcılığı ve kapsayıcılığını sağlamaktadır. Ayrıca kurumsal mekanizmaların varlığı, hegemonya ilişkilerine görece olarak bir süreklilik kazandırmaktadır.

Söz konusu kurumsal mekanizmaların başında KYG gelir. Bu akronim dâhilinde "kuşak" terimi, karasal boru hatları ile kara yolları ve demir yolu ağlarını karşılar. "Yol" terimi ise deniz yolları, limanlar ve diğer deniz tesislerini belirtmek için kullanılır. 2013 yılında Çin'in girişimiyle faaliyete geçmiş olan KYG; Asya, Avrupa, Afrika, Orta Doğu ve Amerika'da yer alan 152' den fazla ülkede altyapıya, doğal kaynaklara ve yatırıma yönelik ağların kurulmasını öngörür. KYG şu ana kadar 70'ten fazla ülkeye ulaşmıştır. Bu ülkeler, dünya nüfusunun %65'inden, küresel gayrisafi yurt içi hasılanın (GSYH) üçte birinden ve uluslararası ticaretin dörtte birinden fazlasını temsil etmektedir.[33] Bu denli bir kapsayıcılık, KYG'yi tarihin en büyük ve kapsamlı kalkınma ve ticaret iş birliği girişimi statüsüne taşımıştır.

KYG'nin çalışmaları beş öncelikli alana yoğunlaşır: hükûmetler arası siyasal iş birliği ve mutabakat inşası, altyapısal ve teknolojik bağlanırlık, ticari bağlanırlık, finansal bütünleşme ve kültürel iş birliğine yönelik halklar arası alışveriş. Burada yer alan finansal bütünleşme alanı, Çin'in yükselen finansal hegemonyası bağlamında son derece önemlidir. Bu alanda finansal bilgi paylaşımı ve eş güdümün sağlanması amacına ek olarak doların hâkimiyetine karşı ulusal para birimlerinin kullanımı ve yuanın uluslararasılaştırılması öne çıkar. Bireysel olarak Çin devlet bankaları ve ayrıca bunların kolektif katılımıyla oluşturulan İpek Yolu Fonu, KYG dâhilinde finansal bütünleşmenin ve altyapı yatırımlarının ana motorunu teşkil eder. Bu girişimlere yönelik BRICS Yeni Kalkınma Bankası, Asya Altyapı Yatırım Bankası (AAYB) ve Asya Kalkınma Bankası gibi uluslararası örgütlerin kaynakları da seferber edilmiştir. Bu şekilde KYG, mevcut yönetişim kurumları tarafından önceden yaratılmış ağ ve kaynakları eşgüdümlemeyi de amaçlar.[34]

Barış ve iş birliği, şeffaflık ve kapsayıcılık, karşılıklı öğrenme ve kazanç gibi değerler KYG'nin İpek Yolu Ruhu olarak adlandırılan normatif arka planını tayin eder. Yine normatif arka plan ile ilgili olarak Batı'nın yapısal uyum, liberal demokrasi ve koşullu kredi yaklaşımlarından farklı şekilde KYG'ye katılım ulusal egemenliği doğrudan tehdit eden katı bir siyasal koşulsallığa tabi değildir. Bu zengin çerçeve, daha sonraları "yüksek kalitede kalkınma" ve "toplumsal-çevresel sürdürülebilirlik" vizyonları ile geliştirilmiştir. Yüksek kalitede kalkınmada esas olan; düşük karbon yatırımlar, sürdürülebilir kalkınma projeleri, yerel topluluk kalkınması programları ve kapsayıcı toplumsal kalkınma pratik-

33 Efe Can Gürcan, "Uluslararası İşbirliğinde Yeni Bir Döneme Doğru Paylaşarak Gelişme Konsepti", *Aydınlık*, 30 Eylül 2020, Erişim Adresi: http://www.medyatakip.com/medya_sistem/yb_kupurgoster.php?gnosif=AiQoEK-xZLimCVp7MJgTdw..&mnosif=4_8VEwskDKM.&st=2, (Erişim Tarihi: 8 Haziran 2021).

34 http://www.medyatakip.com/medya_sistem/yb_kupurgoster.php?gnosif=AiQoEK-xZLimCVp7MJgTdw..&mnosif=4_8VEwskDKM.&st=2

leri gibi uygulamaları cesaretlendirmektir. Benzer şekilde İpek Yolu ruhunun, hegemonya tanımının kalbinde yer alan katılımcılık ve rıza ilkeleri ile uyumu gözlerden kaçmamaktadır. Katılımcı ülkeler, kendi projeleri ile KYG'yi şekillendirme ve geliştirmeye teşvik edilmektedir. Türkiye'nin "Orta Koridor" önerisine ek olarak Moğolistan'ın "Kalkınma Yolu Girişimi", Kazakistan'ın "Muhteşem Yol" siyaseti, Vietnam'ın "İki Koridor-Bir Daire Planı", Kamboçya'nın "4 Köşe Stratejisi", Tayland'ın "Doğu Ekonomik Koridor Planı", Laos'un "Kıyıya Kapalı Ülkeden İkili Öncelik Kalkınmaya Dönüş Siyaseti", Rusya'nın "Avrasya Ekonomik Birliği" üzerinden KYG'ye dâhil olma planı, ASEAN'ın "Bağlanırlık Ana Planı" bu bağlamda önemlidir.[35]

KYG'nin en öncelikli amacı, karadan Pekin ve Londra'yı, denizden bütün güney ülkelerini birbirine bağlayarak küresel bir ticaret ağı kurmaktır. Bu girişimin esas olarak İpek Yolu Ekonomik Kuşağı olarak adlandırılan altı ana kara güzergâhı üzerine kurulması planlanmıştır: KYG'nin "amiral projesi" olarak adlandırılan Çin-Pakistan Ekonomik Koridoru, Türkiye'yi doğrudan ilgilendiren Çin-Orta Asya-Batı Asya Ekonomik Koridoru, Çin-Hindiçini Yarımadası Ekonomik Koridoru, Yeni Avrasya Kara Köprüsü Ekonomik Koridoru, Bangladeş-Çin-Hindistan-Myanmar Ekonomik Koridoru ve Çin-Moğolistan-Rusya Ekonomik Koridoru. KYG'nin 21. Yüzyıl Deniz İpek Yolu olarak adlandırılan ana deniz güzergâhları ise esas olarak Güney Çin Denizi, Pasifik Okyanusu ve Hint Okyanusu'nun yanı sıra Malaka Boğazı, Akdeniz, Karadeniz ve Kızıl Deniz/Süveyş Kanalı'ndan geçmektedir. Ancak KYG, daha sonraları bu esas güzergâhların da ötesine taşan bir çerçeve benimsemiştir. Örneğin Kutup İpek Yolu Projesi, uluslararası bilimsel iş birliğini ve doğal kaynak çıkarımındaki iş birliğini ilerletmenin yanı sıra Kuzey Kutbu'ndan alternatif bir ticaret yolunun yaratılmasını öngörür. Dijital İpek Yolu Projesi, bilimsel ve teknolojik iş birliğini ilerletmeye ek olarak 5G, blockzincir gibi teknolojilerin yaygınlaştırılmasını, dünyadaki siber altyapıların güçlendirilmesini ve elektronik ticaretin ilerletilmesini öngörür. Yeşil Kuşak ise kara ve deniz güzergâhlarında gerçekleştirilen KYG projelerinin yeşil finans, sürdürülebilir enerji, yeşil tarım, ekoşehirleşme ve sosyal sürdürülebilirlik gibi başlıklarla desteklenmesini ifade eder.

En nihayetinde bütün bu güzergâh ve alanlardaki yatırımlar, yuanın uluslararasılaştırılması ile birlikte Çin menşeli dışa doğru doğrudan yatırımları ve kredi kanallarını geliştirerek Çin'in yükselen finansal hegemonyasına doğrudan bir katkı sunmaktadır. Tabii, KYG'nin finansal bütünleşme ve Yeşil Kuşak alanlarının Çin'in yükselen finansal hegemonyası ile kesişimini yansıtan yeşil finans pratiklerinden de bu vesileyle ilerleyen satırlarda bahsedilmesi gerekir. Yeşil finans, sosyal ve çevresel sürdürülebilirlik vizyonlarını sahiplenmesinden ötürü başlı başına rıza sağlayıcı bir hegemonya unsurudur.

KYG'nin sürdürülebilirlik anlayışının gelişiminde, 2015 yılında yayımlanan "Bir Kuşak Bir Yol Vizyonu" belgesinin ilan edilmesi bir milat teşkil etmektedir. Bu belgede

35 http://www.medyatakip.com/medya_sistem/yb_kupurgoster.php?gnosif=AiQoEK-xZLimCVp7MJgTdw..&mnosif=4_8VEwskDKM.&st=2

KYG'nin çevre koruması, biyoçeşitliliğin korunması ve küresel ısınma sorunlarının ele alınması hususlarında sorumluluk yükleneceği taahhüt edilmiştir. 2016 yılında Xi Jinping'in "yeşil, sağlıklı, akıllı ve barışçıl" bir İpek Yolu inşası çağrısı üzerine KYG sistemli bir çevresel yaklaşım geliştirmeye başlamıştır. Bu çağrının üzerine Çin, sürdürülebilirlik ilkeleri ışığında hazırlanan "Yeşil KYG'nin Özendirilmesi Üzerine Kılavuz" belgesini yayımlamış ve Yeşil Eylem Planı ile deniz korumasını içeren KYG Altında Deniz İş Birliği Vizyonu'nu yürürlüğe sokmuştur.[36] 2019 yılında gerçekleşen ikinci KYG Forumu'nda KYG için yeşil yatırım ilkeleri ilan edilmiştir.[37] Bununla birlikte KYG, katılımcı ülkelere dışarıdan dayatılan ve onların ulusal egemenliklerini hiçe sayan ölçütler dayatmaktan bilinçli olarak kaçınmaktadır. Çevresel ve toplumsal sürdürülebilirlik ölçütlerini benimsemek, katılımcı devletlerin inisiyatifine bırakılmıştır.[38] İkinci KYG Forumu ile birlikte katılımcı ülkeler, Uluslararası Yeşil Gelişme Koalisyonu, Sürdürülebilir Kentler Bağlaşıklığı, İklim Değişimi İş Birliği Girişimi, Çevresel Teknoloji Değişim ve Transfer Merkezi, Çevresel Big Data Platformu, Yeşil Yatırım Fonu gibi girişimlere dâhil olmaya davet edilmiştir.[39] Bu gelişmelere, KYG'nin yatırımlarının çoğunluğunun karbon ağırlıklı sektörlere aktarıldığına ve altyapı inşasının yerel çevreyi zedelediğine ilişkin eleştiriler üzerine sivil toplum baskıları dikkate alınarak hız kazandırılmıştır.[40] Bütün bunlara bağlı olarak KYG, yeşil finans iş birliğini hızlandırma kararı almıştır. Yeşil finans; sürdürülebilir projeleri finanse eden hisse senetlerine, sürdürülebilir yatırımları destekleyen kredilere ve çevresel felaketlere karşı geliştirilen sigorta planlarına yönelik finansal pratikleri kapsar. Yeşil finans uygulamaları, Çin'de bugüne kadar düşük karbon taşımacılığı, hızlı trenler, temiz enerji projeleri, kirlenmeye karşı projeler ve temiz kömür yatırımları gibi girişimleri desteklemiştir. Çin ise bir "ekolojik uygarlık stratejisi" yürürlüğe koyarak 2019 yılında yeşil hisse ve kredi alanında ABD'yi arkasında bırakarak dünyada birinci sıraya yükselmiştir.[41]

36 Eugene A. Simonov, "Greening the New Silk Road: Mission Possible?" Rivers without Boundaries Discussion Paper No. 3, 2017.

37 Fanny M. Cheung ve Ying-yi Hong, *Green Finance, Sustainable Development and the Belt and Road Initiative*, (Londra: Routledge, 2021), s. 1.

38 G. John Ikenberry ve Darren Lim, "China's Emerging Institutional Statecraft: The Asian Infrastructure Investment Bank and the Prospects for Counter-hegemony", *Brookings*, 2017, Erişim Adresi: https://www.brookings.edu/research/chinas-emerging-institutional-statecraft/, (Erişim Tarihi: 8 Haziran 2021).

39 Lachlan Carey ve Sarah Ladislaw, "Chinese Multilateralism and the Promise of a green Belt and Road", *CSIS*, 2019, Erişim Adresi: https://www.csis.org/analysis/chinese-multilateralism-and-promise-green-belt-and-road, (Erişim Tarihi: 8 Haziran 2021); Ikenberry ve Lim, "China's Emerging Institutional Statecraft: The Asian Infrastructure Investment Bank and the Prospects for Counter-Hegemony".

40 Tyler Harlan, "Green Development or Greenwashing? A Political Ecology Perspective on China's Green Belt and Road", *Eurasian Geography and Economics*, Cilt: 62, Sayı: 2, 2021, ss. 204-205..

41 "Green Finance", *Green Belt and Road Initiative Center*, 2019, Erişim Adresi: https://green-bri.org/green-finance/, (8 Haziran 2021); "Green Finance in China: Enabling a Sustainable Recovery", *Chinadaily*, 18 Eylül 2020, Erişim Adresi: https://www.chinadaily.com.cn/a/202009/18/WS5f647ad8a31024ad0ba7a79c.html, (Erişim Tarihi: 8 Haziran 2021); Harlan, "Green Development or Greenwashing? A Political Ecology Perspective on China's Green Belt and Road", s. 209; Katharine Rooney, "These Countries are Leading the Way in Green Finance", *World Economic Forum*, 12 Eylül 2019, Erişim Adresi: https://www.weforum.org/agenda/2019/09/these-countries-are-leading-the-way-in-green-finance/, (Erişim Tarihi: 8 Haziran 2021).

AAYB -Asya'nın Batı hegemonyasından bağımsız ilk kalkınma bankası ve 103 üye ülke ile dünyanın dördüncü en büyük çok taraflı kalkınma bankası olarak- KYG için önemli bir finans aracıdır.[42] Dünyanın ilk altyapıya adanmış çok taraflı kalkınma bankası olarak Çin'in girişimleriyle 2016 yılında faaliyet göstermeye başlamıştır.[43] Bankanın açıklanan amacı, 2020'de 8 trilyon dolar kadar olduğu tahmin edilen Asya'nın altyapı harcamalarında arz ve talep arasındaki boşluğu doldurmaktır.[44] Banka çoğunlukla enerji, su ve taşımacılık sektörlerine odaklanan projelere yoğunlaşmaktadır.[45] Bu projelerin yaklaşık yarısı Asya Kalkınma Bankası, Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası, İslam Kalkınma Bankası ve Dünya Bankası gibi diğer finansal kuruluşlarla birlikte finanse edilmektedir. 2016-2017 Dönemi'nde, AAYB toplamda 23 projenin finansmanını onaylamıştır. 2021 yılına kadar ise toplamda 26,45 milyar dolar değerindeki 134 proje onaylanmıştır. Bu projelerin %54'ü enerji ve finans alanlarına ayrılmışken geri kalanı toplumsal ve çevresel sürdürülebilirliğe yöneliktir.[46] Projelerin %45'ini AAYB tek başına yürütmekte, kalanını ise diğer kuruluşlarla ortak sürdürmektedir. Dünya Bankasının aksine AAYB, destek talep eden ülkelere katı siyasi koşullar ileri sürmemekte ve bu ülkelerin bağımsızlıklarına saygı duymaktadır.[47]

Çin'in yol gösterici girişimi, AAYB'nin çevresel ve toplumsal sürdürülebilirlik konusunda güçlü bir duruş sergilemesine imkân vermiştir. AAYB, 2016 yılında finanse edilen projelerin yeşil ekonomi, cinsiyet eşitliği ve çalışma hakları dâhil toplumsal ve çevresel sürdürülebilirlikle el ele gerçekleştirilmesini teşvik eden Çevresel ve Sosyal Çerçeve'yi (ÇSÇ, Environmental and Social Framework) hayata geçirmiştir. Çevresel sürdürülebilirlik bağlamında ÇSÇ; dengeli gelişmeye, fosil yakıtların tüketiminin azaltılmasına, çevresel direnç, enerji tasarrufuna ve biyoçeşitliliğe güçlü bir vurgu yapmaktadır.[48] 2016 yılında

42 Efe Can Gürcan, "The Construction of "Post-Hegemonic Multipolarity" in Eurasia: A Comparative Perspective", *The Japanese Political Economy*, Cilt: 46, Sayı: 2-3, 2020, s. 143; "57 Nations Approved as Founder Members of China-led AIIB", *Fahamu*, 24 Nisan ?, Erişim Adresi: http://www.fahamu.org/ep_articles/57-nations-approved-as-founder-members-of-china-led-aiib/#:~:text=Countries%20accepted%20as%20AIIB%20founding,%2C%20France%2C%20Germany%20and%20Spain, (Erişim Tarihi: 8 Haziran 2021); Fermín Koop, "Explainer: Latin America and the AIIB", *Diálogo Chino*, 8 Ocak 2021, Erişim Adresi: https://dialogochino.net/en/trade-investment/39049-explainer-latin-america-aiib-the-asian-infrastructure-investment-bank/, (8 Haziran 2021).

43 Jeffrey Wilson, "What does China want from the Asian Infrastructure Investment Bank?", *Australian Institute of International Affairs*, 3 Temmuz 2017, Erişim Adresi: https://www.internationalaffairs.org.au/australianoutlook/what-does-china-want-from-the-aiib/, (Erişim Tarihi: 8 Haziran 2021).

44 Kevin G. Cai, "The One Belt One Road and the Asian Infrastructure Investment Bank: Beijing's New Strategy of Geoeconomics and Geopolitics", *Journal of Contemporary China*, Cilt: 27, Sayı: 114, 2018; ss. 839-840. Richard J. Campbell, "China and the United States—A Comparison of Green Energy Programs and Policies", *Congressional Research Service*, 30 Nisan 2014, Erişim Adresi: https://fas.org/sgp/crs/row/R41748.pdf, (Erişim Tarihi: 8 Haziran 2021).

45 Ian Tsung-yen Chen, "China's Status Deficit and the Debut of the Asian Infrastructure Investment Bank", *The Pacific Review*, Cilt: 1, Sayı: 31, 2019, s. 706.

46 AIIB, "Projects", 1 Ocak 2021, Erişim Adresi: https://www.aiib.org/en/projects/summary/index.html, (Erişim Tarihi: 8 Agustos 2021).

47 Gürcan, "The Construction of "Post-Hegemonic Multipolarity" in Eurasia: A Comparative Perspective", s. 145.

48 Giuseppe Gabusi, "Global Standards in the Asian Infrastructure Investment Bank: The Contribution of the European Members", *Global Policy*, Cilt: 10, Sayı: 4, 2019, s. 635.

Güney Kore'de düzenlenen ikinci yıllık toplantısında AAYB, Asya stratejisi için sürdürülebilir enerjiyi hayata geçirmiş ve Çin'de kömür kullanımını azaltmayı amaçlayan bir projeye yönelik ilk kredisini onaylamıştır.[49] AAYB'nin dördüncü toplantısı 2019 yılında, Lüksemburg'da gerçekleştirilmiş, AAYB burada yeşil ekonomiye desteğini yinelemiştir. AAYB'nin sosyal ve çevresel sürdürebilirliği hedefleyen yeni fonları; 75 milyon dolarlık Tata Temiz Teknoloji Sürdürülebilir Altyapı Kredi Kolaylığı (Hindistan), 75 milyon dolarlık Asya Yatırım Fonu (Asya çapında), 100 milyon dolarlık rüzgâr ve güneş enerjisi projelerini finanse eden L&T Yeşil Altyapı Kredi Kolaylığı (Hindistan), 200 milyon dolarlık TSKB Sürdürülebilir Enerji ve Altyapı Kredi Kolaylığı (Türkiye), 150 milyon dolarlık yenilenebilir enerjiyi içeren altyapı projelerini finanse eden Hindistan Altyapı Fonu (Hindistan)... 500 milyon dolarlık AAYB Asya ESG Genişletilmiş Kredi Yönetimi Portföyü (Asya çapında) -altyapı için borç sermaye piyasalarını geliştirmeye ortaklık eden Aberdeen Standart Yatırım ile birlikte- ... Banka üyelerindeki iklimle ilgili faaliyetleri hızlandırmaya ve iklimle ilgili bono piyasalarının kalkınmasını sağlamaya yönelik 500 milyon dolarlık Asya İklim Tahvil Portföyü projelerini içermektedir.[50] AAYB'nin yeşil çerçevesi, enerji ve altyapının yanı sıra yeşil kentleşmeyi, taşımacılığı ve kırsal sürdürülebilirliği de kapsamaktadır. Bu çabalar, kredi sağlanan çeşitli projelerde açıkça görülmektedir: 239 milyon ABD doları kredi sağlanan Hindistan'ın Gujarat Köy Yolları Projesi, 335 milyon ABD doları kredi sağlanan Hindistan'ın Metro Hattı Projesi, 140 milyon ABD doları kredi sağlanan Hindistan'ın Madhya Pradesh Köy Bağlantısı Projesi, 445 milyon ABD doları kredi sağlanan Hindistan Andhra Pradesh Köy Yolları Projesi, 40 milyon ABD doları kredi sağlanan Laos'un Ulusal Yol 13 Geliştirme ve Bakım Projesi, 216,5 milyon ABD doları kredi sağlanan Endonezya'nın Gecekondu Düzenleme Projesi, 270,6 milyon ABD doları kredi sağlanan Filipinler'in Metro Manila Taşkını Yönetimi Projesi, 400 milyon ABD doları kredi sağlanan Hindistan'ın Andhra Pradesh Şehir Suyu Tedariki ve Atık Yönetimi Geliştirme Projesi, 200 milyon ABD doları kredi sağlanan Sri Lanka'nın Colombo Kenti Yenilenme Projesi ve 100 milyon ABD doları kredi sağlanan Bangladeş'in Kentsel Su Tedariki ve Temizliği Projesi.[51] 2019 yılında, Asya dışında bir ülke olmasına karşın Mısır'a AAYB destekli bir güneş enerjisi ve sanitasyon projesi onaylanmıştır. Son olarak AAYB, COVID-19 pandemisine karşı 10 milyar dolara kadar yükseltilen bir Kriz Kurtarma Fonu yaratmıştır.[52]

49 Altay Atlı ve Zeynepcan Akar, "China's Relationship with the Liberal International Order: The Case of the Asian Infrastructure Investment Bank", *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, Cilt: 8, Özel Sayı, 2020, s. e11.

50 Karin Costa Vazquez ve Gregory T. Chin, "The AIIB and Sustainable Infrastructure: A Hybrid Layered Approach", *Global Policy*, Cilt: 10, Sayı: 4, 2019, s. 598.

51 Vazquez ve Chin, "The AIIB and Sustainable Infrastructure: A Hybrid Layered Approach".

52 Natalie Lichtenstein, "AIIB at Three: A Comparative and Institutional Perspective", *Global Policy*, Cilt: 10, Sayı: 4, 2019; Atlı ve Akar, "China's Relationship with the Liberal International Order: The Case of the Asian Infrastructure Investment Bank".

Çin'in AAYB'ye ilgisi salt KYG'den ve yuanın uluslararasılaştırılmasından ileri gelmemektedir. Aynı zamanda Çin, AAYB üzerinden finansal etkisini artırarak diplomatik ilişkilerini geliştirmeyi ve Hindistan gibi sorun yaşadığı komşuları ile ilişkilerini ilerletmeyi amaçlamaktadır. Bütün bunlara ek olarak hem KYG hem de AAYB'nin Obama Dönemi'nde ortaya atılan ve Çin'i hedef alan Asya Mihveri stratejisine bir yanıt olarak ortaya çıktığı söylenebilir. ABD; bu saldırgan strateji aracılığıyla ve Çin'i hedef alan tatbikatlar üzerinden Japonya, Güney Kore, Hindistan ve Avustralya gibi ülkeler ile askeri ortaklıklarını geliştirmeyi öngörmektedir. Aynı bağlamda ABD'nin öne sürmüş olduğu Pasifik Ötesi Ortaklık Anlaşması, Çin'i dışarıda bırakan bir serbest ticaret ve ekonomik iş birliği modeli önermiştir. AAYB özelinde Çin'i motive eden bir diğer etken de ABD'nin finansal hegemonyası altındaki uluslararası örgütlerde Çin'in sesinin bastırılmasıdır. Zaten Çin, Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonunun hegemonyacılık anlamındaki katı siyasal koşulsallığını ve ulusal egemenliğe zarar veren tutumunu uzun zamandır sesli olarak eleştirmekteydi. 2006, 2008 ve 2010 yıllarında Uluslararası Para Fonunun kurumsal yapısında reformların gerçekleştirilmesi için yoğun çaba göstermekteydi. 2010 yılında Çin'in baskılarıyla gerçekleşen Uluslararası Para Fonu reformu, ABD'nin ısrarcı engellemeleriyle ancak 2016'da işleme sokulmuştur. Reformlar ile birlikte Çin'in oy ağırlığı %3,8'den sadece %6,1'e çıkarılmıştır. Bu reformlara karşın Çin, Uluslararası Para Fonunda kendisinin ekonomik büyüklüğüne karşılık gelmeyen oranda bir temsile sahiptir ve Avrupa ülkelerinin temsili orantısız olarak Çin'in etkisini bastırmaktadır. Uluslararası Para Fonunun bürokrasisinde de Çin, son derece sınırlı bir temsile sahiptir. Benzer şekilde Japonya'nın başını çektiği Asya Kalkınma Bankasında çoğunluğu temsil eden bölge dışı ABD ve Japonya aynı oy oranına sahipken Çin'in oy oranı %6,2'den %5,4'e düşürülmüştür. Bütün bu koşullar birlikte değerlendirildiğinde anlaşılacaktır ki Çin'in etkin bir şekilde finansal etki yaratma arayışı, ABD ve müttefiklerinin aşırı baskılarına ve dışlayıcı tutumuna cevaben ortaya çıkmıştır.

Uluslararası Para Fonu ve Asya Kalkınma Bankasındaki hegemonyacı uygulamaların aksine AAYB oy temsili konusunda ekonomik büyüklük ilkesini benimseyerek daha demokratik ve kapsayıcı bir yapı geliştirmiştir. AAYB kapsamında Çin'in resmî bir veto hakkı yoktur ve oy temsili %26,65 ile sınırlı kalmıştır. Oy temsilinin %75'i Batılı değil ancak Asyalı ülkelere ayrılmıştır.[53] Hegemonyacılıktan uzak bir şekilde AAYB'nin Batılı ülkeleri ve Asya'da Çin'in rakibi olarak addedilen ülkeleri içermesi, çoğulculuk ve kapsayıcılığının en belirgin özellikleri arasındadır. Tabii, İngiltere gibi geleneksel ABD müttefiki olan ülkelerin AAYB'ye dâhil olmasının ABD'nin küresel hegemonyasına büyük bir darbe

53 Ciorciari, "China's Structural Power Deficit and Influence Gap in the Monetary Policy Arena"; Jue Wang, "The Rise of a Constrained Power in International Financial Governance: An analysis of China–IMF collaboration", içinde *Handbook on the International Political Economy of China*, Ka Zeng (ed.), (Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2019); Ming Wan, *The Asian Infrastructure Investment Bank: The Construction of Power and the Struggle for the East Asian International Order*, (Londra: Palgrave Macmillan, 2016); Atlı ve Akar, "China's Relationship with the Liberal International Order: The Case of the Asian Infrastructure Investment Bank".

indirdiği söylenebilir.[54] Bununla birlikte Çin'in KYG projesinin en büyük muhaliflerinden Hindistan'ın AAYB kredilerinden en fazla istifade eden ülke konumuna yükselmesinin altı çizilmelidir. Toplam AAYB kredilerinin yaklaşık %27 ila 28'i Hindistan'a yönelik gerçekleşmiştir. AAYB'nin üçüncü zirvesinin 2018 yılında Hindistan'da gerçekleştiği ve bu ülkenin Çin'den sonra AAYB'de en fazla oy oranına sahip olduğu (%7,5) da bu bağlamda not edilmelidir.[55]

AAYB-Türkiye ilişkileri ile ilgili bir parantez açmakta yarar vardır. AAYB İdare Kurulunda %2,54 oranında bir oy ağırlığına sahip olan Türkiye, Hindistan ve Endonezya'dan sonra AAYB kredilerinden en fazla istifade eden ülke konumuna gelmiştir. 2019 yılına kadarki toplam AAYB kredilerinin %11'i Türkiye'ye yönelik gerçekleşmiştir.[56] Bu krediler, ağırlıklı olarak enerji sektörüne yoğunlaşmaktadır. Örneğin Tuz Gölü Yer Altı Doğal Gaz Depolama Projesi için AAYB tarafından 600 milyon dolarlık bir fon onaylamıştır. Türkiye'nin enerji güvenliğinin kırılganlığı düşünüldüğünde ulusal doğal gaz depolama kapasitesini %17 oranında artıran bu projenin önemi daha iyi anlaşılabilir. Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı projesi için onaylanan 600 milyon dolarlık fon benzer bir stratejik önem taşır. 2018 yılında AAYB tarafından onaylanan başka bir fon da sürdürülebilirlik ile ilgilidir. Türkiye Sınai Kalkınma Bankasına sürdürülebilir enerji ve altyapı yatırımına yönelik 200 milyon dolarlık bir fon sağlanmıştır.[57]

TARTIŞMA VE DEĞERLENDİRME

Bu makalede Çin'in finansal hegemonyasının ekonomik ve kurumsal dinamikleri incelenmiştir. İncelemeye başlamadan önce hegemonya ve hegemonyacılık arasındaki farka ek olarak Susan Strange'in realizme ek olarak Gramsci ve Cox'un düşünceleri etkisinde geliştirdiği yapısal güç yaklaşımı bağlamında finansal hegemonya olgusunun kavramsal çerçevesi masaya yatırılmıştır. Bir ülkenin öncelikli olarak uluslararası güvenlik, üretim, finans ve bilgi/düşünce alanlarında tesis ettiği yapısal güç, küresel siyasal ekonominin düzenini belirleyici niteliktedir. Böylelikle uluslararası aktörlerin tutum ve davranışları bu ülkenin

54 Wan, *The Asian Infrastructure Investment Bank: The Construction of Power and the Struggle for the East Asian International Order,* s. 48; Atlı ve Akar, "China's Relationship with the Liberal International Order: The Case of the Asian Infrastructure Investment Bank".

55 Seçkin Köstem, "Turkey and the Asian Infrastructure Investment Bank: Economic Pragmatism meets Geopolitics", *Global Policy*, Cilt: 10, Sayı: 4, 2019, s. 647; Giovanni B. Andornino, "Economic–Security Nexus in the AIIB: China's Quest for Security through Eurasian Connectivity", *Global Policy*, Cilt: 10, Sayı: 4, 2019, s. 607; Fuzuo Wu, "India's Pragmatic Foreign Policy Toward China's BRI and AIIB: Struggling for Relative and Absolute Gains", *Journal of Contemporary China*, Cilt: 29, Sayı: 123, 2020, ss. 355-356.

56 Köstem, "Turkey and the Asian Infrastructure Investment Bank: Economic Pragmatism meets Geopolitics," s. 647.

57 Anggara Raharyo ve Shelia Saady, "The Asian Infrastructure Investment Bank (AIIB) Loan Projects: Analyzing the People's Republic of China's Multilayered Multilateralism Strategy to Turkey (2016-2018)", *AEGIS Journal of International Relations*, Cilt: 4, Sayı: 1, 2020, s. 79; Köstem, "Turkey and the Asian Infrastructure Investment Bank: Economic Pragmatism meets Geopolitics".

gücüne tabi olarak şekillenir. Yapısal güce sahip bir ülke, bu şekilde uluslararası siyaset ve ekonominin gündemini yönetir. Aynı zamanda uluslararası düzenin kurumsal ve normatif çerçevesini belirleyerek ahlaki bir liderlik sağlar. Kalıcı bir meşruiyet zemini üzerinden güce tabi aktörlerin sisteme kendi rızaları ve katılımlarıyla dâhil olmasını cesaretlendirir. En keskin ifadesini parasal güç ile uluslararası yatırım ve kredinin kontrolünde bulan finansal hegemonya ise böyle bir gücün sağlanmasında önemli bir uğraktır. Finansal hegemonya aracılığıyla diğer ülkelerin siyasal gündem, tutum ve davranışlarını belirleme imkânı sağlanır. Tabii, normatif ve kurumsal kanallar üzerinden finansal hegemonyanın kalıcılığı ve kapsayıcılığı arttırılabilir.

2000'li yıllarda dünya siyasetinin çok kutuplulaşması bağlamında Amerikan kapitalizminin 2008 Krizi, ABD'nin dünya ekonomisine katkısının önemli ölçüde azalması ve kritik yenilgilerden sonra ABD'nin askerî üstünlük algısının darbe yemesi ile ABD'nin finansal hegemonyasının görece olarak gerilediği gözlemlenmektedir. Dünyanın en büyük ekonomisi olma yolunda hızla ilerleyen Çin ise bu fırsattan istifade ederek ABD'nin finansal hegemonyasının çatlakları arasından uç verme çabalarını hızlandırmıştır. Bu anlamda Çin'in 1 trilyon doların üstünde ABD hazine tahvilini kontrol etmesi, dünyanın en büyük ikinci ulusal varlık fonunu geliştirmesi, uluslararası yatırım pozisyonu ve dışa doğru yatırımlarında tarihi artışlar sağlaması, gelişmekte olan ülkelere en fazla kredi sağlayan ülke konumuna yükselmesi, küresel bir finans merkezi hâline gelmesi, yeşil finans alanında dünya liderliğini ABD'nin elinden kapması ve devlet bankalarının dünyanın en büyük şirketleri arasına girmesi son derece önemlidir. Ayrıca Çin, 2009 yılından itibaren finansal hegemonya inşa etme yolunda Yuan'ın uluslararasılaştırılması çabalarını sistematik bir seviyeye taşımıştır. Yuan bazlı offshore hesaplarının, hisse senetlerinin ve uluslararası ticaret işlemlerinin serbestleştirilmesi ile birlikte dünyada yuan rezervlerinin gözle görülür artışlar yaşaması bu yolda önemli adımlar teşkil eder. Çin'in CIPS sistemi ile Swift'e alternatif geliştirmesi, UnionPay sisteminin Visa ve MasterCard'ı geride bırakması ve merkez bankası destekli dijital paralar alanında uygulama ve teknolojik gelişkinlik bakımından dünya birinciliğine yükselmesi de benzer etkiler yaratmıştır.

Strange'in perspektifinden bakıldığında finansal hegemonyanın normatif ve kurumsal dinamiklerinin önemi anlaşılacaktır. Çünkü başarılı bir şekilde yaratılan çoğulculuk algısı üzerinden gönüllü katılım ve hegemonyanın sürekliliğinin sağlanması, bu tür dinamiklerin işleyişini gerektirmektedir. Çin özelinde ise finansal hegemonyanın yeşermesini sağlayacak iki ana kurumsal dinamik göze çarpmaktadır. Bunlardan ilki, dünyanın en büyük kalkınma ve ticaret girişimi olarak gösterilen KYG'dir. KYG; çoğulcu, katılımcı, sürdürülebilirlik yanlısı ve ulusal egemenliğe saygı gösteren güçlü bir normatif temele ("İpek Yolu Ruhu") dayanmaktadır. Yuanın uluslararasılaştırılmasında, Çin menşeili kredi ve dışa doğru doğrudan yatırımların hızlandırılmasında, Çin devlet bankalarının küresel etkisinin ilerletilmesinde ve ABD'nin finansal hegemonyasına meydan okuyan Yeni Kalkınma Bankası gibi oluşumlar ile eş güdümün geliştirilmesinde kilit bir rol üstlenmiştir.

Ayrıca KYG'nin, yeşil kuşak ve yeşil finans projeleri üzerinden çevresel-sosyal sürdürülebilirlik gündemini kontrol etmeye başladığı gözlemlenmektedir.

KYG'ye ek olarak AAYB de Çin'in yükselen finansal hegemonyasını örneklemektedir. AAYB, dünyanın en büyük çok taraflı kalkınma bankaları arasına girmiştir. Bu haliyle AAYB, Çin'in ABD hegemonyası altındaki Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu ve Asya Kalkınma Bankası gibi finansal örgütlerden memnuniyetsizliğinin bir ürünüdür. Bu memnuniyetsizlik, Çin merkezli AAYB'nin daha çoğulcu, daha kapsayıcı ve ulusal egemenliğe daha fazla önem veren bir normatif yaklaşım geliştirmesini doğurmuştur. Yine normatif düzlemde AAYB'nin yeşil ekonomiyi, cinsiyet eşitliğini ve çalışma haklarını destekleyen projelerin başını çektiği gözlerden kaçmamaktadır.

Bütün bunlar göz önüne alındığında ABD'nin yapısal gücünün görece gerilemesine koşut Çin'in yükselen bir finansal etkiye sahip olduğu inkâr edilemez. Ne var ki bu yükselişin ABD'nin hegemonyasını geçip geçemeyeceği ve geçerse ne zaman geçeceğini kestirmek şu an için mümkün görünmemektedir. Benzer bir çıkarım, Çin'in yükselen hegemonyasının, tıpkı ABD'nin yapısal gücünde yaşandığı gibi hegemonyacı bir tahakküme dönüp dönmeyeceği sorusu ile ilgili yapılabilir. Bugün için Çin'in finansal yükselişi daha kucaklayıcı ve ulusal egemenliğe saygı gösteren bir uluslararası eğilim yaratarak ABD'nin müdahaleciliğinin etkisini zayıflatmakta ve Türkiye gibi ülkelerin jeostratejik hareket alanını ve ulusal egemenlik kapasitesini genişletmektedir. Ancak her koşulda hem KYG hem de AAYB'nin Türkiye'yi doğrudan bir şekilde ilgilendirdiği hesaba katılırsa Türkiye'nin finansal alandaki bu gelişmeleri yakından takip etmesi hatta bunlara içeriden müdahale edebilecek bir konuma yükselmesi gereği daha net bir biçimde ortaya çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

AIIB, "Projects", 1 Ocak 2021, Erişim Adresi: https://www.aiib.org/en/projects/summary/index.html, (Erişim Tarihi: 8 Agustos 2021).

Andornino, Giovanni B., "Economic-Security Nexus in the AIIB: China's Quest for Security through Eurasian Connectivity", *Global Policy*, Cilt: 10, Sayı: 4, 2019, ss. 604-613.

Angang, Hu, Yilong, Yan ve Xiao Tang, *Xi Jinping's New Development Philosophy*, (Berlin: Springer, 2018).

Arslanalp, Serkan ve Simpson-Bell, Chima, "US Dollar Share of Global Foreign Exchange Reserves Drops to 25-year Low", *IMF Blog*, 5 Mayıs 2021, Erişim Adresi: https://blogs.imf.org/2021/05/05/us-dollar-share-of-global-foreign-exchange-reserves-drops-to-25-year-low/, (Erişim Tarihi: 8 Haziran 2021).

Atlı, Altay ve Akar, Zeynepcan, "China's Relationship with the Liberal International Order: The Case of the Asian Infrastructure Investment Bank", *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, Cilt: 8, Özel Sayı, 2020, ss. e1-e21.

Barton, Susanne, "Yuan's popularity for global payments hits five-year high", *Bloomberg*, 18 Şubat 2021, Erişim Adresi: https://www.bloomberg.com/news/articles/2021-02-18/yuan-s-popularity-for-cross-border-payments-hits-five-year-high, (Erişim Tarihi: 8 Haziran 2021).

Borst, Nicholas, "CIPS and the international role of the Renminbi", *Pacific Exchange Blog*, 27 Ocak 2016, Erişim Adresi: https://www.frbsf.org/banking/asia-program/pacific-exchange-blog/cips-and-the-international-role-of-the-renminbi/, (Erişim Tarihi: 8 Haziran 2021).

Cai, Kevin G., "The One Belt One Road and the Asian Infrastructure Investment Bank: Beijing's New Strategy of Geoeconomics and Geopolitics", *Journal of Contemporary China*, Cilt: 27, Sayı: 114, 2018, ss. 831-847.

Campbell, Richard J., "China and the United States—A Comparison of Green Energy Programs and Policies", *Congressional Research Service*, 30 Nisan 2014, Erişim Adresi: https://fas.org/sgp/crs/row/R41748.pdf, (Erişim Tarihi: 8 Haziran 2021).

Carey, Lachlan ve Ladislaw, Sarah, "Chinese Multilateralism and the Promise of a Green Belt and Road", *CSIS*, 2019, Erişim Adresi: https://www.csis.org/analysis/chinese-multilateralism-and-promise-green-belt-and-road, (8 Haziran 2021).

Chen, Ian Tsung-yen, "China's Status Deficit and the Debut of the Asian Infrastructure Investment Bank", *The Pacific Review*, Cilt: 1, Sayı: 31, 2019, ss. 697-727.

Cheung, Fanny M. ve Hong, Ying-yi, *Green Finance, Sustainable Development and the Belt and Road Initiative*, (Londra: Routledge, 2021).

Ciorciari, John D., "China's Structural Power Deficit and Influence Gap in the Monetary Policy Arena", *Asean Survey*, Cilt: 54, Sayı: 5, 2014, ss. 869-893.

Cohen, Benjamin, *Currency Statecraft: Monetary Rivalry and Geopolitical Ambition*, (Chicago: University of Chicago Press, 2018) s. 55.

Cox, Robert, *Production Power and World Order: Social Forces in the Making of History*, (New York: Columbia University Press, 1987).

Dian, Matteo, "Does China Have Structural Power? Rethinking Chinese Power and its Consequences for the International Order", *The Journal of Northeast Asian History*, Cilt: 13, Sayı: 2, 2016, ss. 121-157.

Gabusi, Giuseppe, "Global Standards in the Asian Infrastructure Investment Bank: The Contribution of the European Members", *Global Policy*, Cilt: 10, Sayı: 4, 2019, ss. 631-638.

GFCI, "Global Financial Centers Index", 1 Ocak 2021, Erişim Adresi: https://www.longfinance.net/programmes/financial-centre-futures/global-financial-centres-index/gfci-29-explore-data/gfci-over-time/, (Erişim Tarihi: 8 Agustos 2021).

"Green Finance", *Green Belt and Road Initiative Center*, 2019, Erişim Adresi: https://green-bri.org/green-finance/, (Erişim Tarihi: 8 Haziran 2021).

"Green finance in China: Enabling a sustainable recovery", Chinadaily, 18 Eylül 2020, Erişim Adresi: https://www.chinadaily.com.cn/a/202009/18/WS5f647ad8a31024ad0ba7a79c.html, (Erişim Tarihi: 8 Haziran 2021).

Gürcan, Efe Can, *Multipolarization, South-South Cooperation and the Rise of Post-Hegemonic Governance*, (Londra: Routledge, 2019).

Gürcan, Efe Can, "Building a Fair World Order in a Post-American Age", *BRIQ*, Cilt: 1, Sayı: 1, 2020, ss.6-16.

Gürcan, Efe Can, "Max Weber ve Antonio Gramsci'nin Karşılaştırmalı Okuması: Klasik Sosyolojinin Geleceğinin Sürekliliğini Siyasal Ön Yargılarının Ötesinde Anlamlandırmak", *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 23, Sayı: 1, 2020, ss. 34-60.

Gürcan, Efe Can, "The Construction of "Post-Hegemonic Multipolarity" in Eurasia: A Comparative Perspective", *The Japanese Political Economy*, Cilt: 46, Sayı: 2-3, 2020, ss. 127-151.

Gürcan, Efe Can, "Uluslararası İşbirliğinde Yeni Bir Döneme Doğru Paylaşarak Gelişme Konsepti", *Aydınlık*, 30 Eylül 2020, Erişim Adresi: http://www.medyatakip.com/medya_sistem/yb_kupurgoster.php?gnosif=AiQoEK-xZLimCVp7MJgTdw..&mnosif=4_8VEwskDKM.&st=2, (Erişim Tarihi: 8 Haziran 2021).

Gürcan, Efe Can, "On the Development of China's Environmental Policies Towards an Ecological Civilization", *BRIQ*, Cilt: 2, Sayı: 3, 2021, ss. 7-25.

Harlan, Tyler, "Green Development or Greenwashing? A Political Ecology Perspective on China's Green Belt and Road", *Eurasian Geography and Economics*, Cilt: 62, Sayı: 2, 2021, ss. 202-226.

Heep, Sam, *China in Global Finance: Domestic Financial Repression and International Financial Power*, (New York: Springer, 2014).

Helleiner, Eric, "The Geopolitics of Sovereign Wealth Funds: An Introduction", *Geopolitics*, Cilt: 14, Sayı: 2, 2009, ss. 300-304.

Horn, Sebastian, Reinhart, Carmen M. ve Trebesch, Christoph, "China's Overseas Lending", *National Bureau of Economic Research*, Working Paper 26050, Temmuz 2019, Erişim Adresi: https://www.nber.org/system/files/working_papers/w26050/w26050.pdf, (Erişim Tarihi: 8 Haziran 2021).

IMF, "Online Database", 1 Ocak 2021, Erişim Adresi: https://data.imf.org/regular.aspx?key=62805745, (Erişim Tarihi: 8 Agustos 2021).

Ikenberry, G. John ve Lim, Darren, "China's Emerging Institutional Statecraft: The Asian Infrastructure Investment Bank and the prospects for counter-hegemony", *Brookings*, 2017, Erişim Adresi: https://www.brookings.edu/research/chinas-emerging-institutional-statecraft/, (Erişim Tarihi: 8 Haziran 2021).

Jefferson, Gary, "State-Owned Enterprise: Reform, Performance, and Prospects", içinde *The SAGE Handbook of Contemporary China,* Weiping Wu & Mark Frazier (ed.), (New York: SAGE Publications, 2018), ss. 121-142.

Kida, Kazuhiro, Kubota, Masayuki ve Cho, Yusho, "Rise of the Yuan: China-based Payment Settlements Jump 80%," *Nikkei Asia*, 20 Mayıs 2019, Erişim Adresi: https://asia.nikkei.com/Business/Markets/Rise-of-the-yuan-China-based-payment-settlements-jump-80, (Erişim Tarihi: 8 Haziran 2021).

Koop, Fermín, "Explainer: Latin America and the AIIB", *Diálogo Chino*, 8 Ocak 2021, Erişim Adresi: https://dialogochino.net/en/trade-investment/39049-explainer-latin-america-aiib-the-asian-infrastructure-investment-bank/, (Erişim Tarihi: 8 Haziran 2021).

Köstem, Seçkin, "Turkey and the Asian Infrastructure Investment Bank: Economic Pragmatism meets Geopolitics", *Global Policy*, Cilt: 10, Sayı: 4, 2019, ss. 645-652.

Kroeber, Arthur, "China as a Global Financial Power", içinde *The SAGE Handbook of Contemporary China*, Weiping Wu & Mark Frazier (ed.), (New York: SAGE Publications, 2018), ss. 447-458.

Lukes, Steven, *Power: A Radical View*, (Londra: Macmillan, 1984).

Lichtenstein, Natalie, "AIIB at Three: A Comparative and Institutional Perspective", *Global Policy*, Cilt: 10, Sayı: 4, 2019, ss. 582-586.

Murphy, Andrea, Haverstock, Eliza, Gara, Antoine, Helman, Chris ve Vardi, Nathan, "Global 2000: How the World's Biggest Public Companies Endured the Pandemic", *Forbes*, 13 Mayıs 2021, Erişim Adresi: https://www.forbes.com/lists/global2000/#84fb3aa5ac04, (Erişim Tarihi: 8 Haziran 2021).

"PwC Global CBDC Index 2021", *PwC*, Nisan 2021, Erişim Adresi: https://www.pwc.com/gx/en/industries/financial-services/assets/pwc-cbdc-global-index-1st-edition-april-2021.pdf, (Erişim Tarihi: 8 Haziran 2021).

Raharyo, Anggara ve Saady, Shelia, "The Asian Infrastructure Investment Bank (AIIB) Loan Projects: Analyzing the People's Republic of China's Multilayered Multilateralism Strategy to Turkey (2016-2018)", *AEGIS Journal of International Relations*, Cilt: 4, Sayı: 1, 2020, ss. 68-87.

Rooney, Katharine, "These countries are leading the way in green finance", *World Economic Forum*, 12 Eylül 2019, Erişim Adresi: https://www.weforum.org/agenda/2019/09/these-countries-are-leading-the-way-in-green-finance/, (Erişim Tarihi: 8 Haziran 2021).

Russell, Chris, "Who'll win? Visa and MasterCard versus UnionPay", *CKGSB*, 31 Mart 2015, Erişim Adresi: https://english.ckgsb.edu.cn/knowledges/wholl-win-visa-and-mastercard-versus-unionpay/, (Erişim Tarihi: 8 Haziran 2021).

Seth, Shobhit, "Why China Buys U.S. debt with Treasury Bonds", *Investopedia*, 16 Mart 2021, Erişim Adresi: https://www.investopedia.com/articles/investing/040115/reasons-why-china-buys-us-treasury-bonds.asp, (Erişim Tarihi: 8 Haziran 2021).

Simonov, Eugene A., "Greening The New Silk Road: Mission Possible?" Rivers without Boundaries Discussion Paper No: 3, 2017. doi: 10.13140/RG.2.2.23726.20806.

Slawotsky, Joel, "US Financial Hegemony: The Digital Yuan and Risks of Dollar De-Weaponization", *Fordham International Law Journal*, Cilt: 44, Sayı: 1, 2020, ss. 39-100.

"Statistics: China's Cross-border Interbank Payment", *China Internet Watch*, Erişim Adresi: https://www.chinainternetwatch.com/statistics/cips/, (Erişim Tarihi: 8 Haziran 2021).

Strange, Susan, *States and Markets*, (Londra: Bloomsbury Academic, 2015).

Sun, Xiaolei, Li, Jianping, Wang Yongfeng ve Clark, Woodrow W.C, "China's Sovereign Wealth Fund Investments in overseas energy: The energy security perspective", *Energy Policy*, Cilt: 65, 2014, ss. 654-661.

"Top 100 largest sovereign wealth fund rankings by total assets", *SWFI*, Erişim Adresi: https://www.swfinstitute.org/fund-rankings/sovereign-wealth-fund, (Erişim Tarihi: 8 Haziran 2021).

"UnionPay dünyanın en büyük kart şeması oldu", *Fintech İstanbul*, 8 Kasım 2019, Erişim Adresi: https://fintechistanbul.org/2019/11/08/unionpay-dunyanin-en-buyuk-kart-semasi-oldu/, (Erişim Tarihi: 8 Haziran 2021).

Vasudevan, Ramaa, "Dollar Standard and Imperialism", içinde *The Palgrave Encyclopedia of Imperialism and Anti-Imperialism*, I. Ness & Z. Cope (ed.), (Birleşik Krallık: Palgrave Macmillan, 2016), ss. 991-1001.

Vazquez, Karin Costa ve Chin, Gregory T., "The AIIB and Sustainable Infrastructure: A Hybrid Layered Approach", *Global Policy*, Cilt: 10, Sayı: 4, 2019, ss. 593-603.

Venesson, Pascal, "Case Study and Process Tracing: Theories and Practices", içinde *Approaches and Methodologies in the Social Sciences: A Pluralist Perspective*, D. Della Porta & M. Keating (ed.), (Cambridge: Cambridge University Press, 2008), ss. 223-239.

Wan, Ming, *The Asian Infrastructure Investment Bank: The Construction of Power and the Struggle for the East Asian International Order*, (Londra: Palgrave Macmillan, 2016).

Wang, Jue, "The Rise of a Constrained Power in International Financial Governance: An Analysis of China-IMF Collaboration", içinde *Handbook on the International Political Economy of China*, Ka Zeng (ed.), (Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2019), ss. 312–328.

Wilson, Jeffrey, "What does China want from the Asian Infrastructure Investment Bank?", *Australian Institute of International Affairs*, 3 Temmuz 2017, Erişim Adresi: https://www.internationalaffairs.org.au/australianoutlook/what-does-china-want-from-the-aiib/, (Erişim Tarihi: 8 Haziran 2021).

Wu, Fuzuo, "India's Pragmatic Foreign Policy Toward China's BRI and AIIB: Struggling for Relative and Absolute Gains", *Journal of Contemporary China*, Cilt: 29, Sayı: 123, 2020, ss. 354-368.

Yuan, Tao, *The Dual-Center Global Financial System: The Perspective of China's Rise*, (Berlin: Springer, 2018).

"57 nations approved as founder members of China-led AIIB", *Fahamu*, 24 Nisan, Erişim Adresi: http://www.fahamu.org/ep_articles/57-nations-approved-as-founder-members-of-china-led-aiib/#:~:text=Countries%20accepted%20as%20AIIB%20founding,%2C%20France%2C%20Germany%20and%20Spain, (Erişim Tarihi: 8 Haziran 2021).

ÇİN-NATO İLİŞKİLERİ: KIZIL EJDER'İN GÜCÜ

Porf. Dr. Sezai Özçelik*
Erdal Ayık**

ÖZET

Son yıllarda teknolojik temelli gelişmelerle birlikte coğrafi sınırların aşılabilir yerlere dönüşmesi nedeniyle paradoksal olarak jeopolitiği tekrar önemli hâle getirmiştir. Uluslararası terörizm, küresel sermaye krizleri (özellikle 2008 Krizi), Çin'in "ekonomik hegemonya" olarak ortaya çıkması, yapay zekâ ve siber güvenlik, küresel iklim değişikliği, küresel salgınlar gibi yeni 21'nci yüzyıl güvenlik meydan okumaları ile birlikte yeni bir güvenlik anlayışının gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bir tarafta ABD önderliğindeki Batı Bloku ve uluslararası askerî örgüt olarak NATO bulunmaktadır. Diğer tarafta yeni güvenlik anlayışının mimarı Çin ve onun yükselen hegemonik gücü bulunmaktadır. "Yeniden soğuk savaş mı?" sorusu Çin özelinde de sorulmaya başlanmıştır. NATO 2030 konsepti geliştirilirken ABD'nin güvenlik endişelerini paylaşma ve ABD taleplerini karşılama konusunda isteksizlik görülmüştür. AB ülkelerinin ekonomik olarak Çin'e oldukça fazla bağımlı olmaları ana neden olarak gözükmektedir. Çin, mevcut etki alanlarını hem koruma hem genişletmek için ekonomik araçlarını örneğin Kuşak Yol Projesi, iletişim (5G, Huawei etkisi), akıllı şehir projeleri ve kültürel açılımları (öğrenci değişim, Konfüçyüs Enstitüleri) artırarak kullanmaktadır. Çin ve NATO, 2019'da NATO'nun gündemine girmeden önceden de ilişki hâlinde olmuşlardır. Bu ilişkinin geçmiş tarihî boyutları ele alınarak günümüzdeki tartışmaların olası neden ve sonuçlarını incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Güvenlik, Jeopolitik, Küreselleşme, NATO, Çin.

China-Nato Relationship: The Power Of The Red Dragon

ABSTRACT

In recent years, geopolitics paradoxically has become important again because the geographical borders have transformed into surmountable places with today's technological-based developments. The necessity of a new security understanding has emerged due to the international terrorism, global capital crises (especially the 2008 Crisis), the emergence of China as "economic hegemony" and new 21st century security challenges such as artificial intelligence and cyber security, global climate change, global epidemics, On one side, the US-led Western bloc and NATO as an international military organization are situated. On the other side, there is China as the new security understanding architecture and its rising hegemonic power. The question of "the Cold War again?" is started to be voiced. While the NATO 2030 concept has been developed, there has been reluctance to share the security concerns of the USA and to meet the demands of the USA appears. The main reason seems to be that EU countries are highly dependent on

* Çankırı Karatekin Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Uluyazı Kampüsü, Çankırı, ORCID: /0000-0003-0845-8465. sezaiozcelik@gmail.com, sozcelik@karatekin.edu.tr, https://www.cstd.org.tr/cv/,

** Çankırı Karatekin Üniversitesi, İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü, Yüksek Lisans Öğrencisi, ORCID: /0000-0001-9954-4136, ayikerdal@gmail.com.

China economically. China uses its economic tools such as the Belt and Road Project, communication (5G, the Huawei effect), smart city projects and cultural expansions (student exchange, Confucius Institutes) to both protect and expand its existing spheres of influence. China and NATO were in close contact before China enter into NATO's agenda in 2019. The past historical dimensions of this relationship will be discussed and the possible causes and consequences of current debates will be examined.

Keywords: Security, Geopolitics, Globalization, NATO, China.

GİRİŞ

Amerikan hegemonyasına rakip olarak ortaya çıkan Çin Halk Cumhuriyeti (ÇHC), 2019 yılından itibaren Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) isteğiyle Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) tarafından başa çıkılması gereken stratejik tehdit olarak görülmeye başlandı. Pasifik bölgesinde, ABD ve müttefiklerine güvenlik tehdidi olan Çin'in son yıllarda Akdeniz ve Baltık bölgelerinde askeri tatbikatlar yapması ve NATO'nun güney kanadının çıkış kapısı olan Cibuti'de askerî üs kurması önemli gelişmelerdi. Kıtalar arası balistik füzeler yanında Pekin yönetimi, siber ve uzay alanlarında yeni güvenlik tehditleri oluşturmaktadır. Yükselen güç Çin'e karşı adım atmak konusunda yavaş davranması NATO'nun yeni dünya düzenindeki yerinin sorgulanmasına yol açmıştır. NATO merkezî Brüksel koridorlarında diplomat ve askerî yetkililer, Çin'in gelişen askerî gücü ve gelecek planlarının konularında hâlâ belirsizlik olduğunu kabul etmektelerdir.

Çin'in komşuları ve bölgesel politikalarda izlediği temel dış politika, diplomatik kanalların açık tutulması ve belli konularda yükümlülük altına girilmesi fakat sahada güç dengesini bozacak adımlar atılmasıdır. "Orta Krallık" geleneğinin kadim yaklaşımlarından biri gözdağı verme ve düşmanlarının kendi aralarında iş birliğini önlemek üzeredir. Çin son yıllarda denizaşırı bölgelerde örneğin Aden Körfezi, Akdeniz ve Kuzey Afrika ülkeleriyle ortak askerî iş birlikleri yaparak NATO'nun etki alanına yakın bölgelerde askerî varlığını ve etkinliğini artırmaktadır. Güneydoğu Asya ülkeleriyle Güney Çin Denizi konusunda diyalog ve iş birliği yaparken onların askeri operasyonel bilgi ve becerilerini öğrenerek istihbarat çalışmaları yapmaktadır.

Çin Halk Cumhuriyeti (ÇHC), dünyanın enlerinde ilk sırada yer almaktadır. 2021 yılı itibarıyla 1 milyar 402 milyon nüfusu dünyanın en kalabalık ülkesi ve 2 milyon 185 bin aktif görevdeki asker sayısıyla en büyük orduya sahiptir. Dünyanın ikinci büyük ekonomisi ve yüz ölçümüne göre dünyanın üçüncü büyük ülkesidir. Hava kuvvetlerinde 3,370 uçak ve 400 bin asker, dünyanın en büyük donanmasında 355 savaş gemisi ve denizaltıya ile 300 bin denizci asker sayısına sahiptir. Eurostat 2017 verilerine göre Çin, dünyadaki gayrisafi millî hasılanın (GSMH) %16,4'üne, ABD %16,3 ve 27 üyeden oluşan Avrupa Birliği %16'sına sahipti. Ekonomik olarak yükselen güç olan Çin başta ABD olmak üzere Avrupa ülkelerinin politikacı ve stratejistlerin dikkatini çekmeye başlamıştı. Çin-NATO

ilişkilerinde dönüm noktası, 2019 NATO'nun 70'nci kuruluş yıl dönümünde Londra Zirvesi Bildirgesi'nin 6'ncı maddesinde belirtilmiştir: "Çin'in artan nüfuzu ve uluslararası politikalarının ortaya çıkardığı fırsat ve sınamaları ittifak olarak birlikte ele almalıyız." NATO ittifakı sekiz konuda Çin'in gelecekte tehdit unsuru olacağını düşünüyor. İlk olarak Çin'in ordusunun modernizasyonu ve silahlanmaya büyük harcamalar yaparak yıllık 160 milyar dolar savunma bütçesiyle 630 milyar dolar harcayan ABD'den sonra dünyadaki ikinci ülke olması önemli tehdit konularından biridir. İkincisi, Çin 2014 Kırım'ın işgali sonrası silah satın alma karşılığında Rusya'nın makine, petrol ve doğal gaz sanayisine yönelik ambargoyu delmesini sağlayan ve yakın iş birliği yaptığı ülke olması NATO ülkelerinde tedirginliğe yol açmasıdır. Üçüncüsü, dünyada telekomünikasyon alanında 4,5G ve 5G altyapı sistemlerine yatırım yapan ülkelerin başta Huawei olmak üzere Çin devleti tarafından kontrol edilen şirketlerin casusluk, siber saldırı ve sabotaj faaliyetlerine bulunabileceği konusunda endişeler bulunmaktadır. Dördüncü alan Çin'in Kuşak Yol Girişimi'yle AB ülkeleri ve genişleme içinde yer alan beş Batı Balkan devleti ve Türkiye'yi de içine alacak şekilde ucuz krediler ve altyapı yatırımlarıyla etkisi altına alma çabasıdır. Beş, altı ve yedinci tehdit unsurları Afrika, Arktik ve Basra Körfezi bölgelerinde Çin etkisidir. Afrika'da ucuz krediler ve kendi firmalarını kullanarak yol, demir yolu, liman ve enerji santralleri inşa ederek bu ülkelerin Pekin'e bağımlı olmalarının önünü açmıştır. Arktika Politikası Beyaz Kitabı'nı 2018'de yayımlayan Çin, Arktika bölgesindeki doğal zenginliklerden Çin devleti destekli şirketlerinin kapsamlı yatırımlar yoluyla faydalanmak ve pay sahibi olmak istediği bilinmektedir. Orta Doğu bölgesinde Çin uzun süre tarafsızlık politikasını son yıllarda terk ederek özellikle Kuşak Yol Girişimi'nin kilit ülkesi İran'ın Batı'yla ilişkilerinin bozulmasından yararlanmaktadır. Afganistan'dan ABD'nin çekilmesinin ardından bu ülkeye yönelik Pekin etkisinin artması bir diğer tehdit unsurudur. Son tehdit alanı ise Güneydoğu Asya ülkelerine ait Güney Çin Denizi'ndeki adalar üzerinde Çin'in hak talep etmesi ve askerî tatbikatlar yapması ABD'nin NATO müttefiklerini bu bölgede desteğini gerek duymasına yol açmıştır[1].

Çin ve NATO ilişkileri Soğuk Savaş öncesi ve Soğuk Savaş sonrası olarak iki ayrı dönemde incelenebilir. Bu dönemde hem Batı ülkeleri hem de ÇHC güvenlik politikaları Sovyet askerî tehdidi çerçevesinde belirlenmiştir. 1970'li yıllarda ortak güvenlik tehdidi Sovyetlere karşı ÇHC dengeleyici unsur olarak kullanmak isteyen Nixon yönetimi, ABD-ÇHC arasında ilişkilerde yumuşama dönemini başlatmıştır. Ortak güvenlik tehdidi olan Varşova Paktı'na karşı Çin ve NATO'nun askerî, ekonomik ve politik alanlarda iş birliği yapacağı varsayılıyordu. Batı blok ülkeleriyle Çin arasında ticaret hacminin artmasının yanında resmî düzeyde politik ve diplomatik temasların artması 1978 yılına kadar sürmüştür. İngiltere, Fransa ve İtalya askerî ilişkileri geliştirmek için yüksek düzeyde askerî heyetleri ÇHC resmî ziyaret için göndermiştir. NATO ülkelerinin ÇHC ile ilişkile-

1 "NATO'nun Yeni Rakibi: Çin", *DW: Gündem / Dünya*, 5 Aralık 2019, Erişim Adresi: https://www.dw.com/tr/natonun-yeni-rakibi-çin/a-51543880 , (Erişim Tarihi: 2 Ocak 2022).

rinin gelişmesinde şu faktörler rol oynamıştır. İlk olarak Sovyetler Birliği (SB) ile ÇHC ilişkilerinde yaşanan gerginlikten dolayı SB ordusunun üçte birini ÇHC sınırında tutmak zorunda kalmıştır. Bu durumda SB ile NATO sınırındaki askerî baskı azalmış olmaktadır. İkincisi, NATO'nun Çin ordusunu modernize edilmesine katkıda bulunması ve Çin nükleer güç olması bir anlamda ÇHC'yi Batı'nın Sovyetleri çevreleme politikasının gizli ortağı yapmıştır. NATO ülkeleriyle birlikte Japonya ve Güney Kore'nin ÇHC ile birlikte ele alınması Sovyet karşıtı ittifakı güçlendirmiştir. Üçüncüsü, ÇHC'nin Üçüncü Dünya ülkelerinin lideri konumunda olması Batı'nın gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerde Sovyet etkisini dengelemesine yardımcı olmuştur. Dördüncüsü, Pasifik bölgesinde Amerika'nın müttefikleri Japonya, ASEAN ülkeleri ve ANZUS (Avustralya ve Yeni Zelanda) iken güvenlik politikaları ortağı olarak ÇHC öne çıkmıştır. Son olarak Çin sınırı ve Moğolistan'da Sovyet askerî varlığı, SB'nin Afganistan'ı işgali, Vietnam'ın Kamboçya tarafından işgalinin SB tarafından desteklenmesi gibi gelişmeleri Pekin yönetimi Moskova'nın bölgesel hegemonizmi olarak görmesi Çin dış politikasının ulusal güvenlik açısından en önemli tehdit unsurlarıdır. Bu noktada Batı ile Çin ulusal çıkarları uyuşmaktadır.[2]

Soğuk Savaş sonrası Pasifik bölgesinde yaşanan değişimler Çin-NATO ilişkilerinde belirleyici ögelerden biridir. Rusya'nın Çin ve Güney Kore ile diplomatik ve ticari ilişkilerini normalleştirmesiyle bölgesel düzeyde finansal ve ticari genişlemeye katkıda bulunmuştur. Bu üç ülkenin ilişkilerini geliştirmesi yanında 1970'lerden beri bölgenin en önemli ekonomik gücü olan Japonya ile Çin ilişkilerinin yumuşama dönemine girdiği görülmüştür. Bu kapsamda "Batı"nın mevcut durumda, kurumsallaşmayı ön planda tutarak uluslararası kurumlar ile ABD hegemonyası etrafında toparlanacağını değerlendirmekteyiz. Buradan hareketle değişimi isteyen rakiplerine karşı öncelikle NATO'nun, güvenlik ekseninin yanında siyasal birliği sağlamak istediğini söyleyebiliriz. Sistemik rakipler Rusya ve Çin'e karşı NATO 2030 konsepti önemli bir durak olarak karşımıza çıkmaktadır. Kimlik temelli hareket eden ve bu sebeple de geleneksel güvenlik anlayışını benimsediğini düşündüğümüz Batı'ya karşı Doğu ve Çin ise birliktelik temelli Küreselleşme 2.0 olarak lanse edilen "Kuşak ve Yol"u ortaya koymuştur. Bu noktalardan bakmanın gerekliliği ile NATO ve Çin'in konuya ilişkin durumu değerlendirilecektir.

1. NATO 2030

Birinci ve İkinci Dünya Savaşı ile tüm alanlarda yıkıntılar arasında kalan Avrupa'da ortaya çıkan güvenlik ihtiyacı ve küresele yönelik iddiasına taş koyabilecek Rusya'ya karşı kendi ihtiyacını gören ABD önderliğinde ortaya çıkan NATO; Sovyet yayılmacılığına, Avrupa'daki aşırı milliyetçiliğin tekrar ortaya çıkma ihtimaline karşı ve Avrupa siyasal

2 Matthias Nass ve Andreas Oldag. "The Debate within NATO and the China Card", *Journal of Peace Research*, Cilt: 20, Sayı: 2, Haziran 1983, ss. 107-127, Erişim Adresi: https://doi.org/10.1177/002234338302000202, (Erişim Tarihi: 5 Ocak 2022).

bütünleşmesini teşvik amacını edinmiştir. Soğuk Savaş sonrası ise bunalım yaşamamak adına Soğuk Savaş'ta düşmanına karşı özellikle Afganistan örneğinde denediği projeyi "yeşil kuşağı" hedef edinmiştir. Bu hedef edinme de 11 Eylül 2001 saldırıları kilidin anahtarı olmuş ve ittifak tarihinde ilk kez 5. madde hayata geçirilmiştir. Bunların yanında alan dışı operasyonlar kapsamında Balkanlar, Orta Doğu hatta Afrika misyonları devreye alınmıştır. Soğuk Savaş sonrası her yöne etkileri olabilen uluslararası terörizm, uyuşturucu ticareti, etnik ve bölgesel çatışmalar, göç, silah ve insan kaçakçılığı, kitle imha silahlarının yayılması ve aşırı milliyetçilik ile radikalleşme gibi yeni güvenlik sorunları hem değişim ve dönüşümü hem de NATO'nun gerekliliğini vurgulamaktadır.[3]

1.1. Postgüvenlik Jeopolitiğinde NATO 2030 Konsepti

NATO'nun yaşamış olduğu değişim içerisinde örneğin Eski Sovyet yörüngesindeki Doğu Bloku ülkelerinin ittifaka dâhil edildiği genişleme süreci bulunmaktadır. Sonrasında Rusya, Orta Asya (Tacikistan hariç) ve Kafkasya ülkeleri ile Slovenya, İsveç ve Finlandiya'nın katıldığı Barış İçin Ortaklık Girişimi ve Mısır, Fas, Tunus, İsrail, Ürdün ve Moritanya'nın dâhil olduğu Akdeniz Diyaloğu başlatılmıştır. Ayrıca söz konusu Akdeniz Diyaloğu'na ek olarak 2004'te Katar, Birleşik Arap Emirlikleri, Bahreyn ve Kuveyt'in yer aldığı İstanbul İşbirliği Girişimi başlatılmıştır. 1997'de kurulan NATO-Rusya Daimî Ortaklık Konseyi sonrası iş birliğinin geliştirilmesi ile 2014'teki Rusya'nın Kırım ilhakına kadar yaşam şansı bulan NATO-Rusya Konseyi 2002'de kurulmuştur.[4] Bunlarla birlikte Soğuk Savaş sonrası küresel güvenliğe yönelik bölgesel misyonlar olarak Balkanlar, Orta Doğu ve Afrika'da operasyonlar yapılmıştır. Diğer taraftan NATO, küreselleşmenin getirdiği sorunlar kümesi olarak uluslararası terörizm, insan ve silah kaçakçılığı, kitle imha silahlarının yayılması, uyuşturucu ticareti ve göç gibi yeni güvenlik sorunları ile alan dışı konuları da gündemine almıştır.[5] Merkezinde insani krizlere müdahale olan alan dışı operasyonlar Soğuk Savaş sonrası geleneksel misyonun hemen hemen yerini almıştır.[6]

21. yüzyıl ile birlikte gelen "Doğu"nun yükselişi ise elbette ki küresel güvenliğin merkezi olma iddiasındaki NATO'yu ya da ABD önderliğindeki "Batı"yı harekete geçirmiştir.

3 Ayşe Dilek Öğretir ve Sezai Özçelik, "The Study of Ethnocentrism, Stereotype, and Prejudice: PsychAnalytical and Pscho-Dynamic Theories", *Journal of Qafqaz University*, 24, 2008, ss. 236-244, Erişim Adresi: https://www.researchgate.net/publication/270959851_The_Study_Of_Ethnocentrism_Stereotype_And_Prejudice_Psycho-Analytical_And_Psycho-Dynamic_Theories_Journal_Of_Qafqaz_University_24_Fall_2008_ss_236-244, (Erişim Tarihi: 5 Ocak 2022).

4 Sezai Özçelik, "Kırım'ın İşgali ve Türkiye: Jeo-Strateji, Kamuoyu, Türkiye-Ukrayna İlişkileri ve Kırım Tatarları", içinde *Türkiye'nin Çatışma Bölgelerinde Yönelik Dış Politikasının Analizi,* Ertan Efegil (ed.), (İstanbul: Gündoğan Yayınları, 2016), ss.331-335.

5 Fulya Aksu Ereker, "Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü – NATO", 2019, Erişim Adresi: https://trguvenlikportali.com/wp-content/uploads/2019/11/NATO_FulyaAksuEreker_v.1.pdf , (Erişim Tarihi: 5 Ocak 2022).

6 Sait Sönmez, "Soğuk Savaş Sonrası NATO'nun Dönüşümünün Türkiye'nin Balkanlar Politikasına Etkisi", *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 9, 2016, ss. 229-245, Erişim Adresi: https://dergipark.org.tr/tr/pub/bsbd/issue/43836/539086 , (Erişim Tarihi: 5 Ocak 2022).

ABD'nin, Çin'in yükselişini engelleme arzusu birden ortaya çıkmamıştır. ABD yönetimi; Suriye İç Savaşı ve IŞİD gibi nedenlerle zaman kaybetmiş fakat neorealist ekolce devamlı surette uyarılar almıştır.[7] Postgüvenlik ortamında atılacak stratejik adımlar ve oluşacak jeopolitik noktalar önem kazanmaktadır. Son 15 yıllık ABD dış politikasının Çin'e karşı geliştirmiş olduğu eylem ve söylemlere bakıldığında bu çerçevede hareket ettiğini söyleyebiliriz. Obama yönetimiyle birlikte Transpasifik Ortaklık Anlaşması, Trump yönetiminin "Dörtlü Güvenlik Diyaloğu-Quad İttifakı", Biden yönetiminin pandeminin olumsuz etkilerini temellendirirken virüsün Çin laboratuvarlarında kasten üretilme olasılığına dair istihbarat çalışması yürütmesi, 2021 yılında arka arkaya gerçekleştirilen NATO, ABD-AB Zirvesi, G7 Zirvesi ve sonuçları ile Pekin'in en az Moskova kadar "tehdit" olarak değerlendirildiği/değerlendirilttiği görülmüştür. Bu bağlamda NATO 2030 Konsepti, küreselleşme ve onunla birlikte dünya toplumunun kazanç / zararları ile güç merkezlerinin yaşadığı sorunlar yumağı neticesinde belirlenmiştir.

Soğuk Savaş ve sonrası dönemde hiçbir rakibin, bugünkü gibi iki sistemik rakiplerin (Rusya ve Çin) karşısına çıktığı gibi büyük bir tehdit içermediği söylemi ile NATO 2030 Konsepti; aynı zamanda artan ve şiddetlenen kitle imha silahlanması sonucu uluslararası terörizme daha fazla odaklanılmasına, "güney" kanatta şekillenen jeostratejik yapıya, değişen teknolojik manzara ve siber güvenliğe, can sıkıcı devlet dışı tehditler ile insani ve doğal risklere kalın puntolarla işaret etmektedir.[8]

2010 Stratejik Belgesi'nden bu tarafa NATO'nun değişen güvenlik ortamı içerisinde hiç şüphesiz kaygısının en çok arttığı aktör Çin'dir. Çünkü 2010 Stratejik Belgesi'nde yer almayan fakat 2030 Konsepti'nde ise Rusya ile birlikte yer alan Çin, elde ettiği teknolojik ilerleme (Batı için "bu" daha çok hırsızlık kaynaklı) ve oluşturduğu özellikle siber güvenlik tehdidi ile NATO'nun tehdit algısı içerisinde yerini almıştır. Ulus ötesi tehdit ve riskler, terörizmden pandemilerin oluşturduğu güvenlik sorunlarına, göçmen akışlarından iklim değişikliğine kadar bir dizi tehdit söylemi sonrası *mevcut güvenlik ortamının temel özelliğinin jeopolitik rekabetin yeniden ortaya çıkması* yani bölge, kaynaklar ve değerler üzerindeki devlete dayalı rekabet ve ihtilafların artması vurgulanmıştır.[9] Jeostratejik rekabetin geri dönüşü, hibrit saldırıların çoğalmasına neden olarak gösterilmektedir. Vekil ve özel askerî şirketlerin kullanılması, dezenformasyon ve yıkım yoluyla siviller ve savaşçılar arasındaki çizgiyi bulanıklaştırıyor denilmektedir. Bunların yanında İttifak'ın stratejik hesaplamasını değiştiren jeopolitik aktör olarak Çin ortaya çıkmış olsa da İttifak için Rusya kadar askerî bir tehdit olarak değerlendirilmemiştir. Fakat artan ekonomik ve askerî ağırlığıyla küresel bir

7 John Mearsheimer ve Stephen Walt, "The Case of Offshore Balancing A Superior U.S. Grand Strategy", *Foreign Affairs*, Haziran-Temmuz 2016, 13 Haziran 2016, Erişim Adresi: https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/2016-06-13/case-offshore-balancing , (Erişim Tarihi: 5 Ocak 2022).

8 NATO, "NATO 2030: United for New Era", 2020, Erişim Adresi: https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2020/12/pdf/201201-Reflection-Group-Final-Report-Uni.pdf . (Erişim Tarihi:5 Ocak 2022).

9 https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2020/12/pdf/201201-Reflection-Group-Final-Report-Uni.pdf

stratejik gündeme sahiptir. Hindistan-Pasifik bölgesi haricinde komşularına güç kullanma ve aynı zamanda ekonomik zorlama ve sindirme diplomasisi kullanma istekliliği ile ilerleyen süreçte meydan okuma yapabilecek aktör olarak tanımlanmaktadır.[10]

Çin sanayi politikası ve askerî-sivil stratejisi, Batı ve NATO için sistemik zorluk olarak temellendirilmektedir. Nükleer, deniz ve füze yetenekleri dâhil tüm alanlardaki askerî modernizasyonu, İttifak'a ve stratejik istikrara yeni risk ve tehditler oluşturmaktadır. Çin'in telekomünikasyon, uzay, siber uzay ve teknolojiler gibi kritik sektörlerde giderek kazandığı etkinlik alanı ciddi risk olarak değerlendirilmektedir. Aralık 2018'de yaşanan Huawei Krizi bu kapsamda geliştiği değerlendirilen bir konudur.[11]

NATO 2030 ile Çin, sistematik bir şekilde yarışacağı rakip olarak belirlenmiştir. Diğer taraftan artan Rus etkinliğine karşı yüksek düzeyde farkındalık oluşturulmaya çalışıldığı görülmektedir. ABD Başkanı Biden'ın Rusya için düşman Çin için rakip tanımlaması[12] yapmasıyla birlikte değerlendirildiğinde ABD ve Batı kurumlarının sistemik iki rakip karşısında jeopolitik açmazlarla mücadele ederken iki cephede birden mücadele etmekten kaçındığı söylenebilir. Çin ile ilgili bu tanımlama gerçekleşirken "Neden?" sorusunun cevabında hem AB hem NATO üyesi olan ülkelerin Çin ile ilgili fikir ayrılıkları temel etken olarak değerlendirilebilir.

1.2. NATO İçindeki Ayrışmalar

NATO'nun kuruluşundan bu yana geçirdiği dönüşüm ve değişimin uluslararası güvenlik ortamı ve koşullarıyla doğrudan ilişkisi olması sebebiyle yenilenmenin sürekli olacağını öngörebiliriz. Bu kapsamda ittifak, güvenlik konu ve önceliklerinin değişimini kabul etmekle birlikte güvenlik örgütünden çok daha ötesi olduğunu NATO 2030 konseptinde vurgulamıştır. Söz konusu vurguyu 1956'da gayriresmî olarak "Akil Adımlar Grubu" olarak bilinen "Üçlü Komite"yi oluşturduğu zamana atıf yaparak temellendirmektedir. NATO'nun, müttefiklerini ortak bir stratejik vizyon, çıkarlar ve kader arkasında paylaşılan değerler topluluğunu birleştirici siyasi bir rolü olduğu söylenmektedir.[13] Söz konusu siyasi birliktelik ise bugün için NATO'nun sağlamakta oldukça zorlandığı ve hedef edindiği bir konudur.

NATO içindeki Orta ve Doğu Avrupa ülkelerine göre Çin, Rusya'dan oldukça farklıdır. Birçoğu AB ve NATO üyesi olan ve tarihte bu bölgeleri yönetmiş olan Rusya'ya coğrafi ola-

10 https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2020/12/pdf/201201-Reflection-Group-Final-Report-Uni.pdf

11 Duygu Çağla Bayram, "Rekabetin Yeni Adı "Huawei Krizi" ve "Thuchydides Tuzağı'nda Hindistan'ın Genel Tutumu", *ANKASAM*, 2019, Erişim Adresi:https://www.ankasam.org/wp-content/uploads/2019/02/ANKASAM-BÜLTEN-05-2.pdf , (Erişim Tarihi: 5 Ocak 2022).

12 Lia Eustachewich, "Joe Biden calls Russia an 'opponent', China a 'competitor' during town hall", *NY Post*, 18 Eylül 2020, Erişim Adresi:https://nypost.com/2020/09/18/joe-biden-calls-russia-an-opponent-and-china-a-competitor/ , (Erişim Tarihi: 5 Ocak 2022).

13 https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2020/12/pdf/201201-Reflection-Group-Final-Report-Uni.pdf

rak yakın olan bu ülkeler için Çin, bölgenin güvenliğini tehdit etmemektedir. Diğer taraftan Çin, "17+1" iş birliği ile NATO içinde ayrışmalara neden olabilecektir.[14] Bunun haricinde yine hem NATO üyesi hem de AB'nin lokomotif ülkesi olarak Almanya ile uzun yıllardır ticari ilişkisi olan Çin için Almanya, Avrupa'daki en büyük ticaret ortağıdır. Çin istatistiklerine göre 2019 yılında ikili ticaret hacmi önceki yıla göre artarak 184,88 milyar dolar oldu.[15] Her ne kadar Brexit sonucu AB'den ayrılmış olsa da hem BM Güvenlik Konseyi hem NATO üyesi hem de AB'nin eski bir üyesi olması bakımından önemli olan İngiltere, Çin'in Avrupa'daki doğrudan yatırım merkezi ve AB dışındaki en büyük ikinci ticaret ortağıdır. İngiltere'ye 500'den fazla Çinli uluslararası şirket ile işletmenin yerleşmiş olduğu ve iki ülke arasındaki ekonomik-ticari iş birliğinin çeşitlenmesi sağladığı açıkça görülmektedir.[16]

Çin-ABD çekişmeli ilişkisi Çin-NATO ilişkilerini hiç şüphesiz etkileyecektir. Diğer taraftan AB'nin en büyük ikinci ticaret ortağı olan Çin'e yaklaşım, ekonomik-ticari ilişkiler sarmalından ayrı gerçekçi bir yaklaşım olarak değerlendirilemez. Söz konusu iş birliği devam edecek ve bu sebeple unutulmaması gereken nokta, AB ülkesi 21 üye ülkenin aynı zamanda NATO üyesi olmasından dolayı ayrık sesler ortaya çıkacaktır.

2019 sonrası ortaya çıkan ve 2020 ile kesinleşen gelişmeler neticesinde konunun bir diğer ayrık sesi ise NATO üyesi Türkiye'dir. NATO üyesi ülke olarak Rus savunma silah sistemi S-400'ü güvenlik gücüne entegre eden Türkiye, başta ABD olmak üzere pek çok NATO ülkesinin tepkisini çekti. Konu daha da ilerleyerek NATO üyesi birçok ülkenin, ittifak üyesi Türkiye'ye ambargolar silsilesi uygulamasına kadar gitti. Söz konusu gelişmeler neticesinde Türkiye yalnızlaştırılmıştır. Çin ile "Kuşak ve Yol" kapsamında gün geçtikçe gelişen ekonomik-ticari ilişkisiyle Türkiye de AB ve NATO üyesi diğer ülkeler gibi Çin'i tehdit olarak görmeyecektir.

Bütün bu nedenlerle NATO içindeki farklı sesler NATO'nun dış politikasını etkileyecektir. Şöyle ki Çin'in yükselişi ile karşı karşıya kalan NATO, ABD'nin aksine direnme eğilimi gösteremedi ve tam tersi Çin'in yükselişinin fırsatlar ve zorluklar yarattığı vurgulanarak NATO Genel Sekreteri'nce "NATO, yeni bir düşman oluşturmayacak." şeklinde dile getirildi.[17] Aynı vurguyla NATO 2030 konsepti oluşturuldu ve özellikle siber güvenlik konusunda Çin ile rekabet edilmesi gerekliliği dile getirildi.[18] Bu manada bir siber ordu kurgusu NATO içerisinde uzun süredir yürütülen ve hayata geçirilmek istenen bir yapıdır.

14 COCCEEC, "Cooperation between China and Central and Eastern European Countr*ies"*, 2021, Erişim Adresi: http://www.china-ceec.org/chn/ , (Erişim Tarihi:5 Ocak 2022).

15 ÇHC Dışişleri Bakanlığı, " 中国同德国的关系 / Çin-Almanya Siyasi İlişkileri", 2022, Erişim Adresi: https://www.fmprc.gov.cn/web/gjhdq_676201/gj_676203/oz_678770/1206_679086/sbgx_679090/ , (Erişim Tarihi: 5 Ocak 2022).

16 ÇHC Dışişleri Bakanlığı," 中国同英国的关系 / Çin'in İngiltere ile İlişkisi", 2022, Erişim Adresi: https://www.fmprc.gov.cn/web/gjhdq_676201/gj_676203/oz_678770/1206_679906/sbgx_679910/ , (Erişim Tarihi: 5 Ocak 2022).

17 NATO, "by NATO Secretary General Jens Stoltenberg at the ''NATO Engages: Innovating the Alliance Conference", 2019, Erişim Adresi:https://www.nato.int/cps/en/natohq/opinions_171550.htm?selectedLocale=en , (Erişim Tarihi: 5 Ocak 2022).

18 https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2020/12/pdf/201201-Reflection-Group-Final-Report-Uni.pdf

İttifak'a yöneltilebilecek siber saldırılara karşı ise sadece aynı strateji ile karşılık verilmesinin yanında en ciddi karşılık olarak 5. maddenin hayata geçirilmesi ve bunun getireceği sorunsal bulunmaktadır.[19] Böylesi bir sorunsalda siyasi birlikteliğin gerekliliğine inananlara göre ise yaşanılan ayrık seslerle birlikte siyasi birlik pek mümkün görünmemektedir.

Çin konusunda NATO içindeki ayrışmanın en belirgin olduğu alan, Çin'in dünyadaki ekonomik konumu ve bunun Avrupa ülkeleri tarafından farklı algılanmasıdır. Çin, NATO ittifakının temel ilkesi olan dayanışma ve savunmayla ilgili temel değerlerini birkaç noktada test etmektedir. İttifak içi anlaşmazlık, Çin ekonomik gücünün nasıl değerlendirilmesi gerektiğidir. 2008 Ekonomik Krizi sonrası İtalya, Yunanistan ve İspanya gibi Çin'in ihracata dayalı ekonomik modeli karşısında AB ülkeleri dış ticaret verirken Kuzey Afrika, Balkanlar ve Orta Doğu bölgelerinde de Çin ile ekonomik rekabet halinde bulunmaktadır. Ek olarak Kuşak Yol Projesi ile Çin'in bölgesel dengeleri değiştirerek saldırgan ekonomik genişleme içinde olduğunu düşünülmektedir. Çin sadece NATO'nun güvenlik anlayışına değil, onun savunduğu değerler ve yaşam biçimine de meydan okumaktadır. Hong Kong ve Tibet'te yaşanan insan hakları ihlalleri ve Sincan'da Uygur Türkleri başta olmak üzere Türk ve Müslüman topluluklara soykırıma varan baskı ve zulüm politikası NATO'nun diktatörlükler ve otoriter rejimlerle mücadele etme misyonuna zıttır. Çin'in milyarlarca dolar ticaret fazlasını stratejik ve devlet odaklı yatırımlarda özellikle Afrika, Latin Amerika ve Uzak Doğu da kullanması NATO ülkelerini endişelendirmektedir. NATO anlaşması başlangıç kısmındaki ifadeler NATO'nun sadece askerî boyutu olmadığını göstermektedir: "Bu antlaşmanın tarafları; NATO demokrasi, bireysel özgürlük ve hukukun üstünlüğü ilkeleri temelinde bütün halkların özgürlüklerini, ortak miraslarını ve uygarlıklarını korumakta kararlıdır. Kuzey Atlantik bölgesinde istikrar ve refahın geliştirilmesini amaçlarlar." Batı Avrupa ülkelerinden özellikle Fransa, Almanya, İtalya ve Portekiz'in Pekin yönetiminin düşman olarak görmemesi ve çok taraflı iş birliğini savunmasına karşın Trump yönetimiyle birlikte ÇHC'nin güvenlik tehdidi olarak görülmeye başlanmasına 2021 NATO zirvesiyle son nokta konulmuştur.[20]

NATO temelde askerî, güvenliksel ve teknik özellikleri ağır basan uluslararası bölgesel örgüttür. Batılı liderler son yıllarda NATO değerlerine vurgu yapmaktadır. Geleneksel güvenlik ve egemenlik kavramları yanında Batılı ülkeler; NATO'nun hayat tarzı, özgürlük, refah, ortak miras, medeniyet, demokrasi ve hukukun üstünlüğü gibi kavram ve değerlere de öncelik verilmesini savunmaktadır. NATO içi tartışmalarda Çin askerî teknik sorun olarak ele alınmakta fakat politik ve normatif alandaki Çin meydan okuması yeterince tartışılmamaktadır. Son yıllarda başta Hong Kong, Tibet ve Sincan bölgelerindeki insan hak-

19 Doğan Ş. Polat, "NATO'nun Yeni Operasyon Alanı: Siber Uzay", *Güvenlik Bilimleri Dergisi, International Security Congress Özel Sayısı,* 2020, ss.135-158, Erişim Adresi: DOI:10.28956/gbd.695973 , (Erişim Tarihi: 05 Ocak 2022).

20 Jonathan Holslag, "China, NATO, and the Pitfall of Empty Engagement", *The Washington Quarterly*, Cilt: 42, Sayı: 3, 2019, ss. 137-150. Erişim Adresi: DOI: 10.1080/0163660X.2019.1664850, (Erişim Tarihi: 5 Ocak 2022).

ları ihlalleri ve Uygur Türklerine soykırım benzeri uygulamalar nedeniyle ABD, Avustralya, Kanada ve Japonya 2022 Pekin Kış Olimpiyatlarını diplomatik boykot kararı aldılar.[21]

2. KIZIL EJDER: ÇİN

NATO içerisindeki ayrık seslerin yoğunluğu elbette ki Çin'in ekonomik anlamda güçlü bir küresel aktör olması sebebiyle küreselleşmiş bir dünyada karşılıklı karmaşık bağımlılıktan ileri gelmektedir. Bu noktada devreye alabileceğimiz düşünce ise şudur: Ekonomik olarak küresel anlamda devlet davranışlarını etkileyebilmek hegemonik bir özellik değil midir? Mevcut hegemon ABD, Batı'yı temsil etmekte ve onun yüzyıllardır oluşturmuş olduğu fikri ve ekonomik değerlerin üzerinde durmaktadır. Devlet davranışlarını ittifaklar içerisinde dahi etkilemeyi başarabilen Doğu ve hiyerarşisinin tepesindeki Çin, Batı'nın fikrî ve ekonomik değerlerini tahrip edip yıkacak mıdır? Yoksa uyum içinde mi olacaktır ya da kendi ekonomik sistemini mi oluşturacaktır? Peki, oluşturmak yerine güncelleyecek ise?

Çin sadece kara askerî gücü olarak değil, deniz askerî gücü olarak dünyanın lideri konumundadır. Dünyanın en büyük donanmasına, en önemli limanlarına ve en büyük deniz nakliye filosuna sahiptir. Balıkçılık gemi filosunun büyüklük ve üretim kapasitesi rakip ülkelerin çok üstündedir. Deniz gücü yüzyılı olarak adlandırılan günümüze Çin küresel ticaretteki lider konumunu deniz alanına da taşımıştır. Donanmasını modernize eden Çin, uçak gemisi ve amfibi çıkarma gemilerine yatırım yapmaktadır. Çin'in sadece Asya Pasifik bölgesinde değil, NATO açısından önemli olan Kuzey Atlantik bölgesinde deniz gücünü artırması önemlidir. NATO için kendi arka bahçesi olarak gördüğü Kuzey Atlantik, Akdeniz ve Baltık Denizi'nde Rusya ile birlikte hareket eden Çin güvenlik tehdidi olarak görülmeye başlanmıştır.[22] Yükselen bir güç olarak Çin; ABD'den farklı olarak tek bir gelişme modeli sunmaması, devamlılık ve toplumsal eşitliğe vurgusu, sunacağı ekonomik desteği o ülkenin siyasi reformlarından bağımsız ve ön koşula bağlamadan sunmaktadır.[23]

2.1. Yeniden "Doğu" ve Çin

1955 sonrası yüksek sesle dile getirilmeye başlanan ticaretin eşitler arası bir ilişki olmadığı yönündeki fikrin sahipleri Bağlantısızlık kuramcıları, temelde azgelişmişliğin gelişmesine odaklanarak Modern Dünya Sistemi ile yakından ilişki kurmuşlardır. Andre Gunder

21 Sezai Özçelik, "Haydi 2022 Pekin Kış Olimpiyatlarını Boykot Edelim!", *QHA*, 10 Aralık 2021, Erişim Adresi: https://qha.com.tr/opinion/haydi-2022-pekin-kis-olimpiyatlarini-boykot-edelim/, (Erişim Tarihi: 5 Ocak 2022).

22 Barry Herzinger. "NATO's China Problem", *Turkish Policy Quarterly*, Cilt: 20, Sayı: 2, Yaz 2021, ss. 45-53.

23 Ceren Ergenç, "Çin'in Yükselişi", içinde *Uluslararası İlişkilere Giriş*, Ali Balcı & Şaban Kardaş (ed.), (İstanbul; Küre, 2014), ss. 659-660.

Frank ve havarileri, merkez-çevre analizinin kendilerince geliştirdikleri versiyonu ile az gelişmişlik sorumluluğunun tarihsel kapitalizmin sonucundan kaynaklı olduğunu dile getirmişlerdir. Wallerstein'in "kapitalist dünya sistemi" ve "dünya sistemi" kavramlarına odaklanan Frank, mevcut teorik açıklamaların Batı merkezli tarih anlayışı ile dile getirildiklerini söyleyerek en önemli eleştirisini sunmuş olup "azgelişmişliğin gelişmesi" ve "re-orient (yeniden doğu)" gibi kavramlarla mevcut paradigmalara yıkım etkisi yapmıştır.[24] Geliştirmiş olduğu 5000 yıllık dünya sistemi ile aslında Doğu düştüğü için Batı yükselmiş ve şimdi Batı düştüğü için Doğu yükselmektedir. Mevcut küresel sistem ilk kez Batı ekseninde değil, Doğu eksenindedir.[25]

Frank'in mevcut paradigmaları ciddi şekilde tahrip eden eleştirisinden sonra Arrighi, "sistemik birikim dairelerini" geliştirmiştir. Yapmış olduğu kavramsallaştırma üzerinden Arrighi, Çin liderliğinde Asya'nın yükselişinin, dünya ekonomik ve toplumsal yapısında meydana getireceği değişiklikleri incelemiştir.[26] Arrighi; hegemonyayı tanımlarken "rıza" ve "ikna"ya özellikle vurgu yapmış olup küresel düzeyde çatışmaların meydana geldiği konuları belirleme yeteneğine sahip hâkim devlet, devletler sistemine arzu edilen yönde önderlik edip genel çıkarı koruyorsa hegemon güç olmaktadır.[27] Bu gücün oluşmasına izin veren en önemli faktör ise sistem içerisindeki sermaye birikiminin gösterdiği niteliksel özellikler tabanlı aynı kurum ya da kurumlarca geliştirilen mali genişleme aşamasını takip eden maddi genişleme sürecidir.[28] Buradan hareketle modern kapitalizmin bir dünya sistemi olarak gelişmesinde başlangıç noktası olarak 13 ve 14. yüzyıllar başlarındaki ticari genişlemedir. Dördüncü olarak tanımlanan Amerikan dairesi 19. yüzyıl başlarından günümüze kadar uzanmaktadır. Amerikan birikiminin nihai krizini sorgulaması için motivasyon kaynağının Doğu Asya sistemik sermaye birikim süreçlerinin yeni merkezî konumuna yükselmiş olması olduğunu söyleyen Arrighi, mal ticareti ve finans hareketleri bakımından kontrol kabiliyetinde insiyatifin Çin ve Doğu Asya'ya geçtiğini iddia etmektedir. Ayrıca "Batı" merkezli devletler sistemi ile "Doğu" merkezli devletler sistemi arasında temel farklılıklar vardır. ABD ve "Batı"lı devletlerin sürekli devam eden askerî rekabetlerine karşın Çin ve "Doğu"lu devletler arasında askerî rekabet neredeyse hiç yoktur. Batı sistemi için motive itici temel güç "coğrafi genişleme" iken Doğu, sistemi dışında coğrafi genişleme arayışında bulunmamaktadır. Bir diğer nokta ise Batı için uzun süreli barış

24 Cristobal Kay, "Andre Gunder Frank: 'Unity in Diversity' from the Development of Underdevelopment to the World System", *New Politicial Economy,* Cilt: 16, Sayı:4, 2011, ss.523-538.

25 Andre Gunder Frank, *Yeniden Doğu, Asya Çağında Küresel Ekonomi,* Çev:Kamil Kurtul*,* (Ankara: İmge, 2010), ss. 24-45.

26 William Robinson, "Giovanni Arrighi: Systemic Cycles of Accumulation, Hegemonic Transitions, and the Rise of China", *New Politicial Economy,* Cilt: 16, Sayı: 2, 2011, ss. 267-280, Erişim Adresi: https://escholarship.org/uc/item/34b5s46w, (Erişim Tarihi: 5 Ocak 2022).

27 Giovanni Arrighi, *Uzun Yirminci Yüzyıl, Para Güç ve Çağımızın Kökenleri,* Çev: Recep Boztemur*,* (Ankara: İmge, 2016), ss. 232-246.

28 Arrighi, *Uzun Yirminci Yüzyıl, Para Güç ve Çağımızın Kökenleri,* Çev: Recep Boztemur*,* (Ankara: İmge, 2016), ss. 251-253.

istisna bir durumken Doğu için uzun süreli barış temel özelliktir.[29] Arrighi için söz konusu ayrımları dile getirirken referans noktasında, Batı dünyasında bağımsızlıklarını korumak isteyen aktörlerin "güç dengesi" mekanizması ve sürekli değişen ittifaklar ile varlıklarını devam ettirebilmeleri ancak Doğu Asya devletler arası sisteminde gücün tek bir merkezde -Çin'de- toplanma özelliği göstermesi ve bağımsızlık için hiyerarşik yapıya uyum sağlamaları gerekliliği bulunmaktadır. Arrighi'ye göre Çin teritoryal olarak bir genişleme içerisinde olmayıp Batılı hegemonların periferilerden kaynak elde etmelerinin tersine bölgelere yatırım ile sonuçlanan ilişkileri mevcuttur.[30]

Pekin yönetiminin geçmişindeki *tian xia*[31] bakış açısı ile ilişkilendirebileceğimiz bu hareket tarzında aslında yapmış olduğu yardımlar zenginliğinin göstergesi, "Orta Krallık (Çin)" haricindekilerin Çin'in büyüklüğüne saygı duymalarının karşılığında almış oldukları mükâfatlarıdır. Çin stratejisi "yüzyıllık aşağılanma"dan önce Batılı devletlerin Çin'e uyguladıkları stratejiyle benzerlik göstermektedir. Çin'in üstünlüğünün söz konusu olduğu 18. yüzyılda Batılıların Çin topraklarında ticaret edebilme kabiliyetleri, hoşlarına gitmese de "barbar" olduklarını kabul edip "Çin'in büyüklüğüne hürmet" göstermelerine dayalı Çin'in övüldüğü sistemce mümkündü. Sonraları 19. yüzyılda Afyon Savaşları ile değişen bu durumdan Çin yönetiminin çıkarmış olduğu tarihsel çıkarım ile bugünkü Batılı düzene karşı strateji geliştirmiş olduğunu söyleyebiliriz. Söz konusu stratejik hareketlerden biri, Çin'i tekrar "Orta Krallık" ve yönetimi "gökyüzünün altındaki her şey"in sahibi yapana kadar lazım gelen "beş tuzak"ın (kör, sağır, tat, obur ve onur) güncellenmiş hâlini uygulamaktır. Bir diğeri ise uzun uzun çalışılmış, dolaylı ve sabırlı bir "yol" ile hareket edip "ya hep ya hiç" demek yerine her sorunun kesin ve bir çözüm değil farklı çözümler içerdiğinden hareketle manevra geliştirebilmektir. Ulaşım, telekomünikasyon ve enerji ağlarıyla dünya genelinde güçlü bir entegrasyon yaratmayı hedeflediği Kuşak Yol Girişimi ile Çin; 2021 yılı sonunda 143 ülke, 31 uluslararası örgüt ve imzalanan 205 anlaşma ile girişim güzergâhı üzerindeki ülkelerle ticaret hacmini 1 trilyon doların üzerine taşımıştır. Girişim sayesinde elde ettiği güç ile kendi dışındaki ortaklıkları yıpratabilme ve/veya etkileyebilme özelliği kazanması, "barbarlara karşı barbarlar" olan kadim dış politika ilkesinin izlerini taşımaktadır.[32]

Dünya sistemlerine yönelik tüm modellerin tartışmaya açık olduğunu dile getiren Barry K. Gills ise geliştirmiş olduğu Hegemonik Geçişler Seti ile alana katkı sunmaktadır. Gills'e göre Arap Baharı sonrası ortaya çıkan kaos, avro krizi, Ukrayna'da meydana gelen

29 Giovanni Arrighi, *Adam Smith Pekin'de 21.Yüzyılın Soykütüğü,* Çev: İbrahim Yıldız, (İstanbul: Yordam Kitap, 2008), ss. 134-136.

30 Arrighi, *Uzun Yirminci Yüzyıl, Para Güç ve Çağımızın Kökenleri,* Çev: Recep Boztemur, (Ankara: İmge, 2016), s. 304.

31 Tian Xia; Çin felsefesinde uygarlık ve düzen ile yakından ilişkilidir. Çin hâkimiyetinde olsun veya olmasın, Çin İmparatoru tüm dünyanın hükümdarıdır ve diğer hükümdarlar gücünü Çin hükümdarından alırlar. Ayrıca bakınız: Henry Kissinger, *Dünden Bugüne Yeni Çin*, Çev: Nalan Işık Çeper, (İstanbul: Kaknüs, 2014).

32 Henry Kissinger, *Dünden Bugüne Yeni Çin*, Çev: Nalan Işık Çeper, (İstanbul: Kaknüs, 2014), s. 28-91.

çatışmalar, Brexit, ABD'de Trump'ın başkan olması ile sonuçlanan seçimler sonrası giderek hız kazanan değişim süreci ve dünya sisteminde Asya, yeni bir güç merkezi olarak ortaya çıkmaktadır.[33] Küresel sistemde ekonomik, siyasi, çevresel ve toplumsal konular üzerine "çoklu krizler seti" oluşturan bu değişim süreci, aynı zamanda "Batı medeniyetinin hegemonya krizi" olmaktadır.[34] Gills'e göre dünya ekonomisindeki birikim mekânlarının değişmesini zorunlu kılan "hegemonik geçişler dizisi" bulunmaktadır. Buradan hareketle hegemonyanın ortaya çıkmasına sebep olan sermaye birikiminin sosyal yapı ile ilişkili olan siyasi, ideolojik ve ekonomik boyutları bulunmaktadır. Dünya tarihi ile ilişkilendirilen bu durumdan yola çıkarak birikim merkezlerinin ortaya çıkardığı hegemonyaların geleneksel tek egemenli modele benzemekten öteye geçen birbirine karşılıklı olarak bağlı hegemonik güçlerin bir arada var olduğunu savunmaktadır. Ekonomik, ideolojik ve siyasi dayanak noktaları olan birbirinden farklı yapılar sebebiyle "hegemon güçler" birlikte zayıflamaktadır ve bunların yerini başka hegemon güçler almaktadır. Sistem içerisinde yaşanacak istikrarsızlıklar sistemin bütününde hissedilir ve bu dünya krizinin çözümü birikim mekânının ve hegemonik iktidarın değişmesi yani dünya çapında bir "hegemonik geçiş" olarak tanımlanabilir.[35] Gills'in yeni hegemonik yapısı 21. yüzyıla kadar hâkim olan siyasi, sosyal ve ekonomik değerlerden farklı bir düzeni içermektedir. Fakat bu durum Çin tehdidi söylemlerine dayanan Batı merkezli tarihsel yorumlarla açıklanamaz. Gills'in yeni bakış açısı, Janet Abu-Lughod'un geliştirmiş olduğu karşılıklı bağımlı hegemon güçlerin varlığına dayanan sistem öngörüsü ile genişletilmiştir.

Abu-Lughod dünya sistemleri analizine bir yenisini ekleyerek itiraz etmektedir. Ona göre Wallerstein'in 16. yüzyılda Batı merkezli oluşan tek bir kapitalist dünya ekonomisi veya Frank ve Gills'in 5000 yıldır var olan tek bir dünya sisteminin sürekli evrimler geçirdiği durumdan öte açıklama gerekmektedir. Abu-Lughod, her biri değişen bir yapıya ve kendi hegemonlar grubuna sahip birkaç ardışık dünya sisteminin var olduğunu iddia etmektedir.[36] Günümüz yapısının özellikle 13. yüzyıldaki yapıyla benzerlik gösterdiğini dile getiren Abu-Lughod; Kuzeybatı Avrupa ve Çin arasında uzanan bir sistem olarak coğrafi, politik ve kültürel üç çekirdek bölgeyi birbirine bağlayan iç içe geçmiş sekiz ticaret devresinin varlığına işaret etmektedir (Şekil-1). Batı'nın ve hegemonik temsilcisi ABD düşüş yaşarken "Doğu" ve hiyerarşisinin tepesindeki Çin yükseliş hâlindedir ve dünya sistemi-

33 Barry K. Gills ve Heikki Patomaki, "Trumponomics and the "post-hegemonic" World", *Real-World Economics Review,* Cilt: 79, 2016, s. 91-107.

34 Barry K. Gills, "The Return of Crisis in the Era of Globalization: One Crisis, or Many?", *Globalizations,* Cilt: 7, Sayı:1, ss. 3-8, 2010, Erişim Adresi:https://www.tni.org/files/BarryGills_Globalizs_special.pdf ,(Erişim Tarihi: 5 Ocak 2022).

35 Barry K. Gills, "Dünya Sisteminde Hegemonik Geçişler", içinde *Dünya Sistemi Beş Yüzyıllık mı, Beş Bin Yıllık mı?,* Andre Gunder Frank (ed.), Çev: Esin Soğancılar, (Ankara: İmge, 2003), ss. 234-279.

36 Janet Abu-Lughod, "Süreksizlikler ve Süreklilikler: Tek Dünya Sistemi mi Yoksa Birbirini İzleyen Sistemler mi?", *Dünya Sistemi Beş Yüzyıllık mı Beş Bin Yıllık mı?* Andre Gunder Frank (ed.), Çev: Esin Soğancılar, (Ankara: İmge, 2003), ss. 507-525.

nin yeniden yapılanması olgusu mevcuttur.[37] 13. yüzyılda olduğu gibi farklı alt sistemlerde hâkim birden çok hegemonun birlikte var olduğu bir dünya sisteminin oluşması ihtimali bulunmaktadır ve Çin hegemonyası agresif dış politikalara dayansa bile küresel hegemonyanın mutlaka ittifakla dayanması gerekebilir.[38]

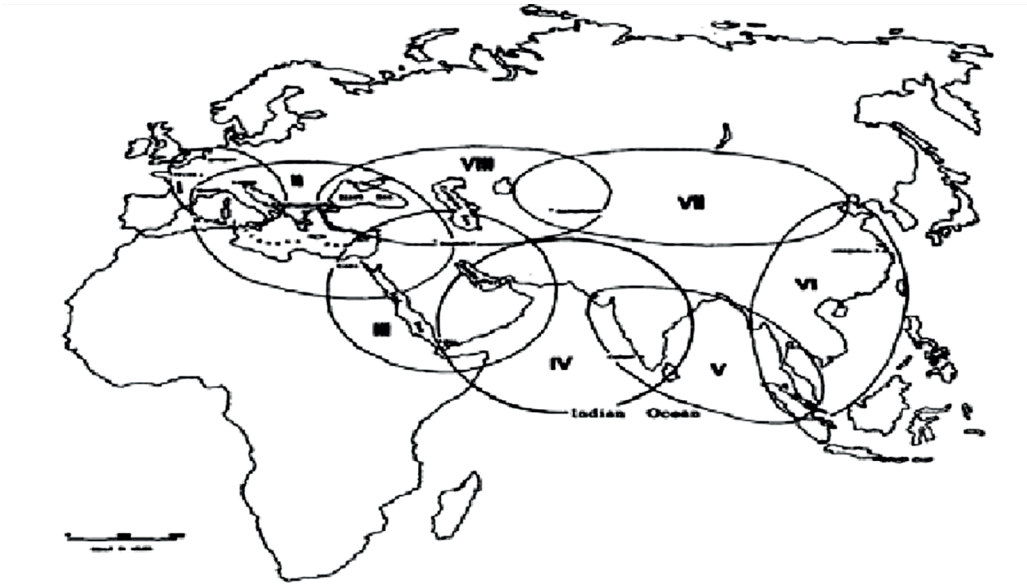

Şekil 1. Kaynak: Janet Abu-Lughod, "The Shape of the World System in the Thirteenth Century", Studies in Comparative International Development, Cilt: 22, Sayı: 4, 1987, Erişim Adresi: https://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.471.9907&rep=rep1&type=pdf, (Erişim Tarihi: 05 Ocak 2022).

Bütün bu bilgilerin ışığında Avroamerikan merkezli tarihsel çalışmalar yerine Asya merkezli 21. yüzyıl gerçeklerine uygun açıklamalar gerekmektedir. Yeni bir dünya sistemi oluşmaktadır ve yeni oluşacak hegemonik yapı tek bir gücün tüm sisteme hâkim olduğu bir özellik göstermektense çok merkezli ve tüm hegemonik merkezlerin birbirine bağlı olduğu yapısal niteliği taşıyacak gibi görünmektedir. Hegemonyasını devam ettirmede Keahone ve Ikenberry'nin dediği gibi uluslararası kurumları kullanmak isteyen ABD etkisindeki NATO, siyasi ve askerî anlamda Çin'in hegemonya olma noktasında belki de son testi olacaktır.

37 Janet Abu-Lughod, "The Shape of the World System in the Thirteenth Century", *Studies in Comparative İnternational Development,* Cilt: 22, Sayı: 4, 1987, ss. 3-25, Erişim Adresi: https://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.471.9907&rep=rep1&type=pdf, (Erişim Tarihi: 5 Ocak 2022).

38 Donald A.Nielsen, After World Systems Theory: Concerning Janet Abu-Lughod's 'Before European Hegemony'. *International Journal of Politics, Culture and Society,* Cilt: 4, Sayı: 4, 1991, ss. 481-497, Erişim Adresi: https://ur.booksc.org/book/59997724/a140a3 , (Erişim Tarihi: 5 Ocak 2022).

21'nci yüzyılda güvenlik stratejileri yeni tehditlere karşı geliştirilmektedir. Çin'in yükselen güç olarak Amerika ile stratejik rekabetinin temel noktalarından biri, 5G altyapısı konusudur. Beşinci nesil mobil iletişim ağının oluşturulması dijital devrim ve yapay zekâ konusunda gelecekte kimin hegemon olacağını belirleyecektir. 5G teknolojisi gelecekte uzaktan ameliyat yapılmasından otonom araçların kullanılmasına askerî iletişim ve otonom savaş becerisine kadar birçok alanda kullanılacaktır. 5G altyapısını kullanacak yeni icatlar ve yazılım uygulamaları şu anda geliştirilme aşamasındadır. 5G alanında çalışma yapan firmalar çoğunlukla Avrupa ve Çin kökenlidir: Nokia, Ericsson, Huawei, ZTE ve Samsung. Avrupa'da bile Çinli şirket Huawei 4G altyapısı sağlamanın yanında 5G teknolojisinde de öndedir. NATO'nun kalbi olan Avrupa'nın, Çin'in dijital etki alanına girme tehlikesi bulunmaktadır. 2019 Münih Güvenlik Konferansı'nda 5G ve Çin konusunu ABD Başkan Yardımcısı Mike Pence NATO gündemine girmesine uğraşmıştır. İttifak içinde Amerika'nın güvenlik ve sistemin birlikte çalışabilirliği konusundaki uyarıları Estonya, Poland ve Romanya gibi Doğu Avrupa ülkeleri yanında Norveç'in Nortel ve Danimarka'nın TDC gibi en büyük mobil şirketlerinin Çin şirketlerini 5G ihalelerinin dışında tutmalarına yol açmıştır. Almanya, Hollanda ve İtalya ise Amerikan karşıtı tutum almıştır.[39]

2.2. Çin-NATO İlişkisi

Çin-NATO ilişkisinin gelişimi hem pratik faktörler hem de tarihsel olarak engellerle karşılaşmıştır. Tarihsel olarak özellikle 1999'da ABD öncülüğündeki NATO'nun Yugoslavya Federal Cumhuriyeti'ndeki Çin Belgrad Büyükelçiliğine beş füze ile saldırması sonucu can ve mal kaybına neden olunmuştur.[40] Bu kuvvet içerikli ilk temas olarak hali hazırda izole şeklindeki ilişkiyi donma noktasına getirmişti. 11 Eylül sonrası yeniden bağlantı kurmaya çalışılsa da bombalama olayından etkilenen Çin halkının tutumu nedeniyle Çin'in NATO ile ilişkisini olumsuz etkiledi. Günümüzde güçlenen ekonomik, teknolojik ve askerî yapısıyla jeopolitik olarak NATO'nun "güney"inde ön plana çıkmaya başlayan Çin ile ikili ilişkileri etkileyen üçüncü jeopolitik aktör ise Rusya'dır. NATO ile Rusya arasındaki ilişkiler 2014 Kırım ilhakı ile kademeli olarak bozulurken Çin-Rusya ilişkileri gelişerek büyümektedir. Çin ve Rusya; BM, G20, BRICS ve SCO dâhil çok taraflı mekanizmalar içerisinde etkileşim hâlindeler ve genellikle koordinasyonlu politikalar oluşturuyorlar.[41] 2019'da gelişen ilişkiler doğrultusunda Çin ve Rusya devlet başkanları ilişkileri yeni bir seviyeye

39 Janka Oertel, "V. NATO's China Challenge", *Whitehall Papers*, Cilt: 95, Sayı: 1, ss. 65-80, Erişim Adresi: DOI: 10.1080/02681307.2019.1731211, (Erişim Tarihi: 5 Ocak 2022).

40 "NATO hits Chinese embassy", BBC, 1999, Erişim Adresi:http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/338424.stm , (Erişim Tarihi: 5 Ocak 2022).

41 ÇHC Dışişleri Bakanlığı, "中国同俄罗斯的关系 / Çin Rusya ilişkileri", 2022, Erişim Adresi: https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/wjb_663304/zzjg_663340/dozys_664276/gjlb_664280/3220_664352/, (Erişim Tarihi: 5 Ocak 2022).

yükseltme kararı aldılar.[42] Belki de sadece bu gerekçe bile hem NATO'nun Çin ile hem de Çin'in NATO ile ilişkisinde, Çin-Rusya ilişkisini ihlal etmemek için Rusya'nın çıkarlarını göz önünde bulundurma zorunluluğundan kaynaklı dikkat edilmesi gerekliliğinin pratik anlamda sorunsalını oluşturmaktadır. Çin ile ilişkilerini geliştirmek isteyen bir NATO veya tam tersi Çin ister istemez Rusya ile ilişkilerinde hassas davranmalıdır.

Orta Asya dinamikleri ve Asya-Pasifik bölgesi de Çin-NATO ilişkilerini etkileyen önemli faktörlerdir. Çin ve NATO'nun sınırları coğrafi olarak kesişmese de NATO'nun sürekli genişlemesi, Kuşak ve Yol Girişimi ile ekonomik sahasını genişleten Çin ve buna bağlı olarak jeostratejik yapılan hamlelerle çıkarlarının kapsamı, ikili arasındaki ilişkileri dinamik anlamda etkilemektedir. NATO; Asya Pasifik bölgesindeki ortakları Avustralya, Japonya, Yeni Zelanda ve Güney Kore ile birlikte Moğolistan ve Hindistan ile de ilişkilerini geliştirmektedir. Bu, Çin hükûmetini Kuşak ve Yol girişimi açısından taşıdığı önem nedeniyle Çin'in batı bölgesine önem vermesine neden olmaktadır. NATO'nun sürekli genişlemesi ve Orta Asya ile iş birliklerini (örneğin Avrupa Atlantik Ortaklık Konseyi (EAPC) üyesi Kazakistan, Tacikistan, Türkmenistan, Özbekistan[43]) çoğaltması sonucu neredeyse Çin ile sınır komşusu olmuştur diyebiliriz. Bu iş birlikleri içerisinde yer alan kimi ülkelerin Şangay İşbirliği Örgütü üyesi oldukları düşünüldüğünde NATO ve Çin ilişkileri açısından kesişen çıkarların mevcut olduğunu ve karşılıklı stratejik güven tesisi ile iş birliğini güçlendirebileceklerini söyleyebiliriz. Diğer taraftan Çin hem NATO 2030 konseptinde hem de ABD ile ilişkisinde siber güvenliği sıklıkla dile getirtecek şekilde teknolojik ilerleme kat etmenin verdiği avantajları olumsuz yönde (veri hırsızlığı) kullanmakla suçlanmaktadır. "Batı" ve ABD, etki alanını koruma endişesiyle küreselleşmenin getirdikleri sonucu yükselen bir güce yani "Doğu" ve Çin'e yönelik bu türden yapmış olduğu suçlamalar ile söz konusu güçlendirilebilecek iş birliği ve alanlarını kısıtlamaktadır.

NATO'nun Avrupalı üyeleri için Çin temelde ekonomik olarak meydan okumaktadır. Bazen küresel yönetişim, güvenlik ve çok nadiren askerî anlamda meydan okumalar yapmaktadır. NATO'nun görev alanında yer alan Kuzey Atlantik Denizi, Akdeniz, Baltık Denizi, Karadeniz ve Kuzey Afrika bölgelerinde Çin'in askerî varlığı son 10 yıla kadar küçüktü. Fakat 2010 yılından beri bu bölgelerdeki güç dengesi Çin ve onunla birlikte askerî tatbikatlar yapan Rusya Federasyonu lehine değişmiştir. Örneğin 2011 yılında Çin Halk Özgürlük Ordusu, 36 bin vatandaşını Libya'dan tahliye etti. 2015 ve 2017 yıllarında Çin ve Rusya Akdeniz ve Baltık Denizi'nde ortak askerî tatbikatlar düzenlediler. 2017 yılında Çin donanması Akdeniz'de gerçek silahların kullanıldığı tatbikat yaptı. NATO'ya yakın bölgeler yanında Pasifik bölgesinde Rus-Çin ortak donanma tatbikatları 2012 yılında Sa-

42 Chinadaily, "A New Era for China-Russia Relationship in 2019", 2019, Erişim Adresi: https://www.chinadaily.com.cn/a/201912/28/WS5e06c51ea310cf3e3558138b.html, (Erişim Tarihi: 5 Ocak 2022).

43 NATO, NATO Organization - Partners, 2020, Erişim Adresi: https://www.nato.int/cps/en/natolive/51288.htm , (Erişim Tarihi:30 Mayıs 2021).

rıdeniz Qingdao'da donanma manevraları, 2013 yılında Vladivostok yakınlarında Japon Denizi'nde, 2014 yılında Şanghay yakınlarında Doğu Çin Denizi'nde, 2015'teki Akdeniz ortak tatbikatı sonrası Japon Denizi'nde, 2016 Eylül ayında Güney Çin Denizi'nde, Temmuz 2017'deki Baltık Denizi tatbikatının ardından Okhotsk Denizi'nde ve 2019 yılında Japonya'nın Tsushima Adaları yakınlarında yapılmıştır.[44]

Çin ve NATO ilişkilerinin dönüm noktası, 2019 yılında başlayıp iki yıl boyunca NATO üyeleri arasındaki görüşmeler ve danışma toplantıları sonucu oluşan 14 Temmuz 2021 otuz NATO üyesi liderlerinin Brüksel'de 31'nci Zirve toplantısında ortak bildiridir. Bu bildiriye göre Çin'in Batı ittifakına karşı güvenlik riski oluşturduğu şu şekilde belirtilmişti: "Çin'in hırsları ve iddialı tavırları mevcut kurallara dayalı uluslararası düzene ve ittifakın güvenliğiyle ilgili alanlara sistematik olarak meydan okuyor." Rusya ile askerî iş birliği yapması, ordusunun modernizasyonunun savunma ya da saldırı amaçlı olup olmadığı konusunun muğlak olduğu ve nükleer silahlanmasını arttırdığı kayıtlara geçmişti. NATO Genel Sekreteri'nin bir yandan "Yükselen Çin'e ortak yanıt vermeliyiz." derken öte yandan "Çin ile yeni bir Soğuk Savaş'a girmiyoruz." şeklinde açıklama yaparak aslında NATO üyeleri arasındaki anlaşmazlığı da bir anlamda ortaya koyuyordu. Çin ile ilişkilerinde ticaret ve ekonomiye önem veren aynı zamanda Avrupa güvenliğine Rus tehdidini önceleyen NATO'nun kapsamlı Çin stratejisi oluşturmasının iki nedeni bulunmaktadır. Birincisi, ABD ittifakın uyumunu bozduğu ve çıkarlarını tehdit ettiğine inandığı Çin'e karşı ittifak üyelerinin tek ses olması gerektiğine birkaç yıl sonra ikna etmiştir. İkincisi, Çin'in sahada ekonomik, politik, askerî ve güvenlik alanlarında uyguladığı politikaların Amerikan iddialarına karşı koymak zorlaştırmasıdır. Çin'in ekonomik gücünü özellikle Avrupa ülkelerine karşı tehdit unsuru olarak kullanması, COVID-19 pandemisinin bu ülkeden ortaya çıkması, pandemi konusundaki uluslararası eleştirilere saldırgan tek başına savaşçı edasıyla karşı koyması, Güney Çin Denizi, Tayvan, Hong Kong ve Hindistan'a yönelik sınır talepleri, nükleer silahlanma ve askeri modernizasyon programları, Rusya ile askerî iş birliği yapması ve Sincan bölgesindeki Uygurlara yönelik etnik temizleme ve soykırıma varan faaliyetleri olarak sıralanabilir.[45]

Çin-NATO ilişkileri Asya Pasifik ve Orta Asya bölgelerindeki dinamiklerden etkilenmektedir. Çin ve NATO sınırları kesişmese de NATO'nun genişlemeye dönük adımları Çin ile karşı karşıya gelmesinde yol açmaktadır. Asya Pasifik bölgesinde NATO'nun dört önemli stratejik ortağı -Avustralya, Yeni Zelanda, Japonya ve Güney Kore- bulunmakta ve Moğolistan ile ortaklığın geliştirilmesine çalışılmaktadır. İttifak üyelerinin bir kısmı Çin ve Hindistan ile diyalogun ve karşılıklı anlayışın geliştirilmesine vurgu yapmaktadır. Öte yandan Kuşak Yol Girişimi nedeniyle Çin'in batı sınırları özellikle Orta Asya, Hindistan, Pakistan

44 Richard Weitz, "Assessing Chinese-Russian Military Exercises: Past Progress and Future Trends", *CSIS Report*, 9 Ekim 2021, Erişim Adresi:https://www.csis.org/analysis/assessing-chinese-russian-military-exercises-past-progress-and-future-trends, ,(Erişim Tarihi: 5 Ocak 2022).

45 "China's Place on the NATO Agenda", IISS Strategic Comments, Cilt: 27, Sayı: 5, 2021, ss. i-iii, Erişim Adresi: DOI: 10.1080/13567888.2021.1957324, (Erişim Tarihi: 5 Ocak 2022).

ve Afganistan önemli hâle gelmiştir. Avrupa-Atlantik Ortaklık Konseyi (AAOK) üyesi olan Kazakistan, Kırgız Cumhuriyeti, Tacikistan, Özbekistan ve Türkmenistan'ı NATO etki alanı içine almıştır. Bu ülkelerin bazılarının Çin ile ortak sınırları ve Şangay İşbirliği Örgütü üyesi olması Çin ve NATO'nun karşılıklı çıkarlarının kesiştiği noktalardan biridir.

COVID-19 pandemisi yanında iklim değişikliği, küresel terörizm ve salgın hastalıklar insani güvenlik bağlamında yeni güvenlik tehditleri olarak öne çıkmaktadır. Küresel insani güvenlik tehditlerine karşı küresel uluslararası toplumun ortak hareket etmesi zorunlu hâle gelmiştir. COVID-19 pandemisinin başından itibaren NATO için Çin'in sağladığı medikal yardım sorumlulukların paylaşılması ve ortak iş birliğinin önemini göstermiştir. Çin'in NATO üyesi ülkeler ile ekonomik ve ticari ilişkileri karşılıklı bağımlılık durumu yaratmıştır. Çin istatistiklerine göre Almanya 184,88 milyar dolarla 2019'da Avrupa'daki en büyük ticari ortağıdır. Çin'in Avrupa'daki en büyük doğrudan yatırım yaptığı ve ikinci en büyük ticari ortağı İngiltere'dir. Yaklaşık 500 Çin şirketi İngiltere'de faaliyet göstermektedir. AB ve Çin rekabet eden değil, birçok alanda stratejik ortak olarak gözükmektedir. 30 tane NATO üyesinden 21 tanesinin aynı zamanda AB üyesi olduğunu unutmamak gerekir. Çin ve NATO arasında dört iş birliği alanı bulunabilir: 1- NATO-Şangay İşbirliği Örgütü arasında iş birliği, 2- Geleneksel güvenlik alanları dışında örneğin küresel terörizm, COVID-19, iklim değişikliği ve doğal afetler gibi insanlığa küresel tehdit oluşturan alanlarda iş birliği, 3- Bilim, teknoloji, uzay, derin deniz ve kutup bölgelerinde Çin ve NATO araştırma geliştirme (AR-GE) alanında iş birliği ve 4- Güvenlik Konseyi daimî üyesi olan Çin'in NATO ile birlikte yeni ve çok-taraflı küresel güvenlik düzeninin oluşturulmasında iş birliği.[46]

SONUÇ

Batı'nın "Tarihin Sonu" demesinin akabinde gerçekleşen terör saldırıları ile uluslararası terörizm dünya kamuoyunun dahi gündemine girmiştir. Sonrasında gerçekleşen Afganistan işgali; ABD'nin, Rusya ve Çin'e "Ben sizin yanı başınıza kadar gelirim." iletisi çok açık bir mesajıydı. Bununla birlikte hem Afganistan hem de Irak Savaşları, ABD'nin "Batı" temelli normları bizatihi merkezindeki aktör olarak ayaklar altına aldığını gösterdi. Sadece bununla da kalmayan ABD ve "Batı", 2008 Krizi ile birlikte liberal ekonomik değerlerini de yine bizatihi kendisi ayaklar altına alarak uluslararası şirket ve bankalarının bir kısmını devletleştirdi. Savaşlar sonrası trajik insan hikâyelerinin yaşandığı göç ve göçmenlere karşı gösterilen gayri insani muameleler ise "Batı"nın içine düştüğü bir diğer krizdi.

Batı'da bunlar yaşanırken Çin önderliğinde Doğu; yüksek teknolojik ürünler, gelişen sanayisi, gerçekleşen sermaye ve bilgi transferi ile yükselişe geçti. Bu bağlamda

46 Wang Yiwei ve Wu Xinze. "The Likelihood of Cooperation Between China and NATO", *Turkish Policy Quarterly*, Cilt: 19, Sayı: 2, Yaz 2020, ss. 67-75.

günümüzde özellikle Çin'in liberal değerlere ve küreselleşmeye öncülük edebileceğini açıkladığı görülmüştür. Küresel arenada gerçekleşen değişim ve dönüşüm akılları zorlamaktadır. Bir zamanların kendi geliştirdiği hâliyle komünizmin dünyaya hâkim olacağını söyleyen Çin, küreselleşme 2.0 olarak desteklenen Kuşak ve Yol ile "Batı"ya kafa tutmaktadır.

Bütün bu değerlendirmelere bakıldığında küresel arenada yaşanan değişim ve dönüşüm sancılarının izlerini görmekteyiz. Konu içerisinde geçen sermaye kaynaklı oluşan postgüvenlik yapısı, bu yapının stratejik hamleleri ile oluşan ve yeniden önem kazanan jeopolitik; Doğu ile Batı arasında ya da bunların öne çıkan aktörleri ABD ve Çin arasında yaşanmaktadır. Güçlenen ve mevcut durumdan her ortamda rahatsızlıklarını dile getiren Çin; Kuşak ve Yol ile küreselleşmenin savunucusu olmuştur.[47] Yükselen Çin'in elde ettiği gücün kaynağının küreselleşme sonucu olduğunu gören Batı ise geleneksel korumacı yaklaşımla hareket etmektedir. Bu manada ilk adım olarak değerleri sonucu ortaya çıkarmış olduğu kurumsallaşmaya atfen uluslararası kurumları ön plana çıkarmak istemektedir. Bu sayede doğrudan bir mücadele yerine küresel bir mücadele mimarizeleştirilmektedir. Bu bağlamda ön plana çıkarılan NATO ile Çin'e yönelik strateji oluşturulmaktadır. NATO 2030 Konsepti ile siber güvenlik dâhil bütün adımlarının izlenmesine yönelik geniş bir güvenlik konsepti oluşturulmuştur. NATO içindeki ayrık seslere yönelik siyasi birlikteliğin sağlanması gerekliliğine vurgu yapılmıştır. Konunun esasında NATO ve Çin rekabet etmek yerine birlikte hareket edebilecekleri ortak noktalara sahiptir. Fakat "Batı"da bu ortaklıklar işlenmek yerine rekabete vurgu yapıldığı ve bu yönde suçlamalara gidildiği görülmektedir. Uluslararası sisteme ait düzen, 21. yüzyılın yükselen güçleri ve ekonomik dönüşümden dolayı çarpıcı biçimde değişmeyebilir. Fakat dünya düzeni ekonomik dönüşüm ile güç kayması bağıntılı olarak değişebilir. Bu bağlamda yüzyılın çatışmalarının temelini ekonomik, siyasi ve askerî güç arayışı ile küresel düzeyde etki alanı büyütme isteği oluşturabilir. Uluslararası ilişkileri etkileyen en temel araçlardan biri ekonomik dönüşüm ile dağıtım olabilecek ve ekonomi statükonun temellerinin korunmasına yardımcı olacaktır diyebiliriz. Bu yeniden dağıtımda BKBY projesi de göstermektedir ki "Doğu" yeniden yükseliştedir. Çözümler hem güvenlik hem jeopolitik yeni güç merkezlerinin istediği şekilde oluşacak gibi gözükmektedir. Bu sebeple de yüzyılın esas değeri yükselen güçler arasındaki koordinasyon olabilir.

2005 yılında Başbakan Wen Jiabao Çin'in "barışçıl kalkınma" ve "ulusal savunma politikaları"na ilişkin çelişki bulunmadığına yönelik 1850'lerdeki Afyon Savaşlarından 1931-45 arasındaki Japon işgal ve istilası ile geçen yüzyıl içerisindeki maruz kalınan zorbalıklara atıf yaparak kendini koruma ve kalkındırma politikası olarak savunmuştur.[48]

47 Lionel Barber, "Globalisation 2.0 - An Optimistic Outlook", *Financial Times*, 2016, Erişim Adresi: https://www.ft.com/content/3dffc316-bad3-11e5-b151-8e15c9a029fb, (Erişim Tarihi: 5 Ocak 2022).

48 ÇHC Dışişleri Bakanlığı, "Premier Wen Jiabao Holds Talks with His Indian Counterpart Manmohan Singh", 2005, Erişim

Bu söylemden sonra Çin'in elde ettiği özellikle ekonomik ve teknolojik yükseliş göz doldurmaktadır. Peki, 2030 yılına doğru ilerlerken Doğu'nun gücü, 14. yüzyıldaki Ming Hanedanlığı'na benzer şekilde günümüzde tekraren yaşadığı bu yükseliş ile hegemonik bir Çin'i ortaya koyabilecek midir? Moğol kökenli Yuan Hanedanı'na karşı Han Çinlisi'nin son yeniden doğuş zaferi (chung-hisng) olarak 2132 yıllık hükümdarlığın "aydınlığın zaferi"ne refere mi olacaktır?[49] "Batı"da NATO 2030 ile siyasi birlikteliği oluşturma ve korumaya yönelik konsept belirlenmiştir. Doğu'da Çin ise iç siyasi konularında(Tayvan, Doğu Türkistan vb.) herhangi bir dış müdahaleyi asla kabul etmemektedir, SCO vb. yapılar ile dış siyasi birlikteliklerini oluşturmuştur. Bu manada hem iç hem dış siyasi birliği ile emin adımlarla ilerlemektedir. Batı'nın korkusunu ve bu sebeple korkunun sonucu olarak tercih ettiği dış politiğini bir şekilde anlamlandırabiliyoruz. Peki, ya Çin? Çin'in hegemonya olmaya karşı isteksizliği bir korkudan mı ileri geliyor? 17. yüzyılda dünya genelinde krize yol açan iklim değişiklikleri bulunmakta idi. İlerisinde ise Ming Hanedanlığı'nın; iklimin aşırı soğuk olması ve doğal afetler neticesinde ekonomik, toplumsal ve siyasal kriz sonucu çöküşü gerçekleşmiştir.[50] Sonrasında ise Çinliler, cumhuriyet ilanına kadar Çinli olmayan Mançular tarafından Qing Hanedanlığınca (1644-1911) yönetilmişlerdi. Genç bir Cumhuriyet'in Başbakanı olarak Wen Jiabao, Çin'in kendini koruma olarak savunduğu "ulusal savunma politikaları"nın altındaki tarihsel bir korku mudur? Günümüzde iklim değişikliği ve sonucunda yaşanacakların simule edilmesi insanoğlunun yaşayacağı küresel soruna ışık tutmanın yanında Batı tarafından Doğu'ya korkularını hatırlatmak için kullanılıyor olabilir mi? Tüm bu sorulara sosyal bilimlerin doğası gereği net bir cevap veremeyiz ve amacımız komplovari analizler olmamakla birlikte şüpheyi barındırmaktır.

> Soğuk Savaş sonrası küresel sistemde rakipsiz kalan ABD'nin tahtını ekonomik anlamda ciddi şekilde sarsan Çin; NATO 2030 Konsepti doğrultusunda bakıldığında hegemon ABD ve "Batı" için şimdilik düşman yerine incelenmesi, analiz edilmesi ve anlaşılması gereken, Biden ve yönetimi için ise ciddi bir "rakip" olarak değerlendirilmektedir. Son yapılan Biden ve Putin görüşmesinin ılımlı bir havada sonuçlanması, büyük stratejinin Çin'e karşı yön değiştirdiği izlenimi doğurmaktadır. ABD ve "Batı", Soğuk Savaş'ın yumuşama yıllarında "rakibi" Sovyetlere karşı Çin'i desteklemişti. Şimdi aynı politika ile Çin'e karşı Rusya mı desteklenecektir? Karşılıklı bağımlılığın daha yoğun olduğu Çin'e karşı Batı, birlikteliği sağlayabilecek midir? Bu bağlamda stratejik birlikteliklere atıf yapılan projeler sonucu oluşan jeopolitikte küresel sermayenin güvenlik konularında etkin rol oynayacağını, teknolojik ilerleme kat etmiş aktörlerin ve/veya bu aktörlerin yanında yer alanların ön plana çıkacağını, statik durum yerine dinamik bir yapının söz konusu

Adresi: https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/topics_665678/wzlcfly_665842/t191395.shtml , (Erişim Tarihi: 6 Ocak 2022).

49 John W. Dardes, "The Transformations of Messianic Revolt and the Founding of the Ming Dynasty", *The Journal of Asian Studies*, Cilt: 29, Sayı: 3, 1970, ss. 539-558. Erişim Adresi: https://doi.org/10.2307/2943243, (Erişim Tarihi: 6 Ocak 2022).

50 Roberts Marks, *China: Its Environment and History*, (Maryland: Rowman and Littlefield Publisher, 2011), ss. 2-10.

olduğunu ve bu sebeple ortaya çıkacak tarafların "şaşırtıcı" olabileceğini, kurgusal olarak ise bu yeni küresel düzene adaptasyon sorunu nedeni ile başarısız ulus devletlerin çoğalabileceğini, bu çoğalmanın sonucu yeni çatışma alanlarının oluşsa bile birlik vurgulu proje ekseninde çözümleneceğini hatta ulus devlet yapılarının dönüşmeye başlayabileceğini söyleyebiliriz.

Bütün bunlarla birlikte ne "Batı"nın ne de "Doğu"nun asla mutlak kazanan olmadığı döngünün var olduğu 5000 yıllık insanlık tarihinin, günümüz son çeyreğinde çevresel felaketlerin gün geçtikçe daha fazla öngörüldüğü araştırma ve raporları görmekteyiz. "Değişen güvenlik tanımlamalarımız, önem taşıdığı düşünülen güç merkezlerince oluşturulan jeopolitik durumlar ve NATO ile Çin gibi sistem içerisindeki aktörlerin nasıl davranacakları sorularına cevap olarak küresel çaresizliği yaşadığımız Covid-19 pandemisi yetmedi mi? Biraz daha ilerimizdeki iklim değişikliği sonucu oluşacak durumlara yönelik simule edilen gerçeklere birlikte hazırlanmamız gerekmiyor mu?" soruları, insanlık ve medeniyetlerimizin geleceği için daha doğru sorular değil midir?[51]

KAYNAKÇA

"*A New Era for China-Russia Relationship in 2019*", Chinadaily, Anasayfa / Görüş / Basından, 28 Aralık 2019, Erişim Adresi: https://www.chinadaily.com.cn/a/201912/28/WS5e06c51ea310cf3e3558138b.html , (Erişim Tarihi: 5 Ocak 2022).

Abu-Lughod, Janet, The Shape of the World System in the Thirteenth Century, *Studies in Comparative İnternational Development, 22(4)*, 10, 1987, Erişim Adresi: https://link.springer.com/article/10.1007/BF02717367, (Erişim Tarihi: 5 Ocak 2022).

Abu-Lughod, Janet, Süreksizlikler ve Süreklilikler: Tek Dünya Sistemi mi Yoksa Birbirini İzleyen Sistemler mi? B. K. Andre Gunder Frank içinde, *Dünya Sistemi Beş Yüzyıllık mı, Beş Bin Yıllık mı?* (Ankara: İmge, 2003), ss. 507-510.

Arrighi, Giovanni, *Adam Smith Pekin'de 21. Yüzyılın Soykütüğü,* Çeviren: İbrahim Yıldız*, 2. Basım, (*İstanbul: Yordam Kitap, 2008)

Arrighi, Giovanni, *Uzun Yirminci Yüzyıl, Para Güç ve Çağımızın Kökenleri,* Çeviren: Recep Boztemur*, 2. Baskı,* (Ankara: İmge, 2016)

Barber, Lionel, *Globalisation 2.0 - An Optimistic Outlook*, Financial Times, 14 Ocak 2016, Erişim Adresi: https://www.ft.com/content/3dffc316-bad3-11e5-b151-8e15c9a029fb , (Erişim Tarihi: 5 Ocak 2022).

Bayram, Duygu Çağla, Rekabetin Yeni Adı "Huawei Krizi" ve "Thuchydides Tuzağı'nda Hindistan'ın Genel Tutumu, Ankasam, Şubat 2019, Erişim Adresi: https://www.researchgate.net/publication/330797811, (Erişim Tarihi: 5 Ocak 2022)

Bilgin, Pınar, Güvenlik Çalışmalarında Yeni Açılımlar: Yeni Güvenlik Çalışmaları. *Stratejik Araştırmalar Dergisi 8(14)*, 72 , ss.70-95, Erişim Adresi: http://repository.bilkent.edu.tr/bitstream/handle/11693/54374/New_approaches_on_security_studies_New_security_studies.pdf?sequence=1, (Erişim Tarihi: 5 Ocak 2022).

51 Bu çalışma "Özçelik Sezai, Ayık Erdal, Postgüvenlik Jeopolitiği Çerçevesinde NATO 2030 Konsepti ve Çin", İsmail Ermağan, Mehmet Özay ve Zerrin Kayvan (ed.), *Dünya Siyasetinde Asya Pasifik 4*, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, s. 212-237" kitap bölümünün gözden geçirilmiş ve genişletilmiş hâlidir.

Booth, Ken, *Theory of World Security*. New York: Cambridge University Press, 20/12/2007, Erişim Adresi: https://assets.cambridge.org/97805218/35527/frontmatter/9780521835527_frontmatter.pdf, (Erişim Tarihi: 5 Ocak 2022).

Brauch, Hans Günter, Güvenliğin Yeniden Kavramsallaştırılması: Barış, Güvenlik, Kalkınma ve Çevre Kavramsal Dörtlüsü. *Uluslararası İlişkiler Dergisi, Özel Sayı: Güvenlik, 04/06/2008, Erişim Adresi:* https://dergipark.org.tr/tr/pub/uidergisi/issue/39260/462351 , (Erişim Tarihi: 5 Ocak 2022).

Buzan, Barry, *People, States and Fear: The National Security Problem in International Relations*. (Colchester: ECPR Press, 2007), Erişim Adresi: https://www.cusb.ac.in/images/cusb-files/2020/el/psc/11-Abhay%20Kr-MA-IV%20Sem.pdf , (Erişim Tarihi: 5 Ocak 2022).

Buzan, Ole, Wilde, Barry, Waever, Jaap de, *Security: A New Framework for Analysis*. (Boulder: Lynne Rienner Publishers, 1998), Erişim Adresi: https://www.academia.edu/39047709/Buzan_Waever_and_De_Wilde_1998_Security_A_New_Framework_For_Analysis , (Erişim Tarihi: 5 Ocak 2022)

"*Cooperation between China and Central and Eastern European Countries", COCCEEC, 2013, Anasayfa, Erişim Adresi:* http://www.china-ceec.org/chn/ , (Erişim Tarihi: 5 Ocak 2022).

"中国同俄罗斯的关系- *Çin Rusya ilişkileri*", 2022, ÇHC Dışişleri Bakanlığı, Erişim Adresi: https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/wjb_663304/zzjg_663340/dozys_664276/gjlb_664280/3220_664352/, (Erişim Tarihi: 5 Ocak 2022).

"中国同德国的关系 - *Çin-Almanya Siyasi İlişkileri*", 2022, Çin Dışişleri Bakanlığı, Erişim Adresi: https://www.fmprc.gov.cn/web/gjhdq_676201/gj_676203/oz_678770/1206_679086/sbgx_679090/ , (Erişim Tarihi: 5 Ocak 2022).

"中国同英国的关系 - *Çin'in İngiltere ile İlişkisi*", 2022, Çin Dışişleri Bakanlığı, Erişim Adresi: https://www.fmprc.gov.cn/web/gjhdq_676201/gj_676203/oz_678770/1206_679906/sbgx_679910/ , (Erişim Tarihi: 5 Ocak 2022).

Dano, Mike, *Mavenir Looks to Cash In on Anti-Huawei Frenzy*, 29 Ocak 2020, Erişim Adresi: https://www.lightreading.com/mobile/5g/mavenir-looks-to-cash-in-on-anti-huawei-frenzy/d/d-id/757139, (5 Ocak 2022).

Dardes, John W, The Transformations of Messianic Revolt and the Founding of the Ming Dynasty, *The Journal of Asian Studies, 29(3),* 1970, Erişim Adresi: https://core.ac.uk/download/pdf/213404321.pdf, ss. 539-558, (Erişim Tarihi: 5 Ocak 2022).

Demiray, Muhittin, İşcan, İsmail Hakkı, Uluslararası Sistemde Güvelik Kavramının Değişimi Ekonomik ve Jeopolitik Arka Plan. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 21*, 2008, ss. 141-170, Erişim Adresi: https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/55465 , (Erişim Tarihi: 5 Ocak 2022).

Ereker, Fulya Aksu, *Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü - NATO, Ekim 2019, Güvenlik Yazıları, 28,* Erişim Adresi: https://trguvenlikportali.com/wp-content/uploads/2019/11/NATO_FulyaAksuEreker_v.1.pdf , (Erişim Tarihi: 5 Ocak 2022).

Ergenç, Ceren, "Çin'in Yükselişi", *Uluslararası İlişkilere Giriş*, Ed. Ali Balcı, Şaban Kardaş, (İstanbul; Küre, 2014), ss. 655-669.

Eustachewich, Lia, "Joe Biden Calls Russia an 'Opponent', China a 'Competitor' during Town Hall", NY Post: News, 18 Eylül 2020, Erişim Adresi: https://nypost.com/2020/09/18/joe-biden-calls-russia-an-opponent-and-china-a-competitor/, (Erişim Tarihi:30/05/2021).

Flint, Colin, Taylor, Peter, *Politicial Geography,* (Londra: 2018), Erişim Adresi: https://doi.org/10.4324/9781315164380 , (Erişim Tarihi: 5 Ocak 2022).

Frank, Andre Gunder, *Yeniden Doğu, Asya Çağında Küresel Ekonomi,* Çev: Kamil Kurtul*, (* Ankara: İmge, 2010).

Gills, Barry K., Dünya Sisteminde Hegemonik Geçişler. B. K. Andre Gunder Frank içinde, *Dünya Sistemi Beş Yüzyıllık mı, Beş Bin Yıllık mı?* ss. 234-237, Çev: Esin Soğancılar, (Ankara: İmge, 2003).

Gills, Barry K., The Return of Crisis in the Era of Globalization: One Crisis, or Many? *Globalizations, 7(1)*, ss. 1-5, 27 Nisan 2010, Erişim Adresi: DOI: 10.1080/14747731003592978, (Erişim Tarihi: 5 Ocak 2022).

Gills, Barry K., & Patomaki, Heikki, Trumponomics and the "post-hegemonic" World. *Real-World Economics Review, 79*, ss.90-107, 2017, Erişim Adresi: http://www.paecon.net/PAEReview/issue79/Patomaki79.pdf , (Erişim Tarihi: 5 Ocak 2022).

Herzinger, B. "NATO's China Problem", *Turkish Policy Quarterly*, Cilt: 20, Sayı: 2, Yaz 2021, ss. 45-53.

Holslag, Jonathan, "China, NATO, and the Pitfall of Empty Engagement", *The Washington Quarterly*, Cilt: 42, Sayı: 3, 2019, ss. 137-150. Erişim Adresi: DOI: 10.1080/0163660X.2019.1664850, (Erişim Tarihi: 5 Ocak 2022).

IISS, "China's Place on the NATO Agenda, *Strategic Comments*, 2021, 27: 5, i-iii, Erişim Adresi: DOI: 10.1080/13567888.2021.1957324, (Erişim Tarihi: 5 Ocak 2022).

Ikenberry, G. John, The Future of International Leadership, *Politicial Science Quarterly, 111(3),1996, ss.* 385-402, Erişim Adresi: HYPERLINK "https://doi.org/10.2307/2151968" \t "_blank" \o "This link opens in a new window" https://doi.org/10.2307/2151968, (Erişim Tarihi: 5 Ocak 2022).

İbn-i Haldun, *Mukaddime,* Çev: S. Uludağ, (İstanbul: Dergah, 2015).

Jones, Rhys, Woods, Martin, Jones, Michael, *An Introductıon to Political Geography, (London: 2004), Erişim Adresi:* http://elibrary.vssdcollege.ac.in/web/data/books-com-sc/bcom-1/An%20Introduction%20to%20Political%20Geography-%20Space,%20Place%20and%20Politics.pdf , (Erişim Tarihi: 5 Ocak 2022).

Kay, Cristobal, "Andre Gunder Frank: 'Unity in Diversity' from the Development of Underdevelopment to the World System", *New Politicial Economy, 16(4)*, 523-538, 01 Ocak 2011, Erişim Adresi: doi:10.1080/13563467.2011.597501, (Erişim Tarihi: 5 Ocak 2022).

Kissinger, Henry, Dünden Bugüne Yeni Çin, Çev: Nalan Işık Çeper, (İstanbul: Kaknüs, 2014).

Marks, Roberts, *China: Its Environment and History*, (Rowman and Littlefield Publisher, 2011), Erişim Adresi: http://resources.css.edu/academics/his/middleground/articles/engineerchinareviewsfall2014themiddlegroundjournal.org.pdf, (Erişim Tarihi: 5 Ocak 2022).

Mearsheimer, John ve Walt, Stephen, "The Case of Offshore Balancing A Superior U.S. Grand Strategy", Foreign Affairs: Articles, United States, Temmuz/Ağustos 2016, Erişim Adresi: HYPERLINK "https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/2016-06-13/case-offshore-balancing" https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/2016-06-13/case-offshore-balancing , (Erişim Tarihi: 5 Ocak 2022).

Nass, Matthias, Andreas Oldag, "The Debate within NATO and the China Card", *Journal of Peace Research*, Cilt: 20, Sayı: 2 (Jun. 1983), ss. 107-127, Erişim Adresi: HYPERLINK "https://doi.org/10.1177%2F002234338302000202", https://doi.org/10.1177/002234338302000202, (Erişim Tarihi: 5 Ocak 2022).

"NATO Hits Chinese embassy", BBC, 8 Mayıs 1999, Erişim Adresi: http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/338424.stm, (Erişim Tarihi: 5 Ocak 2022).

NATO, *NATO 2030: United for New Era*, 2020 Erişim Adresi: https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2020/12/pdf/201201-Reflection-Group-Final-Report-Uni.pdf, (Erişim Tarihi: 5 Ocak 2022).

NATO, *NATO Organization - Partners*, 2020, Erişim Adresi: https://www.nato.int/cps/en/natolive/51288.htm. (Erişim Tarihi: 5 Ocak 2022).

"NATO'nun Yeni Rakibi: Çin", DW: Gündem / Dünya, 05 Aralık 2019, Erişim Adresi: https://www.dw.com/tr/natonun-yeni-rakibi-çin/a-51543880, (Erişim Tarihi: 2 Ocak 2022)

Nielsen, Donald A. , After World Systems Theory: Concerning Janet Abu-Lughod's 'Before European Hegemony'. *International Journal of Politics, Culture and Society,* Cilt: 4, Sayı: 4, 1991, ss. 481-497, Erişim Adresi: https://ur.booksc.org/book/59997724/a140a3 , (Erişim Tarihi: 5 Ocak 2022).

Oertel, Janka, "V.NATO's China Challenge", Whitehall Papers, 95, 1, 65-80. Erişim Adresi: DOI: 10.1080/02681307.2019.1731211, (Erişim Tarihi: 5 Ocak 2022).

"*Premier Wen Jiabao Holds Talks with His Indian Counterpart Manmohan Singh*", 2005, ÇHC Dışişleri Bakanlığı, Erişim Adresi: https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/topics_665678/wzlcfly_665842/t191395.shtml , (Erişim Tarihi: 5 Ocak 2022).

Öğretir, Ayşe Dilek, Sezai Özcelik, "The Study of Ethnocentrism, Stereotype, and Prejudice: PsychAnalytical and Pscho-Dynamic Theories", *Journal of Qafqaz University*, 24, Sonbahar 2008, ss. 236-244, Erişim Adresi: https://www.researchgate.net/publication/270959851_The_Study_Of_Ethnocentrism_Stereotype _And_ Prejudice_Psycho-Analytical_And_Psycho-Dynamic_Theories_Journal_Of_Qafqaz_University_24_ Fall_2008_ss_236-244, (Erişim Tarihi: 5 Ocak 2022).

Özçelik, Sezai, "Haydi 2022 Pekin Kış Olimpiyatlarını Boykot Edelim!", *QHA,* 10 Aralık 2021, Erişim Adresi: https://qha.com.tr/opinion/haydi-2022-pekin-kis-olimpiyatlarini-boykot-edelim/, (Erişim Tarihi: 5 Ocak 2022).

Özçelik, Sezai, "Kırım'ın İşgali ve Türkiye: Jeo-Strateji, Kamuoyu, Türkiye-Ukrayna İlişkileri ve Kırım Tatarları", içinde *Türkiye'nin Çatışma Bölgelerinde Yönelik Dış Politikasının Analizi*, Ertan Efegil (der.), (İstanbul: Gündoğan Yayınları, 2016), ss. 301-335.

Polat, Doğan Ş., "NATO'nun Yeni Operasyon Alanı: Siber Uzay", *Güvenlik Bilimleri Dergisi, International Security Congress Özel Sayısı,* 2020, ss. 135-158, Erişim Adresi: DOI:10.28956/gbd.695973, (Erişim Tarihi: 5 Ocak 2022).

Robinson, William, "Giovanni Arrighi: Systemic Cycles of Accumulation, Hegemonic Transitions, and the Rise of China", *New Politicial Economy, 2011, 16(2)*, ss. 267-280, Erişim Adresi: https://escholarship.org/uc/item/34b5s46w, (Erişim Tarihi: 5 Ocak 2022).

Sönmez, Sait, "Soğuk Savaş Sonrası NATO'nun Dönüşümünün Türkiye'nin Balkanlar Politikasına Etkisi", *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 9, 2016, ss. 229-245, Erişim Adresi: https://dergipark.org.tr/tr/pub/bsbd/issue/43836/539086, (Erişim Tarihi: 5 Ocak 2022).

Weitz, R. "Assessing Chinese-Russian Military Exercises: Past Progress and Future Trends", CSIS Report, 9 Ekim 2021, Erişim Adresi: https://www.csis.org/analysis/assessing-chinese-russian-military-exercises-past-progress-and-future-trends, (Erişim Tarihi: 5 Ocak 2022).

Yiwei, Wang, Wu Xinze, "The Likelihood of Cooperation Between China and NATO", *Turkish Policy Quarterly*, Cilt: 19, Sayı: 2, Yaz 2020, ss. 67-75, Erişim Adresi: http://turkishpolicy.com/files/articlepdf/the-likelihood-of-cooperation-between-china-and-nato_en_8454.pdf , (Erişim Tarihi: 5 Ocak 2022).

ÇİN DIŞ POLİTİKASINDA RUSYA-UKRAYNA SAVAŞI SINAVI: PEKİN'İN MOSKOVA-WASHINGTON-BRÜKSEL ÜÇGENİNDEKİ FIRSATLAR VE RİSKLER

Mesut Hakkı Caşın[1] - Sina Kısacık[2]

Özet

Çin, bir yandan Ukrayna'nın ve Rusya'nın en büyük ticaret ortağı bir yandan da dünyanın en büyük petrol ve doğalgaz ithalatçısıdır. Rusya–Ukrayna Savaşı, İkinci Dünya Savaşı'ndan beri görülen en büyük jeopolitik anlaşmazlık ve bu anlaşmazlığın küresel sonuçları 11 Eylül saldırılarının yol açtıklarından çok daha büyük olacak. Çin'in bu kritik dönemde, savaşın nereye varacağını ve uluslararası çevreye olası etkilerini isabetli bir biçimde analiz etmesi ve değerlendirmesi gerekiyor. Bununla beraber, görece olumlu bir dış ortam sağlamak üzere, bu krize esnek bir biçimde tepki vermesi ve uzun vadede çıkarlarına uygun stratejik seçimlerde bulunması da icap ediyor.[3]

Anahtar Kelimeler: Çin, Rusya, Ukrayna, 2022 Rusya-Ukrayna Savaşı, Yaptırımlar.

The Test Of Russian-Ukrainian War In The Foreign Policy Of China: The Opportunities And Risks For Beijing Within The Triangle Of Moscow-Washington-Bruxelles

Mesut Hakkı Caşın[4] - Sina Kısacık[5]

Abstract

China is not only the biggest trade partners of Ukraine and Russia but also it is the world's largest oil and natural gas importers. The February 2022 Russian-Ukrainian War stands the greatest geopolitical confrontation that has been seen since the WWII and the global results of this rivalry

1 Prof. Dr., Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Öğretim Üyesi ve Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Dış ve Güvenlik Politikaları Kurulu Üyesi. Elektronik Posta Adresi: mesutcasin@hotmail.com

2 Dr. Öğr. Üyesi, Kıbrıs İlim Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi. Elektronik Posta Adresi: sinakisacik@csu.edu.tr, sina1979@hotmail.com

3 Hu Wei, "Savaşın Olası Sonuçları ve Çin'in Tercihi'', *Perspektif,* 21 Mart 2022, Erişim Adresi: https://www.perspektif.online/savasin-olasi-sonuclari-ve-cinin-tercihi/ , (Erişim Tarihi: 20 Mayıs 2022).

4 Prof. Dr., Faculty Member at the Department of Law in Yeditepe University and Member of Board of Foreign and Security Policies in the Presidency of Republic of Türkiye. Electronic Mail Address: mesutcasin@hotmail.com

5 Asst. Prof. Dr., Faculty Member at the International Relations Department of Cyprus Science University. Electronic Mail Addresses: sinakisacik@csu.edu.tr, sina1979@hotmail.com

will be much bigger that results caused by the September 11, 2001 attacks. Within this critical time, China has to correctly analyze and evaluate where the 2022 Russian-Ukrainian War will evolve and its possible impacts over the international environment. Together with this, in order to create a relatively positive external atmosphere, it remains necessary for China to flexibly react to this crisis as well as to make strategic choices that are compatible with its long term interests.
Keywords: China, Russia, Ukraine, 2022 Russian-Ukrainian War, Sanctions.

GİRİŞ

Yeni dünya düzeninin potansiyel kutuplarından biri olarak görülen Çin'in, bilhassa Avrupa perspektifiyle 21. yüzyılın en büyük felaketleri arasında görülen Ukrayna krizinde izlediği stratejiyi incelediğimiz zaman; uluslararası normların etrafında şekillenen aynı zamanda pragmatik ihtimalleri ön plana koyan gri adımlarla karşılaşmaktayız. Yeni dünya düzeninin potansiyel kutuplarından biri olarak görülen Çin'in, bilhassa Avrupa perspektifiyle 21. yüzyılın en büyük felaketleri arasında görülen Ukrayna krizinde izlediği stratejiyi incelediğimiz zaman; uluslararası normların etrafında şekillenen aynı zamanda pragmatik ihtimalleri ön plana koyan gri adımlarla karşılaşmaktayız. Burada vurguladığımız griliğin sebebi Çin-Rus ilişkilerinin hissedilen yakınlığıyla Ukrayna krizi sürecinde uygulanan Çin stratejilerinin birbiriyle paralellik göstermemesinden kaynaklanıyor. Bu kapsamda iki ülke ilişkilerine bakıldığında, Çin ve Rusya'nın birbirini "müttefik" yerine "kapsamlı stratejik ortak" olarak tanımladıklarını vurgulamakta fayda var. Çin Dışişleri sözcüsü Wang Wenbin'in ifadesiyle bu ortaklık ittifak etmemeyi, çatışmamayı ve herhangi bir üçüncü şahsı hedef almamayı içeriyor. Bu tanımlar iki ülke arasına belirli bir mesafe koysa da Çin tarzı uluslararası sistemin hiyerarşik olduğu ve başında da bizzat Çin Medeniyetinin bulunduğu düşünüldüğünde, söz konusu mesafenin yalnızca Rusya'ya özgü olmadığını görebiliyoruz. [6] Çin, Ukrayna'nın işgalini kınayan Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ndeki oylamada çekimser kaldı. Bazı analistler, Pekin'in oylamada Rusya'ya katılmasını bekliyordu, ancak bunun olmaması "Batı için bir kazanç" olarak tanımlandı. Bu, Pekin'in müdahaleden uzak duruşunun bir işaretiydi. Amerikalı akademisyen John Mearsheimer, Ukrayna'nın Kırım'ı kaybettiğini ve kendi görüşüne göre Donbas bölgesini de kaybedeceğini söyleyen Amerikalı akademisyen, savaş süresince Ukrayna'nın daha fazla toprak kaybedip kaybetmeyeceğinin gündemdeki soru olduğunu düşünmektedir. Bu süreçte Ukrayna ekonomisinin çöktüğünü ve şehirlerinin de büyük bir yıkıma uğramakta olduğunu vurgulayan Mearsheimer, bunun uluslararası ekonomiye ve ABD'deki ara seçimlerde Demokratlara büyük zarar vereceğini de sözlerine eklemektedir. Ek olarak, bu durumun ABD'nin Çin'e karşı Avrupa'yı bırakarak Asya'ya açılmasını da zorlaştıracağını düşünen Amerikalı konuşmacı, ayrıca bu sürecin Rusya'yı Çin'in kucağına ittiğini ve Doğu Avrupa'yı istikrarsız bir bölge haline getirdiğini iddia etmektedir.[7] Rusya-Ukrayna sava-

6 Diren Doğan, "Ukrayna Krizi Ekseninde Çin Dış Politikasını Anlamak: Strateji Mm? İkilem mi?", *Kriter*, Yıl: 6, Sayı: 67, Nisan 2022, Erişim Adresi: Https://Kriterdergi.Com/Dosya-Ukrayna-Krizi/Ukrayna-Krizi-Ekseninde-Cin-Dis-Politikasini-Anlamak-Strateji-Mi-İkilem-Mi, (Erişim Tarihi: 20 Mayıs 2022).

7 "John Mearsheimer'ın Rusya-Ukrayna Savaşı Hakkındaki Görüşleri'', *Uluslararası Politika Akademisi*, 14 Mart 2022, Erişim Adresi: Http://Politikaakademisi.Org/2022/03/14/John-Mearsheimerin-Rusya-Ukrayna-Savasi-Hakkindaki-Gorusleri/, (Erişim Tarihi: 20 Mayıs 2022).

şının başlamasından bu yana, daha geçen 4 Şubat 2022'de Moskova ile "sınırsız ortaklık" ilan eden Pekin'in adımları dikkatle izlenmektedir. NATO'nun genişlemesi kınanırken, iş birliği için yasaklı hiçbir alan olmadığına dikkat çekilmişti. Aynı gün Rus devlet enerji kurumu Gazprom ile Çin Ulusal Petrol Şirketi CNPC arasında yılda ilave 10 milyar metreküp Rus gazının sevkiyatı için de 30 yıllık bir anlaşma imzalanmıştı.[8]

Rusya ve Ukrayna arasındaki savaşın Çin'in kısa ve orta vadeli konumunu nasıl etkilediği konusunda bir dizi tartışma var. Bazı uzmanlar savaşı bir fırsat olarak görürken, bazıları bunu Çin'in uluslararası sistemdeki siyasi ve ekonomik statüsü için bir tehdit olarak görüyor. Savaş, Çin için hem siyasi hem de ekonomik fırsatlar yaratır. Birincisi, savaş orta vadede Rusya ve batılı ülkelerin yakınlaşma olasılığını yok ediyor. Bu durum Çin-Rusya stratejik ortaklığının geleceği için daha iyi bir koşul yaratıyor ve Çin'in Rusya üzerindeki kaldıraç oranını artırıyor. İkincisi, Rusya'nın Ukrayna'ya saldırısı ABD'nin dikkatini Hint-Pasifik'ten Avrupa'ya yöneltiyor. Bu durum Çin'in askeri ve ekonomik performans açısından Doğu ve Güneydoğu Asya'daki konumunu güçlendirmesine yardımcı olabilir. Son olarak, savaş Çin'e, ABD ve AB ülkelerinin Çin'in Tayvan'a yönelik gelecekteki politikaları için önemli bir deneyim olan başka bir ülkedeki askeri operasyonlara nasıl tepki verdiğini gözlemleme şansı veriyor.

21. YÜZYILDA ÇİN HALK CUMHURİYETİ'NİN KARADENİZ POLİTİKALARININ ANA BİLEŞENLERİ[9]

Klasik ve modern jeopolitik teorilerin neredeyse tümü, Avrasya coğrafyasını küresel hâkimiyet tesis etmenin temel sahası olarak kıymetlendirmektedir. Çağdaş jeopolitik çalışmaların en kayda değer olarak görülenlerinden birisi olan "Büyük Satranç Tahtası" adlı kitabında merhum Zbigniew Brzezinski, son beş yüz senedir vuku bulan politik rekabetlerin sıklet merkezi durumundaki Avrasya Bölgesi'nin jeopolitik ehemmiyetini günümüzde de sürdürdüğünün altını çizmiştir. Brzezinski'nin tezi çerçevesinde "Avrasya yerkürenin en büyük kıtasıdır. Avrasya'ya hükmeden güç, dünyanın en ileri ve iktisadi açıdan en verimli üç bölgesinden ikisini kontrol altında tutmuş olacaktır". Söz konusu Avrasya tanımı, Karadeniz jeopolitiğinin de ön planda yer almasına sebep olmaktadır. Karadeniz jeopolitiğinin özellikle Soğuk Savaş ertesindeki dönemde ortaya çıkan güç boşluğu kapsamında ehemmiyetinde artış yaşanması Çin Halk Cumhuriyeti benzeri küresel egemenlik tesis etmeyi hedefleyen devletlerin de yakın ilgisine mazhar olmuştur. Bunun sebebi ise Çinli yöneticilerin Soğuk Savaş ertesinde değişiklik gösteren küresel dengelerin Avrasya'nın öneminde artış yaşandığını görmeleri olmuştur.

8 Dilge Timoçin, "Çin'in Tutumu Neden Önemli?'', *Voa*, 5 Mart 2022, Erişim Adresi: Https://Www.Amerikaninsesi.Com/A/Ukrayna-Rusya-Savasta-%C3%A7in-İn-Tutumu-Neden-%C3%B6nemli-/6471580.Html, (Erişim Tarihi: 20 Mayıs 2022).

9 Çalışmanın bu bölümü yazarlardan Sina Kısacık tarafından kaleme alınan ve Doç. Dr. Göktürk Tüysüzoğlu ve Dr. Öğr. Üyesi Selim Kurt'un editörlüğünde Ankara merkezli Detay Yayıncılık tarafından Aralık 2019'da basılan **Uluslararası Politikada Karadeniz** adlı kitabın içerisinde bulunan "21. Yüzyılda Çin Halk Cumhuriyeti'nin Karadeniz Bölgesi Stratejisinin Temel Sacayaklarını Anlamlandırmak" başlıklı makalenin ilgili bölümünden alınmıştır (Sayfa Aralığı: 260-266). (Bahse konu makalenin kitaptaki tam sayfa aralığı: 259-299).

Bundan ötürü Çin, Soğuk Savaş'ın ertesinde bölgede bağımsızlığını elde eden devletleri ilk tanıyan ülkeler arasında olmuştur ki bunun sebebi ise Çin'in ivedi olarak enerji temelli faktörlerden ötürü yeni dönemde milli menfaatlerini Orta Asya, Hazar Havzası ve Orta Doğu'da görmesidir. Çünkü Çin'in gittikçe artan enerji gereksinimi, enerji geçiş rotası üstünde konumlanan ve Karadeniz Havzası'nın bir parçası olarak değerlendirilen Güney Kafkasya ülkeleri ile iktisadi irtibatlarında artış yaşanmasına yol açmış ve Çin Halk Cumhuriyeti'nin bölge ülkeleriyle olan irtibatı son senelerde son derece dikkat çekici bir şekilde gelişmiştir.

Soğuk Savaş sürecinde Sovyetler Birliği'nin müttefiki konumundaki Çin Halk Cumhuriyeti, SSCB'nin parçalanmasının ertesinde Rusya Federasyonu ile beynelmilel problemlerin çözüme kavuşturulmasında genellikle ortak bir tutum takınmıştır. Pekin'in söz konusu tutumu Karadeniz Havzası'ndaki anlaşmazlıklara bakışı üzerinde de göreceli bir etkiye sahiptir. Pekin, devletlerin toprak bütünlüğü hususundaki hassasiyetine karşın Karadeniz Bölgesi'ndeki anlaşmazlıklarda Moskova tarafından ayrılıkçı unsurlara destek verilmesi, Abhazya ve Güney Osetya bölgelerinin bağımsızlığının kabul edilmesi esnasında çoğunlukla sessizlik politikasını tercih etmiştir. Çin, Rus-Gürcü Harbi'nde tarafsız bir politika ortaya koymuş, Abhazya ve Güney Osetya'nın bağımsızlığını benimsememiş fakat Çinli yetkililerce harbin sonrasında Gürcistan'ın toprak bütünlüğü ve Tiflis'in ayrılıkçı bölgeler üstündeki egemenliğinin altını çizen bir tutumdan daha ziyade uzlaşmazlığın taraflar arasında barışçıl yöntemler kullanılmak suretiyle çözüme kavuşturulmasını kapsayan daha genel ifadeler kullanmışlardır. Mayıs 2019'da Gürcistan'a resmi bir ziyarette bulunan Çin Dışişleri Bakanı Vang, Tiflis'te Gürcistan Dışişleri Bakanı Davit Zalkaliani ile bir görüşme gerçekleştirmiştir. Gürcü Bakan ikili ve heyetler arası toplantılara geçilmesinden önce yaptığı basın açıklamasında Çin Dışişleri Bakanı Vang'ın yaptığı ziyaretin tarihi olduğunu vurgulamış ve söz konusu ziyaretin iki ülke arasındaki münasebetlerin güçlendirilmesine ciddi katkıda bulunacağına belirterek şu değerlendirmede bulunmuştur: "Ülkelerimiz arasındaki ilişkiler, gerçekten yüksek seviyede gelişmeye devam ediyor. Bakan Vang ise Gürcistan'ı ziyaret etmekten ötürü çok büyük bir memnuniyet duyduğuna işaret ederek Pekin ve Tiflis arasında dostluk temelli irtibatların varlığına dikkat çekmiştir". Çin'in dünyada barış yürüttüğüne vurgu yapan bir politika izlediğini belirten Vang, Gürcistan'ın toprak bütünlüğüne ve egemenliğine verdikleri desteği şu sözlerle ifade etmiştir: "Büyüklük veya küçüklüğüne bakmadan her ülkeye eşit davranmaktayız. Biz Gürcistan ve diğer ülkelerin bağımsızlık, egemenlik ve toprak bütünlüğüne saygı gösteriyoruz". Çin Halk Cumhuriyeti aynı çerçevede Ukrayna Krizi'nde de üç aşağı beş yukarı benzer bir söylem geliştirmiştir. Pekin, Rusya Federasyonu'nun Kırım'ı işgali ve ilhakını protesto etmemiştir. Mart 2014'teki Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde Kırım halkoylamasının geçersiz kabul edilmesine yönelik kararın oylanması esnasında çekimser kalmayı tercih etmiştir. Çin Halk Cumhuriyeti'nin etnik bakımdan problemli bölgeleri olan Tibet ve Doğu Türkistan dikkate alındığında Çin'in Rusya'nın Karadeniz Bölgesi'ndeki[10] ayrılıkçı bölgelere sunmuş olduğu destek karşısında tepki göstermemesi

10 Çin Halk Cumhuriyeti'nin Karadeniz Bölgesi hakkındaki güncel politikaları için lütfen bakınız, Deborah Sanders, "Can China promote stability in the Black Sea Region?" , *Southeast European and Black Sea Studies*, Cilt: 21, Sayı: 3, 2021, ss. 415-436, DOI: 10.1080/14683857.2021.1935771, Erişim Adresi: https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/14683857.2021.1935771?needAccess=true, (Erişim Tarihi: 6 Haziran 2022).

tezat bir durumdur. Karadeniz'deki çatışma alanları bundan ötürü Çin'in Tibet ve Doğu Türkistan'daki endişeleri çerçevesinde dış siyasetinde kabul ettiği "toprak bütünlüğü" ilkesinin üzerinde tartışma doğmasına sebebiyet vermektedir. Fakat öte yandan Washington ve Moskova'nın Karadeniz Bölgesi'nde mücadele içerisinde olması, Çin bakımından Pasifik'teki "ABD meydan okuması"nın seviyesini göreceli olarak düşürmekte, Pekin'in Karadeniz'de Moskova ile irtibatlarını öncelikli kılan faydacı siyaseti ise ABD karşısında yalnızlaşma olasılığını azaltıcı bir unsurdur.

Çin Dışişleri Bakanlığı sözcülerinden Qin Gang, ülkesinin Ukrayna krizine yönelik tutumunda beynelmilel siyasetin ana ilkelerinin esas alındığını vurgulayarak meselenin tarafsız, hakça ve barışçıl ele alınmak zorunda olunduğuna işaret etmiştir. Çin Dışişleri Bakanlığı sözcülerinden Hua Chunying ise Ukrayna'nın Donetsk şehrindeki olaylara yönelik olarak kendisine yöneltilen soruda tarafların soğukkanlı olması ve diyalogda bulunması çağrısını yapmıştır. Çin'in BM Daimî Temsilcisi Liu Jieyi, 15 Mart'ta Ukrayna hakkında BM Güvenlik Konseyi'nde bir karar kabul edilmemesinin ertesinde Ukrayna Meselesi'nin çözüme kavuşturulmasına yönelik olarak üç öneride bulunmuştur. Söz konusu teklifleri şöyle sıralamak mümkündür:

- Sorunun çözümü için bütün tarafların içerisinde olduğu uluslararası koordinasyon mekanizması kurulmalı,
- Taraflar krizi tırmandırıcı hareketlerden kaçınmalı ve
- Uluslararası finans kurumları aracılığıyla Ukrayna'nın ekonomik istikrarı sağlanmalıdır.

Buna ilaveten Liu, Ukrayna'ya özel vurgu yapmadan toprak bütünlüğüne ve egemenliğe saygının Çin dış siyasetinin ana unsurlarından birisi olduğunu vurgulamış ve Ukrayna'daki etnik grupların temel haklarına dikkat çekmiştir. Dışişleri Bakanlığı sözcülerinden Hong Lei de Çin'in Kırım referandumunun sonuçlarını benimseyip benimsemeyeceği hakkındaki bir soruya ise Çin bütün ülkelerin bağımsızlığına, toprak bütünlüğüne ve egemenliğine saygılıdır cevabını vermiştir. Çin basını ise Ukrayna krizinin tırmanmasındaki temel sorumluluğun Batı'ya ait bulunduğunu vurgulamıştır. Çin basınına göre Batı, Yanukoviç karşıtı gösterilere destek vermek suretiyle Rusya'nın müdahalesine davetiye çıkarmıştır. Çin'in önde gelen uluslararası ilişkiler uzmanlarından Wang Yiwei, Ukrayna meselesinin dünyayı "İkinci Soğuk Savaş" dönemine götürme ihtimaline vurgu yapmıştır. Yiwei, Soğuk Savaş ertesinde Batı'nın yeni-muhafazakârlık ve emperyalist duygularında artış yaşandığını ve Afganistan'a, Irak'a müdahalede bulunduğunu fakat sorunların çözüme kavuşturulamadığını görmesine karşın bunu anlamadığını ifade etmiştir. Buna ilaveten Batı Bloku'nun Kosova meselesindeki tutumunun göz önünde bulundurularak Batı'nın Kırım'da izlediği politikayı ikiyüzlü olarak nitelendirmiştir. Çinli uzmanlardan Yu Bin ise Batı'nın Ukrayna'nın egemenliği hususundaki endişelerini ikiyüzlülük biçiminde değerlendirerek Rusya'nın Kırım'ı topraklarına dâhil etmeden evvel, Batı'nın Yanukoviç aleyhtarı gösterileri destekleyerek Ukrayna'nın toprak bütünlüğünü sayısız kez ihlal ettiğini ifade etmiştir. Buna ek olarak Bin, Batı'nın insani müdahale, rejim değiştirme ve ulus inşa etme gerekçeleri bağlamında ülkelerin egemenliğini tarih boyunca göz önünde bulundurmadığına da vurgu yapmıştır.

Öte taraftan bu minvalde vurgulanması gereken bir başka konu ise Çin'in Ukrayna'nın topraklarının yüzde 5'ini satın almak için bir anlaşma akdetmesidir. Ülkesinde gıda yetersizliği bulunmasından dolayı Ukrayna'dan toprak alımı yapan Çin, söz konusu topraklardan tarım amaçlı olarak istifade edecektir. Toplamda 3 milyon hektarlık toprakların kullanımına yönelik olarak yılda 2,6 milyar dolar ödenmesi öngörülmektedir. Çinli kamu firması 'Xinjiang Production and Construction Corps' ve Ukraynalı tarım şirketi 'KSG Agro' arasında akdedilen anlaşma çerçevesinde Çinli firma ilk aşamada Ukrayna'da 100 bin hektar toprak alımı yapacaktır. Gelecek senelerde ise bu rakamın 3 milyon hektara erişeceği düşünülmektedir. Topraklar Ukrayna'nın Dnyepropetrovszki bölgesinde yer almaktadır. Bölge zengin tahıl üretimi ile bilinmektedir. Birkaç sene içerisinde Çinli firmanın kontrolüne geçecek toprak miktarı Ukrayna'nın tarım yapılabilir topraklarının yüzde dokuzuna tekabül etmektedir. Toprakların büyüklüğü, Belçika, Ermenistan, Hollanda ve İsrail'in de içinde bulunduğu 50 ülkenin yüzölçümünden daha fazladır. Anlaşma, Çin'in Avrupa'da satın aldığı en büyük toprak anlamına gelmektedir. Bu topraklarda 50 yıllık süreçte tarım yapılmasına ilaveten bölgede domuz yetiştiriciliği de yapılacaktır. Diğer yandan ABD'nin de Ukrayna tarafından satışı gerçekleştirilen toplam yüzde otuz altı düzeyindeki toprakların yüzde altmışaltısını mülkiyetinde bulundurduğu da bilinmektedir.

17 Ocak 2017 tarihinde Çin tarafından yapılan bir açıklamada ise Ukrayna'nın egemenliği ve toprak bütünlüğünün tanındığı resmen ilan edilmiştir. Ukrayna Cumhurbaşkanlığı'nın sitesindeki açıklamada, Davos'ta 17 Ocak 2017'de yapılan Dünya Ekonomik Forumu'na iştirak eden Ukrayna Cumhurbaşkanı Petro Poroşenko'nun Çin Halk Cumhuriyeti'nin lideri Şi Jinping ile bir görüşme gerçekleştirdiği açıklanmıştır. Çin devlet başkanına Ukrayna ve Çin arasında diplomatik irtibatların tesis edilmesinin yirmi beşinci yıldönümü nedeniyle tebriklerini sunan dönemin Ukrayna Devlet Başkanı Petro Poroşenko, iki ülkenin de iş birliğinin güçlendirilmesini samimi olarak istediğini vurgulamıştır. Cumhurbaşkanı Poroşenko, "Biz, Ukrayna ve Çin arasında siyasi ve ekonomik iş birliğinin genişletilmesini istiyoruz" açıklamasında bulunmuştur. Görüşme esnasında, Ukrayna-Çin irtibatlarının stratejik özellik içerdiği ve iki devletin egemenlik ve toprak bütünlüğüne karşılıklı saygı gösterilmesi ilkelerinin temel aldığının altı çizilmiştir. Şi Jinping ise Çin'in Ukrayna'nın toprak bütünlüğü ve egemenliği ile Ukrayna halkının seçimine destek verdiğine işaret etmiştir.

ABD'nin, Kiev'in Çin'e uçak motoru satmasına tepki göstermesi ertesinde başlayan tartışmalar söz konusudur. Rus Haber Ajansı Sputnik tarafından 31 Ağustos 2018 tarihinde yayımlanan bir analizde konu hakkında Ukrayna Radikal Partisi lideri Oleg Lyaşko, suçlamalara cevaben hiçbir yasa ihlalinin söz konusu olmadığını ve Çin'le yapılan anlaşmalar olmaksızın Motor Sich'in mevcudiyetini devam ettiremeyeceğini belirterek "Çinlilere satmamızı yasaklıyor, kendileri de satın almıyorlar" ifadesini kullanarak ABD'lilere serzenişte bulunmuştur. Bu konu hakkında Rus uzmanlarca yapılan analizlere bakıldığında ise Siyasi ve Askeri Analiz Enstitüsü Müdür Yardımcısı Aleksander Hramçihin şu değerlendirmelerde bulunmuştur: "Bu, Ukrayna'nın karşılığında para kazanmak istediği olağan bir ticari anlaşma. Sadece BM Güvenlik Konseyi herhangi bir ülkeye hassas teknolojilerin veya silahların tedarikini yasaklayabilir. Çin BM yaptırımları altında değil. Kiev tarafından belirli normların ihlali hakkında konuşursak, o zaman sadece Amerikalılara karşı etik olmayan davranış olarak değerlendirebiliriz." PIR-Center yönetim kurulu baş-

kanı, emekli Tuğgeneral Evgeniy Bujinskiy ise, Ukrayna'nın ABD'nin "jeopolitik rakibi" ile tesis ettiği ortaklığı, talebi bulunmayan ürünler bağlamında yeni piyasalara gereksinim duyulması şeklinde görerek şöyle bir değerlendirme yapmıştır: "Ukrayna askeri teknolojilerinin ana alıcısı Rusya'ydı ve şimdi Kiev siparişlerimizden yoksun kaldı".

25 Kasım 2018 tarihinde Rusya Federasyonu'nun Federal Güvenlik Servisi'nin Kırım Sınır Müdürlüğü'ne göre üç Ukrayna savaş gemisi, Karadeniz'de Rusya'nın devlet sınır bölgesini yasa dışı bir biçimde geçmiş ve Rusya'nın karasularına girerek tehlikeli manevralar gerçekleştirmiştir. Daha sonrasında ise Rusya Federasyonu Federal Güvenlik Servisi (FSB) ise yaptığı açıklamada iki Ukrayna savaş gemisinin Berdyansk'tan denize açılmak suretiyle bu üç gemiye dâhil olduğunu ancak daha sonrasında geri döndüklerini ifade etmiştir. Rus makamlarına göre Rus devlet sınırlarını ihlal eden Ukrayna Donanması'na ait bu üç gemi Karadeniz'de gözaltına alınmışlardır. Rusya Federasyonu'nun devlet sınırındaki ihlal hakkında bir kriminal soruşturma başlatılmıştır. Kerç Boğazı'ndaki durumdan ötürü Rusya Federasyonu Ulusal Güvenlik ve Savunma Konseyi Sekreteri, daha öncesinde ülkenin genelinde 60 günlük bir sıkıyönetim uygulamasının başlatılabileceğini dillendirmiştir ki o dönemin Ukrayna Devlet Başkanı tarafından bu teklif desteklenmiştir. Kasım 2018'de Kerç Boğazı bağlamında Rusya ve Ukrayna arasında yaşanan gerginliğin yaratacağı olası sonuçların, dikkatle üzerinde durulması gereken bir konu olarak önümüzdeki dönemde gündemde çok önemli bir yer işgal edeceği öngörülmektedir. 26 Kasım 2018 tarihinde Çin Halk Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü tarafından gazetecilere yapılan açıklamada Pekin'in her iki tarafı sakinlik göstermeye, gerilimi tırmandırmamaya ve diyalog ve de danışma yoluyla mutabakata varmak suretiyle aralarındaki sorunları halletmeye davet ettiği ifade edilmiştir.

PEKİN İÇİN EKONOMİK FIRSATLAR

Pekin için farklı ekonomik fırsatlar da vardır. Rusya'ya yönelik yaptırımlar ve BP gibi batılı ülkelerin şirketlerinin geri çekilmesi, Rusya'nın Çin'in sermayesine ve teknolojisine bağımlılığını artırabilir. Rusya'nın Batı ülkelerinin yatırımı olmadan Sibirya ve Arktik bölgesinde yeni projeler keşfetmesi ve gerçekleştirmesi zordur. Bu durumda, Rus şirketleri ve Igor Sechin ve Gennady Timchenko gibi Devlet Başkanı Putin'in yakın çevresi, Çin ile özellikle enerji sektöründe yeni projeleri teşvik edecek. Örneğin, Gazprom'un Çin için bir doğal gaz boru hattı geliştirmek için bir sözleşme sağladığını açıklaması, Çin ile yeni işlemlerin zaten aktif olarak takip edildiğini göstermektedir. Rusya'ya yönelik yaptırımlar ve Çin ile yeni sözleşmelerin teşvik edilmesi, Çin'in Rusya'nın iç politikasındaki lobi gücünü güçlendirebilir ve Çin'in enerji fiyatlarını müzakere etme sürecindeki konumunu güçlendirebilir. Rusya'ya uygulanan çip yaptırımları, Çinli şirketlere Rusya'daki pazar paylarını artırmaları için yeni fırsatlar da yaratıyor. Şu anda Rusya'nın çip ithalatının yaklaşık üçte biri Çin'den geliyor. Dahası, Rusya'ya Telekom ekipmanı tedarik eden şirketlerin olası bir geri çekilmesi, Huawei gibi Çinli şirketlerin Rusya'daki konumunu güçlendirebilir. [11] Av-

11 Yunis Sharifli, "Rusya-Ukrayna savaşı: Çin için fırsat mı tehdit mi?'', *Anadolu Ajansı*, 23 Mart 2022, Erişim Adresi: https://www.aa.com.tr/en/analysis/analysis-russia-ukraine-war-opportunity-or-threat-for-china/2543101, (Erişim Tarihi: 20 Mayıs 2022).

rupa'da bir savaşı desteklerken görülemeyeceğini düşünen Çin hükümeti, aynı zamanda Moskova ile askeri ve stratejik bağlarını güçlendirmek istiyor. Ukrayna'nın bir numaralı ticaret ortağı olan Çin, Kiev ile iyi ilişkiler sürdürmek istese de onun topraklarına asker gönderen hükümetle müttefik olması bunu zorlaştırabilir. Ayrıca, Rusya'yı desteklediği düşünülürse, Batı Avrupa'yla yaptığı ticaretin geri tepme olasılığı da var.[12]

ÇİN İÇİN TEHDİTLER

Çin için de farklı tehditler var. İlk olarak, Çin'in Rusya ile yaptığı yeni enerji anlaşmalarının yanı sıra Rusya'nın güvenlik endişeleri konusundaki tutumu, Rusya-Çin eksenine yönelik bir tehdit duygusunu artırdı. Çin-Rusya ilişkilerine ilişkin artan tehdit algısı Çin'in batılı ülkelerle ilişkilerini olumsuz etkileyecektir. Ayrıca, 2014'ün aksine, Rusya'nın Ukrayna'yı işgali batılı ülkeleri bölmedi, aksine Moskova'ya karşı birleşik bir cephe açtı. Yükselen "Çin Tehdidi" perspektifine göre transatlantik ilişkilerin pekiştirilmesi uzun vadede Çin için büyük bir endişe kaynağı olacaktır. Çünkü Rusya'nın ardından Batılı ülkeler Çin'e birleşik yaptırımlar uygulayabilecek ve Pekin'e karşı çevreleme operasyonlarını hızlandırabilecekler. Çin de farklı ekonomik tehditlerle karşı karşıya kalabilir. Rusya topraklarından üç ayrı rota geçtiği için, Rusya Kuşak ve Yol Girişimi'nde (BRI) önemli bir rol oynuyor. Yeni Avrasya Kara Köprüsü, Çin ve Avrupa Birliği arasındaki demiryolu bağlantısı için kritik öneme sahip. Finans sektörüne yönelik yaptırımların yanı sıra Rusya'nın iç politikasına ilişkin belirsizliğin artması yabancı şirketlerin kararları üzerinde etkili olacak. Rusya'nın birincil geçiş ülkesi olarak kullanılmasının aşamalı olarak kaldırılmasını savunabilirler. Rusya'nın Ukrayna'yı işgali sonucu Çin'in AB ile kara bağlantısı tehlikeye atılabilir.

Rusya'nın savaşının Pekin için kötü olduğuna şüphe yok. Çin dünyadaki herhangi bir ülkeden daha fazla petrol ithal ediyor ve Ukrayna'daki çatışma fiyatları 2008'den bu yana en yüksek seviyelerine taşıdı. Ekonomisini beslemek için enerjiye, metallere ve minerallere ve halkını beslemek için tarım ürünlerine ihtiyaç duyar. (Hem Rusya hem de Ukrayna buğday ve diğer gıda ürünlerinin büyük tedarikçileridir ve BM, ne kadar sürdüğüne bağlı olarak, savaşın bu yıl gıda fiyatlarını%8 ila%20 arasında daha yüksek hale getirebilir.) Ruslar Ukrayna sınırlarını geçtiğinden beri tüm bu mallar Çin ve diğer herkes için çok daha pahalı hale gelmiştir. Cumhurbaşkanı Xi de Batı'nın yaptırımlarının "*küresel finans, enerji, ulaşım ve tedarik zincirlerinin istikrarını etkileyeceğini ve salgın nedeniyle zaten harap olan küresel ekonomiyi sönümleyeceğini*" kabul etmiştir. Ayaklanmadan dolayı yaptırımları açıkça suçlayarak, Putin'i sorumlu tutmamaya özenli, ancak Ukrayna'daki savaşın bir seçim savaşı olduğunu biliyor ve kimin seçimi olduğunu biliyor. İşgal Çin'in uluslararası itibarını da zedeliyor. Xi, birçok Avrupalı ve Amerikalının Çin'i Rusya'nın suç ortağı olarak etiketlemeye hazır olduğunu anlıyor. Geçen ay Çin'de düzenlenen Kış Olimpiyat Oyunları arifesinde Putin ve Xi bir araya geldiler ve ortak açıklamalarının "sınır olmadığını" iddia ettikleri ortaya çıkan "dostluklarını" büyük bir gösteri ile dünya

12 Stephen McDonell, "Rusya'nın Ukrayna'yı İşgali Çin İçin Neden Büyük Bir Sınav?'', *BBC Türkçe*, 2 Mart 2022, Erişim Adresi: https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-60585185, (Erişim Tarihi: 20 Mayıs 2022).

kamuoyuna lanse ettiler. [13] Çin Dışişleri Bakanı Wang Yi, Çin ile Rusya arasındaki dostluğun "kaya gibi sağlam" olduğunu ileri sürmüştür. Wang Yi, özellikle Çin Devlet Başkanı Xi Jinping ile Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin arasında geçen ay yapılan ve Çin ve Rusya'nın "yeni bir döneme giren uluslararası ilişkileri" ve ülkelerinin iş birliğine "sınır tanımayan" nitelendirdiği ortak bir açıklamaya işaret etmiştir. Pekin, Rusya'nın Ukrayna'ya saldırısını işgal olarak nitelendirmeyi ret etmiştir. Çin, Rusya ile Ukrayna arasındaki müzakereleri desteklemeye odaklandı ve Rusya'ya karşı alınan ekonomik önlemlere karşı çıkmaktadır. [14] Ancak, NATO Genel Sekreteri Stoltenberg yaptığı açıklamada, NATO'nun Çin'in Rusya'nın Ukrayna'yı işgalini destekleyebileceğinden endişe ettiğini belirterek, 30 üye ülkenin Pekin'in Moskova'nın Ukrayna'ya karşı yürüttüğü savaştaki rolünü müttefiklerin tartışacağını ifade etmiştir. Genel Sekreteri Stoltenberg " Çin, bariz yalanlar ve yanlış bilgiler yaymak da dahil olmak üzere Rusya'ya siyasi destek sağladı." demiştir. Stoltenberg, Çin›in Rusya›ya «maddi destek» sağlayabileceği endişesinden « bahsederek, « NATO›nun Çin›i sorumluluklarını yapmaya çağırmasını bekliyorum.» açıklamasında bulunmuştur.[15] NATO Genel Sekreteri Stoltenberg, Rusya-Ukrayna savaşı ve yaptırımlara ilişkin açıklamalarda bulundu. Çin'in dünyanın geri kalanına katılarak Rusya'yı kınaması gerektiğini belirten Stoltenberg, NATO'nun Ukrayna'yı uzun yıllardır desteklediğini ifade etti. Çin ise Ukrayna-Rusya krizinden Avrupa'nın güvenlik kaygılarını sorumlu tutarken, krizde taraf olmadığını açıklamıştır. "NATO Çin'in Rusya'ya herhangi destek verdiğine dair bilgi aldı mı? Rusya'nın son adımlarına karşı tepkileriniz nedir?" sorusuna Stoltenberg "NATO'nun temel sorumluluğu bütün NATO müttefiklerini korumak ve savunmaktır. Çin konusunda da Çin dünyanın geri kalanına katılmalı ve güçlü şekilde Ukrayna'nın işgalini kınamalı. Rusya'ya herhangi bir destek, onların savaşını kolaylaştıracaktır ve devam ettirmesini sonuçlandıracaktır. O yüzden Çin'in de BM Güvenlik Konseyi üyesi olarak uluslararası hukuka uyma sorumluluğu var. Çünkü ortada uluslararası hukuka uygunsuz bir durum var. Dolayısıyla yakından izliyoruz" demiştir.[16]

Buna mukabil, Çin, ABD'yi Ukrayna'daki savaşı kışkırtmakla suçluyor ve NATO'nun Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra dağıtılması gerektiğini" ileri sürmektedir. Çin Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Zhao Lijian gazetecilere verdiği demeçte, "Ukrayna krizinin suçlusu ve önde gelen kışkırtıcısı olarak ABD, NATO'nun 1999'dan sonraki son yirmi yılda doğuya doğru beş tur genişlemeye girmesine yol açtı." demiştir. Zhao Lijian, NATO'nun üye sayısının 16'dan 30'a yükseldiğini ve 1000 kilometreden (600 mil) fazla doğuya, Rusya sınırına yakın bir yere doğru ilerleyerek Rusya'yı adım adım duvara ittiğini öne sürmüştür. Öte yandan, Çin çatışmada taraf tutmadığını söylerken, Moskova ile "sınır tanıma-

13 Ian Bremer, "Will China Try to Stop Russia's War in Ukraine? '', *Time*, 14 Mart 2022, Erişim Adresi: https://time.com/6157160/china-stop-russias-war-in-ukraine/. (Erişim Tarihi: 20 Mayıs 2022).

14 Evelyn Cheng, "China Watches Warily As Ukraine Makes U.S., EU and Japan Strengthen Their Alliance", *CNBC*, 8 Mart 2022, Erişim Adresi: https://www.cnbc.com/2022/03/09/china-watches-as-ukraine-war-makes-us-eu-and-japan-show-unity.html, (Erişim Tarihi: 20 Mayıs 2022).

15 "NATO Warns China not to Help Russia in Ukraine War'', *Reuters*, 23 Mart 2022, Erişim Adresi: https://www.reuters.com/world/nato-warns-china-not-help-russia-ukraine-war-2022-03-23/, (Erişim Tarihi: 20 Mayıs 2022).

16 "Stoltenberg: Çin, Rusya'nın Ukrayna saldırısını kınamalı'', *Haber Türk*, 15 Mart 2022, Erişim Adresi: https://www.haberturk.com/son-dakika-haberi-nato-genel-sekreteri-stoltenbergden-onemli-aciklamalar-3376579, (Erişim Tarihi: 21 Mayıs 2022).

yan" bir ortaklık ilan ederek, işgali kınamayı ret etmiştir. Pekin, Rusya'ya yaptırımlara karşı çıkıyor ve Rus pratiğine uygun bir işgal veya savaş olarak bahsetmemek de dâhil olmak üzere, Rusya'nın çatışma hakkındaki dezenformasyonunu rutin olarak yükseltiyor.[17] Çin, Rusya'nın en yakın ortaklarından biridir, ancak Ukrayna'nın işgalini desteklemek Pekin'in zengin demokrasilerle olan bağlarına ciddi şekilde zarar verebilir. Çin Dışişleri Bakanlığı bir dizi çarpıcı açıklama yaptı. İşgali onaylamadı, aynı zamanda kınamadı. Bakanlık, durumun karmaşık olduğunu, yaptırımların yararsız olduğunu ve Batı'nın savaştan büyük ölçüde sorumlu olduğunu, çünkü Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'nü (NATO) daha önce Rusya'nın kontrolü altındaki bölgelere genişleterek Rusya'yı köşeye sıkıştırdığını tekrarladı. Çin kendisini esasen tarafsız olarak konumlandırmak ve diyaloğu savunmak istese de pozisyonları aslında Rusya'nın dikkate değer bir savunması ve Çin-Rusya bağlarının güçlendirilmesini yansıtmaktadır.[18] Çin Dışişleri Bakanı Wang Yi, ABD'li yetkililerin Moskova'nın Pekin'den askeri teçhizat talep ettiğini iddia etmesi ve Washington'un Asya güç merkezine müdahil olmamak için çağrıda bulunduğunu iddia etmesi üzerine, ülkesinin Rusya'nın Ukrayna ile savaşına "taraf olmadığı" konusunda ısrar etmiştir. Wang İspanyol mevkidaşı José Manuel Albares'e telefonla görüşmesinde , "Çin, [Ukrayna] krizine taraf değil." dediği bildirilmiştir. Wang Yi açıklamasında "*Bazı güçler Ukrayna meselesinde Çin'i karalamaya devam etti... ve her türlü dezenformasyonu uydurdu.*" görüşünü öne sürmüştür.[19]

ÇİNLİ AYDINLARIN GÖRÜŞLERİ

Çin devletinin dengeli tutumuna karşın Çinli aydınlar kriz karşısında hem kendileri daha net konum alıyorlar hem de ülkelerinin taraf tutması gerektiğini ifade ediyorlar. Rusya'nın işgalinin Birleşmiş Milletler Şartı'nın ve uluslararası güvenlik sisteminin açık bir ihlali olduğunu belirten Hong Kong Üniversitesi'nden Birinci Dünya Savaşı tarihçisi Xu Guoqi, Çinli yöneticilerin "Putin tarafından kandırıldığı" görüşünde. İnsanlığın geçmişteki trajedilerden yeterince ders çıkarmadığını belirten Xu, Rusya-Ukrayna Savaşı'nın tıpkı Birinci Dünya Savaşı gibi geri dönüşü olmayan bir noktaya ilerlemesinden çekindiğini belirtmektedir. Ülkesinin tüm dünyayı derinden etkileyecek böyle bir krizin içine çekilmesinden endişe eden Xu, 4 Çinli tarihçi ile birlikte kaleme aldığı açık mektupla Pekin'in Rusya'nın Ukrayna'yı işgalini açıktan eleştirmesini ve Rusya'nın karşısında yer almasını gerektiğini ifade etmiştir. Rusya'nın Ukrayna'yı işgaline karşı en sert tepkiyi Çin'in önde gelen liberal kamusal aydınlarından Qin Hui vermiştir. Kamboçya ve Rwanda'da yaşananlara değinerek Batının ve uluslararası toplumun "çifte standardı"nı eleştiren Qin, Putin'in ise "tek standardı"nın olduğunu, bunun da kendisinin mutlu olup olmadığı ile ilgili olduğunu belirtmektedir. Buna göre, Putin eğer mutlu değilse,

17 "China blames US, NATO growth for Ukraine war'', *India Today*, 2 Nisan 2022, Erişim Adresi: https://www.indiatoday.in/world/russia-ukraine-war/story/china-blames-us-nato-ukraine-war-russia-1932561-2022-04-02 , (Erişim Tarihi: 21 Mayıs 2022).

18 Ian Johnson, "Why China Is Struggling to Deal with Russia's War in Ukraine'', *CFR,* 25 Şubat 2022, Erişim Adresi: https://www.cfr.org/in-brief/china-russia-war-ukraine-taiwan-putin-xi. (Erişim Tarihi: 21 Mayıs 2022).

19 Stuart Lau, "China Insists It's 'Not A Party' to Russia's War with Ukraine'', *Politico*, 14 Mart 2022, Erişim Adresi: https://www.politico.eu/article/china-is-not-party-russia-war-on-ukraine-foreign-minister/, (Erişim Tarihi: 21 Mayıs 2022).

müdahale etmekte özgürdür. Putin'in, NATO'nun 1998-1999'daki Kosova müdahalesini Kırım'ın ilhakı için örnek gösterdiğini ifade eden Qin, Kırım'ın ilhakını ise -iki olay arasındaki farklara rağmen- Almanya'nın 1938 yılında Çekoslovakya'nın Sudetenland bölgesini işgaline benzetmektedir.[20]

RUSYA-ÇİN DENKLEMİ ÇOK KUTUPLU DÜNYAYI YARATABİLİR Mİ?

Rusya DİB Lavrov, Çin DİB Pekin'de bir araya geldiği toplantıda, Çin'in Rusya'nın izolasyonunu kırmamak için banka ve şirketlerini ağır yaptırımlara ve tehditlere maruz bırakarak, ABD ve Avrupa ticaretini bırakmasını masaya yatırmışlardır. Lavrov, Ukrayna'da bocalayan Rus savaşı hakkında daha geniş bir siyasi teoriyi destekliyor ve bunu, küresel güç dengesini değiştirmenin başlangıcı olarak tasvir ediyor. Ancak, Çin, gösterişli politik teorileri terk ederken, daha gerçekçi bir dil kullanıyor ve şu anki öncelikleri, devam eden savaşı sona erdirmek.[21] Rusya'nın beklediği gibi savaştan galip çıkmayacağı, yaklaşık bir aylık sürede açıkça görüldü. Bu durum, Çinli yetkililerin önemli müttefik imajını korumak için savaşın hızlı bir şekilde sona ermesini talep etmesine kapı aralamaktadır. [22]

UKRAYNA SAVAŞI ÇİN ENERJİ POLİTİKASINI NASIL ETKİLER?

Rusya'nın Ukrayna'ya yönelik askeri operasyonu müteakiben Batılı devletlerin Rusya'ya yönelik tatbik ettiği yaptırımların arasında en fazla ön plana çıkan konu enerji alanında vuku bulmuştur. Bu kapsamda Berlin 22 Şubat 2022 tarihinde Rus doğalgazını Avrupa'ya iletecek Kuzey Akım 2 Projesinin ruhsatlandırmasını askıya alması Avrupa Birliği **ülkelerinin enerjide arz güvenliğini farklılaştırma mevzusuyla karşı karşıya bırakmıştır.** Ancak Avrupa'nın bahse konu farklılaşmayı tesis etmesi öngörülenden daha fazla bir zaman alacaktır. AB, ham petrol, doğalgaz ve katı yakıt dış alımında öncelikli olarak Rusya'ya, bunu müteakiben ise Norveç'e bağımlı durumdadır. Rusya'nın AB'ye verdiği doğalgazın toplam oranı ise yüzde 35 dolayında seyretmektedir. **Öte yandan**, Rus doğalgazına takriben %50 bağımlılığı bulunan Almanya, Kuzey-Akım 2 projesini rafa kaldırmadan evvel toplam maliyeti takriben 11 milyar dolar olan projeden senede 55 milyar metreküp gaz tedarik etmeyi öngörmekteydi. Moskova-Kiev

20 Emre Demir, "Çin, Rusya'nın Ukrayna'yı işgali hakkında ne düşünüyor?››, *Politik Yol*, 27 Mart 2022, Erişim Adresi: https://www.politikyol.com/cin-rusyanin-ukraynayi-isgali-hakkinda-ne-dusunuyor/, (Erişim Tarihi: 22 Mayıs 2022).

21 Bu görüşü destekleyen argümanları sıraladığımızda ilk sırada Çin'in süreci "işgal" olarak tanımlamamak yönündeki direnci ile karşılaşıyoruz. İkinci olarak BM Güvenlik Konseyi ve Genel Kurul kararlarında tüm dış baskılara rağmen Çin'in çekimser kaldığını görmekteyiz. Üçüncü olarak Wang Wenbin'in Ukrayna krizi sürecinde bir sorumlu aranması gerekiyorsa bunun ABD olduğu aynı zamanda NATO'nun sürekli genişlemesinin Rusya'yı bu şekilde davranmaya ittiğine dair suçlamalarını ekleyebiliriz. Dördüncü sırada Rusya'nın meşru güvenlik endişelerinin Çin tarafından anlayışla karşılandığına dair yapılan açıklamaları ve son olarak Çin'in Rusya'ya uygulanan yaptırımlar da dahil olmak üzere tüm tek taraflı yaptırımların karşısında olduğu açıklamasının yanı sıra Ukrayna krizi öncesi yüksek miktarda tahıl stokladığı iddiaları çerçevesindeki gelişmelerin geneli, Çin'in Rus işgalinden haberdar olduğu görüşünü destekler nitelikte kanıtlar sunmaktadır. Https://Kriterdergi.Com/Dosya-Ukrayna-Krizi/Ukrayna-Krizi-Ekseninde-Cin-Dis-Politikasini-Anlamak-Strateji-Mi-İkilem-Mi.

22 Memduh Muheyni, "Lavrov'un teorisi, Pekin'i ikna etmiyor'', *Independent*, 2 Nisan 2022, Erişim Adresi: https://www.indyturk.com/node/492416/d%C3%BCnyadan-sesler/lavrovun-teorisi-pekini-ikna-etmiyor, (Erişim Tarihi: 22 Mayıs 2022).

harbinin bir neticesi olarak AB'nin enerji tedariki bağlamında Rus gazına karşı yeni seçenekler bulması zorunluluğu son 30 senedir ilk defa bu kadar gündemde kendisine önemli yer bulmuştur. AB Komisyonu Başkanı Ursula von der Leyen, durumun önemini şöyle ifade etmiştir: *"Bu kriz Avrupa'nın Rus gazına hala çok fazla bağımlı olduğunu göstermiştir. Tedarikçilerimizi çeşitlendirmeli ve yenilenebilir enerjiye muazzam yatırım yapmalıyız. Bu enerji bağımsızlığımıza stratejik bir yatırımdır."*[23] Kuzey Akım 2 Projesi'nin iptalinin Rus ekonomisini nasıl etkileyeceği bu bağlamda ortaya çıkan başka bir konu olmuştur. **İlgili düzlemde Moskova'dan Avrupa ülkelerine yönelik** enerji arzının kesilmesi halinde Rusya'nın yeni piyasalar arayışı çerçevesinde **Çin ve Hindistan'a yönelik doğalgaz ticaretini artırabileceği öngörülmektedir. Bununla ilgili olarak** Koç Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Şuhnaz Yılmaz Özbağcı şu ifadeleri kullanmıştır:

> "Rusya'nın yaklaşık 630 milyar dolarlık rezervi bulunmaktadır ve alternatifleri değerlendirecektir. Fakat, Rusya'nın altyapı açısından tıpkı AB gibi bu dönüşümü yapmasının kolay olmayacaktır. Rusya'nın orta ve uzun vadede Avrupa'nın payını nispeten azaltıp, Çin'in payını artırma ihtimali yüksek. Hemen Ukrayna savaşının öncesinde Şubat ayının başında, Çin ve Rusya arasında görüşmeler gerçekleşti. Bu görüşmeler sırasında önemli enerji anlaşmaları imzalandı. Bu anlaşmalar yaklaşık 117 milyar dolarlık, 30 yılı içeren ve Çin'in Rusya'dan doğalgaz alımını yaklaşık yüzde 25 oranında artırması öngörülen anlaşmalardı. Hindistan bu aşamada, "ne olacağını görebilmek için geride kalıp izleyecektir." Hindistan, Çin ile olan rekabetinden dolayı batıya yaklaşmak istemekte, bu sebeple de ilk etapta Çin ve Rusya arasında artan bir enerji iş birliğinin devam etmesi beklenmektedir."[24]

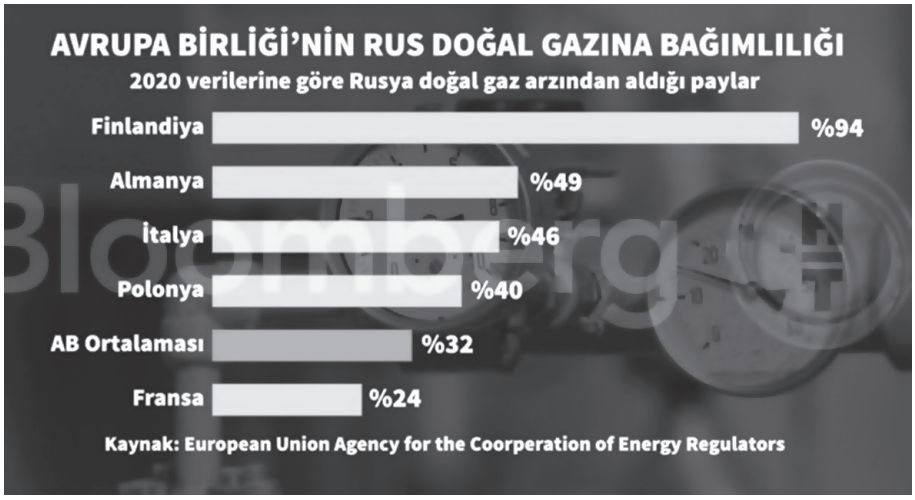

Erişim Adresi: https://www.bloomberght.com/savas-enerjide-taslari-yerinden-oynatacak-2300661, **(Erişim Tarihi:** 1 Haziran 2022**).**

23 Zeynep Bayar, "Savaş, Enerjide Taşları Yerinden Oynatacak", *Bloomberg HT,* 4 Mart 2022, Erişim Adresi: Https://Www.Bloomberght.Com/Savas-Enerjide-Taslari-Yerinden-Oynatacak-2300661, (Erişim Tarihi: 31 Mayıs 2022).

24 https://www.bloomberght.com/savas-enerjide-taslari-yerinden-oynatacak-2300661.

Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Avrasya Araştırma Enstitüsü'nde araştırmacı olarak **görev yapan Ömirbek Hanayi** konu hakkında şu değerlendirmelerde bulunmuştur:

> "Rusya-Ukrayna Savaşı'nın Çin'e olası etkilerine bakıldığında, savaşın olumsuz ekonomik etkilerinin Çin'i de vurması kaçınılmazdır. Özellikle ABD ve Avrupa Birliği (AB) başta olmak üzere Batı ülkelerinin Rusya'ya karşı sert yaptırımları sonuçta küresel petrol ve doğalgaz fiyatlarındaki yükselişe neden olmaktadır. Küresel enerji piyasasındaki fiyat artışının, dünya enerji tüketiminin yaklaşık dörtte birini oluşturan Çin'in enerji sektörünü olumsuz olarak etkileyeceği tahmin edilebilir. Zaten Rusya, yıllık petrol tüketiminin yaklaşık dörtte üçünü ve doğalgaz tüketiminin yaklaşık yarısını ithal eden Çin'in en büyük enerji ithalat kaynağıdır. Örneğin, 2021'de Çin'in Rusya'dan enerji ürünleri ithalatı, %47,4 artışla 334,29 milyar yuana (yaklaşık 51,82 milyar dolar) ulaşarak, Çin'in Rusya'dan toplam ithalatının %65,3'ünü oluşturmuştur. Ayrıca, 4 Şubat 2022 tarihinde Rusya'nın enerji devi Gazprom ile Çin'in enerji devi CNPC arasında yılda 10 milyar metreküp gaz tedarik etmek üzere 30 yıllık bir sözleşme de imzalanmıştır. Çin'in Rusya'nın en büyük ticaret ortağı olduğu dikkate alındığında, yaptırımların pençesinde kalan Rusya ekonomisinin büyüme oranındaki muhtemel azalışın, önümüzdeki dönemde Çin-Rusya arasındaki ticari-ekonomik ilişkileri de olumsuz etkileyeceği aşikârdır. Örneğin, 2021'de Çin-Rusya arasındaki ikili ticaret hacmi 146,87 milyar dolara ulaşarak, bir önceki yıla göre %35,9 oranında artış göstermiştir. Bunun içinde Çin'in Rusya'dan ithalatı 79,32 milyar dolar, ihracatı ise 67,56 milyar dolar olarak kaydedilmiştir".[25]

ABD-ÇİN EKONOMİK REKABETİ VE UKRAYNA SAVAŞINA ETKİLERİ

Rusya-Ukrayna Savaşı'nın nihayetinde ABD'nin Batı'daki liderliğini geri kazandığını ve Çin'in daha izole hale gelmesi söz konusu olur mu? ABD, Çin ve Rusya arasında Ukrayna veya Tayvan nedeniyle üçüncü dünya savaşının çıkması yönündeki tehditler ciddiye alınabilir mi? Washington, Pekin'i Moskova'ya askeri veya mali yardım sağlaması durumunda "sonuçları" konusunda uyardı. Uzmanlar, Pekin'in Rusya'nın Ukrayna'yı işgali konusundaki tutumunun Washington ile gelecekteki ilişkileri tanımlayabileceğini söylüyorlar. ABD'deki çok sayıda üst düzey yetkili, Moskova'nın Pekin'den askeri yardım talep ettiği yönündeki haberler üzerine Çin'i Ukrayna'daki savaşında Rusya'ya destek vermekten vazgeçirmek yolunda baskı uygulamaktadır. ABD'nin Çin'e yönelik kamuoyu baskısı kampanyasının iki ülke arasında gelecek yıllar için zaten sallantıda olan bir ilişkiyi tanımlayabileceğini ileri sürmektedir. [26]

25 Ömirbek Hanayi, "Rusya-Ukrayna Savaşı'nın Çin'e Olası Etkileri", *Akhmet Yassawi University Eurasian Research Institute*, 2 Nisan 2022, Erişim Adresi: https://www.eurasian-research.org/publication/rusya-ukrayna-savasinin-cine-olasi-etkileri/?lang=tr, (Erişim Tarihi: 31 Mayıs 2022).

26 "'Turning Point': War in Ukraine Tests Shaky US-China Relations'', *Aljazeera*, 15 Mart 2022, Erişim Adresi: https://www.aljazeera.com/news/2022/3/15/turning-point-war-in-ukraine-tests-shaky-us-china-relations , (Erişim Tarihi: 25 Mayıs 2022).

Erişim Adresi: https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/rusya-ukrayna-savasinin-etkisiyle-artan-enerji-fiyatlari-abdde-enflasyonu-hizlandirdi/2562369, **(Erişim Tarihi: 1 Haziran 2022).**

AB İLE ÇİN İLİŞKİLERİNDE UKRAYNA SAVAŞI KAVŞAK NOKTASI OLUR MU?

AB Çin'i Rusya'nın Ukrayna savaşına destek olmaması için uyarırken Pekin yönetimi ise taraf tutmayı reddettiklerini, bloklaşmalara karşı olduklarını açıkladı. Çin, AB'ye "ABD'den bağımsız hareket etmesi" mesajı verdi. Zirve sonrasında açıklama yapan AB Konseyi Başkanı Charles Michel, AB ve Çin'in Ukrayna'daki savaşın küresel güvenliği ve dünya ekonomisini tehdit ettiği konusunda mutabık olduklarını söylemiştir. "Yaptırımları baypas edecek her girişim ve Rusya'ya yapılacak yardım savaşın daha uzun sürmesine yol açar" diyen Michel, Rusya'ya yapılacak olası mali ve askeri yardımlar konusunda "teyakkuzda olacaklarını" açıklamıştır. "Yaptırımlarımıza müdahale etmemesi gerektiğini Çin'e çok net bir şekilde ilettik" bilgisini paylaşan Michel, Çin'in savaşın sona erdirilmesi için atacağı adımların ise hem Avrupalılar hem de uluslararası toplum tarafından memnuniyetle karşılanacağını belirtmiştir. AB Komisyonu Başkanı Ursula von der Leyen ise, Rusya'ya destek vermesi halinde bunun Çin'in Avrupa'daki saygınlığına büyük zarar vereceğine dikkat çekerek, "Rusya'nın savaşı sürdürmesi için verilecek desteği hiçbir Avrupa vatandaşı kabul edemez" demiştir. Von der Leyen, ayrıca Rusya'nın Ukrayna'yı işgalinin sadece Avrupa kıtasının geleceğini belirlemeyeceğini, aynı zamanda Avrupa'nın dünyanın geri kalanı ile ilişkilerinin geleceğini de tayin edeceğini vurgulamıştır. Çin Devlet Başkanı Şi Cinping›in, AB›den Çin ile görüşlerini «bağımsız" bir şekilde oluşturmasını beklediklerini aktardığı belirtilmiştir. Zirve öncesinde açıklama yapan Çin Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Zhao Lijan ise Batı'nın Rusya'ya yönelik yaptırım politikalarını eleştirmiştir. Soğuk Savaş yaklaşımları ile bloklaşmalara direnilmesi gerektiğini söyleyen sözcü, Çin'in sorunlara yaptırımlar yoluyla çözüm bulunması arayışına karşı olduğunu, taraf tutmaya zorlanmayı da reddettiklerini vurgulamıştır. [27]

İngiltere savunma bakanı, uluslararası müttefiklerin Ukrayna›ya daha ölümcül yardım sağlamayı kabul ettiğini söyledi. Beyaz Saray, «acı verici» petrol fiyatlarını hafifletmek için acil durum rezervlerinden günde 1 milyon varil petrol salacağını duyurdu. Petrol fiyatları haberlerde düştü. ABD ve diğer büyük petrol tüketicileri OPEC'e üretimi artırması için baskı yapsa da, grup üretim politikasını art arda onuncu ay boyunca değiştirmedi. Rusya, Avrupalı alıcıların geri itmelerine rağmen rubleyle ödeme yapmadıkları sürece "düşmanca" gördüğü ülkelere gaz tedarik etmeyi durduracak. ABD, Rusya'nın en büyük yonga üreticisine ve Rusya'nın Ukrayna'daki savaşını kolaylaştırmaya yardımcı olduğunu söylediği teknoloji, deniz ve havacılık sektörlerinde faaliyet gösteren diğer 20 şirkete yaptırım uyguladı. İngiltere hükümeti, Ukrayna'daki savaş hakkında "yalan ve hile" yayan Rus propagandacılara ve devlet medyasına karşı 14 yeni yaptırım açıkladı. NATO, Rusya'nın bu hafta Kiev ve diğer şehirlerden güçlerini çekeceğini söylemesine rağmen, Rusya'nın Ukrayna'nın başkenti üzerindeki "baskıyı sürdürdüğü" konusunda uyardı.

27 "AB ile Çin arasında gergin zirve", *DW*, 1 Nisan 2022, Erişim Adresi: https://www.dw.com/tr/ab-ile-%C3%A7in-aras%C4%B1nda-gergin-zirve/a-6133. (Erişim Tarihi: 25 Mayıs 2022).

Erişim Adresi: https://www.aa.com.tr/tr/gundem/rusya-ukrayna-krizi-avrupadaki-enerji-endisesini-korukluyor/2489727, **(Erişim Tarihi: 1 Haziran 2022).**

EKONOMİK VE ASKERİ GELİŞMELER

Avrupa Yeniden Yapılanma ve Kalkınma Bankası'na göre, Ukrayna'daki savaş ve Batı yaptırımları 1990'ların başından bu yana en derin durgunluğu yarattığı için Rusya ekonomisi bu yıl yüzde 10 küçülecek. Moskova ayçiçeği tohumu ve kolza tohumu ihracatının yasaklandığını duyurdu ve artan iç fiyatları evcilleştirmeye çalışırken ayçiçek yağına kota getirdi. H&M, Ukrayna savaşının tüketici duyarlılığını zayıflattığı için satışların Mart ayında yavaşladığını söyledi. Hisse senedi piyasalarında, Avrupa'nın Stoxx 600'ü günü yüzde 0,9 düşüşle kapattı. ABD kıyaslaması S&P 500 yüzde 1,6 ve Nasdaq Bileşik yüzde 1,5 değer kaybetti. Uluslararası petrol kriteri Brent ham petrolü yüzde 4,9 düşerek varil başına 107,91 dolara yerleşti. ABD'li bir savunma yetkilisi, Rusya'nın Ukrayna'daki hava saldırılarını artırdığını ve son 24 saatte 300'den fazla saldırı gerçekleştirdiğini söyledi. Devlet Başkanı Vladimir Putin'in Uk-

rayna'nın işgalini "büyük ölçüde yanlış değerlendirdiğini" iddia eden bir İngiliz casus şefine göre, Rus askerleri emirleri yerine getirmeyi reddediyor, kendi ekipmanlarını sabote ediyor ve yanlışlıkla kendi uçaklarını düşürmüştü. Kiev, yaptığı açıklamada, savaşın yıktığı liman kenti Mariupol'un Moskova'nın sivilleri tahliye etmek için ateşkes sözüne rağmen hala saldırı altında olduğunu söyledi. Ukrayna devlet başkanı Volodymyr Zelensky, Moskova'nın Donbas bölgesini "tamamen özgürleştirmek" için harekete geçtiğini söylemesinin ardından Rusya'nın Ukrayna'nın doğusuna yeni saldırılar düzenlemek için asker yığıyor olduğu konusunda uyardı. Ukrayna, Rusya'nın Çernobil'den ve yaklaşık 700 askeri araçtan Kiev'in kuzeyindeki mevzilerden güçlerini çektiğini iddia etti. [28]

UKRAYNA-RUSYA SAVAŞI PASİFİK BÖLGESİNDE ÇİN'İN TAYVAN'I İŞGALİNE ÖRNEK TEŞKİL EDER Mİ?

Güvenlik uzmanları, Rusya'nın Ukrayna'yı işgalinden sonra Çin ve Tayvan konusunda uyarmaktadırlar. Çin lideri Xi Jinping Ukrayna'daki gelişmeleri 'çok, çok yakından' izlemektedir. Çin-Tayvan çatışmasının Avustralya için Ukrayna'dan daha büyük etkileri olacağı ileri sürülmektedir. Rusya'nın Ukrayna'yı işgalinin, Çinlilerin Tayvan'ı ele geçirmesi için bir plan sağladığına dair korkular var, bu gelişme, Avustralyalılar için çok daha fazla endişe kaymağı teşkil etmektedir. Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'in Ukrayna'nın egemen bir ulus olma iddiası olmadığını ve 'Rusya tarafından yaratıldığını' iddia ettiği gibi, Çin de sadece 'tek bir Çin' olduğuna ve Tayvan adasının bunun bir parçası olduğuna inanmaktadır.[29] Tayvan'da güvenlik bürokrasisi Ukrayna savaşının, yuanın daha fazla alan kazanmasında etkili olmasına yardımcı olabileceğini ve Çin'in ABD'nin yanında yer alması durumunda iki ülke arasındaki ilişkilerin ilerleyebileceği düşüncesinde. Tayvanlı üst düzey bir güvenlik bürokratına göre Ukrayna savaşı ve Rusya'nın küresel mali sisteminden çıkarılması Çin'in para biriminin kullanımını artırması için bir fırsat olabilir. Rusya yaptırımlar nedeniyle dolar ve euroya olan erişiminin kesilmesiyle ülke ekonomisinin gördüğü zarara karşı durmak için Çin'e güvendiğini ve Yuan kullanacağını belirtmişti. Chen, Çin'in daha önce yaptığı gibi ABD'nin yanında olmayı seçmesi durumunda, ABD-Çin ilişkilerinin düzelebileceğini de sözlerine ekledi. Çin 11 Eylül saldırıları sonrası bu yönde bir duruş sergilemiş ve ABD nezdinden saygınlık kazanmıştı.[30]

Söz konusu çerçevede 31 Mayıs 2022 tarihinde Tayvan Savunma Bakanlığı'nın resmi Twitter hesabından paylaşılan açıklamaya göre, 6 J-16, 8 J-11, 4 J-10, 2 SU-30 ve 2 SU-35 savaş uçağı ile 2 KJ-500 erken uyarı ve kontrol uçağı, 4 Y-8 ELINT elektronik is-

28 "Ukraine war round-up: International allies agree to supply more lethal aid to Ukraine, says UK'", *Financial Times*, 1 Nisan 2022, Erişim Adresi: https://www.ft.com/content/9b901f0b-8033-439b-93f5-7f944757e0c6, (Erişim Tarihi: 30 Mayıs 2022).

29 "First Ukraine, next Taiwan? Tense moment for Australia as Xi Jinping keeps a Very close eye on Russia's invasion - and if he models himself on Putin, it could lead Aussies into War'', Erişim Adresi: https://www.dailymail.co.uk/news/article-10549875/Russias-invasion-Ukraine-make-likely-China-takeover-Taiwan.html, (Erişim Tarihi: 30 Mayıs 2022).

30 "Savaş yuanın küreselleşmesini destekleyecek", *Bloomberg*, 28 Mart 2022, Erişim Adresi: https://www.bloomberght.com/tayvan-cin-2302580, (Erişim Tarihi: 31 Mayıs 2022).

tihbarat uçağı, 1 Y-8 EW deniz nakliye uçağı ve 1 Y-8 ASW deniz devriye uçağının hava savunma sahasının güneybatı bölümünden ihlal gerçekleştirdiği belirtilmiştir. Bahse konu açıklamaya göre uçaklara telsizle uyarılarak, askeri devriye uçakları ile hava savunma füze sistemleri tarafından takip edildiğinin altı çizilmiştir. Milletlerarası hukuk içerisinde tanımlanamayan ve herhangi bir milletlerarası otoritece denetime tabi tutulmayan ADIZ genellikle ülkelerce münhasıran ilan edilmektedir. Tanımlama alanı, ülkenin daha önceden belirlenen hava sahasını ihlal amacı bulunmayan sivil uçakları kapsamamakta fakat bölgeye giriş yapan muhtemel tehdit olarak kıymetlendirilerek uyarılmaktadır. Geçtiğimiz günlerde ABD Başkanı Joe Biden, Çin'in Tayvan'a saldırı düzenlemesi halinde ülkesinin adayı askeri yönden müdafaa edeceğini bildirmişti. Tayvan'ın işgali durumunda ABD müdahalesi olup olmayacağı sorusuna Biden şöyle cevap vermiştir: "Bu yönde taahhüt verdik. Tek Çin politikasını kabul ettik, üzerine imzamızı attık".[3132]

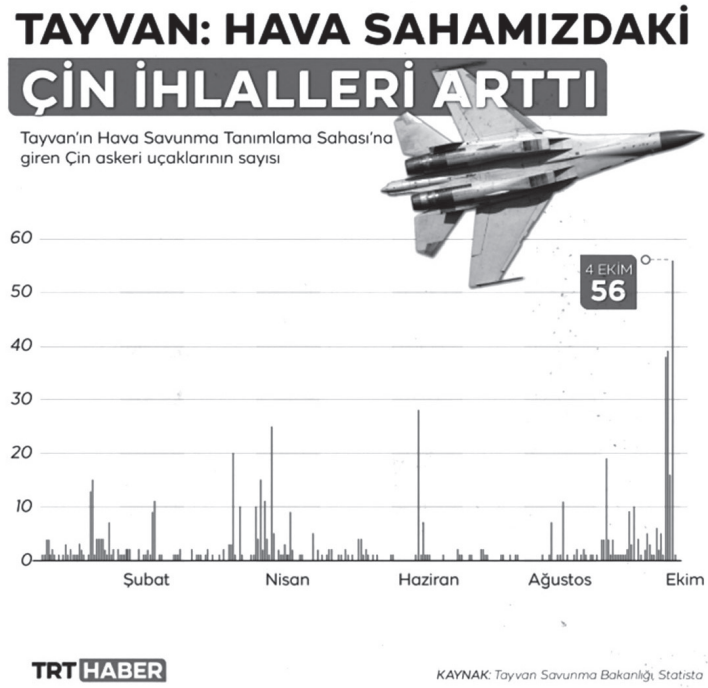

Erişim Adresi: https://ajanscyprus.com/uzak-dogunun-yakin-savasi-cin-tayvan-gerilimi/, **(Erişim Tarihi: 1 Haziran 2022).**

31 "Gerilim tırmanıyor! Çin, 30 savaş uçağıyla Tayvan'ın hava sahasını ihlal etti", *CNN Türk: Ana Sayfa / Dünya*, 31 Mayıs 2022, Erişim Adresi: https://www.cnnturk.com/dunya/gerilim-tirmaniyor-cin-30-savas-ucagiyla-tayvanin-hava-sahasini-ihlal-etti?page=1, (Erişim Tarihi: 31 Mayıs 2022).

32 "Taiwan scrambles jets after China makes largest incursion into air defence zone since January", The Guardian, 31 Mayıs 2022, https://www.theguardian.com/world/2022/may/31/taiwan-scrambles-jets-after-china-makes-largest-incursion-into-air-defence-zone-since-january, (Erişim Tarihi: 31 Mayıs 2022), Oliver Adey, "Taipei mobilizes armed forces: Chinese jets once again violated Taiwan's airspace", Get to Text, 31 Mayıs 2022, Erişim Adresi: https://gettotext.com/taipei-mobilizes-armed-forces-chinese-jets-once-again-violated-taiwans-airspace/, (Erişim Tarihi: 31 Mayıs 2022).

Erişim Adresi: https://www.aa.com.tr/tr/dunya/cin-tayvan-anlasmazligi-70-yili-askin-suredir-askeri-gerilimlere-sebep-oluyor/2385229, (**Erişim Tarihi:** 1 Haziran 2022).

2022 Rusya-Ukrayna Savaşı'nın **Çin Halk Cumhuriyeti'ni nasıl etkilediği konusunda aşağıdaki** gözlemler yapılabilir:[33]

1) **Çin, ABD liderliğindeki Batı dünyasının** uluslararası düzendeki hâkim konumunu koruma konusunda kararlılığını düşmanca bir hareket olarak değerlendirmektedir.

33 Zhiqun Zhu, "How Has the Russia-Ukraine War Affected China's Worldview and US-China Relations", *Modern Diplomacy: East Asia,* 2 Haziran 2022, Erişim Adresi: https://moderndiplomacy.eu/2022/06/02/how-has-the-russia-ukraine-war-affected-chinas-worldview-and-us-china-relations/, (Erişim Tarihi: 2 Haziran 2022).

2) **Çin, Tayvan'a yönelik muhtemel bir** savaşında Batı yaptırımlarına karşı kendi kırılganlığını görmektedir.
3) **Çin kendisini şu konuda** bir kurban olarak görmektedir: Batılı güçler, Rusya-Ukrayna Savaşı'nı sona erdirmek için sorumluluğu Çin'in **üzerine doğru atmaktadırlar.**

Buna ilaveten Pekin'in yaklaşımına göre zayıflatılmış bir Rusya, Çin'in çıkarına değildir çünkü öyle bir durumda Çin, düşman bir ABD ile yalnız başına karşılaşmak zorunda kalacaktır. Jeopolitik olarak **Çin, Rusya'yı gözden çıkaramaz / çıkaramayacaktır.** Bu bağlamda "Bugün Ukrayna, Yarın Tayvan" mevzusunda birtakım endişeler bulunmasına karşın Rusya-Ukrayna Savaşı'nın Pekin'in Tayvan'a yönelik uzun dönemli politikası üzerinde küçük bir etkisi olacaktır. Çin, Tayvan'a saldırmak için bir fırsat aramamaktadır. Pekin'in Tayvan politikası **açık ve istikrarlı görünmektedir ki bu barışçıl bir b**irleşme arayışıdır. Pekin, gücün ve zamanın kendi tarafında olduğuna inanmakta ve kendisi daha güçlü olduğunda Tayvan'ın anavatana geri döneceği düşüncesindedir. Söz konusu çerçevede Çin ve Tayvan'ın ne zaman birleşeceği uzun dönemli bir konudur. ABD Başkanı Joe Biden'ın Tayvan'ı koruma konusunda sürekli tekrarladığı ifadeleri Tayvan Boğazı'nda daha çok karmaşa ve endişeye yol açmıştır. Washington şüphesiz olarak Tayvan kartını Pekin'e karşı kullanmaktadır. Bazılarına göre Washington, Pekin'i ilk ateşte bulunması için tahrik etmektedir. Nihayetinde adı geçen düzlemde ABD ve Çin, bir yandan aynı zamanda güveni inşa ederlerken diğer yandan da Ukrayna Krizi'ni **kısa zamanda** sona erdirmek için beraber çalışmalıdırlar. Bu arada ateşkes en önemli öncelik olmalıdır. Şi Cinping, Vladimir Putin üzerinde olan tüm etkisini kullanarak şu anda savaşı bitirmeye ikna etmelidir. Biden Yönetimi, savaşın uzamasına ve tırmanmasına neden olabilecek şekilde Ukrayna'ya daha fazla silah vermeyi sonlandırmalıdır. Bu kolay bir durum olmayacaktır çünkü Pekin ve Washington arasındaki güven eksikliği en önemli sebeptir ki iki başkent mevcut şartlarda iş birliği yapma hususunda daha az isteklidirler. Nihayetinde siyasi irade, cesaret ve sağduyu, Rusya-Ukrayna Savaşı daha fazla zarara yol açmadan ve Çin-ABD ilişkileri daha da kötüleşmeden her iki taraf için de gereklidir. ABD ve Çin, son yıllarda iş birliği **fırsatlarını kaçırmışlardır**. Her iki ülke uluslararası barışın iyiliği ve ikili ilişkilerin geliştirilmesi çerçevesinde başka bir hatayı daha işlememelidirler.[34]

OLASI GELİŞMELER

Savaş, enerji ve tarım ürünleri fiyatlarında da artışa neden olmaktadır. Çin'in Rusya ile yaptığı yeni buğday ve enerji anlaşmalarına rağmen artan fiyatlar, tüketici alım gücünü azaltarak Çin'in ekonomik büyümesi üzerinde zararlı bir etkiye sahiptir. Fiyatlar sadece Çin vatandaşlarını değil, aynı zamanda Çin'in ihracatı üzerinde dolaylı bir etkiye sa-

34 https://moderndiplomacy.eu/2022/06/02/how-has-the-russia-ukraine-war-affected-chinas-worldview-and-us-china-relations/.

hip olan diğer ülkelerin satın alma gücünü de etkiler. Bu sorunların her ikisi de Çin'in ekonomik büyümesini boğma ve çift para politikasını rayından çıkarma potansiyeline sahiptir. Son olarak, Ukrayna'daki istikrarsızlık Çinli şirketlerin çip üretimine zarar verebilir, çünkü Ukrayna yarı iletkenlerin üretimi için çok önemli bir bileşen olan neon gazının %70'ini dünyaya sağlar. Tedarik zincirindeki herhangi bir aksaklık Çin'in çip endüstrisini etkileyecekti. Kısa vadede, Rusya'nın Çin'e artan bağımlılığı ve Rusya ile batılı ülkeler arasındaki belirsiz ilişkiler Pekin için fırsatlar yaratıyor. Bununla birlikte, orta vadede, tedarik zincirindeki aksama, artan enerji fiyatları ve kuzey demiryolu koridorundaki istikrarsızlık Çin'in AB ile ekonomik ilişkilerini olumsuz etkileyecek ve BRI'nin ilerlemesini yavaşlatacaktır. Uzun vadede, ABD'nin QUAD ve AUKUS aracılığıyla çevreleme çabalarını artırması nedeniyle, Çin'e karşı birincil zorluk transatlantik bağlantıların siyasi olarak güçlendirilmesi ve Çin-Rusya ekseninin artan şüpheciliği olacaktır.[35]

20 Nisan 2022 tarihinde Çin Dışişleri Bakan Yardımcısı Le Yucheng Rusya'nın Pekin Büyükelçisi Andrey Ivanovich Denisov ile iki ülke ilişkileri, bölgesel ve küresel gelişmeler konusunda bir görüşme gerçekleştirmiştir. Çin Devlet Başkanı Şi Cinping ve Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'in önderliğinde Moskova ve Pekin'in sıfır kilometre bir dönem için kapsamlı stratejik iş birliğinin gelişmesi devam ettirdiklerinin altını çizen Le, bahse konu ortaklıkları farklı sahalarda derinleştirmeyi sürdürdüklerini ifade etmiştir. Buna ilaveten Le şu hususların altını çizmiştir: " Uluslararası siyaset nasıl değişirse değişsin, Çin, kazan-kazan iş birliği ve insanlığın geleceği için Rusya ile stratejik koordinasyonu güçlendirmeye, iki ülkenin ortak çıkarlarını ortaklaşa korumaya, yeni bir uluslararası ilişkiler ve ortak bir toplumun inşasını teşvik etmeye devam edecek." Denisov ise Rusya'nın her daim Çin ile münasebetlerinin kapsamının genişletilmesine özel önem verdiğini vurgulayarak milletlerarası eşitliğin ve adaletin muhafazasına yönelik Jinping ve Putin tarafından tespit edilen ilişkilerin geliştirilmesini diplomatik önceliği olarak gördüğünü, uluslararası eşitliği ve adaleti korumak için iki devlet başkanının belirlediği yönde kapsamlı stratejik koordinasyonu ve çok yönlü pratik iş birliğini daha da derinleştirmeye hazır olduklarını belirtmiştir. İki ülke; Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika Cumhuriyeti'nden meydana gelen BRICS grubunu Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) kapsamında Çin-Rusya ortaklığının kapsamının geliştirilmesine ek olarak Ukrayna'daki durum ve diğer uluslararası, bölgesel meseleler hakkında fikir teatisinde bulunulmuştur.[36]

35 https://www.aa.com.tr/en/analysis/analysis-russia-ukraine-war-opportunity-or-threat-for-china/2543101.

36 "Çin: Ne olursa olsun Rusya›yla ilişkileri geliştireceğiz", *Aydınlık*, 20 Nisan 2022, Erişim Adresi: https://www.aydinlik.com.tr/haber/cin-ne-olursa-olsun-rusyayla-iliskileri-gelistirecegiz-312143, (Erişim Tarihi: 31 Mayıs 2022), "China Calls Russia Relationship a 'New Model' for the World", *Time,* 29 Nisan 2022, Erişim Adresi: https://time.com/6172135/china-russia-relationship/, (Erişim Tarihi: 31 Mayıs 2022).

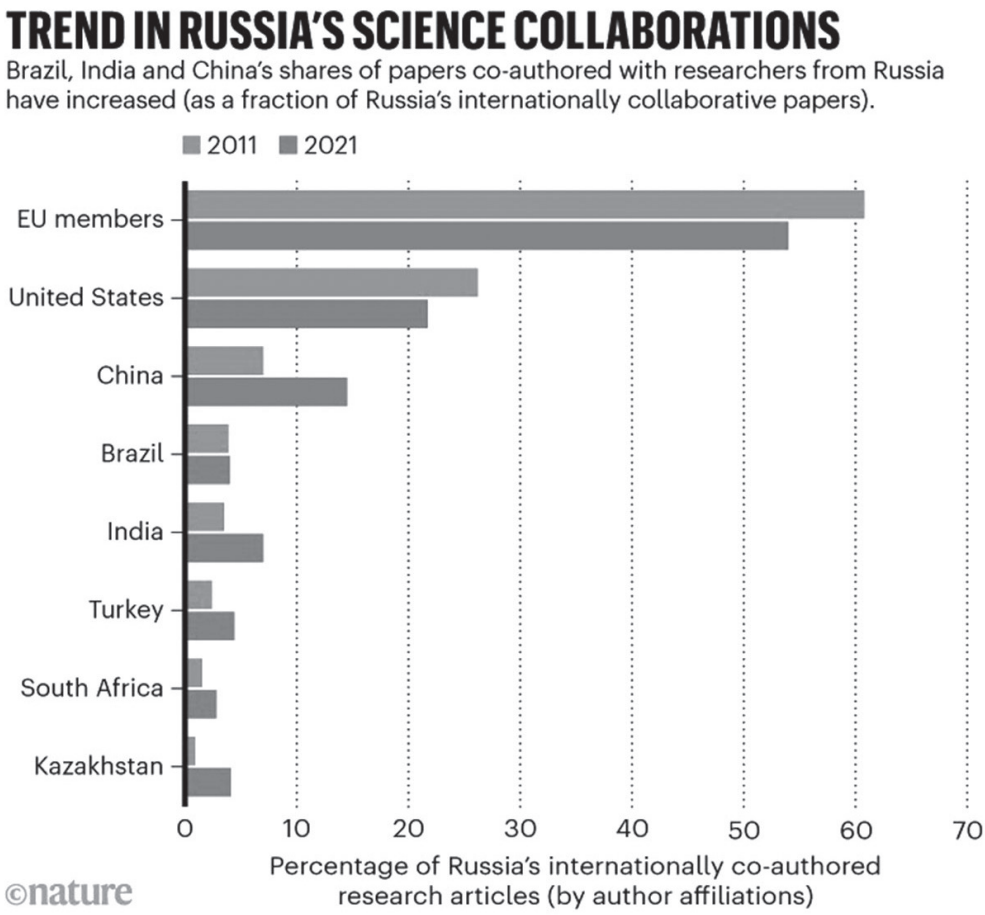

Erişim Adresi: https://www.nature.com/articles/d41586-022-00945-3, (**Erişim Tarihi: 1 Haziran 2022).**

Ukrayna'ya yönelik bir askerî harekât başlatan Rus ordusunun savaş uçaklarıyla beraber ilk defa gövde gösterisi gerçekleştiren Çin, ABD ile anlaşmazlık yaşadığı Pasifik Okyanusu'nda yeni bir döneme girebilmek maksadıyla girişimde bulunmuş ancak başarı sağlayamamıştır. 30 Mayıs 2022 tarihi itibariyle Çin, Pasifik ülkeleriyle bir görüşme gerçekleştirmiştir ki bunun amacı Pasifik ülkelerine bölgesel iktisadi ve güvenlik anlaşmaları hususunda teşvik etmekti. Bu kapsamda gerçekleştirilen toplantıda ana gündem, Çin'in liderliğinde imza atılacak bir güvenlik anlaşması olmuştur ki bunun içeriğinde Serbest ticaret, insani yardım operasyonları ve Covid-19 bağışları yer almıştır. Bölgede etkinliğini genişletme hedefini koruyan Çin, öncelikli olarak doğal kaynaklara daha çok ulaşma ve hassas deniz haritalamayı de içeren maddeleri anlaşma kapsamına almıştır. Söz konusu çerçevede Pekin, geçtiğimiz haftalarda bölge ülkelerinden birisi olan Solomon Adaları ile bir güvenlik anlaşması gerçekleştirmiştir ki ilgili anlaşma ABD, Avustralya ve Yeni Zelan-

da'da alarm zillerinin çalmasına sebebiyet vermiştir. İlgili anlaşma Pekin'e Avustralya'nın hemen kuzeybatısında bulunan adalara askeri tesis kurma olanağı sunmaktadır. 'Çin Pasifik Adaları zirvesinde gözünü güvenlik anlaşmasına dikti' diyen Agence France-Presse (AFP) haber ajansı, ilerleyen saatlerde Pekin'in bu hedefine varamadığını ilan etmiştir. Tayvan'ın bağımsızlığını benimsemeyen Çin, ABD lideri Joe Biden'ın Mayıs 2022'nin üçüncü haftasında Tayvan'ı askeri yönden müdafaa edeceklerini ilan etmesini müteakiben ordusunu ada civarında tatbikat yapmaya göndermiştir. Pekin, bu tatbikatın Washington'a ciddi bir uyarı olarak değerlendirilmesi gerektiğinin altını çizmiştir. Gizli anlaşmaya ulaşan AFP, Pekin'in serbest ticaret anlaşmasına karşılık olarak bölge ülkelerine milyonlarca dolar iktisadi yardım önerdiğine dikkat çekmiştir. [37]

1 Haziran 2022 tarihinde M5 Savunma Strateji adlı bir internet sitesinde yer alan habere göre Çin Dışişleri Bakanı Vang Yi Çin Halkı Dış İlişkiler Enstitüsünün çevrimiçi yaptığı "Kissinger ve Çin-ABD İlişkileri" toplantısında bir konuşma yapmıştır. Bu çerçevede aşağıdaki hususların altını çizmiştir:

> "ABD ve Çin'in ortak sorumluluğu, daha bağlantılı, farklılıklara saygı gösterilen, ortak güvenliğe dayalı bir dünyanın yaratılmasıdır. Eğer ABD, iki ülke arasındaki ilişkileri büyük güç çatışması olarak tanımlamayı ve siyasi hedeflerini sıfır-toplamlı oyun anlayışına göre tasarlamayı sürdürürse, bu, iki ülkeyi cepheleşmeye, dünyayı da bölünme ve kargaşaya sürükleyecek. Soğuk Savaş mantığı terk edilmelidir. Çin-ABD ilişkileri daha kötüye gidemez."[38]

Panelin onur konuğu olan eski ABD Dışişleri Bakanı Henry Kissinger ise yaptığı açıklamada şu ifadelere yer vermiştir: *"teknolojik ilerlemeler iki ülke arasında çatışma riskini artırmaktadır. Çin ve ABD liderleri, bir arada yaşama anlayışı doğrultusunda özel sorumluluk yüklenmesi gerekmektedir".*[39]

SONUÇ

Savaşın Rusya için geri dönüşü mümkün olmayan büyük bir hata olduğunu ileri süren bazı Çinli uzmanlar, Çin'in proaktif önlemler almaması durumunda ABD ve genel olarak Batı tarafından çevrelenme tehdidi ile karşı karşıya kalacağını iddia etmektedir. Böyle bir durumda Çin, yalnızca ABD, NATO, QUAD ve AUKUS gibi yapılarla askeri olarak çevrelenmekle kalmayacak, ayrıca Batılı değerler ve sistemler tarafından büyük bir meydan okumayla karşılaşacaktır. Bu nedenlerle Çin, Putin yönetimiyle olan bağını bir an önce koparmalı, tarafsız politikasından vazgeçerek iki taraflı oynamayı bırakmalı ve dünyadaki

37 "Son dakika haberler: Küresel hezimet! Çin'in yeni dönemi başlamadan bitti", *Milliyet: Haberler / Dünya Haberleri,* 30 Mayıs 2022, Erişim Adresi: https://www.milliyet.com.tr/dunya/son-dakika-kuresel-hezimet-cinin-yeni-donemi-baslamadan-bitti-6763630, (Erişim Tarihi: 1 Haziran 2022).

38 "Çin: "ABD dünyayı bölünme ve kargaşaya sürüklüyor", *M5 Savunma Strateji/Ana Sayfa / Dünya,* 1 Haziran 2022, Erişim Adresi: https://m5dergi.com/one-cikan/cin-abd-dunyayi-bolunme-ve-kargasaya-surukluyor/, (Erişim Tarihi: 1 Haziran 2022).

39 https://m5dergi.com/one-cikan/cin-abd-dunyayi-bolunme-ve-kargasaya-surukluyor/.

ana akım yaklaşımı tercih etmelidir. Çin'in birincil önceliği tecrit edilmeyi önlemek ve Batı tarafından uygulanabilecek yaptırımlardan kaçınmak olmalıdır.

Kurulan bu çerçevede Çin daha izole hale gelecektir. Yukarıda bahsedilen nedenlerle, Çin yanıt vermeye yönelik proaktif önlemler almadığı takdirde ABD ve Batı'nın daha fazla kısıtlamasıyla karşı karşıya kalacaktır. Putin düştüğünde ABD iki stratejik rakiple karşı karşıya olmayacak, sadece Çin'i stratejik bir kuşatma altında tutmak durumunda olacaktır. Avrupa, Çin ile bağlarını daha da koparacak; Japonya Çin karşıtı öncü kuvvet olacaktır. Güney Kore ABD'ye daha da bağlanacak, Tayvan da Çin karşıtı koroya katılacak ve dünyanın kalanı da sürü psikolojisiyle taraf seçmek zorunda olacaktır. Çin sadece ABD, NATO, QUAD (ABD, Avustralya, Hindistan, Japonya arasındaki Dörtlü Güvenlik Diyaloğu[40]) ve AUKUS (Avustralya, ABD ve İngiltere arasındaki güvenlik paktı) tarafından askeri olarak kuşatılmakla kalmayacak, Batılı değerler ve sistemlerin meydan okumasıyla da karşı karşıya kalacaktır. Çin, sağduyu sahibi önemli bir güç olduğunu göstererek sadece Putin'in yanında durmamakla kalmayıp, Putin'in olası maceralarını önleme konusunda da somut olarak eyleme geçmelidir.

KAYNAKÇA

"AB ile Çin arasında gergin zirve", *DW*, 1 Nisan 2022, Erişim Adresi: https://www.dw.com/tr/ab-ile-%C3%A7in-aras%C4%B1nda-gergin-zirve/a-6133, (Erişim Tarihi: 25 Mayıs 2022).

Adey, Oliver, "Taipei mobilizes armed forces: Chinese jets once again violated Taiwan's airspace", *Get to Text*, 31 Mayıs 2022, Erişim Adresi: https://gettotext.com/taipei-mobilizes-armed-forces-chinese-jets-once-again-violated-taiwans-airspace/ , (Erişim Tarihi: 31 Mayıs 2022).

Bayar, Zeynep, "Savaş, Enerjide Taşları Yerinden Oynatacak", *Bloomberg HT*, 4 Mart 2022, Erişim Adresi: Https://Www.Bloomberght.Com/Savas-Enerjide-Taslari-Yerinden-Oynatacak-2300661 , (Erişim Tarihi: 31 Mayıs 2022).

Bayram, Duygu Çağla, "The Geopolitical Scenarios of the 'QUAD' Countries: The United States, Japan, Australia and India", içinde *Maritime Geopolitics*, Hasret Çomak, Burak Şakir Şeker ve Mehlika Özlem Ultan (ed.), (London: Transnational Press London, 2022), ss. 167-185.

Bremer, Ian ,"Will China Try to Stop Russia's War in Ukraine? '', *Time,* 14 Mart 2022, Erişim Adresi: https://time.com/6157160/china-stop-russias-war-in-ukraine/, (Erişim Tarihi: 20 Mayıs 2022).

Cheng, Evelyn, "China Watches Warily As Ukraine Makes U.S., EU and Japan Strengthen Their Alliance", *CNBC*, 8 Mart 2022, Erişim Adresi: https://www.cnbc.com/2022/03/09/china-watches-as-ukraine-war-makes-us-eu-and-japan-show-unity.html , (Erişim Tarihi: 20 Mayıs 2022).

"China blames US, NATO growth for Ukraine war", *India Today*, 2 Nisan 2022, Erişim Adresi: https://www.indiatoday.in/world/russia-ukraine-war/story/china-blames-us-nato-ukraine-war-russia-1932561-2022-04-02 , (Erişim Tarihi: 21 Mayıs 2022).

"China Calls Russia Relationship a 'New Model' for the World", *Time*, 29 Nisan 2022, Erişim Adresi: https://time.com/6172135/china-russia-relationship/ , (Erişim Tarihi: 31 Mayıs 2022).

"Çin: "ABD dünyayı bölünme ve kargaşaya sürüklüyor", *M5 Savunma Strateji/Ana Sayfa / Dünya*, 1 Haziran 2022, Erişim Adresi: https://m5dergi.com/one-cikan/cin-abd-dunyayi-bolunme-ve-kargasaya-surukluyor/ , (Erişim Tarihi: 1 Haziran 2022).

40 Bu konu hakkında detaylı bir çalışma için lütfen bakınız, Duygu Çağla Bayram, "The Geopolitical Scenarios of the 'QUAD' Countries: The United States, Japan, Australia and India", içinde *Maritime Geopolitics,* Hasret Çomak, Burak Şakir Şeker ve Mehlika Özlem Ultan (ed.), (London: Transnational Press London, 2022), ss. 167-185.

"Çin: Ne olursa olsun Rusya'yla ilişkileri geliştireceğiz", *Aydınlık*, 20 Nisan 2022, Erişim Adresi: https://www.aydinlik.com.tr/haber/cin-ne-olursa-olsun-rusyayla-iliskileri-gelistirecegiz-312143 , (Erişim Tarihi: 31 Mayıs 2022).

Demir, Emre, "Çin, Rusya'nın Ukrayna'yı işgali hakkında ne düşünüyor?››, *Politik Yol*, 27 Mart 2022, Erişim Adresi: https://www.politikyol.com/cin-rusyanin-ukraynayi-isgali-hakkinda-ne-dusunuyor/, (Erişim Tarihi: 22 Mayıs 2022).

Doğan, Diren, "Ukrayna Krizi Ekseninde Çin Dış Politikasını Anlamak: Strateji Mm? İkilem mi?", *Kriter*, Yıl: 6, Sayı: 67, Nisan 2022, Erişim Adresi: Https://Kriterdergi.Com/Dosya-Ukrayna-Krizi/Ukrayna-Krizi-Ekseninde-Cin-Dis-Politikasini-Anlamak-Strateji-Mi-İkilem-Mi , (Erişim Tarihi: 20 Mayıs 2022).

"First Ukraine, next Taiwan? Tense moment for Australia as Xi Jinping keeps a Very close eye on Russia's invasion - and if he models himself on Putin, it could lead Aussies into War", Erişim Adresi: https://www.dailymail.co.uk/news/article-10549875/Russias-invasion-Ukraine-make-likely-China-takeover-Taiwan.html , (Erişim Tarihi: 30 Mayıs 2022).

"Gerilim tırmanıyor! Çin, 30 savaş uçağıyla Tayvan'ın hava sahasını ihlal etti", *CNN Türk: Ana Sayfa / Dünya*, 31 Mayıs 2022, Erişim Adresi: https://www.cnnturk.com/dunya/gerilim-tirmaniyor-cin-30-savas-ucagiyla-tayvanin-hava-sahasini-ihlal-etti?page=1 , (Erişim Tarihi: 31 Mayıs 2022).

Hanayi, Ömirbek, "Rusya-Ukrayna Savaşı'nın Çin'e Olası Etkileri", *Akhmet Yassawi University Eurasian Research Institute*, 2 Nisan 2022, Erişim Adresi: https://www.eurasian-research.org/publication/rusya-ukrayna-savasinin-cine-olasi-etkileri/?lang=tr, (Erişim Tarihi: 31 Mayıs 2022).

"John Mearsheimer'ın Rusya-Ukrayna Savaşı Hakkındaki Görüşleri", *Uluslararası Politika Akademisi*, 14 Mart 2022, Erişim Adresi: Http://Politikaakademisi.Org/2022/03/14/John-Mearsheimerin-Rusya-Ukrayna-Savasi-Hakkindaki-Gorusleri/ , (Erişim Tarihi: 20 Mayıs 2022).

Johnson, Ian, "Why China Is Struggling to Deal with Russia's War in Ukraine", *CFR*, 25 Şubat 2022, Erişim Adresi: https://www.cfr.org/in-brief/china-russia-war-ukraine-taiwan-putin-xi, (Erişim Tarihi: 21 Mayıs 2022).

Lau, Stuart, "China Insists It's 'Not A Party' to Russia's War with Ukraine", *Politico*, 14 Mart 2022, Erişim Adresi: https://www.politico.eu/article/china-is-not-party-russia-war-on-ukraine-foreign-minister/ , (Erişim Tarihi: 21 Mayıs 2022).

McDonell, Stephen, "Rusya'nın Ukrayna'yı İşgali Çin İçin Neden Büyük Bir Sınav?", *BBC Türkçe*, 2 Mart 2022, Erişim Adresi: https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-60585185 , (Erişim Tarihi: 20 Mayıs 2022).

Kısacık, Sina, "21. Yüzyılda Çin Halk Cumhuriyeti'nin Karadeniz Bölgesi Stratejisinin Temel Sacayaklarını Anlamlandırmak", içinde *Uluslararası Politikada Karadeniz*, Göktürk Tüysüzoğlu ve Selim Kurt (ed.), (Ankara: Detay Yayıncılık, 2019), ss. 259-299.

Muheyni, Memduh, "Lavrov'un teorisi, Pekin'i ikna etmiyor", *Independent,* 2 Nisan 2022, Erişim Adresi: https://www.indyturk.com/node/492416/d%C3%BCnyadan-sesler/lavrovun-teorisi-pekini-ikna-etmiyor, (Erişim Tarihi: 22 Mayıs 2022).

"NATO Warns China not to Help Russia in Ukraine War", *Reuters*, 23 Mart 2022, Erişim Adresi: https://www.reuters.com/world/nato-warns-china-not-help-russia-ukraine-war-2022-03-23/ , (Erişim Tarihi: 20 Mayıs 2022).

Sanders, Deborah, "Can China promote stability in the Black Sea Region?" , *Southeast European and Black Sea Studies*, Cilt: 21, Sayı: 3, 2021, ss. 415-436, DOI: 10.1080/14683857.2021.1935771, Erişim Adresi: https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/14683857.2021.1935771?needAccess=true , (Erişim Tarihi: 6 Haziran 2022).

"Savaş yuanın küreselleşmesini destekleyecek", *Bloomberg*, 28 Mart 2022, Erişim Adresi: https://www.bloomberght.com/tayvan-cin-2302580 , (Erişim Tarihi: 31 Mayıs 2022).

Sharifli, Yunis, "Rusya-Ukrayna savaşı: Çin için fırsat mı tehdit mi?", *Anadolu Ajansı,* 23 Mart 2022, Erişim Adresi: https://www.aa.com.tr/en/analysis/analysis-russia-ukraine-war-opportunity-or-threat-for-china/2543101 , (Erişim Tarihi: 20 Mayıs 2022).

"Son dakika haberler: Küresel hezimet! Çin'in yeni dönemi başlamadan bitti", *Milliyet: Haberler / Dünya Haberleri*, 30 Mayıs 2022, Erişim Adresi: https://www.milliyet.com.tr/dunya/son-dakika-kuresel-hezimet-cinin-yeni-donemi-baslamadan-bitti-6763630 , (Erişim Tarihi: 1 Haziran 2022).

"Stoltenberg: Çin, Rusya'nın Ukrayna saldırısını kınamalı", Haber Türk, 15 Mart 2022, Erişim Adresi: https://www.haberturk.com/son-dakika-haberi-nato-genel-sekreteri-stoltenbergden-onemli-aciklamalar-3376579, (Erişim Tarihi: 21 Mayıs 2022).

Timoçin, Dilge, "Çin'in Tutumu Neden Önemli?", *Voa*, 5 Mart 2022, Erişim Adresi: Https://Www.Amerikaninsesi.Com/A/Ukrayna-Rusya-Savasta-%C3%A7in-İn-Tutumu-Neden-%C3%B6nemli-/6471580.Html , (Erişim Tarihi: 20 Mayıs 2022).

"'Turning Point': War in Ukraine Tests Shaky US-China Relations", *Aljazeera*, 15 Mart 2022, Erişim Adresi: https://www.aljazeera.com/news/2022/3/15/turning-point-war-in-ukraine-tests-shaky-us-china-relations , (Erişim Tarihi: 25 Mayıs 2022).

"Taiwan scrambles jets after China makes largest incursion into air defence zone since January", *The Guardian*, 31 Mayıs 2022, https://www.theguardian.com/world/2022/may/31/taiwan-scrambles-jets-after-china-makes-largest-incursion-into-air-defence-zone-since-january , (Erişim Tarihi: 31 Mayıs 2022),

"Ukraine war round-up: International allies agree to supply more lethal aid to Ukraine, says UK'", *Financial Times*, 1 Nisan 2022, Erişim Adresi: https://www.ft.com/content/9b901f0b-8033-439b-93f5-7f944757e0c6 , (Erişim Tarihi: 30 Mayıs 2022).

Wei, Hu, "Savaşın Olası Sonuçları ve Çin'in Tercihi", *Perspektif*, 21 Mart 2022, Erişim Adresi: https://www.perspektif.online/savasin-olasi-sonuclari-ve-cinin-tercihi/ , (Erişim Tarihi: 20 Mayıs 2022).

Zhu, Zhiqun, "How Has the Russia-Ukraine War Affected China's Worldview and US-China Relations", *Modern Diplomacy: East Asia*, 2 Haziran 2022, Erişim Adresi: https://moderndiplomacy.eu/2022/06/02/how-has-the-russia-ukraine-war-affected-chinas-worldview-and-us-china-relations/ , (Erişim Tarihi: 2 Haziran 2022).